

2025-yil, iyun 12-son

ISSN 2021-9752

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

27 - IYUN

MATBUOT VA OAV XODIMLARI KUNI

Tabriklaymiz!

DOLZARB MAVZU

Zarnigor SOHIBOVA,
Buxoro davlat universiteti O'zbek tili
va adabiyoti kafedrası doktoranti (DSc)
E-mail: zarnigorsohibova1988@gmail.com
z.n.sohibova1@buxdu.uz

SHAVKAT RAHMON SHE'RIYATIDA TOPOGRAFIK SHE'RLARNING O'RNI VA BADIY-ESTETIK VAZIFALARI

Annotatsiya: ushbu maqolada O'zbek she'riyati misolida topografik she'rlarga xos badiiy-estetik xususiyatlar o'rganilgan. Ishda bizni o'rab turgan tashqi olamning she'riyatdagi tasviri adabiyotshunoslik va badiiy adabiyotning inson ruhiyatiga ta'siri nuqtayi nazaridan tekshirilgan. Maqolada tahlil obyekti sifatida Shavkat Rahmonning "Abadiyat oralab" (2012) to'plamidagi borliq manzarasi tasvirlangan she'rlari tanlab olingan. Shoir she'rlaridagi dunyoning umumiy tasviri, shuningdek, osmon, tog', bog', sahro singari olamning alohida ajratilgan landshaftlari tasviridagi o'ziga xosliklar ochib berilgan va umumiy xulosalar taqdim etilgan. Mavzu doirasida muammoni yoritish uchun ishda germenevtik, qiyosiy va psixoanaliz tahlil metodlari qo'llanildi. Shuningdek, tanlangan she'rlar badiiy-estetik mezonlar va ruhiy-emotsionallik nuqtayi nazaridan tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: o'zbek she'riyati, poeziya, topografik she'riyat, peyzaj lirikasi, Shavkat Rahmon ijodi.

Annotation: this article explores the artistic and aesthetic features of topographic poetry within the context of Uzbek poetry. It examines the poetic representation of the external world surrounding us from the perspectives of literary criticism and the psychological impact of literature on human consciousness. The analysis focuses on selected poems from Shavkat Rahmon's collection "Abadiyat oralab" (Through Eternity, 2012), which depict various landscapes of existence. The article highlights the poet's unique depictions of the world, particularly specific landscapes such as the sky, mountains, gardens, and deserts. General conclusions are drawn based on this analysis. The study employs hermeneutic, comparative, and psychoanalytical methods, and the selected poems are examined through artistic-aesthetic criteria and emotional-psychological perspectives.

Key words: Uzbek poetry, poetry, topographic poetry, landscape lyricism, Shavkat Rahmon's work.

Аннотация: в данной статье рассматриваются художественно-эстетические особенности топографической поэзии на примере узбекской поэзии. Исследуется изображение окружающего мира в поэзии с точки зрения литературоведения и воздействия художественной литературы на психологию человека. В качестве объекта анализа выбраны стихи Шавката Рахмона из сборника "Абадиат оралаб" (2012), в которых отражаются различные пейзажи бытия. В статье раскрываются особенности изображения поэтом мира в целом, а также отдельных ландшафтов, таких как небо, горы, сады и пустыни. На основе анализа сделаны общие выводы. В работе использованы герменевтический, сравнительный и психоаналитический методы анализа. Отобранные стихи также рассматриваются с точки зрения художественно-эстетических и эмоционально-психологических критериев.

Ключевые слова: узбекская поэзия, поэзия, топографическая поэзия, пейзажная лирика, творчество Шавката Рахмона.

1. O'zbek adabiyotshunosligida topografik she'riyat tushunchasi.

Topografik she'riyat (yoki loko-tasviriy she'riyat) – bu poeziyaning bir janri bo'lib, unda makon va tabiat tasvirlari markaziy o'rin tutadi. Shoir muayyan geografik joy yoki tabiat

manzaralarini badiiy vosita sifatida qo'llab, ular orqali o'zining ichki dunyosi, kayfiyati, fikrlari va hayotga munosabatini ifodalaydi.

She'riyatda topografik she'rlar alohida janr sifatida ilk bor 17-asrda ingliz adabiyotida paydo bo'ldi. Jumladan, Jon Denhamning 1642-yilda

e'lon qilingan "Kuper tepaligi" she'ri bu yo'nalishga asos solgan asar hisoblanadi. Topografik she'riyat 17–18-asrlarda Yevropa adabiyotida ayniqsa keng tarqaldi va mashhurlikka erishdi¹.

Bu janrda tabiat tasviri nafaqat tashqi muhitni ifodalaydi, balki u inson ruhiyatiga ta'sir etuvchi, qalb va hissiyotlar bilan uzviy bog'liq obraz sifatida talqin qilinadi. Shu vaqtgacha o'zbek adabiyotshunosligida bu holat ko'proq "peyzaj lirikasi" atamasi ostida umumiy tarzda o'rganib kelindi. Aslida esa, bu turdagi she'rlarni topografik she'riyat deb atash orqali ularning o'ziga xos xususiyatlarini yanada aniqroq ko'rsatish, shuningdek, sof tabiat tasviri berilgan barcha she'rlarni tizimli tahlil qilish imkoniyati yuzaga keladi.

Shoirilar tabiatni oddiy tashqi manzara sifatida emas, balki ichki holatlarni, shaxsiy tuyg'ular va ma'naviy izlanishlarni ifodalovchi poetik vosita sifatida ishlatadilar. Ushbu maqolada biz topografik she'riyatga xos jihatlarni Shavkat Rahmon she'rlari misolida tahlil qilishga harakat qilamiz. Shoir ijodida topografik tasvirlar muhim poetik vosita sifatida namoyon bo'lib, ular orqali ijodkor o'zining ichki kechinmalarini, ruhiy iztiroblarini poetik makonda ifoda etadi.

2. Shavkat Rahmon she'riyatida topografik tasvirlar.

Shavkat Rahmon she'riyatida topografik tasvirlar ko'pincha shoirning ichki kechinmalari va falsafiy qarashlarini ifodalaydi. Tabiat tasvirlari uning ruhiy holati bilan bevosita bog'liq bo'lib, har bir manzara ichki dunyoni aks ettirish uchun ishlatiladi. Masalan, Shavkat Rahmonning "Qizilqumda bir kun" she'rida sahro tasviri ishlatilgan. Sahro bu yerda o'zining beqiyos kengligi, yolg'izligi va shovqin-suronning yo'qligi bilan insonning o'zi bilan bog'liq bo'lgan holatini ifodalaydi:

Ey, qum,
 Ey buyuk sahroning zarrachalari,
 Kaftimda to'zg'imay tursang bo'lmasmi...
 (2; 125)

Sahro bu yerda o'zining qahr-g'azabini, xayollarini va iztiroblarini aks ettiradigan tabiiy muhit sifatida ko'rsatilgan. Sahro – ichki bo'shliqni, hayotdagi iztiroblarni, o'tkinchilikni

bildiradi. Shuningdek, uning shu mavzuga aloqador "Sahro" she'rida ham qumli kengliklar ichida yo'qolgan inson siymosi tasvirlanadi. Bu ikki she'rda sahro – oddiy geografik hudud emas, balki inson ruhining bo'shab qolgan, sokin, ammo iztirobli holatining metaforasidir. Shavkat Rahmon she'rlarida manzara asosan ekzistensial tus oladi, undagi har bir detal – qushlarning uchishi, tunning sokinligi, yulduzli osmonning sukunati – ichki iztiroblar, savollar, xotiralar bilan to'la:

Jayhundaryo sohillarida –
 nazaridan qolib ulug'vor suvning,
 shamol esnog'idan shuv etib ko'chib,
 buralib, uvalib yotibdi qumlik.
 Ulkan quyosh pastlab,
 olov burgutday
 qumlik tepasida aylanib suzar.
 Jimlikni zanglagan saksovullardan
 yirtilgan shamolning ovozi buzar.
 Uchardinozavr – qumtepalarda
 yonarkan trillion zarra yiltirab,
 oyoq bosib bo'lmas,
 suyanib bo'lmas –
 qumlik oqaverar suvday jildirab (2; 156).

Shuningdek, Shavkat Rahmon she'riyatida "vatan manzaralari" – tog', qishloq yo'llari, bulutli osmon – shaxsiy xotira, sevgi, yo'qotish kabi mavzular bilan bog'langan. Uning she'rlarida tabiat tasviri ruhiy holatni ochib beradi, lirik qahramonning hissiy kechinmalari makon orqali gavdalanadi.

Tog' o'tirar vodiya tanho,
 oq sochlari qoplagan ko'ksin,
 ming yillarki bu nuroniy tog'
 asrlarga kiradi o'ksib... (2; 51)

Shavkat Rahmonning boshqa she'rlarida ham tabiat tasvirlari shaxsiy izlanishlar va ruhiy iztiroblar bilan bog'lanadi. Misol uchun, "Tog'" she'rida tog' tasvirining ishlatilishi shaxsiy izlanishlarni, ruhiy erkinlik va tabiat bilan birlashishni anglatadi:

So'ylaganday bo'lar edi tog',
 Tushunmasdim ammo so'zlarin... (2; 204)

Bu misra orqali Rahmon tog'ni ruhiy yuksalish va izlanishning ramzi sifatida taqdim etadi. Tog' bilan bog'liq tasvirlar uning qalbida biror tushunmovchilik, izlanish va orzu ustida kurashni

¹ <https://www.britannica.com/art/concrete-poetry>

aks ettiradi. "Tog' o'tirar vodiya tanho..." deb boshlanuvchi she'rda tog' – vaqt va xotiraning, tarix va hayot bardavomligining obraziga aylanadi. U oq sochli nuroniyga qiyoslanadi, go'yo tog' ming yillik hikmatlarni yuragida saqlab kelayotgan jim turuvchi guvohdir:

Nuragan tosh, qoya tagidan
 qari tog'ning ko'zlarin topdim (2; 68).

Tog'ning "ko'zlari" orqali shoir shaxsiy iztirob, tarixiy og'riq va zamon o'zgarishlariga bo'lgan ichki munosabatini ifodalaydi. "Qizilqumda bir kun" va "Amudaryo qirg'oqlari" she'rlarida Shavkat Rahmon tabiatni tarix, xotira va abadiyatning faol ishtirokchisi sifatida tasvirlaydi. Jumladan, Jayhundaryo (Amudaryo) sohillari:

Go'yo daryodanmas, og'ir o'ylardan
 kemamiz chayqalib suzar yuqori... (2; 284)

Bu yerda daryo shunchaki suv emas, fikr, xotira, ruhiy og'irlik oqimidir. U zamonlarni, sivilizatsiyalarni ko'rgan, tarixni eslagan ulkan qudratli kuch sifatida ifodalanadi. Shoir she'rlarda o'zini tabiatning o'ziga xos tovushlariga, harakatlariga va nafasiga singdiradi. Masalan, quyidagi satrlarda shoir atrofdagi barcha hodisalar – qor, shamol, tog', daryo – bularning bari o'zining shoirona ruhidan tug'ilganini ta'kidlaydi:

kuylar shoir shamol, kuylar shoir qor,
 shoir qorong'ilik, shoir tog'larda
 shoir daryolarning shovillashi bor (2; 91).

Bu misralar orqali shoir tabiatni passiv manzara sifatida emas, ichki olamining faol

davomchisi sifatida tasvirlaydi. U shamolni, qorni, tog'larni o'z ijodining o'ziga xos ohangi sifatida qabul qiladi.

3. Xulosa.

Shavkat Rahmon ijodida topografik she'riyat nafaqat tashqi olamni tasvirlash, balki insonning ichki dunyosi, ruhiy kechinmalari va falsafiy qarashlarini ifodalovchi muhim poetik vosita sifatida alohida ahamiyatga ega. Uning she'rlarida tabiat manzaralari – osmon, tog', sahro, daryo kabi landshaftlar – shunchaki peyzaj tasviri emas, balki ruhiy holatlarning, ma'naviy izlanishlarning badiiy timsolidir. Shoir o'ziga xos poetik makon yaratish orqali borliq va inson orasidagi ichki bog'liqlikni ko'rsatadi. Maqolada Shavkat Rahmonning "Abadiyat oralab" to'plamidagi ayrim topografik she'rlar tahlili orqali shoirning makon va tabiatni estetik va psixologik jihatdan qanday talqin qilgani ochib berildi. U peyzaj obrazlar orqali hayot, abadiyat, yolg'izlik, inson ruhiyati kabi mavzularni chuqur badiiy tafakkur bilan ifodalaydi. Bu esa uning she'riyatiga falsafiylik, emotsionallik va chuqur estetik qiymat bag'ishlaydi. Topografik poeziya Shavkat Rahmon ijodida shunchaki janr ko'rinishida emas, balki poetik tafakkurning mazmuniy va shakliy tamoyiliga aylanganini ko'rish mumkin. Demak, uning she'riyatidagi topografik tasvirlar zamonaviy o'zbek poeziyasi taraqqiyotida yangi bosqichni belgilovchi omillardan biri sifatida baholanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyev M. Adabiyotshunoslik lug'ati. Qayta nashr. – Toshkent: Akademnashr, 2013. 406-bet.
2. Shavkat Rahmon. Abadiyat oralab. – T.: Movarounnahr, 2012.
3. Эркинов А. Навоий – пейзаж устаси. – Т.: Фан, 1998. 64-б.
4. Хотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – Т.: Ўқитувчи, 1979. 370-б.
5. <https://www.britannica.com/art/concrete-poetry>

Gulbaxar TAVALDIYEVA,
TKTI dotsenti,
Filologiya fanlari nomzodi

TIL TA'LIMIDA SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA TALABALAR OG'ZAKI NUTQINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada til o'qitishda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanish orqali og'zaki nutqni rivojlantirish masalalari tahlil etiladi. Unda zamonaviy platforma va dasturlar orqali moslashtirilgan mashqlar, avtomatik muloqot muhiti, real vaqtda fikr-mulohaza yuritish imkoniyati ko'rsatiladi. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida "O'zbek tilini sohada qo'llash" fanini o'tish uchun metodik tavsiyalar va interaktiv mashqlar namunasi taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt, til o'qitish, o'zbek tili, soha, og'zaki nutq, interfaol o'qitish, texnologiyali ta'lim.*

Аннотация: в статье анализируется развитие устной речи посредством использования технологий искусственного интеллекта (ИИ) в преподавании языка. Данная статья включает в себя индивидуальные упражнения, автоматическую среду общения и обратную связь в режиме реального времени с помощью современных платформ и программ. Также даны методические рекомендации и примеры интерактивных упражнений для проведения предмета "Применение узбекского языка в специальности" в вузах.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, преподавание языка, узбекский язык, сфера, устная речь, интерактивное обучение, технологическое образование.*

Annotation: the article analyzes the development of oral speech through the use of artificial intelligence (AI) technologies in language teaching. This article includes individual exercises, automated communication environment and real-time feedback using modern platforms and programs. Methodological recommendations and examples of interactive exercises for conducting the subject "Use of the Uzbek language in the specialty" in universities are also given.

Key words: *artificial intelligence, language teaching, Uzbek language, sphere, oral speech, interactive learning, technological education.*

Kirish. Til o'rganish jarayonida og'zaki nutqni rivojlantirish – kommunikativ kompetensiya shakllanishining asosiy tarkibiy qismidir. Aniq ifoda, to'g'ri talaffuz va to'satdan muloqot qilish ko'nikmalari til ta'limining amaliy jihatlari belgilab beradi. Ana shunday ko'nikmalarni shakllantirishda sun'iy intellekt imkoniyatlari zamonaviy o'qitishni yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Til o'rganuvchilar ko'pincha og'zaki muloqotda qiynaladi: gapirishga bo'lgan ishonchsizlik, leksik zaxiraning yetarli emasligi, talaffuz muammolari ularning nutqiy faolligini pasaytiradi. SI texnologiyalari ushbu muammolarni yengishga yordam berishi mumkin [1;2]. Buning uchun talabalar soha atamalarini to'liq tushunishlari, nutqda ularni faol qo'llay olishlari kerak.

Asosiy qism. Ma'lumki, sun'iy intellekt – bu ma'lumotlarni talqin qilish, o'zlashtirish va turli vaziyatlarga moslashuv asosida qaror qabul qiladigan algoritmlar tizimi. Til o'rganishda SI quyidagi vazifalarni

bajarishi mumkin: nutqni tanish va sintez qilish: II so'zlarning to'g'ri talaffuzini baholaydi, talabaning talaffuzini aniq tahlil qiladi [2;7]. ChatGPT, Replika kabi chat-botlar orqali real muloqot muhiti yaratiladi; mashqlarni avtomatik nazorat qilish orqali SI tezkor fikr-mulohaza berib, xatolarni ko'rsatadi. Lee K. "AI va kelajakdagi tillarni o'rganish: Shaxsiylashtirilgan va aqlli ta'lim. Kompyuter yordamida til o'rganish" nomli maqolasida SI platformasi talabaning darajasidan kelib chiqib, individual mashqlar taklif qilish imkoniyatiga ega ekanligini aytadi [5;11]. Bu imkoniyatlar talabalarning nutqiy faolligini, o'z-o'ziga ishonchini va tilga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi.

Til o'qitishda Duolingo, Mondly, Speak kabi mobil ilovalar so'zlashuvga oid mashqlarni so'zma-so'z tahlil qiladi, talaffuzning har bir holatiga alohida baho beradi. Grammatika va leksika bilan birgalikda, ovozli tasvirlash mashqlari ham mavjud. Hozirda mashhur tilli model – ChatGPT orqali real vaqtda muloqot qilish imkoni paydo bo'ldi. U foydalanuvchining javoblari

moslashib, yangi savollar beradi, grammatik yoki uslubiy xato bo'lsa, taklif qiladi (Luan & Zhao, 2020). Virtual yordamchilar – Alexa, Siri, Google Assistant kabilar kundalik hayotiy vaziyatlarda, masalan, bozorda, ko'chada, oshxonada va h.k. so'rash, ma'lumot olishda simulyatsiya qiladi va talabalarni "gapirtirish" uchun ishonchli muhit yaratadi.

SI ilovalarini darsda emas, mustaqil o'qish uchun ham tavsiya qilish mumkin. Natijalarni baholashda SI orqali yozilgan yoki gapirilgan nutqni umumiy sinf muhokamasiga qo'yish mumkin.

Bu bo'yicha texnik oliy ta'lim muassasalarida o'tiladigan "O'zbek tilini sohada qo'llash" fanidan turli qiziqarli amaliy mashqlar tuzish mumkin. Masalan, auditoriyada talabalarni kichik guruhlarda ishlatish orqali butun guruhni faollashtirish mumkin. Quyida qishloq xo'jalik sohasida tahsil oluvchi talabalar guruhlariga qo'llash mumkin bo'lgan topshiriqlarni keltiramiz: bunda har bir guruhga berilgan topshiriqlar og'zaki shaklda bajariladi, talabalar berilgan namunaviy so'zlardan foydalanib, tushuntiruv nutqini tayyorlaydilar. Topshiriq mazmuni qisqa izohda beriladi.

1-kichik guruh. GPS texnologiyasi asosida boshqariladigan traktorlar.

Mazmuni: ushbu texnologiya fermerlarga traktorlarni aniq marshrutlar bo'yicha avtomatik boshqarish imkonini beradi. GPS vositasida yerni bir xil chuqurlikda haydash, o'g'itlash va sepish ishlari aniq bajariladi. Bu mehnat unumdorligini oshiradi va yonilg'i tejaydi.

Og'zaki mashq: "Mening intellektual traktorim".

Topshiriq: Talaba GPS texnologiyali traktorning qanday ishlashi, qaysi foydasi borligi, oddiy traktordan farqi haqida tushuntiruv nutqi tayyorlaydi. Namuna iboralar: yo'nalishni avtomatik tanlaydi", "GPS vositasida harakatlanadi, "mehnat samaradorligi ortadi", "oshirilgan aniqlik", "energiya va vaqt tejiladi".

2-kichik guruh. Agrodronlar (Drone-texnologiyalar)

Mazmuni: Agrodronlar – qishloq xo'jaligida dronlar orqali urug' sepish, o'simliklarni dezinfeksiya qilish va monitoring olib borish imkonini beradigan texnologiya. U uskuna sohadagi inson mehnatini yengillashtiradi va xavfsizlikni oshiradi.

Og'zaki mashq: "Osmondan nazorat".

Topshiriq: Talabalar dron orqali olib boriladigan agroteknik xizmat turlari, ularning afzalliklari haqida

mulohaza bildirishadi. Namuna iboralar: "havodan kuzatuv olib boriladi", "aerozol vositalarni sepish", "noqulay sharoitlarda ishlaydi", "davriy monitoring", "biologik xavfsizlik ta'minlanadi".

3-kichik guruh. SI asosida mahsulot sifatini avtomatik nazorat qilish tizimi (AI-based Quality Control Systems)

Mazmuni: oziq-ovqat ishlab chiqarishda sun'iy intellekt texnologiyalari mahsulotlarning tashqi ko'rinishi, shakli, rangi, o'lchami yoki hattoki ifloslanishini aniqlay oladi. AI-kameralar yordamida ishlov berilgan mahsulotlar real vaqtda tahlil qilinadi va nomuvofiq tovarlar ajratib olinadi. Bu avtomatik jarayon inson ishtirokisiz amalga oshadi va ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi.

Og'zaki nutq mashqi: "Aqli nazorat – sifat kafolati".

Topshiriq: talabalar ushbu texnologiya haqida so'zlab berishlari, tizimning ishlash mexanizmini izohlashlari; oziq-ovqat sanoatidagi foydasini tushuntirishlari; mehnatni avtomatlashtirishdagi afzalliklarini ko'rsatishlari kerak. Namuna iboralar: "kamera orqali vizual tahlil o'tkaziladi", "sifat standartlariga javob bermaydigan mahsulot ajratib olinadi", "real vaqtda ma'lumot qayta ishlanadi", "inson aralashuvisiz nazorat amalga oshiriladi", "samaradorlik va mahsulot sifati oshadi".

4-kichik guruh. Intellektual o'g'itlash tizimi (Smart Fertilization System)

Mazmun: bunday tizimlar tuproq namligi, mineral tarkibi va o'simlik holatini tahlil qilib, aynan zarur miqdorda o'g'it tarqatishni ta'minlaydi. Haddan tashqari o'g'itlashning oldi olinadi.

Og'zaki mashq: "Aqli o'g'it – barkamol hosil".

Topshiriq: talabalar ekologik jihatdan xavfsiz, samarali o'g'itlash usullari va ularning ahamiyati haqida so'zlaydi.

Namuna iboralar: "o'simlikning ehtiyojidan kelib chiqib", "o'g'it miqdori aniq hisoblanadi", "ifloslanish darajasi kamayadi", "kimyoviy moddalar kamaytiriladi".

Dars davomida talabalarni fikrini mustaqil bildirishiga undash, bahs-munozaraga kirishishlari uchun hamda o'z tanlagan sohasida sun'iy intellektni qo'llashning qulayligi, afzalligi yoki kamchiligi haqida "AI – oziq-ovqat ishlab chiqarishda – ha yoki yo'q?" mavzusida debat yoki fikr almashish mashqini ham o'tkazish mumkin. Bunda talabalarga qo'yiladigan vazifa: talabalar guruhlariga bo'linib, AI texnologiyalari oziq-ovqat ishlab chiqarishda qanchalik samarali

ekani, inson mehnatini qanday almashtirayotgani haqida bahslashishadi. Bu mashqda ularning kasbiy leksikadan foydalanishi, erkin so'zlash qobiliyati rivojlantiriladi.

Xulosa. Sun'iy intellekt asosidagi vositalar og'zaki nutqni rivojlantirishda samarali va motivatsiya beruvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Talabalar real muloqot muhitida o'zlashtirgan so'z va iboralarni amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladi. Ammo

ularni to'g'ri va maqsadga muvofiq integratsiya qilish o'qituvchining pedagogik mahoratiga bog'liq. Keltirilgan misollar qishloq xo'jaligidagi zamonaviy kimyo texnologiyalarni nafaqat texnik nuqtai nazardan tushunish, balki ularni til o'rganish jarayonida muloqot obyektiga aylantirish uchun ham juda muhimdir. Bu talabalarga texnik leksikani amaliy qo'llashga yordam beradi, ularning og'zaki nutqini rivojlantiradi, kasbiy yo'nalishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Godwin-Jones, R. (2021). Artificial Intelligence and Language Learning: Why AI matters. *Language Learning & Technology*, 25(3), 1–15.
2. Luxton, D. D. (Ed.). (2016). *Artificial Intelligence in Behavioral and Mental Health Care*. Academic Press.
3. Luan, Y., & Zhao, Y. (2020). AI-powered platforms for second language learning. *Journal of Educational Computing Research*, 58(8), 1496–1523.
4. Кузьменко Н.В. Интерпация искусственного интеллекта в преподавание иностранных языков. *Филология и человек*, (1), 2022, 56–62.
5. Lee, K. (2021). AI and future language learning: Personalized and intelligent education. *Computer Assisted Language Learning*, 34(1-2), 1–23.
6. Husanov N. Mutaxassislik tili, ma'ruzalar matni – Toshkent, 2001.
7. Tavaldiyeva G.N. O'zbek tili darslarida ixtisoslik matnlari bilan ishlash amaliyoti. – Toshkent: "Til va adabiyot ta'limi" jurnali, 2024. 8-son.
8. Tog'ayev T.M., Tavaldiyeva G.N., Akromova M. O'zbek tilining kirill va lotin alifbolaridagi imlo lug'ati. – Toshkent: "Sharq", 2015. 431-b

Sabohat BEGNAYEVA,

A.Avloniy nomidagi PMMI mustaqil tadqiqotchisi

SUN'IY INTELEKT TEXNOLOGIYALARINING RAQAMLI TA'LIM TIZIMIDAGI STRATEGIK AHAMIYATI

Annotatsiya: mazkur maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta'lim sohasiga integratsiyalashuvi, ularning samaradorlikni oshirishdagi roli, o'qituvchilar va o'quvchilar faoliyatidagi imkoniyatlari, shuningdek, milliy ta'lim tizimida joriy etish masalalari tahlil qilinadi. Xorijiy va mahalliy tajribalar asosida tahlil qilingan holda SI texnologiyalari orqali shaxsiylashtirilgan ta'lim, avtomatlashtirilgan baholash, virtual yordamchilar va intellektual o'qitish tizimlarining afzalliklari ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, raqamli ta'lim, shaxsiylashtirilgan o'qitish, avtomatlashtirilgan baholash, virtual yordamchilar, chatbotlar, intellektual o'quv tizimlari, til o'rganish texnologiyalari, ta'limni monitoring qilish, pedagogik innovatsiyalar, o'quv jarayonini avtomatlashtirish

Аннотация: в данной статье анализируется интеграция технологий искусственного интеллекта (ИИ) в сферу образования, их роль в повышении эффективности, а также возможности, которые они открывают для деятельности преподавателей и учащихся. Рассматриваются вопросы внедрения ИИ в национальную систему образования. На основе зарубежного и отечественного опыта показаны преимущества персонализированного обучения, автоматизированной оценки, виртуальных помощников и интеллектуальных образовательных систем.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровое образование, персонализированное обучение, автоматизированная оценка, виртуальные помощники, чат-боты, интеллектуальные образовательные системы, технологии изучения языков, мониторинг учебного процесса, педагогические инновации, автоматизация образовательного процесса.

Annotation: this article analyzes the integration of artificial intelligence (AI) technologies into the field of education, their role in improving efficiency, and the opportunities they offer for teachers and students. It also explores the challenges and prospects of implementing AI tools in the national education system. Based on international and local experiences, the article highlights the advantages of personalized learning, automated assessment, virtual assistants, and intelligent instructional systems enabled by AI technologies.

Key words: artificial intelligence, digital education, personalized learning, automated assessment, virtual assistants, chatbots, intelligent learning systems, language learning technologies, educational monitoring, pedagogical innovations, automation of the learning process.

XXI asrda raqamli texnologiyalar hayotimizning barcha jabhalariga, ayniqsa, ta'lim sohasiga chuqur kirib kelmoqda. Shunday texnologiyalardan biri — sun'iy intellekt bo'lib, u ta'lim sifatini yaxshilash, o'quv jarayonlarini shaxsiylashtirish va samaradorligini oshirishda muhim o'rin tutmoqda. Bu texnologiya inson aqlining muayyan vazifalarini kompyuter orqali bajarish qobiliyatiga ega bo'lgan tizimlardir.

Sun'iy intellekt har bir o'quvchining qobiliyati, qiziqishi va o'rganish tezligiga qarab individual o'qitish rejasini shakllantirish imkonini beradi. Masalan, adaptiv o'qitish platformalari har bir o'quvchining xatolarini tahlil qilib, mos mashqlar taklif etadi.

Shaxsiylashtirilgan o'qitish—bu har bir o'quvchining individual ehtiyojlari, bilim darajasi, o'rganish uslubi va qiziqishlariga asoslangan holda ta'limni tashkil

etish usulidir. Sun'iy intellekt texnologiyalari ushbu yondashuvni samarali va amaliyotga yaqin shaklda joriy etishda muhim rol o'ynaydi.

AI (sun'iy intellekt) vositalarining yordamida har bir o'quvchiga moslashgan o'quv kontenti taqdim etilishi mumkin. Masalan, adaptiv o'qitish platformalari (masalan, Khan Academy, Smart Sparrow, Squirrel AI Learning) o'quvchining javoblarini tahlil qilib, uning murakkablik darajasini anglab yetadi va mos dars yoki mashqlarni taklif etadi. Bu esa o'quvchining kuchli va zaif jihatlari aniqlab, unga mos o'qitish strategiyasini avtomatik ravishda shakllantiradi.

Bundan tashqari, intellektual tavsiya tizimlari orqali har bir o'quvchiga individual vazifalar, video darslar va qo'shimcha manbalar tavsiya qilinadi. Bu jarayonlarda o'qituvchi AI orqali olingan tahlillarga tayanib, ta'lim jarayonini to'g'ri boshqarishi mumkin bo'ladi.

Shaxsiylashtirilgan o'qitish nafaqat bilim sifatini oshiradi, balki o'quvchining o'qishga bo'lgan qiziqishini ham kuchaytiradi. Shu bilan birga, ta'limda tenglikni ta'minlab, akademik orqada qolishlarni kamaytiradi.

Avtomatlashtirilgan baholash — bu o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini sun'iy intellekt yordamida tez, aniq va tizimli tarzda baholash jarayonidir. An'anaviy baholash usullarida inson omili yuqori bo'lgani sababli xatoliklar, subyektivlik va vaqt talofati yuzaga kelishi mumkin. Sun'iy intellekt texnologiyalari esa ushbu muammolarni kamaytirish va baholashni sifat jihatdan yangi darajaga ko'tarish imkonini beradi.

Birinchidan, AI orqali ishlovchi avtomatlashtirilgan test tizimlari sinov natijalarini real vaqtda tahlil qila oladi. Bu tizimlar faqat to'g'ri/ noto'g'ri javoblarni aniqlash bilan cheklanib qolmay, balki tanlov qilish jarayonidagi ulgurmagani savollar, javob berish tezligi, xatolarning turi kabi omillarni ham tahlil qiladi. Masalan, Google Forms yoki Edmodo kabi platformalarga SI algoritmlari qo'shilganda, natijalardan aniq tendensiyalarni aniqlash mumkin bo'ladi.

Ikkinchidan, yozma ishlar va insholarni baholashda sun'iy intellekt modellari (masalan, Grammarly, Write&Improve, Turnitin) grammatik, stilistik va mazmuniy jihatdan tahlil olib borib, o'quvchiga aniq tavsiyalar beradi. Bu nafaqat baholashda, balki refleksiv o'qitish va o'z-o'zini tahlil qilishda ham foydalidir.

Uchinchidan, avtomatlashtirilgan baholash o'qituvchilar uchun tahlil asosida tuzilgan hisobotlarni shakllantiradi. Ushbu hisobotlar orqali sinf darajasidagi umumiy saviya, alohida o'quvchilardagi rivojlanish yoki muammoli sohalar oson aniqlanadi. Bu esa pedagogik qarorlar qabul qilishda muhim axborot manbai bo'ladi.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham so'nggi yillarda milliy testlar, elektron jurnallar va attestatsiya jarayonlarini raqamlashtirish orqali avtomatika elementlari joriy etila boshlandi. Bu jarayonda sun'iy intellektni to'liq integratsiya qilish orqali ta'limda xolis, tezkor va samarali baholash tizimini shakllantirish mumkin.

Virtual yordamchilar va chat-botlar sun'iy intellekt texnologiyalari asosida ishlaydigan intellektual tizimlar bo'lib, ular ta'lim jarayonida o'quvchi va o'qituvchiga real vaqtda axborot berish, savollarga javob qaytarish, maslahat berish va hatto ta'limni tashkil etishda ko'maklashadi. Bu texnologiyalar orqali ta'limning doimiy, interaktiv va shaxsiylashtirilgan tarzda amalga oshirilishi ta'minlanadi.

Virtual yordamchilar nima va qanday ishlaydi?

Virtual yordamchi — bu ovoqli yoki yozma muloqot

asosida ishlaydigan AI dasturidir. Ularning eng mashhur misollari — *Siri*, *Google Assistant*, *Amazon Alexa* kabi dasturlar hisoblanadi. Ta'limda esa, maxsus ishlab chiqilgan virtual yordamchilar o'quvchilarning kunlik savollariga javob beradi, dars jadvalini eslatadi, o'quv materiallarini topishda yordamlashadi yoki hatto ma'lum bir mavzuda so'rovnomani o'tkazadi.

Chat-botlar nima va ular qanday qo'llaniladi?

Chat-bot — bu matnli muloqotga asoslangan avtomatik suhbatdosh bo'lib, o'quvchilar yoki talabalar bilan so'rov/javob usulida ishlaydi. Ularning afzalligi shundaki, chat-botlar 24/7 rejimida ishlaydi, doimiy ravishda yangilanadi va minglab talabalarga bir vaqtda xizmat ko'rsata oladi.

Xorijiy ta'lim tizimlarida, xususan, AQSH, Hindiston va Singapurda turli universitetlar AI asosidagi chat-botlar orqali abituriyentlarga maslahat berish, talabalarning savollariga javob berish va hatto psixologik qo'llab-quvvatlash xizmatlarini yo'lga qo'ygan.

Sun'iy intellekt texnologiyalari til o'rganish jarayonida samaradorlikni oshirish, interfaollikni ta'minlash va o'quvchilarga shaxsiylashtirilgan ta'lim muhitini yaratishda muhim rol o'ynaydi. Til — insoniyatning asosiy kommunikativ vositasi bo'lgani bois, uning o'rganilishida shaxsiy yondashuv, muntazam mashqlar va real hayotga yaqin muloqot muhiti zarur. Aynan shu jihatda sun'iy intellekt asosidagi vositalar til o'rganuvchilar uchun yangi imkoniyatlarni ochmoqda.

AI texnologiyalari asosida yaratilgan platformalar

AI texnologiyalari asosida ishlovchi *Duolingo*, *Babbel*, *Rosetta Stone*, *Memrise*, *ChatGPT*, *Grammarly* va *Elsa Speak* kabi platformalar til o'rganishda keng qo'llanilmoqda. Ular:

- grammatik va leksik tahlil;
- talaffuzni to'g'rilash;
- interaktiv mashqlar;
- avtomatik tarjima;
- real vaqtda muloqot qilish imkoniyatlarini

taqdim etadi.

Masalan, Grammarly yozma nutqdagi grammatik va stilistik xatolarni aniqlaydi va to'g'ri takliflarni beradi. Elsa Speak esa talaffuzni aniq tahlil qilib, harf va so'z darajasida to'g'rilash bo'yicha tavsiyalar beradi.

Interaktivlik va gamifikatsiya afzalliklari

AI platformalari til o'rganish jarayonini o'yin shaklida tashkil etadi (gamifikatsiya), bu esa o'quvchining qiziqishini saqlab qoladi va ta'lim jarayonidagi motivatsiyani oshiradi. Mashqlar darajaga mos ravishda avtomatik tanlanadi, xatolar tahlil qilinadi va foydalanuvchiga qayta taklif etiladi.

Shaxsiylashtirish imkoniyati.

AI vositalari har bir o'quvchining o'rganish sur'ati, xatolari, mashqlardagi muvaffaqiyatlarini tahlil qilib, ularga mos individual dastur shakllantiradi. Bu esa tilni passiv emas, balki faol va mazmunli tarzda o'zlashtirishga yordam beradi.

O'qituvchilar uchun yordamchi vosita.

Sun'iy intellekt nafaqat o'quvchi uchun, balki o'qituvchi uchun ham yordamchi vosita hisoblanadi. AI platformalari orqali o'qituvchi o'quvchining ilgarilashini kuzatishi, qaysi sohalarida qiynalayotganini aniqlashi va o'qitish uslubini qayta ko'rib chiqishi mumkin.

Milliy ta'lim tizimidagi imkoniyatlar.

O'zbekiston ta'lim tizimida AI asosidagi til o'rganish platformalarini milliy kontent bilan boyitish, rus va ingliz tillaridan tashqari, davlat tilini (o'zbek tilini) ham o'rgatuvchi intellektual dasturlarni ishlab chiqish — milliy qadriyatlarni asrab, global ta'lim muhitida raqobatbardosh avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari bugungi kunda ta'lim sohasini tubdan o'zgartirib, an'anaviy o'qitish modellarini zamonaviy, raqamlashtirilgan va intellektual yondashuvlar bilan boyitmoqda. SI imkoniyatlari ta'lim jarayonini samarali boshqarish, individual yondashuvni ta'minlash, yuqori sifatli ta'lim muhitini shakllantirish, o'quvchilarda mustaqil tafakkur va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda.

Xususan, shaxsiylashtirilgan o'qitish, avtomatlashtirilgan baholash, virtual yordamchilar, chat-botlar, AI asosida til o'rganish va ta'lim jarayonini monitoring qilish kabi sohalaridagi rivojlanishlar ta'limda yangi

paradigmalarni shakllantirmoqda. SI texnologiyalari o'qituvchining vazifalarini yengillashtirib, uning e'tiborini shaxsiy rivojlanish, ijodiy yondashuv va pedagogik innovatsiyalarga qaratishga yo'naltiradi. Shuningdek, o'quvchiga o'z o'rganish jarayonini nazorat qilish, faol ishtirok etish va o'z qiziqishlariga mos ta'lim olish imkonini beradi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, SI texnologiyalarini to'g'ri va bosqichma-bosqich joriy etish orqali ta'lim sifatini sezilarli darajada yaxshilash, resurslarni oqilona taqsimlash va ta'limda teng imkoniyatlar muhitini yaratish mumkin. O'zbekiston ta'lim tizimida ham mazkur texnologiyalarni milliy xususiyatlar, til, pedagogik an'analar va jamiyatning ehtiyojlarini hisobga olgan holda joriy etish dolzarb ahamiyatga ega.

Biroq, bu jarayonda muvaffaqiyatli natijalarga erishish uchun infratuzilmani mustahkamlash, pedagog kadrlarni tayyorlash, AI etikasi va ma'lumotlar xavfsizligi masalalariga alohida e'tibor qaratish zarur. Ta'lim muassasalarida raqamli transformatsiyani qo'llab-quvvatlovchi huquqiy, metodik va axborot muhitini shakllantirish — ustuvor vazifalardan biridir.

Xulosa sifatida aytganda, sun'iy intellekt texnologiyalari — bu kelajak ta'limi emas, balki bugungi kunning real ehtiyoji hisoblanadi. Ularning ta'limga integratsiya qilinishi orqali intellektual, raqobatbardosh, ijtimoiy mas'ul va raqamli dunyoda mustaqil ravishda faoliyat yurituvchi avlodni tarbiyalash mumkin. Bu esa milliy taraqqiyot va global rivojlanishning asosiy kafolatlaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Center for Curriculum Redesign.
2. UNESCO. (2021). AI and Education: Guidance for Policy-makers. Paris: UNESCO Publishing. <https://unesdoc.unesco.org/>
3. Anderson, J. R., & Lebiere, C. (2014). The Atomic Components of Thought. Psychology Press.
4. Mahmudov, A., & Karimova, D. (2023). Sun'iy intellekt vositalarining ta'lim tizimidagi o'rni va istiqbollari. Ta'lim va innovatsiyalar jurnali, 5(2), 45–51.
5. Rasulov R. (2022). Raqamli transformatsiya va sun'iy intellekt texnologiyalari: metodik yondashuvlar. O'zbekiston ilm-fan jurnali, 4(1), 22–30.
6. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2017). Machine, Platform, Crowd: Harnessing Our Digital Future. W.W. Norton & Company.
7. Sattorova, Z. (2023). Sun'iy intellekt asosida individual o'qitish imkoniyatlari. Pedagogik mahorat (Maxsus son), 3(1), 17–23.
8. Ta'lim vazirligi huzuridagi Axborot texnologiyalari markazi. (2024). Sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarni ta'limga integratsiya qilish bo'yicha metodik qo'llanma. – Toshkent: MTTI nashriyoti.
9. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. Pearson Education.
10. Yusufbekov, D. (2022). Ta'limda chat-botlardan foydalanish imkoniyatlari. Raqamli pedagogika jurnali, 2(4), 12–19.

Oqiljon MAVLONOV,
O'zbekiston tumanidagi 16-maktab ona tili va
adabiyot fani faxriy o'qituvchisi

NAVOIY MA'NAVIY OLAMIGA YO'L (Adabiyot muallimlari e'tiboriga taqdim)¹

Annotatsiya: ushbu maqolada o'quvchilarni taxayyul mulkining sultoni Navoiy ma'naviy olamini anglashga yetaklash maqsadida ularga ayrim adabiy-tasavvufiy timsollar haqida nazariy ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: *tasavvuf, may, zuhd, orif.*

Annotation: in this article, in order to guide readers to the understanding of the spiritual world of the Sultan of the Takhayyul estate, Navoi provides theoretical information about some of the literary and mystical symbols.

Key words: *sufism, may, asceticism, knowledgeable one.*

Аннотация: в данной статье с целью помочь ученикам понять духовный мир султана воображаемого царства Навои, предоставляется теоретическая информация о некоторых литературных и суфийских символах.

Ключевые слова: *тасаввуф, май, зухд, ориф.*

Ishq agar komildurur, oshiq qilur ma'shuqni,
Yo'qsa nechun ayladi Mahmudqa qulluq Ayozi.

Payg'ambar Oyshaning oyoqlarini o'pard i va yuzlarini yuziga surkardi va Oysha roziyallohu anho uning yuzida o'zini ko'rardi va ajablanardi. Payg'ambar alayhissalom bir necha kun uning yuziga boqmadi. Oysha bu darddan (qiynalib), Xudoga nola qildi. Payg'ambar alayhissalomga farmon keldikim: "Oyshaning oldiga borg'il" deb. Mustaf o sollallohu alayhi vasallam Oysha oldiga uzr so'rab keldilar, uning qo'l-oyoqlarini o'pib dedilar: "Ey, Oysha, sening shakl-u shamoyiling, jism-u vujudingni sevganim uchun qo'l-oyoqlarimni o'pyapti deb o'ylama. Yo'q, men senda Haqni ko'rganim uchun seni o'pyapman, sening chehrangda Do'stning yuzini ko'raman va sening qorong'i tanang to'nida Tangri taoloning ravshan Nurini ko'raman va shuning uchun azal-u abad Haqning sajdasini ado etaman. Sening bir necha kunlik moddiy (foni y) tanangni tavof qilayotganim yo'q. Bundan keyin sen o'zingni emas, balki Xudoni ko'rmog'ing kerak..." – dedilar. Yoxud:

Tangri Odamni loydan bunyod etib, uning vujudini O'z nurining qadahiga aylantirdi va Iblisni hamda boshqa farishtalarni sinash uchun "Odamni sajda qiling", deb buyurdi. Ul Nurga oshno bo'lgan va ma'rifatlari o'zlari sig'inib kelgan nurdan bo'lganlar ushbu **qadah** – **mazharga** sajda qildilar...

Yuqoridagi hadislardan ko'rinadiki, Oysha onamiz Muhammad alayhissalom uchun, Odam Sofiyulloh

jussasi esa insonlar uchun Husni mutloq jamolini aks ettiruvchi mazhar – ko'zgu (mir'ot) bo'lganlar. Shu ma'noda olamdagi barcha ashyolar ilohiy zuhurot o'z aksini topgan tajalli oynasidir.

May so'zi va uning ma'nodoshlari asar matnida ikki xil ichimlik ma'nosini anglatadi. May surat, zohiriy yoxud majoziy ma'noda aqlni mag'lubiyatga olib kelib oqibatni ko'ra olmaydigan nodonlik va g'aflat "tafakkur"iga boshlovchi, kibr-u havo tufayli xorligu razolat, g'aflatning eng tuban darajasi – uyatsizlikka yetaklovchi ichimlik (alkogol)ni bildiradi. U siyrat, botiniy va haqiqiy ma'noda Haqiqat ma'rifati, unga bo'lgan ishq-u muhabbat va uni shuuriy idrok qilingandagi lazzatni bildiradi. Bunda may so'zi mazmunan "haqiqat mayi", "fano mayi", "baqo mayi", "vasl mayi", "vahdat mayi", "tavhid mayi", "ishq mayi" degan iboralarga teng keladi. "Haqiqat mayi", "baqo mayi" deyilsa, o'xshatish (tashbeh) yuzaga keladi. Iborani qisqartirib "may" deyilsa, istiora yuzaga keladi.

Zohid, senga – hur, menga – janona kerak,
Jannat senga bo'lsun, menga – mayxona kerak.

Mayxona aro soqiyu paymona kerak,
Paymona necha bo'lsa to'la, yona kerak.

Jomiy "Lavoime" asarida may (majoziy, alkogol) bilan Muhabbat ishq o'rtasidagi 10 ta o'xshashlikni keltiradi.

1. May o'zining asliy o'rni bo'lmish xum ichidan o'zganing ta'sirisiz o'z-o'zidan qaynab o'zini ko'rsatishga harakat qilganidek, oshiqlar ko'nglidagi

¹ Boshi o'tgan sonlarda

yashirin ishq ham tashqi bir sababsiz g'alayon qilib zuhr etishga intiladi.

2. May o'z zoti haddida muayyan bir shaklga ega emas, qaysi idishga quyilsa, shu idishning ichki shaklini oladi. Xuddi shu singari ishq aslan mutlaq bo'lib, uning zuhuri muhabbat ahlining qobiliyati va iste'dodiga yarasha sodir bo'ladi. Oshiqlar orasidagi tafovut ishqning zotiy xususiyatlariga emas, ularning ko'ngil idishiga bog'liqdir.

3. Mayning ham, ishqning ham siroyati yalpi jarayondan iboratdir. May kishining hamma a'zosiga ta'sir qilgani kabi, ishq ham oshiqning qon-u joniga kirib, uning butun vujudini egallab oladi.

4. May o'zining ichkusini, ishq esa sevguchisini mard-u saxiy qilib qo'yadi. May masti boyligi (puli) ni ayamasa, ishq masti jon-u jahonini, xonumonini baxshida qiladi.

5. May ham, ishq ham kishini botir va qo'rqmas qilib qo'yadi. May botirligi oqibatni ko'ruvchi aqlning mag'lubligidan bo'lsa, ishq botirligi haqiqat nurining g'olibligidandir.

6. May ham, ishq ham kishi boshidan kibr-u havoni uchiradi va niyoz-u tavozuga tushiradi. Biroq ichkilikning oqibati xorligu razolatdir, pok ishq natijasi izzat-u sharofatdir.

7. May ham, ishq ham sirni fosh qiladi. Asrlar davomida ayon bo'lgan haqiqat-u ma'rifat sirlarini ishq yuzaga chiqargan....

8. May ham, ishq ham kishini behud qiladi. May (alkogol) behudligi nodonlik va g'aflatning eng tuban darajasidir. Ishq bexushligi esa sezgirlik va ogohlik (oriflik)ning eng oliy martabasidir.

9. Mayparast may (majoziy)ni ichgan sari ko'proq ichgisi keladi. Ishqparast (solik) ham ishq dardiga mubtalo bo'lgan sari yana ortiqroq beriladi. Alkogol borgan sari odamiyligini yo'qotsa, solikning esa insoniy fazilatlarini ortadi.

10. May ham, ishq ham nomus-u hayo pardasini ko'taradi. (Mansur, Mashrab, Nasimiy). Alkogol o'zgani haqorat qilib, xalqqa ozor yetkazishdan uyalmaydi, oshiq esa o'zgalar uchun o'zini xor-zor (faqr) qilishdan or qilmaydi.

Xullas, majoziy may bilan Vahdat mayining o'xshash jihatlari ko'p-u, ammo oqibat jihatdan bir-biriga zid ekan. Biroq ishqni "may" deb atalganda voqelik (mavzu)ga ko'pchilikning diqqati tortiladi. Yana majoziy may bilan vahdat mayi o'rtasidagi tashqi o'xshashlik bilan ichki ziddiyat lazzattalablarga ravshan bo'lib, mutloq Lazzat

haqiqat muhabbatida va uni taxayyul etishda, shuuriy hissiyotda ekanligi ayonlashadi. O'quvchilarga shular yetkazilsa, izlangan, izlanayotgan, izlashga arziydigan baxt-u saodat, hazzu rohat majoziy mayda emas Ishqda, ya'ni Haqiqatu Ma'rifatning kuchli jazabasida ekanligi oshkor bo'lib, haqparastni mayparast (alkogol) dan farqlab oladi:

Ber jomu ol, ey mug'bachcha, jonimni evaz,
 Qo'sh tutqilu, ol ikki jahonimni evaz.

Oni sumururda qatra tomsa agar,
 Sen ham to'k oning o'rnida qonimni evaz.

May, demak, Nur va Fayz timsoli. Foni (moddiy, tabiiy) dunyodagi barcha mavjudot shu Nur tufayli harakatda, muayyan uyg'unlikda, barqaror nizomda rivojlanib turadi. Bu ilohiy tajalli hamda zuhurlanishni so'fiylar va ahli shuaro May timsolida qabul qilganlar.

Tasavvuf nima? Hazrat Nizomiddin mir Alisher Navoiyning "Favoyid ul- kibar" devonidagi 306-g'azal tasavvuf mavzusiga bag'ishlangan. Asar matla'si shunday boshlanadi:

Birovga musallam tariqi tasavvuf, –
 Ki zotida mavjud emastur taxalluf.

Qaysiki kishiga tasavvuf tariqati (yo'li)ga kirish muyassar bo'lgan ekan, uning afolida endi so'fiyona axloqdan chetga chiqish, maqomatlarga xilof ish qilish yo'q. O'z mohiyati va zotini anglamoq uchun shaxsiyatida ziddiyat, o'z niyatiga teskari ish qilish yo'q...

Tasavvuf rizo ahlidin yaxshi axloq,
 Erur istilohoti zebu takalluf.

Tasavvuf rizo – sabr va qanoat ahlida eng komil axloq bo'lgani uchun ham uning istilohoti (biluvi, ma'rifati, o'zgartirishlari) insonlarga "zebu takalluf" (oroyish va husn), ya'ni axloqiy ko'rk bag'ishlaydi. Kishi odobini shu darajada o'zgartiradiki, hatto odam jamoat ichra o'zini tutishidan xijolatpazlikka tushib qoladi....

Tasavvuf emas zuhdu taqvoyu toat, –
 Ki anda riyo yo'l topar betavaqquf.

Tasavvuf degani bu "zuhdu taqvoyu toat" emas, chunki unda riyo va tama'ga yo'l mavjud. Riyo bu umidvorlik, munofiqlik, Tangrini ma'rifiy-irfoniy bilishning ozginasi ham ko'r-ko'rona toat-ibodatdan ming chandon ortiq...

(Irfon ahliga el niyozi yaxshi,
 Ta'zim ila lutfi dilnavozi yaxshi.
 Gar ma'rifat o'lsa, chorasoz yaxshi,
 Toat ko'pidin, ma'rifat ozi yaxshi.)

Zuhd – tarki dunyochilik. Taqvo – Xudodan qoʻrqish, oʻzini tiyish, haromdan xazar. Bunday toat-ibodatda riyo – oʻzini sirdan pok qilib koʻrsatish, koʻz-koʻz qilishga moyillik bor. Tasavvuf esa bularning aksi... Oshkora savobdan, pinhona irfon egallashga urinmoq afzal.

Erur mahzi taqvoyu, lekin riyosiz,
Ubudiyati sarfu ayni talattuf.

Xullas, taqvoning aynan oʻzi-yu, biroq mohiyatan munofiqlik (riyo)siz toza ibodat. Suvratani (sirdan) oʻzini pok qilib koʻrsatmaslik. Xolisona – taʼmasiz zuhd.

Tobe (banda)ligi lutfilik va saxovatpeshalik. Oʻzgalardan keladigan ranj-u ozorlarni ham ochiq chehra bilan qarshilay olish madaniyati, Juvonmardlik muomalasi va munosabati.

Ne el qavli feʼliga andin taddi,
Na haq amru nahiyga andin tasarruf.

Bu xolislik (demokratiya) yoʻli boʻlgani uchun ham tasavvufda elning gap-soʻziga, shariat amallarini bajarishiga hech qanday ziddiyat (toʻsiq) yoʻq. Bu taʼlimot negizida Haqning yomonliklardan qaytaruvchi amrlarini oʻz tasarrufi (oʻz ixtiyori)ga olish murodi aslo yoʻq. U elga hech qanday ortiqcha majburiyat yuklamaydi. Shu bois bu maslakdagi kishidan qavm va haq nahiy amriga hech qanday zarar yetmaydi.

Oʻzin oʻyla beixtiyor aylabonkim,
Ne qolib taraddud anga, ne taassuf.

Bu yoʻlda oʻzingni goʻyo xolis, taʼmasiz deb tushun. Dunyo ishlaridan taraddudga tushmay, koʻrgiliklarga taassuf bildirmay, barcha kulfatlarni ham oʻzingni yigʻishtirgan holda bamaylixtir qarshilashga odatlanish odobi. Ixtiyoring Haq amrida ekan, afsuslarga oʻrin yoʻq. U shunday xolislikka va poklikka oʻrgatuvchi irfoniy yoʻl.

Qilib Haq vujudiga mahv oʻz vujudin,
Navoiy, buni bil tariqi tasavvuf.

Axloqiy va ruhiy poklanish orqali insonning oʻz asl mabdaʼsiga mos holga kelishi, Nafsni yengib, Oʻzligini topib oʻz vujudini poklab Ruhi aʼzam mohiyatiga ruhiy-maʼnaviy singish (foniyvash) vujudiy mahv (yoʻq qilish) orqali irfoniy baqolikka olib boruvchi bu yoʻl – Tariqatni (Navoiy, solik) Tasavvuf deb bil. Ana shu zodiy (asliy) muvofiqlik va tajrid (poklanish) birligi tasavvufiy Kamolot yoʻli.

Orif (soʻfiy) – Maʼrifat va irfon sohibi. Hol ilmidan xabardor, laduniy hissiyot egasi. Axloqi hamidaning yetuk namoyandasi. U shariatda orifi billoh, tariqatda voqifi asror, maʼrifatda daryoi ummon, haqiqatda komil-u mukammal pir. Orif hamma joy va hamma narsada Haq sifotlarini koʻradi. Quvvai hofizasi lavhul mahfuz qadar. Haqiqatni anglash riyozatlaridan tolmas va tonmas haqshunos. U aslo koʻpirmas va toshmas sokin daryo.

Orif anga deyarlar, ul kon boʻlur,
Maʼrifat olamida bir ummon boʻlur.
Haq deyajak nafasi haqdin kelur,
Soʻylayajak soʻzlari qurʼon boʻlur.

(Yunus Emro)

U dunyoni anglab, sevib-sevilib, ishq muhabbat hayratlari ichra oʻz mohiyatini izlaydi.

Ey qilib insonni koni maʼrifat,
Koʻnglin aylab jahonu maʼrifat.
Maʼrifat har kimgakim qism aylabon,
Dahr aro Orif anga ism aylabon.
Yoxud :
Erur orifqa ganj fayz yetsa,
Ishi dam urmayin ani yoshurmoq.

Quyosh nuri tushib daryo ichinda,
Ne mumkindur aning suvin toshurmoq. (Qitʼa)

Zohid – oʻz umrini toat-ibodatga bagʻishlagan, din talablarini iymon bilan ado etishga odatlangan kishi. Tafsir, fiqh, ilmi kalomdan toʻliq xabardor inson. U ibodat qilar ekan, jannat uchun tagjoy toʻlayotgandek boʻladi va foniy dunyoda ham huzur bilan yashashni unutmaydi. Soʻfiylar nazarida zohidlar goʻyo Tangri bilan savdo-sotiq qilayotgandek, shartnoma tuzayotgandek koʻrinadi. Goʻyo: “Biz barcha farz-u sunnatlaringni bajaramiz, Sen esa bizga jannatdan joy berasan”, – deyishayotgandek... Ular ibodatida oxirat taʼmasi bor. Muridlarni qabr (goʻr) va doʻzax azoblari qutqusi bilan jilovlab turish yoʻlini tutishadi.

Qoʻrqutma meni tomugʻdin, ey Zohidi yah,
Jannat menga boʻlgʻusi debon urma zanah.
Kim doʻzax aning yodi bila jannat erur,
Jannat bori sening biladur doʻzax.
Yoki :
Yillar tutubon shayx maqolotiga goʻsh,
Ne koʻngluma zavq yetdi, ne jonima joʻsh.
Jonimgʻa navo soldiyu koʻnglumga xurush,
Bir jurʼa bila mugʻbachai bodafurush.²

² Davomi keyingi sonlarda

Shaxnoza XAKIMOVA,
Ilmiy rahbar: X.X.BERDIYEV,
IPU NTM Samarqand kampusi
Pedagogika va ijtimoiy gumanitar fanlar dotsenti,
f.f.f.d, PhD

BOSHLANG'ICH SINFDADA ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLIKLARI TAHLILI

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim bosqichida foydalanilayotgan ona tili va o'qish savodxonligi darsliklarining mazmuni, tuzilishi va metodik yondashuvlari tahlil qilinadi. Darsliklarning o'quvchilarda til ko'nikmalarini shakllantirish, fikrlashni rivojlantirish, muloqot madaniyatini tarbiyalashdagi o'rni, shuningdek, ularning yosh xususiyatlariga mosligi asosida ilmiy baho beriladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, darslik tahlili, ona tili, o'qish savodxonligi, til ko'nikmalari, metodika, zamonaviy ta'lim.

Аннотация: в данной статье анализируется содержание, структура и методические подходы к учебникам по родному языку и грамотности чтения, используемым на начальном этапе обучения. Роль учебников в формировании у учащихся языковых навыков, развитии мышления, воспитании культуры общения, а также их соответствие возрастным особенностям дается научная оценка.

Ключевые слова: начальное образование, анализ учебников, родной язык, грамотность чтения, языковые навыки, методика, современное образование

Annotation: this article analyzes the content, structure, and methodological approaches of native language and reading literacy textbooks used in primary education. A scientific assessment is given based on the role of textbooks in the formation of language skills in students, the development of thinking, the cultivation of communication culture, as well as their correspondence to age characteristics.

Key words: primary education, textbook analysis, native language, reading literacy, language skills, methodology, modern education

Kirish.

Boshlang'ich ta'lim tizimi bolaning intellektual va ijtimoiy rivojlanishida poydevor vazifasini bajaradi. Ayniqsa, ona tili va o'qish savodxonligi fanlari orqali o'quvchilarda nutqiy madaniyat, yozma va og'zaki fikrlash, muloqot qilish, tahlil etish va tushunish ko'nikmalari shakllantiriladi. Shu bois bu fanlarga oid darsliklar mazmunan ham, didaktik jihatdan ham yuqori saviyada bo'lishi kerak. So'nggi yillarda O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar jarayonida darsliklar takomillashtirilmoqda, yangi yondashuvlar joriy etilmoqda. Mazkur maqolada aynan boshlang'ich sinfdada foydalanilayotgan ona tili va o'qish savodxonligi darsliklarining tahlili amalga oshiriladi.

Boshlang'ich sinflar uchun mo'ljallangan darsliklar o'quvchilarning yosh psixologik va fiziologik xususiyatlariga mos bo'lishi, til o'rganish va savodxonlikni bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qilishi lozim. Amaldagi darsliklar bu talablarni qanchalik qanoatlantirayotgani bir necha jihatdan tahlil qilinadi.

Birinchidan, darslikdagi **matnlar mazmuni** muhim ahamiyatga ega. Darsliklarda bolalar uchun tushunarli, hayotga yaqin, milliy qadriyatlarni ifodalovchi, axloqiy tarbiyani beruvchi matnlar tanlangan. Biroq ba'zi hollarda matnlar haddan ortiq uzun, grammatik jihatdan murakkab

bo'lishi kuzatiladi. Bu esa o'quvchilarda tushunish va anglashda qiyinchilik tug'diradi.

Darsliklarning sifatini baholashda **lingvistik jihatlar** ham muhim o'rin tutadi. Matnlarning leksik va sintaktik murakkabligi, grammatik birliklarning tizimli joriy etilishi o'quvchining til o'zlashtirish tezligi va tushunish darajasiga bevosita ta'sir qiladi. Boshlang'ich sinf darsliklarida ba'zan ortiqcha murakkab gaplar yoki yoshi kichik o'quvchi uchun tushunarsiz bo'lgan iboralar uchraydi. Bu esa dars mazmunini to'g'ri anglashga to'sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli darsliklar tahririda bolaning idrok salohiyatiga mos keladigan, oddiy, ammo ifodali til ishlatilishi maqsadga muvofiq.

Darsliklardagi **matnlarning janrlar xilma-xilligi** ham bolaning adabiy tafakkurini shakllantirishda muhim vositadir. Barcha sinflar kesimida ertak, hikoya, suhbat, maqol, topishmoq, dialog, she'r kabi janrlar mavjud bo'lishi lozim. Ayrim darsliklarda nasriy matnlar ustun bo'lib, poetik matnlar kamroq berilgan. Holbuki, poetik nutq bolada ohangdorlik, ifodalilik, eslab qolish va til estetikasi kabi qobiliyatlarni rivojlantiradi.

Ikkinchidan, **topshiriqlar tizimi** tahlil qilinadi. Ko'plab darsliklarda savollar va topshiriqlar reproduktiv xarakterga ega, ya'ni matndan topib aytish yoki takrorlashga qaratilgan. Bu esa tanqidiy fikrlash, tahlil qilish, shaxsiy munosabat bildirish kabi yuqori darajadagi

kognitiv ko'nikmalarni shakllantirishda yetarli bo'lmisligi mumkin. Shu bilan birga, ayrim darsliklarda ijodiy topshiriqlarga joy berilgan bo'lib, ular o'quvchining faol fikrlashiga undaydi.

Uchinchidan, **darsliklarning vizual dizayni va grafik materiallari** bolaning idrokiga mos bo'lishi, ularni o'qishga rag'batlantirishi kerak. Amaldagi darsliklarda rangli, mavzuga mos rasm va tasvirlar berilgan bo'lib, bu elementar vizual savodxonlikni shakllantirishga yordam beradi. Ammo ba'zi darslik sahifalarida rasm va matnlar muvofiqligi yetarli emas.

To'rtinchidan, **fonetik va grammatik materiallarning ketma-ketligi**, ya'ni nutq rivojlantirish komponentlari o'zaro bog'liqligi va izchilligi tahlil qilinadi. Bu borada 1–4-sinf darsliklari bosqichma-bosqichlik prinsipiga asoslangan bo'lib, har bir yangi mavzu avvalgilari asosida shakllantiriladi. Shuningdek, darsliklarda til qoidalari amaliy mashqlar bilan mustahkamlanadi.

Yana bir muhim jihat – darsliklardagi **metodik ko'rsatmalar** o'qituvchi uchun qulaymi, o'quvchi faoliyatini tashkil etishda yordami bormi degan masalalardir. Ayrim mavzularda izohlar yetarli darajada bo'lsa-da, boshqa hollarda ularni mustaqil tushunish qiyin bo'lishi mumkin. Bu holat darsliklardan foydalanish samaradorligini pasaytiradi.

Amaldagi darsliklar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning individual o'zlashtirish darajasini inobatga olish hali ham yetarli darajada emas. Ayniqsa, bir sinfda turli saviyadagi o'quvchilar bilan ishlayotgan o'qituvchilar uchun differensial topshiriqlarni ko'proq kiritish lozim. Hozirgi darsliklarda bunday yondashuv hali sust rivojlangan. Masalan, kuchli, o'rta va sust o'zlashtiruvchi o'quvchilar uchun uch bosqichli topshiriqlar tizimi kam hollarda uchraydi.

Bundan tashqari, **kompetensiyaviy yondashuvga** asoslangan topshiriqlarning sifati va soni ham muhim. Darsliklar o'quvchining faqat bilimini emas, balki real hayotiy vaziyatlarda bu bilimdan qanday foydalanishini o'rgatishi kerak. Masalan, savodxonlik matnlarida savollar faqat “kim?”, “nima?”, “qachon?” kabi yuzaki savollardan iborat emas, balki “Nima uchun?”, “Agar sen bo'lsang nima qilarding?”, “Boshqacha yechim taklif et” kabi tanqidiy fikrlashga undovchi savollar bilan boyitilishi lozim.

Yana bir muhim jihat — **interaktiv metodlarga moslik**. Bugungi o'quvchilarning informatsion muhitda o'sayotganini inobatga olib, darsliklar QR-kodli video izohlar, animatsiyalar, eshitiladigan matnlar bilan

to'ldirilishi lozim. Bu, ayniqsa, o'qish qobiliyati sust bo'lgan bolalar uchun qulay imkoniyat yaratadi. Interfaol elementlar o'quvchini matnga nisbatan faol ishtirokchiga aylantiradi, bu esa uning o'zlashtirish darajasini oshiradi.

Shuningdek, darsliklarda **nutq rivojlantirishga doir topshiriqlar tizimi** tahlil qilinganda, ba'zi mavzularda dialog, hikoya tuzish, og'zaki fikr bildirishga oid mashqlar yetarlicha berilgan bo'lsa-da, boshqa mavzularda bu yo'nalish cheklangan. Holbuki, bolada o'z fikrini erkin ifodalash, gap tuzish, dalil keltirish, suhbat qurish kabi ko'nikmalarni bosqichma-bosqich shakllantirish ona tili fanining asosiy maqsadlaridan biridir.

Alohida e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan masala bu — **madaniy va milliy qadriyatlarining integratsiyasi**. Darslik matnlarining mazmuni orqali o'quvchida Vatanni sevish, ota-onani hurmat qilish, tabiatni asrash, mehnatsevarlik kabi fazilatlar shakllanishi lozim. Hozirgi darsliklarda bunday yondashuvlar mavjud, ammo ba'zi hollarda ular yuzaki yoki bir xil mazmunga ega matnlar orqali takrorlanadi. Matnlar tanlovida mazmuniy xilma-xillik, zamonaviy hayotiy kontekstda yangicha yondashuvlar kiritilishi zarur.

Bundan tashqari, **darsliklardagi interfaol mashqlar va o'yin elementlari** ham muhim o'rin tutadi. O'yin asosidagi topshiriqlar bolaning e'tiborini tortadi, ishtiyoqini oshiradi va ko'proq faol ishtirok etishga undaydi. Bu, ayniqsa, 1-2 sinf o'quvchilari uchun dolzarbdir. O'yinli yondashuv orqali harf o'rganish, so'z tuzish, matnni tahlil qilish kabi ko'nikmalar osonroq shakllanadi.

Zamonaviy ta'lim talablariga ko'ra, darsliklar **raqamli resurslar bilan bog'langan** bo'lishi ham muhimdir. Shu jihatdan ayrim yangi avlod darsliklariga QR-kodli videodarslar, audio matnlar va interaktiv topshiriqlar kiritilmoqda. Bu yangilik o'quvchilarning multimodal o'rganish ehtiyojlarini qondiradi, lekin barcha darsliklar ham bu imkoniyatdan teng foydalana olmayapti.

Xulosa.

Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsliklari o'quvchilarning til va nutq ko'nikmalarini shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ularning ilmiy, metodik va estetik jihatdan takomillashtirish borishi ta'lim sifatini oshirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Darsliklar tahlili shuni ko'rsatadiki, ular ko'plab ijobiy jihatlarga ega bo'lsa-da, hali ham takomillashtirishni talab qiladigan qirralar mavjud. Kelgusida darsliklarni ishlab chiqishda o'qituvchilar, psixologlar, lingvistlar va dizaynerlar hamkorligida ishlash, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Boshlang'ich ta'lim darsliklari konsepsiyasi. – Toshkent.
2. Soliyeva G. (2022). Boshlang'ich sinfda o'qish savodxonligini shakllantirish metodikasi. Pedagogika va psixologiya jurnali
3. Azizxo'jayev A.A. (2021). Ta'limda metodik yondashuvlar. – Toshkent: TDP
4. UNESCO (2023). Early Reading and Literacy Development: Global Guidelines
5. Turg'unova M. (2023). Ona tili darsliklarining tilshunoslik asoslari. Respublika ilmiy konferensiyasi materiallari

TILSHUNOSLIK

Qahramon ESHBOYEV,
*Renessans ta'lim universiteti dotsenti,
 Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

O'ZBEK O'QUV LUG'ATLARI VA ULARDA LEKSIKOGRAFIK IZOHLASH MUAMMOLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek o'quv lug'atlarining tuzilishi, ulardagi leksikografik izohlashning amaliy holati va muammolari tahlil etilgan. Asosiy e'tibor lug'atlarda so'z ma'nolarini aniq, sodda va o'quvchi yoshiga mos ravishda ifodalash, semantik va stilistik darajadagi kamchiliklarni bartaraf etish masalalariga qaratilgan.

Kalit so'zlar: leksikografiya, izohli lug'at, o'quv lug'ati, o'quv lug'atchiligi, sinonim, antonim, omonim.

Аннотация: в статье анализируется структура узбекских учебных словарей, практическое состояние и проблемы лексикографической интерпретации в них. Основное внимание уделяется вопросам выражения значений слов в словарях в ясной, простой и соответствующей возрасту форме, устранению недостатков на семантическом и стилистическом уровнях.

Ключевые слова: лексикография, толковый словарь, учебный словарь, учебная лексикография, синоним, антоним, омоним.

Annotation: this article analyzes the structure of Uzbek educational dictionaries, the practical state and problems of lexicographic interpretation in them. The main attention is paid to the issues of expressing word meanings in dictionaries in a clear, simple and age-appropriate manner, and eliminating shortcomings at the semantic and stylistic levels.

Key words: lexicography, explanatory dictionary, educational dictionary, educational lexicography, synonym, antonym, homonym.

Kirish. Lug'atlar har qanday tilning boyligi, undagi so'z va iboralarning miqdori, ularning ma'nolari, qo'llanish sohalari hamda uslubiy xususiyatlari haqida ma'lumot beruvchi asosiy manba hisoblanadi. Xususan, o'quv lug'atlari asosan, ta'limga yo'naltirilgan bo'lib, tilni o'rganishda, so'z boyligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bilamizki, o'quv lug'atchiligi leksikografiyaning alohida mustaqil sohasi sifatida tan olingan. Professor B.Bahriddinova o'zining "O'zbekistonda o'quv lug'atchiligi: lingvistik asoslari, tarixi va istiqbollari"¹] nomli dissertatsiyasida zamonaviy o'quv leksikografiyasi masalasi va vazifalari muhokamasini kun tartibiga olib chiqadi. B.Bahriddinova tomonidan o'quv lug'atchiligi bilan bog'liq muammo va vazifalarga quyidagicha munosabat bildiriladi: "Ma'lumki, XX asr boshlarida umumiy leksikografiyadan o'quv lug'atchiligi ajralib chiqdi va o'quv lug'atlarining zamonaviy avlodlarini yaratishga alohida e'tibor qaratildi. Tilshunoslik va pedagogika fanlari oraliqidagi lingvodidaktik yo'nalish – o'quv lug'atchiligi tarmog'ining maxsus soha sifatida rivojlanayotganligi

muhim ahamiyat kasb etadi. Ayni paytda o'quv lug'atlari milliy qadriyatlarga sodiq, dunyoqarashi keng, ongi yetuk, mustaqil fikrli, og'zaki va yozma nutqi ravon avlodni tarbiyalashda muhim ijtimoiy-siyosiy va madaniy vazifani bajaradigan maktab darsliklariga yordamchi vosita sifatida ta'lim tizimida o'ziga xos o'rin egallaydi"^[1;21].

Olimaning ushbu tadqiqotida o'quv lug'atchiligi sohasining tadqiqi jahon tajribasi misolida atroflicha tavsiflab berilgan. Tilshunos o'quv lug'atchiligi bo'yicha jahon tilshunosligida amalga oshirilgan tadqiqotlarni alohida e'tirof etadi. Xususan, S.Jonson, J.Dyubua, K.Dyubua, G.Matore, B.Kyumada, K.D.Bak, J.Malkiel, P.N.Denisov, L.A.Novikov, V.V.Morkovkin, L.V.Sherba, V.G.Gak kabi [2;73] tilshunoslarning nazariy yondashuvlarini chuqur tahlil qiladi. Shuningdek, bu borada V.Blanar, Ye.M.Vereshagin, V.G.Kostamarov, L.V.Malaxovskiy kabi olimlarning ilmiy izlanishlarini ham qayd qilib o'tish joiz.

Ayniqsa, rus o'quv leksikografiyasi sohasida P.N.Denisov, L.A.Novikov, V.V.Morkovkin kabi olimlarning ishlaridiqqatgasazovor. "O'quv lug'atchiligi"

termini ilk marta L.A.Novikov tomonidan izohlangan, o'quv lug'atchiligining vazifalari, muammolari va o'quv lug'atining o'ziga xos turlari bayon qilingan. Shuningdek, o'quv leksikografiyasining yondosh leksikografiyaga munosabatini quyidagicha izohlaydi: "Akademik leksikografiya bilan taqqoslaganda o'quv leksikografiyasi hajman kichik va katta ta'limiy maqsadga yo'naltirilgan leksikografiyadir"[3;11].

Asosiy qism. Leksikografiyada o'quv lug'atchiligining ilk paydo bo'lishi masalasi tilshunos va leksikograflarni uning alohida leksikografik janr ekanligini uning bir qancha tasnifiy belgilari masalasi tilshunos olimlarni qiziqitirib kelgan va V.V.Dubichinskiy "Теоретическая и практическая лексикография" asarida bu haqida batafsil to'xtalib o'tgan.

Tilshunos B.Bahriddinova tomonidan ham L.A.Novikovning o'quv leksikografiyasi borasidagi muhim yondashuvlari alohida ta'kidlanadi: "L.A.Novikov L.B.Shcherbaning lug'at tipologiyasiga tayangan holda o'quv lug'ati tipologiyasiga doir qarashlarni aniqlashtirdi. Uningcha, lug'atning ushbu turi leksik tizimning eng muhim aspektini qamrab olishi lozim. Til lug'at qatlamining muayyan aspekti ahamiyatini ochib berish asosiy leksikologik tushuncha va kategoriyalarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak"[1;47].

Shuningdek, B.Bahriddinova, o'z navbatida, lug'atchilik tarixi, ta'limiy lug'at yuzasidan quyidagilarni qayd qiladi: "Jahon tilshunosligida lug'atchilik tarixi yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar lug'atning ilk ko'rinishlari ta'limiy maqsadda yaratilgani – ilk lug'at namunalari aslida maktab uchun yaratilgan ibtidoiy o'quv qo'llanmalari bo'lgani, aniqrog'i, ibtidoiy maktabda lug'at darslik vazifasini o'taganini ko'rsatmoqda"[2;72].

O'quv lug'atchiligi sohasida jadid ma'rifat-parvarlarining ham xizmatlarini alohida ta'kidlash lozim. Tilshunos S.Normamatovning "O'zbek lug'atchiligining shakllanishi va rivojlanishida jadid ma'rifatparvarlarining o'rni"[3]nomli doktorlik dissertatsiyasida jadid ma'rifatparvarlari tomonidan lug'atshunoslik sohasida amalga oshirilgan ishlar yuzasidan batafsil ma'lumot keltirilgan. Xususan, Chor Rossiyasi hukmronligi davrida ikki tilli ruscha-o'zbekcha lug'atlarning yaratilishiga alohida e'tibor qaratilganligi, 1926-yili G'ozzi Olim Yunusov tomonidan "Qisqacha ruscha-o'zbekcha siyosiy-huquqiy lug'at"ining nashr qilinganligi ham qayd qilinadi. Ushbu lug'at o'zbek leksikografiyasidagi terminlarga oid ilk tarjima lug'atlardan sanaladi. "Jadid vakillarining yetakchilaridan biri bo'lgan To'raqo'rg'onlik (Namangan viloyati) Is'hoqxon Ibratning "Lug'oti sitta al sina" (Toshkent, 1901) ko'p tilli (6 ta til) tarjima lug'ati ham alohida ahamiyatga

ega. Bu lug'at, umuman, turkiy lug'atchilik tarixida XIV asrlarda tuzilgan "Tarjumoni turki va ajami va mo'g'uli va forsi" ko'p tilli lug'atidan keyingi, o'zbek lug'atchiligi tarixidagi birinchi ko'p tilli lug'at ekanligi bilan juda muhim"[3].

B.Bahriddinovaning tadqiqotiga tayangan holda shuni alohida qayd qilish lozim bo'ladi: "XX asrning o'rtalariga kelib jahonning ko'pgina rivojlangan davlatlari, xususan, AQSH, Buyuk Britaniya, Rossiya, Germaniya, Fransiya davlat tilini taraqqiy ettirish, milliy va xorijiy tilni o'rganishga e'tibor kuchaydi. Hukumat lug'atni ushbu maqsadga erishishning eng zaruriy vositasi deb tan oldi va davr tilshunosligi oldiga muhim ijtimoiy-siyosiy buyurtma – tildan foydalanish samaradorligini oshirish va xorijiy tilni tezkor o'rgatishga xizmat qiluvchi maktab lug'atlarini yaratish vazifasini qo'ydi. Davrning yetuk tilshunoslari, leksikograflari, pedagog va psixologlari bu borada jiddiy ilmiy izlanish olib borishdi. Ko'pgina davlatda umumiy lug'atchilikdan yangi yo'nalish – o'quv lug'atchiligi tarmog'i ajralib chiqdi va bu tarmoq leksikografiya va lug'atchilikning eng faol, "qaynoq" sohasiga aylandi"[1;72].

"O'zbek o'quv lug'atchiligi va uning shakllanishi, o'zbek tilshunosligida o'quv lug'atchilik, o'quv lug'ati kabi terminlarning ma'no mundarijasi bilan bog'liq fikrlar ham ushbu tadqiqotda bayon qilinadi: "O'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi, milliy mustaqillikning qo'lga kiritilishi natijasida davlatning rasmiy tili – o'zbek tiliga e'tibor kuchaydi. Ona tili ta'limi oldidagi asosiy vazifa ijodiy tafakkur sohibini yetishtirish deb belgilandi. Kognitiv asosda yaratilgan ona tili darsliklari bilan ishlash darslikka yordamchi vositalarni kengaytirish, lug'at va turli axborot bankini yaratishga bo'lgan talabni yanada oshirdi. Tilshunosligimizda "o'quv lug'ati", "o'quv lug'atchiligi" termini paydo bo'ldi. Xususan, professor A.Nurmonovning 2002-yilda nashr etilgan "O'zbek tilshunosligi tarixi" kitobida o'zbek leksikografiyasining erishgan yutuqlari sarhisob qilinarkan ekan, o'zbek leksikografiyasida yangi tarmoq – o'quv lug'atchiligiga asos solinganligi ta'kidlab o'tildi"[1;114].

B.Bahriddinova doktorlik dissertatsiyasida o'quv lug'ati terminini quyidagicha tavsiflaydi: "So'zligi ma'lum bir mezonlar asosida tartiblangan, shakllangan o'quv-uslubiy talabga javob bera oladigan, ta'lim oluvchining kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirish uchun xizmat qiladigan, ma'lumotni tezkor va qulay taqdim etish vositasiga o'quv lug'ati deyiladi" [1;35-58].

Tadqiqotchi G.Mirxanovning "O'zbek tilining sinonimlar o'quv izohli lug'atini tuzishning lingvistik asoslari" nomli falsafa doktorligi dissertatsiyasida quyidagilar qayd qilinadi: "O'quv lug'atlari umumiy

lug'atlardan nafaqat hajmi bilan, balki so'zlikni tanlash mezonlari, unga qo'yiladigan poligrafik talablar, dizayni va kompozitsiyasi, lug'at qismlarining joylashish tartibi – megastrukturasiga ko'ra ham farqlanishi mumkin. B.Bahriddinovaning ta'kidlashicha, o'quv lug'atining umumiy tuzilishi – megaqurilishi quyidagi asosiy qismlardan tashkil topadi:

- 1) kirish;
- 2) o'quv-metodik ta'minot;
- 3) lug'at korpusi;
- 4) ilova – lug'atdan foydalanish qoidalar, qo'llangan shartli qisqartmalar ro'yxati, asosiy va yordamchi ko'rsatkichlar va b. [4;59].

2023-yilda H.Dadaboyev, M.Abjalova va U.Rashidovlar tomonidan nashr etilgan "O'zbek tili sinonimlarining o'quv lug'ati" tilshunos olim A.Hojiyevning lug'atini anchayin boyitgan, desak ham bo'ladi. Lug'at o'zbek tilidagi 2500 ga yaqin sinonimik qatorlarni o'z ichiga olgan bo'lib, unda ma'nodosh so'zlarning izohi, turkumi, to'liq, qisman yoki o'xshashligi, sinonimik qatorning tarixiy shakllari, uslubiy xoslanishi kabi ma'lumotlar keltirilgan [5]. Lug'atda keltirilgan ayrim sinonimik qatorlardan misollar keltiramiz. **HAYOLI**, **NOMUSLI**, **ORIYATLI**, **IBOLI**, **HAMIYATLI**, **ANDISHALI**, **IFFATLI**, **BAHAYO**, **AFIF**, **BIKR**. Keltirilgan sinonimik qatorlar orasida darajalanish hodisasini kuzatishimiz mumkin. Hozirgi kunda *afif*, *bikr*, *bahayo*, *hamiyatli* leksemalaridan kundalik turmush tarzimizda deyarli foydalanmaymiz.

Tilshunos olim A.Hojiyevning sinonimlar lug'atida yuqoridagi sinonimik qator quyidagicha berilgan: **NOMUSLI**, **HAYOLI**, **ORIYATLI**, **ANDISHALI**, **IBOLI**. O'zbek tili sinonimlarining 2 jildlik izohli lug'atida esa ushbu sinonimik qator quyidagicha berilgan: **NOMUSLI**, **IBOLI**, **HAYOLI**, **ANDISHALI**, **SHARMLI**. Ko'rishimiz mumkinki, uchchala lug'atni solishtirganimizda ushbu sinonimik qator orasida farqlar kuzatilmoqda.

Yuqorida keltirilgan sinonimik qatordagi leksemalarga o'zbek tilining yangi nashrdan chiqqan 6 jildli

izohli lug'atida quyidagicha izoh berilgan:

HAYOLI. Nojo'ya xatti-harakatdan o'zini tortadigan, hayosi bor.

NOMUSLI. Oriyati, diyonati, vijdoni bor; oriyatli, vijdonli.

ORIYATLI. Or-nomusni biladigan, o'z obro'yini qadrlaydigan; nomusli.

IBOLI. Ibosi bor, andisha-hayo hissiga (xislatiga) ega.

HAMIYATLI. Hamiyati bor, hamiyat bilan ish tutadigan, munosabatda bo'ladigan.

ANDISHALI. Andisha, mulohaza bilan ish tutadigan.

IFFATLI. Iffati bor; nomusli, hayoli.

BAHAYO. [ba.. + hayo] ayn. **hayo- li, nomusli**.

AFIF [a.- iffatli] esk. kt. Pokiza, toza, iffatli.

BIKR [a.- sof, toza; bokira] esk. Berilgan izohlardan ko'rishimiz mumkinki sinonimik qatordagi leksemalar izohida aynanlikdan ko'ra farqlilik yaqqol ko'zga tashlanadi.

Sinonimik qator a'zolari bilan graduonimik qator a'zolari bir qaraganda aynan bir xildek ko'rinishi mumkin, lekin ularning orasida farq bor. Sinonimik qator a'zolarining orasida ham darajalanish hodisasi kuzatiladi. Sinonimik qatorda dominant so'z bo'ladi, ya'ni sinonimik qatordagi leksemalar o'rnida qo'llanish imkonini beradi. Graduonimik qatorda esa, dominant so'zni belgilash maqsadga muvofiq emas. Chunki, graduonimik qatordagi leksemalar bir-biridan ma'lum darajada farq qilib turishi kerak.

Xulosa. Umuman olganda, o'zbek o'quv lug'atlarida izohlash usullarini takomillashtirish, semantik darajalanish, sinonim va antonim munosabatlarni tizimli ravishda berish, frazeologizmlarni qayd etish va o'quvchilarga moslashgan lug'at modullarini yaratish muhim vazifa bo'lib qolmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quv lug'atlarini leksikografik jihatdan yanada takomillashtirish o'zbek tilini samarali o'rganish va o'qitish jarayonida katta amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Баҳриддинова Б. Ўзбекистонда ўқув луғатчилиги: лингвистик асослари, тарихи ва истиқболлари: Филол. фан. докт (DSc) ... дисс. – Самарқанд, 2020. 260-б.
2. Новиков Л.А. Учебная лексикография и её задачи // Вопросы учебной лексикографии / Под ред. П.Н. Денисова и Л.А. Новикова. – М.: Изд. МГУ, 1969. С. 3-11.
3. Нормаматов С.Э. Ўзбек луғатчилигининг шаклланиши ва ривожланишида жадид маърифатпарварларининг ўрни: Филол. фан. фан. докт. (DSc) ... дисс. – Тошкент. 2019. 250-б.
4. Мирханова Г. Ўзбек тилининг синонимлар ўқув изоҳли луғатини тузишнинг лингвистик асослари: Филол. фан. бўйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Қарши, 2022. 138-б.
5. Dadaboyev, M.Abjalova, U.Rashidova. O'zbek tili sinonimlarining o'quv lug'ati. – Toshkent 2023. 810-b.

Gulrux JO'RABOYEVA,
Farg'ona davlat universiteti dotsenti,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori
gjuraboyeva2021@gmail.com
Asadullo TURSUNOV,
Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti
tursunovasadullo07@gmail.com

AFFIKSAL PLEONAZMNING YUZAGA KELISH SABABLARIGA DOIR

Annotatsiya: maqolada affiksali pleonazm hodisasi va uning yuzaga kelish sabablari, tarixiy taraqqiyoti xususida fikr yuritilgan. So'zlovchi biror narsa-hodisa belgisining aniq tushunarli bo'lishi uchun uning xususiyatlarini, narsa-hodisaning qanday holda ro'y berganini batafsil bayon etishga harakat qiladi. Sintaktik model strukturaning kengayishi, aniqrog'i, ortiqcha, o'rinsiz qo'llanilgan so'zlar, birikmalar hisobiga kengayishi tayyorgarlik ko'rilmagan kommunikatsiya natijasida sodir bo'ladi va ular pleonazmning ayrim ko'rinishlarini namoyon qiladi. Ular ichida affiksali pleonazm tilda eng sarmahsul hisoblanib, maqolada u haqidagi mulohazalarimizni bayon etamiz.

Kalit so'zlar: *affiksali pleonazm, kontakt, distant, leksema, subyektiv baho, til evolyutsiyasi, nutqiy ortiqchalik, stilistik funktsiya.*

Аннотация: в статье рассматривается явление аффиксального плеоназма, причины его возникновения и его историческое развитие. Для того чтобы говорящий мог ясно понять признак вещи-события, он старается подробно описать его признаки, как произошла вещь-событие. Расширение структуры синтаксической модели, а именно ее расширение за счет избыточных, нецелесообразно используемых слов и сочетаний, происходит в результате неподготовленной коммуникации и в них проявляются некоторые проявления плеоназма. Среди них аффиксальный плеоназм считается наиболее продуктивным в языке, и в статье мы выскажем свои соображения по этому поводу.

Ключевые слова: аффиксальный плеоназм, контакт, дистанция, лексема, субъективная оценка, эволюция языка, речевая избыточность, стилистическая функция

Annotation: the article discusses the phenomenon of affixal pleonasm, the reasons for its occurrence, and its historical development. In order for the speaker to clearly understand the sign of a thing-event, he tries to describe in detail its features, how the thing-event occurred. The expansion of the syntactic model structure, namely, its expansion due to redundant, inappropriately used words and combinations, occurs as a result of unprepared communication and they manifest some manifestations of pleonasm. Among them, affixal pleonasm is considered the most productive in the language, and in the article we will express our thoughts about it.

Key words: *affixal pleonasm, contact, distance, lexeme, subjective assessment, language evolution, speech redundancy, stylistic function.*

Kirish. Til rivojlanib, ravnaq topib borar ekan, albatta, ixchamlikka, tejamkorlikka intiladi, takroriylikdan qochadi. Shunday bo'lishiga qaramasdan, tilimizda aynan bir xil ma'no ifodalovchi yoki ma'no-si bir-biriga yaqin bo'lgan til birliklarining takror, ketma-ket holda qo'llanilishiga ham guvoh bo'lamiz. Bu holat tilshunoslikda nutqiy ortiqchalik, ya'ni "pleonazm" termini bilan yuritiladi.

Tildagi ortiqchalik tamoyilining o'rganilish tarixi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Mazkur hodisa haqidagi dastlabki qarashlarni antik davr olimlari ijodida uchratish mumkin. Faylasuflar tomonidan ortiqchalik, xususan, pleonazm hodisasi ritorika va stilistika

doirasida o'rganilgan. Antik davr mualliflari pleonazmning kommunikativ qiymatini turlicha baholashgan. Jumladan, pleonazmni Kvintilian, Donat, Diomed stilistik kamchilik sifatida nutqda so'zlarning ortiqcha qo'llanishi deb qarashgan bo'lsa, ularga qarama-qarshi tarzda Dionis Galikarnasskiy nutqni to'ldiruvchi omil sifatida e'tirof etadi. Bir qarashda ortiqchadek tuyulsa-da, ayni damda, nutqni aniqlik, ishonch, pafos hamda ritm bilan boyitadi, deya ta'kidlab o'tadi [1].

Faqat XIX asrga kelibgina ortiqchalik tamoyilini o'rganishning metodologik asoslari paydo bo'la boshladi. Bu borada N.Grech (1843), F.Mikloshich (1895), A.Meye (1938), F.Buslayev (1941), G.Paul

(1960), A.Potebnya (1968) kabi tilshunos olimlar o'zlarining ilmiy-nazariy qarashlarini fanga ma'lum qildilar. Ushbu olimlarning ortiqchalik tamoyilini yoritishdagi dastlabki ilmiy qarashlari keyingi davr tilshunoslariga mazkur hodisaning alohida jihatlari, o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq qilish uchun asos bo'ldi.

Turkiy tillarda keng tarqalgan ushbu hodisa bo'yicha ko'plab tilshunos olimlar o'z qarashlarini bayon etganlar. Xususan, A.Hojiyevning qayd etishi-cha, "Pleonazm (< yun. *pleonasmos* – ortiqchalik) nutqda bir-biriga yaqin ma'noli yoki deyarli bir xil ma'noli birliklarning (ortiqcha holatda) qo'llanishi, bir ma'lumotning bir necha marta ifodalanishidir" [2: 69]. J.Maruzoning fikricha, "pleonazm fikrni aniq yetkazish nuqtayi nazardan gapda so'zlarning ortiqcha qo'llanishidir" [3: 60]. O.S.Axmanova ushbu termin- ga "pleonazm nutqiy figura bo'lib, sinonimik ifodalarning bir joyda yig'ilib qolishidir", – deb ta'rif beradi [4: 325]. Pleonazm hodisasini o'zbek tilshunosligida ilk marta monografik tarzda tadqiq etgan olim N.Mahkamovning izohlashicha, "Pleonazm – bir xil yoki sinonimik ifoda vositalarining, ya'ni til birliklarining semantik jihatdan takror holda bo'lishidir" [5: 7].

Asosiy qism. Tilshunos olim A.Bolganbayev esa "pleonastik qo'llanish deb shunday birikmalarni aytish kerakki, qaysiki birikma tarkibidagi bo'laklar o'zining asosiy ma'nosini yo'qotmaydi, balki bir bo'lakning ma'nosi ikkinchi bir bo'lakning ma'nosini to'ldiradi va kuchaytiradi" deb hisoblaydi. Bizning fikrimizcha, ushbu ta'rif biryozqlama qarash bo'lib qoladi. Chunki pleonazm bu – bir xil yoki sinonimik ifoda vositalarining, ya'ni til birliklarining semantik jihatdan takror holda bo'lishidir. Pleonazm nafaqat muayyan mazmunni to'liq ifodalash uchun, balki uslubiy jihatdan ham ortiqcha so'z qo'llash, demakdir. Shu nuqtayi nazardan u stilistikaning obyekti hisoblanadi.

N.Mahkamovning ta'kidlashicha, [5:7] nutqda qo'llanilayotgan bir xil yoki sinonim til birliklarining takrorlanishi doim ham pleonastik hodisani yuzaga chiqara olmaydi. Qachonki, shu takror holda qo'llangan til birligining biri tushirib qoldirilganda ham ma'no o'zgarishga uchramasa, ushbu holatni pleonastik hodisa deyish mumkin. Pleonastik qo'llashni belgilash uchun formalarning takrori asosiy me'zon bo'la olmaydi. Chunki pleonazmga bu tomondan qarash tilga formal yondashish bo'ladi. Pleonazm uchun mavjud ma'noning qayta takrorlanishi asosdir. Ushbu ilmiy qarashni takror so'zlar misolida isbot etaylik: *tandir* – predmet; *tandir-tandir* – miqdoran ko'plik; *chelak* – predmet; *chelak-chelak* – miqdoran ko'plik. Bu o'rinda so'zlar takrori hech qanday nutqiy ortiqchalikni

yuzaga chiqarmagan, balki ko'plikni ifodalash uchun xizmat qilgan.

Pleonazmni turlarga bo'lish masalasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, mutaxassislar takrorlanayotgan elementlarning turiga qarab, ularni affiks, leksik, semantik, leksik-semantik, sintaktik pleonazmlarga bo'lib o'rganishni taklif etgan edilar [5: 10]. Mazkur tasniflar ichida **affiksali pleonazm** tilda eng sarmahsul hisoblanib, maqolada u haqidagi mulohazalari-mizni bayon etamiz.

Affiksali pleonazm deb bir so'zda ma'nolari bir xil yoki yaqin bo'lgan affikslarning – bir xil affiksning takrorlanishi (ikki, ba'zan uch)ga aytiladi [6: 107]. Bunda bir affiksning aynan o'zi takrorlanadi: *kichkina-gina*, *tik-tir-tir* yoki tashqi formasi har xil bo'lgan – sinonim affikslar takrorlanadi: *kel-ingiz-lar*, *ayt-di-lar-ingiz* kabi. Takrorlangan bu affikslar kontakt holda (yonma-yon, ketma-ket: *yo'zdirtir*) yoki distant holda (ajralgan: *uyda-ligimda* ikkita *-da*, lekin ketma-ket emas) ham bo'ladi.

Affiksali pleonazmning yuzaga kelish sabablari turlichadir. Quyida bu haqida to'xtalamiz:

1. Bir affiks asos bilan juda zich bog'lanib, asosning tarkibiga singib ketadi, natijada shu affiks (ba'zan uning sinonimi) yangidan qo'shiladi yoki so'z tarkibidagi affiks arxaiklashgan bo'lib, undan keyin o'sha ma'nodagi iste'molda mavjud bo'lgan "tirik" affiks qo'shiladi. Bu holatni quyidagi grammatik shakllar misolida ko'rish mumkin: 1) kelishik affikslari bilan bog'liq pleonazm: *tashqariga*, *ichkariga*, *ilgariga*, *nariga*, *beriga*, *teskariga*, *yuqoriga*. Ma'lumki, til taraqqiyotining dastlabki davrlarida jo'nalish kelishigining *-g'aru//gärü//qaru//kärü*, *-ra//rā*, *-ru//rū* affikslari bilan ham yasalgan formalari mavjud bo'lib, eski o'zbek tilida bu qo'shimchalar o'rini *-qa//g'a//kā//gā*, hozirda esa *-ga//ka//qa* affikslari egallagan. Tilda mavjud bo'lgan mazkur so'zlarning valentlik imkoniyati (tarkibidagi affikslar ma'nosi va funksiyasi xiralashgandan so'ng) ularning yana aynan shu grammatik shaklda kelishini talab qiladi va o'z navbatida arxaik va neytral affiksning bir so'z ichida kelishi pleonazmni yuzaga keltiradi; 2) egalik affikslari bilan bog'liq pleonazm: *bar-i-si* (*bar // bor*), *qay-i-si-si* (*qaysinisi*). Shu o'rinda qayd etish lozimki, egalik affikslarining III shaxs birlik va ko'plik formalari tarixan *-i//i*, *-si//sī* shaklida uchragan. Egalikning bu shaxsidagi *-i//i* qo'shimchasi qadimiy bo'lib, *-si//sī* qo'shimchasi til taraqqiyotining keyingi davrlari mahsuli deb hisoblanadi. Ya'ni *-i//i* qo'shimchasi unli tovush bilan tugagan turkiy o'zaklarga qo'shilganda artikulyatsiyani qiyinlashtirgan va bu qiyinchilikni bartaraf etish uchun shunga muvofiq undosh talab qilingan. Bu vazifani shunga moyil **s**, ayrim turkiy tillarda **z**, **sh** undoshlari

bajargan va *-i//i* affiksining *-si//si//zi//zi* variantlari kelib chiqqan [7: 91]. Bizning fikrimizcha, yuqoridagi olmoshlar tarkibiga ham dastlab egalikning *-i//i* varianti qo'shilgan (masalan, *qayu* – olmoshning asosi *qa*, uning tarkibidagi *-yu* III shaxs egalik affiksi) [8: 105], *-si//si* variantining qo'shilishi esa keyinchalik yuz bergan pleonastik holatdir; 3) ko'plik affiksi bilan bog'liq pleonazm: bunday ortiqchalikni *biz, siz* kishilik olmoshlariga *-lar* ko'plik shaklining qo'shilishida (*bizlar, sizlar*) ko'rish mumkin. Bu o'rinda ushbu olmoshlar tarkibidagi *-z* affiksi aslida ko'plik ko'rsatkichi bo'lib, so'zga *-lar* qo'shilishi natijasida ko'plik tushunchasi yanada kuchaytirilgan [5: 42].

2. Boshqa tildan kirgan affiks ma'nosi tushunarli bo'lmaganligidan undan so'ng shu tilning o'sha ma'noni bildiradigan jonli affiksi qo'shiladi: *yoronlar, boyonlar*.

3. Affiksatsiya natijasida yuz beradigan fonetik hodisalar bir affiksning ikki marta qo'shilishiga sabab bo'ladi: *yarmisi, kichkinagina*. Bu holat o'zbek tilining ayrim dialektlarida ancha keng tarqalgan: *ulisi – o'g'li, munnisi – burni, moynisi – bo'yni, siynisi – singli, ikkovisi* va boshqalar. Shu bilan bir qatorda, bir so'z tarkibida ikki egalik affiksining pleonastik qo'llanishi (ko'pincha yosh bolalarga qarata aytilganda) erkalash, suyish uslubiy vazifasini ham bajaradi: *burnisi, boshisi, ko'zisi* kabi.

Affiksals pleonazm yana bir qancha birliklar tarkibida uchraydi va aksariyat hollarda stilistik funktsiya bajarishga xizmat qiladi, ba'zilarida esa adabiy me'yorga bo'ysunmagan holatlarni ham kuzatish mumkin:

1. Uyushiq bo'laklarda takror qo'llanuvchi egalik, kelishik va ko'plik shakllari affiksals pleonazmni yuzaga keltiradi: *Bulbullarning, qumrilarning, sa'valarning yoqimli sayrash* kishiga zavq beradi. Ushbu gapda uyushiq bo'laklarning har ikkisi tarkibida ko'plik va

kelishik shakllari takror holda qo'llanmoqda. Bu esa nutqiy ortiqchalikni yuzaga keltirmoqda. Bunday holatlardagi nutqiy ortiqchalik subyektiv baho ifodalash xarakteriga ham ega – uyushiq bo'laklarning har birini ta'kidlash, alohida ajratib ko'rsatish vazifalarini bajaragan.

2. Affiksals pleonazm ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmalarida nisbat shakllarining ham yetakchi, ham ko'makchi fe'l tarkibida ortiqcha qo'llashdan yuzaga keladi: *yozib borildi – yozilib borildi; chiqartirib yubordi – chiqartirib yubortirdi; ichib qo'yildi – ichilib qo'yildi* kabi.

3. Juft so'zlarning har ikki qismida bir xil affiksalar takror holda qo'llanadi: *otasi-onasi; cheksiz-chegarasiz; sog'lik-salamatlik*. Biroq *bo'libdi-qolibdi, ayt-di-qo'ydi, yozdi-oldi* juft fe'llari tarkibiga bir xil affiks qo'shilgan bo'lsa-da, ular pleonazm hisoblanmaydi. Chunki bu o'rinda affiksalar so'zlar tarkibida uslubiy funktsiya emas, balki grammatik funktsiya bajarmoqda [5: 23].

4. Leksemalarning subyektiv baho ifodalovchi shakllarida ma'nosi bir-biriga yaqin yoki bir xil affiksalar takror qo'shiladi: *bolajonginam, qizaloqcha, toychoqcha, tugmachadekkina, qo'zichoqcha* kabilar.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, nutqimizda uchraydigan affiksals pleonazm hodisasi ma'lum bir sabablar, til evolyutsiyasi natijasida yuzaga kelgan. U til birliklari tarkibida nutqiy ortiqchalik sifatida ko'zga tashlanisa-da, mohiyatan ma'lum bir stilistik funktsiya bajarishga xoslanishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Pleonazm tilshunoslikda ko'plab tillarda uchraydigan va turli maqsadlarda ishlatiladigan hodisadir. U tilning rivojlanishini, o'zgarishini va stilistik xususiyatlarini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Pleonazmni tahlil qilish orqali tilning ichki strukturalarini va uning kommunikativ imkoniyatlarini chuqurroq tushunish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Есакова М.Н. Плеоназм как явление речевой избыточности. / Вестник Московского университета. Сер. 22. Теория перевода. 2012. №2
2. Ҳожиёв А. Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985.
3. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов. – Москва, 1960.
4. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. – Москва, 1966.
5. Маҳкамов Н. Адабий норма ва плеоназм. – Тошкент, 1988.
6. Ўзбек тили грамматикаси. I том. Морфология. – Тошкент, 1975.
7. Абдурасулов Ё. Туркий тилларнинг қиёсий-тарихий грамматикаси. – Тошкент: Фан, 2009.
8. Абдурахмонов Ғ., Шукуров Ш. Ўзбек тилининг тарихий грамматикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1973.

Gulasal A'ZAMOVA,

Farg'ona davlat universiteti chet tillar kafedrası v.b. dotsenti f.f.f.d (PhD)

E-mail: gulasalazamova91@gmail.com

EMOTSIONAL DISKURS TUSHUNCHASI VA UNING LINGVOKOGNITIV XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqola zamonaviy tilshunoslik sohasida “Diskurs” atamasi juda keng qo'llanilmoqda. “Diskurs – bu ekstralingvistik-pragmatik, sotsial-madaniy, psixologik omillar bilan birgalikdagi izchil matn hisoblanib, maqsadli ijtimoiy harakat sifatida qaraladigan nutq, odamlarning o'zaro ta'siri va ularning ongi mexanizmlari (kognitiv jarayonlar)da ishtirok etuvchi komponent sifatida tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: *diskurs, ekstralingvistik-pragmatik, sotsial-madaniy, ijtimoiy, grammatika, leksikon, nutq, janr, tipik, lingvokulturologik, kommunikativ-kognitiv, emotsional aspektlar, intensifikatorlar, reaksiya, kontekst, protsess, funksiya, perseptiv.*

Аннотация: в этой статье термин “дискурс” очень широко используется в современной лингвистике. “Дискурс-речь, рассматриваемая как целенаправленное социальное действие в сочетании с экстралингвистико-прагматическими, социокультурными, психологическими факторами, анализируемая как компонент, участвующий в механизмах человеческого взаимодействия и их сознания (когнитивных процессах).

Ключевые слова: дискурс, экстралингвистико-прагматический, социокультурный, социальный, грамматика, лексика, речь жанр, тип, лингво-культурологический, коммуникативно-познавательный, эмоциональные аспекты, интенсификаторы, реакция, контекст, процесс, функция, перспектива.

Annotation: this article is very widely used in the field of modern linguistics the term “discourse”. “Discourse is a coherent text with extralinguistic-pragmatic, social-cultural, psychological factors, considered a purposeful social action, analyzed as a component involved in the mechanisms of speech, interaction of people and their consciousness (cognitive processes).

Key words: *discourse, extralinguistic-pragmatic, sociocultural, social, grammar, lexicon, speech genre, typical, lingvocultural, communicative-cognitive, emotional aspects, intensifiers, reaction, context, process, function, perceptive.*

Kirish. Bugungi zamonaviy tilshunoslik sohasida “Diskurs” atamasi juda keng qo'llanilmoqda. “Diskurs – bu ekstralingvistik-pragmatik, sotsial-madaniy, psixologik omillar bilan birgalikdagi izchil matn hisoblanib, maqsadli ijtimoiy harakat sifatida qaraladigan nutq, odamlarning o'zaro ta'siri va ularning ongi mexanizmlari (kognitiv jarayonlar)da ishtirok etuvchi komponent sifatida qaraladi. Shu sababli “diskurs” atamasi, “matn” atamasidan farqli o'laroq, hayot bilan aloqasi tiklanmagan talqin va tadqiqotlar respublika ilmiy-uslubiy jurnali qadimiy va boshqa matnlarga qo'llanilmaydi”. Y.S.Stepanov diskursni quyidagicha ta'riflaydi: Diskurs – bu “tilda til”, lekin maxsus ijtimoiy shaklda berilgan. Diskurs, haqiqatan ham,

tilda bo'lgani kabi uning “grammatikasi” va “leksikoni” ko'rinishida ham mavjud emas. Har qanday diskursning o'ziga xos sinonim almashtirish qoidalari, o'z haqiqat qoidalari, o'z odobi bor. Diskurs tushunchasi lingvistik atama sifatida o'tgan asrning o'rtalarida tilshunoslikka kirib keldi. Tilshunoslikda u dastlab gap yoki nutqda bog'langan va kelishilgan oqibat sifatida tushunilgan bo'lsa, zamonaviy lingvistikada murakkab kommunikativ hodisa sifatida izohlanmoqda. Tilni pragmatik nuqtai nazardan tadqiq etishga bag'ishlangan ishlarda diskurs atamasi sakkiz xil ma'noda qo'llangan:

- 1) so'z muqobili;
- 2) frazalardan o'lchami bo'yicha ortadigan birlik;

3) nutq vaziyati hisobga olingan holda fikrning adresatga ta'siri;

4) suhbat, nutqda so'zlovchi pozitsiyasi;

5) lisoniy birliklardan foydalanish;

6) fikrning ijtimoiy yoki mafkuraviy cheklangan turi;

7) matn hosil bo'lish shartlarini tadqiq etishga mo'ljallangan nazariy qurilmalar[1].

Adabiyotlar tahlili. Golland tilshunosi T.A.van Deyk diskursga bir nechta bosqichda nazar solishni taklif qiladi. U keng ma'noda diskursga majmuaviy kommunikativ hodisa, tor ma'noda esa kommunikativ faoliyatning yozma yoki nutqiy muloqot mahsuloti sifatida qarash kerakligini ta'kidlab o'tadi. T.A.van Deyk diskurs va matn o'rtasidagi farqni shunday belgilaydi: diskurs – aktual aytilgan matn, ya'ni faol nutqiy harakat, matn esa til tizimiga yoki shakliy lisoniy bilimlarga tegishli fikrlarning mavhum grammatik tuzilishidir.

Diskurs – suhbat turi. Diskurs janr kabitir. Nutqiy janr – tipik tuzilishi, lingvistik vositalardan foydalanishning o'ziga xosligi, aniq adresat, o'ziga xos kommunikativ maqsad va informativlik, imperativlik, etiketlik kabi jihatlari bilan ajralib turuvchi nutq turi hisoblanadi[2].

Nafaqat og'zaki, balki yozma diskurs ham mavjud bo'lib, milliy tip doirasida diskursning adabiy va badiiy turini tanlash ham bunga yaqqol namuna bo'ladi. Shu munosabat bilan diskursiv amaliyotda (keng ma'noda nutq) muloqotning kommunikativ, interaktiv va perseptiv tomonlari namoyon bo'ladi, deb taxmin qilish mumkin: ma'lumot va ma'lum bilimlarni uzatish (muloqot), nutq sheriklarining ma'lum bir ijtimoiy-madaniy aloqasi sifatida.

Nutq madaniy hodisa sifatida, birinchi navbatda, axloqiy, utilitar va estetik jihatlarda milliy madaniyatning qadriyat dominantlarini aks ettiruvchi, o'ziga xos xususiyatlarining yig'indisida tavsiflanadi. Diskurs matnni kommunikatsiyada, dinamik holatda, sotsiomadaniy kontekstda, lingvistik va ekstralingvistik omillar ta'sirida, lisoniy va nolisoniy axborotda (olam, talqin va tadqiqotlar respublika ilmiy-uslubiy jurnali hodisalar haqidagi bilim, fikr, qadriyatlar) ko'rib chiqishni nazarda tutuvchi murakkab kommunikativ-kognitiv hodisa [3]. Sanab o'tilganlar diskursni

tushunish, qabul qilish va talqin qilishda muhim rol o'ynaydi. Diskursning o'ziga xosligi uning antropotsentrikligi hamda muallif tomonidan modellashtiriluvchi o'zgacha olamning badiiy manzarasini obrazli shaklda ifodalay olishidir. Shu ma'noda diskurs kommunikatsiyaning eng murakkab turlaridan biri bo'lgan badiiy-adabiy muloqotning bir turi sifatida namoyon bo'ladi. Uning subyektlari nafaqat muallif va kitobxon, balki personajlar hamdir.

Badiiy matnning nutqiga kelsak, u boshqa nutq turlaridan sezilarli farq qiladi, bu muallif va oluvchi o'rtasidagi munosabatlar va o'zaro ta'sirning alohida turini, dunyo haqidagi madaniy, estetik va individual bilimlardan foydalanishni va uning aksini aks ettiradi. Atrofdagi haqiqatga alohida munosabat[4]. Adabiy aspektdagi diskurs muammosi mashhur fransuz olimlari M.Fuko, S.Todorov, Y.Kristeva, R.Bart asarlarida, shuningdek, rus olimlari M.M.Baxtin, Y.M.Lotman, V.I.Tyup tadqiqotlarida ko'rib chiqilgan, S.N.Broytman, I.P.Smirnov, I.V.Samorukov, Y.Rudnev, P.A. Kovalev, xususan, nutq nazariyasi, diskursiv poetika va diskurs tahlillari to'liq hal qilinmagan va qo'shimcha o'rganishni talab qiladi. Badiiy nutqlar, o'z mohiyatiga ko'ra, madaniyat shakllaridan birini ifodalaydi, madaniy axborot nuqtayi nazaridan ahamiyatli emas. Bu badiiy nutq ijtimoiy, madaniy, estetik va hissiy ma'lumotlarning tashuvchisi hisoblanadi. Ta'kidlash joizki, badiiy matnda mavjud bo'lgan madaniy ma'lumotlar bosqichma-bosqich xarakterga ega bo'lib, har xil turdagi matnlarda turlicha taqdim etiladi. Eng muhimlari – bu inson faoliyatining intellektual va ma'naviy sohalarini aks ettiruvchi matnlar, ularning maqsadi xususiyatlari muallif hukmlari, qarashlari va baholari bilan chambarchas bog'liq. Bunday matnlarni talqin qilish o'quvchining madaniyatshunoslik malakasini, milliy madaniy qadriyatlar va ustuvorliklarni bilishini talab qiladi. Lingvistik madaniyatdagi madaniy ma'lumotlar – ma'lum bir madaniyatga xos hodisalar: voqeliklar, taniqli shaxslar, tarixiy voqealar, shuningdek, afsonalar, tasvirlar, e'tiqodlar, urf-odatlar va boshqalar.

Tadqiqot metodologiyasi. Bilamizki, lingvokulturologiya – tilshunoslikning til,

madaniyat, xalq madaniyatining tilda namoyon bo'lish xususiyatlarini aks ettiruvchi, o'rganuvchi fan. Til birliklarining lingvokulturologik tahlili tilshunoslik va madaniy hamjamiyatning o'ziga xos xususiyatlari, milliy-madaniy xarakteristikani tavsiflaydi, kommunikativ toifa, milliy madaniyat tushunchasining ahamiyatini tushuntiradi. Lingvokulturologiyaning asosiy vazifasi ma'lum bir lingvokulturologik doiraning muloqot makonining madaniy kelib chiqishi, diskurs va til, shuningdek, lisoniy birlikning madaniy belgilar terminlari interpretatsiyasi, xalqning tarixiy xotirasi prizmasidan kelib chiqqan holda tavsiflashdan iborat [5]. (Talqin va tadqiqotlar respublika ilmiy-uslubiy jurnali) Shu jihatdan olib qaraganimizda, diskursni lingvokulturologik jihatdan tahlil qilish matnning lingvokulturologik maydonini tashkil etuvchi lingvokulturologik birliklar tizimini aniqlashni, matnning mazmuniy-tematik dominantlari sifatida madaniy tushunchalarni o'rganishni, nutqni individual – muallifning tilshunosligi sifatida ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi. "Madaniy ahamiyatga ega so'z boyligi, – deb to'g'ri yozadi O.S.Chesnokova, – o'ziga xos konseptual va konnotativ yukka ega.

Boshqacha qilib aytganda, tabiatan bunday so'zlar qimmatli ma'lumot ombori, ammo tayyor bo'lmagan odam uchun, agar siz ularning ma'nosini tushunmasangiz, tushunishga jiddiy to'sqinlik qilishi mumkin. Bunday asarlar

tabiatan qo'llaniladi, chunki ulardagi ma'lumotlar keyinchalik hayotda (ishda, sayohatda va hokazo) foydalanish uchun berilgan. Badiiy adabiyot, bunda estetik funksiya axborotdan ustun bo'lsa-da, xuddi shunday rol ni bajarishi va xalq tarixi, madaniyati va kundalik hayoti haqida ekstralingvistik bilim manbayi bo'lishi mumkin. Lingvokulturologiyaning bevosita diskurs bilan bog'liq jihatiga kelsak, shuni aytish lozimki, diskurs ham boshqa til birliklari qatorida bu sohaning tadqiq obyektlaridan biri hisoblanadi.

Xulosa. Emotsional diskursning lingvokognitiv tadqiqi orqali millatlararo va madaniyatlararo muloqotda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tushunmovchiliklarni kamaytirish, insonlar o'rtasidagi muloqot samimiyligi va o'zaro ishonchni oshirish kabi ijobiy natijalarga erishish mumkin. Ayniqsa, prezidentlar va rahbarlarning ommaviy nutqlarida ishlatilgan emotsional birliklarning tahlili jamiyatga ruhiy, ijtimoiy va siyosiy jihatdan ta'sir ko'rsatish imkoniyatlarini tushunish uchun zarurdir.

Shunday qilib, emotsional diskurs tilshunoslikning qamrovini kengaytirish, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va madaniyatlararo munosabatlarni mustahkamlash yo'lida katta ahamiyatga ega. Bu maqola jamiyatdagi kommunikatsiya sifatini oshirish va insonlar o'rtasidagi emotsional bog'lanishni kuchaytirishga xizmat qilishi bilan yanada dolzarb bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Wierzbicka, A. (1999). *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. – Cambridge: Cambridge University Press.
- 2.Ekman, P. (1992). An argument for basic emotions. *Cognition and Emotion*, 6(3/4), 169–200.
- 3.Geeraerts, D. (2010). *Theories of Lexical Semantics*. – Oxford: Oxford University Press.
- 4.Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. – Cambridge: Cambridge University Press.
- 5.Stearns, P. N. (1994). *American Cool: Constructing a Twentieth-Century Emotional Style*. – New York: NYU Press.
- 6.Russell, J. A. (1980). A Circumplex Model of Affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39(6), 1161–1178.
- 7.Matsumoto, D., & Hwang, H. C. (2013). *Culture and Emotion: The Integration of Biological and Cultural Contributions*. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 44(1), 62–87.
- 8.Damasio, A. (1999). *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*. – New York: Harcourt Brace.

Shirin SHARASULOVA,
Oriental universiteti O'zbek va sharq tillari
kafedrasi dotsenti, f.f.n.

O'ZBEK TILIDA SO'Z O'YINLARI VA METAFORALARNING SEMANTIK-SINTAKTIK TADQIQI MASALALARI

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek tilidagi so'z o'yinlari va metaforalarning semantik-sintaktik xususiyatlari tahlil qilinadi. So'z o'yinlarining lingvistik va madaniy qatlamlari, metaforaning mantiqiy-semiotik mohiyati hamda ularning gap tuzilmasidagi funksional yuki yoritiladi. Maqolada adabiy matnlardan va ommaviy nutqdan misollar asosida semantik bog'liqlik va sintaktik qurilmalarning o'zaro munosabati ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: *metafora, so'z o'yini, semantika, sintaksis, leksik birlik, kontekst, ifoda vositasi.*

Annotation: this article analyzes the semantic and syntactic features of wordplay and metaphors in the Uzbek language. It explores the linguistic and cultural layers of wordplay, the logical-semiotic essence of metaphors, and their functional role in sentence structure. Based on examples from literary texts and public speech, the article reveals the interaction between semantic coherence and syntactic constructions.

Key words: metaphor, wordplay, semantics, syntax, lexical unit, context, means of expression

Аннотация: в данной статье анализируются семантические и синтаксические особенности языковых игр и метафор в узбекском языке. Рассматриваются лингвистические и культурные аспекты языковых игр, логико-семиотическая сущность метафоры, а также их функциональная нагрузка в структуре предложения. На основе примеров из литературных текстов и общественной речи выявляется взаимосвязь между семантической связностью и синтаксическими конструкциями.

Ключевые слова: метафора, языковая игра, семантика, синтаксис, лексическая единица, контекст, выразительное средство

O'zbek tilida so'z o'yinlari va metaforalarni semantik-sintaktik jihatdan tadqiq etish tilshunoslikda tilning ijodiy imkoniyatlarini, muloqotdagi noaniqliklarni va madaniy kontekstni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Quyida bu mavzuni o'rganish uchun asosiy yo'nalishlar, metodologiyalar va mavjud tadqiqotlar haqida ma'lumot beraman.

O'zbek tilida so'z o'yinlari va metaforalarni tadqiqot yo'nalishlari turli aspektlarda o'rganiladi. Shulardan biri semantik-sintaktik tahlil haqida so'z borganda, So'z o'yinlari va metaforalar tilning semantik (ma'no) va sintaktik (grammatik tuzilma) jihatlarini birlashtirgan holda o'rganiladi. Bu yondashuv so'zlarning ko'p ma'noliligi, o'xshashliklar, antonimlar, omonimlar va paronimlar kabi hodisalarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Lingvokulturologik kontekst ham tadqiqot yo'nalishlarining eng mahsuldor turlaridan hisoblanadi. So'z o'yinlari va metaforalar faqat tilning grammatik tuzilmasi

bilan cheklanmay, balki madaniyat, urf-odatlar va milliy dunyoqarash bilan ham chambarchas bog'liqdir.

Lingvokulturologik tadqiqotlar bu birliklarning madaniy kontekstini o'rganadi. Pragmatik tahlil ham so'z o'yinlari va metaforalar tadqiqotida o'z o'rniga ega. So'z o'yinlari va metaforalar muloqotda qanday maqsadlarda ishlatilishini, ya'ni hazil, iroda, ta'kid, taqqoslash va boshqalar kabi pragmatik vazifalarni o'rganadi.

Tilshunoslikning bu sohaga oid muhim tadqiqotlariga Saidova Iroda tomonidan olib borilgan tadqiqotlar so'z o'yinlarining leksik sathdagi qo'llanilishi va pragmatik xususiyatlarini tahlil qiladi. Bu tadqiqotda homonimlar, paronimlar va ko'p ma'noli so'zlarning o'yinli qo'llanilishi hamda tarjima jarayonidagi qiyinchiliklar ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, Maxmudova Fayyoza tomonidan olib borilgan tadqiqotda o'zbek tilidagi frazeologizmlarning lingvokulturologik jihatlarini o'rganilgan. Bu tadqiqotda frazeologizmlarning

madaniyat, til va ma'no o'rtasidagi bog'liqligi tahlil qilinadi. Shu bilan birga, Sulaymonova Zebiniso tomonidan olib borilgan tadqiqotda o'zbek tilidagi alla matnlarda o'xshatishlarning semantik-sintaktik tahlili amalga oshirilgan. Bu tadqiqotda o'xshatishlarning til va madaniyatdagi o'zni ko'rib chiqiladi.

Tadqiqot metodologiyasi haqida so'z borganda, tavsiya etilgan metodlar: tavsifiy-qiyosiy, struktur tahlil, lingvokulturologik yondashuv, pragmatik tahlilni ko'rsatishimiz mumkin. Asosiy vositalar: leksik va sintaktik tahlil, kontekstual tahlil, madaniy kontekst hisobga olinadi. So'z o'yini nima? So'z o'yini — bu til birliklarining tovush, ma'no, shakl yoki tuzilma jihatidan o'zaro o'xshashligi, qarama-qarshiligi yoki noan'anaviy qo'llanilishi orqali hazil, istehzo, kinoya yoki ijodiy ifoda yaratish maqsadida ishlatilishidir.

So'z o'yinlari, odatda, nutqning ta'sirchanligi, obrazlilik, ma'nodagi ko'p qirralilik yoki kulgini kuchaytirish uchun qo'llaniladi. Asosiy xususiyatlari haqida tilshunoslikda ko'p ma'nolilik nazarda tutiladi. Bir so'zning bir nechta ma'noda ishlatilishi turli semantik xususiyatlarini namoyon qiladi. Tovush o'xshashligi nuqtayi nazaridan omonim, paronim, sheva yoki fonetik o'xshashlikni o'z ichiga oladi. Qarama-qarshilik ma'nolari antonimlar orqali hazil yoki kinoya orqali namoyon bo'ladi. O'zbek tilida so'z o'yinlari va metaforalarni ijodkorlikda yangi shakl, ohang yoki uslub bilan yangicha ma'no berishi bilan ajralib turadi. O'zbek tilida so'z o'yinlari va metaforalarni so'z o'yinlariga misollarda ko'rishimiz mumkin. Omonimlarga asoslangan: *“Qalamim yo'q, yozolmayapman.”*

– Bu yerda “yo'q” — mavjud emas degan ma'noda ishlatiladi, lekin birinchi qarashda “yo'q” deyish inkor sifatida ham qabul qilinadi. Shevada hazil: *“U keldi, keldi-yu, ketdi.”* – Bu so'zlarning takroriyiligi va ohangi orqali ritmik hazil yaratiladi. Ma'nodagi zidlik (kinoya): *“Qishlog'imizda issiqlik yo'q, faqat 'sovuq' so'zlar bor.”* – Bu yerda “sovuq so'zlar” ikki xil ma'noda ishlatiladi: harorat va sovuq munosabat. Paronimlarga asoslangan: *“U odam gapiradi, lekin g'am emas, gam edi.”* – “G'am” va “gam” (yoki “game” – inglizcha) o'rtasida tovush o'xshashligi bilan hazil qilingan. So'z o'yinlari qayerda qo'llanilish doirasi haqida so'z borganda, Adabiyotda badiiy ifodani

kuchaytirish uchun ishlatilsa, reklamada – esda qoladigan jumlar yaratish uchun qo'llanadi. She'r va aforizmlarda – obrazli va ta'sirli ifoda uchun so'zlarni turli semantik ma'no shakllardan foydalaniladi. Og'zaki o'yinlari, qiziqarli topishmoqlar – bolalar til o'yinlarida, xalq og'zaki ijodida ham ko'plab so'z o'yinlari va metaforalarni uchratishimiz mumkin.

O'zbek tilida so'z o'yinlariga oid namunalar, turlari haqida o'zbek tilida so'z o'yinlari tilning boyligi, ohangdorligi va ko'p ma'noliligi asosida yaratilgan, ko'proq hazil, kinoya, ijodiy yondashuv, va obrazlilik uchun xizmat qiladi. Quyida so'z o'yinlarining asosiy turlari va misollari keltirilgan. So'zimiz isboti sifatida o'zbek tilidagi so'z o'yinlari turlari va namunalari keltiramiz. O'zbek tilida so'z o'yinlari va metaforalarni omonimlarga asoslangan so'z o'yinlarida eng ko'p namoyon bo'ladi. Bir xil yoziladigan yoki aytiladigan, lekin turli ma'noga ega so'zlar orqali yaratiladi. Misol: *“Uzoq safarda uzoqni ko'rish qiyin.”*

(Bu yerda “uzoq” – sifat (masofa) va ism (ism-sharif yoki nom) sifatida ishlatilmoqda.). Ko'p ma'nolilikka asoslangan o'yinlarda bitta so'zning bir nechta ma'nosi ijodiy tarzda ishlatiladi. Misol: *“Oyda tug'ilgan bola Oydin bo'lmasligi mumkin.”* (Oy – osmon jismi va odam ismi sifatida; Oydin – yorug'lik ma'nosida ham, ism sifatida ham ishlatiladi) Sheva va lahjalarga asoslangan so'z o'yinlari hududiy so'zlarning talaffuzi yoki ma'nodagi farqlari asosida yaratiladi. Misol: *“Andijonda 'shorva', Buxoroda 'sho'ra', Toshkentda esa 'shurva'!”*

(Bir xil taomga turli atamalar berilishi kulgili kontekstda ishlatiladi.) Paronimlarga asoslangan o'yinlar tovush jihatdan o'xshash, lekin ma'nosi boshqa so'zlar asosida quriladi. Misol: *“Dunyo ilmi bilan qurollan, ammo jaholat bilan urushma.”*

(“Ilm” va “urush” — o'xshash tovushlar, lekin ma'nodagi qarama-qarshilik yaratilgan.) Qarama-qarshi ma'noli so'zlar (antonim) asosidagi o'yinlar zidlik orqali kulgili yoki mazmunli effekt yaratiladi. Misol: *“U jim bo'lib ko'p gapirdi.”*

(Zid so'zlar orqali kinoyaviy ma'no hosil qilinadi.) So'z yasash o'yinlari (morfologik o'yinlar) so'zga qo'shimcha qo'shish orqali ma'noni o'zgartirish, yangi ma'no hosil qiladi. Misol: *“Bor-di-yu bordi-yu bormadi.”*

(So'zlarni takrorlash, so'z yasash orqali ritmik hazil yaratilgan.) Talaffuz o'yinlari (o'zaki o'yinlari) so'zlarni ohang, urg'u yoki talaffuz orqali o'zgacha mazmun kasb ettirishi kuzatiladi. Misol: *"Ko'zim ko'rdi ko'rkni, ko'nglim ko'rmaslikni tanladi."* (Ko'r – ko'z bilan ko'rish va ko'r (yo'q narsa) ma'nolari o'rtasidagi o'yin.) Aforistik (qisqa hazil) so'z o'yinlari qisqa va obrazli, kulgili jumlar. Misol: *"Erkak yengilmas bo'lsa, ayol uni yengadi."*

(*"Yengilmas"* – mag'lub bo'lmas, lekin *"yengadi"* – ustun kelish va kiyim yengiga bog'liq.)

So'z o'yinlarini ilmiy tahlil qilish metodikasi haqida shuni ta'kidlash zarurki, so'z o'yinlari — bu tilshunoslikda leksik-semantik, fonetik, stilistik, pragmatik va madaniy-lingvistik jihatdan chuqur o'rganiladigan hodisadir. Ularni ilmiy tahlil qilishda maxsus metodlar qo'llaniladi. Quyida ilmiy tadqiqotlar uchun asos bo'ladigan asosiy metodik yondashuvlar keltirilgan. Leksik-semantik tahlil so'z o'yinidagi so'zlarning lug'aviy va ko'chma ma'nolari tahlil qilinadi. Bu metod orqali: so'zning asosiy va ikkinchi darajali ma'nolari aniqlanadi; omonim, polisemantika, paronim kabi hodisalar o'rganiladi; ma'nodagi kontrast, o'xshashlik va ko'chma ifoda holatlari ochib beriladi. Misol: *"U ish bilan emas, gap bilan band"* — bu yerda *"band"* so'zining ikki ma'nosi (ish bilan band, gap bilan mashg'ul) o'ynoqi tarzda ishlatilgan. Fonetik-fonologik tahlilda so'zlar tovush jihatdan qanday o'xshash yoki zidligini aniqlashga qaratilgan. Tovush takrori (alliteratsiya, assonans), Talaffuzdagi o'xshashliklar, ozg'aki nutq effektlarini tahlil qilish. Misol: *"Bordi-yu bordi-yu bormadi"* —

tovushlar va urg'ular takrori orqali ritmik hazil yaratiladi. Sintaktik-stilistik tahlil so'z o'yinlari qanday grammatik tuzilmada ishlatilgani, gapdagi funksiyasi o'rganiladi: gap qurilishi va uslubiy usullar (kinoya, iroda, istehzo) gapning emotsional, ekspressiv yuklamasi aks ettiradi. Qisqa, paradoksal yoki aforistik shakldagi ifodalar tahlili shuni ko'rsatdiki, so'z o'yinlari va metaforalarni o'zaro qarama-qarshilik asosida ma'no kengayadi. Misol: *"Jim turib juda ko'p gapirdi"* — stilistik kontrast asosida ifodalangan. Pragmatik tahlil so'z o'yinining kommunikativ maqsadi va ta'sirchanlik darajasi tahlil qilinadi. Nutqdagi kontekstga mosligi; hazil, tanqid, reklama yoki ta'sir ko'rsatish niyati so'zlovchining niyati va tinglovchiga yetkaziladigan ma'no orasidagi tafovutini ko'rsatadi. Misol: *"Aqlli ayol erkakni so'z bilan yengadi"* — bu yerda kulgili va kinoyaviy ma'no yuzaga keladi. Lingvokulturologik tahlilda so'z o'yinlarida xalqning dunyoqarashi, qadriyatlar, madaniy stereotiplari qanday ifodalanganini ko'rsatadi. Bu tahlilda milliy mentalitet, qadriyatlar, hamda madaniyatga xos metaforalar va obrazlar namoyon bo'ladi.

Hududiy (shevaga oid) so'zlar. Misol: *"Choy kelsa, gap ketadi"* — bu xalq og'zaki nutqida choy ichish madaniyati orqali metaforik ifodaning qo'llanishidir.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash zarurki, tahlil qilish yuqoridagi metodlar asosida tizimli tahlil olib borilsa, tadqiqot natijalari va samaradorligi, nazariy asoslanishi hamda o'zbek tilida so'z o'yinlari va metaforalarni so'z o'yinining semantik, madaniy, stilistik ahamiyatini aniqlashga yordam beradi.

Foydanilgan adabiyotlar

1. A. Madvaliyev. Stilistik vositalarning lingvopragmatik tahlili.
2. O. Mamatqulov. Leksikologiya va frazeologiya asoslari.
3. I. Saidova. O'zbek tilida so'z o'yinlarining lingvopragmatik xususiyatlari.
4. R. Sultonova. Til va madaniyat: lingvokulturologik tadqiqotlar.
5. Sharasulova S. (2023). SEMANTIC-SYNTACTIC FEATURES OF THE ADJECTIVE IN THE SIMPLE SENTENCE IN THE UZBEK LANGUAGE AS THE PRESENT CASE. International Journal of Advance Scientific Research, 3(11), 374-376.
6. Sharasulova S. (2023). SEMANTIC-SYNTACTIC FEATURES OF THE ADJECTIVE IN THE UZBEK LANGUAGE AS A LOCATIVE CASE OF AN ADJECTIVE IN A SIMPLE SENTENCE. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES, 4(10), 36-42.
7. Sharasulova S. (2021). The Subject Of A Qualitative Device In The Sentence Acts As A Secondary Predicate Object In Uzbek Language. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(05), 475-481.

Diloromxon SHOKIROVA,
Andijon davlat universiteti Xorijiy tillar
(ijtimoiy gumanitar fanlar) kafedrası, (PhD) dotsenti

GENDER LINGVISTIKA NUQTAYI NAZARIDAN BOLA NUTQIDAGI DIALOGIK VA MONOLOGIK NUTQ SHAKLLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada gender lingvistika nuqtayi nazaridan bolalar nutqida dialogik va monologik shakllarning xususiyatlari tahlil qilinadi. O'g'il va qiz bolalarning og'zaki muloqotdagi farqlari, ularning nutq faoliyatiga ijtimoiy va madaniy omillarning ta'siri hamda pragmatik vazifalari o'rganiladi. Tadqiqot natijalari gender lingvistik yondashuv asosida bola nutqining kommunikativ tuzilmasini aniqlashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, nutq shakllarining shakllanish bosqichlari va ularning psixolingvistik mezonlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *gender lingvistika, bola nutqi, dialogik nutq, monologik nutq, psixolingvistika, kommunikativ kompetensiya.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются особенности диалогической и монологической речи в детской речи с точки зрения гендерной лингвистики. Анализируются различия в речевой активности мальчиков и девочек, влияние социальных и культурных факторов на развитие речевых форм, а также их прагматические функции. Результаты исследования способствуют уточнению коммуникативной структуры речи ребёнка с позиций гендерной лингвистики. Также рассматриваются этапы формирования речевых форм и их психолингвистические показатели.

Ключевые слова: *гендерная лингвистика, речь ребёнка, диалогическая речь, монологическая речь, психолингвистика, коммуникативная компетенция.*

Annotation: this article explores the features of dialogic and monologic speech in children's language from the perspective of gender linguistics. The study analyzes the differences in verbal activity between boys and girls, the influence of social and cultural factors on speech development, and the pragmatic functions of speech forms. The research aims to clarify the communicative structure of children's speech through the lens of gender-based linguistic analysis. Additionally, it examines the developmental stages of speech forms and their psycholinguistic parameters.

Key words: *gender linguistics, child speech, dialogic speech, monologic speech, psycholinguistics, communicative competence.*

Kirish. XXI asr tilshunosligida gender masalasi nafaqat ijtimoiy-gumanitar fanlarda, balki lingvistikada ham dolzarb ilmiy yo'nalish sifatida shakllanib bormoqda. Gender lingvistika, xususan, bolalar nutqini o'rganishda muhim o'rin tutadi, chunki til — ijtimoiy jinsning namoyon bo'lish shakli sifatida faoliyat ko'rsatadi. Bolalar nutqidagi dialogik va monologik shakllarni gender nuqtayi nazaridan tahlil etish, nutq faoliyatidagi tabiiy va ijtimoiy mexanizmlarni anglash imkonini beradi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, bola nutqining shakllanishida nafaqat yosh va ruhiy

rivojlanish, balki genderga oid omillar ham ta'sir ko'rsatadi. Bu hozirgi ta'lim tizimi, logopediya va psixolingvistika sohalarida individual yondashuvni talab etadi. Mavzuning yangiligi uning bola nutqidagi dialogik va monologik shakllarni aynan gender lingvistik mezonlar asosida chuqur tahlil qilinishida namoyon bo'ladi. Ilmiy adabiyotda bunday yondashuvlar cheklangan bo'lib, bu masala hozirgacha to'liq qamrab olinmagan.

Bolalar nutqining shakllanishi faqat biologik yetilish jarayoni bilan emas, balki ijtimoiy-madaniy muhit, jinsga oid stereotiplar va kommunikativ tajriba orqali ham belgilanadi. Shu nuqtayi

nazardan, o'g'il va qiz bolalarning dialogik va monologik nutq shakllarida namoyon bo'ladigan farqlarni gender lingvistik mezonlar asosida o'rganish zamonaviy tilshunoslik uchun muhim masalalardan biridir. Dialogik nutq bola nutqining muloqotga yo'naltirilgan shakli bo'lib, unda nutq sherigi bilan fikr almashish asosiy rol o'ynaydi. Monologik nutq esa bolaning mustaqil fikrlash, voqelikni izchil ifodalash, nutqni strukturaviy jihatdan tartiblash qobiliyatini ko'rsatadi. Ushbu shakllarning bola nutqidagi namoyon bo'lishi va ularning genderga bog'liq xususiyatlarini aniqlash bolaning psixolingvistik rivoji va kommunikativ kompetensiyasini tushinishda muhim ahamiyatga ega.

Asosiy qism. Gender lingvistika bolalar nutqini o'rganishda yangi yondashuvlarni taklif qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'g'il va qiz bolalarning til bilan ishlash uslubi, nutqdagi dominantlik darajasi, iboraviy tanlov va sintaktik qurilmalardan foydalanishida sezilarli tafovutlar mavjud. Ushbu farqlar ayniqsa dialogik va monologik nutq shakllarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Dialogik nutq bolalar orasidagi muloqot jarayonida shakllanadi. O'g'il bolalar ko'pincha kompetitiv (raqobatga asoslangan) nutq modelini tanlaydi, bunda ular ko'proq buyruq ohangida gapirishga moyil bo'ladi, tanaffuslar bilan ko'proq ishlaydi va o'z fikrini isbotlashga urinadi. Qiz bolalarda esa kooperativ (hamkorlikka yo'naltirilgan) model ustunlik qiladi. Ular muhokama jarayonida murosas qilish, savollar berish, fikrga qo'shilish kabi ijtimoiy nutq strategiyalarini ko'proq qo'llaydi. Masalan, tadqiqotlarda qiz bolalar dialogda so'zlovchini qo'llab-quvvatlash uchun "ha", "rostdanmi?", "men ham shunday o'ylayman" kabi javoblarni ko'p ishlatishgani kuzatilgan. O'g'il bolalar esa tez-tez mavzuni o'zgartirish, muloqotni o'z foydasiga yo'naltirish yoki bahsli ohangda javob qaytarish orqali ijtimoiy ustunlikni bildiradi.

Monologik nutq bolaning mustaqil fikr bildirish jarayonida yuzaga chiqadi. Qiz bolalar monologik nutqda voqeani izchil ifodalashga,

hissiy va tafsilotli bayonotlarga urg'u beradi. Ular tasvir va obrazlarga boy ifodalarni qo'llashga moyil bo'lishadi. O'g'il bolalar esa hodisalarni faktlar orqali ifodalash, qisqa, aniq va obyektiv yondashuvga yaqin turuvchi nutq uslubini tanlaydi. Monologik nutqdagi bunday farqlar bolaning o'z dunyoqarashi va ijtimoiy tajribasini qanday tasvirlayotgani bilan bog'liq. Qizlar ko'proq ichki kechinmalarni tasvirlab berishga harakat qilsa, o'g'il bolalar tashqi voqelik va harakatlarni tavsiflashga intiladi.

Gender farqlari leksik-semantik darajada ham seziladi. Qiz bolalar odatda hissiy zaminli (affektiv) so'zlar, diminutivlar (erkalatish shakllari) va baholovchi birliklardan keng foydalanadi. O'g'il bolalar esa jarayonli, faol harakatni bildiruvchi fellarni ustun qo'llaydi. Grammatika darajasida esa qiz bolalarda murakkab gap qurilishi, birikmali gaplardan foydalanish chastotasi yuqori bo'ladi. Bu esa ularning ko'proq muloqotga yo'naltirilganligini ko'rsatadi.

Bolalar nutqida qo'llaniladigan kommunikativ strategiyalar gender omiliga bog'liq ravishda farqlanadi. Qiz bolalar ko'pincha "yumshatuvchi strategiyalar"dan — ya'ni muloyim so'zlash, fikrni istihola bilan bildirish, savol orqali muloqotni davom ettirish kabi usullardan foydalanadilar. Masalan: "Agar men xato qilgan bo'lsam, kechirasiz...", "Menimcha, balki bu to'g'ridir...". Bunday nutq strategiyalari muloqotni silliq olib borishga xizmat qiladi. O'g'il bolalarda esa "to'g'ridan-to'g'ri strategiyalar" ustun turadi. Ular muloqotda o'z fikrini dadil bildirish, bahsga kirishish, fikrni rad etish yoki ustunlik ko'rsatish tendensiyasini namoyon etadi. Bu holat dialogik nutqda o'z aksini topib, bolalar o'rtasidagi rollarning shakllanishiga ham ta'sir ko'rsatadi.

Genderga oid nutqiy xatti-harakatlar ko'p jihatdan jamiyatdagi stereotiplarga tayanadi. Ko'plab madaniy kontekstlarda qiz bola ijtimoiy jihatdan itoatkor, mehribon, yumshoq bo'lishi kerak degan qarashlar mavjud. Bu esa ularning nutqida muloyim, hamkorlikka asoslangan shakllarning ko'p uchrashiga sabab bo'ladi. O'g'il bolalar esa ko'proq mustaqil, qat'iyatli

va faol bo'lishga undaladi. Shu bois ularning nutqida buyruq shakllari, qisqa va lo'nda gaplar, bahslilik ruhidagi iboralar ko'p uchraydi. Bu psixolingvistik hodisa bola ruhiyatining ijtimoiy shakllanishi bilan bevosita bog'liq. Ba'zi eksperimental tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 5–7 yoshli bolalar ishtirokida olib borilgan muloqot testlarida qiz bolalar o'rtacha 30% ko'proq qo'shimcha savollar bergan, o'g'il bolalar esa 40% ko'proq mavzuni o'zgartirishga harakat qilgan. Monologik nutqda esa qizlar 1 daqiqalik matnda o'rtacha 12–15 gap ishlatgan bo'lsa, o'g'il bolalar 8–10 gap bilan cheklangan, lekin har bir gapda ko'proq harakat va obyekt tasviriga e'tibor bergan.

Ta'lim jarayonida bolalar nutqining dialogik va monologik shakllarini rivojlantirishda gender farqlarini hisobga olish muhimdir. Masalan, qiz bolalarda tafakkurga asoslangan yozma monoglarni (ertak, hikoya) ko'proq qo'llash mumkin bo'lsa, o'g'il bolalarda og'zaki ifoda, rolikli nutq va dramatik mashqlar samaraliroq bo'lishi mumkin. Bu yondashuv individual rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bolalar nutqidagi dialogik va monologik shakllar gender omili bilan yaqin bog'liq. Qiz bolalarda muloyim, hissiy, tafsilotlarga boy ifoda shakllari ustunlik qilsa, o'g'il bolalarda qisqa, qat'iy, obyektiv nutq modellari ustun turadi. Bu holat bolaning ruhiy va ijtimoiy shakllanishidagi farqlarga tayanadi. Gender lingvistika nuqtai nazaridan olib borilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, o'g'il va qiz bolalarning nutq faoliyatida sezilarli farqlar mavjud bo'lib, bu farqlar dialogik va monologik nutq shakllarida ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. O'g'il bolalar ko'proq dominanta va faol pozitsiyani egallovchi, mavzuga tez-tez yo'naltiruvchi nutq modelini tanlasalar, qiz bolalar esa kooperativ, murosas va hissiy jihatdan boyroq nutq uslubiga moyildirlar. Monologik nutqda esa qiz bolalar tafsilotlarga, hissiy obrazlarga boy ifodalarni qo'llaydi, o'g'il bolalar esa faktik va qisqa, obyektiv ifodalar bilan cheklanadi. Bu holat bolaning nutqiy rivojida gender omili muhim rol o'ynashini anglatadi. Shuningdek, leksik-semantik va grammatik birliklar tanlovi ham genderga oid nutqiy xatti-harakatlarni aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tannen, D. (1990). *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. William Morrow and Company.
2. Weatherall, A. (2002). *Gender, Language and Discourse*. Routledge.
3. Mammadov, N. (2018). Gender xususiyatlarining bola nutqiga ta'siri: lingvistik yondashuv. *O'zbek tilshunosligi jurnali*, 2(3), 45–52.
4. Vygotsky, L. S. (1986). *Thought and Language* (A. Kozulin, Trans.). MIT Press. (Original work published 1934)
5. Berk, L. E. (2009). *Child Development* (8th ed.). Pearson Education.
6. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of Language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
7. Хасанова, З. А. (2021). Гендерные особенности диалогической речи у детей дошкольного возраста. *Психолнгвистика и образование*, 5(1), 88–94.
8. Nurmatova M. (2022). Bola nutqining monologik shakllanishida jinsiy farqlarning aks etishi. *Til va adabiyot ta'limi*, 1(1), 64–70.

Nilufar ADIZOVA,
*Buxoro davlat universiteti O'zbek tilshunosligi
 va jurnalistika kafedrası dotsenti, f.f.f.d.(PhD)*
nilufaradizova8@gmail.com

SAYYOHLIK MATNLARIDA INTERTEKSTUALLIK VA ULARDA TARIXIY BIRLIKLARNING QO'LLANISHI

Annotatsiya: har qanday nutq muloqot qilish, bir-birimizni anglash uchun muhim vazifa bajarar ekan, muayyan shakldagi matn asosida yuzaga chiqadi. Asosiy matn ichida qo'llanadigan intermatn (qo'shimcha matn)lar ham so'zlovchi yoki roviyning ta'sirchan va mazmunli nutq ifodalash maqsadi bilan mazmunni boyitishga xizmat qiladi. Shunga ko'ra, ushbu maqolada sayohat qilishni xohlagan har bir kishini qiziqtirgan turistik matnlar bilan bevosita bog'liq bo'lgan madaniy va milliy jihatdan o'ziga xos konseptlarni nomlovchi, tasvirlovchi, tarixiy asarlarda muhim o'rin tutuvchi birliklarning intermatn asosida qo'llanishi, o'ziga xos leksik-semantik xususiyatlariga doir fikrlar o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: *intermatn, intertekstuallik, periferik matn, yadro matn, pretekst, iqtibos, epigraf, madaniy obyektlar, turizm, sayohat.*

Annotation: any form of speech serves the important function of communication and mutual understanding, and it is always formed based on a specific textual structure. The intertexts (supplementary texts) used within the main text also serve to enrich the content, aiming to help the speaker or narrator express their speech in a more effective and meaningful way. Accordingly, this article explores the use of intertexts in connection with concepts that are culturally and nationally unique, directly related to touristic texts that attract the interest of potential travelers. It focuses on the application of such culturally significant units often found in historical works within intertextual structures, as well as their distinctive lexical and semantic features.

Key words: *intertext, intertextuality, peripheral text, core text, pretext, quotation, epigraph, cultural objects, tourism, travel.*

Аннотация: любая форма речи выполняет важную функцию общения и взаимопонимания и всегда формируется на основе определённой текстовой структуры. Интертексты (дополнительные тексты), используемые в основном тексте, также способствуют обогащению содержания, помогая говорящему или рассказчику выразить свою речь более эффективно и содержательно. Соответственно, в данной статье рассматривается использование интертекстов в контексте культурно и национально уникальных концептов, непосредственно связанных с туристическими текстами, представляющими интерес для потенциальных путешественников. Основное внимание уделяется применению таких культурно значимых единиц часто встречающихся в исторических произведениях в интертекстуальных структурах, а также их характерным лексико-семантическим особенностям

Ключевые слова: интертекст, интертекстуальность, периферийный текст, ядерный текст, претекст, цитата, эпиграф, культурные объекты, туризм, путешествие.

Kirish (Introduction). T.Y.Litvinenko fikricha, "Matn – bu yaratuvchining dunyo haqidagi bilimlaridan iborat belgilangan fragment"[8]. Chunki inson borliqni segment birliklar orqali matn asosida tasavvur qiladi va anglaydi. Bugungi kunda matnlar orasidagi munosabatda ikki muhim jihat ustun: birinchisi matn-matn munosabati, ikkinchisi intertekstual

munosabatlar. Intertekstual munosabatlar universal xususiyatga ega bo'lib, barcha matnlarga xosdir (maqol, matal, askiya, rivoyat, hikoya, badiiy, publitsistik, rasmiy, ilmiy va boshqalar). Intertekstuallik lotincha "intertextum" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, bu "ichkariga o'ralgan" degan ma'noni anglatadi [9]. Kubryakova E. S. ilmiy tahlillariga ko'ra, "matn"

atamasi ko'p ma'noli kategoriya bo'lib, uning asosiy ma'nosi yadro matnlari bilan bog'liq, ikkilamchi ma'nolari esa periferik matnlarga taalluqli. Ya'ni to'liq belgilarga ega eng tipik matnlar – yadro a'zolari (asosiy matn); qisman xossalarga ega yoki boshqa belgi shakllarida ifodalangan birliklar – periferik a'zolar (ikkilamchi matnlar – intermatnlar) hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). Intertekstual matnlarning konseptual asoslari XX asrning 20-yillarida Baxtin M.M. tomonidan aniqlangan bo'lib, keyinchalik boshqa olimlar tomonidan rivojlantirilgan. Masalan, M. M. Baxtin, Y. Kristeva, R. Bart, N. Pyege-Gro, Y.N. Tinyanov, V.V. Vinogradov, A.N. Veselovskiy, V.M. Jirmunskiy kabi olimlarning ishlarida intertekstuallik fenomenining shakllanishi va rivojlanishi aks etgan bo'lsa, A. E. Bochkarev, N. A. Kuzmina, L. A. Mashkova, N. A. Fateyeva, A. S. Yevseyev, G. V. Denisova, E. M. Anikina, L. A. Shaxova, M. D. Tuxareli, N. A. Bayeva, E. V. Rozen, S. Xoltius va boshqalarning tadqiqotlari intertekstuallik va unga yaqin tushunchalarga bag'ishlangan [10].

XX asrning ikkinchi yarmida fransuz tadqiqotchisi Yuliya Kristeva avvalgi filologik izlanishlar, ayniqsa, M. M. Baxtinning ilmiy merosi asosida intertekstuallik nazariyasini ishlab chiqdi. Unga ko'ra: *“Har bir matn — bu iqtiboslar mozaikasi, u doimo boshqa bir matndan kiritish va o'zgartirish orqali yaratilgan”*, degan fikrni ilgari surdi [8]. R.Bart intertekstual matnni “eski iqtiboslardan to'qilgan yangi to'qima”, deb ta'riflaydi [8].

Intertekstuallik nazariyasi Baxtin nomi bilan bevosita bog'liq bo'lsa-da, fransuz tadqiqotchisi N. Pyege-Gro fikriga ko'ra, intermatn tushunchasi insoniyat yozuvi va madaniyatiga qadim zamonlardan xos bo'lib kelgan [9]. Zolotuxin tadqiqotida intertekstuallikning ifoda shakllari til kategoriyasi sifatida ommaviy axborot vositalari (OAV) diskurslari, zamonaviy ommaviy adabiyot (ZOA) va tabiiy nutq (TN) asosida kompleks tahlilga tortilgan bo'lib, uning ta'rifiga ko'ra, “intertekstuallik – bu belgilangan til shaklida (matn, gap, ibora, so'z, morfema, harf) ikki yoki undan ortiq turli matnlarni (har xil diskurslarni aks ettiruvchi) birlashtirish [10]

Shu o'rinda shunday savol tug'iladi: har qanday “matn” deb atalgan sintaktik butunlik “intertekst” bo'la oladimi? Yo'q, *intertekstual matnlar* – bu matnlararo aloqalarni ifodalovchi birliklar bo'lib, ularning markazida sitatalar turadi. Ya'ni, “Har bir matn – bu intertekstdir, unda uni o'rab turgan madaniyat va tarixdan olingan turli darajadagi iqtiboslar mavjud. (R.Baxtin) [8]”

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Kuzatishlar asosida shuni aytish mumkinki, bizningcha ham, “intertekstuallik” asosiy (yadro) matn ichida lingvistik, ekstralingvistik, estetik, emotsional yoki boshqa maqsadlar asosida biror-bir qo'shimcha (periferik) matnni qo'llashdir. Ular matn (nutq) mazmunini boyitish, ta'sirchanlikni oshirish, emotsionallikni ifodalash, qo'shimcha ma'lumotlarni taqdim etish, izohlash, voqelikni xotirlash, yodga solish, diqqatni jalb qilish kabi maqsadlarda qo'llanishi mumkin.

Intermatnlarni qo'llashda quyidagi jihatlarga ham alohida e'tibor qaratish lozim. Chunki ushbu xususiyatlar asosiy matn mazmuni bilan qo'shimcha matnning mosligi va haqqoniyligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi:

- ▶ asl matnning struktur-semantik, stilistik jihatdan to'g'riligi;
- ▶ qo'shimcha kiritilayotgan matnning aynan, o'zgarishsiz qo'llanishi;
- ▶ asosiy matn bilan qo'shimcha matn mazmunining o'zaro bog'liqligi;
- ▶ uning mustaqil matn sifatida asosiy matndan ajralib turishi;
- ▶ muallif yoki manba haqida ma'lumot bo'lishi;
- ▶ pretekst (oldingi – asosiy matn) ga ishora qilish xususiyatlariga egaligi...

Intermatnlarning qo'llanishi sayohatchilarni jalb qilish maqsadida shakllantirilgan turizmga oid matnlar uchun ham g'oyat ahamiyatli.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). L.M.Goncharova fikricha, “turizm” tushunchasi muayyan til sohiblari ongida mavjud bo'lgan “sayohat” lingvomadaniy konsepti bilan uzviy bog'liq holda predmetlarga emas, balki muayyan voqealarga oid murakkab mental xususiyatli konseptdir [3]. Shuning uchun ham muayyan voqelik haqida gapirganda, avvalo, boshqa birov (tarixiy shaxs)ning o'sha voqea bilan bog'liq

xotiralari, fikrlari esga olinadi. Masalan, Herman Vamberining "Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi" asari [2]da muallif tomonidan Movarounnahr – Buxoro va Samarqand haqida bir sayyoh sifatida ko'rgan-bilganlari hamda to'plagan qo'lyozma materiallari asosida taqdim etgan qimmatli ma'lumotlari sayohatchilar diqqatini jalb qilish uchun muhim manbadir. Ularda qo'llangan intermatnlarni quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Xotiralar, yozishmalar asosida qo'llangan intermatnlar;

2. Iqtibos shaklida qo'llangan intermatn;

3. Tarixiy hikoyalar asosidagi intermatnlar;

4. She'riy matn asosida qo'shilgan matnlar;

5. Tarjimai hol asosida qo'shilgan intermatnlar;

6. Aforizmlar sifatida kiritilgan intermatnlar.

Quyida temuriylar davri bilan bog'liq tarixiy manbalarda intermatn sifatida qo'llangan ayrim matnlar hamda ularda dominanta sifatida milliy-madaniy ruhni ifoda etuvchi tarixiy, leksik birliklar tahliliga diqqat qaratamiz:

Xotiralar, yozishmalar asosida qo'llangan intermatnlar: Yevropadan tashrif buyurgan sayyoh xotiralari asosida asarda qo'llangan *ipak, duxoba va atlas kiyimlar, bo'rk* (bosh kiyim, qalpoq), *shokila* (bezak sifatida osib qo'yiladigan taqinchoqlar), *qabo* (oltin uqa bilan bezatilgan uzun qizil kiyim), *noyob toshlar bilan bezatilgan qurollar va kamarlar, xontaxta* (ovqatlanish uchun xizmat qiladigan, oyoqlari kalta, yog'och stol), *oltin tovoq, kosa, qadah, kigiz* kabi ko'plab narsa-buyumlarning nomlari, *to'y* (uylanish, turmushga chiqish, xatna qilish va b. munosabatlar bilan ziyofat berib, bazm-tomoshalar bilan o'tkaziladigan xalq marosimlarining umumiy nomi), *mehmondorchilik, me'morchilik, o'zaro hurmat, odob-axloq* (Podshoh birinchi luqmani tanovul qilgach,...), hayot tarzi (*ularning boyliklari, nomdorliklari, bezaklari bu ko'chma yurtlarda ko'zga yaqqol ko'rinadi...*) kabi jihatlar, *palov(osh), lochira, favo (mevali tort), qovurma* va boshqa taom nomlarini ifodalovchi birliklar keltirilgan bo'lib, ular orqali muayyan davr ko'z o'ngimizda gavdalanadi hamda milliy-madaniy mentalitetimizning o'ziga xos tomonlari namoyon bo'ladi [5].

Temur o'z saltanat taxtini qanchalik inqiroz va xarobalikka uchragan xonadonlar hamda mamlakatlar zaminiga qurgan bo'lsa, ularning barchasidagi urf-odatlar va marosimlarni o'z saroyida to'pladi va taraqqiy ettirdi. Saroy a'yonlarining ipak, duxoba va atlas kiyimlari arab yoki musulmon rasm-rusumida tikilgan edi...

Saroydagi ayollarning libosi, xususan, bo'rk (bosh kiyim, qalpoq), shokila (bezak sifatida osib qo'yiladigan taqinchoqlar) qadimgi Eron va Xorazm urfiga xos edi. Saroy xonimlari qabo (oltin uqa bilan bezatilgan uzun qizil kiyim) kiyar edilar. U kiyimning yoqasi bo'ynini qisib turadigan, o'zi yengsiz bo'lgan, orqa etagi juda uzunligi uchun uni maxsus joriyalar ko'tarib yurishgan... (H.Vamberi, 49)[5]

Tarixiy hikoyalar asosidagi intermatnlar: muallif 1220-yilda mo'g'ullar istilosi Buxoroga cheksiz musibatlar, qirg'in-barotlar keltirganini yozar ekan, tarixchi ibn Attor tomonidan asosiy matnga kiritilgan hikoya asosida voqealar dahshatini yanada bo'rttirib ko'rsatishga harakat qiladi: *"U haqiqatan dahshatli kun bo'ldi. Bori manguga ketgan erlarning, xotinlarning, bolalarning tovushlarigina eshitilib turdi. Vahshiylar xotinlarni ham, qizlarni ham o'zlarining birodarlari ko'z o'ngida tahqirladilar. Ular bu tahqirga qarshi ko'z yoshidan boshqa qurol olmadilar. Ko'plari bu dahshatli manzaradan o'limni afzal ko'rdilar..."* (H.Vamberi, 24).

She'riy matn asosida qo'shilgan matnlar: Buxorodagi xunrezliklarga guvoh bo'lgan qochoqlardan biri **Xurosonga** kelib, o'z vatanining ahvoli haqida keng shuhrat qozongan quyidagi baytni aytgan edi: *"Omadand va kundand va so'xtand va kushtand va burdand va raftand" (keldilar va yemirdilar, yondirdilar va o'ldirdilar, taladilar va ketdilar.)* (H.Vamberi, 24).

Aforizmlar sifatida kiritilgan intermatnlar: *"Temurtuzuklari"* Temur hokimiyatining ma'muriy boshqaruvi uchun muhim qo'llanma vazifasini o'tagan. Ma'muriyat boshida devonbegi (bosh ministr), uning yonida arkbegi (marosimlarni o'tkazuvchi) hamda to'rt vazir bo'lgan. Ulug' amaldorlar o'z vazifalarini bajargan paytda, soliqlar yig'ish vaqtida yumshoq muomala qilishlari shart bo'lgan. Qamchi ishlatish man

qilingan. Bu to'g'rida Temurning o'zi aytadi: "Har bir **voli** (ar. – hokim, hokimiyat vakili, O'TIL,467) o'zining qamchisi kabi ahamiyatga ega bo'lmasa, u kishi to'ralik mansabiga loyiq emas."

Xulosa va takliflar (Conclusion/ Recommendations). Xulosa qilib aytish mumkinki, har qanday millatning o'ziga xos madaniy merosi, qadriyat va an'analari, urf-odatlar, xulq-atvor normalari hamda milliy xususiyatlari uning tili orqali aks etadi. Shunga ko'ra, u nafaqat biror-bir xalqning milliy-madaniy

qiyofasini aks ettiruvchi, ifodalovchi, balki ularni asrash va rivojlantirishga xizmat qiluvchi, kelajak avlod va boshqalarga yetkazuvchi muhim vosita hamdir. Biz biror voqelik, narsa-hodisa yoki shaxs haqida fikrimizni ifodalamoqchi bo'lsak, til birliklari orasidan eng ta'sirchan va tinglovchiga oson anglashiladigan birliklarga murojaat qilamiz. Asosiy matn ichida qo'llanadigan intermatn (qo'shimcha matn)lar ham so'zlovchi yoki roviyning ta'sirchan va mazmunli nutq ifodalash maqsadi bilan mazmunni boyitishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1978. С. 512.
2. Герман Вамбери. Бухоро ёхуд Мовароуннахр тарихи. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990.
3. Goncharova Л.М. Концепт "путешествие" и его межкультурная представленность в рекламной коммуникации сферы туризма. НИР. Современная коммуникативистика (№ 1, 2012). – Москва.
4. Istamovna, A. N. (2023). Methodological possibility of intertextuality in artistic text. *Innovation in the modern education system*, 3(31), 182-191.
5. Adizova N. I. Turizmga oid matnlarda milliy-madaniy birliklar ifodasi (tarixiy manbalar asosida) *BuxDU ilmiy axboroti* 2024, 5, 178-182.
6. Istamovna, A. N. (2024). Sayohat turizmiga oid matnlarda milliy-madaniy birliklarning leksik-pragmatik xususiyatlari. *"Contemporary technologies of computational linguistics"*, 2(22.04), 479-484.
7. Istamovna, A. N. (2021). Erkin Vohidov dostonlarida pretsedent birliklarning o'rne: Adizova Nilufar Istamovna Buxoro davlat universiteti filologiya fakulteti o'zbek tilshunosligi kafedrasida o'qituvchisi. *Научно-практическая конференция*.
8. Литвиненко Татьяна Евгеньевна. Интертекст и его лингвистические основы (на материале латиноамериканских художественных текстов). Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Иркутск, 2008. С. 7
9. Пьеге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности. Пер. с фр. [Текст] / Н. Пьеге-Гро / общ. ред. и вступ. ст. Г.К. Косикова, – М: Издательство ЛКИ, 2008. С. 48.
10. Золотухина Елена Николаевна. Категория интертекстуальности в современном русском языке. Автореферат диссерт. канд. филол. наук. – Киров, 2009. С.4.

M.M.SHOKIROVA,
Toshkent kimyo-texnologiya instituti
"Tillar" kafedrası dotsenti
e-mail: m.shokirova@tkti.uz

XORIJIY TIL O'RGANUVCHI TALABALARDA O'QIB TUSHUNISH MUAMMOLARINI KOGNITIV YUKLAMA NAZARIYASI ASOSIDA TAHLIL QILISH

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz tilini xorijiy til sifatida o'rganayotgan talabalar duch keladigan o'qish va tushunishdagi muammolar Kognitiv Yuklama Nazariyasi (KYN) asosida tahlil qilinadi. KYN talabalar ishchi xotirasini ortiqcha yuklamasdan, ta'limiy materiallarni qanday samarali loyihalash mumkinligini ko'rsatadi. Maqolada o'qish strategiyalari, ishchi xotira imkoniyatlari, til murakkabligi va madaniy tafovutlar o'qish samaradorligiga qanday ta'sir ko'rsatishi muhokama qilinadi. Shuningdek, KYN asosidagi zamonaviy o'quv materiallarini ishlab chiqish, multimedia va segmentatsiyalangan kontentdan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda nazariy manbalar, empirik ma'lumotlar va ilg'or ta'limiy modellar asos qilib olingan. Maqola yakunida xorijiy til o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar beriladi hamda o'quv jarayonida kognitiv yuklamani kamaytirish bo'yicha xulosalar chiqariladi.

Kalit so'zlar: Kognitiv Yuklama Nazariyasi, xorijiy tilni o'rganish, o'qish tushunishi, ishchi xotira, o'quv strategiyalari, EFL.

Annotation: this article analyzes the reading comprehension difficulties experienced by students learning English as a Foreign Language (EFL), using Cognitive Load Theory (CLT) as a framework. CLT offers principles for designing instructional materials that reduce extraneous load on working memory and promote effective learning. The paper explores the impact of reading strategies, working memory limitations, language complexity, and cultural factors on comprehension. It also highlights the benefits of CLT-based instructional designs, such as multimedia use and segmented content delivery. The study relies on theoretical literature, empirical studies, and didactic models. Practical recommendations are given for foreign language educators to help them optimize cognitive load in reading instruction.

Key words: Cognitive Load Theory, foreign language learning, reading comprehension, working memory, instructional strategies, EFL.

Аннотация: в данной статье рассматриваются трудности понимания прочитанного у студентов, изучающих английский язык как иностранный (EFL), с опорой на теорию когнитивной нагрузки (CLT). Теория когнитивной нагрузки предоставляет научно обоснованный подход к проектированию учебных материалов таким образом, чтобы снизить избыточную нагрузку на рабочую память и повысить эффективность усвоения знаний. В статье анализируются такие аспекты, как стратегии чтения, ограничения рабочей памяти, языковая сложность и культурные различия. Также обсуждаются современные методы обучения, основанные на CLT, включая использование мультимедиа и сегментированных материалов. Исследование опирается на теоретические источники, эмпирические данные и дидактические модели. В завершение даны практические рекомендации для преподавателей иностранных языков по оптимизации когнитивной нагрузки в обучении чтению.

Ключевые слова: теория когнитивной нагрузки, изучение иностранного языка, понимание текста, рабочая память, стратегии обучения, EFL.

I. Kirish. XXI asrda chet tilini o'rganish global ahamiyatga ega bo'lib, ayniqsa ingliz tili xalqaro aloqa, fan, texnologiya va ta'lim sohalarida asosiy vosita sifatida e'tirof etilmoqda. Chet til sifatida ingliz tilini (English as a Foreign Language, EFL) o'rganayotgan talabalar o'qish ko'nikmasini shakllantirish jarayonida bir qator muammolarga duch kelmoqdalar. O'qish – bu tilni o'zlashtirishning muhim jihatlaridan biri bo'lib, so'z boyligi, grammatik strukturalar, madaniy kontekst va semantik tafovutlar orqali murakkab kognitiv jarayonni tashkil qiladi. Aynan shu nuqtada Kognitiv Yuklama Nazariyasining (Sweller, 1988) rolini tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Kognitiv Yuklama Nazariyasi (CLT) o'rganish jarayonini ishchi xotira sig'imi bilan bog'liq holda optimallashtirishga qaratilgan. Ushbu nazariya asosida ishlab chiqilgan ta'limiy yondashuvlar talabalarni haddan tashqari ma'lumot yuklamasdan, samarali o'rganishga yo'naltirishni nazarda tutadi. O'qish jarayonida talabalar nafaqat tilning tashqi shakllarini, balki mazmuniy kontekst, semantik bog'liqlik va matn ichidagi signal so'zlarni ham idrok etishlari talab etiladi. Bunday jarayonlar esa cheklangan ishchi xotirani haddan ziyod yuklashi mumkin.

Ushbu maqola CLT doirasida EFL kontekstidagi o'qish tushunish muammolarini tahlil qilib, zamonaviy

ilmiy adabiyotlar va amaliy tadqiqotlar asosida metodik tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

II. Metodologiya. Tadqiqot nazariy-analitik va tavsifiy metodlarga tayanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – Kognitiv Yuklama Nazariyasi (CLT) asosida xorijiy til o'qitishda o'qish materiallarini samarali tashkil etish yo'llarini aniqlashdir. Shu sababli, ilmiy uslubda CLTning asosiy tamoyillari, ularning xorijiy tilni o'rganishdagi amaliy qo'llanilishi va zamonaviy o'qitish vositalaridagi aks etishi o'rganildi.

Birinchidan, tadqiqotda kognitiv psixologiya, xorijiy til metodikasi va metakognitiv yondashuvlarga oid ilmiy manbalar tahlil qilindi. CLTning asosiy nazariy asoslari sifatida Sweller (1988) tomonidan ilgari surilgan nazariy tamoyillar, Chandler va Sweller (1991) tomonidan ishlab chiqilgan tashqi yuklamani kamaytirish modellarini, Maer (2001)ning multimedia o'qitish nazariyasini hamda Paas, Renkl va Swellerning (2003) kognitiv yuklamaning uch turi – ichki, ortiqcha va foydali yuklama haqidagi konseptual tahlillari tanlandi. Bu manbalar CLTga asoslangan o'qitish dizayni va o'quv materiallarini ishlab chiqishda nazariy asos sifatida xizmat qildi.

Tavsifiy tahlil yondashuv orqali quyidagi jihatlar ko'rib chiqildi:

- EFL (English as a Foreign Language) kontekstida talabalar duch keladigan o'qishdagi asosiy kognitiv qiyinchiliklar, jumladan murakkab matnlarni anglash, konsentratsiya, so'z boyligi yetishmasligi va kontekstni tushunishdagi muammolar;

- Kognitiv Yuklama Nazariyasining asosiy tamoyillari: ishchi xotira cheklanganligi, uzoq muddatli xotiraga uzatiladigan axborotning qayta ishlanishi, va o'qituvchining vazifasi sifatida ortiqcha yuklamani kamaytirish;

- Ishchi xotira va uzoq muddatli xotira o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlari: qanday qilib talabalar yangi ma'lumotlarni mavjud bilimlar bilan integratsiyalash orqali o'zlashtiradilar;

- Zamonaviy didaktik texnologiyalarning (masalan, segmentatsiyalash, multimedia vositalari, subtitrl video materiallar) CLT asosidagi amaliyotga qo'shgan hisssasi.

Tadqiqotning metodologik asosini boyitish maqsadida, so'nggi yillarda e'lon qilingan empirik ilmiy ishlanmalar ham tahlil qilindi. Quyidagi manbalar asosiy empirik tayanch sifatida tanlandi:

- Tanaka (2015): o'z tadqiqotida ishchi xotira sig'imi va o'qish samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatgan. Bu CLT asosidagi didaktik dizaynda individual farqlarni inobatga olish zarurligini isbotlaydi.

- Jiang (2023): o'zini baholash va ichki kognitiv yuklama o'rtasidagi munosabatni tahlil qilgan. Metakognitiv yondashuvlar orqali talabalar o'z yuklamalarini qanday boshqarishini ko'rsatib bergan.

- Frumuselu (2020): subtitrl materiallarning til o'rganishga ijobiy ta'sirini ko'rsatgan. Unga ko'ra, yozuvli kontekst vizual va audial yuklamani muvozanatlab, tushunishni yengillashtiradi.

- BMC Psychology (2023): segmentatsiya texnologiyasining o'quvchilarning matnini tushunish qobiliyatiga ta'siri eksperimental usulda tahlil qilinadi. Ushbu yondashuv CLT asosidagi dizayn samaradorligini ko'rsatadi.

Bu empirik ishlanmalar CLTning faqat nazariy emas, balki amaliy jihatdan ham mustahkam asosga ega ekanini tasdiqlaydi. Maqolada har bir empirik manba CLT tamoyillari bilan bog'lab yoritildi. Ayniqsa, o'zini baholash, multimodal taqdimot va segmentatsiyalash metodlari xorijiy tilni o'rganishda o'quvchilarga qanday yordam berishi asoslantirildi.

Metodologiya, umumiy holda, CLTning o'qitish dizaynidagi o'rni, o'quvchilarning bilimni o'zlashtirishga bo'lgan imkoniyatlarini kengaytirish, hamda kognitiv yuklamani optimallashtirishga qaratilgan strategiyalarni aniq ko'rsatishga qaratilgan. Bu yondashuv xorijiy tilni o'qitishda yangi, ilmiy asoslangan metodik qarashlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

III. Natijalar. 1. Talabalarning o'qishdagi qiyinchiliklari quyidagi toifalarga ajraldi:

- Lingvistik murakkablik: notanish so'zlar, murakkab grammatik birliklar va frazeologizmlar talabalarning tushunishiga to'sqinlik qiladi.

- Madaniy tafovutlar: inglizcha matnlarda uchraydigan madaniy ishoralar va metaforalar kontekstdan to'g'ri anglanmaydi.

- Strategik bilim yetishmasligi: talabalar metakognitiv o'qish strategiyalaridan (skimming, skanning, predicting) foydalana olmaydi.

- Kognitiv yuklama: ishchi xotiraning cheklanganligi natijasida matnning har bir elementini qayta ishlash imkoni kamayadi.

2. CLT tamoyillari asosida o'quv strategiyalarining afzalliklari aniqlangan:

- Ortiqcha yuklamani kamaytirish uchun vizual yordamchi vositalar (grafiklar, sxemalar) samarali bo'lishi aniqlangan.

- Segmentatsiyalangan matnlar va bosqichma-bosqich tushuntirishlar ishchi xotira uchun qulayroq.

- Multimedia vositalari, ayniqsa subtitrl videolar, talabalar uchun kontekstni tushunishni yengillashtiradi.

- O'z-o'zini baholash strategiyalari orqali ichki yuklama kamaytiriladi.

IV. Muhokama. Kognitiv Yuklama Nazariyasi (CLT) zamonaviy pedagogikada, ayniqsa, xorijiy tilni o'qitish jarayonida o'quv materiallarini ishlab chiqish va taqdim etishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu nazariya o'quvchilar miyasi cheklangan ishchi xotiraga ega

ekanini hisobga olib, materiallar shunday tuzilishi kerakligini ta'kidlaydi – bu materiallar ortiqcha yuklama bermasligi, balki asosiy tushunchalarni anglash, eslab qolish va qo'llash imkonini bersin (Sweller, 1988; Chandler & Sweller, 1991).

O'qish faoliyati nafaqat yangi so'zlar va grammatik konstruksiyalarni o'zlashtirish, balki matn mazmunini tushunish, mantiqiy bog'lanishlarni aniqlash va shaxsiy bilimlar bilan uyg'unlashtirish jarayonini ham o'z ichiga oladi. Shu bois, o'qish nafaqat lingvistik, balki kognitiv faoliyatdir. Tanaka (2015) ta'kidlaganidek, chet tilidagi o'qish samaradorligi talabani ishchi xotira sig'imi va e'tiborini boshqarish qobiliyatiga bog'liq.

CLT asosida ishlab chiqilgan metodik yondashuvlar o'quvchilar uchun materialni o'zlashtirishni yengillashtiradi. Maer (2001) multimedia ta'limi nazariyasida aytganidek, vizual va audial kanallardan birgalikda foydalanish, ya'ni ikki modal o'quv kirish yo'li, o'quvchilar diqqatini muvozanatlashtirib, ortiqcha kognitiv yuklamani kamaytiradi. Grafik organayzerlar, interaktiv taqdimotlar va animatsiyalar esa abstrakt tushunchalarni vizual ko'rinishga keltirib, o'rganishni intuitivroq qiladi.

Bundan tashqari, Paas, Renkl va Sweller (2003) o'z tadqiqotlarida CLT asosida ishlab chiqilgan ko'p o'lchamli tahlil modeli orqali kognitiv yuklamaning uch turini ajratadi: ichki yuklama (materialning murakkabligiga bog'liq), ortiqcha yuklama (dizayn noto'g'riligidan kelib chiqadi), va foydali yuklama (asosiy bilimlarning shakllanishi bilan bog'liq). Xorijiy til o'qitishda, ayniqsa murakkab ixtisoslashgan matnlar bilan ishlaganda, bu uch turdagi yuklamani hisobga olish zarur.

Jiang (2023) tomonidan olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, talabani o'zini baholash malakasi yuqori bo'lsa, ichki kognitiv yuklama kamayadi. Bu holat, ayniqsa, metakognitiv strategiyalarni – masalan, o'qishdan oldin taxmin qilish, o'qish vaqtida monitoring qilish va o'qigandan so'ng o'zini nazorat qilish – CLT bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, Frumuselu (2020) va BMC Psychology (2023) tadqiqotlari vizual segmentatsiya

(masalan, matnni qismlarga ajratish) va subtitrl materiallarning kognitiv yuklamani kamaytirishdagi samaradorligini tasdiqlaydi. Bu usullar chet tilidagi audiovizual materiallarni tushunishni yengillashtiradi, ayniqsa boshlang'ich va o'rta darajadagi o'quvchilar uchun.

CLT asosidagi didaktik dizayn faqat o'quv materialining formatini emas, balki psixologik muvozanatni ham hisobga oladi. Bu degani, talabani bilim darajasi, motivatsiyasi va stress darajasi ham materialni qanday qabul qilishiga ta'sir qiladi. Shu nuqtayi nazardan, CLT individual yondashuvga asoslangan moslashuvchan metodikani talab qiladi.

Aytish mumkinki, kognitiv yuklama nazariyasiga asoslangan yondashuv xorijiy tilni o'qitishda samaradorlikni oshiradi. O'quv materiallarini grafik organayzerlar, multimedia elementlari, metakognitiv strategiyalar va segmentatsiyalangan taqdimotlar yordamida ishlab chiqish o'quvchilarning o'rganish jarayonini osonlashtiradi, stress darajasini kamaytiradi va bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga zamin yaratadi. Bu yondashuv zamonaviy til ta'limida asosiy metodik tamoyillardan biri bo'lib xizmat qilmoqda.

V. Xulosa. Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib aytish mumkinki, o'qish tushunishi chet tilini o'rganishda eng muhim, ammo eng murakkab jarayonlardan biridir. Bu jarayonni samarali tashkil etish uchun Kognitiv Yuklama Nazariyasiga asoslangan yondashuvlar qo'llanilishi lozim. Talabalar ishchi xotirasi cheklanganligi sababli materiallar segmentatsiyalangan, kontekstual, vizual va multimodal shakllarda taqdim etilishi kerak.

Shuningdek, talabalarni metakognitiv strategiyalar bilan tanishtirish, o'z-o'zini baholash usullarini joriy etish va zamonaviy texnologiyalar yordamida o'qish materiallarini interaktiv qilish orqali kognitiv yuklamani kamaytirish mumkin. CLT nafaqat o'qituvchi, balki talabani o'rganish uslubini ham optimallashtiradi.

Kelgusida ushbu nazariyani amaliy sinovdan o'tkazish, CLT asosida darsliklar yaratish va maxsus o'qituvchilar uchun treninglar tashkil qilish istiqbollari mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sweller, J. (1988). Cognitive load during problem solving: Effects on learning. *Cognitive Science*.
2. Chandler, P., & Sweller, J. (1991). Cognitive load theory and the format of instruction. *Cognition and Instruction*.
3. Mayer, R. E. (2001). *Multimedia learning*. Cambridge University Press.
4. Paas, F., Renkl, A., & Sweller, J. (2003). Cognitive load theory and instructional design: Recent developments. *Educational psychologist*.
5. Tanaka, H. (2015). Working memory capacity and reading comprehension in EFL contexts. *ARELE Journal*.
6. Jiang, H. (2023). Self-assessment, cognitive load, and reading performance. *Frontiers in Psychology*.
7. Frumuselu, A. D. (2020). Subtitled audiovisual materials and cognitive load. *Benjamins Translation Library*.
8. BMC Psychology (2023). The effect of segmentation on learning performance. <https://bmcpyschology.biomedcentral.com/articles/10.1186/s40359-023-01489-5>

Навруза АЛИЕВА,
 Доцент (PhD) кафедры английской филологии
 Ферганский Государственный Университет
 Электронная почта: nx.alieva@pf.fdu.uz

НАУЧНАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ ЛАКУНАРНОСТИ В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ

Аннотация: статья посвящена явлению лакунарности в языках с различной структурой. Автор исследует понятийные и грамматические лакуны, опираясь на актуальную научную литературу и сравнительный анализ.

Ключевые слова: лакунарность, лингвистическая относительность, сравнительное языкознание, переводческие лакуны, межъязыковая коммуникация

Annotation: this article explores the phenomenon of linguistic lacunarity across structurally diverse languages. The work investigates methodological approaches to identifying lexical, grammatical, and conceptual gaps (lacunae) through comparative analysis, drawing from recent scholarly contributions. The findings suggest new perspectives for intercultural communication and linguistic relativity.

Key words: lacunarity, linguistic relativity, comparative linguistics, translation gaps, interlingual communication

Annotatsiya: ushbu maqola turli tuzilishga ega tillarda lakunar hodisaning ilmiy tahliliga bag'ishlangan. Asarda leksik, grammatik va konseptual bo'shliqlarni aniqlash metodlari zamonaviy adabiyotlar asosida ko'rib chiqiladi. Natijalar madaniyatlararo muloqot va til nisbiyati nuqtayi nazaridan yangi yondashuvlarni taklif qiladi.

Kalit so'zlar: lakunarlik, til nisbiyati, qiyosiy tilshunoslik, tarjima bo'shliqlari, tillararo aloqalar.

Введение

Лакунарность — наличие непередаваемых или отсутствующих языковых единиц в межъязыковых контекстах — остаётся предметом пристального внимания лингвистов, переводчиков и специалистов по межкультурной коммуникации. Это явление рассматривается не только с академической, но и с практической и философской перспектив. Особый интерес представляет процесс идентификации того, что отсутствует, а также то, каким образом структурные различия между языками способствуют проявлению или сокрытию этих отсутствий. В данной статье исследуется научное выявление лакунарности в языках с контрастными грамматическими и лексическими структурами. Новизна исследования заключается в синтезе современной лингвистической теории с эмпирическими представлениями последних исследований в области сравнительного языкознания, психолингвистики и переводоведения. Ключевая цель исследования состоит в том, чтобы исследовать, как современные методы могут выявить лакуны и что эти пробелы означают для нашего понимания языка, познания и культуры.

Основная часть

Термин “лакуна” традиционно обозначает семантическую или грамматическую единицу, присутствующую в одном языке, но отсутствующую в другом [1: 195]. Согласно Е.С. Кубряковой, лакунарность играет ключевую роль в формировании языковой картины мира, подчеркивая то, что культурно и когнитивно маркировано в одном обществе, но не в другом [2: 33]. Например, русское слово “тоска” не имеет точного английского эквивалента, передавая глубоко меланхоличное эмоциональное состояние с экзистенциальными коннотациями. Современные исследования, в частности работы Дж. Хаус [3: 20], утверждают, что лакуны являются не просто трудностями перевода, а фундаментальными показателями культурной специфики. Они представляют собой “негативное пространство” языка, подобно тишине в музыке: структурно отсутствующее, но коммуникативно значимое.

Языки с различными типологическими особенностями часто представляют уникальные трудности при выявлении лакун. Аналитические

языки, такие как английский, с минимальным морфологическим словоизменением, резко контрастируют с синтетическими языками, такими как русский или турецкий. Это морфологическое богатство нередко приводит к несоответствиям при сравнении грамматических категорий, таких как вид, эвиденциальность или наклонение. Например, в турецком языке существуют эвиденциальные суффиксы, такие как “-miş,” указывающие на косвенное знание, которых нет в английском языке. В то же время английские фразовые глаголы зачастую не имеют эквивалентов в романских языках. Подобные структурные асимметрии усложняют отображение значения и способствуют системной лакунарности [4].

Выявление лакун требует междисциплинарных методов. Корпусная лингвистика предлагает подход, основанный на данных, выделяя частотные пробелы или отсутствие эквивалентов в параллельных корпусах [5: 210]. Двухязычные словари и базы данных переводческой памяти также помогают обнаружить закономерности пропусков или семантических приближений.

Другим перспективным методом является контрастивный анализ, особенно когда опирается на когнитивно-лингвистические модели. Например, модель Лангакера, основанная на употреблении, может быть эффективна при выявлении концептуальных пробелов, возникающих не только из-за отсутствия лексических единиц, но и из-за различий в ментальных репрезентациях опыта [6: 141]. Кроме того, психолингвистические эксперименты, включая задания на лексическое решение и исследования прайминга, предлагают эмпирическое подтверждение существования воспринимаемых лакун. Исследование Павленко и Дрягиной [7: 68] показало, что билингвы по-разному обрабатывают эмоциональные слова в зависимости от языка, что позволяет предположить, что лакуны могут быть психологически реальными, а не просто артефактами перевода.

Лакунарность выходит за рамки лингвистики. Она пересекается с вопросами идентичности, познания и мировоззрения. Принцип лингвистической относительности Сепира-Уорфа обретает здесь новую актуальность. Если в культуре нет слова для какого-то понятия,

означает ли это, что данное понятие отсутствует в мышлении? Или оно просто не выражено словесно?

Чтобы проиллюстрировать реальность концептуальных лакун, мы можем рассмотреть культурно нагруженные понятия, которые не поддаются прямому переводу. Хорошо документированным примером является русское слово “тоска,” которое Набоков знаменито описал как “ощущение глубокой душевной муки, часто без какой-либо конкретной причины.” Английские эквиваленты, такие как меланхолия или тоска, не передают его метафизической глубины. Лакуна здесь не лексическая, а эмпирическая, указывающая на более широкое мировоззрение, закодированное в языке. В противоположность этому, японское понятие “амаэ” - относящееся к своего рода пассивной любви или зависимости от снисходительности другого человека - не имеет прямого аналога в большинстве европейских языков. Научное выявление этой лакуны включает в себя не только отслеживание пропусков на основе корпуса, но и этнопсихологический анализ, как обсуждается в работе Такео Дои [10]. Такие примеры подтверждают, что лакунарность часто возникает на пересечении языка, эмоций и культурно санкционированных моделей поведения. Понимание этих пробелов крайне важно для эффективного межкультурного диалога и подчеркивает ограничения традиционных парадигм перевода.

Недавние философские исследования, в частности работы А. Вежбицкой [8], постулируют, что естественный семантический метаязык (ЕСМ) может служить инструментом для преодоления концептуальных лакун, предполагая, что человеческие языки, несмотря на структурные различия, разделяют основные семантические примитивы. Тем не менее, культурные сценарии часто определяют, как эти примитивы реализуются, и именно здесь возникают пробелы.

Для переводчиков выявление и компенсация лакун представляет собой одновременно сложную задачу и творческий процесс. Такие приемы, как экспликация, модуляция и адаптация, служат инструментами для преодоления непередаваемых понятий. В педагогическом контексте осознание лакунарности способствует

развитию более глубокой межкультурной компетенции у изучающих язык.

В эпоху больших данных и искусственного интеллекта компьютерная лингвистика предлагает мощные инструменты для выявления системных лагун. Используя параллельные корпуса и алгоритмы выравнивания, исследователи могут обнаружить систематические пропуски или добавления при переводе, указывающие на концептуальные пробелы. Например, системы машинного перевода часто вставляют фразы вроде “другими словами” или “то есть” при переводе с китайского на английский - что свидетельствует о базовых структурных и прагматических несоответствиях.

Пример из исследования нейронного машинного перевода показал, что идиоматические выражения в арабском языке, такие как “مكلف يف رودي” (буквально “вращается на его орбите,” подразумевающая подчинение), часто упрощаются в английском переводе до “следует за ним,” тем самым стирая метафорическую насыщенность. Автоматическое отслеживание таких несоответствий в наборах данных может предоставить эмпирические доказательства лагунарности, способствуя переводу с участием человека или разработке межкультурных систем обработки естественного языка. Интеграция этих вычислительных данных с лингвистической теорией может ознаменовать значительный прогресс как в переводоведении, так и в когнитивной лингвистике.

Как однажды заметил Ньюмарк, “перевод - это не передача слов, а передача культур” [9]. В этом процессе крайне важно распознавать, где культурно-лингвистическая карта сворачивается или оставляет пустые пространства. Лагуны, вместо того чтобы быть препятствиями, могут стать возможностями для более глубокого погружения в целевую культуру.

Закключение

Научная идентификация лагунарности в структурно разнообразных языках раскрывает не только пределы языковых систем, но и границы культурного познания. Как показал анализ, лагуны - это не просто отсутствия, а структурированные пробелы, которые многое говорят о том, что язык ценит или опускает.

Благодаря корпусному анализу, когнитивному моделированию и философским размышлениям мы можем начать более точно картировать эти пробелы. Это не только улучшает перевод и преподавание языков, но и способствует более широкому пониманию человеческого познания и культурного разнообразия. Будущие исследования могут быть сосредоточены на вычислительных моделях для прогнозирования лагун или интеграции искусственного интеллекта в межъязыковой анализ пробелов.

Для лингвистов и исследователей-носителей языка лагунарность представляет собой мощный инструмент для понимания сложного взаимодействия между языком и мышлением.

Список литературы

- [1] Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. М.: Языки славянской культуры, 2001.
- [2] Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. М.: Языки русской культуры, 2004.
- [3] House J. Translation as Communication across Languages and Cultures. Routledge, 2015.
- [4] Comrie B. Language Universals and Linguistic Typology. University of Chicago Press, 2009.
- [5] Johansson S., Hofland K. Frequency Analysis of English and Norwegian. Oxford University Press, 1994.
- [6] Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1. Stanford University Press, 1987.
- [7] Pavlenko A., Driagina V. Emotion and language in Russian-English bilinguals. Bilingualism: Language and Cognition, 2007.
- [8] Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words. Oxford University Press, 1997.
- [9] Newmark P. A Textbook of Translation. Prentice Hall, 1988.
- [10] Doi T. The Anatomy of Dependence. Tokyo: Kodansha International, 1973

Эльвина АДЖЕМИНОВА,
доктор философии по филологическим наукам (PhD),
кафедры русской филологии
Ферганского государственного университета

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МЕТАФОРА И МЕТОНИМИЯ В КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация: в статье рассматриваются концептуальная метафора и метонимия как ключевые механизмы когнитивной лингвистики. Анализируется их роль в организации концептуальной системы человека, выявляются различия и взаимодействие между этими двумя когнитивными процессами. Особое внимание уделяется трудам Дж. Лакоффа и М. Джонсона, а также современным российским исследованиям в этой области. Делается вывод о том, что метафора и метонимия не только отражают, но и формируют мышление, выступая когнитивными инструментами категоризации и репрезентации опыта.

Ключевые слова: концептуальная метафора, метонимия, когнитивная лингвистика, категоризация, концептуализация, Лакофф, Джонсон, мышление, язык.

Annotation: the article examines conceptual metaphor and metonymy as key mechanisms of cognitive linguistics. Their role in the organization of the human conceptual system is analyzed, differences and interactions between these two cognitive processes are revealed. Particular attention is paid to the works of J. Lakoff and M. Johnson, as well as modern Russian research in this area. It is concluded that metaphor and metonymy not only reflect, but also shape thinking, acting as cognitive tools for categorization and representation of experience.

Keywords: conceptual metaphor, metonymy, cognitive linguistics, categorization, conceptualization, Lakoff, Johnson, thinking, language.

Annotatsiya: maqolada konseptual metafora va metonimiya kognitiv tilshunoslikning asosiy mexanizmlari sifatida ko'rib chiqiladi. Ularning inson konseptual tizimini tashkil etishdagi roli tahlil qilinadi, bu ikki bilish jarayoni o'rtasidagi farqlar va o'zaro ta'sirlar ochib beriladi. J.Lakoff va M.Jonsonlarning ishlariga, shuningdek, bu boradagi zamonaviy rus tadqiqotlariga alohida e'tibor qaratilgan. Metafora va metonimiya nafaqat aks ettiradi, balki fikrlashni shakllantiradi, tajribani turkumlash va ifodalash uchun kognitiv vosita sifatida ishlaydi.

Kalit so'zlar: konseptual metafora, metonimiya, kognitiv lingvistika, turkumlashtirish, konseptualizatsiya, Lakoff, Jonson, tafakkur, til.

Введение

Когнитивная лингвистика, возникшая в конце XX века, акцентирует внимание на связи языка и мышления. Одним из центральных понятий этого направления стала концептуальная метафора, впервые системно описанная в работе Дж. Лакоффа и М. Джонсона «Метафоры, которыми мы живем» (1980) [1, с. 12].

Наряду с метафорой, важным когнитивным механизмом является метонимия, которая в рамках когнитивного подхода рассматривается как способ ментального доступа к концептам через смежные категории. Вместе эти процессы обеспечивают когнитивную экономию и служат средствами категоризации и концептуализации опыта.

Концептуальная метафора: теория и примеры

Концептуальная метафора представляет собой сопоставление двух концептуальных сфер, при котором одна (источник) используется для понимания другой (цель). Например, метафора ЖИЗНЬ

– ЭТО ПУТЕШЕСТВИЕ (Life is a journey) позволяет структурировать представления о жизненном пути с помощью элементов пути, цели, препятствий и попутчиков. Согласно Лакоффу, большинство повседневных понятий носит метафорический характер [1, с. 45].

Метафоры являются не просто выразительными средствами, но основой когнитивных структур. Они участвуют в формировании научных моделей (например, атом как солнечная система), политической риторики (государство как организм) и бытовых представлений (время – деньги) [5, с. 66].

Кроме того, концептуальные метафоры играют важную роль в формировании когнитивных схем, используемых в различных культурах. Так, в западной традиции доминируют метафоры борьбы, контроля и успеха, в то время как восточные культуры чаще прибегают к образам гармонии, движения и цикличности. Это подтверждает мысль о культурной обусловленности концептуальных моделей и значимости языкового материала в изуче-

нии ментальных процессов.

Метафора позволяет интерпретировать абстрактное через конкретное, и тем самым делает сложные понятия доступными для осмысления.

В прикладных сферах концептуальная метафора применяется в рекламе, маркетинге, политическом дискурсе. Например, метафоры войны активно используются в освещении борьбы с болезнями (например, «победить рак», «война с вирусом»), что влияет на общественное восприятие и поведение. Понимание этих механизмов позволяет более критически относиться к текстам и формировать медиаграмотность.

Метонимия как когнитивный механизм

В отличие от метафоры, метонимия основана на внутриконцептуальных отношениях, например, причина – следствие, часть – целое, производитель – продукт. Примером может служить выражение «читать Пушкина» (автор вместо произведения).

Метонимия не переносит значения между концептуальными доменами, а позволяет выделить один элемент внутри домена через другой. В когнитивной перспективе это рассматривается как способ фокусировки внимания.

Как подчеркивает Е.С. Кубрякова, метонимия тесно связана с механизмами фреймовой организации знания [2, с. 213].

Кроме того, метонимия используется не только на уровне отдельных лексем, но и в грамматических структурах. Например, употребление глагола в значении результата действия (например, «читать» в значении «прохождения теста» – «он уже читанный»), иллюстрирует грамматическую метонимию. Это свидетельствует о глубокой интеграции метонимических процессов в язык как систему.

Особый интерес представляет использование метонимии в разных типах текстов. В официально-деловом стиле она часто реализуется через наименования учреждений вместо людей («Белый дом заявил», «Москва считает»).

В художественной литературе метонимия позволяет создавать эффект присутствия, насыщать текст деталями, придавать ему символический смысл.

Взаимодействие метафоры и метонимии

Многие лингвистические явления являются ре-

зультатом взаимодействия метафоры и метонимии. Например, в выражении «голова компании» присутствует метафора (человек как организация) и метонимия (голова – часть вместо целого) [4, с. 117].

Исследования показывают, что метонимия часто предшествует метафоре, подготавливая основу для ее формирования [3, с. 29].

Кроме того, в процессе грамматикализации и семантической эволюции слова обе структуры играют важную роль. Они не только отражают изменение языка, но и демонстрируют трансформацию концептуального мышления.

Интересно отметить, что метонимия чаще используется в повседневной коммуникации, а метафора – в более абстрактных или художественных контекстах. Однако и та, и другая структуры обеспечивают семантическую гибкость и расширяют выразительные возможности языка.

Современные исследования также акцентируют внимание на когнитивной мотивации метафоры-метонимических переносов, особенно в контексте мультимодального дискурса (визуальные метафоры, реклама, кино). Эти взаимодействия становятся важным объектом междисциплинарных исследований, объединяющих лингвистику, психологию, культурологию и медиапрактику.

Заключение

Концептуальная метафора и метонимия – это универсальные когнитивные механизмы, лежащие в основе речевого и мыслительного процесса. Они обеспечивают когнитивную экономию, структурируют опыт и способствуют формированию новых значений. Их изучение позволяет глубже понять, как язык представляет собой систему, тесно связанную с когнитивными структурами человека.

Таким образом, дальнейшие исследования в этой области представляют значительный интерес не только для лингвистики, но и для философии, психологии, культурологии. Они открывают новые горизонты в изучении природы мышления и роли языка в формировании ментальной картины мира. Осознание метафорической и метонимической природы языка способствует развитию критического мышления, интерпретативных навыков и языковой компетенции, особенно в условиях глобальной информационной среды.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / пер. с англ. М. Гаврилова. – М.: Лингвистическая книга, 2004. – 256 с.
2. Кубрякова Е.С. В поисках сути языка: Взгляд из когнитивной лингвистики. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
3. Пантер У., Раден Э. Мотивация в метонимии // Когнитивные исследования языка. – 2003. – № 2. – С. 27–40.
4. Кёвес З. Метафора и метонимия: современные подходы. – СПб.: Изд-во РХГА, 2011. – 248 с.
5. Грязных Е.М. Метафора в языке и мышлении. – Волгоград: Перемена, 1998. – 224 с.

ADABIYOTSHUNOSLIK

Sarvara AKOBIROVA,
TDYUU xorijiy tillar kafedrası professori v.b., f.f.f.d.

DUNYO ADABIYOTI DURDONALARI TARJIMON G'AFUR G'ULOM NIGOHIDA

Bir xalqning axloqini bilmoq uchun
adabiyoti bilan tanish

(G'afur G'ulom)

Annotatsiya: mazkur maqolada XX asr jahon adabiyoti rivojiga xos eng muhim tamoyillardan biri, turli milliy adabiyotlarning o'zaro aloqalari, bir-birlari bilan tajriba almashuvi, bir-birlariga yaqinlashuvi hamda ulkan shoir, adabiyot va jamoat arbobi G'afur G'ulom - O'zbek milliy adabiyotining poydevorini qo'ygan qalamkash hamkasblari bilan birgalikda u respublikamizda badiiy tarjima maktabiga asos soluvchilardan biri ekanligi va tarjimachilik san'atini yuksaltirishdagi buyuk ishlari, xorijiy adabiyot durdonalaridan G'afur G'ulom qalamiga mansub tarjimalar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: dunyo adabiyoti, badiiy tarjima, tarjimachilik san'ati, adabiyotshunos olimlar, she'riy tarjima, tarjima tili, milliy adabiyotlar, o'zaro aloqalar, adabiy-ijodiy, ma'naviy merosi.

Annotation: this article discusses one of the most important principles inherent in the development of world literature of the 20th century, the interaction of various national literatures, the exchange of experience with each other, their rapprochement with each other, and the fact that the great poet, literary and public figure Gafur Gulom - a writer who laid the foundation of Uzbek national literature, together with his colleagues, is one of the founders of the school of literary translation in our republic, and his great work in elevating the art of translation, and the translations of masterpieces of foreign literature by Gafur Gulom.

Key words: world literature, literary translation, art of translation, literary scholars, poetic translation, translation language, national literatures, interaction, literary-creative, spiritual heritage.

Аннотация: в данной статье рассматривается один из важнейших принципов, присущих развитию мировой литературы XX века, взаимодействие различных национальных литератур, обмен опытом между собой, их сближение друг с другом, а также то, что великий поэт, литературный и общественный деятель Гафур Гулом - писатель, заложивший основу узбекской национальной литературы, вместе со своими коллегами является одним из основоположников школы литературного перевода в нашей республике, и его большая работа по возвышению искусства перевода, и переводы шедевров зарубежной литературы Гафуром Гуломом.

Ключевые слова: мировая литература, литературный перевод, искусство перевода, литературоведы, поэтический перевод, язык перевода, национальные литературы, взаимодействие, литературно-творческое, духовное наследие.

Jahon ikki ulkan qism – G'arb va Sharqdan iborat. Jahondagi qaysi bir rivojlangan mamlakatning adabiy hayotiga nazar tashlamaylik, boshqa xalqlar adabiyotining mumtoz namunalari tarjima qilinganini ko'ramiz. O'zbekiston ham bu masalada istisno emas. O'zbek adabiyotshunosligida Sharq mumtoz adabiyoti namunalari xorijiy tillardagi talqini va tarjimalari, hamda jahon adabiyoti durdonalarining o'zbek tiliga tarjimalari, tahlili va qiyosiy tadqiqi bilan bog'liq masalalar F.Sulaymonova, J.Sharipov, G'.Salomov, N.Komilov, K.Jo'rayev, M.Xolbekov, H.Karomatov, K.Karomatova, M.Baqoyeva, M.Jo'rayev,

Sh.Shomusarovlar, P.Qurbonov kabi olimlarning ilmiy izlanishlari va tadqiqotlari natijalarida keng yoritilgan.

“Yurtimizda dunyo adabiyotining bebaho mulki bo'lgan ming-minglab asarlar tarjima qilinib, kitobxonlar qalbidan joy olgani, badiiy tarjima va tarjimashunoslik bo'yicha o'ziga xos ijodiy maktab shakllanganini alohida ta'kidlash lozim” (Mirziyoyev Sh.M.).

O'zining qirq yildan ziyod ijodiy faoliyati davomida G'afur G'ulom o'zbek kitobxonlari va tamoshabinlarini jahon hamda rus klassik adabiyotlarining, qardosh xalqlar va chet el progressiv yozuvchilarining

eng yaxshi asarlari bilan tanishtirish borasida samarali qalam tebratdi. O'zbek milliy adabiyotining poydevorini qo'ygan qalamkash hamkasblari bilan birgalikda u respublikamizda badiiy tarjima maktabiga asos soluvchilardan biri bo'ldi va tarjimachilik san'atini yuksaltirishda, uning prinsiplarini mustahkamlashda kuch-g'ayratini ayamadi. G'afur G'ulom ko'plab badiiy yuksak tarjima namunalarini qoldirdiki, ular o'zbek tarjima adabiyotining bebaho xazinasidan munosib o'rin egalladi.

G'afur G'ulom ulkan shoir, adabiyot va jamoat arbobi sifatida jahondagi ko'pgina ulug' yozuvchilar, qator milliy adabiyotlar, ularning atoqli namoyondalari bilan mustahkam ijodiy aloqada bo'lgan. O'zini ulug' Gorkiy, Mayakovskiyning shogirdi hisoblagan G'afur G'ulom Sadridin Ayniy, Abulqosim Lohutiy, Nikolay Tixonov, Aleksandr Tvardovskiy, Muxtor Avezov, Sobit Mugonov, Verdi Kerboboyev, Pavlo Tichina, Mikola Bajan, Yakub Kolas, Mirzo Tursunzoda, Samad Vurg'un, Aleksey Surkov, Sulaymon Rustam, Petrus Brovka, Ali Tuqonboyev, Georgiy Leonidze singari zabardast so'z ustalari bilan hamkor va hamnafas edi. U barcha xalqlarning adabiyotiga muhabbat bilan qarar, iste'dodli namoyandalarini chuqur e'zozlardi. G'afur G'ulomni qardosh adabiyotlarning har biri bilan bog'lovchi iplar juda ko'p. "G'afur G'ulom va qozoq adabiyoti", "G'afur G'ulom va tojik adabiyoti", "G'afur G'ulom va rus adabiyoti", "G'afur G'ulom va belorus adabiyoti", "G'afur G'ulom va amerika adabiyoti" singari qator mavzularning har biri alohida ilmiy tahlilni talab etadi.

G'afur G'ulomning ozarbayjon adabiyoti bilan aloqalari, ayniqsa, ko'p qirrali va rang-barangdir. Bu ko'p qirralilik G'afur G'ulom ozarbayjon mumtoz shoirlarini o'ziga ustoz deb bilishi, ko'pgina zamondosh ozarbayjon yozuvchilari bilan do'st-birodar tutinishi, ijodida ozarbayjon tematikasi keng ishlanishi va boshqa omillarda ko'zga tashlanadi. Darhaqiqat, G'afur G'ulom Nizomiy, Fuzuliy, Mirza Fatali Oxundov, Aliakbar Sobir ijodidan ta'sirlangan. Buni o'zining she'rlarida, mazkur shoirlarga bag'ishlangan adabiy-tanqidiy asarlarida e'tirof etadi. «Ulug' do'stlik», «Fuzuliy aytadiki», «Ozarbayjon xalqining buyuk shoiri», «Sobir Toxirzoda bizning uyimizda» singari maqolalarida qardosh xalq adabiyotining ulug' namoyandalari ijodining o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradi, jahon adabiyotidagi o'rni va ahamiyatini belgilaydi, o'z ijodiga ko'rsatgan ta'sirlarini katta

mamnuniyat, chuqur ehtirom va minnatdorlik bilan ta'kidlaydi.

Xorijiy adabiyot durdonalaridan G'afur G'ulom qalamiga mansub tarjimalar har doim o'zbek adabiyotshunos olimlari e'tiborida bo'lgan, tahlil qilingan, xolis munosabat bildirilgan va bu ish davom etmoqda. Ularning orasida F. Sulaymonovning "Shekspir O'zbekistonda" (1978), Z. Isomiddinovning "G'afur G'ulom tarjimalari" (2013), M. Xolbekovning "O'zbekistonda tarjima va tarjimashunoslik" (2016), M.E. Kurbanovning "Otello" tragediyasining o'zbek tilidagi tarjima variantlari tahlili" (2021) kabi tadqiqotlari e'tirofqa loyiqdir.

G'afur G'ulom ijodining ufqlari juda keng jo'g'rofiy makonlarni qamrab oladi. U o'zbek adabiyotini Shekspir, Lope de Vega, Fridrix Shiller, Hodi Toqtosh, Mayakovskiy, Nozim Hikmat, Pushkin, Griboyedov, Rudakiy, Rustaveli, Sa'diy kabi ulug' allomalarning asarlarining jarangi bilan boyitdi. Uning badiiy tarjima so'zi shoirona kashfiyotlari, kutilmagan, tongriqma ixtirolari bilan bizni o'ziga tortadi.

G'afur G'ulom o'z qo'llari bilan yozgan "Kechmish va kechirmishlarimdan (Avtobiografiya)" deb nomlangan tarjimayi holidi (1953-yil 5-fevral) bir ma'lumotni keltiradi: "Haligacha, ya'ni 1953-yilning bahorigacha tarjimalarimni ham qo'shganda 100 chog'lik kitob va to'plamlarim bosilib chiqqan".

G'afur G'ulomning 1988-yilda nashr etilgan 12 tomlik "Mukammal asarlar to'plami"ning 9-tomida shoirning she'riyat (poeziya)ga oid tarjimalari jamlangan. Mana shu asarlardan ayrimlarining mualliflari va nomlari quyidagicha:

Buyuk tojik shoiri, tojik adabiyotining asoschisi Abul Hasan Rudakiy (IX asr o'rtalarida tug'ilgan – 941) ning "Qarilikdan shikoyat";

Gruzin xalqining XII asrda yashab ijod etgan ulug' gumanist shoiri Shota Rustaveli "Arab podshohi Rostevan to'g'risida ertak" ("Yo'lbars terisidagi pahlavon" dostonidan parcha);

G'afur G'ulom umrining oxirgi yillarida fors-tojik adabiyotining buyuk klassigi Shayx Muslihiddin Sa'diy Sheroziy (1184–1291)ning mashhur "Guliston" kitobining she'riy tarjimasi ustida ish olib borgan, bevaqt o'lim tufayli tarjima tugallanmay qolgan. Har bir she'riy parcha mustaqil ahamiyatga ega bo'lganligi uchun "Sharq yulduzi" jurnalida e'lon qilingan (1967-yil, 4-son);

Buyuk italyan shoiri Dante Aligeri (1265–1321)

“Ilohiy komediya”sini tarjima qilish niyatida bo‘lgan G‘afur G‘ulom, bu borada uzoq vaqt tayyorgarlik ishlarini olib borgan. Asarning “Do‘zax” qismining muqaddimasidan qilingan tarjima “Yerdagi umrimning yarimlay chog‘i...” matbuotda e‘lon qilingan (“O‘zbekiston madaniyati” gazetasi, 1963-yil, 9-may). Taassufki, shoir o‘z niyatini to‘liq amalga oshirolmagan;

Buyuk tojik shoiri va faylasufi Nuriddin Abdurahmon bin Ahmad Jomiy (1414–1492)ning “Xiradnomai Iskandar” dostonining xotimasidan olingan parchaning tarjimasidan bir qismi “Abdurahmon Jomiy Navoiy va uning “Xamsa”si haqida” nomli sarlavha bilan gazetada chop etilgan (“Toshkent oqshomi”, 1967-yil, 12-iyun). Tarjimaning to‘la matni kitobda berilgan: “Kel, ey, Jomiy, sen umrlar qiynab jonni...”, “Domaning ko‘klamdagi gul yaprog‘idan pokroq...”;

Ulug‘ o‘zbek shoiri va mutafakkiri Alisher Navoiy (1441–1504) fors-tojik tilidagi she‘rlariga Foni deb taxallus qo‘ygan. Hazrat Navoiyning “Byar kadah may izlabon ketdim bugun mayxonaga...” deb boshlanuvchi g‘azaliga tarjimon “Ketdim bugun mayxonaga” deb, ikkinchi bir g‘azaliga “Olam ahlining bevafoqligi to‘g‘risida (Alisherning jahoniy alamlaridan)” deb sarlavha qo‘ygan (1996-yil matbuotda chop etilgan). Bu tarjimalar kitobda “Bir qadah may izlabon ketdim bugun mayxonaga...” va “Yaxshi bo‘lg‘ay odam ahlin qilmasang hech yodlarin...” degan sarlavhalarda berilgan;

Buyuk ingliz shoiri va dramaturgi Vilyam Shekspir (1564–1616)ning shoh asarlaridan bo‘lgan “Otello” va “Qirol Lir” tragediyalari tarjimasi kitobning hajmini hisobga olib va kitobxon to‘laroq tasavvurga ega bo‘lishini ko‘zda tutib, tragediyalar syujeti asosiy chizig‘ining kompozitsiyasi berilgan;

Buyuk tojik shoiri va faylasufi Mirzo Abdulqodir Bedil (1644–1721)ning ruboiylarini G‘afur G‘ulom qalamkash do‘sti, adib va olim Nosir Sayd bilan birgalikda tarjima qilgan;

Buyuk nemis shoiri va dramaturgi Fridrix Shiller (1759–1805)ning “Vilgelm Tell” dramasi o‘zbek tiliga o‘g‘irilgan parcha “Sharq yulduzi” jurnalida e‘lon qilingan (1955-yil, 5-son);

Buyuk rus shoiri, dramaturgi va masalchisi Ivan Andreyevich Krilov (1769–1844)ning ikki asari tarjima qilingan, bular: “Itxonaga kirib qolgan bo‘ri” (1942-y.) va “Fil va Laycha” (1944-y.);

Buyuk rus yozuvchisi Aleksandr Sergeyevich Griboyedov (1795–1829)ning “Aqllilik balosi” pyesasi ham qisman tarjima qilingan;

Ulug‘ rus shoiri Aleksandr Sergeyevich Pushkin (1799–1837) ijodidan tarjimalar “Olegning foli to‘g‘risida qo‘shiq”, “Kavkaz” va “Qish kechasi” ham shoir qalamiga mansub;

Ukrain xalqining ulug‘ shoiri Taras Grigorevich Shevchenko (1814–1861)ning “Dnepr” va “Yoshimni yashay oldim yot o‘lkada ham...” nomli asarlari ham o‘zbek kitobxonlariga taqdim etilgan (1942-y.);

Ulug‘ rus shoiri Mixail Yurevich Lermontov (1814–1841)ning mashhur “Borodino” she‘ri o‘zbek tiliga o‘g‘irilgan. Shoirning “Hoji Abrek” asari qahramonlari Hoji Abrek va Laylo o‘zbek tilida so‘zlashadi;

Rus shoiri Aleksey Konstantinovich Tolstoy (1817–1875)ning “Kuz” she‘ri (1940-y.);

Rus shoiri Afanasiy Afanasevich Fet (1821–1897) ning “Ko‘zin o‘ynatib mushukcha kuylar...” she‘ri (1940-y.);

Rus shoiri Apollon Nikolayevich Maykov (1821–1897)ning “Oq dengizdan g‘izillab...” she‘ri (1940-y.);

Ulug‘ rus shoiri Nikolay Alekseyevich Nekrasov (1821–1878)ning “Qizil tumshul. Ayoq botir” poemasi parcha “Shamol emas g‘uluv solgan o‘rmon ustidan...” (1940-y.) va “Qahraton qish payti edi, kunlardan bir kun...” (1940-y.);

Tojik shoiri Abulqosim Lohutiy (1887–1957)ning “Kreml” (1965-y.), “Eron qizi”(1965-y.) va “Vatandan qarzim” (1942-y.) she‘rlari ham kitobdan o‘rin olgan;

Nemis shoiri logannes Robert Bexer (1891–1958) ning “Besh yillik planni kuylayman” she‘ri (1931-y.);

Buyukrus shoiri Vladimir Vladimirovich Mayakovskiy (1893–1930)ning mashhur “Sovet pasporti to‘g‘risida she‘r” va “Yaxshi degan so‘z nimayu yomon degan so‘z nima?” nomli she‘rlari (1940 y.);

Vengr shoiri va adibi Antal Gidash (1899)ning “Hukm boshlanmishdir” she‘ri (1931-y.);

Turk xalqining sevimli shoiri Nozim Hikmat (1902–1963)ning 1953-yilda chop etilgan “Xayrlashuv”, “U devor”, “Bolalarga nasihat”, “Karam kabi”, “Shubha”, hamda 1965-yilda nashr etilgan “Zoya”, “Tizga qadar qorli bir kecha”, “Pol Robsonga” va “Sen mening yodimdasan” kabi she‘rlari ham kitobdan o‘rin olgan;

Revolutsion negr shoiri, AQSH jamoat arbobi Lengston Xyuz (1902–1967)ning “Ijodga undov” she‘ri (1932-y.);

Tojik shoiri Mirzo Tursunzoda (1911)ning “Hindiston qissasi” (Vatanga qaytuv, “G‘arblik mehmon”, Gang daryosi, Bog‘i muallaq, Tara Chandri va Kishining yodida);

G'afur G'ulomning 1988-yilda nashr etilgan 12 tomlik "Mukammal asarlar to'plami"ning 10-tomida shoirning dramaturgiyaga oid tarjimalari jamlangan.

Ulug' rus sovet yozuvchisi Valentin Petrovich Katayev (1897–1986) grajdanlar urushi davrida frontlarda ko'rgan-kechirganlari asosida "Men mehnatkash xalq farzandi" povestini yaratdi. Keyinchalik mazkur povest materialiga tayangan holda "Soldat frontdan qaytarkan..." pyesasini yozdi. Pyesa 1942-yilda G'afur G'ulom tomonidan o'zbek tiliga tarjima qilingan. Tarjimaning Hamza nomidagi O'zbek Davlat akademik teatri arxivida saqlanayotgan mashinkada ko'chirilgan matni kitobga kiritilgan.

Yetakchi rus sovet dramaturglaridan biri Boris Andreyevich Lavrenyov (1891–1959) O'zbekistonda ham yashab ijod etgan (1920–1923-yillarda va Ulug' Vatan urushi davrida). U gazetalar redaksiyalarida ishlagan. Uning aksariyat asarlari Turkistonga bag'ishlangan. B. A. Lavrenyov Vatan himoyachilari – sovet dengizchilariga bag'ishlab 1945-yilda yozilgan «Dengizdagilar sharafiga» pyesasi uchun SSSR Davlat mukofoti laureati unvoniga sazovor bo'lgan. Pyesa G'afur G'ulom tomonidan o'zbek tiliga tarjima qilinib, 1947-yil 3-yanvarda Hamza nomidagi o'zbek Davlat akademik teatri sahnasida qo'yilgan. Asarning teatr arxividagi mashinka nusxasi nashrga asos qilib olingan.

Mashhur turk shoiri, dramaturgi va publitsisti, jamoat arbobi Nozim Hikmat Ran (1902–1963)ning "Bir sevgi afsonasi" pyesasi "Farhod va Shirin" dostoni motivlari asosida yaratilgan. Pyesa 1948–1952-yillarda akademik shoir G'. G'ulom tomonidan o'zbek tiliga ag'darilgan va 1954-yilda Hamza nomidagi o'zbek Davlat akademik teatri sahnasida qo'yilgan. N. Hikmat 1958-yilda Toshkentda bo'lib, o'z asarining sahna variantini ko'rishga muvassar bo'lgan. Pyesa G'. G'ulom tarjimasida 1955-yilda O'zdnashr tomonidan nashr qilingan va shu holatda kitobdan o'rin olgan.

Adabiy faoliyatini 20-yillarda shoir sifatida boshlagan atoqli gruzin sovet yozuvchisi Georgiy Davidovich Mdivani (1905–1977) teatr va kino dramaturgiyasi sohasida samarali ishlab bir qancha pyesalar va kinossenariylar yaratgan. Uning "Front bo'ylab buyruq" (1941-y.) pyesasini G'afur G'ulom 1941-yilning sentyabrida Vahob Ro'zimatov ishtirokida tarjima qilgan. Pyesa shu tarjima asosida 1941-yilning oktyabrida hozirgi Y. Oxunboboyev nomidagi Respublika o'zbek yosh tomoshabinlar

teatrda sahnalashtirilgan. Tarjima yozuvchining uy-arxivida saqlanayotgan qo'lyozma asosida kitobga kiritilgan.

Ammo hali yuqoridagi ro'yxatga qo'shilmagan yana o'nlab poemalar, teatr va radiopostanovkalar uchun turli yillarda tarjima qilingan drama asarlari ham behisob. Bularning barchasiga xos bo'lgan bir jihat, ta'bir joiz bo'lsa, G'afur G'ulomning "o'girmachilik uslubi" shundayki, ushbu tarjimalar tili sodda, ifodasi jaydari va o'zbekona. G'afur G'ulom hech bir o'rinda tarjima tilini zo'riqtirmaydi, murakkab va gajakdor iboralar bilan o'zbek o'quvchisini qiynamaydi, fikrni erkin va sarbast turib taqdim etadi.

XX asr jahon adabiyoti rivojiga xos eng muhim tamoyillardan biri, turli milliy adabiyotlarning o'zaro aloqalari, bir-birlari bilan tajriba almashuvi, bir-birlariga yaqinlashuvi, turli-tuman adabiy-ijodiy, uslubiy oqimlar sintezlashuvi jarayonining nihoyatda kuchayganligidadir. Bu hodisani deyarli barcha milliy adabiyotlarning yirik namoyandalari ijodida, dunyoga mashhur asarlarida ko'rish, kuzatish mumkin.

Jahon adabiyoti namoyandalarining poeziya, proza janrlarida yaratgan asarlari qatorida dramaturgiya namunalarini ham katta mahorat bilan o'zbek tiliga o'girdi. V. Shekspirning «Otello», «Qiroli Lir», Shillerning «Vilgelm Tell», Nozim Hikmatning «Bir sevgi afsonasi» singari sahna asarlari fikrimizning yorqin dalilidir.

Lengston Hyuzning 1932-yilda yozilgan "Call to Creation" deb nomlangan she'rini G'afur G'ulom ingliz tilidan o'zbek tiliga o'girgan va unga "Ijodga undov" deb nom bergan. She'rning har ikki tildagi matni quyidagicha:

Call to Creation

by Langston Hughes

Listen!

All you beauty-makers,
 Give up beauty for a moment.
 Look at harshness, look at pain,
 Look at life again.
 Look at hungry babies crying,
 Listen to the rich men lying,
 Look at starving China dying.
 Hear the rumble in the East:
 "In spite of all,
 Life must not cease."

In India with folded arms,
In China with the guns,
In Africa with bitter smile –
See where the murmur runs:
“Life must not cease,
Because the fat and greedy ones
Proclaim their thieving peace. “
Their peace far worse than war and death –
For this is better than living breath:
Free! To be Free!
Listen!
Futile beauty-makers –
Work for awhile with the pattern-breakers!
Come for a march with the new-world-makers:
Let beauty be!

Ijodga undov (G'afur G'ulom tarjimasi)

Hoy, sen, san'atkor,
Go'zallik oshig'i,
Ko'p inja havas,
San'atdan qo'lni tort bir nafas!
Oz, ammo qo'pollik ham kerak,
Alam-la og'riqni tushunmoq;
Hayotni qaytadan tekshiruv,
Go'daklar yig'lovin,
Boyonlar aldovin
Va Sharqda gulduros
Quyunlar o'kiruv
Kerakdir ko'ruv.
Bularning bariga qaramay,
Hayot o'z o'qida boruvi lozim.
Hindining qo'llari yonga cho'zilgan,
Mazlum Sharq ustiga to'plar osilgan,

Afrika labida achchiq tabassum,
Hali ham u eski shivirlashmikim –
Bularning bariga qaramay,
Hayot o'z o'qida boruvi lozim.
Talovdan bezangan olam-la
Boyonlar, istasa, maqtansin.
Hayqirsin, o'rta jar solsin,
Biroq jahonlari o'limga yovuq.
“Men ozod!” desang-da, qichqirolmasang,
Tovushing bo'g'izingda majburan bo'g'iq.
Albatta, bu holdan o'lim ma'nidor.
Hey, sen,
bachkana san'atkor,
Eskini buzuvchilar-la
Bir qatorga tur,
Yangini quruvchilar-la
Oyog'ingga qalq!
Mana, go'zallik ham xuddi shundadir.

Amerikalik shoir Lengston Hyuzning o'zbek tiliga tarjima qilingan she'rlari talaygina, tarjimonlar esa G'afur G'ulom boshlagan ishning davomchilari, bosh tarjimonning shogirdlari. Shoir va tarjimon Yo'ldosh Eshbek uning “Orzular posboni” (“The Dream Keeper”), “Muqaddima” (“Negro”), “Men qanday ulg'aydim” (“As I Grew Older”), “Xayoliy qo'shiq” (“Blues Fantasy”), “Horg'in qo'shiq” (“Song”), “Shodlik” (“Joy”) kabi she'rlari o'zbek tiliga o'girib, kitobxonlarga taqdim etgan.

Atoqli va ardoqli shoirimizning asarlari ko'pgina chet tillarga tarjima qilingan. Shunday ekan, shoir asarlari dunyodagi ko'pchilik xalqlarning ham ma'naviy merosiga aylanib ketgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shavkat Mirziyoyev. “O'zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqyosda o'rganish va targ'ib qilishning dolzarb masalalari” mavzusidagi xalqaro konferensiya ishtirokchilariga tabrik // “Xalq so'zi”, 2018, 7-avgust.
2. G'afur G'ulom. Asarlar. 10 jildlik. 9-jild. Tarjimalar. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1977.
3. Isomiddinov Zuhridin. G'afur G'ulom tarjimalari // “Jahon adabiyoti”, 2013-yil, 5-son.
4. G'afurov Ibrohim. G'afurona tarona // “Jahon adabiyoti” jurnali, 2003-yil, 4-son.
5. G'afur G'ulom. Mukammal asarlar to'plami. 1-jild. She'rlar. 1923–1940. –T.: “Fan” nashriyoti, 1983. 328-b. 17–18-betlar: Kechmish va kechirmishlarimdan (Avtobiografiya).
6. G'afur G'ulom. Asarlar. 10 jildlik. 9-jild. Tarjimalar. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1977.
7. G'afur G'ulom. Asarlar. 10 jildlik. 9-jild. Tarjimalar. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1977.
8. The Collected Poems of Langston Hughes, 1995.
9. Call to Creation by Langston Hughes, <https://www.poetrynook.com/poem/call-creation>.
10. G'afur G'ulom. Asarlar. 10 jildlik. 9-jild. Tarjimalar. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1977. 392-b.

Manzura JO'RAYEVA,
FarDU, filologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori dotsenti PhD

AHMAD DONISH "NAVODIRUL VAQOYE" ASARINING JANR XUSUSIYATI

Annotatsiya: maqolada Ahmad Donish asarining janr xususiyatlari tahlil etilgan. Asosiy e'tibor safarnoma janri, safar motiviga qaratilgan.

Kalit so'zlar: safar, motiv, safarnoma, sarguzasht, sayyoh, roviy, hikoyat, detal, syujet

Аннотация: в статье анализируются жанровые особенности творчества Ахмеда Дониша. Основное внимание уделяется жанру травелога, мотиву путешествия.

Ключевые слова: поездка, мотив, путевые заметки, приключение, турист, рассказчик, история, деталь, сюжет

Annotation: the article analyzes the genre features of Ahmed Donish's work. The main attention is paid to the genre of travelogue, the motive of travel.

Key words: trip, motive, travel notes, adventure, tourist, narrator, story, detail, plot

Asar XIX asrning ikkinchi yarmida O'rta Osiyoda yaratilgan badiiy-falsafiy, publitsistik asar sifatida o'zbek adabiyoti taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega. Ahmad Donish "Navodirul vaqoye" ("Nodir voqealar") asarida xalqning ma'rifatli, ilmiy bo'lishi, madaniyat va ma'rifatga intilishi kerakligini uqtiradi.

Buxoro amirligida taraqqiyparvarlik harakatining boshlanishi-falsafa, tarix, adabiyot, falakiyot, xattotlik sohasida tengsiz ilmga ega bo'lgan, "Navodir-ul-vaqoye" ("Nadir voqealar"), "Tarixi saltanati mang'it'iy" ("Mang'itlar sulolasi tarixi") kabi o'nlab nodir asarlarni tuhfa qilgan Ahmad Donish (1827-1897) nomi bilan uzviy ravishda bog'liq. Ahmad Donish ilm va fanning o'nlab sohalarida samarali ijod qilish bilan birga, inson kamoloti hamda inson ta'lim-tarbiyasi haqida ham qimmatli fikrlarini bildirgan. Bugungi kunga qadar ma'rifatparvar allomaning ilmiy me'rosini ko'plab tadqiqotchilar tadqiq qilganlar. Biroq olimning "Navodir-ul-vaqoye" asarida ilgari surilgan tarbiya masalalari, asarning janr xususiyatlari va bugungi kundagi ahamiyati o'rganilmagan.

Asar yigirma sarlavhani qamrab olgan turli masalalar bayonotidan tashkil topgan:

1. Mamlakatni boshqarish va xalqni ma'rifatli qilish haqida risola
2. Dunyo tarixi va uning qadimiyligi haqida
3. Yerning tarkibi, yer osti ma'danlarining yaratilishi va unga aloqador so'zlar hamda samandar qushining bayoni haqida (Samandar –Qaqnus)
4. Ruh va uning tanaga munosabati haqida

5. Bo'lajak ishlarning albatta amalga oshishi haqida

6. Oqillarning mehnati va axmoqlarning davlati haqida

7. Inson axloqlari va ularning tabiati haqida

8. Nikoh odoblarining bayoni. Uylanishning shartlari va qaynona kelin haqida

9. Faromushxona haqidagi hikoya. (Safar ko'rgan, sarguzashtli yigit)

10. Eronlik bir savdogarning hikoyasi

11. Ishq muhabbat haqida, sevishtanlarning odoblari, haqiqiy va majoziy ishlarning bayoni

12. Abdulqodirbekning elchiligi hamda Rusiyaning to'y va bazmlarida ko'rilgan ajoyibotlar haqida

13. Rusiyaga qilingan yana bir safar haqida

14. (Bir hojining aytgan hikoyasi) Sayohatning foydalari haqida

15. Mulla Xolmatnig sarguzashtlari

16. (Yana) Sherning himmati va muruvvati haqida

17. Tushlarning bayoni haqida

18. Ba'zi bir mushkul baytlarning bayoni

19. Farzandlarga vasiyat. Kasb va hunarning foydalari haqida

20. Lug'at

Asarning umumiy yo'nalishi sayohatnoma yoki safarnoma mazmunida bo'lsada, unda bevosita safar bayoni bilan bog'liq voqealar bir necha bobni tashkil etadi. Bular "Faromushxona haqidagi hikoya. (Safar ko'rgan, sarguzashtli yigit)", "Eronlik bir savdogarning hikoyasi", "Abdulqodirbekning elchiligi hamda Rusiyaning to'y va bazmlarida ko'rilgan ajoyibotlar

haqida”, “Rusiyaga qilingan yana bir safar haqida”, “(Bir hojining aytgan hikoyasi) Sayohatning foydalari haqida”, “Mulla Xolmatnig sarguzashtlari” kabi bo‘limlarida aks etgan.

O‘zbek adabiyoti tarixida Ahmad Donish asarlari 19 asrning so‘nggi choragida Buxoro adabiy muhitida yaratilgan o‘ziga xos asar sifatida tilga olinadi. Bu jihatdan filologiya fanlari doktori Ibrohim Haqqulning “Ahmad Kalla” nomli essesinde shunday satrlar bor: “O‘n to‘qqizinchi asrdagi Buxoro sharoitida Ahmad Donishdek olim, adib, mutafakkir va davlat arbobining kamol topishi hayratlanarli hol...Ahmad Donish hayotni sevib, hech bir to‘siq va qarshilikni pisand etmay mardona kun kechirdi. Shu boisdan ham uning asarlari rostlik, matonat ruhi bilan sug‘orilgan”.

Bugunni dolzarb muammolarini anglab yetish uchun eng avvalo o‘tmish tafakkur durdonalarini izchil o‘rganmok va hayotga tatbiq etmoq lozim. Zero tarixni bilmoq millat kelajagini ta‘minlaydi. Markaziy Osiyo shunday o‘lkaki unda dunyoga dong‘i ketgan buyuk allomalar kamol topgan. Ular tomonidan yaratilgan asarlar barkamol avlodni tarbiyalashda dasturil amal bo‘lib kelmoqda. Sharq xalqlarining madaniyati va ma‘rifatining asosiy qismi tarbiyaga bag‘ishlanadi. Sharq mutafakkirlarining safar taassurotlari, safarda ko‘rganlarini hikoya qilib berish orqali ham xalqni ilmi, ziyoli bo‘lishga chaqirganlar.

Ahmad Donishning “Navodir ul-vaqoye” (“Nodir voqealar”) asarida ham safarga borgan, safar ko‘rgan muallif g‘oyasi xalqni ilmi, ma‘rifatli bo‘lishga chorlash edi. Allomaning bu asari ijtimoiy-siyosiy, ma‘naviy-axloqiy tabiiy falsafiy yo‘nalishga oid teran qarashlari hamda keng dunyoqarashini anglashda muhim o‘rin tutadi. Asar boblarida sharqona tarbiya masalalariga alohida e‘tibor qaratganki, hozirgi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Asarning deyarli hamma boblarida tarbiyaning barcha jihatlariga keng va atroflicha to‘xtalib o‘tgan. Ahmad Donish asarlarida insonni kamolotga yetishish omillari va tarbiya haqida ham qimmatli fikr-mulohazalar keltiradi. Komil insonni voyaga yetishida tarbiyaning o‘nlab qoidalariga e‘tibor qaratish zarurligini ta‘kidlaydi.

Inson tarbiyasida mehnatning tutgan o‘rni va ahamiyati haqida keltirgan fikrlari ibratlidir. Uning fikricha, inson o‘z hayotini taqdir hukmiga tashlab emas, kamolot uchun harakat va mehnat kerakligini sodda xalq tilida tushuntiradi. O‘zining tarbiyaviy qarashlarini farzandlari Abdulkarim va Asadulloğa nasihat tarzida bayon qiladi. Muallifning fikricha, har bir inson farzandi ilm olish, uni o‘rganish va

o‘rgatishi shart ekanligini ko‘rsatib o‘tadi. Muallifning asosiy g‘oyasi ham shunda: ilm, ma‘rifat, ma‘naviyat bor joyda yuksalish bo‘lishini ta‘kidlagan. Xalqning ma‘rifatli bo‘lishida asosiy omillardan biri bu safar ekanligi, safardan olgan taassurotlarini boshqalarga yetkazib berishi, oddiy, omi xalqning ko‘zi ochilishi kabi masalalarni ilgari surgan.

Asar janr nuqtayi nazaridan tahlil qilinmagan bo‘lsa-da, undagi kichik keltirilgan hikoyalarni safarnoma janridagi asarlar deyish mumkin. Muallif “Faromushxona haqidagi hikoya. (Safar ko‘rgan, sarguzashtli yigit)” hikoyasida o‘ziga xos uslubdan foydalangan. E‘tibor berilsa, sayyohatga borgan yigit emas, aksincha safar ko‘rgan yigit nomi berilgan. Safar maqsadli, safarning o‘z funksiyasi mavjud. Bu hikoyada mehmonga kelgan insonlarning har xil mavzudagi suhbatlari tasviri bilan boshlanadi. Mehmonga kelgan insonlar qiyin davr haqida fikr yuritadilar, o‘zlari ilmsiz bo‘lishiga qaramay har sohadan tushunib tushunmay so‘zlashadi, birortasida shukronalik hissi yo‘q. Suhbat avjida: “Shu payt uy egasi – mezbon yigit ham majlisga kelib o‘ltirdi. U jahon ko‘rgan, boshidan issiq-sovuq o‘tgan, achchiq-chuchukni totgan, rus, farang yerlarida bo‘lgan, ko‘p mol-mulk, meroslarini har xil ishlar bilan yo‘qotgan fikri ochiq, aqli oshiq bir oliyjanob yigit edi. Mezbon gul rangli o‘t alangali sharob qadahini ko‘targach, uni ta‘siridan fikri eshigi ochilib, xayol xazinasida yashirinayotgan sirlarini gavhar va durlar kabi majlis ustidan sochdi. Ko‘nglidagi dardi uyg‘onib, qattiq bir uh tortdi, so‘ng majlis ahliga qarab: ey muhtaramlar, zamonamizning saralangan zotlari, mamlakatimiz ma‘rifatparvarlari deb murojaat qildi. Holbuki. bularning har birlari o‘zlaridagina fazlu kamol bor deb biladilar; o‘zlarini Ibn Sino va Aflotun deb chog‘laydilar. Lekin yuz xayfki, ular hali dunyoni ko‘rmaganlar; ona qornidan tushib ipak ro‘molga o‘ralgan ko‘zi ochiq, og‘zi yumuq chaqaloqlardek o‘z beshigini uy, beshigi qo‘yilgan xonani esa olam deb hisoblaydilar”¹.

Mezbon ko‘rganlari, bilganlari haqida so‘zlaydi. Xitoy, Makka, Farang yurtlari haqida gapiradi. Biroq mehmonda o‘tirganlar uning gaplariga ishonmaydilar, ular hayotda faqat biz bormiz, bizning yurtimiz bor, deb mezbonni fikrini rad etadilar. Farangistonda bir shahar bor, u shaharni nomi foromushxona, u joyga kirib chiqqanlarning barchasi qora libosda yuradi. Nega qora kiyim kiyish sababi so‘ralgandan, ular bu haqida aytishmaydi. Shaharda bir minora bor, unga savat ilib qo‘yilgan, kim shu savatga o‘ltirsa tepaga minoraga

¹ Ахмад Дониш. Наводир ул -воқоас. –Т., 177-б.

chiqadi va u yerdan qora kiyimli bo'lib minoradan tushadi. Mezbon ham do'stlashgan insonini gapi bilan savatga o'tirdi va burgut kelib, uni bir ajoyib shaharga olib ketgan, bir soat vaqt o'tgach yana o'zini minora tepasida ko'rgan, uni minoradan tushirib olganlar, qarasa, bordi-keldiga bir soatcha vaqt ketgan. Bu hikoya afsonga o'xshasada, lekin haqiqat edi.

Ahmad Donish bu safarnomasida asar ichida asar, kiritma voqealarni berib ketadiki, bu qahramon ruhiy holatini, ularning munosabati, qarshi fikrlarini ko'rsatib berishi uchun muhim komponent bo'lib xizmat qiladi.

Aflotun yunon hukamolarining raisi edi, u hayotni saqlab qolish uchun ko'plab harakat qildi, ammo tajribada uni qo'lga kirita olmay olamdan o'tdi. Undan keyingi olimlar bu jumboqni yechish uchun makiyon tovuqni qiymalab, keyin tiriltirdilar. Lekin buni davlat tomonidan yuzaga chiqarish man qilingan. Faranglar juda ko'p kashfiyotlarni amalga oshirganlar. Oy ostidagi o't, suv va havodan tortib, hamma narsalar ustidan g'alaba qozonganlar. O'z foydalari uchun ularni o'zlariga buysundirdilar. Topgan hikmatlarini tajriba qilib amalga oshirdilar. Chunki kashfiyot ishlari ikki yo'l bilan topilishi mumkindir. Biri riyosat bilan shug'ullanish, ikkinchisi esa asbobga bog'lanishdir. Ammo islom hukamolari umrlarini asbobga sarf qilmadilar. Agar unga sarf qilsalar, talabdan qolardilar. Yoki umrlari kifoya qilmay noqislikda qolishdan qo'rqadilar. Chunki kamolga yetish uchun eng avvalgi shart, talab qiluvchining qobiliyatidir.

Safarnomadagi faromushoniylar obrazi orqali sadoqat, vafo timsoli aks etsa, ramziy timsollar orqali oddiy xalqni ma'rifatli bo'lishga chorlaydi. Asardagi safar motivi ramziylikka yo'g'rilgan. Burgutni olib ketishi, insonlarni qayerga borgan, ularning ruhiyatidagi o'zgarishlarni muallif yana bir voqea asosida yoritadi.

Mezbon Farangiston haqida so'zlab bo'lib, Kalkutta viloyatida fil ustiga qo'yib yasalgan taxt ustida ketayotgan farang gubernatorini ko'rdim; u esa faromushoniylardan ekan. Ko'chada ketayotganida yirtiq-yamoq chopon kiygan, sochi hurpaygan bir faromushoniy to'satdan uni oldidan chiqib qoldi. Ko'zi unga tushishi bilan fildan irg'ib tushdi-da, uning oldiga yugurib bordi, hurmat bilan ko'rishgandan so'ng filga birga minishib, uyiga olib ketdi...²

Hammadan ajoyibroq tomoni shundaki, kimki faromushoniy bo'lar ekan, u yerdan chiqqanidan so'ng uni haqiqatini va u yerda ko'rgan bilganlarini hech kimga gapirmasligi shartdir. Agar undan faromushxona haqiqatini so'rasalar, sen ham o'zing kirib ko'r, deb javob beradi. Bu haqida hind hukumati ko'p kishilarni o'ldirdi, o'lim bilan qo'rqitib ko'r, ammo hech kim boshi ketsa ham faromushxona sirlarini aytmadi. Bir qancha kishilarga agar faromushxona sirlarini bilib bersang, buncha pul, buncha tillo beramiz deb ularni faromushxonaga kirgizib ko'rdilar. Ammo kirgan odamlar qaytib chiqqanidan so'ng tovoq-tovoq tillolardan yuz o'girib, ko'zdan g'oyib bo'ldilar. Bu ishning haqiqati aniq bo'lmagan, xalq ham u yerga kirishga qo'rqib qoldi. Shuning uchun u uy ochilgan kunlari unga gohi bir ikki kishi kirgan bo'lib, gohida u ham bo'lmas edi. Faromushoniy bo'lgan kishi qaysi millatdan bo'lmasin, uni kofirlikka hukm qilar edilar.

Faromushoniylar ham boshqalarni odam qatorida sanamas edilar. Ammo ularning yolg'on gapirmasliklari, xiyonat qilmasliklari butun xalq ichida mashhur edi. Shuning uchun barcha hind mamlakatlarida agar da'voning guvohi faromushoniylardan bo'lsa, uning guvohliklarini so'zsiz qabul qilar edilar. Chunki tajribada ular hech qachon yolg'on aytmaliklari isbot etilgan edi. Ular boshqalarga nisbatan haqqoniy va adolatli harakati bilan bir hikmatli san'at yuzaga chiqadi.

Mehmonlar shu o'rinda Ahmad Donishga qaradi (hikoya muallif nutqi orqali beriladi, bu o'rinda "men" bu – Ahmad Donishning o'zidir. Ta'kid bizniki M.J.), uning jahongashtaligi ko'p yurti ko'rganligini ta'kidlab, mezbonni to'g'ri yoki noto'g'ri so'zlayotganiga qiziqdilar. Muallif mezbonni fikrini qo'llab-quvvatladi va o'zi ko'rgan bilgan voqealar haqida gapirdi.

Ahmad Donishning ushbu asarida sayohatchi personaj nutqi orqali muallifning ma'rifatchilik g'oyalari ilgari suriladi. Asarda Buxorodagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy ahvol sodda va ravon tilda bayon etiladi. Ushbu asarda muallif ilg'or ma'rifatparvarlik g'oyalarini kitobxonga, oddiy xalqqa yetkazish niyatida bir qancha hikoyat, rivoyatlarni misol tariqasida keltiradi, ushbu uslub orqali o'z fikr-mulohazalarini yanada asosli va ishonchli bo'lishiga erishadi.

² Аҳмад Дониш. Наводир ул -воқоё. –Т., 177-б.

Dilfuza RAXMATOVA,

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti,

O'zbek tili va adabiyot kafedrası o'qituvchisi, PhD

E-mail: dilfuzaahmedovna73@gmail.com

Mahina AXROROVA,

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti,

O'zbek tili va adabiyot kafedrası o'qituvchisi, PhD

TAZKIRACHILIK VA ADABIY TANQID

Annotatsiya: maqolamizda Markaziy Osiyoda tazkiralarning dastlabki namunalari va XVII-XIX asrda yaratilgan tazkiralarning mazmun-mohiyatiga doir qarashlar tahlilga tortilgan. O'zbek xalqi va uning zabardast vakillari ilm-fanning turli sohalarini rivojlantirish, jahon madaniyati xazinasini boyitadigan badiiy kashfiyotlar yaratishda munosib hissa qo'shdilar. Al-Xorazmiy va Abu Rayhon Beruniy, Mirzo Ulug'bek va Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqalarning jahoniy shuhrati aytilganlarning misoli bo'la oladi. Shu jihatdan faqat badiiy ijod sohasidagina emas, balki uning tarixi va nazariyasini yarata borgan adabiyotshunoslik va adabiy tanqid sohasida ham ma'lum yutuqlar qo'lga kiritildi va u badiiy jarayonning takomiliga ijobiy ta'sir ko'rsata bildi.

Kalit so'zlar: *tazkira, an'ana, tazkirachilik, adabiyot tarixi, manbashunoslik, matnshunoslik, adabiy tanqidchilik.*

Annotation: our article analyzes the earliest examples of tazkiras in Central Asia and examines perspectives on the content and essence of tazkiras created in the 17th-19th centuries. The Uzbek people and their outstanding representatives made worthy contributions to the development of various fields of science and the creation of artistic discoveries that enriched the treasury of world culture. The global renown of Al-Khwarizmi and Abu Rayhan Beruni, Mirzo Ulugbek and Alisher Navoi, Zahiriddin Muhammad Babur and others serves as evidence of this claim. In this regard, notable achievements were made not only in the field of artistic creation but also in literary studies and literary criticism, which developed its own history and theory, and positively influenced the improvement of the artistic process.

Key words: *tazkira, tradition, tazkira writing, history of literature, source studies, textual studies, literary criticism.*

Аннотация: в нашей статье анализируются первые образцы тазкира в Центральной Азии и взгляды на содержание тазкира, созданных в XVII-XIX веках. Узбекский народ и его выдающиеся представители внесли достойный вклад в развитие различных отраслей науки, создание художественных открытий, обогащающих сокровищницу мировой культуры. Мировая слава аль-Хорезми и Абу Райхана Беруни, Мирзо Улугбека и Алишера Навои, Захириддина Мухаммада Бабура и других может служить примером сказанного. В этом отношении определенные успехи были достигнуты не только в области художественного творчества, но и в сфере литературоведения и литературной критики, которые создавали ее историю и теорию, и это смогло оказать положительное влияние на совершенствование художественного процесса.

Ключевые слова: тазкира, традиция, тазкироведение, история литературы, источниковедение, текстология, литературная критика.

Kirish. O'rta Osiyo xalqining asrlar davomida shakllangan, sayqallangan milliy-ma'naviy qadriyatlari, urf-odatlar va adabiy an'analari, boshqa xalqlar bilan turli sohalaridagi aloqalari, avvalo, uning tilida, ma'naviy xazinasini bo'lgan adabiyotida o'z aksini topishi shubhasiz. Mazkur ma'lumotlarni o'zida aks ettiradigan, milliy o'ziga xoslikni asrlar davomida saqlab, kelgusi avlodga yetkazuvchi, shoirilar hayoti va ijodini mujassam etgan durdonalar tazkiralarning ekanligi tabiiy. Shu bois tazkiralarning faktik materialga boyligi, adabiyot tarixini, adabiy-estetik qarashlarni o'rganishda muhim ahamiyat kasb etishi bilan belgilanadi. O'rta Osiyo ijtimoiy taraqqiyotining barcha bosqichlarida san'at va madaniyatning umumiylik xususiyatlarini vujudga keltirdi. Shuning uchun o'zbek mumtoz adabiyotidagi adabiyotshunoslik va adabiy tanqid haqida so'z yuritilganda esdalik asarlar, tazkiralarning to'g'risida to'xtalib o'tish joiz. Tarixiy-zamonaviy

tazkirachilikning ana shu kamchiligini Alisher Navoiy XV asrdayoq to'g'ri tanqid qildi va o'zining zamondoshlariga bag'ishlangan "Majolis un-nafois" asarining kirish qismida shunday yozgan edi: "Shikasta xotirg'a va siniq ko'ngulga (andoq) keldikim, bir necha varaq bitilgay va bu asr shuarosi bila bu davr zurafosi otin anda sabt etilgay to bu niyozmandlar ham burung'i shuaroi akobir zaylida mazkur bo'lg'aylar va bu payravlar ham ud rahbarlar xayliga qo'shulgaylar". [15.B.7]

Tadqiqot metodlari. Tadqiqot jarayonida tazkirachilik an'anasiga doir nazariy ma'lumotlar qiyosiy-tipologik tahlil, umumlashtirish, o'quv-uslubiy adabiyotlar tahlili, statistik tahlil usullari orqali tahlil qilindi.

Mavzuga oid voqealar rivoji. Tazkira va tazkirachilik rivojlana borib, turli-tuman sohalarini qamrab ola boshladi. Adabiyotshunos olim Botirxon Valixojayev "Tazkiralarning hayotning turli-tuman sohalarini qamrab olishi nuqtayi

nazaridan uni keng va tor ma'noda tushunish mumkin. Keng ma'nodagi tazkira tarix, falsafa va san'atning turli sohalariga bag'ishlangan bo'lishi mumkin. Jumladan, Fariddin Attorning "Tazkirat ul-avliyo" G'ulom Muhammad Dehlaviyning "Tazkirayi Xushnavison", Sadri Ziyoning "Tazkirayi humaqqo" kabi asarlari keng ma'nodagi tazkiralardir. Tor ma'nodagi tazkira adabiy-tanqidiy qarashlarni ifoda etuvchi, adabiyot va ijodini o'rganishga bag'ishlangan adabiyotshunoslik asaridir" – deb yozadi [1. B. 20].

Ishning tadqiqot metodi. "Tazkira" arabcha so'z bo'lib, u "zikr", ya'ni "eslatib o'tish", "qayd etish", "yozib qo'yish" ma'nosini anglatadi. Sharq adabiyoti tarixida tazkira va tazkirachilik an'anasi uzoq tarixga ega. Shu o'rinda tazkiraning lugaviy ma'nolarini oydinlashtirib olsak. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasida: "Tazkira – Yaqin va O'rta Sharqda adabiyotshunoslik asari. Shoirarning hayoti va ijodi haqida ma'lumot, asarlardan parchalar keltirilgan antologiya. Shoirilar haqidagi ma'lumotlar alohida kichik maqola – fikrlardan iborat bo'ladi. Unda shoirarning ismi, taxallusi, qayerdanligi, ijodi, tabiatidagi xarakterli xususiyat, qay darajada shuhrat topganligi, she'rlardan bir yoki ikki bayt namuna, shoirga tazkira muallifining ijobiy yoki tanqidiy munosabati, shoir umrining oxiri (vafot etgan bo'lsa, dafn qilingan joyi) bayon etiladi", – deb ma'lumot beriladi. [3.B. 41] XVI asr oxiri XVII asrning boshlaridan tazkiranavislik an'anasi rivojlanib, A.Navoiyning "Majolis un-nafois" uslubida bir-birini takrorlamaydigan, mustaqil tazkiralari maydonga kela boshladi. Bular Mutribiy Samarqandiyning "Tazkirat ush-shuaro" si hamda Maleho Samarqandiyning "Muzakkir ul-as'hob" nomli tazkirasidir. Mutribiy "Tazkirat ush-shuaro" ("Shoirilar tazkisasi") ni 1605-yilda Samarqandda tuzgan. Asarda XVI asrning ikkinchi yarmi va XVII asrning birinchi yarmida Farg'ona, Toshkent, Samarqand, Buxoro, Hindiston, Afg'oniston va Eronda yashab ijod etgan 320 dan ortiq shoir ijodidan namunalar kiritilgan. [18.B.10.503] Mutribiy o'z tazkirasida mazkur shoirarning tojikcha she'rlarini asos qilib olgan. Lekin u shoir Vafoiyning o'zbekcha she'rlariga, Ozarbayjon klassigi Fuzuliyning turkiy g'azallariga ham tazkiradan munosib o'rin bergan. Mutribiy XVI-XVII asrlardayoq o'zbek kitobxonlari orasida ham shuhrat topgan buyuk Ozarbayjon shoiri Muhammad Sulaymon o'g'li Fuzuliyning hayoti, faoliyati, badiiy mahorati haqida qisqa, mazmunli fikrlar bayon etadi va o'z mulohazalarining isboti uchun:

Bulbuli dil gulshani ruxsori aylar orzu,

To'tii jon la'li shakkarborin aylar orzu... [6.B.19]

kabi misralarni ilova qilib o'tadi.

Tazkira va tarix bog'liqligi. Mutribiyning "Tazkirat ush-shuaro" asari o'zining kompozitsiyasi bilan ham, O'rta Osiyo va Ozarbayjon xalqlari o'rtasidagi adabiy aloqalar tarixini o'rganishda ham, o'sha davrda mavjud bo'lgan adabiy oqimlar to'g'risida tasavvur hosil qilishda ham, eng muhimi, XVI asrning oxiri va XVII

asrning boshlarida O'rta Osiyo hududida, xususan, Samarqand va Buxoro shaharlaridagi adabiy muhitni o'rganishda muhim manbalardan biridir. Mutribiy yashagan davr, ya'ni XVI asrning birinchi yarmi O'rta Osiyoda, jumladan, Samarqand, Buxoro va boshqa viloyatlarda ikki xonadon – oxirgi shayboniylar va avvalgi ashtarxoniylar hukmronlik qilgan bir davr edi [6.B.19]. Mazkur davrning iqtisodiy, siyosiy va madaniy tarixini tekshirgan tarixchi olimlarning e'tirof etishlaricha, ana shunday og'ir sharoitda ham O'rta Osiyo shaharlarida hunarmandchilik, san'at va adabiy hayot so'nmagani edi, balki bu davrda, xususan, Buxoro va Samarqand kabi viloyatlarda hunarmandchilik, binokorlik sohasida ham anchagina muvaffaqiyatlar qo'lga kiritilgan edi. Buxoro shahridagi tarixiy yodgorliklarning ko'pchiligi Samarqand Registonidagi Sherdor va Tillakori madrasalari ana shu davrda bino qilingan edi. Hunarmandchilikning rivojlanishi tufayli Buxoro xonligining Hindiston va boshqa mamlakatlar bilan savdo va madaniy munosabatlari mustahkamlana bordi. Sulton Muhammad Noyi Mutribiy 1559-yilda Samarqandda tug'ilib, ilk ma'lumotini shu shaharning madrasalarida olgach, keyinchalik Buxoroga boradi va u yerda Hasan Nisoriydan adabiyot nazariyasi bo'yicha ta'lim oladi. Shu orada u xattotlik va musiqa sohasida ham katta muvaffaqiyatlarga erishdi, kitob ko'chirish va musiqa asboblari mahoratli chalishi bilan ham shuhrat qozonadi. Adabiyotga qiziqish unda kuchli bo'lganligi tufayli, bir tomondan, she'r yozishni davom ettirsa, ikkinchi tomondan, ustoz Hasan Nisoriy an'anasini davom ettirib, o'zi yashayotgan davr adabiy muhitini yoritishga bag'ishlangan ikkita tazkira tuzadi. Bulardan biri 1605-yilda tuzilgan "Tazkirat ush-shuaro" bo'lsa, ikkinchisi 1625-yillarda tuzilib, Hindiston podshohi, Boburning nabirasi Jahongirga bag'ishlab yozgan "Nusxai zeboi Jahongir" deb ataladi. Bu asarlarning ikkovi ham bizgacha yetib kelgan. Shuni eslatib o'tish mumkinki, ikkinchi tazkirani Mutribiy Hindistonga olib borib, Jahongirga taqdim etgan va ko'pgina maqtovlarga sazovor bo'lgan. Hindistondan qaytgan Mutribiy (1627-yil) umrining oxirigacha Samarqandda yashab ijod etgan. U XVII asrning 30-yillarida ham hayot bo'lgan. Vafot etgan yili noma'lum [14-b. 281]. Mutribiyning "Tazkirat ush-shuaro" asari muallifning zamondoshlari bo'lgan va asosan, XVI asrning ikkinchi yarmida yashab ijod etgan 320 dan ortiq shoir haqida ma'lumot beruvchi asardir. Shunisi diqqatga sazovorki, asarda Hindiston, Afg'oniston, Eron, Ozarbayjon, O'rta Osiyoning turli shaharlaridan bo'lgan adabiyot muxlislari haqida so'z yuritilsa ham, tazkirada O'rta Osiyolik, jumladan, Farg'ona vodiysi, Toshkent, Samarqand va Buxorodan bo'lgan shoirilarga keng o'rin berilgan va ularga ajratilgan joy asarning asosiy qismini tashkil etadi. Masalan, aslida Shom, Iroq, Mashhad, Yazd, Gelon, Dehli, Hamadon, Xuroson, Balx, Kobul kabi shaharlardan bo'lgan shoirilar soni tazkirada 50 ga yaqin bo'lsa, qolgan 270 dan ortiq shoir O'rta Osiyoning Axsikat, O'ratepa, Toshkent,

Sayram, Hisor, Qarshi, Andijon, Chorjo'y, Shahrisabz, Marg'ilon, Ohangaron, Karmana, Miyonkol va asosan, Buxoro hamda Samarqand kabi shaharlardandir. Shuning uchun Mutribiyning tazkirasini XVI asrning ikkinchi yarmidagi o'zbek va tojik adabiyoti tarixini o'rganishda, shu davrdagi madaniy hayotni keng yoritishda muhim manbalardan biridir [14.B. 283-284]. Mutribiy tazkirasini "abjad" alifbo tartibida O'rta Osiyoda tuzilgan dastlabki tazkiralardan deb aytish mumkin. Mutribiy "Tazkirat ush-shuaro" sining tuzilishidagi yana bir yangilik shundan iboratki, unda tazkiraning muallifi shoirlar she'rlarining aruz vaznining qaysi bahrida yozilganini ham qayd qilib o'tadi [14.B.285].

Tazkira yaratish usullari. O'rta Osiyo tarixida XIX asrning ikkinchi yarmiga kelib favqulodda dahshatli qonli tarixiy voqealar bo'lib o'tdiki, qadimdan shon-shuhrati dunyoga yoyilgan xalqimiz Chor Rossiyasining mustamlakasiga aylanib qoldi. Mavjud uch xonlikning birini – Qo'qon xonligining tarix sahnasidan yo'q bo'lishi va qolgan ikki xonlikning davlatchilik haq-huquqi nazorat ostiga olinishi bilan tugagan bu tarixiy jarayoni o'sha davr adabiy muhitiga o'z ta'sirini ko'rsatdi. Bu davrlarda yaratilgan tazkiralari o'zbek va tojik adabiy-tanqidiy qarashlari tarixini o'rganish hamda uni yoritishi bilan birgalikda "yerli aholi"ni o'tmish adabiy merosi bilan tanishtiradi. Bu davrda yaratilgan tazkiralari soni o'ndan ortiqdir. Bular Qori Rahmatullo Vozehning "Tuhfat ul-ahbobi tazkirat ul-as'hob", Abillazim Shar'iyning "Tazkirat ush-shuaro", Mirsiddiq Hashmatning "Tazkirat

ush-shuaro", Afzal Pirmastitning "Afzal ut-tazkor fi zikr ush-shuaro val-ash'or" Muhammad Sharif Sadr Ziyoning "Tazkor ul-ash'or", Hoji Ne'matulloh Muhtaramning "Tazkirayi ush-shuaro" va Fazliy Namangoniyning "Majmuayi shoiron" va ko'plab tazkiralarni sanab o'tish mumkin.

Xulosalar. XIX asrgacha O'rta Osiyo hududida she'riy tarzda tazkira yozilganligi haqida ma'lumot bo'lsa-da, ammo bizgacha yetib kelmagan. Shuning uchun XIX asrning boshlarida o'zbek va tojik tillarida yozilgan "Majmuayi shoiron" she'riy tarzda yaratilgan dastlabki tazkira hisoblanadi. Bu tazkiradan so'ng XIX asrning II yarmi va XX asrning boshlarida Buxoro va Xorazmda ham she'riy tazkiralarning namunalari yaratildi. XIX asrning boshlarida Qo'qonda yaratilgan "Majmuayi shoiron" asari Qo'qon xoni Amir Umarxon hukmronligi davrida saroy shoiri Fazliy Namangoni tomonidan tuzilgan. Kitobda masnaviy, bahri ta'vil, qasida, g'azal, ruboiy, muxammas, musaddas, mutassa', mustazod, ta'rix, mufradot, muammo, mushoira janrlaridan namunalar keltiriladi [6.B.119]. Fazliy Namangoniyning "Majmuayi shoiron" asaridagi 1302 misrali masnaviydarida shoirlarga doir ma'lumot va taqrizlar yozilgan. Kirish qismidagi 598 misrali masnaviyda 101 shoirning she'ri keltirilgan. Asarda o'sha zamondagi turmush va tirikchilik haqida qalam tebratgan shoirlar Gulxaniy, Maxmur, Ma'dan, Hoziq va boshqa shoirlar ijodida muhim g'oyaviy-badiiy yangiliklarga oid ma'lumotlar aks ettirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Amonov U.S. Nauchniy podxoda. Fitrata k poslovitsam // Sovremenniy tendensii razvitiya nauki i texnologiy. 2016.
2. "Ensiklopediyai adabiyoti va san'ati tojik" – Dushanbe.1982. 5-tom.
3. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. – Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti. 2000-2006. 41-bet.
4. S.Ayniy. Namunai adabiyoti tojik. – Moskba.1926.
5. Amonov U.S. Jadidchilik harakati va "Buxoroyi sharif" ro'znomasi. "Ta'lim va innovatsiyalar" jurnali № 5.2022-may.62-68-betlar.<http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/1183/448>
6. Abdullayev V.A. O'zbek adabiyoti tarixi. 2-kitob. –Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti.1967.
7. Mutribiy "Tazkirat ush-shuaro". 1605.
8. Maleho Samarqandiy "Muzokir ul-ashob".1692.
9. Fazliy Namangoni "Majmuayi shoiron".1821
10. Ne'matullo Muhtaram. Tazkirat ul-shuaro. Muhtaram.1975.
11. Xo'ja Ne'matullo Muhtaram. Tazkirat ush-shuaro. Nashriyoti "Donish". 1976.
12. Davlatshoh Samarqandiy. Shoirlar bo'stoni ("Tazkirat ush-shuaro"dan). – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1967. 224 -b.
13. Mallayev N. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Fan,1976
14. Valixojayev B., Vohidov R. Munaqqidi buzurgi du adabiyot. Irfon. – Dushanbe, 1978.
15. Valixojayev B. Saylanma (1-qism). – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022. 334-b.
16. Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. Alisher Navoiy, Asarlar.15 tomlik,12-tom, –Toshkent, 1966.
17. Valixojayev B. XV-XIX asrlar o'zbek adabiy-tanqidiy qarashlari tarixidan. SamDU asarlari, yangi seriya №9. 138. – Samarqand,1964,
18. M.Shayxzoda. Tazkirachilik tarixidan. Asarlar. Olti tomlik, 4-tom. – Toshkent, 1972.
19. Amonov U.S. Folklore in the works of Abdurauf Fitrat // Theoretical & Applied Science. 2016. №10. C. 9 – 12.

Xusan BERDIYEV,
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Samarqand kampusi dotsenti

IRSOLI MASAL VA UNING SINTAKTIK ASOSI

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqolada filologik tahlil tarixining o'ziga xos jihatlari lingvistik poetika masalalari aspektida yoritib berilgan. "Devon-u lug'otit turk" asarining lingvopoetika tarixini o'rganishdagi muhim o'rni dalillar asosida ko'rsatib berishga harakat qilingan. Asar materiallarining tilshunoslik va adabiyotshunoslik uchun ahamiyatli tomonlari qayd etilgan.

Kalit so'zlar: *poetika ilmi tarixi, "Devon-u lug'otit turk", adabiy parchalar, filologik tahlil.*

Аннотация: в данной научной статье освещены особенности истории филологического анализа в аспекте вопросов лингвистической поэтики. Была предпринята попытка продемонстрировать важную роль "Девону луготит турк" в изучении истории лингвopoэтики на основе доказательств. Отмечены важные аспекты материалов произведения для лингвистики и литературоведения.

Ключевые слова: *история поэтики, "Диван лугат ат-турк", литературные отрывки, филологический анализ.*

Annotation: in this scientific article, the specific aspects of the history of philological analysis are highlighted in the aspect of issues of linguistic poetics. An attempt has been made to demonstrate the important role of the work "Devonu lug'otit turk" in the study of the history of linguopoetics based on evidence. Significant aspects of the work's materials for linguistics and literary studies are noted.

Key words: *history of poetics, "Dīwān Lughāt al-Turk", literary passages, philological analysis.*

Kirish. Ma'lumki, XI asrning muhim yodgorligi "Devon-u lug'otit turk"dagi adabiy parchalarning umumturkiy adabiyot, shuningdek, o'zbek she'riyatining keyingi taraqqiyot va takomil bosqichiga bo'lgan ulkan ta'siri shubhasizdir. "Devon-u lug'otit turk" ("Turkiy so'zlar devoni") turkiy xalqlar, qabila-urug'larning urf-odatlar, hayot tarzi, ular yashagan hududlar, shuningdek, ularning tili, tildagi o'sha davrga xos fonetik, leksik, morfologik va dialektal xususiyatlarni aks ettiruvchi materiallarni o'zida mujassam etgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Atoulloh Husayniy bu san'atga "mashhur qavlg'a ko'ra bir baytqa bir masal kiritmaktur", deb ta'rif beradi va uning ikki yo'lini ko'rsatadi: 1. Maqolni o'zgarishsiz qo'llash. 2. Maqolning mazmunini saqlagan holda so'z va tartibini o'zgartirib berish. Husayniy fikricha, o'sha davr adabiyotida, ko'pincha, maqoldan foydalanish uni yorga, madh etilguvchi yoki umuman, biror kishiga yuborish uchun amalga oshirilgan..." [1,81].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu ishda mavzu talabidan kelib chiqqan holda tarixiy-qiyosiy, tavsifiy va tasniflash metodlaridan foydalaniladi. Tarixiy, zamonaviy manbalar materiallari tashkil etadi.

Tahlil va natijalar. Shunday qilib, she'rda maqol, matal, hikmatli so'zlarni muayyan maqsadda ishlatish usuli irsoli masal hisoblanadi.

Qiyoslab ko'rish uchun quyida maqol va shu maqol qo'llangan badiiy matnni keltiramiz:

Maqol:

Taj atatsa, at tīnur,
 Og'ul erāzsā ata tīnur.

"Toy ulg'aysa, ot tinadi (ya'ni, ot minishdan qutqariladi), o'g'il o'ssa, ota tinadi (ya'ni, bola topgan hosil otani tindiradi) (214-b.)."

She'r:

Tego'r meniñ sawīmñi bilgāligā aj,
 Tīnur qalī atatsa qīsraq seni taj.

"Mening so'zimni yetkuz, aqlilarga aytgin, agar toy bolasi ot bo'lsa, otlar qatoriga kirs, baytal tinadi" (I t., 214-b.).

Maqolning she'rdagi inversion – poetik ko'rinishi quyidagicha:

Maqolda: Taj----- tīnur

She'rda: Tīnur----- taj.

Morfologik sath jihatidan:

Maqolda: Ot----- fe'l

She'rda: Fe'l----- ot.

Sintaktik sath jihatidan:

Maqolda: ega -----kesim

She'rda: kesim----- ega.

Xuddi shu misol "Devonu lug'otit turk"ning III tomida *tay* – *toy*, *toycha* so'zi berilgan o'rinda ham misol sifatida keltirilgan. Ammo unda matn tarkibida ham, izohda ham ba'zi o'zgarishlar ko'zga tashlanadi. Ya'ni:

Tego'r meniñ sawīmñi bilgāligā aj,
 Tīnar qalī atatsa qīsraq sini taj.

“Mening soʻzimni aqlilarga yetkaz. Agar biyaning toychasi ot boʻlsa, biya tinadi. Chunki onasi oʻrniga u miniladi” (173-b.).

Koʻrinadiki, *tinur* – *tinar*, *sawimni* – *sawimi*, *seni* – *sini* tarzida yozilgan. Har ikki tomda ham mazkur sheʼr uchraydigan oʻrinda oxirgi soʻz (*seni* – *sini*)ga izoh berilgan. I tomda tarjimon izohi quyidagicha: “Bu misradagi (*sini*) soʻzini Basim Atalay ortiqcha deb hisoblaydi (“Devonu lugʻotit turk”, 207-bet). Uning fikricha, bu yerdagi *seni* soʻzi yanglish boʻlib, uning oʻrnida toy maʼnosidagi sibi boʻlishi kerak emish. Bizningcha, asli toʻgʻridir. Birinchidan, agar *seni* emas, sibi – toy” boʻlsa, soʻnggi tay soʻzi ortiqcha boʻlar edi. Ikkinchidan, umuman, fikr ikkinchi shaxsga qaratilgani uchun *seni* soʻzi oʻrinli keltirilgandir” (214-b.). III tomidagi izohda soʻzini Basim Atalay *sipi* shaklida tuzgan. Darhaqiqat, bu soʻz noaniqdir. Lekin *sipi* shaklida tuzatish bizga aniq boʻlmadi” (173-b.), – deyiladi. Bizningcha, tarjimonning birinchi izohi toʻgʻri. Shu bilan bir qatorda, taʼkidlash joizki, sheʼriy parchalarda uchraydigan bu kabi holatlar, jiddiy tekstologik tekshirishlar olib borish lozimligini koʻrsatadi.

Materiallardan birida quyidagi satrlar mavjud:

**Aj qopub ewlänyb,
Aq bulit örlänyb,
Bir-bir yzä öklänyb,
Sachlub suwı eñräshyr.**

“Oy chiqib atrofni bulut doirasi (oʻtovi) oʻraganda, bulutlar bir-birining ustiga mingashib guldiros bilan suvlarini toʻkadilar. (Bu xil oyning doirasi (oʻtov tutishi) ni odamlar yomgʻir yogʻishiga yoʻyadilar)”.

[Oy doiraga oʻralib chiqib, oq bulut koʻtarilib, (bulutlar) bir-biri ustiga toʻdalanganda gulduros bilan suvlari sochiladi] (I t., 258-b.).

Bu oʻrinda xalqona kuzatuv natijalari aks etganligi maʼlum.

Asardagi izohlarga koʻra, Aj ewlände – 1. Oy oʻtov tutdi (qoʻrgʻonlandi) (I t., 258-b.).

Ewländibuoʻrindakoʻchmamaʼnodatabiathodisasini ifodalashga oʻtgan. Binobarin, tabiatshunoslikka oid

xalqona taʼbir, termin. Toʻgʻri, terminda koʻchma maʼno boʻlmaydi. Biroq soʻz va termin haqida gap borar ekan, turlicha talqinlarga duch kelinadi. Soʻz tilning asosiy struktur-semantik birligi boʻlib, borliq hodisalari, narsa va predmetlarning xususiyatlarini nomlashga xizmat qiladi va u fonetik, leksik, semantik va grammatik belgilarning majmui sifatida amalda qoʻllanadi [2, 464]. Soʻzda kontekstuallik xususiyati ham borki, bu haqda L.A.Novikov shunday deydi: “Kontekstual semalar tufayli nutq (matn)da til birligi maʼnosining konnotativ nozikliklari yuzaga keladi. Konnotativ maʼnolar asosida esa yasama (okkazional) maʼno tarkib topadi” [3, 437].

Termin soʻzi M.Fasmerda koʻrsatilishicha, lotincha *terminus* “chegaraviy belgi” maʼnosini ifodalaydi [4, 48]. Oʻzbek tilida XX asrning 40-50-yillaridan oldin “istiloh” va “atama” soʻzlaridan foydalanilgan [5, 24-27].

Aslida OʻTOV haqida shunday maʼlumot mavjud: “**OʻTOV** Markaziy va Oʻrta Osiyo, shuningdek, Janubiy Sibir koʻchmanchilarida: yengil material, kigiz kabilardan konussimon shaklda yasalgan koʻchma uy, turarjoy” [6, V, 183]. Ensiklopedik lugʻatdagi maʼlumotga koʻra, “Oʻtov koʻchma uy, turar joy, koʻchmanchi, yarim koʻchmanchi xalqlarning asosiy turar joyi. Yengil xomashyo (asosan, yogʻoch)lardan konussimon shaklda yasaladi. Aylana shakldagi panjara devor va tepa qismidan iborat boʻlib, ustidan kigiz bilan yopiladi, shuning uchun “uy”, “kigiz uy” deb ataladi... “Oʻtov” soʻzi, koʻpincha, yangi oq kigiz bilan qoplangan, kelinchaklarga atab qurilgan uylarga nisbatan ishlatilgan, yangi kigiz ustidan oq mato qoplangan, oq arqonlar bilan tortib bezatilgan. Bunday hashamatli oʻtov “oq uy” deb ataladi. Oddiy oʻtovlar, koʻpincha, xoʻjaliklar ehtiyoji uchun tiklangan oʻtovlar “qora uy” deyiladi...” [6, X, 655].

Xulosa va takliflar. Bevosita mavzuga qaytadigan boʻlsak, asarda uchraydigan sheʼriy parchalarda qoʻllanilgan poetik sanʼatlarni oʻrganish, eng avvalo, turkiy adabiyotda badiiy sanʼatkorlik masalalarining tarixiy ildizlarini toʻgʻri va aniq tadqiq qilishimizda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayni paytda, sheʼriyatda poetik sanʼatkorlik rivoji va taraqqiyotini belgilash imkoniyatini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Кошғарий М. Девону луғотит турк. Уч томлик. I том. –Т.: Фан, 1960; Кошғарий М. Девону луғотит турк. Уч томлик. III том. – Т.: Фан, 1963.
2. Гак В.Г. Слово // Лингвистических энциклопедический словарь. – Москва: Энциклопедия, 1990. С. 464.
3. Новиков Л.А. Сема // Лингвистических энциклопедический словарь. – Москва: Энциклопедия, 1990. С. 437.
4. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. 2-е изд., стер. – Москва: Прогресс, 1987. С. 48.
5. Аҳадова М. Терминми, атамими, истилоҳ? // Филология масалалари. – Тошкент, 2007. № 4. Б. 24 – 27.
6. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. Шарқ–Қизилқум. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий Энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2005, 10-том. Б. 655. Яна қаранг: Большая советская энциклопедия. 30 экслибрие – ЯЯ, третье издание. – Москва: Советская Энциклопедия, 1978. С. 631; Советская историческая Энциклопедия (Глав. ред..).

Dilobar JURAYEVA,
RMMM Buxoro viloyat bo'limi
Olot tuman bo'linmasi bosh mutaxassisi

NURALI QOBUL IJODIDA ROMAN-PAMFLET JANRI

Annotatsiya: mazkur maqolada taniqli yozuvchi Nurali Qobul ijodida roman-pamflet janrining o'rni va xususiyatlari tahlil etiladi. Asosiy e'tibor muallifning ijtimoiy-hayotiy muammolarga e'tibor qaratgan, publitsistik ruhda yozilgan roman-pamfletlariga qaratiladi. Ushbu janrda yozilgan asarlar orqali muallif zamon va jamiyat muammolarini ochib beradi, g'oyaviy-mafkuraviy pozitsiyasini ifodalaydi. Roman-pamflet janrining o'ziga xos belgilari, uslubiy jihatlari hamda Nurali Qobul asarlari misolida bu janrning o'zbek adabiyotidagi rivojlanish tendensiyalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *Nurali Qobul, roman-pamflet, publitsistik ruh, ijtimoiy muammolar, adabiy janr, tanqidiy tafakkur, o'zbek adabiyoti, g'oyaviy mazmun, badiiy tahlil, zamonaviylik.*

Аннотация: в данной статье рассматривается место и особенности жанра роман-памфлета в творчестве известного узбекского писателя Нурали Кобула. Особое внимание уделяется произведениям писателя, написанным в публицистическом ключе и посвящённым социальным и жизненным проблемам современности. Через роман-памфлет Кобул раскрывает актуальные вопросы времени, выражает свою идейно-мировоззренческую позицию. Анализируются жанровые и стилистические особенности роман-памфлета на примере его произведений, а также прослеживается развитие данного жанра в узбекской литературе.

Ключевые слова: *Нурали Кобул, роман-памфлет, публицистический стиль, социальные проблемы, литературный жанр, критическое мышление, узбекская литература, идейное содержание, художественный анализ, современность.*

Annotation: this article explores the role and characteristics of the roman-pamphlet genre in the literary works of the prominent Uzbek writer Nurali Qobul. Special attention is given to his socially conscious, journalistically styled novels that address contemporary societal issues. Through the roman-pamphlet form, Qobul reveals pressing problems of his time and conveys his ideological and philosophical stance. The paper analyzes the distinctive features and stylistic elements of the roman-pamphlet genre and examines its development within Uzbek literature through the lens of Qobul's works.

Keywords. *Nurali Qobul, roman-pamphlet, journalistic tone, social issues, literary genre, critical thinking, Uzbek literature, ideological content, literary analysis, modernity.*

Hozirgi davrda ilm-fan taraqqiyoti, kashfiyotlar insonning o'z-o'zini anglab yetishi va hayotni tushunib, unga boshqacha nigoh bilan qarashiga sabab bo'lmoqda. Mavjud asarlar orqali xalqimizning o'tmishini anglab olish va tegishli xulosalar chiqarish imkoniyatlarimiz kengaydi. Romanchilik yuksak cho'qqiga chiqib, turli mavzularda, tarixiy, hayotiy va romantik ruhdagi ko'p jildli romanlar paydo bo'ldi. Ammo mavjud g'oyalar asosiga qurilgan bunday asarlar inson ongiga yetib borishi birmuncha qiyin bo'lib qoldi va turli adabiy janr va yo'nalishlar yuzaga kela boshladi. Ammo o'zbek adabiyotida ayni bir janr ham paydo bo'ldiki, o'quvchi uni hali anglab yetishi uchun juda ko'p bora o'qishi va adabiyotshunoslar orqali bu janr bo'yicha ancha tadqiqotlar olib borilib, uning mazmun-mohiyati ommaga tushunarli tarzda

yetkazilishi lozim. Bu janr – roman-pamflet janri hisoblanadi.

Roman-pamfletda badiiy-ijtimoiy g'oyani, voqelikka munosabatni ironik, realistik, she'riy usul va yo'llar bilan ifodalanishini kuzatish mumkin. Zero, ideal va real mavjudlikni idrok qilishda keskin nomuvofiqlik natijasida ironiya va sarkazm paydo bo'ladi. Pamflet boshqa hajviy janrlardan badiiy to'qimaning ozligi, aniq hujjatlarga, tarixiy hujjatlarga asoslanishi bilan farq qiladi. Pamfletda jamiyatdagi, turli shaxslar xarakteridagi nuqsonlar achchiq kinoya, o'tkir sarkazm vositalari bilan fosh etiladi. Aslida roman-pamflet roman janrining ijtimoiy hayotdagi muammolarga tezkorlik bilan javob topishga intilishi yo'lida publitsistika bilan birlashgan varianti, shuning uchun unda badiiy-ijtimoiylik, yoki

sinkretiklik xususiyati yetakchi bo'ladi. Satira o'zini keskin namoyon etadigan publitsistik janrlardan biri pamflet hisoblanadi. Bu janr mavzu va g'oya jihatidan keng qamrovli va syujet qurilmasi mustahkam asar hisoblanadi. O'zbek adabiyotida roman-pamflet janri nisbatan kam ishlatilgan janrlardan biri bo'lsa-da, uning namunalari adabiyotimizda uchraydi.

Nurali Qobul romanchilikda o'ziga xos maktab yaratdi. Taniqli adib shu kungacha o'nlab tarixiy asarlar yozganligi, ularni dunyoning ko'plab mamlakatlaridagi o'quvchilar katta hayajon bilan, sevib mutolaa qilishayotganligi diqqatga sazavordir. Eng asosiysi, bu kitoblarning aksariyati xorijiy tillarga ham tarjima qilingani maqtovga loyiq. Nurali Qobulning hozirgacha o'n jildi chop etilgan roman-pamfletlari kitobxonlar o'rtasida qo'lma-qo'l bo'lib ketdi. U siyosiy roman-pamflet janrining asoschilaridan biri ekanligi e'tirofga munosibdir.

Nurali Qobul – o'zbek adabiyotining yirik namoyandalardan biri bo'lib, uning ijodi adabiyotimizda muhim o'rin tutadi. Uning asarlari ko'plab janrlarni o'z ichiga oladi, ularda ijtimoiy va axloqiy masalalar chuqur tahlil qilinadi. Nurali Qobul ijodida roman-pamfletning o'rni alohida e'tiborga loyiqdir, chunki u o'z asarlarida jamiyatdagi muhim masalalarga tanqidiy yondashuvni namoyish etadi.

Nurali Qobulning asarlarida roman-pamflet janri o'zining ajralmas elementlariga ega. Janrga xos satira, tanqid va ijtimoiy muammolarga e'tibor asarlarda yaqqol aks etgan. Nurali Qobul romanlarida asosiy e'tibor jamiyatdagi o'zgarishlar, mehnat qilishni talab qilgan yuksalish va adolatsizlikka qarshi kurashga qaratilgan. Uning asarlarida ko'plab ijtimoiy masalalar, milliy va tarixiy qadriyatlar tanqidiy tahlil qilinadi.

Nurali Qobulning romanlarida roman-pamflet janriga xos alomatlarni ko'rish mumkin. U o'z asarlarida ijtimoiy nohaqliklar, siyosiy va iqtisodiy muammolarni tasvirlaydi, bu orqali jamiyatni o'zgartirishga undaydi. Masalan, uning asarlarida ayrim siyosiy yoki iqtisodiy strukturalarning xatoliklari va nomuvofiqliklari tanqid qilinadi. Ushbu asarlar orqali Nurali Qobul jamiyatni o'zgarishga chaqiradi, lekin buni amalga oshirish uchun ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni qayta ko'rib chiqish zarurligini ta'kidlaydi.

Xalqimizda mavjud terminlarni, shevaga xos so'zlarni, ibora, matal va maqollarni asarlarga olib kirish yaxshi, albatta. Kitobxon voqea rivoji bilan birga xalq maqollari bilan ham tanishib boradi.

Xalqining o'tmishi va bugunini qunt bilan o'rgangan, tarixiy asarlarni diqqat bilan o'qib, ulardan kerakli xulosalar chiqara oladigan ijodkorlar hamisha izlanishlari va iqtidorlarining parvozi natijasida yuqori saviyali asarlar yarata oladilar. Ular nihoyatda keng va salmoqli fikr yuritadilar. Mana shunday iqtidor egasigina kelajak avlodga har qadamda asqotadigan, asrlarga tatigulik asarlar yaratuvchisiga aylanadi. Bugun Nurali Qobulning "Sukut suiqasdi yoxud Stalindan Saddamgacha" roman-pamfletini o'qib tugatdim. Ammo bu asarni qayta o'qishga chog'lanib turibman. Kitobni tushunsam-da, ko'nglimdagi bu holatni tushunmayapman, negadir ruhim bu asarni qayta o'qishga undayapti...

1930-yillarda avjiga chiqqan ma'muriy buyruqbozlik va shaxsga sig'inish g'oyalari ijodkorlarni, qolaversa, yurtning madaniy hayotini iskanjaga oladi. Ijod ahli erkin yozishdan va erkni kuylashdan mahrum qilinadi. Bu talotumlardan o'n yilcha oldin xalq ma'naviyatini yuksaltirish, millatni o'qimishli va saviyali qilishga bel bog'lagan jadidlar, ya'ni millat oydinlari Cho'lpon, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Ibrat, Fitratlar maydonga kelishgan edi. Ularning jon kuydirishlari va orzu-intilishlari natijasida rus-tuzem maktablari, ya'ni zamonaviy maktablarga asos solinadi. Omma uchun gazetalar bosib chiqarish boshlanadi. Ammo ijodda ko'zbo'yamachilik qilish, xalqning og'ir ijtimoiy muammolaridan ko'z yumish, xato va kamchiliklar haqida og'iz ochmay, sukut saqlash majburiy edi. Shu davrga kelib xalqning haq-huquqlari toptalishi oddiy holga aylandi va milliy madaniyat tanazzulga yuz tutdi.

Millat oydinlari, sara ziyolilar qatag'on qilindi va shu bilan bir qatorda xalqimiz ularning asarlarini o'qishdan ham mahrum bo'ldi.

Nurali Qobul mohir ijodkor sifatida qatag'on siyosati jarayonlarida millatning ko'zini ocha olgan, xalqni o'qimishli va ma'rifatli qilishga bel bog'lagan millat oydinlarining ayovsiz qatag'on qilinishlarini va ming afsuslar bo'lsinki, xalq bu qotilliklarga jimgina tomoshabin bo'lganini qayta-qayta, kosa tagida nimkosa shaklida siyosiy satira ko'rinishida tasvirlaydi.

Masalan: mashhur yozuvchi Chernishevskiyning sazoyi qilmoq sahnasini adib shunday tasvirlaydiki, haqiqatan ham o'sha zamon va o'sha maydonga tushib qolganingizni his qilasiz. Bir paytlar unga muxlislik qilib, kitoblariga dastxat yozdirib olgan xalq bugun uning abgor ahvoliga shunchaki tomoshabin bo'lib, o'z qattol sukutining ayovsiz daryosiga yozuvchini

g'arq qilayotir. Bu xalq hatto fikr bildirmoqqa ham o'jiz, ichki bir qo'rquv bilan faqat tomoshabin bo'lishga mahkum. Chernishevskiy hatto bu sukutni kimsasiz qabristonga o'xshatadi. Uning ichidagi marhumlar sukutga mahkum. Yozuvchi bu sukutni Pushkinu Lermontovlar qurbon bo'lib ketgan dueldan-da xavfli deb baholaydi. Chunki, duelda bir kishi qurbon bo'lsa, bunda butun boshli elatlar qurbon bo'ladi. Adib Dostoyevskiy, Tolstoy ham chetlab o'tmaydi. Ular chekkan azob-uqubatlar sababini sukutlarda deb biladi. Mustabid tuzumga ham bir nazar tashlab, jadidlar anduhiga-da quloq tutadi.

Adib bir o'rinda: "O'rgimchakning urg'ochisi qo'shilganidan keyin, erkagini yeb qo'yarkan" degan iborani keltiradi. Darhaqiqat, bu fikrni men o'zimcha talqin qilib qoldim. To'g'ri, balki o'rgimchak erkagini juda yaxshi ko'rgani uchun yeb qo'yar ammo, biznikilar-chi? Ular millat oydinlarini o'zlari sotmadimi, o'zimiznikilar emasmi o'sha Abdulatiflar? Nodirabegimning, Hoziqning boshini kesgan qonxo'r Nasrulloxon-chi? Uni temuriylar avlodidan degan xulosa chiqarildiku. Alaloqibat Temuriy nomiga isnod keltirib, shaharni insonlar qoniga g'arq qilgani ham yolg'onmi?

Bugun roman-pamflet janri haqida gap ketganida mustabid tuzumning siyosatini, o'tmishda kechgan qirg'inlarni, ne-ne ulug' arboblarning qatag'on qilinganini ochiq-oydin namoyon qiladigan bir janrni tushunish lozim. To'g'ri, inson tafakkuri o'jizlik qiladigan ayrim nozik masalalar ham borki, biz unga ko'r-ko'rona, ochiqdan-ochiq murojaat qila olmaymiz. Ammo tarix sahifalarini varaqlar ekanmiz, aslida bu millatda ham sotqin va olchoqlar bo'lganini, ular

millat gullarini ataylab xazon qilishda yo'l boshchilik qilganliklariga guvoh bo'lamiz. Xulosalar qilishga chog'lanar ekanmiz, bugun oramizdan yetishib chiqayotgan, millat uchun fidoiylilik qilayotgan, farzandlar kamoli uchun yangiliklar yaratib, bugungi davrni yangi bosqichga olib chiqishga urinayotgan yurt oydinlarini qo'llab-quvvatlash lozimligi haqida o'ylab qolamiz. Ha, bo'ladigan el bolasini botirim deydi. Yangi fikr, yangi g'oya, yangicha qarash bilan chiqayotgan har bir inson jadid degan nomga munosib, ular Yangi O'zbekistonning kelajagini belgilab beradigan kishilardir. Millat o'z ma'rifatparvar o'g'lonlarini asrasa va ularga ergashsagina hech qachon zavol topmaydi.

Ustoz Nurali Qobul asarlari – buyuk bir ogohlantirish, ular saboq chiqarilmagan har bir qonli fojia takrorlanishi mumkinligidan sizni bizni ogoh etadi.

Nurali Qobul ijodi o'zbek adabiyotining tanqidiy-ijtimoiy ruhini boyitgan, keng ko'lamli va janr jihatidan rang-barang asarlar majmuasini tashkil etadi. Ayniqsa, uning roman-pamfletlari zamonaviy adabiyot uchun yangilik hisoblanib, jamiyatdagi muammolarni dadil yoritish, adolatsizliklarni fosh etish, siyosiy va ijtimoiy tahlil, publitsistik uslub bilan badiiy tasvirni uyg'unlashtirgan holda, haqiqatni aytish, ma'naviy uyg'unlash zarurati haqida chuqur fikr yuritishga undaydi. Bu jihatdan Nurali Qobul ijodi o'zbek adabiyotining yuksak namunasidir. Uning bunday uslubdagi ijodi o'zbek adabiyotida tanqidiy realizm va fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Nurali Qobul roman-pamflet ruhida yozilgan asarlari bilan ijtimoiy adolat, inson haqi, haqiqat va vijdon masalalarini ko'taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. E.Yusupjanov, "Roman-pamfletda badiiy-ijtimoiy g'oyalar ifodasi (Nurali Qobulning «Suiqasddan so'nggi sukut yoxud Chingizxondan Chirchillgacha» roman-pamfleti misolida)" // Solution of social problems in management and economy international scientific-online conference
2. Tolipova Aida, TTESI doktoranti, "Nurali Qobulning badiiylilik sirlari", // Eurasian journal of entrepreneurship and pedagogy, 2024-yil
3. E.Yusupjanov, Nurali Qobulning "Sukut suiqasdi yoxud Stalindan Saddamgacha" nomli roman-pamfletida epigraf va ichki kompozitsiya masalasi // «Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya.
4. G.Qurbanova. "Nurali Qobulning qissachilikdagi badiiy mahorati", f.f.f.d (PhD) avtoref. – Jizzax, 2024.
5. Qahhorjon Yo'ldiyev, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori. UZA saytidan.
6. Qaxxor Iyulchiev Nurali Qobulning prozaik mahorati "Ma'rifat bityklari", 2021 yil
7. N.Qobul, "Suiqasddan s'nggi sukut e'ud Chingizxondan Chirchillgacha", 2013, Adabiet uchunlari.
8. Nurali Qobul, "Sukut suiqasdi e'ud Stalindan Saddamgacha". – Toshkent: "Adabiet uchunlari", 2018 y.
9. A.Hamroyev. Nurali Qobul dunyosi. – Toshkent: "Bookmany Print", 2025.

Тимур АЮПОВ,
 Доцент Кокандский Государственный
 Университет,
Timurka2005@bk.ru

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ СВОЕОБРАЗИЕ РЕАЛЬНОСТИ В РОМАНЕ В.О. ПЕЛЕВИНА “ОМОН РА”

Аннотация: “Омон Ра” — первый роман Виктора Пелевина, написанный в 1991 году. Представляет собой полупародию на воспитательные романы прошлой эпохи и по жанру близок к триллеру. Характерно внимание к деталям, которые в финале складываются в одну картину. Название содержит аллюзию на древнеегипетского бога солнца Амона-Ра, который, согласно мифу, от заката до восхода борется под землёй с силами тьмы. Сюжет строится на подготовке советских космонавтов к полёту на Луну. Один из них - главный герой книги Омон Кривомазов (Ра - позывной по имени древнеегипетского бога, который использовал главный герой). В статье даётся предварительный анализ культового произведения В. Пелевина “Омон Ра”.

Ключевые слова: интертекстуальность, заимствование, постмодернизм, цитата, аллюзия, космос, художественная реальность, В.О. Пелевин.

Annotation: “Omon Ra” is the first novel by Victor Pelevin, written in 1991. It is a semi-parody of educational novels of the past era and is close to a thriller in genre. Characteristic is the attention to detail, which in the end comes together to form one picture. The title contains an allusion to the ancient Egyptian sun god Amun-Ra, who, according to myth, fights underground with the forces of darkness from sunset to sunrise. The plot is based on the preparation of Soviet cosmonauts for a flight to the Moon. One of them is the main character of the book, Omon Krivomazov (Ra is the call sign of the ancient Egyptian god used by the main character). The article provides a preliminary analysis of the cult work of V. Pelevin “Omon Ra”.

Key words: intertextuality, borrowing, postmodernism, quotation, allusion, space, artistic reality, V.O. Pelevin.

Annotatsiya: “Omon Ra” Viktor Pelevinning 1991-yilda yozilgan birinchi romani bo‘lib, o‘tgan davrning o‘quv romanlariga yarim parodiya bo‘lib, janri bo‘yicha trillerga yaqin. Tafsilotlarga e‘tibor xarakterli bo‘lib, oxir-oqibat bitta ismni hosil qiladi. Bu ism qadimgi Misr quyosh xudosi Amun-Raga ishorani o‘z ichiga oladi, afsonaga ko‘ra, u yer ostida quyosh botishidan to quyosh botishiga qadar zulmat kuchlari bilan kurashadi. Syujet sovet kosmonavtlarini Oyga parvozga tayyorlashga asoslangan. Ulardan biri kitobning bosh qahramoni Omon Krivomazovdir (Ra — bosh qahramon ishlatgan qadimgi Misr xudosining chaqiruv belgisi). Maqolada V.Pelevinning “Omon Ra” kult asari dastlabki tahlili berilgan.

Kalit so‘zlar: intertekstuallik, qarz olish, postmodernizm, iqtibos, ishora, makon, badiiy reallik, V.O. Pelevin.

Само произведение начинается цитатой посвящена “Героям советского космоса” - но не широко чествуемым официальным космонавтам, а никому не известным рядовым засекреченного “советского космоса”. Роман повествует также о самом полёте и “разоблачении” космонавтики. Гротескность повествования подчеркнута с первых страниц явным анахронизмом: роман написан в 1991 г., советское участие в лунной эпопее относится ко второй половине 1960-х — началу 1970-х гг.,

аббревиатура же “ОМОН” (отряд милиции особого назначения), по которой дал имя главному герою отец-милиционер, появилась в конце 1988 г. Роман “Омон Ра” - произведение В. Пелевина, написанное в 1991 году. За это роман писатель получил две и — “Интерпресскон” и “Бронзовая улитка”. Обе премии были присуждены в категории “Средняя форма”. Виктора Пелевина часто относят к постмодернистам. В его романах можно встретить использование приёмов данной литературы.

...Из своего детства я запомнил только то, что было связано, так сказать, с мечтой о космосе... [4, с. 14]

Роман “Омон Ра” является разносторонним романом современности. Много тем удалось затронуть Виктору Пелевину. Вот эта “многогранность, многослойность” романа является главной его особенностью. Главный герой романа – Омон Ра. Такое необычное имя дал мальчику его отец, который хотел, чтобы его сын стал милиционером. Замечу, что ОМОН (Отряд мобильный особого назначения) появился в 3 октября 1988 во время Перестройки. Ра – это второе имя героя, которое мальчик дал сам себе. В детстве Омон спросил у старухи соседки, что такое душа. Старуха так и не смогла объяснить мальчику, что это такое. В справочнике атеиста (ссылка на советские времена) мальчик выбрал Своего Бога. Это был бог Ра. “Особенно мне нравился Ра, бог, которому доверились много тысяч лет назад древние египтяне, нравился, наверно, потому, что у него была соколиная голова, а лётчиков, космонавтов и вообще героев по радио часто называли соколами. И я решил, что если уж я на самом деле подобен богу, то пускай этому”. [1, с. 91].

В данной статье ставится вопрос что из себя представляет в раннем творчестве В. Пелевина онтология, связанная с темой “освоения космоса”. Освоение космоса – одна из тем произведения, которая также задевает онтологические вопросы (вопросы о сущем и бытии как таковом). Космос ещё и является целью главного героя. Космос окружал мальчика повсюду. Он даже жил недалеко от кинотеатра “Космос”. Вечер он мог назвать “космически чёрным”. В произведении космос употребляется как в прямом, так и в переносном смысле. В переносном смысле космос употребляется как внутренний мир, как та вселенная, которая есть внутри нас и которую также можно назвать душой. Поэтому освоение космоса, которое описывается в произведении можно объяснить по-разному. Главным желанием Омона было полететь на Луну. Омон также понял, что “если, взглянув на экран, как бы посмотреть на мир, где сидели два лётчика в полушубках, то ничто не мешает попадать в эту и любую другую кабину без всякого телевизора, потому что полёт сводится к набору отношений, главные из которых, можно научиться подделывать, сидя на чердаке краснозвёздной крылатой избушки, глядя на заменяющую небо военкоматовскую стену и тихо гудя ртом”. [2, с. 69].

Космос помог Омону прочувствовать себя, помог раскрыть личность. “Первым проблеском своей настоящей личности я считаю ту секунду, когда я понял, что кроме тонкой голубой плёнки неба можно стремиться ещё и в бездонную черноту космоса”. Проникновение в глубину неба раскрыло внутренний мир Омона. Очевидна связь между внешним миром и внутренним. “Подлинную свободу человеку может дать только невесомость... в душе я, конечно, испытывал омерзение к государству, невнятные, но грозные требования которого заставляли любую, даже на несколько секунд возникающую группу людей старательно подражать самому пахабному из её членов, - но, поняв, что мира и свободы на земле не достичь, духом я устремился ввысь, и всё, чего потребовал выбранный мною путь, уже не вступало ни в какие противоречия с моей совестью, потому что совесть звала меня в космос и мало интересовалась происходящим на Земле. [4, с. 99].

Омону повезло в том, что ему удалось встретить Митьку, такого же мечтателя о космосе. В романе не представлен ни один диалог, где мальчики обсуждали бы земные проблемы. Мальчики говорили о небе, жили небом. [4, с. 109].

В пионерлагере “Ракете” во время обеда – на обед у них был “суп с макаронными звёздочками, курица и компот” - ребята очень заинтересовались самолётом, который висел над их столом. Им было интересно, есть ли так кто-то внутри. Митёк этот самолёт украл и разобрал. Выяснилось, что внутри был человек. Но больше всего было поразительно, что внутренней двери не было. “Снаружи люк нарисован, а изнутри на его месте стена с какими-то циферблатами”. Кстати, “суп с макаронными звёздочками, курица и компот” встречаются в романе 4 раза. Этот элемент связывает различные периоды жизни Омона. Такой приём создаёт ощущение единства всего в нашей жизни. Человек, который был в самолёте, - это сам Омон. Их судьбы очень похожи. Омон в будущем станет игрушечным человечком из детства. Митёк и Омон без раздумий и сомнений поступили в летнее училище имени Маресьева. Мальчики мечтали о небе, которое им даст свободу, а им ограничили земную жизнь. Мальчикам, как и всем учащимся ампутировали ноги. Ампутация – это способ подчинить, привязать, ограничить человека. Омону и Митьку сказали, что людьми они станут как-нибудь потом [4, с. 111].

Потом им сообщили, что они должны принять участие в космическом эксперименте, целью которого было “показать, что технически мы (СССР) не уступаем странам Запада и тоже в состоянии отправлять на Луну экспедиции”. Мальчиков отправляли на верную смерть, и этого никто не скрывал. Омона, как человека из ракеты, которую они “вскрыли” в лагере, поместили в космический аппарат и “стёрли” внутренний выход. У “безного” Омона не было выхода, как готовиться к этой экспедиции. Полковник Урчагин сказал однажды Омону, что “обманом мы (инициаторы эксперимента) помогаем правде, потому что марксизм несёт в себе всепобеждающую правду, а то, за что ты (Омон) отдашь свою жизнь, формально является обманом. Но чем сознательнее ты (Омон) осуществишь свой подвиг, тем в большей степени он будет правдой, тем больший смысл обретёт короткая и прекрасная твоя (Омона) жизнь!” [4, с. 109].

“Дверь к подвигу действительно открывается внутри, но сам подвиг происходит снаружи. Не впади в субъективный идеализм. Иначе сразу же, за одну короткую секунду, лишится смысла высокий и гордый твой (Омона) путь вверх”. Любая индивидуальность отрицалась в этом эксперименте. Только полная отдача жизни, только бездумное выполнение всех действий была в нём.

После реинкарнационного обследования Митька убили. Остаётся догадываться за что. Суть этого обследования заключалась в том, что после определённого воздействия (употребление чего-то) Митёк рассказывал о том, кем он был в прошлом. Часто Митёк обращал внимание на зеркала, расположенные таким образом, что создавался туннель. Митёк однажды был немцем и принимал участие во Второй Мировой войне. Возможно, именно из-за этого и убили его. Не было сказано, что Омон сильно переживал из-за своего друга. Его исчезновение он воспринял спокойно. Но это не значит, что Омон был бессердечным. Просто Омону вскоре самому надо было умереть.

Особо повлияла на Омона история о коммунистов Ивана и Марата Попадья. Киссинджер, американский политик, очень любил охотиться на медведей. И ему по приезду в СССР такую охоту организовали. Только медведями, т.е. добычей, были отец и сын Попадья. В конце охоты умер на глазах отца Ивана Трофимовича его сын Марат. Марату дали Золотую звезду героя. Его отец рыдал рядом с трупом, не скрывая своих слёз. Марат Попадья, как и Марат Казей (мальчик,

который совершил подвиг во время ВОВ, подорвав себя), совершил подвиг, отдав свою жизнь. Позже Омону присниться сон, где он увидит Луну такой, как её рисовал Митёк в детстве, а на ней будет медведь (Марат Попадья), который скажет: “И я, и весь мир – всего лишь чья-то мысль”. Не сказано, как это повлияла на Омона, но это фраза окажется правдой.

Во время полёта Омон задумался над своей жизнью. “Всю свою жизнь я шёл к тому, чтобы взмыть над толпами рабочих и крестьян, военнслужащих и творческой интеллигенции, и вот теперь, повиснув в сверкающей черноте на невидимых нитях судьбы и траектории, я увидел, что стать небесным телом – это примерно то же самое, что получить пожизненный срок с отсидкой в тюремном вагоне, который безостановочно едет по окружной железной дороге.” К чему привели мечты о космосе? К тому, что они сбылись, но выяснилось, что полёт в реальности – это тюрьма. Только снаружи есть движение, а в самой этой тюрьме всё закрыто, выхода нет. На самой Луне был полный абсурд. Оказался там ещё и Ландратов, которого Омон застрелил. Омон достиг Луны, но это ему не принесло никакого счастья. [3, с. 74].

В самом конце произведения Омона мы встречаем не на Луне, а на Земле. Как выяснилось, полёт на Луну был чем-то вроде сна. Когда Омон проснулся, то увидел надпись “Библиотека имени Ленина” (это время СССР), календарь с большой фотографией Земли и словами “За мирный Космос!” (это полёт в космос) и чёрную дыру вентиляционного люка (это сам космос). Всё это просто повлияло на то, что Омон пережил полёт. Мечта Омона сбылась, он освоил космос, он познал, какой ценой может быть достигнута его мечта в реальном мире. Поезд, в котором Омон поехал, повёз его в “новую жизнь”. Теперь Омон жил с этим космосом внутри. Женщина, которая сидела рядом с ним, везла в пакете “несколько пачек риса, упаковку макаронных звёздочек и мороженую курицу в целлофановом мешке”. Это означает, что если раньше он был связан с этими продуктами (ел их на обед), то теперь его это не касалось. В своём личном мире Омон остался в космосе. И тем с этим космосом “внутри” ему жить на Земле.

Космос в романе используется в двух смыслах. В первом значении оно употребляется как астрономическое понятие. Омон всё-таки стал космонавтом, но он стал частью системы,

механизма. Ампутация была не только ног, но и мечты. Из чего-то светлого мечта стала долгом перед Родиной. Во втором смысле, космос используется как внутренний мир. Этот внутренний космос Омон постиг и остался в нём. В реальной жизни, внешней освоение Космоса – ампутация. Освоение космоса внутри – реальное осуществление детской мечты. Начну с того, что само имя ОМОН намёк на 90-е. Первые 19 отрядов ОМОН были созданы 3 октября 1988 года – в период Перестройки. А ОМОН точно не родился в это время. По роману, он родился раньше. Сначала мы видим Омона в качестве участника эксперимента, мы видим его на Луне. Затем всё меняется. Выясняется, что он на Земле, что полёта самого в реальном мире, возможно, и не было вовсе. Если сначала мы понимали, что происходило со временем в жизни Омона, то в конце совершенно неясно, сколько лет Омону, молодой он или старый, какой год. Это временное искажение подчёркивает изменения Омона. Подчёркивают, что теперь у него новая жизнь. [3, с. 98].

В качестве примера использования этого приёма можно привести “товарища Лайку”. “Товарищ Лайка. Первый советский космонавт. Родители её, кстати, наши с тобой коллеги. Тоже в органах работали, только на севере.” Очевидно, что этот герой фантастичен. Этот приём в данном смысле подчёркивает ту обстановку, которая была в СССР. Собака, как и человек, тоже товарищ. К тому же у неё есть профессия (у собак тоже есть долг перед Родиной), и эта профессия ей досталась чуть ли не по наследству. Кто были родители – это собаки: тоже собаки или люди, или кто ещё? “У Алексея Толстого были такие большие металлические яйца, в которых через крохотные промежутки времени происходили взрывы, давшие энергию для движения. Это основной принцип. Ну а вариантов может быть много,” – такое рассказал Митёк, однозначно, не

в качестве шутки. Это уже шутка самого автора. Также смешно было читать о человеке по фамилии Пидоренко. Автор предупредил, что правильно произносить ПидорЕнко, зная, что современные люди эту фамилию прочитают иначе, считаю, что она произошло от одного определённого и всем известного слова. Также товарищ Лайка, герой непонятного происхождения, вызывает смех и удивление у читателя. Очевиден иронический юмор над японцем.

-Иой о тэнки ни наримасита нэ, - с трудом разлепив губы, сказал японец. – Хана ва сакураги, хитов а фудзивара.

-Бредит, товарищ генерал-лейтенант. [4, с. 128].

Весь этот юмор нужен для того, чтобы подчеркнуть, как светлую мечту Омона портят в реальной жизни, какой абсурд происходит в нашей жизни. Роман В. Пелевина “Омон Ра” можно отнести к роману постмодернизма, т.к. можно в нём есть приёмы постмодернистской литературы:

- онтологические вопросы;
- фабуляция;
- юмор;
- технокультура и гиперреальность;
- интертекст.

Итак, интертекстуальные элементы – очень сильный аргумент авторской позиции в романе “Омон Ра”. Данное произведение фактически построено на заимствованиях других текстов, апелляции к художественным и музыкальным произведениям. Применение различных форм интертекстуальности мастерски используется автором не только для характеристики персонажей, но и для раскрытия исторического и идеологического фона произведений. Интертекстуальные элементы помогают В. Пелевину сконструировать художественную реальность, построенную на стыке реального и ирреального, действительного и иллюзорного миров.

Список используемой литературы

1. Барт Р. Смерть автора // Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1994. С. 384–391.
2. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. 445 с.
3. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог, роман. Французская семиотика. От структурализма к постструктурализму. – М.: Прогресс, 2000. С. 427–457.
4. Пелевин В. О. Сочинения: в 2 т. – М.: ТЕРРА, 1996. – Т. 1: Омон Ра: Роман; Бубен Нижнего Мира: Рассказы. 368 с.
5. Пелевин В. О. Чапаев и Пустота. – М.: ФТМ, 1996. 192 с.

Фахриддин ЮЛБАРСОВ,
*Преподаватель кафедры русской филологии
 Ферганского государственного университета*

ФУНКЦИИ ДЕТАЛЕЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ МИРЕ ЧЕХОВА

Аннотация: в статье рассматриваются функции художественной детали в прозе А.П. Чехова. Особое внимание уделяется тому, как мелкие, на первый взгляд, незначительные элементы текста формируют психологический портрет героя, создают атмосферу, выражают авторскую позицию и организуют сюжет. На основе анализа рассказов «Ионыч», «Дама с собачкой», «Палата №6» и других произведений, делается вывод о том, что деталь у Чехова — это не только средство изображения, но и элемент философского высказывания.

Ключевые слова: Чехов, художественная деталь, психологизм, атмосфера, подтекст, символика.

Annotation: the article examines the functions of artistic detail in the prose of A.P. Chekhov. Particular attention is paid to how small, at first glance, insignificant elements of the text form a psychological portrait of the hero, create an atmosphere, express the author's position and organize the plot. Based on the analysis of the stories "Ionich", "The Lady with the Dog", "Ward No. 6" and other works, it is concluded that the detail in Chekhov is not only a means of depiction, but also an element of a philosophical statement.

Key words: Chekhov, artistic detail, psychologism, atmosphere, subtext, symbolism.

Annotatsiya: maqolada A.P.Chexov nasridagi badiiy detallarning vazifalari ko'rib chiqiladi. Matndagi mayda, bir qarashda, ahamiyatsiz unsurlar qahramonning psixologik portretini qanday tashkil etishi, muhit yaratishi, muallif pozitsiyasini ifodalashi va syujetni qanchalik tartibga solayotganiga alohida e'tibor beriladi. "Ionich", "Itli xonim", "6-bo'lim" qissalari va boshqa asarlar tahlili asosida Chexovdagi detal nafaqat tasvirlash vositasi, balki falsafiy bayonning elementi hamdir, degan xulosaga keladi.

Kalit so'zlar: Chexov, badiiy detal, psixologizm, atmosfera, subtekst, simvolizm.

Введение

А.П. Чехов — мастер краткой формы, в прозе которого каждая деталь имеет семантическую и художественную нагрузку. Его рассказ часто строится не вокруг действия, а вокруг настроения, внутреннего состояния героя, создаваемого с помощью деталей: жестов, реплик, описания обстановки. Внимание к «мелочам» становится ключом к пониманию его поэтики.

Чеховская деталь — это не просто изобразительное средство, но инструмент, с помощью которого читатель может «прочитать» то, что автор оставляет за пределами прямого высказывания. В этом и заключается глубина и философичность его прозы [1, с. 45].

1. Психологическая функция детали

Чехов использует деталь как инструмент раскрытия внутреннего мира персонажа. Например, в рассказе «Ионыч» образ жёлтого дивана и пыльной библиотеки символизирует застой, скуку и внутреннее опустошение героев. Подобные образы работают на раскрытие темы духовной деградации, происходящей постепенно и незаметно. Детали в поведении героя — частые вздохи, молчаливые паузы, небрежность в одежде

— служат сигналами, указывающими на перемены в его психологии. Анализируя такие элементы, можно проследить путь героя от жизненной энергии к усталости и безразличию.

Не менее выразительными являются детали внешности персонажей. В рассказе «Скрипка Ротшильда» автор скупыми мазками передаёт глубокие душевные состояния через описание лица, жестов, голоса. Эти детали не навязчивы, они требуют от читателя внимания и интерпретации, что делает чтение чеховских текстов интерактивным процессом.

2. Атмосфера и настроение

В «Даме с собачкой» деталь набережной, серого моря, лёгкого ветерка создаёт ощущение одиночества, внутренней растерянности и мечты. С помощью природных деталей Чехов формирует эмоциональное поле, которое резонирует с чувствами героев. Пейзаж у Чехова никогда не является нейтральным фоном — он психологически мотивирован и настроен в унисон с внутренним состоянием персонажей.

Атмосферные детали можно найти также в рассказах «Каштанка», «Попрыгунья», где через описание быта, интерьера или изменения погоды

создаются эмоциональные акценты. Смена обстановки или появление нового предмета в пространстве героя может быть сигналом предстоящих изменений, символом конфликта или внутреннего кризиса.

3. Социальная и символическая нагрузка

В «Палате №6» предметы больничного быта становятся метафорами абсурда и жестокости мира. Ржавые кровати, сырость, гниль — всё это символы не только физического разложения, но и нравственного, общественного. Такая деталь обостряет конфликт между героем-интеллигентом и окружающей средой.

Символическая функция детали наиболее ярко проявляется в рассказах, где Чехов поднимает философские и этические проблемы.

В рассказе «Человек в футляре» футляр становится символом страха, ограниченности, нежелания жить настоящей жизнью [2, с. 213]. Детали костюма героя, его привычки, домашняя обстановка — всё это построено как символическая система, выражающая основную идею произведения.

Подобный подход позволяет Чехову не только характеризовать героя, но и задавать философский уровень повествования, где каждый элемент текста соотносится с общечеловеческими смыслами. Таким образом, деталь становится способом метафизического размышления.

4. Сюжет и композиция

Чехов нередко использует деталь как структурообразующий элемент. Через повторение или трансформацию деталей выстраивается развитие мотива [3, с. 29]. Например, возврат к одной и той же реплике или вещи может выполнять роль эмоционального акцента, подчёркивая изменение героев или обострение конфликта.

В рассказе «Попрыгунья» повторы реплик главного героя («Пустяки, пустяки...») становятся маркером его усталости и бессилия. В «Скудной истории» повторяющиеся детали интерьера подчеркивают монотонность жизни, а изменение этих деталей сигнализирует внутренний сдвиг героя.

Также важно отметить композиционную роль детали в финалах чеховских рассказов. Завершение истории у Чехова часто открыто, неопределённо.

Однако именно через финальную деталь — взгляд, жест, предмет — автор оставляет сильный эмоциональный след. В «Даме с собачкой» этим элементом становится образ унылого, бесконечного будущего, прочитанного сквозь призму последних взглядов героев.

5. Деталь как элемент подтекста

Чеховская проза известна своей подтекстовой насыщенностью. И в этом подтексте художественная деталь играет решающую роль. Герои у Чехова часто не говорят прямо о своих чувствах — их внутренние переживания передаются через внешние проявления, повторы, обстановку.

Например, в рассказе «О любви» значительную роль играет череда бытовых деталей: чай, разговоры о погоде, молчание.

Всё это становится формой выражения глубинных эмоций, невозможности открытого признания. Деталь в таком контексте работает как параллельный язык, как шифр, доступный внимательному читателю.

Заключение

Художественная деталь в прозе Чехова — это ключевой элемент повествования. Она выполняет множество функций: от психологической до символической, от атмосферной до композиционной. Деталь не случайна: она несёт в себе смысловую нагрузку, формирует авторский подтекст и делает текст многослойным.

Таким образом, деталь у Чехова — это не просто средство художественного изображения, но способ постижения мира, человека, отношений.

Она становится элементом философского дискурса, где за конкретным предметом или действием проступают глубинные смыслы. Именно это делает прозу Чехова уникальной, глубокой и актуальной до сих пор.

Список литературы

1. Чехов, А.П. Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. — М.: Наука, 1974.
2. Богданова, О.А. Поэтика детали у А.П. Чехова. — М.: Языки русской культуры, 2002.
3. Лотман, Ю.М. Анализ художественного текста. — М.: Просвещение, 1972.
4. Есин, А.Б. О стиле Чехова. — М.: Литера, 1999.
5. Вахрушев, А.А. Символика деталей в русской прозе XIX века. — СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2005.

Яшин НИШАНОВ,
 доцент кафедры русской филологии
 Ферганского государственного университета

МЕСТО И РОЛЬ ВОСПЕВАНИЯ САМОЙ ПРЕКРАСНОЙ ИСТОРИИ В ТВОРЧЕСТВЕ ДУРБЕКА

Аннотация: в статье используются древние религиозные легенды и мифологические образы, отражены проблемы своего времени, обращено внимание на отношения общества и личности и, более того, были созданы образы, полностью отвечающие требованиям художественности. Поэтому эта тема впоследствии подготовила почву для появления знаменитой эпической поэмы Дурбека «Юсуф и Зулейха».

Ключевые слова: восточная литература, проблемы свободы личности и прав человека, «Кисасул ахсан», «Юсуф и Зулейха», скромность, духовная зрелость, чистая любовь и верность.

Annotation: the article uses ancient religious legends and mythological images, reflects the problems of its time, draws attention to the relationship between society and the individual, and, moreover, created images that fully meet the requirements of artistry. Therefore, this topic subsequently paved the way for the appearance of Durbek's famous epic poem "Yusuf and Zuleikha".

Key words: eastern literature, problems of individual freedom and human rights, "Kisasul akhsan", "Yusuf and Zuleikha", modesty, spiritual maturity, pure love and fidelity.

Annotatsiya: maqolada qadimiy diniy afsona va mifologik obrazlardan foydalanilgan, o'z davri muammolari aks etgan, jamiyat va shaxs o'rtasidagi munosabatlarga e'tibor qaratilgan, qolaversa, badiiylik talablariga to'la javob beradigan obrazlar yaratilgan. Shuning uchun bu mavzu keyinchalik Durbekning mashhur "Yusuf va Zulayho" dostonining paydo bo'lishiga zamin yaratdi.

Kalit so'zlar. Sharq adabiyoti, shaxs erkinligi va inson huquqlari muammolari, "Kisasul axsan", "Yusuf va Zulayho", hayo, ma'naviy yetuklik, sof ishq va vafo.

Введение

Известно, что в истории восточной литературы созданы сотни поэм на тему любви. В частности, в истории узбекской литературы многие мастера пера обращались к этой теме, пытались по-своему художественно интерпретировать человеческие качества женщин, проблемы свободы личности и прав человека. Однако большинство поэтов и писателей не смогли подняться до той высоты, на которую взошел Дурбек в художественном выражении чистой любви Юсуфа и Зулейхи, признанной на Востоке как «*кисасул ахсан*», то есть «самая прекрасная история» [1, с. 3]. Дурбек, приступая к художественному творчеству и создавая различные образы, глубоко знал психологию представителей разных слоев общества, их быт и образ жизни.

Методы и анализ литературы

Совершенный человек в образе Юсуфа становится ведущим образом и главным героем литературного наследия великого поэта. Мечты, стремления, борьба, печали, заботы и представления об окружающем мире этого литературного героя служат основой для художественного исследования в творчестве

Дурбека. Возвеличивая Человека на основе взглядов и представлений своего времени, автор использовал суфийский тарикат как наиболее подходящее средство. Суфизм с его божественными и мирскими идеями был, без сомнения, источником вдохновения не только для Дурбека, но и для его современников-творцов, средством выражения своих свободных мыслей. Поэтому духовно-воспитательная совершенность человека является одной из ведущих идей произведения.

Автор сумел, используя древние религиозные легенды и мифологические образы, отразить проблемы своего времени, обратить внимание на отношения общества и личности и, более того, создать образы, полностью отвечающие требованиям художественности. Поэтому эта тема впоследствии подготовила почву для появления знаменитой эпической поэмы Дурбека «Юсуф и Зулейха». Важно отметить, что Дурбек с большим мастерством вплел в ткань поэмы исторические события, происходившие в окружающем его мире. Он сумел мастерски изобразить истинную любовь, возникшую между двумя сердцами в образах Юсуфа и Зулейхи (независимо от их

религиозных убеждений), соответствующую нашим национальным представлениям и особенностям местной жизни. Имя Дурбека до 20-х годов прошлого века не было известно научной литературе. После того как была обнаружена рукопись его поэмы «Юсуф и Зулейха», научные исследования значительно активизировались. Она была включена в сборник «Образцы узбекской литературы», изданный Фитратом в 1929 году. Поэма была полностью издана на узбекском языке в 1959 году. Согласно мнению некоторых ученых выдвигалось мнение, что автором поэмы «Юсуф и Зулейха» является не Дурбек, а Улугбек [2, с. 102].

Выводы и обсуждение

Источники о жизни и деятельности Дурбека дошли до нас через его единственное произведение. Оно было написано в 812 году хиджры, что соответствует 1409 году по григорианскому календарю. Поэма была создана в городе Балх.

Из произведения становится известно, что город Балх был осажден и поэт своими глазами видел ужасы этого события. Он рассказывает, что осада длилась три месяца:

Қалъаи Балх ўлди чу дарвоза банд, Пояи зулм ўлди бағоят баланд... Ушбу қабал халқ уч ойи тамом, Ер эдилар ғуссау ғам субҳу шом.

(Перевод: Ворота города Балха были закрыты из-за вражеского нападения, тирания и насилия достигли пика. Жители осажденного города в течение трех месяцев вместо пищи ели горе и печаль.)

Поэт подчеркивает, что во время осады он был занят главным образом чтением книг:

Гоҳ ўқур эрдим зи каломи Илоҳ, Гоҳ кутуб ичра қилур эрдим нигоҳ. Гоҳ боқар эрдим зи китоби Қисас, Гоҳ ичар эрдим зи шароби ғусас.

(Перевод: Иногда я читал аяты Корана, иногда читал другие книги. Порой занимался книгами о пророках, порой, не зная, что делать, погружался в печаль.)

Дурбек во время осады прочитал историю Юсуфа, написанную на персидском языке в

прозаической форме и у него зародилось желание написать поэму на эту тему на тюркском языке:

Бандаи бечорага шому саҳар, Қиссаи Юсуф эди андар назар.

Наср эди бу қисса доғи порси, Эрди анга жон кўзи наззораси.

(Перевод: Я не мог оторваться от истории Юсуфа с утра до вечера. Эта книга, полностью занявшая мои мысли, была написана прозой на персидско-таджикском языке.) Было ли до Дурбека произведение на эту тему на тюркском языке? Конечно, в XIII веке поэт по имени Али создал поэму «Юсуф и Зулейха» (1232–1233 гг.). По утверждению турецкого ученого Фуада Кёпрюлю, это произведение создано в двенадцатисложном силлабическом размере (4+4+4), и до нас дошли некоторые фрагменты. В произведении Рабгузи «Кисаси Рабгузи», созданном в XIV веке, также содержится история о Юсуфе. На персидско-таджикском языке она впервые встречается в творчестве Абулкосима Фирдоуси.

Великий представитель узбекской классической литературы Алишер Навои также не остался равнодушным к данной истории. После того, как его друг и наставник Абдуррахман Джами написал поэму «Юсуф и Зулейха», у него также появилось желание внести эту знаменитую историю в тюркскую литературу. Хотя великий поэт и мыслитель не успел написать поэму «Юсуф и Зулейха» в своем произведении «Тарихи анбия ва ҳукамо» («История пророков и мудрецов») он дает краткую информацию о пророке Юсуфе. Поскольку данное произведение носит исторический характер, Навои систематизирует сведения и предания о Юсуфе, пытаясь подойти к нему как к исторической личности [3, с. 553–557].

Заключение

Подводя итог истории о Юсуфе, люди подчеркивали, что такие темы и идеи, как человечность, скромность, духовная зрелость, чистая любовь и верность, никогда не устаревают. Поэтому представители каждого нового времени продолжают черпать вдохновение из этой истории.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Дурбек. Юсуф ва Зулайхо. Тошкент, 1959. – 213 с.
2. Вороновский Д. П. Астрономы Средней Азии от Мухаммеда ал-Хорезми до Улугбека и его школы. Ташкент, 1965. – 304 с.
3. Alisher Navoiy. Tarixi anbiyo va hukamo // To'la asarlar to'plami 10 jildlik. 8-jild. B.b. 553–557. – 678 b.
4. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – 192 б.

ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA

Shohista ZOITOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
O'zbek tili va adabiyoti kafedrası
katta o'qituvchisi
zoitova_sh@mail.ru

USLUBIY XOSLANGAN SO'ZLARNI O'QITISHDA QO'LLANADIGAN TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya: mazkur maqola o'zbek tilidagi xoslangan so'zlarni o'qitishda qo'llanadigan ta'lim texnologiyalari haqida so'z yuritilib, o'zga tilli talabalarning o'zbek tilidagi so'zlarni uslubiy jihatdan qo'llashdagi bilim, malaka va ko'nikma hosil qilishga qaratilgan. Ushbu grammatik mavzu orqali talabalarga zamonaviy texnologiyalar asosida egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishga, xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishiga qaratilgan.

Kalit so'zlar: *reproduktiv, uslubiy xoslangan so'zlar, reproduktiv, produktiv, texnologik xarita, muammoli vaziyat, tadqiqot metodi.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются образовательные технологии, применяемые при обучении характерным словам в узбекском языке. Основное внимание уделено формированию у студентов-носителей других языков знаний, умений и навыков в стилистическом употреблении узбекских слов. Через данную грамматическую тему ставится цель — побудить студентов самостоятельно искать и осваивать знания с использованием современных технологий, анализировать материал и самостоятельно делать выводы.

Ключевые слова: *репродуктивный, стилистические характерные слова, продуктивный, технологическая карта, проблемная ситуация, метод исследования.*

Annotation: this article examines educational technologies used in teaching characteristic words in the Uzbek language. The main focus is on developing knowledge, skills and abilities in the stylistic use of Uzbek words in students who are native speakers of other languages. The goal of this grammar topic is to encourage students to independently search for and master knowledge using modern technologies, analyze the material and independently draw conclusions.

Keywords: *reproductive, stylistically marked words, productive, technological map, problematic situation.*

Zamonaviy ta'limda o'zaro muloqot pedagogik texnologiya asosini tashkil qilib, o'quv jarayonini to'liq qamrab olishi kerak. Bunda "faollik" tushunchasi yetakchi hisoblanadi. Chunki reproduktiv ta'limda o'quvchi-talabalarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan va o'qituvchi ma'ruzada bergan bilimini seminar, amaliy mashg'ulotlarda qaytarib olgan. Bundan farqli o'laroq, zamonaviy texnologiyalar o'quvchi-talabalarni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi [1.71-74]. Bunda pedagog shaxsning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi. Shuningdek, boshqaruvchilik,

yo'naltiruvchilik, maslahatchi, baholovchi vazifalarini bajaradi. Demak, zamonaviy—produktiv ta'lim jarayonida o'quvchi - talaba asosiy ijrochiga aylanadi.

Bugungi kunda "O'zbek tili" darslarida xoslangan so'zlarni o'qitishda muammoli ta'lim texnologiyalari asosida o'rgatishda quyidagi innovatsiyalar va ta'lim texnologiyalarini qo'llab, mashg'ulotlardan ko'zlangan natijaga erishish mumkin. Bulardan: "Zinama-zina", "Besh daqiqalik esse", "Blits – so'rov", "Interfaol suhbat", "B-B-B" chizmasi, "Venn diagrammasi", "Nima uchun?" chizmasi, kichik guruhlarda ishlash, "Qanday?" jadvali, "Munozara", "Davra suhbat", "Munozarali davra suhbat", "Klaster" metodi, "Assesment" texnikasi, "O'yin" "Zinama-zina", "Aqliy

hujum”, “Muammoli vaziyat”. Muammoli ta’lim texnologiyalari: *tadqiqot metodi, evristik metodi, muammoli bayon qilish metodi, ijodiy metodi, qisman ijodiy texnologiyalari kabi metodlar.*

Ta’lim metodlarini takomillashtirish sohasidagi asosiy yo’nalishlardan biri interfaol ta’lim va tarbiya usullarini joriy qilishdan iborat. Interfaol usullarni qo’llash natijasida talabalarni mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o’z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila bilish, sog’lom muloqot, munozara, bahs olib borish ko’nikmalari shakllanib, rivojlanib boradi.

Ko’rsatilgan mavzuni o’qitishda mumkin bo’lgan interfaol metodlar va grafik organayzerlardan ayrimlarini keltirib o’tamiz. Metodlar juda xilma-xildir. Biz ulardan ba’zilarini tashkil etish va ularni o’tkazish tartibi haqida to’xtalamiz. O’quvchilarda

mantiqiy, aqliy, ijodiy, tanqidiy, mustaqil fikrlashni shakllantirishga, qobiliyatlarini rivojlantirishga, kelajakda raqobatbardosh, yetuk mutaxassis bo’lishlariga yordam beradigan tavsiyalar beramiz.

Har bir darsni yaxlit holatda ko’ra bilish va uni tasavvur etish uchun o’qituvchi bo’lajak dars jarayonini loyihalashtirib olishi kerak. Darsning texnologik xaritasi har bir mavzu, har bir dars uchun o’qitilayotgan fan, fanning xususiyatidan, o’quvchilarning imkoniyati va ehtiyojidan kelib chiqqan holda tuziladi. [3.43]

Darsning texnologik xaritasini qanday ko’rinish yoki shaklda tuzish, o’qituvchining tajribasi, qo’ygan maqsadiga bog’liq. Texnologik xarita qanday tuzilgan bo’lmasin, unda dars jarayoni yaxlit holda aks etgan bo’lishi hamda aniq belgilangan maqsad, vazifa va kafolatlangan natija, dars jarayonini tashkil etishning texnologiyasi to’liq o’z ifodasini topgan bo’lishi kerak.

DARSNING TEXNOLOGIK XARITASI

Mavzu:	“O’ZBEK TILI LEKSIKASIDA XOSLANGAN SO’ZLAR”.
Maqsad va vazifalar.	Xoslangan so’zlar haqida tushuncha berish bilan birga talabalarda mavzu bo’yicha kerakli akademik bilimlarni shakllantirish, berilgan mashq va topshiriqlar orqali ma’naviy-axloqiy fazilatlariga tarbiyaviy ta’sir ko’rsatish, milliy - ma’naviy tafakkurni singdirishga va rivojlantirishga qaratilgan.
O’quv material mazmuni.	“O’zbek tili leksikasida xoslangan so’zlar” mavzusini muammoli ta’lim texnologiyalari asosida o’qitishda talabaga adabiy til me’yorlariga rioya qilgan holda fikrini ravon bayon qila olishi, og’zaki va yozma nutq muloqotiga kirishganda uslubiy jihatlariga e’tibor berish. Insonning til orqali fikr va his-tuyg’ularini ifodalash, til va tafakkurning bir-biriga bog’liqligini ko’rsatish, nutq uslublaridan foydalanib tuzilgan gap mazmun jihatidan ta’sir doirasiga ko’ra turlicha bo’lishi mumkinligini ko’rsatish.
O’quv jarayonini tashkil etish texnologiyalari.	Shakl: interfaol mashg’ulot, suhbat, yakka tartibda, juftlikda, kichik guruh va jamoa bo’lib ishlash. Metod: “Zinama-zina”, “Aqliy hujum”, “Muammoli vaziyat”, tadqiqot metodi, evristik metodi, muammoli vaziyat metodi, muammoli bayon qilish metodi, ijodiy metodi, qisman ijodiy metodi. Vosita: audio-vizual texnika, kitoblar, videolavha, mavzu oid slayd, tarqatma materiallar. Usul: jadval, diagramma, mashqlar. Nazorat: kuzatish, nazorat mashqlari, nazorat savollari. Baholash: rag’batlantirish, baho tizimi.
Kutiladigan natijalar	O’qituvchi: Mavzuga doir bilimlar beriladi, mavzuning mohiyati, ma’no-mazmuni bo’yicha tushuncha beradi, o’quvchilar bilimni oshiradi. Mashg’ulotda qo’llanilgan turli metodlar, mustaqil ishga taalluqli tarqatma materiallar asosida o’quvchilarning bilim, ko’nikma, malakalarini oshiradi. Tinglovchi: mavzu bo’yicha yangi bilimlarni egallaydi va nutqda qo’llash uchun ko’nikmalar hosil qiladi. Mavzuning asosiy mohiyati, ma’no va mazmuni bo’yicha milliy-ma’naviy, axloqiy fazilatlarini shakllanadi, tafakkurini rivojlantiradi.
Kelgusi rejalar	O’qituvchi: Navbatdagi suhbat uchun mashg’ulot materiallarini qaytadan ko’rib chiqishi, mashg’ulotni tahlil qilishi, mavzuni qo’shimcha ma’lumotlar bilan o’tkazish, mashg’ulot metodikasi va texnikasiga o’zgartirishlar kiritishi. Tinglovchi: Mavzuga oid nazariy bilimlarini rivojlantirish maqsadida qo’shimcha adabiyotlar bilan tanishishi, bu jarayonda yangi ma’lumotlarni konspekt qilishi, suhbat-munozaraga tayyorgarlik ko’rishi, mavzu yuzasidan maqola yoki esse tayyorlashi mumkin.

Dars mashg'uloti bo'yicha tuzgan texnologik xarita darsni yaxlit holda tasavvur etishga, tushunishga, o'quv jarayonini boshqarishga, maqsadidan tortib erishiladigan natijasini ko'ra olishiga yordam beradi. Texnologik xarita

o'quvchilarning imkoniyati va ehtiyojidan kelib chiqqan holda tuzilishi uni shaxs sifatida ta'limning markaziga olib chiqishga va shu orqali o'qitishning samaradorligini oshirishga imkoniyat beradi.

Quyida tinglovchilar uchun tuzilgan texnologik xarita tavsiya sifatida berildi.

MAVZU: "O'ZBEK TILI LEKSIKASIDA XOSLANGAN SO'ZLAR"

Metod: "Aqliy hujum", "Muammoli vaziyat", "Zinama-zina", tadqiqot metodi, evristik metodi, muammoli bayon qilish metodi, ijodiy metod, qisman ijodiy metodi.

Vosita: audio-vizual texnika, mustaqil ishlarning tarqatma materiallari, kitoblar, video-lavha, mavzu bo'yicha slaydlar, tarqatma materiallar, elektron doska, rangli qog'oz va rangli markerlar.

MAZMUN:

1. **Mavzu:** "O'zbek tili leksikasida xoslangan so'zlar"
2. **Tayanch so'zlar:** uslubiy xoslangan, uslubiy betaraf, kitobiy leksika, badiiy leksika, so'zlashuv leksikasi.
3. **Yangi tushunchalar:** uslubiy xoslangan, uslubiy betaraf, kitobiy leksika, badiiy leksika, so'zlapguv leksikasi.

MAQSAD:

1. Xoslangan so'zlar haqida ma'lumot berish.
2. Uslubiy xoslangan va uslubiy betaraf so'zlarni farqlash.
3. So'zlarni og'zaki va yozma nutqda to'g'ri qo'lay olish.

KO'NIKMA

1. Xoslangan so'zlarni o'rga-nadi.
2. Nutqda xoslangan so'zlarni to'g'ri tanlay olish uchun ko'nikma va malaka hosil qiladi.
3. O'g'zaki va yozma nutq shakllanadi.

Bilimlar nazorati: texnik nazorat, tahliliy nazorat.

Yakuniy baho: O'quvchi bahoni nima uchun olgan?
O'qituvchi o'quvchining darsda olgan bahosini izohlaydi.

Muammoli ta'lim texnologiyasi. Muammoli ta'lim – talabalarda ijodiy izlanish, kichik tadqiqotlarni amalga oshirish, muayyan farazlarni ilgari surish, natijalarni asoslash, ma'lum xulosalarga kelish

kabi ko'nikma va malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'limdir. Bizga yaxshi ma'lumki, ta'lim sifatini oshirishda yangi pedagogik texnologiyalarni o'rni beqiyosdir

Texnologiyani maqsadi: O'quvchilarga o'quv predmetining mavzusidan kelib chiqqan turli muammo, masala yoki vaziyatlarning yechimini to'g'ri topishga o'rgatish, ularda muammoning mohiyatini aniqlash bo'yicha malakalarini shakllantirishdir. Har qanday muammoli vaziyatlardan chiqib olishlariga o'rgatish.

Muammoli vaziyatni yaratish metodida o'qituvchi talabaga dars mavzusi bilan bog'liq ziddiyatli holatni tushuntiradi va uni yechish yo'lini topishni taklif qiladi. Dars mavzusiga oid bir masalaga doir turli fikrlarni bayon qilish, hal etish uchun yetarli bo'lmagan yoki ortiqcha ma'lumotlar beradi. Talabalar guruhlariga bo'linib muammoning yechimini topishga harakat qiladilar.

Topshiriq: *Tilimizda barcha uslublarda keng qo'llaniladigan so'zlar bo'lishi bilan birga faqat ayrim nutq uslublarigagina xoslangan so'zlar ham mavjud. So'zlar shu belgisiga ko'ra ikki guruhga bo'linadi: uslubiy betaraf va uslubiy xoslangan. Siz kundalik muloqotda o'zingiz eng ko'p qo'llaydigan so'z va so'z birliklari "omborini" tuzing kabi topshirig'i beriladi.*

Ushbu jarayonda talabalar "Betaraflar" va "Xoslanganlar" guruhlariga bo'linadi. Har bir guruh o'z nomidan kelib chiqib so'zlar "ombori"ni tuzadi yoki yig'adi. Bunda talabalar uchun vaqt belgilanadi. Belgilangan vaqt tugagandan keyin har ikkala guruh o'zlari yiqqan so'zlar "ombor"ni almashadilar.

Muammo: ushbu almashinish jarayonida talabalar to'plagan so'zlariga ta'rif beradilar. Ikkinchi guruh talabalari berilgan ma'lumot orqali so'zlarni topadilar. "Ombor"dagi so'zlar tugagandan keyin talabalarga jamlangan so'zlarni oddiy so'zlashuv uslubidan (yoki *uslubiy betaraflikdan*) adabiy so'zlashuv uslubiga (yoki *uslubiy xoslanishga*) o'tkazing kabi topshiriq beriladi.

Namuna: ona → modar, volida... kabi.

Muammoli vaziyatni yechishda qo'llaniladigan usullardan guruhlarda yig'ilgan so'zlar tahlil qilinadi, solishtiriladi, umumlashtiriladi, misollar orqali dalillar tekshiriladi va tushuntiriladi. Vaziyatga bog'liq xulosalar chiqarishda talabalarning o'zlari yig'ilgan so'zlarga aniq savollar qo'yadi.

"Zinama-zina" o'yini va "Nima uchun?" metodi.

Bu o'yindan yangi mavzuni boshlashdan avval, yangi mavzuni mustahkamlashda, takrorlash darslarida foydalanish mumkin. Undan foydalanishda quyidagilarga amal qilinadi.

1. Savollar mavzuga mos qilib o'qituvchi tomonidan avvaldan yozib, tayyorlab qo'yiladi.

2. Savollar soddadan murakkabga qarab boriladi.

3. Savollar ifodali, tushunarli qilib o'qilishi kerak.

4. O'yin talaba javob topa olmay qolguncha davom ettiriladi.

5. Har bir guruhdan bittadan talaba qatnashadi.

6. G'olib aniqlanadi va rag'batlantiriladi.

Guruh talabalari 3 ta guruhchaga bo'linadi. Vakillar aniqlangach, talaba doska oldiga chiqadi. Shart tushuntiriladi. Jami 7 ta zina bo'lib, har bir zinada bittadan savol. Savolning javobini topgan ishtirokchi keyingi zinaga, pog'onaga ko'tariladi. Agar ishtirokchi 7 ta zinani zabt etsa, tayyorlab qo'yilgan sovg'aga ega bo'ladi. (Sovg'a badiiy kitob bo'lishi mumkin). Quyidagi savollarni o'qituvchi o'qib eshittiradi.

1. Oddiy so'zlashuv uslubining o'ziga xos tomonlari qanday?

2. Adabiy so'zlashuv tilida ko'chada, uyda foydalanish mumkinmi?

3. Adabiy til me'yorlarining buzilishi qanday holatlarda ko'zga tashlanadi?

4. Uslubiy betaraf so'zlar deb qanday so'zlarga aytiladi?

5. Sizningcha, qaysi kasb egalari doimiy adabiy til me'yorlariga rioya qilib gapirishlari lozim?

6. Uslubiy xoslanish nima?

7. Uslubiy xoslanmagan so'zlarning xoslangan so'zlardan qanday farqi mavjud? Savollarga javob berishda fikringizni misollar bilan dalillang!

Bu o'yin talabalar bilimini mustahkamlashda, olgan bilimlarini takrorlashda, fikrlash qobiliyatini o'stirishda, dunyoqarashini kengaytirishda ahamiyatga ega bo'lib, zukko va topqirlikka o'rgatadi.

Nima uchun? metodi. Muammoning dastlabki sabablarini aniqlash zanjiri. Uni hal qilish, tahlil qilish va rejalashtirish jarayonida qo'llash mumkin.

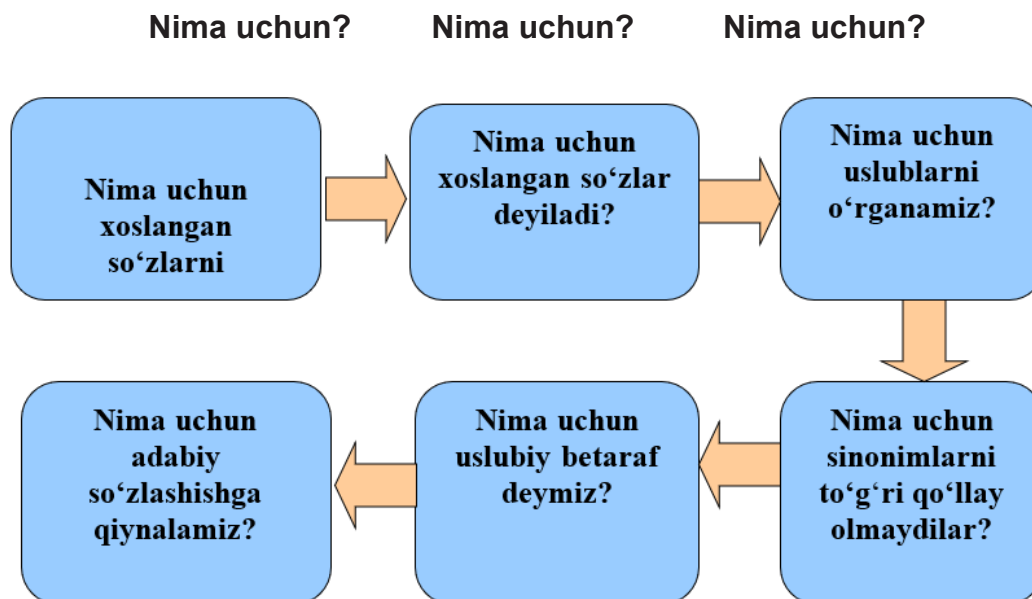
"Nima uchun" chizmasini tuzish qoidalar:

1. Aylana yoki to'g'ri to'rtburchak shakllardan foydalanishni o'zingiz tanlaysiz.

2. Chizmaning ko'rinishi – mulohazalar zanjiri to'g'ri chiziqlimi, to'g'ri chiziqli emasligini o'zingiz tanlaysiz.

3. Yo'nalish ko'rsatkichlari sizning qidiruvlaringizni dastlabki holatdan izlanishgacha bo'lgan yo'nalishingizni belgilaydi.

Talabalar **nima uchun?** deb qo'yilgan savolga o'z munosabatlarini bildiradilar.

Bu chizma to yechim topilgunga qadar yana davom etadi. Ushbu texnologiya talabalarda namunali nutq tuzish ko'nikmasini hosil qiladi.

“Qanday” texnologiyasi.

“Qanday” texnologiyasi qanday qilib muammoni hal etish mumkin, degan savolga javob topadi va muammoni hal etishning barcha imkoniyatlarini tadqiq etadi. Ularni amalga oshirish yo'llarini o'rganadi. Ko'pgina hollarda muammoni yechishda “nima qilish kerak”ligi to'g'risida o'ylanib qolmaslik kerak. Asosan, muammoni yechishda “Buni qanday qilish kerak”, “Qanday” kabi savollar yuzaga keladi. Chizma diagrammalari hech qachon tugallangan bo'lmaydi, unda yangi g'oyalarni kiritish mumkin. Agarda chizmada savol uning aylanalarida bir necha bor takrorlansa, unda u biror muhimlikni anglatadi. U muammoni yechishning asosiysi bo'lishi mumkin. Yangi g'oyalarni qanday grafik ko'rinishda qayd qilish pedagogning ijodiy yondashuviga bog'liq. (1-surat)

Muammoli o'qitishning uchta asosiy shakli mavjud: *o'quv materialini muammoli bayon etish, qisman izlanish faoliyati, mustaqil tadqiqot faoliyati*. N.N.Azizxo'jayeva “Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat” kitobida muammoli o'qitish texnologiyasi haqida keng ma'lumot bergan. U muammoli o'qitishning muhim belgilari quyidagilardan iborat ekanligini aytadi:

- yangi bilimlarni shakllantirishga olib keladigan noma'lumning qo'yilishi;
- talabalarga noma'lumni topish yo'lida izlanishni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan muayyan bilim zaxirasining bo'lishi [2.105].

Biz ham shu fikrga qo'shilamiz, chunki muammoning yechimini topish uchun talabalarda

muayyan bilim zaxirasi bo'lishi kerak. Masalan, talabalarni 5ta kichik guruhga ajratiladi, ularga quyidagi muammoli vaziyatlar beriladi. Bu darsdan oldin talabalar nutq uslublari, uslubiy betaraf, uslubiy xoslangan so'zlarni va sinonim so'zlarning ma'no qirralari haqidagi ma'lumotga ega bo'lishlari kerak.

Tadqiqot metodi. Tadqiqot metodini qo'llaganda o'quvchilarga nostandart masalalarni tuzish bo'yicha, shakllantirilmagan savol bilan, ortiqcha ma'lumotlar bilan, yo'riqnomalardan foydalanmasdan qandaydir obyekt mohiyatini bayon etish, olingan natijalarni qo'llash chegaralarini va qo'llash darajasini aniqlash, hodisaning namoyon bo'lish mexanizmini aniqlash, “bir lahzada” topish kabi topshiriqlarni berish mumkin.

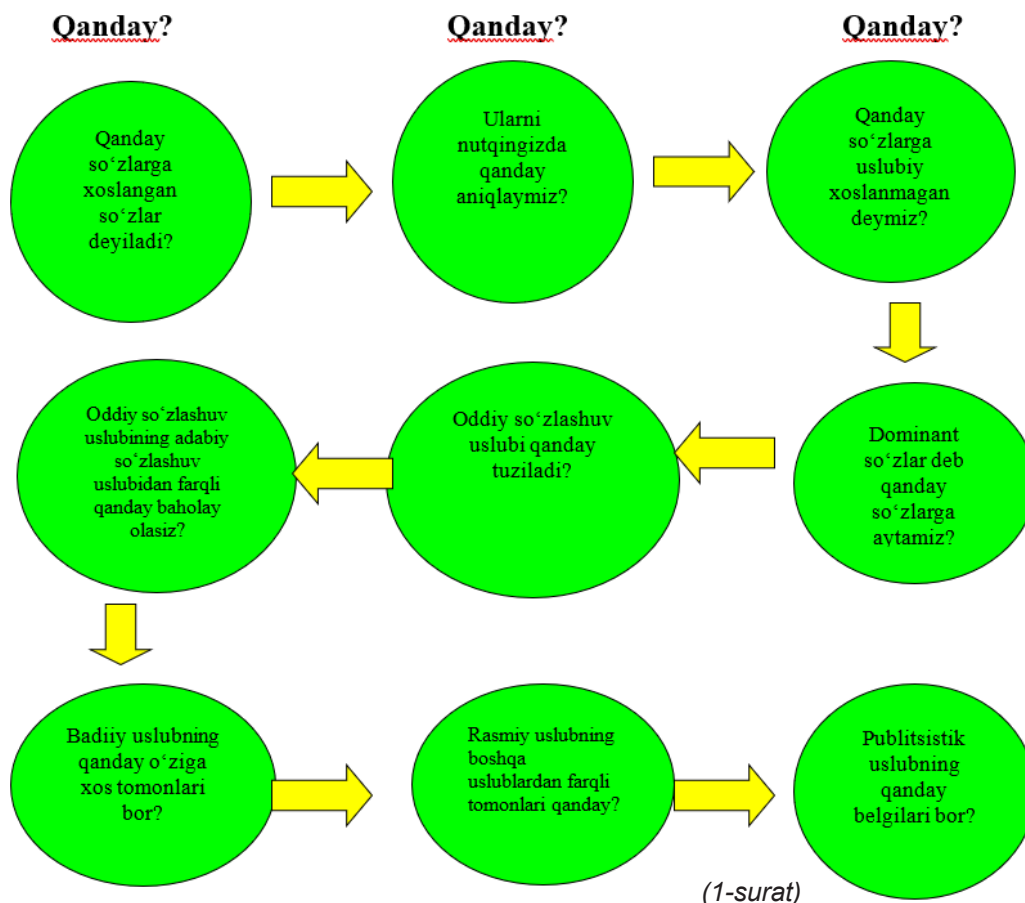
A. Rasmlarni izohlang, ular haqida fikr yuriting. Rasmlar yordamida qaysi uslubga xos matnlar tuzish mumkin?

B. Rasmlar yordamida uslubiy betaraf, uslubiy xoslangan so'zlarni qarnashtirib nutqning barcha uslublariga xos matn tuzing va fikringizni yozma bayon qiling.

Evristik metod. Evristika (yunoncha heurisko – izlayapman, topyapman, kashf etyapman) inson ijodiy faoliyatini, shuningdek yangi kashfiyotlarni yaratishda qo'llanadigan usullarni o'rganadigan fan sifatida psixologiya, lingvistika, axborot nazariyasi chegarasida rivojlanadi. Evristika yangi vaziyatda yangi harakatlarni qurish qonuniyatlarini o'rganadigan fan deb tushunish mumkin [4.50].

Evristik usullar, masalan, dastlabki ma'lumotlar to'la yoki ishonchli bo'lmagan holda hosil bo'lgan ijodiy masalaning ishga yaroqli lekin doim ham optimal bo'lmagan yechimini topish ehtimolini oshiradi.

Evristik uslublar juda murakkab, ko'zda tutilmagan vaziyatlarda ham yechimini topish imkonini beradi. Evristika maqsadga erishishga ko'maklashadigan harakatlar uslubini belgilaydi.

Topshiriq: A. Qarshingizda tasvir ifoda etilmagan ramka, siz izlaning, toping, kashf eting. Xoslangan so'zlar ishtirokida "Mening olamim va global muammolar yechimi" mavzusida esse yozing.

B. Yozma bayoningiz tasvirga tushirilganda qanday ko'rinishda bo'lishini tasavvur qila olasizmi (chizib ko'ring)?

Topshiriq yakunida yozma bayon va tasvir qiyoslanadi. Yozma bayon qanchalik o'z ifodasini

topganligini aniqlaydi. Bunda talabning chizmasi muhim (chiroyli yoki ..., o'xshagan yoki o'xshamaganligi) emas.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, har bir pedagog ta'lim va tarbiya jarayonini o'z imkoniyati, kasbiy mahoratidan kelib chiqqan holda ijodiy tashkil qilishi mumkin. Darsda innovatsion texnologiyalarni qo'llash orqali o'qituvchi bilan o'quvchining o'zaro hamkorlikdagi harakatini, talabalardan mustaqil, erkin va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish, ulardan yuqori faollikni, o'zlashtirilayotgan ma'lumotlarni anglashda ijodiy yondashuvni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Хўжаев Н., Хасанбоев Ж., Мамажонов И., Мусахонова Г. Янги педагогик технологиялар. Ўқув қўлланма. – Т., ТДИУ, 2007. 71-74-б.
2. N.N.Azizxo'jayeva "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat". – Toshkent, 2006. 105-b.
3. Мухина С.А. Соловьёва А.А. Современные инновационные технологии обучения. – М.: "ГЭОТАР-Медия" 2008. 43-с.
4. Хошимова М.К. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. – Т.: ТДИУ, 2012. 50 - бет.

Nazokat YUSUFJONOVA,
Profi universiteti v.b. dotsenti
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ADABIY TA'LIMDA VIRTUAL MUHITNI YARATISHNING ILMIY ASOSLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada virtual ta'lim muhiti tushunchasi, uning zamonaviy ta'limdagi o'rni va "Adabiyot" fanini o'qitishda qo'llanishining ilmiy-metodik asoslari tahlil qilingan. Adabiy ta'limda virtual muhitdan foydalanishning konstruktivistik va TPACK modeliga asoslangan metodik jihatlari hamda zamonaviy raqamli texnologiyalar yordamida o'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: virtual ta'lim muhiti, raqamli pedagogika, adabiyot darsi, interaktiv o'qitish, TPACK modeli, baholash mezonlari.

Аннотация: в статье рассматриваются понятие виртуальной образовательной среды, её роль в современном обучении и научно-методические основы применения при преподавании литературы. Анализируются конструктивистские и TPACK-подходы к использованию виртуальной среды на уроках литературы, а также потенциал цифровых технологий для развития критического и творческого мышления учащихся.

Ключевые слова: виртуальная образовательная среда, цифровая педагогика, урок литературы, интерактивное обучение, модель TPACK, критерии оценки.

Annotation: this article analyzes the concept of the virtual learning environment, its place in modern education, and the scientific-methodological foundations of its application in teaching literature. The article explores the constructivist and TPACK-based methodological aspects of using virtual learning environments in literature lessons, as well as the opportunities digital technologies offer for fostering students' critical and creative thinking skills.

Keywords: virtual learning environment, digital pedagogy, literature teaching, interactive education, TPACK model, assessment criteria.

Virtual ta'lim muhiti – bu o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi ta'lim jarayonini boshqarish hamda amalga oshirishga mo'ljallangan, kompyuter texnologiyalariga asoslangan maxsus tizimdir. Boshqacha aytganda, virtual muhit – ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari uchun ochiq bo'lgan elektron ta'lim maydonidir. Virtual muhit asosan, kompyuter dasturiy platformalariga tayanadi va xorijiy adabiyotlarda Learning Management System yoki Virtual Learning Environment deb ataladi. Hozirgi kunda bunday muhit ta'limning ajralmas qismiga aylanib, masofaviy hamda aralash o'qitish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. COVID-19 pandemiyasi butun dunyo bo'ylab an'anaviy ta'limni izdan chiqardi va aksariyat mamlakatlarda ta'lim muassasalari vaqtincha yopilishi oqibatida masofaviy o'qitish hamda virtual platformalarga o'tish zarurati tug'ildi [4, 29]. Ushbu global inqiroz virtual ta'lim muhitining dolzarbligini keskin oshirdi: ta'lim muassasalaridan qisqa fursatda onlayn platformalar orqali o'qitishni yo'lga qo'yishlari talab etildi. Natijada virtual muhitning afzalliklari va kamchiliklari amaliyotda sinovdan o'tdi hamda uning ta'lim tizimidagi o'rni yanada mustahkamlandi.

Virtual ta'lim muhitining hozirgi ta'lim tizimidagi dolzarbligi bir necha omillar bilan izohlanadi. Avvalo, u ta'limni demokratlashtirishga xizmat qiladi – geografik joylashuvdan qat'iy nazar turli hudud va mamlakatlardagi o'quvchilar sifatli darsliklar, zarur o'quv materiallari, o'zlari qiziqqan mavzulardagi ma'ruzalarga onlayn

tarzda ega bo'lishlari mumkin. Shuningdek, virtual muhit ta'limni moslashuvchan qiladi, ya'ni o'quvchilar o'zlariga qulay vaqtda, individual sur'atda bilim olishlari yoki sinxron rejimda jonli muloqotda qatnashishlari mumkin. Zamonaviy raqamli avlod uchun multimedia, interaktiv ilovalar, audio-video materiallar, geymifikatsiyani o'z ichiga olgan virtual o'qitish shakli an'anaviy usullarga nisbatan qulay, mazmunli va qiziqarlidir. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, raqamli texnologiyalar ta'lim muhitiga "yangi ruh" olib kiradi, o'quvchilarni faollashtirib, mavzularni chuqurroq tushunishlariga yordam beradi [1, 1297]. Shu ma'noda ta'limda virtual muhitni joriy etish bugungi kunda nafaqat ehtiyoj, balki ta'lim sifati va samaradorligini oshirishning asosiy talabi sifatida qaralmoqda.

Shu jumladan, "Adabiyot" fanini o'qitishda ham virtual muhitdan foydalanish pedagogik jihatdan yuqori samara beradi. An'anaviy "Adabiyot" darslari odatda, matn bilan ishlash, badiiy asarlarni o'qish va og'zaki muhokama qilishga asoslangan bo'lsa, raqamli muhit bu jarayonlarni boyitish va o'quvchilarni yanada faollashtirish imkonini beradi. Virtual muhit yordamida "Adabiyot" darsliklarida berilgan badiiy asarlarni audio yoki video tarzida vizual ko'rinishda gavdalantirish, muallif hayoti va u yashagan davrni interaktiv tarzda o'rganish, matnlarni multimedia talqinida tahlil qilish mumkin. Shuningdek, virtual ta'limda raqamli hikoyachilik (digital storytelling) usulidan foydalanish ham yaxshi samara beradi: bunda o'quvchilar

o'zlari o'qigan asar motivlari asosida multimedia loyihasi – interaktiv hikoya yaratadilar. Indoneziyaning Syarif Hidayatullah Jakarta universiteti dotsenti, taniqli olim Maila D. H. Rahiem *“An'anaviy og'zaki hikoyani multimedia va interaktiv elementlar bilan boyitish ta'lim jarayonini jonlantirib, o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi. Bu usul nafaqat ta'lim sifatini yaxshilaydi, balki bolalarning kommunikatsiya va texnologik ko'nikmalarini rivojlantirishga ham yordam beradi”*, deb ta'kidlaydi [3, 9].

Shuningdek, virtual muhit adabiyot darslarida ko'rgazmali-ta'limiy tamoyilni to'liq amalga oshirishga ko'maklashadi. Xususan, asar tahlilida virtual doskadan foydalanib, xarita yoki shajaralar tuzish, qahramonlar o'rtasidagi munosabatlarni diagramma shaklida aks ettirish o'quvchilarda asarning syujeti va strukturasi haqida aniq tasavvur hosil qilishga yordam beradi. Interaktiv viktorinalar, quiz testlar, onlayn estafeta yoki turli ta'limiy o'yinlar orqali asar mazmunini mustahkamlash esa o'quvchilar qiziqishini oshirib, badiiy matn mazmunini chuqurroq tahlil qilishga undaydi. Pedagogik tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, adabiy ta'limda virtual muhit yaratish nafaqat dars samaradorligini oshiradi, balki o'quvchilarda adabiy bilimlarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi, ularning mustaqil o'qish, tanqidiy fikrlash va ijodiy tahlil ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Adabiyot darslarida virtual muhitni tashkil etish pedagogika, axborot texnologiyalari va adabiyotshunoslik fanlari tutashgan nuqtada joylashgan, deyishimiz mumkin. Uning ilmiy-metodik jihatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

– nazariy konseptual asoslar: virtual muhitni ta'lim jarayoniga tatbiq etish zahirida zamonaviy pedagogik konsepsiyalar, xususan, konstruktivizm va interfaol o'qitish nazariyalari yotadi. Konstruktivizmga ko'ra, o'quvchi bilimni mustaqil kashf etadi va quradi, o'qituvchi esa yo'naltiruvchi rolini bajaradi. Virtual muhit mazkur nazariyaga mos ravishda o'quvchilarga mustaqil ishlash, izlanish va kashf etish imkonini beradi.

– TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge) modeliga integratsiya [2, 17]: o'qituvchining texnologik, pedagogik va fan yuzasidan bilimlarining o'zaro integratsiyasi mazkur yo'nalishning muhim metodik jihatlardan biridir. “Adabiyot” fani o'qituvchisi nafaqat raqamli texnologiyalardan foydalana olishi, balki ularni dars jarayonida aynan adabiy ta'lim maqsadlariga mos ravishda ishlata olishi talab etiladi. Ya'ni

o'qituvchining zamonaviy texnologiyalarni bilishining o'zi yetarli emas, u zamonaviy raqamli texnologiyalarni o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda qaysi mavzuda va qanday usullarda qo'llashni ham bilishi kerak. TPACK modeli aynan shu uchlik – texnologiya, pedagogika va mazmun birligidan tashkil topadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning texnologik kompetensiyasini oshirish virtual muhitdan samarali foydalanishning asosiy shartidir. Ko'rinadiki, bu model o'qituvchilarga raqamli texnologiyalarni faqat texnik vosita sifatida emas, balki ta'limiy metod sifatida ham ko'rishga yordam beradi. Shu bois mazkur ilmiy yo'nalishda adabiyot o'qituvchilarini zamonaviy raqamli vositalardan foydalanishga o'rgatish, ularning malakasini oshirish metodik tadqiqot obyekti.

– Ilmiy-tadqiqot yondashuvlari va tajribalarni o'rganish: mazkur yo'nalishda xorijiy va mahalliy tajribalarni qiyosiy o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, AQSh, Yevropa va Osiyoning ilg'or ta'lim tizimlarida virtual muhitni joriy etish bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar, ta'lim jarayonini raqamlashtirish natijalari, tajriba-sinov loyihalari, erishilgan yutuqlar va uchragan muammolar ilmiy tahlil qilinadi. Shu asosda adabiy ta'limda virtual muhit yaratishning samarali modellarini shakllantirish mumkin bo'ladi.

– O'lchash va baholash mezonlari: virtual muhit samaradorligini baholash masalasi ham metodik jihatdan muhimdir. An'anaviy darslarda natijalar odatda, test, og'zaki yoki yozma nazorat ishi kabi vositalar bilan baholansa, virtual muhitda learning analytics – o'quvchilarning platformadagi faollik ko'rsatkichlari, topshiriqlarning bajarilish vaqti, onlayn munozaradagi ishtiroki va boshqalar orqali baholash imkoniyati mavjud. Tadqiqot yo'nalishi doirasida adabiyot darslari uchun mos keluvchi onlayn baholash mezonlari ishlab chiqish, ularning haqqoniyligi va ishonchiligidini ilmiy asoslash vazifasi ham turadi. Xususan, virtual muhit yordamida o'quvchilarning tanqidiy fikrlashi yoki badiiy matnni tahlil qila olish qobiliyatini baholash uchun qanday indikatorlardan foydalanish mumkinligi masalasi ilmiy izlanishlarni talab etadi.

Umuman olganda, adabiy ta'limda virtual muhitni yaratish keng qamrovli ilmiy-metodik yondashuvni taqozo etadi. U mavzu doirasidagi nazariy asoslar, pedagogik prinsiplar, texnologik vositalar hamda baholash usullarini xorijiy va mahalliy tajribalarni hisobga olgan holda o'zaro integrativ tarzda ko'rib chiqishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Barajas, M., & Owen, M. The Concept and Use of the Virtual Learning Environment in Teaching: A Literature Review. – International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, 2018, 8(6), 1296-1304.
- 2.Koehler M. J., Mishra P., Cain W. What is Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK)? // Contemporary Issues in Technology and Teacher Education. 2013. Vol. 13, No. 1. P. 4–23.
- 3.Rahiem, M. D. H. Storytelling in Early Childhood Education: Time to Go Digital. – International Journal of Child Care and Education Policy, 2021, 15(1), 4.
- 4.Triasanti R. COVID-19 and digital adoption in literature teaching. – Education Science, 2022. P. 33-41.

Shodmonoy ABDUG'ANIYEVA,
Qori Niyoziy nomidagi
tarbiya pedagogikasi milliy instituti
mustaqil tadqiqotchisi
e-mail: aidazubayrovna@gmail.com

TARBIYA DARSLARIDA BLUM TAKSONOMIYASIDAN FOYDALANISHDAGI YANGI YONDASHUVLAR, MAVJUD MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada tarbiya darslari mazmunini chuqurlashtirish, o'quvchilarda yuksak tafakkur ko'nikmalarini shakllantirishda B.Blum taksonomiyasining didaktik imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, amaliyotda uchrayotgan asosiy muammolar – dars maqsadlarini noto'g'ri belgilash, taxliliy savollar yetishmasligi, sinf muhitining passivligi va o'qituvchi metodik tayyorgarligining sustligi kabi jihatlar atroficha o'rganilib, ularni bartaraf etish yo'llari taklif etilgan. Xususan, tarbiya darslarida reflektiv fikrlashni rivojlantirish, ko'p bosqichli savol-javob metodikasi, emotsional-boshqaruvchan baholash modellari orqali yuqori darajadagi kognitiv faoliyatni rag'batlantirishning samarali strategiyalari maqolaning asosiy mazmuni sifatida xizmat qildi.

Kalit so'zlar: blum taksonomiyasi, tarbiya darslari, pedagogik muammolar, analitik yondashuv, o'qituvchilar malakasi, o'quv dasturlari, baholash tizimi, interfaol metodlar, tanqidiy fikrlash

Аннотация: в этой статье анализируются дидактические возможности таксономии Б.Блума в углублении содержания уроков воспитания, формировании у учеников высоких навыков мышления. Также подробно рассмотрены основные проблемы, встречающиеся на практике, такие как неправильное определение учебных целей, отсутствие подробных вопросов, пассивность классной среды и слабая методическая подготовка учителя, предложены пути их преодоления. В частности, в качестве основного содержания статьи служили эффективные стратегии развития рефлексивного мышления на уроках воспитания, многоступенчатой методики вопросов и ответов, стимулирования высокого уровня когнитивной деятельности посредством моделей эмоционально-управленческой оценки.

Ключевые слова: таксономия Блума, уроки воспитания, педагогические проблемы, аналитический подход, квалификация учителей, учебные программы, система оценки, интерактивные методы, критическое мышление

Annotation: this article analyzes the didactic possibilities of B.Bloom's taxonomy in deepening the content of parenting lessons and developing students' high thinking skills. The main problems encountered in practice, such as incorrect definition of educational goals, lack of detailed questions, passivity of the classroom environment and poor teacher training, are also considered in detail, and ways to overcome them are proposed. In particular, the main content of the article was effective strategies for developing reflexive thinking in parenting lessons, multi-stage question-and-answer techniques, and stimulating a high level of cognitive activity through emotional and managerial assessment models.

Key words: Bloom's taxonomy, parenting lessons, pedagogical problems, analytical approach, teacher qualifications, curricula, assessment system, interactive methods, critical thinking

Bugungi global ta'lim jarayoni ta'lim mazmunining shakldan mazmunga o'tishini, shunchaki faktlar yodlash emas, balki mustaqil fikrlovchi, tanqidiy qaror qabul qiluvchi, ijtimoiy jihatdan mas'uliyatli shaxsni shakllantirish zarurligini taqozo etmoqda. Ayniqsa, **tarbiya darslarida o'quvchilarning emotsional-intellektual faoliyatini faollashtirish**, ularni o'z shaxsiyati va ijtimoiy muhitiga nisbatan ongli pozitsiyaga olib chiqish dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Bu vazifani amaliy hal etishda

didaktik vosita sifatida **Bloom taksonomiyasi** katta metodik salohiyatga ega ekanligi so'nggi yillarda ilmiy-amaliy jihatdan isbotlanmoqda.

Ta'lim jarayonida **taxliliy va reflektiv tafakkurni rivojlantirish** borasida Bloom taksonomiyasining 6 bosqichli modeli — bilish, tushunish, qo'llash, tahlil, sintez va baholash — o'quv faoliyatini tizimlashtirishga, tarbiya maqsadlarini aniq yo'naltirishga xizmat qiladi.

Hozirgi kunda respublika umumta'lim maktablarida tarbiya darslari ko'proq axloqiy mavzular doirasida

o'tiladi, ammo bu jarayon ko'plab hollarda **murakkab fikrlashni shakllantirishga yo'naltirilmagan**, savol-javoblar sathida qolmoqda. Shu jihatdan qaralganda, Bloom taksonomiyasi asosida tuzilgan savollar va dars rejasi nafaqat tarbiyaviy maqsadlarni aniq ifodalashga, balki o'quvchini ongli, reflektiv faoliyatga jalb etishga yordam beradi.

Aynan mana shu fikr-muloazarlarda aks etgan jihatlarni inobatga olib, dastavval, Blum taksonomiyasining tarbiya darslaridagi ulkan salohiyatini anglab yetish zarur. Bu taksonomiya bilish faoliyatining oltita bosqichini – bilish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, sintez qilish va baholashni – o'z ichiga oladi. An'anaviy tarbiya darslarida ko'pincha bilish va tushunish darajasiga urg'u berilib, o'quvchilar axloqiy qoidalar, ijtimoiy normalar va qadriyatlarni oddiygina yodlab olib, ularning chuqur ma'nosini anglab yetmasliklari kuzatiladi. Bu holat o'z navbatida yoshlarning hayotdagi turli vaziyatlarda to'g'ri qarorlar qabul qilishda qiynalishiga, axloqiy dilemmalarga duch kelganda o'zlarini yo'qotib qo'yishlariga olib kelishi mumkin. Blum taksonomiyasidan foydalanish esa bu cheklovlarni bartaraf etadi.

Biroq bunda samarali yondashuvni amaliyotga joriy etish bir qator jiddiy pedagogik muammolarni keltirib chiqaradi. Birinchi navbatda, o'qituvchilarning malakasi va tayyorgarligi masalasi turadi. Ko'pchilik o'qituvchilar hali ham an'anaviy o'qitish usullari bilan dars berishga o'rganganlar. Ularning Blum taksonomiyasi bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalari yetarli bo'lmasligi sababli, yuqori darajadagi fikrlashni rag'batlantiruvchi, interfaol va innovatsion dars topshiriqlarini ishlab chiqishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Faqat ma'ruzaviy usulda dars berish o'quvchilarning passiv tinglovchi bo'lib qolishiga olib keladi, holbuki Blum taksonomiyasi faol ishtirokni talab qiladi. Dars berish jarayonida "Nima uchun?" va "Qanday qilib?" kabi savollarni berish o'rniga, ko'pincha "Kim?", "Nima?" kabi faktik savollar bilan cheklanishadi. Bu esa o'quvchilarning chuqur tushunish va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga to'sqinlik qiladi.

Ikkinchi muhim muammo – mavjud o'quv dasturlari va materiallarining moslashuvidir. Hozirgi tarbiya darsliklari va o'quv dasturlari asosan faktik bilimlarni o'zlashtirishga qaratilgan bo'lib, o'quvchilarni tahlil qilish, sintez qilish va baholash kabi yuqori darajadagi bilish faoliyatiga undamaydi. Bu materiallar ko'pincha quruq ma'lumotlarni o'z ichiga oladi va hayotiy vaziyatlar bilan bog'lanmagan bo'ladi. Natijada, o'quvchilar o'rgangan qadriyatlarni real hayotda qo'llashda qiynalishadi. Masalan, "vatanparvarlik" tushunchasi haqida ma'lumot berilishi mumkin, lekin o'quvchilarga

vatanparvarlikni amalda qanday namoyon etish, turli murakkab vaziyatlarda vatanparvarona qarorlar qabul qilish ko'rsatilmaydi. Mavjud o'quv-uslubiy majmualarni Blum taksonomiyasi mezonlariga mos ravishda qayta ko'rib chiqish va boyitish dolzarb vazifadir. Bu jarayon yangi, amaliyotga yo'naltirilgan topshiriqlar, keys-stadi usullari va loyiha ishlarini o'z ichiga olishi kerak.

Uchinchi muammo – baholash tizimining murakkabligi. Tarbiyaviy maqsadlarga erishishni obyektiv va adolatli baholash har doim pedagogika sohasida qiyinchilik tug'dirgan. Blum taksonomiyasi asosida baholash tizimini yaratish, o'quvchilarning bilish faoliyatini har tomonlama, ya'ni ularning nafaqat bilimlarni eslab qolishini, balki ularni tahlil qilish, muammolarni hal qilish va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini ham baholashni talab qiladi. An'anaviy testlar va og'zaki so'rovlar bu darajadagi baholash uchun yetarli emas. Qolaversa, tarbiyaviy jarayonda erishilgan natijalarni miqdoriy jihatdan aniqlash ham o'ziga xos qiyinchiliklarga ega. Axloqiy o'sish, qadriyatlarni o'zlashtirish kabi jarayonlar bevosita o'lchanadigan ko'rsatkichlar emas. Shuning uchun baholashda kuzatuvlar, o'quvchining o'z-o'zini baholashi, sinfdoshlari tomonidan baholash (peer assessment), loyiha ishlari natijalari va bahs-munozaralardagi faollik kabi sifatli usullardan foydalanishni talab etadi.

To'rtinchi muammo esa dars vaqti va resurslarning cheklanganligi bilan bog'liq. Yuqori darajadagi fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan interfaol mashg'ulotlar, munozaralar va loyiha ishlari an'anaviy ma'ruzalarga nisbatan ko'proq vaqt talab qiladi. Tarbiya darslariga ajratilgan cheklangan soatlar bu kabi faoliyatlarni to'liq amalga oshirishga imkon bermaydi. Ko'pincha, tarbiya darslari o'quv rejasida ikkinchi darajali deb qaralib, unga yetarli vaqt ajratilmaydi. Shuningdek, zamonaviy o'qitish metodlari uchun zarur bo'lgan didaktik materiallar, texnologik vositalar (proyektorlar, interfaol doskalar, kompyuterlar) va qo'shimcha resurslarning yetishmasligi ham Blum taksonomiyasini samarali joriy etishga to'sqinlik qiladi.

Va nihoyat, beshinchi muammo – o'quvchilarning turli darajadagi tayyorgarligi. Har bir sinfda o'quvchilarning qobiliyatlari, bilim darajalari va qiziqishlari turlicha bo'ladi. Ba'zi o'quvchilar tez o'zlashtirsa, boshqalarga ko'proq vaqt va yordam kerak bo'ladi. Barcha o'quvchilarni Blum taksonomiyasining turli darajalariga, ya'ni oddiy bilishdan tortib, murakkab baholash bosqichlariga qadar samarali jalb qilish uchun differensial yondashuv talab etiladi. Bu har bir o'quvchining individual ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos keladigan topshiriqlar va o'quv strategiyalarini

ishlab chiqishni anglatadi. Bir xil topshiriq barcha o'quvchilarga birdek samara bermasligi mumkin. O'qituvchi har bir o'quvchining shaxsiy rivojlanish trayektoriyasini hisobga olishi va ularga o'ziga xos yordam ko'rsatishi lozim. Shuningdek, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, ularning tarbiya darslariga qiziqishini uyg'otish ham muhim masala. Bu ayniqsa hozirgi zamon yoshlari texnologiya va vizual ma'lumotlarga ko'proq moyil bo'lgan bir sharoitda yanada dolzarbdir.

Yuqorida qayd etilgan pedagogik muammolarni hal qilish uchun kompleks va tizimli yondashuv zarur. Birinchi va eng muhim qadam – o'qituvchilarning uzluksiz malakasini oshirishdir. Ularga Blum taksonomiyasi nazariyasi va amaliyoti bo'yicha muntazam seminarlar, treninglar va master-klasslar tashkil etish kerak. Hozirgi tarbiya darsliklari va o'quv dasturlarini Blum taksonomiyasi mezonlariga mos ravishda tubdan qayta ko'rib chiqish va yangilash maqsadga muvofiqdir. Yangi o'quv materiallari amaliy mashg'ulotlar, hayotiy vaziyatlarni tahlil qilishga qaratilgan misollar va o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rag'batlantiruvchi loyiha ishlarini o'z ichiga olishi kerak. Uchinchi muhim qadam – samarali baholash tizimini yaratish. Blum taksonomiyasi asosida tarbiyaviy maqsadlarga erishishni baholash uchun aniq mezonlar va vositalarni ishlab chiqish zarur. Bu baholash tizimi o'quvchilarning nafaqat bilimlarni eslab qolishini, balki ularni tahlil qilish, baholash va sintez qilish kabi ko'nikmalarining shakllanish darajasini ham aks ettirishi lozim. Portfolio, loyiha asosidagi baholash, o'z-o'zini baholash va o'zaro baholash (peer assessment) kabi metodlar bu jarayonda samarali bo'lishi mumkin. To'rtinchi yechim – interfaol o'qitish metodlarini faol qo'llash va dars vaqtini samarali taqsimlash. Tarbiya darslarida muammoli o'qitish, keys-stadi, rolli o'yinlar, munozaralar, loyiha ishlari va miya hujumi kabi interfaol metodlardan keng foydalanish o'quvchilarning

faolligini sezilarli darajada oshiradi va ularda yuqori darajadagi bilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Va nihoyat, beshinchi yechim – ta'lim resurslari bazasini boyitish. Tarbiyaviy jarayonda foydalanish mumkin bo'lgan qo'shimcha resurslar, adabiyotlar, elektron materiallar, videodarslar, interfaol mashqlar va zamonaviy texnologiyalarni ta'minlash muhim. Bu resurslar o'qituvchilarga darslarni yanada qiziqarli va samarali tashkil etishda yordam bersa, o'quvchilarga mustaqil bilim olish va o'z qobiliyatlarini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Shunday qilib, tarbiya darslarida Bloom taksonomiyasidan foydalanish hozirgi ta'lim tizimida faqat nazariy asos emas, balki amaliy metodologik vosita sifatida tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Shu yondashuv asosida o'quvchilarning bilimdan faoliyatga o'tish bosqichlari aniq tartiblanadi, yuqori darajadagi fikrlash malakalari bosqichma-bosqich shakllanadi. Biroq bu jarayonda o'qituvchilarning metodik savodxonligi, darslik va o'quv materiallarining mosligi, baholash mezonlarining zamonaviylik darajasi kabi muammolar saqlanib qolmoqda.

To'plangan manbalar asosidagi natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'limda kognitiv rivojlanishga asoslangan yondashuvlarni qo'llash orqali nafaqat o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, balki ularning shaxsiy qadriyatlar tizimi ham shakllanadi. Taksonomik metodlar, ayniqsa, tarbiya darslarida o'quvchilarning axloqiy, estetik va ijtimoiy ongini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega.

Shu bois, zamonaviy pedagogik amaliyotda Bloom taksonomiyasining zamonaviylashtirilgan shakllaridan foydalanish, mahalliy ijtimoiy-madaniy kontekstga moslashtirish, hamda interfaol metodlar bilan integratsiyalash zaruratga aylanmoqda. Bu esa o'z navbatida pedagoglarning doimiy metodik tayyorgarligini, innovatsion fikrlashini va izchil malaka oshirishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Жўраев А. Р. Педагогик тафаккур ва инновацион ёндашувлар. – Т.: Турон-Иқбол, 2021. – 256-б.
2. Халилова Н. А. Блум таксономияси асосида дарс жараёнини ташкил этиш методикаси. // “Таълим ва инновациялар” илмий-амалий журнали. – 2022. – №4(18). – Б. 34-40.
3. Қодирова М. Р. Замонавий дарс таҳлилида Блум таксономияси. // “Педагогика ва психология муаммолари” журнали. – 2023. – №1. – Б. 45-50.
4. Krathwohl D. R. A Revision of Bloom's Taxonomy: An Overview // Theory into Practice. – 2002. – Vol. 41, No. 4. – P. 212-218.
5. Anderson L. W., Krathwohl D. R. (Eds.). A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives. – New York: Longman, 2001. – 352 p.

Marhabo ISMOILOVA,
Qarshi davlat universiteti,
Yangi o'zbek adabiyoti va adabiyot nazariyasi
kafedrası o'qituvchisi

“BOBURNOMA”DA TARIXIY SHAXSLAR OBRAZI” MAVZUSIDAGI MUSTAQIL TA’LIM MASHG’ULOTLARIDA O’QITISHNING YANGI USULLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada buyuk mutafakkir Boburning “Boburnoma” asarida tasvirlangan tarixiy shaxslar obrazini zamonaviy texnologiyalar vositasida o’qitish masalasi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so’zlar: tarix, asar, obraz, metod, texnologiya, ta’lim, usul, dars, sifat, natija, samaradorlik.

Аннотация: в данной статье рассматривается вопрос обучения изображению исторических личностей, описанных в произведении великого мыслителя Бабура “Бобурноме”, с использованием современных технологий.

Ключевые слова: история, произведение, изображение, метод, технология, образование, метод, урок, качество, результат, эффективность.

Annotation: this article discusses the issue of teaching the image of historical figures described in the work of the great thinker Babur “Boburnoma” using modern technologies.

Key words: history, work, age, method, technology, education, method, lesson, quality, result, efficiency.

Yurtimiz kelajagi bo’lgan yoshlarni bilimli, tarbiyali, salohiyatli qilib voyaga yetkazish kun tartibidagi eng dolzarb muammolardan biridir. Biz mazkur maqolada “Boburnoma”da tarixiy shaxslar obrazi” mavzusidagi amaliy hamda mustaqil ta’lim mashg’ulotlarida o’qitishning bir qator yangi usullarini qo’llash haqida mulohazalarimizni bayon etdik.

O’quv faoliyati davomatni aniqlash va bugungi mavzuni e’lon qilish bilan boshlanadi. Mashg’ulotning rejasi yozdiriladi.

Reja:

1. “Boburnoma” asarining syujeti.
2. “Boburnoma”da tarixiy shaxslar tasviri.
3. Asarning badiiy xususiyatlari.
4. Xulosa.

Tayanch tushunchalar: tarix, adabiyot, badiiyat, obraz, poetika, adabiy tafakkur, tarixiy bosqich, davr, ijodiy tafakkur, iste’dod, she’riyat.

Amaliy mashg’ulotdan maqsad: talabalarga tarixiy-memuar asar, xususan, “Boburnoma”da tarixiy shaxslar obrazini tasviri haqida ma’lumot berish, ta’limning yangi usullarini qo’llashni o’rgatish.

Shundan so’ng talabalarga 3 ta kichik guruhga bo’linishlari taklif etiladi. Har bir guruhga A3 formatdagi qog’oz va rangli flomasterlar tarqatiladi. Har bir guruhga ma’ruzadan olgan bilimlar hamda mustaqil ravishda o’qib-o’rgangan bilimlari asosida

“Idrok xaritasi”ni yaratish topshiriq qilib beriladi. Bu topshiriqni bajarish uchun kamida 15 minut vaqt beriladi. Talabalar ana shu vaqt mobaynida guruh a’zolari bilan hamkorlikda topshiriqni bajaradilar. Shundan so’ng har bitta guruhdan liderlar chiqib taqdimot qiladilar.

O’qituvchi liderlar tomonidan qilingan taqdimotni tinglaydi va baholaydi. Baholashda taqdimotning mazmuniga, dizayniga, ma’lumotlarning mukammalligiga, talabaning nutqiga alohida e’tibor qaratadi. Har bir guruh lideri o’z taqdimotini 5 minutdan so’zlab beradi.

Shundan so’nggi bosqichda talabalarga qog’ozga chiqarilgan test savollari taqdim etiladi. Talabalar mavzu yuzasidan tuzilgan testlarni yechadilar.

1. Bobur Samarqandni qachon birinchi marta egalladi?

- A. 1497- yil oxirlarida
- B. 1500- yil
- S. 1497- yil boshlarida
- D. 1496- yil boshlarida

2. SHayboniyxon Samarqandni qanday qo’lga kiritgan?

- A. Sultonali Mirzoning onasi Zuhrabegim orqali
- B. Aholi taslim bo’lgani uchun
- S. Jangda g’olib chiqqani uchun
- D. Xonzodabegim yordami bilan

3. "Boburnoma" rus tiliga kim tomonidan tarjima qilingan?

- A. M. Sale
- B. V. Erskin
- S. Vitsen
- D. N. I. Pantusov

4. Qaysi asarda, qaysi shaharga quyidagicha ta'rif berilgan? "...SHahr va bozorida turkiy bilmas kishi yo'qtur. Elining lafzi qalam bila rostdur".

- A. "Boburnoma", Andijon
- B. "Boburnoma", Hirot
- S. "SHohnoma", Samarqand
- D. "SHajarai turk", Xiva.

5. "Boburnoma"da "Yunusxonning ikkinchi qizi edi", deb kim nazarda tutilgan edi?

- 1. Qutlug'nigorxonim
- 2. Mohimbegim
- 3. Oyshabegim
- 4. Qorako'zbegim

6. Quyida berilgan matn kimning qaysi asaridan olingan: *Shakl-shamoyili: baland bo'lyi, song'ir soqolli, qizil yuzli, norg'il kishi edi. Soqoli engagiga tushardi. Ikki yonog'ida soqoli yo'q edi. Juda shirinso'z kishi edi. Sallani o'sha zamon odatiga ko'ra, to'rto'rama chirmab, uchini roqqa, qoshining ustiga tashlab qo'yardi*

- A. "Shayboniynoma"
- B. "Boburnoma"
- S. "Abdullanoma"
- D. "Muhabbatnoma"

1. Quyida berilgan asar nomlarini mualliflarinig nomi bilan juftlang.

Asarlar	Ijodkorlar
"Boburnoma"	Atoyi
"Shayboniynoma"	Bobur
"Xamsa"	Muhammad Haydar mirzo
"Tarixi Rashidiy"	Navoiy

2. Ushbu fikr kim haqida berilgan: **Bu besh kunlik o'tar dunyo uchun o'shanday donishmand va qari otasini shahid qildi.**

- A. Badiuzzamon mirzo
- B. Muzaffar mirzo
- S. Umarshayx mirzo
- D. Abdullatif mirzo.

3. Bobur xotinlarining ismlari to'g'ri ko'rsatilgan qatorni toping.

- A. Oqbegim, Qorako'zbegim, Ma'suma Sultonbegim
- B. Gulruxbegim, Dildorbegim, Mohimbegim, Afg'oniyo og'acha

S. Gulchehrabegim, Gulrangbegim, Mohimbegim
D. Xadichabegim, Zuhrabegim, Oqbegim, Qorako'zbegim

Talabalar testni yechadilar. Javoblar tekshirilib, ballar e'lon qilinadi.

Shundan so'ng guruhlargamustaqil bajarish uchun quyidagi keys topshirig'i beriladi.

Keys. "Boburnoma" matnidan tarixiy shaxslar obrazlari tasviri berilgan sahifalarni toping va ularga ta'rif bering.

Namuna. *Tavalludi va asl-nasabi. Sakkiz yuz ellik yettinchi yili tug'ilgan edi. Abusaid mirzoning uchinchi o'gli, Sulton Ahmad mirzoning tug'ishgani edi. Shakl-shamoli: past bo'lyi, siyrak soqolli, semiz, kamhafsaliroq kishi edi. Axloq va fe'l-atvori yaxshi, namozni kanda qilmasdi. Tartib va boshqarish qobiliyati juda yaxshi edi. Hisob ilmini puxta bilardi. Viloyatlardan biror tanga, biror so'm ham uning ruxsatisiz xarj qilinmasdi. Navkarining maoshi hech qachon kamaytirilmasdi. Bazm va hadyasi, ziyofati va devoni (mahkamada ish yuritidhi) juda yaxshi edi. Barchasi qoida va tartib bilan olib borilardi. (Sulton Mahmud g'oziy. "Boburnoma", 44-bet)*

1-guruh.

Husayn Boyqaro, Muhammad Shayboniyxon, Abdullatif mirzo, Umarshayx mirzo, Shoh Tahmasp, Badiizzamon mirzo, Abdullatif mirzo, Sulton Mahmud, Sulton Ahmad.....

2-guruh

Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Badriddin Hiloliy, Kamoliddin Binoiy, Kamoliddin Husayn Gozurgohiy, Muhammad Solih, Abdulla Hotifiy, Osafiy, Mir Murtoz, Mullozodayi Mullo Usmon, Atoulloh Mahmud, Amir Shayxim Suhayliy, Xondamir, Badurazzoq mirzo, Asiriddin Axsikatiy, Bayramxon, Ahmad Hojibek, Husayn Ali Jaloyir, Sayfiy Buxoriy...

3-guruh

Qutlug' Nigorxonim, Xonzodabegim, Mehrbonubegim, Shahrbonubegim, Ruqiya sultonbegim, Maxdum Sultonbegim (Qorako'zbegim), Yodgor sultonbegim, Eson Davlatbegim, Mehr Nigorxonim, Shohbegim, Xo'b Nigorxonim, Ulusbegim, Robia Sultonbegim, Soliha Sultonbegim, Oyisha Sultonbegim, Ma'suma Sultonbegim...

Dars yakunida nazorat savollari beriladi. Shundan so'ng guruhlarga mustaqil ishlash uchun uyga vazifa beriladi, o'qituvchi mashg'ulotni xulosalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Adizova I.** O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. O'quv qo'llanma. –T.: 2007. 247-b.

2. Bobur Zahiriddin Muhammad. Boburnoma. –T.: Sharq, 2007. 287-b.

Дилобар ИЛЬМУРАДОВА,
старший преподаватель Каршинского
государственного технического университета

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ

Аннотация: в статье рассматривается роль образовательных технологий в повышении квалификации педагогов, а также влияние использования образовательных технологий на развитие профессиональных навыков педагогов, а также на постоянное обновление их профессиональных знаний и навыков.

Ключевые слова: образовательные технологии, педагогические технологии, креативное мышление.

Annotatsiya: ushbu maqolada o'qituvchilar malakasini oshirishda ta'lim texnologiyalarining o'rni haqida hamda pedagog kadrlar o'z kasbiy bilim va malakalarining uzluksiz yangilash barobarida kasbiy mahoratning rivojlanishida ta'lim texnologiyalaridan foydalanish samaralari yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim texnologiyalari, pedagogik texnologiyalar, ijodiy tafakkur, rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimi.

Annotation: this article discusses the role of educational technologies in improving the skills of teachers and the effects of using educational technologies in the development of professional skills of teachers, along with the continuous updating of their professional knowledge and skills.

Key words: educational technologies, pedagogical technologies, creative thinking, collaboration, learning.

Рост массового образования приводит к росту массового образования профессии учителя. Однако известно, что профессия учителя является одной из самых сложных профессий. Помимо этого, для того, чтобы стать настоящим учителем, необходимы еще и педагогические способности. Учитывая ограниченное количество людей, обладающих педагогическими способностями, мы становимся свидетелями того, что в систему образования включено большое количество людей, которые не обладают в полной мере этими способностями. В условиях бурно развивающейся науки, техники и инженерии необходимо отметить возрастающую сложность профессии учителя в современном обществе.

Подписание Президентом Ш. Мирзиёевым в нашей республике Указа “О внедрении системы непрерывного повышения квалификации руководящих и педагогических кадров высших учебных заведений” и одобрение предложений Министерства высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан и других министерств и ведомств, в ведении которых имеются высшие учебные заведения, по внедрению с 1 сентября 2019 года системы непрерывного повышения квалификации руководящих и педагогических кадров.¹

¹ Ш. Мирзиёев. Указ “О внедрении системы непрерывного повышения квалификации руководящих и педагогических кадров высших образовательных учреждений”. 2019.

Система предусматривает, что непрерывное профессиональное развитие управленческих и педагогических кадров включает:

самостоятельное профессиональное развитие по специальности;

альтернативное профессиональное развитие; непосредственное обучение в специализированных учреждениях переподготовки и повышения квалификации на основе образовательных программ.

Создание кафедр образовательных технологий в центрах непрерывного профессионального развития управленческих и педагогических кадров, наряду с развитием профессиональных знаний и навыков, создает основу для развития их навыков в области научных и прикладных исследований, технического прогресса и инноваций в преподаваемых дисциплинах, а также современных методов организации образовательного процесса.

По мнению специалистов, инновационные технологии – это нововведения и изменения в педагогическом процессе и деятельности учителя и ученика, а для их реализации в основном используются интерактивные методы. Уникальность таких методов в том, что они реализуются только посредством совместной деятельности учителя и учеников. [2] Процесс такого сотрудничества учителя и ученика имеет свои особенности, к которым относятся:

- принуждение учащихся к равнодушию на уроке, к самостоятельному мышлению, творчеству и исследованию;

- обеспечение преемственности интереса учащихся к науке в процессе обучения;
- укрепление интереса учащихся к науке в самостоятельном развитии с творческим подходом к каждому вопросу;
- постоянная организация совместной деятельности учащихся.

Каждая учебная программа содержит относительно сложные темы. Каждая тема, урок, предмет имеют свою технологию. При этом педагог должен учитывать специфику предмета, место и условия, а главное – возможности и потребности учащихся, а также умение организовать совместную деятельность. На основании вышеприведенных классификаций можно сделать вывод, что педагогическая технология определяет систему воздействия на учащихся со стороны педагогов, которая обеспечивает достижение профессионально-педагогических целей, дает возможность организовать педагогическую деятельность исходя из конкретных целей и контролировать ее технологичность.

Современные методы сегодня создают ряд возможностей для получения учащимися глубоких знаний, а также развивают умение отстаивать свое мнение, прививают опыт совместной работы и совместного преодоления трудностей в жизни.

Использование современных методов:

- изменяет обстановку в классе;
- определяет, как следует изучать предмет;
- активизирует каждого ученика.

Цель активизации через проблемное обучение заключается в том, что она заключается не в уровне подготовки отдельных мыслительных навыков, хаотично сосредоточенных в ней, а в систематическом осуществлении интеллектуальных воздействий для решения целевых задач. В такой деятельности слушатель анализирует, сравнивает, синтезирует, обобщает и, конкретизируя ее на практике, получает новую информацию. Иными словами, она заключается в расширении и углублении новых знаний на основе ранее приобретенных знаний.

С помощью технологии индивидуализации можно достичь следующего:

- учет факторов, приводящих к неспособности к освоению;

- методы коррекции индивидуальных недостатков в процессе приобретения знаний, навыков и умений в процессе мышления;
- учет и преодоление недостатков отсутствия мотивации и слабоволия в семейном воспитании;
- оптимизация образовательного процесса для одаренных и талантливых учащихся (с учетом творческой деятельности, внеклассной и внеклассной работы);
- предоставление свободы выбора образовательного процесса;
- формирование общеучебных навыков и умений;
- формирование у учащихся способности к самооценке;
- использование технических средств обучения, а также компьютеров.

Технология личностно-ориентированного обучения отличается от традиционных технологий обучения следующим: Основной целью обучения является организация мыслительного процесса, знания, умения, навыки формируются как продукт деятельности студента. Сила мыслительного процесса выше знаний, он проявляется как элемент саморазвития личности, как результат творческого поиска, сам этот процесс имеет большое значение, именно он вселяет радость творчества студента и преподавателя, вдохновляет на создание инноваций, побуждает к самостоятельным исследованиям и организации творческой деятельности.

Система дистанционного обучения применяется, когда возникают проблемы в реализации традиционной системы образования или, когда условия требуют этого процесса. Этот процесс создает основу для адекватного использования современных технологий для повышения эффективности образования в данной среде.

Поскольку основой дистанционного образования является самостоятельное обучение, у студентов развивается творческое мышление. В дистанционном образовании продолжительность процесса обучения строго не определена. Студент выполняет контрольные работы и сдает ответы самостоятельно, в удобное для него время. Это служит повышению эффективности дистанционного обучения.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Ш. Мирзиёев. Указ “О введении системы непрерывного повышения квалификации руководящих и педагогических кадров высших учебных заведений”. 2019.
2. Юлдошев Ж.Г., Усмонов С.А. “Внедрение современных педагогических технологий в практику”. Ташкент, 2008.
3. Киличева Ф.Б. “Педагогические технологии и педагогическое мастерство”. Учебно-методическое пособие. Ташкент, 2012.

Nargiza NAYIMOVA,

Senior lecturer,

Tashkent Institute of Management and Economics

E-mail: nargiz.nayimova93@gmail.com

Doctor of philological Sciences, professor

N.A. Based on the review of Jumaniyozova

REIMAGINING PART-TIME HIGHER EDUCATION: A TRANSITION TOWARD FULLY ONLINE SYSTEMS

Annotation: the rapid digitalization of education has reshaped part-time higher education, offering new opportunities for flexibility and accessibility. This study examines structural, pedagogical, and policy-level changes in part-time higher education in Uzbekistan, focusing on the shift toward fully online delivery. By analyzing global case studies, institutional readiness, and stakeholder perceptions, this article highlights benefits, challenges, and policy recommendations for a sustainable transition to online learning in part-time education.

Key words: *online learning, part-time education, Uzbekistan, digital transition, higher education, accessibility, pedagogy*

Аннотация: быстрая цифровизация образования изменила сферу заочного высшего образования, открыв новые возможности для гибкости и доступности. В исследовании рассматриваются структурные, педагогические и политические изменения в заочном образовании в Узбекистане с акцентом на переход к полностью онлайн-формату. На основе анализа глобальных кейсов, институциональной готовности и восприятия заинтересованных сторон, статья подчеркивает преимущества, проблемы и предлагает рекомендации для устойчивого перехода к онлайн-обучению.

Ключевые слова: *онлайн-обучение, заочное образование, Узбекистан, цифровой переход, высшее образование, доступность, педагогика*

Annotatsiya: ta'limning tez sur'atlarda raqamlashtirilishi, sirtqi oliy ta'limni tubdan o'zgartirib, moslashuvchanlik va ochiqlik uchun yangi imkoniyatlarni taqdim etdi. Ushbu tadqiqot O'zbekistondagi sirtqi ta'lim tizimidagi strukturaviy, pedagogik va siyosiy o'zgarishlarni tahlil qiladi, ayniqsa, to'liq onlayn ta'limga o'tish jarayoni markazda turadi. Jahon tajribalari, institutlar tayyorgarligi va manfaatdor tomonlar fikrlari asosida maqola foyda, muammo va tavsiyalarni yoritadi.

Kalit so'zlar: *onlayn ta'lim, sirtqi ta'lim, O'zbekiston, raqamli o'tish, oliy ta'lim, imkoniyat, pedagogika*

Introduction

Part-time higher education has historically served as a flexible pathway for adult learners, working professionals and students with family obligations. In post-Soviet countries like Uzbekistan, such programs were often designed as evening or correspondence courses. However, the COVID-19 pandemic has expedited the global shift to digital platforms in education, revealing new potentials and disparities in access to quality learning. According to the Education Sector

Analysis (2022), Uzbekistan's transition to online and hybrid education formats became more visible during the pandemic, emphasizing the urgent need to upgrade the digital infrastructure and train educators.

The growing internet penetration in Uzbekistan, recorded at 83.3% in early 2024 (DataReportal, 2024), and government initiatives such as "Digital Uzbekistan 2030" (Global CIO, 2024) underscore a national commitment to technological advancement. Yet, stark digital

divides remain between urban and rural areas, complicating the implementation of a truly inclusive online part-time education system.

Another critical dimension of this shift is the economic reliance of many private universities on part-time programs. These programs have historically provided a substantial portion of their operational revenue. A sudden transition to online-only formats—especially without sufficient institutional or government financial support—may threaten their financial stability. Reduced physical attendance could lead to downsizing of teaching staff, as fewer contact hours are required in online environments. Professors who rely on these roles for their primary income may face job insecurity or loss.

While the government's move toward online part-time education is commendable in fostering digital transformation, it carries social and economic risks if implemented too abruptly. Moreover, a significant portion of the population still perceives online education as less legitimate than traditional formats and lacks the digital literacy to fully engage with it. Therefore, while this reform aligns with global educational trends, it must be implemented with caution and inclusivity.

This research explores Uzbekistan's readiness for a full transition to online part-time higher education and proposes strategies to address infrastructure, pedagogy and policy challenges.

Methodology

This study adopted a mixed-methods approach to assess the viability of a full transition to online part-time higher education in Uzbekistan. Surveys were conducted with 231 part-time undergraduate students from universities in Tashkent, Samarkand and Andijan. Additionally, semi-structured interviews with 22 faculty members and administrators provided qualitative insights.

Quantitative questions focused on device ownership, internet stability, perceived effectiveness of online courses and student motivation. Qualitative data explored faculty readiness, instructional challenges and institutional policies. Policy documents, including the Digital Uzbekistan strategy, were analyzed

alongside international case studies from Open University and MOOC providers.

Research and Analysis

The data collected from surveys and interviews reveal both enthusiasm and hesitation among students and faculty toward online part-time education.

A majority (67%) of surveyed students reported appreciating the flexibility of online learning, while 48% noted difficulty maintaining motivation and time management. In rural areas, 76% of students indicated poor internet connectivity as a major barrier, compared to only 21% in urban centers. A considerable portion (42%) of students accessed coursework primarily via smartphones, limiting deep academic engagement.

Faculty responses reflected mixed preparedness. While 42% of instructors welcomed the shift, only 28% had formal training in online teaching. Many described institutional digital strategies as fragmented or outdated. Instructors also voiced concern over increased workloads and inadequate compensation for online course design and delivery.

Qualitative interviews revealed a shared perception that online education lacks the academic rigor and credibility of in-person learning. Students expressed concerns about reduced interaction, lower accountability and a feeling of isolation. Employers, too, were cautious, with only 31% reportedly viewing online degrees as equally valuable.

Despite these concerns, participants noted several positives. Online learning allowed working students to continue their education without leaving employment. Students with caregiving responsibilities found asynchronous content especially useful. Faculty acknowledged the potential of digital tools to personalize learning if properly supported.

Analysis of institutional policy documents showed that while most universities had adopted some digital platforms (e.g., Moodle, Google Classroom), these were inconsistently applied across departments. The absence of centralized guidance and quality assurance mechanisms undermined the effectiveness and scalability of online part-time programs.

Discussion

The findings reveal both promise and peril in transitioning part-time education to fully online formats. Increased access and cost efficiency are major advantages. Online systems allow students in remote areas and working individuals to pursue higher education without relocating or sacrificing employment (Hicks et al., 2014).

Yet, equity concerns persist. Digital exclusion is a primary threat to inclusive access. Without investments in infrastructure and support services, marginalized students will continue to face systemic barriers (World Bank, 2022). Similarly, the absence of localized, culturally relevant content can hinder learning outcomes.

Pedagogical transformation is crucial. Faculty need training in instructional design, use of LMS platforms and learner engagement techniques. National standards must be developed to ensure that online programs meet academic and professional benchmarks (Bardakci et al., 2023).

Conclusion

The transition to fully online part-time higher education in Uzbekistan presents both a necessary evolution and a profound challenge. The research findings indicate that while there is clear enthusiasm for the flexibility and accessibility

offered by online education, significant structural and societal barriers remain.

A primary concern is the digital divide, which continues to limit equitable access, particularly for rural students. Faculty training, resource allocation and consistent institutional support are lacking, threatening the quality and inclusiveness of educational delivery. Additionally, skepticism toward the legitimacy of online degrees remains widespread among students, faculty, and employers alike.

Economically, the transition also poses risks to private universities that depend heavily on income from part-time programs. The reduction of in-person hours may lead to job losses for faculty, especially adjunct and part-time instructors. Such outcomes demand careful policy planning and phased implementation strategies.

Despite these concerns, this transformation holds great promise. It offers opportunities to expand educational access, modernize teaching methods and align Uzbekistan's higher education system with global digital trends. However, to truly succeed, the government and educational institutions must adopt a holistic and inclusive approach—investing in infrastructure, developing robust quality standards, and prioritizing faculty and student readiness.

References

- Bardakci, S., Yilmaz, Y., & Avsaroglu, M. D. (2023). Unveiling scholarly insights: Quality assurance in open and distance education. *International Review of Open and Distributed Learning*.
- DataReportal. (2024). Digital 2024: Uzbekistan. <https://datareportal.com/reports/digital-2024-uzbekistan>
- Education Sector Analysis. (2022). Uzbekistan Education Sector Analysis: 2021. UNICEF/UNESCO.
- Gabdulhakov, R. (2020). Narrowing the digital divide in Uzbekistan's education system: COVID-19 lessons. *EUCAM Commentary*, 41.

Azima KHAYRATDINOVA,
Assistant Teacher,
Renaissance Educational University

DISTANCE LEARNING, EFFECTIVE APPROACHES TO DISTANCE LEARNING

Annotation: the article considers modern approaches to the organization of distance learning. The most important components of distance learning are defined. A brief description of distance educational technologies is given. The organization of the distance learning system is specified. The article also considers problems related to data confidentiality, the roles of teachers and digital devices.

Key words: *distance learning, educational technologies, organization of training, distance-learning system, the role of the teacher, digital devices, modern approaches, information technology.*

Аннотация: в статье рассмотрены современные подходы к организации дистанционного обучения. Определены важнейшие составляющие дистанционного обучения. Дана краткая характеристика дистанционных образовательных технологий. Уточнена организация системы дистанционного обучения. В статье также рассматриваются проблемы, связанные с конфиденциальностью данных, ролями учителей и цифровыми устройствами.

Ключевые слова: *дистанционное обучение, образовательные технологии, организация обучения, система дистанционного обучения, роль учителя, цифровые устройства, современные подходы, информационные технологии.*

Annotatsiya: maqolada masofaviy ta'limni tashkil etishning zamonaviy yondashuvlari ko'rib chiqiladi. Masofaviy ta'limning eng muhim tarkibiy qismlari aniqlangan. Masofaviy ta'lim texnologiyalarining qisqacha tavsifi berilgan. Masofaviy ta'lim tizimini tashkil etish ko'rsatilgan. Maqolada ma'lumotlarning maxfiyligi, o'qituvchilarning roli va raqamli qurilmalar bilan bog'liq muammolar ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *masofaviy ta'lim, ta'lim texnologiyalari, kadrlar tayyorlashni tashkil etish, masofaviy ta'lim tizimi, o'qituvchining roli, raqamli qurilma, zamonaviy yondashuvlar, axborot texnologiyalari.*

Distance learning is a form of education that allows one to gain knowledge and skills without having to physically attend an educational institution. This form of education is becoming increasingly popular in the modern world as it offers many benefits. In distance learning, students gain knowledge and skills using the Internet and other technologies. Unlike traditional education, where students have to attend classes or lecture halls, distance learning allows students to study anywhere and at any time.

Distance learning is one of the fastest growing sectors of education today, and its importance is only increasing with the growing number of people who want to get an education but cannot attend traditional educational institutions. Distance learning can be organized in various formats such as online courses, webinars, video lectures, e-textbooks, etc. Students can study the materials on their own or interact with the teacher and other students through online communication platforms. One of the main advantages of distance learning is the flexibility in choosing the time and place for classes. This allows students to study at their own pace and not waste time on traveling to the educational institution. In addition, distance learning can be more accessible to people

with disabilities, such as those with disabilities, visual impairments, or hearing impairments.

Key benefits of distance learning:

1. Save time and money. Students can study materials at their own pace, without having to travel to a school. In addition, the cost of distance learning can be lower than traditional learning.
2. Flexibility in choosing the time and place of classes allows students to study at a time and place that is convenient for them, which is especially useful for people with limited schedules.
3. Students can study materials at their own pace, which best suits their individual needs and ability to review difficult topics and skip material they already know. This allows them to spend more time on the topics that are most important to their careers.
4. Distance learning is accessible to people from different regions and countries. It is especially useful for those who live in remote areas or are unable to attend traditional educational institutions due to physical limitations.
5. More accessible learning for people with disabilities allows them to receive an education that was previously inaccessible due to physical or other limitations.

6. The ability to use different learning formats allows students to choose the format that best suits their individual needs and preferences.

7. The opportunity to receive education from the best teachers and professors from around the world allows students to receive a quality education that was previously unavailable.

8. The opportunity to study new subjects and obtain additional qualifications allows students to expand their knowledge and skills in various fields.

9. Convenient access to materials and resources for self-study allows students to get the information and support that they need anytime and anywhere.

10. The ability to study at a distance from home or work allows students to maintain their routine and not waste time traveling to the educational institution.

11. The ability to combine work and study without having to leave their place of work or residence allows students to combine their studies with other activities and not limit themselves in their choice of career opportunities.

However, there are also disadvantages of distance learning. The lack of personal contact between the teacher and the student may result in students not receiving sufficient support and assistance in the learning process. In addition, not all students may be motivated to study the material independently without proper support and supervision from the teacher. Students must be independent and disciplined, as there is no physical presence of the teacher to monitor their progress. In addition, the lack of personal contact with the teacher and classmates can negatively affect the motivation of students.

Also, it is necessary to take into account that distance learning requires certain technical equipment and access to the Internet. Not all students may have access to such resources, which may become an obstacle to their learning. In general, the effectiveness of distance learning depends on many factors, including the quality of materials, teacher support and the availability of technical resources. It is also important to take into account the individual characteristics of each student and provide them with sufficient support in the learning process. Despite the limitations, distance learning is still a relevant and effective way of obtaining an education.

Research shows that distance learning can be more effective than traditional learning in certain cases. For example, when students need to learn certain skills or knowledge in a short period of time.

The development of technology also contributes to the growth of distance learning. There are various forms of distance learning, such as online courses, webinars, video lectures and e-textbooks. The technologies used in distance learning also continue to develop, which allows for better quality learning and improved interactivity.

Distance learning has great potential for development in the future. However, in order to successfully implement distance learning, it is necessary to take into account its limitations and use modern technologies and teaching methods. One of the main limitations of distance learning is the lack of direct contact between students and the teacher and other students. This can lead to a feeling of isolation and lack of motivation in some students. Another limitation is the need to have good self-discipline and the ability to plan your time, since distance learning requires more independence and responsibility on the part of the student. Also, some fields of knowledge may require closer interaction between students and teachers, for example, in medicine or engineering, where it is necessary to conduct practical classes in laboratories or in practice.

Finally, distance learning may be limited by the availability of technical means and high-speed Internet, which may lead to difficulties in obtaining an education for people in remote areas or with limited financial resources. Distance learning is a relatively new approach to education that has become popular in recent years. Compared to traditional learning, distance learning has its advantages and disadvantages. Comparing the effectiveness of distance and traditional learning is a difficult task, as each of these methods has its own advantages and limitations. Distance learning is impossible without the use of information technology.

The prospects for the development of distance learning in the future are associated with increasing the availability and flexibility of education. With the development of technology and the expansion of Internet coverage, more and more people are gaining access to education that was previously inaccessible due to geographical, social or economic reasons. One of the areas of development of distance learning is the personalization of education. Through data analysis and the use of machine learning algorithms, online learning platforms can adapt courses and assignments to the individual needs and level of knowledge of each student. This will improve the quality of education and increase student motivation.

Reference

1. Blinov V.I., Yesenina E.Yu., Sergeev I.S. Pedagogy 2.0. Organization of students' educational activities: a teaching aid for secondary vocational education. - M.: Yurait, 2023. - 222 p.

2. Weindorf-Sysoeva M.E., Gryaznova T.S., Shitova V.A. Distance learning methods: a textbook for universities / edited by M.E. Weindorf-Sysoeva. - M.: Yurait, 2023.- 194 p.

A light pink background with a white plus sign at the top center, a red wavy line at the top right, the text 'TADQIQOTLAR' in bold dark blue in the center, and a white plus sign at the bottom right.

Nilufar KARIMOVA,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Til va adabiyot kafedrası o'qituvchisi

ALISHER NAVOIY G'AZALLARIDA HAMDONA ISLOMIY-IRFONiy QARASHLAR

Annotatsiya: ushbu maqolada Alisher Navoiyning turkiy va forsiy merosiga oid hamd yo'nalishidagi g'azallar janriy tabiati va ularning badiiy-ramziy g'azallardan farqli jihatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: hamd, "Xazoyin ul-maoniy", "Devoni Foni", "Xamsat ul-mutahayyirin", "Badoye' ul-bidoya", kulliyot, "G'aroyib us-sig'ar", Komil inson.

Annotation: this article discusses the genre nature of Alisher Navoi's ghazals in the Hamd direction, which are related to the Turkic and Persian heritage, and their differences from artistic and symbolic ghazals.

Key words: hamd, "Khazoyin ul-maoniy", "Divoni Foni", "Khamsat ul-mutahayyirin", "Badoye' ul-bidoya", kulliyat, "Gharoyib us-sigar", Komil inson.

Аннотация: в данной статье рассматривается жанровая природа газелей Алишера Навои хамдского направления, связанных с тюркским и персидским наследием, и их отличия от художественно-символических газелей.

Ключевые слова: хамд, "Хазойин ул-маоний", "Дивони фоний", "Хамсат ул-мутахайирин", "Бадое ул-бидоя", куллият, "Гаройиб ус-сигар", Комил инсон.

XV asrga kelib o'zbek g'azaliyoti Alisher Navoiy nomi bilan bog'liq holda kamolot cho'qqisiga chiqdi. Ulug' shoir o'zbek g'azalchiligini rivojlantirishda Sakkokiy, Atoiy, Lutfiyning ijodiy yutuqlariga suvandi. Fors-tojik adabiyotining uch buyuk vakili-Xusrav Dehlaviy, Hofiz Sheroziy, Abdurahmon Jomiyning g'azaliyotidan keng ko'lamda saboq oldi va ularning ijodiy tajribalariga yangiliklar ham kiritdi. Alisher Navoiyning turkiy va forsiy merosiga oid hamd yo'nalishidagi g'azallar janriy tabiati va ularning badiiy-ramziy g'azallardan farqli jihatlari oydinlashtirishga urinish mazkur tadqiqotning maqsadidir. Alisher Navoiy o'z devonlarining boshqa ijodkorlar devonlaridan to'rt jiddiy farqini "Badoye' ul-bidoya" ning debochasida sanab o'tadi. O'sha qaydlarning ikkinchi va uchinchilari bizning tadqiqotimizga bevosita daxldoridir, ya'ni "avval bitilgan g'azal uslubi xaysiyati" va "har harf g'azaliyotining avvalgi g'azali Tengri taolo hamdi bila muvashshah, yo rasul alayhissalom na'ti bila mufattah, yo mav'iza bila muvazzah" qilinganligidir [1:21]. Ulug' shoirning forsiy devonida o'ndan ortiq hamd g'azal mavjud. To'plam tarkibidagi ruboiy, qit'a kabi janrlar ham Alloh hamdi bilan boshlanadi.

Navoiyshunos olim A. Hayitmetov ta'biri bilan aytganda, "Islomga o'z davrining birdan bir yagona va odamlarga haq yo'lni ko'rsatuvchi, go'zallik va muhabbatga chorlovchi mafkura sifatida qaradi, tushundi, izohladi va unga amal qildi"[2:41-43]. Ma'lumki, Sharq mumtoz adabiyotida devon tartib berishning ikki xil (qasida bilan boshlash; kichik lirik asarlarni alifboga asoslangan maxsus tartibda joylashtirish) an'anasi mavjud edi. Hazrat Jomiy esa ana o'sha an'anaviy yo'lni davom ettirgan. Masalaga oydinlik kiritish maqsadida Alisher Navoiyning

"Xamsat ul-mutahayyirin"da har bir devonni maxsus nomlar bilan atash g'oyasini hazrat Jomiyga ishora etgani va ulug' murshid buni qimmatli maslahat sifatida qadrlab, undan amaliy foydalanganligini alohida ta'kidlash joizdir: "... Siz dag'i bu devonlarga munosib otlar qo'ysangiz deb edim. Alar qabul qildilar, ikki kundan so'ngra yana alar xizmatig'a yettim: juzv qo'yunlaridan chiqarib faqirg'a berdilar; devonlar uchun fehris bitib erdilar va har birin mavsum bir qismg'a qilib erdilar va bu ishg'a faqir bois bo'lg'onimni dag'i zohir qilib erdilar va holo kulliyotlarida davovin ibtidosida bitirlar va ul fehrisda hamd va na'tdin so'ngra mundoq ado qilibdurlarkim: "... davovini mutafarriqa az qasoid va g'azaliyot jam' omada bud va dar in valo az ta'rixi hijrati nabaviya to takmili miata tosia se sol pesh boqi namondaast, muhib va mo'taqidi darveshon, balki mahbub va mo'taqidi eshon Nizomul-millati vad-din Amir Alisher himmati sharif bar on ovardaast, ki davovini qasoid va g'azaliyotro ki adadi on ba se rasidaast". [3:68-69]. Yuqoridagi fikrlardan ma'lum bo'ladiki, Alisher Navoiyning taklifidan so'ng hazrat Jomiy kamtarlik bilan ta'kidlagan "mutafarriqa davovin"iga muqaddima bitilgan va muayyan bir tizimga solingan. Bu voqea yuqoridagi ma'lumotga ko'ra, 1491-yil (Jomiyning aytishicha, hijriy (yil hisobida) to'qqiz yuzga to'lishiga uch yildan ortiq qolmaganda sodir bo'lgan. Alisher Navoiyning ilk devoni esa 1478-1479 yillarda tartib berilgan [4:68-69]. Agar devonni hamd g'azal bilan boshlash Sharq mumtoz adabiyotida muayyan qoidaga kirgan an'ana bo'lganda, Alisher Navoiy "Badoye' ul-bidoya" debochasida uni faqat o'zining to'plamiga xos xususiyatlar qatorida sanamagan bo'lar edi.

“G‘aroyib us-sig‘ar” dagi 1-g‘azalda Haq Yaratgan eng mukammal mo‘jiza Komil inson ulug‘lanadi. “Navodir ush-shabob”ning dastlabki g‘azalida esa Haq yaratgan mavjudotlardan Insonni alohida ajratib turuvchi va uning mohiyatini belgilovchi ishq ta‘riflanadi. Chunki Inson Haqni tanish, anglash mas‘uliyatini bo‘yniga olgan. Mazkur g‘azal xuddi shu g‘oya talqiniga bag‘ishlangan:

Chu jilva ayladi ul husn istabon oshiq,
Saloyi ishqin etib ofarinish ichra nido.
Pari qabul eta olmay ani, magarki men,
Qilib otimni zalumu jahul birla ado. [5:21].

Ishqning inson taqdiridagi o‘rni, uning “tarixi” esa Qur‘oni Karimning “Ahzob” surasi 72-oyatida berilgan:

“Biz bu omonatni osmonlarga, yerga va tog‘u toshlarga ko‘ndalang qilgan edik, ular uni ko‘tarishdan bosh tortdilar va undan qo‘rqdilar. Inson esa uni o‘z zimmasiga oldi. Darhaqiqat, u (o‘ziga zulm qiluvchi va nodon edi), ya‘ni bu omonatning naqadar vazmin yuk ekanligini butun koinot bildi va uni ko‘tarishga qurbi yetmasligini sezdi, ammo inson o‘zi bilmagan holda o‘sha mushkul vazifasini o‘z zimmasiga oldi”. [6:427].

Ilohiy-irfoniy qarashlarga ko‘ra, odamni yaratishdan maqsad ko‘ngilning qudratini namoyish etish edi. “Badoye‘ ul-vasat”ning 1- g‘azalida Haq o‘zini pinhon etgan, ikki dunyo saodati mujassam, Haq ilmi va ishqining xazinasi—Ko‘n gil qudrati ulug‘langan:

Zohid, ko‘ngulning xilvatin matlub g‘ayridin orit,
Sen sayr qilsang qil, kerak ko‘nglungga bo‘lsa inzivo.

Desang Navoiy jon aro mahbub bo‘lg‘ay jilvagar,
Avval ko‘ngil ko‘zgusidin mahv ayla naqshi mosivo. [7:7]

Shoirning fikricha, ko‘ngil ko‘zgusida husni mutlaq jilvasini ko‘rmoqchi bo‘lsang, uni dunyo g‘amidan ozod qil, ya‘ni ko‘ngil toza bo‘lmasa, Haq aksi namoyon bo‘lmaydi. Hamd g‘azallarning mundariyasi yuksak ilohiy-irfoniy qarashlar asosida yaratilgan va tartib berilgan. Har ikki devon boshida kelgan g‘azallardagi “fikir” (ishq va ko‘ngil) ning mantiqiy davomini “Favoyid ul-kibar”ning 1-g‘azalida o‘qiymiz. Chunki ishq ko‘ngilga rahnamo bo‘lgach, u g‘aybiy olam asroridan naqsh oladi:

Ishqingda bir devonalig‘, shavqingda bir farzonalig‘,
Ag‘yordin begonalig‘ aylab o‘zungga oshno..
Bordur Navoiy bekase, ishq ichra andoqkim xase,
Chun o‘rtading oni base, do‘zaxda kuydurma yano. [8:7]

Ko‘ngil ko‘zgusida Vujud Mutlaqning aksini ko‘rgan oshiq Ishq o‘tida o‘rtanib, Uning vasliga talpinadi va bu dunyoda o‘zini bekasu benavo his qiladi. Bu-ilohiy ishq belgisi. Haq ishqida yonish esa Komil inson qismatidir. Shoir shuning uchun “Xazoyin ul-maoniy”ning tug‘rosi- g‘azalda Komil insonni madh etib, qolgan uch devonning o‘rniga ko‘ra 1- g‘azallarini insonni mumtoz etgan tushunchalar-ishq, ko‘ngil va

ilohiy ishqqa muhtalo –junun holatidagi oshiq ta‘rif talqiniga bag‘ishlagan.

Zehnidagi qur‘oniy ma‘noyu maqsad va g‘oyalar to‘laligi bois, Mir Alisher butun umrini, ijodini “risolat durining maxzani”, “gulshani ishq”, “jahoni sug‘ro, xujasta tugro”, “xok–nuri pok”, “bog‘i rizvon guli”, “maxzani irfon”–“barchadin ashraf inson” ning “sharif ul kavnayn” ekanligini eng kichik asardan-fariddan dostongacha isbotlashga, madh etishga bag‘ishladi. Shuning uchun ulug‘ shoir devonni Haqning sifatleri hamdi bilan emas, balki Haq san‘atining eng yuksak namunasi vasfi bilan boshlab, insoni komilning asl timsoli Muhammad payg‘ambarga bag‘ishlangan na‘t g‘azal bilan tugatadi¹[10:45].

Sening madoyihi na‘tingda, yo Rasululloh,
Tamom bo‘ldi Navoiy takallumi poki.

Bu to‘rt daftarida hamdu na‘t aro xalali,
Gar etmish o‘lsa ayon tab‘u kilki beboki. [8:438]

Ulug‘ shoirning har bir g‘azali o‘z mazmun silsilasiga, tizimiga ega. Uning har bir g‘azali inson ruhiyatining muayyan bir holati tavsifiga bag‘ishlanadi. “Xazoyin ul-maoniy” tug‘rosining har bir baytida esa kamolotga yetishning yetti ruhiy-ma‘naviy riyozat maqomoti va uning amaliy-nazariy bosqichi, solik qalb holining har maqomda o‘zgarib, Haqqa tobora yaqinlashib borishi ruhiy taraqqiyotning natijasi ekanligiga ishora qilinadi. Inson o‘zining ilohiyot mazhari ekanligini Ishq va Ko‘ngil orqali anglaydi. Devondagi g‘azalda tasavvuf ta‘limotining markaziy masalasi kamolotga yetishning shartlari (oshiq qalbi va ruhini yetti darajada kamolga erishtirish) kuchli ramziyat tizimi asosida talqin etilgan [10:45].

Shuning uchun hazrat Jomiy Mir Alisherning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi nufuzini: “Muhib va mo‘taqidi darveshon, balki mahbub va mo‘taqidi eshon Nizom ul-millati vaddin-Amir Alisher” (“darveshlar do‘sti va muxlisi, balki ular do‘st tutgan va ixlos qo‘ygan millat va din qoidalarining bilimdoni—Amir Alisher”),-deya faxr bilan e‘tirof etgan [3:69].

Shoir tasavvufning turli oqimlari, tariqat namoyandalarini so‘z iqlimida sohibqiron bo‘lishga va shariat ahlini esa quruq, soxta toat-ibodatdan, zohirbinlikdan, kaltabinlikdan qaytarishga intilgan, tariqat shariatning yuqori bosqichi, ularni ayrim-ayrim tushunish esa jamiyat hayoti uchun xavfli ekanligini qayta-qayta uqtirgan. Chunki “Haq va inson” munosabatlari shariat va tariqatda turlicha talqin etilgan. Shoir bu nizolarning asosiy sababini mohiyatni tushunmaslikda, ma‘rifiy saviyaning pastligida deb biladi. Alisher Navoiy devonida hamd, na‘t va mav‘iza yo‘nalishidagi ma‘rifiy-badiiy g‘azallardan keyin badiiy-ma‘rifiy g‘azallar joylashtirilgan [10:52].

Ma‘lumki, islom dini ikki asos ustiga qurilgan: ulardan biri Qur‘oni Karim bo‘lsa, ikkinchisi Hadisi sharifdir. Alisher Navoiyning har bir asari ana o‘sha

¹ Bekova N. “Alisher Navoiy she‘riyatida hamd poetikasi”. –Toshkent: O‘zResFA, “Fan” nashriyoti, 2006-yil. 45-bet

ma'naviy sarchashmalardan oziqlanadi. Tafakkurida qur'oniylar ma'no-mazmun to'raligi bois, ulug' shoirning hamd g'azallarida, Haqning qudratu azimati ulug'langan baytlarida o'sha ilohiy kitobdagi qissa, oyatlarga ishora va lavhalar quyilib keladi. Alisher Navoiyning hamd g'azallarida qur'oniylar g'oyalar quyidagi shakllarda ko'zga tashlanadi:

1) Qur'ondagi qissalar va teran g'oyalardan ilhom olish;

2) talmeh badiiy san'ati vositasida;

3) iqtiboslar olish orqali. [10:62]

"Tengri kalomi"ni "e'joz" (mo'jiza) deb bilgan Alisher Navoiy nazmni ham xuddi shunday muqaddas ilohiy ne'mat sifatida ulug'laydi:

Bo'lmasa e'joz maqomida nazm,

Bo'lmas edi Tengri kalomida nazm [11:61].

Ulug' shoir she'riyatga katta mas'uliyat bilan qaraydi, shuning uchun yuksak mantiqiy tafakkur mahsuli-baytlar mazmuniga qur'oniylar qissalar, oyatlar singib, Buyuk Ruhning mo'jizasi sifatida yana bir yaxlitlik paydo bo'ladi. Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatdiki, Alisher Navoiy hamd g'azallarida qur'on oyatlaridan faqat 10-11 o'rinda aynan foydalangan. Aksariyat g'azallarida esa oyatlarning mazmunidan bahramand bo'lgan. Buning sabablarini quyidagicha izohlash mumkin:

1) Qur'oni Karimdan hammaning ham bir xil saviyada xabardor emasligi bo'lsa;

2) Ulug' shoir takrordan saqlangan va qur'oniylar g'oyalar bilan she'rini sayqal berish bilan kifoylangan.

Zikri o'tgan tayanch tamoyillarga tayanib ulug' shoirning hamd g'azallarini islomiy-irfoniy ifoda shakliga ko'ra quyidagicha tasnif qilish mumkin:

1. Talmeh 2. Iqtibos 3. Tafsir 4. Tazmin

Quyidagi baytda arab tilidan olingan iqtibos

yordamida mulamma' san'ati hosil bo'lgan. Abdurahmon Jomiy she'riyatidagi bunday hodisa Alisher Navoiy hamdlari uchun faol hodisa emas [10:63-64].

"Lo aro fi-l-vuxudi illo hu",

Mahv shud nomi g'ayru naqshi sivo [8:7].

Alisher Navoiy ba'zi hamd g'azallarida Haqning sifatlarini ochiq-oydin vasf etsa, ko'pincha esa ularni tafsir yo'li bilan ta'riflab, asosli ishoralar orqali talqin etadi.

Har tiyra ro'zgorki, vaslingg'a yo'l topib,

Sendin, yetib charog'i hidoyat bila sanga [12:27].

Mazkur baytda Allohning Munir ismiga ishora qilingan. "Munir nur beruvchi, hidoyatga chorlovchi" ma'nolarini anglatadi. Bu nom bilan Tangriga murojaat qilinib, shu orqali nurlarning asli, maqomi va manzili Uning o'zi ekanligi aytilmoqda.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Alisher Navoiy hamd g'azallari badiiyati jihatidan ham g'oyat go'zal, barkamol asarlar sanaladi. Mavzuning muhimligini e'tiborga olgan shoir ularga jo qilinmish falsafiy g'oyalarni badiiy jihatdan yuksak timsollar vositasida ta'sirchan ifodalashga alohida diqqat qiladi. Hamd g'azallardagi bir-biridan yorqin badiiy lavhalar, muammo va mubolag'a, tashbih va tashxis, istiora va talmeh, husni ta'lil va tajnis kabi rang-barang she'riy san'atlar, yoqimli vazn va ohangdor qofiya hamda radiflar ana shundan dalolat beradi. Solik va Haq orasidagi munosabatlarni bosqichma-bosqich tasvirlab borish, har bosqich (Haq ma'rifatini anglash jarayoni)da suluk ahlining ruhiy-ma'naviy jihatdan yuksalib, Haqqa yaqinlashib borishi va xuddi shu jarayonda Haqning unga munosabatini ma'rifiy asoslash, gavdalanitirish Alisher Navoiy hamd g'azallari mavzu va g'oyalar olamining mundarijasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Навоий Алишер. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. 1-том. Бадоеъ ул-бидоя. – Тошкент: Фан, 1987.
2. Hayitmetov A. "Islomiy e'tiqod va buyuk ijod mahsuli" Imom al-Buxoriy. 2001. 1-son.
3. Навоий Алишер. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. 15-том. Хамсат ул-мутаҳаййирин. – Тошкент: Фан, 1999.
4. A. Abdug'afurov. "Xazoyin ul-ma'oniylar" jumboqlari (4-maqola). O'zbek tili va adabiyoti. 1998. 6-son. 7-bet.
5. Навоий Алишер. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. 1-том. Бадоеъ ул-бидоя. – Тошкент: Фан, 1987.
6. Қуръони Карим. – Тошкент: Чўлпон, 1992.
7. Навоий Алишер. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. 5-том. Бадоеъ ул-васат. – Тошкент: Фан, 1990.
8. Навоий Алишер. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. 6-том. Фавойид ул-кибар. – Тошкент: Фан, 1990.
9. Рустамов А. Шоирнинг биринчи ғазали. – Тошкент: Шарқ юлдузи, 1987. 3-сон. 175-бет.
10. Bekova N. "Alisher Navoiy she'riyatida hamd poetikasi". – Toshkent: O'zResFA. "Fan" nashriyoti, 2006-yil.
11. Навоий Алишер. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. 7-том. Хамса. Ҳайрат ул-аброр. – Тошкент: Фан, 1991.
12. Навоий Алишер. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. 3-том. Фаройиб-ус-сиғар. – Тошкент: Фан, 1988.

Olmos XURRAMOV,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti universiteti o'qituvchisi
khuramov.@navoiy-uni.uz

TARIXIY HIKOYALARDA BOBUR SIYMO SI

Annotatsiya: maqolada B.Omonning “Boburning bolaligi”, M.Uzoqovning “Bobur sog’inchi” asarlarda hikoya janri talablaridan kelib chiqib, Bobur obrazining o’ziga xos jihatlarini badiiy yo’sinda ifodalanganligi tahlil qilinadi. M.Uzoqovning “Bobur sog’inchi” hikoyasida Bobur tarjimai holining fojiaiy nuqtalaridan biri bo’lgan Vatanni tark etish voqeasini tasvirlash orqali bu tarixiy shaxs obrazining yorqin qirralarini ochib berishga erishgan. B.Omonning “Boburning bolaligi” hikoyasida bola Bobur psixologiyasini uning tushi, atrofdagilar bilan munosabati asnosida yoritganligi, bola obrazini namoyon etishga uringanligi, shuningdek hikoyada o’ta qisqa muddatda kechgan tahlikali tarixiy vaziyat qalamga olinganligi ko’rsatib berilgan.

Kalit so’zlar: tarixiy hikoya, tarixiy voqea, tarixiy shaxs, realistik hikoya, badiiy obraz, syujet, ijodkor mahorati, ichki kechinma.

Annotation: in the article, B. Amon’s “Childhood of Babur” and M. Uzokov’s “Babur’s Missing” are analyzed, based on the requirements of the narrative genre, and the artistic expression of the unique aspects of Babur’s image. In M. Uzokov’s story “Babur Missing”, they managed to reveal the bright aspects of the image of this historical person by describing the event of leaving the homeland, which is one of the tragic points of Babur’s biography. In the story “Babur’s childhood” by B. Amon, it is shown that the child illuminated Babur’s psychology through his dream, his relationship with the people around him, he tried to show the image of a child, and the dangerous historical situation that happened in a very short period of time was written in the story.

Key words: historical story, historical event, historical person, realistic story, artistic image, plot, creative skill, inner experience.

Аннотация: в статье анализируются произведения Б. Амона “Детство Бабура” и М.Узокова “Пропавший без вести Бабур”, исходя из требований повествовательного жанра и художественного выражения уникальных аспектов образа Бабура. В рассказе М.Узокова “Пропавший без вести Бабур” им удалось раскрыть яркие стороны образа этой исторической личности, описав событие отъезда с родины, которое является одним из трагических моментов биографии Бабура. В рассказе Б. Амона “Детство Бабура” показано, что ребенок пролил свет на психологию Бабура через его мечту, его взаимоотношения с окружающими людьми, он попытался показать образ ребенка, и была написана опасная историческая ситуация, которая произошла за очень короткий промежуток времени в этой истории.

Ключевые слова: историческая повесть, историческое событие, историческая личность, реалистическая повесть, художественный образ, сюжет, творческое мастерство, внутреннее переживание

Zamonaviy o’zbek nasrida X.Sultonning “Oy botgan pallada”, “Nuqta”, B.Omoning “Boburning bolaligi”, M.Uzoqovning “Bobur sog’inchi” hikoyalarinigina janr talablariga to’la javob beradigan asarlar sifatida qayd etish mumkin.

M.Uzoqovning “Bobur sog’inchi” hikoyasi Bobur hayotidagi bir muhim epizod haqida. M.Uzoqov voqea o’rni va vaqtini to’g’ri tanlagan. Natijada Bobur tarjimai holining fojiaiy nuqtalaridan biri bo’lgan Vatanni tark etish voqeasini tasvirlash

orqali bu tarixiy shaxs obrazining yorqin qirralarini ochib berishga erishgan.

Hikoya A.Qodiriy yo'lida vaqt tasviri bilan boshlanadi: "Hijriy 909, milodiy 1504-yil". [Uzoqov M. Bobur sog'inchi. 2013:113.]. Hikoya voqealari Isfaraning So'x qishlog'ida bo'lib o'tadi.

Dastlab So'x soyi, soyga quyiluvchi ariqlar, irmoqlar, soy qirg'og'ida o'sgan changal, yovvoyi jiydalar tasviri keladi. Bunda muallif peyzaj tasviri orqali Boburning vatani haqida ramziy tasavvur berishni maqsad qilgan. Darhaqiqat, vatan degani o'ziga kelib quyiluvchi turli viloyat, tuman, qishloq va xonadonlardan tashkil topadi. Uning qirg'oqlarida har xil o't-o'lanlar, daraxtlar, tikan va changallar singari turli-tuman odamlar yashaydi. Vatan taqdirini aynan shular belgilaydi. Agar bevaqt bo'ron esib, shu daraxt yoki o'simliklardan birontasini Vatan bag'ridan yulib ketsa, bundan vatan ko'ksida ham, uning farzandi ko'ksida ham o'chmas jarohat qoladi. Bizningcha, M.Uzoqov yuqoridagi peyzaj tasviri orqali mana shunday milliy falsafani ilgari surgan.

Keyingi tasvir bevosita Boburga ko'chadi. "Bir haftadirki, g'anamlari tufayli bobomeros ota yurtidan, mol-mulkidan, suymasada marhum to'ng'ichining onasi bo'lmish yoridan judo bo'lgan Zahiriddin Muhammad Bobur Mirzoning So'x va Hushyor ko'hpoyalariga tarqatilgan kamsonli, ammo sadoqatli bek va navkarlari qurol-yarog', ba'zilar ot, yengil ko'ch-ko'ron, ahli ayoli bilan So'x kentiga yig'iladilar". [Uzoqov M. Bobur sog'inchi. 2013:113.]. Ushbu jumla, talay o'tmish va hozirgi zamonga oid ma'lumotlar, holat va harakatlar qalashtirib tashlangan bo'lsa-da, o'quvchida Boburning shu paytdagi ijtimoiy holati haqida muayyan axborot bera oladi. Ammo ruhiy holat, Bobur va uning qo'shini ichida kechayotgan botin vaziyati bu jumladan anglashilmaydi. Jumla bor-yo'g'i xabar funksiyasini bajaradi, xolos. Ayniqsa, Boburning xotiniga nisbatan ishlatilgan "suymasada" so'zi bu ulkan tarixiy vaziyat xarakteriga mos tushmagan. Ayni paytda, shoh rutbasidagi shaxsning vafot etib bo'lgan ayoliga qarata "suymaslik" munosabatining oshkor qilinishi bu o'rinda o'quvchi nazaridan shafqatsizlik bo'lib tuyulishi turgan gap. O'ylaymizki, Bobur shoir qalbli hassos inson sifatida bu so'zni ishlatishdek tubanlikka bormas edi. Agar bu yozuvchining

topilmasi yoki tarixiy fakti badiiylashtirishdagi usuli bo'lsa, o'zini hech jihatdan oqlamaydi.

Hikoyadagi keyingi epizod mashvarat. Bu epizod mazmunan Bobur boshchiligidagi qochoqlarning So'xda qolib ketganlari. Buning sababi So'xdan Afg'onga o'tadigan dovonning qor bosgani, endi ketish payti bo'lganini bildirishga qaratilgan. Mashvarat davomida Bobur obrazi tabiatiga xos ikki jihat namoyon bo'ladi: birinchisi, Bobur ham xuddi bobosi Amir Temurdek jiddiy masalalarni hal etishda mashvaratga tayanganligi. Bunda Bobur Xo'ja Kalonbek, Shirimbek, Sulton Ahmad qorovul, Boboyi Peshag'ariy so'zlari, mulohaza, mushohadalarini diqqat bilan tinglaydi. Ulardan ba'zilar ekin-tekin bitib, oziq ko'payguncha kutishni, boshqalari siyosiy vaziyat tangligi, Shayboniixon, Sulton Ahmad, Ahmad Tanbalning yaqinlashib qolgani sabab tezroq yo'lga chiqishni taklif etadilar; ikkinchisi, Bobur o'zgalarning fikrlarini tinglashni bilishi, ularni solishtirib ichki muhokama qilishi, so'nggi qarorni esa shu asosda mantiqan chiqarishi. Shu tariqa mashvarat so'ngida Bobur o'z qarorini e'lon qiladi: "Ko'ngli ko'tarilgan bo'lsa ham aytilgan gaplarning og'irligidan bir muddat tin olgan Mirzo nihoyat, dedi:

– Tongda yo'lga chiqamiz". [Uzoqov M. Bobur sog'inchi. 2013: 117]

Navbatdagi epizod peshin namozi, unda kim imomatga o'tishi haqida. Bunda ham Bobur oxirgi qarorni aytadi. Imon-e'tiqodi, ma'naviyati barchadan yuksak kishini tavsiya etadi: Mulla Abduqodir o'tsin deydi. Xufton namozi epizodi peshin epizodiga ulanib ketadi. Bunda, asosan, Boburning ichki holatiga e'tibor qaratiladi. Komil mo'min sifatida Bobur o'z safarini xayrli qilishini so'rab Allohga iltijo qiladi. Joynamoz ustida uzoq qolib ketadi. Muallif mana shu ikki namoz tasviri orqali Bobur ma'rifiy dunyosini to'laroq namoyon etishga erishganini alohida ta'kidlashni istardik.

Safar oldidagi tunda Bobur chuqur xayolga toladi. Shu paytgacha boshidan o'tkazgan kunlarni o'ylaydi. Uning xayoliy assotsiatsiyasi tarzida Samarqand, Saripul kabi geografik makonlar, Toshkent, Mirzo Ulug'bek, Sulton Husayn, Sulton Mahmudxon, Qutlug' Nigorxonim singari tarixiy shaxslar sahnada ko'rinadi. Bu xotira tasviri jarayonida garchi biroz tig'iz holatda berilgan bo'lsa-da, hikoya muallifining yurtimiz tarixi, ayniqsa,

“Boburnoma”ni yaxshi bilishi ma’lum bo’ladi. Qisqa tush epizodi orqali muallif Boburni otasi Umarshayx Mirzo bilan bog’laydi. Safarga qonuniy, ma’naviy tus berishga erishadi.

Hikoyadagi yana bir epizod diqqatni tortadi. Safar oldidan qorabuloqlik qirg’iz biyi Boburga barcha anjomlari bilan ajoyib arg’umoq hadya qiladi. Bunda qirg’iz biyiga xos sof turkona xarakter namoyon bo’lishi bilan birgalikda, mahalliy mezbон aholining Boburga nisbatan chuqur hurmati va muhabbati ham aks etgan.

– Yaxshi boqib sovitilgan zotli tulpor, –deydi otni hadya qilayotib biy.–Quvsangiz yetkazadi, qochsangiz qutqaradi. Yopinchi’i yog’in-sochinli, issiq-sovuq tog’ havosida ish beradi. Mirzam, biz chorvadorlarning bolalari uchun yaratishga kirishganingiz, o’rganilishi o’rg’ay – yangi yozuvni tezroq yakunlab bizga-da yuborishni unutmang...

Shundan so’ng muallifning o’rinli bir badiiy izohi keladi: “O’ta ziqna, toat-ibodat va bilimga vaqt sarflashni noo’rin hisoblovchi, ammo ko’ngliga yoqqan kishiga og’zida chaynaganini-da ilinuvchi chorvador...” [Uzoqov M. Bobur sog’inchi. 2013: 124]

Hikoyaning so’nggi epizodi Boburning Vatanni tark etish oldidagi holati tasviriga qaratilgan. Bunda muallif xayolotga emas real holatga asoslangan. Karvon yo’lga chiqqan dastlabki paytda Bobur yo’l yoqasidagi baland cho’qqiga chiqadi. O’z karvonini kuzatadi, cho’qqidan to’rt tomonga boqib, Vatan sarhadlariga so’nggi bor iltijoli nigoh tashlaydi: “Mirzoning ko’ziga tonggi quyosh nurlari charog’on etgan Andijon qo’rg’oni, qo’rg’on sirtidagi mahallalar, Qo’shtegirmon bog’i, bog’ darvozasidan chiqqan qaddi egik ulug’ onasi Eson Davlatbegim ko’rindi...”

– Andijon,– dedi Mirzo,– Andijondan chiqqan quyosh olamni yoritadi...” [Uzoqov M. Bobur sog’inchi. 2013: 125]

“Boburning bolaligi” hikoyasi yuqoridagi hikoyada tasvirlangan tarixiy voqealardan biroz oldingi vaziyatning badiiy talqiniga qaratilgani bilan tahlilga tortishga loyiq. Ammo bu asar yuqoridagi ikki hikoyadan syujet harakatining sustligi, voqealar dinamikasidagi mujmallik, kompozitsion nomuvofiqligi, tilning nihoyatda zerikarliligi bilan ajralib turadi. Hikoya Bobur va ustozining urug’lar o’rtasidagi kelishmovchilik, qirpichoq haqidagi suhbat bilan boshlanadi.

Yosh Bobur Sulton Ahmad Mirzoning hujumiga qarshi chiqish oldidan momosi Esan Davlatbegim huzuriga kiradi. Uning duosini olmoqchi bo’ladi. Shu o’rinda keltirilgan Esan Davlatbegimning Boburga uzundan uzoq nasihati, Boburning muhim bir jang oldidan momosi oldida ko’z yosh qilib o’tirishi o’quvchini ishontirmaydi. Ishontirishi nari tursin g’ashini keltiradi. Haqiqatdan ham, Boburdek harbiy zamon vakili, podshohzoda, botir va irodali shaxsning bolaligiga bunday sentimental holat mantiqan to’g’ri kelmaydi. Jangga kirishayotgan sarkarda jang rejasini tuzadi, qo’shin holatini ko’zdan kechiradi, qalbi tubidagi jang suronini tinglaydi. Uning nasihat tinglab ko’z yoshi qilishga vaqti ham, xohishi ham bo’lmaydi.

Bizningcha, “Boburning bolaligi” quyidagi fazilatlar bilan hikoya deb nomlanishga haqli: 1) hikoya muallifi bola Bobur psixologiyasini uning tushi, atrofdagilar bilan munosabati asnosida yoritishga, bola obrazini namoyon etishga uringan; 2) hikoyada o’ta qisqa muddatda kechgan tahlilali tarixiy vaziyat qalamga olingan; 3) muallif imkoni darajasida ilk bor Boburning katta onasi Esan Davlatbegim obraziga chizgilar bergan; 4) asar sobiq sho’rolar davri (1983- yil)da yozilgan bo’lishiga qaramasdan unda milliy ruh, milliy tariximizga doir dolzarb ijtimoiy muammolar ko’tarilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бобоев Т. Адабиётшуносликка кириш. – Тошкент: Ўзбекистон, 2001. 560-б.
2. Қуроноф Д., Мамажоноф З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. –Тошкент: Akademnashr, 2010. 313- б.
3. Ҳотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1979.128- б.
4. Омон Б. Бобурнинг болалиги. – Тошкент: F.Фуллом, 2002.104-б.
5. Узоқов М. Бобур соғинчи. Ҳикоялар. – Тошкент: 2013.128-б.
6. Ҳайдарова Р. Тарихий ҳақиқат, бадийий тўқима ва уйдирма.// Шарқ юлдузи журнапи.2017.2-сон.
7. Ҳошимов И. Ҳиндистонда бобурийлар сулоласи салтанати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996.135-б.

Ozoda MAMAZIYOYEVA,
University of Business and Science
Til va adabiyot ta'limi kafedrası o'qituvchisi
omamaziyoyeva99@gmail.com

XX ASR BOSHLARIDA HAMD G'AZALLARINING SHAKLIY VA MAZMUNYIY TAKOMILI (SUHAYLIY IJODI MISOLIDA)

Annotatsiya: ushbu maqolada XX asr boshlari Namangan adabiy harakatchiligi namoyondalari, jumladan, Dadaxon qori Suhayliy adabiy merosidan o'rin olgan hamd g'azallari misolida shakliy va mazmuniy takomili qiyosiy-tahliliy aspektda ko'rib chiqiladi va xulosalar beriladi.

Kalit so'z: *hamd, g'azal, tavhid, munojot, tasavvuf, islom, diniy, badiiy, poetik, shafolat, na't.*

Аннотация: в статье в сравнительно-аналитическом аспекте рассматривается формальное и содержательное развитие представителей намаганского литературного течения начала XX века, в том числе газели “Хамд” из литературного наследия Дадахона Кори Сухайли, и делаются выводы.

Ключевые слова: *хамд, газель, единобожие, призывание, суфизм, ислам, религиозный, художественный, поэтический, заступничество, на'т*

Annotation: this article examines the formal and content-based development of the representatives of the Namangan literary movement of the early 20th century, including the hamd ghazals from the literary heritage of Dadakhon Qori Suhayli, in a comparative-analytical aspect, and draws conclusions.

Key words: *hamd, ghazal, monotheism, invocation, sufism, islam, religious, artistic, poetic, intercession, na't.*

Ma'lumki, devon shoirlarning kichik, ya'ni lirik asarlarini alifboga asoslangan maxsus tartib asosida joylashtiradigan to'plami hisoblanadi. Harflar asosida joylashtirishda o'sha asarlar, aytaylik, g'azallarning qofiyasi radifli bo'lsa – radifi qaysi harf bilan tugaganiga suyaniladi. Shu tariqa avval “alif”, keyin “be”, so'ng “te” va hakazo harflar bilan tugagan asarlar berib boriladi. Misol uchun, Navoiy devonlarida ham bu qoidaga qat'iy rioya etilgan. Bir harf turkumiga oid g'azallarni tartiblashda esa uning mavzusi asos qilib olingan. Har bir harf guruhi boshida dastavval hamd, keyin na't g'azal keladi. Agar shu harf bilan tugaydigan hamd g'azal bo'lmasa, guruh bevosita na't g'azaldan boshlanadi. Hamd g'azal ham, na't g'azal ham bo'lmasa, harfiy guruh mav'iza, ya'ni va'z-nasihati ruhida g'azal

bilan ochilgan. XX asr boshlari Namangan adabiy harakatchiligida o'zining boy lirik merosi bilan munosib o'rin egallagan Dadaxon qori Suhayliyning Haydarxon Yo'ldoshxo'jayev muharrirligida nashr qilingan “Yodgorim” to'plami ham devonchilik an'anasidan kelib chiqqan holda hamd va na't g'azallardan boshlanadi.

“Hamd” so'zi Navoiy asarlari lug'atida maqtov, madh, deb berilgan. Islomiy aqidaga ko'ra esa maqtov faqat va faqat Allohgagina loyiq, unigina maqtash mumkin va kerak. Shundan ham ma'lum bo'lib turibdiki, bevosita Alloh ta'rif va tavsif etilgan bo'lsa hamd g'azallar deyiladi. [1.3] Hamd g'azallarning aksariyatida shoir Alloh kulliy mavjudotning yaratuvchisi ekanligini badiiy til bilan ta'riflaydi. Yana bir muhim jihati shundaki, yaralganlarning bari – Allohning mavjudligiga

isbot. Chunki tasavvufda butun borliq Allohning zohir bo'lishidir, ya'ni har bir mavjudot – uning aksidir. Shu sabab, hamd g'azallar faqat ilohiy qudratni madh etish emas, balki badiiy tafakkur orqali ruhiy kamolot sari chorlov vazifasini ham bajaradi. Bu g'azallar orqali shoirlar ma'naviy yuksalish, tavba, tan olish va iltijo holatlarini ham ifodalaydilar.

Hamd g'azallarni, shartli ravishda, ikki turga ajratish mumkin:

1. Tavhid hamd g'azallar.
2. Munojot hamd g'azallar.[1.4]

Agar maqsad Allohning sifatlarini ta'riflashdan iborat bo'lsa, bunday g'azal tavhid deyiladi. Tavhid – “vohid” bilan bir o'zakdan paydo bo'lgan so'z. “Vohid” esa “yagona”, “yakka-yolg'iz”, “bir” degan ma'nolarni anglatadi. Demak, Xudoning yakka-yu yagonaligini, birligini, yolg'iz yaratuvchanligini ta'rif-tavsif etish tavhid bo'ladi.[1.5]

“Munojot” so'ziga Navoiy asarlari lug'atida yalinish, yolvorish deb ta'rif berilgan. Demak, munojot yalinib-yolvorish ma'nosini ifodalaydi. Munojot g'azallarda lirik qahramon Allohga iltijolar qiladi, undan bilib-bilmay qilgan gunohlaridan kechishini so'raydi.[1.7]

Suhayliyning “Yodgorim” she'riy to'plami janriy jihatdan juda rang-barang va poetik shakl-tuzilmalar bo'yicha boy ekani bilan ajralib turadi. Shu jihatdan uning ijodi ma'rifatparvarlik adabiyoti taraqqiyotida, ayniqsa poetik yangilanishlar jarayonida o'ziga xos o'ringa ega bo'lib, bu ikki turdagi hamd g'azallar asrlar davomida Sharq she'riyatida alohida estetik maktab bo'lib shakllangan va Suhayliy ijodida ham bu an'ana yangi shakl-u shamoyil asosida davom etganini yaqqol ko'rish mumkin.

Suhayliy quyidagi hamd g'azalida Allohning abadiyligi, birligi, beqiyosligi va rahm-shafqati kabi ilohiy sifatlarini yuqori badiiy saviyada tarannum etib, ya'ni Allohning na boshlanishi, na tugashini idrok etish yoki tasavvur qilish mumkin emasligini, u vaqt va makondan mustaqil, mavjudlikning boshlanishi va nihoyasini anglamaydigan mutlaq haqiqat, uni odam aqli bilan tushunib bo'lmashligini Qur'oni Karim oyatlariga asoslanib, chuqur tasavvufiy e'tiqodni badiiy poetika bilan mujassamlashtirgan holda madh etadi. Shoir bu g'azalda so'z tanlovi, badiiy

san'atlar, uslub vositalari orqali teologik haqiqatni estetik shaklda ifodalab bergani yaqqol ko'zga tashlanadi. Ixlos surasidan iqtibos keltirib: *“Qul huvallohu ahad”* – *“Ayting: U Alloh yagonadir”*, Allohga “kufvan ahad” – ya'ni o'xshash, teng, juft, sherik yo'q, Alloh har qanday sherik, o'xshashlik, hamtavalludlikdan pok, U mutlaq yakka-yu yagona, hatto “yolg'izlik” tushunchasi ham Unga teng emasligini ta'kidlaydi. Bu tasvir Allohni mavjudlikdan ham yuksak tushuncha ekanligini ko'rsatadi:

*Ey ulug' zoztingni yo'qdur avvaliga ibtido,
Na zavolu oxiriga, na tasavvur intiho.*

*Eyahadsan vohidubo'lmas senga kufvan ahad,
Birligingga “Qul huvallohu ahad”dur bir guvo.*

*Ey munazzah mislu monandu shariku juftdin
Poksan, tanhou tanholikda yo'q hamto sengo.*

G'azal davomida Suhayliy borliqning paydo bo'lishi, shuningdek, insonning yaratilishdagi sharafi haqida Qur'on voqealarga tayanib, estetik-falsafiy bayon beradi. Qur'onning *“Kun fa-yakun”* (“ikki harf” – ك – ن (kof – nun), ya'ni “Kun”ga: *“Bo'l – bo'ldi”* oyatiga ishora qilib, xalqona til bilan “Bo'l deding – paydo bo'ldi” degan soddalik ortida ilohiy, mutlaq iroda hamda uning qudrati sifatida tuproqdan yaratilgan insonni “bino” qilgan Allohning hikmati badiiy tasvir vositalari bilan mujassam bo'ladi. Alloh “bo'l” degani zahoti butun mavjudot, odam va osmon yaratiladi. Bu “ikki harf” – Allohning qudrati va amrining ramziy ko'rinishidir.

*Bo'ldi amring ikki harf ila jahon ijodiga,
“Bo'l” deding: paydo adamdin bo'ldi bu arzu samo.*

*Jumlai ahli malakka hikmating izhor etib,
Aylading hoki mazallatdin bani odam bino.*

Quyidagi baytlarda shoir Yaratganning adolat va rahmatiga bo'lgan yuksak ishonchini ko'rsatadi. Alloh mo'minni ham, kofirni ham insof va ehtiyoj nuqtasida ajratmasligi, bandaning haqli so'rovi rad qilinmasligi, balki so'ralsa va shafolat qilinsa, shaksiz ato etishini ta'kidlaydi. Bu esa Allohning **“Rahmon”** (barcha mavjudotga umumiy rahmat-u ne'mat ato etuvchi) sifatiga ishora qiladi. *“Talabda qolmagay mahrum hech”* degan ibora shoir nazarida inson qanchalik ojiz, gunohkor yoki hatto imonsiz bo'lsa-da, u rahmatga loyiq bo'lishi mumkinligini anglatadi.

Keyingi baytda shoir o'zining Muhammad (s.a.v.) ummatidan bo'lganini hayotidagi eng ulug' ne'mat, eng katta saodat sifatida e'tirof etib, Uni – shafolat mazhari, ya'ni insonlar uchun Qiyomat kuni eng so'nggi najot va umiddir, deb tasvirlaydi:

Mo'minu kofir talabda qolmagay
mahrum hech,
Harna hojat so'rsa navmid aylamay,
qilg'ung ato.

Bu saodat menga bas:
qilding Muhammad ummati,
Ul shafolat mazharikim shofei yavmil-jazo.

G'azalning yakuniy uch bayti Suhayliyning tavba, tavozu va iltijo ruhida, ya'ni munojot mazmunida yozilgan bo'lib, shoirning Allohning rahmatiga bo'lgan umidli va itoatli tavbasi bilan nihoyasiga yetadi. Shoir Alloh huzurida o'zini gunohkor, nuqsonli, riyokorlikdan holi bo'lmagan bir banda sifatida tasvirlaydi, Allohning afvi va karami – tavba qilgan bandaning har qanday gunohini kechira oladigan Yaratganning oliy sifati ta'kidlanadi. Allohning rahmati go'yoki bir bepoyon daryo sifatida tasvirlanib, undan kelgan bir to'lqinning o'zi minglab gunohkorlarni poklaydi. Oxirgi baytda esa mahshar kuni uchun iltijo qiladi: u gunohkor bo'lsa ham, Allohdan uni "do'stlar" qatorida hashr etishi, ya'ni tiriltirishini so'raydi:

Bormu hech mendinki nuqsonu
riyosiz bir amal,
Afvdur sendin karam, mendin erur jurmu xato.

Ursa to'lqin rahmating daryoi bepoyonikim,
Ming tuman mendek gunahkar
ahliga isyonzudo.

Tongla mahsharda qatori do'stlardin hashr qil,
Gar Suhayliy bir yomon quldur, senga bu iltijo.

Yuqorida berilgan hamd g'azalining tahlilidan oydin bo'ladiki, ma'lum shakliy va mazmuniy qoliplarga solingan hamd g'azallari XX asr boshlariga kelib birmuncha takomillashadi. Ya'ni tasnif qilib berganimiz: tavhid va munojot hamd g'azallari Suhayliy ijodida birga, qorishtirilgan holda kitobxonga havola etiladi. Natijada shakl va hajm jihatdan ayrim o'zgarishlar yuzaga keladi. Navoiy va uning zamondoshlari devonlaridan o'rin olgan hamd g'azallarining hajmi o'rtacha 7-9 baytni tashkil etgan bo'lsa, Suhayliy ijodida bu 16 baytni tashkil qilgan. Biroq shuni ta'kidlash kerakki, Allohni tavsiflash, uning sifatlarini keltirib madh etish, hamd-u sano aytish bilan bir qatorda unga tavba qilish bir-biridan ajratib bo'lmaydigan hodisa, aslida. Shuning uchun ham Suhayliy lirikasidan joy olgan hamd g'azallari ham shaklan, ham mazmunan chuqur ma'noli, ta'sirli va yanada betakrorlik kasb etgan.

Hamd va na't g'azallari shoirning shaxsiy e'tiqodini poetik shaklda ifodalash bilangina chegaralanmay, balki ular orqali o'quvchining ruhiy yuksalishiga, axloqiy o'zgarishiga, diniy-ma'naviy dunyoqarashining shakllanishiga faol ta'sir etadi. Suhayliy ijodidagi hamd va na't g'azallar ham ayni shu yo'nalishda — taqvo, tavoze', tavba, e'tirof va shafolat kabi fazilatlarni targ'ib etib, o'z davri axloqiy-estetik mezonlarini ifoda etuvchi adabiy hodisaga aylangan.

Xulosa qilib aytganda, Suhayliyning janrlar xilma-xilligi va poetik salohiyati uning ijodini nafaqat adabiy meros, balki poetik tajriba maktabi sifatida ham tahlil qilishga imkon beradi. Shoirda shakl va mazmun uyg'unligi, diniy, didaktik, lirik va hajviy qatlamlarning birgalikda mavjudligi uning badiiy tafakkuri chuqur, adabiy saviyasi yuqori bo'lgan ijodkor ekanidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 3.Фаффорова. Навоийнинг ҳамд ва наът ғазаллари. – Тошкент: Маънавият, 2001.64-б.
2. Суҳайлий. Ёдгорим. – Тошкент: Fikr-Media, 2009.192-б.
3. Афоқова Н. Жадид шеърини поэтикаси. – Тошкент: Фан, 2005.140-б.
4. Болтабоева О. XX аср бошларида наманганда адабий ҳаракатчилик: намояндалари, анъаналари, янгиланиши: филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертация. – Тошкент, 2019.148-б.

Zamira PORSIYEVA,
Qarshi davlat universiteti
Yangi o'zbek adabiyoti va adabiyot nazariyasi
kafedrası o'qituvchisi

JADID ADABIYOTIDA KITOBXONLIK MASALASI

Annotatsiya: mazkur maqolada jadid adabiyotida kitobxonlik, kitobga munosabat masalalari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: *kitob, ma'rifat, o'qish, bilim, salohiyat, olam, taraqqiyot, manba, fikr, ong, jaholat, jamiyat.*

Аннотация: в статье рассматриваются вопросы чтения и отношения к книгам в современной литературе.

Ключевые слова: *книга, просвещение, чтение, знание, потенциал, мир, развитие, источник, мысль, сознание, невежество, общество.*

Annotation: this article discusses the issues of reading and attitude to books in modern literature.

Key words: *book, enlightenment, reading, knowledge, potential, world, development, source, thought, consciousness, ignorance, society.*

Jadidchilik harakati XX asr boshlarida Turkistonda yuzaga kelgan keng qamrovli ijtimoiy-ma'naviy va ma'rifiy harakatdir. Uning asosiy maqsadlaridan biri xalqni uyg'otish, ilm-ma'rifatga chorlash va taraqqiyotga yetaklash bo'lgan. Bu maqsadga erishishda eng samarali vositalardan biri — kitobxonlikni targ'ib etish va rivojlantirish edi.

Jadidlar kitobni bilim, ma'rifat va insoniy kamolot manbai sifatida qadrlaganlar. Ular kitobni "ma'rifat kaliti", "ilm xazinasi" deb atab, o'z asarlarida ham kitob o'qish, undan foydalanish madaniyatini shakllantirishga katta e'tibor berishgan. Misol uchun, Abdulla Avloniy o'zining "Tarbiyayi atfol" asarida kitobxonlikni bolalar tarbiyasida asosiy omili sifatida ta'riflaydi. Jadidlar tomonidan yozilgan ko'pgina she'riy va nasriy asarlarda kitobxonlikka chorlovchi g'oyalar mujassam. Mahmudxo'ja Behbudiyning "Rahbari najot" maqolasida "Xalq kitob o'qimasa, ko'zi ochilmas", degan fikrlar bor. Abdurauf Fitratning maqolalarida ham kitobxonlik — insonni ijtimoiy faollikka yetaklovchi kuch sifatida ko'riladi.

Jadid maktablarida kitobxonlik alohida o'rin tutar edi. Ya'ni jadid maktablari an'anaviy dars berish bilan kifoyalanmasdan, kitob o'qishni o'rgatish, kitob orqali erkin fikrlashga da'vat qilishni maqsad qilgan. Shu sababdan jadidlar yangi darsliklar, alifbo kitoblari, adabiy to'plamlar va bolalar uchun she'riy kitoblar tayyorlashga jiddiy e'tibor berganlar. Ular kitobxonlikni nafaqat shaxsiy kamolot, balki jamiyatni uyg'otish, unda faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish vositasi sifatida ko'rganlar. "Tarbiya", "Oyina", "Shuhrat" kabi nashrlar orqali ular kitobxonlikni ommalashtirishga xizmat qilgan ko'plab maqolalarni chop etganlar, kitobxonlikni barcha qatlamlar, ayniqsa, ayollar va yoshlar orasida keng tarqatish zarurligini alohida ta'kidlashgan. Ular maxsus qizlar uchun kitoblar,

she'rlar va maslahatnomalar yaratishgan. Bu bilan ayollarning ham ma'naviy olamiga ta'sir o'tkazish, ularni savodli va ongli avlod tarbiyasiga tayyorlashni maqsad qilganlar.

Shoir, dramaturg, nosir va publitsist Mirmuhsin Shermuhamedov (Fikriy) ning "Befarزند Ochilidiboy" (1914) romani ijtimoiy voqelik va inson tafakkuridagi yangilanishlarning ko'lami badiiy tasvirda ham katta hajmdagi janrga ehtiyoj kuchayganligini ko'rsatadi. Adabiyotimiz oldida turgan bu muhim zaruriyatni o'z vaqtida anglagan Mirmuhsin Shermuhamedov: "Oramizda bo'ladurgon qoidaga xilof va bid'at ishlarimizni maqola ila yozib bitdurib, bo'lmasligiga ko'zim yetub, shul odatlarimiz uchun ro'mon yozib, el ko'ziga vositasi-la ko'rsatishga majbur bo'ldum" - deb yozadi.

Muallif romanda o'z davrining mashhur kishilaridan bo'lgan, iqtisodiy jihatdan o'ziga to'q Ochilidiboyning qalbida befarزند-liqdan tug'ilgan o'kinch-armonlarni ifoda etish asnosida goh uning farزندlik bo'lganida-da, zamonasiga munosib ma'rifatli o'g'il tarbiya qila olmasligiga urg'u bersa, goh tug'ilajak farزندini zamona xohishiga ko'ra tarbiyalashga ahd qilganligidan so'zlaydi. Ba'zan dialoglarga murojaat qiladi. Demakki, qahramonini turli vaziyat-holatlarda, ruhiy-psixologik jihatdan ochishga urinadi. Bu bilan milliy sarmoyadorlar o'z mulkini ilm yo'lida sarflashlari lozimligi haqidagi estetik ideallarini ham ifoda etadi.

Ko'rinadiki, Ochilidiboy shunchaki ma'rifatsiz kimsagina emas. U kekسا bo'lishiga qaramasdan, Yaratganning marhamatidan umidvor, ertaning orzulari bilan yashaydigan dili armonli, qalbi g'amga to'la kimsa hamdir. Ziyofat chog'ida hamdard do'stlarining munajatlaridan ko'ngli erigan boy o'z uyini topolmay hayajonlanib qoladi. Mazkur holat qahramon xayollarining parishonligi, fikri tarqoqligini, bilimsizligini

ko'rsatadi. Binobarin, romanda qahramonni keskin vaziyatlarda ochishga bo'lgan ilk urinish izlari ham kuzatiladi. Asardagi ikkinchi xarakterli jihat shundaki, yozuvchi ruhiy-psixologik holatlar tasvirida tush orqali ham tasvirlaydi. Qahramon sarobga aylangan xayollaridan ajralishni istamay qattiq iztirob chekadi. Natijada, reallik va xayolot, tush va haqiqat qorishiligi yuzaga chiqadi.

Ammo keyinchalik asarga bir qancha qo'shimcha obrazlar va ikkinchi syujet liniyasi ham kirib keladi. Bu manfaatparast so'fi va imom hamda kambag'al Qulahmad obrazlaridir. Bundan muallifning ko'zlagan maqsadi birinchidan, usuli jadid maktablarining afzalligini ko'rsatish bo'lsa, ikkinchidan, isrofgarchilikka yetaklovchi bid'at odatlarni tugatib, ortiqcha mablag'larni jamiyati xayriya hamda yangi maktablarga sarf qilish lozimligi xususidagi jadidchilik qarashlarini vositali tarzda targ'ib qilishdan, uchinchidan, johil imomu ta'magir eshon-so'fi va ma'rifatsiz Qulahmad va xotinining kulgili hollarini fosh etishdan iboratdir.

Ko'rinadiki, jamiyatning ilg'or fikrli kishilari hisoblangan jadidchilar bor diqqatlarini odamlarni kitobxon bo'lishga qaratdilar. O'zlari turli mavzularda, janrlarda asarlar yozib xalqqa taqdim etdilar. Bema'ni ishlar bilan mashg'ul bo'lmasdan, umrni foydali ishlarga sarflash kerakligi haqida ogohlantirdilar. Yozgan asarlarining qahramonlarini misol namuna ko'rsatdilar.

Buyuk millatparvar Cho'lpon ijodida ham ma'rifat g'oyalari ustuvorlik qiladi. Cho'lpon xalq va millatni razolat botqog'idan qutqarib, ma'rifatli bo'lishini istaydi. Asarlarida buni ifodalaydi. "Padarkush" dramasi buning yaqqol dalilidir. O'qimagan bolaning holi yomon, uning kelajagi barbod.

Hamza Hakimzoda o'zi "Yangi saodat" nomli asarining epigrafini

O'qib tahsili ilm ayla, maorif sharbatini yutg'il,

Tilingni jahldan qutqor, g'ami milalt bilan o'tkil,

degan misralarni tanlaganligi ham bejiz emas.

Mazkur satrlar zaminida yotgan ulkan hayotiy ma'no asarning markaziy qahramoni Olimjon obrazi orqali ochiladi. Hamza romanda G'oziboyning johilligi, uning o'gli Abulqahhorning ma'rifatsizligini tanqid qiladi. Ayni paytda Abulqahhorning kampir onasi Ro'zvon shafqati, ayoli Maryamning oqilaligi, sabr-toqat va bardoshi, qanoati barobaridagi mungli qalbini ishonarli chizadi. Olimjon va Xadichadagi ziyraklik, ilm-ma'rifatga intiluvchanlik, etimona mayus qalbi nidolari bilan omuxta tarzda tasvirlanadi. Sobirjondagi do'stga sadoqat, muallimdagi halimlik va mehr, Halimaxovdagi iffat hamda sahovat, dinu millat bolalariga ehtiromlik

Abdulahmonboydagi insonparvarlik, uning ayoli Shamsibidagi itoatkorlik, oilaviy masalalarda eru xotinning hamjihatligi, Nazokatxonimning samimiy muhabbati singari kitobxonni o'ziga rom etuvchi xarakter-xususiyatlar romanni ziynatlab turadi.

"Yangi saodat" ilm istaganlar orasida katta e'tibor qozondi. Roman qahramoni G'ozni nomli savdogar mol-dunyo yiqqan va shu yo'lda mashaqqat chekkan. Biroq rohatini ko'ra olmagan. Hamza uni: "bir yodgorsiz, dunyodan benomu nishon ketdi"- deb tavsiflaydi. Bizningcha, romanning aksariyat qahramonlari singari G'ozni savdogar taqdirini anglamoq uchun asarning epigrafida keltirilgan yuqoridagi baytga diqqat qaratmoq lozim. G'oziboyning johilligi uning dunyo moliga mehr qo'ygani holda, farzandini ma'rifatdan mahrum qoldirganligida ko'rinadi. Uning oilasida ayoli Ruzvon, o'g'li Abduqahhor, kelini Maryam, ikki nafar nevarasi bor bo'lsa-da, yozuvchi uni "bir yodgorsiz, dunyodan benomu nishon ketdi", deb ta'riflashi bejiz emas. Anglashiladiki, adibning nazarida johillik noto'g'ri tarbiya tufayli kelgusi nasllarga o'tuvchi va millat istiqboli uchun falokatli illat sanaladi.

Yaxshi tarbiya olmagan farzand hayotning zarbalariga tayyor emas, to'g'ri fikr yurita olmaydi. Otasidagi ko'zi ochlik, dunyo moliga ruju qo'yish kabi yomon odat unga ham o'tadi. Shu bois ham o'zining yaramas odatlarini tark etolmaydi. Ma'rifatdan mahrum, johil bo'lib voyaga yetgani uchun-da g'ofilligidan bexabar. Ammo uning tarbiyasida vaqt qo'ldan boy berilgan. Bu esa xunuk oqibatlariga olib keladi.

Umuman, o'zbek ma'rifatchilik adabiyoti, xususan, nasrida ma'rifatli bo'lmay turib baxtiyor kunlarga erishib bo'lmaydi, degan fikr ilgari suriladi. Bizningcha, bu hol davrning real talabi edi. Olamni kitob qutqaradi, ma'rifat inson umrini mazmuniga mazmun qo'shadi. Kitob inson hayotida sodiq do'st, hamfikir yo'ldosh bo'la oladi. Jaholat, ma'rifatsizlik kishini halokatga olib boradi, kelgusi naslini ham tanazzulga yetaklaydi, kelajagini barbod qiladi.

Buyuk mutafakkir Jaloliddin Rumiy: "Sening do'sting kitob bo'lsin, chunki unda ilm bor. Ilm esa seni mukammal inson qiladi", – degan edi. Darhaqiqat, kitob va – bu inson ma'naviyatining ajralmas qismi, tafakkur koinotiga yo'l ochuvchi muqaddas vosita. Kitob o'qigan inson hech qachon zulmatda qolmaydi, u har doim ilm nuri bilan yo'lga chiroq yoqib boradi. Shu ma'noda, jadid adabiyoti namoyandalari adabiyotning qaysi turi yoki janrida qalam tebratmasinlar, ularning barcha-barchasida ilm olishni, farzand tarbiyasiga jiddiy e'tibor berishni targ'ib qildilar, xalqimizni kitob o'qishga da'vat qildilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. To'plam. – T.: Universitet, 1999.
2. Quronov D. Cho'lpon nasri poetikasi. – T.: Sharq, 2004.
3. Karimov B. Yangilanish sog'inchi. – T.: Adabiyot jam'armasi nashriyoti, 2004.

Jobir AVRIDDINOV,
Termiz davlat pedagogika instituti
O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida
katta o'qituvchisi
avriddinovjobir1991@gmail.com

ABDULLA AVLONIYNING “TURKIY GULISTON” ASARIDA MA’NAViy-MA’RIFIY QARASHLARNING BADIY IFODASI

Annotatsiya: Avloniy ilmni, ayniqsa yoshlarni ta’lim olishga rag’batlantirishni, axloqiy yuksalish bilan birlashtirishga urg’u beradi. U ilmning faqat shaxsiy foyda uchun emas, balki jamiyatning yuksalishi, axloqiy va ma’naviy o’sishi uchun zarurligini ko’rsatadi. “Turkiy Guliston” asarida Avloniyning ta’limni faqat bilim olish sifatida emas, balki axloqiy va ma’naviy qadriyatlarni shakllantirishning muhim vositasi sifatida qarashini ko’rish mumkin.

Kalit so’zlar: *axloqiy fazilatlar, adolat, halollik, mehnatsevarlik, insonparvarlik, mehr-oqibat, sabr-toqat, qadriyat, milliy meros, pedagogik yondashuv*

Аннотация: Авлони подчеркивает важность сочетания знаний, особенно поощрения молодых людей к получению образования, с моральным подъемом. Он показывает, что знания необходимы не только для личной выгоды, но и для развития общества, нравственного и духовного роста. В «Турецком Гулистане» прослеживается взгляд Авлони на образование не только как на средство получения знаний, но и как на важное средство формирования нравственных и духовных ценностей.

Ключевые слова: *нравственные качества, справедливость, честность, трудолюбие, гуманность, доброта, терпение, ценность, национальное наследие, педагогический подход*

Annotation: Avloni emphasizes the need to combine science, especially the encouragement of young people to study, with moral upliftment. He shows that science is necessary not only for personal gain, but also for the upliftment of society, moral and spiritual growth. In the work “Turkish Gulistan” one can see that Avloni views education not only as obtaining knowledge, but also as an important means of forming moral and spiritual values.

Key words: *moral qualities, justice, honesty, hard work, humanity, kindness, patience, value, national heritage, pedagogical approach.*

Kirish (Введение / Introduction).

Abdulla Avloniyning “Turkiy Guliston” asaridagi ma’naviy-ma’rifiy qarashlarni chuqur tahlil qilish, uning o’zbek jamiyatidagi ijtimoiy va madaniy ahamiyatini aniqlash maqsad qilingan. “Turkiy Guliston” asari, Abdulla Avloniyning eng mashhur va ta’sirchan asarlaridan biri bo’lib, o’zbek adabiyotida ma’naviy-ma’rifiy qarashlarni ilgari surgan muhim asar sifatida ajralib turadi. Ushbu asar, o’zining g’oyaviy va estetik mazmuni bilan o’z davrining ijtimoiy, axloqiy va ma’naviy qadriyatlarini aks ettiradi. Asarda Avloniyning ta’lim, tarbiya, ilm, axloq, ma’naviyat va insonparvarlik haqidagi qarashlari aniq va ravshan ifodalanadi.

Adabiyotlar tahlili va metod (Литература и метод / Materials and methods).

Abdulla Avloniyning “Turkiy Guliston yoxud axloq” asaridagi g’oyalar va prinsiplar o’z davrida jamiyatni axloqiy jihatdan yuksaltirish, ilmni rivojlantirish va ma’naviy qadriyatlarni targ’ib qilishga yo’naltirilgan. Ushbu asardagi ko’plab prinsiplar va g’oyalar bugungi kunda ham zamonaviy o’zbek madaniyatida qo’llanilmoqda. Quyida “Turkiy Guliston”dagi ba’zi g’oyalar va prinsiplarning zamonaviy o’zbek madaniyatida qanday qo’llanilishini misollar bilan ko’rsatib o’taman.

“Turkiy Guliston”ning ma’naviy-ma’rifiy qarashlari:

1. Ta'lim va ilmga bo'lgan e'tibor: Avloniy ilmning insonning ma'naviy o'sishi uchun zarurligini ta'kidlaydi. U, ilmni olishning faqat individual rivojlanish uchun emas, balki jamiyatning rivoji uchun ham muhim ekanini aytadi. "Turkiy Guliston"da ilmni yuksaltirish va uni hayotda qo'llash zarurati haqida ko'plab hikmatlar mavjud.

2. Axloq va ma'naviyat: Avloniyning asarida axloqiy qadriyatlar muhim o'rin tutadi. U, insonning ichki dunyosining pokligi, to'g'ri yo'lni tanlash, adolatli bo'lish va halollikni targ'ib qiladi. "Turkiy Guliston"da o'quvchilarga nafaqat ilm olish, balki axloqiy tarbiya olish ham kerakligi, ma'naviy yuksalish uchun axloqiy me'yorlarga amal qilish zarurligi tushuntiriladi.

3. Ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlar: Avloniy o'z asarida yoshlarni tarbiyalash, ularni nafaqat ilmga, balki yaxshi axloq va ma'naviyatga ham yo'naltirish kerakligini aytadi. O'zining pedagogik yondashuvi bilan Avloniyning ta'lim tizimi zamonaviy ta'limga ham ta'sir ko'rsatgan.

O'zbekistonda milliy qadriyatlarni hurmat qilish va vatanparvarlikni rivojlantirish uchun turli milliy bayramlar va madaniy tadbirlar o'tkazilmoqda. **Mustaqillik bayrami, Navro'z** kabi bayramlar, yoshlarni milliy qadriyatlar bilan tanishtirish va ularni vatanparvar ruhda tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonning mustaqillik g'oyasiga asoslanib, milliy merosni qadrlash Avloniyning vatanparvarlik haqidagi g'oyalari bilan uyg'undir.

4. Insonparvarlik va ijtimoiy adolat: "Turkiy Guliston"da insonparvarlik g'oyasi ham muhim o'rin tutadi. Avloniy ijtimoiy adolatni, tenglikni va hamjihatlikni ta'kidlaydi, inson huquqlari va erkinliklarining ta'minlanishi kerakligini o'z asarida aks ettiradi.

O'zbekistonda ijtimoiy adolat va tenglikni ta'minlash maqsadida huquqiy va ijtimoiy islohotlar olib borilmoqda. **"Gender tengligi"** bo'yicha qonunlar, shuningdek, ijtimoiy yordam dasturlari va har xil teng huquqlilikni ta'minlashga qaratilgan siyosatlar, Avloniyning ijtimoiy adolat haqidagi g'oyalari bilan uyg'undir. Ayniqsa, o'zbek ayollarining huquqlarini himoya qilish, ularning jamiyatdagi roli va o'rni kuchaytirilib, ijtimoiy adolatni ta'minlashga qaratilgan dasturlar amalga oshirilmoqda.

5. Jamiyatni rivojlantirish uchun ma'naviyat va ilmning roli: Asarda jamiyatni obod qilish, uning taraqqiyoti uchun ilm va ma'naviyat zarur ekanligi haqida fikrlar mavjud. Avloniyning ma'naviy-ma'rifiy qarashlari jamiyatni yuksaltirish uchun ilmning va axloqning kuchini ta'kidlaydi.

O'zbekistonda milliy tilni rivojlantirish va uni ommalashtirishga katta e'tibor berilmoqda. **O'zbek tili** davlat tili sifatida o'rnatilib, uning o'qitilishi va targ'ib qilinishi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Bu jarayon Avloniyning milliy tilni hurmat qilish va uni rivojlantirish haqidagi g'oyalarini amalga oshirishga xizmat qiladi. Ushbu asarda keltirilgan hikmatlar, aforizmlar va ma'naviy tavsiyalar bugungi kunda ham o'zining dolzarbligini yo'qotmagan, chunki u insonni yuksak ma'naviyatga chaqiradi va hayotiy qadriyatlarni ulug'laydi.

Muhokama (Обсуждение / Discussion).

Abdulla Avloniyning insonning ma'naviy kamoloti va axloqiy rivojlanishi haqidagi qarashlari uning adabiy merosida alohida ahamiyatga ega bo'lib, ayniqsa uning "Turkiy Guliston" asarida keng yoritilgan. Abdulla Avloniy, o'z asarlarida, insonning axloqiy va ma'naviy rivojlanishining zarurligini ta'kidlaydi va jamiyatda ijtimoiy adolat, yaxshilik va halollikni targ'ib qiladi. Uning qarashlari, o'sha davrdagi ijtimoiy va madaniy muhitda yangicha bir nuqtai nazar bo'lib, insonning ichki dunyosining poklanishi, axloqiy kamoloti va ma'naviy o'sishini o'zgacha tarzda ifodalagan.

Avloniyning fikriga ko'ra, insonning ma'naviy kamoloti uning o'zini emas, balki jamiyatni yaxshilashga qaratilgan harakatlaridan iborat bo'lishi kerak. Avloniy ijtimoiy mas'uliyatni sezgan, o'z jamiyatiga xizmat qilishni o'zining eng oliy burchi deb bilgan insonni ma'naviy kamolotga erishgan deb hisoblaydi. "Turkiy Guliston"da jamiyatda adolat, tenglik va hamjihatlikni ta'minlash, o'ziga va boshqalarga hurmat ko'rsatish masalalari ko'tariladi.

Avloniy shaxsiy axloqning jamiyatning axloqiy holatiga bevosita ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi. Agar har bir inson o'zining axloqiy kamolotini oshirsa, butun jamiyatdagi axloqiy muhit yaxshilanadi. "Turkiy Guliston"da yaxshi

fazilatlar, to'g'ri yo'lni tanlash va yomonliklardan saqlanish jamiyatni rivojlantirish uchun muhim asos sifatida ko'rsatiladi. Avloniy insonni faqat o'zini rivojlantirishga emas, balki butun jamiyatni yaxshilashga undaydi.

Natijalar (Результаты / Results).

Avloniy "Turkiy Guliston"da axloqiy tanqidni ham muhim vosita sifatida ko'rib, insonning o'zini-o'zi tarbiya qilishiga katta e'tibor qaratadi. U o'zining asarida nafaqat boshqalarning yomon odatlarini tanqid qilgan, balki insonning o'zidagi kamchiliklarni tanib, ularni tuzatish, o'zini rivojlantirishga chaqirgan. Bu, uning fikricha, ma'naviy kamolotga erishishning eng muhim bosqichi hisoblanadi.

Avloniyning insonning ma'naviy kamoloti va axloqiy rivojlanishi haqidagi qarashlari bugungi kun uchun ham dolzarbligini yo'qotmagan. Uning ta'lim, axloqiy tarbiya, ilm olish va jamiyat oldidagi burchlarni yuksaltirish haqidagi g'oyalari o'zbek madaniyatida katta o'rin tutgan va hozirgi kunda ham ko'plab pedagogik va ijtimoiy qarashlarga ilhom manbai bo'lib xizmat qilmoqda.

Avloniy, ta'limda axloqiy qadriyatlarni kiritishning yoshlarni to'g'ri tarbiyalashda va ularning ma'naviy rivojlanishida muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. U yoshlarni faqat ilm

bilan emas, balki axloqiy fazilatlar bilan ham tarbiyalashni zarur deb biladi. Axloqiy qadriyatlar, jumladan, adolat, halollik, mehr-oqibat, sabr-toqat, vatanparvarlik kabi fazilatlarini yoshlar ongiga singdirish orqali Avloniy jamiyatni yaxshilashni maqsad qilgan.

Xulosa (Заключение / Conclusion).

Avloniy ilmni, ayniqsa yoshlarni ta'lim olishga rag'batlantirishni, axloqiy yuksalish bilan birlashtirishga urg'u beradi. U ilmning faqat shaxsiy foyda uchun emas, balki jamiyatning yuksalishi, axloqiy va ma'naviy o'sishi uchun zarurligini ko'rsatadi. "Turkiy Guliston" asarida Avloniyning ta'limni faqat bilim olish sifatida emas, balki axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishning muhim vositasi sifatida qarashini ko'rish mumkin.

Avloniyning maktab uchun yaratgan to'rt qismdan iborat "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" hamda "Birinch muallim", "Turkiy guliston yoxud axloq", "Ikkinchi muallim", "Maktab gulistoni" kabi darsliklari ham xarakterli bo'lib hisoblanadi. Bu asarlardagi mukammal fikrlarning g'oyaviy to'liqligi, ta'lim-tarbiya tizimiga va tushunchalariga doir fikrlarning ilmiy-nazariy asoslanganligi yuqoridagi fikrlarimiz dalilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 30-sentabrdagi nutqi. "Xalq so'zi" gazetasi.
3. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. – Toshkent: «Ma'naviyat», 2009. 10-b.
4. Jadidlar. Abdulla Avloniy [Matn]: risola./Olim Oltinbek. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. 156-b.
5. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019. 96-6et.
6. To'xliyev B, Shamsiyeva M, Ziyodova T. O'zbek tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti.[1]
7. Avloniy Abdulla. Tanlangan asarlar. – Toshkent: "Ma'naviyat" nashriyoti, 2006. 25-26-b. [2]
8. Mirvaliyev Sobir. O'zbek yozuvchilari. – Toshkent: "Sharq" nashriyoti, 2006. 23-24-b. [3]
9. Jalilov Z. Sharq mutafakkirlari merosini o'rganishning didaktik usullari. // Zamonaviy ta'lim. – T., 2017 yil, 5-son, 72-85-betlar[4]
10. Mukhtarova, M. S., Namozova, S. B., & Mardonova, L. U. (2023). A Lyrical View of History. *Journal of Law and Sustainable Development*, 11(12), e2676. www.ziyouz.com kutubxonasi.
11. Mardonova Lobar Umaraliyevna, & Xonimova Maryam. (2024). BUYUK ZAMONDOSHLAR, MANGU YASHAGAY. PEDAGOGS, 57(1), 132–138.

Qahromon DUSMURATOV,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
O'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi

IQBOL MIRZONING “BONU” ROMANI EPISTOLYAR USLUBNING YORQIN NAMUNASI

Annotatsiya: maqolada o'zbek adabiyotida epistolyar roman janrining o'ziga xos o'rni, Iqbol Mirzoning “Bonu” romanidagi maktublar shaklida yozilgan ifodaning badiiy funksiyalari, ruhiy psixologik tahlillar orqali ochiladigan g'oya va mazmun yoritiladi. Shuningdek, epistolyar uslubning zamonaviy o'zbek nasridagi ahamiyati, obrazlar tizimidagi o'zgarishlar va uslubiy yangiliklar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: epistolyar uslub, zamonaviy nasr, psixologizm, xat janri, Iqbol Mirzo, ayol obrazi, ma'naviyat, ichki monolog.

Annotation: the article highlights the unique role of the epistolary novel genre in Uzbek literature, the artistic functions of the expression written in the form of letters in Iqbal Mirzo's novel “Bonu”, the idea and content revealed through psychological analysis. The importance of the epistolary style in modern Uzbek prose, changes in the system of images and stylistic innovations are also analyzed.

Key words: epistolary style, modern prose, psychologism, letter genre, Iqbal Mirzo, female image, spirituality, internal monologue.

Аннотация: в статье освещается уникальная роль жанра эпистолярного романа в узбекской литературе, художественные функции выражения, написанного в форме писем, в романе Икбала Мирзо «Бону», идея и содержание, раскрытые посредством психологического анализа. Также анализируется значение эпистолярного стиля в современной узбекской прозе, изменения в системе образов и стилистические новации.

Ключевые слова: эпистолярный стиль, современная проза, психологизм, жанр письма, Икбал Мирзо, женский образ, духовность, внутренний монолог.

Kirish (Введение / Introduction).

O'zbek adabiyotida turli janr va uslublar orqali badiiy asarlar yaratib kelinmoqda. Ayniqsa, mustaqillikdan so'ng yozilgan nasriy asarlarda shaxsiy kechinmalar, ruhiy iztirob va ichki ziddiyatlarning chuqur tasviri ustuvorlik kasb etdi. Shu nuqtayi nazardan qaranganda, Iqbol Mirzoning “Bonu” romani epistolyar uslubning zamonaviy o'zbek adabiyotidagi eng yorqin namunalaridan biri sifatida alohida o'rganishga arziydi.

Epistolyar uslubda yozilgan asarlar, asosan xat yoki xabarlar shaklida bo'lgan yozma asarlardir. Ushbu uslubda yozilgan asarlar o'quvchiga shaxsiy va intim muloqotlar orqali muallifning fikrini yoki voqealarni etkazishni maqsad qiladi. Shoir Iqbol Mirzoning “Bonu” romanini 2016-yilda yozib tugallangan. Roman epistolyar uslubda. Unda Bonuning ko'rgan-kechirganlari maktublar, yozishmalar shaklida bayon qilingan.

Adabiyotlar tahlili va metod (Литература и метод / Materials and methods).

“Bonu” romani o'zining chuqur psixologik tahlili, ijtimoiy masalalar va insoniy qadriyatlarni ko'tarishi bilan ajralib turadi. Ushbu asar, hayotning murakkabligi va insonning o'zining ichki dunyosiga qilingan sayohatni tasvirlashda epistolyar uslubning kuchini to'liq namoyon etadi. Bonuning hayoti, uning shaxsiy qarshiliklari va kurashlari o'quvchini o'zining ichki qalbiga sayohatga chiqaradi. Bonu asarda o'zining ayollik sha'ni, matonati, jasorati va sabri bilan ajralib turadi. U ko'plab iztiroblar,

sinovlar va hayotdagi qiyinchiliklarga duch keladi, ammo uning ruhiy kuchi va sabr-toqati, hatto eng qorong'i davrlarda ham, unga yashashga va qarshilik ko'rsatishga imkon beradi.

Muhokama (Обсуждение / Discussion).

Epistolyar uslub — bu voqealarni xat, kundalik, ichki monolog shaklida bayon etish usulidir. Bunday uslub adabiyotda o'quvchini bevosita qahramon his-tuyg'ulari bilan yuzlashtirish, voqealarga subyektiv nigoh orqali yondashish imkonini beradi. Bu esa psixologik tasvir kuchayishiga xizmat qiladi.

“Bonu” romanining asosiy qismini bosh qahramon tomonidan yozilgan maktublar tashkil etadi. Bu xatlar orqali qahramonning o'z ichki olami, ruhiy iztiroblari, muhabbat, sadoqat, yolg'izlik, ayollik mas'uliyati kabi muhim mavzular keng yoritiladi. Har bir xat mustaqil bo'lishi bilan birga, umumiy voqea rivojining ajralmas bo'lagidir.

Romandagi xatlar bevosita o'quvchiga yo'llangandek ohangda yozilgan bo'lib, bu o'ziga xos samimiylik va ishonch uyg'otadi. Jumladan, qahramon quyidagicha yozadi:

“...Menga bu dunyo yot bo'lib qoldi. Har kim o'zining og'rig'i bilan band. Mening og'rig'imni esa hech kim sezmaydi...”

Bu kabi satrlar asarda real insoniy tuyg'ular ifodalanganini ko'rsatadi.

“Bonu” romanida asosan ichki kechinmalar, monolog

va tafakkur orqali obrazlar yaratiladi. Qahramonlar orasidagi muloqotlar asosan xat orqali amalga oshadi, bu esa ularning psixologik holatini chuqur ochishga imkon beradi.

Asarda ayol obrazi orqali jamiyatdagi ijtimoiy masalalar, gender tengligi, shaxsiy erkinlik va ma'naviy izlanishlar kabi mavzular ko'tariladi. Xat shakli orqali berilgan ushbu mulohazalar o'quvchiga qahramon bilan birga yashash, o'ylash, iztirob chekishga imkon beradi.

Bonu — bu nafaqat ayol, balki insonning o'z orzulari, umidlari va muhabbatiga sadoqatini saqlagan qahramon. Uning taqdiri ko'p o'quvchilarga ilhom manbai bo'ladi, chunki u hayotning barcha shiddatini boshidan kechirsada, o'zini saqlab qolishga muvaffaq bo'ladi. Bonuning hikoyasida eng ko'zga tashlanadigan mavzular — sevgi, ishq va vafodir. Bu tuyg'ular uni eng og'ir davrlarda ham kuchga to'ldirib, uni hayotga bo'lgan ishtiyoq bilan yanada mustahkamladi. Huvaydo boboning o'g'itlari, Shoira opaning mehribonligi, va boshqa ijobiy obrazlar Bonuning yengilmas ruhini kuchaytiradi. Uning hayotidagi eng qiyin pallalarda, atrofidagi odamlarning mehr va qo'llab-quvvatlashi unga hayotda davom etish uchun kuch beradi. Romanda hayotning zarbalari va ularni yengishga qaratilgan kurashning tasvirlari juda ta'sirli. Bonu o'zining shaxsiy muammolari bilan kurashda, nafaqat o'zini, balki atrofidagi insonlarni ham qo'llab-quvvatlaydi. Masalan, Shoira opa, uning hayotidagi farishtaga o'xshagan odam bo'lib, Bonu uchun katta tayanch bo'ladi. Shoira opaning barcha qiyinchiliklarga qaramay, halol hayot kechirishga intilishi va uning yordamiga kelishi, asar ichidagi insoniylik va yuksak qadriyatlarining ramzi sifatida o'rin olgan. Dilbar obrazining salbiyligini esa tahlil qilish qiziqarli, chunki u ayollik sha'nini umuman qadrlamaydi, balki boshqalarning hayotiga aralashib, ularni to'g'ri yo'ldan adashtirishga urinishadi. Ularning aksiyalari orqali asarda ayollarning ijtimoiy ahvoli, jamiyatdagi ta'sir va o'zgarishlar masalalari ochiladi.

Natijalar (Результаты / Results).

“Bonu” asarida ta'lim tizimining holati ham alohida ta'kidlanadi. Maktabda ishlagan Bonu o'qituvchilar va direktorlarning yangiliklarga befarqligi va ta'limning

siyimosizligi haqida qayg'ularni ifodalaydi. Bu, o'z navbatida, adabiyot va ilmga bo'lgan ehtiyojni kuchaytiradi, shuningdek, yoshlarning bilimga intilishi va o'zini rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. “Tanangda og'riq his etsang, demakki sen tirik jonsan, O'zgalar og'rigin sezsang demakki, sen insonsan, insonsan!”¹ — Bu parchadagi fikr Bonuning barcha hayotini, uning ichki kurashlarini va o'zining boshqalarga bo'lgan mehrini aks ettiradi. Agar inson boshqalarning dardini his qilsa, demak, u haqiqatan ham insonga aylangan, degan g'oya asar davomida o'quvchiga uzluksiz tarqatiladi. Huvaydo boboning g'azallari asarda o'ziga xos ma'noga ega. Bonu uchun bu g'azallar nafaqat bobosining o'g'itlarini eslatadi, balki uning hayotiga umid va kuch bag'ishlaydi. Bu g'azallarni o'qish Bonuga tasavvur qilish imkoniyatini beradi, unda qiyinchiliklarga qarshi kurashish va hayotga qayta tiklanish uchun kerakli kuchni topadi. Shuningdek, Huvaydo boboning hikmatlari Bonuga yo'l-yo'riq ko'rsatadi, uning hayotdagi maqsadlarini anglashiga yordam beradi,

Xulosa (Заключение / Conclusion).

“Bonu” — bu o'z taqdiri bilan kurashayotgan, o'zining ichki dunyosini kashf etayotgan va sevgisi uchun iztiroblar chekishni davom ettirayotgan bir ayolning hikoyasi. Asarda ko'tarilgan ijtimoiy, ma'naviy va shaxsiy masalalar orqali o'quvchi nafaqat bosh qahramonning hayotini, balki insonning o'zligi, uning sabri, matonati va muhabbatga sodiqligini his etadi. Iqbol Mirzo bu asari orqali insoniy qadriyatlar, hayotning murakkabligi va go'zalligini mukammal tarzda tasvirlaydi.

Milliy nasrimizning keyingi taraqqiyotida ham epistolyar asarlar yaratish yoki epistolyar bo'lmagan asarlarga ham maktub motivini olib kirishga ma'lum darajada e'tibor qaratildi.

Iqbol Mirzoning “Bonu” romani o'zbek adabiyotida epistolyar uslub imkoniyatlaridan ustalik bilan foydalangan asar sifatida ajralib turadi. Roman xat shaklida yozilishi orqali inson ruhiyatini chuqur aks ettirish, ayol qismati va jamiyatdagi o'rni haqida jiddiy falsafiy savollar qo'yadi. Bu jihatlar asarni nafaqat badiiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan adabiy hodisa darajasiga ko'taradi.

¹ Iqbol Mirzo. “Bonu”. Sharq nashriyoti, 2018. 278-bet.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

1. Iqbol Mirzo “Bonu”. Sharq nashriyoti, 2018. 278-bet.
2. Iqbol Mirzo. *Bonu*. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2020.
3. Karimov M. *Adabiyotshunoslik nazariyasi*. — Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2017.
4. Xudoyberdiyev A. *Zamonaviy o'zbek romanchiligi*. — Toshkent: Fan, 2015.
5. Адабиёт назарияси. Икки томлик. 2-том. — Тошкент: Фан, 1979. 444 б.
6. Jalilov Z. Sharq mutafakkirlari merosini o'rganishning didaktik usullari. // Zamonaviy ta'lim. — T., 2017 yil, 5-son, 72-85-betlar[4]
7. 10. Mukhtarova, M. S., Namozova, S. B., & Mardonova, L. U. (2023). A Lyrical View of History. *Journal of Law and Sustainable Development*, 11(12), e2676. www.ziyouz.com kutubxonasi.
8. 11. Mardonova Lobar Umaraliyevna, & Xonimova Maryam. (2024). BUYUK ZAMONDOSHLAR, MANGU YASHAGAY. *PEDAGOGS*, 57(1), 132–138.
9. Ёкубов И. Ўзбек романининг маънавий-психологик асослари // Шарқ юлдузи. — Т, 2011. №4.- Б.109-119.

Nodira NABIYEVA,

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi

saidovnanodira9@gmail.com

ISHQNING AXLOQIY-ESTETIK IDEAL SIFATIDAGI LIRIK TALQINI

Annotatsiya: lirikada ko'ngil rozlari, qalb kechinmalari, dil iztiroblari aks etadi, shuning uchun unga turli tasniflar asosida yondashilmoqda. Xususan, hozirgi sher'shunoslikda "falsafiy she'riyat", "fikriy she'riyat", "meditativ lirika", "emotsional-intellektual lirika", "ijroviy lirika", "ayollar she'riyati" singari ifodalar urfga aylangan. Bu kabi turfa tasniflarning paydo bo'lishini adabiy jarayonning o'zi taqozo qilmoqda.

Kalit so'zlar: *publitsistik lirika, intim lirika, simbolik-ramziy lirika, hajviy lirika, "falsafiy she'riyat", "fikriy she'riyat", "meditativ lirika", "emotsional-intellektual lirika", "ijroviy lirika", "ayollar she'riyati"*

Annotation: the lyrics reflect the joys of the heart, the experiences of the heart, and the anguish of the heart, so it is approached on the basis of different classifications. In particular, expressions such as "philosophical poetry", "thoughtful poetry", "meditative poetry", "emotional-intellectual poetry", "executive poetry", "women's poetry" have become a tradition in contemporary poetry. The emergence of such classifications is required by the literary process itself.

Key words: *journalistic lyric, intimate lyric, symbolic-symbolic lyric, comic lyric, "philosophical poetry", "thoughtful poetry", "meditative lyric", "emotional-intellectual lyric", "executive lyric", "women's poetry"*

Аннотация: лирическая поэзия отражает чувства сердца, эмоции души, страдания сердца, поэтому к ней подходят на основе различных классификаций. В частности, в современной поэтике стали традицией такие выражения, как «философская поэзия», «интеллектуальная поэзия», «медитативная лирика», «эмоционально-интеллектуальная лирика», «исполнительская лирика», «женская поэзия». Возникновение таких различных классификаций продиктовано самим литературным процессом.

Ключевые слова: *публицистическая лирика, интимная лирика, символично-символическая лирика, сатирическая лирика, «философская поэзия», «интеллектуальная поэзия», «медитативная лирика», «эмоционально-интеллектуальная лирика», «исполнительская лирика», «женская поэзия».*

Kirish (Введение / Introduction).

Ma'lumki, zamonaviy she'rshunoslikda lirika janrlari quyidagicha tasniflanmoqda: Birinchisi, lirikaning an'anaviy janrlari: g'azal, ruboiy, tuyuq, to'rtlik, fard, qasida, marsiya, elegiya, epitafiya, ta'rix, sonet, muxammas va boshqalarni o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra tasniflash. Ikkinchisi, mavzusiga ko'ra tasniflash: intim lirika, falsafiy lirika, ijtimoiy lirika, peyzaj lirikasi singari. Ushbu tamoyillar she'rshunos olimlar tomonidan yakdillik bilan e'tirof etilmoqda.

Lirikada ko'ngil rozlari, qalb kechinmalari, dil iztiroblari aks etadi, shuning uchun unga turli

tasniflar asosida yondashilmoqda. Xususan, hozirgi sher'shunoslikda "falsafiy she'riyat", "fikriy she'riyat", "meditativ lirika", "emotsional-intellektual lirika", "ijroviy lirika", "ayollar she'riyati" singari ifodalar urfga aylangan. Bu kabi turfa tasniflarning paydo bo'lishini adabiy jarayonning o'zi taqozo qilmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metod (Литература и метод / Materials and methods).

Lirikaning o'ziga xos xususiyatlaridan biri – uning subyektivligi sanaladi. "Ammo, lirikadagi subyektivlik ijodkorning birgina o'z shaxsiy fikr va hislari bilan cheklanib qolishni

bildirmaydi. Adabiyot insonshunoslik, yozuvchi esa, o'z zamonasining faol fuqarosi, vijdoni va hakami ekan, uning asarlarida faqat umumxalq, ko'pchilik uchun muhim, xarakterli hodisa va kechinmalar in'ikos etsagina, keng kitobxonlar ommasining qalbidan joy olishi mumkin. Shu sababli lirika oldiga qo'yiladigan zaruriy talablardan biri – mazmunning ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lishidir. Bu – lirik asar ijtimoiy va axloqiy mavzular bilan cheklanib qolishi kerak, yoki mumkin, degan so'z emas. Insonga nimaiki taalluqli bo'lsa, uning xushnudligi, orzu va alamlarini ifoda eta olsa, shularning hammasi lirikaning mazmuniga kiradi"¹.

Muhokama (Обсуждение / Discussion).

Ma'lumki, XX asr o'zbek lirikasi namunalarini mavzu jihatdan tasniflash adabiyotshunoslik tomonidan o'rganilib, ilmiy-nazariy jihatdan umumlashtirilgan: "Lirik asarning janrini aniqlashda she'rlarning mazmuni, ruhidan bo'rtib ko'rinuvchi stilistik xususiyatlari va obrazli strukturasidan kelib chiqish lozim. Ana shu prinsiplar asos qilib olinsa, lirika janrlarini aniqlash imkoniyati vujudga keladi. XX asr o'zbek lirikasida quyidagi janrlarni alohida ajratib ko'rsatish mumkin: 1. Publitsistik lirika. 2. Intim lirika. 3. Simvolik-ramziy lirika. 4. Hajviy lirika. Lirik poeziyadagi bu janrlarning har biri o'ziga xos xususiyatlari bilan bir-biridan farq qiladi"². Mazkur prinsipni olim E.Xudoyberdiyev ma'qullamagan holda o'z qarashlarini bayon etgan: "Bunday prinsip mazkur adabiy turni falsafiy lirika, vatanparvarlik lirikasi, siyosiy yoki grajdanlik lirikasi, muhabbat lirikasi, tabiat lirikasi kabi ko'rinishlarga bo'lishni taqozo etar edi. Bu prinsip lirik asarlarning barchasini qamrab olishga, ko'p tomonlama tasnif qilishga urinishning natijasi edi. Biroq bu prinsipni maqsadga muvofiq deb hisoblab bo'lmaydi. Chunki, uning qo'llanilishi natijasida

masalaning murakkab tomonlari e'tibordan chetda qolib ketadi"³.

Natijalar (Результаты / Results).

She'riyat maydoni bepoyon gulzorga o'xshaydi. Bu gulzorda rang-barang gullarning borligi dilni quvontiradi. She'riyat bo'stoni ham xuddi shunday. Unda erkak va ayol ijodkorlar o'z ko'ngil rozlarini she'rga solib o'quvchiga yetkazadilar, ko'ngillarini poklaydilar. Qadim she'riyatimiz tarixi bundan guvohlik beradi. Aslida, erkaklar she'riyati yoki ayollar she'riyati deb chegara qo'yish, bizning nazarimizda ham, g'ayritabiiyroq. Har qanday she'rning zimnida inson va uning tuyg'usi turadi. Ammo Ollohning o'zi bu ikki jinsni tafovutli qilib yaratgan ekan, albatta, bunda katta sir-sinoat mavjudligi izoh talab etmaydigan haqiqat. Shu ma'noda, erkak va ayollar she'riyati, undagi ifoda yo'sinlarining ayrichaligi, obrazlarning o'ziga xosligini o'rganish muhim ahamiyat kasb eadi. Buyuk Navoiyning ishqiy g'azallari hali hanuz dunyo ahlini hayratga solib kelmoqda. Navoiy ishqsiz hayotni tan olmaydi. "Farhod va Shirin" dostonidagi Farhod bilan Xisrav dialogini eslashning o'zi kifoya:

Dedi: Qaydin sen ey, majnuni gumroh?

Dedi: majnun vatandin qayda ogoh!

Dedikim: Kuymagingni ayla ma'lum!

Dedi: Andin joh ahli mahrum!

Dedi: bu ishdin sitig'for qilg'il!

Dedi: Bu ishq tarki yaxshiroqdir.

Dedi: Bu sheva oshiqdin yiroqdur!

Dedi: Ol ganj mehrin qo'y nihoni!

Navoiyning fikricha, ma'naviy qashshoq kimsalargina ishqni boylik, mol-dunyo bilan o'Ichaydilar. Muhabbatni savdolashish ma'naviy ko'rlikdir. Navoiyning "Layli va Majnun" dostonida ham ishq baland pardalarda kuylanadi. Ranj, alam, qayg'u chekuvchi oshiqlarning sarguzashtlari orqali davr fojialari, qalb kechinmalari aks ettiriladi. Oshiqlarning ichki kechinmalari, dard-alamlari yuksak pafos bilan tasvirlanadi. Boshdan-oyoq psixologik tasvirlar bilan to'liq asarning ruhi shu qadar kuchliki,

¹ Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: "O'qituvchi", NM1U, 2005. 173-bet.

² Шукуров Н., Хотамов Н., Холматов Ш., Махмудов М. Адабиётшуносликка кириш. – Т.: Ўқитувчи, 1979. – Б. 181.

³ Худойбердиев Э. Адабиётшуносликка кириш. Маданият ва санъат институтлари талабалари учун дарслик. – Т.: Ўқитувчи, 1995. – Б. 209.

o'quvchi ham beixtiyor shu g'am-g'ussalarga o'zi yo'liqqandek his qiladi, majnunga hamdardlik sezadi. Samimiy ishqni tushunmagan g'ofillar unga qilich va adovat bilan qarshilik qiladilar. Haqiqiy sevgi gunoh sanalar edi. Majnun ishq uchun badnom etildi, tahqirlandi, gunohkor qilindi. Bu ma'rifat bilan jaholat o'rtasidagi asriy kurash talqini o'laroq maydonga chiqdi. Bu asriy isyon edi. Ushbu isyonda "Ishq elining shohi" Majnun, "Husn osmonining mohi" Layli halok bo'ldilar, ammo ularning ishq asrlar osha kuylanmoqda. Bu esa, ishqqa qo'yilgan haykaldir.

Xulosa (Заключение / Conclusion).

Muqaddas dinimizda ham ayol zotiga alohida ehtirom ko'rsatilgan. "Qur'on"da "Niso" surasining mavjudligi bu fikrni isbotlaydi. "Niso"

degani "ayollar" degan ma'noni bildiradi. Mazkur surada ayolning jamiyatdagi o'rni, roli, haququlari, burch va majburiyatlari aks etgan. Oллоh, birinchi navbatda, ayolga onalik maqomini yuklagan. Onalik maqomi eng ulug', eng sharaflı, eng mas'uliyatli vazifa hisoblanadi. Ayol – ona, ayol – farzand, ayol – jufti halol, ayol – opa-singil singari maqomlarda turadi. Shunday ekan, ayolning jamiyatda xizmatlari ulug'. Muborak hadislarda "Ilm talabi har bir musulmon uchun farzdir" deya erkak hamda ayollarning ilm olishlari farz qilib qo'yilgan. Shuningdek, ayol ayol hamdir. Uning go'zal qalbi, nozik ko'ngli bor. U sevilishga, sevilishga haqli. Ayol ilk aytgan allasidan boshlab o'z ko'ngil kechinmalarini qo'shiq, she'r shaklida izhor qiladi. nozik iqtidorini namoyish etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Словарь литературоведческих терминов / Редакторы-составители: Л.И.Тимофеев, С.В.Тураев. - М.: Просвещение, 1974. - С. 175.
2. Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении. Роды и жанры литературы. – М.: Наука, 1964. – С. 173-237.
3. Шукуров Н., Хотамов Н., Холматов Ш., Махмудов М. Адабиётшуносликка кириш. – Т.: Ўқитувчи, 1979. – Б. 181.
4. Худойбердиев Э. Адабиётшуносликка кириш. Маданият ва санъат институтлари талабалари учун дарслик. – Т.: Ўқитувчи, 1995. – Б. 209.
5. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. – Toshkent: "Akademnashr", 2013. 120-bet.
6. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent, "O'qituvchi" NM1U, 2005. 173-bet.
7. Karimov B. Ruhیات alifbosi. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. 88-bet.
8. Mukhtarova, M. S., Namozova, S. B., & Mardonova, L. U. (2023). A Lyrical View of History. *Journal of Law and Sustainable Development*, 11(12), e2676. www.ziyouz.com kutubxonasi.
9. Mardonova Lobar Umaraliyevna, & Xonimova Maryam. (2024). BUYUK ZAMONDOSHLAR, MANGU YASHAGAY. PEDAGOGS, 57(1), 132–138.

Dilfuza LATIPOVA,
Sarvinoz NURALIYEVA,
Dilrabo ISAKOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari
universiteti o'qituvchilari

NEMIS ADABIYOTIDA KICHIK HIKOYA JANRI: SHAKLLANISHI, RIVOJI VA ZAMONAVIY TENDENSIYALAR

Annotatsiya: mazkur maqolada nemis adabiyotida kichik hikoya (nem. Kurzgeschichte) janrining shakllanishi, taraqqiyot bosqichlari hamda zamonaviy nemis adabiyotidagi o'rni tahlil etiladi. Kichik hikoya janrining XX asr boshlaridan boshlab mustaqil janr sifatida e'tirof etilishi, uning asosiy poetik xususiyatlari, muhim vakillari va bugungi kunda qanday evolyutsiyaga uchragani ilmiy asosda yoritiladi. Adabiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatgan ijtimoiy-siyosiy omillar ham e'tibordan chetda qolmaydi.

Kalit so'zlar: *nemis adabiyoti, kichik hikoya, Kurzgeschichte, XX asr adabiyoti, modernizm, realizm, zamonaviy janrlar.*

Аннотация: в статье анализируются становление, этапы развития и роль жанра короткого рассказа в немецкой литературе. Научно освещается признание жанра короткого рассказа как самостоятельного жанра с начала XX века, его основные поэтические особенности, важные представители и его эволюция до наших дней. Не остаются без внимания и социально-политические факторы, повлиявшие на литературные процессы.

Ключевые слова: *немецкая литература, рассказ, Kurzgeschichte, литература 20 века, модернизм, реализм, современные жанры*

Annotation: the article analyzes the formation, stages of development and role of the genre of the short story in German literature. The recognition of the genre of the short story as an independent genre since the beginning of the 20th century, its main poetic features, important representatives and its evolution to the present day are scientifically covered. The socio-political factors that influenced literary processes are also not ignored.

Key words: *german literature, short story, Kurzgeschichte, 20th century literature, modernism, realism, contemporary genres.*

Adabiy janrlar taraqqiyoti doimo adabiyotning o'zgaruvchan tabiatini aks ettirgan. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, kichik hikoya janrining nemis adabiyotida shakllanishi va rivojlanishi ijtimoiy, madaniy va estetik talablarga javoban vujudga kelgan hodisa sifatida ko'riladi. XX asr o'rtalariga kelib, "Kurzgeschichte" mustaqil janrga aylangan bo'lib, qisqa hajm, siqilgan syujet, ochiq final, ijtimoiy muammolarga e'tibor bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada aynan shu janrning xususiyatlari, tarixiy taraqqiyoti va zamonaviy ko'rinishlari keng yoritiladi.

Kichik hikoya janrining genezisi

Kichik hikoya janrining paydo bo'lishi nemis adabiyotida asosan Ikkinchi jahon urushidan so'ng (1945 yildan keyin) ro'y bergan. Urushdan keyingi davr yozuvchilari - Haynrix Byoll', Zigfrid

Lens, Vol'fgang Borxert kabilar – kichik hikoya orqali inson tajribalari, jamiytdagi qadriyatlar inqirozi va sog'lom fikrlashga chaqiruvni ifoda etishgan.

Bu davrda kichik hikoya to'liq syujet, konflikt, psixologizm va mafkuraviy qatlamga ega bo'lib, adabiy maydonda muhim janr sifatida e'tirof etildi.

Kichik hikoya janrining ildizlari XIX asr oxirlarida, realizm va naturalizm ta'siri kuchaygan davrda paydo bo'la boshlagan. Biroq, haqiqiy ravnaq bosqichi XX asrning birinchi yarmiga, ayniqsa, Ikkinchi jahon urushi yillaridan keyin to'g'ri keladi. Bu davrda nemis yozuvchilari urushning vayronkor oqibatlarini ifodalashda qisqa, lekin ta'sirchan janr – kichik hikoyadan keng foydalana boshladi.

Janrning rivojlanish bosqichlari

1950–1970-yillar - Ideologik tahlil va realizm

Ushbu davrda kichik hikoya janri orqali yozuvchilar Germaniyaning ikkiga bo'linishi, iqtisodiy tiklanish, mafkuraviy bosimlar va maishiy hayot muammolarini ko'tarishgan. Asarlarda ko'proq realistik uslub ustuvor bo'lgan.

1980–1990-yillar - Individualizm va psixologik tahlil

Bu yillarda yozuvchilar shaxsiy iztirob, shaxs va jamiyat o'rtasidagi ziddiyatlarni keng yoritdilar. Kichik hikoya lirik, falsafiy va ichki dramatism bilan boyidi.

XXI asr — Jahonlashuv va postmodern ta'siri

Zamonaviy yozuvchilar (masalan, Yudit Xerman, Ingo Shul'se) kichik hikoyani postmodernistik uslubda, fragmentar kompozitsiya, ochiq syujet, intertekstuallik kabi usullar orqali taqdim etishmoqda. Temalar orasida globallashuv, shaxsiy izolyatsiya, raqamli muhit ta'siri kabi masalalar bor.

Kichik hikoya janrining asosiy xususiyatlari

Kichik hikoyaning muhim poetik xususiyatlariga quyidagilar kiradi:

- Hajm jihatdan qisqaligi (odatda 1–3 sahifa);
- Syujetning keskinlikka asoslanishi;
- Voqealarning muayyan nuqtai nazardan berilishi;
- Voqealarning “ochiq” yakunlanishi – o'quvchini tafakkurga undashi;
- Til va uslubning soddaligi, dialoglarning ko'pligi.

Muhim vakillar va ularning ijodi

XX asr nemis adabiyotida kichik hikoya janrini yuksak darajaga olib chiqqan bir qancha muhim adiblar mavjud. Jumladan:

- Heinrich Böll – Nobel mukofoti sovrindori

bo'lib, uning “Murabbiy” (Der Trainer) va boshqa qisqa hikoyalari realistik hayotiy vaziyatlarni yorqin ifodalagan.

– Wolfdietrich Schnurre – nemis kichik hikoya janrining asoschilaridan biridir.

– Ilse Aichinger – o'zining eksperimental hikoyalari orqali janr chegaralarini kengaytirdi.

– Peter Bichsel – qisqa, aforizmga yaqin hikoyalari bilan zamonaviy nemis adabiyotining nufuzli vakillaridan biriga aylandi.

Janrning zamonaviy ko'rinishlari.

Zamonaviy nemis adabiyotida kichik hikoya janri nafaqat saqlanib qolgan, balki raqamli texnologiyalar, bloglar, internet nashrlar orqali yangi shakllar kasb etmoqda. Ko'plab zamonaviy yozuvchilar ijtimoiy media vositalarida qisqa hikoyalarni chop etish orqali keng ommaga murojaat qilishmoqda. Bu esa janrning ommabopligini va dolzarbligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa. Nemis adabiyotida kichik hikoya janri XX asrning ijtimoiy-siyosiy voqealariga bevosita bog'liq holda rivojlangan, o'ziga xos poetik va stilistik xususiyatlarga ega bo'lgan janrdir. Bugungi kunda ushbu janr faqat an'anaviy adabiy nashrlarda emas, balki raqamli platformalarda ham o'z o'rniga ega. Maqolada qayd etilganidek, Kurzgeschichte zamonaviy o'quvchining estetik ehtiyojlariga mos, tezkor va chuqur ma'no anglatadigan janrlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Nemis adabiyotida kichik hikoya janri nafaqat adabiy, balki madaniy va ijtimoiy jarayonlarni ifoda etishda muhim vositadir. Janr tarixiy jarayonlar, ijtimoiy ziddiyatlar va estetik qarashlar ta'sirida doimiy rivojlanmoqda. Zamonaviy yozuvchilar uning shaklini va mavzusini zamon talablariga mos ravishda boyitishda davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Böll, Heinrich. Erzählungen. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1961.
2. Schnurre, Wolfdietrich. Man sollte dagegen sein. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1970.
3. Aichinger, Ilse. Spiegelgeschichte. Frankfurt am Main: Suhrkamp
4. Weninger, Robert. Die deutschsprachige Kurzgeschichte nach 1945: Theorie und Interpretation. Tübingen: Niemeyer, 2003.
5. Schmitz, Helmut. Short Story in Germany: From Realism to Postmodernism. London: Camden House, 2015.
6. Bichsel, Peter. Eigentlich möchte Frau Blum den Milchmann kennenlernen. Zürich: Diogenes Verlag, 1964.
7. Vaget, Hans Rudolf. Kurzgeschichte. In: Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft, Bd. 2. Berlin: De Gruyter, 2001.

Diloram ASHIRBAYEVA,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
dotsenti, PhD
E-mail: hangoonk2019@gmail.com

KOREYS VA O'ZBEK LINGVOMADANIYATLARIDA TUG'RUQ JARAYONI BILAN BOG'LIQ EVFEMIZMLAR

Annotatsiya: mazkur maqolada koreys va o'zbek lingvomadaniyatlarida tug'ruqning ayollik bilan bog'liq xususiyatlari haqida so'z boradi. Unda har ikkala madaniyatda ayollarga oid tug'ilish va tug'ruq bilan bog'liq evfemizmlarni qo'llash ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, maqolada koreys va o'zbek xalqlarining an'analari, diniy e'tiqodlari va jamiyatdagi ayolga bo'lgan munosabat evfemizmlar shakllanishiga ko'rsatgan ta'siri yoritilgan va tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: ayol, ona, tug'ruq, homiladorlik, 출산, bo'g'oz, og'iroyoq, 입덧, farzand.

Аннотация: в данной статье рассматриваются особенности, связанные с женским началом в корейской и узбекской лингвокультурах в контексте родов. Раскрывается значение употребления эвфемизмов, связанных с рождением и беременностью, в обеих культурах. Также анализируется влияние традиций, религиозных верований и отношения к женщине в обществе на формирование эвфемизмов в корейском и узбекском языках.

Ключевые слова: женщина, мать, роды, беременность, 출산, беременная, в положении, 입덧, ребёнок.

Annotation: this article discusses the characteristics associated with femininity in Korean and Uzbek linguocultures in the context of childbirth. It highlights the significance of using euphemisms related to birth and pregnancy in both cultures. The study also analyzes how traditions, religious beliefs, and societal attitudes toward women have influenced the formation of euphemisms in Korean and Uzbek languages.

Key words: woman, mother, childbirth, pregnancy, 출산, pregnant, expecting, 입덧, child.

Har bir inson har xil hayot kechiradi, lekin tug'ilish va o'lim hamma uchun umumiydir. Koreys xalq og'zaki ijodida ham insonning tug'ilishidan to o'limigacha boshidan kechirganlari boqiy marosim deya ta'kidlangan [11; 190–191-b.]

Tug'ruq jarayonining madaniyatdagi, xususan, lingvomadaniyatdagi o'rni ko'p jihatdan ma'lum bir jamiyatda qaror topgan qadriyatlar, diniy e'tiqodlari, tarixiy an'analari va gender roli bilan bog'liq. Va, albatta, tug'ruq ayol, ayollik masalalari bilan chambarchas bog'liq tushunchadir.

Tug'ruq jarayoniga har bir madaniyatda turlicha qaraladi va bunda ko'plab o'ziga xos odatlar, an'analari, e'tiqodlar va ijtimoiy normativlar mavjud. Jumladan, o'zbek madaniyatida ham tug'ruqning o'rni va unga nisbatan munosabat o'ziga xosdir. Ayolning ona bo'lishi nafaqat o'zi uchun, balki jamiyat uchun ham katta sharaf, ulkan mas'uliyat va alohida maqom hisoblanadi. Tug'ruq, odatda,

ayolning onalik rolini mustahkamlovchi voqelik sifatida qaraladi.

Shu kabi koreys madaniyatida ham tug'ruq nafaqat alohida ahamiyatga ega, balki ko'plab marosimlar, an'analari va madaniy qadriyatlar orqali o'z aksini topadi. Koreys madaniyatida tug'ruq 출산 – bu, homilaning biologik jarayon davomida ona tanasida rivojlanib, yangi hayotning boshlanishi sifatida qaraladigan tushuncha.

Umuman, bu jarayon bevosita lingvomadaniyatda ham o'ziga xos xususiyatga ega. Har bir madaniyatda tug'ruq haqida gapirish, ba'zan nozik, ba'zan esa biroz uyatli va noqulay hisoblanadi. Jumladan, turli davralarda bu mavzuni muhokama qilish, u haqida so'z ochish madaniy me'yorlarga muvofiq kelmasligi mumkin. Ayni shu jihat tug'ilish va tug'ruq jarayonini ifodalashda evfemizmlarni qo'llash ehtiyojini keltirib chiqaradi. Koreys tilida ham o'zbek tilida ham tug'ruq oldi

va tug'ruq jarayonini bir muncha yumshoq tarzda ifodalab, ayrim hollarda yashirib qo'llaydigan birliklar mavjud bo'lib, ular nutqda evfemik maqsad bilan qo'llanadi.

Koreys tilida homiladorlik 임신 [imshin] so'zi bilan ifodalanadi. Aynan ushbu ifoda homiladorlikni ifodalaydigan eng faol so'zlardan biridir:

나는 임신 4개월이다 4 oylik homiladorman.

Homiladorlik koreys tilida turli usullar bilan ifodalanishi mumkin. Xususan, 회임, 배태 kabi birliklar yuqoridagi ifoda qadar faol qo'llanmasada, ayni shu ma'noni bildiruvchi so'zlardan hisoblanadi. Shu bilan birga, ayrim xududlar lahjasiga xos bir qancha ibora va birliklar mavjud. 아 저다, 아 배다, 얼라 들다, 얼라 가지다, 애기 가지다 kabilar shular jumlasidandir. |

O'zbek lingvomadaniyatida koreys lingvomadaniyatiga nisbatan homiladorlik yoki bolaning tug'ilishi kabi ifodalar ko'pincha nozik va tabulashgan mavzu sifatida qabul qilinadi.

Homilador so'zi "ko'tarib yuruvchi", "bo'yida bo'lgan" ma'nosini anglatadigan arabcha "homila" otiga tojikcha "dor" ifodasi qo'shilishi orqali yasalgan:

Gulnor birdan cho'chib ketdi, qornida bir nimaning ancha sezilarli ravishda urganini tuydi. Darrov angladi u – homilador! (Oybek, Tanlangan asarlar).

Shunga ko'ra, homiladorlik davri boshlanganidan tortib, tug'ruq oldi va tug'ruq jarayonlarini ifodalashda evfemizmlardan keng qo'llanilishini ko'rishimiz mumkin.

Jumladan, o'zbek madaniyatida ayolning homiladorlik xabari ayrim hollarda sir tutilish odati uchrab turadi. Bu asosan diniy tushunchalar yohud jamiyatda qotib qolgan qarashlar bilan izohlanadi. Xususan, homiladorlikning dastlabki oylarida yomon ko'z va nazardan saqlash maqsadida begonalardan, yot kishilardan yashirishni ifodalaydi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida ham Kumushning homiladorligining, dastavval, sir tutilganligini ko'rishimiz mumkin: *Zaynabning bitmas xusumati esa g'olibo manim ikkiqatlig'im oshkor bo'lg'an kundan boshlandi.*

O'zbek tilida ayolning homiladorligini ifodalovchi bir qancha so'zlar mavjud bo'lib, qator tadqiqot ishlarida ushbu ma'noning quyidagicha ifodalanishini ko'rishimiz mumkin: *boshi qorong'u*

bo'lmoq, homilador, og'ir oyoq, bo'yida bo'lmoq, yukli bo'lmoq, gumon, gumona, vujud, gavhar, ikkiqat, ko'ngli sust ketmoq, nishona paydo bo'lmoq, oy kuni yaqin, uchinchi kishi, yangi mehmonli bo'lmoq, farzand kutmoq, bolali bo'lmoq, farishtali kabilar shular jumlasidandir. Shuningdek unda turli badiiy asarlardan misol tarzida *qimirlagan vujudni his qilmoq, bo'yida gumona paydo bo'lmoq, bag'rida gavhar* kabilar okkazonal qo'llashlar sifatida keltirilgan [6; 96-b.].

Shuningdek, homiladorlikni anglatuvchi *etagi to'lmoq, ko'tarib yurmoq* so'zlari ham evfemik yumshoqlikka ega.

Bundan tashqari, tilda yana shunday so'zlar borki, ular ma'noviy jihatdan qo'llanganda homilador ayol shaxsiga hurmatsizlikni bildirishi yoki o'rtada keskin tushunilishi mumkin. Masalan, o'zbek tilida homiladorlikni ifodalovchi **bo'g'oz** so'zi bor. Mazkur so'z homilador ayollar bilan teng ravishda qornida bolasi bor hayvonlarni bildiruvchi so'z hisoblanadi.

a) **Bo'g'oz quyonlarni homiladorlik davrida o'z vaqtida sifatli ozuqa va toza suv berib parvarish qilish lozim.** (Fan va turmush jurnalidan)

b) *Uyda xat yozib o'lturgan Ra'no onasining kim bilandir havli yuzida ko'rishib, so'zlashganini eshitdi va bir ozdan so'ng yumaloqqina, to'la-to'kis bir bo'g'oz xotinni ayvon muyushida ko'rib, yozuvini to'xtatishqa majbur bo'ldi.* (Abdulla Qodiriy. *Mehrobdan chayon*).

Yuqoridagi ikki misoldan ham anglashiladiki, mazkur so'z asosan hayvonlardagi homiladorlikni o'zida mujassamlashtiradi. Uning ayolga nisbatan qo'llanishidan odatda salbiy ma'no anglashilishi mumkin.

Shuningdek, nutqda "tug'moq" ma'nosini ifodalovchi so'z sifatida *"qo'zilamoq"* so'zining ham qo'llanilishini ko'rishimiz mumkin. Odatda ushbu so'z qo'ylarning ko'payishini ifodalovchi so'zdek namoyon bo'ladi. Biroq, farzand dunyoga keltirishni nomaqbul tarzda ifodalashda ham bu so'z ishlatiluvchi holatlar uchraydi:

To'g'ri, – dedi kampir hech baloni eshitmay. – Norqulingizdi kelini qo'zilabdi. Qiz – Ana! – dedi chol. – Men buni jelkasini qashlayman, buni chevara kelini qiz tuvadi. Yaxshi qashlamagan chiqarman-ov... (O'tkir Hoshimov. *Daftar hoshiyasidagi bitiklar*)

Ma'lumki, biologik nuqtayi-nazardan homiladorlik davri boshlanishi bilan ayolning tashqi ko'rinishida

bir qancha alomatlar ham ko'zga tashlana boshlaydi. Ayolning ko'ngli aynishi, yuziga dog' tushishi, qadam tashlashning o'zgarishi yoxud semirishi kabilar shular jumlasidan. Mazkur alomatlar ayrim hollarda homiladorlik haqida to'g'ridan-to'g'ri axborot berishdan qochgan holda, gapni evfemik jihatdan yumshatish maqsadida ham nutqda yuziga dog' tushmoq, to'lishmoq (to'lishib qolmoq) kabilardan foydalanilishi ham mumkin: *Anchayin to'lishib qolgan paytlarim mukka tushib olib, berilib gazeta o'qiyotgan dadangga qaradim* (Dilbar Saidova, Qismat o'yini). Bundan tashqari homiladorlik davrida ayolning semirishi to'lin oyga qiyoslanadi[6; 96-b.].

Yoz o'tdi. Yangamning bo'yda bor emish. Uning oqish-sariqdan kelgan yuzlari qizarib, to'lishdi. Semirdi. Bilak va ko'kraklari bo'liq bo'ldi. Oyoqlari ham. Yangam oyday edi. Oydek to'lin edi (Sobir O'nar, Bibisora).

O'zbek tilining izohli lug'atida "og'ir oyoq" til birligi qo'shma so'zga aylantirilganda homilador deb izohlanadi va bu til birligining ikkinchi qo'shma so'z variantini to'g'riroq deb ma'qullaniladi. Ma'noviy jihatdan og'iroyoq so'zida yuqorida ta'kidlangan alomat mavjud: *Xadicha og'iroyoq emasmi, o'zi bilan o'zi ovora bo'lib, bilolmay qolibdi*. (O'tkir Hoshimov, Urushning so'nggi qurboni).

Koreys tilida esa homiladorlikning boshida ishtahani yo'qolishi va ko'ngil aynish belgilarini ifodalovchi 입덧 tushunchasi mavjud. Bu ko'pincha homiladorlikning dastlabki bosqichida paydo bo'ladigan ovqat ta'mini yo'qotish va ko'ngil aynish kabi alomatlarni anglatadi:

전 입덧을 하곤 했었어요. *Men homiladorlik toksikozidan aziyat chekardim*

Xuddi shu ma'noni ifodalovchi, turli hududlar lahjasiga oid bir qancha ifodalar ham mavjud. Jumladan, 입덧하다, 입덧틈하다, 입맛 그친다, 입 놓다, 입 그친다 kabilar ayoldagi homiladorlik jarayonida kechadigan behuzurlik holatini ifodalovchi birliklar hisoblanadi.

Koreys tilida ham tug'ruqqa oid bir qancha ifodalar mavjudligini ko'rishimiz mumkin. Bilamizki, tug'ruq kuchli og'riq bilan kechadigan jarayon. Shundan kelib chiqib, 트다, 틀다 kabi birliklar jarayonning boshlanganligini, oyoqlardagi og'riq esa bildiruvchi belgilardan biri hisoblanadi. Bu ifodalar odatda 애 트다/ 틀다, 허리 트다/ 틀다, 배 트다/ 틀다 shaklida kelib og'riqni

ifodalaydi. Onaning qornidagi og'riq 배 트다/ 틀다 bilan belidagi og'riq 허리 트다/ 허리 틀다, 다리 트다, 틀다 orqali ifodalanadi. Koreys tilida farzand tug'moq ma'nosini ifodalovchi bir qancha birliklar bo'lib, 아이를 낳다, 아이를 가지다, 출산하다, 임신하다 shular jumlasidandir. Ushbu ifodalar ichida 출산하다 tibbiyot nuqtayi nazaridan qo'llanishi bilan farqlanadi.

O'zbek madaniyatida ayrim oilalarda homiladorlik oiladagi erkaklar(qizning otasi, aka-ukasi, qaynota, qayni og'a va uka) va qo'ni-qo'shnidan uyat hissi tufayli yashirilsa, ayrim hollarda homiladorlik nikohsiz hollarda sodir bo'lgan holatlarda ham bu sir tutiladi. Ayollar turmush o'rtoqlariga homiladorlik xabarini yegisi kelgan narsa nomini aytib, ushbu yangilikni to'g'ridan-to'g'ri aytishdan qochishadi.

Nikohdan oldin yoki ota-onasining roziligi bo'lmagan holatda homiladorlik yuzaga kelsa, bu ayol uchun katta uyat, oila uchun isnodga yo'yilishi va jamiyat tomonidan qattiq qoralanadi. Xususan, Ulug'bek Hamdamning "Ota" romani ham ayni shu mavzu ustiga quriladi:

Chunki o'z oilasini eplay olmagan mahalla oq soqolini gapiga hech kim quloq osmaydi, – dedi sirli qilib Erboy ota. – Sen bu yerda hukumatni ishlaridan, nima to'g'ri-yu nima noto'g'riligidan va'z o'qimay, bittagina qizingni eplab olsang bo'larmidi?..

– Qizimga nima qipti? Gapni cho'zmay gapir, nomard! – jahli chiqdi Po'lat otaning.

– Asakani tug'ruqxonasida **birovdan bola tug'ib yotibdi**, deb gapiryapti el... – dona-dona qilib dedi. Erboy ota nihoyatda tantanavor qilib...

– Nega bunday qilding, Sevinch, nega? Senga shunday tarbiya bergan edimmi? Kim o'rgatdi senga bunday yo'l tutishni? Otani aldashni-chi?.. Hech zamonda musulmon qiz **haromdan bola tug'adimi**? Uni bolam deb qaysi yuz bilan bag'ringga bosasan? **Odamlarni ko'ziga qanday qaraysan? Meni ko'zimga-chi?**

Ajdod-avlodimiz oldida nima degan odam bo'ldik endi? Hech o'yladingmi shuni [7; 156-b.].

Bunday holatdagi homiladorlikni ifodalanishi odatda ko'chadan ortirilgan, haromdan orttirgan, valadi zino, orttirib olgan kabi bir qator salbiy so'zlar bilan kechadi. Ushbu so'zlar o'rnini boshqa so'z bilan almashtirish biroz mushkul. Shunga qaramay nikohsiz bola orttirmoq ifodasi yuqorida kelgan birliklarga nisbatan biroz yumshoq ma'noga ega.

Tugʻrugʻi yaqin qolgan ayollarga nisbatan ham alohida evfemik birliklar mavjud boʻlib, *oy-kuni yaqin, kuni yaqin, oy kuni yetmoq* soʻzlari ham shular jumlasidandir. Bu birliklarning barchasi tugʻish arafasidagi holat maʼnosini ifodalaydi [3;156-b.] Sh. Shamsiyevaning “Xitoy va oʻzbek tillarida maishiy evfemizmlar” nomli monografiyasida *oyga ishora qilmoq* birikmasi shu maʼnoda keltirilgan. Homiladorlik bilan birga ayoldagi homilador boʻlmashlik ham toʻgʻridan-toʻgʻri aytilishi nomaqbul hisoblangan holat hisoblanadi. Jumladan, uzoq vaqtdan beri farzand koʻrmayotgan ayolni ifodalovchi *qisir, bepisht, tugʻmas* kabi birliklar oʻzida salbiy maʼno tashiydi. Aslan olib qaralsa ham oʻzbek tilida mavjud “Bolali uy – bozor, bolasiz uy – mozor”, “Bolali xotin — gul xotin, bolasiz xotin — tul xotin” kabi maqollardan ham farzandsizlik masalasi naqadar jiddiy, ogʻriqli hissiyot ekanligi, bu haqida oʻylamasdan gapirish esa turli dilxiraliklarni chiqarib keltirishi mumkin.

Shu sabab mazkur soʻzlar oʻrnida “tirnoqqa zor”, “farzandga zor”, “bolasiz”, “beshigi boʻsh”, “farzandsiz/bolasiz oʻtmoq” kabi ibora va birliklarni ishlatish undagi maʼno yukini biroz yumshatib beradi. Tirnoqqa zor uzual iborasida kelgan “tirnoq” soʻzining oʻzi ham farzand, bola mazmunida almashinib qoʻllaniladi:

1. *Obodon xola Safo ota bilan ellik yil birga turmush kechirdi. Ammo ularga tirnoq nasib etmadi. (R. Otayev, Siz nima deysiz?)*

2. *Gulnor bilan oʻn uch yil birga turib, tirnoq yuzini koʻrmadik. (Oydin, Ikki koʻzi shunda)*

Shuningdek, *yolgʻizqoʻllik* birligi ham bolasi yoʻqlik, farzandga zorlik, muhtojlikni ifodalovchi soʻz hisoblanib, mavzuga doir fikrni yumshatishga xizmat qiladi:

Yoʻldosh samovarchi Gʻozibek kelgach, unga farzandsizlik dogʻi, yolgʻiz qoʻllikning azobidan xoʻb hasrat qildi. (N. Yusufiy, Hayot soʻqmoqlarida).

Oʻzbek tilida bolaning tugʻilganlik xabari turli shaklda ifodalanishi mumkin. Ayrim oilalarda qiz farzandning tugʻilishi oila egalari va otani xursand qilmaslik holatlari ham uchrab turadi. Bunday vaziyatda xabar yetkazuvchi nutqi taskinli yoxud koʻngilni koʻtaruvchi ruhda boʻlishi muhimdir. Xususan, qiz farzandni “holva” shaklida ifodalash odati bor. Bu ifoda un, shakar va yogʻdan tayyorlanadigan oʻzbek milliy shirinligi, qandolat mahsuloti nomidan olingan. Odatda, qiz unashtirilganda, kuyov tarafidan qiz tomonga yuboriladigan sovgʻalar orasiga holva ham qoʻshib yuborish odat boʻlgani uchun shunday deyiladi: *Hasanali ham iljayib, yonchiq kovlashga tutindi va: - Oʻgʻilmi, holva? – deb soʻradi xotinidan. – Oʻgʻil!* (A. Qodiriy, “Oʻtkan kunlar”).

Anglashiladiki, tugʻilish va tugʻruq tabiiy biologik jarayon boʻlishi bilan bir qatorda ijtimoiy, madaniy va psixologik xususiyatlarga ega boʻlgan murakkab hodisa hamdir. Ikki madaniyatda ham homiladorlik va tugʻruq haqidagi suhbatlar ijtimoiy meʼyorlarga mos ravishda yengil yoki nozik tarzda olib boriladi. Bu evfemizmlar, har ikki tilda ham, jamiyatda mavjud boʻlgan axloqiy qoidalarga, diniy eʼtiqodlar va qadriyatlarga qarab shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mamatov A. E. Oʻzbek tili frazeologizmlarining shakllanishi masalalari: Filol.fan. dok ... diss. – Toshkent, 1999.158-b.
2. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. 5 jildlik, 1-jild, Toshkent: OʻME, 2006. 524-b
3. Omonturdiyev A.J. Oʻzbek tilining qisqacha evfemik lugʻati.–Toshkent: Fan, 2006.163-b.
4. Omonturdiyev A.J. Evfemik vositalarning funksional-uslubiy xususiyatlari: Filol. fanlari nomzodi...disc. – Toshkent, 1977.97-b.
5. Shamsiyeva Sh. Xitoy va oʻzbek tillarida maishiy evfemizmlar. –T.: Oʻqituvchi, 2021.113-b.
6. Hamdam U. Ota – T.: Yangi asr avlodi, 2020.156-b.
7. 김선정, 강현자, 김정하, 류선영. 살아있는 한국어 완곡어법. – 서울: 랭기지플러스, 2008. 227 장.
8. 김낙준. 한자사전. –서울: 금성출판사, 2012.760장
9. 한리사전. 한국러시아어문학회. – 서울: 러시아어문학회, 2006.686장.
10. 홍기옥-임신, 출산 관련 어휘 연구 –경상도: 지역을 중심으로*
http://emunhak.com/chart/57_honggo.pdf

Ma XUEMEI,

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
"Xorijiy tillar ta'limi" kafedrası dotsenti

XITOIY TILINI CHET ELLIKLARGA O'RGATISH: NAZARIY VA AMALIY ASOSLAR

Annotatsiya: mazkur maqolada xitoy tilining chet elliklarga o'rgatilishiga oid nazariy va amaliy jihatlar yoritilgan. Tilning fonetik, leksik va grammatik xususiyatlari, shuningdek, o'qitishda qo'llaniladigan zamonaviy metodlar, multimedia vositalari va HSK tizimi asosida tuzilgan darsliklarning ahamiyati tahlil qilinadi. Chet ellik talabalar uchun xitoy tilining murakkab jihatlar va bu muammolarga yechim sifatida taklif etilayotgan uslublar keng yoritilgan. Maqola xitoy tilini o'qitish jarayonida yuzaga keladigan madaniyatlararo farqlarni inobatga olgan holda samarali pedagogik yondashuvlarni ilgari suradi.

Kalit so'zlar: *Xitoy tili, chet elliklarga ta'lim, tonallik, iyeroglif, HSK, til o'rgatish metodikasi, fonetika, madaniyatlararo muloqot, o'quv materiallari, tilshunoslik.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты преподавания китайского языка иностранцам. Анализируются фонетические, лексические и грамматические особенности языка, а также значение современных методов обучения, мультимедийных средств и учебников, разработанных на основе системы HSK. Особое внимание уделяется трудностям, с которыми сталкиваются иностранные студенты при изучении китайского языка, и предлагаемым методам их преодоления. В статье предлагаются эффективные педагогические подходы с учетом межкультурных различий, возникающих в процессе преподавания китайского языка.

Ключевые слова: *китайский язык, обучение иностранцев, тональность, иероглиф, HSK, методика преподавания, фонетика, межкультурная коммуникация, учебные материалы, лингвистика.*

Annotation: this article explores the theoretical and practical aspects of teaching the Chinese language to foreigners. It analyzes the phonetic, lexical, and grammatical features of the language, as well as the importance of modern teaching methods, multimedia tools, and textbooks based on the HSK system. Particular emphasis is placed on the challenges faced by foreign students in learning Chinese and the methods proposed to overcome them. The article promotes effective pedagogical approaches that take into account intercultural differences encountered during the process of teaching Chinese.

Key words: *Chinese language, teaching foreigners, tonality, character writing, HSK, language teaching methodology, phonetics, intercultural communication, educational materials, linguistics.*

Kirish. Xitoy tiliga bo'lgan qiziqish dunyo bo'yicha keskin ortib bormoqda. Bu holat Xitoyning xalqaro siyosat, iqtisod va madaniyatdagi ta'siri ortib borayotgani bilan izohlanadi. Shu sababli xitoy tilini chet elliklarga o'rgatish masalasi tilshunoslik, pedagogika va madaniyatlararo muloqot nuqtayi nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi. Bugungi globallashuv sharoitida xorijiy tillarni, xususan, xitoy tilini o'rganish tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Xitoy tilini o'zlashtirish nafaqat til bilimni, balki iqtisodiy, madaniy va ta'limiy aloqalarni ham mustahkamlash imkonini beradi. O'zbekiston yoshlari orasida bu tilga

bo'lgan qiziqish ortib borayotgan bir vaqtda, Toshkentdagi PRE-IFP markazi mazkur sohada yetakchi ta'lim platformasi sifatida faoliyat olib bormoqda.

Xitoy tilidagi belgilar – iyerogliflar – ko'p hollarda radikal deb ataluvchi takrorlanuvchi grafemalardan tashkil topadi. Ushbu radikallar, odatda, muayyan tushuncha yoki obyektning vizual shaklini ifodalaydi. Masalan, 木 (mù) belgisi "daraxt", 日 (rì) esa "quyosh", 山 (shān) "tog" ma'nolarini bildiradi. Iyerogliflarning bunday vizual asosga ega bo'lishi ularni tasavvur qilish, tushunish va yodlab olish jarayonini

soddalashtiradi. Shu tariqa, xitoycha belgilarni voqeaviy, mazmunli “hikoya” shaklida o’rganish ham esda saqlash samaradorligini oshiradi.

Fonetik tizim: pinyin va to’rt ohangni o’zlashtirish.

Xitoy tili fonetik tizimi o’ziga xos xususiyatga ega bo’lib, har bir bo’g’in to’rt ohangda talaffuz qilinishi mumkin. Bu ohanglar so’z ma’nosini tubdan o’zgartiradi. Masalan, “ma” bo’g’ini:

妈 (mā, 1-ohang) – ona;

麻 (má, 2-ohang) – kenevir;

马 (mǎ, 3-ohang) – ot;

骂 (mà, 4-ohang) – so’kish.

Shuningdek, neytral ohang ham mavjud bo’lib, u tez va yumshoq talaffuz qilinadi. Pinyin tizimi – bu xitoy tilidagi talaffuzni lotin alifbosida aks ettiruvchi tizim bo’lib, xorijlik o’rganuvchilar uchun eng muhim vositalardan biridir. Ohanglarni eshitish, ularga taqlid qilish va iboralarni ko’p takrorlash orqali talaffuzni tabiiylashtirish mumkin.

Xitoy tilidagi til muhitini yaratish.

Xitoy tilini samarali o’zlashtirish uchun uni hayotiy faoliyatning uzviy qismiga aylantirish tavsiya etiladi. Buning uchun xitoy tili kontentidan muntazam foydalanish – xitoycha videolar, musiqalar, maqolalar, ijtimoiy tarmoqlardagi materiallar – o’quvchining passiv bilimlarini faol bilimga aylantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, IME (Input Method Editor) dasturlari yordamida pinyin orqali iyeroglif yozish va kundalik yozishmalarda xitoy tilidan foydalanish yozma ko’nikmalarni rivojlantiradi. PRE-IFP (International Foundation Program) – bu China Campus Network (CCN) bilan hamkorlikda tashkil etilgan tayyorlov dasturi bo’lib, Xitoyda oliy ta’lim olishni istagan abituriyentlar va talabalar uchun mo’ljallangan. Markaz Toshkent shahrida joylashgan bo’lib, oflayn va onlayn shakllarda xitoy tilini o’qitish PRE-IFP markazi nafaqat til o’rgatadi, balki Xitoy madaniyati, ijtimoiy urf-odatlar, qadriyatlari haqida ham chuqur bilim beradi. Maxsus madaniyatlararo moslashuv kurslari orqali talabalar Xitoy jamiyatiga moslashishga tayyorlanadi. Bu esa chet elda ta’lim olayotgan yoshlar uchun muhim ahamiyatga ega xizmatlarini taklif etadi.

Dastur 1320 akademik soatdan iborat bo’lib,

bu intensiv o’qitish jarayoni orqali talabalar fonetika, leksika, grammatika va yozuv (iyeroglif) asoslarini puxta o’zlashtiradilar. Darslar HSK (Hanyu Shuiping Kaoshi) – xalqaro miqyosda tan olingan xitoy tili darajasini belgilovchi tizim asosida tashkil etiladi.

Til o’rganuvchining psixologik yondashuvi.

Xitoy tilini muvaffaqiyatli o’zlashtirish ko’p jihatdan o’rganuvchining psixologik tayyorgarligi, motivatsiyasi va maqsadga yo’naltirilganligiga bog’liq. Til o’rganishni bosqichma-bosqich, kichik va erishiladigan maqsadlar asosida tashkil qilish tavsiya etiladi. Masalan, haftasiga o’n yangi so’zni yodlash, oyiga bir xitoy filmi ko’rish, xitoy tilida qisqa matnlar yozish kabi vazifalar o’quvchini rag’batlantirib, davomiylikni ta’minlaydi. Xatolar esa rivojlanish uchun tabiiy bosqich sifatida qabul qilinadi.

PRE-IFP dasturi orqali ta’lim olgan talabalar HSK-4 yoki HSK-5 darajani egallash imkoniga ega bo’ladilar. Bu darajalar Xitoy universitetlariga kirish uchun yetarli bo’lib, ko’plab hollarda HSK imtihonisiz va testlarsiz grant asosida o’qishga kirish imkoniyatini yaratadi.

Grantlar, odatda, quyidagilarni o’z ichiga oladi:

- To’liq ta’lim haqi.
- Turar joy xarajatlari.
- Ba’zi holatlarda stipendiya.

Bu esa iqtidorli, lekin iqtisodiy imkoniyatlari cheklangan yoshlar uchun katta imkoniyatdir.

Xitoy tili xususiyatlari.

• Tonallik: Xitoy tilida 4 ta asosiy ton mavjud. Har bir ton ma’noni o’zgartiradi, bu esa chet elliklar uchun qiyinchilik tug’diradi.

• Iyeroglif yozuvi: har bir belgining alohida shakl va talaffuzi mavjud. Yozuvni yodlash ancha murakkab jarayon.

• Grammatik tuzilma: Xitoy tilida fe’lning zamon yoki kishilik ko’rsatkichlari bo’lmaydi. Bu jihatdan u boshqa tillardan farq qiladi.

O’qitish metodikasi.

• Kommunikativ yondashuv: darslar og’zaki muloqotga asoslanadi, talabalarni faol ishtirok etishga undaydi.

• Fonetik tayyorgarlik: tovushlar va tonlar ustida alohida mashg’ulotlar o’tkaziladi.

- Iyerogliflar bilan ishlash: yozma nutqni rivojlantirish uchun iyerogliflarni yozish va o'qish mashqlari muhim.
  - Ko'rgazmali vositalar va texnologiyalar: multimedia, videodarslar, mobil ilovalar, sun'iy intellekt asosidagi mashqlardan foydalaniladi.
- Chet elliklar uchun darsliklar va materiallar.

- HSK (Hànyǔ Shuǐpíng Kǎoshì): Xitoy tilini chet elliklarga o'rgatishda asosiy standart hisoblanadi. Har bir darajaga mos materiallar mavjud.
- Boy madaniy kontekst: til bilan birga madaniyatni ham o'rgatish chet elliklarning motivatsiyasini oshiradi.

O'qitishdagi muammolar va yechimlar.

Muammo	Yechim
Tonlarni o'zlashtirishda qiyinchilik	Audiotrening, interaktiv mashg'ulotlar
Iyerogliflarni eslab qolish	Vizual xotira asosida kartochkalar, yozma diktantlar
Grammatik farqlar	Taqqoslovchi metodlar, ona tili bilan solishtirish

PRE-IFP markazi nafaqat til o'rgatadi, balki Xitoy madaniyati, ijtimoiy urf-odatlar, qadriyatlar haqida ham chuqur bilim beradi. Maxsus madaniyatlararo moslashuv kurslari orqali talabalar Xitoy jamiyatiga moslashishga tayyorlanadi. Bu esa chet elda ta'lim olayotgan yoshlar uchun muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Xitoy tilini chet elliklarga o'rgatish ko'p qirrali jarayon bo'lib, tilshunoslik, pedagogika va texnologiyani o'z ichiga oladi. O'quvchilarning yoshi, ona tili va maqsadlariga qarab individual yondashuv zarur. Zamonaviy dars metodlari, texnologiyalar va madaniyatlararo yondashuv bu jarayonni yanada samarali qiladi.

Xitoy tilini o'rganish nafaqat til tizimini, balki madaniyatni, estetikani va fikrlash tarzini o'zlashtirishni ham nazarda tutadi. Vizual asosda o'rganish, to'g'ri fonetik yondashuv, til muhitini shakllantirish va ijobiy psixologik yondashuv – bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirishning asosiy omillaridir. Shu bilan birga, o'rganishning turmush tarziga aylantirilishi tilni mukammal egallashning kalitidir. Shu maqsadda, Toshkentdagi PRE-IFP markazi tomonidan taklif etilayotgan oflayn va onlayn darslar orqali xitoy tilini Konfutsiy instituti va boshqa o'quv muassasalarida samarali o'rganish imkoniyati yaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Исматуллаева, Н. (2022). Хитой лингвомаданиятида “оила” концепти билан боғлиқ стереотип тил бирликларининг таҳлили. Sharq ma'shali/Vostochnyy fakel, 14(1), 82-86.
2. Ismatullayeva, N. R., & Karimova, M. K. Q. (2023). SI JINPINGNING SHHT DAGI NUTQLARIDA QO'LLANILGAN 成语 CHÉNGYǔ LARNING TASNIFI VA STATISTIKASI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(21), 88-92.
3. ISMATULLAEVA, N. (2022). ANALYSIS OF STEREOTYPICAL LINGUISTIC UNITS RELATED TO THE CONCEPT OF “FAMILY” IN CHINESE LINGUISTIC CULTURE. SHARQ MASH'ALI, (01), 24-26.
4. 李泉. 对外汉语教学理论思考[M]. 教育科学出版社, 2005,(09):41.
5. 吴应辉. 汉语国际传播研究理论与方法[M], 中央民族大学出版社, 2015:40.
6. 朱志平. 汉语第二语言教学理论概要[M]. 北京大学出版社, 2017(2) 第3次印刷 : 358.

Dilfuza UMIROVA,

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
"Xorijiy tillar ta'limi" kafedrasida katta o'qituvchisi

XITOIY TILI TA'LIMI TIZIMI: MENEJMENT, SIFAT NAZORATI VA SAMARADORLIK

Annotatsiya: mazkur maqolada xitoy tili ta'limi tizimidagi menejment, sifat nazorati va samaradorlik masalalari atroflicha tahlil etiladi. Xitoy tili o'qitish jarayonida qo'llanilayotgan boshqaruv mexanizmlari, ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan nazorat vositalari hamda samaradorlikni baholash mezonlari ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, maqolada xitoy tilidagi amaliy misollar orqali ta'lim jarayonining lingvistik va metodik jihatlarini tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *xitoy tili, ta'lim menejmenti, sifat nazorati, samaradorlik, pedagogik texnologiyalar, til o'rgatish strategiyasi, xitoycha metodika.*

Аннотация: в данной статье всесторонне анализируются вопросы управления, контроля качества и эффективности в системе преподавания китайского языка. Освещаются управленческие механизмы, применяемые в процессе обучения китайскому языку, средства контроля, направленные на повышение качества образования, а также критерии оценки эффективности. Кроме того, на основе практических примеров из китайского языка рассматриваются лингвистические и методические аспекты образовательного процесса.

Ключевые слова: китайский язык, управление образованием, контроль качества, эффективность, педагогические технологии, стратегия преподавания языка, китайская методика.

Annotation: this article provides a comprehensive analysis of management, quality control, and efficiency issues in the Chinese language education system. It explores the management mechanisms used in the Chinese language teaching process, the quality assurance tools aimed at improving education, and the criteria for evaluating effectiveness. In addition, the article examines the linguistic and methodological aspects of the educational process through practical examples in the Chinese language.

Key words: *Chinese language, education management, quality control, effectiveness, pedagogical technologies, language teaching strategy, Chinese methodology.*

Kirish. Bugungi global ta'lim maydonida xitoy tilining o'rnini tobora ortib bormoqda. Xalqaro miqyosda xitoy tilini o'rganishga bo'lgan qiziqish ortar ekan, bu jarayonni sifatli boshqarish va samaradorligini ta'minlash muhim vazifa bo'lib qolmoqda. Xitoy tili ta'limida menejment faqat tashkiliy faoliyat emas, balki didaktik, pedagogik va madaniy yondashuvlarni uyg'unlashtirgan tizimni anglatadi. Ushbu maqolada ana shu tizimning asosiy jihatlarini xitoy tilidagi real misollar asosida yoritiladi.

Asosiy qism. Ta'lim menejmenti va uning xususiyatlari.

Oliy ta'lim muassasalari zamonaviy dunyoda nafaqat bilim tarqatuvchi markazlar, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida strategik ahamiyatga ega bo'lgan institutlar sifatida qaralmoqda. Biroq ta'lim menejmenti sohasida rahbar-

lar duch keladigan jiddiy muammolar ushbu muassasalarning samarali faoliyat yuritishiga, global ta'lim bozorida raqobatbardoshlikni ta'minlashga va zamonaviy talablarga moslashishga to'sqinlik qilmoqda. Ushbu muammolar nafaqat ta'lim sifatiga, balki muassasalarning uzoq muddatli rivojlanishiga, talabalarning mehnat bozoriga tayyorgarligiga va xalqaro hamkorlik imkoniyatlariga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Xitoy tili ta'limi tizimi zamonaviy boshqaruv yondashuvlariga asoslangan bo'lib, unga quyidagi komponentlar kiradi:

- Rejalashtirish va strategik maqsadlar belgilash.
- O'qituvchilar tayyorlash va ularning malakasini oshirish.
- O'quv dasturlarining moslashtirilgan shakli.

Masalan, o'quv rejasida quyidagi kabi formulalar ishlatiladi: “教学内容需结合学生需求，实施个性化教学” (Jiaoxué nèiróng xū jiéhé xuéshēng xūqiú, shíshī gèxìng huà jiàoxué — Ta'lim mazmuni talabalar ehtiyojlariga mos ravishda moslashtirilgan bo'lishi kerak).

Sifat nazorati tizimi.

Xitoy tilini o'qitishda sifat nazorati vositalari, odatda, quyidagilarga asoslanadi:

- Bosqichli imtihonlar (HSK, YCT).
- Dars tahlili va o'qituvchilarni baholash tizimi.

- Onlayn ta'lim monitoringi.

◆ Misol: “使用电子教学平台可实时反馈教学效果” (Shǐyòng diànzǐ jiàoxué píngtái kě shíshí fǎnkuì jiàoxué xiàoguǒ — Elektron ta'lim platformalari yordamida o'qitish samaradorligini real vaqtda kuzatish mumkin).

Samaradorlikni baholash. Shteynning fikriga ko'ra, operatsion tezlik, bajarilgan operatsiya sifati, ishning moslashuvchanligi, odamlarning sadoqati, to'g'ri muloqot, ish unumdorligi, qoniqish va ishchi hayotining sifati va yaxshi faoliyat olib borish zarurligini tushunish kabi omillar ishchi kuchi samaradorligiga ta'sir qiluvchi omillardir. Tashkilotning muvaffaqiyati ko'proq xodimlarning malakasi va tajribasiga va ularning kasbiy tayyorgarligiga ham bog'liq. Shuning uchun inson resurslari samaradorligi uchun xodimlarining tayyorgarligi, malakasi, tajribasi va ularning qarorlari juda muhimdir. Inson resurslarining muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligi bo'limlar va butun tashkilotga ta'sir qiladi. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, samaradorlik uchun to'rtta o'lchov ko'rib chiqiladi: ijodkorlik, ishdan qoniqish, majburiyat va hamkorlik. Samaradorlikka ta'sir qiluvchi omillar ikki toifaga bo'linadi: (A) tajriba, daromad, ta'lim darajasi, yosh kabi omillar va (B) faoliyat, ijtimoiy munosabatlar, ish mazmuni va ishdan qoniqish. Turli nazariy va empirik tadqiqotlar xodimlarning qarorlarni qabul qilish jarayoniga jalb qilinishini samaradorlikni oshirishning asosiy omili sifatida ko'rsatadi va bu ikki omil o'rtasida ijobiy va to'g'ridan to'g'ri bog'lanishni ko'rsatdi. Samaradorlik o'lchov ko'rsatkichlari quyidagilardir: vazifalarni bajarish tezligi, mavjud uskunalardan optimal foydalanish, topshiriqlardan optimal foydalanish [13].

Samaradorlik hajmi ko'rsatkichlari esa xatosiz, vazifalarni to'g'ri amalga oshirish, mijozlar ehtiyojini qondirish, xodimlarning ishlashi, yaxshi sifatli ish o'rinlari bilan ta'minlashdir [16]. Majburiyat o'lchov ko'rsatkichlari – o'z-o'zini idora qilish, vazifalarni rejalashtirish va boshqarish, oldindan belgilangan vaqtda ishga kelish, ega bo'lgan huquq va majburiyatlari asosida ishlash va ishni tashkil etish (bunda iste'foga chiqish yoki ko'chib ketish nazarda tutilmagan), rejalari va va'dalariga rioya qilish va hamkorlik [10]. Ko'rsatkichlar muammolarni hal qilish, ishlash sifatini yaxshilashning yangi va innovatsion usullarini topish, ish muammolarini hal qilish, biznes muammolarni hal qilish uchun yordam, hamkasblari uchun tajriba va bilim berish kabilarga xizmat qiladi.

Samaradorlik o'quvchilarning til kompetensiyasi, nutqiy faolligi va o'zlashtirish darajasi orqali belgilanadi. Bu yerda muhim metodik tamoyil quyidagicha: “学习成果应体现在语言运用能力上” (Xuéxí chéngguǒ yǐng tǐxiàn zài yǔyán yùnyòng nénglì shàng – O'rganish natijalari tilni amalda qo'llay olish qobiliyatida aks etishi kerak).

Ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar:

Multimedia vositalari: 视频、动画教学 (video, animatsion darslar)

Multimedia vositalari – bu matn, audio, video, grafika, animatsiya va interaktiv komponentlardan foydalanib axborotni yetkazuvchi texnologik vositalar majmuasidir. Ular ta'lim jarayonida o'quv materiallarini yanada boy, tushunarli va qiziqarli qilishga xizmat qiladi.

Til o'qitish sohasida multimedia vositalari o'quvchilarning eshitish, ko'rish, o'qish va so'zlash qobiliyatlarini birgalikda shakllantirishga imkon yaratadi. **Multimedia vositalari turlari:** **Audio vositalar** – nutq namunalari, fonetik mashqlar, audiokitoblar, diktatsiyalar orqali eshitish ko'nikmasini rivojlantirishga xizmat qiladi. *Masalan: podcastlar, xitoy tilidagi eshittirishlar.*

– Video vositalar – film, multfilm, intervyu, dars yozuvlari yordamida talaffuz, intonatsiya, madaniy kontekstlar o'rganiladi. *Masalan: CCTV Learn Chinese, YouTube'dagi o'quv kanallari.*

– Interaktiv dasturlar – testlar, o'yinlar, mashqlar orqali mustahkamlash va baholash

amalgama oshiriladi. Masalan: Duolingo, Hello Chinese, Skritter, Quizlet.

– Prezentsatsiyalar va vizual materiallar – PowerPoint, grafikalar, jadval va diagrammalar, til strukturasi va soʻz yodlashni yengillashtiradi.

– Virtual taʼlim platformalari – Zoom, Google Meet, Moodle orqali jonli darslar, forumlar va topshiriqlar amalgama oshiriladi.

Interfaol platformalar: 腾讯课堂 (Tencent Classroom), 慕课 (MOOC)

Interfaol platformalar – bu oʻquvchi va oʻqituvchi oʻrtasida ikki tomonlama faol muloqotni taʼminlaydigan, onlayn yoki gibrid (blended) tarzda ishlaydigan raqamli oʻquv muhitlaridir. Ushbu platformalar taʼlim jarayonining samaradorligini oshiradi, real vaqt rejimida mashgʻulotlar oʻtkazish, topshiriqlarni baholash, muhokamalar olib borish va oʻquvchilarni mustaqil oʻrganishga jalb etishga imkon beradi.

Xitoy tilini oʻrgatishda interfaol platformalarning afzalliklari

– **Real vaqtli muloqot:** platformalar orqali talabalar va oʻqituvchilar jonli darslar (Zoom, Google Meet, Microsoft Teams) oʻtkazishi mumkin boʻladi. Bu esa eshitish va soʻzlash koʻnikmalarini rivojlantirishda muhim rol oʻynaydi.

– **Multimodal yondashuv:** matn, audio,

video, test va grafik elementlar orqali bilim chuqurroq singdiriladi. Ayniqsa, xitoy tilining fonetik va tonallik xususiyatlarini tushunishda bu juda foydalidir.

– **Uyga vazifalarni topshirish va baholash:** Moodle, Edmodo, Google Classroom kabi platformalarda oʻquvchilar oʻz vazifalarini onlayn topshirishlari, baholashni esa tezkor va shaffof tarzda olishlari mumkin.

– **Madaniyatlararo muloqotni qoʻllab-quvvatlash:** interfaol forumlar va guruh muhokamalari orqali turli davlat vakillari bilan tajriba almashish imkoniyati yaratiladi.

Madaniy integratsiya: 汉语桥 (Xitoy tili koʻprigi loyihasi)

Xulosa. Xitoy tili taʼlimi tizimi chuqur oʻylangan menejment, samarali sifat nazorati va aniq oʻlchovli samaradorlik mexanizmlariga ega. Bu tizim faqat til oʻrgatish emas, balki oʻrganuvchilarda til orqali madaniy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi. Xitoycha metodika va menejment tajribasi boshqa xorijiy tillarni oʻqitishda ham foydali boʻlishi mumkin.

Yakuniy xulosa: “有效的管理是高质量教学的保障” (Yǒuxiào de guǎnlǐ shì gāo zhìliàng jiàoxué de bǎozhàng – Samarali menejment sifatli taʼlimning kafolatidir).

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 3-dekabrda “Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini taʼminlash va kambagʻallikni qisqartirish boʻyicha davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishlari toʻgʻrisida” gi PF-29-son farmoni– www.uza.uz

2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida” gi PF-60-son farmoni– www.uza.uz

3. Rasuljanovna, I. N. (2019). Lacunas Occurance In Semantic Fields Of Chinese And Uzbek Languages. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 8(11), 1998-2001.

4. Rasuljanovna, I. N. (2020). The concept of “lacuna” in translation studies. *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, 9(4), 123-129.

5. Rasuljanovna, I. N. (2020). The verbal lacunas in chinese and uzbeklanguages (on the example of grammatical and somatic lacunas). *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(5), 196-1700.

6. Ismatullayeva, N. R. Translation of phraseological units in Chinese and Uzbek languages. In *Scientific research of the SCO countries: synergy and integration (International conference)*. Beijing, PRC, June (Vol. 24, pp. 45-50).

Dilafruz DONIYEVA,
*Termiz davlat universiteti ingliz
 tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi*

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA QO'RQUV KOMPONENTLI MAQOLLARNING AKSEOLOGIK TADQIQI

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida qo'rquv komponentli maqolalarning akseologik tadqiqi o'tkazilgan. Tadqiqot usullari tilshunoslik va akseologiya asosida qo'llanilib, natijalar madaniy va psixologik jihatlarini yoritadi. Maqola qo'rquvning til orqali ifodalanishini chuqur tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: qo'rquv, akseologiya, tilshunoslik, ingliz tili, o'zbek tili, madaniyat, kommunikatsiya, psixologiya, til orqali ifoda, maqolalar tahlili.

Аннотация: в данной статье проведено аксеологическое исследование статей с компонентом страха на английском и узбекском языках. Используемые методы включают языкознание и аксеологию, а результаты освещают культурные и психологические аспекты выражения страха через язык.

Ключевые слова: страх, аксеология, языкознание, английский язык, узбекский язык, культура, коммуникация, психология, выражение через язык, анализ статей

Annotation: this article conducts an axiological study of fear-component articles in English and Uzbek. The research methods include linguistics and axiology, while the findings illuminate the cultural and psychological aspects of expressing fear through language.

Key words: fear, axiology, linguistics, English language, Uzbek language, culture, communication, psychology, expression through language, article analysis.

Kirish. Qo'rquv inson psixologiyasining eng asosiy va universal hissiyotlaridan biridir. U inson hayotida himoya mexanizmi sifatida muhim rol o'ynaydi, chunki xavf-xatarni sezish va undan qochishga yordam beradi. Shu bilan birga, qo'rquvning haddan ziyod bo'lishi insonning ijtimoiy hayoti, ruhiy holati va qaror qabul qilish jarayonlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'zbek xalq madaniyatida qo'rquv tushunchasi turli shakllarda, xususan, og'zaki ijod namunalari, ayniqsa maqollarda o'z aksini topgan. Maqollar orqali qo'rquvning inson hayotidagi o'rni, undan kelib chiqadigan oqibatlar va bu hissiyotni boshqarish yo'llari xalq donoligi sifatida ifodalanadi. Ushbu maqola qo'rquv tushunchasini, qo'rquv bilan bog'liq o'zbek xalq maqollarini va ularning milliy-madaniy xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlanadi. Maqolaning maqsadi qo'rquv mazmunli maqollarning o'zbek xalqining dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va madaniy o'ziga xosliklaridagi aksini tahlil qilishdir. Tadqiqot usullari sifatida kontent tahlili va madaniyatlararo taqqoslash

qo'llanilib, natijalar maqollarning semantik va madaniy kontekstini ochib beradi. Maqola keng auditoriya uchun mo'ljallangan.

Adabiyotlar tahlili. Ingliz va o'zbek tillarida maqollar bir necha olimlar tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Mamlakatimiz olimlaridan Sh.Mardonov, O.Musurmonova, D.Nasriddinova, S.Norboyeva, Sh.Olimov, N.Ortiqov, M.Ochilov, N.Ochilova, D.Ro'ziyeva, Z.Saliyeva, B.Xodjayev, A.Xoliqov kabilar ta'limiy qadriyatlar vositasida o'qituvchilarni tayyorlash, ma'naviy madaniyatni shakllantirish, bo'lajak pedagoglarni tayyorlash jarayonlarini insonparvarlashtirish, talabalarda ma'naviy-axloqiy kompetentlikni rivojlantirish, pedagogik odob va madaniyat, milliy iftixor tuyg'usini tarbiyalash, pedagogik aksiologiyaning metodologik asoslarini ochib berish, pedagogik nazokat va taktikani tarkib toptirish masalalarini o'rganishgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlari olimlaridan V.Doroshenko, L.Zanina, G.Kertayeva, K.Levitan, G.Medvedeva, N.Menshikova, N.Nikitina,

Y.Yakubson kabilarning tadqiqotlarida pedagogik deontologiyaning rivojlanishi, o'qituvchining deontologik tayyorgarligi, kasbiy va shaxsiy kompetensiyalar, kasbiy faoliyatning o'qituvchi shaxsiga ta'siri, kasbiy-shaxsiy destruksiylar va deformatsiyalar profilaktikasi yoritib berilgan.

Xorijlik olimlardan J.Bentam, F.Devis, M.Short, A.Benlasene, J.Everett, P.Thing, C.Xogan, E.Saetra, M.Shvimmer kabilar axloq va qonunchilik asoslari, deontologiya va mehnat axloqining fundamental asoslari, qadriyatli yo'nalganlikni tarkib toptirishga doir tadqiqotlarni amalga oshirishgan.

Tahlil va natija. Ingliz va o'zbek tillarida qo'rquv komponentli maqollarning akseologik tadqiqi madaniy tafakkur, tilshunoslik, va etnolingvistik qadriyatlar kontekstida o'ta dolzarb masalalardan biridir. Har ikki til doirasida qo'rquv tuyg'usining ifodalanish usullari, uning aks etgan ramzlar, obrazlar va semantik o'zagining tadqiqi orqali nafaqat lingvistik balki madaniy kodlar, axloqiy me'yorlar va kollektiv ongning arxetipik darajalari ochib beriladi. Bu jarayon akseologiya – ya'ni qadriyatlar haqidagi falsafiy yo'nalishning lingvistik shakllarini tahlil qilishda asosiy tamoyillardan biri bo'lib xizmat qiladi. Qo'rquv – inson ongidagi eng qadimgi, kuchli va keng ko'lamli hissiyotlardan biri bo'lib, u til va madaniyatda muayyan iz qoldiradi. U biologik instinkt sifatida saqlanib qolgan bo'lsa-da, ijtimoiy va madaniy tajriba orqali turli xil semantik, stilistik va metaforik qatlamlarda namoyon bo'ladi.

Ingliz tilida qo'rquv komponenti aks etgan maqollar ko'proq ratsional yondashuv, diniy-madaniy stereotiplar va etik tamoyillar asosida shakllangan bo'lsa, o'zbek maqollarida bu hissiyot ko'proq kollektiv ong, ota-bobolardan meros qolgan ogohlantiruvchi signallar va ijtimoiy-adabiy konnotatsiyalar bilan boyitilgan. Masalan, ingliz tilidagi "He who fears suffering is already suffering from fear" maqolida qo'rquv hissining psixologik tahlili mavjud: odam og'riqdan emas, balki og'riq qo'rquvining o'zidan azob chekadi. Bu fikr individning ichki dunyosidagi xavotir holatining intensivligini aks ettiradi. O'zbek tilida esa "Qo'rqqan o'limdan qutulolmaydi" degan maqolda qo'rquv nafaqat hissiy, balki taqdiri determinatsiya sifatida ham tasvirlanadi –

ya'ni, qo'rquv real xavfdan himoya emas, balki o'jizlikning timsolidir.

Akseologik jihatdan olganda, har ikkala til guruhida ham qo'rquvga oid maqollar ogohlilik, ehtiyotkorlik, o'zini tiyish, hatto passivlikni qadrlash tendensiyasini namoyon etadi. Biroq, bu qadriyatlarining aks ettirilish uslubi o'zaro farqlanadi. Masalan, ingliz maqollarida ko'pincha qo'rquvni yengib o'tish, unga qarshi turish motivlari ustun bo'ladi: "Feel the fear and do it anyway" yoki "Towards die many times before their deaths" kabi iboralar bu fikrni tasdiqlaydi. Ular shaxsiy jasoratni qadrlash, individuallik va o'z tanloviga ishonchni asosiy tamoyil sifatida oladi. O'zbek maqollarida esa "Qo'rqqan tagida qoladi", "Qo'rqoq har joydan ko'lankasini ko'radi" kabi iboralar orqali qo'rquv insonni faoliyatdan, qaror qabul qilishdan tiyadigan, uni hayotda pastki pog'onaga tushiradigan omil sifatida baholanadi. Bu holatda qo'rquvga qarshi turish emas, balki undan xalos bo'lish yo'llari yoki oqibatlar haqidagi ogohlilik qadrlanadi.

Shuningdek, har ikkala til guruhida qo'rquv hissining tabiati hayvonot olami obrazlari orqali ham ifodalanadi. Ingliz tilida "Scaredy-cat" yoki "Frightened as a rabbit" kabi frazeologik birliklar mavjud bo'lib, ularning semantikasi qo'rquvning tabiiy, instinktiv asoslarini ifodalaydi. O'zbek tilida esa "Qo'rqoq quyondek qochdi", "Sichqon ko'rgan mushukdek qaltiradi" kabi obrazlar qo'rquvning tezlik, g'alayon va zaiflik bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Bu kabi birliklar zahirida insonning ichki holatini tashqi muvofiqlik orqali tasvirlashga urinish bor. Ularning akseologik yuki esa shundaki, u qo'rquv holatini kamchilik sifatida aks ettiradi va bu holatdan chiqish zaruriyati haqida ijtimoiy xulosa beradi.

Tahlil qilinayotgan maqollar tarkibida kognitiv qadriyatlar ham o'z aksini topadi. Qo'rquv, ko'pincha, noma'lumlik, xavf, kelajak oldida o'jizlik va himoyasizlik timsoli sifatida yoritiladi. Ingliz tilidagi "Better the devil you know than the devil you don't" maqolida noma'lumlikdan qo'rquv tanish, ammo salbiy bo'lsa-da, holatni afzal ko'rishga olib keladi. Bu esa kognitiv konservatizm – yangilikdan qo'rquvni qadrlash – ga olib keladi. O'zbek tilida esa "Qo'rqma, bilganingdan qo'rq" degan maqolda anglanish darajasi, tafakkur

qobiliyati orqali xatarning baholanishi targ'ib qilinadi. Bu, o'z navbatida, ongli ehtiyotkorlik, ilg'or tajriba va bilimga asoslangan yondashuvni qadrlashga olib keladi.

Qo'rquv komponentining akseologik tahlili faqat semantik doirada emas, balki pragmatik kontekstda ham muhim. Bu maqollar qanday vaziyatlarda ishlatiladi, qanday maqsadda va qanday auditoriyaga qaratilganligi – bularning barchasi ularning qadriyat yukini aniqlashga xizmat qiladi. Masalan, ingliz tilidagi "Don't cry wolf" maqoli orqali bolalarga va yosh avlodga ehtiyotkorlik, rostgo'ylik va ijtimoiy ishonchga putur yetkazmaslik targ'ib qilinadi. O'zbek tilidagi "Qo'rqoq o'zini ko'zda tutadi, jasur xalqni o'ylaydi" kabi maqollar esa individual manfaatlar va ijtimoiy burch o'rtasidagi munosabatda qo'rquvning qanday aks etishini ko'rsatadi. Bunda qo'rquv faqat shaxsiy emotsional holat emas, balki ijtimoiy xatti-harakatlarning mezoniga aylangan hissiyot sifatida baholanadi.

Madaniy-arxetipik darajada qo'rquv obrazlari turli shakllarda, ammo izchil tarzda ifodalanadi. Ingliz mentalitetida qo'rquv ko'proq individ ongida yengilishi lozim bo'lgan ichki to'siq sifatida qaralsa, o'zbek madaniyatida u ota-bobolar tajribasi asosida kelajak avlodni ogohlantiruvchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu farq til orqali ham yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, ingliz tilida jasoratli bo'lish targ'ib etiladi: "Nothing ventured, nothing gained" – ya'ni, tavakkal qilmasang, yutolmayсан. O'zbek maqollarida esa xavfsizlik, ehtiyotkorlik va barqarorlik ustuvor qadriyatlar sifatida ilgari suriladi: "Qo'rqma, ammo ojiz bo'lma", "Qorong'ida yurgan chaqaloq bo'lma" kabi iboralar bunga misol bo'la oladi.

Bu maqollar tahlili orqali shuni ta'kidlash mumkin, qo'rquv hissi har ikki madaniyatda ham axloqiy, estetik, ijtimoiy va psixologik

jihatdan ko'p qavatli semantik birliklarga ega. Ular orqali nafaqat individning ichki holati, balki jamiyatdagi umumiy axloqiy qadriyatlar, axborot almashinuvi va xulq me'yorlari shakllanadi. Ingliz tilida jasorat, qat'iyat va riskka tayyorlik qadriyat sifatida ilgari surilsa, o'zbek tilida ogohlik, ehtiyotkorlik va ijtimoiy uyg'oqlik ustuvor o'rinni egallaydi. Bu esa til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro uzviy aloqaning aksidir.

Xulosa. Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida qo'rquv komponentli maqolarning akseologik tahlilini amalga oshirish orqali qo'rquv hissining til va madaniyat kontekstida qanday ifodalanishini chuqur o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot davomida olingan natijalar, til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir, leksik birliklar va frazeologik ifodalarning tahlili, shuningdek, psixologik jihatlar kabi bir qator muhim jihatlarni ko'rsatdi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, o'zbek va ingliz tillarida qo'rquv hissining ifodalanishida muhim farqlar mavjud. O'zbek maqolalarida ko'proq badiiy tasvirlar, metaforalar va hissiy ifodalar ishlatiladi, bu esa o'zbek madaniyatining hissiy jihatlarini aks ettiradi. Ingliz tilidagi maqolalarda esa analitik va lo'nda uslub ko'proq uchraydi, bu esa individualistik yondashuvni ko'rsatadi. Bunday farqlar, har bir madaniyatning qo'rquv hissini qanday qabul qilishida va ifodalashida o'ziga xosligini ko'rsatadi.

Leksik birliklar va frazeologik ifodalar tahlili ham tadqiqotning muhim qismidir. O'zbek tilida "qo'rquv" so'zi ko'plab sinonimlar va frazeologik birliklarga ega bo'lib, bu tilning boyligini aks ettiradi. Ingliz tilida esa "fear" so'zi keng tarqalgan va uning sinonimlari nisbatan kam. Bu farq, tilning semantik qiyofasini va madaniyatlarining qo'rquv hissini ifodalashdagi farqlarini yana bir bor tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'afforov K. O'zbek maqollarining ma'naviy-ma'rifiy xususiyatlari. –Toshkent: Fan nashriyoti, 2019.
2. Karimov M. Xalq og'zaki ijodi asoslari. –Samarqand: Ilm ziyo, 2021.
3. Nuraliyeva N. "Qo'rquv ifodasining lingvistik aspektlari". Filologiya masalalari, 2-son. 2017.
4. Dundes A. Folklor masalalari. Tennessi universiteti matbuoti. 2007.
5. Ekman P. Oshkor qilingan his-tuyg'ular: yuzlar va his-tuyg'ularni tushunish. Times kitoblari. 2004.
6. Qurbonov I. Maqollar va xalq tafakkuri. –Buxoro: Barkamol, 2020.
7. Mirzayev T. O'zbek xalq maqollari. –Toshkent, 2016.
8. Yusupov O'. Lingvokulturologiya va madaniy birikmalar. Xorijiy filologiya jurnali. 2021.

Diana RUZMETOVA,
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), ChDPU
Muxlisa BAXTIYOROVA,
ChDPU talabasi

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA ICHKI VA ZIYORAT TURIZMINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya: maqolada mamlakatimizda ziyorat turizmining rivojlanish xususiyatlarini tahlil qilish orqali O'zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirish imkoniyatlarini o'rganish tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: *turizm, mehmonxona, avtomobilsozlik, ziyorat, xizmat, turistik obyekt, sayohat, xalqaro, agentlik, turist, gid, innovatsion.*

Annotation: the article presents an analysis of the opportunities for the development of pilgrimage tourism in Uzbekistan through the analysis of the development features of pilgrimage tourism in our country.

Key words: *tourism, hotel, automobile industry, visit, service, tourist object, travel, international, agency, tourist, guide, innovative.*

Аннотация: в статье представлен анализ возможностей развития паломнического туризма в Узбекистане путем анализа особенностей развития паломнического туризма в нашей стране.

Ключевые слова: *туризм, отель, автомобильный, паломничество, услуга, туристическая достопримечательность, путешествие, международный, агентство, турист, гид, инновационный.*

Turizm eng tez rivojlanayotgan tarmoqlardan biri bo'lib, XXI asrning eng daromadli sohasiga aylanmoqda. Hozir u dunyo bo'yicha avtomobilsozlik va neftni qayta ishlash sohasidan keyin uchinchi o'rinni egallab turibdi. Turizm transport, oziq-ovqat, mehmonxona, savdo-sotiq, hunarmandchilik, qurilish va boshqa xizmat turlarining ham rivojlanishiga olib keladi. Bugungi kunda turizm iqtisodiyotning eng tez rivojlanishiga xizmat qiluvchi asosiy omillardan bo'lib, u transport, oziq-ovqat, mehmonxona, savdo-sotiq, hunarmandchilik, qurilish va boshqa xizmat turlarining rivojlanishiga olib keladi. Bundan tashqari, mamlakat tashqi qiyofasini zamonaviylashtirishga, mehmonxona va restoran industriyasini rivojlantirishga hamda transport-kommunikatsiya tizimlari kabi tarmoqlar o'rtasidagi aloqalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Turizmning global rivojlanishi dunyo mamlakatlarini yaqinlashtirib, ularning o'zaro munosabatlarini faollashtirishda eng ishonchli va eng mustahkam tizimdir.

Turizm rivojlanishi deyarli barcha sohalarga ijobiy ta'sir ko'rsatib, mamlakat iqtisodiyotining dinamik tarzda o'sishiga olib keladi. Shuningdek,

sohaga kiritilayotgan sarmoya qisqa fursatda o'zini oqlashi, turistik kompaniyalar imkoniyatlari kengayishi hamda yuqori foyda olish mumkinligi sohaga jalb qilinayotgan investitsiyalar hajmini oshirishga xizmat qilmoqda. Shuning uchun, ko'pgina davlatlar va tadbirkorlar turizmni rivojlantirishga katta e'tibor bermoqdalar. Turizmning an'anaviy yo'nalishlardan biri bo'lgan ziyorat turizmi hozirda katta ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, musulmon xalqlarning tez sur'atlarda ko'payib borishi hamda ularning daromadlarining doimiy o'sib borayotganligi halol turizmning jadal rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham sohani rivojlantirish, qo'llab-quvvatlash, uning iqtisodiyotdagi ulushini oshirish, hududlarda aholini yangi ish o'rinlari bilan ta'minlash maqsadida qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar ishlab chiqilmoqda. Turizm bozorining jozibadorligi, raqobatbardoshligi hamda turizm mahsuloti va xizmatlarini diversifikatsiya qilish, mamlakatimizning turizm uchun xavfsiz hudud sifatidagi imidjini mustahkamlash uchun bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Jahon turizm bozorida inqirozdan chiqib ketishning

asosiy yo'nalishlarida turistik xizmatlar raqobatbardoshligini oshirish, infratuzilmani takomillashtirish, turizmda innovatsion texnologiyalarni qo'llash muhim ahamiyatga egadir. Jahon turizm bozorida barcha davlatlar o'zi uchun qulay bo'lgan turizm yo'nalishini, ya'ni bozorda mavqeini egallashga, xizmatlar ko'rsatishning har tomonlama qulay bo'lgan yo'nalishlarini tanlashga harakat qiladi. Turizm bozorida hozirgi pandemiyaning ta'sirlarini, aholining imkoniyatlarini inobatga olgan holda O'zbekistonda ichki va ziyorat turizmini rivojlantirish har tomonlama qulay hisoblanadi. Soha mutaxassislari, mas'ul tashkilotlar, olimlar, iqtisodchilar, tahlilchilar, ommaviy axborot hamda ijtimoiy tarmoq vakillari tomonidan ichki va ziyorat turizmining mamlakat iqtisodiyotiga ta'sirini o'rganish, tahlil qilish, takliflar berish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu jihatdan 2021-yil 9-fevraldagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonining ijrosini ta'minlash alohida e'tibor talab etadi.

Turizm sohasida O'zbekistonlik olimlardan I.To'xliyev ichki turizm to'g'risida quyidagi fikrlarni bildirgan:

o'z davlati chegarasi doirasida doimiy yashovchi fuqarolarning vaqtinchalik tashrif buyuruvchi joyga (haq to'lanadigan faoliyatsiz) turistik maqsadlarda sayohat qilishi;

O'zbekiston Respublikasida doimiy yashaydigan fuqarolarning O'zbekiston hududi bo'ylab qiladigan sayohati;

ichki turizm davlat chegaralarini kesib o'tish bilan va turistik rasmiyatchilik bilan bog'liq emas.

Olim A.Xudoyarovning fikricha, ziyorat turizmi muqaddas qadamjolarni ziyorat qilish, ulug' ajdodlarimizga ehtirom ko'rsatish, ularning o'tmishdagi hayoti va yaratgan madaniy-me'moriy hamda tarixiy merosi bilan tanishish, ularni xotirlash, shuningdek, diniy va dunyoviy marosimlarda qatnashish maqsadida amalga oshiriladigan safarlarni o'z ichiga oladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni asosida bir

qator muammolarni yechish va sohani yanada rivojlantirish imkoniyati tug'ildi. Ma'lumki, turizmning rivojlanishini infratuzilma, ya'ni boshqa sohalarning rivojlanishidan ayri holda tasavvur qilib bo'lmaydi, jumladan, turizm obyektlari, joylashtirish muassasalari, umumiy ovqatlanish, transport xizmati va boshqa xizmat ko'rsatish sohaslariga bog'liq. Masalan, sohaning rivojlanishiga transport xizmatini oladigan bo'lsak, turizm yo'nalishlari bo'yicha aviareyslar va temir yo'l qatnovlarini samarali va tizimli tashkil etish ko'p muammolar yechimiga sabab bo'ladi, turistlarning vaqtini tejaydi, ortiqcha xarajatdan qutqaradi.

Turizm sohasida turistik obyektlarni namoyish qilish, reklama qilish muhim ekanligini inobatga olib, Respublikaning turizm obyektlarini keng targ'ib qilishga qaratilgan axborot ma'naviyat va ma'rifat masalalariga doir axborotga tenglashtirildi. Endilikda buyuk alloma va ulamolarning bebaho merosini keng ko'lamda ommalashtirish va targ'ib qilish maqsadida indonez, bengal, malay, turk, arab, hind, urdu va pushtu tillarida "Imom Buxoriy" ziyorat turizmi yo'ldosh telekanalini tashkil etish konsepsiyasi ishlab chiqiladi va xorijiy mamlakatlarda telekanal muxbirlarining faoliyat olib borishlari yo'lga qo'yiladi. Shu bilan birgalikda, ichki turizmni ommalashtirish maqsadida "Ichki turizm oyligi", "Ichki turizm haftaligi", "Ichki turizm kunlari" tashkil etiladi. Joriy yil may oyida "Xalqaro ziyorat turizmi haftaligi" doirasida "Milliy ohanglar" festivali, Mir Arab madrasasi bitiruvchilari forumi va "Milliy liboslar ko'rgazmasi" yosh dizaynerlar festivali o'tkaziladi.

Xulosa va takliflar. Qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlar bilan birgalikda sohani inqiroz davrigacha bo'lgan darajaga yetkazish va barqaror rivojlanishini ta'minlash maqsadida bir qator ishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

a) turistik va turdosh infratuzilmalarni rivojlantirishni davom ettirish, barqaror turizmni ta'minlashning asosiy shartlaridan biri turizm zonalarini va klasterlarini tashkil qilish, ularning faoliyatini qayta tashkil etish (boshqarish, rejalashtirish, turizm zonalarini loyihalashtirish, investitsiyalarni jalb qilish va.h.z.o);

b) pandemiya sharoitida turizm sohasini barqaror rivojlantirishning ustuvor va dolzarb yo'nalishlaridan biri yangi marketing strategiyalarini ishlab chiqish, bunda O'zbekiston bo'ylab xavfsiz sayohat qilish asosiy elementlardan biri bo'lishi lozim;

v) hududlarning turizm imkoniyatlarini inobatga olib, mintaqaviy turmahsulot ishlab chiqarishning ixtisoslashuvi asosida turistik xizmatlarni diversifikatsiya qilish;

g) O'zbekistonda faoliyat olib borayotgan mutaxassislar, turizm sohasi vakillari, turizm agenti, yo'riqchi-yo'l boshlovchi va gid (gid-tarjimon)lar tomonidan ziyorat odobiga rioya qilgan holda faoliyat olib borishi, tarixiy ma'lumotlarni to'g'ri talqin qilishi;

d) turistlarni keng jalb qilib borish maqsadida xalqaro va ichki bozorni muttasil tahlil qilish, faol targ'ibot va reklama ishlarini olib borish;

e) turizm sohasida kadrlar yetishmasligi va ularning jahon bozorida raqobatbardoshligini ta'minlash maqsadida, turizm sohasida kadrlar tayyorlaydigan davlat va nodavlat ta'lim muassasalarining sonini oshirish, ta'limning xalqaro standartlarini tatbiq etish va xalqaro mutaxassislarni jalb qilish, amaliy va nazariy darslarning nisbatini ko'rib chiqish, amaliyot bilan integratsiyani keng yo'lga qo'yish talab qilinadi. Umuman olganda, yuqoridagi ishlarning amalga oshirilishi O'zbekistonda turizmning nafaqat ichki va ziyorat turlarini, balki boshqa turlarini rivojlantirish, jahon turizm bozorida o'z mavqeini tiklashga olib keladi.

Ichki turizm O'zbekiston Respublikasida doimiy yashovchi shaxslarning O'zbekiston Respublikasi hududidagi sayohatini o'z ichiga oladi.

Mahalliy turist — O'zbekiston Respublikasi fuqarosi va O'zbekiston Respublikasida doimiy yashovchi fuqaroligi bo'lmagan shaxs.

2022-yil 1-sentyabrdan boshlab **“O'zbekiston bo'ylab sayohat qil!”** dasturi doirasida **“Sayohat qil va keshbek ishla”** shiori asosida respublika hududlari bo'ylab ichki sayohatlarni amalga oshirgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolariga xarajatlarining bir qismi qaytarib beriladi!

Sayohat xarajatlarini qaytarish sayohat qilish davomida bir vaqtning o'zida quyidagilar nazarda tutilganda amalga oshiriladi:

avia, temiryo'l va avtobusdan foydalanish; joylashtirish vositalari xizmatlaridan foydalanish;

madaniyat tashkilotlariga tashrif buyurish.

O'zbekistonda ziyorat turizmini yanada rivojlantirish, ushbu yo'nalishda mamlakatimiz jozibadorligini oshirish va xalqaro reytinglardagi o'rnini ko'tarishga qaratilgan chora-tadbirlar ishlab chiqish, xalqaro reyting agentliklari bilan amaliy hamkorlik o'rnatish. Turizm tarmog'i uchun, ayniqsa, menejment va marketing sohasida malakali kadrlarni sifatli tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish, gidlar (ekskursiya yetakchilari) tayyorlash, turizm faoliyati subyektlari xodimlarini muntazam ravishda qayta tayyorlash va malakasini oshirish maqsadida O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi tegishli yo'nalishi faoliyatini muvofiqlashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://lex.uz/ru/docs/-5283956>
2. <https://lex.uz/docs/-4143188>
3. <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2017/10/31/central-asia-tourisma-driver-for-development>
4. Xudoyarov A. (2019) O'zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari: Monografiya / — Toshkent: OOO “Complex Print”, 2021. 304-b.
5. Xaydarov. N. (2019) Turizmni rivojlantirishda xorijiy davlatlar tajribasi. Ochiq iqtisodiyot: sog'lom raqobat, biznes muhiti investitsion muhit jozibadorligi / Xalqaro amaliy anjuman / TDIU.
6. Shonazarova, D. (2024). O'zbekistonda ziyorat turizmini shakllantirishning muhim omillari. Nordic_Press, 3(0003).

Nargiza MAMADJANOVA,
Andijon davlat universiteti dotsenti, PhD

KINEMATOGRAFIYA OLAMIDA PRAGMATIKA

Annotatsiya: ushbu maqolada kinematografik talqinda pragmatika masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, kinoning dastlabki bosqichlari rivojlanmagan va aniq kinematografik tilning yo'qligi haqida so'z yuritiladi. Bundan tashqari, kino yaratishning dastlabki davrlarida harakatsiz kameralardan foydalanilganlik sababli tomoshabinlarni jalb qilishning ma'lum usullari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: kino, roman, teatr, kinematografiya, film, kamera, tomoshabin.

Аннотация: в статье анализируются вопросы прагматики в мире кинематографической интерпретации. Также обсуждается неразвитость и отсутствие чёткого кинематографического языка на ранних этапах развития кинематографа. Кроме того, анализируются известные методы вовлечения аудитории за счёт использования неподвижных камер на ранних этапах создания фильмов.

Ключевые слова: кино, роман, театр, кинематография, фильм, камера, зритель.

Annotation: this article analyzes issues of pragmatics in cinematic interpretation. It discusses the underdevelopment of the later stages of cinema and the lack of a clear cinematic language. It also analyzes the methods of engaging the audience using still cameras from the beginning of cinema to the present.

Key words: movie, novel, theatre, cinematography, film, camera, audience.

Kirish. Kinematografiya ommaviy aloqaning muhim vositasi sifatida o'zining tez rivojlanishi, keng global tarqalishi va butun dunyo tomoshabinlariga chuqur ta'siri bilan ajralib turadi. Bu madaniy hodisa adabiyot, tasviriy san'at, musiqa, teatr va fotografiya kabi turli san'at turlarining yutuqlarini o'zida mujassam etadi. Kino – bu murakkab bo'lsada, o'tmishga olib boradigan jozibali yo'l.

Kino xuddi roman va teatr kabi, asosan, hikoya qilish vositasidir, chunki u hikoyalarni vaqt va makon doirasida ifodalaydi. Biroq, kinoning dastlabki bosqichlari rivojlanmagan narrativ tuzilma va aniq kinematografik tilning yo'qligi bilan ajralib turardi. O'sha davrda yaratilgan filmlar, ko'pincha harakatsiz kameralar bilan suratga olingan bo'lib, asosan tomoshabinlarni hayratga solish uchun mo'ljallangan vizual tomoshalar sifatida xizmat qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

André Gaudreault¹ bu dastlabki estetikani "attraksion" deb atagan va uning e'tibori murakkab hikoya qilishdan ko'ra, vizual yangilik orqali tomoshabinlarni jalb qilishga qaratilganini ta'kidlagan. "Kinematografiya-attraksion" deb nomlangan bu bosqich 1914-yildan keyin paydo bo'lgan va hikoyachilikka ko'proq e'tibor qaratgan "institutsonal kino"dan keskin farq qiladi.

Dotsent doktor Ayşe Toy Par² bilan suhbatda Gaudreault qo'shimcha ravishda shuni tushuntiradiki, dastlabki filmlar shaharma-shahar sayohat qiluvchi

operatorlarga tarqatilgan va ular bu asarlarni yaxlit hikoyalardan xoli bo'lgan tomoshalar sifatida namoyish etishgan. Tomoshabinlar bu filmlarni, asosan, proyeksiyaning texnologik mo'jizasi tufayli pragmatik tarzda qabul qilishgan. Vaqt o'tishi bilan kinoning bu shakli "institutsonal kino"ga o'zgarib, unda asosiy e'tibor hikoya qilishga qaratildi va shu tariqa kino hikoya qilish vositasi sifatida qayta belgilandi. Tomoshabinlar ushbu filmlar bilan, asosan, proyeksiyaning texnologik mo'jizasi bilan bog'liq pragmatik munosabatda bo'ldilar.

Tom Gunning dastlabki kino asarlarini izchil hikoyalardan ko'ra tasvirlarning vizual ritorikasiga ustuvorlik berish tendensiyasi uchun tanqid qiladi. U attraksionlarni ko'pincha uzoq muddatli hikoya rivoji yoki psixologik teranlik hisobiga tomosha va bevositalikka qaratilgan deb ta'riflaydi. Ushbu pragmatik evolyutsiya – dastlabki kino vizual tomosha orqali tomoshabinlarni jalb qilgani – tuzilmali hikoya va hikoya davomiyligini qadrlaydigan formatga o'tishning muhim belgisi edi.³ Tomoshabinlar va kino o'rtasidagi o'zgaruvchan munosabat kinoning ham ko'ngilochar, ham muloqot vositasi sifatida shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynadi.

Rejissyor filmning hikoyasini bayon etish bilan bir qatorda, kino tili orqali ma'no yaratadi. Bu jarayonda u o'zining noyob ijodkorligi va tomoshabinlarning talqin qilish qobiliyatiga tayanib, ushbu tilning turli elementlaridan foydalanadi. Bu dinamika rejissyor va tomoshabin o'rtasidagi amaliy munosabatni ko'rsatadi, chunki kino tili hikoya va uning qabul qilinishi o'rtasidagi

1 Gaudreault, André (1993). 'The Cinematograph: A Historiographical Machine.

2 Gaudreault, André (1993). 'The Cinematograph: A Historiographical Machine.

3 Gaudreault, André (1993). 'The Cinematograph: A Historiographical Machine.

vositasi vazifasini o'taydi. Avval aytib o'tilganidek, kinoning ilk davrlarida kino tilining rivojlanishi tomoshabinlarga bu san'at turini tushunish va u bilan aloqaga kirishish imkonini berdi, bu esa hikoya aytishning interaktiv shaklini yaratdi.

Har bir san'at turi o'ziga xos ifoda tiliga ega, kino ham bundan mustasno emas. Kinoijodkor o'z badiiy g'oyalarini shakllantirish uchun ushbu tildagi imkoniyatlardan foydalanadi. Rejissyor uchun bu elementlar hikoya aytish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Hikoya tarkibiy qismlari film tili bilan chambarchas bog'liq bo'lsa-da, ular, asosan, ssenariy yozish bosqichida shakllantiriladi. Kino tili ta'sirida ushbu hikoyaning yakuniy ko'rinishi film syujetini tashkil etadi. Amalda, bu hikoya asarning auditoriya bilan bog'lanishi va unga ta'sir ko'rsatishining vositasi hisoblanadi.

O'z navbatida, kino diskursi – bu muayyan masala va muammolarning izchil, to'liq va yaxlit ifodasidir. U xabarlarida mujassamlashgan, og'zaki va og'zaki bo'lmagan belgilar orqali ifodalangan, jamoaviy funksional farqlangan muallif g'oyasiga muvofiq tashkil etilgan, kinematografik kodlar yordamida shakllangan, kadrlar ketma-ketligi sifatida qayd etilgan hamda tomoshabinlar tomonidan yakka yoki guruh bo'lib audiovizual idrok etish uchun ekranda namoyish etishga mo'ljallangan.⁴

Kino diskursi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan nutq shaklidir; uni boshqa nutq turlaridan ajratib turadigan metaforalar, olmoshlar, so'z o'yinlari va ritorik vositalardan foydalanish kabi jihatlar mavjud. Kino diskursining asosiy xususiyati nafaqat til qoidalariga rioya qilish, balki ularni ongli ravishda buzish ham bo'lishi mumkin. Bunday diskursning muhim jihati filmning g'oyasini yetkazish va uning voqealarini iloji boricha aniq hamda maqsadga muvofiq tarzda tasvirlashdan iborat.⁵

4 Ayşe Toy Par, “Prof. André Gaudreault ile Film-Dışı Gösterimler Üzerine”, Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Haziran 2016, sayı:24. s. 218.

5 Tom Gunning, “Atraksiyonlar Nasıl Ortaya Çıktı?”, Sinecine Dergisi, çev. Aslı Gön, Bahar Altay Erişen, 2013 4 (2) s. 141.

Pragmatika tilshunoslikning tilni kontekstda o'rganadigan bo'limidir. U tillarning amaliy qo'llanilishini tadqiq etadi. Yule ta'kidlaganidek, pragmatika so'zlovchi ifodalagan va tinglovchi tushungan ma'nolarni o'rganadi.⁶

Pragmatika tildan foydalanishni turli shakllarda o'rganadi. Boshqacha aytganda, Verschueren⁷ ta'kidlaganidek, bu “til hodisalarini ularning qo'llanilish xususiyatlari va jarayonlari nuqtayi nazaridan o'rganish”dir. Levinson⁸ aytishicha, pragmatika, tadqiqot sohasi sifatida, til qo'llanilayotgan kontekst so'z yoki iboraning ma'nosi va vazifasini belgilab berishini ko'rsatadi.

Pragmatika sohasi Graysning⁹ asosiy hamkorlik tamoyili bilan boyigan. U bu tamoyil suhbatdoshlar rostgo'y, ma'lumotli, dolzarb va aniq bo'lishi kerak degan g'oyani tushuntiradi, deb hisoblaydi. Bu har bir ishtirokchi kelishilgan va to'g'ri tarzda muloqot qilishi kutilishini anglatadi. Shunday qilib, odamlar suhbatda hamkorlik qilish uchun ma'lum, umuman olganda, suhbat qoidalarini qo'llaydilar va ba'zan ma'lum implikaturalarni keltirib chiqaradilar.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, atrofimizdagi dunyo haqida nafaqat so'zlar, balki audiovizual vositalar orqali yetkaziladi va bu ma'lumotni, voqelikni qabul qilish, uni o'zlashtirish, tasavvur qilish va hatto tahlil qilishda kata ahamiyat kasb etadi. Bunda esa kino eng muhim vositalardan biri hisoblanadi. Tomoshabinlarga oddiy va tushunish oson bo'lib ko'ringan kino, aslida vizual va audio tillarning murakkab o'zaro ta'siri natijasida yaratiladi. Fikrimizcha, ushbu sohada xilma-xil yondashuvli tahlillar mavjud bo'lsada, ammo ularning umumlashtirilgan tadqiqi yetishmaydi va hali o'rganilishi kutilayotgan masalalar talaygina.

6 Zaichenko, S. 2019 .Film Discourse as a Powerful Form of Media and its Multi-Semiotic Features”. In The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2019.08.02.74>, 629-35.

7 Tahir, M. 2010. Creation of Ideology Through the Language of Cinema: a Feminist Discourse Study of Media Education. In Procedia Social and Behavioral Sciences . 4592–4596.

8 Yule, G. 1996. Pragmatics. Oxford: Oxford University Press.

9 Verschueren, J. 1999. Understanding Pragmatics. (Understanding Language Series.) London: Arnold; New York: Oxford University Press.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gaudreault, Andre (1993). “The cinematograph”, a historiographical Machine.
2. Ayşe Toy Par, “Prof. Andre Gaudreault ile film Go'sterimler u'zerine”, Galatasaray Universitesi, Haziran 20016, sayi: 24.s.218
3. Tom Gunning “Atraksiyonlar Nasil O'rtaya Cikti?”, sinecine Dergisi, cev, Asli Go'n Bahar Altay Erisen 2013, s. 141
4. Zaichenko S. 2019 “Film discourse as a Powerful form of Media and its Multy- semiotic Features”.
5. Tahir M. 2010 Creation of ideology through the language of cinema. 4592-4596
6. Yule, G 1996 Pragmatics Oxford. Oxford University Press.
7. Verschueren J. 1999. Understanding Pragmatics. Oxford University Press.
8. Levinson, S. 1983. Pragmatics. Cambridge. Cambridge University Press.
9. N.M. Mamadjanova. Entering the World Cinematography and Film Discourse. European Journal of Innovation in Nonformal Education .(EJINE) Apr.2025

Ravshan NORMATOV,

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
Milliy iftixor va harbiy vatanparvarlik kafedrasida dotsenti

HARBIY XIZMATCHILARDA VATANPARVARLIK TUYG'USINI YUKSALTIRISH OMILLARI VA RIVOJLANISH XUSUSIYATI

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqola “Harbiy xizmatchilarda vatanparvarlik tuyg'usini yuksaltirish omillari va rivojlanish xususiyatlari” mavzusida olib borilgan bo'lib, harbiy xizmatchilarning ma'naviy-ruhiy holatini yaxshilash, ularning vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirish jarayonini o'rganishga qaratilgan. Maqola vatanparvarlikning ijtimoiy, psixologik, madaniy va ma'naviy omillarga ta'sirini tahlil qiladi hamda ushbu tuyg'uning harbiy xizmatchilarda shakllanishi va rivojlanishining asosiy xususiyatlarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: harbiy xizmatchilar, vatanparvarlik, milliy himoya, ijtimoiy omillar, tarbiya, ma'naviy qadriyatlar, siyosiy ta'lim, harbiy tayyorgarlik, fidoyilik, sadoqat, xalqaro xavfsizlik, jamoaviy aloqalar.

Annotation: this scientific article is devoted to the topic “Factors and Developmental Features of Enhancing Patriotism among Military Servicemen” and focuses on improving the spiritual and psychological state of military personnel, as well as studying the process of developing their sense of patriotism. The article analyzes the influence of social, psychological, cultural, and spiritual factors on patriotism and highlights the main characteristics of its formation and development among servicemen.

Key words: military personnel, patriotism, national defense, social factors, education, spiritual values, political education, military training, devotion, loyalty, international security, group relations.

Аннотация: данная научная статья посвящена теме “Факторы повышения патриотических чувств у военнослужащих и особенности их развития” и направлена на изучение процесса формирования чувства патриотизма у военнослужащих, а также на улучшение их духовно-психологического состояния. В статье анализируется влияние социальных, психологических, культурных и духовных факторов на патриотизм, а также раскрываются основные особенности формирования и развития этого чувства у военнослужащих.

Ключевые слова: военнослужащие, патриотизм, национальная оборона, социальные факторы, воспитание, духовные ценности, политическое образование, военная подготовка, преданность, верность, международная безопасность, коллективные отношения.

Kirish. Vatanparvarlik tuyg'usi – har bir millatning ma'naviy-ruhiy negiz-larini shakllantiruvchi, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi va xalqlarning birligini saqlashda muhim rol o'ynaydigan asosiy psixologik komponent hisoblanadi. Bu tuyg'u o'z vataniga, millatiga bo'lgan chuqur muhabbat, sadoqat va fidoyilik sifatida ifodalanadi.

Harbiy xizmatchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash va bu tuyg'uni rivojlantirish, ularning jangovar va xizmatga tayyorligini oshirish, ruhiy kuchini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shuningdek, harbiy xizmatchilarning o'z vataniga, xalqiga bo'lgan ishonchi va muhabbati, ularga yuksak maqsadlar sari intilish, jasorat ko'rsatish va muhim vazifalarni bajarishda yordam beradi.

Asosiy qism. Vatanparvarlikni harbiy xizmatchilarda rivojlantirish nafaqat shaxsiy ruhiy sifatlarni, balki jamiyatdagi umumbashariy qadriyatlar, milliy tarixi va madaniyatga bo'lgan hurmatni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, harbiy xizmatda vatanparvarlikni oshirish, uning psixologik, ijtimoiy va

madaniy omillarini chuqur tahlil qilish zarurati kundan kunga ortib bormoqda.

Vatanparvarlik tuyg'usi insoniyat tarixida muhim ahamiyatga ega bo'lgan psixologik, ma'naviy va ijtimoiy fenomen sifatida o'zining o'rni va ahamiyatini saqlab kelmoqda. Ushbu tuyg'u o'z vataniga bo'lgan chuqur muhabbat, fidoyilik va sadoqatni ifodalaydi hamda milliy birdamlikni, ijtimoiy barqarorlikni, shuningdek, davlat xavfsizligini ta'minlashda beqiyos rol o'ynaydi. Vatanparvarlikning ta'riflari turli sohalarda va nuqtai nazarlarda o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Falsafiy nuqtayi nazardan vatanparvarlik tuyg'usi insonning jamiyatga nisbatan mas'uliyatini anglash va unga bo'lgan ichki sadoqatini ifodalash sifatida qaraladi. Faylasuflar, jumladan, Aristotel vatanparvarlikni jamiyatdagi adolat va barqarorlikni saqlashda hal qiluvchi omil sifatida ta'riflaganlar¹.

Psixologik nuqtayi nazardan vatanparvarlik tuyg'usi shaxsning ichki ruhiy holati, ong ostida shaklla-

1 Nazarov, M. Falsafiy nuqtai nazar va vatanparvarlik. Toshkent. 2021. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.

nadi. Psixologiya bo'yicha, vatanparvarlik bir tomondan, o'z vataniga nisbatan sevgi va sadoqatni aks ettiradi, ikkinchi tomondan, uning shakllanishi, ijtimoiy va madaniy omillarga, oilaviy ta'lim va tarbiya jarayonlariga bog'liqdir.

Siyosatshunoslar vatanparvarlikni mamlakatdagi siyosiy barqarorlikni saqlash, fuqarolarni milliy maqsadlar sari birlashtirish vositasi sifatida ko'radilar. Vatanparvarlikning siyosiy ta'riflari ko'pincha davlatning mustahkamligini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, fuqarolarni o'z vataniga nisbatan sadoqatli bo'lishga undaydi. Siyosatshunoslar, shuningdek, vatanparvarlikning jamiyatdagi siyosiy strukturani, milliy tanishuvni va yuksak fuqarolik majburiyatlarini mustahkamlashdagi rolini oshiradilar².

Vatanparvarlik ijtimoiy guruhlarining o'zaro aloqalarini mustahkamlash, xalqning yagona maqsadlar sari intilishiga xizmat qiladi. Bunda har bir insonning jamiyatga va uning tarixiga bo'lgan munosabati hamda yuksak ijtimoiy mas'uliyat hissi alohida o'rin tutadi³.

Harbiy xizmatchilarda vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirishda quyidagi omillar asosiy rol o'ynaydi:

– Ta'lim va tarbiya: harbiy maktablarda va o'quv muassasalarida milliy qadriyatlarni o'rgatish va vatanparvarlikni targ'ib qilish.

– Harbiy xizmatning psixologik ta'siri: harbiy xizmatda yashash sharoitlari, u yerda o'rnatilgan tartib, o'zaro hurmat va maqsadga yo'naltirilgan ish faoliyati vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirishga xizmat qiladi.

– O'ta muhim ijtimoiy vazifalar: harbiy xizmatchilarni muhim ijtimoiy mas'uliyatlarga jalb qilish, ularga o'z vazifalarining ahamiyatini va ular qilayotgan ishlarning millat va davlat uchun muhimligini tushuntirish.

– Milliy tarix va madaniyatni o'rganish: milliy qahramonlarning, buyuk janglarning tarixini o'rganish orqali

harbiy xizmatchilarda o'z vataniga nisbatan hurmat va iftixor hissini rivojlantirish.

Ijtimoiy omillar vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular odamlarning ijtimoiy hayotiga, o'zaro munosabatlariga va jamiyatning o'ziga xos me'yorlariga bevosita ta'sir qiladi. Ijtimoiy omillarni quyidagi asosiy jihatlar orqali tahlil qilish mumkin:

Mahalla, bu o'zi bir ijtimoiy guruh bo'lib, o'zining an'analari, urf-odatlar va qadriyatlari orqali jamiyatga ta'sir ko'rsatadi. Mahalla va ijtimoiy guruhlarining o'zaro aloqalari, fuqarolar o'rtasidagi hamkorlik va o'zaro yordam vatanparvarlik tuyg'usini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.⁴

Vatanparvarlikni rivojlantirishda milliy tarix va madaniyatni o'rganish katta ahamiyatga ega. Tarixiy yodgorliklar, milliy qahramonlar, buyuk janglar va boshqa tarixiy hodisalar orqali xalq o'zining o'tmishini, milliy g'ururini anglab yetadi. Milliy tarixi va madaniyatini bilgan insonlar o'z vataniga nisbatan hurmat va sadoqatni yanada chuqurroq his qiladilar⁵.

Shuningdek, milliy merosni saqlash va uni yosh avlodga yetkazish orqali vatanparvarlik tuyg'usining keyingi avlodlarga o'tishi ta'minlanadi⁶.

Xulosa. Vatanparvarlik tuyg'usi har bir millatning ruhiy va ma'naviy ustunliklarini, xalqning o'ziga xosligini, tarixiy tajribasini saqlash va rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Vatanparvarlik harbiy xizmatchilarning yuqori ma'naviy-ruhiy holatiga, jamoaviy birligiga va xizmatdagi samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Harbiy xizmatchilarda vatanparvarlik tuyg'usining rivojlanishi, ularning o'z xizmatlariga bo'lgan sadoqatini mustahkamlaydi, milliy xavfsizlikni ta'minlashda ularga kuchli ruhiy tayyorgarlik beradi.

4 Xodjaye, N. Mahalla va jamiyat: Ijtimoiy struktura va vatanparvarlik. – Toshkent. 2020. O'zbekiston Matbuot Noshirligi. 123-b.

5 Ismoilov, D. Madaniy omillar va vatanparvarlik. – Toshkent. 2021. O'zbekiston Fanlar Akademiyasi. 134-b.

6 Otabekov, A. San'at, adabiyot va vatanparvarlik. – Toshkent. 2021. O'zbekiston Matbuot Noshirligi. 142-b.

2 Qodirov, M. Siyosiy barqarorlik va vatanparvarlik. – Toshkent. 2020. O'zbekiston Siyosatshunoslik Instituti 34-b.

3 Islomov, S. Vatanparvarlik va madaniy qadriyatlar. – Toshkent. 2021. O'zbekiston Fanlar Akademiyasi. 74-b.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ismoilov, D. Madaniy omillar va vatanparvarlik. – Toshkent. 2021. O'zbekiston Fanlar Akademiyasi. 134-b.
2. Otabekov, A. San'at, adabiyot va vatanparvarlik. – Toshkent. 2021. O'zbekiston Matbuot Noshirligi. 142-b.
3. Xodjaye, N. Mahalla va jamiyat: Ijtimoiy struktura va vatanparvarlik. – Toshkent. 2020. O'zbekiston Matbuot Noshirligi. 123-b.
4. Qodirov, M. Siyosiy barqarorlik va vatanparvarlik. – Toshkent. 2020. O'zbekiston siyosatshunoslik instituti, 34-b.
5. Islomov, S. Vatanparvarlik va madaniy qadriyatlar. – Toshkent. 2021. O'zbekiston Fanlar Akademiyasi. 74-b.
6. Shamsiyev, A. Milliy qadriyatlar va vatanparvarlik. – Toshkent. 2021. O'zbekiston Matbuot Noshirligi. 78-b.

Musalim NURIDDINOV,
O'zbekiston Respublikasi Qurolli kuchlar
Akademiyasi katta o'qituvchisi

HARBIY XIZMATCHILARDA YUKSAK MA'NAVIY-AXLOQIY FAZILATLARNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada harbiy xizmatchilarda vatanparvarlik, sadoqat, intizom, burchga sadoqat, ijtimoiy mas'uliyat va boshqa muhim axloqiy fazilatlarni shakllantirish va mustahkamlash jarayonlari yoritiladi. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning psixologik-pedagogik asoslari, milliy qadriyatlar va tarixiy merosga tayanib olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, harbiy jamoalarda sog'lom ma'naviy muhitni yaratish, yosh xizmatchilar qalbida mustahkam fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish, g'oyaviy immunitetni kuchaytirish bo'yicha taklif va tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: *harbiy, xizmatchilar, yuksak, ma'naviy-axloqiy, zamonaviy texnika va qurol-yarog'lar, ma'naviyat, davlat, xavfsizlik.*

Annotation: this article explores the processes of developing and strengthening essential moral qualities such as patriotism, loyalty, discipline, sense of duty, and social responsibility among military personnel. It analyzes the psychological and pedagogical foundations of moral and ethical education, as well as methods of educational work based on national values and historical heritage. The article also offers recommendations and proposals for creating a healthy moral environment in military units, fostering a firm civic position in young servicemen, and strengthening their ideological immunity.

Key words: *military, servicemen, high moral and ethical values, modern equipment and weapons, spirituality, state security.*

Аннотация: в данной статье освещаются процессы формирования и укрепления таких важных нравственных качеств, как патриотизм, преданность, дисциплина, верность долгу, социальная ответственность у военнослужащих. Анализируются психологические и педагогические основы нравственно-этического воспитания, а также методы воспитательной работы, основанные на национальных ценностях и историческом наследии. Также представлены предложения и рекомендации по созданию здоровой духовной атмосферы в воинских коллективах, формированию устойчивой гражданской позиции у молодых военнослужащих и укреплению их идеологического иммунитета.

Ключевые слова: *военные, военнослужащие, высокие нравственно-этические качества, современная техника и вооружение, духовность, государственная безопасность.*

Kirish. Mamlakatimizda zamon talablariga javob beradigan, tezkor va harakatchan, tashkiliy jihatdan mukammal, zamonaviy qurol-yarog' va harbiy texnika bilan butlangan, professional milliy armiyani shakllantirish, vatanparvar, fidoyi, sadoqatli, halol, yuksak ma'naviyatli va faol hayotiy tamoyillarga ega barkamol shaxs – Vatan himoyachilarini tarbiyalash – Qurolli Kuchlarda amalga oshirilayotgan islohotlarning va ma'naviy-ma'rifiy ishlarning asosiy maqsadidir.

Harbiy xizmatchilarda qat'iy hayotiy pozitsiya va Vatanimiz taqdiri uchun yuksak mas'uliyat tuyg'usini shakllantirish alohida muhim ahamiyatga ega¹. Shuni hisobga olib, Mudofaa Vazirligi qo'shinlari kun tartibida harbiy xizmatchilarning tarbiyaviy va mafkuraviy ishlarini tashkillashtirish bo'yicha o'ziga xos yaxlit tizim yaratildi.

Asosiy qism. Bugungi kunda harbiy xizmatchidan har qanday vaziyatda ham murakkab sinovdan sharaf bilan chiqish, yetarli jismoniy tayyorgarlikka ega bo'lish, eng zamonaviy harbiy texnika va qurol-yarog'lar sir-asrorlarini puxta egallash bilan birga yuksak aql-idrok, intellektual salohiyatga, alohida ma'naviy-ruhiy xususiyat va fazilatlarga ega bo'lish talab etiladi. Bu o'z navbatida, shaxsiy tarkibning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi, mustahkam irodasi, fidoyiligi, ona yurtga mehr-muhabbati va sadoqatiga so'zsiz bog'liqdir².

Insoniyat bugun juda tez sur'atlarda o'zgarib borayotgan, shiddatli va murakkab bir davrda yashamoqda. Yuksak ilmiy salohiyat natijasida yaratilgan aql bovar qilmas kashfiyot va texnologiyalar ham hozirgi kunda ko'plab ijtimoiy muammolarni hal eta olmayapti. Buning asosiy sababi odamlarning

1 Jo'rayev M. Harbiy xizmatchilarda ma'naviy-ma'rifiy tarbiya asoslari. – Toshkent: "Ma'naviyat", 2022. 25–27-b.

2 Nurmuxamedov T. Harbiy pedagogika asoslari. – Toshkent: "Sharq", 2021. 48–50-b.

ongidagi ma'naviy bo'shliq va bilimsizlikdir. Aynan shu illatlar sababli dunyoda urush olovi hali ham o'chgani yo'q, aksincha, yangi hududlarni o'z domiga tortmoqda.

Globalashuv jarayoni hayotimizga tobora tez kirib kelayotgani hammamizga ma'lum. Odamlar, xalqlar va davlatlar o'rtasidagi aloqalar jadal rivojlanayotganining guvohi bo'layapmiz. Bu jarayonlarda nafaqat ezgulik va do'stlik, balki yovuzlik va dushmanlik ham mavjudligini doimo yodda tutishimiz kerak.

Urushlar tarixi fikr va g'oyalar ziddiyatidan boshlangan. Mafkuraviy ta'sirlar aynan globalashuv jarayonining markazida turgani uchun ko'pchilik bugun uni his etmayapti. Bu esa har xil siyosiy kuchlar va markazlarning manfaatlariga xizmat qilmoqda. Ayni shunday vaziyatda insonda g'oyaviy immunitet bo'lishi kerak³. G'oyaviy immunitet ma'naviyat va ma'rifat yordamida hosil qilinadi. Inson ular yordamida o'zining mustaqil fikriga, zamonlar sinovidan o'tgan milliy qadriyatlariga, sog'lom dunyoqarashi va mustahkam irodasiga ega bo'lib, turli ma'naviy tahdidlarga, ularning oshkora va pinhona ko'rinishlari ta'siriga bardosh bera oladi.

O'zbekiston Respublikasi Mudofaa doktrinasiga muvofiq, Qurolli Kuchlar davlat harbiy tashkilotining va mamlakat mudofaa tizimining negizi bo'lib, harbiy mojarolarni jilovlash hamda ularning oldini olish, shuningdek, davlatning harbiy xavfsizligini ta'minlash uchun mo'ljallangandir⁴.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Harbiy-siyosiy vaziyatning rivojlanishini doimiy ravishda tizimli tahlil va prognoz qilish;
- Harbiy sohada milliy xavfsizlikka bo'lgan tahdidlar to'g'risida mamlakat mudofaa tizimining barcha kuchlari va vositalarini o'z vaqtida ogohlantirish;
- Yuzaga kelayotgan harbiy-siyosiy vaziyatga va davlatning iqtisodiy imkoniyatlariga muvofiq Qurolli Kuchlarning qo'llanilishini batafsil va monand rejalashtirish;

3 Jo'raev N. Mafkuraviy tahdidlar va ularning oldini olish yo'llari. – Toshkent: "Akademnashr", 2020. 31–34-b.

4 O'zbekiston Respublikasi Mudofaa doktrinasini. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi, 2018. 5–6-b.

– Boshqaruv organlari va qo'shinlarning (kuchlar va vositalarning) jangovar shayligini hamda jangovar qobiliyatini qurolli mojarolarning oldi olinishini ta'minlaydigan darajada saqlab turish;

– Urush boshlanishi xavfi tug'ilgan taqdirda Qurolli Kuchlarning strategik jihatdan yoyilishga shayligini ta'minlash;

– O'zbekiston Respublikasining davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlash;

– Muhim davlat obyektlari va kommunikatsiyalarini qo'riqlash hamda mudofaa qilish;

– Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni tugatish;

– Hududiy mudofaa va fuqaro muhofazasi tizimlarini belgilangan muddatlarda yoyilishga hamda tegishli vazifalarni samarali bajarishga shay holda saqlab turish;

– Buzg'unchi kuchlarning davlat hokimiyati va boshqaruvi asoslariga, ijtimoiy-siyosiy barqarorlikka qarshi yo'naltirilgan hamda harbiy xavfsizlikka zarar yetkazishga qaratilgan qo'poruvchilik faoliyatiga qarshi kurashishda huquqni muhofaza qiluvchi organlarga ko'maklashish;

– Boshqaruv organlari va qo'shinlarning tezkor hamda jangovar tayyorgarlik rejalarini tashkil etish hamda bajarish va boshqalar.

Yuqorida qayd etilgan vazifalarni muvofaqqiyatli bajarish uchun harbiy xizmatchilar ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega bo'lishlari lozim.

Xulosa. Harbiy xizmatchilarda yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish va rivojlantirish – harbiy tarbiyaning eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Ushbu jarayon nafaqat harbiy intizom va burchni bajarishda muhim rol o'ynaydi, balki harbiy xizmatchilarning Vatanga sadoqat, mas'uliyat, jasorat, halollik va burchga sodiqlik kabi fazilatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bu boradagi pedagogik yondashuvlar tizimli, maqsadli va uzviy bo'lishi zarur. Ma'naviy-axloqiy tarbiyada milliy qadriyatlar, tarixiy meros, harbiy-an'analar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida olib borilgan ta'lim-tarbiya ishlari yuqori samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo'rayev M. Harbiy xizmatchilarda ma'naviy-ma'rifiy tarbiya asoslari. – Toshkent: "Ma'naviyat", 2022. 25–27-b.
2. Nurmuxamedov T. Harbiy pedagogika asoslari. – Toshkent: "Sharq", 2021. 48–50-b.
3. Jo'rayev N. Mafkuraviy tahdidlar va ularning oldini olish yo'llari. – Toshkent: "Akademnashr", 2020. 31–34-b.
4. O'zbekiston Respublikasi Mudofaa doktrinasini. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi, 2018. 5–6-b.
5. Баранов Х.К. Арабско-русский словарь. – М., 2010, 546-бет.
6. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. 10–12-b.

Zarifa ARZUMETOVA,
PROFI universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: zarifahon_67@mail.ru

O'ZBEK OILALARIDAGI AVLODLAR ALOQASI VA MILLIY URF-ODATLARNING SAQLANISHI

Annotatsiya: ushbu maqola o'zbek oilalaridagi avlodlar o'rtasidagi aloqalar va milliy urf-odatlarning saqlanishi masalasini tadqiq etadi. Zamonaviy globallashuv sharoitida an'anaviy oila qadriyatlari transformatsiyaga uchrayotgan bir paytda avlodlar orasidagi vorisiylikning o'ziga xos xususiyatlari va ularning milliy identlikni saqlashdagi roli dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Tadqiqot doirasida O'zbekistonning turli hududlaridagi 150 ta oila o'rganilgan bo'lib, unda avlodlar o'rtasidagi munosabatlarning psixologik, sotsiologik va etnografik jihatlarini kompleks tahlil qilingan. Maqolada ko'p avlodli oilalar tizimining milliy urf-odatlarini saqlash va avlodlardan avlodga uzatishdagi o'rni, zamonaviy sharoitda urf-odatlarning transformatsiyalanishi, yoshlar orasida milliy qadriyatlarga bo'lgan munosabat, shuningdek, oilaviy marosimlar va an'analarning demografik xususiyatlari batafsil yoritilgan. Tadqiqot natijalari o'zbek oilalarida avlodlar aloqasining barqarorligi va milliy urf-odatlarning saqlash mexanizmlari aniqlangan bo'lib, bu ma'lumotlar oila institutini mustahkamlash va milliy qadriyatlarni rivojlantirish bo'yicha samarali strategiyalar ishlab chiqishda nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: avlodlar aloqasi, o'zbek oilasi, milliy urf-odatlar, oilaviy qadriyatlar, madaniy vorisiylik, ko'p avlodli oilalar, oila transformatsiyasi, identlik, etnojtimoiy jarayonlar, madaniy meros, oilaviy marosimlar, globallashuv.

Аннотация: данная статья исследует вопросы взаимоотношений между поколениями и сохранения национальных традиций в узбекских семьях. В условиях современной глобализации, когда традиционные семейные ценности подвергаются трансформации, особенности преемственности поколений и их роль в сохранении национальной идентичности приобретают особую актуальность. В рамках исследования было изучено 150 семей из различных регионов Узбекистана, где проведен комплексный анализ психологических, социологических и этнографических аспектов межпоколенческих отношений. В статье подробно освещается роль многопоколенных семей в сохранении и передаче национальных традиций от поколения к поколению, трансформация обычаев в современных условиях, отношение молодежи к национальным ценностям, а также демографические особенности семейных обрядов и традиций. Результаты исследования выявили механизмы устойчивости межпоколенческих связей и сохранения национальных традиций в узбекских семьях, что служит теоретической и практической основой для разработки эффективных стратегий укрепления института семьи и развития национальных ценностей.

Ключевые слова: преемственность поколений, узбекская семья, национальные традиции, семейные ценности, культурная преемственность, многопоколенные семьи, трансформация семьи, идентичность, этносоциальные процессы, культурное наследие, семейные обряды, глобализация.

Annotation: this article examines the issues of intergenerational communication and preservation of national traditions in Uzbek families. In the context of modern globalization, when traditional family values are undergoing transformation, the unique features of intergenerational continuity and their role in preserving national identity become particularly relevant. The study examined 150 families from various regions of Uzbekistan, conducting a comprehensive analysis of psychological, sociological, and ethnographic aspects of intergenerational relationships. The article details the role of multigenerational family systems in preserving and transmitting national traditions across generations, the transformation of customs in modern conditions, young people's attitudes toward national values, as well as the demographic characteristics of family ceremonies and traditions. The research results have identified mechanisms for the stability of intergenerational communication and preservation of national traditions in Uzbek families, which serve as a theoretical and practical basis for developing effective strategies to strengthen the family institution and develop national values.

Key words: intergenerational communication, Uzbek family, national traditions, family values, cultural continuity, multigenerational families, family transformation, identity, ethno-social processes, cultural heritage, family ceremonies, globalization.

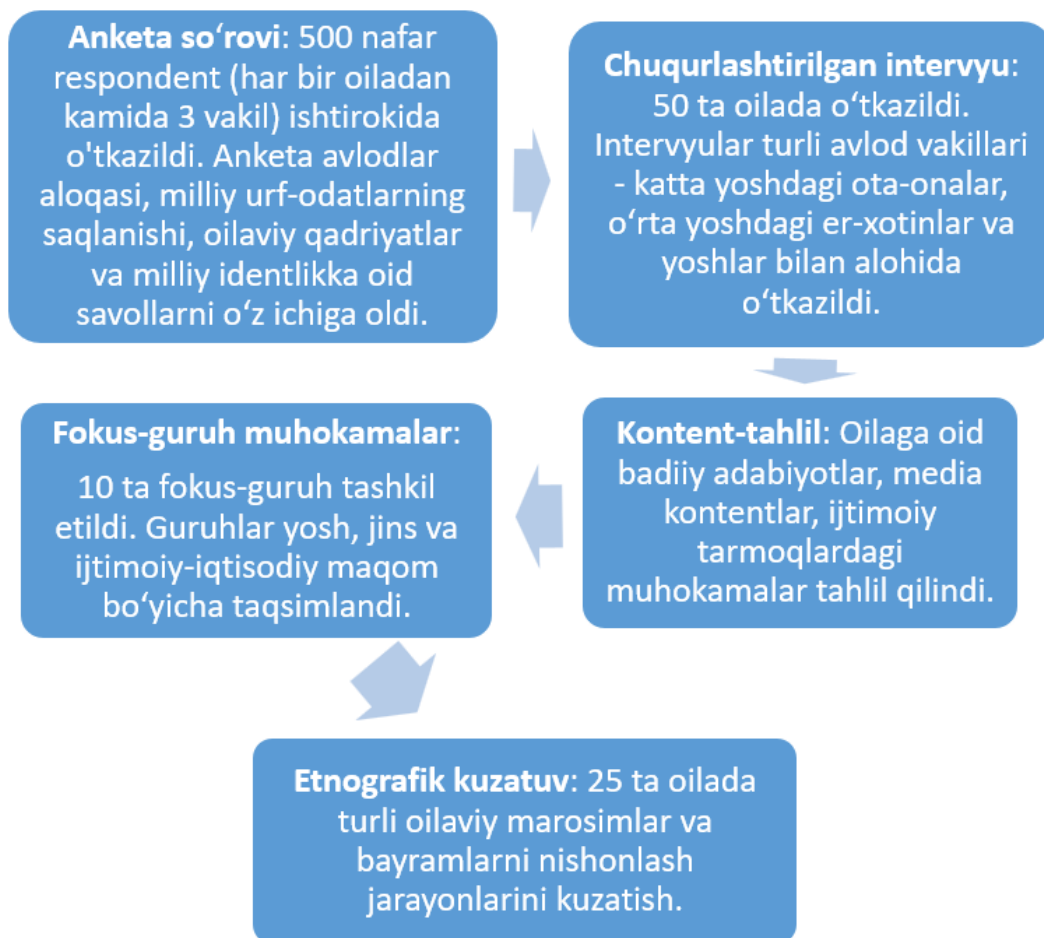
Kirish. Oila – jamiyatning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy qadriyatlarni saqlash va avloddan avlodga uzatishning muhim mexanizmidir. O'zbek xalqining tarixi davomida shakllangan oilaviy an'analar, urf-odatlar va marosimlar milliy o'zlikni anglash, milliy identlikni saqlashda muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Lekin bugungi globallashuv, urbanizatsiya va modernizatsiya jarayonlari ta'sirida an'anaviy oila institutida muhim o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Modernizatsiya va an'anaviylik o'rtasidagi bu murakkab munosabatlar o'zbek oilasining transformatsiyasida o'ziga xos xususiyatlarni namoyon etmoqda. *"O'zbek oilasi milliy qadriyatlarni saqlash va avloddan avlodga uzatishning markaziy instituti bo'lib, u nafaqat biologik, balki madaniy-ma'naviy tiklanish vazifasini ham bajaradi"* (Abdullayeva, 2022; p.42). Avlodlar o'rtasidagi aloqalar, ko'p avlodli oilalar tizimi, kattalarni hurmat qilish va yoshlarni milliy ruhda tarbiyalash an'analari

o'zbek xalqining muhim madaniy merosi hisoblanadi.

Zamonaviy tadqiqotchilar oilaning barqarorligini ta'minlovchi omillar ichida avlodlar aloqasi va milliy urf-odatlarining saqlanishi muhim o'rin tutishini ko'rsatib bergan. (Abduraxmonov, 2021.; Mirzayeva, 2023.; Qurbonova, 2020.) Shunga qaramasdan, zamonaviy sharoitda o'zbek oilalaridagi avlodlar aloqasining transformatsiyalanishi, milliy urf-odatlarining saqlanish mexanizmlari, yoshlarning an'anaviy qadriyatlarga munosabati masalalari hali yetarlicha o'rganilmagan.

O'zbekistonning turli hududlarida (Toshkent shahri, Farg'ona, Samarqand, Xorazm va Qashqadaryo viloyatlari) istiqomat qiluvchi 150 ta oila ishtirokida tadqiqot o'tkazildi. Respondentlar 18 yoshdan 80 yoshgacha bo'lgan har xil avlod vakillarini qamrab oldi.

Tadqiqotda metodologik *triangulatsiya tamoyili* qo'llanildi, ya'ni bir necha tadqiqot metodlaridan foydalanildi:

Avlodlar aloqasi va milliy urf-odatlarini o'rganishda bir qator nazariy yondashuvlarga asoslandi. Jumladan, madaniy vorisiylik nazariyasi (Boas, 1966.), ijtimoiy konstruksionizm (Berger & Luckmann, 1966.), etnomadaniy identlik nazariyasi (Erikson, 1968.), va avlodlar aloqasi nazariyasi (Bengtson & Roberts, 1991.) tadqiqotning nazariy poydevorini tashkil etdi.

Avlodlar aloqasi nazariyasiga ko'ra, oilaning barqarorligi avlodlar o'rtasidagi oltita asosiy aloqa turiga bog'liq: *assotsiativ aloqa (birgalikdagi faoliyat)*, *affektiv aloqa (emotsional yaqinlik)*, *kelishuv aloqasi (qadriyatlarda o'xshashlik)*, *funksional aloqa (resurslarda almashinuv)*, *normativ aloqa (vazifalar va majburiyatlar)*, *struktural aloqa (geografik yaqinlik)*. (Bengtson & Roberts, 1991.)

O'zbek oilalaridagi avlodlar aloqasini o'rganishda "avlodlarning kontekstual modeli" ham muhim nazariy asos bo'lib xizmat qildi. Bu modelga ko'ra, o'zbek oilalarida avlodlar aloqasi nafaqat ikki avlod (ota-ona va farzandlar) o'rtasida, balki uch va to'rt avlod (buva-buvi, ota-ona, farzandlar, nabiralar) o'rtasida ham muhim ahamiyat kasb etadi va har bir avlod o'ziga xos rol bajaradi. (Alimova, 2019.)

O'zbek oilalaridagi avlodlar aloqasining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash maqsadida o'tkazilgan so'rov natijalarida quyidagi asosiy tendensiyalar aniqlandi

O'zbek oilalarida avlodlar aloqasi shakllari (n=500)

1-jadval.

Aloqa shakli	Juda yuqori (%)	Yuqori (%)	O'rtacha (%)	Past (%)	Juda past (%)
Assotsiativ aloqa (birgalikdagi faoliyat)	62.4	23.2	9.8	3.1	1.5
Affektiv aloqa (emotsional yaqinlik)	71.5	18.7	6.3	2.8	0.7
Kelishuv aloqasi (qadriyatlarda o'xshashlik)	58.2	25.4	10.1	4.7	1.6
Funksional aloqa (resurslarda almashinuv)	69.8	20.5	6.9	2.1	0.7
Normativ aloqa (vazifalar va majburiyatlar)	75.2	17.8	4.1	2.3	0.6
Struktural aloqa (geografik yaqinlik)	45.6	22.3	18.5	9.2	4.4

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, o'zbek oilalarida avlodlar o'rtasidagi normativ aloqa (75.2%), affektiv aloqa (71.5%) va funksional aloqa (69.8%) eng yuqori ko'rsatkichlarga ega.

Chuqurlashtirilgan intervyular natijalariga ko'ra, avlodlar aloqasining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

– **Ko'p avlodli oila modeli:** o'zbek oilalarining 43.5% ida uch avlod (buva-buvi, ota-ona, farzandlar) birga yashaydi. Bu ko'rsatkich shahar joylarida 28.2%, qishloq joylarida 58.7% ni tashkil etadi.

– **Qarorlar qabul qilish jarayonida katta avlod rolining ahamiyati:** respondentlarning 67.3% i muhim oilaviy qarorlar qabul qilishda katta avlod vakillarining fikri hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlagan.

– **Avlodlar o'rtasidagi muloqot intensivligi:** shahar joylarda yashovchi, ammo alohida xonadonda istiqomat qiluvchi respondentlarning 78.5% i ota-onalari bilan har kun telefon orqali, 64.2% i esa haftada kamida bir marta yuzma-yuz muloqot qilishini bildirgan.

– **Nabiralarni tarbiyalash jarayonida buva-buvilarning roli:** respondent oilalarning 59.7% ida buva-buvi nabiralarni tarbiyalashda faol ishtirok etadi. Bu ayniqsa, yosh oilalarda (er-xotin 30 yoshgacha bo'lgan holatlarda) 72.4% ni tashkil etadi.

“O'zbek oilalaridagi avlodlar aloqasi an'anaviy qadriyatlarni saqlash, uzatish va tabiiy ravishda transformatsiyalashning muhim mexanizmi hisoblanadi” (Qurbonova, 2020; p. 113).

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'zbek oilalarida eng ko'p saqlanib qolgan va avloddan avlodga uzatilib kelayotgan milliy urf-odatlar quyidagilardan iborat: *Bevosita ishtirok etish:* (respondentlarning 87.3% i oilaviy marosimlarda

bolalar va yoshlarning bevosita ishtirokini ta'minlash orqali milliy urf-odatlarni uzatishning eng samarali yo'li ekanligini ta'kidlagan); *Og'zaki an'analar:* (katta avlod vakillari tomonidan aytib berish, tushuntirish, hikoya qilish (82.5%); *Model bo'lib xizmat qilish:* (katta yoshdagilarning xatti-harakatlari, qiliqlari, munosabatlari orqali namuna ko'rsatish (78.9%); *Oilaviy hujjatlar va foto-videolar:* (oilaviy albomlar, videoyozuvlar, hujjatlar orqali urf-odatlarni saqlab qolish (64.2%); *Raqamli texnologiyalar:* (ijtimoiy tarmoqlar, messengerlar, internet orqali milliy urf-odatlar haqidagi ma'lumotlarni tarqatish (53.7%).

Milliy urf-odatlarning funksiyalari (respondentlarning foizi hisobida)

2-jadval.

Funksiya	Juda muhim (%)	Muhim (%)	O'rtacha muhim (%)	Muhim emas (%)
Identlikni saqlash	82.5	12.3	4.2	1.0
Ijtimoiy integratsiya	78.7	15.4	4.9	1.0
Axloqiy me'yorlarni saqlash	85.6	10.2	3.1	1.1
Avlodlar o'rtasida aloqani mustahkamlash	89.3	8.7	1.5	0.5
Ijtimoiy nazorat	67.8	21.3	8.4	2.5
Psixologik qo'llab-quvvatlash	72.4	19.6	6.3	1.7

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, milliy urf-odatlarning eng muhim funksiyalari avlodlar o'rtasida aloqani mustahkamlash (89.3%), axloqiy me'yorlarni saqlash (85.6%) va identlikni saqlash (82.5%) hisoblanadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, globallashuv, urbanizatsiya va modernizatsiya jarayonlari ta'sirida o'zbek oilalaridagi qadriyatlar va urf-odatlarda quyidagi o'zgarishlar kuzatilmoqda:

1. Oila tuzilishi va o'lchamidagi o'zgarishlar: so'nggi 20 yil ichida ko'p avlodli oilalar soni 67.3% dan 43.5% gacha kamaygan. O'rtacha farzandlar soni 4.2 dan 2.8 ga tushgan.

2. Nikoh institutining transformatsiyasi: nikoh o'rtacha yoshi erkaklar uchun 22.3 dan 25.7 ga, ayollar uchun 19.8 dan 23.5 ga

ko'tarilgan. Tanishuv va nikohga qadar muloqot qilish usullari diversifikatsiyalashgan (internet, ijtimoiy tarmoqlar, ta'lim muassasalari va h.k.).

3. Gender rollarining o'zgarishi: respondent ayollarning 68.7% xotin-qizlarning ijtimoiy-iqtisodiy maqomi oshgani, 54.3% esa oilada qaror qabul qilishdagi rolining kuchayganini ta'kidlagan.

4. Marosimlarning ratsionallashuvi: to'y, nikoh, tug'ilish, dafn marosimlarida isrofgarchilikni kamaytirish, ularni soddalashtirishga intilish kuzatilmoqda (respondentlarning 62.5%i).

“Globallashuv sharoitida milliy urf-odatlar ma'lum darajada transformatsiyaga uchrashi tabiiy, lekin muhimi - ularning o'zak qismi, asosiy ma'no-mazmuni saqlanib qolishidir” (Abduraxmonov, 2021; p. 142).

**Milliy urf-odatlarining transformatsiyaga
 uchragan jihatlari**

3-jadval.

Jihat	O'zgarish darajasi
Shakli (tashqi ko'rinishi)	Yuqori
Tashkil etish usullari	Yuqori
Vaqt va davomiyligi	O'rtacha
Ishtirokchilar tarkibi	O'rtacha
Ma'no-mazmuni	Past
Ijtimoiy ahamiyati	Past

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, milliy urf-odatlarining asosan tashqi shakli va tashkil etish usullari o'zgarmoqda, ularning ma'no-mazmuni va ijtimoiy ahamiyati esa nisbatan barqaror saqlanib qolmoqda.

Tadqiqot doirasida 18-30 yoshli yoshlarning milliy urf-odatlarga munosabati alohida o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, yoshlar orasida milliy urf-odatlarga munosabat murakkab va ko'p qirrali:

Yoshlarning milliy urf-odatlarga munosabati (yoshlar orasidagi foiz hisobida, n=180)

4-jadval.

Munosabat turi	Kuchli ifoda etilgan (%)	O'rtacha ifoda etilgan (%)	Zaif ifoda etilgan (%)	Yo'q (%)
Qiziqish	58.3	27.2	12.1	2.4
Hurmat	67.8	23.9	7.2	1.1
Amalda qo'llash	43.5	31.7	18.9	5.9
Ma'nosini tushunish	41.2	35.6	19.3	3.9
Saqlash istagi	62.8	24.5	10.2	2.5
Transformatsiyalash istagi	46.7	32.3	15.6	5.4

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, yoshlar orasida milliy urf-odatlarga hurmat (67.8%) va ularni saqlash istagi (62.8%) yuqori darajada ifoda etilgan. Biroq, ularning ma'nosini tushunish (41.2%) va amalda qo'llash (43.5%) nisbatan pastroq. Shu bilan birga, yoshlarning 46.7%i milliy urf-odatlarni transformatsiyalash, zamonaviy sharoitlarga moslashtirish istagini bildirgan.

Zamonaviy o'zbek yoshlarining milliy urf-odatlarga munosabati va ularni saqlash istiqbollari

Tadqiqot natijalariga ko'ra, zamonaviy o'zbek yoshlari milliy urf-odatlarga ikki tomonlama yondashuvni namoyon etmoqda. Ular an'analarga hurmat ko'rsatish bilan birga, selektiv yondashuvni qo'llamoqda, ya'ni, urf-odatlarining asl mohiyatini saqlagan holda, shaklini zamonaviy talablarga moslashtirishga intilmoqda (Yoqubova, 2023, p.

118). Yoshlar milliy urf-odatlarining eng muhim jihatlari sifatida oilaviy qadriyatlarni saqlash (87.2%), avlodlar aloqasini mustahkamlash (82.5%) va milliy identlikni saqlash (78.9%) kabi qimmatlarni e'tirof etmoqda. Shu bilan birga, ular isrofgarchilik (84.5%), gender tengsizlik (68.3%) va shaxsiy erkinlikni cheklash (62.7%) kabi jihatlarga tanqidiy munosabatda.

Hududiy jihatdan Qashqadaryo va Xorazm viloyatlarida milliy urf-odatlarining saqlanish darajasi eng yuqori (to'y marosimlari – 4.9 va 4.8 ball), Toshkent shahrida esa nisbatan past (3.8 ball). Bu holat qishloq joylarda va markazdan uzoq hududlarda an'analarga yaxshiroq saqlanib qolgan.

Milliy urf-odatlarining transformatsiyasiga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omillar urbanizatsiya ($\beta=0.73$), ta'lim darajasi ($\beta=0.68$) va raqamli

texnologiyalar ($\beta=0.65$) hisoblanadi. Ekspertlar baholashicha, ularni saqlashning eng samarali choralari avlodlararo muloqot makonlarini yaratish (84%), urf-odatlarini zamonaviylashtirishga ijodiy yondashuv (76%) va ijtimoiy media platformalaridan foydalanish (72%) hisoblanadi. “Bu jarayonlarni ko‘pincha destruktiv emas, balki adaptiv xarakterga ega bo‘lgan evolyutsion o‘zgarishlar sifatida baholash mumkin – an‘analar yo‘qolmayapti, balki yangi sharoitlarga moslashmoqda” (Qalandarov, 2022).

Xulosa. Zamonaviy o‘zbek oilalarida avlodlar aloqasi va milliy urf-odatlarining saqlanishi murakkab va ko‘p qirrali jarayon sifatida namoyon bo‘lmoqda. O‘zbek oilalari an‘anaviy ko‘p avlodli tuzilmasi, avlodlar o‘rtasidagi intensiv muloqot va buva-buvilarning nabiralar tarbiyasidagi faol ishtiroki kabi o‘ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Milliy urf-odatlar bevosita tajriba uzatish, og‘zaki an‘analar va oilaviy model orqali saqlanib qolayotgan bo‘lsa-da, globallashuv, urbanizatsiya

va raqamli texnologiyalar tarqalishi ta‘sirida sezilarli transformatsiyaga uchramoqda. Bu o‘zgarishlar oila tuzilishi, nikoh instituti va gender munosabatlarida yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Shu bilan birga, yoshlarning milliy qadriyatlarga munosabati ikki tomonlama xarakterga ega – bir tomondan ularda an‘analarni hurmat qilish va saqlash istagi kuchli bo‘lsa, boshqa tomondan esa ularni zamonaviy kontekstga moslashtirishga intilish kuzatilmoqda.

Tadqiqot o‘zbek oilasidagi avlodlar aloqasi va milliy urf-odatlarining hududiy xususiyatlarga ega ekanligini, qishloq joylar va markazdan uzoq hududlarda ularning saqlanish darajasi yuqoriroq ekanligini ko‘rsatmoqda. Avlodlar aloqasi va milliy urf-odatlarini saqlash uchun zamonaviy ta‘lim va texnologiyalardan foydalangan holda oilaviy ta‘lim tizimini rivojlantirish, avlodlararo muloqot maydonlarini yaratish va milliy an‘analarni zamonaviy shaklda targ‘ib qilish kabi choralar taklif etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva, M. (2022). O‘zbek oilasi: an‘anaviylik va zamonaviylik dialektikasi. *Sharqshunoslik*, 15(3), 42-57.
2. Abduraxmonov, G. (2021). Globallashuv sharoitida o‘zbek oilasida milliy qadriyatlarning transformatsiyasi. *Falsafa va hayot*, 4(2), 137-149.
3. Alimova, D. (2019). O‘zbekistonda oila instituti: tarixiy-etnografik tadqiqot. – Toshkent: “Fan” nashriyoti.
4. Bengtson, V. L., & Roberts, R. E. L. (1991). Intergenerational solidarity in aging families: An example of formal theory construction. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 856-870.
5. Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge. Garden City, NY: Doubleday.
6. Boas, F. (1966). Race, language, and culture. New York: Free Press.
7. Erikson, E. H. (1968). Identity: Youth and crisis. – New York: Norton.
8. Mahmudova, Z. (2021). O‘zbekistonda avlodlararo munosabatlar: an‘analar va o‘zgarishlar. *Ijtimoiy fikr*, 3(1), 83-94.
9. Mirzayeva, S. (2023). Milliy urf-odatlarining transformatsiyasi: xususiyatlar va tendensiyalar. *Etnografiya va antropologiya*, 7(2), 91-103.
10. Qalandarov, T. (2022). Zamonaviy o‘zbek oilasida avlodlar aloqasi: muammolar va istiqbollar. *Ijtimoiy tadqiqotlar jurnali*, 5(1), 58-72.
11. Qurbonova, M. (2020). O‘zbek oilasida avlodlar aloqasi: qadriyatlar uzluksizligi. – Toshkent: “Akademnashr”.
12. Saidova, Y. (2022). O‘zbek to‘y marosimlari: tarix va zamonaviylik. *Etnografiya*, 6(3), 48-63.
13. Tursunov, A. (2020). O‘zbekistonning turli hududlaridagi oilaviy an‘analar va urf-odatlar. *Ijtimoiy-gumanitar fanlar*, 4(2), 128-139.
14. Yoqubova, L. (2023). Zamonaviy o‘zbek yoshlarining milliy urf-odatlarga munosabati. *Yoshlar va jamiyat*, 8(1), 112-124.

Charos ISMOILOVA,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
NTM Samarqand kampusi
ingliz tili o'qituvchisi
mustaqil tadqiqotchi
Charosismoilova180@gmail.com

INGLIZ LEKSIKOGRAFIK MANBALARIDAGI TURKIZMLAR TADQIQI MASALASIGA DOIR

Annotatsiya: ma'lumki, keyingi yillarda mamlakatimizda ta'lim, ilm-fan sohalarida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Fanni rivojlantirish va boshqa sohalarga investitsiyalar jalb etildi, hamkorlik doiralari kengaydi. Bu esa mavzuning dolzarbligidan dalolat beradi.

Kalit so'zlar: evolutsiya, leksik tarkib, lingvistik o'zgarish,

Annotation: as is known, in recent years, large-scale reforms have been carried out in the spheres of education and science in our country. Investments were attracted for the development of science and other spheres, and the scope of cooperation expanded. This indicates the relevance of the topic.

Key words: evolution, lexical composition, linguistic change

Аннотация: как известно, в последние годы в нашей стране осуществлены широкомасштабные реформы в сфере образования и науки. Привлечены инвестиции в развитие науки и другие сферы, расширились рамки сотрудничества. Это свидетельствует об актуальности темы.

Ключевые слова: эволюция, лексический состав, лингвистическое изменение

Kirish. Tillar evolyutsiyasining dinamik jarayoni ingliz tilining leksik tarkibini turli madaniyatlar, jumladan, turkiy tillardan kirib kelgan ko'plab so'zlar bilan boyitib, uni yanada rivojlantirgan. Ushbu lingvistik o'zgarishlar ingliz tilida so'zlashuvchi hamda turkiy tillarda so'zlashuvchi jamoalar o'rtasidagi tarixiy, ijtimoiy-siyosiy va madaniy aloqalar natijasidir. Ayniqsa, turkiy so'zlarning ingliz tiliga kirib kelishi psixolingvistik omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu jarayonni faqat tilshunoslik emas, balki sociolingvistik jihatdan ham chuqur tahlil qilish talab etiladi.

Hozirgi kunda jahon tilshunosligida madaniyatlararo muloqot doirasida turli yo'nalishlarda ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Jahon universitetlarida turkizmlar o'rganilmoqda. Yaponiyada turk tilini o'rganish sohasida Toshkent va Istanbul universitetlari bilan hamkorliklar mavjud. Yapon universitetlarida turk filologiyasi, turk lingvistikasi va adabiyoti bo'yicha kurslar va fakultetlar faoliyat yuritmoqda. Masalan, Tokio universiteti va Kiyoto universiteti kabi nufuzli

ta'lim muassasalarida turk tilini o'rganish sohasida tadqiqotlar olib borilmoqda.

Turkiya o'zining geografik va madaniy yaqinligi tufayli turk tilini o'rganishda yirik markazlardan biri hisoblanadi.

Metodologiya. Ma'lumki, til va uning ta'limi murakkab hodisa bo'lib, tilshunoslik va metodika sohalarida turli tushuncha va til hodisalarining umumiy mushtarak tomonlarini tadqiq qilishning nazariy jihatlar bilan bevosita bog'liqdir.

O'zbekiston Respublikasi istiqbolli rivojlanishining yangi bosqichida madaniyat, san'at va fan sohalarini yanada rivojlantirish va mazkur sohalarda yutuq va istiqbolli o'zgarishlarni rag'batlantirish o'z o'rnida tilshunoslik sohasiga ham ustuvor yo'nalishlarni belgilab beradi. Turkizmlarni korpusini tuzish hamda ingliz leksikografik manbalariga qo'shgan hissasi haqida kelajak avlodga yetkazish va qayta ishlash, ular ustida turli tadqiqotlar olib borishda dolzarblik kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 25.12.2023 yildagi "Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish, ilmiy o'rganish va targ'ib qilishni

rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PQ-405-son qarorida "nomoddiy madaniy meros namunalarini saqlovchi materiallar, axborot tashuvchi vositalar, etnofolklor ekspedisiyalarida to'plangan materiallarni texnologiyalar o'zgarishiga mutanosib ravishda zamonaviy formatga o'tkazib borish hamda audiovizuallashtirish" ¹ vazifasi belgilangan. Mamlakatda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirishda, jumladan davlatimizning 2017-2021-yillar oralig'idagi rivojlanishida: jamiyatning hayot farovonligi, xususiy mulkni himoya qilish, tadbirkorlikni rivojlantirish kabi qator islohotlarida asosiy ustuvor yo'nalish ekanligini yaqqol namoyon qiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi qarorlari, shuningdek, fan va ta'lim sohasida qabul qilingan boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish uchun ushbu dissertatsiya tadqiqoti ma'lum darajada xizmat qiladi. Bugungi kunda mintaqaviy va xalqaro tendensiyalar doirasida oliy ta'limning dolzarbligini va sifatini ta'minlash, ya'ni oliy ta'lim tizimida malakali va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash — dolzarb ijtimoiiy-iqtisodiy masaladir. Oliy ta'lim tizimida mutaxassislarni tayyorlash jarayoniga xorijiy tajribalarni tatbiq etish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, oliy ta'lim tizimi boshqaruvining zamonaviy modernizatsiyalashgan korporativ hamkorligini rivojlantirish, ta'limning me'yoriy-huquqiy asoslarini takomillashtirish, ta'lim muassasalarining o'quv jarayonini tashkil etish va moliyaviy-iqtisodiy faoliyatni yuritishda huquqlari va erkinliklarini kengaytirish — bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi².

1 "Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish, ilmiy O'rganish va targ'ib qilishni rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 25.12.2023-yildagi PQ-405-son qarori // <https://www.lex.uz/uz/docs/-6713096>

2 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrda "O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni.

Natijada Turkizmlarni korpusi tuzish hamda ingliz leksikografik manbalariga qo'shgan hissasini kelajak avlodga yetkazish va qayta ishlash, ular ustida turli tadqiqotlar olib borish, korporativ hamkorligini rivojlantirish, va dolzarbligini kasb etadi. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "ilmiy tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag'batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, oliy o'quv yurtlari va ilmiy tadqiqot institutlari huzurida ixtisoslashtirilgan ilmiy-eksperimental laboratoriyalar, yuqori texnologiya markazlari va texnoparklarni tashkil etish"³ masalalarining ustuvor vazifasifatidabelgilab qo'yilishitilshunoslik sohasida ilmiy izlanishlar olib borilishini taqozo etadi. Ingliz tiliga o'tgan turkiy so'zlar semantik sohalari bo'yicha — ovqatlar, ichimliklar, unvonlar, hayvonlar, texnologik qurilmalar, o'simliklar va boshqalar — ga ajratilgan. Ular ba'zan to'g'ridan-to'g'ri turk tilidan, ba'zan esa arab, fors, rus yoki fransuz tillari orqali ingliz leksikoniga kirib kelgan. Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" asariga asoslangan tadqiqotlar bu so'zlarning kelib chiqishi va tarqalish yo'llarini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Bunday izlanishlar orqali til evolyutsiyasi va madaniy almashuvlar mexanizmlarini anglash mumkin bo'ladi⁴.

Hozirgi paytda jahonda turkiy tillar, jumladan, o'zbek, turk, ozarbijon... tillari o'rganib kelinmoqda. Chunonchi, Yaponiyaning 8 universitetida, Turkiyaning 18, Amerikaning 8, Germaniyaning 4 ta universitetida o'zbek tili o'qitiladi. O'rta Osiyo davlatlarida, xususan, O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkmaniston va Tojikistonda turk tili va uning turkizm qismlarini o'rganishga katta e'tibor berilmoqda. Bu davlatlarda turkizmlar, o'zbek, qozog'iston, turkman va qirg'iz tillarining o'ziga xos xususiyatlari, shuningdek, ularning tarixiy

3 O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2017, fevral 7). O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida (PF-4947-son qaror). <https://lex.uz>

4 Xolnazarovich B. X. "Devoni Hikmat" Asarining Tarixiy Leksikani O'rganishdagi Ahamiyati Masalasiga Doir // Miasto Przyszłości. — 2024. — T. 51. — C. 179-182.

va madaniy aloqalari bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. R, Khamitova, Sh., Adilova, A., Kiparsky, P., Meyer, J., Poppe, N., va boshqa mashhur olimlar tadqiqotlarida turkizmlarga oid izlanishlar natijalari o'z aksini topgan⁵.

Aksholakova, Z, Anashkina, M., & Konkova, O., Iskenderzade, A., I. Nevskaya, va J.Spahiu kabi olimlarning tavsifiy-analitik metodlari hamda ularning sotsiolingvistika va leksikografiya sohalaridagi kuzatishlar natijalari tahlil qilinib, tilshunoslik tadqiqotlari va etimologik manbalariga tayangan holda ingliz leksikoniga kirib kelgan turkizmlarining semantik va tuzilmaviy o'zgarishlari o'rganildi.

5 Khamitova, Sh., Adilova, A. (2020). Language Adaptation of Turkisms in English. *Engineering and Educational Technologies*, 8 (3), 24–32. doi: <https://doi.org/10.30929/2307-9770.2020.08.03.02>; Kiparsky, P. (2002). The nature of linguistic change. In *Language Change: The Interplay of Internal, External, and Social Factors* (pp. 199-225). Cambridge University Press; Poppe, N. (1964). *The Turkic languages and peoples: An introduction to the history and philology of the Turkic peoples*.

Xulosa. Ilmiy izlanishlarning ahamiyati shundan iboratki, ingliz va turkiy tillar aloqalari leksikografik manbalar asosida o'rganilganda tilning turli darajalarida lingvistik tadqiqotlar uchun boy material taqdim etadi; ingliz tili leksikografik manbalari lug'at tarkibini tahlil qilish, jumladan, turkizmlarning inglizxabon xalqlar an'anaviy turmush tarzi va dunyoqarashni aks ettiruvchi maxsus terminologiyani o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ingliz tili leksikografik manbalarida qo'llaniladigan turkizmlarni tadqiq qilish boshqa qardosh va noqardosh tillarni qiyoslab o'rganishga ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi hamda ushbu sohada o'quv materiallarini yaratish, madaniy savodxonlikni oshirish, milliy o'zlikni anglashni rivojlantirishda amaliy ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, mazkur tadqiqot va uning natijasining amaliy ahamiyati ingliz tili leksikografik manbalaridagi turkizmlarni internet orqali taqdim etish yo'li bilan tillar aro aloqalarni yorqin ifodalash mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2023, dekabr 25). "Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish, ilmiy o'rganish va targ'ib qilishni rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PQ-405-son qarori. <https://www.lex.uz/uz/docs/-6713096>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020, noyabr 6). "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PF-5847-son Farmoni. <https://lex.uz>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2017, fevral 7). O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida (PF-4947-son qaror). <https://lex.uz>
4. Xolnazarovich, B. X. (2024). "Devoni Hikmat" asarining tarixiy leksikani o'rganishdagi ahamiyati masalasiga doir. *Miasto Przyszłości*, 51, 179–182.
5. Khamitova, S., & Adilova, A. (2020). Language adaptation of Turkisms in English. *Engineering and Educational Technologies*, 8(3), 24–32. <https://doi.org/10.30929/2307-9770.2020.08.03.02>
6. Kiparsky, P. (2002). The nature of linguistic change. In R. King & S. Chelliah (Eds.), *Language change: The interplay of internal, external, and social factors* (pp. 199–225). Cambridge University Press.
7. Poppe, N. (1964). *The Turkic languages and peoples: An introduction to the history and philology of the Turkic peoples*. Indiana University Publications.

Husnida ISMOILOVA,
Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti
O'zbek va xorijiy tillar kafedrası

INGLIZ TILINI TIBBIYOT TALABALARI UCHUN O'QITISH: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA AMALIY MUAMMOLAR

Annotatsiya: ushbu maqolada tibbiyot yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarga ingliz tilini o'qitishning dolzarbligi, mavjud metodik yondashuvlar va amaliy muammolar tahlil qilinadi. Ingliz tili, xususan, ESP (kasbiy yo'naltirilgan ingliz tili) doirasida o'rgatilayotgani, tibbiyot terminologiyasi, klinik muloqot va kasbiy matnlar ustida ishlash kabi jihatlar o'rganiladi. Tadqiqot Farg'on shahridagi tibbiyot oliy o'quv yurtida olib borilgan kuzatuv va so'rovnoma asosida amalga oshirildi. Olingan natijalar asosida ta'lim jarayonini takomillashtirish bo'yicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: tibbiyot talabalari, ingliz tili, ESP, chet tilini o'qitish, kasbiy ingliz tili, o'quv metodikasi, tibbiyot ta'limi

Annotation: this article analyzes the relevance, current methodological approaches, and practical challenges of teaching English to medical students. It focuses on teaching English for Specific Purposes (ESP), including medical terminology, clinical communication, and working with professional texts. The study was conducted based on surveys and observations at medical university in Fergana. Based on the results, recommendations are made to improve the teaching process.

Key words: medical students, English language, ESP, foreign language teaching, professional English, teaching methodology, medical education.

Аннотация: в данной статье анализируется актуальность, современные методические подходы и практические проблемы преподавания английского языка студентам медицинских вузов. Особое внимание уделяется обучению английскому языку с учетом профессиональной направленности (ESP), включая медицинскую терминологию, клиническую коммуникацию и работу с профессиональными текстами. Исследование проводилось на основе опросов и наблюдений в медицинских университетах Фергане. На основе полученных данных предложены рекомендации по совершенствованию процесса обучения.

Ключевые слова: студенты-медики, английский язык, ESP, преподавание иностранного языка, профессиональный английский, методика обучения, медицинское образование.

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida ingliz tili xalqaro kommunikatsiya vositasi sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, tibbiyot sohasida ingliz tilini bilish nafaqat xorijiy manbalarni o'qish, balki kasbiy faoliyatda xalqaro miqyosda muloqot qilish, ilmiy maqolalar yozish, konferensiyalarda qatnashish kabi ko'plab imkoniyatlarni ochadi. Shu boisdan ham tibbiyot yo'nalishidagi talabalarga ingliz tilini o'rgatish zamonaviy pedagogik strategiyalar asosida olib borilishi lozim.

Tibbiyot talabalari uchun ingliz tili asosan **ESP(English for Specific Purposes)**, ya'ni kasbiy yo'naltirilgan ingliz tili doirasida o'rgatiladi.

Bunda asosiy e'tibor umumiy grammatika va lug'at emas, balki tibbiyot terminologiyasi, klinik muloqot, kasbiy matnlar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga qaratiladi. Afsuski, O'zbekiston oliy o'quv yurtlarida bu jarayon ko'plab metodik, texnik va amaliy muammolarga duch kelmoqda.

Mazkur maqola tibbiyot talabalari uchun ingliz tilini o'qitishdagi mavjud yondashuvlarni tahlil qilish, asosiy muammolarni aniqlash hamda takomillashtirish yo'llarini taklif etishga qaratilgan. Tadqiqot Farg'onadagi tibbiyot universitetida olib borilgan kuzatuv, so'rovnoma va dasturiy tahlillar asosida qurilgan.

Uslubiyat. Mazkur tadqiqot Farg'ona shahridagi yirik tibbiyot oliy o'quv yurti — Farg'ona jamoat sdalomatligi tibbiyot instituti negizida olib borildi. Tadqiqot davomida tibbiyot oliygohida tahsil olayotgan 80 nafar talaba va 6 nafar ingliz tili o'qituvchisi ishtirok etdi. Ma'lumotlar yig'ish uchun quyidagi usullardan foydalanildi:

2.1. So'rovnoma usuli. Talabalarga 15 ta savoldan iborat anketalar tarqatildi. Savollar ingliz tilidagi darslar sifati, til o'rganishda uchrayotgan qiyinchiliklar, o'quv materiallarining foydaliligi va ularning kasbiy faoliyatiga qanchalik mos kelishi haqida edi. Savollarning asosiy maqsadi talabalar ehtiyojlari va fikrlarini aniqlash edi.

Intervyu usuli. 6 nafar ingliz tili o'qituvchilari bilan yarim tuzilgan intervyu o'tkazildi. Suhbatlar orqali ular dars jarayonida duch kelayotgan metodik va texnik muammolar, o'quvchilarning faolligi, ESP yondashuvi haqidagi tajribalari haqida fikr bildirdilar.

Dasturiy hujjatlar tahlili. Ikkala OTMda ingliz tilidan foydalanilayotgan o'quv dasturlari, darsliklar, sinov materiallari va baholash mezonlari o'rganildi. E'tibor asosan ESP tamoyillarining qay darajada aks etganiga qaratildi. Dasturlar asosan umumiy ingliz tili (General English) asosida tuzilgan bo'lib, tibbiy terminologiya kam miqdorda mavjudligi aniqlandi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish. So'rovnoma natijalari MS Excel dasturi orqali tahlil qilindi. Javoblar foiz ko'rinishida qayta ishlanib, asosiy tendensiyalar grafiklar orqali ifodalandi. Intervyular asosida esa sifatli tahlil (qualitative analysis) o'tkazildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari 80 nafar 1–2-kurs tibbiyot talabalari va 6 nafar ingliz tili o'qituvchilari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma va intervyular asosida tahlil qilindi.

Talabalar so'rovi natijalari

- **Ingliz tilini o'rganishda qiyinchiliklar:** talabalarning 68% o'zlashtirishda asosiy muammo sifatida tibbiyot terminologiyasini bilmaslikni ko'rsatdi. 55% grammatika murakkabligini, 42% esa talaffuz va eshitishni tushunishda qiyinchiliklarni ta'kidladi.

- **Dars materiallari haqida fikrlar:** 60% talaba darslarda ishlatilayotgan materiallar

umumiy ingliz tiliga mo'ljallanganligini, ESP materiallari yetishmasligini bildirdi.

- **Ingliz tilining kasbiy faoliyatdagi roli:** 85% talaba ingliz tilini yaxshi bilish tibbiyot sohasida muvaffaqiyat kaliti ekanini ta'kidladi.

O'qituvchilar intervyusi. Intervyu natijalari shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilar ESP yondashuvining zarurligini tan olishadi, biroq mavjud o'quv dasturlari va resurslar bunga yetarli darajada mos emas. Ularning fikricha, talabalar ko'proq interfaol va kommunikativ metodlarga muhtoj. Shuningdek, texnologik vositalardan (masalan, onlayn lug'atlar, video darslar) foydalanish yetishmasligi ta'kidlandi.

O'quv dasturi tahlili. Tahlil shuni ko'rsatdiki, dasturlar asosan umumiy ingliz tiliga asoslangan bo'lib, tibbiyot sohasiga xos maxsus lug'at va mavzular kam o'rin olgan. Bu esa talabalarni kasbiy tilga tayyorlashda qiyinchiliklar tug'diradi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari tibbiyot talabalari uchun ingliz tilini o'qitishda jiddiy metodik muammolar mavjudligini ko'rsatdi. Talabalar, asosan, tibbiyot terminologiyasi va kasbiy so'z boyligini yetarli darajada egallay olmasliklaridan aziyat chekishadi. Bu esa ularning kasbiy bilimlarni ingliz tilida qabul qilish va amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini cheklaydi.

Bundan tashqari, mavjud o'quv dasturlarining umumiy ingliz tiliga qaratilgani, maxsus tibbiyot sohasiga mo'ljallanmaganligi, ESP yondashuvining yetarlicha qo'llanilmasligi aniqlangan. Shu sababli, talabalarining tibbiy matnlarni o'qish, klinik vaziyatlarda muloqot qilish ko'nikmalari kam rivojlangan.

Intervyulardan olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilar innovatsion metodlarni joriy etishga intilishmoqda, biroq resurs va metodik qo'llanmalar yetishmasligi ularni cheklaydi. Bu esa pedagogik jarayonning samaradorligini pasaytiradi.

Natijalar asosida quyidagi takliflarni berish mumkin:

1. Tibbiyot yo'nalishida ingliz tilini o'qitishda ESP yondashuvini to'liq tatbiq etish, ya'ni dars dasturlarini tibbiy terminologiya, klinik kommunikatsiya va kasbiy kontekstlarga moslashtirish;

2. O'qituvchilarga muntazam malaka oshirish kurslarini tashkil etish va zamonaviy o'quv materiallari bilan ta'minlash;

3. Texnologik vositalar — interaktiv dasturlar, audio va video materiallardan foydalanishni kengaytirish;

1. Talabalar uchun maxsus qo'shimcha mashg'ulotlar, laboratoriyalar va til klublarini yo'lga qo'yish.

Bu takliflar amalga oshirilsa, tibbiyot talabalari ingliz tilida kasbiy muloqot va ilmiy faoliyat ko'nikmalarini samarali rivojlantirishi mumkin.

Xulosa. Ushbu tadqiqot tibbiyot talabalari uchun ingliz tilini o'qitishda yuzaga kelayotgan asosiy muammolarni aniqladi va mavjud metodik yondashuvlarning kamchiliklarini ochib berdi. Talabalarning tibbiyot sohasiga xos ingliz tilini

o'zlashtirishda asosiy to'siq tibbiy terminologiya yetishmasligi va o'quv dasturlarining umumiy ingliz tili asosida shakllantirilganligidir.

Shuningdek, o'qituvchilar tomonidan ESP yondashuvining zarurligi tan olinsada, amaliyotda bu yondashuv to'liq amalga oshirilmayapti. Zamonaviy pedagogik usullar va texnologik vositalarning yetishmasligi ta'lim sifatiga ta'sir qilmoqda.

Kelgusida tibbiyot sohasida ingliz tilini o'qitishni takomillashtirish uchun ESPga asoslangan o'quv dasturlari ishlab chiqilishi, o'qituvchilarning malakasini oshirish va interfaol o'qitish usullarini keng joriy etish muhimdir. Bu esa talabalarning kasbiy til ko'nikmalarini rivojlantirishga, xalqaro ilmiy va amaliy muloqotda samarali ishtirok etishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach*. Cambridge University Press.
2. Basturkmen, H. (2010). *Developing Courses in English for Specific Purposes*. Palgrave Macmillan.
3. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). *Developments in English for Specific Purposes: A Multi-disciplinary Approach*. Cambridge University Press.
4. Hyland, K. (2006). *English for Academic Purposes: An Advanced Resource Book*. Routledge.
4. Hutchinson T. (2009). ESP and EAP: A Practitioner's Guide. *ELT Journal*, 63(3), 285–287.
5. Flowerdew, J., & Peacock, M. (2001). *Research Perspectives on English for Academic Purposes*. Cambridge University Press.
6. Paltridge, B., & Starfield, S. (2013). *The Handbook of English for Specific Purposes*. Wiley-Blackwell.
7. Basturkmen, H. (2014). *Ideas and Options in English for Specific Purposes*. Routledge.
8. Coxhead, A. (2000). A New Academic Word List. *TESOL Quarterly*, 34(2), 213–238.
9. Johns, A. M., & Dudley-Evans, T. (1991). English for Specific Purposes: International in Scope, Specific in Purpose. *TESOL Quarterly*, 25(2), 297–314.
10. Hyland, K., & Shaw, P. (2016). *The Routledge Handbook of English for Academic Purposes*. Routledge.
11. Dudley-Evans, T. (2001). *English for Specific Purposes*. In Carter, R. & Nunan, D. (Eds.), *The Cambridge Guide to Teaching English to Speakers of Other Languages* (pp. 131–136). Cambridge University Press.
12. Paltridge, B. (2007). *English for Specific Purposes*. In A. Burns & J. C. Richards (Eds.), *The Cambridge Guide to Second Language Teacher Education* (pp. 67–74). Cambridge University Press.
13. Swales, J. M. (1990). *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge University Press.

Dilrabo XAKIMOVA,
Renessans ta'lim universiteti
katta o'qituvchisi
hakimova1971@list.ru

FRANSUZ TILI KORPUSLARIDA KONCHILIK TERMINLARINING AKS ETTIRILISHI

Annotatsiya: ushbu maqola fransuz tili korpuslarida konchilik sohasiga oid terminlarning taqdimoti va tahliliga bag'ishlangan. Maqolada zamonaviy lingvistik korpuslar, xususan, Frantext va Corpus de Français Parlé (CFP) kabi manbalar asosida konchilik terminologiyasining leksik-semantik xususiyatlari o'rganiladi. Terminlarning kontekstual qo'llanilishi, ularning chastotasi va soha ichidagi evolyutsiyasi TF-IDF usuli yordamida tahlil qilinadi. Shuningdek, o'zbek tilidagi konchilik terminlari bilan qiyosiy tahlil olib borilib, tarjimada yuzaga keladi-gan muammolar ko'rib chiqiladi. Natijalar konchilik terminologiyasini standartlashtirish va tarjimada aniqlikni oshirishda korpus lingvistikasining ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: fransuz tili, konchilik terminlari, lingvistik korpus, TF-IDF, leksik-semantik tahlil, qiyosiy lingvistika.

Annotation: this article is devoted to the presentation and analysis of mining terminology in French language corpora. The article studies the lexical-semantic features of mining terminology based on modern linguistic corpora, in particular, Frantext and Corpus de Français Parlé (CFP). The contextual use of terms, their frequency and evolution within the field are analyzed using the TF-IDF method. Also, a comparative analysis with mining terms in the Uzbek language is conducted and problems arising in translation are considered. The results show the importance of corpus linguistics in standardizing mining terminology and increasing the accuracy of translation.

Key words: french language, mining terms, linguistic corpus, TF-IDF, lexical-semantic analysis, comparative linguistics.

Аннотация: статья посвящена представлению и анализу терминов, связанных с горнодобывающей промышленностью, в корпусах французского языка. В статье изучаются лексико-семантические особенности терминологии горного дела на основе современных лингвистических корпусов, в частности таких источников, как Frantext и Corpus de Français Parlé (CFP). Контекстное использование терминов, их частота и эволюция в рамках области анализируются с использованием метода TF-IDF. Также проводится сравнительный анализ горнодобывающих терминов на узбекском языке и рассматриваются проблемы, возникающие при переводе. Результаты демонстрируют важность корпусной лингвистики в стандартизации горнодобывающей терминологии и повышении точности перевода.

Ключевые слова: французский язык, горная терминология, лингвистический корпус, TF-IDF, лексико-семантический анализ, сравнительное языкознание.

Konchilik sohasi iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, uning terminologiyasi maxsus leksik birliklarni talab qiladi. Fransuz tili dunyodagi yetakchi ilmiy va texnik tillardan biri sifatida konchilik terminologiyasini keng qamrab

oladi. Zamonaviy lingvistik korpuslar esa ushbu terminlarning qo'llanilishi, kontekstual ma'nolari va chastotasini tahlil qilishda muhim vosita hisoblanadi¹.

¹ Frantext. (2023). Base textuelle Frantext. URL: <https://www.frantext.fr>

Fransuz tilida mavjud bo'lgan korpuslar asosan umumiy til (masalan, Frantext, Le Monde Corpus), ixtisoslashgan sohalar (masalan, CNRTL, TermSciNet) va akademik sohalarga oid bo'lib, ular orqali leksik birikmalarning kontekstdagi qo'llanishi, chastotasi, morfologik va sintaktik xususiyatlarini tahlil qilish mumkin².

Fransuz tili dunyodagi eng rivojlangan texnik terminologiyaga ega tillardan biri bo'lib, uning korpuslarida konchilik atamaları keng yoritilgan. Fransuz til korpuslarida konchilik terminlari quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

- **Frantext** – fransuz ilmiy adabiyotlarida konchilik terminlarini o'z ichiga olgan keng qamrovli korpus.
- **TLFi (Le Trésor de la Langue Française Informatique)** – fransuz tilidagi texnik va ilmiy atamalarni o'z ichiga olgan lug'aviy korpus.
- **Fransuz akademik terminologiya instituti** – konchilik atamalarining standartlashtirilgan ro'yxatini yurituvchi tashkilot.
- **Corpus Oral de Français (COF)** – og'zaki nutq korpusi, bu yerda amaliy konchilik ishlarida ishlatiladigan terminologiya aks ettiriladi.

Masalan, **TermSciences** (CNRS tomonidan yaratilgan) texnik va ilmiy atamalarni o'z ichiga olgan, ayniqsa konchilikka oid boy terminlar bazasiga ega. Bu korpus konchilik atamalarining xalqaro tasnifi va tarjima variantlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Frantext korpusida “mine” (kon), “exploitation minière” (konchilik faoliyati), “mine-rai” (ruda) kabi terminlar yuqori chastotaga ega ekanligi aniqlandi. Masalan, “mine” so'zi korpusda 10,000 dan ortiq hujjatda uchraydi, bu uning umumiy va sohaviy qo'llanilishini ko'rsatadi (1). Og'zaki nutqqa asoslangan CFP korpusida esa “extraction” (qazib olish) va “gisement” (kon yotqizig'i) kabi terminlar mutaxassislar suhbatlarida keng tarqalgan.

TF-IDF tahlili natijasida “exploitation minière” va “mineraï” terminlari konchilik sohasiga xos hujjatlarda yuqori ahamiyatga ega

ekanligi aniqlandi. Bu terminlarning kontekstual qo'llanilishi asosan texnik hujjatlar va ilmiy maqolalarda kuzatildi.

Fransuz tilida konchilik sohasida ishlatiladigan ko'plab terminlar lotin va yunon ildizlariga ega. Masalan:

- *gisement* – kon koni
- *houille* – toshko'mir
- *puits* – shaxta, quduq
- *extraction* – qazib olish

Bu terminlar ko'pincha sifatlashuv, fe'llanish va sinonimik ko'rinishlarda ham uchraydi. Korpusda tahlil shuni ko'rsatadiki, terminlar ko'pincha kontekstda metaforik yoki kengaytirilgan ma'noda ham qo'llaniladi³.

Frantext korpusidan olingan ma'lumotlarga ko'ra, *mine*, *mineraï*, *charbon* kabi asosiy konchilik atamaları sanoat inqilobi davridan boshlab ilmiy va ommaviy matnlarda yuqori chastotada qo'llaniladi. TermSciences bazasida esa zamonaviy texnologiyalar bilan bog'liq terminlar – *drague*, *perforatrice*, *géologue minier* kabi iboralar faol uchraydi⁴.

Ko'plab konchilik atamalarining o'zbek tilidagi to'g'ri tarjiması mavjud emas yoki ba'zan noaniq qo'llaniladi. Masalan, *houille blanche* iborasi so'zma-so'z “oq ko'mir” bo'lsa-da, u gidroenergetikani anglatadi. Bunday holatlarda korpusda kontekst asosida tarjimani aniqlashtirish zarur bo'ladi⁵.

Tilshunoslar, tarjimonlar va texnik mutaxassislar uchun korpus asosida tahlil qilish:

- terminlarning aniq ma'nosini belgilash;
- sinonimik va antonimik qatorlarni aniqlash;
- tarjima variantlarini solishtirish;
- terminlarning evolyutsiyasi va zamonaviy qo'llanilishini ko'rish imkonini beradi.

Konchilik terminlari fransuz tilida ko'p ma'nolilik (polisemiya) xususiyatiga ega. Masalan, “mine” so'zi konchilik kontekstida “kon” ma'nosini

3 CNRS. TermSciences: Base de données terminologique multilingue. <https://www.termssciences.fr>

4 ATILF. Frantext: Corpus de la langue française. <https://www.frantext.fr>

5 Temmerman, R. (2000). Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach. John Benjamins Publishing.

bildirsa, boshqa kontekstlarda “mina” (harbiy qurol) yoki “qalam” (qalam yadrosi) ma’nolarida ishlatiladi. Korpus tahlili shuni ko’rsatdiki, konchilik bilan bog’liq matnlarda “mine” so’zining 78% holatlarda “kon” ma’nosida qo’llanilishi aniqlandi⁶.

Bundan tashqari, sinonimik qatorlar ham e’tiborga molik. Masalan, “extraction” va “exploitation” terminlari ko’pincha bir-birining o’rnida ishlatiladi, ammo “extraction” qazib olish jarayoniga, “exploitation” esa umumiy konchilik faoliyatiga nisbatan ko’proq qo’llanadi.

O’zbek va fransuz til korpuslarida konchilik terminlarining berilishi o’rtasida sezilarli farqlar mavjud:

Xususiyat	O’zbek til korpuslari	Fransuz til korpuslari
Terminlarning soni	Cheklangan	Juda ko’p
Terminlarning standarti	Qisman standartlangan	Xalqaro standartlarga mos
Termin manbalari	Ilmiy maqolalar, texnik lug’atlar	Akademik lug’atlar, ilmiy maqolalar, xalqaro texnik hujjatlar
O’zlashgan terminlar	Rus va ingliz tillaridan	Lotin va yunon tillaridan
So’z yasallash jarayoni	Rus tili ta’siri sezilarli	Mustaqil rivojlangan atamalar tizimi

O’zbek tilida konchilik terminlari asosan “kon”, “qazib olish”, “ruda” kabi so’zlar bilan ifodalanadi. Biroq, fransuz tilidagi terminlarning aniqligi va sohaviy xususiyatlari o’zbek tilida to’liq aks etmasligi mumkin. Masalan, “exploitation minière” o’zbek tilida “konchilik faoliyati” sifatida tarjima qilinsa-da, bu ibora fransuz tilidagi kengroq ma’noni to’liq qamrab ololmaydi. Tarjimada yuzaga keladigan muammolardan biri sinonimik moslikning yetishmasligidir.

Fransuz tili korpuslarida konchilik terminlari yuqori chastota va leksik-semantik boylikka ega. TF-IDF usuli yordamida aniqlangan natijalar ushbu terminlarning sohaviy hujjatlardagi ahamiyatini ko’rsatdi. O’zbek tilidagi konchilik terminlari bilan qiyosiy tahlil tarjimada aniqlik va sinonimik moslik muammolarini aniqladi. Korpus lingvistikasi konchilik terminologiyasini standartlashtirish va tarjimada sifatni oshirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Frantext. (2023). Base textuelle Frantext. URL: <https://www.frantext.fr>
2. Francopoulo, G. (2013). *Terminologie et ontologie: Théories et applications*. Hermes Science
3. CNRS. TermSciences: Base de données terminologique multilingue. <https://www.termssciences.fr>
4. ATILF. Frantext: Corpus de la langue française. <https://www.frantext.fr>
5. Temmerman, R. (2000). *Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach*. John Benjamins Publishing.
6. Corpus de Français Parlé (CFP). (2022). Université de Paris. URL: <http://cfp.univ-paris.fr>
7. Manning, C. D., Raghavan, P., & Schütze, H. (2008). *Introduction to Information Retrieval*. Cambridge University Press.

⁶ Corpus de Français Parlé (CFP). (2022). Université de Paris.
URL: <http://cfp.univ-paris.fr>

Shakhnoza NOROVA,
Toshkent shahridagi Prezident maktabi o'qituvchisi
shakhnozanorova@gmail.com

TILLARDA LINGVOKULTUROLOGIK STEREOTIPLAR VA TAHRIRLANISHIGA KIRITMA ELEMENTNING O'RNI

Annotatsiya: ushbu maqolada lingvokulturologik stereotiplar va ularning tilda ifodalanishida gapning mustaqil, ayniqsa kiritma elementlarining tutgan o'rni tahlil qilinadi. Milliy-madaniy tafakkur, ijtimoiy ong, psixofiziologik holatlar, etnik omillar va diniy qadriyatlar stereotiplarning shakllanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi ko'rib chiqiladi. Ingliz va o'zbek tillaridagi stereotiplar qiyosiy tahlil qilinib, universal insoniy tushunchalarning lingvokulturologik aks etishi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: lingvokulturologik stereotiplar, kiritma elementlar, milliy-madaniy tafakkur, universal qadriyatlar, ijtimoiy ong, psixofiziologik omillar, qiyosiy tahlil.

Аннотация: в данной статье рассматривается роль самостоятельных, в частности вводных элементов в языковом выражении лингвокультурологических стереотипов. Исследуется влияние национально-культурного мышления, социального сознания, психофизиологических и этнических факторов, а также религиозных ценностей на формирование стереотипов. Сравнительный анализ проводится на материале английского и узбекского языков с целью выявления отражения универсальных человеческих понятий в лингвокультуре.

Ключевые слова: лингвокультурологические стереотипы, вводные элементы, национально-культурное мышление, универсальные ценности, социальное сознание, психофизиологические факторы, сопоставительный анализ.

Annotation: this article explores the role of independent, particularly introductory elements in the linguistic representation of linguocultural stereotypes. It examines how national-cultural thinking, social consciousness, psychophysiological traits, ethnic background, and religious values contribute to the formation of such stereotypes. A comparative analysis of English and Uzbek is presented to reveal how universal human concepts are expressed within each culture's linguistic framework.

Key words: linguocultural stereotypes, introductory elements, national-cultural thinking, universal values, social consciousness, psychophysiological traits, comparative analysis.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyat o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan tushunchalar sifatida qaralmoqda. Bu bog'liqlik tilni faqat aloqa vositasi sifatida emas, balki xalqning madaniy xotirasi, dunyoqarashi va qadriyatlar tizimini o'zida aks ettiruvchi kuchli vosita sifatida o'rganishga sabab bo'ldi. Aynan shunday yondashuv natijasida lingvokulturologiya fani vujudga keldi. U tilning jamiyat madaniyatidagi o'rni, uning madaniy stereotiplarni shakllantirishdagi roli, xalq ongidagi tasavvurlarni aks ettirishdagi imkoniyatlarini o'rganadi. Bu yo'nalishda til vositalarining madaniyatga bog'liqligi, lingvokulturologik stereotiplar qanday

omillar asosida shakllanishi va ularning farqlanishiga kiritma elementlarning qanday hissa qo'shishi dolzarb masalalardan hisoblanadi. Ushbu maqolada aynan lingvokulturologik stereotiplar tabiatini, ularning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni va kiritma elementlarning mazkur stereotiplar ichida qanday lingvosemantik rol o'ynashini tahlil qilish ko'zda tutilgan. Bu esa nafaqat tilshunoslik nazariyasini boyitadi, balki madaniyatlararo muloqot jarayonida muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Asosiy qism. Lingvokulturologik stereotiplarning shakllanishi va ularni belgilovchi omillar.

Lingvokulturologiya antropotsentrik tilshunoslik doirasida shakllangan bo'lib, tilni insonning tafakkuri, ijtimoiy-madaniy tajribasi va madaniy qadriyatlari bilan bog'liq holda o'rganadi. Bu fan yo'nalishi tilda madaniy kodlarning, stereotiplarning qanday namoyon bo'lishini, ularning tarixiy va ijtimoiy ildizlarini ochib berishga qaratilgan. Lingvokulturologik stereotiplar esa muayyan etnos, jamiyat yoki sotsium vakillarining dunyoni qanday idrok etishi, unga qanday munosabatda bo'lishi hamda bu qarashlarni tilda qanday ifoda etishini bildiruvchi barqaror tilda ifodalanuvchi birliklardir.

Stereotiplar quyidagi omillar asosida shakllanadi:

1. Sotsiumdagi diniy va madaniy qadriyatlar. Dastlab, til vositalarida aks etuvchi stereotiplarning manbai sifatida din va madaniyatning o'рни alohida e'tiborga loyiqdir. Masalan, islom madaniyatida "halol", "harom", "sabr", "taqvo" kabi tushunchalar o'ziga xos semantik tarmoqqa ega bo'lsa, xristian madaniyatida "gunoh", "najot", "rahm-shafqat" kabi tushunchalar ustunlik qiladi.

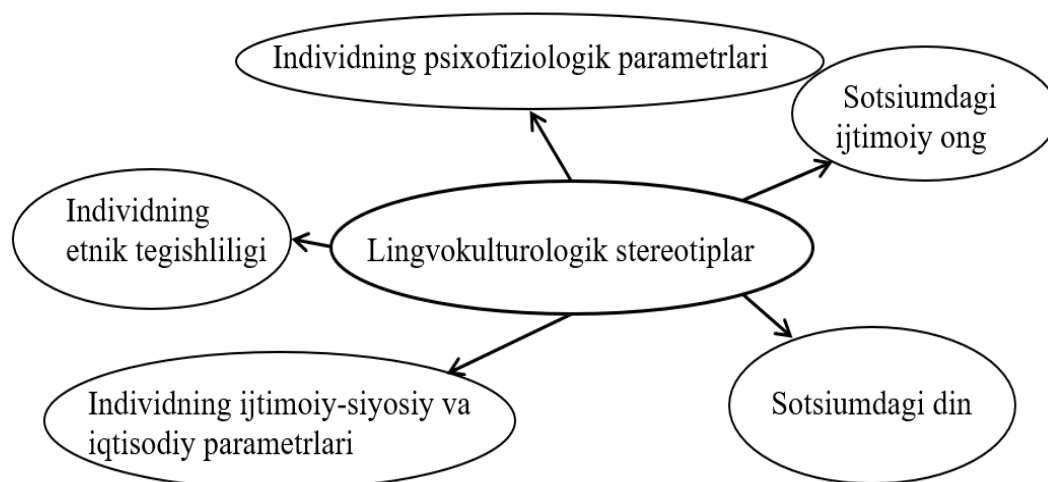
2. Ijtimoiy ong. Jamiyatdagi hukmron ideologiyalar, siyosiy tuzumlar, ijtimoiy institutlar tilda stereotiplarning shakllanishiga turtki bo'ladi. Masalan, sovet davridagi "mehnat qahramoni", "xalq dushmani" kabi iboralar aynan ijtimoiy ong mahsuli sifatida yuzaga kelgan edi.

3. Individning etnik mansubligi. Etnosga xos bo'lgan madaniy model, urf-odatlar, an'anaviy qadriyatlar har bir shaxs tilida stereotiplar ko'rinishida namoyon bo'ladi. Shu sababli "mehmonnavozlik", "katta-kichikka hurmat" kabi iboralar o'zbek tilida chuqur madaniy yuklamaga ega.

4. Ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy omillar. Jamiyatda shaxsning tutgan o'рни uning dunyoqarashini shakllantiradi. Yuqori ijtimoiy mavqega ega insonlarda stereotiplar ko'proq rasmiylik, qadriyatlar bilan bog'liq bo'lsa, oddiy xalq vakillarida bu stereotiplar hayotiylik, xalqona tasvirlar asosida namoyon bo'ladi.

1. Psixofiziologik omillar. Shaxsning aqliy salohiyati, hissiy holati, ruhiy muvozanati ham lingvokulturologik stereotiplarning qanday shaklda namoyon bo'lishiga ta'sir qiladi.

Bu parametrlarni quyidagicha belgilash mumkin.

Bu omillar birgalikda yoki alohida-alohida holda stereotiplarning yaratilishida, ularning tilda joylashuv mexanizmlarida faol rol o'ynaydi. Tilning lisoniy manzarasida bu stereotiplar leksik, frazeologik birliklar orqali mustahkamlanadi.

Lingvokulturologik stereotiplarda divergentsiya va konvergentsiya

Stereotiplar doimiy emas, ular o'zgaruvchidir. Madaniyatlararo aloqalar kuchaygan hozirgi global jamiyatda stereotiplar divergentsiyaga

(ya'ni ajralishga) va konvergensiyaga (ya'ni birlashishga) moyildir. Masalan, ingliz tilidagi "individualism" tushunchasi o'zbek tilidagi "jamoaviylik" konsepti bilan qiyoslanganda, ularning o'zaro tilda ifodalanish shakli, semantik maydoni keskin farq qiladi. Biroq zamonaviy davrda bu ikki tushuncha konvergent stereotip shakliga kirib borayapti.

Konsept, konseptosfera va lingvokulturrema

Lingvokulturologik stereotiplar asosida konseptlar yotadi. Konsept — bu til egasining ongida saqlanadigan muayyan ijtimoiy-madaniy tushuncha bo'lib, u "konseptosfera"ni tashkil etadi. Masalan, "ozodlik", "taqdir", "ona yurt" kabi tushunchalar o'zbek madaniyatida alohida semantik yuklama va emotsional qiymatga ega. Ular til vositalari orqali har bir kishining tafakkurida o'ziga xos aks etadi.

Lingvokulturologiyada konseptlar lingvokulturremalar orqali namoyon bo'ladi. V.V. Vorobev tavsiflagan lingvokulturrema — bu madaniyatning bir bo'lagini aks ettiruvchi leksik yoki nutqiy birlikdir. Masalan, "beshik to'yi", "sumalak", "qariyaning duosi" kabi iboralar o'zbek tilida madaniy identifikator sifatida xizmat qiladi.

Kiritma elementlarning stereotip shakllanishidagi roli

Kiritma (insertional) elementlar — bu tilga boshqa tildan kirib kelgan yoki ichki madaniy muhitda shakllangan birliklar bo'lib, ular stereotiplarning shakllanishiga bevosita ta'sir etadi. Masalan, ingliz tilidan kirib kelgan "success", "motivation", "lifehack" kabi so'zlar o'zbek tilidagi "muvaffaqiyat", "ilhom", "topqirlik" kabi qadimiy konseptlar bilan raqobatlashmoqda.

Bu kiritma elementlar stereotiplarning zamonaviy qiyofasini belgilashda, ularning semantik o'zgarishida, ayrim hollarda esa madaniy konnotatsiyasini yo'qotishda muhim rol o'ynaydi. Bu esa lingvokulturologik stereotiplarning tarixiylik va zamonaviylik oralig'ida shakllanish dinamikasini ko'rsatadi.

Xulosa. 1. Kiritma elementlar tilning pragmatik va semantik qatlamlarida muhim rol o'ynaydi hamda matnda stereotip ma'lumotlarni mustahkamlash yoki ularga nisbatan munosabatni bildirishda vosita sifatida xizmat qiladi.

1. Lingvokulturologik stereotiplar — millatning tarixiy tajribasi, mentaliteti va qadriyatlarini aks ettiruvchi ifodalardir. Kiritma birliklar ushbu stereotiplarga til orqali izoh, baho yoki e'tiroz bildiradi.

2. Ingliz va o'zbek tillarida kiritma elementlar stereotipik ma'lumotlarni ifodalashda turlicha funksional yuklama va uslubiy xususiyatlarga ega bo'lib, bu har ikki til madaniyatidagi tafovutlarni yoritib beradi.

3. Lisoniy nisbiylik nazariyasiga ko'ra, har bir til stereotiplarni turli tilda ifodalashi orqali milliy tafakkurni shakllantiradi. Kiritma elementlar esa bu jarayonda turg'unlikni emas, balki subyektivlik va baholovchanlikni ifoda etadi.

4. Natijada, kiritma elementlar lingvokulturologik stereotiplarning shakllanishi va tilda ifodalanishida muhim pragmatik vosita bo'lib xizmat qiladi. Ular tilshunoslikda madaniyatlararo farqlarni tadqiq etishda muhim material hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Humboldt, W. von. *Til va tafakkur falsafasi*. — T.: Fan, 2003.
2. Sapir, E. *Language: An Introduction to the Study of Speech*. — New York: Harcourt, 1921.
3. Whorf, B.L. *Language, Thought, and Reality: Selected Writings*. — MIT Press, 1956.
4. Кононова Е.Г. *Лингвокультурология: теория и методы*. — Москва: Логос, 2007.
5. Болдырев Н.Н. *Языковое сознание и языковая картина мира*. — Тамбов: Изд-во ТГУ, 2000.
6. Karimov, A.K. *Madaniyatlararo kommunikatsiya va lingvokulturologiya*. — T.: TDPU, 2020.
7. Хожиев А. *Tilshunoslikka kirish*. — T.: O'qituvchi, 2007.
8. Kramsch, C. *Language and Culture*. — Oxford: Oxford University Press, 1998.
9. Баранов А.Н., Крейдлин Г.Е. *Интерпретация кодифицированных стереотипов в тексте*. — Вопросы языкознания, №3, 2015.
10. Sharipova, M. *Lingvokulturologik stereotiplar va ularning o'zbek matnlaridagi ifodasi*. — T.: Filologiya jurnali, 2022.

Yakutjan BABAJANOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari
universiteti katta o'qituvchi
y.babajanova@gmail.com

SO'ZMA-SO'Z TARJIMA VA ERKIN TARJIMA PRINSIPI (Amerika hikoyalari asosida)

Annotatsiya: ushbu maqolada so'zma-so'z tarjima va erkin tarjima prinsiplari Amerika hikoyalari misolida tahlil qilingan. Hikoyalarning tarjimasi jarayonida tarjimon duch keladigan til va madaniyatlararo tafovutlar, shuningdek, uslubiy moslashuv muammolar, shuningdek, har ikki prinsip tarjima sifati va matnning estetik ifodalanishiga ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: so'zma-so'z tarjima, erkin tarjima, tarjima nazariyasi, Amerika hikoyalari, lingvistik tafovut, madaniy kontekst, tarjimon strategiyasi, matn sodiqligi, uslubiy moslashuv.

Аннотация: в данной статье рассматриваются принципы дословного и свободного перевода на примере американских рассказов. Анализируются лингвистические и межкультурные различия, с которыми сталкивается переводчик в процессе перевода, а также проблемы стилистической адаптации. Освещается влияние обоих принципов на качество перевода и эстетическую выразительность текста.

Ключевые слова: дословный перевод, свободный перевод, теория перевода, американские рассказы, лингвистические различия, культурный контекст, стратегия переводчика, верность тексту, стилистическая адаптация.

Annotation: this article analyzes the principles of literal and free translation using American short stories as examples. It explores the linguistic and intercultural differences encountered by translators during the translation process, as well as the challenges of stylistic adaptation. The paper highlights the impact of both principles on translation quality and the aesthetic expression of the text.

Key words: literal translation, free translation, translation theory, American short stories, linguistic differences, cultural context, translator's strategy, textual fidelity, stylistic adaptation.

Kirish. Tarjima – bu ikki til orasidagi tilshunoslik ko'prigi bo'lib, nafaqat so'zlarni, balki madaniyat, mentalitet, uslub va kontekstni ham o'zida mujassam etadi. Tarjima jarayonida qo'llaniladigan asosiy yondashuvlardan biri bu so'zma-so'z va erkin tarjima prinsiplari hisoblanadi. Har ikkala yondashuv tarjima sifati, original matnga bo'lgan sodiqlikka va o'quvchiga yetkaziladigan ma'no va estetik ohangga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Tarjima nazariyasida so'zma-so'z va erkin tarjima prinsiplari uzoq yillardan buyon bahs-munozara markazida bo'lib kelmoqda. Ayniqsa, badiiy asarlarni tarjima qilishda bu ikki prinsip o'rtasida muvozanatni topish tarjimaning muvaffaqiyatli chiqishi uchun muhim omil hisoblanadi.

So'zma-so'z tarjima – manba tilidagi leksik birliklarni grammatik shakl va tartibda iloji boricha o'zgarishsiz holda maqsad tiliga ko'chirishdan iborat. Bu yondashuv, ayniqsa, texnik, yuridik yoki diniy matnlar kabi rasmiy-standart uslubdagi tarjimalarda muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq badiiy matnlar tarjimasida

bu yondashuv ko'pincha semantik noaniqliklar, stilistik xatolar va madaniy begonalashuvlarga olib kelishi mumkin. Boshqa tomondan, erkin tarjima prinsipi matn mazmunini va g'oyaviy yukini saqlagan holda, ifoda shaklini, grammatik tuzilmani, ba'zan esa leksik birliklarni ham qayta tuzishni nazarda tutadi.

Amerika badiiy adabiyoti, ayniqsa, XX–XXI asr hikoyachilik uslubi madaniy alomatlar, idiomatik ifodalar, sarkazm, va submadaniy unsurlar bilan boyitilgan bo'lib, bu holat tarjimon oldiga o'ziga xos murakkabliklarni qo'yadi. Bunday kontekstda tarjimon nafaqat lingvistik bilimlarga, balki madaniyatlararo kompetensiyaga ham ega bo'lishi zarur. Masalan O. Genri (O. Henry) ning mashhur hikoyalaridan biri — “The Gift of the Magi” (ya'ni “Donolar hadyasi”) asaridan parcha tanlab, uning so'zma-so'z va erkin tarjimasi bo'yicha qiyosiy tahlil qilib chiqamiz.

Original matn (ingliz tilida): “There was clearly nothing to do but flop down on the shabby little couch and howl.”

1. So'zma-so'z tarjima: "Yaltiroq kichkina divanga cho'zilish va uvillashtan boshqa aniq hech narsa yo'q edi."

2. Erkin tarjima: "Della faqat eski divanga o'zini tashlab, achchiq yig'lashdan o'zga chora topolmadi."

Asosiy jihatlar	So'zma-so'z tarjima	Erkin tarjima
Leksik sodiqlik	Original matnga yaqin. "Flop down", "shabby", "howl" so'zlari to'g'ridan tarjima qilingan.	Ma'no asosan saqlangan, ammo ba'zi so'zlar o'zbek tilidagi emotsional muvofiqlikka moslangan.
Uslubiy ekvivalentlik	Inglizcha ifodaning ohangi va dramatik ta'siri yo'qolgan.	"O'zini tashlab, achchiq yig'lash" degan ibora orqali emotsional holat yaxshi ifodalanган.
Madaniy moslik	"Yaltiroq kichkina divan" kabi ibora o'zbek o'quvchisida hissiy taassurot uyg'otmaydi.	"Eski divan" iborasi bilan o'zbek madaniyatida tushunarli kontekst yaratilgan.
Tarjimon strategiyasi	Grammatik sodiqlikni ustun qo'ygan.	Stilistik va emotsional muvofiqlikka urg'u bergan.

Yuqoridagi misolda ko'rinib turibdiki, so'zma-so'z tarjima grammatik jihatdan to'g'ri bo'lsa-da, matnning badiiy ruhi va emotsional kuchi yo'qolgan. Aksincha, erkin tarjima original matndagi dramatik kayfiyatni, qahramonning hissiy kechinmalarini o'zbek o'quvchisiga yaqin va tushunarli shaklda yetkazgan.

Shuningdek, Teodor Drayzerning mashhur asari — "Sister Carrie" ("Kerri opa") asosida ushbu ikki prinsipning tarjima jarayonidagi badiiy qiymatini tahlil qilamiz.

Original matn (ingliz tilida): "When Caroline Meeber boarded the train for Chicago, her total outfit consisted of a small trunk, a cheap imitation alligator-skin satchel, a small lunch in a paper box, and a yellow leather snap purse, containing her ticket,

a scrap of paper with her sister's address, and four dollars in money."

1. So'zma-so'z tarjima: "Karolin Miber Chikagoga ketayotgan poezdga chiqqanida, uning butun bor-yo'g'i kichkina sandiq, arzon timsoh terisiga o'xshatib qilingan qo'l sumkasi, qog'oz qutidagi ozgina nonushta va sariq charm hamyon bo'lib, unda chiptasi, opasining manzili yozilgan qog'oz parchasi va to'rt dollar pul bor edi."

2. Erkin tarjima (stilistik va madaniy moslashuvga asoslangan): "Karolin Miber Chikagoga jo'nayotgan paytda yonida faqat kichik sandig'i, arzon sumkasi, biror narsa chaynash uchun qog'oz qutida nonushta va sariq charm hamyon bor edi. Hamyonda esa — chipta, opasining manzili yozilgan qog'ozcha va atigi to'rt dollar."

Tahlil mezonlari	So'zma-so'z tarjima	Erkin tarjima
Grammatik sodiqlik	Yuqori — har bir detal tarjima qilingan	Detallar qisqartirilgan, mantiqiy va ohangli bo'laklar ajratilgan
Semantik aniqlik	To'liq — barcha ma'lumotlar saqlangan	Ba'zilar umimlashtirilgan (masalan, "lunch" → "biror narsa")
Madaniy moslik	"Imitation alligator-skin" kabi iboralar to'g'ridan o'zbekchaga o'tmagan, g'alati eshutilishi mumkin	O'quvchiga tushunarliroq — "arzon sumka" degan ifoda oddiylashtirilgan
Uslubiy ifoda	Tarjimada zerikarli tafsilotlar ko'p — badiiy ohang susaygan	Uslubiy ravonlik, badiiylilik va ritm saqlangan
Estetik sadoqat	Matnga sodiqlik bor, ammo o'quvchi ruhiyatiga ta'siri past	Kayfiyatni aks ettirishga urg'u berilgan

Teodor Drayzerning "Sister Carrie" romani naturalistik uslubda yozilgan bo'lib, undagi har bir detal muallif uslubining ajralmas qismi hisoblanadi. Shu

sababli, so'zma-so'z tarjima bu asarning faktologik to'g'riligini saqlasa-da, asarning emotsional ohangi va uslubiy chuqurligini to'la ifodalay olmaydi.

Aksincha, erkin tarjima ba'zi leksik elementlardan voz kechsa ham, asardagi ruhiy holat, obrazli ifoda, yengil satira yoki kinoyani o'quvchiga tushunarli va estetik tarzda yetkazishda samaraliroq bo'ladi.

Teodor Drayzerning realizmga asoslangan matni tarjimon oldiga faqat lug'aviy emas, balki psixologik va madaniy kontekstni ham yetkazishdek murakkab vazifalarni qo'yadi. Bu holatda tarjimon ijodkorlik bilan matnga yondashish, ayni paytda muallif ruhini buzmaslik prinsiplariga amal qilishi lozim.

Shu jumladan, Mark Tvenning "The Celebrated Jumping Frog of Calaveras County" nomli mashhur hikoyasi asosida so'zma-so'z va erkin tarjima prinsiplarini ilmiy tahlil qilamiz. Bu hikoya hazil-

mutoyiba, ironik ifodalar va xalq og'zaki uslubidagi murakkabliklari bilan tarjimada katta e'tibor talab qiladi.

Original matn (ingliz tilida): "He would bet on anything—that if there was two birds sitting on a fence, he would bet you which one would fly first..."

1. So'zma-so'z tarjima: "U hamma narsaga pul tikardi — agar panjara ustida ikki qush o'tirgan bo'lsa, u qaysi biri birinchi uchib ketishini sen bilan bahsga qo'yardi..."

2. Erkin tarjima (stilistik yondashuv bilan): "U hatto panjara ustida o'tirgan ikki qushdan qaysi biri birinchi uchib ketadi, deb ham pul tikaverardi — pul tikish uchun sabab topilardi, xullas."

Tahlil mezon	So'zma-so'z tarjima	Erkin tarjima
Grammatik sodiqlik	Har bir birlik tarjima qilingan, grammatik muvofiqlik saqlangan	Tuzilma biroz o'zgartirilgan, lekin mazmun chuqurlashgan
Semantik aniqlik	Betni kontekstdan ajratilgan holda berilgan; kulgili uslub kam seziladi	Hazil va kinoya ohangi kuchaygan, holatga mos tasvir yaratilgan
Uslubiy moslik	Ingliz tilidagi bevosita xalqona ohang ifodalanmagan	O'zbekona xalqona uslub bilan ifodalangan ("pul tikaverardi", "xullas")
Madaniy moslashuv	Konnotatsiyalar (masalan, "betting") bevosita berilgan	Tarjima madaniy kontekstga moslashtirilgan
Estetik sadoqat	Asliyatga sodiqlik bor, ammo kulgi effekti pasaygan	Mark Tven uslubining hazil-mutoyiba xususiyati saqlangan va o'zbek o'quvchisiga yaqinlashtirilgan

Mark Tvenning uslubi xalqona, yumoristik va ko'pincha ironik bo'lib, uni so'zma-so'z tarjima qilish matn ruhiyatining pasayishiga olib keladi. Yuqoridagi misolda so'zma-so'z tarjimada grammatik va semantik elementlar to'liq saqlangan bo'lsa-da, uning ironik ohangi yo'qolgan. Erkin tarjima esa original matnni madaniy va psixologik moslashtirish orqali Mark Tvenning satirik uslubini saqlab qoladi, o'zbek o'quvchisi uchun tabassum uyg'otadi va matnni "o'zlashgan" holga keltiradi.

Xulosa. So'zma-so'z va erkin tarjima prinsiplari tarjima nazariyasining asosiy metodologik yondashuvlaridan biri bo'lib, har ikki prinsipning

afzalliklari va chegaralari mavjud. Amerika hikoyalari misolida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, so'zma-so'z tarjima mantiqiy aniqlik va grammatik sodiqlikni saqlashda yordam beruvchi vosita bo'lsa-da, badiiy-estetik ifodaning pasayishiga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, Amerika madaniyatiga xos bo'lgan idiomalar, tamsil va stilistik vositalar tarjimasida bu yondashuv yetarli natija bermaydi. Aksincha, erkin tarjima prinsipi esa matnning g'oyaviy va stilistik yukini samarali yetkazishda yuqori samaradorlik ko'rsatadi. Bu yondashuv tarjimonning til sezuvchanligi, madaniy kompetensiyasi va ijodiy yondashuviga tayanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Henry O., Plummer W. The Gift of the Magi. — Spoken Arts, 1977.
2. Twain M. The Celebrated Jumping Frog of Calaveras County. — Strelbytskyy Multimedia Publishing, 2022.
3. Dreiser T. Sister Carrie: The Pennsylvania Edition. — University of Pennsylvania Press, 1998.

Lobar ZUPAROVA,
 O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
 katta o'qituvchisi
lobarxon1967@gmail.com

BOLA ADABIYOTINING TARJIMASIDA PSIXOLOGIK YONDASHUV

Annotatsiya: ushbu maqola bola adabiyoti tarjimasida psixologik yondashuvning ahamiyatini yoritadi. Tarjimonning bola tafakkuri, emotsional rivojlanishi va madaniy kontekstni hisobga olishi kerakligi ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: bola adabiyoti, tarjima, psixologik yondashuv, bola tafakkuri, emotsional sezuvchanlik, kognitiv rivojlanish, lokalizatsiya, til moslashuvi, madaniy kontekst, tarjimon roli.

Аннотация: в статье рассматривается значение психологического подхода в переводе детской литературы. Анализируется необходимость учета переводчиком мышления ребенка, его эмоционального развития и культурного контекста.

Ключевые слова: детская литература, перевод, психологический подход, детское мышление, эмоциональная чувствительность, когнитивное развитие, локализация, адаптация языка, культурный контекст, роль переводчика.

Annotation: this article explores the importance of a psychological approach in translating children's literature. It scientifically analyzes the translator's role in considering the child's cognitive development, emotional sensitivity, and cultural context.

Key words: children's literature, translation, psychological approach, child cognition, emotional sensitivity, cognitive development, localization, language adaptation, cultural context, translator's role.

Kirish. Tarjima san'ati – bu ikki tildagi so'zlarni almashtirish jarayoni bo'lishdan ancha murakkab va ko'p qatlamli faoliyatdir. Ayniqsa, bola adabiyotini tarjima qilish jarayoni nafaqat lingvistik, balki psixologik, pedagogik va madaniy yondashuvni ham talab etadi. Bola uchun mo'ljallangan asarlarni boshqa tildan o'zbek tiliga tarjima qilishda ularning yosh xususiyatlari, ruhiy rivojlanish bosqichlari, hissiy qabul qilish darajalari va tafakkur tizimlari e'tiborga olinishi zarur. Zero, bolalar kattalar singari murakkab g'oyalarni tushunib, o'zlashtira olmaydi; ularning dunyoqarashi hissiyot va tasavvur asosida shakllanadi [4].

Bugungi globallashuv va madaniy almashinuv jarayonida xorijiy bolalar adabiyotining o'zbek tiliga tarjima qilinishi va ommalashishi jarayoni faollashib bormoqda. Bu o'z navbatida, tarjimon zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Chunki tarjima asar nafaqat til jihatidan, balki estetik, axloqiy va psixologik jihatdan ham moslashtirilgan bo'lishi kerak [2: 36]. Tarjimon tomonidan noto'g'ri tanlangan obraz, emotsional yuklamasi og'ir bo'lgan voqea yoki madaniy jihatdan begona elementlar bolalarda salbiy ruhiy holatlar –

qo'rquv, tushkunlik, begonalik hissini paydo qilishi mumkin [5].

Bola psixologiyasi nazariyalariga [1; 4; 6] ko'ra, har bir yosh bosqichi bolaning fikrlash, his qilish, tushunish va muloqot qobiliyatining o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi [4: 78]. Shu boisdan ham bola adabiyoti tarjimasida yuzasidan psixologik yondashuvni ilmiy asosda tadqiq qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Asosiy qism. Bola tafakkuri va psixik rivojlanishining har bir bosqichi o'ziga xos xarakterga ega bo'lib, bu jihatlar bolaning atrofdagi hodisalarni qanday tushunishi, his etishi va adabiy matnlarni qabul qilishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. J. Piaget tomonidan ishlab chiqilgan kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, bolalar 2 yoshdan 11 yoshgacha bo'lgan davrda konkret operatsiyalar bosqichidan (7–11 yosh) ilgari sensor-motor (0–2 yosh) va preoperatsional (2–7 yosh) bosqichlarni bosib o'tadilar [4: 52]. Bu bosqichlarda bola fikrlashi aniq, ko'z bilan ko'rinadigan tasvirlar orqali shakllanadi va ular abstrakt tushunchalarni to'liq anglay olmaydi. Shu sababli adabiy asarlarning tarjimasida obrazlarning

soddaligi, hikoyaning mantiqliligi va hissiy ohangi nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi.

Masalan, 3–6 yosh oralig'idagi bolalar tasavvur kuchiga tayangan holda real voqelik bilan ertak olamini farqlay olmaydilar [6: 19]. Ular uchun ertakdagi qush gapirsa, daraxt turib yursa – bu tabiiy hodisa sifatida qabul qilinadi. Shunday ekan, bu yoshdagi bolalarga mo'ljallangan adabiy matnlar o'zida yorqin obrazlar, pozitiv kayfiyat, xavfsizlik hissi va yakunda ijobiy xulosa beruvchi syujetlarni mujassam etgan bo'lishi lozim. Tarjimon esa bunday yoshga mo'ljallangan matnlarni tarjima qilishda semantik moslikdan ko'ra, psixologik moslik tamoyilini ustuvor deb bilishi kerak.

Aks holda, ya'ni tarjimon original asarni so'zma-so'z tarjima qilsa, u holda madaniy yoki ruhiy jihatdan mos kelmaydigan motivlar – o'lim, tajovuzkorlik, yolg'izlik, ironiya kabi elementlar bolada qo'rquv, noaniqlik, hatto travmatik reaksiyalar paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin [5: 86]. Ayniqsa, G'arb adabiyotlarida bolalar ertaklari orasida mavjud bo'lgan mistik, melankolik va metaforik obrazlar ba'zan O'zbekiston muhitida ulg'ayayotgan bolalar uchun tushunarsiz yoki og'ir kechadi. Shu sababli, tarjimon bolaning yoshiga xos kognitiv qobiliyat, emotsional sezuvchanlik va madaniy kontekstni chuqur tahlil qilgan holda, matnni qayta ifodalashi zarur.

Shuningdek, bola psixologiyasi bo'yicha tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 7 yoshdan keyin bolalar real va ixtiro qilingan olamni farqlay boshlaydilar, mantiqiy tafakkur, sabab-oqibat munosabatlarini tushunish darajasi ortadi [2: 63]. Bu esa tarjima qilinadigan matnlar strukturasiga ko'proq sarguzasht, mavhumlik, qahramonlik kabi elementlarni kiritish imkonini beradi. Ammo bu holatda ham har bir obraz yoki voqeaning bolaning axloqiy, estetik va hissiy qabul qilish salohiyatiga qanday ta'sir etishi oldindan tahlil qilinishi zarur.

Bola adabiyotining tarjimasida psixologik yondashuvning asosiy vazifasi – matnning nafaqat til jihatdan, balki ruhiy va emotsional moslik nuqtayi nazaridan ham muvofiqligini ta'minlashdir. Bu yondashuv nafaqat tarjima sifati, balki bola ongida sog'lom dunyoqarash va barqaror ruhiy holatni shakllantirishga xizmat qiladi. Tarjimon bolaning aqliy va emotsional rivojlanish bosqichlarini inobatga olgan holda, matnning psixologik yuklamasini asliga yaqin saqlash yoki kerak bo'lsa, uni mahalliy bolalar dunyoqarashiga moslashtirishi kerak [3: 20]. Chunki

adabiy asarlar orqali bola nafaqat tilni o'rganadi, balki hissiy tajriba orttiradi, axloqiy mezonlarni shakllantiradi va voqelikni tushunishga intiladi.

Ayniqsa, G'arb adabiyotlarida uchraydigan mistik, syurreal obrazlar, ijtimoiy tengsizlik, psixologik murakkabliklar, hattoki ekzistensial savollar mahalliy o'zbek madaniyati va bolalar psixologiyasiga mutanosib bo'lmasligi mumkin. Misol uchun, G'arb adabiyotlaridagi yolg'izlik, o'lim, janjalli oilaviy munosabatlar yoki hayotdan umid uzilgan obrazlar ayrim hollarda bolalarda tushkunlik, xavotir yoki tushunmovchilik tug'diradi [5]. Shunday holatlarda tarjimon madaniy muvofiqlashtirish (lokalizatsiya) tamoyiliga amal qilishi, ya'ni matn mazmunini asliyatga xiyonat qilmasdan, mahalliy bolalar tushunadigan, psixologik jihatdan mos shaklda ifodalashi lozim.

Bunda tarjimon madaniy kodlar va konnotativ ma'nolarni tanlashda ehtiyotkor bo'lishi kerak. Masalan, G'arb ertaklarida ko'p uchraydigan sehrgarlar, ruhlar, jinlar, qorong'u o'rmonlar yoki metaforik o'lim obrazlari mahalliy bolalarda qo'rquv va salbiy assotsiatsiyalar uyg'otishi mumkin. Shu sababli, tarjima jarayonida ular o'rniga madaniy jihatdan tanishroq va hissiy jihatdan zararsiz ifodalarni tanlash foydalidir [2: 93]

Shuningdek, til tanlovi psixologik ta'sir vositasi sifatida alohida ahamiyatga ega. Bola uchun tanlangan leksik birliklar soddaligi, musiqiyiligi, ohangdorligi va tasviriy kuchi jihatidan bolaga yaqin bo'lishi kerak. Tashbehlar, metaforalar bola dunyoqarashiga mos bo'lmasa, ular matndan begonalik hissini oladi yoki noto'g'ri tushunchalar hosil bo'ladi. Shuningdek, psixologik jihatdan noqulay so'zlar, qo'rqinchli ifodalar, ortiqcha tafsilotlar, zo'ravonlik sahnalari, kutilmagan dramatik burilishlar bola ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin [6].

Bundan tashqari, tarjimon intonatsiya, ritm, tovush uyg'unligi kabi poetik unsurlarga ham e'tibor qaratishi lozim. Chunki bolalar ko'pincha matnni estetik qabul qiladi, ya'ni ular mazmundan oldin ohang va hisni anglaydi. Tarjimaning emotsional ohangi originalga yaqin bo'lishi yoki bolaga tushunarliroq variantda qayta yaratilishi lozim. Masalan, original asardagi xavotirli ohang mahalliy bolada chuqur tashvish uyg'otishi mumkin, shu bois ba'zi hollarda yumshatish usuli qo'llanadi [3].

Xulosa. Bola adabiyoti tarjimasida psixologik yondashuvni qo'llash – bu tarjimon uchun shunchaki

til vositalarini tanlash masalasi emas, balki bolaning ruhiy dunyosini anglash, uning yosh xususiyatlariga mos mazmun va emotsional yuklamalarni yetkazish mas'uliyatidir. Maqolada ko'rsatib o'tilganidek, tarjimon bolalarning tafakkur bosqichlarini, hissiy sezuvchanligini, madaniy qadriyatlarini chuqur tahlil qilgan holda, matnni nafaqat lingvistik, balki psixologik jihatdan ham moslashtirishi kerak. Ayniqsa, G'arb adabiyotidan o'zbek tiliga o'girilayotgan asarlarda madaniy kontekst, ijtimoiy tasavvurlar va obrazlar ehtiyotkorlik bilan ko'rib chiqilishi lozim. Lokalizatsiya, til soddaligi, obrazlilik va emotsional muvozanat – bularning barchasi bolaning matnga bo'lgan munosabatiga bevosita ta'sir qiladi.

Tarjimonning roli bujarayonda o'zigaxos mediatorlik – vositachilik vazifasiga ega bo'lib, u original matn va o'quvchi bolaning psixologik dunyosi o'rtasida nozik, ammo muhim ko'prik vazifasini bajaradi. Shu bois, bola adabiyoti tarjimasiga yondashishda umumiy tarjima nazariyalaridan tashqari, bolalar psixologiyasi, pedagogik yondashuvlar, madaniyatshunoslik bilimlariga ham tayanish zarur bo'ladi.

Mazkur maqolada berilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, tarjimada psixologik yondashuvni qo'llash bolaning adabiy asarni to'g'ri tushunishi, uni his etishi va undan ijobiy ta'sir olishini ta'minlaydi. Shu jihatdan, bu yondashuv nafaqat tarjimaning sifatini oshiradi, balki bolalar ongida sog'lom estetik, axloqiy va madaniy tasavvurlar shakllanishiga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar (alfbo tartibida)

1. Erikson, E. H. (1963). *Childhood and Society* (2nd ed.). New York: W. W. Norton & Company.
2. Nida, E. A., & Taber, C. R. (1969). *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E. J. Brill.
3. Oittinen, R. (2000). *Translating for Children*. – New York & London: Garland Publishing.
4. Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. – New York: International Universities Press.
5. Shavit, Z. (1986). *Poetics of Children's Literature*. – Athens: University of Georgia Press.
6. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. – Cambridge, MA: Harvard University Press.

Shohsanam MAMATKULOVA,
SamDChTI o'qituvchisi

NUTQ BO'YOQDORLIGINI OSHIRISHDA KIRITMA GAPLARNING ROLI VA ULARNING DERIVATSION TAHLILI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek tilidagi kiritma gaplarning sintaktik, semantik va stilistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Kiritma gaplarning nutq bo'yoqdorligini oshirish, fikrni aniqlashtirish va matn ekspressivligini kuchaytirishdagi roli misollar orqali yoritib beriladi. Shuningdek, ularning pragmatik va funksional ahamiyati lingvistik nuqtayi nazardan baholanadi.

Kalit so'zlar: kiritma gaplar, sintaktik tahlil, semantik xususiyatlar, stilistik vositalar, nutq bo'yoqdorligi, ekspressivlik, pragmatika, matn tuzilishi.

Аннотация: в данной статье анализируются синтаксические, семантические и стилистические особенности вводных предложений в узбекском языке. Раскрывается их роль в усилении выразительности речи, уточнении мысли и повышении экспрессивности текста на основе примеров. Также оценивается их прагматическое и функциональное значение с лингвистической точки зрения.

Ключевые слова: вставные предложения, синтаксический анализ, семантические особенности, стилистические средства, выразительность речи, экспрессивность, прагматика, структура текста.

Annotation: this article explores the syntactic, semantic, and stylistic features of parenthetical sentences in the Uzbek language. It highlights their role in enhancing speech expressiveness, clarifying ideas, and strengthening textual expressiveness through examples. Additionally, their pragmatic and functional significance is evaluated from a linguistic perspective.

Key words: parenthetical sentences, syntactic analysis, semantic features, stylistic devices, speech expressiveness, expressivity, pragmatics, text structure.

Kirish. So'zlovchining o'zi bayon qilgan fikriga qo'shimcha mulohaza, izoh yoki baho tarzida bildirgan gap **kiritma gap** deb ataladi [3]. Kiritma gaplar nutq davomida asosiy fikrga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lmagan holda, mustaqil tarzda kiritiladi. Ular grammatik jihatdan asosiy gapning tarkibiy qismi bo'lmasa-da, mantiqiy va mazmun jihatdan uning doirasida muhim rol o'ynaydi. Kiritma gaplar odatda nutqqa izoh berish, muallifning yoki so'zlovchining shaxsiy munosabatini ifodalash, fikrni aniqlashtirish, baholash yoki qo'shimcha axborot berish maqsadida ishlatiladi. Bu jihatdan ular matnning semantik yaxlitligini oshiradi, tinglovchi yoki o'quvchi bilan yaqinroq muloqot qilish imkonini yaratadi.

Bunday gaplar, odatda, matn tuzilishida stilistik vosita sifatida xizmat qiladi. Jumladan, ular nutq bo'yoqdorligini oshirib, so'zlovchining fikriga bo'lgan munosabatini aniqlashtiradi. Masalan, "*U, rostini aytsam, bu ishni xohlamadi*" jumlasida "*rostini aytsam*" iborasi kiritma gap bo'lib, so'zlovchining shaxsiy munosabatini ifodalaydi. Kiritma gaplar fikrning asosiy mazmunini izohlab berish, uni yanada aniqroq tushuntirish yoki so'zlovchining ichki holatini aks ettirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Ular ko'pincha vergul, chiziqli yoki qavslar bilan ajratilib yoziladi, bu esa ularning asosiy gapdan ajralganligini ko'rsatadi. Kiritma gaplar yozma nutqda muallifning ohangini, og'zaki nutqda esa intonatsiyani kuchaytirish vositasi sifatida ham alohida e'tiborga molikdir. Ular orqali muallif yoki so'zlovchi o'z nutqiga jonlilik, tabiiylik va shaxsiy ohang baxsh etadi. Shu

sababli, kiritma gaplarning shakl, mazmun va vazifalari tilshunoslikda alohida o'rin egallaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Ushbu maqolada o'zbek tilida yozilgan matnlardan olingan kiritma gaplar tahlil qilinib, ularning derivatsion xususiyatlari o'rganildi. Kiritma gaplarning sintaktik va semantik xususiyatlari aniqlanib, ularning matn pragmatikasi va stilistikasida tutgan o'rni yoritildi. Bundan tashqari, ularning nutqning emotsional, ekspressiv va funksional jihatlari ham tahlil qilindi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, kiritma gaplarning asosiy vazifasi fikrni izohlash, ta'kidlash, tushuntirish, shubha kabilarni bildirishdan iboratdir. Kiritmali gaplar og'zaki va yozma nutqda keng qo'llaniluvchi vositalardan biri hisoblanadi. Quyida o'zbek adabiyotidan olingan misollar asosida kiritmali gaplarning bir qancha turlari va ularning derivatsion xususiyatlari batafsil tahlil qilindi.

Natijalar va muhokamalar. Izohlovchi mazmunidagi kiritma gaplar matnda tushuntirish yoki qo'shimcha ma'lumot berish uchun ishlatiladi. Masalan, "*Bu so'zlarni u juda chuqur o'ylab aytdi (men buni yaxshi bilaman), shubhasiz.*" (Abdulla Qodiriy, *O'tkan kunlar*), "*Shunday qilib (buni unutmazlik lozim), biz yangi davrga qadam qo'ydik*" (Oybek, *Navoiy*), "*Bu voqealar uzoq yillar oldin (ya'ni, bolaligimda) sodir bo'lgan.*" (Said Ahmad, *Jimjitlik*), "*Uning harakatlari (to'g'risini aytsam) meni hayratga soldi.*" (Cho'lpon, *Kecha va kunduz*) gaplari tarkibida ikki tomondan qavs bilan ajratilgan holatda keltirilgan kiritma gaplar asosiy gapdan sintaktik jihatdan ajratilgan bo'lib, izohiy yuklama vazifasini bajaradi.

Xususan, *"Men buni yaxshi bilaman"* kiritma gapining tuzilishi ergash gap shaklida bo'lib, nutqning pragmatik kontekstini to'ldiradi. Ushbu gap shakllari ko'pincha bog'lovchisiz kelib, asosiy gapning umumiy mazmunini yoritib beradi. Ularning ishlatilishi matnning tushunarli va tabiiy bo'lishini ta'minlashga xizmat qiladi. Bunday gaplarning nutqdagi roli esa axborotni kengaytirish, tushuntirish va tinglovchining xotirada yaxshiroq saqlab qolishiga yordam berish bilan bog'liqdir.

Bunday izohlovchi gaplarning yana bir o'ziga xos xususiyati ularning uslubiy bo'yqardorligidadir. Ular tinglovchi yoki o'quvchining e'tiborini tortadi va matndagi asosiy fikrlarni yanada mustahkamlaydi. Bunday holatlarda kiritma gaplar ko'pincha ziddiyat yoki kutilmagan ma'lumot bilan ham bog'liq bo'ladi.

Ajablanish va ta'kidlovchi ruhdagi kiritma gaplar esa gap orqali emotsional ta'sirni oshirish va matnni jonlantirish uchun ishlatiladi [2, 79]. Masalan, *"Ular kelib bo'lishdi (ishonish qiyin!), hamma hayratda."* (G'afur G'ulom, *Shum bola*), *"Sen haq eding (buni endi tushundim), men esa yanglishdim."* (Said Ahmad, *Ufq*), *"Bu natijaga qanday erishildi (ajab, juda qiziq!), hali ham tushunib bo'lmaydi."* (Abdulla Qahhor, *Muhabbat*), *"Sen bunday demagin (axir, bu rost gap!) – dedi u xafa bo'lib."* (Mirkarim Osim, *Ajdodlarimiz*) kabi kiritma gaplar sintaktik jihatdan asosiy gapdan ajralgan bo'lsa-da, semantik jihatdan uzviy bog'langan. Jumladan, yuqorida keltirib o'tilgan *"Ishonish qiyin!"* kiritma gapining derivatsion xususiyati uning hissiy ta'sirni oshirishga xizmat qilishida ko'rinadi. Ushbu gap yordamida o'quvchi yoki tinglovchida muayyan hissiyotni, ya'ni kutilmagan vaqtda kutilmagan insonlarning paydo bo'lganligi sababli hamma hayratga tushganligini bildirish orqali hissiyotni yanada kuchli uyg'otish uchun qo'llanilgan. Bu kabi kiritma gaplar matnni jonlantiradi, uning ta'sirchanligini oshiradi va ma'lum bir darajadagi kayfiyat beradi.

Ajablanish va ta'kidlovchi ohangdagi kiritma gaplar, ayniqsa, adabiy matnlarda keng uchraydi. Ular hikoyalar va romanlarning dramatik tusini kuchaytirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, ularning ta'siri notiqlik san'atida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tushuntiruvchi kiritma gaplar asosiy gapdagi tushuncha yoki atamani yanada aniqroq izohlash, tushuntirish maqsadida qo'llaniladi. Bu gaplar o'quvchiga yoki tinglovchiga matnni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Masalan, *"Bu shahar (Toshkent haqida gap*

ketyapti) juda chiroyli." (Cho'lpon, *Kecha va kunduz*), *"Sizning bu fikringiz (agar buni fikr desa bo'lsa) juda noodatiy."* (Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan chayon*), *"U bu ishni shunchaki qilmadi (nega desangiz, sababi bor edi)." (Said Ahmad, Jimjitlik), "Men buni uddalashim kerak (har holda, barchasi menga bog'liq) deb o'yladim."* (Oybek, *Navoiy*). Yuqoridagi keltirilgan misollarda kiritma gaplarning derivatsion o'ziga xosligi shundaki, ular ko'pincha aniqlovchi vazifasini bajaradi. *"Toshkent haqida gap ketyapti"* gapining shakllanish jarayonida yordamchi so'zlar orqali asosiy gapdagi joyga izoh berilyapti. Bunday gaplar ko'pincha sinonimik birliklar orqali shakllantirilgan bo'lib, matndagi ma'lumotning o'quvchi yoki tinglovchi tomonidan to'liq tushunilishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Shubha va ehtimollik ma'nosini bildiruvchi kiritma gaplar asosiy gapga shaxsiy taxmin, gumon yoki ishonchsizlik ifodalovchi ma'lumot qo'shadi. Bunday gaplar, odatda, *ehtimol, balki, taxminimcha, nazarimda, to'g'risini aytsam* kabi kiritma birliklar yordamida shakllanadi. Ushbu gaplar nutqning baholovchi funksiyasini oshirish va tinglovchi e'tiborini jalb qilish vazifasini bajaradi. Masalan, *"U bu qarorga keldi (ehtimol, uzoq o'ylagandan keyin) va hech kimga bildirmasdan ketdi."* (Mirtemir, *Sarob*), *"Men buni aytmas edim (lekin, balki shunday qilganim ma'qul), agar u mendan so'ramaganida."* (G'afur G'ulom, *Shum bola*), *"Uning bu ishi (ehtimol, faqat shunday tuyuldi) meni ajablantirdi."* (Said Ahmad, *Ufq*). Ehtimollik bildirish, shubha qilish yoki fikrga nisbatan munosabat bildirish nutqning tabiiy qismi sanaladi. Bunday ohangdagi kiritma gaplar adabiy asarlarda ko'proq uchraydi va qahramonning psixologik holatini ifodalashda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa. Kiritma gaplar o'zbek tilining stilistik va pragmatik xususiyatlarini ochib beruvchi muhim sintaktik birliklardir. Ularning ishlatilishi matnning ta'sirchanligini oshirishga, aniqroq ifoda berishga va fikrni chuqurroq tushuntirishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada keltirilgan misollar real matnlardan olingan bo'lib, ularning sintaktik tuzilishi va derivatsion xususiyatlari qisman yoritib berildi. Natijada, kiritma gaplar matnning pragmatik va stilistik jihatdan boyishiga xizmat qilishi aniqlandi. Kiritma gaplarning matn tuzilishidagi roli yanada chuqurroq o'rganilishi lozim, chunki ular tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi va uslubiy rang-baranglikni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ernazarova Xilola, Musayeva Shohistaxon. *"Kiritmalarning o'ziga xos leksik-semantik xususiyatlari."* Qo'qon DPI. – Toshkent: Akademnashr, 2013.
2. Hamroyev M., Muhamedova D., Shodmonqulova D., G'ulomova X. *"Ona tili."* – Toshkent, 2018.
3. "Kirish so'z, kirish birikma va kiritma gaplar haqida." Arxiv.uz.
4. Abdulla Qodiriy. *O'tkan kunlar.* – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2018.
5. G'afur G'ulom. *Shum bola.* – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 2016.

Nozima NIYAZOVA,

Senior teacher of

"Teaching foreign languages" department

Tashkent State University of Economics

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA NUTQ FAOLIYATI TURLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya: ushbu maqolada xorijiy tillarni o'qitishda nutq faoliyati turlarini samarali o'qitishga e'tibor qaratish haqida so'z boradi. Kompetensiyaviy yondashuvning paydo bo'lishi, nutq faoliyati turlarini takomillashtirishda ahamiyati va tutgan roli haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: talaba, nutq faoliyati turlari, kompetensiyaviy yondashuv, yondashuv, takomillashtirish.

Аннотация: в данной статье обсуждается об уделении внимания эффективному обучению речевой деятельности при обучении иностранному языку. Дана информация о возникновении компетентностного подхода, его значении и роли в совершенствовании видов речевой деятельности.

Ключевые слова: студент, виды речевой деятельности, компетентностный подход, подход, совершенствование.

Annotation: in this article is discussed about paying attention to the effective teaching of speech activities in foreign language teaching. Information about the emergence of the competence-based approach, its importance and role in improving the types of speech activity is given.

Key words: student, types of speech activity, competence-based approach, approach, improvement.

Kirish. Olimlarning tahliliy fikrlariga ko'ra, chet tilini o'rganishda kommunikativ kompetensiyaning pastligi, madaniyatlararo nomutanosiblik tilning to'liq o'zlashtirilishiga to'sqinlik ko'rsatadi. Shu jihatdan chet tilini o'qitishning asosiy maqsadi talabalarda "nutq faoliyati turlari"ni, ya'ni kundalik, ilmiy va kasbiy faoliyat sohasiga oid bilimlarni shakllantirishdan iborat.

Xorijiy tillar integrallashgan til ko'nikmalari, og'zaki nutq amaliyoti (tinglash va gapirish), yozma nutq amaliyoti, kommunikativ grammatika, kommunikativ leksika (so'z boyligini oshirish), diskurs (matn) tahlili, o'rganilayotgan ingliz tili xalqaro muloqot tili sifatida, mustaqil ta'lim ko'nikmalari, sohaning dolzarb muammolari, kasbiy etika, madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirish, biznesdagi yozma muloqot yuritish, o'rganilayotgan ixtisoslik tarixi, yo'nalishlari, sohaning dolzarb muammolari, biznesdagi yozma muloqot yuritish bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlik talab etiladi.

Bir vaqtning o'zida yuzaga kelayotgan muammolarning yechimini topishda va natija sifatli bo'lishini ta'minlash bir muncha murakkab jarayondir. Bu jarayonda osonroq va tezroq natijaga erishish, ta'lim olayotgan talabalarga mashg'ulot davomida mavzuni mukammalroq yetkazish masalasida ularning "nutq faoliyati turlari"ni kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish jarayoniga ahamiyat qaratishni tanladik.

Asosiy qism. Oliy ta'lim muassasalarida o'qitishni turli strategiyalar asosida shakllantirish o'z ahamiyatiga ega. Shu bilan bir qatorda, muqobil metodologik yechimlar, umuman, o'qitishning

eski usullaridan voz kechish, yangi innovatsion metodlar orqali samarali natijalarga erishishga imkon yaratadi. Oliy o'quv yurtlarida xorijiy til ta'limini tashkil etishning markaziy muammolari ularga mos keladigan ta'lim mazmunini belgilash masalasidir. Bir tomondan, maqsad ko'pchilikning obyektiv ehtiyojlari bilan belgilanadi, ijtimoiy tartibini ifodalaydi, boshqa tomondan, ta'limning mazmunini va uning tashkil etilishini ta'minlaydi. Ushbu yo'nalishdagi kommunikativ jihatlarni kuchaytirish filologik yoki nofilologik o'quv yurtlarida o'quv maqsadlari va o'qitish mazmunini o'zgartirishda aks etadi. Bu tilni bilish bilan chegaralanib qolish emas, balki uni haqiqiy muloqotda, amaliy tilning ko'nikma va malakalarini egallashda va natijada "gapirish"ni rivojlanishida unumli foydalanishdir. Shuni ta'kidlash kerakki, ayni vaqtda hamma fanlarni o'qitish jarayonida kompetensiyaviy yondashuv keng tatbiq etilmoqda, chunki talabaga fan bo'yicha bilim, ko'nikma berishning o'zi yetarli emas, balki olingan bilimni amaliyotda qo'llay olish zarurati ustuvorligi ko'zga tashlanib qoldi. Shu o'rinda tadqiqot uchun belgilab olgan kommunikativ yondashuv haqida mavjud qarashlar va fikrlar bilan tanishish joizdir.

Olib borilgan ilmiy tadqiqotlarga binoan, ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv uchta bosqichga ajratilgan. Birinchi bosqichda – (1960–1970-y) kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim Amerika Qo'shma Shtatlarida ta'lim yo'nalishi sifatida paydo bo'lgan. Uning ilk g'oyasi N.Xomskiyning generativ grammatikasidan olingan bo'lib, u 1965-yilda "til malakasi yoki bilim bilan tilni qo'llash yoki haqiqiy foydalanish o'rtasida tub farq bor" degan fikrni aytib o'tgan. D.Xayms xorijiy tillarni

o'qitish jarayonida "Kommunikativ kompetensiya" vujudga kelishi masalasini tadqiq etgan. Olimning fikricha, bu jarayon kommunikativ faoliyatni ifodalab, asosiy e'tibor o'quvchida kundalik hayotga oid ma'lumotlarni o'z nutqida ifoda qila olish malakasini shakllantirishni o'z ichiga oladi [2]. Ikkinchi bosqichda – (1970–1990-y) birorta xorijiy tilni egallash, boshqaruv, muloqotga o'rgatish jarayonlarida ijtimoiy kompetensiya va shaxsning kompetentligi vujudga keldi. Uchinchi bosqichda – Yevropa kengashi tomonidan (1990-yil) strategik, sotsial, sotsiolingvistik, til va o'quv-kognitiv kompetensiyalar ishlab chiqildi. So'ngra Rossiyalik tadqiqotchilar N.V.Kuzmina, A.K.Markova, L.A.Petrovskaya, [3,4,5] turlicha kompetensiyalarni amaliyotga tatbiq qilishdi. Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv asosidagi ta'limning rivojlanishida, YUNESKO xalqaro tashkiloti tomonidan bir qancha muhim kompetensiyalar o'ziga xos xususiyatga ega ekanligini belgilab berdi.

Xorijiy tillarni kompetensiyaviy yondashuv asosida o'rganish masalasi XX asrning boshlarida G'arbda asosiy yechimini kutayotgan masalalardan bo'lib, til ta'limi jarayonida kompetensiyaviy yondashuvning uzviy qismi bo'lgan kompetensiyalarni shakllantirish masalasi bir qator olimlar tarafidan ularning ilmiy ishlarida o'rganilgan.

Kompetensiyaviy yondashuv hayotiy vaziyatlarda ortib borayotgan murakkablik va dinamika bilan tavsiflanadi. Bu shuni anglatadiki, odamlar murakkab dinamik muhitda yashashlari va ishlay olishlari kerak. Ta'lim insonga notanish vaziyatlarda yangi muammolarni hal qilishga yordam berishi yo'llarini o'rgatadi. Ularning kelajakda nimalarga duch kelishi va har qanday vaziyatda o'rganganlarini qo'llashi mumkinligi haqida o'rgatish muhimdir. Shu sababli, ta'lim bizga turli ko'nikmalarni doimiy ravishda rivojlantirishga imkon berishiga qaratilgan. Kompetensiyaviy yondashuvda chet tilining kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish va o'rganishga ahamiyat qaratiladi, ona tilida so'zlashuvchilar bilan chet tilida shaxslararo va madaniyatlararo muloqotni amalga oshirish qobiliyati chet tilini haqiqiy amaliy bilish nazarda tutiladi.

"Kompetensiyaviy yondashuv" xorijiy tilda mustaqil muloqot qilishga o'rgatish maqsadida, o'z fikrini bayon etish va kommunikatsion aloqani amalga oshira olish, kommunikativ kompetensiya komponentlarini o'zida mujassamlashtirgan bilim, ko'nikma va malaka to'plashdir.

Kompetensiyaviy yondashuv talabalarga atrof-muhitdan qat'i nazar, o'z tezligida ko'nikma yoki malakani egallash qobiliyatiga asoslangan holda oldinga siljish imkonini beradi. Ushbu yondashuv turli xil o'rganish qobiliyatlarini qondirish uchun moslashtirilgan va talabalarining yanada samarali natijalarga erishishiga xizmat qiladi. Aloqa vositasi sifatida nutq faoliyati turlari, nazariy qonuniyatlar asosida emas, balki amaliy o'rganish, tilni amaliyotda qo'llashni nazarda tutadi. O'zaro munosabatlar o'rnatilishi jarayonida chet tili (ingliz tili) o'qituvchisi va talabalar o'rtasida muloqot jarayonining kengaytirilishi til o'qitish sifatini oshiradi. CEFR talablari asosida o'qitishni takomillashtirish jarayonida ham shaxsiy kommunikativ qobiliyatlardan to'g'ri foydalanish va amalda qo'llay olish, ta'lim olishning bosh mezonini hisoblanadi. Madaniyatlararo muloqotda, kontekstda xorijiy tillarni o'rganish jarayonida shu til va o'z ona tili madaniyati orqali qiyosiy tarzda o'rgatish ham foydadan holi emas, bunda didaktik-metodik shart-sharoitlar yaratilishi kerak. Shunda bir butun yaxlit tizimlilikda kommunikativ qobiliyatlar shakllantiriladi.

Xulosa. Oliy ta'lim muassasalarida o'qitishni turli strategiyalar asosida shakllantirish o'z ahamiyatiga ega. Shu bilan bir qatorda, muqobil metodologik yechimlar, umuman, o'qitishning eski usullaridan voz kechish, yangi innovatsion metodlar orqali samarali natijalarga erishishga imkon yaratadi. Oliy o'quv yurtlarida xorijiy til ta'limini tashkil etishning markaziy muammolari ularga mos keladigan ta'lim mazmunini belgilash masalasidir. Maqsad obyektiv ehtiyojlar bilan belgilanadi, ijtimoiy tartibini ifodalaydi, ta'limning mazmunini va uning tashkil etilishini ta'minlaydi. Ushbu yo'nalishdagi kommunikativ jihatlarni kuchaytirish filologik yoki nofilologik o'quv yurtlarida o'quv maqsadlari va o'qitish mazmunini o'zgartirishda aks etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Anthony.E.M. "Approach, Method, and Technique". ELT Journal. 1963, XVII (2): 63–67.doi:10.1093/elt/XVII.2.63.
2. Hymes, D. H. (1971). On communicative competence. In J. Pride and J. Holmes (Eds.), Sociolinguistics. Penguin, 1972. (Excerpt from the paper published 1971, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.).
3. Kuzmina N.V. Professionalizm lichnosti prepodavatelya i mastera proizvodstvennogo obucheniya. – M., 1990.
4. Markova A.K. Psixologicheskiy analiz professionalnoy kompetentnosti uchitelya // Sovetskaya pedagogika. 1990. №8.
5. Petrovskaya L.A. Kompetentnost v obshchenii. Sotsialno-psixologicheskiy trening – M.: Izd-vo MGU, 1989. 216 s.
6. Saydaliyeva N.F. Chet tillarini o'qitishda kommunikativ yondashuv // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 2022. – T. 2. №. Special Issue 20. S. 275–281.

Gulmira QO'YMURODOVA,
Namangan University of Business and Science
Til va adabiyot ta'limi kafedrası o'qituvchisi
gulmiraqoymuradova@gmail.com

KOMPYUTER LINGVISTIKASI: NAZARIY ASOSLAR VA AMALIY ILOVALAR

Annotatsiya: ushbu maqolada kompyuter lingvistikasi fanining shakllanishi, nazariy asoslari va zamonaviy amaliy ilovalari haqida keng qamrovli ma'lumotlar berilgan. O'zbek tilshunosligida bu yo'nalishning qo'llanilishi, xorijiy va mahalliy yondashuvlar taqqoslab o'rganiladi. Kompyuter lingvistikasi asosida ishlab chiqilgan dasturiy vositalar, ularning ishlash prinsiplari, imkoniyatlari va kamchiliklari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ushbu maqolada o'zbek tili uchun yaratilayotgan korpuslar, avtomatik analizatorlar, tarjima tizimlari va boshqa NLP vositalarining hozirgi holati va istiqbollari yoritiladi.

Kalit so'zlar: kompyuter lingvistikasi, tabiiy tilni qayta ishlash, sun'iy intellekt, morfologik tahlil, o'zbek tilshunosligi, avtomatik tarjima, korpus lingvistika, til texnologiyalari.

Annotation: this article provides a comprehensive overview of the formation of the field of computational linguistics, its theoretical foundations, and modern practical applications. The application of this field in Uzbek linguistics is examined through a comparison of foreign and local approaches. The article reviews software tools developed based on computational linguistics, their working principles, capabilities, and limitations. It also highlights the current state and prospects of language resources being developed for the Uzbek language, such as corpora, automatic analyzers, translation systems, and other NLP tools.

Key words: computational linguistics, natural language processing, artificial intelligence, morphological analysis, Uzbek linguistics, machine translation, corpus linguistics, language technologies.

Аннотация: в данной статье представлена всесторонняя информация о формировании науки компьютерной лингвистики, её теоретических основах и современных практических приложениях. Рассматривается применение данного направления в узбекском языкознании, проводится сопоставление зарубежных и отечественных подходов. Анализируются программные средства, разработанные на основе компьютерной лингвистики, их принципы работы, возможности и недостатки. Также в статье освещается текущее состояние и перспективы таких средств для узбекского языка, как корпуса, автоматические анализаторы, системы перевода и другие инструменты обработки естественного языка (NLP).

Ключевые слова: компьютерная лингвистика, обработка естественного языка, искусственный интеллект, морфологический анализ, узбекское языкознание, машинный перевод, корпусная лингвистика, языковые технологии.

Kirish. Zamonaviy texnologiyalar tilshunoslik fanining ko'plab sohalariga yangicha yondashuvlarni olib keldi. Xususan, kompyuter lingvistikasi tabiiy tilda ishlovchi dasturiy vositalarni yaratishda, inson-kompyuter o'rtasidagi muloqotni avtomatlashtirishda, sun'iy intellekt tizimlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynamoqda. Bu soha nafaqat texnik imkoniyatlar bilan, balki tilning ichki qonuniyatlarini algoritmlashtirish orqali ham tilshunoslik nazariyasiga xizmat qilmoqda. O'zbek tilshunosligi uchun ham bu yo'nalish katta imkoniyatlar eshigini ochmoqda, shuningdek, milliy tilni raqamli muhitga olib chiqish uchun nazariy va amaliy asoslar yaratmoqda.

1. Kompyuter lingvistikasi va uning nazariy asoslari

Kompyuter lingvistikasining nazariy poydevori klassik lingvistika va matematik til nazariyasi asosida shakllangan. 1950–60 yillarda avtomatik tarjima ustida olib borilgan ilk tajribalar bu yo'nalishni mustaqil fan sifatida ajratib chiqdi. Formal grammatika (Xomsky), Markov modellari, statistik yondashuvlar, semantik tarmoqlar kabi nazariyalar asos qilib olindi. Nazariy asoslar fonetik, morfologik, sintaktik, semantik va pragmatik darajalarda ishlab chiqiladi. Masalan, morfologik analiz til birliklarini morfemalarga ajratishga asoslanadi, sintaktik analiz

esa gap tuzilmasini strukturaviy jihatdan tahlil qiladi. Bu modellarning har biri dasturiy vositalarda muhim ahamiyat kasb etadi.

2. Kompyuter lingvistikasi yo'nalishlari va amaliy ilovalari

Kompyuter lingvistikasi o'z ichiga keng doiradagi yo'nalishlarni oladi. Eng muhim yo'nalishlardan ba'zilari quyidagilardir: 2.1. Avtomatik tarjima – turli tillar o'rtasida matnni tarjima qiluvchi dasturlar. Google Translate, Yandex Translate, DeepL kabi tizimlar neyron tarmoqlarga asoslanadi. 2.2. Nutqni matnga gapirgan nutqni matnga avtomatik aylantiruvchi dasturlar. Bu texnologiyalar Siri, Google Assistant, Microsoft Azure kabi xizmatlarda qo'llaniladi. 2.3. Matndan nutq yaratish – matn asosida sun'iy nutq hosil qilish (TTS). 2.4. Semantik analiz – matnning ma'nosini tushunishga xizmat qiluvchi tizimlar. Masalan, sentiment tahlili, kontekstual tarjima. 2.5. Chatbotlar – sun'iy intellekt yordamida foydalanuvchi bilan muloqot qiluvchi dasturiy vositalar. 2.6. Til korpuslari – til materiallari bazasi. Korpuslar asosida leksik, morfologik, sintaktik tahlillar amalga oshiriladi. 2.7. Avtomatik grammatik tahlil – grammatik xatolarni aniqlovchi va tuzatuvchi tizimlar.

3. O'zbek tilshunosligida kompyuter lingvistikasi tadqiqotlari

O'zbek tilida kompyuter lingvistikasi sohasida tadqiqotlar so'nggi o'n yillikda faol olib borilmoqda. Quyidagi yo'nalishlarda muhim ishlar amalga oshirilgan: 3.1. Morfologik analizatorlar: M. Jo'rayev tomonidan ishlab chiqilgan o'zbek tili morfalanizatori agglutinativ tillarning murakkab tuzilmasini hisobga olgan holda yaratilgan. 3.2. Formal grammatika: A. Madvaliyev o'zbek tilining strukturaviy tahlilini formal grammatika asosida tavsiflagan. 3.3. O'zbek til korpusi: N. Mahmudov boshchiligida o'zbek adabiy tilining elektron korpusi yaratilmoqda. 3.4. Sinfy analiz va so'z yasalihi: O'ZMU va TATU olimlari tomonidan so'z turkumlarini aniqlovchi dasturlar yaratilgan. 3.5.

Mashinaviy tarjima: eksperimental tarzda o'zbek-ingliz tarjima tizimlari ishlab chiqilgan.

4. Amaliy dasturlar va ularning tahlili

Quyidagi amaliy dasturlar o'zbek tili uchun ishlab chiqilgan yoki moslashtirilgan: – O'zbek Morf Analizator – so'zning asosini, affikslari va grammatik kategoriyalarini ajratib beradi. – UzbekWordNet – o'zbekcha sinonimlar tarmog'i. – UzbekBERT – neyron tarmoq asosidagi til modeli. – O'zbek tilini tanuvchi chatbot – eksperimental model sifatida ishlab chiqilgan. – O'zbekcha TTS va ASR tizimlari – nutqni sintetik tarzda yaratish yoki tanish imkonini beradi. Ushbu dasturlar ilmiy asosda yaratilgani va korpus lingvistikasi bilan integratsiyalashganligi ularning samaradorligini oshiradi.

5. Kompyuter lingvistikasi istiqbollari va muammolari

Kelajakda kompyuter lingvistikasi sohasida quyidagi yo'nalishlarda faoliyatni kuchaytirish zarur: – To'liq huquqli o'zbek til korpusini yaratish. – Mashinaviy tarjima sifati va samaradorligini oshirish. – Sun'iy intellekt asosida o'zbek tilini tushunadigan tizimlar ishlab chiqish. – Lug'aviy va sintaktik tahlil modellarini chuqurlashtirish. – Kompyuter lingvistikasini maktab va oliy ta'lim tizimiga integratsiyalash. Asosiy muammolar: yetarli til resurslarining yo'qligi, korpuslarning to'liq yaratilmaganligi, xalqaro standartlarga moslashmagan modellar va malakali mutaxassislar yetishmovchiligi.

Xulosa. Kompyuter lingvistikasi tilshunoslik va texnologiya chorrahasida joylashgan muhim fandir. U o'zbek tilining raqamli muhitdagi rivojlanishida, zamonaviy dasturlar, tarjima vositalari, til korpuslari yaratishda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Bu sohada olib borilayotgan ilmiy izlanishlar va amaliy ishlanmalar orqali o'zbek tilini sun'iy intellekt tizimlariga moslashtirish imkoniyati paydo bo'lmoqda. Kelgusida bu borada ko'proq resurslar, ilmiy tadqiqotlar va xalqaro hamkorlik zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Madvaliyev A. Kompyuter lingvistikasi va o'zbek tili grammatikasi. – Toshkent: O'ZMU, 2019.
2. Yo'ldoshev B. Zamonaviy lingvistika va axborot texnologiyalari. – Filologiya jurnali, 2020, №2.
3. Jo'rayev M. O'zbek tilining morfologik analizatori: loyiha va natijalar. – Til va adabiyot, 2021.
4. Mahmudov N. Zamonaviy o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan, 2018.
5. Jurayev I., Ruziboyev D. O'zbek tili uchun NLP vositalari. – TATU maqolalari to'plami, 2022.
6. Norqulov B. Til texnologiyalarining nazariy asoslari. – Toshkent, 2023.
7. Chomsky N. Syntactic Structures. – Mouton, 1957.
8. Jurafov R. Mashinaviy tarjimaning asosiy muammolari. – TATU, 2021.

Nilufar OCHILOVA,
Innovatsion texnologiyalar universiteti Xorijiy tillar kafedrası dotsenti
nilufarochilova1983@icloud.com

INNOVATSION TA'LIM SHAROITIDA BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING LEKSIK KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH IJTIMOY ZARURIYATI

Annotatsiya: innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchining faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirish asosan, innovatsion metodlar asosida amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: *innovatsiya, texnologiya, kreativ, mantiq, modernizatsiya, intellektual, akmeologiya, pedagogik, novatorlik, loyihalash, boshqaruv, kommunikativ, mikrodaraja, makrodaraja, qoliplashtirish, g'oyaviy, davriy.*

Аннотация: инновационные технологии - это нововведения, изменения в педагогическом процессе и деятельности педагога и воспитательницы, и при его реализации осуществляются преимущественно на основе инновационных методов.

Ключевые слова: *инновация, технология, креативный, логический, модернизационный, интеллектуальный, акмеологический, педагогический, инновационный, дизайн, управленческий, коммуникативный, микродараджа, макродараджа, формирующий, идеологический, периодический.*

Annotation: innovative technologies are innovations, changes in the pedagogical process and the activities of the educator and educator, and in its implementation are carried out mainly on the basis of innovative methods.

Key words: *innovation, technology, creative, logic, modernization, intellectual, acmeology, pedagogical, innovation, design, management, communicative, microdaraja, macrodaraja, molding, ideological, periodic.*

Kirish. Muhtaram yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev "Bugungi kunda dunyoda innovatsion g'oyasiz, ilm-fan yutuqlarsiz bironta sohaning rivojlanishi mumkin emas" deb baralla ta'kidlashlari bejizga emas, albatta. Ayni vaqtda oliy o'quv yurtlari dunyoning QS reytingida TOP-300 talikka kirgan mamlakatlarning namunaviy o'quv rejalaridan o'rin olgan fanlarni seleksiya qilish va ushbu fanlardagi mavzular mazmuni bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda mutlaqo yangi metodikalar asosida o'qitilishi, shuningdek, xalqaro mehnat bozori talablariga javob beradigan va yuksak bilim, malaka, ko'nikma hamda kompetesiyalarni shakllantirgan, o'zlashtirgan BKMLarni kelgusi pedagogik faoliyatida samarali qo'llay oladigan, kreativ va mantiqiy fikr yuritadigan mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qilishi kerak.

Modernizatsiya bu obyektning mehnat bozori sharoitlarining yangi talablar va me'yorlar, texnik

ko'rsatmalar, sifat ko'rsatkichlariga mos ravishda yangilanishi sanaladi. Mazkur modernizatsiya ta'lim oluvchilarni o'qitish va tarbiyalashga oid eng maqbul an'analarni saqlagan va kengaytirgan holda majmuaviy xarakter kasb etib, ta'lim tizimining barcha sohalarini to'liq o'z ichiga oladi va jamiyatda qaror topgan innovatsion fikrlashga ega mutaxassislarni tayyorlash borasidagi ehtiyojni qondirishga asos bo'ladi.

Olib borilgan tahlillar asosida pedagogning innovatsion faoliyati quyidagilar bilan belgilanishi aniqlandi:

ta'lim jarayoniga mavjud yangilikni tatbiq etishga tayyorgarligi; pedagogga xos bo'lgan yangiliklarni to'liq o'zlashtirishi; pedagogning novatorlik darajasi va ko'rsatkichlari; kommunikativ layoqatining takomillashganligi; pedagogning kreativ sifatlarining rivojlanganligi va boshqalar.

1. Sohada namoyon bo'layotgan yangilikni ajratib ko'rsatuvchi blok. Ushbu blokda pedagogika tizimidagi yangi g'oyalar, pedagogik yangiliklarning tasniflanishi, pedagogik yangiliklarni dalillashga yo'naltirilgan pedagogik shart-sharoitlar, ishlab chiqilgan yangilik darajasini ko'rsatadigan ijtimoiy normalar, pedagoglarning yangiliklarni o'zlashtirish va undan amaliyotda samarali foydalanishga tayyorliklari, novatorlik qobiliyati, pedagogika sohasida yangiliklarni ishlab chiqish bosqichlarini o'z ichiga oladi.

2. Pedagoglar tomonidan yangilikning idrok qilinishi, o'zlashtirilishi va baholanishini ifodalovchi blok. Bu blokda pedagogik jamoalar tomonidan yangiliklarning bir ovozdan qo'llab-quvvatlanishi va baholanishi, qabul qilishlari – turli innovatsion jarayonlar, novatorlik, innovatsiya muhitini shakllantirish, pedagogik jamoa tomonidan yangilikni idrok etish va baholashga tayyorliklari ifodalanadi.

3. Yangilikdan foydalanish va uni joriy etish blok. Ishlab chiqilgan yangilikni tajriba sinovdan o'tkazish orqali amaliyotga tatbiq etish va ulardan samarali foydalanish yo'llari aks etadi.

Innovatsion jarayonning quyidagi tuzilmalari farqlanadi: faoliyat, subyektiv, darajali, g'oyaviy, davriylik, boshqaruv, tashkiliy tuzilmalardir. Innovatsion jarayon tarkibiy tuzilmalardan iborat. Innovatsion jarayon tuzilmalar bilan bir qatorda muayyan qonuniyatlar bilan aloqadorligi ko'zga tashlanadi. Mazkur jarayon uchun yuqoridagi to'rtta qonuniyat xarakterlidir.

Pedagogik innovatsion jarayonning keskin beqarorlik qonuniyatiga ko'ra pedagogik jarayon va hodisalar to'g'risidagi yaxlit tasavvurlar o'zgaradi, shakllangan pedagogik yangilik baholanadi va bu yangilikning ahamiyati, qiymati e'tirof etiladi.

O'z nutqiy rivojlanishida inson lisoniy shaxsga aylanishning pastki darajasidan asta-sekin yuqori darajasiga ko'tariladi. Olim Yu.N. Karaulovning konsepsiyasiga ko'ra, lisoniy shaxs "turli murakkablik darajasidagi nutqiy amallarni amalga oshirishga bo'lgan ko'p qatlamli va ko'p komponentli til qobiliyatlari, malakalari, tayyorliklar to'plamidan" iborat. Lisoniy shaxsi uch darajali tashkiliy tizimga ega. Uning shakllanishi ikkinchi (mantiqiy-

kognitiv) darajadan boshlanadi. Umumlashgan tushunchalar, kattalashtirilgan tushunchalar va g'oyalar bu darajadagi birliklarni tashkil qiladi. O'zlashtirilishi lozim bo'lgan leksik materialning hajmi va uning murakkabligi sezilarli darajada oshadi. Shu bilan birga auditoriya darslari uchun ajratiladigan soatlari soni keskin qisqaradi va mustaqil ishlarning ulushi ortadi.

Xorijiy til leksikasini o'qitishda instrumental motivatsiya yetakchi rol o'ynaydi. Bu turdagi motivatsiyaning mavjudligi va rivojlanishi leksik material bilan ishlashning butun jarayonini, ya'ni kirish bosqichidan boshlanib, nazorat bilan tugaydigan bosqichlarini belgilaydi. Ushbu tadqiqot ishida biz kommunikativ va bilish motivatsiyasi bilan birga, instrumental motivatsiyani leksikani o'rgatishda yetakchi motivatsiyalardan biri sifatida o'rganamiz.

Lisoniy-bilish (lingvo-bilish/kognitiv) motivatsiyasi til materiyasining o'ziga, til belgilarining asosiy xususiyatlarini o'rganishga ijobiy munosabatni anglatadi. Motivatsiyaning bu turi nutqning leksik tomonini o'rgatishda ayniqsa, muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalarda lisoniy-bilish motivatsiyaning mavjudligi ko'p jihatdan motivatsiyalarning kommunikativ va bilish turlarining rivojlanganlik darajasiga bog'liq bo'ladi.

Binobarin, xorijiy til leksikasini o'rganishda birinchi navbatda: a) talabalarda maqsadning rag'bat motivlarini kuchaytirish, ya'ni kelgusi ta'lim amallarining zarurligini, foydaliligini va natijasini asoslash; b) leksik birliklarni eng samarali idrok etish va o'zlashtirish uchun barcha kognitiv/bilish jarayonlarini ishga solish; v) talabalarining kommunikativ-bilish ehtiyojlariga javob beradigan mashqlar tizimini yaratish va taklif qilish; g) erishilgan natijalarga yakun yasab umumlashtirish, muhokama qilish; d) leksika ustida ishlash perspektivalari/istiqbollari rejalashtirish.

Yuqorida bayon qilingan fikrlar leksik kompetensiyani rivojlantirish jarayonida talabalarda fanga shunday munosabat shakllantirish kerakki, unda o'quv mayllari ular (talabalar) uchun ehtiyojga va o'zlari intiladigan maqsadga aylansin.

Mazmun komponenti talabalarning rivojlanganlik darajasi, ularning yosh va shaxsiy qiziqishlariga mos kelishi zarur bo'lgan o'rganish uchun til va nutq materialini nazarda tutadi.

Protssessual komponentga quyidagilar kiradi: 1) o'qitish vositalari; 2) o'qitish shakllari; 3) qo'llaniladigan topshiriqlar, strategiyalar; 4) mashqlar tizimi.

Ta'lim jarayonida, o'qituvchilar zarur rag'bat/motivlarni shakllantirish uchun shart-sharoitlar va asoslar shakllantirish bilan, o'qitishning muayyan shart-sharoitlari va muhitini yaratish bilan, aktual/dolzarb/eng yangi til va nutqiy materialni tanlab olish bilan, ishning maxsus shakllari, topshiriqlari, strategiyalari va mashqlardan foydalanish bilan talabalarning o'qitish motivatsion bazasining rivojlanishiga bilvosita ta'sir qilishi mumkin.

Kognitiv bilish jarayonlari, o'z navbatida, kiruvchi axborotlar bilan ishlash sifati va unumdorligini belgilaydi. Shu munosabat bilan,

keyingi paragrafda xorijiy til leksikasini o'qitish jarayonida bilish jarayonlarining ahamiyatini ko'rib chiqish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Xulosa. Innovatsion ta'lim muhitida bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining leksik ko'nikmalarini rivojlantirish zamonaviy pedagogik jarayonning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bugungi globallashuv sharoitida xorijiy til, xususan, ingliz tilini chuqur biladigan va uni samarali o'rgata oladigan pedagoglarga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Leksik ko'nikmalar esa til bilishning asosiy komponenti sifatida o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini belgilovchi muhim omildir.

Ushbu ko'nikmalarni innovatsion yondashuvlar asosida shakllantirish nafaqat o'quv jarayonining sifati oshiradi, balki o'qituvchilarning ijodkorligi, metodik saviyasi va kommunikativ salohiyatini ham rivojlantiradi. Bundan tashqari, bu jarayon yosh avlodni xalqaro maydonda raqobatbardosh, bilimli va zamonaviy fikrlaydigan shaxslar qilib tarbiyalashda muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Yadgarova Ozoda Ibragimovna, Abduraxmonova Nilufar Hayitmurod qizi.** (2022). Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarida kommunikativlikni shakllantirish va rivojlantirish ko'nikmalari. Fan, Ta'lim va Amaliyotning Integratsiyasi.
2. **Tuxtayeva N.** (2024). Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarini lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish asosida kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasi. O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari.
3. **Даниярова Т.М.** Формирование лексических навыков английского языка посредством применения интерактивных образовательных платформ.
 Рассматриваются современные цифровые инструменты (Wordwall, Quizlet, Memrise) и их роль в развитии лексических навыков у студентов.
4. **Адилбекова А.** Инновационные методы преподавания английского языка. Описываются современные подходы, включая ролевые игры и мозговые штурмы, направленные на развитие коммуникативных и лексических навыков.
5. **Abdullayev Alisher Farxodovich.** (2024). Innovatsion ta'lim sharoitida bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetentligini rivojlantirish. Новости образования: исследование в XXI веке, 3(26).
6. **Yoqubjonova Diyora Uchqunovna.** (2023). Ingliz tili o'qitishning innovatsion metodikasi. Intellectual Education Technological Solutions and Innovative Digital Tools, 2(18).
7. **Nazarmatova Yorqinoy Maxmudaliyevna.** (2024). Ingliz tili darslarida qo'llaniladigan innovatsion texnologiyalar: tahlil va natijalar. Biruni Journal, 3(2).
8. **Raxmanova Sitara Abduraxmonovna.** (2023). Fanlarni o'qitishning innovatsion shakl va usullari (ingliz tili misolida). Научный Фокус.
9. **Irgasheva Nasiba Dadajonovna.** (2022). Ingliz tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish. Евразийский журнал академических исследований, 2(1), 21–24.

O'ZBEK TILINI XORIJIY TIL SIFATIDA O'QITISHDA GPA (GROWING PARTICIPATOR APPROACH) METODINING SAMARADORLIGI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatishda Growing Participator Approach (GPA) metodining samaradorligi tahlil qilinadi. GPA — bu til o'rganishni tabiiy, ijtimoiy va hissiy asosda tashkil etuvchi yondashuv bo'lib, o'rganuvchini faol ishtirokchiga aylantirishga qaratilgan. Maqolada GPA metodining bosqichlari, “aysberg prinsipi”, tarbiyachi (nurturer)ning o'rne hamda madaniy kontekstda o'zbek tilini o'rgatishdagi afzalliklari ochib berilgan. Shuningdek, metod orqali til o'rganishning nafaqat aqliy, balki hissiy va ijtimoiy jarayon ekanligi asoslab beriladi. Xulosa sifatida GPA usuli xorijliklar uchun o'zbek tilini samarali va chuqur o'zlashtirishda istiqbolli metod ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, xorijiy til sifatida o'qitish, GPA metodikasi, Growing Participator Approach, til o'rganish, nurturer, aysberg prinsipi, tabiiy yondashuv, madaniy kompetensiya, til o'rgatish metodikasi.

Annotation: this article analyzes the effectiveness of the Growing Participator Approach (GPA) in teaching Uzbek as a foreign language. GPA is an approach that organizes language learning on a natural, social, and emotional basis, aiming to turn the learner into an active participant. The article outlines the stages of the GPA method, the “iceberg principle,” the role of the nurturer, and the advantages of teaching the Uzbek language within a cultural context. It also substantiates that language learning through this method is not only a cognitive process but also an emotional and social one. In conclusion, the GPA method is highlighted as a promising and effective approach for foreigners to deeply and successfully acquire the Uzbek language.

Key words: uzbek language, teaching as a foreign language, GPA method, Growing Participator Approach, language acquisition, nurturer, iceberg principle, natural approach, cultural competence, language teaching methodology.

Аннотация: в данной статье анализируется эффективность метода “Растущего участника” (GPA) при преподавании узбекского языка как иностранного. GPA — это подход, который организует изучение языка на естественной, социальной и эмоциональной основе и направлен на то, чтобы превратить учащегося в активного участника. В статье объясняются этапы метода GPA, “принцип айсберга”, роль воспитателя и его преимущества в обучении узбекскому языку в культурном контексте. Метод также демонстрирует, что изучение языка — это не только интеллектуальный, но также эмоциональный и социальный процесс. В заключение подчеркивается, что метод GPA является перспективным методом для иностранцев по эффективному и глубокому овладению узбекским языком.

Ключевые слова: узбекский язык, преподавание как иностранного языка, методика GPA, подход “растущего участника”, изучение языка, воспитатель, принцип айсберга, естественный подход, культурная компетентность, методика преподавания языка.

Global integratsiya jarayonida o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rganishga bo'lgan qiziqish tobora ortib bormoqda. Xorijlik o'rganuvchilar uchun til o'rganish jarayonini samarali va O'rganishga qulay vositalardan foydalanish zarurati yangi metodlarni qo'llashni talab etmoqda. Ana shunday ilg'or yondashuvlardan biri bu – GPA (Growing Participator Approach)

metodidir. Ushbu maqolada GPA metodining mohiyati, o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitishda qanday qo'llanilishi va bu yondashuvning afzalliklari haqida fikr yuritiladi.

GPA bu – “o'suvchi ishtirokchi yondashuvi” bo'lib, til o'rganuvchini passiv o'rganuvchidan faol ishtirokchiga aylantirishga qaratilgan. Ushbu metodda o'quvchi boladay tinglash, so'zlarni

kontekstda tushunish, his qilish va o'z ehtiyojlariga qarab foydalanishni o'rganadi. Tilni o'zlashtirish jarayoni tabiiy, ijtimoiy va madaniy muhitda sodir bo'ladi. Bu yondashuv an'anaviy grammatikaga asoslangan darslardan farqli o'laroq, ko'proq hissiy-tajriba asosida o'rganishga urg'u beradi. Bu metod O'z ichiga asosiy 6 bosqichni qamrab oladi va har bir bosqichda til o'rganuvchining ishtiroki kuchayib boradi. Ular quyidagilar:

Tinglab anglash bosqichi – o'rganuvchi so'zlarni eshitadi, ammo hali gapirmaydi.

Oddiy ifodalar bosqichi – o'rganilgan so'zlar yordamida qisqa jummalarni ayta boshlaydi.

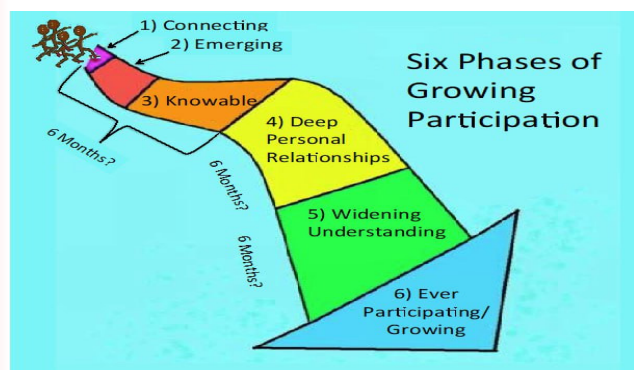
Suhbat bosqichi – o'quvchi nutqda qatnashadi, oddiy suhbatlarni olib boradi.

Hikoya qilish bosqichi – ustozning yordamida hayotiy voqealarni so'zlab berishga o'rganadi.

Tahlil bosqichi – madaniy va ijtimoiy mavzularda fikr yuritish, tahlil qilish boshlanadi.

Ijodiy bosqich – o'quvchi mustaqil fikr bildiradi, murakkab mavzularni sharhlaydi.

Bu bosqichlarning har birida o'ziga xos o'qitish va o'rganishda diskursiv metodning uslublaridan samarali foydalaniladi.

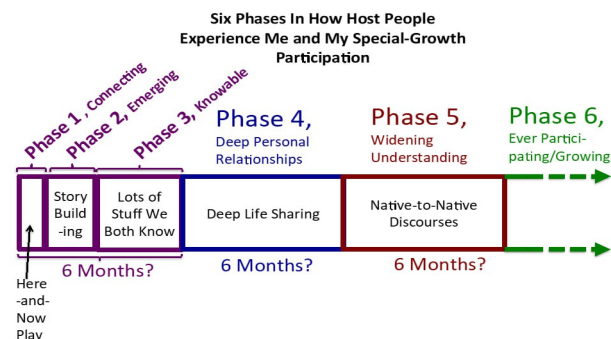

Rasm 1

Yuqoridagi tasvirda biz mazkur yondashuvning ingliz tilida nomlangan bo'lib, Shaxs ishtirokini rivojlantirishning 6 bosqichi:

- 1.Connecting – bog'lanish;
- 2.Emerging – paydo bo'lish (ya'ni faol ishtirok eta boshlash);
- 3.Knowable – aniq bo'lish (tanib bo'ladigan darajaga yetish);
- 4.Deep Personal Relationships – chuqur shaxsiy munosabatlar;
5. Widening Understanding – tushunchalarni kengaytirish;

6. Ever Participating/Growing – doimiy ishtirok va rivojlanish kabi muqobil o'zbekcha so'z va birikmalardan foydalanib nomlashimiz mumkin. Har bir bosqich taxminan 6 oydan davom etishi mumkin.

Rasm 2

Ikkinchi rasmda notanish til muhitidan yangi til muhitiga kirib kelayotgan Mehmon ishtirokchi qanday qilib olti bosqichli til o'rganish yo'lini bosib o'tishi tasvirlangan. Til o'rganuvchilar asosan qat'iy amal qilinadigan kun tartibida amal qilgan holda, uzluksiz o'rganish jarayonini amalga oshiradilar. Shuningdek, Birinchi bosqichda hayotiy zarur bo'lgan mavzular doirasida tashkillashtirilgan so'zlar kombinatsiyasidan unumli foydalanib o'rganiladi. Jumladan, bularga oila, maktab, jamoat joylari, sanoq sistemasi, hayvonot dunyosi, tabiat, qit'a va millatlar haqida mavzular yorilsa, ikkinchi bosqichda esa Biz til O'rganuvchilar bilan bog'lanishli suhbat, hikoya tuzishda asosan hayotimizning muhim qismini tashkil etadigan guruhlariga erkaklar, ayollar, bolalar, kiyimlar, binolar, turli xildagi to'ylar, marosimlar, O'yinlar, sayohatlar kabi mavzularga urg'u beramiz. Uchinchi va to'rtinchi bosqichlarda o'rgangan so'zlar orqali bog'lanishli hikoyalarni rasmlar, multfilmlar va hatto tushunilishi oson bo'lgan film kartinalaridan foydalanib, o'rganilayotgan tilning so'z va iboralari diskursiv metod orqali tushuntiriladi. O'rgatuvchi shaxsni ya'ni o'qituvchisini ular maktab, yoki universitetdan tanlamasliklari mumkin. Ya'ni shaxs ishtirokini rivojlantirish (gpa-growing participator approach) yonadashuvida O'rgatuvchi shaxs sifatida dunyoqarashi keng bo'lgan turli kasbdagi mahalliy til egalarini tanlashlari ko'p uchraydi. Shuning uchun ham o'qitish jarayonini olib boruvchi shaxsni ular

o'qituvchi yoki ustoz (teacher) atamasi bilan emas balki tarbiyachi yoki yo'l ko'rsatuvchi (nurturer) atamasi bilan ifoda etiladi. Chunki bu inson o'z hayot tajribalari asosida til o'qitish jarayonini olib borish bilan birgalikda, bu yo'lda umid bilan ko'ziga boqib turgan mehmon ishtirokchilarni o'z tili, dini, madaniyati, an'ana va qadriyatlari bilan ham tarbiyalab, tanishtirib boradi.

XO'sh, O'zbek tilini xorijiy til sifatida O'qitishda GPA metodidan qanday foydalanish mumkin?

O'zbek tili o'zining morfologik boyligi va leksik xilma-xilligi bilan boshqa tillardan farq qiladi. Shu sababli, xorijliklar uchun bu tilni o'zlashtirishda tushunishga asoslangan, kontekstli va ko'p takroriy yondashuv juda muhim. GPA metodida bu jihatlar quyidagicha amalga oshiriladi:

Vizual va audial kontekstlar orqali so'zlar tushuntiriladi (rasmlar, video, predmetlar).

Tarbiyachi (nurturer) tilni faqat o'zbek tilida tushuntiradi, tarjima qilmaydi. Har bir yangi so'z yoki ibora takroriy muloqotlar orqali mustahkamlanadi. Madaniy muhitga mos topshiriqlar orqali o'quvchi o'zini "real" hayotga moslashtiradi. Har bir bosqichda his-tuyg'u va tajriba asosida o'rganish ko'zda tutiladi.

GPA yondashuvida "Aysberg prinsipi".

Til o'rganishda "aysberg prinsipi" muhim ahamiyatga ega. Bu prinsipga ko'ra, o'quvchining faol lug'ati (suv yuzasida ko'rinadigan so'zlar) juda oz bo'lsa-da, passiv lug'ati (suv ostidagi so'zlar) juda keng bo'lishi mumkin. Har bir eshitilgan so'z vaqt o'tishi bilan "suv yuzasiga" yaqinlashadi. Shu bois GPA metodida "yana va yana eshitish" asosiy o'rinni egallaydi.

Tarbiyachi (nurturer)ning o'rni.

GPA metodida tarbiyachi oddiy o'qituvchidan ko'ra ko'proq yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi, sabrli hamroh sifatida namoyon bo'ladi. Yaxshi nurturer quyidagilarga amal qiladi:

Har bir tushunchani turli misollar bilan takror-takror tushuntiradi;

Ingliz tiliga o'tmasdan o'zbek tilida izoh beradi;

Tanqid qilmasdan, muloyim tarzda tuzatadi;

Harakatlar, imo-ishoralar orqali ma'no anglashga yordam beradi;

Xatoga yo'l qo'yishga imkon beradi, xavfsiz muhit yaratadi.

Bu yondashuv xorijlik o'quvchilarning o'zbek tilini tabiiy, o'z-o'zidan va ichki motivatsiya asosida o'rganishiga yordam beradi.

GPA faqat til emas – munosabat o'rnatish haqida. O'rganuvchi va tarbiyachi o'rtasidagi ijobiy munosabat, o'zaro ishonch va samimiyat til o'rganish jarayonining muvaffaqiyatli kechishiga xizmat qiladi. O'quvchi nafaqat tilni, balki madaniyatni, qadriyatlarni, hayot tarzini ham o'zlashtiradi.

Bu jarayon orqali o'zbek tili xorijliklar uchun "ruhiy" va "madaniy" darajada anglanadi. GPA metodi o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rganishda samarali, tabiiy va chuqur yondashuv hisoblanadi. Bu metod orqali o'quvchilar tilni faqat grammatik qoida asosida emas, balki real hayotiy vaziyatlarda, madaniyat bilan birgalikda o'zlashtiradilar. GPA o'zbek tilini nafaqat o'rganish, balki his qilish va yashash imkonini beradi.

Shunday ekan, o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitishda GPA metodini kengroq qo'llash til o'rgatuvchilar va metodistlar uchun istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xurramova Ch.A. O'zbek tilini xorijiy til va ikkinchi til sifatida o'qitish xususida. ACADEMIC RESEARCH IN MODERN SCIENCE INTERNATIONAL scientific-online conference-2025 132-134bet.
2. Ergasheva G. O'ZBEK TILINI XORIJIY TIL SIFATIDA O'QITISHNING MAVJUD HOLATI VA O'QITISH JARAYONLARI TAHLILI. Zamonaviy filologiya masalalari: muammo va yechimlar mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallar to'plami 2025-yil 1-may.
3. Xurramova Charos, O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitishda shaxs ishtirokini rivojlantirish (GPA – growing participator approach) yonadashuvining nazariy asoslari. Zamonaviy filologiya masalalari: muammo va yechimlar mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallar to'plami 2025-yil 1-may.

Sadbarg JUMAYEVA,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Ingliz tili amaliy fanlar 3 kafedrası o'qituvchisi

FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNI O'QITISHDA INTERAKTIV TA'LIM METODLARI: MOHIYATI VA TASNIFI

Annotatsiya: ushbu maqola frazeologik birliklarni interaktiv metodlar asosida o'rgatishning samarali yo'llarini tahlil etishga bag'ishlangan. Tadqiqotda til ta'limida interaktiv metodlarning semantik, stilistik va madaniy xususiyatlarini o'rgatishdagi dolzarb muammolar va ularni interaktiv metodlar yordamida bartaraf etishning nazariy hamda amaliy asoslari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: interaktiv metodlar, til o'rgatish, kontekstual yondashuv, madaniy komponent, muammoli vaziyat, rolli o'yin, dramatisatsiya.

Аннотация: данная статья посвящена анализу эффективных способов преподавания фразеологических единиц на основе интерактивных методов. В исследовании рассматриваются актуальные проблемы преподавания семантических, стилистических и культурных особенностей фразеологических единиц в процессе языкового обучения, а также теоретические и практические основы их решения с помощью интерактивных методов.

Ключевые слова: интерактивные методы, обучение языку, контекстуальный подход, культурный компонент, проблемная ситуация, ролевая игра, драматизация.

Annotation: this article is dedicated to analyzing effective ways of teaching phraseological units through interactive methods. The study explores the pressing issues in teaching semantic, stylistic, and cultural features of idiomatic expressions in language education and examines both theoretical and practical foundations for addressing these issues using interactive teaching strategies.

Key words: interactive methods, language teaching, contextual approach, cultural component, problem-based learning, role-play, dramatization.

So'nggi yillarda o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, bilimga bo'lgan qiziqishi, izlanish ruhidagi faoliyati, muloqotga kirisha olish qobiliyatini rivojlantirish masalalari ta'lim sohasining dolzarb muammolaridan biriga aylangan. Bunda interaktiv metodlar asosiy vosita sifatida maydonga chiqmoqda. Ayniqsa, frazeologik birliklarni o'rgatishda o'quvchilarning faol ishtirokini talab qiladigan, muloqotga asoslangan, kontekstda o'zlashtiriladigan yondashuvlar zarur bo'ladi. Frazeologik birliklar mazmunan murakkab, konnotativ ranglarga boy, milliylik bilan sug'orilgan birliklar bo'lganligi sababli, ularni faqatgina ta'rif va yodlash asosida o'rgatish samarali emas. Shu boisdan, interaktiv metodlardan foydalanish orqali bu til birliklarini o'rganish jarayoniga innovatsion yondashuvni joriy etish mumkin.

Interaktiv ta'lim metodlari zamonaviy pedagogikaning shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi asosida shakllanadi. Bu

metodlar XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab o'zgaruvchan jamiyatda talab etiladigan yangi avlod shaxsini tarbiyalash maqsadida ishlab chiqildi. Bunday metodlar psixologik-pedagogik yondashuvlarning integratsiyasiga asoslanadi: konstruktivizm, kommunikativ yondashuv, faoliyatga asoslangan ta'lim va kooperativ o'qitish¹. Masalan, konstruktivizm nazariyasiga ko'ra, har bir shaxs bilimni tayyor holatda emas, balki o'zining faoliyat tajribasi orqali yaratadi. Demak, frazeologizmlarni o'rganayotgan o'quvchi ularni turli kontekstlarda qo'llab, ularning mazmunini shaxsiy tahlil orqali anglab yetadi. Bu esa interaktiv metodlarga katta ehtiyoj tug'diradi. Interaktiv metodlar nafaqat bilim berish, balki shaxsiy rivojlanishni, ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish, kreativ fikrlash,

1 Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1999). *Learning Together and Alone: Cooperative, Competitive, and Individualistic Learning* (5th ed.). Allyn & Bacon.

ko'p nuqtayi nazardan yondashishni ta'minlaydi. Ular quyidagi didaktik imkoniyatlarga ega²:

- o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatadi;
- faol ishtirok, ijodiy yondashuv, jamoaviy muhokamani rivojlantiradi;
- tillarni o'rganishda nutqiy faollikni oshiradi;
- frazeologik birliklarning konnotatsion ma'nosini, uslubiy rangini chuqur anglashga yordam beradi;
- madaniy kontekstni anglashga xizmat qiladi.

Misol uchun, "Ko'z quvonchi" frazeologik birligini kitobiy ta'rifda emas, balki roli o'ynalgan hayotiy vaziyatda (masalan, yangi tug'ilgan chaqaloqni tabriklash sahnasida) ishlatish orqali o'quvchi bu iboraning chuqur ma'nosini his etadi, eslab qoladi va kerakli joyda qo'llashni o'rganadi.

Interaktiv metodlar ko'plab shakl va usullarga ega. Ular quyidagi asosiy yo'nalishlarga ajratiladi:

Muammoli vaziyatlar asosida o'qitish (PBL) — bu o'quvchilarni faollashtirishga qaratilgan ta'lim yondashuvi bo'lib, unda bilim faqat o'qituvchi tomonidan emas, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, tahlil qilish va muammoni hal qilish jarayoni orqali shakllanadi³.

Frazeologik birliklarni o'rgatishda PBL o'quvchilarning lingvistik va madaniy bilimlarini chuqurlashtiradi. Masalan, "Milliy mentalitetni ifodalovchi frazeologizmlar" mavzusida berilgan muammo — "Nega 'Yuziga fotiha o'qildi' degan ibora doim salbiy ma'noda qo'llaniladi?" — o'quvchilarda frazeologizmlarning lug'aviy va madaniy ma'nolari ustida mustaqil izlanish olib borishga undaydi. Natijada, ular bu iboraning ijtimoiy konnotatsiyasi, uning tarixiy va madaniy konteksti bilan tanishadi. Bunday muammoli vaziyatlar o'quvchilarda tahliliy fikrlash, argumentatsiya va muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Rol o'ynash va dramatizatsiya metodlari frazeologik birliklarni jonli, kontekstual tarzda o'rganishga imkon beradi. Bu usullar o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini oshirish bilan birga, frazeologizmlarning stilistik va

emotsional yuklamasini chuqurroq anglashga xizmat qiladi⁴.

Masalan, "Tilini yutib yuboray dedi" frazeologizmini ifodalovchi sahna yaratish jarayonida o'quvchilar frazeologizmni faqat lug'aviy ma'nosidan emas, balki uning hayotiy kontekstda qanday ishlatilishini ham o'rganadilar. Bu jarayon ijodkorlikni rag'batlantiradi va kommunikativ vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishga yordam beradi.

Grafik-organayzerlar — bilimlarni tizimlashtirish va vizual ko'rinishda ifodalash uchun samarali vositalardan biridir (Novak & Cañas, 2008).

— *Cluster* (to'plam diagrammasi) frazeologizmlarni tematik guruhlariga ajratishda qo'llaniladi. Masalan, "Tana a'zolari bilan bog'liq frazeologizmlar" klasterida o'quvchilar bog'liq iboralarni guruhlab, ularning umumiy xususiyatlari va farqlarini tahlil qiladilar.

— *Venn diagrammasi* yordamida o'zbek va ingliz tilidagi frazeologik birliklarni taqqoslash o'quvchilarga ikki til o'rtasidagi madaniy va lingvistik farqlarni ko'rish imkonini beradi, bu esa tarjima va madaniyatlararo tushunishni rivojlantiradi.

Ko'rgazmali vositalar o'quv jarayonini yanada jonli va esda qolarli qiladi:

— *frazeologik kartochkalar* — har bir kartochkada frazeologizm va uning kontekstda ishlatilishi misollari beriladi. O'quvchi kartochkani tahlil qilib, iboraning ma'nosini va qo'llanilish holatini mustaqil ravishda o'rganadi, bu mustaqil o'rganish va mustahkamlash uchun muhimdir (Mayer, 2001).

— *mantiqiy zanjir* usuli frazeologik iborani mantiqiy tarzda tushuntirishga yordam beradi. Masalan, iboraning ma'nosini tushuntirib, undan keyingi ehtimoliy voqealar yoki oqibatlarni taxmin qilish o'quvchilarda sabab-oqibat munosabatlarini rivojlantiradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi, interaktivlikni kuchaytiradi hamda ta'lim jarayonini qiziqarli va interaktiv qiladi (Wang et al., 2014).

• *Quizizz*, *Kahoot* kabi platformalar frazeologik birliklar bo'yicha testlarni o'tkazishda foydalaniladi. Bu o'quvchilarda raqobat va qiziqish uyg'otib, bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

2 Jonassen, D. H. (1999). Designing Constructivist Learning Environments. In C. M. Reigeluth (Ed.), *Instructional-Design Theories and Models: A New Paradigm of Instructional Theory* (Vol. II, pp. 215–239). Lawrence Erlbaum.

3 Barrows, H. S. (1986). A taxonomy of problem-based learning methods (p. 3). *Medical Education*, 20(6), 481–486. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2923.1986.tb01386.x>

4 Bonwell, C. C., & Eison, J. A. (1991). Active learning: Creating excitement in the classroom (pp. 5–6). ASHE-ERIC Higher Education Report No. 1. Washington, DC: The George Washington University, School of Education and Human Development.

• *Jamboard, Padlet* kabi onlayn kollaborativ vositalar yordamida frazeologizmlar bilan bog'liq munozaralar, fikrlar almashish va assotsiatsiyalar yaratish mumkin. Bu o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini rivojlantiradi.

1. Muammoli vaziyatlar asosida o'qitish (Problem-based learning).

Bu yondashuv o'quvchining mustaqil fikrlashi, kuzatuvchanligi va muammoni hal qilish kompetensiyasini shakllantiradi.

2. Rol o'ynash va dramatizatsiya usullari. Bu usullar frazeologizmlarni jonli kontekstda o'rganish imkonini beradi.

3. Grafik-organayzerlardan foydalanish. Bilimlarni vizual tarzda tizimlashtirishga xizmat qiladi.

4. Ko'rgazmali-metodik vositalardan foydalanish

– *frazeologik kartochkalar* – ibora va u bilan bog'liq kontekst beriladi. O'quvchi uni tahlil qiladi va kerakli holatda qo'llaydi.

– *“Mantiqiy zanjir” usuli* – frazeologik iborani mantiqiy tarzda tushuntirish va undan keyingi hodisani taxmin qilish.

5. Texnologik vositalar asosidagi metodlar. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari interaktiv metodlarning samaradorligini oshiradi.

Ta'lim jarayonida o'quvchining psixologik faolligini ta'minlash — zamonaviy pedagogikaning asosiy talablaridan biridir. Chunki shunchaki

bilim berish emas, balki o'quvchining bilishga, izlanishga, bahslashishga, savollar berishga, fikr bildirishga tayyor ruhiy holatini shakllantirish zamonaviy ta'lim samaradorligining mezoniga aylangan. Aynan **interaktiv metodlar** o'quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi⁵.

Psixologik jihatdan faollik deganda, o'quvchining:

- e'tiborini dars mavzusiga yo'naltirishi;
- o'z fikrini mustaqil va erkin bildirib olishi;
- boshqalarning fikrini tinglab, o'z pozitsiyasini

himoya qilishi;

- vaziyatni tahlil qilish va unga nisbatan shaxsiy munosabat bildirib olish qobiliyatlari nazarda tutiladi.

Bu kabi sifatlar, ayniqsa, **frazeologik birliklar** kabi emotsional, obrazli va ko'p qatlamli ma'noga ega til birliklarini o'rganishda nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Frazeologizmlarni o'zlashtirish jarayonida o'quvchi uni nafaqat tushunib olishi, balki his qilishi, his-hayajon bilan qabul qilishi, uni real hayotdagi holatlar bilan bog'lashi zarur.

Interaktiv metodlar bu ko'p qatlamli semantikasi ochib berish uchun mos vosita hisoblanadi. O'quvchi faqat so'zlarning tarjimasini emas, balki ularning mazmuniy psixologik konnotatsiyasini anglaydi.

5 Bonwell, C. C., & Eison, J. A. (1991). *Active learning: Creating excitement in the classroom*. ASHE-ERIC Higher Education Report No. 1. Washington, DC: The George Washington University, School of Education and Human Development.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1999). *Learning Together and Alone: Cooperative, Competitive, and Individualistic Learning* (5th ed.). Allyn & Bacon.
2. Jonassen, D. H. (1999). *Designing Constructivist Learning Environments*. In C. M. Reigeluth (Ed.), *Instructional-Design Theories and Models: A New Paradigm of Instructional Theory* (Vol. II, pp. 215–239). Lawrence Erlbaum.
3. Barrows, H. S. (1986). *A taxonomy of problem-based learning methods* (p. 3). *Medical Education*, 20(6), 481–486. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2923.1986.tb01386.x>
4. Leontyev, A. A. (1999). *Psixholingvistika*. Moskva: Smysl.
5. Bonwell, C. C., & Eison, J. A. (1991). *Active learning: Creating excitement in the classroom*. ASHE-ERIC Higher Education Report No. 1. Washington, DC: The George Washington University, School of Education and Human Development.

PAXTACHI TUMANINING ETNOTOPONIMLARI TASNIFI

Annotatsiya: ushbu maqolada Samarqand viloyati Paxtachi tumanidagi etnotoponimlarning tarkibida, ayniqsa, urug' va qabila nomlari asosida shakllangan toponimlar alohida ahamiyatga ega ekanligi, urug' va qabilalar o'zlarining tarixiy shakllanishida bir nechta kichik ijtimoiy guruhlarni o'z ichiga olganligi tahlil qilingan. Bu guruhlar orasida bo'g'in, avlod, aymog', to'p, oila kabi birliklar mavjud bo'lib, ular umumiy bir katta uruqqa qo'shilib, jamiyatning ijtimoiy tuzilishini tashkil etgan. Hozirgi kunda, ana shunday uruqlar va qabilalarga asoslangan bir qator toponimlar mavjud.

Kalit so'zlar: paxtachi tumani, etnotoponimlar, etnik guruhlar, tarix, madaniyat, toponimlar, urug', qabila, o'zbek xalqi.

Аннотация: в данной статье проанализировано, что в составе этнотопонимов Пахтачийского района Самаркандской области особое значение имеют топонимы, сформированные на основе названий родов и племен, а в историческом становлении родов и племен входят несколько малых социальных групп. Среди этих групп были такие группы, как "поколение", "семья", которые объединились в одно большое племя и образовали социальную структуру общества. Сегодня существует ряд топонимов, основанных на таких родах и племенах.

Ключевые слова: пахтачийский район, этнотопонимы, этнические группы, история, культура, топонимы, род, племя, узбекский народ.

Annotation: in this article, it is analyzed that the ethnotoponyms of the Pakhtachi region of the Samarkand region are of particular importance toponyms formed on the basis of the names of genera and tribes, and several small social groups are included in the historical formation of genera and tribes. Among these groups were groups such as "generation," "family," which merged into one large tribe and formed the social structure of society. Today, there are a number of place names based on such genera and tribes.

Key words: pakhtachi region, ethnotoponyms, ethnic groups, history, culture, toponyms, clan, tribe, Uzbek people.

Paxtachi tumanining etnotoponimlarini o'rganish jarayonida, ularning atalish motivlari va tarkibi muhim ahamiyatga ega. Etnotoponimlarning tashkil topishida tarixiy, madaniy va etnik omillar katta rol o'ynagan. Bu toponimlar, asosan, o'zbek xalqining etnik tarkibi, ularning o'tgan davrlaridagi ko'chish va migratsiya jarayonlari bilan bog'liq.

Paxtachi tumanidagi etnotoponimlarning tasnifi, ularning asosida yotgan etnik guruhlarning tarixi va madaniyatini aks ettiradi. Etno-nominal shakllarning o'rganilishi, har bir etnik guruhning o'ziga xos ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy holatini ko'rsatib beradi. Bu jarayon davomida jahon madaniyati va o'ziga xos geografik sharoitlar bilan bog'liq tarixiy voqealar ham yoritiladi.

Ushbu etnotoponimlar orasida urug' va qabila nomlari asosida shakllangan toponimlar alohida o'rin tutadi. Ushbu toponimlar asosan unutilib yuborilgan etnik guruhlarning nomlaridan kelib chiqqan bo'lib, faqatgina joy nomlari sifatida tilimizda saqlanib qolgan. O'zbek xalqining tarixiy shakllanishi va etnik tarkibi bilan bog'liq bo'lgan bu toponimlar o'zlarining tarkibi va semantik mazmuni jihatidan katta ilmiy qiziqish uyg'otadi.

Toponimlarning tasniflanishida, etnik guruhlarning ijtimoiy va madaniy rolini aniqlashda etnonimlar asosida yuzaga kelgan joy nomlari keng o'rganilgan. Bu etnotoponimlarning aksariyati, o'zaro aloqalar va tarixiy o'zgarishlar asosida, turli xalqlar, jumladan, arab, o'zbek, mo'g'ul, qipchoq, tojik, qozoq, qirg'iz, turkman kabi xalqlarning nomlari asosida shakllangan. Shu bilan birga, etnolingvistik tadqiqotlar, bu xalqlar orasidagi madaniy o'zaro ta'sirlarni va etnik guruhlarning tarixi bilan bog'liq o'zgarishlarni ham o'rganadi.

Misol sifatida, Paxtachi tumanida uchraydigan etnotoponimlar qatoridan quyidagilarni keltirish

mumkin: Mang'it, Nayman, Boyto'p, Mitani, Bahrin, Keshtali, Hunarmand, Qiltamgali, Qirg'uli, Bektubi, Luli, Moltanoqishloq, Xoja, Urganchi, Boytup, Damiyug'ur, Qassobto'p, Qirg'iz aholi punkti, Mavri, Saroy, Qarnob, Qozoqota, Buriota, Darveshota, Eshonto'p kabi toponimlar o'z o'rniga ega. Bu nomlar, o'zida aniq bir etnik guruh yoki qabila nomini aks ettirgan holda, ularning tarixiy madaniyati, ijtimoiy va iqtisodiy holati haqida muhim ma'lumotlarni taqdim etadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Mitani etnonimi 50 dan ortiq joy nomi tarkibida uchraydi. Ushbu nom bilan bog'liq etnik guruhlarning xalq shevasi va tilidagi o'zgarishlar ham o'ziga xos ijtimoiy-geografik tizimni aks ettiradi. Bu etnonim nafaqat joy nomlarining shakllanishiga, balki mintaqadagi geografik joylashuv, til tizimi va madaniy o'zaro ta'sirlarga ham bevosita ta'sir ko'rsatgan.

Shunday qilib, etnotoponimlar orqali nafaqat etnik guruhlarning tarixiy, madaniy va ijtimoiy holatini, balki ular o'rtasidagi aloqalar va ularning o'zaro o'rnini, bir-biriga ta'sirini ham yaxshiroq tushunish mumkin. Bu tadqiqotlar etnologiya, onomastika, lingvistik geografiya va tarixiy-geografik tadqiqotlar uchun yangi ilmiy imkoniyatlarni yaratadi.

Paxtachi tumanidagi etnotoponimlarning tarkibida, ayniqsa, urug' va qabila nomlari asosida shakllangan toponimlar alohida ahamiyatga ega. Uruq va qabilalar o'zlarining tarixiy shakllanishida bir nechta kichik ijtimoiy

guruhlarini o'z ichiga olgan. Bu guruhlar orasida bo'g'in, avlod, aymoq, to'p, oila kabi birliklar mavjud bo'lib, ular umumiy bir katta uruqqa qo'shilib, jamiyatning ijtimoiy tuzilishini tashkil etgan. Hozirgi kunda, ana shunday uruqlar va qabilalarga asoslangan bir qator toponimlar mavjud, masalan, Nayman, Yobu, Jobu, Mang'it, Qoraqalpoq, Boyto'p, Toma, Uchuruv, Lo'li, Mo'ltoni, Mavri, Qarnovi, Qirg'iz, Qozoq, Qorasiyroq, Burqut, Barlos, Qatag'on, Saroy, Loqay, Ko'rpa kabi nomlar. Bu toponimlar, o'zining etnolingvistik jihatlari bilan birga, tarixiy va madaniy aloqalarni ham aks ettiradi.

Ko'rpa toponimi, ayniqsa, o'zining o'ziga xos tarixi bilan ajralib turadi. Ko'rpa so'zi, qadimiy turk tilida bir nechta ma'nolarga ega bo'lib, ba'zi hududlarda bu so'z "qoyiz" yoki "qoyizchok" degan ma'noni bildiradi. Qipchoq qabilasining bir bo'lagi bo'lgan Ko'rpa urug'i to'g'risida ulug' tilshunos olim Mahmud Qoshg'ariyning lug'atida yozilishicha, ko'rpa o't bedaning bir qarich va undan o'siq vaqti. Ko'rpa – ozuqa - birinchi marta o'rib olingandan keyin, ikkinchi qayta chiqqan, hosil. Yozda tug'ilgan bolaga ham ko'rpa – o'g'il deyiladi. Shuningdek, vaqtdan keyin tug'ilgan qo'zilar, echkilar, buzoqlarni ham ko'rpa deyiladi¹. Olim Suyun Qoraevning fikricha, qishloqlarga Ko'rpa deb qo'yilgan nomlarning "yopinchiq" ma'nosidagi asli forscha ko'rpa so'ziga hech qanday aloqasi yo'q. Ular ko'rpali urug'i nomi bilan atalgan. Qadimiy turk tilida ko'rpa so'zi bir necha ma'noni bildirgan. Lekin ko'rpa so'zining bir necha ma'nolari unutilgan, shunga qaramasdan ba'zi bir joylarda barra bedani "beda ko'rpa bo'lib qolibdi" deyiladi. Urug'lar, ko'pincha, hayvon nomlari bilan atalganini hisobga olsak, ko'rpa etnonimi "qo'zichok" degan ma'nini bildiradi².

Shuningdek, Sardoba toponimi ham o'zining leksik ma'nosi bilan ajralib turadi. Sardoba – "Sultonravot qishlog'ining markazida bozor bo'lib, uning g'arbiy tomonida sardoba bo'lgan. Sardoba – suv tanqis yerlarda uni saqlash uchun maxsus qurilgan gumbazli hovuz"³. Sardobalarning suvi tiniq va chuchuk bo'lgan. Sardoba so'zi toikcha "sard" (sovuq, muzdek) va "ob" (suv) so'zlaridan ot yasovchi – a qo'shimchasidan tarkib topgan bo'lib, bu so'zning ma'nosi "muzdek suv saqlanadigan joy, ya'ni suv havzasi"ni bildiradi. Paxtachi

tumanida joylashgan Sardoba o'zining aniq ma'nosiga ega bo'lib, bu toponim o'zining tarixiy, madaniy va ijtimoiy ahamiyati bilan ajralib turadi.

Sardobaning sharqiy tomonida bir-biridan unchalik uzoq bo'lmagan uchta tepalik bo'lgan va uni Sanchiqul tepa deb yuritishgan. Sanchiqul tepa nomi ham etnolingvistik jihatdan qiziqarli bo'lib, bu nom Chanchiqli, ba'zan Sanchiqli kabi shakllarda talaffuz qilinadi va uning etimologiyasi qo'shimcha izlanishlarni talab qiladi: Sanchiqli Sanchiqul, Saniqo'l, Sanchqo'l kabi shakllarda toponimga aylangan. Ba'zi manbalarda, bu so'z (Chanchiqil, Chanchiqli) urug'ning tamg'asi bo'lib, tamg'a shoxsimon, qo'shchiziqli bo'lgan. Tamg'a shakli va tuzilishi asosida nom olgan⁴.

Qo'ng'iro't nomi. Qo'ng'iro't o'zbek urug'lari ro'yxatidagi yirik qabilalardan biri. "Qo'ng'iro'tlar qozoq, qoraqalpoq, qirg'iz, boshqird, no'g'ay va boshqa turkiy xalqlar tarkibiga ham kirganlar. "Qo'ng'iro't" so'zini "Qo'ng'ir" va "ot" so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan deb o'ylashadi. Lekin ba'zi bir ma'lumotlarga qaraganda bu so'z aslida mo'g'ulcha so'z bo'lib, qora qarg'a degan ma'noni bildiradi"⁵.

Ulug' mutafakkir Alisher Navoiyning "Chor devon" asarida qo'ng'iro't haqida shunday baytlar bor:

Men tilab husn vale shohtilab aslu nasab,

Menga lo'li bila hindu, anda qo'ng'iro'tu qiyot....⁶

"Qo'ng'iro't" toponimi Paxtachi tumanining toponimik tizimida o'ziga xos o'rin tutadi. "Qo'ng'iro't" so'zi o'zida etnonim va maxsus nomni mujassamlashtirgan. "Qo'ng'iro't" - bu qadimiy turkiy qabila nomi bo'lib, tarixiy manbalarda bu nomdan turli xalqlar tomonidan foydalanilgan. Qo'ng'iro't qabilasi, o'zining tarixiy va etnik o'rni bilan turkiy xalqlar orasida ajralib turadi. "Qo'ng'iro't" toponimi, shuningdek, bu qabilaning yashash joyi yoki ular bilan bog'liq muayyan hududni bildiradi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, semantik jihatdan "Qo'ng'iro't" toponimi o'zida bir necha qatlamli ma'nolarni mujassamlashtiradi. Etnonim sifatida "Qo'ng'iro't" qabila nomi bilan bog'liq bo'lib, bu qabilaning hududda mavjudligini yoki uning tarixiy izlarini anglatadi. "Qator adabiyotlarda qo'ng'ir ot mingani uchun qo'ng'iro't atalgan deyilgan.

4 Нафасов Т. Кўрсатилган асар, 202-б.

5 X. Донниёров. Кўрсатилган асар, 25, 81, 87-бетлар.

6 A.Navoiy. Xazoyin ul-maoniy. II jild: Navodir ush-shabob. – T.: "Tamaddun", 2011. –B.73

1 Санаев И. Бу кўхна дунё. – Тошкент: Адолат, 20-45.

2 Qarang: Санаев И. Ко'rsatigan asar. –B.40-41.

3 ЎзСЭ. 9т. –Тошкент, 1977, 522-б.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.A.Navoiy. Xazoyin ul-maoniy.II jild: Navodir ush-shabob. – T.: "Tamaddun", 2011.73-b.
2. O'zSE. 9t.–Toshkent, 1977. 522-b.
3. Nafasov T. Ko'rsatilgan asar, 202-b.
4. Санаев И. Бу кўхна дунё. –Тошкент: Адолат, 20-45-Б.

Farizaxon TOHIROVA,
Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti
Email: toxirovafariza@gmail.com

XAMSA LARDA ISHQIY DOSTONLAR POETIKASI

(Abdurahmon Jomiyning “Yusuf va Zulayho” hamda Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” asarlari ishqiy dostonlar sifatida)

Annotatsiya: ushbu maqolada Xamsachilik an’anasida ishqiy dostonlarning tutgan o’rni tahlil ostiga olinib, ularning mumtoz badiiyatdagi ahamiyati Abdurahmon Jomiyning “Yusuf va Zulayho” hamda Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonlari asosida tadqiq etiladi. Ushbu dostonlar garchi turli mavzularda yozilgan bo’lsa-da xamsalarning ishqiy dostonlari sifatida muayyan o’xshashliklarga ega bo’lib, bu avvalo, ishq tushunchasi atrofida birlashadi. Shu jihatdan ushbu tadqiqotda “Yusuf va Zulayho” hamda “Farhod va Shirin” dostonlarida ishq motivi masalasi o’rganiladi.

Kalit so’zlar: *xamsanavislik, ishqiy dostonlar, “Yusuf va Zulayho”, “Farhod va Shirin”, ishq motivi.*

Annotation: this article analyzes the role of romantic epics within the tradition of Khamsa-writing, examining their significance in classical literature through the examples of Abdurhaman Jami’s Yusuf and Zulaykha and Alisher Navoi’s Farhod and Shirin. Although these epics were written on different themes, as romantic works within their respective Khamsas, they share certain similarities, primarily centered around the concept of love. Accordingly, this study explores the motif of love in Yusuf and Zulaykha and Farhod and Shirin.

Key words: *khamsa-writing, romantic epics, Yusuf and Zulaykha, Farhod and Shirin, love motif.*

Аннотация: в данной статье анализируется роль любовных дастанов в традиции хамсанависов, а также их значение в классической литературе на примере поэм Абдурахмана Джамии “Юсуф и Зулейха” и Алишера Навои “Фархад и Ширин”. Несмотря на различие тематик, эти произведения обладают рядом сходств как любовные поэмы в составе хамсы, прежде всего объединяясь вокруг понятия любви. В этом контексте в исследовании рассматривается мотив любви в поэмах “Юсуф и Зулейха” и “Фархад и Ширин”.

Ключевые слова: *хамсанавис, любовные дастаны, “Юсуф и Зулейха”, “Фархад и Ширин”, мотив любви.*

Kirish. Nizomiy sarbon o’laroq boshlab bergan xamsanavislik karvoni uzoq asrlar osha millatlarni ham, qalblarni ham ezgulik va yorug’lik tomon chorlab keladi. Bu an’ananing umrboqiylik siri ham asli shunda: uning yagona maqsadi poklik, ruhan yuksalish va nafs qutqusidan xalos bo’lishdir. Garchi Nizomiy avvaldan reja bilan ushbu turkum dostonlarni yaratmagan bo’lsa-da, ketma-ket yozilgan didaktika, ilohiy va majoziy ishq tasviri, nafsni yengish va donishmandlik tarannumiga bag’ishlangan asarlar birgalikda unikal jamlanmani keltirib chiqardiki, undagi har bir qism bir-birini to’ldirgandek go’yo. Keyingi xamsanavislar esa bu an’anadagi asarlarini mukammal holatga keltirishga harakat qildilar va bu holat Nizomiydan so’ng Dehlaviy, Jomiy va Navoiy kabi darg’alarni dunyoga tanitdi. Ular o’z xamsalarida Nizomiy yo’lidan borib, didaktikani dunyoqarashlari bilan boyitdilar, ishqiy dostonlarini esa keng ijod maydoniga aylantirdilar. Deyarli barcha

xamsalarda ishqiy dostonlar syujeti bir xil bo’lsa-da, ularning har biri o’z ohangi va badiiy latofatiga ega. Ijodkorlarning mahorati ham ushbu o’rinda bor bo’y-basti bilan namoyon bo’ladi. Shu jihatdan xamsalar tarkibidagi ishqiy dostonlarni tahlil etish xamsanavislar ijodi haqida aniq va asosli xulosa chiqarishda muhim ahamiyatga egadir. Shu ijodkorlar orasida Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy xamsalari o’zining bir qancha yangiliklari hamda mazmunan serqirraligi bilan ajralib turadi va shu asosda ulardagi mavzu jihatdan turli, ammo motiv jihatdan bir-biriga yaqinlikni tahlil etish jarayoni tadqiqotimiz obyektini belgilab beradi. Ushbu tadqiqot o’z oldiga xamsanavislik an’anasida ishqiy dostonlarning o’rnini yoritish, Abdurahmon Jomiyning “Yusuf va Zulayho” hamda Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonlari poetikasi, ulardagi ishq motivi ifodasini qiyosiy tahlil qilish kabi vazifalarni qo’yadi. Ushbu dostonlardagi ishqni qiyoslash esa bir

davrda yashab ijod etgan shoirlar qalamiga mansub muhabbat ifodasining ham bir-biriga yondash, ham farqli xususiyatlarini ochishda qo'l keladi. Bu o'z navbatida Sharq mumtoz poetikasida ishq masalasi haqidagi fundamental-nazariy ilmlar rivojiga hissa qo'shadi, degan umiddamiz.

Asosiy qism. Xamsalarda ishq tushunchasi keng ma'no va mohiyat kasb etadi, sababi esa oddiy: har bir ijodkor ko'chma syujet orasiga o'z dunyoqarashi va g'oyalarini singdirib, boshqalardan ajralib turishga intiladi va umuman Sharq mumtoz adabiyotida ishq tushunchasining o'zi muhimdir. Nizomiy Ganjaviyning ishqiy dostonlari podshohlar taklifi bilan yaratilgan, muallif ularda tasvirlagan ishq tasvirida majoziylik yaqqol namoyon bo'ladi, Nizomiy dostonlaridagi oshiqlar yor vaslidan umidvor, ammo o'z nafsiga qarshi turishga harakat qiluvchi obrazlardir. Nizomiyning ishqiy dostonlarida mavjud epizodlar qayta ishlanib, yangi tafsilotlar bilan boyitiladi. Nizomiy hikoyat keltirish unsurini shoh Bahrom va Iskandar haqidagi dostonlaridan tashqari ishqiy dostonlarida ham keltirib o'tadiki, bu unga tavhid g'oyasini asar matnida badiiy ifoda etish imkonini beradi. Adibning "Xusrav va Shirin" hamda "Layli va Majnun" dostonlari shu yo'sinda bundan keying ishqiy dostonlar yaratilishida ijodiy maktab vazifasini o'taydi.

Bu jihatdan Xusrav Dehlaviy dostonlari ham deyarli o'xshash, Dehlaviyda Nizomiyga ergashish yaqqol sezilib turadi. Syujetda o'xshashlik saqlansada fikrni badiiy ifodalashda benazirlik hamda asarlardagi zavqli ruh Dehlaviy dostonlarining farqli jihatlarini belgilab beradi. Dehlaviyning "mu'jizbayonliq sohir" ekanligi Navoiy tomonidan e'tirof etilgan bo'lib, bu, avvalo, vazn, qofiya, radif kabi poetik vositalar ifodasida yaqqol sezilib turadi. Adib ishqiy dostonlari hajm jihatdan Nizomiy dostonlaridan kichikroq bo'lsa-da ulardagi tasavvufiy ruh hamda ushbu g'oyani asar mazmuniga kiritish borasidagi harakatlari tahsinga sazovordir. Shu sabab ham Dehlaviy nafaqat Xamsa an'anasini boshlab bergani, balki uni g'oyaviy yuksaltirgani ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Bundan keyin yaratilgan naziralar orasida turkum asarlar gultoji—"Farhod va Shirin" (Alisher Navoiy) hamda o'z mavzusi doirasida durdona—"Yusuf va Zulayho" (Abdurahmon Jomiy) dostonlari ishqiy dostonlar tadrijini bir necha pog'ona yuqoriga olib chiqqani shubhasiz. Garchi ular mavzu jihatdan farqlansa-da, oshiq, ma'shuq va ishq tushunchalari

jihatdan bir-biri bilan mushtarak jihatlariga egadir. Avvalo, bir davrda yashab, ustoz-shogird maqomida ijod etgan Jomiy va Navoiy darg'alari o'z xamsalarini yozishda bir-birlarining asarlaridan ilhomlanganlari ilm ahliga ma'lumdur. Ishqiy doston o'laroq Jomiyning "Yusuf va Zulayho"si yozilgach, Navoiy ham "Farhod va Shirin"ni yozishga kirishdi: "Haft avrang" kitobidan "Yusuf va Zulayho" dostonikim, "Oshiq va Ma'shuq" g'a mavsumdur va ul kitob naziri Yusuf husni va Zulayho ishqidek ma'lum... Alarning bu masnaviylari bahrida faqirning "Xamsa"sida "Farhod va Shirin" voqe' bo'lubtur" (3, 104). Navoiy ta'riflagan ushbu doston Jomiy asarlari orasida eng jozibalisi hisoblanib, Qur'oniy qissa ta'sirida yaratiladi. Asar hazaji musaddasi mahzuf yoki maqsur vaznida yozilgan bo'lib, u shu paytgacha amalda bo'lib kelgan "Xusrav va Shirin" dostoni an'anasi o'rniga ijodkor xamsasidan joy oladi. Adib bu holatni asar mobaynida shunday izohlaydi:

"Kuhan shud davlati Shirin va Xusrav,
Ba shirini nishonam xusravi nav.
Sar omad davlati Layli-yu Majnun,
Kase digar saromad sozam aknun.
Chu to'ti ta'bro sozam shakarho,
Zi husni Yusuf-u ishq Zulayho.
Xudo az qissaho chun ahsanash xond,
Ba ahsan vaji az on xoham suxan rond".

Mazmuni: "Shirin va Xusrav davlati eskirdi, endi yangi Xusravni (oshiqni) shirinlikka (ma'shuqqa) yetkazayin. Layli va Majnun davlati yo'ning boshiga (oxiriga) yetib keldi, endi o'zga kishilarni sarbaland etayin. To'ti kabi ta'bimni Yusuf husni va Zulayho ishq bilan shirinliklarga moyil qilayin. Tangri (uni) qissalardan eng go'zali deb aytdi, shunday eng go'zal sabab (ya'ni Allohning maqtovi) tufayli shu haqida so'z yuritishni xohladim" (3, 104). Adabiyotshunoslar bu holatni yolg'on ertaklar o'rniga haqiqiy tarixiy rivoyatni tanlash va badiiy rivojlantirish sifatida baholaydilar hamda ijodkor avvalgi ishqiy dostonlar eskirgani, ularni yuksaltirish yo'lidan borganini qayd etadilar. Asar syujeti an'anaviy yusufnomalardagidek, biroq asarda oshiq timsoli sifatida Zulayho obrazi muhim ahamiyat kasb etadi. Asarda Zulayho obrazi ishtirok etganidan boshlab to Allohning buyrug'i qabul qilingunga qadar Yusufda unga nisbatan muhabbat ko'rinmaydi. U holat "Farhod va Shirin" dagidan farq qiladi, albatta. Biroq ushbu ishq tasvirida Zulayhoning jonbozligi, ishtiyoq va jur'atining noan'anaviyligi o'quvchi e'tiborini jalb

etadi. U, dastavval, nafsiga yengiladi, zotan Yusufning husniga befarq bo'lishning o'zi mushkul edi. Biroq bu gunohi uchun badal to'lay turib ham o'z muhabbatidan umid uzmay, unga sadoqat ko'rsatgani, qilgan ishidan pushaymonlik va tavba, yagona Allohga yuzlanib, unga munajat etgani tasvirlari orqali go'zal tasavvufiy ma'no kelib chiqishi shubhasiz. Bu nafs bandasining qalban kurashi va poklanishi orqali soliklar qatoridan joy olishi, ko'nglini tavihd tomon burib, ilohiy mazhar (Yusuf) ishq orqali ilohiy ishqqa yuzlashishi g'oyasidir. Bu ishq uni Yusufga ham yetishtiradi, husni davlati-yu obrO'sini ham qaytaradi:

Yusuf ko'rdi uning ishqida kamol,

U o'z jamolidan bo'lganda behol. (1, 106)

Bunday ishq tasviri Navoiyning "Farhod va Shirin"ida yanada yuksaltiriladi. An'anadan chiqish holati bu o'rinda ushbu asarda ham yaqqol sezilib turadi: muallif bosh qahramon sifatida Xusravni emas, Farhodni tanlaydi. Bu Navoiyning ko'ngilda ishq yagona bo'lishi haqidagi fikrlari bilan chambarchas bog'liq, shuningdek, Xusravdek taxt shaydosidan ilohiy ishqqa oshiq timsolini yaratish ham noma'qul edi, go'yo. Doston ishq ilohiyga nafsini yengish orqali erishuvchi obraz tasviri jihatdan ayni "Yusuf va Zulayho" kabidir. Yusufda jilolangan ilohiy mazhar tushunchasi bunda Shirin obrazida gavdalanitiriladi. Solik timsoli esa Farhod vositasida ko'rsatiladi. Garchi Farhod Zulayho singari dastlab nafs to'riga tushmasa-da, u ham davlati, obro'si-yu mamlakatini tashlab chiqib ketadi. Ayriqlik va hijron azobida o'rtanadi, nafsiga qarshi kurashadi, ko'nglini poklaydi, ishq ilohiy yo'lga kirib komillikka erishadi. Bu borada "Farhod va Shirin" dostoni ramz va timsollarga boy bo'lib, shu jihatdan "Yusuf va Zulayho"dan

ajralib turadi. Undagi har bir obraz alohida ma'no tashiydi, hech biri, shunchaki, asarga kiritilmaydi. Qolaversa, Farhod Zulayhodan ko'ra ko'proq sinov va mashaqqatlarda toblanadi, yuksaladi, rivojlanadi, oxir-oqibat Ma'no olamini kashf etadi. Asardagi obrazlar vositasida solikni tavihd yo'lida tarbiyalab boruvchi pir-u murshidlar timsoli ham ayricha badiiy go'zallik bilan qalamga olinadi. Dunyoning foniyligi ishqning esa boqiyiligi dostonning asl mag'zini tashkil etib, ishq sirini ochadi, qalblarni ham o'ziga oshufta etadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, xamsalarda ishqiy dostonlar yozuvchilarning badiiy mahoratini to'la ko'rsatib beradi. Nizomiydan boshlab har bir xamsanavisda ushbu an'ana yangicha tasvir va ohangda ifodalanadi. Syujet deyarli o'zgarmasada, mazmun qayta kashf etiladi. Ular orasida Abdurahmon Jomiyning "Yusuf va Zulayho" hamda Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonlari xamsanavislikda novatorlik va ishq motivi ifodasi jihatdan ajralib turadi. Mavzu jihatdan turlicha bo'lgan bu ikki doston o'zida tasavvufiy ma'no va tavihd tushunchasini aks ettirishi jihatdan umumiydir. Ularda mazhar va oshiq timsollari bir-biriga o'xshash bo'lib, ikkisi ham ilohiy ishq va unga intiluvchi solik timsoli tushunchalari gavdalanitirilgan. Dostonlar hajm jihatdan farqlanib, Jomiy xamsanavislik qonuniyatlariga to'la rioya etmagan, qissani to'qima jihatdan badiylashtirmagan bo'lsa-da, u o'z mazmuni va g'oyasi orqali yusufnomalarning durdonasiga aylangan. Xuddi shu kabi "Farhod va Shirin" ham nafis badiiyat, yetuk g'oya va mazmun, komillik ideali tasviri orqali xamsanavislikda yangicha jihatni kashf etdi hamda ishqiy dostonlar gultojiga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmon Jomiy. Yusuf va Zulayho. Nashrga tayyorlovchi A. Qayumov. G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1982.
2. Tohirov S. Xamsanavislik an'anasi va Alisher Navoiy "Xamsa"si. O'quv qo'llanma.—Samarqand: SamDU nashri, 2020.
3. Komilov N. Tasavvuf yoki komil inson axloqi. —T.: Yozuvchi, 1996.
4. Sirojiddinov Sh, Davlatov O, Yusupova D. Navoiyshunoslik.—T.: Tamaddun, 2019.
5. Алишер Навоий. МАТ. 20 Томлик. 8-том (Фарход ва Ширин).—Т.: Фан, 1991.
6. Ziyouz.com

Ellora ISAQOVA,
ToshDO'TAU 1-kurs tayanch doktoranti
isaqovaellora@gmail.com

XORAZM ADABIY MUHITIDA “XAMSA” AN’ANALARI

Annotatsiya: ushbu maqolada Alisher Navoiyning “Layli va Majnun” dostoni hamda Nosirxoja valadi Mansurxojaning “Layli va Majnun” dostonlari qiyosiy aspektida tahlilga tortilgan. Bunda har ikki dostonning syujeti, ayrim motivlari bir-biriga qiyoslanib, farqli va o'xshash jihatlari aniqlangan.

Kalit so'zlar: *doston, xalq og'zaki ijodi, yozma adabiyot, vazn, motiv, qissa, syujet, obraz, miniatyura, muxammas, g'azal*

Аннотация: в статье анализируются эпические поэмы Алишера Навои “Лейли и Меджнун” и эпические поэмы Насира Ходжи “Лейли и Меджнун” в сравнительном плане. В статье сравниваются сюжет и некоторые мотивы обоих эпосов, выявляются их различия и сходства.

Ключевые слова: *эпос, народное устное творчество, письменная литература, стих, мотив, рассказ, сюжет, образ, миниатюра, мухаммас, газель*

Annotation: this article analyzes Alisher Navoi's epic poem “Layli and Majnun” and Nasir Khoja's epic poem “Layli and Majnun” from a comparative perspective. In this article, the plot and some motifs of both epics are compared with each other, and their differences and similarities are identified.

Key words: *epic, folk oral art, written literature, verse, motif, story, plot, image, miniature, muhammas, ghazal*

Kirish

“Layli va Majnun” — bu o'zbek, fors, arab, turkiy va boshqa ko'plab Sharq xalqlari adabiyotida keng tarqalgan mumtoz muhabbat dostoni bo'lib, unda ikki oshiqning fojiali muhabbati tasvirlandi. Keng tarqalgan asar syujetga ko'ra Qays e'tiborli bir odamning farzandi bo'lib, har jihatdan yetuk bola edi. U ixtiyoridan tashqari Layli degan qizni sevib qoldi, sevildi ham. Lekin uning sevgisi mumkinlik chegaralariga sig'masdi. Hadsiz sevgisi sabab u atrofidagilar tomonidan rad etildi. Laylining otasi uni o'z qiziga munosib ko'rmaydi. Qays chegarasiz sevgisi uchun “Majnun” degan nom oladi. Uni tushunmagan odamlar orasidan bosh olib ketgan Qaysni vahshiy hayvonlar o'z oralariga oladi. Jamiyat rad etgan odam tabiat tomonidan qabul qilinadi. Badiiy adabiyotda bu qissa doston shaklida ilk bor Nizomiy Ganjaviy tomonidan vujudga keltiriladi. Keyinchalik forsiy tilda Amir Xusrav Dehlaviy, Asharf Marog'iy, Abdurahmon Jomiy, Amir Shayxim Suhayliy, turkiy tilda Gulshahriy, oshiq Poshsho, Shahidiy, Fuzuliy kabi shoirlar bu dostonga javob yozdilar[2:114]. O'zbek adabiyotida bu mavzuga ilk bor Navoiy qo'l

uradi: “Men turkcha boshlabon rivoyat, Qildim bu fasonani hikoyat”, – deb yozadi shoir. Muallif asarning mazmuni chuqurligini, afsona faqat libos ekani uning mazmunidagi chuqur insoniy dard, qahramonlarning ko'nglidagi ma'joziy muhabbat ilohiy ishq darajasiga yetganini aks ettirish asosiy maqsad bo'lganini ta'kidlaydi.

Alisher Navoiy ijodi nafaqat o'z davri adabiy muhitida, balki keyingi davr ijodida ham muhim rol o'ynaydi. U o'z davri adabiy jarayonida katta rol o'ynaganidek, keyingi davr ijod ahli tafakkuri, badiiy va ilmiy adabiyotlari taraqqiyotida ham o'chmas iz qoldirgan. Buni jahon xalqlarining buyuk siymolari haqli ravishda qayd etganlaridek, turkiy xalqlar adabiyoti vakillari: Fuzuliy, Kishvari, Munis, Ogahiy, Berdaq, Nizoriy G'aribiy, Navro'zxon Ziyoiy va boshqalar ham cheksiz minnatdorlik bilan esga oladilar [2014:3]

Alisher Navoiy “Xamsa” asarlari orqali turkiy til adabiyotini yangi bosqichga olib chiqqan. Uning bu an'anasini ko'plab shoir va yozuvchilar davom ettirishgan. Jumladan, mullo Nosirxoja Mansurxoja ham “Layli va Majnun” dostoni orqali ana shu an'anani davom ettirgan ijodkorlardan biri sifatida qayd etiladi.

Asosiy qism

Nosirxojaning hayoti va ijodi haqida to'liq ma'lumotlar saqlanmagan bo'lsa-da, uning bu asari orqali adabiy merosga qo'shgan hissasi alohida qadrlanadi. Nosirxoja XVIII asr va XIX asr boshlarida Xorazmda yashab ijod etgan deb taxmin qilinadi. Uning tug'ilgan yili, yashash joyi haqida biz ko'rgan manbalarda hozircha ma'lumot uchratmadik. Undan "Layli va Majnun" nomli Xorazm lahjasida, xalq kitoblari ruhida yozilgan dostonining ikki nusxasi bizga ma'lum. [1:3]

Ushbu dostonning ikki xil nusxasi mavjud bo'lib, ularning biri O'zbekiston SSR Fanlar Akademiyasi Adabiyot muzeyi qo'lyozmalari orasida 1886-yilda ko'chirilgan. Boshqa bir nusxasi esa Xorazmda yozilgan va 1872-yilga taalluqli. Nosirxoja valadi Mansurxojaning "Layli va Majnun" dostoni 159 va 211/II raqamlari bilan O'ZR FA Alisher Navoiy nomidagi Davlat Adabiyot muzeyi qo'lyozmalar xazinasida saqlanadi.

159 raqamli qo'lyozma Qo'qon qog'ozda mayda nastaliq xatida qizil sarlavha va qora siyohda yozilgan. Bu qo'lyozmada doston syujetiga mos 11 miniatyura ishlangan. Ushbu qo'lyozmaning oxiri yo'qligi sababli kim tomonidan, qachon va qayerda ko'chirilganligi ma'lum emas.

211/II raqamli qo'lyozma esa yirik nastaliqda qora siyoh bilan ko'chirilgan. Qo'lyozmada bezaklar yo'q va ushbu qo'lyozmada dostonning boshlanish qismi mavjud emas.

Nosirxoja tomonidan yozilgan "Layli va Majnun" dostoni ham xalq orasidagi muhabbat, sadoqat, fojiaiy taqdir va jamiyatdagi axloqiy qadriyatlar singari mavzularni o'zida mujassam etgan. Asarda Qays va Laylining fojiaiy taqdirlari chuqur lirizm asosida tasvirlanadi. Xususan, Laylining o'limidan keyingi sahnalar, Majnunning fojiaiy holati, qabr ustidagi nolalari — bular xalq og'zaki ijodining eng mashhur voqealarini eslatadi.

Alisher Navoiy o'zigacha yaratilgan dostonlardan farqli o'laroq, "Layli va Majnun"ni turkiy tilda yaratdi. Navoiy yo'lidan borgan Nosirxoja o'z dostonini turkiy tilning jozibador xorazm lahjasida, xalq kitoblari ruhida yozdi. Ikki doston kompozitsion tuzilishi bir-biridan farq

qiladi. Alisher Navoiyning dostoni hajman 38 bob, 3623 baytdan iborat bo'lib, muqaddima 9 bob, asosiy qism 26 bob (10-35-boblar), xotima 3 bobni tashkil qiladi. Birinchi bobdan tashqari barcha boblar sarlavhaga ega bo'lib, sarlavhalar saj' usulida bitilgan. Bu baroati istehlol san'ati sanalib, unda shoir sarlavhalar orqali kitobxonni har bir bobning g'oyaviy mundarijasi bilan tanishtirib boradi.

Nosirxoja dostoni Sharq dostonchilik an'analari muvofiq yozilgan bo'lsa-da, muallif o'z asarini nasrda yozish bilan chegaralanmay, unga yana bir qator janrlarni qo'shadi. Doston tarkibiga masnaviydan tashqari, muxammas, g'azal, munojot, mustahzod kabi janrlar ham kiritilgan bo'lib, ular syujetning ta'sirchanligini oshirib, fikrning o'quvchi ongiga tezroq yetib borishini ta'minlaydi. Doston tarkibidagi bitta g'azal, 7 ta muxammas, 4 ta mustahzod va bir munojot asarning mohiyatini ochib berishga ham xizmat qiladi. Doston tarkibidagi jami g'azal 7 baytli g'azal bo'lib, Sayyid bani Omiriyga farzand ato qilingan paytida shukrona tarzida aytilgan. Muxammaslarning 4 tasi Majnun tilidan o'z holini, ishqining holatini bayon qilish uchun, 1 tasi Layli tilidan bodi saboga qarata o'z tuyg'ularini ifodasini ifodalash uchun, bittasi muallim tomonidan Majnun holatini Layliga bildirish uchun, yana biri esa Sayyid bani Omiriy tilidan Majnunga qarata aytilgan.

Mumtoz adabiyotda muqaddimalar o'ziga xos an'ana tarzida hamd, na't tarzida keladi. "Xamsa" dostonlaridagi muqaddimalar esa shunchaki an'anaviy kirish bo'libgina qolmay, balki, dostonlar mundarijasi uchun ochqich vazifasini ham o'taydi. Alisher Navoiyning "Layli va Majnun" dostonida muqaddima 9 bobni o'z ichiga oladi. Shoir dostonning birinchi, ya'ni hamd bobida Allohni go'zal sifatlar bilan ulug'laydi. Fuzuliy dostonida esa muqaddima 12 bob bo'lib, 1-bobi an'anaviy Allohga hamd bilan boshlanadi. Bob forsiy tilda yozilgan bo'lib, 38 baytdan iborat. Unda Allohning go'zalligi, buyukligi, azaliy va abadiyligi madh etilgan.

Navoiy dostonining 3-bobi Na't bo'lib, Rasululloh (s.a.v) madhiga bag'ishlangan. U zotning nuridan falaklar nurlangani, qadamlaridan

koinot quvongani, Alloh u zotni bir nafasda barcha ilmlarda mukammal qilgani vasf etilgan. Nosirxojada esa hamd, na't qismlar nasrda kelib, undan so'ng asarning yozilish qismlari bayon etilgan. Navoiy dostonida an'anaga ko'ra muqaddimaviy boblar me'roj tuni ta'rifi, ustozlar madhi, zamona hukmdorlarining madhi bilan davom ettiriladi. Nosirxoja Navoiydan farqli o'laroq, kitobning yozilish sabablarini muqaddima qismida bayon etadi. "Ba'zilar mahrum ham qolmas va bu bobdin nechand dostonlarni nasr-u nazm tartibi bila pokliq martabasin bayon qilib, ravshan qilmoq uchun shijoat bob-u adolat iqtisob-u hamiyatkishu aql badonishu xo'jasta anjom faqir ul-haqir kamina Mullo Nosirxoja valadi Mansurxoja ash'onat (sha'n-madad) (26) tilab, o'z kuyiga nekmonand etib, o'z muhabbati tug'yon qilib, bu kitobni bittim, shoyad Xudoyi taolo mang'a ham shundog' pok ishqdin zarra in'om qilsa, deb botin tilagimni g'ayb xazinasidin tilarman" [1:17].

Alisher Navoiy ham, Nosirxoja ham dostonning asosiy voqealarini qahramonlarning tug'ilish tasviri bilan boshlaydi. Qaysning dunyoga kelishi, ota-onasining farzandini ko'z qorachig'idek asrab, ma'lum bir yoshga yetgach, maktabga yuborishi tasvirlari ketma-ketlikda yoritib boriladi. Qays va Laylining ilk uchrashuvi natijasida ikki oshiq qalbiga ishq o'ti tushishi bilan asarda syujet qizg'in tus ola boshlaydi.

Majnun ruhiyatini ochib berishga xizmat qiluvchi motivlardan yana biri tush motividir. Navoiy dostoniga Majnun tush ko'rishi motivini kiritar ekan, tushni shunchaki xabar sifatida emas, balki turli ramzlar vositasida o'quvchiga taqdim etadi. Dostonda Majnun ikki marta: XXIII va XXXIII boblarda tush ko'rishi keltirilgan. Har ikkala holatda ham uning tushi aniq hodisa – halokatdan darak beradi va ikki holatda ham u sarxush (yorning ishq bilan) bo'ladi. Nosirxoja dostonida Majnun tush ko'rishi bilan bog'liq motiv mavjud emas. Majnunga voqea-hodisalar tush orqali emas, balki Zayd orqali orqali bildiriladi.

Navoiy dostonning boshlanmasida Majnun obrazini olovga, azob-uqubatga, uning kamolotini ishqqa bog'lab tasvirlaydi. Bu kabi tasvirlar dostonga shunchaki, o'quvchiga qahramonni

tanishtirish uchun emas, balki muallif ijod konsepsiyasidan kelib chiqib kiritilgan. Yoki Layli go'zalligini mufassal tasvirlagan shoir uning ismi bilan birga taqdirini ham ishq vodiysidagi qaro tun kabi shiddat va sharafta bog'lab tasvirlaydi. Alisher Navoiy yondosh obrazlarni syujetga kiritishda o'zgacha bir usuldan foydalanadi. Qahramonni dostonidagi o'rni va vazifasiga qarab, ma'lum voqealik bilan bog'liqlikda syujetga olib kiradi. Xususan, Navfalni ov tasviri bilan dostonga kiritgan bo'lsa, Laylining enagasi o'z vazifasi orqali doston syujetiga olib kirilgan.

Nosirxoja esa Layli va Majnun obrazi bayonida ma'lum ma'noda Navoiy yo'lidan borsa ham, doston tarkibiga kiritayotgan har bir yondosh obrazni bir oz erkinroq tasvirlaydi. Ayrim o'rinlarda esa obrazlar taqdiri ochiq qoladi, ular syujetdan chiqib ketgandek tuyuladi. Doston boshida kelgan Majnun onasi voqealar davomida ko'zga tashlanmaydi, hatto Majnun otasi uning holatidan kuyinib vafot etgan tasviri kelganda ham onasi haqida gap ketmaydi. Laylining otasida ham xuddi shu holatni ko'rishimiz mumkin. Layli xarakterining shakllanishida muhim o'rin tutgan qahramon uning otasidir. Har ikki dostonda ham ota timsoli ulug'vor, vazmin qiyofada tasvirlanadi. Natijada Laylining ham, onasining ham xarakatlari, holat va xarakterlarida itoatkorlik shakllanadi. Dostonning avvalida Laylini maktabga borishiga qarshilik qilgan otasini o'quvchi uning oiladagi holatini anglasa, Laylini Ibn Salomga berib yuborishidan uning yanada o'z so'zida turuvchi, or-nomusli inson ekanini payqaydi. Ammo Laylining Bag'doddan kasal holatda keltirilganda, o'lim yoqasida turgan paytlarida faqat onasiga duch kelamiz. Otasi syujetdan Ibn Salom Laylini to'y qilib Bag'dodga olib ketganda uzilgan. Navoiy dostonida har bir motiv, syujet o'z o'rniga, ahamiyatiga ega. Kitobxonga Nosirxoja dostonida bunday mukammallik kamdek tuyuladi. Shuni alohida aytib o'tishimiz kerakki, Navoiydan avval ham Layli va Majnun obrazlari yaratilgan edi, lekin Navoiy bu obrazlarga tasavvufiy ma'no yukladi, badiiyatan boyitdi. Nosirxoja esa bu obrazlar zamiriga xalqchillikni singdirib yubordi.

Layli obrazini tasvirlar ekan, Navoiy uning xatti-harakatlari, xakteri bevosita doston

voqealariga ta'sir etishiga ishora qiladi. Ya'ni Layli xarakteridagi bosiqlik, itoatkorlik uni Ibn Salom voqeasiga yuzlashtiradi. Layli xarakterida shakllangan qo'rquv, andisha uning o'z muhabbati yo'lida kurashishiga yo'l bermaydi. Oqibatda Navfal Layli qabilasiga yurish boshlab, ko'pchilikka zarar keltiradi. Bu voqealar Nosirxoja dostonida ham xuddi shu tarzda tasvirlangan. U doston voqealari va qahramonlarini tasvirlashda o'zi yashab turgan muhitdan uzoqlashmaydi. Qahramonlarga ortiqcha vazifa yuklamaydi. Shu o'rinda Layli xarakterining muhim qirralaridan biri, ya'ni, ishqini pinhon saqlashi sababi onasining pand-nasihati ta'sirida ekani oydinlashadi. Navoiy dostonida esa Layli va onasining bunday suhbatini keltirilmaydi. Bunday pand-nasihat doston avvalida Majnunga onasi tarafidan ham beriladi. Onasi maktabga faqat o'qish uchun borishi kerakligini o'g'liga uttiradi.

Nosirxoja dostonida yangi syujetlarni ko'rishimiz mumkin. Voqealar rivojida Navfalshoh ismli bir qabila boshlig'i sahroda Qaysni ko'rib, uning sevgi sarguzashtini Zayd ismli qabiladoshidan eshitib, Qaysni o'zi bilan birga olib ketib, Laylini olib berishga va'da beradi. Navfalshoh bilan Laylining otasi o'rtasidagi urush bo'lganda, Laylining otasi Navfalga "Qays — Majnun, unga qizimni bermayman, boshqasiga so'rasang unga beraman" deb javob beradi. Navfal Qaysdagi devonalik holatini anglab yarash sulhini tuzadi. Majnun Navfalning bu ishini bevafoqlik deb hisoblaydi va dashtlarga ketadi. Yo'lda ikki ohuni o'ldirmoqchi bo'lgan sayyodni, keyin esa bir govozni o'ldirib tutmoqchi bo'lgan och sayyodlarni ko'rib, ularga Navfal bergan otini va qurol-aslahalarini berib, hayvonlarni qutqaradi. Keyin bir mahallaga uchraydi. U yerda qari kampir bir odamni yetaklab yurganini ko'radi. Ular eshikma-eshik yurib xayr-ehson

yig'ib yurardi. Majnun ham ularga qo'shilib oladi va Laylining mahallasiga kelishadi. Majnun Laylining mahallasiga ham juda go'zal ta'rif beradi:

Tamosho aylayin, turg'in,
 ajab ma'vo ekan bul joy,
 Latofatlik na xush manzil
 farahafzo ekan bul joy.
 ...Dimog'imni Xudo berdi,
 tun-u kun maqsudim erdi,
 O'luk jismimg'a jon berdi,
 ki ruhafzo ekan bul joy.[1: 66]

Majnun bu holatini ko'rib Layli Majnunga boqib yig'lab turadi. Lekin bir necha soatdan keyin otasidan qo'rqib uyiga qaytadi. Dostondagi yana bir yangi obraz — Bakr. U Laylining xatini Majnunga olib kelgan obraz sanaladi.

Navoiy Laylining sirdoshi, yordamchisi sifatida doston qahramonlari tarkibiga Laylining enagasi obrazini ham kiritgan bo'lsa, Nosirxoja doston tarkibiga sirdosh sifatida enaga obrazini emas, Laylining o'z onasini tanlaydi. Dostondagi Laylining o'z onasiga aytgan vasiyati uning ishqda sobit ekanini tasdiqlaydi:

Mani vasiyatim sango jon onam,
 Qachon kelsa sevar yorim injitma?!
 Mehribonlik ayla ango jon onam,
 Qachon kelsa, sevar yorim injitma?![1: 77]

Xulosa. Nosirxoja valadi Mansurxojaning "Layli va Majnun" dostoni o'zbek adabiyotining chuqur ildiz otgan asarlaridan biri bo'lib, Alisher Navoiy an'analari asosida yaratilgan ko'plab nusxalar orasida muhim o'ringa ega. Nosirxoja valadi Mansurxoja tomonidan yaratilgan nusxa esa bu an'anani davom ettiruvchi va turkiy xalqlar orasida muhabbat mavzusining abadiylikni ifodalovchi muhim adabiy manba hisoblanadi. Bunday asarlarni chuqur o'rganish, ularning asl mohiyatini anglash — adabiy merosimizni asrash va uni kelajak avlodga yetkazishdagi muhim qadamlardandir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nosirxoja valadi Mansurxoja. Layli va Majnun. Tabdil va nashrga tayyorlovchi Jo'rayev K. — Jizzax: "Sangzor", 2014.
2. Юсупова Д. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи. — Тошкент: "Академнашр", 2013.

Nodira XUDOYNAZAROVA,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti
nodiraxudoynazarova1@gmail.com

MILLIY ADABIYOTDAN DUNYO ADABIYOTIGA ILK ODIMLAR

(First steps from national literature to world literature)

Annotatsiya: so'nggi yillarda jahon adabiyotini tadqiq qilish, o'zbek adabiyoti bilan qiyosiy planda o'rganish, "jahon adabiyoti" fanining oliy o'quv yurtlarida fan sifatida o'qitilishi masalasi dolzarb bo'lib bormoqda. Jahon adabiyoti tushunchasining ilmiy qo'llanuvga kiritilishi, fan sifatida alohida tadqiq qilinishi masalasi ushbu maqolada alohida o'rganiladi. Chunki bugungi kunda dunyoga ochilib borayotgan mamlakatimizning barcha sohalar kabi ilm-fan, adabiyotshunoslik sohasida ham bu jarayon jadal ko'rinmoqda. Aslida, jahon adabiyotiga qiziqishlar mustaqillikdan oldingi davrlarda boshlangan. Jumladan, Fitrat, Cho'lpon va keyingi davr yozuvchi va adabiyotshunoslari tomonidan ilk odimlar sifatida jahon durdona asarlari va ularning mualliflari xalqimizga tanishtirila boshlandi. Shundan keyin zamonaviy oqimlar va yo'nalishlar o'zbek adabiyotiga birin-ketin kirib kela boshladi. Zamonaviy adabiyotshunoslikda F. Sulaymonova, M. Xolbekov, U. Jo'raqulov, D. Quronov, B. Karimov, U. Hamdamov va boshqalar tarafidan jiddiy ma'nodagi ilmiy izlanishlar olib borila boshlandi. Ushbu maqolada shu izlanishlar haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: jahon adabiyoti, ilmiy risolalar, dunyo adabiyoti, metodik qarashlar, adabiyotshunoslik, ilmiy aloqalar.

Аннотация: в последние годы стал актуальным вопрос изучения мировой литературы, ее сравнительного изучения с узбекской литературой и преподавания предмета "Мировая литература" как учебного предмета в высших учебных заведениях. Вопрос введения понятия "мировая литература" в научный оборот и отдельного изучения его как предмета будет рассмотрен отдельно в этой статье. Потому что сегодня, как и во всех других сферах нашей страны, которые открываются миру, этот процесс также стремительно развивается в области науки и литературоведения. На самом деле интерес к мировой литературе зародился еще в период до обретения независимости. В частности, Фитрат, Чолпон, а позже писатели и литературоведы стали знакомить наш народ с мировыми шедеврами и их авторами. После этого в узбекскую литературу одно за другим стали проникать современные течения и направления. В современном литературоведении серьезные научные исследования начали проводить Ф. Сулаймонова, М. Х

Ключевые слова: мировая литература, научные трактаты, всемирная литература по литературе, методологические подходы, литературоведение, научные связи.

Annotation: in recent years, the issue of studying world literature, studying it in a comparative manner with Uzbek literature, and teaching the subject of "world literature" as a subject in higher education institutions has become relevant. The issue of introducing the concept of world literature into scientific application and studying it separately as a subject will be studied separately in this article. Because today, like all other spheres of our country that are opening up to the world, this process is also rapidly developing in the field of science and literary studies. In fact, interest in world literature began in the pre-independence period. In particular, Fitrat, Cholpon, and later writers and literary scholars began to introduce world masterpieces and their authors to our people. After that, modern trends and directions began to enter Uzbek literature one after another. In modern literary studies, serious scientific research has begun to be conducted by F. Sulaymonova, M. Kholbekov, U. Jurakulov, D. Kuronov, B. Karimov, U. Hamdamov, and others. This article provides information about these studies.

Key words: world literature, scientific treatises, world literature, methodological approaches, literary studies, scientific relations.

Kirish. Jahon adabiyoti terminining paydo bo'lishida nemis adabiyotining buyuk yozuvchisi Gyotening katta ta'siri bordir. O'zining haqiqiy ma'nodagi shogirdi va eng yaqin insoni Yohan Peter Ekkerman bilan bo'lgan suhbatlarining birida Gyote shunday deydi: "Vaqt o'tgani sari shuni tushunib borayabmanki, she'riyat butun insoniyatning ko'ngil mulkidir, shuning uchun ham har yerda va har doim minglab inson tomonidan foydalaniladi. Men shu sababdan ham boshqa xalqlarning nimalar bilan band bo'lishganiga qiziqaman, o'rganaman va boshqalarga ham shuni maslahat beraman. Hozirgi kunda xalqaro adabiyot, degan tushuncha u qadar chuqur ma'no anglatmaydi. Jahon adabiyoti (weltliterature) so'zi esa buni ancha ochadi va bu davrning rivojini tezlashtirish uchun har kim o'z vazifasini bajarishi kerak" [Ekkerman I.P. Gyote bilan suhbatlar. – T.: "Yangi asr avlodi", 2021.324-b.]. Buyuk nemis yozuvchisining ushbu so'zlarini Ekkerman o'zining kundaliklarida 1827-yilda yozgan bo'lsa ham "jahon adabiyoti" degan tushuncha 1835-yildan keyin, ya'ni kundalik asar ko'rinishida chop etilgach, adabiyotshunoslikka termin sifatida kirib keldi. 1990–2000-yillar O'zbekiston mustaqillikka erishishi bilan mamlakatimizning tilshunoslik va adabiyotshunoslik sohalarida jahon adabiyoti masalalariga murojaat qilinishi tubdan yangicha yo'lga qo'yildi. Bu davrda nafaqat tarjima-adabiyot, balki muddatli ilmiy nashrlar, dissertatsiya himoyalari va xalqaro anjumanlar doirasida ham butun dunyo adabiyoti problematikasi keng qamrovli tahlil qilindi. Quyida mazkur poydevor tadqiqot yo'nalishlari, metodologik qarashlar va asosiy ilmiy natijalar qisqacha ko'rib chiqiladi.

Asosiy qism. Ma'lumki, sharqning g'arb yoki g'arbning sharq madaniyati va adabiyotiga murojaat etishi o'zida sharq-g'arb ma'naviy sintezini mujassam etgan madaniy jarayonning tarkib topishiga sabab bo'lgan. Bunday sintez dunyoning barcha xalqlari madaniyatiga xos xususiyat sanaladi. Madaniy-adabiy aloqalardagi o'ziga xos an'analar, so'nggi yillarda O'zbekistonda kuzatilayotgan xalqaro aloqalardagi faollik qiyosiy adabiyotshunoslikka, xususan, o'zaro aloqalar hamda ta'sir nazariyasi, amaliyoti masalalariga jiddiy e'tibor qaratishni taqazo etmoqda. Shu o'rinda qiyosiy adabiyotshunoslikning predmeti, maqsad va vazifalari haqida mutaxassislar tomonidan turli nuqtayi nazarlar O'rtaga tashlanganligiga e'tibor qaratish lozim bo'ladi.

O'zbek adabiyoti, o'zining tarixiy ildizlari va madaniy an'analari bilan birga, doimo o'zgarish va yangilanish jarayonida bo'lgan. Qadim zamonlardan boshlab, o'zbek yozuvchilari xalqning tarixiy, ma'naviy

va madaniy qadriyatlarini aks ettirib, o'z asarlarida badiiy g'oyalarga muhrlangan. Biroq, XX asrda O'zbekistonda mustaqillik g'oyalarining rivojlanishi, jahon adabiyotining turli oqimlari va uslublarining kiritilishi bilan adabiyotimizda yangi bir bosqich boshlandi.

Jahon adabiyoti muammolarini tadqiq qilish masalasi o'zbek adabiyotida bevosita jadidchilik davridan boshlandi. Jumladan, Fitrat, Cho'lpon va keyingi davrlarda Oybek, G'.G'ulom, zamonaviy adabiyotshunoslikda F.Sulaymonova, M.Xolbekov, U.Jo'raqulov, D.Quronov, B.Karimov, U.Hamdamiy va boshqalar tarafidan jiddiy ma'nodagi ilmiy izlanishlar olib borila boshlandi. Jumladan, Abdurauf Fitratning "Adabiyot qoidalari" nomli risolasida yangi paydo bo'layotgan tur va janrlar haqida ilk ma'lumotlar berilsa [Abdurauf F. Adabiyot qoidalari. – T.: "G'afur G'ulom", 2008. 240-b.], Cho'lponning "Tagor va Tagorshunoslik" (1925) kabi ilk ilmiy risolasida yangi janrlarni qidirish masalasida qilingan ilmiy yangilik deb baholash mumkin bo'ladi. Uning ushbu ilmiy risolasi orqali o'zbek adabiyoti vakillari ilk marta Tagor nomli yozuvchi bilan tanishadi. Risola oxirida Cho'lpon shunday fikr bildiradi: "Tagorning she'rlari hammasi degunday kuyli, kuylari — xalq kuyi. Uning har bir she'ri o'z kuyi bilan xalq orasida o'quladir, u o'z she'rlariga kuylar ham topadir, nota ham yozadir. Bu ulug' kishi to'g'risida uzunroq yozishni birorta jiddiy asari o'zbekcha chiqar vaqtga qoldirib, bu safar uning bir ashulasini tizma yo'li bilan tarjima qilib beramiz" [<https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cho-lpon-rizo-tavfiqbek-1924>]. Shu ma'lumotlar bilan birga Cho'lpon yana bir yozuvchi Rizo Tavfiqbek nomli tanqidchi va uning "Hamdnoma" nomli tanqidiy asari bilan ham kitobxonlarni tanishtiradi.

Bulardan tashqari, yirik adabiyotshunos Oybek "Abdulla Qodiriyning ijodiy yo'li" (1935) monografiyasi va boshqa maqolalarida XX asr o'zbek adabiyotining taraqqiyoti muammolarini, Alexander Pushkin, Lev Tolstoy va Maksim Gorkiy singari rus adabiyoti namoyandalarning o'zbek yozuvchilariga ta'siri masalalarini yuqori ilmiy-nazariy saviyada o'rgandi. Mumtoz va zamonaviy o'zbek adabiyoti yutuqlarini qardosh xalqlarga tanishtirishda Oybekning rus tilidagi maqolalari ayrica ahamiyatga molik.

Bundan tashqari, G'.G'ulomning tarjimonlik faoliyati natijasida ham juda katta badiiy asarlar o'zbek kitobxonlari bilan tanishdi. Jumladan, G'afur G'ulom Ro'dakiyning "Qarilikdan shikoyat", Shota Rustavelining "Yo'lbarsterisidagi pahlavon" dostonidan boblar, Sa'diyning "Guliston" asarining she'riy qismini,

Jomiy va Foniy g'azallarini, Bedilning ikki ruboiysini, shuningdek I.Krilov masallarini, A.Griboyedovning "Aqllilik balosi"dan parchani, Pushkinning talay she'r va poemalarini, T.Shevchenko, A.Tolstoy, A.Fet, A.Maykov, N.Nekrasov, Jambul va Sulaymon Stalskiy, A.Surkov, Lohutiy, I.Bexer, V.Mayakovskiy, I.Frenkel, L.Xyuz, A.Tvardovskiy, M.Tursunzoda, A.Kuleshov, K.Simonov she'rlarini, o'nlab turli xalqlarning qo'shiqlarini o'zbekchalashtirdi.Bu ishlari orqali yozuvchi nafaqat rus, balki fors-tojik va tatar xalqlari yozuvchilarini o'zbek kitobxonlariga tanishtirdi. Aslida, ayni shu tarjima sohasi mustaqillikkacha va undan keyingi davrda ham eng og'riqli jihatimiz bo'lib kelgan.Chunki xorijiy asarlar bilan o'z tilida tanishish bu, albatta, ilmiy jarayonga ham sezilarli ta'sir o'tkazadigan jarayon hisoblanadi.Shuningdek, ushbu tarjima jarayonlarini rivojlantirish natijasida o'zbek adabiyotining jahon madaniyatidagi o'rni va kelajak istiqbollarini ham bevosita belgilab olishda sezilarli hissa qo'shadi.Tarjima jarayonining rivojlanishi o'zbek adabiyotining global madaniyatda qanday o'rin tutishini va uning kelajagi uchun yangi imkoniyatlarni ochishini ko'rsatadi.

O'zbek adabiyotida jahon adabiyotining ta'siri orqali yangi uslublar va badiiy g'oyalar paydo bo'ldi. Masalan, realizm va modernizm kabi oqimlar o'zbek adabiyotiga kirib kelib, ularning adabiyotshunoslar tomonidan o'rganilishi, jumladan, F.Sulaymonovning "Sharq va g'arb", U.Jo'raqulovning "Hududsiz jilva", B.Karimovning "Ruhiyat alifbosi", U.Hamdammovning "Jahon adabiyoti: modernizm va postmodernizm" kabi ilmiy risolalarida yozuvchilarning asarlaridagi modernizm va zamonaviy adabiyotshunoslikka oid muammolar, ijtimoiy masalalar chuqur aks ettirdi.Tan olishimiz zarurki, jahon adabiyoti o'zbek adabiyotiga yangi mavzularni olib keldi.O'zbek yozuvchilari jahon adabiyotidan olingan mavzular, masalan, erkinlik, inson huquqlari, ijtimoiy adolat kabi g'oyalarni o'z asarlarida keng yoritishga muvaffaq bo'lishdi. Yuqorida aytib o'tganimizdek, tarjimonlar orqali jahon adabiyotining ko'plab asarlari o'zbek tiliga o'girilgan, bu esa o'zbek adabiyotining global kontekstdagi o'rnini

mustahkamladi.Tarjima jarayoni madaniy almashuvni kuchaytirdi va o'zbek adabiyotini boyitdi.

Jahon adabiyotining o'zbek adabiyotiga chuqur kirib kelishi va ta'sir etib borishiga qaramasdan, o'zbek adabiyoti o'z milliy an'analarini va qadriyatlarini saqlab qoldi.Yozuvchilar o'zbek xalqining madaniy merosini, urf-odatlarini va tarixini asarlarida aks ettira oldilar.

Jahon adabiyotining o'zbek adabiyotiga ta'siri nafaqat ijtimoiy va badiiy sohalarida, balki o'zbek madaniyatining rivojlanishida ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayon yozuvchilarning ijodida yangilik va o'zgarishlarga olib keldi, ammo u bilan birga o'zbek adabiyotining milliy xususiyatlarini yo'qotmaslik masalasi ham dolzarb bo'lib qoldi.Jahon adabiyotining ta'siri davomida o'zbek adabiyoti jahon madaniyatiga integratsiya qilishga harakat qilindi, bu esa o'zbek yozuvchilarining ijodiy erkinligini kengaytirdi. Biroq, adabiyotda global g'oyalar va temalarning qabul qilinishi bilan, milliy adabiyotning o'ziga xos xususiyatlari va an'analarini saqlab qolish zarurati ko'rinadi.Natijalar shuni ko'rsatadiki, jahon adabiyotining ta'siri o'zbek adabiyotining rivojlanishida muhim rol o'ynaydi, lekin yozuvchilar o'z xalqining madaniy merosini unutmangani maqsadga muvofiqdir.O'zbek adabiyoti kelajakda ham jahon adabiyotining ta'siridan foydalanib, o'ziga xosligini saqlashga va yangilanishga intilishi zarur.

Xulosa.O'zbek adabiyotiga jahon adabiyotining ta'siri muhim ahamiyatga ega.Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, jahon adabiyot oqimlari, masalan, realizm va modernizm, o'zbek adabiyotining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan.O'zbek yozuvchilari jahon adabiyotidan olingan mavzular va g'oyalar orqali milliy qadriyatlarni saqlab, zamonaviy masalalarni yoritishga muvaffaq bo'lishdi.Jahon adabiyotining ta'siri madaniy almashuvni kuchaytirgan bo'lsa-da, o'zbek milliy an'analarini saqlash masalasi dolzarbdir.O'zbek adabiyoti jahon madaniyati bilan integratsiyalashishga intilishlari zarur, lekin milliy identitetni unutmaslik muhimdir.Umuman olganda, o'zbek adabiyoti yangi g'oyalar va imkoniyatlar yaratishda davom etishi, lekin o'ziga xosligini saqlashi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ekkerman I.P. Gyote bilan suhbatlar. – T.: "Yangi asr avlodi", 2021.324-b.
2. Abdurauf F. Adabiyot qoidalari. – T.: "G'afur G'ulom", 2008.240-b.
3. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cho-lpon-rizotavfiqbek-1924>
4. Jo'raqulov U. Hududsiz jilva. – T.: "Lesson press", 2018.114-b.
5. Karimov B. Ruhiyat alifbosi. – T.: "Yangi asr avlodi", 2017.274-b.
6. Hamdamov U. Jahon adabiyoti: modernizm va postmodernizm.–T.: "Akademnashr", 2020.288-b.

Dilshodabegim ABDUSATTOROVA,
ToshDO'TAU doktoranti

ERTAKLARNI O'QITISHDA MULTIMEDIA ILOVALARIDAN FOYDALANISHNING USULLARI

Annotatsiya: zamonaviy ta'lim jarayonida multimedia texnologiyalari muhim rol o'ynaydi. Ushbu tadqiqot ertaklarni o'qitishda multimedia ilovalaridan foydalanishning samaradorligini o'rganadi. Tadqiqot natijalari multimedia elementlarining talabalarning faolligini oshirishi, tushunishni yaxshilashi va interaktiv ta'limni ta'minlashini ko'rsatdi. 100 nafar boshlang'ich sinf o'quvchilari va 10 nafar o'qituvchi ishtirokida o'tkazilgan tadqiqot, multimedia ilovalari qo'llanilgan darslarda talabalarning qiziqishi va bilim darajasi sezilarli darajada oshganligini aniqladi. Bu esa kelajakda ta'lim jarayonida multimedia texnologiyalarining kengroq qo'llanilishi zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: multimedia texnologiyalari, ertaklarni o'qitish, ta'lim jarayoni, interaktiv o'qitish, boshlang'ich sinf o'quvchilari, o'quv faolligi, tushunishni yaxshilash.

Аннотация: мультимедийные технологии играют важную роль в современном образовании. В этом исследовании рассматривается эффективность использования мультимедийных приложений в обучении рассказыванию историй. Результаты исследования показали, что мультимедийные элементы повышают вовлеченность учащихся, улучшают понимание и обеспечивают интерактивное обучение. Исследование, в котором приняли участие 100 учеников начальной школы и 10 учителей, показало, что интерес и уровень знаний учащихся значительно возросли в классах, где использовались мультимедийные приложения. Это подчеркивает необходимость более широкого использования мультимедийных технологий в образовательном процессе в будущем.

Ключевые слова: мультимедийные технологии, обучающие истории, учебный процесс, интерактивное обучение, учащиеся начальных классов, учебная деятельность, совершенствование понимания.

Annotation: multimedia technologies play an important role in modern education. This study examines the effectiveness of using multimedia applications in teaching storytelling. The results of the study showed that multimedia elements increase student engagement, improve understanding, and provide interactive learning. A study involving 100 primary school students and 10 teachers found that students' interest and knowledge level increased significantly in classes where multimedia applications were used. This emphasizes the need for wider use of multimedia technologies in the educational process in the future.

Key words: multimedia technologies, teaching stories, educational process, interactive teaching, primary school students, learning activity, improving understanding

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayoni jadal rivojlanmoqda va unda multimedia texnologiyalari muhim o'rin tutmoqda. An'anaviy o'qitish usullari bilan bir qatorda multimedia texnologiyalaridan foydalanish ta'limning samaradorligini oshiradi. Multimedia texnologiyalari orqali taqdim etilgan darslar bolalarning qiziqishini oshirib, o'quv jarayonini yanada jonli va interaktiv qilish imkonini beradi.

Ertaklar, bolalar adabiyotining asosiy janrlaridan biri bo'lib, ular orqali bolalar faqatgina hikoyalar bilan tanishib qolmay, balki ma'lum bir madaniy va axloqiy qadriyatlarni ham o'rganadilar. An'anaviy usulda o'qitiladigan ertaklar bolalarga katta qiziqish uyg'otsada, multimedia ilovalari yordamida ularni yanada qiziqarliroq va ta'sirchanroq qilish mumkin.

Multimedia texnologiyalari yordamida ertaklar vizual, audio va interaktiv shaklda taqdim etilishi mumkin. Masalan, rasmlar, animatsiyalar, video

lavhalar va ovozli effektlar yordamida ertaklarning mazmuni bolalarga yanada tushunarliroq va esda qolarliroq bo'ladi. Bu esa o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini va faolligini oshiradi.

Shuningdek, multimedia ilovalari yordamida ertaklarni o'qitishda interaktivlikni ta'minlash mumkin. Bolalar multimedia ilovalari orqali ertaklarning qahramonlari bilan bevosita muloqot qilish, hikoyani davom ettirish yoki o'z versiyalarini yaratish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa ularning ijodiy fikrlashini va mustaqil o'rganish qobiliyatini rivojlantiradi.

Ushbu maqolada ertaklarni o'qitishda multimedia ilovalarining afzalliklari va ularning ta'lim jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari multimedia ilovalarining ertaklarni o'qitishdagi samaradorligini ko'rsatib, o'qituvchilarga ushbu texnologiyalarni qanday qo'llash bo'yicha tavsiyalar beradi. Shu tariqa,

maqola ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga qaratilgan amaliy ko'rsatmalarni taqdim etadi.

Materiallar va usullar. Ushbu tadqiqotda aralash metodlardan foydalanildi, ya'ni sifatli va miqdoriy usullar kombinatsiyasi qo'llanildi. Tadqiqotning maqsadi multimedia ilovalarining ertaklarni o'qitishda samaradorligini baholash edi.

Namuna. Tadqiqotda ishtirok etganlar 100 nafar boshlang'ich sinf o'quvchilari va 10 nafar o'qituvchilarni o'z ichiga oldi. Talabalar turli yoshdagi va turli maktablardan tanlandi, bu esa natijalarni umumlashtirishga yordam berdi. O'qituvchilar ham turli maktablardan bo'lib, turli ta'lim tizimlarida ishlash tajribasiga ega edi.

Sifatli ma'lumotlar yig'ish. Sifatli ma'lumotlar sinf kuzatuvlari va o'qituvchilar bilan intervyular orqali yig'ildi. Kuzatuvlar jarayonida sinf ichida multimedia ilovalaridan foydalanishning talabalar ta'lim jarayoniga ta'siri o'rganildi. Kuzatuvlar davomida talabalar multimedia ilovalari bilan ishlashdagi qiziqishlari, faolliklari va tushunish darajalari qayd etildi.

Intervyular esa o'qituvchilardan multimedia ilovalari bilan ishlash tajribalari va bu texnologiyalarni ta'lim jarayoniga qo'llashdagi qiyinchiliklar va muvaffaqiyatlar haqida ma'lumot olish uchun o'tkazildi. Intervyu savollari ochiq va yopiq shaklda bo'lib, o'qituvchilar o'z tajribalari va fikrlarini batafsil bayon qilishlari mumkin edi.

Miqdoriy ma'lumotlar yig'ish. Miqdoriy ma'lumotlar talabalar uchun o'tkazilgan oldingi va keyingi testlar yordamida yig'ildi. Oldingi testlar multimedia ilovalari qo'llanilishidan oldin o'tkazilib, talabalar ertaklar haqidagi boshlang'ich bilim darajasini aniqlashga yordam berdi. Keyingi testlar esa multimedia ilovalari qo'llanilgandan keyin o'tkazilib, talabalar bilim va tushunish darajasidagi o'zgarishlarni aniqlashga yordam berdi.

Testlar savollari ertaklar mazmuniga oid bo'lib, vizual, audio va matnli ko'rinishda tayyorlandi. Bu esa multimedia ilovalarining turli komponentlari talabalar bilim olish jarayoniga qanday ta'sir qilishini o'rganishga yordam berdi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish. Sifatli ma'lumotlar kontent tahlili usuli bilan tahlil qilindi. Kuzatuv va intervyu natijalari tematik kategoriyalar bo'yicha tasniflanib, asosiy mavzular va tendensiyalar aniqlash uchun ishlatildi.

Miqdoriy ma'lumotlar esa statistik usullar yordamida tahlil qilindi. Oldingi va keyingi test natijalari solishtirilib, multimedia ilovalari qo'llanilganidan keyin talabalar bilim darajasidagi o'zgarishlarni aniqlash uchun test usuli qo'llanildi.

Ushbu aralash metodlar yordamida olingan ma'lumotlar multimedia ilovalarining ertaklarni

o'qitishda qanchalik samarali ekanligini ko'rsatdi va kelajakda bu texnologiyalarni ta'lim jarayonida qanday qo'llash mumkinligi haqida tavsiyalar berishga imkon berdi.

Natijalar. Tahlillar bir nechta asosiy natijalarni ko'rsatdi, ularning har biri multimedia ilovalarining ertaklarni o'qitish jarayoniga ta'sirini o'rganish orqali aniqlandi.

1. Faollikning oshishi.

Multimedia elementlarini o'z ichiga olgan darslar talabalar darsga bo'lgan qiziqishlarini sezilarli darajada oshirdi. Kuzatuvlar davomida aniqlanishicha, talabalar ertaklarni o'qitishda rasmlar, animatsiyalar va videolar qo'llanilganda dars jarayoniga faolroq ishtirok etishdi. Ular o'zlarini hikoya ichiga kirib qolganidek his qilishdi va o'z fikrlarini ochiq ifoda etish imkoniyatiga ega bo'lishdi. Bu esa darslarning jonli va qiziqarli o'tishini ta'minladi. Intervyu natijalariga ko'ra, o'qituvchilar ham multimedia ilovalari bilan dars o'tishda talabalar ko'proq savollar berishlarini va munozaralarda faol ishtirok etishlarini qayd etishdi.

2. Tushunishni yaxshilash.

Rasmlar, animatsiyalar va video lavhalar kabi vizual yordamchilar talabalarga ertaklarning mazmunini yaxshiroq tushunish va eslab qolishga yordam berdi. Tadqiqot davomida o'tkazilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, talabalar ertaklar mazmunini eslab qolishlari va uni qayta hikoya qilish qobiliyatlari sezilarli darajada yaxshilandi. Talabalar ertak qahramonlari va voqealar zanjirini aniqroq eslab qolishdi va bu ularga ertak mazmunini o'rganishda katta yordam berdi. Keyingi testlar natijalari ham shuni ko'rsatdiki, vizual yordamchilar qo'llanilgan darslardan keyin talabalar ertaklar mazmunini 20% yaxshiroq eslab qolishdi.

3. Interaktiv o'qitish.

Interaktiv multimedia ilovalari talabalarga dars jarayonida faol ishtirok etish imkonini berdi. Ertaklarni multimedia ilovalari orqali o'qitish jarayonida talabalar qahramonlar bilan muloqot qilishdi, hikoyani davom ettirish yoki o'z versiyalarini yaratish imkoniyatiga ega bo'lishdi. Bu esa ularning ijodiy fikrlashini va mustaqil o'rganish qobiliyatini rivojlantirdi. O'qituvchilar intervyularida multimedia ilovalari yordamida darslar o'tishda talabalar o'zlarini ko'proq qiziqarli hikoyalar yozishga va yaratishga intilayotganliklarini qayd etishdi. Bu jarayon ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini va dars jarayonida mustaqil fikrlashlarini rivojlantirdi.

4. Miqdoriy natijalar.

Miqdoriy ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, multimedia texnologiyalari joriy etilganidan keyin talabalar tushunish darajasida sezilarli yaxshilanish kuzatildi. Test ballarining o'rtacha ko'rsatkichi 20% ga oshdi. Oldingi va keyingi testlar natijalari solishtirilganda, talabalar ertaklar mazmunini tushunish va eslab

qolish qobiliyatlari sezilarli darajada oshganligi aniqlandi. Test savollari multimedia ilovalari yordamida o'rganilgan materiallar bo'yicha berilgan bo'lib, talabalar yangi o'rganish usullariga moslashganliklarini va bu usullar ularning bilimlarini mustahkamlashda katta yordam berganligini ko'rsatdi.

Yuqoridagi natijalar multimedia ilovalarining ertaklarni o'qitishda samaradorligini ko'rsatdi va bu texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llashning ahamiyatini ta'kidlab o'tdi. Bu natijalar multimedia texnologiyalari orqali ta'lim jarayonini yanada samarali qilish imkoniyatlarini ochib beradi.

Munozara. Ushbu natijalar multimedia ilovalarining ertaklarni o'qitishda samaradorligini aniq ko'rsatadi. Talabalar multimedia orqali o'z o'quv jarayonida ko'proq ishtirok etadi, bu esa ularning bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun multimedia elementlari katta ahamiyatga ega, chunki bu yoshda ular vizual va audio stimullarga ko'proq sezgir bo'ladi.

Talabalar darslarga bo'lgan qiziqishining oshishi, ularning bilim olish jarayonini yanada samarali qiladi. Multimedia texnologiyalari yordamida darslarni qiziqarliroq qilish imkoniyati, talabalar uchun o'quv jarayonini o'yin kabi his qilish imkonini beradi. Bu esa bolalarning darslarga nisbatan ijobiy munosabatini shakllantiradi va ularning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Shuningdek, tushunishni yaxshilashda multimedia elementlari katta rol o'ynaydi. Rasmlar, animatsiyalar va video lavhalar orqali ertaklarning mazmunini yanada aniqroq va tushunarliroq qilish mumkin. Bu esa talabalar uchun murakkab tushunchalarni sodda qilib tushuntirishga yordam beradi. Interaktivlik ham talabalar bilim olish jarayoniga katta ta'sir

ko'rsatadi, chunki talabalar multimedia ilovalari orqali bevosita hikoyaning bir qismi bo'lishlari mumkin.

O'qituvchilar uchun ham multimedia texnologiyalarining afzalliklari katta. Ular darslarni qiziqarli va samarali o'tkazishlari mumkin. O'qituvchilar intervyularida multimedia texnologiyalarining darslarni o'tishda qo'l kelishi, talabalarining faolligini oshirishi va dars mazmunini oson tushuntirishda yordam berishi haqida ko'p aytib o'tilgan. Bu texnologiyalar o'qituvchilarga yangi va innovatsion usullar bilan darslarni o'tish imkonini beradi, bu esa ta'lim jarayonini yaxshilaydi.

Xulosa. Multimedia ilovalaridan foydalanish ertaklarni o'qitishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Ular o'quvchilarning darslarga bo'lgan qiziqishini oshiradi, tushunishni yaxshilaydi va ta'lim jarayonini interaktiv qiladi. Bu texnologiyalar talabalarining faolligini oshiradi, bilim olish jarayonini qiziqarli qiladi va o'qituvchilarga darslarni samarali o'tkazish imkonini beradi.

Kelgusida multimedia texnologiyalarining ta'limdagi o'rni yanada kengayishi kutilmoqda. Ta'lim tizimiga yangi texnologiyalarni joriy etish va ularni samarali foydalanish, talabalar uchun ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi. Bu esa kelajakda bilimli, qobiliyatli va ijodiy fikrlaydigan yosh avlodni tayyorlashda katta ahamiyatga ega. Shu bois, ta'lim tizimida multimedia ilovalarining keng qo'llanilishi va ularning rivojlanishi zarur.

Yuqoridagi tahlillar va natijalar multimedia ilovalarining ertaklarni o'qitishda qanchalik samarali ekanligini ko'rsatadi va ularning ta'lim jarayonida muhim o'rin egallashini tasdiqlaydi. Ta'lim tizimida multimedia texnologiyalarining keng qo'llanilishi orqali bolalarning bilim olish jarayoni yanada boy va qiziqarli bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xasanov N. "Multimedia texnologiyalari va ta'lim jarayoni". – Ta'lim va fan:, (2018). 2(3), 45-53.
2. Usmonova M. Zamonaviy ta'limda multimedia ilovalari. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. (2020)
3. Karimova D. "Multimedia ta'lim dasturlarini yaratish." Pedagogik mahorat, (2019). 4(1), 67-75.
4. Raxmatov O. Multimedia texnologiyalarining ta'limdagi o'rni. – Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti. (2017).
5. Bo'ronov A. "Boshlang'ich sinflarda multimedia vositalaridan foydalanish." O'zbekiston pedagogik jurnali, (2021). 3(2), 29-36.
6. Qodirova Z. "Multimedia yordamida ta'limni interaktiv qilish." Ta'lim innovatsiyalari, (2020). 1(4), 12-19.
7. Abduraxmonov K. Ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari. – Toshkent: O'zbekiston davlat nashriyoti. (2016).
8. Xorijiy adabiyotlar.
9. Anderson, R. E. (2003). "Multimedia and its impact on learning." Educational Technology Research and Development, 51(4), 15-23.
10. Mayer, R. E. (2009). Multimedia Learning. Cambridge University Press.
11. Clark, R. C., & Mayer, R. E. (2016). E-Learning and the Science of Instruction: Proven Guidelines for Consumers and Designers of Multimedia Learning. John Wiley & Sons.

Rayhona RAXMATOVA,
Sharof Rashidov nomidagi SamDU I bosqich doktoranti

“MASHAQQATLI HAYOT SO‘QMOQLARI”DA XALQ OG‘ZAKI IJODI: MAQOLLARNING O‘ZIGA XOSLIGI

Annotatsiya: maqolada Zulfiya Qurolboy qizining “Mashaqqatli hayot so‘qmoqlari” romanida uchraydigan maqollar tahlili berilgan. Xalq og‘zaki ijodining bir qismi bo‘lgan maqollarning romandagi o‘rni atroflicha yoritilgan. Maqollarning badiiy asarlarga mazmun berishi va ta’sir kuchini oshirishi roman tahlili orqali ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: maqol, hikoya, ibora, Nazira, Samar, qasos, obraz, ruhiyat, sovchilik va b.q.

Аннотация: в статье анализируются пословицы, встречающиеся в романе Зульфии Куролбой кызы “Трудности жизни.” Роль пословиц, являющихся частью устного народного творчества, в романе подробно освещена. Анализ романа показывает, что пословицы придают содержание и усиливают силу воздействия на художественные произведения.

Ключевые слова: пословица, рассказ, фраза, Назира, Самар, месть, образ, психология, сватовство и т.д.

Annotation: the article analyzes proverbs found in Zulfiya Kuroloy qizi’s novel “Trails of a Difficult Life”. The role of proverbs, which are part of oral folk art, in the novel is covered in detail. Through the analysis of the novel, it is shown that proverbs give meaning to literary works and increase their impact.

Key words: proverb, story, phrase, Nazira, Samar, revenge, image, psyche, matchmaking, etc.

Xalq og‘zaki ijodining bir qismi bo‘lgan maqollar barcha yoshdagilar uchun birdek tushunarli mavzu sanaladi. Maktabdagi o‘qish vaqtlaridan boshlab o‘quvchilar ongiga singib ketgan maqollar haqida gap ketganda hamma ozmi ko‘pmi o‘z fikrini bildiradi. Ma’lumki, maqollar tugallangan va lo‘nda bayon qilingan gap qolipidagi mazmunli fikrdir. Asrlar mobaynida shakllanib, sayqallanib, avloddan avlodga o‘tib kelayotgan maqollar orqali kishi o‘z fikri va nutqini yanada ta’sirlroq va aniqroq ifodalab bera oladi. Maqollarni nutqda qo‘llash orqali notiq fikrining ta’sir samaradorligi yanada oshadi. Badiiy adabiyotda qo‘llash orqali esa, yozuvchi o‘quvchi e’tiborini jalb qila olib, asar badiiyligini oshiradi. O‘zbek adabiyotining nodir namunalaridan bo‘lgan “Zarbulmasal” asari ham to‘liq maqol va masal ustiga qurilgani barcha o‘quvchilar uchun ma’lum. Maktab darsliklaridan ma’lum bo‘lganidek, “Zarbulmasal” arabcha “zarb va masal” so‘zlarining qo‘shilishidan hosil bo‘lib “masallar yig‘indisi” ma’nosini beradi. Ushbu asarda 400 ga yaqin maqol va 15 dan ortiq hikoyadan foydalanilgan. Ana shu maqollar asar ta’sirchanligi va ma’nosini oshirishga xizmat qilgan. Bugungi kunda ham badiiy asarlarda maqollardan foydalanish o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Ko‘plab asarlarda maqollardan o‘rinli foydalanib kelinmoqda. Ana shunday asarlardan biri bugungi kun ayol ijodkorlaridan bo‘lgan Zulfiya Qurolboy qizining “Mashaqqatli hayot so‘qmoqlari” romanidir. Ushbu romanda yozuvchi xalq og‘zaki ijodining ajralmas qismi hisoblanmish maqoldan ko‘p hollarda mazmunni yanada aniqroq bayon etish uchun o‘rinli foydalangan. Yozuvchi asarni yozish uchun asar bosh qahramoni bo‘lgan Nazira Shodmonovani bir necha yil mobaynida kuzatib, uning hayot faoliyatini chuqur o‘rganishga harakat qilgan.

Tahlilga kirishishdan oldin aytib o‘tish joizki, asli qashqadaryolik bo‘lgan yurtimizdagi birinchi tadbirkor ayol Nazira Shodmonova hayoti davomida turli qiyinchiliklarni boshidan kechirgan. Mashaqqatli hayot yo‘lini bosib o‘tib, butun umri davomida halol mehnat qilgan ayol. Har qanday sharoitda ham o‘ziga bo‘lgan ishonchini yo‘qotmay, doim oldinga intilgan va hayot qiyinchiliklari oldida esankirab qolmaslikka harakat qilgan matonatli ayol sifatida gavdalanadi.

Yozuvchi romanni yozar ekan, uni yozishda ta’sirdorlikni oshirish va badiiylashtirish maqsadida ko‘p o‘rinlarda xalq og‘zaki ijodining sarmahsul janridan biri maqollarga murojaat qiladi. Undan tashqari, romanda iboralarning ham o‘z o‘rnida qo‘llanilib, roman ta’sirchanligini oshirganligining guvohi bo‘lish mumkin.

Hozirgi kunda deyarli qo‘llanmaydigan va ahamiyatga ega bo‘lmagan, ammo, o‘zgacha ma’no bildiradigan maqollardan biri ham aynan ushbu romanda qo‘llangan. Qishloqning eng ko‘zga ko‘ringan qizlaridan biri bo‘lgan, Hamrobuvinining qizi o‘n besh yashar Nazirani qishloqdagi eng abjir va gapga chechan kampirlaridan biri Rajab momo so‘rab kelganda, gapni o‘z o‘rniga qo‘yib shunday degan edi:

... “– *Bo Xudo, bola emish! Allaqachon bo‘yi yetgan uningni! Ota-bobolarimiz nima degan, ayt-chi? Qiz bolani do‘ppi bilan ur, yiqilmasa, erga beraver! Bu bir hikmat. Tengi chiqsa tekin ber, degan gaplaram bejiz aytilmagan, Hamro*”.

Bu maqol orqali yozuvchi xalqimizning qadimdan mana shu maqol orqali ko‘rsatilgan udumga amal qilishini bilish mumkin, ya’ni, qizning bo‘yi yetar yetmas, uni tengi chiqsa tekin ber qabilida uzatib yuborish odat tusiga kirib qolgan. Yana bir o‘rinda buni Hamrobuvinining gaplaridan ham kuzatish mumkin:

(... U nabira qizlarini uzatish haqidagi gap negadir Naziraga yoqmasligini bilardi. Shunday kezlarda qizi o'zining yoshligini eslab o'tsa kerak, juda g'amgin bo'lib qoladi. Lekin Hamrobuvi ming qilsayam, burungining odami-da, **qiz bolani telpak bilan ur, yiqilmasa erga beraver** degan gap qo'rg'oshinday qulog'iga quyilgan emasmi, qizlarni iloji bo'lsa ertaroq uzatib yuborish tarafdori) [329-b].

Yozuvchi ana shu sovcilik masalasi tasvirini anqiroq ko'rsatib berish uchun maqollardan o'z o'rnida foydalangan. Hamrobuvining ichki fikrlarini ifodalashda va Rajab momoning fe'lini ko'rsatishda keltirilgan maqollar orqali asar mazmuni yanada boyigan. Hamrobuvi Rajab momo haqida fikr yuritar ekan, uning fe'l-atvorini aniqlab tushunish va xulosa qilishga harakat qilardi: ...To'g'ri, **onasini ko'rib qizini ol**, deyishadi. Lekin onasini ko'rib qizingni ber deyish ham joiz. Olma o'z darxidan uzoqqa tusharmidi... ana, bolalar. Ular odamning kimligini yaxshi bilishadi. Rajab momo yonlaridan o'shshayib o'tib borayotganini ko'rishsa bas, qo'rqanlaridan tosh qotib qolishadi... [27-b]

Rajab momo haqida o'ylar ekan uning yoshligidagi holatlarini ko'z o'ngidan o'tkazardi. Bolasi Jalilni maktabga berib, tugun ko'tarib sinfxona derazasi tagidan ketmaganlari esiga keldi. Hatto muallim keting, bu yer maktab desa ham, bo'sh kelmay uni ham urushib berganlari Rajab momo xarakterini ko'rsatib beradi: ...Axir qursog'i bo'sh bolaning kallasiga bilim kiradimi? **Och bachchag'ar, qoch bachchag'ar**...[28-b] Bu ham yetmagandek, kimdir erkatoyi Jalil bilan tortishib qolgudek bo'lsa, uning onasi bilan yoqavayron bo'lib urushib kelar edi. Axir bekorga, xuddi Hamrobuvi aytganidek: **"Beshak, har kimniki o'ziga aziz, tipratikan ham bolasini "yumshog'im" deydi, qo'ng'iz "oppog'im"**. [29-b] Shunday ekan Hamrobuvi "Teng tengi bilan, tezak qopi bilan" qabilidagi maqolga amal qilib, shu o'rinda u bir fikrga keladi: "...bir nechta muallimi Hamrobuvining o'ziga maqtab gapirgan, allambalo zehni bor, Qarshi yo Samarqandda o'qiting deyishgan. Qiz bolani musofir yurtida-ku o'qitishninig iloji yo'q, har qalay **ko'rpaga qarab oyoq uzatgani ma'qul**, lekin maktabni tugatib olishiga rozi bo'ladi" [30-b]. Ammo Rajab momo maqsadiga yetmay qo'ymaydi, bir tomonlama hujumga asoslangan gurungni o'z foydasiga hal qilishga harakat qilib, **"temirni qizig'ida bosish kerak"** [32-b] qabilidagi gapga amal qiladi. **"Keyingi pushaymon, o'zingga**

dushman" [32-b] ekanligini bildirib qo'yib, **"Ona rozi – Xudo rozi!"** [30-b] ekanligini ham eslatib o'tadi va ko'zlagan maqsadiga erishadi.

Kimsan, qishloqning eng gerdaygan, do'ppisi yerga tushsa, pul berib oldiradigan Jalilning rafiqasi Naziraning, shu qishloqqa ichkuyov bo'lib kelgan Samar bilan adovati bor edi. To'g'rirog'i, Naziraning emas, Samarining ichida Naziraga nisbatan nafrat va o'ch olish hissi alanga olgan edi. Shu sababdan, Naziradan o'ch olishni o'ziga maqsad qilib olgan edi. Yozuvchi, Samar obrazini ochib berishda, uning ruhiyatini ko'rsatishda yana bir qator maqollardan foydalanib, Samar obrazini ochib bergan. Nazira bilan o'rtasida kechgan dahanaki jangda ko'pchilik oldida izza bo'lgan Samar o'sha paytning o'zidayoq qasosni ko'ngliga tugib qo'yadi: "...bir yomon o'y, bir yomon qasam Samarlangning miyasi-yu qalbiga chaqmoqday urildi: **"hali tug'ilganlaringga pushaymon qildirmasam... hali qarshimda tiz cho'ktirib yalintirmasam otimni boshqa qo'yaman! Tamom-vassalom! Gap bitta, Xudo bitta!"** [39-b]. Samar tabiatida qora illatlar ko'p edi. Uning qaysi ishni boshidan tutsa o'xshamasligi alam qilar edi. Shuning uchun boshqalarni ayblab, ulardan kamchilik topib rohatlanar edi va atrofidagilarga yomonlik tilab, o'zidan kuchsizlarga hukmini o'tkazishga harakat qilar edi. Ana shunday kishilardan biri **"yon qo'shnisi – jon qo'shnisi"** [58-b] bo'lgan Noroy semiz edi. Samar u bilan dastavval "do'stona" suhbatlashmoqchi bo'ladi. Noroydan salbiy javob olgach, yolg'on aralash gaplar bilan uni qistovga olib, o'z aytganini qildirar boshlaydi. Shu orada, Naziradan qasos olishni ham esidan chiqarmay **"Yotib qolguncha, otib qol"** [80-b] qabilidagi gapga amal qilib, o'ch olish maqsadida, to'y kuni Nazirani olib ketish uchun kelgan mashina tagiga mix qoqilgan bir taxta bo'lagini tashlab qo'yadi. Biroq, haydovchining chaqqonligi sabab, o'ch olish sal keyinroqqa surildi. Samarining ta'biri bilan aytganda, **"Buzoqning yugurgani somonxonagacha..."** [80-b] Bu orada bor-yo'q qilgan ishi "Alining alomini Validan olish", ya'ni, Noroyga zug'um qilish bo'ldi. Shu kabi, ta'rif-tavsiflar, iboralar va turli maqollar keltirish orqali yozuvchi Samar obrazini va uning ichki olomini ko'rsatib bergan.

Asar mutolaasi davomida bu kabi holatlarni ko'plab uchratish mumkin. Yozuvchi qanday voqeani tasvirlashidan qat'iy nazar, albatta xalq og'zaki ijodining bir qismiga murojaat qilgan. Aynan maqollardan bo'lmasa-da, iboralar, turli o'xshatishlardan foydalanib asar badiiyligini oshirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zulfiya Qurolboy qizi "Mashaqqatli hayot so'qmoqlari" – Toshkent: "Read book" nashriyoti, 2024. 575-b.
2. Saidov Akmal "Qiyosiy adabiyotshunoslik" – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020. 767-b.
3. <https://uz.wikipedia.org>
4. O'zME. Birinchi jild. — Toshkent, 2000.

Feruza AMINOVA,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti
universiteti tayanch doktoranti
feruzaaminova98@gmail.com

SUYUNDIK MUSTAFO NUROTOIY ASARLARIDAGI LEKSIK DIALEKTIZMLAR VA ULARNING STILISTIK-FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: maqolada Suyundik Mustafonurotoiyning “Ko'ngil sadolari” to'plamidagi “Uyat” hikoyasi asosida leksik dialektizmlar va dialektal uslub tahlil etilgan. Asarda uchraydigan dialektizmlar qipchoq lahjasi xususiyatlarini aks ettiradi. Dialektal birliklar hikoyaning tabiiyligi, milliy ruhi va obrazlar ifodasini kuchaytiradi. Maqola bu so'zlarning adabiy va uslubiy ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: *Suyundik Mustafonurotoiy, “Ko'ngil sadolari”, “Uyat” hikoyasi, dialektal uslub, leksik dialektizmlar, qipchoq lahjasi, xalqona so'zlar, mahalliy kolorit, badiiy til, adabiy tahlil.*

Annotation: this article analyzes lexical dialectisms and dialectal style based on the short story “Uyat” from Suyundik Mustafonurotoi's collection “Ko'ngil Sadolari.” The dialectal words found in the story reflect features of the Kipchak dialect. These dialectal elements enhance the natural flow, national spirit, and expressive depth of the characters. The study explores the literary and stylistic significance of these words.

Key words: *Suyundik Mustafonurotoi, Ko'ngil Sadolari, Uyat story, dialectal style, lexical dialectisms, Kipchak dialect, vernacular words, local color, literary language, stylistic analysis.*

Аннотация: в статье проведён анализ лексических диалектизмов и диалектального стиля на основе рассказа “Уят” из сборника “Кўнгил садолари” Суюндика Мустафо Нуротой. Диалектизмы, встречающиеся в произведении, отражают особенности кипчакского диалекта. Диалектные единицы усиливают естественность повествования, национальный колорит и выразительность образов. В статье раскрывается литературное и стилистическое значение этих слов.

Ключевые слова: *Суюндик Мустафо Нуротой, Кунгил садолари, рассказ Уят, диалектальный стиль, лексические диалектизмы, кипчакский диалект, народные слова, местный колорит, художественный язык, литературный анализ.*

Nurotalik yozuvchi Suyundik Mustafonurotoiy 1950-yil 15-martda Navoiy viloyati Nurota tumanidagi Avazsoy, Chashma qishlog'ida tug'ilgan. 1957-1965-yillarda Chashma qishlog'idagi 10 ta maktabda, 1965–1967-yillarda Nurotadagi birinchi maktabda, o'rta ta'limni 1967-yilda Pushkin nomidagi o'rta maktabda tamomlagan. 1972-yilda Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika institutini (hozirgi universitet) tamomlagan. Uning “Ko'ngil sadolari” hikoyalar to'plamida turli xil dialektizmlar, xalq og'zaki ijodi na'munalari uchraydiki, bu kitobda dialektal uslub yaqqol ko'zga tashlanadi. Zero, “Kitob bunday ibora va hikmatlarga, o'ziga xos metaforik tasvirlarga, ayniqsa, o'zbek adabiy tili xazinasidan joy olishga munosib yangidan yangi so'zlarga boydir.”[2 : 221] Ushbu asarni to'lig'icha tahlil etadigan bo'lsak, unda qipchoq lahjasining leksik (māmā, bāvā, lačak) , morfologik (qāmayik, sizdi, ertanam), fonetik (žāman, qāsin, žigit) , qolaversa, sintaktik xususiyatlari

namoyon bo'lganligining guvohi bo'lamiz. Asarda ko'plab og'zaki tilda ishlatiladigan iboralar (Objo'shga tushgan muzdāj) orqali real hayotdagi dialogga yaqinlik yaratilgan. Ularning o'ziga xos uslubiy xususiyatlarini o'rganish orqali nafaqat tilshunoslik, balki, adabiyotshunoslik sohalariga ham yangi nazar tashlash imkonini beradi. Bu kabi asarlar tilshunoslik va adabiyotshunoslikda alohida ahamiyatga ega, chunki ular nafaqat tilning turli aspektlarini ko'rsatadi, balki, xalqning madaniy merosi, tafakkur tarzini va dunyoqarashini ham aks ettiradi. Suyundik Mustafonurotoiyning ishlari adabiyotshunoslar uchun katta ilmiy ahamiyatga ega. Ushbu asarning birgina “Uyat” hikoyasi uslubi va leksikasini tahlil etamiz.

Hikoyada dialoglar keskin, emotsiyaga boy. Bu dialektal uslubiy yondashuv obrazlarning hissiy holatini aniq ko'rsatib beradi, o'quvchini voqea ichiga tortadi, shuningdek, xalq orasida keng ishlatiladigan so'zlar va iboralar mavjud (āttānga la'nat, birdāj

āg'zimga qum qo'ydi, ārpāsini xom ōrippidim). Bu hol hikoyaning tabiiyligini oshiradi va dialektal uslubni yaqqol yuzaga chiqaradi:

— Nega to'xtatasan? Otangni arpasini xom o'rippidim?

— Endi momo... kattalar uyat bo'ladi, deyishyapti.

— Kattang anov Sanamma? Attangga la'nat, birday og'zimga qum qo'ydi-da. [2 : 119]

Hikoyada uchraydigan qipchoq lahjasiga oid dialektizmlar:

Dialektal soʻz/ibora	Adabiy tildagi shakli	Izoh
Māmā	Buvi, kampir	Qari ayolga nisbatan, onaning onasiga nisbatan ishlatiladi.
Oblasdān	Viloyatdan	Bu soʻz oʻzlashma qatlamga mansub boʻlib, ruscha “oblast” soʻzining ogʻzaki nutqda, asosan, shevalarda saqlanib qolgan varianti
Ānov	U, oʻsha, ana bu , mana bu	Koʻrsatish olmoshining dialektal koʻrinishi
Ōñir	Chet, yon	Nurota shevasida kiyimning yon qismi, chetlari yoki parchalari maʼnosida ishlatiladi.
Māñlāy	Peshona	Qipchoq va oʻgʻuz lahjalarida qoʻllaniladi. Fonetik jihatdan qalin unli bilan aytiladi.
Lačag	Roʻmol, bosh kiyim	Ayollar boshiga bogʻlab yuradigan mato yoki roʻmol turi
Māldōxtir	Shifokor, tabib	Moldo — dialektizm, arabcha “molloh” soʻzidan boʻlib, diniy bilimli kishi. Doʻxtir — ruscha “доктор” soʻzidan oʻzlashgan soʻz. Yigʻma, dialektal birlik Diniy va tabobat bilimini aralashtirib ishlatadigan odam (hazilomuz ifoda)
Čeča	Kelinoyi	Aka yoki ukaning xotini
Rajon	Tuman	Dialektal uslubda tez-tez uchraydigan, xalq ogʻzaki nutqda saqlanib qolgan oʻzlashma birlik. Fransuzcha “rayon” → rus tiliga oʻtgan → oʻzbek tiliga rus tili orqali oʻzlashgan.
Puttiq qilmoq	Kayfiyatni buzmoq	Kinoya, masxara aralash gapirish yoki kulish maʼnosida ishlatiladi.
Ulim	Oʻglim	Navoiy, Buxoro, Qashqadaryo, Samarqand viloyatlari qipchoq lahjalarida keng tarqalgan: oʻgʻil farzand.
Kista	Choʻntak	Kissa shaklida ham boshqa tumanlarda uchraydi. Qipchoq va oʻgʻuz lahjalarida uchraydi, fonetik variant. Fonetik + leksik dialektizm
Dākumen	Hujjat	Bu soʻz oʻzlashma qatlamga mansub boʻlib, Ayrim hollarda fonetik oʻzgarishlar bilan: “dokumin”, “dukument” shaklida qoʻllanishi mumkin.
Āllāgʻajtib	Chalkashtirib	Kontekstda odamning hayotini chalkashtirib yuborgan, uni gʻij-gʻij qilib tashlagan maʼnosida ishlatilgan.
Shundaychin	Shunday qilib, shu tarzda	Qipchoq lahjasida bu soʻzni <i>shuytib</i> shakli ham uchraydi.
Pārtmājlis	Partiya majlisi	Oʻzlashma qatlamga mansub soʻz - <i>partiyaga majlis</i> soʻzi qoʻshilib shu tarzda yangi dialektizm hosil qilgan.
Vigāvār	Hayfsan	<i>Vigovar</i> — xalq ogʻzaki nutqda ishlatiladigan, rus tilidan oʻzlashgan “выговор” (tanbeh) soʻzining talaffuziy koʻrinishi boʻlib, adabiy til ekvivalenti “tanbeh” yoki “hayfsan”dir.
Čačōq	Sochiq	Baʼzi shevalarda kichik mato, roʻmolcha degan maʼnoni bildiradi. Bu yerda chachiq tutmoq iborasi yolgʻon, bahona, arzimagan narsa bilan koʻngil olish yoki chalgʻitmoq maʼnosida: “ <i>Tilimdi qichitma, bola. Bor, oʻsha kattalaringdi qoʻliga chachiq tut. Soyam tushib turibdi, deysan.</i> ” [2 : 121]
Akkanam-dakkanam	Tez-tez, ketma-ket, bir-bir ortidan, koʻp marotaba	“ <i>Pulga akkanam-dakkanam sotdi...</i> ” Bu yerda <i>unisi ham bunisi ham</i> degan maʼnoda kelgan.[2 : 121]
Obžōshga tušgan muzdāj	Hayajonlanmoq, jahli chiqmoq, gʻazab otiga minmoq.	“ob” (suv) + “joʻsh” (qaynash, harorat, gʻazab). “ <i>Kampir objoʻshga tushgan muzday eridi-qoldi.</i> ” Bu yerda <i>kampir issiq suvga tushgan muzdek erib, gʻazabdan qaytgani ifodalangan.</i> [2 : 121]
Gurun	Suhbat, muloqot	Kontekstda boʻsh gap, gʻiybat maʼnosida: <i>Kechki payt mahalladagilar gurun qilib oʻtirishardi.</i> [2 : 121]

Kiyim-kechak atamaları orqali xalqning turmush tarzini, kiyinish madaniyatini aks ettiradi: *Odamgina chit ko'ylakning ustidan kiyilgan yaktak kamzulning o'ngirlari qadamiga mos silkinishdan tindi*. Bu holatda *kamzulning o'ngirlari* — ya'ni, yaktak (yengil ustki kiyim) chetlari yoki yonlarining harakatlanishi nazarda tutilmoqda. Mana shu parchadagi yaktak so'ziga to'xtaladigan bo'lsak, *yaktak* — dialektal so'z emas, u o'zbek adabiy lug'atida mavjud, ammo hozirgi kunda keng qo'llanilmaydi. Ma'lum hududlarda, asosan, qishloq aholisi nutqida qo'llanilgani sababli unga dialektal uslub yaratishda xizmat qiladigan xalqona leksik birlik sifatida qarash mumkin. Asarda bu kabi so'zlarning qo'llanishi obrazlarning tabiiyligi va mahalliy koloritni kuchaytiradi. Shunday ekan bunday so'zlarni "dialektal uslubdagi xalqona

birlik" deb atash eng to'g'ri yondashuv bo'ladi. Asarda bunday so'zlarni ko'plab uchratish mumkin: *Dastorpech o'ralgan qalin ro'moli ostidan ter chiqib manglayiga tegib turgan gardishi yiltiradi*. [2 : 119] Ushbu gapdagi *Dastorpech* so'zi ham adabiy tilga mansub, ammo bugungi kundagi badiiy matnlarda ko'proq dialektal uslub yaratishda xizmat qiluvchi xalqona so'z. Bu so'z o'zbek adabiy tilida kamroq ishlatiladi, ko'proq qipchoq lahjalarida (xususan, Navoiy, Buxoro, Samarqand viloyatlarida) ayollarning bosh kiyimi ma'nosida ishlatiladi. Bunday so'zlar yozuvchining xalq tiliga yaqinligini, real muhitni tabiiy aks ettirishga intilishini ko'rsatadi. *Gardishi* so'zini yuqoridagi misol va fikrlar asosida tahlil etadigan bo'lsak, quyidagicha fikrga kelish mumkin:

Adabiy tildagi ekvivalenti	Badiiy uslubda	Dialektal uslubda("Umid" hikoyasida)
Sirt, aylana (buyumning aylanma sirti)	Taqdir, dunyo	Ro'molning chambaragi

"Uyat" hikoyasida dialektal uslubni shakllantirish uchun xizmat qilgan dialektizmlar bir necha bor takrorlanadi. Quyida ularning statistikasi aks etadi:

Hikoyada takror ishlatilgan leksik dialektizmlar	Takrorlar soni	Ushbu so'zlar keltirilgan o'rinlar
Oblast	3 marta	1. <i>Xatni oblastdan kelgan kattaning o'zi chaqirib oladi.</i> 2. <i>Bular oblastdan, rayondan kelgan kattalar bo'lsa.</i> 3. <i>Xatni menga bering, o'zimizni kattalarga bildirmay, oblastdan kelgan eng zo'riga beraman.</i>
Anov	3 marta	1. — <i>Kattang anov Samanma?</i> 2. <i>Senga aytgancha anov devorga aytaman.</i> 3. <i>Meni umrim qora mehnatda o'tganini anov qora kuchuk ham biladi.</i>
Checha	3 marta	1. — <i>Checham tushmagur-a, yana nima bo'ldi?</i> 2. — <i>Endi gapga tushunmadingiz-da, checha.</i> 3. <i>O'ylab-o'ylab astagina kampirni chechalab yoniga cho'kdi.</i>

Suyundik Mustafo Nurotoiy ijodida, ayniqsa "Ko'ngil sadolari" to'plamidagi "Uyat" hikoyasida qo'llanilgan leksik dialektizmlar asarning badiiyligini oshiruvchi, obrazlarni jonlantiruvchi va mahalliy koloritni kuchaytiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Muallif Nurota vohasi shevasiga mansub bo'lgan "momo, bovo, lachak, dastorpech, kista, checha, gurung, vigovar" kabi so'zlardan foydalanib, qahramonlar nutqini jonlantirgan, ularni ijtimoiy muhitga, voqelikka yaqinlashtirgan. Mazkur dialektizmlar orqali yaratilgan dialektal uslub asar tili va mazmunining xalqona, hayotiy ohangda bo'lishiga xizmat qiladi. Bu esa

o'quvchiga tanish muhitni eslatadi, obrazlarning ichki dunyosi va ijtimoiy tabiati chuqurroq ochiladi. Leksik dialektizmlar matnda nafaqat tasvir vositasi, balki stilistik yukga ega bo'lgan badiiy birlik sifatida namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, Suyundik Mustafo Nurotoiy ijodi o'zbek adabiy tilining xalqona qatlamini chuqur o'rganishga, dialektal uslubning badiiy-funksional imkoniyatlarini tahlil qilishga boy material beradi. Bu esa tilshunoslikning dialektologiya, stilistika va badiiy tilshunoslik, adabiyotshunoslik sohaları uchun alohida ilmiy va amaliy ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ashirboyev S. O'zbek dialektologiyasi. — Toshkent, 2021.
2. Nuratoy. S.M. Ko'ngil sadolari. — Toshkent, 2024.

Guljahon ATABAYEVA,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
O'zbek filologiyasi fakulteti 1-bosqich tayanch doktoranti

FARIDA AFRO'ZNING "TASBEH" DONALARI QATIDAGI BADIYYAT

Annotatsiya: har bir jabhada bo'lganidek, zamonaviy o'zbek she'riyatida ham uslubiy va janriy o'ziga xosliklar ko'zga tashlanmoqda. Tezkor zamonda she'riyatda lakonizm orqali tasvir, hissiyot va xulosa berish "tasbeh", ya'ni uchliklar, bir qatorli yoki ikki qatorli she'rlarda ko'zga tashlanmoqda. Ushbu maqolada Farida Afro'z "tasbeh"lari va uning o'ziga xos janr va uslubi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: "Tasbeh", "hayku", uchliklar, "tersena", tafsil.

Аннотация: как и в каждой области, в современной узбекской поэзии также проявляются стилистические и жанровые особенности. В современную эпоху выражение образов, эмоций и выводов через лаконизм в поэзии подчеркивается в форме "тасбехов", то есть трехстиший, однострочных или двухстрочных стихотворений. В этой статье будут рассмотрены "тасбехи" Фариды Афруз и ее уникальный жанр и стиль.

Ключевые слова: "Тасбех", "хайку", триоли, "терсена", деталь.

Annotation: as in every field, stylistic and genre peculiarities are also evident in modern Uzbek poetry. In the modern era, the expression of images, emotions, and conclusions through laconicism in poetry is emphasized in the form of "tasbehs", that is, triplets, one-line or two-line poems. This article will discuss the "tasbehs" of Farida Afro'z and her unique genre and style.

Key words: "Tasbeh", "haiku", triplets, "tersena", detail.

Zamonaviy o'zbek she'riyatining vakilasi, dilbar shoira, deputat Farida Afro'zning 2007-yilda nashr etilgan "Tasbeh" to'plamidagi uchliklarni rus tiliga tarjima qilgan Ravilya Ablyuk asarning so'z boshida shunday deydi: "Ta'qdir taqozosi bilan Farida Afro'z bilan tanishib qoldim (ushbu fikrlar rus tilidan tarjima qilindi). To'g'risini aytсам, o'zbek shoirlarini ko'p bilmayman. Afro'zdan o'z she'rlaridan o'qib berishini so'radim va men hayrat dunyosiga tushdim. Va hammasi shundan boshlandi. Men ko'p o'qiyman, she'riyatni sevaman va afsusdamanki, "yonimdan oqqan suv"ni bilmaganimdan. Shoiraning o'zlari aytganidek:

*Men seni juda ko'p axtardim,
Dunyoni gir kezdim, tashna, bemajol
Oldimdan oqqan suv.*

Dunyoning turli xalqlari she'riyati menga tanish: fransuz, ingliz, yapon, hatto afrika she'riyati. Afro'z she'rlari yaqinimda va shu bilan birga uzoqlarda ekanligining sababi, Afro'zning zamonaviy, shu bilan birga buyuk she'riyatiga eltuvchi yo'lining yo'qligi edi, xolos. Nima uchun? Keyin o'zim uchun javob topdim. Birinchidan, tarjimaning yo'qligi, yetarli axborotning yetishmasligi, reklamaning yo'qligi va yana shoiraning kamtarligi uning o'zga til vakillariga ma'lum bo'lishi uchun to'sqinlik qilgandi.

Qatorma-qator, uchlikma-uchlik Afro'z she'rlariga sho'ng'ir ekanman, o'zim uchun ulkan va noma'lum olamlar eshigini ochdim. Har uchlik oldidan, go'yo nafasimni tutib, xuddi bolalikdagi kabi yangi mo'jizani kutardim. Bu mo'jizalar esa buyuk shoiraning qalami bilan yaratilgan edi... Ayniqsa, shoira qalbining buyukligi, she'rlardagi falsafiylik, vatanparvarlik va uning

o'z xalqiga bo'lgan chuqur hurmat hissi meni hayratga soldi. Xalq donishmandligidan sara injularni yetkazuvchi, tashuvchi sifatida Farida Afro'z o'z ildizlarini chuqur anglagan shaxsiyat egasidir. Uning ijodi, go'yo "Hayot qo'llanmasi", "Insonshunoslikka kirish" darsligidir. U "Tasbeh" deb nomlanuvchi she'riy shaklning asoschisi. Shuningdek, bu asarda qisqartmalar tarzidagi "Fiqrallar" ham o'rin olganki, u siz-u bizga koinot, butun olam sirlariga sho'ng'ishga va qalb dunyongizni yoritishga yordam beradi. Hayrat meni tarjimaga ilhomlantirdi. Bu mening ilk ishim. Hayajonim, shoira Afro'zga bo'lgan hurmatim va shior bo'lishga arziqli misralarni hamma o'qisin, degan tilak sabab, balki men tarjimada nimanidir o'tkazib yuborganman, o'quvchiga yetkazolmagandirman... Kitobxon! She'riyatdan taralayotgan nur ila yoritilgan hayotda yashash – ajoyib! Faridaning taxallusi Afro'z – "nur taratuvchi" ekanligi bejizga emas. Shuning uchun bir bora bo'lsa-da, Farida Afro'z she'riyati nuridan bahramand bo'lishingizni tilayman".

*Quyushqonga sig'mas ijodkor,
Sarhad uning o'limi – demak,
Chegaradir unga qabriston.*

O'zbek she'riyatiga Haqqa bo'lgan ishq nuri taralib turgan xalqona ohanglari bilan kirib kelgan shoira Farida Afro'z bu uchligi bilan go'yo XXI asr she'riyatining uslubiy va shakliy izlanishlarining o'ziga xosligiga ta'rif berayotgandek, nazarimda. Zero, yuksak texnologiyalar, sun'iy intellekt davrida zamonaning har bir jabhasi tezkor oqimda oqayotgandek, go'yo. She'riyat ham bundan mustasno emas. XXI asr she'riyatidagi izlanishlar, xoh shakliy bo'lsin, xoh uslubiy — o'quvchiga estetik zavq beribgina qolmay, kitobxonni fikrlashga, chuqur

mushohada etishga chorlaydi, zero, endigi kitobxon estetik zavqni faqat she'ri o'qiganda emas, balki, misralardagi botiniy ma'no qatlarini uqqanda tuyadi.

XXI asr she'riyatida o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan uchliklar haqida to'xtaladigan bo'lsak, aslida, har bir yangilik deb atalayotgan narsa, hodisa asl negizi bilan moziyga borib taqaladi. Uchliklarning mumtoz adabiyotdagi shakli "musallas" bo'lib, arabchadan tarjimai "uchlik", "uchlama" ma'nosini beradi. Uchlik misrali she'rlarga jahon adabiyotidan, jumladan, yapon she'riyatidagi "xokku" (hayku, xoyku), italyan adabiyotidan "tersena"ni, koreys adabiyotidan esa "sichjo"ni misol keltirish mumkin. Musallas o'zbek she'riyatidagina emas, aruz vazni iste'molda bo'lgan boshqa qo'shni xalqlar adabiyotida ham kam uchraydi. Buning boisi shundaki, uchlikning 1-2-juft misrasidan keyingi 3-misraning qofiya jihatidan toq kelishidir (a-a-b). O'zbek shoirlaridan faqat Uvaysiy ijodidagina musallas janriga oid uchliklarni uchratish mumkin, xolos. U ham a-a-a, b-b-b, v-v-v qofiya tartibiga ega. Ustoz Hotam Umurov o'zlarining "Uchliklar"ning sizga atalgan saboqlari "to'plamida bu she'riy shaklga shunday ta'rif beradi: "...bugungi poeziyamizda "uchchanoq" (uchchanoqli paxta ko'sagiga nisbatan) deb yuritiladi. Unda poetik olamning obrazi bus-butun, borligicha to'liq ifodasini topadi; bugungi tezkor zamonda kishilarning murakkab ziddiyatlarga to'la, shiddatli, betakror ruhiy dunyolarini borligicha ko'rsatishga qodir mo'jiza bor. Unda ichki olam mohiyatining, tuyg'ular mag'zining falsafasi, ifodasi, bu ifodaning eng nozik va judayam ixcham jonli surati mujassam...". Mumtoz adabiyotning "musallas"i asrlar o'tib zamonaviy shoirlar tomonidan isloh etildi, sayqallandi, unga yangicha "ta'm", o'zgacha "maza" berildi. Bu uchliklarning sara namunasi sifatida Farida Afro'zning "Tasbeh" to'plamidan o'rin olgan she'rlarini keltirishimiz mumkin. Shoir bu to'plamida she'rga ilohiy bir libos kiydirdiki, bu bilan o'zbek she'riyatida hali uchramagan "tasbeh" janriga asos soldi va bu janr inson qalbi qatlaridagi yashirin, ilohiy ishqning kuychisi sifatida namoyon bo'ldi. Shoir qalbning tizginsiz, besarhad qirg'oqlarini pisand etmaydigan jo'shqin tuyg'ularini mo'jaz uchliklariga ustalik bilan joylaydi-ki, tomchi suvda olam aks etgani kabi, bu mitti uchliklarda ummondek besarhad ma'no yashiringanini anglaymiz. Bu uchliklarda tezkor dunyomizning taloto'mlari-yu, shu zamon kishisining sezimlari Alloh ishq bilan yo'g'riladi. Yaratgan Zotga bo'lgan otashin muhabbat o'zbekona sodda, shu bilan birga Sharqqa xos tilsimli, sirli tarzda misralarda o'z aksini topadi. Shoir o'z uchliklarini "tasbeh" deya ataydi-ki, bu aslo bejizga emas. Shoir "poklash", "maqdash" ma'nolarini anglatuvchi "tasbeh" atamasini o'zbek adabiyotiga kiritar ekan, kitobxonning ko'ngli, ong-u shuurini Alloh ishq bilan poklamoqni, ziynatlamoqni ko'zlagan bo'lsa ajab emas. Shu o'rinda, Ueyn Dayerning "Вдохновение. Мору, ибо верю, что мору..." asaridan quyidagi so'zlarni keltirishni joiz deb

bildim: "Ilhomni bilmoq uchun o'zingizning hayotingizda Allohning borligini sezishingiz shart. Chunki, Siz Ruhning qismi, Siz undan kelgansiz va Siz Unga, o'zingizning asl manbayingizga murojaat qilganingizdagina, anglaganingizdagina, yetishganingizdagina Ilhomni topasiz". Farida Afro'zning "Tasbeh" asarini varaqlar ekansiz, bu so'zlar naqadar to'g'ri ekaniga amin bo'lasiz. "Tasbeh" to'plamining o'ziga xos jihati shundaki, shoir 33 tasbehga 99 marjonday tizilgan she'riy san'atni joriy qiladi-ki, bu XXI asr she'riyatidagi shakliy, mazmuniy va uslub jihatidan o'ziga xos yangilik bo'ldi. Bu "tasbeh"larni o'qir ekanmiz, mo'jaz uchliklarning ma'no qatlarida shukronalik, Allohning har bir sinoviga ko'nmoq, sabr qilmoq, xokisorlik kabi fazilatlarini va unga yondash bo'lgan inson fe'lidagi zaifliklar — kibr, hasad, g'arazgo'ylik, noshukurlik kabilarning o'ta siqiq uch misrada g'oyat ko'lamdor badiiy ifoda kasb etganini ko'ramiz.

Farida Afro'z she'riyatida ruhiy kechinmalar, his-tuyg'ular taloto'mi o'ziga xos tarzda ifodalanadi. Kitobxon lirik qahramon bilan birga his-tuyg'ular to'loqida toblanadi. Ustoz shoir she'rlarida sodda, o'zbekona bir hayo, mungliq bir sado borki, oddiy — kundalik hayotda ishlatadiganimiz so'zlar, u xoh maqol bo'lsin, xoh ibora yoki shunchaki so'z birikmasi bo'lsin, kutilmagan bir kayfiyat, o'zgacha bir manzara yaratadiki, bu kitobxon hissiy tafakkurida hech unutilmas iz qoldiradi, bu sado kitobxon qulog'i ostida uzoq yangrab turadi. Bu satrlar xuddi sizning tilingizdan sizning dardingizni kuylayotgandek tasavvur uyg'otadi. Chunki, shoirning lirik qahramoni siz-u bizning qalb sarhadlarimizda chekkanimiz dardlarni — sevgi, xiyonat, hasad, do'stlik, tubanlik kabilarni kuylaydiki, qalbdan sizib chiqqan chinakam "yombi" she'r qalbgaga, albatta, yetib boradi. Shoiraning o'zlari aytganidek, "Yig'lab yozganing, albatta, kitobxonni ham yig'latarkan, kulib yozganing esa tabassum ulashadi". Farida Afro'zning eng katta yutug'i shuki, Bani Odamni o'zidan olib, o'ziga qaytardi. Dunyo tashvishlari bilan kirlangan, o'z nafi yo'lida sarson-u darbadar kezayotgan Ruhni poklab, bu hayotda borligini, shunchaki mavjud bo'lib, mavjudot bo'lib emas, inson bo'lib yashash kerakligini eslatdi.

Bo'ron ham go'zal,

To'fon ham...

Ollahning ne ishi go'zal emas. (tasbeh-3, 20)

O'z vujudini kiyib, ruhni unutgan odamzot ba'zan shu qadar bandki, Alloh yaratgan go'zalliklarni-da ko'rmaydi, ko'rsa-da his etmaydi. Qalb ko'zi ochiq, ruhan bedor, uyg'oq kishilar esa tabiatning har bir lahzasini, xoh u yaxshi voqeot, xoh salbiy biror harakat bo'lsin, undan go'zallik, hikmat izlab, hikmat topib yashaydilar.

Men bir sababman!

Sen ham...

O'lmog'im yoki yashamog'imga... (tasbeh-3, 29)

Allohning eng go'zal, eng nozik va shu bilan birga eng qudratli yaratilgan biri bu shaksiz SO'ZDIR! So'zni odamdan avval yaratilgan ham bejiz emas, balki.

Bu uchlikda soʻz haqida hech narsa deyilmaydi, lekin, hissiy tafakkur qatlariga teranroq nazar solsak, shuni anglaymizki, biz qilgan amallarimiz, aytgan soʻzlarimiz bilan oʻlchanamiz, yo qadr topamiz yo yoʻqotamiz. Soʻzimiz, mehrimiz bilan kimnidir umriga bir ilqlik berishimiz va yoki bir sovuq soʻz bilan qalb devorlariga darz yetkazishimiz mumkin. Soʻz bu hayot, soʻz bu oʻlim...

Bahor.

Qon bosimi oshadi daraxtlarning,

Koʻk choy uzatadi bulutlar. (tasbeh-5, 16)

Bir qarashda oddiy peyzaj tasvirini beruvchi “bahor”, “qon bosimi”, “daraxt”, “bulut” kabi tafsillar misli koʻrilmagan, favqulodda aqlbovar qilmaydigan goʻzal bir manzarani chizadiki, koʻz oldimizda tabiat tasviri va lirik qahramon ruhiy holati gavdalanadi. Bahorning bulutli, dim havosi... Yurakni qisadigan, nafasni boʻgʻizga keltiradigan qon bosimi va bu dardni biroz boʻlsa-da bosadigan koʻk choy. Osmonda suzib yurgan koʻm-koʻk bulutlardan yomgʻir quyiladi. Vujudni qiynayotgan dim havoni bir pasda yomgʻir bosib ketadi – goʻyoki qon bosimini yuvib ketgan choy kabi. Daraxt tafsilini men insonning ramziy timsoli degan boʻlardim. Bu fikrni shoiraning gaplari bilan dallillashga ehtiyoj sezaman: “Koʻngil odami — misoli daraxt. Birov mevasini yesa, birov soyasidan bahra oladi. Oxir-oqibat, oʻtin qilib yoqadilar, isinadilar”.

Farida Afroʻz taʼrificha: “Ijodkor ham bir niholdayin gap, unga quyosh, havo, suv, tuproq — barchasi kerak. Ana shulardan birontasi kam boʻlsa-chi...”. Ijodkor ana shunday hassos shaxs. Farida Afroʻz sheʼrlari — tuygʻularning gulgun daraxti, kechinmalarining mevali bogʻi. Shoir uchliklari ana shu bogʻda ekilganiga hali koʻp boʻlmagan navqiron yosh daraxtlarki, endigina gullab, ifor taratayotgan pushti gullaridan hayot isi keladi:

Oʻrik gullarini koʻzimga surtdim,

Lablarimga qoʻndi kapalak.

Dimogʻimda hayotning isi. (Tasbeh- 2, 3)

Farida Afroʻz sheʼriyati ana shunday toʻp qoʻyib, palak yozib borayotir. Shoir shaxsiyati va ijodiga taʼrif berishda Noʻmon Rahimjonovning “Mustaqillik

davri oʻzbek sheʼriyati” kitobidan quyidagi fikrlarni keltirishning oʻzi kifoya: “Ayollar qavmi, aslida modaga oʻch boʻladi. Modaga mos kiyinish, yurish-turish, degan joyda mukkasidan yuztuban ketadi. Yasan-tusan kiyinishning gʻaroyib, hech kim koʻrmagan va kutmagan koʻrinishlarida namoyon boʻlishga, odamlarning odamlar ogʻzini lang ochiq qoldirishga ilhaq intiladi. Bular — zamonga mos va xos modadan ortda qolmaslik zamzamalari. Ushbu jarayonda ikkita jihat bor. Yaʼni birinchisi, zamona zaylidan ortda qolmagan holda modaga ergashish, modaga sadoqatda boʻlish, ikkinchisi, yangi modalarni yaratish. Har ikki holat ham inson shaxsining mayli bilan boʻliq estetik didi va saviyasini zuhur etadi. Ayniqsa, yangi modalarni yaratishdek betakror holatda inson shaxsining botiniy va zohiriy goʻzalligi, isteʼdodining yorugʻlik darajalari loyullab koʻzga tashlanadi.

Endi sanʼatda yangi “moda” yaratish, oʻzi boʻladigan gap emas. Bu aytishga oson. Ham shakl, ham mazmun jihatdan yangi yoʻnalishga asos solish — bu badiiy-estetik tafakkurda burilish yasash demakdir. Bu daho ijodkorlargagina nasib etadigan, yurak mulkiga aylangan, zilzilalar monand ellik-yuz yillarda takrorlanadigan yangi goʻzallik hodisalaridir. Osmonning ustuni, koʻz qovogʻining tirgovuchi monanad favqulodda hodisalar ming-ming yillik sanʼat tarixida barmoq bilan sanarli”. Farida Afroʻz ana shunday dilbar shaxski, u bir xillikdan qochadi, yangiliklardan choʻchimaydi. Ana shu dadil odimlar bilan sheʼriyatda yangi “moda”ni — “tasbeh”ni yaratdiki, bu shoir shaxsiyatidagi goʻzallikka oshnolik ana shu tuygʻuni boshqalarga ham yuqtira olish, doim yangilikka tomon intilishning ustuvorligi, oʻz soʻzi, oʻz yoʻlini yaratishga intilish barq urib turadi.

Soʻnggi soʻz oʻrnida, koʻchalarda, peshtaxtalarda faqat moddiy uchun reklamalar emas, balki ruhni uygʻotuvchi, odamni oʻzini oʻziga qaytaruvchi soʻzlar, shiorlar ilinsa yaxshi boʻlardi. Shoiramizning uchliklari hayot yoʻllarida mayoq vazifasidagi shior kabi. Uni oʻqish va uqish insonni oʻziga, tabiatga qaytaradi, ruhni yuksaltiradi. Ruhni baland insongina oʻzidan yaxshiliklar qoldira oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Atabayeva G.Z. Genre and stylistic originality of Farida Afruz's triplets and Japanese haiku. www.innovativepublication.uz. Vol.2 №3, 2025. March
2. Farida Afroʻz, “Tasbeh”, Sharq, — Toshkent: 2007.
3. Жалолитдин Румий, Ичиндаги ичиндадир, — Тошкент: 2021.
4. Noʻmon Rahimjonov, Mustaqillik davri oʻzbek sheʼriyati. —Toshkent: “Fan”, 2007.
5. Уэйн Дайер, “Вдохновение. Могу, ибо верю, что могу...”, София, 2009.
6. Козокбой Йулдошев, Мухайе Йулдошева. Бадий тахлил асослари, — Тошкент, 2016.

Xumora NAJIMOVA,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDTO'AU
tayanch doktoranti(PhD)

USMON AZIM IJODINING O'RGANILISH TARIXI

Annotatsiya: maqolada Usmon Azim ijodining 2000-yillardan bugunga qadar o'rganilishi tizimli tahlil etiladi. Shoirning izlanishlari, ijtimoiy-falsafiy tafakkuri, ramziy obrazlar orqali ifodalangan murakkab poetik olami adabiyotshunoslikda qanday metodologik yondashuvlar asosida tadqiq etilgani xronologik prinsip asosida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: hozirgi o'zbek she'riyati, Usmon Azim, poetika, ramz, lirik qahramon, pafos.

Annotation: the article provides a systematic analysis of the study of Usman Azim's works from the 2000s to the present day. It examines the poet's explorations, his socio-philosophical reflections, and the intricate poetic world expressed through symbolic imagery, based on methodological approaches in literary studies, following a chronological principle.

Key words: modern Uzbek poetry, Usmon Azim, poetics, symbol, lyrical hero, pathos.

Аннотация: в статье проводится системный анализ изучения творчества Усмана Азима с 2000-х годов до настоящего времени. Рассматриваются исследования поэта, его социально-философские размышления и сложный поэтический мир, выраженный через символические образы, на основе методологических подходов в литературоведении, следуя хронологическому принципу.

Ключевые слова: современная узбекская поэзия, Усман Азим, поэтика, символ, лирический герой, пафос.

Usmon Azim o'zbek she'riyatida o'ziga xos uslub va falsafiy mazmuni bilan ajralib turuvchi shoirlardan biridir. U o'z ijodida nafaqat o'zbek adabiyotining boy an'alariga suyanadi, balki, yangicha poetik tafakkur va obrazlar tizimi orqali milliy adabiy tafakkurni boyitadi. Uning asarlari badiiy jihatdan boy bo'lib, jamiyat va insoniyatning dolzarb muammolariga bag'ishlangan. Usmon Azim nafaqat she'riyat, balki, dramaturgiya sohasida ham iz qoldirdi. Uning ijodiga e'tibor ikki minginchi yillarda yanada kuchaydi. Shoir she'riyati adabiyot, til va madaniyatning turli qirralarida tahlilga tortildi. Quyida shoir ijodiga oid ilmiy-nazariy qarashlar va munosabatlarni xronologik tartibda ko'rib chiqishga harakat qilamiz.

Usmon Azim ijodiga qiziqish 2000-yildan boshlab yanada ortdi va qator tadqiqotlar yuzaga keldi. Xususan, Suvonova Jumagulning "Hozirgi o'zbek she'riyatida badiiy izlanishlar (Usmon Azim ijodi misolida)" nomli dissertatsiyasi shoir ijodini tizimli o'rganishga bag'ishlangan ilk jiddiy tadqiqotlardan biri hisoblanadi. Dissertatsiyada shoirning "Baxshiyona" turkumi tahlil qilinib, she'riyatidagi mavzular kengayishi, folklor an'alarining davom ettirilishi va badiiy uslubning takomillashishi

ko'rsatilgan. Tadqiqotchi fikricha: "Usmon Azim she'riyati murakkab uslubiy izlanishlar hosilasidan tarkib topgan. Uning dastlabki she'rlarida siyosiy publitsistik ruh ustunlik qiladi, 80-yillardan boshlab esa xalq she'riyatiga hamohanglik kuchayadi".

Nasiba Jumatova o'zining "Hozirgi o'zbek she'riyatida rang bilan bog'liq ramziy obrazlar"(2000) nomli dissertatsiyasida zamonaviy o'zbek she'riyati vakillari, jumladan, Usmon Azimning "Grafika" va "Oppoq ko'ylak" she'rlaridagi ranglarning ramziy ma'nolari (ayniqsa oq) orqali ifodalangan fojiaiviylik, milliy qayg'u va ekologik falokat kabi mavzular ochib berilgan. "Oppoq ko'ylak" obrazi orqali shoir nafaqat ekologik muammoni, balki, butun bir xalqning azob-uqubatlarini she'riy ramzga aylantirgan: "Iste'dodli shoir Usmon Azim Orol dengizi fojiasini ifodalash uchun "oppoq ko'ylak" ramzini qo'llaydi va butun fojia ko'lamini ana shu obrazga jamlaydi. Ayollarga (umuman millatga) "o'lim ko'ylagini kiygizganlar. Ko'ylakning mato guli – qayinning bargi". Qayin esa katta og'alar yurtida o'sadi. Majoz pardasiga o'ralgan haqiqat isyonkor fikr uyg'otadi". Bu tadqiqot zamonaviy o'zbek adabiyotida ranglarning falsafiy va badiiy ahamiyatini tushinishda muhim hissa qo'shadi.

Ilhombek Qurbonboyevning “90-yillar o'zbek she'riyatida obrazlilik” nomli nomzodlik dissertatsiyasi yoqlandi. Tadqiqotchi mazkur ishida to'qsoninchi yillar vakillari qatori shoir she'riyatidagi obrazlar tizimini tahlilga tortar ekan shunday deydi: “Usmon Azim she'riyatida “ruhiy olamning oniy manzaralari, pinhoniylar, sirli tebranishlari chizilgan” ichki yaxlitlik kuzatiladi. So'z umumlashma obraz tabiatiga singdirilgan “yurak”, “osmon”, “sukunat”, “yolg'on”, “bog”, “sahro”, “bulut”, “daraxt”, “shamol”, “hazon”, “ishq”, “iztirob” tushunchalari real dunyo ziddiyatlari, inson tafakkurida sodir bo'layotgan ichki g'alayonlar aks-sadosini tasvirlash, ijtimoiy salmog'ini boyitish uchun xizmat qiladi”.

Adabiyotshunos Laylo Sharipova o'zbek adabiyotida folklor va zamonaviy she'riyat o'rtasidagi aloqani chuqur tadqiq qilgan olimlardan biri bo'lib, uning “XX asrning 70-80-yillari o'zbek she'riyatida folklorizm” (2011), “She'riyat va folklor (XX asrning ikkinchi yarmi o'zbek she'riyati misolida)” (2019) nomli monografiyalari ushbu soha rivojiga qo'shilgan muhim hissalaridan biri hisoblanadi. Monografiyalarda Usmon Azim ijodidagi folklorizm, shoirning xalq og'zaki ijodidan foydalanish mahorati “Baxshiyona” turkumi misolida ochib berilgan: “Folklorizm shoir uslubining bir qirrasini tashkil etadi. Uslubida folklor ta'siri bo'rtib turgan ikkinchi guruh vakillaridan biri Usmon Azim oddiy folklorizmdan ham, murakkab folklorizmdan ham birday foydalana olgani bilan boshqa ijodkorlardan farqlanadi. U xalq og'zaki ijodi ta'sirida baxshiyonalar yaratgan shoirdir”. Monografiyalarda Usmon Azimning “Dars”, “G'oz”, “Saylanma” kabi to'plamlaridagi she'rlar tahlilga tortilgan.

2011-yilda nashr etilgan Tohir Shermurodov va Ilyos Ismoilovlar ham muallifligidagi “Usmon Azim ijodiyoti” monografiyasi – shoirning she'riyat olamidagi izlari teran nazar bilan kuzatilgan, har bir satrning ohangi, har bir so'zning ma'nosi chuqur tahlil etilgan muhim tadqiqotlardan biridir. Bu to'plamda o'quvchiga nafaqat shoirning qalbi, balki, adabiyotimizning ruhiy manzarasi ham taqdim etiladi. Qo'llanmadan shoirning 2011-yilga qadar chop etilgan “Insonni tushunish”, “Holat”, “Oqibat”, “Ko'zgu”, “Dars”, “Surat parchalari”, “Ikkinchi aprel”, “Baxshiyona”, “Uyg'onish azobi”, “G'ussa”, “Uzun

tun”, “Bor ekan-u yo'q ekan”, “Saylanma”, “Kuz”, “Jodu”, “Sog'inch”, “Yurak”, “Fonus”, “Adibning umri” nomli 20 ga yaqin to'plamlarining xronologik tarzdagi tahlili va T.Shermurodovning “Vasatiy shoirlik shukhi” nomli maqolasi o'rin olgan. Muallif shoirning “Insonni tushunish” kitobi haqida shunday yozadi: “Insonni tushunish kerak”. Darhaqiqat, uni tushunmaslik, tushunishga intilmaslik, qalbiga yo'l izlamaslikdan ayriliqlar, nizolar, dushmanlashish mojarolari, turfa ko'rinishdagi ziddiyatlar sodir bo'ladi. Har jabhadagi ishda insonni tushunish kerak. Sizni zor etgan, sizga beparvo ma'suma ham balki hayo, balki mag'rurlik bois sizdan yulduzlar qadar olisdadir”.

Dilnavoz Xoliqovanning “Hozirgi o'zbek she'riyatida folklor an'analari va badiiy mahorat” (2011) mavzusida yozgan nomzodlik ishida Xalima Xudoyberdiyeva, Omon Matjon, Shavkat Rahmon, Usmon Azim, Iqbol Mirzo, Sirojiddin Sayid kabi bir qator shoirlarning xalqona ruhda yozilgan she'rlari tahlilga tortilgan, folklor materillaridan foydalanish mahorati tadqiq etilgan. Tadqiqotda Usmon Azimning “Baxshiyona” turkumiga kiruvchi balladalarining folklordagi asoslari tadqiq etilgan.

Saydganiyeva Gulbahorning “Istiqlol davri lirikasida strofika va ritmning poetik obraz yaratishdagi o'rni” (2011) nomli nomzodlik dissertatsiyasi mustaqillik davri she'riyatida uslubiy va badiiy jihatlarni o'rganadi. Unda Erkin Vohidov, Rauf Parfi, Usmon Azim, Shavkat Rahmon, Muhammad Yusuf kabi taniqli shoirlarning obraz yaratish mahorati, she'rning ichki tuzilishi, obraz va ritmning o'zaro mutanosibligi tahlil qilinadi.

Ulug'bek Hamdamning “Yangi o'zbek she'riyati” nomli monografiyasida ham Usmon Azim ijodi xususida qator tahlillar berilgan. Monografiyada davr muammosining she'riyatda aks etishi, o'zbek xalqining mustamlaka hayoti, mustabid siyosatning ayanchli oqibatlari yetakchi mavzuga aylangani xususida fikr borar ekan, Usmon Azimning “Rosa qirg' yoshda to'xtading yurak”, “Paxtaga qasida” nomli she'rlari tahlilga tortiladi. Olim ushbu she'rlar tahlili orqali insonning insonga qaramligi, “paxta siyosati”ning fojiali oqibatlarini ochib beradi. Ulug'bek Hamdam o'zining “Yangilanish ehtiyoji” nomli kitobida ham bu davr vakillari ijodining mavzu ko'lamiga alohida to'xtalib shunday yozadi: “Shavkat Rahmon, Usmon Azim, Xurshid Davron

va ularning boshqa safdoshlari she'riyatni ba'zan hatto mamlakatda adolat uchun kurash maydoniga aylantirib yubordilar. Adolat uchun kurash, adolatparvarlik, nihoyat, ular she'rlarida mavjud mustabid tuzumga avvalo ishora, so'ngra norozilik, pirovardida esa qarshi kurashga chorlashgacha o'sib bordi". Qolaversa, U.Hamdammov "XX asr o'zbek she'riyati badiiy tafakkur tadrijining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari" nomli doktorlik dissertatsiyasida ham shoir ijodi xususidagi fikrlarini bayon qilgan.

Bundan tashqari Usmon Azim she'riyati tahlili, hayoti va ijodiga doir qiziqarli ma'lumotlar qator monografiya va to'plamlardan ham o'rin olgan. Jumladan, 2018-yil Abiljon Abduraxmonov "O'zbek she'riyatida nur, rang va ruhiyat tasviri poetikasi" (An'ana va novatorlik aspektida) mavzusidagi doktorlik (PhD) ishini yoqladi. Tadqiqotda Usmon Nosir, Hamid Olimjon, Shavkat Rahmon, Rauf Parfi, Usmon Azim, Azim Suyun kabi qator shoirlar ijodidagi nur, rang hamda ruhiyat bog'liqligi, nur va soya ziddiyati, rang bilan nur uyg'unligi ochib berilgan. Usmon Azim she'riyatida rang va ruhiyat mutanosibligi tahlil etilgan. Mahfuza Davronovanning "Hozirgi o'zbek she'riyatida individual uslub poetikasi (Usmon Azim, Iqbol Mirzo, Faxriyor va Abduvali Qutbiddin she'riyati misolida)" nomli doktorlik (DSc) dissertatsiyasi zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligidagi muhim tadqiqotlardan biri hisoblanadi. Ushbu ishda Usmon Azimning ijodiy individual uslubi zamondosh shoirlar — Iqbol Mirzo, Faxriyor va Abduvali Qutbiddin ijodi bilan qiyosiy tahlil qilinib, ularning badiiy mahorati, mavzu doirasi, til va uslub xususiyatlari chuqur o'rganilgan. Ushbu tadqiqotda ham shoirning "Baxshiyona" turkumiga murojaat qilingan. Zokir Pardayevning "Istiqlol davri she'riyatida xalqona pafosning yangilanishi" nomli doktorlik (PhD) dissertatsiyasida ham Usmon Azim ijodiga murojaat etilgan. Ma'lumki, Usmon Azim ijodida xalqona pafos an'anaviy xalq she'riyati bilan zamonaviy badiiy talqinlarning uyg'unligi orqali namoyon bo'ladi. U xalq dostoni qahramonlari, baxshichilik an'analari va milliy ramzlardan foydalanib, o'zbek she'riyatiga yangi nafas kiritgan. Uning asarlari milliy ruhni targ'ib qilish va zamonaviy muammolarni xalqona uslubda ifodalash uchun misol bo'la oladi. Pardayev ham o'z ishida shoirning "Baxshiyona" turkumini tahlilga

tortadi. Tahlilda J.Suvonovanning Usmon Azim haqidagi qarashlariga murojaat qilinib to'ldirishga urinishlar.

Eshqobilov Abdivali "O'zbek balladasining nazariy-poetik tahlili (XX asrning 70-90-yillari misolida)" mavzusidagi doktorlik (PhD) dissertatsiyasini yoqladi. Dissertatsiyada ballada janri taraqqiyoti shoirlarning liro-epik balladalarining tadrijiy tahlili misolida ochib berilgan. Usmon Azimning "Baxshiyona" turkumidan o'rin olgan balladalar tahlilga tortilgan. N.Tursunovanning "Hozirgi o'zbek dramaturgiyasida folklor stilizatsiyasi" nomli doktorlik (PhD) dissertatsiyasida shoir dramaturgiyasi tahlilga tortilgan. Ijodkorning "Tohir va Zuhra", "Alpomish" drammalari xalq ijodida uchrovchi shu nomdagi dotonlar bilan qiyosiy tahlil etilgan.

Firuz Buriyeva "Hozirgi o'zbek she'riyatida janrlar va shakllar rang-barangligi (Usmon Azim va Xurshid Davron ijodi misolida)" mavzusidagi dissertatsiyasida Usmon Azimning she'rlaridagi janrlar va poetik shakllar xilma-xilligi o'rganilgan. Tadqiqotchi shoirning "Dars", "Surat parchalari", "Uyg'onish azobi", "Uzun tun", "Saylanma", "Yurak", "Fonus", "Jimlik" kabi to'plamlaridan o'rin olgan she'rlarini tahlilga tortadi. Ushbu ishda ham adibning "Baxshiyona"lariga murojaat kuzatiladi. Bundan tashqari Usmon Azimning mumtoz an'analar davomi sifatida yozgan "Xamsa"ga tatabbu" nomli she'ri ham tahlil etilgan.

Abdullayeva Umidaning "Yangi o'zbek she'riyatida ijroviy lirika poetikasi (Abdulla Oripov va Usmon Azim ijodi misolida)" (2023) mavzusidagi doktorlik (PhD) dissertatsiyasida Usmon Azim ijodining yana bir qirrasini tahlilga tortilgan. Tadqiqotchi "Baxshiyona"ni tahlilga torta turib shunday yozadi: "Usmon Azim ijodidagi "Baxshiyona" turkum she'rlari folklor va ijroviy lirika sintezining yorqin namunasidir. Ma'lumki, XX asrning 80-yillarida mudroq xalqni uyg'otish, ma'naviy erkini anglatish, xalq dardini ifodalash uchun adabiyotdan, asosan, she'riyatdan foydalanildi. Shoirlar o'z fikrlari qudratini, ta'sir darajasini oshirish uchun folklordan foydalandilar. Usmon Azimning "Baxshiyona"si ana shunday mazmun va maqsadda yuzaga keldi".

Usmon Azim ijodi faqatgina adabiyotshunoslik doirasida emas, balki, tilshunoslik va tarjimashunoslik sohalaridagi tadqiqotlar uchun

ham muhim manba bo'lib xizmat qilgan. Jumladan, Gulchehra Rixsiyevaning "She'riyatdagi gaplarning aktual bo'linishida anaforalar o'rne" (1999), Go'zalxon Muhammadjonovanning "80-yillar oxiri, 90-yillar boshlari o'zbek she'riyatining lingvopoetik tadqiqi" (2003) nomli nomzodlik dissertatsiyalarida, Svetlana Umirovaning "O'zbek she'riyatida lingvistik vositalar va poetik individuallik (Usmon Azim she'riyati misolida)" (2019), Nigina Sadinovaning "Badiiy matnlarda kontastning lingvopragmatik xususiyatlari (Anvar Obidjon, Usmon Azim, A'zam O'ktam asarlari misolida)" mavzusidagi doktorlik (Phd) ishlarida shoir ijodiga murojaat qilingan.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Usmon Azim ijodini o'rganish uning "Insonni tushunish" she'rlar to'plami bilan boshlangan bo'lsa-da,

2000-2025-yillarda bu tadqiqotlar kengayib, uning she'riyati, drammaturgiyasi va publitsistikasi chuqur o'rganildi. Usmon Azim ijodi mana shu tarzda tadqiq etildi va bu jarayon hanzu bardavom. Ta'kidlash kerakki, shoir she'riyati falsafiy mazmuni, tili, uslubi, obrazlar sistemasi, davr adabiy tafakkurida tutgan O'rne muayyan darajada O'rganildi, ammo, shoir she'riyatida folklorizmning badiiy vazifasi, xususan, stilizatsiyalashgan folklorizm turlarining namoyon bo'lish qonuniyatlari, o'ziga xos xususiyatlari va shoir she'riyati poetikasini yuzaga keltirishdagi funksiyasi kabi masalalar monografik planda maxsus tadqiq etilgan emas. Holbuki, folklor Usmon Azim ijodini idrok etishda shu qadar muhim, uni ichdan nurlantirib turuvchi jihatki, uni jiddiy tadqiq etish galdagi muhim vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдурахмонов А. Ўзбек шеъриятида нур, ранг ва руҳият тасвири поэтикаси (анъана ва новаторлик аспектида) Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophi) дис. – Фарғона: 2018. 167-б.
2. Abdullayeva U. Yangi o'zbek she'riyatida ijroviy lirika poetikasi (Abdulla Oripov va Usmon Azim ijodi misolida). Fil.fan.fal.dokt(Phd).dis. – Qarshi: 2023. 147-b.
3. Алиев Б. Ҳозирги замон ўзбек шеъриятида психологизм муаммоси. Фил. фан. ном. дис. – Тошкент: 1994. 148-149-б.
4. Ашур С. Ўзгараётган бадий тафаккур. Ёзувчи, 1997. 30 июль
5. Buriyeva F. Hozirgi o'zbek she'riyatida janrlar va shakllar rang-barangligi (Usmon Azim va Xurshid Davron ijodi misolida). Fil.fan.fal.dokt(Phd).dis. – Samrqand: 2023. 141-b.
6. Улугбек Ҳамдам. Янгиланиш эҳтиёжи. – Тошкент: Фан, 2017. 82-б.
7. Улугбек Ҳамдам. XX аср ўзбек шеърияти бадий тафаккур тадрижининг ижтимоий-психологик хусусиятлари Фил.фан.док.(DSc)дис. –Тошкент: 2018.
8. Ҳаққул И. Замон ва виждон ерки. Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1987, 21 август.
9. Ҳаққул И. Ғуссали юрак – ёлқинли юрак. Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1996, 11 октябр
10. Жумабоева Ж. XX аср ўзбек шеъриятида психологик тасвир маҳорати. Фил.фан.док.дис. – Тошкент: 2000. 185-б.
11. Муҳаммаджонова Гўзалхон. 80-йиллар охири, 90-йиллар бoshлари ўзбек шеъриятининг лингвопоэтик тадқиқи. Фил.фан.ном.дис. – Андижон: 2003. 136-б.
12. Пардаев З. А. Истиқлол даври шеъриятида халқона пафоснинг янгиланиши. Фил фан фалс. док. (PhD) дисс. –Тошкент: 2020. 149-б.
13. Сувонова Ж. Ҳозирги ўзбек шеъриятида бадий изланишлар. Фил.фан.ном.дис. – Тошкент: 2000. 126-б.
14. Шарипова Л. XX асрнинг 70-80-йиллари ўзбек шеъриятида фольклоризм. – Тошкент: Фан, 2011. 152-б.
15. Шермурод Тоҳир, Исмоил Илёс. Усмон Азим ижодиёти. – Тошкент: 2011. 203-б.

Navruzgul TURDIYEVA,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek til va adabiyoti universiteti,
o'zbek adabiyoti yo'nalishi tayanch doktoranti.
turdiyevanavruzgul@gmail.com

LUQMON BO'RIXON HIKOYALARIDA O'QITUVCHILAR OBRAZI

Annotatsiya: ushbu maqolada yozuvchi Luqmon Bo'rixonning "Ko'ngil sezib turibdi", "Shaharlik muallim", "Tun qa'ridagi shu'la" "Dard" va "Cho'ldan kelgan tashvish" hikoyalari tahlil etiladi. Hikoyalardagi yetakchi obraz bo'lgan ustoz-murabbiylarning hayot va ta'lim yo'lidagi fidoyiliklari va qurbonliklari haqida so'z yuritiladi. Hikoyalardagi obrazlar o'rtasidagi mushtarakliklar va alohidaliklar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: obraz poetikasi, hikoya, yetakchi obraz, detal.

Аннотация: в статье анализируются рассказы писателя Лукмона Борихона "Чувствует сердце", "Городской учитель", "Свет в глубине ночи" и "Тревога, что приходит из пустыни". Обсуждаются самоотверженность и жертвенность главных героев рассказов — учителей. Выявляются общие черты и различия между персонажами рассказов.

Ключевые слова: поэтика персонажа, рассказ, главный герой, деталь.

Annotation: this article analyzes the stories of the writer Luqmon Borikhon "The Heart Feels", "City Teacher", "The Light in the Depths of Night" and "The Anxiety That Came from the Desert". The dedication and sacrifices of the leading characters in the stories, teachers, are discussed. The commonalities and differences between the characters in the stories are identified.

Key words: poetics of Image, Story, Leading Character, Detail.

Kirish. Luqmon Bo'rixon nasrda serqirra ijod qilgan, o'zbek adabiyotining istiqlool davri muhitini o'z asarlarida gavdalantirib bergan taniqli yozuvchilaridan biridir. Yozuvchi o'z hikoya, qissa va romanlarida yangi davr kishisining ruhiyatidagi evrilishlar, o'y-xayollarni mahorat bilan so'zlarda ifodalagan ruhiyat rassomidir. Adib zamondoshlarining ardog'idagi, o'z estetik idealidagi qahramonlarni hikoyalarida yetakchi qahramonlar darajasiga chiqargan. Luqmon Bo'rixon ijodini adabiyotshunos olim Q.Yo'ldoshev, I. Yoqubov; M. Sadullayeva, Y. Turdiyeva, B. Shukurova kabi bir qancha tadqiqotchilar ilmiy faoliyatlarida o'rganganlar. M. Sadullayeva "Luqmon Bo'rixon qissa va hikoyalarida badiiy mahorat masalasi" dissertatsiyasida Luqmon Bo'rixon hikoyalarida ishtirok etadigan obrazlarni nisbiy ravishda quyidagicha tasniflagan: 1) yoshlar, talabalar obrazi; 2) o'qituvchi-ziyolilar obrazi; 3) atrofimizdagi oddiy insonlar obrazi [1:17]. Ilmiy ishda o'qituvchi obrazi mavjud hikoyalar yetarlicha tahlil doirasiga kiritilgan emas. Ushbu maqolada aynan o'qituvchi obrazi mavjud hikoyalarga murojaat etiladi. Adabiyot olamida ustoz-murabbiylar ulug'lanib, ularga madhiya tarzida bitilgan ko'plab badiiy asarlar mavjud. Luqmon

Bo'rixonning ham hikoyalarida istiqlool davridagi o'qituvchilar hayoti, fidokorliklari shu bilan birga ular turmush tarzida yuz berayotgan o'zgarishlar haqida so'z yuritilgan.

Asosiy qism. Har bir ijodkor o'z zamonasidan kelib chiqqan holda, yurtida yuz berayotgan o'zgarishlardan uzoq ketmagan holda obrazlar yaratadi. Bu obrazlarni poetik jihatdan yetuk yaratishda yozuvchiga qo'l keladigani milliylikni chuqur his qilishi va his qildirga olishidir. T.D. Gashevning ta'kidlashiga qaraganda, olamdagi milliy obrazlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: "milliy makon, turmush, til, milliy xarakter, milliy qalb, tafakkurning milliy xususiyati, olamni idrok qilish usuli, turmushga nazar, qadriyatlar ketma-ketligi. Har bir davr esa o'z obrazlarini keltirib chiqaradi" [2: 126]. Muallim obrazining ham davr nuqtayi nazaridan turli xislatlari muhitga mos ravishda ardoqlanadi va xotirada muhrlanadi. Yozuvchining "Shaharlik muallim" asaridagi qahramoni Samandar muallimdir. Nosir ushbu obrazi bilan haqiqiy fidokor o'qituvchining tasvirini berish bilan birga, o'qituvchi xalqiga chuqur minnatdorchilik bildirgandek bo'ladi. Qishloq joylardagi ahvolni, ba'zi aholi qatlamining nochor holatda yashashi, ilm olish ham mablag'a

borib taqalishini ochiq oydin tasvirlab beradi. Undan tashqari, bugungi kunda avj olgan qo'shimcha darslarga borish o'qishga kirishning katta imkoniyati ekanligi haqidagi davriy hodisalar tasviri uchraydi. O'qituvchining ma'nan yetuk, madaniyatli shaxsligi, millat taqdirini o'z manfaatlaridan ustun biladigan vakili sifatida adabiyotdagi xarakteri Samandar Salimovdir. "Xarakter(obraz) – insonning tipiklashtirilgan va individuallashtirilgan tasviri. Xarakter kishilarning ma'lum toifasiga xos xususiyatlarni ma'lum davrga, muhitga, kasbga, yoshga, jinsga mansub kishilarning sifatlarini yorqinlik bilan ifoda etadi. Xarakterda yozuvchining kishilarga va hayotga munosabati, hayotiy hodisalarga bergan estetik bahosi yaqqol ko'rinadi. Xarakter muallif estetik idealini tashuvchidir. Xarakterlar muayyan psixologik sharoitda harakat etish natijasida namoyon bo'ladi va shakllanadilar"[3:103-104]. Samandar muallim kabi xarakterlar o'zidan o'chmas iz va nom qoldira oladi. Zotan, muallimning moddiy imkoniyati bugungi davr muhitidan olib qaralsa, yetarli darajada yaxshi deb bo'lmaydi. O'zi oilasidan orttirib, vatan ravnaqiga hissa qo'shgan muallim zamonaning qahramonidir. Qishloqda yetuk matematika muallimi bo'lmagani uchun o'qituvchilar va maktab kelajagi o'ylab, Nurmatning iqtidori uvol bo'lmasin deb, hech kimga bildirmasdan repetitor pulini muallimning o'zi to'lab yuradi. Baxtsiz hodisa sababli Samandar muallimning o'limidan keyingina haqiqat oshkor bo'ladi. Bu holat Toshmurod tajangning ruhiyatiga qattiq ta'sir qiladi. Otaning vazifasini muallim ado etgani, xalqimizdagi "Ustoz – otangdek ulug'" maqolini beixtiyor yodga keltiradi. Samandar muallim yozuvchining estetik idealidagi qahramondir. Muallimning jonkuyar shaxs ekanligini Nurmatning bilim olishi uchun takror va takror harakat qilganidan sezish mumkin. Asarda Samandar muallimdan tashqari yana bir repetitor ustoz obrazi ham mavjud. Bu obrazga ham nisbatan Nurmatning mehri va Toshmurod tajangning hurmatini ilg'asa bo'ladi, ammo bu o'qituvchi hijolatomuz bo'lsa-da, haqiqatni oshkor qiladi. Tagida mashinasi borligi Samandar muallimdan moliyaviy tomondan ahvoli yaxshiroq ekanligiga ishora. Shunday bo'lsa-da, u Samandar muallimdek Nurmatning iqtidorini bilsa ham saxovatpesha emas. Hikoyada Samandar muallimning har taraflama fidoyiligi ulug'langan. "Badiiy obraz – bu inson ongidagi alohida hayotiy hodisaning aksigina emas, balki ijodkor tomonidan aks ettirilgan va u yoki bu moddiy vositalar va belgilar yordamida yangidan yaratilgan hodisani qaytadan aks ettirishdir" [4: 2]. "Ko'ngil sezib turibdi" hikoyasi qahramonlari bo'lmish Nazokat va Gavhar timsolida ham hozirgi

kunda o'qituvchilar hayotida yuz berayotgan ish tashlash, ish o'zgartirish holatlarini yaqqol ko'rish mumkin. Nazokatning eri ro'zg'or xarajatlariga yetarlicha pul topish ilinjida bo'lib, ammo ishlari kasodga uchrayverganidan uni o'qituvchilikdan boshqa ishga chorlaydi. Ayolining maoshi o'zining pardozi-andozidan oshmasligi haqida ro'yi rost aytadi. Nazokat ham hamkasabalari hayotiga nazar solib, o'zini boshqa ishda, eri aytgan savdo biznesida sinashga majbur bo'ladi. "... bir kuni o'rta yashar, kambag'algina hamkasabalaridan biri o'zini o'zi osib hayotdan ko'z yumdi-yu, Nazokatning ko'zlari moshday ochildi" [5]. Hamkasbi qiziga tuzukroq sep qilolmagani uchun quda tomon aynib, to'yni bekor qiladi. O'zi beva bo'lgan ayol esa bu isnodga chidolmay o'zini osadi. Nazokat ham qizlariga qarab ularning taqdirini o'ylab kasbini o'zgartiradi. Savdo sohasida o'ziga o'xshab o'qituvchi bo'lgan Gavhar bilan do'stlashadi. Gavhar esa ichib olib dugonasining erini xiyonatkor deya o'z-o'zidan aybloy boshlaydi. Hatto bu gapini rostligiga ishonitirish uchun garov ham o'ynashni taklif etadi. Gavharning shum xabarlarini bekorga aytilmasligining guvohi bo'lgan Nazokatni bu so'zlar yuragini o'rtaydi. Uyiga qaytib borib, erining kim bilan ekanligini tekshiradi. Uning yolg'iz o'zi ekanligidan ko'ngli joyiga tushib, Gavharni qora folbin yutqizding, deya xursand bo'ladi. Shu o'rinda o'qituvchilik kasbi nozik xulq, madaniyat hayotda yashashni, savdo yumushi ishi insonni hayotning g'ala-g'ovuriga tortib ketishi, ayollik nafosatiga ham putur yetkazishi Nazokat va Gavhar obrazlari orqali ko'rsatilgan. Bu hikoya orqali jamiyatimizda kasbi, diplomi bo'lishiga qaramay, moddiy tomondan oilasini ta'minlay olmayotgani uchun chet elga ketishga majbur bo'layotgani, boshqa sohada tirikchilik qilishga to'g'ri kelayotgan o'qituvchilarning qatlamini ko'rish mumkin. Bir paytlar ziyoli sanalgan Nazokat va Gavharning suhbatlari ham bemazalashib qolgani esa har bir kasbning o'ziga xos nafosati borligini ko'rsatadi. Ular o'qituvchi bo'lib yurgan paytlari haqiqiy ayol nafosatiga ega insonlar edi. Turmush tashvishlari esa ularni butunlay boshqa qiyofa va hayotga uloqtirdi. "Tun qa'ridagi shu'la" asarining harbiy zobit tilidan hikoya qilinib, o'qituvchining fidokorligi haqida so'zlab berishi hikoyaning ta'sirchanligini yanada oshirgan. Hikoya qahramoni Turdiyev Anvar shaharda biologiya fanidan dars beradi. Biologiya fani o'qituvchisi o'simliklar bilan yaxshi tanish bo'lish kerakligini ma'nan majburiyat deb bilgan yosh o'qituvchi o'z ish rejasiga tog'dalalarda yurib o'simliklar bilan tanishishni qo'yadi. Tog'-u dalalarda yakka o'zi ranglari qorayib, oziq-ovqatga qiynalib bo'lsa ham kasbiga sadoqat, ilm

olishga zavqi sabab qiyinchiliklarni rohat deb biladi. Diplomid bor amal-taqal qilib bo'lsa ham bir kunimni ko'raman demasdan, o'z ustida tinimsiz ishlaydigan o'qituvchilarning qiyofasidir. Muallimning oldin o'zi yaxshilab o'rganib, keyin o'quvchilariga ham ta'lim berish rejasi sidqidildan ekanligini payqash oson: "biz shaharlik o'qituvchilar ancha sun'iy lashib qolyapmiz. Masalan, men botanika-biologiyadan dars beraman. Lekin haqiqiy o't-o'lanni tuzuk-quruq qo'limga ushlab ko'rganim yo'q. Emin-erkin yurgan tog' jonivorlarini hali o'z ko'zim bilan kuzatgan emasman. Shuning uchun bu yozgi ta'tilni mana shu tog'lar qo'ynida o'tkazishga qaror qildim"[6]. O'qituvchi ta'tilda yor-birodarlarining yonida bo'lish o'rniga, kasbiga muhabbati borligi uchun mashaqqatli bo'lsa-da, odamlardan uzoqda tog', cho'l va dashtlarda yurib fanining ilmiy tajribalarini qunt bilan bajaryapti. Poyezda ketayotgan harbiy zobitga esa ovloqda ko'ringan har bir shu'la esa muallimning fidokorona mehnatini eslatadi. "Cho'ldan kelgan tashvish" hikoyasida ahli Ovrupani o'z ma'ruzalari bilan lol qoldirgan bo'lsa-da, oqibat kabi munosabatlaridan biroz uzoqlashgan, o'zini obro'li deb biladigan, ilm egallasa-da, amali ilmiga har doim ham to'g'ri kelmaydigan Do'lanov obrazidir. Yozuvchi bu obraz orqali ham ma'lum bir shaxslar hayotiga chizgilar beradi. O'z ilmiy darajasini hujjatlarda yozishni kanda qilmaydigan va bu bilan faxrlanadigan, ammo ilmiy suhbatga kelganda olimona fikrni yetarlicha olib bo'lmaydigan shaxslar obrazi ham uchraydi. Bu hikoyada bir nechta muallim obrazi bor. Do'lanovning ayoli Shirina ham muallimdir. Hikoyaga tugun sifatida qahramon so'zining antonimini topilishi asos qilib olinishi orqali, go'yoki qahramon insonlar mehr-oqibatli bo'ladi, mehr-oqibatli insonlar esa qahramon darajasidagi insonlardir, demoqchi bo'ladi. "Dard" hikoyasining qahramoni O'lmas muallim yigirma besh yildan beri muallimlik qilib, bu kasb orqasidan biri ikki bo'lmasligiga iqrar bo'lgan, maktab muhitidan bezor

bo'lgan, shuncha yil shu kasbda ishlaganiga pushaymon bo'lgan obrazdir. O'quvchilariga jon kuydirib, tarix saboqlarini berganidan ham afsuslanadi. Muallimlik sharaflilik kasbdir. Bir o'rinda obrazdan achchig'lanib, kasbiga sadoqatini oxirigacha saqlamagani uchun kitobxonning jahli chiqishi mumkin. Bu obrazning holatini real baholaydigan bo'lsak, muallifning bekorga bu obrazni asariga bosh qahramon qilmaganiga guvoh bo'lamiz. O'lmas muallimning o'quvchilari uning dars saboqlarini yaxshi xotiralar bilan eslaydi. O'quvchilarining ko'pi katta lavozimlarda ishlaydi. Muallim esa jon kuydirib dars o'tgani bilan o'smadi. Yuqori lavozimlarga ko'tarilmadi. Oyligi ham o'ziga yarasha bo'lgani uchun dang'illama uylar qurmadi. Umri mobaynida lotoreyadan yutishni, mashina olishni xohladi, ololmadi. Hikoya qahramoniga achinish tuyg'usi kitobxonda paydo bo'ladi. Yaxshi o'qiganlar yo olim, yo arbob bo'ladi, deb eshitgandi. U o'qituvchi bo'ldi. Odamlarga uning bor-u yo'qligining zarur ahamiyati yo'q. Mushkulini oson qilish uchun yoniga kirish uchun qatorma-qator navbat kutishmaydi. Ha, bir qaraganda bu o'qituvchining haqqoniy hayotidir. Ammo kasbini sevib, o'quvchilari erishayotgan yutuqlarni o'ziniki deb bilsa, u bunday hislarni tuymaydi. O'quvchi esa yaxshi muallimni umri mobaynida xotiralarida eslab yuradi. Bu hikoyani o'qituvchining fojiaiy hayoti tasvirlangan hikoya desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Xulosa. Xulosa shuki, Luqmon Bo'rixonning hikoyalarida bugungi kunda o'qituvchilar hayotida yuz berayotga asosiy o'zgarish – kasbini o'zgartirish, fidokorlik bilan ishlash va boshqa xulq-atvor va munosabat borasidagi asosiy xususiyat va o'zgarishlarning ifodasini ko'rsatgan badiiy jihatdan yetuk bo'lgan obrazlar tizimi mavjud. Yozuvchi hikoyalarida g'irt tuban yoki mutlaq ijobiy xarakterga ega bo'lgan odamlarni uchratmaymiz. Hikoyadagi xarakter obrazlarning deyarli hammasi sodda, oddiy, o'rtamiyona yashaydigan, atrofimizda mutlaq prototipi mavjud bo'lgan odamlardir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sadullayeva M. Luqmon Bo'rixon qissa va hikoyalarida badiiy mahorat masalasi. Avtoref. Fil.fan.nom.– Urganch, 2023. 17-b.
2. Mamatov A.E. Zamonaviy lingvistika. – Toshkent: Noshir, 2019. 126-b.
3. Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2005. 103 -104-b.
4. Тюнькин К.И. Учение Белинского о художественности: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Москва: МГУ, 1956. С- 2.
5. <https://kh-davron.uz>
6. <https://n.ziyouz.com>

Sarvinoz RAKHIMOVA,
Osiyo Xalqaro Universiteti tayanch doktoranti
sarvinozrakhimova8@gmail.com

ERKIN A'ZAMNING "YETTINCHI TULKI" HIKoyASIDA POSTMODERNISTIK UNSURLAR IFODASI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek adabiyotining yirik vakillaridan biri Erkin A'zamning "Yettinchi tulki" hikoyasi postmodernistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ushbu hikoyada postmodernizmga xos intertekstuality, ironiya, dekonstruktsiya, fragmentarlik kabi badiiy unsurlarni aniqlash va ularning milliy tafakkur bilan bog'liqligini ko'rsatishdan iborat. Tahlil davomida qiyosiy-funksional hamda kontent-analiz metodlaridan foydalaniladi. Tadqiqot natijasida hikoyada postmodern estetik me'yorlar orqali yangi badiiy reallik yaratilgani asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Erkin A'zam, postmodernizm, "Yettinchi tulki", intertekstuality, ironiya, dekonstruktsiya, o'zbek adabiyoti

Аннотация: в данной статье рассказ "Седьмая лиса" одного из крупнейших представителей узбекской литературы Эркина Азама рассматривается с постмодернистской точки зрения. Основная цель исследования – выявить такие художественные элементы постмодернизма, как интертекстуальность, ирония, деконструкция и фрагментарность, а также показать их связь с национальным мышлением. В процессе анализа используются сравнительно-функциональный и контент-анализ методы. В результате исследования обосновано, что в рассказе создаётся новая художественная реальность посредством постмодернистских эстетических норм.

Ключевые слова: Эркин Азам, постмодернизм, "Седьмая лиса", интертекстуальность, ирония, деконструкция, узбекская литература

Annotation: this article analyzes E. Azam's short story "The Seventh Fox" through the lens of postmodern aesthetics. It explores absurd situations, symbolic imagery, intertextuality, and a new conceptualization of the human-nature relationship. Philosophical and moral elements of the story are also examined in the context of civic consciousness.

Key words: Erkin A'zam, postmodernism, "The Seventh Fox", intertextuality, irony, deconstruction, Uzbek literature

Postmodernizm – XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab g'arbiy adabiyot va san'atda keng tarqalgan madaniy-estetik hodisa bo'lib, u klassik va modernistik adabiy tamoyillardan voz kechib, mavjud shakl va mazmunni dekonstruktsiya qilish, subyektiv haqiqatga urg'u berish, ironiya, parodiya va intertekstuality orqali yangicha badiiy ifoda yaratishni maqsad qiladi. Bu adabiy hodisa jahon adabiyoti amaliyotida keng tarqalgan va o'zbek adabiyotida ham ushbu adabiy yo'nalishda ijod mahsuli yaratayotgan yozuvchi-yu shoirlar talaygina. Ushbu maqolada shunday ijod namunalari biri, Erkin A'zamning "Yettinchi tulki" hikoyasidagi postmodernistik xususiyatlar tahliliga to'xtalamiz.

Erkin A'zamning "Yettinchi tulki" hikoyasidagi **shakl va strukturaga** e'tibor beradigan bo'lsak, suvjet qurilishi klassik voqelikdan ko'ra, ko'proq

postmodernistik yondashuvga ega, buni o'quvchi hikoyani o'qishni boshlagandanoq payqashi ehtimoldan yiroq emas. Hikoya an'anaviy boshi-oxiri aniqlangan suvjetdan ko'ra, bir necha qatlamli, tarmoqlangan matnga ega. Hikoyaning tugash qismi ham an'anaviy tugash qismiga o'xshamaydi, xuddi yozuvchi hikoyaning tugash qismini o'quvchining ixtiyoriy anglashiga qo'yib bergandek — u ochiq qoladi. Asarda qahramonning yettinchi tulkini yo'q qilishi haqiqatmi yoki u o'z "ichki tulkisi"ni o'ldirdimi — bu savollar ochiq qoladi. Postmodern matnlarda bunday **noaniq yakun** — o'quvchini faol talqinga chaqirish vositasidir. Asarda asosiy hikoya va ramziy qism bir-biriga ulanib, voqealar ketma-ketligi bo'yicha emas, balki fragmentar usulda ifodalanadi. Bu esa o'quvchini har safar yangicha talqin va ma'no izlashga undaydi.

“Jonivorlarni asrang” lavhasi va kiyik haykali real dunyodagi ekofalsafa va ma’naviy-madaniy qadriyatlarga ishora beradi. Biroq bu belgilar voqealar rivojida ironik tus oladi: insoniyat tabiatni qadrlashni targ’ib qilarkan, amalda esa uni yo’q qilishda davom etadi. Bu esa postmodern adabiyotga xos bo’lgan haqiqat va soxta niqob o’rtasidagi ziddiyatni ochib beradi. Haykal va lavha tashqi g’amxo’rlik timsoli bo’lsa-da, hikoyada ovchilarning ovga va noyob hayvon terisiga bo’lgan qiziqishi, tulkilarni o’ldirishi bu ramzlarni inkor qiladi — matn orqali ma’naviy qadriyatlarining parchalanishi va qadrsizlanishi tasvirlanadi. Shu jihatdan bu obrazlar ekofalsafaning simulyakrlari sifatida talqin qilinadi: ular bor, lekin haqiqiy mazmun yo’qolgandek. Bu elementlar asarga intertekstual ma’no bag’ishlaydi. Shuningdek, hikoyada xalq ertaklari va mifologik tushunchalarning postmodernistik qayta talqini ham yaqqol ko’zga tashlanadi. Masalan, ushbu hikoyada tulkiga nisbatan bosh qahramon Samad tomonidan “ayyor” sifatining qo’llanilishi, Samadning do’sti Ismoilning esa tulkini “u lyuboy do’xtiringdan zo’r, ... kerakli giyohnimi, o’tnimi topib yeydi” singari gaplaridan muallif tulki obrazi orqali intertekstuallikni keltirib chiqarganini ko’ramiz, chunki, aksariyat hollarda bu jonivor nomiga duch kelganda ko’z o’ngimizda o’zbek folkloridagi ayyor, dono va hiylakorlik timsoli sifatida mashhur bo’lgan timsol gavdalanadi. Shunday qilib, tulki obrazining zamonaviy kontekstda qayta talqin qilinishi orqali muallif o’quvchini bir vaqtning o’zida ikki darajadagi qabulga undaydi: bir tomondan, u xalq ongida shakllangan arxetipik “ayyor tulki” timsolini tan oladi; boshqa tomondan esa, bu timsolning zamonaviy ijtimoiy va ma’naviy muhitda qanday o’zgarayotganini ochib beradi. Bu jihatdan tulki — endilikda oddiy hiylakor hayvon emas, balki insonning ichki dunyosidagi konfliktlarni, yolg’on, ikkiyuzlamachilik va ruhiy notinchlikni ifodalovchi ramzga aylanadi. Postmodern adabiyotga xos bo’lganidek, bu obrazlar qat’iy ma’noga ega emas, balki **ko’pma’nolilik** tamoyiliga asoslanadi. Har bir o’quvchi tulkini o’z tajribasi va madaniy xotirasi asosida turlicha talqin qilishi mumkin. Bundan tashqari, Samadning o’zini oqlashi, aybini boshqa “tulki”larga ag’darishga urinishi, ularning “ayyor” va “yovuz” sifatlar bilan tavsiflanishi orqali muallif insoniy ongdagi ichki antagonizm, ya’ni o’z “yovuz” tomonini tan olishdan bosh tortish kabi murakkab psixologik jarayonni ham

fon sifatida ko’rsatadi. Bu esa hikoyaning psixologik qatlamini chuqurlashtiradi va uni oddiy hayvonlar bilan bog’liq voqea emas, balki inson va uning ijtimoiy-axloqiy ziddiyatlari haqida chuqur falsafiy mushohadaga aylantiradi. Bu postmodernistik **intertekstuallik va folklor elementlarining qayta ishlanishi** orqali matnda mavjud an’anaviy timsollar yangicha semantik yuklama bilan qayta yoritiladi. Bu holat Julia Kristevaning intertekstuallik nazariyasi bilan uyg’unlashadi. [1]

“Yettinchi tulki” hikoyasida postmodern adabiyotning ajralmas belgilaridan biri bo’lgan **ironiya** muhim stilistik vosita sifatida namoyon bo’ladi. Asarda muallif voqealarni jiddiy, dramatik tarzda emas, balki yumoristik va ba’zan istehzoli tarzda tasvirlaydi. Samadning “Anoyingni topibsan” deya istehzoli g’azablangani, eshonning tulki qochgani haqidagi xabariga ishonchsizligi, muxbarga yettinchi tulkini ham ko’rganini xabar bergani bo’lsa u eshonni yettinchi tulki sifatida nazarda tutgan bo’lishi mumkinligi hikoyadagi ironiya namunalariidan biridir.[2] Bundan tashqari an’anaviy qahramonlik tushunchasining dekonstruktsiya qilish holatiga ham aynan shu yerda guvoh bo’lishimiz mumkin. Qahramon o’zining jasorati bilan emas, balki, o’zini va voqelikni anglashdagi ziddiyatlar bilan muhimlik kasb etadi.

Bosh qahramon duch kelgan ziddiyatlar uning nafaqat insonlar bilan balki tabiat bilan aloqasida ham aks etadi. Samadning yangi bosh mexanik sifatidagi faoliyatida duch kelgan qiyin va muammoli vaziyatlar uning tulki bilan bog’liq kechinmalari bilan birlashib uni ichki ruhiy ziddiyatlarni boshidan kechirishiga sabab bo’ladi.

Postmodernist adabiyotda shaxsning identiteti aniq emas, balki doimo o’zgaruvchan va mojarolidir. “Yettinchi tulki” hikoyasidagi qahramonlar o’zlarini anglash, ichki ziddiyatlarni hal qilish, mavjud hayotiy stereotiplarga qarshi kurashish jarayonida tasvirlangan. Qahramonning “tulki”ni topishga bo’lgan ishtiyoqi – bu tashqi voqelik emas, balki ichki ruhiy kechinmalar, o’zlikni anglash ramzidir. Bikham ta’kidlaganidek: “O’zini anglash jarayoni davomiydir. Biz bir xil holatda qolmaymiz. His-tuyg’ularimiz, fikrlarimiz va faoliyatlarimiz o’zgaradi”, — aynan shu narsa, qahramonlarning qanday o’zgarishi va bu o’zgarishlar bizni qanday o’zgartirishi biz — o’quvchilar hikoyalar orqali boshdan kechiradigan jihatdir.[3]

Hikoyadagi yana bir postmodernistik xususiyatlardan biri matn va haqiqat o'rtasidagi chegaraning yo'qolishidir. Postmodernizm da matn faqatgina real voqelikni aks ettiruvchi vosita emas, balki o'ziga xos reallikdir. "Yettinchi tulki" da ham matn ichida haqiqat va to'qima o'rtasidagi chegara noaniq. Asarda reallik va fantaziya, haqiqiy hayot va ramziy olam o'zaro qorishib ketgan. Hikoya o'quvchini doimo shubhada qoldiradi: bu voqea rostmi, yo'qmi? Shunday qilib, o'quvchi o'zi haqiqatni izlashga majbur bo'ladi – bu esa ayni postmodern estetikasiga xos yondashuvdir. [4] Shuningdek, hikoyada vaqt va makon tushunchalari ham an'anaviy strukturalardan chetlashgan holda ifodalanadi. Postmodernist asarlarga xos tarzda, "Yettinchi tulki" da voqealar ketma-ketligi aniq emas, vaqt chiziqli emas, balki parchalanma shaklida kechadi. Bu holat "parchalanma ong oqimi" deb talqin qilinadi [5]. Samadning hozirgi hayoti, esdaliklari, ichki monologlari tarqoq holatda beriladi. Bu esa zamonaviy insonning ongida kechayotgan jarayonlarni tabiiy tarzda aks ettirish imkonini beradi.

Bundan tashqari, hikoyada **metafiktsiya** (ya'ni matnning o'zi matn ekanligini anglatishi) elementlarini ham ko'rish mumkin. Tulki obrazining haqiqatda mavjudligi, uni boshqalar ko'rmayotgani, oxirgi tulkini yo'q qilish orqali qahramonning qandaydir ruhiy yengillik his etayotgani — bularning barchasi "bu haqiqatmi yoki shunchaki qahramonning ichki olami?" degan savollarni uyg'otadi. Hikoya real

hayotda yuz beradigan voqea emas, balki inson ongi ichida kechadigan dramatik jarayonning badiiy modellashirilgan shaklidir. Bunday uslub, albatta, o'quvchini passiv qabul qiluvchi emas, balki, faol talqin qiluvchi subyekt sifatida ishtirok ettiradi. Bu postmodern adabiyotning eng muhim xususiyatlaridan biridir — muallif matnni mutlaq nazorat qilmaydi, ma'no o'quvchi va matn o'rtasidagi interaktiv muloqot orqali shakllanadi [6].

Shu bilan birga, **axloqiy va ma'naviy kategoriyalarning noaniqligi** ham hikoyada muhim rol o'ynaydi. Samadning tulkilarni o'ldirishi — yomonlikmi yoki ruhiy ozodlikka erishishning bir shaklimi? Hikoya bu savolga aniq javob bermaydi, balki insoniyatning axloqiy baholash me'zonlari qanday o'zgaruvchan va kontekstual ekanligini ko'rsatadi. Bu jihat, o'z navbatida, zamonaviy davrda haqiqat, ezgulik va yovuzlik kabi tushunchalarning mutlaq emasligini anglatadi [7].

Xulosa qilib aytganda, Erkin A'zamning "Yettinchi tulki" hikoyasi o'zbek adabiyotida postmodernistik uslubda yaratilgan muhim badiiy namunalardan biridir. Unda intertekstuallik, ironik uslub, fragmentarlik, ramziy obrazlar va mifologik qayta talqinlar orqali zamonaviy o'zlikni anglash, haqiqat va matn o'rtasidagi ziddiyat, identitet inqirozi, metafiktsiya kabi postmodernizmga xos elementlar chuqur badiiy ifoda topgan. Bu esa o'zbek adabiyotining yangi estetik bosqichga o'tishini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kristeva, J. *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. Columbia University Press, 1980.
2. Erkin A'zam. *Yettinchi tulki*. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2011.
3. Bickham, J. M. *Writing the Short Story: A Hands on Program*. Cincinnati, — OH: Writer's Digest Books, 1994.
4. Hutcheon, L. *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. — New York: Routledge, 1988.
5. Nünning, A. *Narrative Discourse and Historical Representation*. Routledge, 2004.
6. Bickham, J. *The 38 Most Common Fiction Writing Mistakes*. — Cincinnati: Writer's Digest Books, 1994.
7. Baudrillard, J. *Simulacra and Simulation*. University of Michigan Press, 2008.
8. Eco, U. *The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts*. Indiana University Press, 1984.
9. Hassan, I. *The Dismemberment of Orpheus: Toward a Postmodern Literature*. Oxford University Press, 2015.
10. Hutcheon, L. *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. Routledge, 1988.
11. Lyotard, J. F. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester University Press, 1979.
12. McHale, B. *Postmodernist Fiction*. — London: Methuen, 1987.
13. Nuri, G. Postmodernism and Folklore in Central Asian Literature. *Central Asian Survey*, 2017. 36(4), 422–438.

Nurjahon QAYUMBERDIYEVA,
ToshDO'TAU tayanch doktoranti
nurjahon937@gmail.com

KUZNING HIKMATGO'Y SHOIRI

(Shoir Nosirjon Jo'rayev ijodi haqida)

Annotatsiya: maqolada shoir Nosirjon Jo'rayev ijodi haqida mulohazalar keltirilgan. She'rlaridagi hikoya janriga xos xususiyatlar tahlil qilingan. Kuz fasli bilan bog'liq ijodkor kechinmalari, faslning shoir ilhomidagi o'rni yoritilib, badiiy san'atlar, sifatlashlar va epitetlar haqida tahlillar berilgan.

Kalit so'zlar: *badiiy did, uslub, epitet, "bir taqdir", "oq ko'ylak".*

Annotation: the article contains comments about the work of the poet Nasirjon Jorayev. The characteristics of the narrative genre in his poems are analyzed. The author's experiences related to the autumn season, the role of the season in the poet's inspiration are highlighted, and analyzes of artistic arts, adjectives and epithets are given.

Keywords: *artistic taste, style, epithets, "a destiny", "white dress".*

Аннотация: в статье содержатся комментарии о творчестве поэта Насирджона Джораева. Анализируются особенности повествовательного жанра в его стихотворениях. Освещены авторские переживания, связанные с осенней порой, роль времени года в вдохновении поэта, дан анализ художественных искусств, прилагательных и эпитетов.

Ключевые слова: *художественный вкус, стиль, эпитет, "судьба", "белая рубашка".*

Kirish. Ijodkor ixtiyorida so'z bor. Uni qay shaklda, qanday darajada o'quvchiga yetkazish mahoratga bog'liq. So'z zargarlari durga aylantirib, olovga aylantirib, shamol shiddatini berib, dengiz shashti-yu osmon musaffoligini so'z bag'riga joylab o'quvchiga taqdim qiladi. Yoki aksincha. Qadrsizlantirib, isrof-u uvol qilishi ham mumkin. Bu o'z qismatini so'z yo'lga bog'lagan odamning estetik didi, iste'dodi va bilimdonligi bilan belgilanadi. Shuni nazarda tutib Abdulla Oripov "Ehtiyof farzandi" kitobida: "Ma'lum did va saviyaga ega bo'lmagan ijodkor adabiyotning birinchi elementi bo'lmish tilning o'zidayoq kimligini bildirib qo'yadi" [Oripov A. 1988. 63] deb yozadi.

Asosiy qism. Chin asar qachon yaratiladi? Ijodkor ixtiyoridagi so'z ijodkorni o'z ixtiyoriga boshlab ketganda yaratiladi. Muallif ixtiyoridagi so'zni badiiy maqsadiga moslab nazm, nasr yoki publitsistika shaklida asarga aylantiradi. G'oya bir. Shu mulohazalar bilan yondashsak, bugunning iste'dodli shoiri, nosiri Nosirjon Jo'rayev ijodiga nazmdagi nasr deb tashxis qo'yish mumkin. She'rlariga yuklangan zalvor og'ir va og'riqli. Bitta she'rni tugatib qilinadigan xulosa hikoya, qissa, ba'zan romanlar yakunida beradigan falsafiy mulohazalarga boshlaydi. Va bu xulosa ba'zi qonuniyatlar, muvozanatlar bilan tafakkurda davom etaveradi. Ya'niki, she'rlari ko'ngilning yengil nafasidan emas, aqlning og'ir qadamlaridan yargalan.

Aslida lirika shoir ko'ngilining qandaydir kayfiyati, qaysidir rangdagi tovlanishini aks ettiradi. Ishq, nafrat hamda ulardan kurtaklagan oniy kechinmalarning

surati bo'lib tushunchamizga muhrlangan. Lirika degan F. Shlegel: "Doimo o'z-o'zicha muayyan holatni, masalan, hayratning jo'sh urishini, g'azab, og'riq, quvonchning lahzalik shiddatini, aslida butun bo'lmagan allaqanday butunlikni tasvirlaydi" [Шлегель Ф. 1963. 1т.] N. Jo'rayev she'rlari bu o'lchovni rad qiladi. O'zigagina xos tasvirni, uslubni namoyon qilgan. Hazmi qiyin, falsafasi quyuq. O'qib boshlagandan miyaning qaysidir burchagida uxlab yotgan og'riqlar xuruj qila boshlaydi. O'quvchi she'riyatning boshqacharoq olami bilan, ko'lami bilan tanishadi. Buni maromida yozish uchun adabiy did va badiiyat tarbiyasi yuksak bo'lishi kerak, albatta.

Shoirning dastlabki "Muhabbatdan so'ng" va "Sharh" to'plamlariga kirgan she'rlari aksariyati hikoya kabi tasvir bilan tanishtiradi. "Hikoya" she'ri ekspozitsiya bilan boshlangan:

*Men ayvonda kitob o'qiymen,
Chorbog'imda behi uzar kuz.
Meni yana (ko'zlari qiymay)
Tashlab ketolmadi u, afsus.*

[Jo'rayev N. 2010. 5-b]

E'tibor qilsak, she'rda xuddi hikoya janriga berilgan ta'rif kabi "hayot hodisasi ixcham ifoda etilgan" [Quronov D. 2019, 264-b.]. Shoirning shoiriligi bir necha sahifa keladigan bayonni bir necha bandlardagina ritm, qofiya-yu badiiy san'atlar bilan siylab she'rxonga tuhfa qilishida.

"Yakun" she'rda ikki band tasvirdan so'ng xulosa oxirgi bandda beriladi:

*Kuchuklar boshini bo'yniga tortdi,
Musichalar tashlab chiqdilar inni.
Hatto sichqonlar ham pildirpis qotdi,
Sezgandek zilzila yoki toshqinni.*

*Bolakaydek o'ynab yurgan barglar ham
Zumda tik qoldilar, qildilar sabr.
Butun hovli odob saqladi shu dam,
Ota ishdan qaytar vaqt bo'lgan kabi.*

Shoir tasvirdan holatga yo'l ocha boradi. O'quvchi ko'ngli voqealar bayonidan ko'ngilsizlik yuz berganini sezadi. Kuchuk, musicha, sichqon, barglar – butun hovli odob saqlab jim turishining sababi bor edi.

*Lekin bu sukutning sababi nima,
Nechun bu xonadon bexos oldi tin?
Boisi, bir sevgi topdi xotima -
Uyga ketib qoldi befarzand kelin.*

Hayotiy bir voqea odatda, hikoya shaklida, ba'zan qissa shaklida yoritiladi. Shoir uch bandli qisqagina she'r vositasida bu masalani bor ko'lami bilan tasvirlaydi. Ya'ni voqeaning ruhiyatga ta'siri, befarzand kelin ketib qolgan hovlida esgan g'amgin shamol hayvon, parranda-yu o'simliklar holati bilan yoritilgan.

Boshqa she'rlarida ham xulosalar sujetdan tomirlab ketgan. Ayolga kuz nomi bilan murojaat qilinishi shoirning ko'plab she'rlaridagi kabi ochiq ifodani parda ortiga yashiradi. Bu to'g'ridan to'g'ri murojaatdan qochish. Shu kichkina xiyalida ham she'rxon anglash lazzatini tuymog'i lozim shoir nazdida. Bu usul, ayniqsa, "Xiyonat" she'rida yaqqollashgan:

*Har kungiday qozon boshida
Uymalanib yurgan bir taqdir
Qo'llarini artdi-yu kelib
Oq ko'ylakka bo'yinbog' taqdi.*

[Jo'rayev N. 2010. 12-b]

Ayol bilan erkak "bir taqdir" va "oq ko'ylak" epitettari bilan berilgan. Voqealar rivojidan yakungacha obrazlashuv mazkur epitettar bilan davom etib yakunlanadi. Shoir ijodida voqea-hodisaga munosabatdan ko'ra lirik kayfiyat ustunligini ko'rishimiz mumkin. Davr ruhiyati evrilishlarini o'zida namoyon etishga bo'lgan ishtiyoq katta. She'rlarida faqat kechinmalar so'zlaydi she'rxonga. Hissiyotlar tafsilotidan boxabar qiladi. Botinning turli burchaklari, "men"likning ming xil qiyofasi bilan tanishtiradi. Tuyg'ular turfa obrazlarda tilga kiradi. Badiiy tafakkur

obraz bilan yangilanganini kuzatamiz.

Ba'zi she'rlar detallardagi tasvirlash usuli bilan fikrimizni dalillaydi. Masalan, "Noyabr" she'rida

*Likopchada bandi qoraygan uzum,
Chinni taqsimchada uch-to'rtta konfet.
Ammo xayolini kesib o'tdi zum
Qachondir stolga tashlangan konvert.*

[Jo'rayev N. 2010. 2-b]

Bu she'rning badiiy maqsadi konvertning lirik qahramon ruhiyatidagi o'rnini ochish. Konvertga ko'zi tushguncha bo'lgan kayfiyat "bandi qoraygan uzum", "uch-to'rtta konfet" detallarining holati bilan ochilgan. Shoir bulardan parvoyi palak va konvertga nazari chopgan qahramonni tasvirlagan. Konvert lirik qahramon o'yiga asov-navqironligi, shamolday yoshligini keltiradi. Va ayni damdagi cho'kkan, eshiklar berkilgan holat bilan kesishma yuzaga keladi. She'rda murojaat qaratilgan obraz – noyabr. "Tebranma kursiga cho'kdi noyabr" kabi jumlar bilan bu faslga insonday so'z qotadi, ehtirom ko'rsatadi. Aslida noyabr umrni sarhisob qilish pallasi. Tabiat joni so'nib, to'kilib borayotgani insonlar o'yida ham umr bilan bog'liq sarhisobni boshlaydi. Tuyg'ular quyushadi. N. Jo'rayevning she'rlarida, nasrida noyabr obrazi ko'p uchraydi. Ijodida badiiy konsepsiyaning namoyon bo'lishi kuz bilan chambarchas. Shoir bu fasl bilan suhbatga kirishadi, tillashadi, dardlashadi. Hissiyotlarni o'rtoqlashgisi keladi.

*– Keldingmi kuz, qalpog'ingni yech,
O'rmashibroq o'tir kursiga.
Toliqqansan, mana qahva, ich,
Xohlasang ayt, qo'yay musiqa.*

[Jo'rayev N. 2010. 2-b]

Muloqotga kirishuv tashxis, nido va ko'plab badiiy san'atlarni yuzaga keltiradi. Kuz fasli har bir elementi bilan shoir ko'nglining qaysidir kechinmasini turtkilaganini ko'ramiz.

Xulosa. Nosirjon Jo'rayev she'rlarida bosh qahramon uzun bir yo'lakdan yurib ketadi. Yo'lak xazonbarglar bilan to'lgan. Ikki tomondan daraxtlarning shox-shabbalari qo'l uzatadi. Borliq dunyo hayotini sarhisob qilayotganday hazin kuy bastalaydi, sokin qo'shiq aytadi. Bu tasvir olamdan kattaroq olam bo'lgan ko'ngil manzarasi. Hislar mo'ysafid xulosalarga chorlayveradi. Umuman olganda, har bir shoir kuz manzarasini chiza oladi. N. Jo'rayev bu jarayonda o'zligi, o'z dunyosi va uslubi bilan ajralib turadigan kuz musavviridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo'rayev N. Muhabbatdan so'ng. – Toshkent: SHARQ, 2010.
2. Jo'rayev N. Sharh. ADABIYOT. – Toshkent, 2015.
3. Oripov A. Ehtiyoj farzandi. Yosh gvardiya. – Toshkent, 1988.
4. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. – Toshkent: NOSHIR, 2019.
5. Шлегель Ф. Эстетика. Философия. Критика. Том I. ИСКУССТВО. – Москва, 1963.

Matluba ESHTEMIROVA,

Qarshi davlat universiteti

“Yangi o‘zbek adabiyoti va adabiyot nazariyasi”

kafedrası magistranti

Marhabo QO‘CHQOROVA,

Ilmiy rahbar, O‘zR FA O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti

Filologiya fanlari doktori, professor

GULANDOM TO‘G‘AEVA LIRIKASIDA PEYZAJ – RUHIY TASVIR VOSITASI SIFATIDA

Annotatsiya: ushbu maqolada o‘zbek she‘riyatida o‘ziga xos o‘ringa ega bo‘lgan shoira Gulandom To‘g‘ayevaning ijodiy dunyosi, uning badiiy qarashlari va she‘rlarida namoyon bo‘luvchi ruhiy holatlarning ifodalanishi tahlil etiladi. Shoiraning she‘rlarida shaxsiy his-tuyg‘ular, milliy qadriyatlar, vatanparvarlik, ishq va muqaddaslik mavzulari chuqur estetik ta‘sir bilan beriladi. Uning ijodida lirik qahramon ruhiyati, ichki tuyg‘ulari va psixologik holatlari tabiat manzaralari orqali ifoda etiladi. Xususan, “Tirnalgan cho‘qqilar...” deb boshlanuvchi she‘rda esa tabiatning kuchli va baland nuqtalari – tog‘, cho‘qqi kabi obrazlar orqali insonning orzu-maqsadlari, ichki kurashlari va ruhiy iztiroblari ifoda etiladi. Bu yerda peyzaj elementlari lirik qahramonning ruhiy kechinmalarini obrazli yetkazish vositasiga aylangan. Gulandom To‘g‘ayeva she‘rlarida an‘anaviy poetik simvollar — kaft, hovuch singari so‘zlar orqali ham milliy ruh va lirik ichki dunyo ifodalanadi. Bunday simvollar avaylash, asrash, intizorlik, sekingina oshkor etish kabi ma‘nolar bilan boyitiladi. Masalan, “hovuchda tutib bo‘lmaydigan tuyg‘u” iborasi nafaqat lirik qahramonning ichki iztirobini, balki uni anglatishdagi noaniqlik va murakkablikni ham ifoda etadi. Uning qalbidagi dardga sherik bo‘ladigan biror kimsaga muhtojlik ham badiiy ifoda orqali chuqur berilgan. Shoiraning she‘rlarida istiora, tashbeh, tashxis kabi badiiy san‘at vositalaridan keng va samarali foydalanilgan. Bu vositalar orqali u lirik qahramonning hissiy holatini, ruhiy dunyosi va ichki zidiyatlarini yaqqol va ta‘sirchan ifodalaydi. Gulandom To‘g‘ayevaning she‘riyati nafaqat mazmun jihatidan, balki shakl va uslub jihatidan ham o‘zbek adabiyotida muhim o‘rin egallaydi.

Kalit so‘zlar: *peyzaj, janr, mavzu, tasviriy vositalar, mahorat, lirik qahramon, istiora, tashbeh, tashxis, psixologizm, badiiy-estetik tafakkur.*

Аннотация: в данной статье анализируется творческий мир поэтессы Гуландом Тогаевой, занимающей особое место в узбекской поэзии, её художественные взгляды и отражение душевных состояний в её стихах. В стихотворениях поэтессы глубоко и эстетично выражаются личные чувства, национальные ценности, патриотизм, любовь и святость. В её творчестве душевные состояния, внутренние переживания и психологические особенности лирического героя передаются через пейзажные образы природы. В частности, в стихотворении, начинающемся со строк “Царапанные вершины...”, через образы мощных и возвышенных точек природы – гор, вершин – раскрываются мечты, цели, внутренние борьбы и душевные страдания человека. Здесь элементы пейзажа становятся средствами образного выражения внутренних переживаний лирического героя. В стихах Гуландом Тогаевой также используются традиционные поэтические символы, такие как “ладонь” и “горсть”, через которые передаются национальный дух и внутренний мир лирического героя. Эти символы обогащаются такими значениями, как бережное отношение, сохранение, ожидание, постепенное раскрытие чувств. Например, выражение “чувство, которое невозможно удержать в горсти” передаёт не только внутреннюю боль лирического героя, но и сложность и неопределённость в его осознании. Также через художественные средства ярко выражается потребность в человеке, который мог бы разделить душевную боль. В поэзии поэтессы широко и эффективно используются такие художественные приёмы, как метафора, сравнение и олицетворение. С их помощью ярко и выразительно передаются эмоциональное состояние, душевный мир и внутренние противоречия лирического героя. Поэзия Гуландом Тогаевой занимает важное место в узбекской литературе не только с точки зрения содержания, но и по форме и стилю.

Ключевые слова: *пейзаж, жанр, тема, изобразительные средства, мастерство, лирический герой, метафора, сравнение, олицетворение, психологизм, художественно-эстетическое мышление*

Annotation. this article analyzes the creative world of the Uzbek poetess Gulandom To‘g‘aeva, who holds a unique place in Uzbek poetry, as well as her artistic views and the expression of emotional states in her poems. The poetess conveys personal emotions, national values, patriotism, love, and sacredness with deep aesthetic impact. In her work, the emotional world, inner feelings, and psychological states of the lyrical hero are expressed through natural landscapes. In particular, in the poem beginning with “Tirnalgan cho‘qqilar...” (“Scratched Peaks...”), the powerful and elevated points of nature—such as mountains and peaks—are used to depict human aspirations, internal struggles, and spiritual suffering.

Here, the elements of the landscape serve as a means to figuratively convey the lyrical hero's emotional experiences. In To'g'ayeva's poetry, traditional poetic symbols—such as “palm” and “handful”—are used to express both national spirit and the lyrical inner world. These symbols are enriched with meanings such as cherishing, protection, longing, and gentle revelation. For example, the phrase “a feeling that cannot be held in a handful” conveys not only the inner pain of the lyrical hero but also the complexity and ambiguity of expressing it. The deep need for someone who can share the pain of the heart is also artistically depicted. To'g'ayeva effectively uses poetic devices such as metaphor, simile, and personification. Through these tools, she vividly and expressively portrays the emotional states, inner world, and psychological conflicts of the lyrical hero. Her poetry occupies an important place in Uzbek literature not only in terms of content but also in form and style.

Key words: *landscape, genre, theme, figurative devices, vastery, lyrical hero, metaphor, simile, personification, psychologism, artistic-aesthetic thinking.*

She'riyat ko'ngil kechinmalari bilan uyg'un hodisa bo'lgani uchun ham tabiat tasviri — peyzajdan lirik holat tasvirini yaratishda mohirona foydalanadi. Peyzaj (frans. paysage — mamlakat, joy) :

1. Rassomlik (rangtasvir, grafika) va haykaltaroshlik (relyef)da tabiatni aks ettiruvchi janr yoki shu janrda yaratilgan alohida asar (qarang: manzara);

2. Adabiyotda — badiiy so'z vositasidagi tabiat tasviri, ifodasi.

Peyzaj yozuvchining o'z asarida tanlagan ifoda usuli va ijodiy uslubi bilan bog'liq holda turlicha vazifalarni bajarishi mumkin. Tabiat manzarasi tasviri orqali shoir o'zining yurtiga, vataniga, ona tabiatga bo'lgan munosabatini ifodalaydi. Tabiat tasviri syujetning tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, asarning g'oyaviy-estetik quvvatini oshirish, syujet rivojini tezlatish yoki sekinlatish, qahramonning ichki dunyosini ochish kabi vazifalarni bajaradi. Bu bilan peyzaj badiiy asarda ishtirok etuvchi personajlarni yanada to'laqonli ifodalashga yordam beradi.

Lirik asarda peyzajdan ikki xil usulda foydalaniladi:

1. Qahramonning ruhiy holatini tabiat tasviri bilan parallel ravishda tasvirlash;

2. Ruhiy holatga qarama-qarshi (kontrast) usulda tasvirlash.

Tabiat tasviri orqali muallif o'zining asosiy g'oyaviy niyatini ochishi va yoki ramzlashtirib berishi ham mumkin. Masalan, Abdulla Oripovning “Kuz tashrifi” she'rida fasl ko'rinishini chizish orqali umrning o'tkinchiligi, inson hayoti abadiyat oldida lahzaga tengligini ko'rsatadi. Shuningdek, Oybekning “Na'matak”, H. Olimjonning “O'zbekiston”, “O'rik gullaganda”, A. Oripovning “Sen bahorni sog'inmadingmi?” she'rlari peyzaj lirikasi eng yaxshi namunalari hisoblanadi.

Shoira Gulandom To'g'ayeva ijodida peyzaj ruhiy holatni ochib beruvchi, qalb holati dinamikasini ifodalovchi tasviriy vosita hisoblanadi. Gulandom To'g'ayevaning “Tunlar o'tar” she'rida tabiatning jonli tasviri lirik qahramonning hissiy holatini ochib berishga xizmat qiladi. Tabiat manzarasida ijodkorning ruhiy kayfiyati sezilib turadi.

Tunlar o'tar zo'rg'a qiynalib,
Tushimga ham tonglar kiradi.
Sochlarimga ipsiz boylanib
Mening bilan bahor yuradi.¹

¹ Gulandom To'g'ayeva. Ishq handasasi. Toshkent: “Adabiyot”, 2023. 25-b.

Mazkur misralarda ham tabiat tasvirini berish uchun metaforadan unumli foydalanilgan. Tunlar zo'rg'a qiynalib o'tmaydi, bu — odamga xos xususiyat. “Sochlarimga ipsiz boylanib” birikmasi esa belgi o'xshashligi asosida ma'no ko'chishi sifatida gap umrning eng go'zal fasli haqida ketayotganiga, peyzaj bahor fasliga xosligini ko'rsatadi.

Qayga borsam shirin bir shivir,
Borar dunyo tamom yuksalib.
Ko'zlarimda haqiqat balqir,
Kiprigimda gilam to'shalib.

Qayga borsam shirin bir shivir,

Borar dunyo tamom yuksalib, deyilishi bilan metafora yana bir go'zal tashbehga sabab bo'lgan. “Ko'zlarda balqigan haqiqat” va “kiprikda to'shalgan gilam” ayni bir tushunchaning ikki metaforik tomondan berilishidir. Shoira she'rlarida badiiy san'atlar nuqtayi nazaridan qaralganda bir vaqtning o'zida istiora, tashbeh, tashxis san'atlarining qo'llanilganligi ijodkorning badiiy-estetik mahoratidan dalolat beradi.

Oppoq orzum ko'rgim keladi,
Manglayimdan oqqan terimni.
Hovuch-hovuch bergim keladi
Chanqaganlar ichsin she'rimni...²

Har bir misrada metafora mavjud. Lirik holatning juda betakror va nozik, erkanalmoqchi bo'lgan tarzda berilgan o'rni ham mavjud. Lirik qahramonning orzusi — “Oppoq orzu”ning ushalishini ko'rish. Orzuga yetish, uni tutish oson emas. Shu sabab shoira manglaydan oqayotgan terni — mashaqqatli mehnatga, chanqaganlarga — go'zallikni sog'inganlarga tutayotgan suvni esa — she'rga mengzaydi. She'r esa shoiraning hayot mazmuniga tenglashadi. Shoiraning “Men sizni sog'insam..” she'rida tongda gulbarglarga to'kilgan shabnam — ko'z yoshlarning ramzi bo'lib keladi:

Men sizni sog'insam, sog'insam,
Sog'insam, to'kilur shabnamlar.
Bir sokin shu vaqtdan og'rinsam,
Yondirgim keladi sha'n shamlari.³

Shabnamlarning to'kilishi — aslida sog'ingan ayolning ko'z yosh to'kishidir. Aynan, shu paytda lirik qahramonning bundan og'rinishi uni sog'ingan

² To'g'ayeva Gulandom. Ishq handasasi. — Toshkent: “Adabiyot”, 2023. 25-b.

³ To'g'ayeva Gulandom. Ishq handasasi. — Toshkent: “Adabiyot”, 2023. 110-b.

yoki nimadandir ozor chekayotgan inson qiyofasida jonlantiradi. Bir diydorga intiq oshiqning xokisorligi tasavvufiy ohanglarga uyg'unlashadi.

Agar bir shu diydor, shu diydor
Qo'lida bo'lsaydi tog'larning,
Agar bir shu diydor, shu diydor
Yo'lida bo'lsaydi bog'larning –
Qushlari bo'lardim tog'larga,
Tushlari bo'lardim bog'larga.

Shoira "bog'larning tushlari", "tog'larga qushlari" bo'lishdek o'ziga xos topilmalarda holat suratini yaratadi. Bog'lar tush ko'rmaydi, aslida, tog'larning qushlari esa toshlarga tirishib yashaydi. Tirishgani sari kuchli bo'ladi, ular. Lirik qahramon ham sog'ingani sari kuchli bo'ladi. Sha'ni va g'ururi yuksalib boradi.

Shoira yaratgan peyzaj ikki xil vazifani bajarishga xizmat qiladi:

a) aniq tasvirni hissiy bo'yoqlar, ko'chim va boshqa tushunchalar vositasida berish;

b) ijodkorning lirik psixologizmi, uning maqsad-muddaosi, o'z ruhiyatida kechayotgan holatlarni yuzaga chiqarish.

Gulandom Tog'ayevaning dastlabki she'ri ayni birinchi vazifani bajarishga xizmat qilgan. Shoiraning "Tirnalgan cho'qqilar..." deb boshlanuvchi she'rida tabiat tasviri orqali lirik qahramonning maqsadi, ichki sezimlari, tuyg'ulari tasvirlangan. She'rning boshlanishidan bizga ma'lum bo'lgan tasvir ko'z o'ngimizda gavdalanadi. Bunda tirnalgan cho'qqilar muzini Gulandom Tog'ayevaning dastlabki she'ri ayni birinchi vazifani bajarishga xizmat qilgan. Shoiraning "Tirnalgan cho'qqilar..." deb boshlanuvchi she'rida tabiat tasviri orqali lirik qahramonning maqsadi, ichki sezimlari, tuyg'ulari tasvirlangan. She'rning boshlanishidan bizga ma'lum bo'lgan tasvir ko'z o'ngimizda gavdalanadi. Bunda tirnalgan cho'qqilar muzini tishlab yuqoriga intilayotgan, g'amdan g'alvir tanini hayotning yashash

degan quyuniga tutgan, biroq yulduzlarga yetish orzusi bilan yashayotgan yengilmas iroda sohibasi ruhiyatining qudrati namoyon bo'ladi. Keyingi misralar kishini yana boshqa olamga yetaklaydi.

Ey o'lik qoyalar, siz non yemang!
Buncha quchoqlaysiz sariq kemani
Shuhrat otlariga minaman demang,
Meni chorlayotgan yulduz tumani!..⁴

Yulduz tumani koinot bag'rida yuz beradigan fizik hodisa. Yulduz tumani — bu galaktikada yulduzlararo hudud bo'lib, u o'zining nurlanishi yoki nurlarni yutishi va qayta akslantirishi bilan galaktikaning umumiy manzarasidan ajralib turadi. Fizikada samodagi cho'ziq yorug'lik obyekti tumanlik deb nomlangan.

Shoira intilayotgan o'zga bir ilohiy nurga "yulduz tumani" deb atashi shundan. Yulduz tumanining siri bizga qorong'u bo'lgani kabi, shoira uchun ham bu ilohiylik sirlidir. Hislar dunyosida hovuchlarda tutib bo'lmaydigan, idrok bilan anglab bo'lmaydigan narsalar bor. She'riyatimizda an'anaviy metafora sifatida "kaft", "hovuch" so'zlari qo'llanadi, ular intizorlik, avaylab-asrash kabi turli ma'nolarni bildiradi. Nekbin tuyg'ularni hovuchidan tutib, tortiq qilmoqchi bo'lgan lirik qahramon dardiga sherik izladi, kim yoxud nimadandir ilinji kutadi. Ona tabiat bilan go'yo so'zlashadi, unga o'z dardlarini ochib-sochadi. Inson va tabiat, inson va jamiyat, insonning ko'ngil olamiga oid yangi talqinlar badiiy-estetik tafakkur tabiatidagi sifat o'zgarishlarini vujudga keltirdi. Inson ma'nan va aqlan, axloqan komil bo'lgan taqdiridagina dunyo va insoniyat kelajagi yorug' bo'ladi.⁵ Jonli tashbehlar asosidagi tashbeh insonni hayratga soladi, suv bo'yida o'tirgan kishi beixtiyor suvga qarab qo'yadi, ichgisi keladi, o'zida chanqoqlik sezadi. Ijodkorning katta mahorati shundaki — hayot, tabiat haqiqatlarini o'z badiiy haqiqatiga ishonarli kiritib bera olganidadir.

4 To'gaeva Gulandom. *Ishq handasasi*. — Toshkent: "Adabiyot", 2023. 60-b.
5 Rahimjonov N. Mustaqillik davri o'zbek she'riyati. — Toshkent: "Fan" nashriyoti, 2007. 246-b.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahimjonov N. *Mustaqillik davri o'zbek she'riyati*. — Toshkent: "Fan" nashriyoti, 2007.
2. To'gaeva G. *Ishq handasasi*. — Toshkent: "Adabiyot", 2023.
3. Davlatova A. Fikr agar yaxshi tarbiya topsa... *O'zbekiston matbuoti*, 2006.6-son.36–37-b.
4. Qurbanov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. *Adabiyotshunoslik lug'ati*. — Toshkent: Akademnashr, 2010. 106-b.
5. Suyarov M. *Peyzaj tasvirida psixologik tasvir yaratish mahorati*: filol. fan. nomz.diss. avtoreferat. — Toshkent, 2010.
6. Hojjeva Sh. Cho'lponning peyzaj yaratish mahorati // *Til va adabiyot ta'limi*. — Toshkent, 2019. — №4. 34–37-b.
7. Qurbanboev I. Metaforaning g'oyaviy-badiiy vazifalari // *Til va adabiyot*. — Toshkent, 2005. — №1. 66–71-b.
8. Hamdamov U. XX asr o'zbek she'riyatida poetik obraz va uning tadriji // *O'zbek tili va adabiyoti*. — Toshkent, 2008. №4.3–8-b.
9. Haqqulov I. G'ussali yurak – yolqinli yurak // *O'zbekiston adabiyoti va san'ati*, 1996-yil, 11-oktabr.

Elmurod SHARIPOV,
Toshkent davlat O'zbek tili va adabiyoti
universiteti tayanch-doktoranti

SAN'AT TURLARINING ESTETIK TARBIYADAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Annotatsiya: maqolada adabiyot va san'atning o'zaro aloqasi, estetik tarbiyadagi o'rni va ahamiyati haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, insoniyat taraqqiyotida, xususan, Yevropa uyg'onish davri (renessans) da san'atning tutgan o'rni ta'kidlangan. Adabiy ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifa "komil inson"ni tarbiyalashda san'at namunalarining adabiyot bilan uyg'unlashuvi muhimligi haqida fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: adabiyot, san'at, musiqa, rasm, rassomlik, ta'lim, estetika, estetik tarbiya, she'riyat, haykaltaroshlik.

Annotation: the article discusses the relationship between literature and art, their role and significance in aesthetic education. It also emphasizes the role of art in the development of humanity, in particular, in the European Renaissance. The main task facing the literary education system is the importance of combining art samples with literature in educating a "perfect person".

Keywords: literature, art, music, painting, drawing, education, aesthetics, aesthetic education, poetry, sculpture.

Аннотация: в статье рассматривается взаимосвязь литературы и искусства, их роль и значение в эстетическом воспитании. Также подчеркивается роль искусства в развитии человечества, в частности, в эпоху европейского Возрождения. Основной задачей, стоящей перед системой литературного образования, является важность соединения образцов искусства с литературой в воспитании «совершенного человека».

Ключевые слова: литература, искусство, музыка, живопись, рисунок, образование, эстетика, эстетическое воспитание, поэзия, скульптура.

Kirish. San'at – odamlarga o'z his-tuyg'ulari va fikrlarini ramzlar, tasvirlar, ranglar va tovushlar orqali ifodalash imkonini beradigan universal aloqa shakli. San'at va ta'lim o'rtasidagi munosabat shaxsning estetik hislarini rivojlantirishdan tortib, ijodiy fikrlash ko'nikmalarini egallashgacha bo'lgan keng ta'sir doirasiga ega. Ta'lim jarayonida san'atga o'quvchilarning ham shaxsiy, ham ijtimoiy rivojlanishiga hissa qo'shadigan muhim vosita sifatida qaralishi o'rinli bo'ladi. Badiiy adabiyotni o'rganish san'at namunalaridan foydalangan holda estetik yo'nalishda amalga oshirilsa, o'quvchilarda ezgu ma'naviy sifatlar shakllanishi tezlashadi. Chunki badiiy so'z o'quvchilarning hissiyoti, kechinmalari, tuyg'ulari va tafakkuriga ta'sir ko'rsatish orqali ruhiyatini boyitadi, hissiyotlarini teran, kechinmalarini nozik qiladi, ya'ni ularda shaxslik sifatlarini rivojlantiradi¹.

¹ Qozoqboy Yo'ldosh. Jilovlanmagan tafakkur mahsuli. – Toshkent: Tafakkur, 2023. – 628 b.

Adabiyot va san'at bir-birini to'ldiradigan va doimiy o'zaro aloqada bo'ladigan ikki muhim tur hisoblanadi. Adabiy ta'limni tashkil qilishda o'qituvchi zamonaviy adabiy jarayonni yaqindan kuzatishi, o'quvchilarda savodxonlik madaniyatini shakllantirishi bilan bir qatorda dars mavzusidan kelib chiqib, san'at namunalaridan foydalangan holda darsning mazmuniga xos muhit yarata olishi muhim hisoblanadi. Bu orqali adabiy matn bilan ishlash davomida o'quvchilarda visual fikrlash, san'at va adabiyotni hayotning bir parchasi o'laroq ko'rish rivojlanadi. Qozoqboy Yo'ldosh bu haqida: "O'rganilayotgan asarga tahlil vositasi sifatida qaralmay, butun pedagogik tadbirlar matnning estetik jozibasini ochishga yo'naltirilsa, adabiy ta'lim o'quvchilarni o'ziga jalb qiladi, uning joziba kuchi ortadi²", – deydi.

² Qozoqboy Yo'ldosh. Jilovlanmagan tafakkur mahsuli. – Toshkent: Tafakkur, 2023. – 628 b.

San'at, adabiyot va ta'lim bir-birini rivojlantiruvchi va boyituvchi muhim sohalar bo'lib, har biri shaxsning tafakkur, hissiy va madaniy rivojlanishiga hissa qo'shadi. San'at inson ruhiyatining eng chuqur ifodalarini ko'rsatadi, adabiyot esa tilning estetik kuchini ishlatib odamlarning ichki dunyosini bayon etadi. Ta'lim bu ikki sohani birlashtirib, shaxslarning intellektual va hissiy imkoniyatlarini rivojlantirishni ta'minlaydi. Bugungi kunda ta'lim tizimlari nafaqat shaxslarning akademik muvaffaqiyatlarini, balki ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, empatiya va estetik idrok kabi jihatlarni ham rivojlantirishga qaratilgan. Ayni paytda san'at va adabiyot ta'lim jarayonlarining ajralmas tarkibiy qismiga aylanmoqda.

Adabiyotning ifoda vositasi sifatida so'zdan foydalanishi uni boshqa san'at turlari bilan to'g'ridan to'g'ri va oson aloqa o'rnatishiga xizmat qiladi. Bugungi kun adabiy ta'limida adabiyotning mana shu imkoniyatidan foydalanib uni tasviriy san'at, haykaltaroshlik, kino, musiqa, teatr kabi boshqa san'at namunalari bilan birgalikda o'qitish, o'quvchining dunyoqarashini kengaytirishda muhim hisoblanadi. Zero: "Bugun biz davlat va janiyat hayotining barcha sohalarini tubdan yangilashga qaratilgan innovatsion rivojlanish yo'liga o'tmoqdamiz. Bu bejiz emas, albatta. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g'oyaga, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi".³ Shunga ko'ra, adabiyot darslarini o'qitishda, san'atshunoslik bilan birgalikda yangi metodlar ishlab chiqish muhim hisoblanadi.

Bir madaniyatning rivojlanishi uchun faqat aniq fanlar yetarli hisoblanmaydi. Ijtimoiy bilimlar, san'at, adabiyot, falsafa kabi fanlar ham jamiyat rivoji uchun muhim ahamiyat kasbetadi. Kelajagini barpo qilmoqchi bo'lgan millatlarning yo'li ijtimoiy fanlar va san'at orqali o'tadi. Bu ikki farqli yo'nalish ayni vaqtda bir-birini tamomlab, to'ldirib keladi va jamiyat rivojida poydevor vazifasini o'taydi. Zero san'at inson tabiatidagi haqiqatlarning estetik aksidir. Estetika esa insonga zavq, yangicha dunyoqarash, absolyutizmdan uzoqlashish kabi muhim jihatlarni bilan birga insonga insondek

harakat etish, yurakni keng qilish, boshqalar haqida qayg'urish hislarini ham beradi. Estetika bo'yicha yirik tadqiqotlar qilgan Y. Borev dunyoni tadqiq qilish, estetik shaklda amalga oshiriladi deb hisoblaydi⁴. Inson faoliyati ma'lum estetik g'oyalar, tushunchalar va munosabatlar asosida yuzaga keladi. Estetika mehnatga, kundalik hayotga va sanoat ishlab chiqarishiga kirib, insonda ijodiy tamoyil va go'zallikni idrok etish qobiliyatini shakllantiradi. Ma'naviy va amaliy ma'noda san'at, nazariy ma'noda estetika umuminsoniylikka e'tibor beradi. Estetik qarash odamlarni kelishuvsiz birlashtirishga yordam berishi bugungi kun uchun ayniqsa ahamiyatlidir.

Zero, inson faqatgina fikrlaganligi uchun emas, bo'lisha olganligi uchun insondir⁵. San'at insonning yuragi bilan o'ylashini, fikrlashini, eshitishini va tushunishini ta'minlaydi. Enyshteyn ijtimoiy fanlar va san'atning o'rni muhimligini ta'kidlab aytganidek: "Xayol qilish, bilishdan ko'ra foydaliroqdir". Adabiyot va san'at insonning xayol olamini boyitishi bilan birgalikda, dunyoqarashini kengaytiradi, boshqa fikrlarga hurmat saqlashga o'rgatadi. San'atning eng muhim tarafi insonni vaqtichog'lik qilib, zavqlanayotgan vaqtda tafakkur qilishga va bilim olishga undashidir. San'at namunalari jamiyatning turli qatlamlariga yo'naltirilganda bevosita ushbu qatlamlarning ong ostiga joylashib ularni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababdan rivojlanayotgan davlarda san'atning taraqqiy etishi boshqalarga qaraganda muhim hisoblanadi. Chunki san'at bir yo'l boshlovchi, ilm shu'lasi va ta'sir doirasi keng bo'lgan ta'lim vositasidir.

O'rta asrlar yevropasi aynan san'at tufayli o'zining qorong'u va qoloq o'tmishidan xolos bo'lib, dunyoning eng rivojlangan jamiyati bo'lish yo'lida qadam tashladi. San'atning ahamiyatini shunda ko'rishimiz mumkinki, insoniyat dastlabki davrlardan o'q u bilan yonma-yon yashab kelmoqda. Odamzot, o'zini va dunyoni anglashga urinishni boshlaganda tasavvurini ifodalashda rasmdan, uni anglatishda so'zdan foydalandi. Buning natijasida so'zga axborot tashish bilan birga, "adabiy yuk" tashish vazifasi

⁴ http://independent-academy.net/science/library/borev_estetika/predmet_i_zadachi.html

⁵ Sanat, Edebiyat ve Egitim <https://dergipark.org.tr/pub/dogu/issue/39213/462107>

³ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi // xalq so'zi. – Toshkent, 2017-yil 23-dekabr.

ham yuklandi. Ya'ni insonni o'zligi anglashga va anglatishga bo'lgan harakati ilm-fan qatorida go'zal san'atlarning ham dunyoga kelishiga zamin hozirladi. Go'zal san'atlarning bir tarmog'i hisoblanadigan adabiyot so'zdan foydalanishi natijasida boshqa san'at turlariga qaraganda tushunish osonroq va xalqchilroq ekanligi bilan ajralib turadi. Shu naqtayi nazardan adabiyot xalq ma'rifati va ma'naviyatining ko'zgusidir.

O'zbek adabiyotida sana't turlari bilan munosabat qadimdan qalin bo'lgan. Alisher Navoiy musiqa va xattotlikka yuksak e'tibor berganligi. O'zi ham musiqa ilmini Xoja Yusuf Burhon ismli shoir va musiqashunosdan o'rganganligi ma'lum. Bu haqida Navoiy "Majolis un-nafois" asarida: "... musiqiy ilmni ham yaxshi bilur erdi va faqir musiqiy fanida aning shogirdimen. Ko'proq o'z she'riga musiqiy bog'lar erdi", – deb yozgan. Bundan ko'rinib turibdiki, mumtoz adabiyotimizda shoirlar musiqa ilmida ham peshqadam bo'lishgan. Mumtoz musiqaning aruz bilan chambarchas bog'liqligining sababi ham shunda.

Badiiy adabiyotni san'at turlari bilan aloqadorligini tadqiq etgan adabiyotshunos S. Quronov san'at turlari o'zaro uyg'un aloqadorlikda, biri ikkinchisining ifodaviy imkoniyatlarini o'zlashtirgan holda taraqqiy etadi. Zero muayyan san'at turining imkoniyati olamning to'laqonli badiiy ifodasi uchun yetarli emas degan xulosani beradi⁶.

⁶ Қуронов, Саъдулло. Эгиз санъатлар [Матн] / С.Қуронов. – Тошкент: Akademnashr, 2018. – 144 б.

Yevropada she'riyat va rangtasvir aloqalarini o'rganish ancha oldin boshlangan bo'lib, XVIII asrdan boshlab Lessing, Novalis, R. Vagner kabi mutafakkirlar bu haqida izlanish olib borishgan.

Adabiyot o'qitishda san'at namunalaridan foydalanish o'quvchilarning original fikrlashiga yordam beradi. Tasviriy san'at, musiqa, drama kabi sohalar tasavvur olamini kengaytiradi va qoliplardan tashqarida o'ylashga o'rgatadi. Shu nuqtayi nazardan o'sib kelayotgan avlod adabiyot darslariga, san'at namunalarining kiritilishi ularning kreativligini rivojlantirishi bilan bir qatorda dunyoqarashi shakllanishining ham asosini tashkil qiladi.

Xulosa. Har bir o'quvchi o'z navbatida jamiyatning a'zosi hamdir. U jamiyatning boshqa a'zolari bilan muloqotga kirishishi, o'z fikr mulohazalarini ularga go'zal nutq bilan yetkaza olishi lozim. Shu bilan birga faqatgina notiq bo'lishning o'zi, bugungi axborot haddan tashqari ko'p bo'lgan zamonda, fikrning suhbatdoshga ta'sir qilishiga kamlik qilishi, uni navbatdagi ma'lumotlar oqimidek qabul qilinishiga sabab bo'lishi mumkin. Hayrat hisi kamayib borayotgan bir vaqtda jamiyati a'zolari o'rtasidagi muloqotlarda faqatgina axborot berish kamlik qilyapti, endilikda har bir so'z suhbatdoshning qalbiga yetib boradigan shaklda ma'lum darajada hissiy yuklamaga ham ega bo'lishi talab etilmoqda. Shu sababdan, o'quvchilarni inja tuyg'ularni ilg'ab oladigan, ta'sirchan, go'zal qalb sohibi qilib tarbiyalash muhim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qozoqboy Yo'ldosh. Jilovlanmagan tafakkur mahsuli. – Toshkent: Tafakkur, 2023. 628-b.
  2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi // xalq so'zi. – Toshkent, 2017-yil 23-dekabr.
  3. http://independentacademy.net/science/library/borev_estetika/predmet_i_zadachi.html
  4. Sanat, Edebiyat ve Egitim <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dogu/issue/39213/462107>
  5. Қуронов, Саъдулло. Эгиз санъатлар [Матн] / С.Қуронов. – Тошкент: Akademnashr, 2018. – 144б.
- https://www.ziyouz.com/books/alisher_navoiy_asarlari/Alisher%20Navoiy.%20Majolisun-nafois.pdf

Lobar BOLTAYEVA,
*Alisher Navoiy nomidagi
 Toshkent davlat o'zbek tili va
 adabiyoti universitetining
 1-kurs tayanch doktoranti*

IKKI MAMLAKATDAGI IKKI BOLALIK

Annotatsiya: adabiyot har bir xalqning qalbidan joy olgan bebaho boylikdir. Har bir asar o'z davrining, xalqining, muallifining ichki kechinmalari, orzu-umidlari va ruhiyatini aks ettiradi. Ushbu maqolada G'afur G'ulomning "Shum bola" asari bilan Mark Tvenning "Tom Soyerning sarguzashtlari" romanlari o'zaro qiyoslanadi, ular o'rtasidagi o'xshashliklar va farqli jihatlar tahlil qilinadi. Bu ikki asar ikki xil millatning boyligi bo'lishi bilan bir qatorda, bolalar adabiyoti durdonalari sanaladi va o'z davrining ijtimoiy muhitini bolalar nigohi orqali aks ettirgani bilan yanada qiymatlidir.

Kalit so'zlar: *bolalik, yetimlik, erkinlik, jamiyat, sarguzasht, o'xshashliklar, farqlar, obrazlar*

Annotation: literature is an invaluable asset that has taken place in the hearts of every people. Each work reflects the inner experiences, aspirations and spirit of author, epoch, people. This article compares Ghafur Ghulam's "Shum bola" with Mark Twain's "The Adventures of Tom Sawyer" and it is analyzed the similarities and different aspects between them. In addition to being the wealth of two different nations, these two works are considered masterpieces of children's literature and they are valuable as they reflect the social environment of their epoch through the eyes of children.

Key words: *childhood, orphanhood, freedom, society, adventure, similarities, differences, images*

Аннотация: литература — бесценное достояние, которое имело место в сердцах каждого народа. Каждое произведение отражает внутренние переживания, стремления и дух автора, эпохи, народа. В этой статье сравниваются "Шум бола" Гафура Гулама с "Приключениями Тома Сойера" Марка Твена, и анализируются сходства и различия между ними. Помимо того, что эти два произведения являются богатством двух разных народов, они считаются шедеврами детской литературы и ценны тем, что отражают социальную среду своей эпохи глазами детей.

Ключевые слова: *детство, сиротство, свобода, общество, приключение, сходства, различия, образы*

Bolalar adabiyoti dunyo adabiyotshunosligida XVIII asrning ikkinchi yarmi XIX arsning boshlariga kelib rivojlana boshlagan. XIX asrning o'rtalariga kelib esa ancha takomillashadi. Bolalar ijtimoiy va madaniy hayotga, jamiyat orasiga kirib borar ekan, ularning ruhiyati jamiyat qoidalari va undagi adolatsizliklar bilan to'qnashadi. Bu kontrast bolalarning ichki dunyosini saqlab qolishi uchun kurashishiga sabab bo'ladi. Shuningdek, ular kattalar dunyosidagi kamchiliklarni va jamiyatdagi illatlarni yengil qiziqarli usulda tasvirlaydi. G'afur G'ulomning "Shum bola" va Mark Tvenning "Tom Soyerning sarguzashtlari" asarlari shunday asarlar sirasiga kiradi. Ikkala asarda turli davrdagi turli madaniyat va turli millatlarning yetim bolalar hayoti tasvirlangan. Jumladan, G'afur G'ulomning "Shum bola" asari 1936-yili yozilgan bo'lsa, Mark Tvenning "Tom Soyerning sarguzashtlari" 1876- yili yozilgan. Bu ikkala asar avtobiografik asardek tuyuladi, chunki, mualliflar asar voqealarini o'zlari o'sgan hududlarda tasvirlaydilar. "Shum bola" da sovet davri O'zbekistonning hayoti, ayniqsa, o'smir yoshdagi

bolaning jamiyatdagi o'rni tasvirlangan bo'lsa, Mark Tvenning "Tom Soyerning sarguzashtlari" esa XIX asr oxiridagi AQSh hayotini, bolalik sarguzashtlarini sarguzashtli va realistik uslubda yoritadi. "Shum bola" o'zbek xalqining an'anaviy hayotini, Mark Tven esa Amerika janubidagi hayotni tasvirlaydi. Har ikkala bosh qahramon, ya'ni Qoravoy va Tom — har ikkisi ham o'z davrining g'ayratli, sho'x va sarguzashtlarga chanqoq bolalari. Qoravoy mahallada shumlik qilib yuradigan, ba'zida kattalarning g'ashiga tegadigan, biroq aslida mehribon va halol bola. Tom esa maktabdan qochib, do'stlari bilan sarguzasht izlaydigan, ezgulik uchun kurashuvchi, qiziquvchan bola sifatida gavdalanadi

Ularning sho'xligi, ba'zida hatto yomonlikka teng bo'lib ko'rinadigan qilmishlari ortida ulkan insoniy fazilatlar yashiringan: do'stlik, jasorat, halollik, kechirimlilik va ezgulik.

Har ikki asar ham bolalik hayotining rang-barangligini, sarguzashtlarga boy davrini ifodalaydi. "Shum bola" orqali muallif bolalikdagi beg'uborlik, jamiyatdagi tengsizlik va tarbiya muammolariga urg'u

bergan. “Tom Soyer” esa asosan sarguzasht, erkinlik, jinoyat va adolat mavzulariga yo’naltirilgan. G’afur G’ulom garchi sho’xlikni tasvir qilsa-da, Qoravoyning yuragi pok ekanini doimo ko’rsatadi. Mark Tven esa bolalarning ichki olamidagi izlanishlar va ijtimoiy notengliklarga qarshi norozilikni sarguzasht orqali yetkazadi.

“Shum bola” asarida sovet davri O’zbekistoni, xalq turmushi, maktab hayoti, oila va mahalla munosabatlari aks ettirilgan. Bu asar orqali o’sha davrdagi o’zbek jamiyatining hayoti ko’z oldimizda gavdalanadi. “Tom Soyer” esa qullik, diniy qarashlar, axloqiy qadriyatlar mavjud bo’lgan Amerikani tasvirlaydi. Shuningdek, Tom va uning do’stlari orqali Tven o’z jamiyatidagi muammolarni kinoya bilan tanqid qiladi.

O’xshashliklar:

► **Bosh qahramonlar:** ikkala asarda ham bosh qahramon — o’ta sho’x, g’ayratli, hayotga chanqoq, mustaqil fikrlaydigan, erkinlikka intiluvchi bolalar; Shum bola ham, Tom Soyer ham o’z sharoitida “an’anaviy” tarbiyaga bo’ysunmaydi, ular boshqalar kabi adolatsiz jamiyatning bo’ysinuvchi vakillariga aylanmagan.

► **Bolalarning yetimligi:** Shum bolaning otasidan yetimligi ham, Tomning ham onasiz qolganini ikkala muallif ham ochiq aytmaydi, buning sababi asar bolalar haqida yozilgan, unda bolaning ko’ngliga og’ir keladigan jumla va so’zlardan foydalanishdan tiyilingan deb o’ylaymiz. Shunga qaramay, asarda qahramon biografik ahvolini ochish boshqa obrazning zimmasiga yuklatilgan. Bu asardagi ota tomondan yaqin amma obraziga “... akam tirilib keldimi...” (“Shum bola”da), ona tomondan yaqin xola obraziga “... he’s my own dead sister’s boy...” [4: 9], tarjimasi – u mening marhuma singlimning o’g’li. (“Tom Soyerning safguzashtlari”da) yuklangan.

► **Hazil-mutoyiba:** har ikkala asarda kulgili, jo’n holatlar ko’p uchraydi, bolalarning aql-zakovati orqali o’zlari yoqtirmagan holatlar, vaziyatlardan aqlbovar qilmaydigan, ajoyib tarzda chiqib ketishadi. Jumladan, “Shum bola”da qahramonimiz hoji boboning uyida xizmat qilib yurganda hoji bobo va uning atrofidagilarning qilmishlariga jim qarab turolmaydi, ularga, ularning qilayotgan nojo’yi harakatlariga qarshi o’choqda shishani portlatish orqali ularni jazolaydi. “... manqaldonning ostiga qalin kul solib, ustiga o’t yoqdim. O’t tayyor bo’lgach, nosdan bo’shagan sovuq suv solib, og’zini mahkam yopdim-da, manqaldondagi kulga ko’mdim...” [10: 217]. “Tom Soyerning sarguzashtlari” asarida esa Tomning xolasi jazo sifatida devorni bo’yashini buyuradi, ammo u do’stlariga o’zi yoqtirmagan vazifani maroqli ekanligini

isbotlaydi. “... At this dark and hopeless moment an inspiration burst upon him! Nothing less than a great, magnificent inspiration...” [4: 17] Tarjimasi: “Shunday tushkun va umidsiz daqiqada kutilmaganda uning miyasida ajoyib bir g’oya chaqmoqdek paydo bo’ldi”. U haqda yozilgan maqolada esa shunday deyiladi: “First he angers his aunt by eating jam, then he gets in a fight with another boy. As punishment for his various misdeeds, Aunt Polly orders him to whitewash the fence. However, Tom manages to convince other children that whitewashing is fun, and they end up giving him various items for a turn at the fence” [11].

► **Jonivorlarga munosabat:** Tom ham Qoravoy ham jonivorlarga “juda mehribon”, Tom xolasi bergan dorini mushukning og’zidan quyadi, bu bilan u mushukka o’zining ta’biricha, “tuzalishi” ga yordam beradi. Qoravoy esa pochchasining sevimli qushlarining og’ziga qatiq solib ularni ovqatlantiradi, ularga o’z ko’nglicha “yaxshilik” qiladi. Ikkala qahramon ham bolalarcha soddalik qilib jonivorlarning qiynalishiga (Tom obrazi), hattoki o’limiga (Qoravoy obrazi) sababchi bo’lib qoladilar.

Farqlar:

► **Til va uslub:** G’afur G’ulom asari sodda, xalqona, yumorga boy tilda yozilgan. Tili oddiy, o’qishga oson, ayni vaqtda chuqur dramatik ma’noga ega. Mark Tven esa ingliz tilining janubiy lahjalarini ustalik bilan qo’llaydi, tanqidiy, satirik saruzashtli uslubda yozadi.

► **Bosh qahramonlar:** “Shum bola” da bolaning tirikchilik ko’yida har tomonga, har qanday ishga o’zini urishi, to’q paytidan och payti ko’p bo’lishi, oilaga nimadir olib borishini xohlashi uning psixologiyasini ochadi. Tom Soyer esa ko’proq erkinlik, bolalik orzularining go’zalligi orqali ko’rsatiladi, u shuhratni, uning ortidan keladigan e’tiborni xohlaydi, har bir bola singari uni yaxshi ko’rishlarini istaydi, u ijtimoiy jihatdan Shum boladan ancha yaxshi hayot kechiradi.

► **O’g’ri obrazi:** ikkala asarda ham o’g’ri obrazi berilgan. Bu ham bolalar hayotiga bog’liq tarzda ifodalangan. Tom Robin Hudni o’g’ri deb biladi. Unga havasi keladi, u boylarni talab kambag’allarga yordam beradi, uning erkinligi, shuhratli ekanligi Tomni mahliyo qiladi, u kabi bo’lishni xohlaydi. Ya’ni, jamiyat shunday holdaki, Robin Hudning jamiyatidan farq qilmaydi. Bilamizki, uning zamonida yuqori mansabdorlar asl o’g’ri, ular bechora xalqni so’nggi tangasigacha olib qo’yadi. Shum bola esa Sulton boshliq o’g’rilar to’dasiga duch keladi. Sultonning firibgarlik bilan olgan pullari yosh bolalarning ham g’ashiga tegadi. Sodda insonlarni qiyaratib, ularning rizqini tap tortmay olishi, bu yurtda adolat me’zonlari qanday ekanligini bilish mumkin. Ahvol shu darajadagi, kasblar kasod

bo'lgan kimlardir jinni bo'lib qolgan, boshqalar esa tirikchilik uchun nima qila olsa, shuni qilishadi.

► **O'lik ko'rish:** bolalar uchun eng qo'rqinchli hodisalardan biri – o'lik ko'rishdir. Har ikkala muallif bolalarning jasoratini, aynan, shu hodisa bilan sinaydi. **“Alloh hech bir jonni (unga) toqatidan tashqari narsaga (mas'ul) tutmaydi...”** (Baqara surasi, 286- oyat) deyilganidek, qahramonlarimiz kattalarning ham yuragi dov bermaydigan bu sinovdan muvaffaqiyatli o'ta olishadi. Ikkala ijodkor ham kitobxonda empatiya uyg'ota olgan, masalan, Qoravoy o'lik yuvishda ishtirok qiladi. Qahramon bilan birga o'likning yoniga kirgan kitobxon ham nafasini sekin ola boshlaydi. Voqealar rivoji har daqiqada rivojlanadi. Bu garchi qo'rqinch va vahimaga boy bo'lmasin, muallif uni shunday bir yumor bilan ta'rif etganki, kulgu qo'rquvni yengishga yordam bergan. Bu muallifning qalam tepratish mahoratini ko'sata olgan jihatlardan biridir. Uning asosida esa Qoravoy obrazi turadi: “... Qaysi ko'zim bilan qaray, biz yuvmoqchi bo'lgan o'lik tirilgan edi. Oyoqlari qimirlamagani holda betiga yopilgan yaktakni qimirlatib boshini ko'tarmoqchi bo'lar edi...” [10: 121]. Tom esa uch xil mudhish voqeani bir vaqtning o'zida boshdan kechiradi: qazib olinayotgan o'lik; o'likning yonida janjal, janjal nihoyasidagi qotillik; qotillik qilgan odamning o'z jinoyatini oson va mug'ombirlik bilan hamrohining bo'yniga ilishi kabilar bola uchun bular, albatta, dahshatli bo'lishini muallif mahorat bilan tasvirlaydi: “The two boys flew on and on, toward the village, speechless with horror. They glanced backward over their shoulders from time to time, apprehensively, as if they feared they might be followed. Every stump that started up in their path

seemed a man and an enemy, and made them catch their breath; and as they sped by some outlying cottages that lay near the village, the barking of the aroused watch-dogs seemed to give wings to their feet...” [4: 81]

Tarjimasi: “Bu ikkala bolalar shunchalik qo'rqqanlaridan hatto so'zlashmasdan shaharcha tomonga yel bo'lib yugurib bormoqda edilar. Ular go'yo o'zlari qo'rqqanlariday ta'qib qilinayotgandek, qo'rqa-pisa yelkalari osha dam-badam orqalariga qarardilar. Ular yurayotgan so'qmoqdagi ko'ringan har bir ko'lanka qandaydir bir notanish yoki dushmandek tuyilardi va bu ularning nafas olishini ham qiyinlashtirardi; bir necha chekka kottejlar tomonga tezlik bilan yaqinlashganlarida shaharcha yaqinida yotgan, uyg'ongan qo'riqchi itlarning hurishi ularning oyoqlariga qanot bergandek tuyildi”.

Xulosa. G'afur G'ulom va Mark Tven o'z milliy madaniyatlarini, xalqining turmush tarzini bolalar obrazlari orqali yorqin tasvirlashga erishgan. Shum bola va Tom Soyer — ikki turli qit'ada tug'ilgan bo'lsalar-da, ularning sho'xligi, erkinlikka intilishi, sarguzashtparastligi butun insoniyat bolaligiga xos fazilatlarini ifoda etadi. Bu ikki asar o'quvchini nafaqat kuldiradi, balki, o'ylantiradi ham.

“Shum bola” va “Tom Soyerning sarguzashtlari” — har ikkisi ham yosh o'quvchilarga mo'ljallangan bo'lishiga qaramay, chuqur ma'naviy va ijtimoiy mazmunga ega asarlardir. Ular orqali biz bolalikning o'ziga xos go'zalligini, sarguzashtchanlikni, ayni vaqtda jamiyatning bolaga qanday ta'sir ko'rsatishini ko'ramiz. Har ikki asar yosh avlodni halollik, do'stlik, jasorat va mehr-oqibat ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jumaboyev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti: Majmua. — Toshkent: O'qituvchi, 1996. 368-b.
2. Kiyikbayev F. Bolalar adabiyoti. Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalari uchun o'quv qo'llanma. — Andijon: 2020. 255-b.
3. Mamatkulova S. G'afur G'ulom qissalarida davr va shaxs talqini. Вестник магистратуры. 3-2 (126), 2022.
4. Mark Twen. The adventures of Tom Sawyer. The american publishing company, Hartford, CONN.: — Chicago: ILL.: CINCINNATI, OHIO, 1884. 246-p.
5. Mirzayev S. XX asr o'zbek adabiyoti. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2003. 418-b.
6. Nosirjanova Sh. G'afur G'ulom nasriy merosining janriy rang-barangligi va ichki rivoji. O'zbekistonda ilmiy-amaliy tadqiqotlar mavzusidagi Respublika 28-ko'p tarmoqli ilmiy masofaviy onlayn konferensiya materiallaridan.
7. Orif Tolib. “Mark Tven” nima degani? Saviya.uz, 2017.
8. Orif Tolib. O'zbek she'riyatining Elburusi. Saviya.uz, 2017.
9. “Гафур Фуломнинг поетик маҳорати” мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари (13-май 2023-йил). — Самарқанд: СамДУ нашриёти, 2023. 244-б.
10. Гафур Фулом. Шум бола. — Т.: Гафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. 224-б.
11. Tikkanen Amy. The adventure of Tom Sawyer. The Editors of Encyclopaedia Britannica. 2025.
12. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. Ma'ruzalar matni. — Samarqand: 2012. 114-b.

Nodirbek XASANBOYEV,
 Alisher Navoiy nomidagi
 ToshDO'TAU 2-kurs tayanch doktoranti
nodirbekxasanboyev240898@gmail.com

MASOFAVIY TA'LIMDA XORIJ TAJRIBASI

Annotatsiya: ushbu maqolada AQSh, Buyuk Bitaniya, Finlandiya, Janubiy Koreya, Singapur kabi rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda masofaviy ta'lim bo'yicha qilinayotgan ishlar, ushbu mamlakatlardagi masofaviy ta'lim jarayonida foydalanilayotgan platformalar va masofaviy ta'limning huquqiy asoslari tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, masofaviy ta'lim, platforma, qonun hujjatlari, metod, ta'lim tizimi, ijtimoiy tenglik.

Annotation: this article provides an analytical overview of the developments in distance education in both developed and developing countries such as the United States, the United Kingdom, Finland, South Korea, and Singapore. It examines the platforms utilized in the distance learning processes of these countries, as well as the legal frameworks underpinning distance education.

Key words: education, Distance Education, Platform, Legal Documents, Method, Education System, Social Equality.

Аннотация: в данной статье рассмотрены мероприятия, проводимые в развитых и развивающихся странах, таких как США, Великобритания, Финляндия, Южная Корея и Сингапур, в области дистанционного образования. Также проанализированы используемые в этих странах платформы для дистанционного обучения и правовые основы дистанционного образовательного процесса.

Ключевые слова: образование, дистанционное обучение, платформа, нормативно-правовые акты, метод, система образования, социальное равенство.

So'nggi yillarda rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar ta'lim tizimlarida ta'limning masofaviy shakli ham mustahkam o'rin egallagan. Masofaviy ta'lim an'anaviy ta'lim shaklining muqobili yoki uning o'rnini bosuvchi ta'lim olish va berish jarayonining anchagina samarali shakli sifatida e'tirof etilmoqda. Har bir mamlakat o'zining ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti, ta'limiy siyosati, texnologik infratuzilmasini hisobga olgan holda masofaviy o'qitish tizimini yo'lga qo'ygan. O'z navbatida, masofaviy ta'limning iste'molchilari ko'payishi va jadal sur'atda rivojlangani sari uni tashkil etish va unga bog'liq qoidalarni mamlakat va jahon miqyosidagi qaror va qonunlar bilan mustahkamlash va tartibga solish zaruratini yuzaga keltirdi. Bu faslda bir qator ilg'or ta'lim tizimiga ega bo'lgan mamlakatlar tajribasi, ularning masofaviy ta'limni rivojlantirish va tartibga solish uchun qabul qilingan qaror va qonunlari qiyosiy tahlil qilinadi.

AQSh da ta'limning masofaviy turi alohida tizim sifatida o'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab shakllana boshlagan. Bu mamlakatda masofaviy ta'lim (distance education) atamasi o'tgan asrning 90-yillaridan boshlab keng iste'molda bo'la boshladi. Hozirgi kunda AQSh ning 250 dan ortiq oliy ta'lim muassasalari va minglab kollejlari ta'limning masofaviy turini ta'lim oluvchilarga tavsiya qilmoqda. Ayni yillarda bu mamlakatda Coursera, edX, Udemy,

Khan Academy kabi platformalar yordamida oliy ta'limdan tortib, maktabgacha ta'limgacha bo'lgan barcha bosqichlar uchun masofaviy kurslar mavjud. AQShda masofaviy ta'limda keng foydalaniladigan texnologik vositalardan biri bo'lmish televideniya ham foydalaniladi.

AQShda masofaviy ta'lim tizimi "Oliy ta'lim to'g'risidagi qonun" deb nomlangan hujjat orqali tartibga solinadi. Bu qonunlar to'plami asosan, oliy ta'lim muassasalariga federal ko'mak berishga qaratilgan. 2024-yilda esa "Distance Education and Innovation Rules" qabul qilinib, onlayn ta'limda sifat, monitoring va akkreditatsiya mezonlari kuchaytirildi.

Buyuk Britaniya masofaviy ta'limning tashkil topish jarayonida alohida ahamiyatga ega mamlakatlardan biri hisoblanadi. 1969-yilda ushbu mamlakatda tarixda ilk bor masofaviy ta'lim berishga ixtisoslashgan universitet Open University (1969-yilda) tashkil etilgan. OU bugungi kunda dunyo bo'ylab 170 mingdan ortiq talabaga masofaviy ta'lim beradi. Bu voqea masofaviy ta'limining yangi bosqichga ko'tarilishiga poydevor bo'ldi, unga qadar yer yuzida to'laligicha masofaviy ta'limni asoslangan universitet, oliy ta'lim muassasasi yo'q edi. Buyuk Britaniyada masofaviy ta'lim "Education Act" (1996) asosida olib boriladi. 1969-yilda tashkil etilgan Open University esa o'zining

ichki reglamenti va davlat tomonidan belgilangan standartlar asosida faoliyat yuritadi.

Wolverhampton universiteti (Wolverhampton university) ham Buyuk Britaniyada masofaviy ta'limni qo'llab quvvatlovchi oliy ta'lim muassasalaridan biri hisoblanadi. Wolverhampton universiteti talabalar uchun juda ham katta imkoniyatlarni taqdim etadi. Ushbu universitetda ta'lim jarayonida bakalavriat kunduzgi (full time va full time distance learning) – 3 yil, kunduzgi-sirtqi (part time) hamda sirtqi masofaviy (part time learning) bakalavriat – 4 yil davom etadi.

Finlandiya ta'lim tizimi o'zining yuqori darajadagi sifati, barqarorlik va tenglikka asoslangan ta'limiy yondashuvi bilan alohida ahamiyatga ega. Finlandiya ta'lim tizimining ushbu xususiyatlari sabab ko'plab mamlakatlarda ta'lim tizimining modernizatsiyalanishida asos vazifasini bajarmoqda. Bu mamlakat ham ta'lim tizimining sifati jihatdan rivojlangan boshqa davlatlar kabi ta'limning masofaviy shaklini qo'llab quvvatlaydi. Finlandiyada ta'limning barcha bosqichlarida masofaviy o'qitishdan keng ko'lamda foydalaniladi. Xususan, Amaliy fanlar universiteti (University of Applied Sciences) da raqamli platformalarda dars jarayonlarini tashkillashtirish keng ko'lamda amalga oshiriladi. Ushbu universitetning masofaviy ta'lim jarayonlarida Moodle, Zoom va Microsoft Teams kabi platformalardan asosiy vositalar sifatida foydalaniladi. Covid-19 pandemiyasi davrida barcha dunyo mamlakatlari kabi Finlandiyada ham ta'limning masofaviy shaklining jadal sur'at bilan rivojlanishiga turtki bo'ldi. Pandemiya davrida hukumat ta'lim oluvchilar va o'qituvchilarning raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish bo'yicha dastur ishlab chiqdi. Har bir ta'lim oluvchining dars uchun zarur bo'lgan texnik vositalar bilan ta'minlanishi nazoratga olindi.

Finlandiyada ham masofaviy ta'lim jarayonining huquqiy asoslari "Basic Education Act" deb nomlangan hujjat orqali mustahkamlangan. Bu qonunga ko'ra, pandemiya sharoitida maktablar onlayn ta'limga o'tish vakolatiga ega. Shuningdek, virtual maktablar davlat tomonidan akkreditatsiyalanadi.

Finlandiyada masofaviy ta'lim tizimi yuqori texnologik bazaga, ilg'or pedagogik yondashuvlarga va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan. Bu model boshqa ko'plab mamlakatlarning masofaviy o'qitish tizimi uchun ham na'muna bo'la oladi.

Janubiy Koreya so'nggi yillarda masofaviy ta'limni rivojlantirishda jahon miqyosida ilg'or davlatlardan biriga aylandi. Bunga sabab sifatida mamlakatning texnologik taraqqiyoti, raqamli infratuzilmaning rivojlanishi va ta'limga bo'lgan davlat siyosatining faol qo'llab-quvvatlovini, mamlakat aholisining juda katta qismi, ya'ni 99,5 % qismi sifatli internet tarmog'i bilan taminlanganini keltirishimiz mumkin. Bu omillar aholining barcha qatlamiga sifatli shaklda

onlayn ta'lim olish imkoniyatini yaratadi. Janubiy Koreyada ta'limiy va ilmiy izlanish va tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiluvchi KERIS (Korea Education & Research Information Service) agentligi masofaviy ta'lim infratuzilmasini rivojlantirish, raqamli kontent ishlab chiqish va ilg'or metodlarni joriy etish bilan shug'ullanadi. Ushbu mamlakatda ta'limning masofaviy turini yanada sifatli bo'lishi uchun EDUNET va KOCW kabi platformalar orqali qulay virtual muhit yaratiladi.

Janubiy Koreyada pandemiya davrida ta'lim jarayonida uzulishlar kuzatilmadi. Chunki, yuqorida aytib o'tganimizdek moddiy texnik baza va internet bilan ta'minlanganlik jihatidan juda ham yaxshi ko'rsatkichlarga ega edi. Faqatgina o'quvchilarda raqamli texnologiyalardan foydalanish savodxonligida biroz muammolar bor edi. Bu muammolar juda qisqa vaqt ichida bartaraf etildi. 2025-yildan boshlab mamlakatda sun'iy intellektga asoslangan raqamli darsliklarni joriy etish rejalashtirilgan. Bu esa shaxsiylashtirilgan ta'limni rivojlantirish va o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos yechimlar topishga xizmat qiladi.

Janubiy Koreyada oliy ta'lim tizimida ham ta'limning masofaviy turidan keng va samarali foydalaniladi. Korea National Open University (KNOU) mamlakat miqyosida masofaviy ta'lim berish jihatidan eng peshqadam oliy ta'lim muassasalaridan biri hisoblanadi. Hozirgi kunda an'anaviy universitetlar ham masofaviy ta'limga asoslangan universitetlardan qolishmagan holda, o'zining turli fanlar va sohalarga oid masofaviy o'quv kurslari orqali ta'lim olish istagidagi mamlakat aholisi va xorijliklarga ta'lim bermoqda. Oliy ta'limga o'quvchilarni tayyorlash bo'yicha Seul shahrida "Seoul Learn" platformasi joriy qilingan. Bu dasturning ta'kidlab o'tishga molik jihati: ushbu dastur aholining kam ta'minlangan qismiga bepul ta'lim berishni joriy qilishidir. Onlayn o'quv kurslarni tamomlagan o'quvchilar mamlakat miqyosidagi yoki jahondagi nufuzli oliy ta'lim muassasalari talabasiga aylanishmoqda. Bu Janubiy Koreyada ta'lim jarayonida ijtimoiy tenglikning shakllantirilganidan dalolatdir.

Bu mamlakatda "Lifelong Education Act" deb hujjatda masofaviy ta'limning qonuniy asoslari keltirib o'tilgan. Ushbu qonunga ko'ra har bir fuqaro umrbod ta'lim olish huquqi va imkoniyatiga ega. Ta'lim jarayoni raqamli platformalar orqali amalga oshiriladi.

Osiyo mamlakatlaridan yana biri, Singapur davlati ham o'zining qulay va samarali ta'lim berishda ilg'or mamlakatlar qatoridan o'rin olib, ta'lim tizimini raqamlashtirish hamda moslashuvchan o'quv formatlarini joriy etish bo'yicha yetakchi strategiyalarni amalga oshirib kelmoqda. Ushbu mamlakat masofaviy ta'limni yanada rivojlantirish uchun davlat siyosati darajasida moliyaviy va huquqiy jihatdan qo'llab-

quvvatlaydi. Mamlakatda “Smart Nation” tashabbusi doirasida aholinig katta qismi yuqori tezlikdagi internet va AKT bilan ta’minlangan va axborot xavfsizligi masalasiga jiddiy qaraladi. Ushbu mamlakatning nufuzli universitetlaridan Singapur Milliy universiteti (NUS) va Nanyang texnologiyalar universiteti (NTU) ta’limning masofaviy shaklida zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalangan holda onlayn kurslar, virtual laboratoriyalar, va MOOC platformalar (Coursera, edX) orqali butun dunyoga o’zining ta’limiy xizmatlarini taklif etmoqda.

Ushbu mamlakatda ham masofaviy ta’lim jarayonini boshqarish va ta’lim sifati nazoratini amalga oshirish qonun hujjatlari mavjud. Singapurda

2021-yil 5-oktabrda qabul qilingan hujjatga, asosan, xorijiy universitetlarning onlayn ta’lim dasturlariga qatnashish tartibi belgilab qo’yilgan. Bunday dasturlar Adliya vazirligi roziligi bilan amalga oshiriladi.

Yuqorida ta’lim tizimi va sifati dunyo miqyosida rivojlangan va tan olingan AQSh, Buyuk, Britaniya, Finlandiya, Janubiy Koreya, Singapur mamlakatlarida masofaviy ta’lim bo’yicha olib borilayotgan amaliy va nazariy ishlar, ushbu mamlakatlardagi masofaviy ta’limning qaysi platformalarda amalga oshirilayotgani, ularning metodik yondashuvi, o’ziga xosliklari va huquqiy asoslarini tahlil qilib o’tdik. Ushbu tahlilimizning natijasi sifatida quyidagi jadvalni havola qilishni lozim topdik.

Mamlakatlar	Asosiy platformalar	Metodik yondashuv	O’ziga xoslik
AQSh	Coursera, edX	Mustaqil-ta’lim, tahliliy testlar	Ochiq kurslar, keng kontent
Buyuk Britaniya	Open University	Konsultativ-ta’lim, yozma topshiriqlar	Yuqori didaktiklik
Finlandiya	Moodle, Digabi	Individual-yondashuv, multimedia	Sifat nazorati kuchli
Janubiy Koreya	K-MOOC, EBS Online	Gamifikatsiya, AI kuzatuv	Tez moslashuv
Singapur	VR, AR, Google Meet	Vizualizatsiya, modul asosida baholash	Shaxsiy yondashuv

Xulosa qilib aytganda yuqorida keltirib o’tilgan ta’lim sohasida yuqori natijalarga erishayotgan mamlakatlarning masofaviy ta’lim bo’yicha amalga oshirayotgan amaliy va nazariy ishlaridan andoza olgan holda mamlakatimizda ham ta’limning masofaviy turini yanada rivojlantirish kunimizning

dolzarb masalalaridan biriga aylanmoqda, chunki, globallashtirayotgan zamonda AKT dan samarali foydalanib ta’lim oluvchi va ta’lim beruvchiga qulayliklar yaratib masofaviy to’siqlar va ijtimoiy tenglik asosida ta’lim jarayonini tashkil etish zamonamizning talablaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Distance Education in the United States: A Historical Perspective. — USDLA, 2020.
2. Finland Ministry of Education and Culture. Basic Education Act.
3. Finnish National Agency for Education (2021). “Digitalisation in Finnish education”.
4. Finland Ministry of Education and Culture. Basic Education Act.
5. Open University Official Website. <https://www.open.ac.uk/>.
6. Republic of Korea. Lifelong Education Act, 2009.
7. U.S. Department of Education. Distance Education and Innovation Final Rules, 2024.
8. UK Government. Education Act, 1996.
9. Singapore Ministry of Law. Online and Cross-Border Programmes Guidance, 2021.
10. Smart Nation and Digital Government Office. Smart Nation Strategy and Progress, 2021. <https://www.smartnation.gov.sg>.
11. Xorijda ta’lim olgan yosh mutaxassislarining II konferensiya. V tom. — T.: 2004.
12. <https://en.wikipedia.org/wiki/KERIS>.
13. <https://www.ft.com/content/1f5c5377-5e85-4174-a54f-adc8f19fa5cb>.
14. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-13-5787-9_10.
15. <https://time.com/6334116/oh-se-hoon-seoul-mayor-interview>.

Muxayyoxon ATADJANOVA,

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti

DIALOGIK VA MONOLOGIK NUTQDA YUMORNING PRAGMATIK FUNKSIYALARI

Annotatsiya: ushbu maqolada dialogik va monologik nutqda yumorning pragmatik funksiyalari, o'zbek dialogik nutqda yumor ijtimoiy bog'liqlikni mustahkamlashi va o'zbek monologik yumor esa asosan hikoyalash va jamoaviy nutqlarda, "askiya" (satirik so'z san'ati) orqali yetkazilishi haqidagi fikrlar bayon qilingan. Dialogda muloqotni mustahkamlash va boshqarishga xizmat qilishi, ingliz tilida to'g'ridan-to'g'ri va kinoyaviy shaklda, o'zbek tilida esa bilvosita va muloyim shaklda ifodalanishi qayd etilgan.

Kalit so'zlar: monologik nutq, dialogik nutq, askiya, kinoya, pragmatik xususiyatlar, yumor matnlari, kinoyali ibora, kommunikativ kontekstlari, o'zbek yumor, ijtimoiy lingvistika, satirik so'z san'ati.

Аннотация: в данной статье рассматриваются прагматические функции юмора в диалогической и монологической речи. Отмечается, что в узбекской диалогической речи юмор способствует укреплению социальных связей, тогда как в монологической — преимущественно реализуется через повествование и коллективные выступления, особенно в форме "аския" (сатирическое словесное искусство). Также подчеркивается, что в диалоге юмор служит для укрепления и управления коммуникацией: в английском языке он выражается прямо и с иронией, а в узбекском — косвенно и мягко.

Ключевые слова: монологическая речь, диалогическая речь, аския, ирония, прагматические особенности, юмористические тексты, ироническое выражение, коммуникативные контексты, узбекский юмор, социолингвистика, сатирическое словесное искусство.

Annotation: this article explores the pragmatic functions of humor in dialogic and monologic speech. It emphasizes that in Uzbek dialogic speech, humor strengthens social ties, whereas in monologic contexts, it is mainly conveyed through storytelling and collective speech, especially via *Askiya* (a form of satirical verbal art). The paper also notes that humor in dialogue serves to reinforce and manage communication: it is expressed directly and ironically in English, but indirectly and gently in Uzbek.

Key words: monologic speech, dialogic speech, *Askiya*, irony, pragmatic features, humorous texts, ironic expressions, communicative contexts, Uzbek humor, sociolinguistics, satirical verbal art.

Kirish. Yumor muloqotda ko'p qirrali pragmatik vosita sifatida xizmat qilib, o'z funksiyalarini nutq kontekstining dinamikasiga moslashtiradi. U dialogik nutqda interaktiv almashinuvlar orqali va monologik nutqda bitta notiq tomonidan yetkaziladi. Pragmatika nuqtayi nazaridan yumor shunchaki kulgi vositasi bo'lib qolmay, balki ijtimoiy bog'liqlikni mustahkamlash, mojarolarni boshqarish, xabarlarini yetkazish va auditoriyani jalb qilishga xizmat qiladi. Uning samaradorligi esa umumiy kontekst va implikaturaga asoslanadi. Ushbu bo'lim ingliz va o'zbek tillarida yumorning ushbu funksiyalarini o'rganib, madaniy va lingvistik tafovutlarni yumorning shaxsiy va ommaviy nutqdagi rolga qanday ta'sir qilishini yoritadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Dialogik nutq navbat bilan so'zlash va o'zaro muloqotga asoslangan bo'lib, ijtimoiy munosabatlarni boshqarishda yumordan foydalanadi. Ingliz tilida yumor ko'pincha do'stona muhit yaratish yoki keskinlikni kamaytirish

uchun ishlatiladi. Masalan, og'ir ish kunida aytilgan: "Bugun biz hammamiz qahva va kinoya hisobiga tirik qolyapmiz" kabi ibora umumiy qiyinchilikni yengil ohangda tan olish orqali jamoaviy birdamlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Holmes va Marra (2002) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ish joylarida yumor guruh birdamligini mustahkamlash va hokimiyat farqlarini yumshatishda muhim rol o'ynaydi (*Over the Edge? Subversive Humor Between Colleagues and Friends*). Bunday yumorning pragmatik ta'siri esa ishtirokchilarning kontekstga xos implikaturani tushunishiga bog'liq.

O'zbek dialogik nutqda yumor xuddi shunday ijtimoiy bog'liqlikni mustahkamlaydi, lekin odatda murosaga yo'naltirilgan va bilvosita yetkaziladi. Bu madaniy hurmat tamoyillarini aks ettiradi. Masalan, kimningdir haddan tashqari ko'p gapirishiga ishora qilib: "Eshitishimcha, uning eshagi qishloqning eng yaxshi tinglovchisi ekan" kabi kinoyali ibora ishlatilishi

mumkin. Bu to'g'ridan to'g'ri tanqid qilish o'rniga, bilvosita yo'nalishda yumor qilish orqali yuzni saqlash imkonini beradi. Kotthoff (2003) shuni ta'kidlaydiki, odob-axloq qadriyatlariga e'tibor qaratadigan madaniyatlarda yumor ko'pincha bunday bilvosita shaklda namoyon bo'ladi (*Issues in Conversational Joking*).

Yumor muloqotda turli pragmatik vazifalarni bajaradi, u dialog (o'zaro ta'sirli yumor) yoki monolog (stand-up komediya, hikoya qilish) shaklida bo'lishi mumkin. Dialoglarda yumor ijtimoiy aloqalarni osonlashtiradi, birdamlikni shakllantiradi va keskinlikni yumshatadi. Masalan, ingliz tilida yumor ko'pincha ish joylarida samimiy muhitni saqlab qolish uchun ishlatiladi. Kinoya va ironiyadan esa bevosita tanqid qilmay turib, tanbeh berish uchun foydalaniladi.

Natijalar va ularning muhokamasi. O'zbek madaniyatida esa dialoglardagi yumor ko'pincha ta'limiy yoki axloqiy saboq elementlariga ega bo'ladi. Masalan, o'zbek oqsoqollari yosh avlodga donolik o'rgatish uchun yumor aralashgan latifalardan foydalanadilar. Monologik nutqdagi yumor (masalan, stand-up komediya) esa hikoya qilish va mubolag'aga asoslanadi. O'zbek komiklari ko'pincha oddiy hayotiy vaziyatlar va jamiyat me'yorlarini yumor qilish manbai sifatida ishlatadilar. Ingliz stand-up komediyasi esa ko'proq kuzatuvchan yumor, satira va o'zini kamsitish orqali auditoriyani jalb qiladi.

Dialogda yumor mojarolarni boshqarishda ham qo'llanadi. Ingliz tilida kinoyali "Zo'r fikr, hammamiz qo'shimcha ishlaylik!" iborasi kelishmovchilikni yumshatish uchun ishlatilishi mumkin. O'zbek tilida esa "Ikki qo'chqor bitta yaylovda yurmaydi" maqoli mojaroni bosiqlik bilan yumshatish va umumiy hayotiy tajribaga murojaat qilish vositasi sifatida ishlatiladi. Har ikki uslub Grays (1975) tomonidan ilgari surilgan hamkorlik prinsipi doirasida nutqning izchilligi va

pragmatik samaradorligini ta'minlaydi (*Logic and Conversation*).

Monologik nutq – bu ma'ruzalar, nutqlar yoki hikoyalarda yumor orqali auditoriyani jalb qilish, nutqning esda qolarli bo'lishini ta'minlash va maqsadni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ingliz tilida nutq so'zlovchilar o'zlarini kamtar tutish yoki kulgili izohlar orqali tinglovchilar bilan bog'lanishga harakat qiladilar. Masalan, spiker: "Men mutaxassis emasman, lekin yetarlicha Google qildim" deb aytsa, tinglovchilarni kuldirish bilan birga, o'zining oddiy inson ekanligini ko'rsatadi. Bu Attardo (1994) ta'kidlaganidek, monologik nutqda yumorning "umumiy ssenariy yaratish" xususiyatiga mos keladi (*Linguistic Theories of Humor*). Bunday yumorning pragmatik funksiyasi auditoriyani ishonitirish va mavzuni osonroq qabul qilishga undashdan iborat.

O'zbek monologik yumori esa asosan hikoyalash va jamoaviy nutqlarda, masalan, "askiya" (satirik so'z san'ati) orqali yetkaziladi. Masalan, Nasriddin Afandi hikoyalarida "Soyamni quyoshga sotdim – juda yopishqoq bo'lib qolgandi" kabi iboralar bevosita kulgi uyg'otish bilan birga, ochko'zlik yoki aqlsizlikni yumshoq tanqid qiladi. O'zbek madaniyati haqidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bunday yumor didaktik maqsadlarni ham bajaradi (*Askia in Uzbeks*). Uning pragmatik samaradorligi esa tomoshabinlarning madaniy arxetiplarga tanishligiga bog'liq bo'lib, ingliz tilidagi individualistik so'z o'yinlariga qaraganda boshqacharoq yo'nalishda ishlaydi. Rasmiy monologik nutqlarda ham o'zbek yumori odob tamoyillariga bog'liq ravishda yumshoq shaklda ifodalanadi. Masalan, ingliz tilidagi "Mening yumorlarimga kulmasangiz, imtihondan yiqilasiz" kabi kinoyali tahdid o'quvchilarni kuldirish bilan birga, nutqni jonlantiradi. O'zbek tilida esa bu holat odatda maqollar yoki hikoyalar bilan yetkaziladi, bu esa nutqning ohangini yanada rasmiyroq saqlaydi.

Xususiyatlar	Ingliz yumori	O'zbek yumori
Dialogik yumor	To'g'ridan to'g'ri, kinoyali, hokimiyat farqlarini yumshatish	Bilvosita, xushmuomala, jamoaviy bog'liqlikni mustahkamlash
Monologik yumor	Individuallik, lingvistik ijodkorlik, auditoriya bilan bog'lanish	Hikoyalarga asoslangan, didaktik, madaniy arxetiplarga tayanuvchi
Funksiya	Tinglovchilarni kuldirish va ishonitirish	Jamoani birlashtirish va o'rgatish

Yumor ingliz va o'zbek tillarida dialogik va monologik nutqda turli pragmatik vazifalarni bajaradi. Dialogda u muloqotni mustahkamlash va boshqarishga xizmat qiladi, ingliz tilida to'g'ridan to'g'ri va kinoyaviy shaklda, o'zbek tilida esa bilvosita va muloyim shaklda ifodalanadi. Monologik nutqda esa ingliz yumori auditoriya bilan bog'lanish va mavzuni oson qabul

qilish uchun ishlatilsa, o'zbek yumori asosan axloqiy o'git va jamoani birlashtirishga qaratilgan. Kelajakda, ayniqsa o'zbek tilida yumorning dialogik jihatlarini chuqurroq o'rganish orqali pragmatik tahlillar yanada boyitilishi mumkin.

Yumor turli nutqiy pragmatik funksiyalarni bajaradi, jumladan, ijtimoiy yaqinlikni mustahkamlash, yuz

saqlash strategiyalarini yumshatish va ijtimoiy normalarni mustahkamlash (Holmes, 2000). Dialogik nutqda yumor odatda muloyimlik, ishontirish va birdamlikni shakllantirish uchun ishlatiladi (Hay, 2001). Monologik nutqda, masalan, stand-up komediya yoki ommaviy chiqishlarda yumor auditoriyani jalb qilish va madaniy tasavvurlarni mustahkamlash uchun qo'llaniladi (Meyer, 2000).

So'z o'yini yumorda eng samarali usullardan biri bo'lib, u so'zlarning bir necha ma'noga ega bo'lishi (polisemiy) yoki tovush jihatdan o'xshashligi (gomonimlar) orqali kulgili effekt yaratadi. Ingliz yumori ko'pincha punlarga (so'z o'yinlariga) tayanadi, masalan: "Why don't skeletons fight each other? They don't have the guts." Bu yumor "guts" so'zining ikki ma'nosi (ichak va jasorat) o'rtasidagi o'xshashlikka asoslangan. Ingliz tili o'zining boy lug'ati va fonologik xilma-xilligi tufayli ayniqsa pichoqlash va omonimlar orqali so'z o'yiniga boydir. Kristal (1998) ta'rifiga ko'ra, piching (pun) – bu "bir-biriga o'xshash yoki aynan bir xil so'zlarning turli ma'nolarda ataylab chalkashtirilishi" bo'lib, ingliz yumorining asosiy elementlaridan biridir.

Misol tariqasida: "Time flies like an arrow; fruit flies like a banana." Bu yumorda "flies" so'zi birinchi jumlada fe'l sifatida (uchmoq), ikkinchi jumlada esa ot sifatida (pashsha) ishlatilgan. Shuningdek, "like" so'zi ham birinchi jumlada bog'lovchi sifatida, ikkinchisida esa fe'l (yoqtirmoq) sifatida kelgan. Yumorning kulgililigi tinglovchidan tezkor semantik tahlil qilishni talab qiladi. Attardo (1994) bu jarayonni "skript almashtirish" deb ta'riflaydi.

So'z o'yinining bu kabi ishlatilishi ingliz tilining grammatik xususiyatlari va boy lug'aviy tarkibi bilan bog'liq. Ingliz tilining fusional xususiyatlari va turli manbalardan olingan so'zlar mavjudligi ko'p omonim va ko'p ma'noli so'zlarning paydo bo'lishiga imkon yaratadi. Masalan: "I'm reading a book on anti-gravity—it's impossible to put down." Bu yerda "put down" iborasi ikki xil ma'noda ishlatilgan: "qo'yish" va "kitobni o'qishdan to'xtash" ma'nolari anti-gravitatsiya (og'irlik yo'qligi) haqidagi kitobning konteksti kulgili effektini kuchaytiradi.

Ko'p ma'nolilik ingliz yumorini yanada boyitib, so'zlarni bir vaqtning o'zida turli kontekstlarda tushunish imkonini beradi. Masalan: "I'm on a whisky diet—I've lost three days already." Bu yumorda "diet" (parhez) so'zi ikki xil talqin qilinadi:

1) Ratsionni o'zgartirish (parhez tutish), 2) Ortiqcha alkogol iste'mol qilish. Bu kulgililik tinglovchining so'zning ikki xil ma'nosini tushunish qobiliyatiga bog'liq bo'lib, pragmatik jihatdan umumiy madaniy skriptlar (alkogol iste'moli haqida) asosida ishlaydi (Jiang va boshqalar, 2019).

Xulosa. So'z o'yini va ko'p ma'nolilik tilshunoslik hodisalari sifatida yumor diskursini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ular tilning moslashuvchanligidan foydalanib, kulgi yaratishga xizmat qiladi. So'z o'yini (wordplay) til birliklarini ijodiy ishlatish — masalan, she'r, omonimlar yoki sintaktik noaniqlikdan foydalanish orqali yuzaga keladi. Ko'p ma'nolilik (polysemy) esa bitta so'zning bir necha ma'noga ega bo'lishidir, bunda aniq ma'no ko'pincha kontekst orqali belgilanadi. Pragmatika nuqtayi nazaridan bu usullar tinglovchilarning turli talqinlarni anglab yetish qobiliyatiga asoslanadi va shuning uchun yumorda kuchli vosita hisoblanadi. Ushbu bo'limda ingliz va o'zbek yumorida so'z o'yini va ko'p ma'nolilik qanday namoyon bo'lishi, ularning tilshunoslik asoslari va madaniy jihatlari tahlil qilinadi.

Yumorni dialogik muloqotning kommunikativ registriga kiritish uning ishtirokchilaridan muayyan fikrlash holatlarini talab qiladi, bu holatlar yumordan oldingi vaziyatni talqin qilish, sintaktik modellar va yumorifodasining diskursiv tashkil etilishi hamda yumor amalga oshiriladigan axborot oqimining silliqqligini ta'minlashda faol ishlatiladi. Suhbatdoshlar ko'pincha yumorni silliq taqdim etishdagi muammolarni kulgi bilan kutib olishadi, chunki, bu muammolar so'zlovchi shaxsga tegishli bo'lishi mumkin. Kundalik dialog turli yumor holatlarini, jumladan, so'zlovchining shaxsiy hayoti bilan bog'liq bo'lganlarini ham ta'kidlaydi. Shu bilan birga, so'zlovchining o'zini o'zi aniqlashi tinglovchining o'ziga nisbatan baholovchi fikrini bilish vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bakhtin, M. M. *Rabelais and his world* (H. Iswolsky, Trans.). Indiana University Press, 1965. p.229
2. Boxer, D., & Cortes-Conde, F. From bonding to biting: Conversational joking and identity display. *Journal of Pragmatics*, 1997. 27(3), 275–294.
3. Freud, S. *Jokes and their relation to the unconscious* (J. Strachey, Trans.). The Hogarth Press, 1905.
4. Kotthoff, H. Oral genres of humor: On the dialectic of genre knowledge and creative authoring. *Pragmatics*, 2007. 17(2), 263–296
5. Minsky, M. *The Society of Mind*. Simon & Schuster, 1988.

Shahlo ZARPILLAYEVA,
 Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
 o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti
shahlozarpillayeva666@gmail.com

O'ZBEK TILINI XORIJIY TIL SIFATIDA O'RGATISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatish jarayonida qo'llanilayotgan zamonaviy yondashuvlar tahlil qilinadi. Xususan, kommunikativ metod, interfaol ta'lim, multimediaviy vositalar va raqamli texnologiyalar asosida ta'lim berish tajribalari o'rganiladi. Tadqiqot natijalari xorijiy auditoriyaga samarali o'zbek tili darslarini tashkil etishning muhim omillarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, xorijiy til, zamonaviy yondashuvlar, kommunikativ metod, interfaol ta'lim, raqamli texnologiyalar, multimediaviy vositalar, chet elliklarga til o'rgatish, til o'rgatish metodikasi, madaniyatlararo kommunikatsiya.

Annotation: this article analyzes modern approaches employed in teaching uzbek as a foreign language. Specifically, it examines teaching experiences based on the communicative method, interactive learning, multimedia tools, and digital technologies. The research findings highlight key factors for organizing effective uzbek language lessons for foreign audiences.

Key words: uzbek language, foreign language, modern approaches, communicative method, interactive education, digital technologies, multimedia tools, language teaching for foreigners, language teaching methodology, intercultural communication.

Аннотация: в данной статье анализируются современные подходы, применяемые в процессе преподавания узбекского языка как иностранного. В частности, рассматривается опыт обучения на основе коммуникативного метода, интерактивного обучения, мультимедийных средств и цифровых технологий. Результаты исследования показывают важные факторы организации эффективных занятий по узбекскому языку для иностранной аудитории.

Ключевые слова: узбекский язык, иностранный язык, современные подходы, коммуникативный метод, интерактивное обучение, цифровые технологии, мультимедийные средства, обучение иностранцев языку, методика преподавания языка, межкультурная коммуникация.

Kirish. Globalizatsiya sharoitida O'zbekistonning xalqaro aloqalari kengayib borayotgan bir vaqtda, o'zbek tiliga bo'lgan qiziqish xorijiy auditoriyada ortib bormoqda. Bu esa o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatish bo'yicha ilmiy-nazariy va amaliy yondashuvlarni takomillashtirishni taqozo qiladi. An'anaviy grammatika-o'qish yondashuvidan zamonaviy kommunikativ va interfaol metodlarga o'tish bugungi til o'qitish tizimining asosiy yo'nalishlaridandir. Bugungi globallashuv jarayonida tillararo va madaniyatlararo aloqalarning faollashuvi natijasida milliy tillarning xalqaro miqyosda o'rganilishiga ehtiyoj ortib bormoqda. Xususan, o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatish masalasi so'nggi yillarda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekistonning xalqaro maydondagi nufuzi ortib borar ekan, uning davlat tili bo'lgan o'zbek tiliga bo'lgan qiziqish ham kuchaymoqda. Bu esa til o'rgatishning yangi metodlarini ishlab chiqish, zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish va xorijiy auditoriyaga mos innovatsion yondashuvlarni

tatbiq etishni talab etadi. An'anaviy o'qitish uslublari bugungi kunda yetarli samara bermasligi mumkin, chunki, chet ellik o'rganuvchilar tilni faqat grammatik qoida va tarjimalar orqali emas, balki, kommunikativ kontekstda, madaniyatlararo muloqot vositasi sifatida egallashga intiladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatishda kommunikativ yondashuv, interfaol metodlar, multimediaviy vositalar va raqamli platformalarning o'zni tobora ortib bormoqda. Mazkur maqolada ana shunday zamonaviy yondashuvlar, ularning afzalliklari va amaliy qo'llanilishi tahlil etiladi.

Bugungi globallashuv jarayonida milliy tillarning xalqaro maydondagi o'zni va ahamiyati ortib bormoqda. Xususan, o'zbek tili nafaqat Markaziy Osiyodagi asosiy muloqot vositasi sifatida, balki, tarix, madaniyat va adabiyot bilan boyitilgan qadimiy til sifatida ham xorijliklar e'tiborini tortmoqda. O'zbekiston Respublikasining jahon hamjamiyatidagi faol integratsion siyosati, xorijiy mamlakatlarda

ochilayotgan o'zbek tilini o'qitish markazlari va madaniyat markazlari bu tilga bo'lgan qiziqishni yanada oshirmoqda. Shu bilan birga, xorijlik o'quvchilarga o'zbek tilini samarali o'rgatish uchun an'anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda, zamonaviy, kommunikativ va innovatsion metodlarni joriy etish zarurati yuzaga kelmoqda. Ushbu maqolada o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatishning zamonaviy usullari, ulardan foydalanish tajribasi hamda ularning samaradorlik jihatlari tahlil qilinadi.

Tahlil va natijalar

Zamonaviy yondashuvlardan biri – kommunikativ metod. Bu metodda til vosita sifatida ko'riladi va o'quvchining og'zaki hamda yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirishga qaratiladi. Mashg'ulotlar muloqotga asoslangan topshiriqlar, rolda ijro qilish, vaziyatli dialoglar orqali o'tiladi. Bu esa o'rganuvchilarda o'z fikrini ifodalash va real kommunikativ vaziyatda tilni qo'llash malakasini oshiradi.

Yana bir muhim yo'nalish – interfaol ta'lim texnologiyalari. Unga ko'ra, o'quvchi dars jarayonida faol ishtirokchi bo'lib, mustaqil fikrlash, muammo yechish, guruhviy ishlarda qatnashish orqali bilimga ega bo'ladi. Masalan, "O'zbek tilini o'rganamiz" mobil ilovasi orqali mustaqil ta'lim olish imkoniyati paydo bo'lmoqda. Raqamli texnologiyalar asosida dars berish ham samarali yondashuvlardan biri sifatida ko'rilmog'da. Video darslar, onlayn testlar, interaktiv o'yinlar orqali til o'rganish motivatsiyasi va o'zlashtirish samaradorligi ortmoqda. Shu bilan birga, o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatishda multimediasiy resurslar – audio matnlar, subtitrlar videolar, vizual materiallar keng qo'llanilmoqda.

O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatishda qo'llanilayotgan yondashuvlar turlicha bo'lib, ularning ichida eng samaralilari kommunikativ yondashuv, interfaol ta'lim metodlari, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish hamda multimediasiy resurslarga tayanilgan o'qitishdir. Bu yondashuvlar nafaqat til bilish ko'nikmalarini shakllantiradi, balki, o'rganayotgan shaxsning tilga va madaniyatga bo'lgan qiziqishini ham oshiradi. Eng keng tarqalgan metodlardan biri bu **kommunikativ yondashuv** bo'lib, u CEFR (Umumiy Yevropa til me'yorlari) talablariga muvofiq, tilni real muloqot vositasi sifatida o'rgatishga qaratilgan. Bunday darslarda o'rganuvchilar dialoglar, rolda ijro qilish, guruhlarda muhokama yuritish kabi topshiriqlar orqali o'zbek tilidagi faol nutqiy kompetensiyasini shakllantiradi. Bu yondashuvda grammatik qoida markaziy o'rinda emas, balki, kommunikatsiyani ta'minlovchi vosita sifatida talqin qilinadi.

Interfaol ta'lim metodlari esa o'quvchi ishtirokini faollashtirishga qaratilgan. Bunday darslarda "savol-javob", "fikrlar almashuvi", "bahs-munozara" kabi

uslublar qo'llaniladi. Bu metod o'rganuvchining mustaqil fikrlashi, muammoni hal etish ko'nikmalari va muloqotga kirishish layoqatini rivojlantiradi. Ayniqsa, turli millat vakillari ishtirok etadigan guruhlarda interfaol metodlar orqali nafaqat til, balki, madaniyatlararo tushuncha ham shakllanadi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalardan foydalanish til o'qitishning ajralmas qismiga aylangan. Zoom, Google Meet, Moodle, Duolingo kabi platformalarda onlayn darslar o'tkazilishi, mobil ilovalar orqali mustaqil o'qish imkoniyatlarining mavjudligi o'zbek tilini istalgan joyda va istalgan vaqtda o'rganish imkonini beradi. Onlayn testlar, video darslar, subtitrlar filmlar, ovozi matnlar va interaktiv mashqlar til o'rgatishda yuqori samaradorlikni ta'minlaydi.

Multimediasiy vositalar – rasm, audio, video va animatsiyalarning integratsiyasi til o'rganishni intuitiv va kontekstli jarayonga aylantiradi. Masalan, o'zbek madaniyatiga oid videoroliklar orqali o'rganuvchilar so'zlarning mazmunini nafaqat lug'aviy, balki, madaniy kontekstda ham anglaydi. Bu esa lingvomadaniy kompetensiyani shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, xorijiy mamlakatlardagi o'zbek tili kurslarining tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, o'quvchilar tilni ko'proq amaliy faoliyat orqali egallamoqdalar. Masalan, Koreya Respublikasidagi o'zbek tili kurslarida talabalar uchun teatr sahnalari, madaniy tadbirlar va amaliy nutq bellashuvlari tashkil etilmoqda. Bu esa o'zbek tilini nafaqat nazariy, balki amaliy yo'l bilan ham o'zlashtirishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy yondashuvlar o'zbek tilini xorijiy auditoriya uchun jozibali va samarali o'rgatish vositasiga aylanmoqda. Mazkur metodlar o'zbek tilining xalqaro maydondagi ta'sirini oshirish va uni o'rganishga bo'lgan qiziqishni kuchaytirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shuningdek, til o'rgatish jarayonida madaniyatlararo yondashuv alohida o'rin tutadi. Chet ellik talabalar o'zbek tilini o'rganish davomida nafaqat lingvistik bilimlarga, balki O'zbekistonning urf-odatlar, qadriyatlar, tarixiy merosi va kundalik hayot tarziga oid ma'lumotlarni ham egallaydi. Bu jarayon ularning tilga bo'lgan qiziqishini oshiradi va tilni "tirik tizim" sifatida anglashga xizmat qiladi. Masalan, Navro'z bayrami, sumalak tayyorlash, to'y marosimlari yoki choyxo'rlik madaniyati haqida interaktiv suhbatlar o'tkazish orqali o'quvchilar o'zbekcha so'z boyligini amalda mustahkamlab boradilar.

Bundan tashqari, o'zbek tilini o'qitishda individual yondashuv tamoyili ham dolzarb hisoblanadi. Har bir o'quvchining til bilish darajasi, o'rganish tezligi, psixologik holati va motivatsiyasi turlicha bo'lganligi sababli, o'qituvchi o'z metodikasini moslab borishi zarur. Masalan, vizual o'rganuvchilar uchun rasmi materiallar va videodarslar samarali bo'lsa, audial

o'quvchilar uchun tinglab tushunishga asoslangan topshiriqlar ko'proq natija beradi.

Til o'rgatishda baholash tizimining to'g'ri yo'lga qo'yilishi ham muhimdir. An'anaviy testlardan tashqari, til o'rganuvchining muloqotdagi faolligi, yozma va og'zaki ifoda qilish ko'nikmalari, mustaqil fikrlashi va madaniy tafakkuri ham hisobga olinishi kerak. Bu borada xalqaro baholash tizimlari – CEFR, ACTFL (American Council on the Teaching of Foreign Languages) mezonlariga tayangan holda moslashtirilgan o'zbek tili baholash usullari joriy etilishi maqsadga muvofiqdir.

Ayni paytda o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatish yo'nalishida ilmiy-tadqiqotlar va tajriba almashinuvi ham izchil olib borilmoqda. Turli xalqaro konferensiyalar, vebinarlar, dars ishlanmalari va darsliklar mualliflari o'rtasida hamkorlik tajribasi orqali yangi g'oyalar yuzaga chiqmoqda. Ayniqsa, onlayn platformalar orqali Yevropa, Osiyo va Amerikadagi til o'rgatuvchilar bilan tajriba almashish, o'zbek tilini o'rganayotgan xorijlik talabalar bilan to'g'ridan to'g'ri aloqada bo'lish imkoniyati tobora kengaymoqda.

Shu bilan birga, xorijda joylashgan o'zbek diasporalari, elchixonalar va madaniy markazlar ham o'zbek tilining tarqalishida faol rol o'ynamoqda. Bu maskanlarda til kurslari tashkil etilishi, milliy bayramlar va adabiy kechalar o'tkazilishi orqali til bilan birga o'zbek xalqining ruhiy-ma'naviy olami ham targ'ib qilinmoqda.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatish jarayonida faqatgina zamonaviy texnologiyalar emas, balki madaniy, pedagogik va psixologik yondashuvlarning uyg'unligi asosiy muvaffaqiyat omiliga aylanadi. Ana shu holatda o'rgatuvchi va o'rganuvchi o'rtasida chinakam ta'limiy va madaniy muloqot yuzaga keladi.

Xulosa. O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatishda zamonaviy metod va texnologiyalarni qo'llash yuqori natijalar beradi. Xususan, kommunikativ va interfaol yondashuvlar, raqamli platformalarning

integratsiyasi, madaniy kontekstda tilni o'rgatish kabi amaliy yondashuvlar xorijiy o'rganuvchilar uchun tilni egallashni osonlashtiradi. Shu boisdan, o'quv dasturlarini va o'qituvchilar tayyorlovini zamonaviy ehtiyojlarga moslashtirish zarur. O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatishda zamonaviy yondashuvlardan foydalanish bu sohaning rivojida muhim ahamiyat kasb etmoqda. An'anaviy yondashuvlardan farqli o'laroq, kommunikativ metod, interfaol mashg'ulotlar, raqamli va multimedaviy texnologiyalar til o'rganish jarayonini samaraliroq, qiziqarliroq va natijadorroq qiladi. Bunday yondashuvlar o'quvchilarni real hayotiy vaziyatlarga tayyorlaydi, madaniy kontekstda muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi hamda mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni shakllantiradi. O'zbek tilini chet elliklarga samarali o'rgatish uchun darsliklar, o'quv kurslari va o'qituvchilar tayyorlov tizimini zamon talablari asosida takomillashtirish, raqamli resurslar yaratish va xalqaro tajribani keng o'rganish zarur. Kelgusida o'zbek tilining xalqaro miqyosda o'rganilishi va o'rgatilishini ta'minlash uchun davlat, oliy ta'lim muassasalari va pedagogik jamoalarning hamkorligi muhim omil hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatish nafaqat til bilimi, balki madaniyat, muloqot va milliy tafakkurni o'zida mujassam etgan murakkab, ammo nihoyatda qiziqarli jarayondir. Zamonaviy yondashuvlar – kommunikativ metod, interfaol ta'lim, raqamli texnologiyalar va madaniyatlararo yondashuv orqali o'rganish samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin. Bunday yondashuvlar o'quvchilarda faqat til ko'nikmalarini emas, balki mustaqil fikrlash, faol muloqot qilish va boshqa madaniyatlarga hurmat bilan qarash kabi kompetensiyalarni ham shakllantiradi. O'zbek tili ta'limining xalqaro darajada ommalashuvi uchun esa zamonaviy darsliklar yaratish, o'qituvchilar malakasini oshirish, xorijda til o'rgatish markazlarini kengaytirish va ilmiy-metodik tajriba almashuvini kuchaytirish lozim. Faqatgina shu yo'l bilan o'zbek tili dunyo tillari qatoridan munosib o'rin egallashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov A. *Zamonaviy til o'qitish metodikasi*. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
2. Muminova G. *Chet elliklarga o'zbek tilini o'qitish metodikasi*. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2023.
3. Xamidova N. "O'zbek tilini chet elliklar uchun o'qitishda raqamli texnologiyalar". *Filologiya masalalari*, 2(15), 2021. 45–52.
4. CEFR – Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Strasbourg: Council of Europe, 2018.
5. www.ziyouz.com – O'zbek tili va adabiyotiga oid o'quv-uslubiy materiallar.
6. www.uzbektili.uz – O'zbek tilini o'rganish bo'yicha onlayn platforma.
7. Rahmatullayeva M. "Chet elliklarga o'zbek tili o'rgatishda madaniyatlararo kompetensiya". *O'zbek tili va adabiyoti*, 2022. 4(10), 60–65.
8. Richards J. C., Rodgers T. S. *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press, 2014.
9. Bax T. "The End of CLT: A Context Approach to Language Teaching". *ELT Journal*, 2003. 57(3), 278–287.

Sabohat MUXAMMADOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktranti
E-mail: sabokhat_msh@mail.ru

INGLIZ VA O'ZBEK MAQOLLARIDA BOYLIK VA KAMBAG'ALLIK TUSHUNCHALARINING PRAGMATIK IFODASI: MADANIYATLARARO TAHLIL

Annotatsiya: mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida mavjud bo'lgan maqollar asosida "boylik" va "kambag'allik" tushunchalarining pragmatik ifodasi tahlil qilinadi. Maqollar har ikki tilda nafaqat til birligi sifatida, balki, xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy ongining mahsuli sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda boylik va kambag'allik masalalariga munosabatdagi madaniyatlararo farqlar, o'xshashliklar hamda stereotiplar pragmatik va semantik yondashuv asosida o'rganiladi. Maqolaning asosiy maqsadi – ingliz va o'zbek xalq maqollarida aks etgan boylik va kambag'allikka bo'lgan ijtimoiy-hissiy munosabatni aniqlash va tahlil qilishdan iborat.

Kalit so'zlar: *maqol, pragmatika, madaniyatlararo kommunikatsiya, boylik, kambag'allik, semantika, xalq donishmandligi.*

Аннотация: в данной статье анализируется прагматическое выражение концептов "богатство" и "бедность" на основе пословиц на английском и узбекском языках. Пословицы рассматриваются не только как языковые единицы в обоих языках, но и как продукты мировоззрения, ценностей и общественного сознания народа. В исследовании изучаются кросс-культурные различия, сходства и стереотипы в отношении к вопросам богатства и бедности на основе прагматического и семантического подхода. Основная цель статьи — выявить и проанализировать социально-эмоциональное отношение к богатству и бедности, отраженное в английских и узбекских народных пословицах.

Ключевые слова: *пословица, прагматика, межкультурная коммуникация, богатство, бедность, семантика, народная мудрость.*

Annotation: this article analyzes the pragmatic expression of the concepts of "wealth" and "poverty" based on proverbs in English and Uzbek. Proverbs are considered not only as linguistic units in both languages, but also as products of the worldview, values, and social consciousness of the people. The study studies cross-cultural differences, similarities, and stereotypes in the attitude to the issues of wealth and poverty based on a pragmalinguistic and semantic approach. The main purpose of the article is to identify and analyze the socio-emotional attitude to wealth and poverty reflected in English and Uzbek folk proverbs.

Key words: *proverb, pragmatics, cross-cultural communication, wealth, poverty, semantics, folk wisdom.*

Har bir xalqning madaniyati, urf-odati va dunyoqarashi u yaratgan til birikmalarida, xususan, maqollarida o'z aksini topadi. Maqollar xalq ruhiyatining oynasi bo'lib, hayotiy tajribalarni, qadriyatlarni umumlashtiradi. Ayniqsa, boylik

va kambag'allik kabi ijtimoiy tushunchalar xalq orasida keng tarqalgan bo'lib, ularning bahosi har bir madaniyatda har xil bo'lishi mumkin.

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi maqollar orqali boylik va kambag'allik

tushunchasining qanday pragmatik mazmunda ifodalanganini o'rganamiz. Maqollar tilshunoslikning pragmatika sohasida muhim tahlil obyekti bo'lib, ular orqali madaniyatlara tafovutlarni ochib berish mumkin [1:5].

Boylik va kambag'allik tushunchalarining lingvistik ifodasi.

Ingliz va o'zbek tillarida boylik va kambag'allik tushunchalari turli til birliklari, leksik vositalar orqali ifodalanadi. Ikkala tilda ham bu tushunchalar ko'pincha maqollar orqali ifodalanadi. Bu maqollar xalqning hayotiy tajribasi va qadriyatlarini umimlashtiradi. Masalan, o'zbek tilidagi maqollarni aytsak,

"Boy — to'y qiladi, kambag'al — go'y qiladi."

Bu maqolda kambag'allik to'liq faoliyat yurita olmaslik, faqat orzu qilish bilan cheklanishini bildiradi.

"Boydan so'z so'rama, kambag'aldan izzat."

Bu esa ijtimoiy tengsizlikka ishora qiladi. Ingliz tilidagi maqollarda esa,

"Money doesn't grow on trees." Bu maqol

boylikning osonlikcha qo'lga kiritilmasligini, uni behuda sarflash kerak emas degan fikrni bildiradi. Inson pul topish uchun mehnat qiladi, shuning uchun uni qadrlash, isrof qilmaslik lozim.

"A fool and his money are soon parted." Bu

maqolda boylik aql bilan birga bo'lishi kerakligi anglatiladi. Chunki, bor pul aqlsizlik bilan ishlatilsa, uning barakasi bo'lmaydi.

Bu maqollar orqali jamiyatda iqtisodiy tengsizlik, moliyaviy imkoniyatlar va ularning ijtimoiy natijalari haqida umumiy tushunchalar hosil qilish mumkin.

Pragmatik yondashuv: ijtimoiy va emotsional mazmun

Pragmatika nuqtai nazaridan, maqollar muayyan kontekstda ishlatilganda, ular orqali gaplovchining hissiy munosabati, bahosi va axloqiy qarashlari ifodalanadi. Ayniqsa, boylik va kambag'allik mavzularida bu holat yaqqol seziladi.

Masalan:

O'zbek maqoli: *"Boyning uyida ko'p osh, kambag'alning uyida ko'p qosh."* – bu yerda kinoya orqali kambag'allikning og'irligi va boylikning farovonligi solishtiriladi.

Ingliz maqoli: *"A rich man's joke is always funny."* – bu yerda boylikning ijtimoiy ustunlikni ta'minlashi kinoyaviy tarzda berilgan [2:41]. Bu turdagi maqollar ijtimoiy tengsizlik, boylik va kambag'allikka jamiyat qanday munosabatda bo'lishini ko'rsatadi.

Madaniyatlara o'xshashlik va tafovutlar

Ingliz va o'zbek maqollarida boylik va kambag'allikka munosabatda ayrim o'xshashliklar mavjud, masalan, har ikki tilda boylik kuch va imkoniyat bilan bog'lanadi. Ammo tafovutlar ham e'tiborga molik:

Madaniy farq	O'zbek tilida	Ingliz tilida
Diniy va axloqiy yondashuv	<i>"Kambag'alga sadaqa ber, Hudo rozi bo'ladi."</i>	Diniy yondashuv kamroq, asosan dunyoviy.
Ijtimoiy haqiqat	<i>"Kambag'alga hatto qish erta keladi."</i>	<i>"The poor are always blamed."</i>
Boylikka munosabat	Ko'pincha salbiy (havas, tanqid aralash)	Ko'pincha realistik, amaliy (moliyaviy erkinlik).

Bu farqlar ikki xalqning tarixiy, diniy, ijtimoiy taraqqiyoti, shuningdek, ularning shakllangan mentaliteti va qadriyat tizimlariga bevosita bog'liqdir. O'zbek xalqining tarixiy taraqqiyoti, asosan, dehqonchilik, savdo-sotiq va jamoaviy hayot tarziga asoslangan bo'lib, unda hamkorlik, ko'maklashish va o'zaro birdamlik katta ahamiyat kasb etgan. Shu sababli, kambag'allik ko'pincha achinish, rahm-shafqat yoki diniy savob bilan

bog'langan bo'lsa, boylik ko'proq sinov, imtihon sifatida tasvirlangan. Diniy e'tiqod (Islom) esa bu tushunchalarga axloqiy-ma'naviy rang berib, kambag'allikni sabr, boylikni esa javobgarlik bilan bog'laydi [3:15].

Boshqa tomondan, ingliz jamiyatida asosan industrial inqilob, kapitalistik munosabatlar va individuallik asosida shakllangan tarixiy yo'l mavjud. Bu madaniyatda boylik mehnat, aql-

zakovat, imkoniyat va erkinlik timsoli sifatida baholanadi. Kambag'allik esa ko'pincha o'z ustida ishlamaslik, harakatsizlik yoki tizimdagi muvaffaqiyatsizlik natijasi sifatida talqin etiladi. Shuningdek, protestant axloqi boylikni ijtimoiy yutuq va mehnatsevarlik belgisi sifatida ko'radi.

Shu bois ingliz va o'zbek maqollarida boylik va kambag'allik masalasi turlicha yondashuvlarda ifodalanadi. Bu tafovutlar esa har ikki xalqning tarixiy shakllanish jarayoni, diniy e'tiqodlari, iqtisodiy munosabatlari va jamiyatdagi ustuvor qadriyatlar bilan uzviy bog'liqdir [5:26].

Pragmatik strategiyalar: kinoya, hiperbola va metafora

Pragmatik vositalar orqali gaplovchi tinglovchiga o'z g'oyasini yanada ta'sirli yetkazadi. Ko'plab maqollar kinoya (ironiy), hiperbola (bo'rttirish), metafora (isti'ora) kabi usullardan foydalanadi.

Kinoya misoli:

"Boy o'lsa, to'y, kambag'al o'lsa, go'y" – bu o'zbek maqoli kambag'allik va e'tiborsizlikni tanqid qiladi.

"The rich man's joke is always funny" – bu ingliz maqolida jamiyatning boylarga nisbatan laganbardorligi ko'rsatilgan.

Hiperbola misoli:

"Kambag'alning oyog'i uzun bo'ladi, yuraverib" – kambag'alning og'ir hayot tarzi kinoyali tarzda bo'rttirib ko'rsatiladi.

"He has more money than sense" – bu maqolda boy odamning moliyaviy yuksakligi lekin aqlning yo'qligi ta'kidlanadi.

Metafora misoli:

"Money is power" – pul qudrat deb tasvirlangan [1:34].

"Pul — to'r, kambag'al — qush" – boylik bilan erkinlik, kambag'allik bilan qaramlik bog'lanadi [4:78].

Bunday strategiyalar boylik va kambag'allikni baholashda pragmatik jihatdan muhim vositalardir.

Gender aspektida boylik va kambag'allik

Qiziqarli jihat shundaki, ba'zi maqollarda boylik va kambag'allik ayol va erkaklar rolida ham aks ettiriladi.

"Kambag'alning xotini har kuni tul bo'ladi" – bu o'zbek maqolida ayol kishining erining kambag'alligidan qiynalishi ta'kidlanadi.

"Marry for love, not for money" – ingliz maqolida esa sevgi bilan boylik qarama-qarshi qo'yiladi.

Bu maqollar orqali ijtimoiy hayotda jinsi rollarning boylik-kambag'allik kontekstida qanday talqin qilinishi ochib beriladi.

Zamonaviy jamiyatda maqollarni qo'llash

Maqollar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. OAV, siyosiy nutqlar va kundalik muloqotda ularni uchratish mumkin. Masalan:

siyosatchilar xalqni ishontirish uchun *"Boy bo'lsang, el tanisin"* kabi maqollarni ishlatadi;

ijtimoiy tarmoqlarda esa *"Money doesn't buy happiness"* kabi iboralar tez-tez qo'llanadi.

Shu orqali boylik va kambag'allik mavzusi doimiy ijtimoiy muammo sifatida mavjudligini ko'ramiz [6:18].

Boylik va kambag'allik tushunchalari har ikki tilda ham chuqur ijtimoiy va emotsional konnotatsiyaga ega bo'lib, ularning ifodalanish uslubi madaniyatlararo tafovutlarni yoritadi. O'zbek maqollarida axloqiy-diniy yondashuv ko'proq ko'zga tashlansa, ingliz maqollarida amaliy va sotsialistik yondashuv ustuvorlik qiladi. Ushbu maqoladagi tahlil pragmatik va madaniyatlararo kommunikatsiyani o'rganishda foydali bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. — Berlin: Mouton de Gruyter, 1991.
2. Grice H. P. Logic and Conversation. In: Cole, P., and Morgan, J.L. (eds.) Syntax and Semantics, Vol. 3. — New York: Academic Press, 1975.
3. Turaev X. O'zbek maqollarining semantik xususiyatlari. — Toshkent: Fan nashriyoti, 2012.
4. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. — Cambridge: CUP, 1997.
5. Nurmatov S. O'zbek xalq maqollarida ijtimoiy hayot aks ettirilishi. — Toshkent: O'qituvchi, 2005.
6. Mieder W. Proverbs: A Handbook. Westport, CT: Greenwood Press, 2004.

Sohiba ATANIYAZOVA,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti
universiteti tayanch doktoranti

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA MULOQOT XULQINING GRAMMATIK IFODALANISHI

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillarida muloqot xulqining grammatik shakllar orqali ifodalanish xususiyatlari tahlil qilingan. Jumladan, muloyimlik, hurmat, buyruq va iltimos ohanglari, shuningdek, xushmuomalalik va ijtimoiy maqomni ifodalovchi vositalar qiyosiy o'rganilgan. Tahlil natijalariga ko'ra, ikki tilda muloqot xulqi grammatik jihatdan turlicha, biroq, funksional jihatdan yaqin shakllar orqali ifodalanadi. Tadqiqot pragmatlingvistika va funksional grammatika nuqtayi nazaridan olib borilgan.

Kalit so'zlar: muloqot xulqi, grammatika, iltimos shakllari, muloyimlik, ijtimoiy maqom, ingliz tili, o'zbek tili.

Annotation: this article analyzes the grammatical means used to express communicative behavior in Uzbek and English languages. In particular, it compares expressions of politeness, respect, commands, and requests, as well as grammatical structures that reflect social hierarchy and interpersonal etiquette. The findings suggest that while the two languages employ different grammatical tools, they serve similar pragmatic functions. The study is grounded in a pragmalinguistic and functional grammatical framework.

Key words: communicative behavior, grammar, forms of request, politeness, social status, English language, Uzbek language.

Аннотация: в данной статье анализируются грамматические средства выражения коммуникативного поведения в узбекском и английском языках. В частности, рассматриваются формы вежливости, уважения, просьбы и приказа, а также грамматические структуры, отражающие социальный статус и речевой этикет. Результаты исследования показывают, что, несмотря на грамматические различия, оба языка реализуют сходные прагматические функции. Исследование основано на подходах прагматингвистики и функциональной грамматики.

Ключевые слова: коммуникативное поведение, грамматика, формы просьбы, вежливость, социальный статус, английский язык, узбекский язык.

Kirish. Globalizatsiya jarayonining kuchayishi zamonaviy jamiyat hayotining barcha sohalarida, xususan, tilshunoslikda ham yangi yondashuvlar va qarashlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Bugungi kunda har bir tilning rivojlanishi, ilmiy va ma'rifiy jihatdan yuksalishi zamonaviy tilshunoslik doirasida alohida ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishganidan so'ng, siyosiy, iqtisodiy va madaniy-ma'rifiy jabhalarda amalga oshirilayotgan islohotlar bilan bir qatorda, xorijiy tillarni chuqur o'rganishga, ularni ta'lim jarayoniga integratsiyalashga va bu sohadagi metodik yondashuvlarni takomillashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Shu munosabat bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev quyidagicha ta'kidlaydi: *"Yangi O'zbekistonni barpo etish yo'lida bizga zamonaviy bilim va yuksak ma'naviyat bilan qurollangan, mustaqil fikrlaydigan, fidoyi va tashabbuskor yoshlar kerak."*[1]

Har bir til nafaqat aloqa vositasi, balki, madaniyat, ijtimoiy qadriyatlar va nutqiy odoblarni ham o'zida aks

ettiradi. Ayniqsa, muloqot xulqi (pragmatik xulq) – ya'ni suhbatdoshga nisbatan ehtirom, hurmat, muloyimlik yoki rasmiylik darajasining nutqda qanday ifodalanishi – grammatik vositalar orqali yaqqol namoyon bo'ladi. Ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi grammatik farqlar, ayniqsa, muloqotdagi odob qoidalarida o'z aksini topadi. Ushbu maqolada aynan shu grammatik vositalar orqali muloqot xulqining qanday shakllanishi va farqlanishi tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Muloqot xulqi masalasi tilshunoslikda, ayniqsa, pragmatlingvistika va sotsiolingvistika doirasida chuqur o'rganilgan. Leech (1983) o'zining "Politeness Principle" konsepsiyasida til orqali muloyimlik ifodalash strategiyalarini tasniflagan [2]. Brown va Levinson (1987) esa "face" (ijtimoiy obro') nazariyasini ilgari surib, insonlar suhbat chog'ida o'z "obro"sini saqlash uchun qanday strategiyalarni tanlashlarini izohlaydi [3].

Yevropalik yetuk tilshunos olimlardan Amsterdam universitetining professori, nufuzli tilshunos Tayn A. van Deyk "muloqot xulqi" masalasiga doir tadqiqotlari

bilan biz o'rganayotgan mavzuni teran tahlil qilgan. T. A. van Deyk zamonaviy lingvistik pragmatika, matn tushunchasi va uning paydo bo'lishi kabi masalalarni sotsiopsixolingvistik nuqtai nazardan tadqiq etib, muloqot vositalariga ijtimoiy, madaniy faktorlarning ta'sirini atroflicha tahlil qilgan. Muallifning "Язык. Познание. Коммуникация" kitobi ham biz tahlil qilayotgan muloqot xulqi masalalarini yoritishimizda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi [4].

O'zbek tilshunoslaridan S. Mo'minov "O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari" (2000) nomli doktorlik dissertatsiyasida "muloqot xulqi" atamasiga teran ilmiy tahlillar asosida yondashgan. S. Mo'minov "Til madaniyati", "Nutq madaniyati", "Kommunikativ xulq-atvor" tushunchalarini o'zbek tilida "muloqot xulqi" deb qo'llashni ma'qul topadi. Muallif o'z asarida bu so'zni axloq yoki namunali xulq ma'nosida emas, balki, muomala tarzi, usuli ma'nosida qo'llagan [5]. "Nutq madaniyati" (2005) asarida esa, madaniyatli, o'zaro hurmatli va oqilona muloqot tamoyillari bayon qilingan [6].

O'zbek tilida muloqot xulqi atamasi va hurmat kategoriyasi ijtimoiy-lisoniy hodisa sifatida mavjud bo'lib, o'z leksik-grammatik vositalariga va ifodalanish usullariga egadir. 1944-yil A. G'ulomov o'zbek tilida hurmat ma'nosi ifodalanishi haqida birinchilardan bo'lib fikr yuritib, muloqot xulqining asoslaridan bo'lgan hurmat ma'nosi otning ko'plik qo'shimchasi bilan ifodalanishi haqida batafsil to'xtalib o'tgan [7]. Keyinchalik, 1973-yilda bo'lsa, Sh. Rahmatullayev o'zbek tilshunosligiga "hurmat formasi" tushunchasini kiritdi va hurmat ifodalovchi *-lar* affiksini ko'plik bildiruvchi *-lar* affiksidan farqlanishini ta'kidlab ko'rsatdi [8]. Ammo, ingliz va o'zbek tillarida ayni hodisaning grammatik vositalar orqali ifodalanishi borasidagi qiyosiy tadqiqotlar

yetarlicha emas. Shu bois ushbu maqola bu boradagi bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur tadqiqotda qiyosiy-lisoniy tahlil usuli qo'llanildi. Tadqiqotning metodologik asosini pragmatolingvistik va funksional grammatika yo'nalishlari tashkil etadi. Tadqiqot doirasida o'zbek va ingliz tillaridagi muloqot xulqining grammatik ifodalanish shakllari qiyosiy jihatdan o'rganildi.

Tadqiqot induktiv yondashuv asosida olib borilib, real nutqiy holatlarda uchraydigan til vositalari asosida umumlashtiruvchi xulosalar chiqarishga harakat qilindi. Bunda avval mavjud til birliklari tahlil qilinib, keyin ular asosida muloqot xulqining umumiy grammatik xususiyatlari belgilandi. Jumladan, ingliz va o'zbek tillaridagi kinofilmlar dialoglari, ommaviy axborot vositalari chiqishlari, rasmiy hujjatlar hamda kundalik nutq matnlari tahlil qilindi. Tanlov jarayonida har ikki tilga xos bo'lgan muloyimlik, murojaat, iltimos, buyruq kabi muloqot strategiyalarining grammatik shakllari asosiy obyekt sifatida tanlandi. Bunda fe'l zamonlari, modal fe'llar, shart mayllari, murojaat shakllari, hedging (ehtiyotkor ifodalar) kabi birliklarning ishlatilish chastotasi va funksional yukiga e'tibor qaratildi. Analiz jarayonida o'zbek va ingliz tillarida muloqot xulqini bildiruvchi grammatik vositalar strukturaviy va funksional jihatdan tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot metodologiyasi asosida to'plangan materiallar tahlili o'zbek va ingliz tillarida muloqot xulqini ifodalovchi grammatik shakllarni aniqlashga qaratildi. Tahlilda quyidagi grammatik vositalar ajratib ko'rsatildi:

O'zbek tilida:

Muloqot xulqining grammatik ifodalanishiga quyidagi morfologik affikslar yorqin misol bo'la oladi:

T/r	Qo'shimchalar	Tavsifi	Misollar
1	-ingiz / -ingizlar qo'shimchasi	Hurmat ifodalovchi ikkinchi shaxs ko'plik shakli sifatida qo'llanadi.	Siz keldingizmi? – hurmat bilan so'ralgan savol. <i>Ismingizni ayting, iltimos.</i> – E'tibor bilan murojaat. <i>Yaxshi ko'ringan ekansizlar.</i> – Rasmiy, hurmatli shakl.
2	-lari / -lari qo'shimchasi (egalik yoki ko'plik bo'lishi mumkin)	Shaxs yoki predmetga nisbatan hurmat va rasmiylik bildiradi.	<i>Domlanning kitoblari</i> (ya'ni kitobi, lekin hurmat ifodasi bilan). <i>Otangiz uylariga kelganmiz.</i> – "uyllari" — bu yerda bitta uy nazarda tutilgan, lekin hurmat shakli sifatida "-lari" ishlatilgan.
3	-moqchi edilar / -gan edilar kabi fe'l shakllari	Fe'lning hurmatli, ko'plikdagi tarixiy zamon shakli sifatida ishlatiladi.	<i>Xolam kelmoqchi edilar.</i> <i>U kishi aytgan edilar.</i> – "aytdi" emas, balki hurmat shakli.

Shaxs olmoshlarining hurmat shakllari bilan qo'llanilishi

“Sizlar” – baʼzan “siz”ning hurmat shakli sifatida koʻplikda qoʻllanadi.

“U kishilar” – oddiy “u” emas, balki hurmatli shaxsga nisbatan.

Sizlar qanday yuribsizlar? – hurmat, koʻplikdagi holat.

Bu misollardan koʻrinib turibdiki, oʻzbek tilida morfologik hurmat ifodasi koʻpincha koʻplik qoʻshimchalari (hatto yakka shaxs uchun ham) orqali amalga oshiriladi. Bu turdagi qoʻshimchalar samarali sotsiopragmatik vosita boʻlib xizmat qiladi.

Muloqot xulqining ifodalanishida modal feʼllar ham alohida oʻrin tutadi: “kerak”, “mumkin”, “lozim” kabi shakllar yordamida iltimos, maslahat, ruxsat soʻrash va buyruqlar yumshoq shaklda ifodalanadi. Masalan:

Siz bu hujjatni koʻrib chiqishingiz kerak.

Koʻmakchi feʼllar va ergash gaplar yordamida iltimos yoki muloyim buyruq bildiruvchi shakllar:

Agar imkonigingiz boʻlsa, shu ishni bajaring.

Shart mayli shakllari orqali bevosita buyruq emas, balki nozik ifoda beriladi:

Kelib koʻrib chiqsangiz, yaxshi boʻlardi.

Ingliz tilida:

Modal feʼllar: could, would, should, might kabi feʼllar yordamida buyruq va iltimoslarni yumshatish amaliyoti keng qoʻllaniladi. Masalan:

Could you please send me the report?

You should consider updating the document.

Passiv konstruksiyalar orqali bevosita buyrugʻu emas, balki xolis mulohaza bildiriladi:

It is recommended that the report be submitted by Friday.

Infinitiv va subjunktiv konstruksiyalar orqali muloqot xulqi rasmiy va ehtiyotkorlik bilan ifodalanadi:

I suggest that he be given more time. It would be better to discuss this further.

Natijalar

Qiyosiy tahlil natijasida aniqlandiki, har ikkala tilda muloqot xulqi grammatik jihatdan asosan modal feʼllar, koʻmakchi shakllar, passiv konstruksiyalar va subjunktiv usullar yordamida ifodalanadi. Ingliz tilida ushbu grammatik shakllar muloqotni rasmiylashtirishga, oʻzbek tilida esa koʻproq hurmat va ehtiyotkorlik ifodalashga xizmat qiladi. Shuningdek, har ikki tilda ham grammatik vositalar orqali toʻgʻridan toʻgʻri buyruq yoki talabni emas, balki, mulohaza, maslahat yoki iltimos shaklida yetkazish ustuvor ekanligi kuzatildi.

Xulosa va takliflar

Tahlillarga koʻra, oʻzbek va ingliz tillarida muloqot xulqi grammatik vositalar orqali turlicha ifodalanadi. Ingliz tilida bu modal feʼllar va ehtiyotkor iboralar orqali, oʻzbek tilida esa shart mayli, xushmuomalalik shakllari va murojaat turlari orqali aks etadi. Oʻzaro tarjima va til oʻrgatishda muloqot xulqining grammatik jihatlariga alohida eʼtibor qaratish kerak. Ingliz va oʻzbek tilidagi pragmatik grammatik shakllarni oʻz ichiga olgan oʻquv qoʻllanmalar ishlab chiqish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev, Sh. M. Yangi Oʻzbekiston strategiyasi. — Toshkent: “Oʻzbekiston” NMIU, 2021. 272-b.
2. Leech, G. N. Principles of pragmatics. — London: Longman, 1983.
3. Brown, P., & Levinson, S. C. Politeness: Some universals in language usage. Cambridge University Press, 1987.
4. van Dijk, T. A. Язык. Познание. Коммуникация (S. G. Vorkachev, Trans.) — Москва: Прогресс, 2000.
5. Мўминов С. М. Мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари: филол. фан. номзоди дисс. — Тошкент: Ўзбекистон Миллий университети, 2000. 26-б.
6. Мўминов С. М. Нутқ маданияти: ўқув ва методик қўлланма. — Тошкент: Янги Аср Авлоди, 2005. 68-б.
7. Ғуломов А. Ўзбек тилида кўплик категорияси. — Тошкент, 1944. 56-б.
8. Раҳматуллаев Ш. Хурмат формаси // Ўзбек тили ва адабиёти. — Тошкент: 1973. 28-30-б.

Gulnoz MARUPOVA,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

FRANSUZ RUS VA O'ZBEK TILLARI SPORT TURIZMI TERMINLARINING LINGVOMADANIY TADQIQI

Annotatsiya: mazkur maqolada fransuz, rus va o'zbek tillarida sport turizmi sohasiga oid terminlar lingvomadaniy nuqtayi nazardan o'rganiladi. Terminlarning kelib chiqishi, madaniy-tarixiy asoslari hamda tillararo farqli xususiyatlari tahlil qilinadi. Sport turizmi sohasidagi terminlar faqat sohaga oid tushuncha emas, balki har bir millatning madaniy qarashlari, milliy qadriyatlari va tarbiya tizimi bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatish maqsad qilingan.

Kalit so'zlar: sport turizmi, lingvomadaniy tahlil, terminologiya, fransuz tili, rus tili, o'zbek tili, madaniyatlararo kommunikatsiya, tarjima, tillararo qiyoslash, milliy qadriyatlar, tilshunoslik, turizm atamaları.

Аннотация: в данной статье рассматриваются термины, относящиеся к сфере спортивного туризма во французском, русском и узбекском языках с лингвокультурной точки зрения. Анализируются происхождение терминов, их культурно-исторические основы, а также межъязыковые различия. Подчеркивается, что термины в области спортивного туризма — это не просто понятия, связанные с данной сферой, но и отражение культурных взглядов каждого народа, национальных ценностей и системы воспитания

Ключевые слова: спортивный туризм, лингвокультурный анализ, терминология, французский язык, русский язык, узбекский язык, межкультурная коммуникация, перевод, межъязыковое сравнение, национальные ценности, лингвистика, терминология туризма.

Annotation: this article examines sport tourism terminology in French, Russian, and Uzbek from a linguocultural perspective. It analyzes the origin of terms, their cultural and historical foundations, as well as cross-linguistic differences. The study aims to show that sport tourism terms are not merely concepts related to the field but also deeply connected to each nation's cultural views, national values, and educational systems.

Key words: sport tourism, linguistic and cultural analysis, terminology, French language, Russian language, Uzbek language, intercultural communication, translation, cross-linguistic comparison, national values, linguistics, tourism terminology.

Kirish. Globallashuv sharoitida sport turizmi nafaqat iqtisodiy yoki ijtimoiy, balki lingvomadaniy jarayon sifatida ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Fransuz, rus va o'zbek tillarida ushbu sohada ishlatiladigan terminlarning shakllanishida har bir tilga xos milliy-madaniy omillar asosiy o'rin tutadi. **Sport turizmi** — bu sayohat va sportni birlashtirgan turizm turi bo'lib, odamlar sport tadbirlarida ishtirok etish yoki ularni tomosha qilish maqsadida boshqa joylarga borishadi. Bu turizmning mashhur turlaridan biri bo'lib, iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy jihatdan katta ahamiyatga ega.

Sport turizmining asosiy turlari:

1. Faol sport turizmi — sayohatchilar o'zlari sport bilan shug'ullanish uchun boradi (masalan,

chang'i uchish, suzish, tog'da yurish, yugurish, velosport va h.k.).

2. Passiv sport turizmi — sayohatchilar sport tadbirlarini tomosha qilish uchun boradi (masalan, olimpiada o'yinlari, futbol bo'yicha jahon chempionati, formula 1 poygalari).

3. Sport sog'lomlashtirish turizmi — sport orqali sog'lig'ini tiklash yoki yaxshilash maqsadida qilinadigan sayohatlar (masalan, sport sanatoriyalari, fitnes lagerlari).

4. Ekstremal sport turizmi — adrenalinga boy, xavfli sport turlari bilan bog'liq (parashyutdan sakrash, dag'larda alpinizm, rafting va boshqalar).

Tadqiqot metodologiyasi.

Sport turizmi — sport faoliyati va sayyohlikni birlashtirgan turizm turi bo'lib, u

sport musobaqalarida ishtirok etish, mashg'ulot o'tkazish, ekstremal faoliyat bilan shug'ullanish kabi faoliyatlarni o'z ichiga oladi. Bu termin har bir tilda turlicha ifodalanadi:

- Fransuz tilida: *tourisme sportif*
- Rus tilida: *sportivnyy turizm*
- O'zbek tilida: *sport turizmi*

Bu atamalarda sinonimlik emas, balki madaniy farqlar ko'rinadi. Masalan, fransuz tilida "tourisme sportif" ko'proq hobbiiy, hayot tarzi ifodasi sifatida qo'llansa, rus tilida u tashkil etilgan, rasmiy tur sifatida tushuniladi.

Fransiyada sport turizmiga oid atamalar hukumat darajasida rasmiylashtirilgan bo'lib, ko'pgina terminlar fransuz sport federatsiyalari tomonidan targ'ib etiladi. Misollar:

- *randonnée pédestre* (piyoda yurish)
- *escalade* (toshga chiqish, alpinizm)
- *canoë-kayak* (baydarka va kanoe sporti)
- *stations de ski* (chang'ichi markazlar)

Fransuz tilidagi terminlar estetik jihatdan tanlangan bo'lib, ko'pincha o'sha sport turining tarixiy yoki geografik xususiyatlarini aks ettiradi.

Rus tilida sport turizmi Sovet Ittifoqi davridan beri rivojlangan sohalardan biri hisoblanadi. Terminlar idoraviy standartlarga tayangan, ko'p hollarda texnik mazmunda bo'ladi:

- *peshiy turizm*
- *vodnyy turizm*
- *gornyy turizm*
- *lyzhnyy turizm*

Rus tilidagi terminlar aniq klassifikatsiyaga ega, sport federatsiyalari qoidalari asosida tartibga solinadi.

Natijalar va ularning muhokomasi. O'zbekistonda sport turizmi nisbatan yangi soha bo'lib, terminologiyada rus va ingliz tillaridan olingan so'zlar ko'p uchraydi. Biroq, so'nggi yillarda o'zbek tilining davlat tili sifatida rivojlanishi bilan sohaga oid terminlarning milliylashuvi kuzatilmoqda:

- *tog' turizmi*
- *piyoda yurishlar*
- *ekstremal sport turizmi*
- *veloturizm*
- *ducharikli turlar* (velosiped turlari uchun muqobil so'z)

O'zbek tilidagi terminlar an'anaviy madaniyat, tabiiy sharoit va milliy sport turlari bilan bog'liq holda rivojlanmoqda. O'zbek tilidagi terminlar an'anaviy madaniyat, tabiiy sharoit va milliy sport turlari bilan bog'liq holda rivojlanmoqda. Jumladan, "kurash", "ko'pkari", "qamishoyoq", "tosh ko'tarish", "arg'amchi bilan sakrash" kabi atamalar faqatgina sport faoliyatini emas, balki xalqning qadimiy urf-odatlarini, jismoniy tayyorgarlik va ruhiy bardamlikni ifodalaydi.

Bu terminlar bugungi kunda zamonaviy sport turlari bilan uyg'unlashib, o'zbek tilida sportga oid yangi atamalar tizimini boyitmoqda. Masalan, "tog' yurishi" (trekking), "chang'ichilik" (skiing), "tog' velosipedi" (mountain biking) kabi yangi terminlar joriy qilinmoqda va ular mahalliy madaniyat bilan moslashtirilgan holda ishlatilmoqda.

Shuningdek, sportga oid terminlar ommaviy axborot vositalari, sport maktablari, va turizm sohasida faol qo'llanilmoqda. Bu esa ularning til me'yorlariga muvofiqlashtirilishini va keng auditoriyaga yetkazilishini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tilidagi sport turizmi terminlari til taraqqiyotining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, ular orqali xalqning hayot tarzi, qadriyatlari va tabiat bilan bog'liqligi tilga singdirilmoqda. Bu jarayon tilni boyitadi, milliy o'zlikni mustahkamlaydi va sport turizmi orqali O'zbekistonning madaniy merosini dunyoga tanitadi.

Ushbu tillarda sport turizmi terminlarining shakllanishi va qo'llanilishi madaniy omillar, iqlim, milliy an'analar, ta'lim tizimi va ijtimoiy qadriyatlarga bog'liq. Masalan:

- Fransuzlarda ekologiyaga qaratilgan *éco-tourisme sportif* atamaları keng tarqalgan;
- Rus tilida sport turizmida xavfsizlik va tashkilotchilikka e'tibor katta;
- O'zbek tilida milliy qadriyatlar va hududiy xususiyatlarga bog'langan terminlar shakllanmoqda.

O'zbekiston so'nggi yillarda sport turizmini rivojlantirishga katta e'tibor bermoqda. Tog'li hududlarda (Chimyon, Beldersoy, Zomin) tog' sportlari (chang'i, snowboard) uchun imkoniyatlar yaratilgan. Toshkent va boshqa shaharlarda esa xalqaro sport musobaqalari o'tkazilmoqda. Shuningdek, qadimiy shaharlardagi yugurish

va velomarafonlar xorijiy sport sayyohlarini jalb qilmoqda. Bu boradagi tashabbuslar nafaqat sport infratuzilmasining rivojlanishiga, balki turizm salohiyatining oshishiga ham xizmat qilmoqda. Ayniqsa, xorijiy sayyohlar uchun yaratilayotgan qulay sharoitlar — sport anjomlari ijarasi, malakali yo'l ko'rsatkichlar, ko'p tilli axborot markazlari — O'zbekistonning sport turizmi bo'yicha raqobatbardoshligini kuchaytirmoqda.

Bundan tashqari, milliy sport turlari — kurash, ot sporti, alpinizm unsurlarini o'z ichiga olgan an'anaviy o'yinlar — xorijlik mehmonlar uchun madaniy va sportiy tajribaning noyob shakliga aylanmoqda. Bu esa O'zbekistonni faqat tarixiy va madaniy markaz sifatida emas, balki faol dam olish va sog'lom turmush tarzini targ'ib qiluvchi zamonaviy sport turizm yo'nalishi sifatida ham namoyon qilmoqda.

Kelgusida O'zbekistonda sport turizmini yanada rivojlantirish uchun ichki va xalqaro hamkorlik, ekologik barqarorlik, hamda yosh avlodni sport madaniyatiga jalb etish bo'yicha tizimli yondashuv talab etiladi. Shu orqali mamlakat jahon sport turizmi xaritasida o'zining munosib o'rnini egallashi mumkin bo'ladi.

Xulosa. Fransuz, rus va o'zbek tillarida sport turizmi terminlari lingvomadaniy jihatdan nafaqat lug'aviy farqlar, balki har bir xalqning dunyoqarashi, madaniy merosi va turmush

tarzi aks etgan tizimlardir. Buni inobatga olgan holda, sohaviy tarjimalar va ta'lim jarayonlarida har bir tilning madaniy o'ziga xosliklari hisobga olinishi zarur. Shuningdek, tarjima jarayonida ekvivalentlikka erishish uchun nafaqat lug'aviy moslik, balki kontekstual va madaniy tafovutlar ham chuqur tahlil qilinishi lozim. Masalan, fransuz tilidagi "randonnée" atamasi rus tilida "поход" yoki o'zbek tilida "piyoda sayr" tarzida tarjima qilinadi, biroq ularning har biri turli madaniy ma'nolarni o'zida mujassam etadi.

Buholat sport turizmi sohasida tilo'rganayotgan talabalarga ham alohida yondashuvni talab qiladi. Ular nafaqat so'zlarni yod olishlari, balki ularning ortidagi madaniy mazmunni anglab yetishlari kerak. Shuning uchun lingvomadaniy kompetensiyani shakllantirish zamonaviy til o'rgatish metodikasida muhim o'rin egallashi lozim.

Xulosa qilib aytganda, sport turizmi terminlarining fransuz, rus va o'zbek tillarida lingvomadaniy jihatdan o'rganilishi, til va madaniyat o'zaro bog'liqligini yana bir bor isbotlaydi. Bu esa, tarjimonlar, til o'qituvchilari va talabalar uchun terminologiyani chuqur va madaniy kontekstda o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Shu tariqa, ko'p tillilik sharoitida madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaeva M. O'zbek tilida turizmga oid terminlar tizimi va ularning tarjimasini muammolari. — Toshkent: Fan, 2020. 144-b.
2. Berkova T. V. Lingvokulturnye aspekty perevoda turisticheskikh terminov. — M.: Flinta, 2018. 112-s.
3. Boltaev A. O'zbek tilida sohaviy terminlarning shakllanishi va tizimlanishi (sport va turizm misolida): filol. fan. bo'yicha fals. dokt. (PhD) dis. — Toshkent: TDP, 2022. 180-b.
4. Gusev V. G. Sportivnyy turizm: teoriya i praktika. — SPb.: Piter, 2017. 256-s.
5. Kostomarov V. G. Yazyk i kultura: lingvostranovedcheskiy aspekt. — M.: Russkiy yazyk, 1999. 320-s.
6. Laroche J., Lemoine P. Le tourisme sportif en France: évolution, enjeux et perspectives. — Paris: L'Harmattan, 2015. 210-p.
7. Morin E. Langue, culture et société. — Paris: Seuil, 2012. 198-p.
8. Salimova D. O'zbek va rus tillarida turizm terminlarining lingvomadaniy xususiyatlari // Filologiya masalalari. — 2021. — №4. — B. 45–52.
9. Ter-Minasova S. G. Yazyk i mezhkul'turnaya kommunikatsiya. — M.: Slovo, 2000. 384-s.
10. World Tourism Organization (UNWTO). Glossary of Tourism Terms [Elektron resurs]. — URL: <https://www.unwto.org/glossary-tourism-terms> (sana: 10.06.2025).
11. Yunusova S. O'zbek tilida sport turizmi atamaları va ularning lingvistik xususiyatlari // Til va Adabiyot. — 2023. — №2. — B. 83–89.

Dilnavoz NAJIMOVA,
 Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
 o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti
najimovadilnavoz@navoiy-uni.uz

KICHIK YOSHDAGI BOLALAR KITOBXONLIGI VA UNING AQLIY RIVOJLANISHGA TA'SIRI: XORIJIY TADQIQOTLAR TAHLILI

Annotatsiya: so'nggi yillarda jahon tajribasida "bolalar adabiyoti" tushunchasi tubdan o'zgarib, faqat o'qishni biladigan bolalar uchun emas, balki 0-8 yoshdagi, xususan, hali savod chiqarmagan bolalar uchun ham alohida yo'nalish sifatida shakllana boshladi. Chunki inson miyasining qariyb 90 foizi besh yoshgacha bo'lgan davrda shakllanishi ilmiy jihatdan isbotlanganidan so'ng, bu davrda bolalarga taqdim etiladigan axborot va adabiy materiallarning sifati filologik va neyropsixologik nuqtayi nazardan qayta ko'rib chiqilmoqda. Bolalikning dastlabki yillari — bu til, tafakkur, hissiy intellekt va savodxonlik asoslari shakllanadigan eng muhim davrdir. Ushbu maqolada kichik yoshdagi bolalarga kitob o'qib berishning ahamiyati, maktabgacha yoshdagi (0-8 yosh) bolalar uchun to'g'ri kitob tanlash mezonlari, interaktiv o'qish strategiyalari hamda erta mutolaaning rivojlanishga ta'siri tahlil qilinadi. Xorijiy tadqiqotlar asosida, kichikligida kitob o'qib berilgan bolalarda lingvistik va kognitiv ko'nikmalarning yuqori darajada shakllanishi isbotlanadi. Shuningdek, maqolada kichik yoshli bolalarda mutolaa madaniyatini shakllantirish bo'yicha strategik yondashuvlar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: *bolalar adabiyoti, rasmlı kitoblar, illustratsiya, kognitiv rivojlanish, empatiya, hissiy rivojlanish*

Annotation: in recent years, the concept of "children's literature" has undergone a significant transformation in global practice. It is no longer limited to books intended for children who can already read, but now includes literature specifically designed for children aged 0–8, particularly those who are not yet literate. This shift is grounded in scientific evidence showing that approximately 90% of the human brain develops by the age of five. As a result, the quality of information and literary materials presented to children during this critical period is being reconsidered from both philological and neuropsychological perspectives. Early childhood is recognized as the most crucial stage for the development of language, thinking, emotional intelligence, and foundational literacy skills. This article explores the importance of reading aloud to young children, criteria for selecting appropriate books for preschool-aged children (0–8 years), strategies for interactive reading, and the overall impact of early exposure to literature on child development. Based on international research, it is confirmed that children who are read to at an early age show significantly stronger linguistic and cognitive skills. Furthermore, the article proposes strategic approaches for fostering a culture of reading among young children in the preschool education system.

Key words: *children's literature, picture books, illustration, cognitive development, empathy, emotional development.*

Аннотация: в последние годы в мировом опыте кардинально изменилось понятие "детская литература", которая начала оформляться как отдельное направление не только для детей, умеющих читать, но и, в частности, для детей 0–8 лет, которые еще не умеют читать. После того, как было научно доказано, что около 90% мозга человека формируется к пяти годам, качество информации и литературных материалов, предъявляемых детям в этот период, пересматривается с филологической и нейropsихологической точки зрения. Ранние годы детства являются важнейшим периодом, когда формируются основы языка, мышления, эмоционального интеллекта и грамотности. В данной статье анализируются важность чтения для маленьких детей, критерии выбора правильной книги для детей дошкольного возраста (0–8 лет), интерактивные стратегии чтения, влияние раннего чтения на развитие. На основе зарубежных исследований доказано, что дети, которым читают в раннем возрасте, имеют высокий уровень языковых и когнитивных навыков. В статье также предлагаются стратегические подходы к формированию культуры чтения у маленьких детей.

Ключевые слова: *детская литература, иллюстрированные книги, иллюстрация, когнитивное развитие, эмпатия, эмоциональное развитие.*

Kirish. Tug'ilgandan sakkiz yoshgacha bo'lgan davr inson taraqqiyotining eng nozik va hal qiluvchi bosqichi sifatida e'tirof etiladi. Aynan shu davrda miya nihoyatda tez rivojlanadi va neyron bog'lanmalar hosil bo'ladi [Center on the Developing Child at Harvard University, 2010]. Ushbu bog'lanmalar asosan muloqot va ijtimoiy aloqa orqali shakllanib, kognitiv, lingvistik va ijtimoiy-hissiy rivojlanish uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi. Shubhasiz, bu bosqichdagi eng samarali, chuqur mazmunli va boy tajribalardan biri bu – kitob bilan muloqot, ya'ni o'qishdir. Kattalar bilan birgalikda kitob o'qish – so'z boyligini va til o'rganish jarayonini kuchaytirish bilan birga, hissiy yaqinlik va kognitiv faollikni ham oshiradi [Armbruster, B. B., Lehr, F., and Osborn, J. 2006]. Bu nuqtayi nazardan qaraganda, o'qish oddiy savod o'rgatish faoliyati bo'lib qolmay, balki interaktiv va rivojlantiruvchi vositaga aylanadi. Jalongo ta'kidlaganidek, bolalarga ovoz chiqarib kitob o'qib berish – bu ilqlik, ifoda va insoniy aloqani o'zida mujassam etgan kuchli harakatdir [Jalongo, M. R. 2004]. Kitob bolalarning hayotini aks ettiruvchi oyna va boshqa madaniyatlarni tanishtiruvchi deraza bo'lib xizmat qiladi. Kitob bilan doimiy aloqada bo'lgan bolalarda esa o'rganishga bo'lgan ishtiyoq, tanqidiy fikrlash, tildan ongli foydalanish va matnni tushunish kabi kompetensiyalar shakllanadi.

Kitobning miya rivojlanishi va til o'rganishdagi o'rni

Nevrologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolaning miyasining 90%i besh yoshgacha bo'lgan davrda rivojlanadi [Shonkoff, J. P., and Phillips, D. A. 2000]. Bu vaqt davomida miya tashqi ta'sirlarga nihoyatda sezuvchan bo'lib, bu davr til va kognitiv stimulyatsiya uchun eng maqbul davr hisoblanadi. Bolalarga bu davrda kitob o'qib berish uning nutqini va tushunish qobiliyatini oshiradi, xotiradagi neyron yo'llarni mustahkamlaydi.

2019-yilda Logan [Logan, J. A., 2019, 501–504.] tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, bolaga kichik yoshda kitob o'qib berish uning kelgusidagi o'quv faoliyati va kognitiv salohiyati va ijtimoiy-emotsional rivoji uchun hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, har kuni atigi bitta rasmiy kitob o'qilgan bola yil davomida taxminan 78 000 yangi so'z bilan tanishadi. Bu bilimlar yillar davomida to'plana borib, maktabga borgan paytda kitob o'qib berilgan bolalar kitob o'qib berilmagan tengdoshlariga nisbatan 1,4 millionta ko'proq so'zni eshitgan bo'ladi. Ushbu "million so'zli farq" esa bolaning og'zaki va yozma nutqi, maktabga tayyorgarligi va kelgusidagi yutuqlariga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatadi. MRI tadqiqotlari [Hutton, J. S. 2022. 145] shuni ko'rsatdiki, informatsiyani bosma materiallar, kitoblar orqali oladigan bolalarda vizual tasavvur va tushunishga yordam beruvchi miya to'qimalarida faollik kuchaygan.

Aksincha, raqamli mediaga mukkasidan ketgan bolalarda savodxonlik uchun muhim bo'lgan miya qismlarining yupqalashishi kuzatilgan.

Kitob o'qish – o'z hislarini tushunish demakdir. Kognitiv rivojlanishidan tashqari, o'qish bolaning ijtimoiy-hissiy o'sishiga ham katta hissa qo'shadi. Kitoblar bolalarga his-tuyg'ularni tushunish, ifodalash va boshqarishda yordam beradi. Kitoblar hissiy o'rganish vositasi sifatida xizmat qilib, hikoyalar orqali bolalarga quvonch, qo'rquv, g'azab, hasad yoki hamdardlik holatlarini tushuntiradi.

Jalongo kitoblarni bolalar uchun "hissiylaboratoriya" deb ataydi [Jalongo, M. R. 2004]. Qahramonlarning his-tuyg'ulari va ularning muammolarni qanday hal qilishini kuzatish orqali bolalar o'z his-tuyg'ularini boshqarishni o'rganadilar. Bundan tashqari, birgalikda kitob o'qish bolada yaqinlari bilan ilqlikni va o'ziga ishonch hissini shakllantiradi. Bunday hissiy jihatdan oziqlantiruvchi tajribalar chidamlilik, empatiya va ijtimoiy qobiliyatni rivojlantiradi.

Kitoblar turli madaniyatlar, turlicha turmush tarzi va tajribalar bilan tanishtirib, globallik tushunchasini va inklyuzivlikni kuchaytiradi. Bu kabi tasvirlar bolalarda o'zini boricha qabul qilish hissini qaror toptirib, boshqalarga nisbatan hurmatni kuchaytiradi. Empatiya, o'qish orqali rivojlanganida, nafaqat shaxsiy munosabatlar uchun, balki jamoaviy ta'lim muhitida ham muhim ahamiyatga ega bo'ladi [Paley, V. G. 1992].

Kichik yoshdagi bolalarga qanday kitoblar tanlash kerak?

Bolalar uchun badiiy asar tanlash jarayonida faqatgina mavzuning dolzarbligi yoki illyustratsiyalarning estetik jihatdan chiroyliligi yetarli bo'lmaydi. Asarning mazmuni, asar tilining ravonligi, bolaning yoshiga mosligi hamda madaniy kontekst bilan uyg'unligi kabi omillar ham alohida ahamiyat kasb etadi. Aks holda, stereotiplarga asoslangan, bolani ishontira olmaydigan, bolada hech qanday hissiyot uyg'otmaydigan yoki noto'g'ri axloqiy signal beruvchi matnlar bolada noto'g'ri tasavvurlar shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin.

Zero, bolalar kitoblari ular uchun dunyoni anglash, hayotiy tushunchalar va qadriyatlarni shakllantirishda vosita vazifasini bajaradi. Shu bois, ushbu asarlarda tasvirlangan syujetlar, xarakterlar va yakunlar ijobiy, tushunarli va rivojlantiruvchi xususiyatlarga ega bo'lishi zarur. Bank Street College of Education [Bank Street College of Education. 2017] da o'tkazilgan tadqiqotda ta'kidlanganidek, sifatli bolalar adabiyoti bir necha asosiy xususiyatlarga ega bo'lishi kerak: mantiqiy, aniq va izchil syujet tuzilmasi, boy va obrazli tili, original va turfa xarakterdagi qahramonlar, bolalarning kundalik hayotiga yaqin mavzular hamda badiiy va estetik jihatdan yuqori darajadagi illyustratsiyalar.

Shuningdek, ko'p tilli va madaniyatlararo xilma-xillik kontekstida yashayotgan bolalar uchun o'qish

jarayonida madaniy moslik prinsipiga amal qilinishi ayni muddaodir. Bunday yondashuv bolalarning nafaqat o'z milliy madaniyatiga bo'lgan hurmatni mustahkamlash, balki, boshqa xalqlar va qadriyatlarni qadrlash kabi transmadaniy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Interaktiv o'qish strategiyalari

Maktabgacha ta'lim yoshida o'qish — bu shunchaki passiv tinglash emas, balki, savollar, munozaralar va fikr almashinuv jarayonidir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalar bilan o'qish vaqtida savollar berish, ularni fikrlashga va voqealar rivojini taxmin qilishga undash kabi usullar tanqidiy fikrlash va til kompetensiyasini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [Whitehurst, G. J. 1988. 552–559]. Masalan: “Nima deb o'ylaysan, keyin nima bo'ladi?” “Bu qahramon nima uchun shunday qildi, deb o'ylaysan?”, “Sen bu holatda nima qilgan bo'larding?” kabi savollar bolada tanqidiy fikrlash va o'z fikrini ifoda qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Dialogik o'qish deb ataluvchi uslub bolani shunchaki ma'lumotlarni qabul qiluvchi passiv tinglovchidan o'z fikrini bildirgan oladigan faol suhbatdoshga aylantiradi. Har bir sahifani birga ko'rish, rasm va matn ustida ishlash, tovushlar bilan ifoda qilish — bularning barchasi mutolaa madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy muammolar: raqamli media va imkoniyatlar tengsizligi

Bugungi raqamli asrda ekranlar bolalarning hayotidan tobora ko'proq o'rin egallamoqda. Mobil telefonlar, planshetlar va televizorlar ko'pincha ma'lumot beruvchi vosita sifatida kitoblarning o'rnini egallab oladi. Ammo, tadqiqotlarga ko'ra, haddan

tashqari ko'p vaqtini televizor, you tube ko'rishga sarflaydigan bolalarda diqqat yetishmovchiligi, so'z boyligining pastligi va hissiy regulyatsiyada muammolar kuzatiladi. Bu esa keyingi davrda sog'lom kognitiv va emotsional rivojlanish uchun xavf tug'diradi. [Christakis, D. A. 2004. 708–713].

Bundan tashqari, kitob sotib olishga bo'lgan imkoniyat ham teng taqsimlanmagan — iqtisodiy jihatdan nochor oilalarda, chekka hududlarda yoki ta'lim sifati past hududlarda kitob resurslari juda cheklangan. Bu esa “o'qish tengsizligi”ni kuchaytiradi va natijada bilimlar bo'yicha tafovut ortib boradi [Neuman, S. B., and Celano, D. 2001, 8–26].

Bu muammolarni yengish uchun jamoat kutubxonalari, maktablar va nodavlat tashkilotlar o'zaro hamkorlikda ishlashlari lozim. Mobil kutubxonalar, ota-onalarni o'qishga rag'batlantirish dasturlari va bolalar uchun bepul kitob tarqatish tashabbuslari bu borada ijobiy o'zgarishlar keltirishi mumkin.

Xulosa. Bolaning maktabgacha bo'lgan davri — bu o'rganish, his qilish va shakllanish davridir. Ushbu bosqichda kitoblar bolaning tafakkuri, tili va qalbini boyituvchi eng kuchli vositalardan biridir. O'qish nafaqat savodxonlikni oshiradi, balki, empatiya, tanqidiy fikrlash, turli madaniyatlarni tushunish va hissiy barqarorlikni ham shakllantiradi. Shu bois, mutolaa madaniyatini kichik yoshdan boshlab shakllantirish, ota-onalarni jalb qilish, sifatli va madaniy jihatdan mos kitoblarni targ'ib qilish hamda o'qishga teng imkoniyatlar yaratish har qanday jamiyat uchun ustuvor vazifa bo'lishi kerak. Zero, har bir o'qilgan sahifa — bu bolaning tafakkuri va dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qiluvchi, kelajak avlodni ilm-ma'rifat sari yetaklaydigan muhim qadamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Armbruster, B. B., Lehr, F., and Osborn, J. Put Reading First: The Research Building Blocks for Teaching Children to Read. National Institute for Literacy, 2006.
2. Bank Street College of Education. Guide to Quality Children's Literature, 2017.
3. Center on the Developing Child at Harvard University. The Foundations of Lifelong Health Are Built in Early Childhood, 2010.
4. Christakis, D. A., et al. “Early Television Exposure and Subsequent Attentional Problems in Children.” *Pediatrics*, 2004. 113(4), 708–713.
5. Hutton, J. S., et al. “Home Reading Environment and Brain Activation in Preschool Children Listening to Stories.” *Pediatrics*, 2022. 145(4).
6. Jalongo, M. R. Young Children and Picture Books: Literature from Infancy to Six. NAEYC, 2004.
7. Logan, J. A., et al. “When Children Are Not Read to at Home: The Million Word Gap.” *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, 2019, 40(7), 501–504.
8. Neuman, S. B., and Celano, D. “Access to Print in Low-Income and Middle-Income Communities.” *Reading Research Quarterly*, 2001. 36(1), 8–26.
9. Paley, V. G. You Can't Say You Can't Play. Harvard University Press, 1992.
10. Shonkoff, J. P., and Phillips, D. A. From Neurons to Neighborhoods: The Science of Early Childhood Development. National Academies Press, 2000.
11. Whitehurst, G. J., et al. “Accelerating Language Development through Picture Book Reading.” *Developmental Psychology*, 1988. 24(4), 552–559.

Latofat BEKNAZAROVA,
Osiyo texnologiyalar universiteti magistranti

O'ZBEK ONOMASTIKASINING SHAKLLANISHI TARAQQIYOTI VA MUSTAQILLIK DAVRI MUAMMOLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek onomastikasining tarixiy shakllanish bosqichlari, taraqqiyot yo'llari va mustaqillik yillarida yuzaga kelgan muammolar lingvistik hamda madaniy-nazariy jihatdan tahlil etiladi. Asarda qadimgi turkiy, islomiy, sovet va zamonaviy davr onomastik tizimlari o'zaro taqqoslanadi. Mustaqillik davrida nomlash jarayonida yuzaga kelgan ilmiy asosdan yiroq yondashuvlar, yangi joy nomlari va shaxs ismlarining tizimsizligi, normativ-huquqiy hujjatlarning yetishmasligi asosiy muammo sifatida ko'rsatib o'tiladi. Tadqiqot davomida tarixiy-komparativ, deskriptiv va lingvistik-semantik metodlar asosida onomastik birliklarning shakllanishi, funksiyasi va hozirgi holati chuqur tahlil qilingan. Xulosa o'rinda, onomastik madaniyatni rivojlantirish uchun ilmiy, me'yoriy va metodologik yondashuvlarni kuchaytirish zarurligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: *onomastika, toponimika, antroponimika, tarixiy nomlar, milliy nomlash, mustaqillik davri, til madaniyati.*

Аннотация: в данной статье анализируются этапы формирования, развития и современные проблемы узбекской ономастики в годы независимости с лингвистической и культурно-теоретической точек зрения. Сравниваются ономастические системы древнетюркского, исламского, советского и современного периодов. Особое внимание уделено проблемам, возникшим в процессе наименований в постсоветский период, таким как отсутствие научного подхода, системности в образовании новых топонимов и антропонимов, а также нормативно-правовых основ. В ходе исследования применены методы историко-сравнительного, описательного и лингвосемантического анализа. В заключение подчёркивается необходимость укрепления научной, нормативной и методологической базы для развития ономастической культуры.

Ключевые слова: *ономастика, топонимика, антропонимика, исторические названия, национальное наименование, период независимости, языковая культура.*

Annotation: this article analyzes the stages of formation, development, and challenges of Uzbek onomastics during the independence period from both linguistic and cultural-theoretical perspectives. The study compares onomastic systems of the ancient Turkic, Islamic, Soviet, and modern eras. Particular attention is given to the challenges in name-giving practices in the post-independence era, including the lack of scientific methodology, inconsistency in naming conventions, and the absence of clear normative-legal frameworks. The research employs historical-comparative, descriptive, and linguistic-semantic methods to thoroughly examine the current state and functions of onomastic units. The conclusion emphasizes the need to strengthen scientific, normative, and methodological approaches to improve onomastic culture in Uzbekistan.

Key words: *onomastics, toponymy, anthroponymy, historical names, national naming, independence period, language culture.*

Kirish. O'zbek onomastikasi — xalqning tarixiy, madaniy, diniy va ijtimoiy ongini aks ettiruvchi muhim lingvistik qatlam bo'lib, uning shakllanishi qadimgi turkiy davrlardan boshlab islomiy, sovet va mustaqillik bosqichlarida muayyan o'zgarishlarga uchragan. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, har bir davr o'zining mafkuraviy va siyosiy ruhi asosida nomlash jarayoniga ta'sir ko'rsatgan. Ayniqsa, mustaqillik yillarida milliy o'zlikni tiklashga intilish onomastikada ham jonlanishni keltirib chiqargan bo'lsa-da, bu sohadagi ilmiy va huquqiy asoslarning yetarli emasligi nomlash tizimida ayrim chalkashliklarga sabab bo'lmoqda.

Bugungi kunda o'zbek onomastikasini tizimlashtirish, tarixiy nomlarni qayta tiklash, yangi nomlarga ilmiy-lingvistik yondashuv asosida qarash, qonuniy-me'yoriy hujjatlarni mustahkamlash zarur.

Onomastikani tilshunoslikning mustaqil va amaliy sohasi sifatida rivojlantirish uchun tizimli izlanishlar, davriy monitoring, xalqona va milliy qadriyatlar asosida yondashuv zarur bo'lib qolmoqda.

Onomastika — bu turli nomlarning (odam ismlari, geografik nomlar, joy nomlari va h.k.) kelib chiqishi, ma'nosi, tuzilishi va ijtimoiy-madaniy funksiyalarini o'rganadigan tilshunoslik sohasi. O'zbek onomastikasi esa o'zbek xalqining tarixiy, etnik, madaniy va diniy hayotiga bevosita bog'liq bo'lgan nomlash tizimini tahlil qiladi.

O'zbek onomastikasi qadimiy turkiy onomastika an'analariga borib taqaladi. Qadimgi turkiy yozma yodgorliklar (Orxon-Enasoy bitiklari): qahramon ismlari, urug' va qabila nomlari asosiy manba hisoblanadi. Islom madaniyati ta'siri: arabcha, forsa

ismlarning kirib kelishi. Bu tarixiy qatlamlar o'zbek ismlari va joy nomlarining bugungi xilma-xilligini shakllantirgan. O'zbek onomastikasi ilmiy-tadqiqot bosqichi (XX asr o'rtalari): V.V. Bartold, A. M. Mirzoev, A. Kahhorov kabi olimlar toponimika va antroponimikani o'rganishdi. Sovet davrida: onomastikaga sotsiologik va ideologik yondashuv ustun bo'ldi. Mustaqillikdan keyin milliy qadriyatlar, diniy va tarixiy nomlarning qayta tiklanishi bosqichi davrlarda rivojlandi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbek onomastikasining shakllanishi va rivojlanish jarayoni bosqichma-bosqich tahlil qilinarkan, quyidagi asosiy yo'nalishlar aniqlanadi:

- qadimgi turkiy va islomiy madaniyatlar ta'sirida shakllangan nomlash an'analari;
- sovet davri onomastikasi: ideologik, siyosiy yo'naltirilgan ismlar va toponimlar;
- mustaqillik yillarida milliy onomastik madaniyatning tiklanishi;
- diniy, tarixiy va turkiy ildizli ismlarning qayta jonlanishi;
- ijodiy va ilmiy yondashuvlar yo'qligi tufayli tasodifiy yoki fonetik nomlar berilishi;
- normativ-huquqiy asoslarning kuchsizligi sababli ba'zi yangi nomlarning notabiyligi;
- Ismlar va toponimlardagi fonetik, morfologik va semantik tuzilmalar;
- onomastik birliklarning yozuvdagi va og'zaki variantlari o'rtasidagi tafovutlar.

O'zbek onomastikasi tarixiy tajriba, madaniyat va til taraqqiyotini mujassamlashtirgan holda, hozirda yangi davrga qadam qo'ymoqda. Bu davrda ham yangilanish, ham tizimlashtirish zarur.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, onomastik tizimda yangi muammolar va ehtiyojlar yuzaga chiqdi. Islomiy va turkiy ildizli ismlarga qiziqish ortdi. G'arb yoki boshqa madaniyatlarga taqlid qilinayotgan ismlar soni ham ko'paydi, bu esa leksik nomlar birligi muammosini keltirib chiqarmoqda.

Sovet davrida berilgan joy nomlari (Leninskiy, Krasnogorsk va b.)ni milliy shaklga o'tkazish ehtiyoji yuzaga keldi.

Yangi nomlar berishda ilmiy asos yetarli darajada yo'q, ko'pincha, shaxsiy, siyosiy qarashlar asosida tanlanmoqda.

Onomastik siyosatni boshqaruvchi muayyan markaziy ilmiy yoki davlat organi uzoq vaqt yo'q edi.

Joy nomlari yoki odam ismlarini rasmiy ro'yxatlarga kiritishda adabiy-lingvistik me'yorlar e'tiborga olinmasdi.

O'zbekiston fanlar akademiyasi, filologiya institutlari onomastikani o'rganishga jiddiy e'tibor qaratmoqda.

Milliy qadriyatlarni aks ettiruvchi "Temurbek", "Jaloliddin", "Shahnoza" ismlar keng tarqalmoqda.

Yangi joy nomlarini berishda tarixiylik, hududiylik, madaniyatga moslik tamoyillari kuchaymoqda. Raqamli bazalar va onlayn tizimlar orqali joy nomlari va shaxs ismlari tizimlashtirilmoqda.

Xulosa. Bugungi o'zbek onomastikasida boy tarixiy tajriba mavjud bo'lsa-da, uni to'liq tizimlashtirish, huquqiy va ilmiy asosga tayanib yangi nomlar yaratish zarur. Shaxs va joy nomlari shunchaki belgi emas, balki milliy xotira, madaniyat va til taraqqiyotining ko'zgusidir. Ismlar va joy nomlarining shakllanishi bevosita ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy jarayonlar bilan chambarchas bog'liq. Tarixdan ma'lumki, har bir davr o'z mafkurasi, qadriyatlari va ustuvor yo'nalishlariga ko'ra, onomastik makonni o'zgartirgan yoki yangilagan.

Mustaqillik yillarida onomastika sohasida milliy tiklanish jarayoni faol boshlangani e'tiborga loyiq. Ammo bu jarayon hali-hanuz ilmiy asos va qonuniy tartibdan yiroq holatda kechayotgani achinarli haqiqatdir. Ayniqsa, joy nomlarini yaratishda tarixiy manbalarga tayanmaslik, tasodifiy va fonetik jihatdan noto'g'ri tuzilgan nomlar — madaniy merosga bo'lgan e'tiborsizlik belgisi sifatida baholanishi mumkin.

Onomastik madaniyatni rivojlantirish uchun:

- ilmiy yondashuv asosida doimiy monitoring o'rnatish;
- mutaxassis tilshunos va tarixchilarning ishtirokini kuchaytirish;
- qonunchilik asoslarini mustahkamlash;
- jamoatchilik fikrini inobatga olgan holda qarorlar qabul qilish zarur.

Zero, ismlar va nomlar xalq ruhining aksidir. Ularni ehtiyotkorlik bilan asrash va izchil rivojlantirish bizning ilmiy hamda fuqarolik burchimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shamsiyeva M. *O'zbek onomastikasi asoslari*. – Toshkent: Fan, 2011.
2. G'aniyeva M. *Onomastik birliklar semantikasi*. – Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2019.
3. Karimov M. *O'zbek toponimikasining zamonaviy muammolari*. – Samarqand: SamDU, 2017.
4. Qosimov B. *O'zbek tili tarixiy leksikasi*. – Toshkent: Universitet, 2005.
5. To'raqulov A. *Milliy onomastika va nomlash an'analari*. – Buxoro: BDU, 2020.

Ozoda XUSHVAQTOVA,
Osiyo texnologiyalar universiteti magistranti

“QURILISH-SAVDO SOHASIDA QO‘LLANILAYOTGAN XORIJIY TILLARNING O‘ZBEK TILI LINGVISTIKASIDA TUTGAN O‘RNI VA UNING AMALIY TADQIQI”

Annotatsiya: ushbu maqolada qurilish va savdo sohaslarida faol qo‘llanilayotgan xorijiy tillarga mansub so‘zlar va atamalarining o‘zbek tili lingvistik tizimidagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Ularning leksik-semantik va fonetik-morfologik xususiyatlari, shuningdek, amaliyotda qanday tarzda qo‘llanilishi lingvistik nuqtayi nazardan ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: xorijiy atamalar, o‘zlashma so‘zlar, qurilish leksikasi, savdo terminlari, lingvistik integratsiya, leksik o‘zgarish, o‘zbek tili leksikasi

Аннотация: в данной статье анализируется роль и значение слов и терминов иностранного происхождения, активно используемых в сферах строительства и торговли, в лингвистической системе узбекского языка. Рассматриваются их лексико-семантические и фонетико-морфологические особенности, а также практическое применение.

Ключевые слова: заимствованные термины, заимствованные слова, лексика строительства, торговая терминология, лингвистическая интеграция, лексические изменения, лексика узбекского языка

Annotation: this article analyzes the role and significance of foreign-origin words and terms actively used in the fields of construction and trade within the linguistic system of the Uzbek language. It explores their lexical-semantic and phonetic-morphological features, as well as their practical application.

Key words: borrowed terms, loanwords, construction vocabulary, trade terminology, linguistic integration, lexical change, uzbek language vocabulary

Kirish. Globallashuv jarayonlari natijasida turli sohalarda, xususan, qurilish va savdo kabi iqtisodiy tarmoqlarda xorijiy tillarning ta’siri tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, zamonaviy kommunikatsiya, xalqaro hamkorlik va texnologik taraqqiyotlar bu sohalarda terminologik bazaning ko‘p qirrali va ko‘p tili bo‘lishini taqazo etmoqda. Shu jihatdan qaralganda, xorijiy tillardan, xususan, ingliz, rus, turk va boshqa tillardan o‘zbek tiliga o‘tgan atama va iboralar, ular asosida shakllanayotgan lingvistik o‘zgarishlar alohida ilmiy e’tiborga loyiqdir.

Qurilish-savdo sohasida xorijiy tillar asosida shakllanayotgan terminlar, ularning o‘zbek tilidagi ekvivalentlari va ularning qo‘llanishi tili rivojlanishining amaliy va nazariy jihatlarini tahlil qilishga imkon beradi. Bu jarayon nafaqat yangi terminlarning kirib kelishini, balki ularning o‘zbek tilining leksik-semantik tizimiga qanday moslashayotganini ham ko‘rsatadi. Bunda tilshunoslik, tarjimashunoslik, soha lingvistikasi va ijtimoiy lingvistika yo‘nalishlari kesishgan nuqtada mazkur masalaning ilmiy asoslarini yoritish muhim ahamiyatga ega.

Mazkur dissertatsiya ishida qurilish-savdo sohasida qo‘llanilayotgan xorijiy tillar, ularning o‘zbek tiliga ta’siri, terminologik o‘zlashtirish jarayoni, lingvistik moslashuv, amaliy til ishlatish holatlari va shu asosda yuzaga kelayotgan leksik-semantik

o‘zgarishlar tahlil qilinadi. Tadqiqot, shuningdek, xorijiy til elementlarining kommunikativ samaradorlikka ta’sirini va ularning til madaniyatiga qo‘shayotgan hissasini ham yoritishni maqsad qiladi.

Tadqiqotlar metodologiyasi. Ingliz tilidagi “decor” atamasi qurilish-savdo sohasida ko‘p ishlatiladigan universal terminlardan biri bo‘lib, o‘zbek tilida, asosan, interyer dizayn, pardozlash, bezak materiallariga nisbatan qo‘llaniladi.

Kommunikativ jihatdan bu so‘z:

- qisqalik va zamonaviylik bilan ajralib turadi;
- mutaxassislar va iste’molchilar tomonidan tezda tushuniladi;
- reklama va marketing uslublarida vizual va semantik ta’sir kuchiga ega.

“Decor” so‘zi o‘zbek tilida kommunikativ jihatdan qulay va samarali bo‘lib qolmoqda, shuning uchun u ko‘pincha asl shaklida ishlatiladi.

“Decor” atamasi uchun o‘zbek tilida quyidagi muqobillar mavjud:

- bezak;
- pardoz (pardozlash material);
- ichki dizayn elementi;
- estetik qurilish materiallari.

Ammo amaliy kuzatuvlar (reklama bannerlari, onlayn savdo saytlar, qurilish kataloglari) shuni ko‘rsatadiki, o‘zbekcha muqobillar hali keng ko‘lamda

ishlatilmayapti, bu esa terminologik mustahkamlikni pasaytiradi.

Maqolaning dolzarbligi shundaki, til va soha integratsiyasini tahlil qilish orqali o'zbek tilining zamonaviy ehtiyojlarga moslashuvi va boyish jarayonini chuqur anglash, termin yaratishda milliy-lingvistik yondashuvlarni belgilash va sohalararo tilshunoslik tadqiqotlariga ilmiy asos yaratish mumkin bo'ladi.

So'nggi yillarda, O'zbekiston iqtisodiy rivojlanish, investitsiya jalb etish va xorijiy sheriklikni kengaytirish yo'lida faoliyat yuritmoqda. Bu jarayonlar qurilish va savdo sohalarida xorijiy tillarning, ayniqsa, rus, ingliz va turk tillarining leksikasi keng ko'lamda qo'llanilishiga olib keldi. Bu holat o'zbek tili leksikasida o'zlashma (zaimstvovanniy) so'zlar sonining ko'payishiga, ya'ni lingvistik integratsiyaga sabab bo'ldi.

Xorijiy so'zlarning o'zbek tilidagi qo'llanishi quyidagi shakllarda ko'zga tashlanadi:

– qurilish terminlari: бетон, арматура, фундамент, кирпич, монтаж, фасад, дизайн, проект
Bu so'zlar, ko'pincha, rus tilidan kirib kelgan.

Ularning o'zbekcha muqobillari mavjud bo'lsa-da, amaliyotda xorijiy shakllari ustun qo'llaniladi.

– Savdo terminlari: бренд, логистика, маркетинг, дистрибьютор, акция, контракт, офис.

Bu so'zlar ingliz va rus tillaridan kirib kelgan.

Mulohaza va takliflar.

“Brendni targ'ib qilish”, “aksiyani boshlash” kabi iboralar tilga kirib borgan.

Fonetik va morfologik moslashuvda xorijiy so'zlar o'zbek tiliga kirib kelganida ba'zida fonetik moslashuv yuz beradi:

- монтаж → montaj qilish;
- бренд → brendlar;
- дизайн → dizayner, dizaynlashtirish.

Bunda o'zbekcha -chi, -lik, -lashtir affiksleri qo'shib, morfologik moslashuv amalga oshadi:

- brend → brendchi;
- marketing → marketing strategiyasi.

Stilistik tahlilda bu atamalar rasmiy hujjatlar, reklama matnlari, shartnoma va axborot vositalarida

keng qo'llaniladi. Ular ko'pincha “aralash kod” holatida paydo bo'ladi:

“Loyihaning dizayni”, “kontrakt bo'yicha beton quyildi”, “aksiyani boshlash kerak” kabi iboralarda o'zbek va xorijiy so'zlar birikmasi mavjud.

Bu holat stilistik disbalans, ya'ni so'zlashuv va rasmiy til o'rtasida uyg'unlik yetishmasligiga sabab bo'ladi.

Lingvistik integratsiya va muammolarda xorijiy atamalar ayrim hollarda o'zbek tili me'yorlariga zid bo'lgan holatda ishlatilmoqda.

Standartlashtirilmagan terminlar chalkashlikka sabab bo'ladi.

O'zbek tilining ichki imkoniyatlaridan yetarli foydalanilmayapti.

Ijobiy jihatlari til boyimoqda. Yangi tushunchalarni ifodalash imkoniyati kengaymoqda. Soha mutaxassislari uchun universal aloqa vositasi shakllanmoqda.

Xulosa. Qurilish va savdo sohalarida xorijiy tillarning o'zbek tiliga ta'siri chuqur. Bu ta'sir leksik, fonetik, morfologik va stilistik jihatdan sezilarli o'zgarishlar keltirmoqda. Leksik tizimga integratsiyalangan xorijiy so'zlar tilni boyitayotgan bo'lsa-da, ularni me'yorlashtirish va o'zbekcha muqobillarini ishlab chiqish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Qurilish sohasida quyidagi ruscha va inglizcha terminlar keng tarqalgan: *beton, armatura, fundament, dizayn, montaj, loyihalashtirish, fasad, smeta, proyektirovka*. Savdo sohasida esa: *brend, marketing, logistika, broker, aksiya, dizayner, ofis, kontrakt*. Ular semantik jihatdan o'zbek tilidagi mavjud so'zlarga mos tushmasligi yoki zamonaviy tushunchalarni ifodalashi sababli bevosita yoki morfologik o'zgartirishlar orqali qabul qilinmoqda.

Qurilish-savdo sohasidagi xorijiy tillarning o'zbek tiliga ta'siri lingvistik o'zgarishlarga olib kelmoqda. Leksik tizimda integratsiya kuchaymoqda, ammo bu jarayon me'yorlash va ilmiy asoslashni talab etadi. Til rivoji uchun bu imkoniyat sifatida qaralsa-da, ilmiy yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo'raqulov A. Zamonaviy o'zbek adabiy tili leksikasi. – Toshkent: Fan ashriyoti. (2019).
2. Karimov N. O'zbek tilining o'zlashma so'zlari: leksik-semantik xususiyatlar. – Toshkent: O'zMU nashriyoti. (2021).
3. Shodiyev X. Terminologiya va uning lingvistik asoslari. – Toshkent: O'zRFA Til va adabiyot instituti. (2020).
4. Normurodov I. O'zbek tilshunosligida leksik o'zgarishlar. – Samarqand: SamDU nashriyoti. (2018).
5. Rakhmatullaeva D. “Integration of foreign vocabulary in modern Uzbek language: construction and commerce sphere.” *Uzbek Journal of Philological Studies*, (2022). №2(4), 56–63.
6. Fayzullaeva D. Soha terminlari va ularning o'zbek tiliga moslashtirilishi. – Termiz: Termiz davlat universiteti ilmiy to'plami. (2020).

Ilyos RUSTAMOV,
O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikasiyalar
universiteti 1-bosqich tayanch doktoranti
ilyosrustamov14@gmail.com

FUTBOL PODKASTLARI TAHLILIIY JURNALISTIKANING YANGI FORMATI SIFATIDA

Annotatsiya: maqolada podkasting tahliliy jurnalistikaning yangi formati sifatida ko'rib chiqiladi. Muallif *Championat.asia* va *Sports.uz* internet portallarini o'rganish natijalariga ko'ra, podkastlarning axborot yoki badiiy-publitsistik xususiyatlari tobora kamaymoqda va ko'pincha tahliliy elementlarni o'z ichiga oladi, degan xulosaga keladi. Podkastlar tomoshabinlar qiziqishini tortadigan eng mashhur formatlardan biriga aylanishi kutilmoqda.

Kalit so'zlar: *podkasting; tahliliy jurnalistika; internet portali, sport jurnalisti, futbol, ekspert.*

Аннотация: в статье подкастинг рассматривается как новая форма аналитической журналистики. Автор, исследовав интернет-порталы *Championat.asia* и *Sports.uz*, приходит к выводу, что информационные или художественно-публицистические элементы в подкастах постепенно уменьшаются, в то время как аналитическая составляющая становится более выраженной. Ожидается, что подкасты станут одним из самых популярных форматов, способных привлечь внимание аудитории.

Ключевые слова: *подкастинг; аналитическая журналистика; интернет-портал; спортивный журналист; футбол; эксперт.*

Annotation: this article examines podcasting as a new format of analytical journalism. Based on an analysis of the websites *Championat.asia* and *Sports.uz*, the author concludes that the informational or artistic-publicistic features of podcasts are gradually declining, while analytical components are becoming more prominent. Podcasts are expected to become one of the most popular formats capable of attracting audience interest.

Key words: *podcasting; analytical journalism; internet portal; sports journalist; football; expert.*

Internet texnologiyalarining jadal rivojlanishi ommaviy axborot vositalariga bevosita ta'sir ko'rsatgani jurnalistlar faoliyatini o'zgacha tashkil qilish ehtiyojini keltirib chiqarmoqda. Onlayn jurnalistika va mediada yangi trendlarga e'tibor qaratish zamon talabi bo'lib qolmoqda. [6]

Podkast tushunchasi 2000-yillarning birinchi yarmida Apple kompaniyasining raqamli pleyeri – iPad paydo bo'lishi bilan shakllana boshlagan.

Podkast kompyuter yoki mobil qurilmaga yuklab olish uchun internetda mavjud bo'lgan, foydalanuvchilar tomonidan yangi epizodlari avtomatik ravishda qabul qilinishi mumkin "serial" sifatida muntazam ravishda chiqariladigan raqamli audio yoki video fayl sifatida ta'riflanadi [7].

Bu atamani birinchi marta jurnalist Ben Hammersli "The Guardian" gazetasi uchun [2] "Ovozli inqilob" nomli maqolasida ishlatgan. 2010-yillarda video-kontent yaratish platformalari (masalan, YouTube) ommalashgani sababli

audiopodkastlar o'z mashhurligini yo'qotdi. Biroq, 2014-2015-yillarda format videoni qamrab olgan holda yana faol qo'llanila boshlandi. Bu davrda OAV xodimlari ham podkast yaratuvchilariga aylanishdi.

Tahlilchi Keviz Ruz buni ma'lumot uzatish formati sifatida audio va videoga bo'lgan talab bilan bog'laydi, chunki, onlayn texnologiyalarning jadal rivojlanishi unga istalgan qurilmadan, istalgan vaqtda, istalgan joyda kirish imkonini beradi [2]. Tinglovchida podkastni eshitishni ayrim uy yumushlari (masalan, sport bilan shug'ullanish, uyni tozalash va hokazo) bilan birlashtirish imkoniyati mavjud. Istalgan qulay vaqtda foydalanuvchi o'zini qiziqitirgan mavzudagi podkastni tinglashi mumkin. Misol uchun, o'zbekistonliklarda siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, sport va boshqa mavzularni qamrab olgan podkastlarni tinglash imkoniyati mavjud.

Soha eksperti Janna Kremerning ta'kidlashicha, podkast tinglovchilari odatda ma'lum bir mavzu yoki podkastlar muallifi bo'lmish jurnalistlarning fikriga qiziqishadi, shuning uchun ular uzoq audiokliplarni (20 daqiqadan bir necha soatgacha) tinglashga tayyor, YouTube auditoriyasi esa asosan, 10 daqiqadan ko'p bo'lmagan videolarni tomosha qilishga odatlangan [4].

Shu nuqtayi nazardan, podkastni dastavval mashhur nashrlar kabi keng auditoriya uchun mo'ljallanmagan ixtisoslashgan jurnallar bilan taqqoslagan jurnalist Filip Banzening ta'rifini to'g'ri deb hisoblaymiz [7].

Tadqiqotchilar ma'lumotlariga ko'ra, yaqin kelajakda avtomobilchilar klassik radioga muqobil ravishda podkastlarni ko'proq tanlashlari mumkin. D. R. Valyanskiyning fikriga ko'ra, "podkastlar radioeshittirishlarni media bozoridan siqib chiqarishi mushkul, ammo, jiddiy raqobatga kirishadi va tinglovchilar uchun faol kurashadi" [3, B.168].

2018-yil oktabr oyida Sports.ru Internet portalida podkastlarning chiqarilishiga bag'ishlangan maxsus maqolada tahririyat sayt foydalanuvchilari uchun podkastlarni tinglash radiodan ko'ra qulayroq bo'lgan quyidagi sabablarni e'tirof etgan:

- podkastlarni smartfondan tinglash mumkin, chunki har qanday mobil platforma (iOS, Android, Windows Phone va boshqalar) uchun bir qator maxsus ilovalar mavjud;

- podkastlarda siz ijro tezligini o'zingiz uchun moslashingiz mumkin (xohlasangiz tezlatishingiz yoki sekinlashtirishingiz);

- istalgan vaqtda podkastni to'xtatib qo'yish va keyin o'sha joydan tinglashni davom ettirish mumkin;

- yozuvni yuklab olib, internet bo'lmagan joyda ham podkastni tinglash mumkin [7].

BBC veb-saytidagi "BBC Podcasts" bo'limi 11 yo'nalishdagi podkastlarni taklif etadi: komediya, drama, faktlarga, real voqealarga asoslangan, musiqa, voqea va hodisalar, sport, hujjatli filmlar, ko'ngilochar, tarixiy, yangiliklar, fan va tabiat.

Yaqin o'tmishda podkastlar aniq ifodalangan axborot yoki badiiy-publitsistik yo'nalishga ega bo'lgani e'tirof etilgan edi, endilikda asta-sekin ular tahliliy xususiyatga ega bo'lib borayotgani e'tiborga loyiq. Ovoz ekspert, tahlilchi va

tinglovchilar o'rtasidagi hissiy yaqinlikni ta'minlaydi. Amerikalik psixiatr Pol Mak Xyu bu tinglovchida ma'lum darajada ishonch uyg'otishini tasdiqlaydi. Paralingvistik aloqa vositalari – intonatsiya, pauzalar va boshqalar ham katta rol o'ynaydi. Bundan tashqari, audio podkastni yaratish arzonligini ta'kidlash darkor: buning uchun kompyuter, mikrofon va audio ishlov berish dasturi kerak xolos [2].

Ommaviy axborot vositalari tomonidan yaratilgan futbol podkastlari tobora ommalashib bormoqda. Championat.asia va Sports.uz portallarining futbolga bag'ishlangan podkastlari sportga oid podkastlar orasida eng ko'p muxlis to'plab yetakchilik qilmoqda. "Oriyat Dono" radiokanalining "Futbol plyus" podkasti avval audioformatda efigra uzatilgan bo'lsa, keyinchalik zamonga moslashib, YouTube sahifasida videovariantiniyam taqdim etishga o'tdi [6].

2025-yilning birinchi choragida Sports.uz portalining "O'zbekcha futbol", "Dangal" va "Kuchli uchlik" podkastlari futbol muxlislarining diqqat markazida turdi. Birinchi va uchinchi ayniqsa tahliliy ruhda ekanini ta'kidlash darkor. "O'zbekcha futbol" o'z nomiga mos ravishda, asosan, ichki futbolimiz hamda terma jamoalarimizga bag'ishlangan. "Kuchli uchlik" esa mamlakatdagi yetakchi futbol sharhlovchilarini birlashtirgani bilan auditoriyada katta qiziqish uyg'otadi.

"Dangal" ziddiyatli vaziyatlar bo'yicha turli nuqtayi nazarlarga asoslangan. Podkastni jurnalist Yahyoxo'ja Ulug'xo'jayev olib boradi. Uning mehmonlari futbol sohasini ichidan biladigan taniqli mutaxassislardir.

Jurnalistlar ham, ekspertlar ham dasturni yozib olish vaqtida ma'lum bo'lgan barcha faktlarni tahlil qiladilar, ro'y bergan voqealar sabablarini o'rganadilar. Voqea va natijalarga jamoatchilikning munosabati tahlil qilinadi, trener va o'yinchilarning o'zini qanday tutishi, buning oqibatlarini ko'rib chiqiladi. Mulohazalarga asoslanib, xulosalar chiqargan mualliflar yaqin kelajakda o'tkaziladigan uchrashuvlar natijalari, trenerlar va futbolchilarning keyingi faoliyati qanday davom etishini bashorat qilishadi. Shunday qilib, sanab o'tilgan xususiyatlar Sports.uz podkastlarini tahliliy podkast sifatida e'tirof etish uchun asos bo'la oladi.

Podkastlarning ayrimlarida sport jurnalistikasi yoki bloggerlik bilan bogʻliq mehmonlar bilan suhbat qurilsa; boshqalari futbol mutaxassislari: trenerlar, futbolchilar, futbol shifokorlari, psixologlari, menejerlari ishtirokida oʻtadi. Podcast muallifi savollar berib, voqea-hodisalar, natijalarni tahlil qilishga undaydi. Mehmonlar oʻz nuqtai nazarini bildiradilar, tajribalari va bilimlariga murojaat qiladilar va nihoyat oʻz fikrlarini umumlashtiradilar. Shu bilan birga, mezbon(boshlovchi) aksariyat hollarda ekspertlar bilan munozaraga kirishmaydi, savollari bilan faqat suhbatning yoʻnalishini belgilaydi [1].

Podcast xronometrajidan qatʼiy nazar, mualliflar turli sabablarga koʻra oddiy muxlislar eʼtibordan chetda qoldirgan boʻlishi mumkin 3-4 ta mavzuni koʻrib chiqishadi. Jumladan, Abduqodir Husanovning “Manchester Siti”ga oʻtishi tafsilotlari orasida bu transferning ijtimoiy jihatlarini ochib berilishi koʻpchilikka manzur boʻldi.

Epizodlarga boʻlingani podcastning oʻziga xos jihatlaridan biridir. Siz aniq mavzular yoki epizodlarning eng muhim daqiqalari bilan vaqt kodlarini (vaqt belgilarini) topishingiz mumkin. Bu esa muxlislarga butun podcastni toʻlaligicha

koʻrish yoki tinglashdan koʻra, oʻzlarini qiziqtirgan qismlarni tanlash imkoniyatini beradi.

Oʻrganishimiz natijalariga koʻra, podcastlar soʻnggi paytlarda tahliliy jurnalistikaning yangi formatiga aylangan, degan xulosaga kelish mumkin. Avvallari aksariyat podcastlar axborot yoki badiiy-publisistik xususiyatga ega edi. Bundan tashqari, podcastlar auditoriya bilan muloqot qilishning yangi shakllaridan biri hisoblanadi: podcast tinglovchisi oʻzini qiziqtirgan odamlarni, qulay vaqtni, audio tinglash joyini tanlashi mumkin. Sports.uz va Championat.asia internet portallari amaliyoti shuni koʻrsatadiki, podcastlarda tahliliy maʼlumotlarni taqdim etishning jurnalistlar tomonidan bildirilgan faktlarni koʻrib chiqish va tahlil qilish; intervyu; jurnalistlar, ekspertlar, tahlilchilar oʻrtasidagi dialog, munozara, polemika kabi turli shakllari mavjud. Bular podcasting yaqin kelajakda eng ommabop formatlardan biriga aylanib, tomoshabinlar qiziqishiga sazovor boʻlishidan dalolat beradi.

Podcastni onlayn OAVning amaliy faoliyatida yangi yoʻnalish sifatida oʻrganish ham ushbu sohadagi ilmiy tadqiqotlarning eng istiqbolli yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алексеев К.А. Спортивная журналистика: учебник для магистров / К.А. Алексеев, С.Н. Ильченко. – Москва: Юрайт, 2013.
2. Вазовски К. Подкаст за две недели. От идеи до монетизации. – Москва: Альпина Паблишер, 2021.
3. Валянский, Д. Р. Место и роль подкастинга в структуре аудиовизуальных СМИ / Сборник работ 74-й научной конференции студентов и аспирантов Белорусского государственного университета, 15–24 мая 2017. В 3 ч.; Ч.2. – Минск: БГУ, 2017. – С. 166-169.
4. Возвращение подкастов: аудио в интернете переживает вторую молодость: <http://mediatoolbox.ru/blog/vozvrashheniepodkastov-audio-v-internete-perezhiwaet-vtoruyu-molodost/>. [Elektron resurs] – Murojaat sanasi: 12.05.2025.
5. Murotova N. va boshq. Onlayn jurnalistika va mediada yangi trendlar [Matn] J.7. – T.: “Oʻzbekiston” NMIU, 2019.
6. Toʻxtamirzaev M. Koronavirus pandemiyasi sharoitida onlayn “davra suhbatlari”: muammo va yechimlar // “Zamonaviy mass-medianing dolzarb muammolari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – T.: OʻzJOKU, 2022.
7. Podcast. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/podcast>. [Elektron resurs] – Murojaat sanasi: 12.05.2025.
8. Sports.ru запускает подкасты. [Elektron resurs]. <https://www.sports.ru/tribuna/blogs/podcasts/2215743.html>. Murojaat sanasi: 12.05.2025.

Mahliyo TO'RAQULOVA,
Chirchiq davlat
pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

HOMIDJON HOMIDIY ILMIY MAKTABINING TAKOMILI

Annotatsiya: ushbu maqolada O'zbek adabiyotshunosligi, manbashunosligi va matnshunosligi uchun muhim bo'lgan tizimli ilmiy tadqiqot ishlarini yaratgan Homidjon Homidiyning olimlik maqomi, yuksak mahorati va ilmiy maktabining takomili, ustozlarining e'tibori va e'tirofi haqida ma'lumotlar berilgan. Olimning o'zbek adabiyoti tarixi, avestoshunoslik, firdavsiyshunoslik sohasiga aloqador izlanishlari tadqiq etilgan. Zamonaviy tazkiranavislik rivojida Homidjon Homidiy tadqiqotlarining o'rni va ahamiyati ilmiy jihatdan belgilangan.

Kalit so'zlar: *matn, matn turlari, ilmiy maktab, tasavvuf, matnshunos, manbashunos, qo'lyozma, adabiyotshunos.*

Annotation: this article provides information about Homidjon Homidiy's scholarly status, high expertise, and the development of his scientific school, as well as the attention and recognition he received from his mentors. Homidjon Homidiy created systematic scientific research works important for Uzbek literary studies, source studies, and textology. The scholar's research related to the history of Uzbek literature, Avesta studies, and Ferdowsi studies has been analyzed. The scientific significance and role of Homidjon Homidiy's studies in the development of modern biographical writing have been defined.

Key words: *text, types of texts, scientific school, Sufism, textologist, source studies specialist, manuscript, literary scholar.*

Аннотация: в данной статье представлена информация о научном статусе Хомиджона Хомидия, его высоком мастерстве и развитии его научной школы, а также об уважении и признании со стороны наставников. Хомиджон Хомидий создал систематические научные исследования, важные для узбековедения, источниковедения и текстологии. Исследованы труды ученого, связанные с историей узбекской литературы, авестийскими и фердоусоведческими исследованиями. Научное значение и роль исследований Хомиджона Хомидия в развитии современной tazkiranavislik (биографической литературы) были определены.

Ключевые слова: *текст, виды текстов, научная школа, суфизм, текстолог, источниковед, рукопись, литературовед.*

Ma'lumki, matn turlari qo'llanilayotgan fanning mundarijaviy yo'nalishidan kelib chiqib belgilanadi. Shu ma'noda tilshunoslikdagi matn turlari bilan matnshunoslikdagi matn turlari bir xil nuqtai nazardan tavsiflanmaydi. Hamidulla Boltaboyev iborasi bilan aytilganda, tarjima matni o'quvchiga begona tilda bitilgan matn bo'lib, u bevosita aslidan tarjima etilishi yoki vositachi til orqali yetkazilishi mumkin. Asliyatdan qilingan

tarjimalar adabiy xususiyatga ega bo'lgani uchun amaliyotda ko'proq qadrlanadi.¹

Homidjon Homidiy Sharq adabiyotini o'rganish jarayonida qo'lyozmalarning tarixi, adabiy yodgorlik matniga muallif tarafidan bir necha asrlar davomida xattotlar, kotiblar, noshirlar tomonidan

¹ Boltaboyev H. Matn va uning filologik fanlar tizimidagi o'rni. O'zbek mumtoz adabiyotini o'rganishning nazariy va manbaviy asoslari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2019. 5-b. (206)

kiritilgan barcha turdagi o'zgartirishlarni, tahrirlarni ko'zdan qochirmaydi, balki tadqiqot obyekti sifatida ularni to'liq qamrab oladi. Natijada asarga aloqador hamma masalalarni ilmiy yondashuvlar asosida mushohada qiladi. Olimning dunyo adabiyotining buyuk siymosi bo'lmish Firdavsiy "Shohnoma"sig'a aloqador tadqiqotlariga ana shunday yaxlit va bir butunlikda o'rganilgan ko'hna yodgorlik namunasi sifatida qarash lozim. "Shohnoma"ning shuhrati", "Barhayot she'riy qasr", "Firdavsiy", "Shohnoma"² kitoblari Firdavsiyning ulkan "Shohnoma"sidagi xalq qahramonlarining vatanparvarlik, adolat va ma'rifat g'oyalarini bugungi kun o'quvchisiga yetkazish, adabiy meros qatoridagi g'oyaviy-badiiy jihatlarni o'quvchilar ong-u shuuriga singdirishga xizmat qiladi. "Azaldan o'zbek va tojik ilm-fani qomusiylik asosida rivoj topgan. Buyuk allomalar Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiylar ijodi qomusiylikning oliy namunalaridir".³ Homidjon Homidiy o'zbek va tojik ilm-fanida bu an'ana rivojiga o'zining munosib ulushini qo'shgan. Akademik A.Qayumov ta'kidlaganidek, u o'zbek fors-tojik adabiyotining hamma davrlari, barcha asosiy masalalari bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borgan.

Homidjon Homidiyning ilmiy faoliyatini tadrijiy kuzatish davomida olimning maqola, risola kitoblarida aniqlik, izchillik yetakchilik qilishi aniqlanadi. Shu bois uning kitoblari yengil o'qiladi, biroq ongli va toza ma'lumotlarga boyligi bilan ajralib turadi. Olim ilmiy laboratoriyasiga kirish, tadqiqot usullarini, adabiyot tarixini muayyan davrga xos taraqqiyot tendensiyalarini o'rganish ehtiyoji mavjud bo'lib, ilmiy maktab yaratgan H.Homidiy faoliyatini tadqiq etish, adabiyotshunoslik aspektida tekshirish muhim ahamiyatga ega. Ikki ming yillik adabiyot tarixining mohir tadqiqotchisi sifatida tinimsiz izlanishlar olib borgan H.Homidiy Husayniy, So'fi Olloyor, Amiriy, Feruz singari ijodkorlar haqida birinchilardan bo'lib yangi ma'lumotlarni taqdim

etgan. H.Homidiy badiiy lavhalardan tarkib topgan, ko'hna mashriqzamindosh ko'plab buyuk allomalarning mashaqqatli hayot yo'li, ilmiy-badiiy faoliyatidan xabar beruvchi "Daholar davrasi" kitobining muqaddimasida shunday yozilgan edi: "Biz fikr yuritgan allomalar qaysi xalq farzandi bo'lmasin, ularning ibratli hayot yo'li, boqiy ruhi, bebaho ijodiy merosi barcha qavm va avlodlar uchun hamisha mo'tabar va ardoqlidir"⁴.

Homidjon Homidiy ilmiy laboratoriyasining individual xususiyatlari, uning turkiy xalqlar adabiyot tarixiga doir ilmiy-nasriy konsepsiyasi, adabiyotshunoslikda olim olib borgan izlanishlarni o'rganish, olimning adabiy manbaga yondashuv mezonlari, usullari hamda u asoslagan ilmiy tamoyillar, adabiyotshunoslikning yutuqlari negizida baholanishi zaruratidan kelib chiqib, H. Homidiyning avestoshunoslik, firdavsiyshunoslik, tazkiranavislik, tarjimonlik mahoratini ilmiy asoslashga e'tibor qaratib kelinmoqda. Zero, jahon adabiy-estetik tafakkuri rivojiga hissa qo'shgan ilmiy maktablar, ularga asos solgan olimlarning ilmiy tadqiqotlarini bugungi kun talablari asosida o'rganish va tekshirish mumtoz adabiyot tarixining boy bisoti bilan yosh avlodni tanishtirishga xizmat qiladi. "Fanning muayyan yo'nalishida ilmiy maktab yaratilishi sohaga yangi ilmiy qarashlarni, tadqiqot obyektiga yangicha yondashuv mezonlarini, yangi metodlarni olib kirish jihatidan alohida ahamiyatga ega. Ilmiy maktabning yana bir e'tiborga molik jihati, fanning ma'lum bir tarmog'ida tadqiqotchilarning bir necha avlodini shakllantiradi. Muayyan jabhada bir-birini to'ldiradigan yangi ilmiy yo'nalishlar yuzaga kelishiga xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida fanning taraqqiyotini yangi bosqichga olib chiqadi"⁵.

Homidjon Homidiy Sharq zaminida yetishib chiqqan tasavvuf allomalari, avliyolar hayoti va faoliyati haqida ma'lumot beruvchi "Tasavvuf. Qaraniydan Rushdiygacha" kitobining muallifidir. Olimning o'zi qayd etganidek, ma'lum bir davrlarda islom dini muxoliflari tomonidan tasavvufni obro'sizlantirishga urinishlar bo'lgan. Kitobda asrlar davomida insoniyat ma'naviyatini

2 Homidov H. Barhayot she'riy qasr. –Toshkent: Fan. 1976. 646-b; Homidov H. "Shohnoma"ning shuhrati. –Toshkent: O'zbekiston, 1991. 96-b.; Firdavsiy. "Shohnoma". Nashrga tayyorlovchi va nasriy bayoni tarjimoni H.Homidiy. –Toshkent: O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 2012. 188-b.

3 Qayumov A. Qomusiylik yo'nalishining davomchisi. Sodiqlik. –Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 2010. 100-b. (212-b)

4 Homidov H. Daholar davrasi. –Toshkent: O'qituvchi, 2011. B.2. (352-b.)

5 Xabovunova R.Sh. O'zbek mumtoz adabiyotining o'rganilishida akademik Aziz Qayumov ilmiy maktabining o'rni. f.f.f.d (PhD) diss, Andijon, 2020. 12-b.

boyitishga xizmat qilgan tasavvuf ta'limoti peshvolarining komil so'zlari va siyrat-u suratidagi yuksak axloq xususidagi ma'lumotlar jamlangan. Tasavvuf ilmining bilimdoni Najmiddin Komilov mazkur risolaning ilmiy qimmatini e'tirof etgan edi: "Homidjon Homidiy qadimiy an'anani davom ettirgan holda tasavvuf shayxlari, oriflari va valiy zotlarning hayoti hamda asarlarini o'rganib chiqib, mufassil bir kitob yaratibdi. Rostini aytsam, shunday kitobning nashr etilishini anchadan beri orzu qilardim. Kitobni o'qib chiqdim va qoniqish hosil qildim. Chunki mas'uliyat va mehr bilan yondashilib, katta mehnat amalga oshirilgan. Talay qo'lyozma manbalarga suyangan holda tasavvuf allomalarining hayoti va faoliyati ixcham, ravon va ommabop usulda yoritib berilgan.⁶ Muayyan muammoni hal etish tadqiqotchidan tinmay izlanishni va ulkan sabrni talab etadi. O'tmish manbalarni tadqiq qilish, asliyadagi toza dalillarni saralab olish, o'ziga qadar qilingan ishlardan farqni yangi ma'lumot va ilmiy yondashuvlarni ilgari surish H. Homidiyning hayoti mazmuniga aylanib ulgurgan. O'zbek adabiyotshunosligi, o'zbek manbashunosligi

6 Komilov N. Mashoyihlar tazkirasi. Homidiy, Homidjon. Tasavvuf. Qaraniydan Rushdiyigacha. –Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. – B.4. (400-b)

va matnshunosligi uchun muhim bo'lgan tizimli ilmiy tadqiqot ishlarini yaratgan. H. Homidiy ilmiy merosini H.Jo'rayeva quyidagicha tavsiflaydi:

1. Homidjon Homidiy – mumtoz adabiyotning zabardast tadqiqotchisi;
2. Homidjon Homidiy – matnshunos va manbashunos;
3. Homidjon Homidiy – firdavsiyshunos;
4. Homidjon Homidiy – tazkiranavis;
5. Homidjon Homidiy – avestoshunos.⁷

Ilmiy salohiyati insoniylik mohiyati bilan chuqur bog'langan, bilimli, samimiyatga va g'ayratini namoyish etadigan olim – katta olim. Bunday tadqiqotchi xuddi ijod ahliga o'xshab o'z yo'li, o'z olami va qiyofasiga sohib bo'ladi.⁸ Mazkur pedagog, sharqshunos olim, mohir mutarjim Homidjon Homidiy tadqiqotlari mumtoz adabiy manbalarni qamrab oladi. Olim ilmiy maktabining yaratilishida Maqsud Shayxzoda, Natan Mallayev singari uztozlarning mehribonligi, ko'magi, bilimi va e'tirofi, pedagogika sohasidagi faoliyati, shogirdlar kelajagiga mas'uliyat bilan yondashish sabab bo'lgan.

7 Jo'rayeva H. Ilm sharafiga va olimlik maqomi.// O'zbek tili va adabiyoti. N3. 132-b.

8 Haqqul, Ibrohim. Serg'ayrat olim. Sodiqlik. –Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2015. 52-b.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boltaboyev H. Matn va uning filologik fanlar tizimidagi o'rni. O'zbek mumtoz adabiyotini o'rganishning nazariy va manbaviy asoslari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2019. 5-b. (206)
2. Homidov H. Barhayot she'riy qasr. – Toshkent: Fan, 1976. 646-b.; Homidov H. "Shohnoma"ning shuhrati. – Toshkent: O'zbekiston, 1991. 96-b.; Firdavsiy. "Shohnoma". Nashrga tayyorlovchi va nasriy bayoni tarjimoni H. Homidiy. – Toshkent: O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 2012. 188-b.
3. Qayumov A. Qomusiylik yo'nalishining davomchisi. Sodiqlik. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 2010. 100-b. (212-b.)
4. Homidov H. Daholar davrasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2011. 2-b. (352-b.)
5. Xabxonova R.Sh. O'zbek mumtoz adabiyotining o'rganilishida akademik Aziz Qayumov ilmiy maktabining o'rni. f.f.f.d (PhD) diss, Andijon, 2020. 12-b.
6. Komilov N. Mashoyihlar tazkirasi. Homidiy, Homidjon. Tasavvuf. Qaraniydan Rushdiyigacha. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. 4-b. (400-b.)
7. Jo'rayeva H. Ilm sharafiga va olimlik maqomi.// O'zbek tili va adabiyoti. N3. 132-b.
8. Haqqul, Ibrohim. Serg'ayrat olim. Sodiqlik. – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2015. 52-b.

Ismigul IMOMOVA,
*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
 o'zbek tili va adabiyoti universiteti
 mustaqil tadqiqotchisi
 ismigulimomova@gmail.com*

O'LMAS UMARBEOV DRAMALARIDA LEKSIK BIRLIKLAR – POETIK INDIVIDUALLIKNI IFODALOVCHI VOSITA SIFATIDA

Annotatsiya: tilshunoshlar badiiy asar tiliga to'xtalganda, til birliklarining lingvopoetik xususiyatlarini o'rganishni o'z oldilariga maqsad qilib oladilar. Zero, badiiy adabiyot tili oddiy til emas, obrazli nutqning yuzaga chiqishiga xizmat qiluvchi til sanaladi. Badiiy tilda emotsionallik, serqatlamlilik, obrazlilik, musiqiylik, serbo'yoqlik, ixchamlilik mavjud bo'ladi. Shu ma'noda O'lmas Umarbekov dramalari tili ham leksik tomondan o'ziga xos jihatlarga ega. Dramatik asarlarda muallif va personaj nutqining qo'llanilishi, muallif bayoni prozaik nutqqa nisbatan ancha chegaralangani, dramatik asarda asosiy "yuk" personaj nutqiga tushishi, personaj nutqi dialog va monoglardan tashkil topishi, dialog asarning qalbi, xarakterni, harakatni yuzaga chiqarish vositasi ekanligi O'lmas Umarbekov asarlaridan olingan misollar orqali izohlangan. O'lmas Umarbekov qahramonlari nutqida qo'llanilgan leksik birliklarning asar g'oyasi va maqsadini ochib berishda, badiyatni ta'minlashda qanday o'rin tutganligi tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: *O'lmas Umarbekov, drama, omonim, sinonim, antonim, ko'p ma'noli so'zlar, shevaga xos so'zlar, iboralar, maqol, lingvopoetika, varvarizmlar, vulgarizmlar.*

Аннотация: когда лингвисты сосредотачиваются на языке произведения искусства, они рассматривают языковые единицы. Они поставили перед собой цель изучить лингвопоэтические свойства литературы. Ведь язык художественной литературы – это не обычный язык, а язык, служащий возникновению образной речи. В литературном языке есть эмоциональность, насыщенность, образность, музыкальность, красочность, лаконичность. В этом смысле язык драм Олмаса Умарбекова также имеет свои уникальные аспекты с точки зрения лексичности. Использование в драматических произведениях авторской и персонажной речи, тот факт что высказывание автора гораздо более ограничено по сравнению с прозаической речью, тот факт, что основная нагрузка в драматическом произведении приходится на речь персонажа, тот факт, что речь персонажа состоит из диалогов и монологов, и что диалог является душой произведения, средством раскрытия характера и действия, поясняется на примерах, взятых из произведений Олмаса Умарбекова. Анализируется роль лексических единиц используемых в речи персонажей Олмаса Умарбекова, в раскрытии идеи и цели произведения и обеспечении его художественного чества.

Ключевые слова: *Олмаса Умарбекова, драма, омоним, синоним, антоним, многозначные слова, диалектные слова, идиомы, пословица, лингвопоэтика, варваризмы, вульгаризмы.*

Annotation: when linguists focus on the language of a work of art, they consider the linguistic units. They set themselves the goal of studying the linguopoetic properties of literature. After all, the language of fiction is not an ordinary language, but a language that serves the emergence of figurative speech. In the literary language, there is emotionality, richness, imagery, musicality, colorfulness, and conciseness. In this sense, the language of Olmas Umarbekov's dramas also has its own unique aspects in terms of lexical and morphological aspects. The use of author and character speech in dramatic works, the fact that the author's statement is much more limited compared to prosaic speech, the fact that the main "burden" in a dramatic work falls on the character's speech, the fact that character speech consists of dialogues and monologues, and that dialogue is the soul of the work, a means of revealing character and action, are explained through examples taken from the works of Olmas Umarbekov. The role of lexical units used in the speech of Olmas Umarbekov's characters in revealing the idea and purpose of the work and ensuring its artistic quality is analyzed.

Key words: *Olmas Umarbekov, drama, homonym, synonym, antonym, polysemantic words, dialect words, idioms, proverb, lingvopoetics, barbarisms, vulgarisms.*

Bizga ma'lumki, dramatik asarlar sahna uchun mo'ljallanganidan, uning muvaffaqiyati faqat ijodkor mahoratiga emas, balki sahnalashtiruvchi rejissor hamda aktyorlarning ijro mahoratiga ham bog'liq. Butun bir asar bir, bir yarim soat mobaynida ijro orqali ko'rsatib berilgani uchun, shu vaqt davomida tomoshabinda zerikish bo'lmasligi uchun ayrim ko'rinishlarda ma'lum qahramonlar xatti-harakati, nutqi orqali voqea-hodisaga, mazmunga bog'liq ravishda qandaydir yengil kulgi uyg'otiladi. Bu asarning tomoshabinbopligini ta'minlaydi. Shuning uchun dramaturglar so'z o'yinlaridan, tag ma'no, latifa, xandalardan foydalanadi. Bu, albatta, tilimizdagi so'zlarning ko'p ma'noliligidan hosil qilinadi. Buni yozuvchi ilg'asa, asar mazmuniga, qahramon xarakteriga singdirsang, asar muvaffaqiyatli chiqadi, xalqning sevimli asariga aylanadi, dramaturg ishlatgan so'z o'yinlari, tag ma'no, latifa, xandalar ommalashadi. O'lmas Umarbekov – o'zbek dramaturgiyasi va adabiyotida muhim o'rin tutuvchi shaxs. Uning dramalari ko'pincha inson ruhiyati, zamon va makon bilan bog'liq masalalarni chuqur o'rganishga qaratilgan. Yozuvchi asarlarida zamonaviy hayotning o'ziga xos muammolari, insoniy munosabatlar va an'anaviy qadriyatlar orasidagi ziddiyat aks etadi. So'z ustasi badiiy asar yaratar ekan, tilning maxsus birliklaridan, shu jumladan, terminlardan ham qahramonlarning nutqini individuallashtirishda unumli foydalanadi. Leksik tizim tarkibida terminlarning asosiy vazifasi ilm-fan sohalaridagi aniq tushunchalarni bir-biridan ajratish, ular o'rtasiga chegara qo'yishdan iboratdir. Terminning asl lug'aviy ma'nosi ham shuni anglatadi: bu atama lotin tilidan kelib chiqqan bo'lib (terminus), "chegara belgisi, chek, chegara" ma'nolarini anglatadi. Terminlar ishlatilishi chegaralangan so'zlar tarkibida bo'lib, o'zbek tili terminologiyasi va leksikografiyasi masalalarini tadqiq etgan A. Madvaliyev terminlarni ham chegaralangan leksik qatlamga mansub lug'aviy birliklarga kiritadi va ularning terminologik tadqiqotlarning asosiy obyekti ekanligini ta'kidlaydi [1. 29-bet]. Terminlar har doim ham tor doirada ishlatilmaydi, ularni qo'llashga ehtiyoj sezilganda nutqda keng qo'llanishi ham mumkin. Ayni mana shu holatdan ijodkorlar o'z badiiy maqsadlarini

amalga oshirishda unumli foydalanishadi. Yozuvchining "Komissiya" dramasida Karimov *nutqida revizor, sud, prokuror, tergovchi* kabi atamalar qo'llanilgan. Drama nazariyasi bilan bog'liq qarashlar tarixi ikki ming yildan oshiq davrni o'z ichiga olgan bo'lsa-da, uning yangi namunalari va umuman drama bilan bog'liq bahs-munozaralar bugun ham davom etmoqda [6. 14]. Til, falsafa va badiiy ijodning o'ziga xos hodisasi sifatida yuzaga kelgan iboralar ixcham shakl, ammo teran mazmunga ega bo'lgan bir turdir. Voqelikni obrazli tasvirlashda, uni kitobxon ko'zi o'ngida aniq va to'la gavdalantirishda frazeologik iboralarining o'zni, ahamiyati beqiyosdir [2. 77-bet]. Yozuvchi ijodiyotida ham o'ziga xos iboralardan foydalanilgan. Masalan "Komissiya" dramasida Mariya Ivanovna *nutqida* quyidagi ibora qo'llanilgan. *Marhamat, o'tiring. Xursand bo'lganimdan kalavamning uchini yo'qotib qo'ydim.* Mariya *nutqida* qo'llanilgan kalavaning uchini yo'qotmoq iborasi shodlanganligidan qilib turgan ishini bilmay qolmoq, gangimoq ma'nosida kelgan. Badiiy asar tilini boshqa lug'aviy qatlamlar singari dialektizmlarsiz ham tasavvur qilib bo'lmaydi. "Dialektizmlar umumxalq tilining ajralmas bir qismi bo'lib, ular asosan jonli so'zlashuvda uchraydi, biroq ijodkorlar dialektizmlardan personajlar nutqini mahalliy koloritga mos tarzda tasvirlash hamda badiiy ta'sirchanlikni oshirish uchun foydalanadilar" *Shunday yonimizda yasli bor. Yasli deyayapmanu nomigagina bor edi* [3. 236]. O'zbek tilida shunday so'zlar borki, ular adabiy tilda qo'llanilmaydi. Ular o'zbek tiliga o'zlashmagan, o'zga tilning so'zi yoki iboralari bo'lib, varvarizmlar deyiladi. O'lmas Umarbekov dramalarida varvarizmlar, asosan, qahramonlar *nutqida*, dialoglarda ishlatilgan. Adibning "Qiyomat qarzi" dramasida rais *nutqida* varvarizmlardan ko'p foydalanilgan: *Kolxoz raisining kabinet. Hamma pravleniye a'zolari yig'ilgan. O'rtoqlar, pravlenie nomiga pravlenie a'zosi, kolxoz ferma mudiri va sakkizta ferma xodimidan ariza tushgan* [3. 1]. Ushbu dramada Mamarasul *nutqida* ham chet so'zlarni buzib gapirishi orqali qahramonning asabi buzuvchiligidan dalolat beradi: *Nervnichit qilib yozdikda, kechirasiz.* Tilshunoslikda vulgarizim deb ataluvchi haqorat so'zlarida o'ta

salbiy munosabat, kamsitish, mensimaslik, haqorat kabi bir qator ifoda semalari juda ochiq ko'rinib turgan bo'ladi. Bunday so'zlar ko'proq nominativ ma'nolarga ko'ra emas, ayni shu konnotativ ma'nolariga ko'ra nutqda yashaydi" [2. 39-bet]. O'lmas Umarbekov asarlarida vulgarlar qahramon xarakterini, yosh, saviyani ifodalashda, voqea jarayonini to'liq aks ettirishda, jonlilikni ta'minlashda qo'llanilgan: *Chindanam, Mamarasul, jinni bo'p qopsan! Seni jin urmasa, meni o'g'riga chiqarasanmi. Voy esipase?* [3.3] Ko'p ma'nolilikning ana shu jihati adiblar ijodida e'tiborga olinadi, asar tilining xalqona, samimiy bo'lishida milliy ruh bilan sug'orilishida katta ahamiyat kasb etadi. Masalan, "Komissiya" dramasi qahramoni Rahima tilida yosh so'zining o'z va ko'chma ma'nolari keltirilgan bo'lib, tilimizning imkoniyati cheksizligini ko'rsatib turibdi: *ko'zlarimdan yosh chiqib ketdi. Yoshsizlar... Uning yoshida odamlar kosmosga uchib yuribdi. Mana siz,*

G'aniyev, uning yoshida sizlar ham shunaqa edinglarmi?[3.174] Yosh so'zi omonim bo'lib, birinchi gapda ko'zdan oqadigan suyuqlik ma'nosida kelsa, ikkinchi gapda esa insonning necha yil umr ko'rganligi, ya'ni umr o'lchovi ma'nosida kelgan.

Xulosa qilib aytganda, O'lmas Umarbekov dramalari tilining lingvopoetik xususiyatlari haqida gapirganda uning drama g'oyasi, mazmun-mohiyatini ochib berishda har bir til sathidan qay darajada foydalangani, mahorati inobatga olinadi. Shu sababdan ushbu maqolada O'lmas Umarbekov dramalarining leksik-semantik, tomonlarini ochib berilgan. Yozuvchi o'z dramalarida ko'p ma'noli so'zlardan tag ma'no, presuppozitsiya hosil qilishda foydalangani kuzatiladi. Asar mavzusi, voqea bo'layotgan davr nutqini hosil qilishda, qahramonlar kasbi, saviyasi, yoshini ajratib ko'rsatishda noadabiy qatlamga xos so'zlardan, terminlardan unumli foydalanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мадвалиев А Ўзбек терминологияси ва лексикографияси масалалари. – Тошкент: ЎзМЭ, 2017.29- б.
2. Йўлдошев М. Бадиий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари. –Тошкент: Фан, 2006.123-б.
3. O'lmas Umarbekov.Tanlangan asarlar.1-jild.www.ziyouz.com kutubxonasi
4. Имомов Б. Драматургик маҳорат сирлари. –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991.176-б.
5. Жалилов Б. Ўзбек драматургияси поэтикаси масалалари. –Тошкент, 1984.
6. Бабаджанов Ф. Ўзбек жадид драмаларининг лисоний хусусиятлари: Филол.фан.номз. ...дис. автореф. – Самарқанд, 2002. 25-б

Azimjon RAXMONOV,
Alfraganus universiteti Sharq filologiyasi
kafedrası o'qituvchisi
Sharqshunoslik universiteti mustaqil izlanuvchisi

MANBALAR ASOSIDA MITARRIZIY VA MUTARRIZ ILMIY FAOLIYATINING O'RGANILISHI

Annotatsiya: mazkur maqolada mashhur tilshunos olimlar — Abu-l-Fath al-Mutarriziy va Abu Abdulloh Muhammad ibn Ali as-Sulami al-Mutarrizning hayoti va ilmiy faoliyati manbalarga tayangan holda o'rganilgan. Shuningdek, ularning asarlariga doir chalkashliklar sabablariga aniqlik kiritilib, har bir olimning ilmiy merosi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *Mutarriziy, Mutarriz, "Muqaddima", "Misbah", "Risalatun fin-Nahv", sarf, nahv*

Аннотация: в данной статье на основе источников изучается жизнь и научная деятельность известных лингвистов — Абу-ль-Фатха аль-Мутарризи и Абу Абдуллаха Мухаммада ибн Али ас-Сулами аль-Мутарриза. Также рассматриваются причины путаницы, связанной с их трудами, и проводится анализ их научного наследия.

Ключевые слова: *аль-Мутарризи, аль-Мутарриз, Мукаддима, Мисбах, Рисаля фи ан-нахв, сариф, нахв*

Annotation: this article examines the life and scholarly activities of the renowned linguists Abu al-Fath al-Mutarrizi and Abu Abdullah Muhammad ibn Ali al-Sulami al-Mutarriz based on primary sources. The study also clarifies the reasons behind the confusion regarding their works and analyzes each scholar's intellectual legacy.

Key words: *al-Mutarrizi, al-Mutarriz, Muqaddima, Misbah, Risalatun fi an-Nahw, sarf, nahw*

Kirish. O'rta asr islom ilm-fan rivojida Abu-l-Fath al-Mutarriziy va Abu Abdulloh Muhammad ibn Ali as-Sulami al-Mutarriz arab tili grammatikasi va tilshunosligi sohalarida o'zining boy ilmiy merosi bilan alohida o'rin egallaydi. Ammo manbalarda ularning nomlaridagi o'xshashlik sababli ko'plab chalkashliklar yuzaga kelgan. Mazkur maqolada ana shu ikki olimning hayoti, asarlari va ilmiy faoliyati manbalar asosida tahlil qilinadi hamda ularni to'g'ri talqin etish yo'nalishida amaliy tavsiyalar beriladi.

Asosiy qism. Xorazm zaminida az-Zamaxshariyning boy ilmiy va ma'naviy merosining samarali ta'siri ostida ko'plab zabardast allomalar va ma'rifatparvar ziyolilar kamol topgan. Ana shunday mashhur shaxslar orasida Abu-l-Fath al-Mutarriziy alohida o'rin egallaydi. U haqida Yoqut al-Hamaviy, Zayniddin Qosim ibn Qutlubug'a, Ibn al-Qiftiy, Ibn Xallikon, Al-Kafaviy, Abdulhay al-Laknavi, Hojji Xalifa va boshqalarning asarlarida mufasssal ma'lumotlarga duch kelish mumkin.

Mazkur mualliflarning manbalariga tayangan holda aytish mumkinki, uning to'liq ismi Burhoniddin Nosir ibn Abul Makorim Abdusayyid ibn Ali Abu-l-Fath al-Mutarriziy bo'lgan. U 1144-yilda Ko'hna Urganchda dunyoga kelgan. Ilm-fan sohasida chuqur va keng qamrovli bilimlarga ega bo'lgani bois unga ehtirom bilan "Xalifat az-Zamaxshariy", ya'ni az-Zamaxshariyning merosxo'ri laqabi berilgan va shu nom bilan mashhur bo'lgan. [3:80]

Abu-l-Fath al-Mutarriziy yuqori saviyali ziyoli oilasida tug'ilgan. Uning otasi Abussayyid o'z davrining mashhur va bilimli shaxslaridan biri

bo'lgan. Shu bois, Abu-l-Fath dastlabki ilmlarini otasidan olgan. Keyinchalik esa Xorazmda yashab ijod qilgan taniqli ulamolar qo'l ostida turli fanlarni chuqur o'rgangan. Bu ustozlar az-Zamaxshariyning izdoshlari bo'lib, huquq, hadis, tilshunoslik, lug'atchilik, adabiyot kabi sohalarida chuqur bilim berganlar. Abu-l-Fath bu fanlarda yuksak darajadagi olim sifatida tanilgan.

1204-yilda, ya'ni oltmish yoshga to'lganida, u Makka shahriga haj safariga otlangan. Yo'l ustida Bag'dodga kelib, bu yerda mashhur ulamolar bilan ilmiy bahs-munozaralarda ishtirok etgan. U turli sohalarining yetuk mutaxassislari bilan fikr almashgan. 1213-yilda esa Xorazmda hayotdan ko'z yumgan.

Abu-l-Fath al-Mutarriziy arab tili, uning grammatikasi, adabiyoti va lug'atshunosligi sohalarida o'nga yaqin muhim asarlar muallifi hisoblanadi. Ularning ayrimlari quyidagicha:

"Al-lyzoh" – arab adibi al-Hariri asariga yozilgan izohli sharh;

"Al-lqna' fi-l-lug'a" – lug'aviy muammolarni yoritishga bag'ishlangan ilmiy asar;

"Al-Muqaddima fi-n-nahv" – arab tilining morfologik va sintaktik masalalari haqidagi risola;

"Al-Misbah fi-n-nahv" – arab tili grammatikasiga oid muhim manba;

"Al-Mug'rib" – lug'atshunoslik muammolariga bag'ishlangan qiziqarli asar.

"Risalatun fin-nahv" – Mug'rib qo'lyozmalarida keltirilgan arab tili grammatikasining asosiy qoidalarini o'z ichiga olgan manba.

Shubha yo'qki, Abu-l-Fath al-Mutarriziyning "Al-Mug'rib" kitobi Hanafiy fiqh maktabi doirasida ishlatilgan huquqiy terminlarning ma'no va mohiyatini tushuntirishda bebaho manba bo'lgan. Kitob muqaddimasidan ma'lum bo'lishicha, muallif avval asarni "Al-Mug'rib" (O'qish va yozish qoidalari) deb nomlamochi bo'lgan, biroq keyinchalik huquqiy iboralarni alifbo tartibida keltirishga qaror qilgan va asarga "Al-Mug'rib fi tartib al-mu'rib" nomini bergan.[4:320]

Bizning fikrimizcha, bu asarning qo'lyozma nusxalari dunyo kutubxonalarida saqlanib kelmoqda. Ayniqsa, ushbu nodir kitobning eng qadimiy uchta nusxasi Toshkentdagi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti kutubxonasida mavjud. Ushbu asarlarni o'rganish va ilmiy jihatdan tahlil etish orqali Abu-l-Fath al-Mutarriziy qoldirgan boy ma'naviy merosni ilm-fan ahli va keng jamoatchilikka yetkazish mumkin.

Matolarga bezak beruvchi nomi bilan mashhur bo'lgan yana bir olim bu Abu Abdulloh Muhammad ibn Ali ibn Muhammad ibn Solih ibn Abdulloh as-Sulamiy ad-Dimashqiy al-Mutarriz bo'lib, u mashhur grammatik, adabiyotshunos va Ash'ariy mazhabiga mansub olim edi. Uning tug'ilgan sanasi va joyi haqida ma'lumot mavjud emas. U "al-Mutarriziya" nomli nahvga oid kitob muallifi bo'lib, tarjima kitoblari uning bu mashhur nahviy muqaddimasidan boshqa asarini eslamagan. U Damashqda 456 hijriy yilining Rabi'ul-avval oyining boshida (milodiy 1064-yil, yakshanba kuni) vafot etgan. Ba'zi olimlar bu kitobni Abu-l-Fath Nosir ibn Sayyid al-Xorazmiy al-Mutarriziyga nisbat berishda xato qilganlar. Bu xato "al-Mutarriziy" va "al-Mutarriz" laqablarining o'xshashligi tufayli yuzaga kelgan.[1: 431]

Shuning uchun nahviy bir muqaddima bu ikki laqabdan biriga nisbat qilinganida, "al-Mutarriziya" deb atalgan va shu sababli chalkashlik yuzaga kelgan. Zahabiy Abu-l-Fath al-Mutarriziy tarjimasida bu chalkashlikka e'tibor qaratib, shunday degan: "Bu "al-Mutarriziya" muqaddimasi muallifi ekanligi aytilgan, lekin bu to'g'ri emas. Aksincha, uning muallifi Damashqiy bo'lib, u Abu Abdulloh Muhammad ibn Ali as-Sulamiy al-Mutarrizdir, va u 456 hijriy yilda vafot etgan. Xorazmiy esa boshqa muqaddimaga ega bo'lishi mumkin, ha, uning mashhur va foydali "al-Misbah" nomli asari mavjud." [5:467]

Bu chalkashlikka, keyingi zamonda yashagan bo'lsa-da, 1167 hijriy yilda vafot etgan Ibn al-G'azzi ham yo'l qo'ygan. U al-Mutarriziy tarjimasida unga "al-

Misbah" va "al-Mutarriziya" kitoblarini nisbat bergan. Al-Mutarriz tarjimasida u nahvga oid "al-Muqaddima al-Mutarriziya" asarining muallifi sifatida eslatib o'tilgan, garchi tarjimalar ketma-ket berilgan bo'lsa ham.

"Muqaddima" so'zi nom emas, balki tavsif ekanligini tasdiqlovchi dalil shundaki, az-Zahabiy Abu-l-Fath al-Mutarriziy (Al-Misbahning muallifi) tarjimayi holini berganida shunday deydi: u "Al-Misbah" va "Al-Mutarriziya" asarlarini "muqaddima" deb tasvirlagan. Shunga qaramay, "Al-Misbah" nomida "muqaddima" so'zi bo'lganligi ma'lum emas, xuddi shuningdek, "Al-Mutarriziya"da ham. Az-Zahabiy "bu kitobni Xorazmiy al-Mutarriziy va al-Mutarriz o'rtasida adashtirish" haqida aytgandan keyin shunday deydi: "Ehtimol, bu Xorazmiy boshqa bir muqaddimaga ega bo'lsa kerak. Ha, unda bor va u "Al-Misbah" deb ataladi."

Uchinchidan, al-Zahabiy uning laqabi al-Mutarriz va al-Mutarriziy al-Xorazmiy bilan chalkashganligini to'g'riladi. Al-Zahabiy al-Mutarriziy haqida yozgan tarjimasida shunday deydi:

"Aytishlaricha, ushbu nahviy asar – al-Muqaddima al-Mutarriziyaning muallifi al-Mutarriziy ekan, lekin bu to'g'ri emas. Asarning haqiqiy muallifi qadimgi damashqlik Abu Abdulloh Muhammad ibn Ali as-Sulami al-Mutarriz bo'lib, u 456 hijriy yilida vafot etgan. Ehtimol, al-Xorazmiyning boshqa bir muqaddimasi bo'lgan, ha, uning **al-Misbah** deb atalgan mashhur va foydali asari bor"[2.689]

Xulosa. Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar asosida aytish mumkinki, Abu-l-Fath al-Mutarriziy va Abu Abdulloh as-Sulami al-Mutarriz arab tilshunosligining ikki muhim vakili bo'lib, ular o'z davrining ilg'or ilmiy tafakkuri namunasi sanaladi. Ularning asarlari, ayniqsa "Al-Mug'rib" va "al-Mutarriziya" grammatik qo'llanmalari, keyingi asrlarda ham tilshunoslar va fiqh olimlari tomonidan keng foydalanilgan. Tarixiy manbalardagi chalkashliklar esa, ko'pincha nomlarning o'xshashligi va asarlarning umumiy mavzusiga bog'liq bo'lib, bunday ziddiyatlarni bartaraf etish uchun bugungi tadqiqotchilar tanqidiy yondashuv va ishonchli manbalarga tayanishi muhimdir. Mazkur maqola orqali ikki olimning ilmiy merosi yanada aniqroq talqin etilib, ularning ismlari atrofidagi chalkashliklar manbalar asosida ilmiy ravishda yoritildi. Ushbu tadqiqot natijalari kelgusida arab grammatikasi va fiqh lug'atshunosligining rivojlanish tarixini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nosir Mutarriziy. *وَحْزَلَا يَفْ قَلْأَسِر* – Risalatun fin-Nahv. O'zRFASHI. Qo'lyozma № 9761.
2. Nosir Mutarriziy. *حَابْصَلْأَا بَاتَا* – Kitābu-l-misbāh. O'zRFASHI. Qo'lyozma № 3312/5.
3. A.Xabibullayev. Al-Mutarriziy va uning al-Mug'rib asari // Sharqshunoslik. – Toshkent, 1995, № 6, 79–84
4. Shamsiddin Zahabiy. Siyar a'lam an-nubalo. – Bayrut: Muassasa ar-risala. 1996. – J. 20. – 690
5. Yoqut al-Hamaviy. Mu'jam al-Buldon. – J: 5. – Bayrut: Dor Sadr.1977. 450-b.

Dilmurod BO'RIYEV,
 Samarqand davlat tibbiyot
 universiteti stajyor-assistenti
dilmurodburiev417@gmail.com

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI ZOOLOGIK METAFORALARNING PAREMIOLOGIK FUNKSIYALARI

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillarida keng tarqalgan zoologik metaforalarning paremiologik funksiyalari hamda tillararo solishtirma yondashuv asosida hayvonot olamiga oid obrazlar qanday axloqiy, madaniy, ijtimoiy va emotsional ma'no yuklayotgani aniqlanadi. Shuningdek, maqolda metaforalarning xalq og'zaki ijodi va madaniyatdagi o'rni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: zoologik metafora, paremiologiya, o'zbek tili, ingliz tili, maqol, matal, madaniyatlararo tahlil.

Аннотация: в данной статье анализируются паремиологические функции зоологических метафор, широко распространенных в узбекском и английском языках. На основе межъязыкового сопоставительного подхода выявляется, как образы животного мира несут этические, культурные, социальные и эмоциональные значения. Также в статье раскрывается место метафор в народном устном творчестве и культуре.

Ключевые слова: зоологическая метафора, паремиология, узбекский язык, английский язык, пословица, поговорка, межкультурный анализ.

Annotation: this article analyzes the paremiological functions of widely used zoological metaphors in Uzbek and English languages. Based on an interlinguistic comparative approach, it identifies how images related to the animal world carry ethical, cultural, social, and emotional meanings. Furthermore, the article reveals the role of metaphors in folklore and culture.

Key words: zoological metaphor, paremiology, Uzbek language, English language, proverb, saying, intercultural analysis.

Kirish. Tillar – xalqning tafakkuri va madaniyatini ifoda etuvchi asosiy vositalardan biridir. Paremiologiya – bu xalq og'zaki ijodiga mansub maqollar, matalar, iboralar va hikmatli so'zlarni o'rganuvchi tilshunoslik yo'nalishi bo'lib, unda ko'plab obrazli, ayniqsa hayvonlarga oid (zoologik) metaforik ifodalarga duch kelamiz. Zoologik metafora deganda, insonning turli fe'l-atvori, holati yoki xislatini hayvon obrazlari orqali ifodalash tushuniladi. O'zbek va ingliz tillaridagi bu kabi ifodalar har ikki xalqning turmush tarzi, qadriyat-lari hamda psixologik dunyoqarashini o'zida mujas-sam etadi. Mazkur maqolada shu kabi metaforalarning qiyosiy tahlili keltiriladi.

Zoonimga asoslangan frazeologik birliklar – madaniyat va uning o'ziga xosligini ochib beruvchi eng yorqin misollardandir. Zoonimlar – hayvon nom-lari yoki ularning ramziy shakllari bo'lib, turli turg'un iboralarda uchraydigan va ko'plab tillarda qadimdan mavjud bo'lgan leksik birliklardir. Zoonimlarga aso-slangan leksik birliklar boshqa sohalarga qaraganda tilda baholovchanlik funksiyasini ancha aniq va obra-zli tarzda ifodalaydi. Tilshunos Bragarnikning fikriga ko'ra, hayvon nomlari turli xalqlarda har xil obraz va sifatlarni ifodalashi bilan ajralib turadi. Zoomorfik ifo-dalar esa o'ziga xos madaniy stereotiplar va xalq mentalitetini ifodalovchi milliy-madaniy ko'rsatkich si-fatida xizmat qiladi.[1]

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Xalq og'za-ki ijodining eng qadimiy va keng tarqalgan janrlaridan

biri bo'lgan maqollar o'zining lo'nda, mazmunan teran va obrazli ifodasi bilan boshqa janrlardan ajralib tura-di. Ular orqali har bir xalqning boy ma'naviy merosi va qadriyat-lari o'z aksini topadi. Mazmun va mavzu jihatidan maqollar nihoyatda rang-barang bo'lib, ular bevosita yoki ko'chma ma'noda qo'llanilishi mumkin. Maqollarda obraz sifatida shaxslar, narsa-buyumlar, hayvonlar kabilar ishtirok etadi. Ularning asosiy xu-susiyati didaktik yo'nalishda bo'lib, Bahodir Sarimso-qovning fikricha, maqollar ko'chma ma'noda ishlatilish imkoniyati bilan ularning tematik doirasini kengaytira-di. Tilshunos Kunin A.V. tomonidan yozilgan "Ingliz va rus tillarining frazeologik birliklarining tahlili" asarida ko'plab frazeologik birikmalar chuqur o'rganilgan. Hayvon nomlari ishtirokidagi frazeologik birliklar ingliz va o'zbek tillarida metaforik mazmun tashuvchi ifoda-lar sifatida alohida o'rinni egallaydi. Masalan, ingliz tilidagi "As polite as a lamb" iborasi o'zbekchadagi "Qo'ydan yuvvosh" iborasi bilan mazmunan to'la mos keladi. Har ikkala iborada ham "qo'zi" obrazi orqali in-son fe'l-atvori yuvvoshlik, muloyimlik sifatida aks et-tilirilgan.[2]

Yana bir misol: "A hungry fox dreams about chick-en" iborasi o'zbek tilidagi "Tuya hammomni orzu qilib-di" maqoliga ma'nodoshdir. Bu iboralarda har xil hay-vonlar (tulki va tuya) orqali amalga oshishi qiyin yoki imkonsiz orzular ifodalanadi. Garchi "tulki" va "tuya" xarakter va tashqi ko'rinish jihatidan mutlaqo farq qil-sa-da, ular orqali berilgan mazmun bir xil. Bu holat har

bir xalqning o'ziga xos faunasi, hayvonlarga bo'lgan munosabati va madaniy-tarixiy tasavvurlariga borib taqaladi.

Masalan, O'zbekistonning ayrim hududlarida tuyalar uy hayvoni sifatida boqilsa, tulki esa xalqimiz tasavvurida ayyor va salbiy obraz sifatida gavdalangani. Hayvonlar bilan bog'liq bunday majoziy tasvirlar insonlarning atrof-muhitga munosabati va hayotiy tajribasi asosida til rivojlanishiga xizmat qiladi. Shuning uchun ham zoonimlar (hayvon nomlari) asosida yaratilgan frazeologik birliklar madaniyatlararo hamda tillararo o'xshashlik va farqlarni tadqiq etishda muhim vosita hisoblanadi.[3]

Bugungi globalashuv sharoitida frazeologik birliklardagi hayvon obrazlarini o'rganish til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur anglashga, milliy tasavvurlarning til vositasida qanday aks etishini tahlil qilishga yordam beradi. Zoonimlar insoniyat madaniyatida qadimdan muhim o'rin tutgan va ularning semantik boyligi har doim inson ongida yashab kelgan. Garchi o'zbek va ingliz tillari o'rtasida genetik va tarixiy-madaniy farqlar mavjud bo'lsa-da, bu tillarda mavjud ayrim frazeologik birliklar semantik jihatdan o'xshash bo'lishi mumkin. Keltirilgan misollar bu holatning til, madaniyat va geografik omillar bilan bog'liqligini yaqqol ko'rsatadi.

Natija va muhokama. Zoologik metaforalar inson hayoti va faoliyatining ajralmas jihatlaridan biri bo'lib, ular kuzatish va antropomorfizatsiya asosida shakllanadi. Har ikki til — o'zbek va ingliz tillarida ham — hayvon obrazlari orqali insoniy fazilat va ilatlar obrazli ifodalanadi. Masalan, o'zbek tilidagi "Bo'ri bo'riligini qiladi" yoki "Qarg'a qarg'aning ko'zini cho'qimaydi" kabi xalq iboralari hayvonlarning tabiiy xulq-atvorini insoniy xarakterlar bilan bog'laydi. Ingliz tilida esa "As sly as a fox" (tulki dek ayyor) yoki "Let sleeping dogs lie" (uxlayotgan itni uyg'otma) kabi iboralar psixologik va ijtimoiy holatlarni obrazli tarzda ifodalaydi.[4] Hayvonlarga oid bunday metaforalar nafaqat universal ma'no kasb etadi, balki har bir millat madaniyati, urf-odati va tabiat bilan aloqasini aks ettiruvchi o'ziga xos semantik jihatlarni ham o'zida mujassam etadi.

Paremiologik birliklar tarkibidagi zoologik metaforalar kommunikativ jihatdan kuchli vosita bo'lib, odatda saboq berish, tanbeh, ta'rif yoki kinoya tarzida qo'llaniladi. Quyidagi asosiy funksiyalar shular jumlasidandir:

Tarbiyaviy vazifa. Bunday maqollar axloqiy qadriyatlarni ilgari suradi.

O'zbek tilida: "Oq sigirni sog'ib, qora sigirni so'kma." — mehnat va adolatga hurmatni ifodalaydi.

Ingliz tilida: "Don't look a gift horse in the mouth." — inson bergan ne'matni qadrlash zarurligini anglatadi.

Psixologik-emotsional vazifa. Hayvon obrazlari orqali inson his-tuyg'ulari yorqin ifodalanadi.

O'zbek tilida: "Tulkini eshitgan tovuq dam ololmaydi." — xavotir va qo'rquv holatlari ko'rsatiladi.

Axloqiy-kinoyaviy vazifa. Jamiyatlardagi muomala va xatti-harakatlarni tanqidiy tarzda ifodalaydi.

O'zbek tilida: "Eshakka minmagan ilonning kaltasini aytadi." — tajribasiz odamning tanqidiga kinoya.

Ingliz tilida: "When pigs fly." — haqiqatga to'g'ri kelmaydigan g'oyalarni istehzo bilan ifodalash.

Madaniy-tarixiy vazifa. Zoologik metaforalar xalqning qadimiy e'tiqodlari, tarixiy qarashlari va jamiyatdagi ierarxik munosabatlarini yoritadi.

O'zbek tilida: "Bo'ri yurmasa, qoplon o'ynamaydi." — kuchli yetakchining borligi jamiyatda harakat uyg'otishini bildiradi.

Ingliz tilida: "The lion's share." — kuchli kishilar resurs va imkoniyatlarni ko'proq egallaydi degan g'oyani anglatadi.[5]

Bu misollar orqali ko'rinadiki, hayvon obrazlari turli xalqlarning dunyoqarashi, madaniy merosi va ijtimoiy qarashlarini ifodalovchi kuchli semantik vosita sifatida xizmat qiladi. O'zbek maqollarida hayvonlar odatda realistik, tabiatga yaqin tasvirlansa, ingliz tilida esa ular ko'proq ramziy va umumlashgan ma'nolarni anglatadi.

Xulosa. Xulosa tariqasida aytish joizki, zoologik metaforalar xalq og'zaki ijodining ajralmas elementi hisoblanadi. Ular insonlarning hissiy holatlari, qadriyatlari hamda hayotiy tajribalarini badiiy va obrazli shaklda ifodalashda muhim rol o'ynaydi. O'zbek va ingliz tillaridagi maqollarda uchraydigan hayvon nomlari ijtimoiy axloq, kinoyaviy nasihat, emotsional holat va madaniy qadriyatlarni ifodalash vositasi sifatida xizmat qiladi. Bu kabi tahlillar til o'rganish jarayonida hamda madaniyatlararo muloqotni chuqurroq anglashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bois, paremiologik birliklar har bir xalqning urf-odatlarini, qadimiy an'analari va madaniyatini til orqali namoyon etadi. Ularni qiyosiy o'rganish orqali esa xalqlar o'rtasidagi o'ziga xoslik va o'xshashlik jihatlarni aniqlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mamarasulov M. "O'zbek maqollarining tasnifi va badiiy xususiyatlari", — Toshkent, 2023. 567-572-b.
2. Oxford Dictionary of English Proverbs, Oxford University Press, 2021.
3. Karimov A. "Til va tafakkur: metaforalarning psixolingvistik talqini", 2018.
4. Lakoff G., Johnson M. "Metaphors We Live By", Chicago University Press, 2020. 345-354
5. D. Crystal, "The Cambridge Encyclopedia of the English Language", Cambridge University Press, 2019.

Саида АРИПОВА,
преподаватель кафедры “Языков и гуманитарных наук”
Андижанского государственного технического института

СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ КАК ДИНАМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Аннотация: в статье рассматривается медицинская терминология как сложная многоуровневая система, играющая ключевую роль в научной коммуникации. Анализируются ее основные компоненты, лингвистические особенности и влияние технологического прогресса на терминообразование. Особое внимание уделяется проблемам стандартизации и интернационализации терминов в условиях стремительного развития биомедицины. Приводятся конкретные примеры из геномики, наномедицины и персонализированной медицины, а также обсуждаются практические аспекты использования терминологии в клинической практике и научных исследованиях.

Ключевые слова: медицинская терминология, терминотерминология, стандартизация, интернационализация, геномика, наномедицина, персонализированная медицина, профессиональная коммуникация.

Annotation: the article examines medical terminology as a complex multi-level system that plays a key role in scientific communication. Its main components, linguistic features, and the impact of technological progress on term formation are analyzed. Special attention is paid to the challenges of standardization and internationalization of terms in the context of rapid advancements in biomedicine. Specific examples from genomics, nanomedicine, and personalized medicine are provided, along with a discussion of the practical aspects of terminology usage in clinical practice and scientific research.

Key words: medical terminology, terminological system, standardization, internationalization, genomics, nanomedicine, personalized medicine, professional communication.

Annotatsiya: maqolada tibbiy terminologiya ilmiy kommunikatsiyada asosiy rol o'ynovchi murakkab ko'p darajali tizim sifatida ko'rib chiqiladi. Unga xos asosiy komponentlar, lingvistik xususiyatlar va texnologik taraqqiyotning termin yaratishga ta'siri tahlil qilinadi. Biomeditsinaning jadal rivojlanishi sharoitida terminlarni standartlashtirish va internatsionalizatsiyalash muammolariga alohida e'tibor qaratiladi. Genomika, nanotibbiyot va personalizatsiyalashgan tibbiyotdan aniq misollar keltiriladi, shuningdek, klinik amaliyot va ilmiy tadqiqotlarda terminologiyadan foydalanishning amaliy jihatlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: tibbiy terminologiya, terminologik tizim, standartlashtirish, internatsionalizatsiya.

В современной медицине наблюдается стремительный рост научной терминологии, что напрямую связано с бурным развитием биомедицинских исследований, внедрением высокотехнологичных методов диагностики и лечения, а также появлением новых специализированных направлений, таких как геномика, наномедицина и персонализированная медицина. Например, термины “CRISPR-Cas9”, “транскриптомика” или “таргетная терапия” еще 10–15 лет назад были узкоспециализированными, а сегодня активно используются не только в научных публикациях, но и в клинических протоколах. Этот процесс требует четкой систематизации понятий и эффективного обмена информацией между специалистами как в рамках национального

научного сообщества, так и на международном уровне [4, с. 15].

Медицинская лексика, как и терминология других научных областей, представляет собой сложную многослойную систему. В ее составе можно выделить три основных компонента:

1) общеупотребительную лексику (например, “кровь”, “сердце”, которые в быту и медицине могут иметь разную смысловую нагрузку);

2) общенаучные термины (“анализ”, “функция”, применяемые в разных дисциплинах);

3) узкоспециальную медицинскую терминологию (“эндоваскулярная тромбэктомия”, “эпилептогенная зона”).

При этом именно терминологическая лексика играет ключевую роль, так как она формирует понятийный аппарат медицинской

науки, обеспечивая точность и однозначность профессиональной коммуникации. Например, термин “инфаркт” в быту может использоваться расширительно, тогда как в кардиологии он строго определяется как ишемический некроз миокарда.

Термины обладают рядом отличительных особенностей. Прежде всего, они обозначают строго определенные научные понятия, что делает их семантически уникальными. Кроме того, они выполняют не только номинативную, но и дефинитивную функцию, то есть не просто называют, но и определяют научные понятия. Например, термин “биосенсор” не только указывает на устройство, но и подразумевает его функцию – обнаружение биологических маркеров. Хотя некоторые медицинские термины могут быть знакомы носителям языка в бытовом контексте (например, “аллергия”), их подлинное значение раскрывается только в профессиональной сфере, где они связаны с конкретными патогенетическими механизмами.

С лингвистической точки зрения медицинская терминология представляет собой метаязык – особую знаковую систему, которая служит для описания и систематизации научного знания. Как отмечает О.С. Ахманова, метаязык функционирует как инструмент научного познания, позволяя структурировать и анализировать профессиональную информацию [1, с. 16]. Л.Н. Гуцина подчеркивает, что разработка терминологии является завершающим этапом научного исследования, поскольку именно термины закрепляют новые знания в системе медицинской науки [2, с. 5–8]. Например, появление термина “цитокиновый шторм” в период пандемии COVID-19 позволило унифицировать описание гипервоспалительной реакции у пациентов.

Ускорение научно-технического прогресса

приводит к лавинообразному росту информации во всех областях медицины, что делает проблему терминологической стандартизации и интернационализации особенно актуальной. Появление новых методов диагностики (например, “жидкая биопсия”), лекарственных препаратов (“ингибиторы иммунных контрольных точек”) и медицинских технологий (“искусственный интеллект в лучевой диагностике”) требует введения соответствующих терминов, которые должны органично встраиваться в существующие терминосистемы. При этом сфера употребления терминов не является раз и навсегда заданной – по мере развития науки границы их применения могут расширяться или трансформироваться [3, с. 3]. Например, термин “микрочип” из области электроники теперь активно используется в генетике (“ДНК-микрочип”).

Практические аспекты терминологии особенно важны в клинической практике и международном сотрудничестве. Неоднозначность терминов может привести к ошибкам: так, “resection” в английской хирургической литературе подразумевает удаление органа, а в русской – часто лишь его частичное иссечение. Другой пример – термин “коморбидность”, который в разных школах трактуется либо как простое сочетание болезней, либо как их патогенетическая взаимосвязь.

Таким образом, медицинская терминология представляет собой динамично развивающуюся систему, которая отражает прогресс медицинской науки и обеспечивает эффективную коммуникацию между специалистами. Ее дальнейшее развитие будет зависеть как от внутренней логики науки, так и от потребностей профессионального сообщества в точных и унифицированных средствах выражения научных знаний.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. М.: УРСС. 2005. 294 с.
2. Akhmanova O., Agapova G. Terminology: Theory and Method. Moscow: MGU. 1974. 196 p.
3. Гвишиани Н.Б. Язык научного общения (вопросы методологии). М.: Изд-во ЛКИ. 2008. 274 с.
4. Гринев С.В. Введение в терминоведение. М.: Моск. Лицей, 1993. 309 с.
5. Гринев С.В. Принципы разработки теории терминологии в Московском государственном университете им. М.В. Ломоносова // Научно-техническая терминология: Материалы Всесоюзной конференции. М., 1983. С. 21–23.
6. Гуцина Л.Н. Особенности языка медицины // Журнал ГГМУ. 2005. № 1. С. 105–107.

Наргиза ХАМИДОВА,
*старший преподаватель кафедры переводоведения
 романо-германских языков Узбекского государственного
 университета мировых языков*

СОЦИАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНЫЙ ЭТИКЕТ В ФРАНЦУЗСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ: СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Аннотация: данное исследование посвящено сопоставительному культурологическому анализу социально-коммуникативного этикета во французском и узбекском языках. В работе рассматриваются этнокультурные особенности формирования и функционирования норм речевого этикета в двух лингвокультурных сообществах, принадлежащих к различным цивилизационным традициям.

Исследование охватывает анализ вербальных и невербальных компонентов этикетного поведения, их прагматических функций и роли в межкультурной коммуникации. Особое внимание уделяется изучению культурно-специфических механизмов выражения вежливости, почтительности и социальной дистанции в контексте французской и узбекской коммуникативных культур. Результаты исследования направлены на выявление универсальных и этноспецифических характеристик социального этикета, а также на разработку практических рекомендаций для оптимизации межкультурного взаимодействия в условиях глобализации.

Ключевые слова: социально-коммуникативный этикет, межкультурная коммуникация, французский язык, узбекский язык, культурологический анализ, речевое поведение, этнопрагматика, коммуникативные стратегии, вежливость, социальная дистанция, лингвокультурология, этикетные формулы, невербальная коммуникация, цивилизационные традиции, глобализация.

Annotatsiya: ushbu tadqiqot fransuz va o'zbek tillaridagi ijtimoiy-kommunikativ etiketning qiyosiy-kulturologik tahliliga bag'ishlangan. Ishda turli sivilizatsiya an'alariga mansub ikki lingvokulturologik jamiyatda nutqiy etiket normalarining shakllanishi va funksionallashuvining etnomadaniy xususiyatlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot etiket xatti-harakatlarining verbal va nonverbal komponentlari, ularning pragmatik funksiyalari va madaniyatlararo muloqotdagi o'rnini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Fransuz va o'zbek kommunikativ madaniyatlari kontekstida xushmuomalalik, ehtirom va ijtimoiy masofani ifodalashning madaniy-spetsifik mexanizmlarini o'rganishga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalari ijtimoiy etiketning universal va etnosspetsifik xarakteristikalarini aniqlashga, shuningdek, globallashuv sharoitida madaniyatlararo o'zaro ta'sirni optimallashtirishga doir amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-kommunikativ etiket, madaniyatlararo muloqot, fransuz tili, o'zbek tili, kulturologik tahlil, nutqiy xatti-harakatlar, etnopragsmatika, kommunikativ strategiyalar, xushmuomalalik, ijtimoiy masofa, lingvokulturologiya, etiket formulalari, nonverbal kommunikatsiya, sivilizatsiya an'analari, globallashuv.

Annotation: this research is devoted to a comparative culturological analysis of social-communicative etiquette in French and Uzbek languages. The work examines ethnocultural peculiarities of formation and functioning of speech etiquette norms in two linguocultural communities belonging to different civilizational traditions. The study encompasses analysis of verbal and nonverbal components of etiquette behavior, their pragmatic functions and role in intercultural communication. Special attention is paid to investigating culturally-specific mechanisms of expressing politeness, respect, and social distance within the context of French and Uzbek communicative cultures. The research results are aimed at identifying universal and ethnospecific characteristics of social etiquette, as well as developing practical recommendations for optimizing intercultural interaction in the context of globalization.

Key words: social-communicative etiquette, intercultural communication, French language, Uzbek language, culturological analysis, speech behavior, ethnopragsmatics, communicative strategies, politeness, social distance, linguoculturology, etiquette formulas, nonverbal communication, civilizational traditions, globalization.

В современной лингвокультурологии *этикет социального общения* изучается как фундаментальное явление, тесно связанное с культурными кодами языка. **Этикет социального общения** – это система речевых и физических форм поведения, основанная на вежливости, уважении, нравственных нормах и культурных ценностях в повседневном общении между людьми. Он

проявляется в специфических формах в различных культурах и включает в себя:

вербальные компоненты – речевые выражения, такие как приветствие, прощание, знакомство, извинение, выражение благодарности, приглашение; **невербальные компоненты** – жесты, язык тела, выражения лица, соблюдение дистанции, визуальный контакт;

контекстуальная адаптация – выбор выражения в соответствии с тем, с кем, где и в какой ситуации происходит общение (официальный/неофициальный стиль);

культурная нагрузка – этические нормы основываются на национальных традициях, религиозных ценностях и историческом опыте.

В формировании и функционировании этикетных норм наблюдается глубокое влияние этнокультурного менталитета, что делает сопоставительное изучение социально-коммуникативного поведения в различных языках актуальной проблемой. Принадлежность французского и узбекского языков к различным типологическим группам, их проявление различных сторон индоевропейской и алтайской языковых семей, а также своеобразие культурно-исторических траекторий развития говорящих сообществ делает сравнительное изучение систем социального этикета в данных языках особенно интересным.

“Диалектическая связь между социальными функциями языка и культурными кодами проявляется во всех сферах жизни этноса” (Х. Саидов, 2018; 67). Эта мысль создает теоретическую основу для нашего исследования. В современных лингвокультурологических исследованиях социально-коммуникативный этикет рассматривается как один из важнейших прагматических компонентов социальной речевой деятельности. Это явление постоянно анализируется как концепт, глубоко отражающий речевую культуру, связи языка и культуры. В частности, между обществами, принадлежащими к различным цивилизационным направлениям, существуют специфические аспекты этого процесса, что требует сравнительного изучения социальных этических норм и коммуникативных ценностей, проявляющихся посредством языка, на основе лингвокультурологических критериев.

Теоретические основы исследования

Основы теории социально-коммуникативного этикета начинаются с концепции “face” Э. Гоффмана (1967). По его мнению, в любом социальном взаимодействии активизируются механизмы

сохранения и защиты “социального лица” личности. Впоследствии эта идея была развита П. Брауном и С. Левинсоном (1987). Среди фундаментальных работ по проблемам этикета во французском языкознании особое место занимают исследования К. Кербрата-Орекчиони (2001). По ее мнению, “во французской коммуникативной культуре этикет является не только лингвистическим выражением социальной иерархии, но и важным элементом культурной идентификации” (с. 156).

Российский лингвист А.К. Байбурин (2007) пишет следующее: “Каждая культура имеет свою собственную систему этикета, которая отражает систему ценностей данного общества” (с. 89). В узбекском языкознании вопросы этикета широко освещены в работах М. Мирзаева (2015). Автор подчеркивает: “Этикет общения узбекского народа является продуктом тысячелетних культурных традиций и ярким примером проявления национального менталитета через язык” (с. 123).

Методология исследования

С целью раскрытия содержания данной статьи использовались следующие 4 метода:

культурологический-сопоставительный метод (сопоставление этикетных систем двух культур);

лингвопрагматический анализ (определение функциональной нагрузки этикетных формул);

этнолингвистический подход (изучение культурно-национальной специфики) и **дискурс-анализ** (изучение этикетных проявлений в реальных коммуникативных условиях).

Французская система этикета

Французская система этикета сформировалась в результате длительной исторической эволюции. По мнению Дюрана (2010), “современный французский этикет происходит от традиций придворной культуры XVI–XVII веков и сохранил свои аристократические особенности до сегодняшнего дня!” (с. 234). Основным принципом этикета во французской культуре считается понятие “savoir-vivre” (умение жить). Эта концепция включает в себя не только правила поведения, но и философию жизни.

Сопоставительный анализ

Категория	Официальные формы	Неофициальные формы
Приветствие	Bonjour, Bonsoir	Salut
Знакомство	Permettez-moi de vous présenter	Voici...
Прощание	Au revoir, Bonne journée, À bientôt	Ciao (итальянское)

Узбекская система этикета

Узбекская система этикета возникла в результате синтеза древней восточной культуры, исламских ценностей и национальных традиций. Каримов (2016) пишет следующее: “Этикет общения узбекского народа питается великими традициями восточной

культуры и обогащается исламскими ценностями” (с. 145). Основным принципом этикета в узбекской культуре является понятие “мехр-мурувват”, которое означает не только доброту и искренность, но также глубокое уважение и внимание.

Категория	Примеры в узбекском языке
Приветствие	“Assalomu alaykum”, “Qadamlaringizga xasanot”
Знакомство	Bu kishi “falonchi” bo‘ladilar
Прощание	“Salomat bo‘ling”, “Xayr”, “Yo‘lingiz bexatar bo‘lsin”.

Различительные аспекты

Критерий	Французская культура	Узбекская культура
Влияние религии	Низкое	Высокое
Степень формализма	Высокая (придворный этикет)	Сформированная на основе общения
Коллективное или индивидуальное	Индивидуализм	Коллективизм

Современные изменения и влияние глобализации

Развитие цифровых технологий и глобализация также оказывают значительное влияние на этикетные нормы. В частности, это ярко проявляется в следующих сферах. Например, в **этике виртуального общения** (электронная почта, социальные сети), в **сокращенных формах** (SMS и чат-форматы), в **эмодзи и символах** (способы выражения чувств и эмоций) можно наблюдать стремительный рост этого явления. “Современные коммуникативные технологии вынуждают изменять традиционные нормы этикета” (Назаров, 2020; 267).

Заключение

В результате сопоставительного лингво-культурологического исследования этикета социального общения во французском и узбекском языках установлено, что хотя в обеих культурах существуют универсальные принципы этикета (уважение, социальная иерархия, контекстуальная

адаптация), конкретные формы их проявления имеют значительные этнокультурологические различия. Индивидуалистически-рациональная парадигма французской культуры и система коллективистически-духовных ценностей культуры узбекского этноса фундаментально определяют структурный и семантический состав соответствующих этикетных норм. Современные процессы глобализации и цифровизации вносят новые гибридные формы в эти традиционные системы этикета, вызывая диалектическое взаимодействие тенденций конвергенции и дивергенции. Результаты исследования показывают, что для эффективного межкультурного общения глубокое понимание и уважение этикетных особенностей обеих культур, а также развитие интеркультурной коммуникативной компетенции являются одними из важных условий профессионального и личного успеха в современном глобальном обществе.

Использованная литература:

1. Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual*. NY: Anchor Books.
2. Brown, P., & Levinson, S. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge UP.
3. Kerbrat-Orecchioni, C. (2001). *Les actes de langage dans le discours*. Nathan.
4. Durand, P. (2010). *L'étiquette française*. Paris: Gallimard.
5. Mirzayev, M. (2015). *O'zbek tilining pragmatikasi*. Toshkent: O'qituvchi.
6. RO'ziyev, A. (2017). *O'zbek xalq etiket an'analari*. Buxoro DU.
7. Saidov, H. (2018). *Til va madaniyat munosabatlari*. Toshkent: Yangi Asr.
8. Leech, G. (2014). *The Pragmatics of Politeness*. Oxford UP.
9. Abdullayev, K. (2019). *Etnopsixologiya va madaniyatlararo muloqot*. Toshkent: Fan.
10. Karimov, I. (2016). *O'zbek madaniyati tarixi*. Toshkent: Sharq.
11. Lefebvre, M. (2018). *Communication interculturelle et etiquette sociale*. Lyon: Presses Universitaires de Lyon.

Анна МЕНЬШЕНИНА,
Национальный университет Узбекистана
им. Мирзо Улугбека г. Ташкент

ТЕНДЕНЦИЯ К СМЫСЛОВОМУ СОГЛАСОВАНИЮ КАК АКТИВНЫЙ ПРОЦЕСС СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО СИНТАКСИСА

(На материале публицистики Республики Узбекистан)

Аннотация: в статье рассматривается феномен смыслового согласования – ситуации, когда форма сказуемого согласуется не формально-морфологически, а по смысловому содержанию подлежащего. Проведен анализ примеров из современных газетных изданий Республики Узбекистан, подтверждающих растущую роль смыслового согласования в речи. Показано, что тенденция к смысловому согласованию усиливается в случаях количественно-именных сочетаний (“несколько человек остались” вместо нормативного “осталось”) и при обобщенных собирательных существительных (“большинство россиян не смогли назвать...”). Выявлены примеры из публицистики, иллюстрирующие активность этого процесса и свидетельствующие о признании таких конструкций допустимыми в текущей практике.

Ключевые слова: смысловое согласование, подлежащее и сказуемое, количественно-именные сочетания, грамматические нормы, стилистика.

Annotatsiya: maqolada semantik kelishuv fenomeni ko'rib chiqiladi-predikat shakli rasmiy morfologik jihatdan emas, balki mavzuning semantik mazmuniga mos keladigan vaziyat. Nutqda semantik muvofiqlashtirishning tobora ortib borayotgan rolini tasdiqlovchi O'zbekiston Respublikasining zamonaviy gazeta nashrlaridan misollar tahlil qilindi. Semantik muvofiqlashtirish tendensiyasi miqdoriy-nominal birikmalar holatlarida (“bir necha kishi qoldi” standart “qoldi” o'rniga) va umumlashtirilgan jamoaviy otlar bilan (“aksariyat ruslar nomlay olmadilar...”) kuchayganligi ko'rsatilgan. Jurnalistikadan ushbu jarayonning faolligini aks ettiruvchi va bunday tuzilmalarni joriy amaliyotda maqbul deb tan olinishini ko'rsatadigan misollar aniqlandi.

Kalit so'zlar: semantik kelishuv, mavzu va predikat, miqdoriy-nominal kombinatsiyalar, grammatik normalar, stilistika.

Annotation: the article examines the phenomenon of semantic agreement, a situation where the form of a predicate is consistent not formally and morphologically, but according to the semantic content of the subject. The analysis of examples from modern newspaper publications of the Republic of Uzbekistan is carried out, confirming the growing role of semantic coordination in speech. It is shown that the tendency to semantic agreement increases in cases of quantitative-nominal combinations (“a few people stayed” instead of the normative “left”) and with generalized collective nouns (“most Russians could not name ...”). Examples from journalism have been identified that illustrate the activity of this process and indicate that such constructions are acceptable in current practice.

Key words: semantic agreement, subject and predicate, quantitative and nominal combinations, grammatical norms, stylistics.

Введение

Проблема согласования сказуемого с подлежащим в русском языке традиционно рассматривалась с позиции формальной нормы: сказуемое должно стоять в том числе и роде, которые предписаны формой подлежащего [см: 7]. Однако уже в сочинениях начала XX века (Л. В. Щерба) “смысловое согласование” при подлежащем-числительном рассматривалось как ошибка, требующая

коррекции в школе [см: 7]. В современных грамматиках подчёркивается “предпочтительность формально-грамматического согласования”, тем не менее ударение на множественность субъектов позволяет всё чаще допускать согласование по смыслу [10]. Например, конструкция “несколько человек остались” ранее считалась нарушающей норму, но сейчас такое употребление признается допустимым и отмечается даже в школьных посо-

биях [7]. Исследователи констатируют тенденцию к смысловому согласованию как активный процесс современного синтаксиса [см: 7]: соответствующие конструкции встречаются в речевых и газетных источниках всё чаще и с меньшими стилистическими пометами.

В теоретическом плане феномен смыслового согласования описывается как случай, когда “зависимое слово употребляется в форме, не предопределенной формой главного слова” [10, с. 58]. Классические примеры – это случаи, когда род зависимого слова соответствует полу лица, означаемого нарицательным существительным (наша врач, новая секретарь); однако нас больше интересуют случаи пространственно-количественного или собирательного характера. В частности, сочетания типа “несколько человек”, “десятки тысяч человек”, “большинство людей” и др. традиционно требуют сказуемого в единственном числе, если подчёркивается совокупность как целое. Между тем практическая речь и публицистика демонстрируют иные варианты: ставят сказуемое во множественном числе, подчёркивая множественность или самостоятельность участников. В публицистике можно найти много примеров: “несколько человек остались”, “десятки тысяч человек остались без света”, “большинство россиян не смогли назвать...”, которые отражают не только отражают разговорно-развёрнутый стиль, но и постепенно устаканиваются в публицистике без стилистических помет.

Методология исследования

Методологически исследование опирается на сопоставительный анализ конкретных примеров смыслового согласования в газетных публикациях Республики Узбекистан. Были отобраны и проанализированы десять реальных высказываний из публицистики (в основном заголовки и первые строки новостей “Даракчи”, “Голос Узбекистана”, “Правда Востока”), где подлежащее количественно-именное или собирательное сочетается со сказуемым во множественном числе вопреки “стандартному” правилу.

Результаты исследования

Рассмотрим ряд примеров из современной прессы, иллюстрирующих смысловое согласование сказуемого с подлежащим. Систематизируем примеры по типам подлежащих.

Первое – количественно-именные сочетания (несколько, десятки, сотни, тысячи и пр.), при таких сочетаниях подлежащее представляет собою число или словосочетание “несколько + сущ. (в род.п.)”, “десятки/сотни + сущ. в род.п.”, “столько-то человек”. По норме при “несколько/десятки/сотни человек” предпочтительно сказуемое в ед. ч. (несколько человек *осталось*), однако в публицистике часто встречается множественное согласование.

Так, в новости “Правда Востока” читаем: “Несколько человек пострадали после столкновения автобуса со столбом в Башкирии” [9]. Здесь грамматически подлежащее “несколько человек” требует по правилу сказуемого ед. ч. (*пострадало*), однако новостной заголовок ставит множественную форму “пострадали”. Такой выбор подчеркивает, что пострадало несколько человек, каждый из которых – самостоятельная жертва аварии.

Аналогично: “Десятки тысяч человек остались без света в Красноярском крае” [4]. Нормативно при “десятки тысяч человек” сказуемое могло бы быть “осталось”, но здесь употреблено множественное “остались”. Журналисты акцентируют широту явления (выключение электроэнергии затронуло многочисленных людей), поэтому используют сказуемое “остались”.

В следующем примере: “Сотни людей пришли проститься с рэпером Пашей Техником (Павлом Ивлевым)” [11]. Субъект “сотни людей” обычно требует сказуемого “пришло” по форме, однако в тексте поставлено “пришли”. Множественная форма подчеркивает сам факт массовости.

В заголовке “Даракчи” “Несколько десятков человек доставили в полицию после конфликта у офиса Wildberries” [9], сказуемое “доставили” стоит во множественном числе при “несколько десятков человек”. Формально правильно было бы “доставлено”, но здесь множественная форма отражает, что в полицию доставляли именно людей, действовали люди (полицейские) как агент множественного числа.

Пример “Несколько человек задержаны рядом с “Матросской тишиной” [8] также демонстрирует смысловое согласование. Заголовок использует множественное “задержаны” при подлежащем “несколько человек”. Это подчеркивает, что задержали конкретных нескольких людей.

“В Тбилиси тысячи человек вышли на акцию протеста” [3]. Несмотря на то, что числительное “тысячи” по правилам требует сказуемого в ед. ч. (“вышло”), журналисты пишут “вышли”, согласуя по смыслу (вышел каждый из тысяч). Подчеркивается масштаб и агентность протестующих.

“Тысячи жителей Майорки потребовали прекращения массового туризма” [5]. Здесь “тысячи жителей” употреблено со сказуемым “потребовали” во множественном числе. Это типичный случай: подчеркивается, что многочисленные жители (кто именно – единицы не названы) совместно высказывают требование. Формально можно было бы написать “потребовало” (ед. ч.), но публицистика выбирают мн. ч.

Все приведенные примеры показывают устойчивое предпочтение множественного числа сказуемого при указании на группу людей в количественной форме. Это именно смысловое согласование: значение “множество людей” выталкивает множественное сказуемое. Такой выбор явно подчеркивает каждого участника (несколько человек *остались*, десятки тысяч *остались*, сотни *пришли*, тысячи *вышли* и т.д.), и соответствует разговорной интенции автора.

Следующий тип – собирательные и обобщенные существа (большинство, часть, многие). Второй тип примеров – случаи, когда подлежащее выражено словами “большинство”, “меньшинство”, “многие” и т.п., которые грамматически относятся к единственному числу, но по смыслу подразумевают группу людей. Школьная грамматика предписывает согласовывать сказуемое в ед. ч. (“большинство российских ученых выступило ...”), однако публицистика часто допускают множественное согласование, подчёркивая значимость каждого участника.

В заголовке Голос Узбекистана читаем: “Большинство россиян не смогли назвать человека – символ нынешней России” [2]. По строгой норме правильно “Большинство россиян не смогло назвать...”, но здесь сказуемое употреблено во множественном числе “смогли”. То есть журналисты обращают внимание на сам факт, что “люди (они) не смогли” – подразумевается множественность респондентов.

Аналогично: “Большинство россиян не могут отличить дипфейки от реальных фотографий” [1].

Обычная модель: “большинство не может отличить”, но здесь “не могут” (мн. ч.). Использована именно та же тенденция – подчеркивается, что множество людей (респондентов) в целом не различают дипфейки.

Здесь смысловое согласование наглядно совпадает с интуицией говорящего: “большинство (– это люди, которые) не могут”. Таким образом, тенденция к смысловому согласованию касается и конструкций с собирательными словами. Важно отметить, что современные справочники уже не настаивают на безусловной ошибочности таких вариантов: хотя грамматики предпочитают форму ед. ч., нарушение нормы уже не считается грубой ошибкой. М.И. Сидорова подчеркивает, что “изучаемые слова имеют тенденцию к смысловому согласованию... несмотря на то, что такое согласование считается ненормативным” [10, с. 75]. Иными словами, тенденция быстро превращается в норму живой речи, по крайней мере в контексте публицистики.

Обсуждение

Рассмотренные фрагменты показывают, что в практике современных газет одна из тенденций русского синтаксиса – переход от строгого грамматического к смысловому согласованию. Во введении отмечалось, что эта тема уже обсуждалась учеными и о ней есть упоминания даже в школьных пособиях. Полученный материал из публицистики показывает:

Числительные и количественные выражения, при сочетаниях “несколько + сущ. в род.п.”, “десятки/сотни/тысячи + сущ. в род.п.” сказуемое часто ставится во мн. ч. (“несколько человек пострадали”, “десятки тысяч человек остались”, “сотни людей пришли” и т.д.), хотя норма рекомендует ед. ч. (соответственно “пострадало”, “осталось”, “пришло”). Множественное согласование позволяет подчеркнуть множественность участников.

Собирательные конструкции условно обобщенные подлежащие типа “большинство людей”, “часть граждан”, “многие участники” также нередко согласуются по смыслу: “большинство россиян не смогли (смогло) назвать”, “большинство россиян не могут (не может) отличить”, “многие граждане заявили (заявило)”. Публицистика придает значение совокупности и используют множественное “смогли, могут”.

Из исследованных примеров видно, что смысловое согласование повсеместно применяется в новостной речи и уже не воспринимается как исключительно разговорный или грубый вариант. Как отмечает Н.Г. Матвеева, “количество фактов смыслового согласования сказуемого с количественно-именным подлежащим растет и является заметной тенденцией современного языка” [6, с. 105]. Современные носители, особенно молодое поколение (судя по опыту полевых исследований), обычно не делают стилистических оговорок, просто употребляя более понятные варианты (множественное число) при подлежащих, обозначающих несколько человек.

Заключение

Подводя итог, подчеркнем основные выводы. В статье проанализированы примеры из публицистики, иллюстрирующие правило смыслового согласования как “тенденцию” современного синтаксиса. Выяснилось, что данный феномен особенно заметен при количественно-именных подлежащих

(“несколько человек”, “десятки тысяч”, “тысячи жителей”) и собирательных словах (“большинство россиян” и т.п.). В этих случаях журналисты широко употребляют множественное число сказуемого (например, “пострадали”, “остались”, “пришли”, “смогли назвать”, “не могут отличить”), тогда как грамматическая норма традиционно предписывает единственное число. Такое согласование отражает смысл “нескольких людей” или “большого числа людей” и подчёркивает множественность субъектов.

Таким образом, согласование “по смыслу” перестаёт быть лишь разговорной особенностью: оно становится частью активной языковой практики, а примеры из публицистики показывают, что писатели и репортеры считают их естественными. Акцент на этом процессе позволяет сделать вывод: *в современном русском языке смысловое согласование в подобных конструкциях утрачивает отметку ошибки и эволюционирует в устойчивую тенденцию.*

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Большинство россиян не могут отличить дипфейки от реальных фотографий // Голос Узбекистана. – 2025. – 14 мая. – С. 3.
2. Большинство россиян не смогли назвать человека – символ нынешней России // Голос Узбекистана. – 2025. – 22 апреля. – С. 2.
3. В Тбилиси тысячи человек вышли на акцию протеста // Правда Востока. – 2025. – 10 мая. – С. 1.
4. Десятки тысяч человек остались без света в Красноярском крае // Правда Востока. – 2025. – 19 апреля. – С. 4.
5. Тысячи жителей Майорки потребовали прекращения массового туризма // Правда Востока. – 2025. – 5 июня. – С. 5.
6. Матвеева Н. Г. Распространение смыслового согласования сказуемого с подлежащим, выраженным количественно-именным сочетанием // Актуальные проблемы довузовской подготовки: материалы практической конференции. — Минск: БГМУ, 2023. — С. 99–110.
7. Несколько человек пострадали после столкновения автобуса со столбом в Башкирии // Правда Востока. – 2025. – 12 мая. – С. 1.
8. Несколько человек задержаны рядом с “Матросской тишиной” // Правда Востока. – 2025. – 25 марта. – С. 3.
9. Несколько десятков человек доставили в полицию после конфликта у офиса Wildberries // Даракчи. – 2025. – 17 апреля. – С. 6.
10. Сидорова М. И. Звезда и легенда как слова общего рода: корпусный анализ вариативного согласования // Русский язык в научном освещении. — 2019. — № 2 (38). — С. 57–78.
11. Сотни людей пришли проститься с рэпером Пашей Техником (Павлом Ивлеевым) // Даракчи. – 2025. – 30 марта. – С. 2.

Садокат ПИРИМКУЛОВА,
*преподаватель кафедры немецкой филологии,
 Сам ГИИЯ*

ПРОБЛЕМЫ ПРИ ВЫБОРЕ ИГР И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ: ПОДХОДЫ В ПРЕПОДАВАНИИ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Аннотация: игры являются неотъемлемой частью современных образовательных методик, предоставляя преподавателям эффективные и увлекательные способы обучения. Использование игр в преподавании иностранного языка, включая немецкий, помогает создать позитивную атмосферу на занятиях, способствует лучшему усвоению материала и развитию практических навыков. Однако процесс выбора правильных игр для обучения не всегда является простым. Проблемы, возникающие при этом, могут стать препятствием для успешного внедрения игрового метода в образовательный процесс. Важно учитывать разнообразие типов игр, особенности учебной группы, цели и задачи урока, а также другие факторы, чтобы игры действительно приносили пользу и помогали достичь желаемых результатов. Цель данной статьи – рассмотреть основные проблемы при выборе игр для преподавания немецкого языка, а также предложить пути их решения. Мы проанализируем различные аспекты выбора игр, включая подбор игры в зависимости от уровня знаний студентов, их возраста, а также от специфики обучения, и представим рекомендации для преодоления возникающих проблем.

Ключевые слова: игры в обучении, немецкий язык, методика преподавания, выбор игр, проблемы в обучении, игровые методики, эффективность игр.

Annotatsiya: o'yinlar zamonaviy ta'lim usullarining ajralmas qismi bo'lib, o'qituvchilarga o'qitishning samarali va qiziqarli usullarini taqdim etadi. Chet tilini, shu jumladan nemis tilini o'rgatishda o'yinlardan foydalanish sinfda ijobiy muhit yaratishga yordam beradi, materialni yaxshiroq o'zlashtirish va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Biroq, o'qitish uchun to'g'ri o'yinlarni tanlash jarayoni har doim ham oddiy emas. Bunday holda yuzaga keladigan muammolar o'yin usulini ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli amalga oshirishga to'sqinlik qilishi mumkin. O'yin turlarining xilma-xilligini, o'quv guruhining xususiyatlarini, darsning maqsad va vazifalarini, shuningdek, boshqa omillarni hisobga olish muhim, bu o'yinlarning haqiqatan ham foydali bo'lishi va kerakli natijalarga erishishga yordam beradi. Ushbu maqolaning maqsadi nemis tilini o'rgatish uchun o'yinlarni tanlashda asosiy muammolarni ko'rib chiqish va ularni hal qilish yo'llarini taklif qilishdir. Biz o'yinlarni tanlashning turli jihatlarini, jumladan, o'quvchilarning bilim darajasi, ularning yoshi, shuningdek, o'rganishning o'ziga xos xususiyatlariga qarab o'yin tanlashni tahlil qilamiz va yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar beramiz.

Kalit so'zlar: o'rganishdagi o'yinlar, nemis tili, o'qitish usullari, o'yinlarni tanlash, o'rganishdagi muammolar, o'yin usullari, o'yinlarning samaradorligi.

Annotation: games are an integral part of modern educational methods, providing teachers with effective and exciting ways to teach. Using games in teaching a foreign language, including German, helps to create a positive atmosphere in the classroom, promotes better assimilation of the material and the development of practical skills. However, the process of choosing the right games for teaching is not always simple. The problems that arise in this case can become an obstacle to the successful implementation of the game method in the educational process. It is important to take into account the variety of game types, the characteristics of the study group, the goals and objectives of the lesson, as well as other factors, so that the games are truly useful and help achieve the desired results. The purpose of this article is to consider the main problems in choosing games for teaching German, and to suggest ways to solve them. We will analyze various aspects of choosing games, including choosing a game depending on the level of knowledge of students, their age, as well as the specifics of learning, and provide recommendations for overcoming the problems that arise.

Key words: games in learning, German language, teaching methods, choice of games, problems in learning, game methods, effectiveness of games.

Одной из основных проблем при использовании игр в обучении является несоответствие сложности игры уровню знаний студентов. Игра, кото-

рая слишком сложна или слишком проста, может привести к снижению мотивации учащихся и, как следствие, к снижению эффективности обучения.

Наиболее ярко эта проблема проявляется в обучении немецкому языку, поскольку ученики могут обладать разным уровнем знаний языка, а также различаться по восприятию культурных и языковых аспектов.

Проблема: игра, предназначенная для более продвинутых учащихся, может быть слишком сложной для новичков, что приведет к растерянности и демотивации. С другой стороны, простая игра для начинающих может стать скучной и неинтересной для более опытных студентов.

Решение: для эффективного выбора игр важно учитывать не только языковой уровень студентов, но и их мотивацию, интересы и особенности восприятия материала. Преподаватели могут адаптировать игры, предлагая разные уровни сложности или изменяя правила игры в зависимости от конкретных групп студентов. Например, для начинающих можно использовать игры, направленные на запоминание лексики и базовых грамматических конструкций, а для продвинутых – более сложные игры, включающие обсуждения, ролевые игры и анализ сложных текстов.

Невозможность адаптации игры под образовательные цели: каждая игра имеет свои цели, и важно, чтобы она соответствовала образовательным задачам конкретного урока. Например, игра, которая развивает общие коммуникативные навыки, может быть неэффективной, если основной целью урока является изучение грамматики или лексики. Важно, чтобы игра соответствовала образовательным целям и могла быть использована как средство достижения результатов.

Проблема: многие преподаватели сталкиваются с ситуацией, когда выбранная игра не помогает решить конкретные учебные задачи. Например, игра может быть развлекательной, но не способствовать улучшению навыков, необходимых для дальнейшего изучения языка.

Решение: при выборе игр следует заранее определить цели урока и соответствующие задачи, такие как развитие навыков говорения, понимания на слух, чтения или письма. Преподаватели могут выбирать игры, которые целенаправленно тренируют нужные навыки, и в случае необходимости адаптировать их под свои цели. Например, для урока по грамматике можно использовать игры с заданиями на использование определенных грамматических конструкций, а для работы с лексикой – игры на запоминание слов и выражений.

Одной из распространенных проблем при использовании игр в обучении является низкая мо-

тивация студентов. Это может происходить по разным причинам: от банальной усталости до недостаточного интереса к выбранной игре. Если игра не вызывает у студентов интереса или не способствует вовлечению в процесс обучения, ее эффективность снижается.

Проблема: в случае, если игра не соответствует интересам или потребностям студентов, она может вызвать апатию, разочарование и отсутствие желания участвовать в уроке. Это особенно актуально для студентов среднего возраста, которым могут не быть интересны игровые формы, ориентированные на детей. **Решение:** преподаватели должны учитывать возрастные особенности и интересы студентов. Важно выбирать игры, которые соответствуют интересам учащихся и делают процесс обучения увлекательным. Например, для старших студентов можно предложить игры, которые связаны с реальными ситуациями общения, такими как ролевые игры или игры, отражающие культурные аспекты Германии. Внедрение игр в уроки может потребовать дополнительных временных затрат, что также может стать проблемой. В условиях ограниченного времени на занятиях преподаватели могут испытывать трудности с интеграцией игр, так как подготовка и проведение игры требуют времени на объяснение правил, организацию процесса и обсуждение результатов.

Проблема: из-за ограниченности времени игры могут быть недооценены или выбраны неэффективно, что приводит к снижению их пользы в образовательном процессе.

Решение: важно оптимизировать время, отведенное на игры. Это можно сделать, выбирая более компактные и быстрые игры, которые могут быть интегрированы в основной урок. Также преподаватели могут использовать “микроигры”, которые занимают от 5 до 10 минут, но при этом обеспечивают нужную практику. Важно уметь четко формулировать цели игры и придерживаться установленного времени.

Неэффективное руководство игрой или недостаточная подготовка преподавателя могут привести к проблемам в процессе игры. Если преподаватель не умеет организовать игровую деятельность, она может превратиться в хаос, в котором студенты теряют интерес и не получают пользы от учебного процесса. **Проблема:** ошибки в организации игры, отсутствие четких инструкций, некорректное распределение ролей или недостаточная вовлеченность преподавателя могут привести к тому, что игра не выполнит свою функцию обучения.

Решение: преподаватель должен тщательно подготовиться к игре, продумать сценарий и правила, а также быть готовым корректировать процесс игры в случае необходимости. Важно предоставить учащимся четкие инструкции и обеспечить обратную связь по ходу игры. Ожидаемый результат от игры должен быть понятен как преподавателю, так и студентам.

В "Lernspiele für den Deutschunterricht: Praktische Tipps und Ideen" Фукс и Хоэнштайн также подчеркивают важность обучающих игр на уроках немецкого языка и что обучающие игры не только повышают мотивацию учащихся, но и способствуют обучению благодаря интерактивности и увлекательности. Разнообразие игр выступают за широкий выбор игр, которые отвечают различным целям и стилям обучения. Важно выбирать игры, которые способствуют развитию как когнитивных, так и социальных навыков. Выбор игр должен быть адаптирован к языковому уровню учащихся. Игры должны быть одновременно сложными и достижимыми, чтобы избежать разочарования. Обучающие игры не должны использоваться изолированно, они должны быть интегрированы в общую учебную программу, чтобы поддерживать и дополнять процесс обучения.[2] Распространенной проблемой является время, необходимое для проведения игр. Бывает трудно активно вовлечь всех учеников. Часто существует опасность, что игровой аспект выходит на первый план, а цели обучения упускаются из виду. Рекомендуются выбирать игры специально и разрабатывать их таким образом, чтобы их можно было интегрировать в обычные уроки, поощряющие командную работу и обеспечивающие каждому ученику определенную роль и четкие цели обучения и учитывать их в процессе игры.

Усилия, затрачиваемые на подготовку игр, могут оказаться непосильными. Поэтому нужно выбирать простые игры или творчески адаптировать существующие материалы. **В пути решения проблем при выборе игр и в адаптации игр под уро-**

вень студентов преподаватели должны понимать уровень знаний своих студентов и выбирать игры, которые соответствуют их возможностям. Использование дифференцированных методов обучения, когда одна игра имеет несколько уровней сложности, может быть полезным в этом контексте. Каждая игра должна быть связана с конкретной целью урока. Преподаватели должны заранее планировать, какие навыки они хотят развить в ходе игры, и выбирать игры, которые эффективно способствуют достижению этих целей.

Игры должны быть интересными и увлекательными для студентов. Преподаватели могут проводить опросы среди студентов, чтобы узнать их предпочтения, или выбирать темы, которые актуальны и близки группе. Важно также помнить, что разнообразие типов игр (карточные, настольные, ролевые и другие) поможет избежать однообразия. Преподаватели могут использовать быстрые и простые игры, которые легко вписываются в структуру урока. Подготовка к таким играм должна быть минимальной, а правила – простыми и понятными. Преподаватель должен быть готов к проведению игры, знать правила и уметь грамотно организовать игровую деятельность, поддерживать интерес студентов и обеспечивать их вовлеченность в процесс. Выбор игр для преподавания немецкого языка может быть непростой задачей, но с правильным подходом он становится мощным инструментом для повышения эффективности обучения.

Проблемы, такие как несоответствие уровня студентов, недостаток мотивации, ограниченное время на уроках и другие, могут быть решены через адаптацию игры под нужды учебного процесса. Важно помнить, что игры должны быть не только увлекательными, но и образовательными, соответствующими целям и задачам урока. С учетом всех факторов игры могут стать неотъемлемой частью успешного и эффективного преподавания немецкого языка.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Böhm, A. (2017). Lernen mit Spielen: Didaktische Konzepte für den Deutschunterricht. Ernst Klett Verlag.
2. Fuchs, C. Hohenstein, J. (2018). Lernspiele für den Deutschunterricht: Praktische Tipps und Ideen. Klett Sprachen.
3. Müller, A. (2014). Spiele im Deutschunterricht: Kreative Ideen für den Unterricht. Cornelsen Verlag.
4. Römer, U. (2015). Sprachspiele im Unterricht: Wie man Sprache spielerisch vermittelt. Verlag für Sozialwissenschaften.

Марат ГАЛИУЛОВ,
 преподаватель кафедры немецкой филологии,
 Сам ГИИЯ

КОГНИТИВНАЯ И АФФЕКТИВНАЯ АКТИВИЗАЦИЯ ЧЕРЕЗ ДРАМАПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ПРИ ОБУЧЕНИИ УПРАВЛЕНИЮ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В КОНТЕКСТЕ ПРЕПОДАВАНИЯ НЕМЕЦКОГО КАК ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация: применение метод драматургии на уроках немецкого языка представляет собой инновационный подход к обучению и закреплению прилагательных с предлогами (Rektion der Adjektive) среди студентов филологических вузов. Данная статья раскрывает теоретические основы использования театральных методов, подчеркивая их роль в повышении мотивации, улучшении коммуникативных навыков и создании аутентичной языковой среды на уроке иностранного языка. Особое внимание уделяется ролевым играм как инструменту для интерактивного изучения сложных грамматических конструкций, таких как прилагательные с предлогами, управление глаголов и другие. В статье представлены примеры сценариев постановок, разработанных для индивидуальной, парной и групповой работы, которые способствуют закреплению материала через социальное взаимодействие и творчество. Анализируется потенциал театра в развитии языковых, культурных и метакогнитивных компетенций студентов. Статья предлагает практические рекомендации для преподавателей немецкого как иностранного и открывает перспективы для дальнейших исследований в области драматической педагогики в сфере лингвистики и обучения языкам.

Ключевые слова: драматургия, театр, немецкий язык, прилагательные с предлогами, ролевые игры, обучение языку, коммуникативная компетенция, театральная педагогика, социальное взаимодействие, социальные формы работы на уроке.

Annotatsiya: nemis tili darslarida dramaturgiya usulidan foydalanish filologiya oliy o'quv yurtlari talabalari o'rtasida olmoshli qo'shimchalarni (Rektion der Adjektive) o'rgatish va mustahkamlashda innovatsion yondashuv hisoblanadi. Ushbu maqolada teatr usullaridan foydalanishning nazariy asoslari ochib berilgan, ularning motivatsiyani oshirish, muloqot qobiliyatlarini yaxshilash va chet tili darsida haqiqiy til muhitini yaratishdagi roli ta'kidlangan. Murakkab grammatik konstruksiyalarni interfaol o'rganish vositasi sifatida rolli o'yinlarga alohida e'tibor beriladi, masalan, old qo'shimchali sifatlar, fe'l nazorati va boshqalar. Maqolada individual, juftlik va guruh ishlari uchun ishlab chiqilgan ishlab chiqarish ssenariylari misollari keltirilgan, ular ijtimoiy o'zaro ta'sir va ijodkorlik orqali materialni mustahkamlashga yordam beradi. Talabalarning lingvistik, madaniy va metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishda teatrning imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqolada nemis tilini chet tili sifatida o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar berilgan va dramatik pedagogika sohasida tilshunoslik va til o'qitish sohasidagi keyingi tadqiqotlar uchun istiqbollar ochiladi.

Kalit so'zlar: drama, teatr, nemis tili, old qo'shimchali sifatlar, rolli o'yinlar, til o'rgatish, kommunikativ kompetensiya, teatr pedagogikasi, ijtimoiy o'zaro ta'sir, sinfdagi ijtimoiy ish shakllari.

Annotation: the use of drama method in German language lessons is an innovative approach to teaching and consolidating adjectives with prepositions (Rektion der Adjektive) among students of philological universities. This article reveals the theoretical basis for the use of theatre methods, emphasising their role in increasing motivation, improving communicative skills and creating an authentic language environment in the foreign language classroom. Special attention is paid to role-playing games as a tool for interactive learning of complex grammatical constructions such as adjectives with prepositions, verb management and others. The article presents examples of scripts of productions developed for individual, pair and group work, which contribute to the consolidation of the material through social interaction and creativity. The potential of theatre in developing students' linguistic, cultural and metacognitive competences is analysed. The article offers practical recommendations for teachers of German as a foreign language and opens perspectives for further research on drama pedagogy in the field of linguistics and language teaching.

Key words: drama, theatre, German language, adjectives with prepositions, role-playing, language learning, communicative competence, theatre pedagogy, social interaction, social forms of work in the classroom.

Изучение немецкого языка как иностранного в филологических вузах и факультетах представляет собой сложный процесс, требующий не только глубокого понимания грамматических структур, но и способности применять их в реальных коммуникативных ситуациях. Одной из наиболее сложных тем в немецком языке является использование прилагательных с предлогами такими как *zufrieden mit*, *neugierig auf*, *ängstlich vor* и т. п. которые требуют точного выбора предлога в зависимости от контекста и значения прилагательного. Традиционные методы преподавания, такие как заучивание списков и выполнение грамматических упражнений, часто оказываются недостаточно эффективными, поскольку они направлены на заучивание материала и не обеспечивают контекстного применения знаний, а также они не способствуют развитию коммуникативной компетенции, что на сегодняшний день ставится во главу стола при обучении иностранного языка. В этом контексте драматургия и театральные методы предлагают уникальный подход к обучению, позволяя учащимся погружаться в языковую среду через интерактивные и творческие формы работы.

Театр как педагогический инструмент имеет долгую историю, уходящую корнями в идеи Станиславского о роли игры в обучении и зоне ближайшего развития. Театральные методы позволяют моделировать реальные коммуникативные ситуации, в которых студенты могут применять языковые конструкции в естественном контексте, что в свою очередь будет способствовать более лучшему заучиванию тех или иных конструкций и комбинаций прилагательное и предлог. Ролевые игры, как одна из ключевых форм театральной педагогики, способствуют развитию не только языковых, но и социальных, а также культурных компетенций. Студенты, участвуя в ролевых играх, не только запоминают грамматические правила, но и учатся использовать язык спонтанно, развивая уверенность при общении и мотивацию, которая проявляется в преодолении страха перед выступлением либо перед коммуникацией.

Применение перформативных методов особенно актуально для студентов филологических вузов, где акцент делается не только на лингвистическую точность, но и на способность анализировать язык в культурном и социальном контексте. Драматизация позволяет интегрировать эти аспекты, делая обучение более глубоким и значимым.

Ролевые игры в качестве социальной формы работы на уроке

Ролевые игры являются одной из наиболее эффективных форм театральной педагогики, позволяющей студентам активно участвовать в учебном процессе и применять языковые конструкции в контексте. В отличие от традиционных упражнений, ролевые игры создают динамичную и мотивирующую среду, где студенты могут экспериментировать с языком, развивать коммуникативные навыки и преодолевать языковой барьер. В контексте изучения прилагательных с предлогами ролевые игры особенно ценны, так как они позволяют студентам использовать сложные грамматические конструкции в естественных диалогах, что способствует их закреплению и пониманию.

Ниже будут представлены социальные формы работы, применимые в обучение темы Управление прилагательных:

Индивидуальная работа

Индивидуальная работа предполагает, что студент самостоятельно создает монолог или мини-сценарий, используя целевые языковые конструкции. Например, студент может подготовить рассказ о своем воображаемом путешествии, используя прилагательные с предлогами, такие как *neugierig auf* или *zufrieden mit*. Либо подготовить стендап выступление, где учащийся переработает какое-либо произведение из учебной программы в комедийной форме. Этот формат подходит для студентов с разным уровнем подготовки, так как позволяет работать в собственном темпе и сосредотачиваться на индивидуальных трудностях. Пример задания: студент описывает свои эмоции по поводу предстоящего события (*Ich bin neugierig auf die neue Ausstellung, aber ängstlich vor der Menschenmenge*). Такая деятельность развивает навыки самовыражения и помогает интегрировать грамматические конструкции в связный текст.

Проблема: Страх перед сценой, страх быть высмеянным, забыть слова. Решение: рассказывать с места, выступать со карточками. Поддержка преподавателя на каждом этапе работы. Роль преподавателя – это наставник, друг и соучастник.

Парная работа

Парная работа включает взаимодействие двух студентов, которые разыгрывают диалог, моделирующий реальную ситуацию. Этот формат особенно эффективен для прорабатывания прилагательных с предлогами, так как требует активного слушания и реагирования. Например, студенты могут разыграть сцену, где один из них – турист, а другой – гид, обсуждающий достопримечательно-

сти города (Sind Sie zufrieden mit dem Programm? – Ja, ich bin sehr zufrieden mit der Tour). Парная работа способствует развитию навыков диалогической речи и спонтанного использования языка. Проблема: непонимание темы, страх говорения, невнятное произношение.

Решение: дать подробное описание задания, начать с простых фраз, отработать дикцию посредством упражнений.

Групповая работа

Групповая работа предполагает участие нескольких студентов в создании и разыгрывании сценария, что развивает навыки сотрудничества и творчества. Групповые ролевые игры идеально подходят для сложных сценариев, где требуется использование множества прилагательных с предложениями. Например, группа может разыграть сцену подготовки работы над презентацией, где обсуждаются планы на будущее, и каждый участник должен использовать определенные конструкции (Ich bin verantwortlich für die Planung; Wir sind stolz auf unsere Uni). Этот формат способствует развитию не только языковых, но и социальных навыков, таких как умение работать в команде и учитывать мнения других.

Проблема: нежелание работать в группе (психологический либо социальный фактор), не успевают за общим темпом в группе.

Решение: определить причину проблемы через диалог с учеником, создание доверительных отношений. Подобрать задачу по силам и знаниям.

Применение драматургии и театральных методов на уроках немецкого языка открывает новые горизонты для обучения прилагательным с

предложениями и не только. Ролевые игры, организованные в индивидуальном, парном и групповом форматах, позволяют студентам филологических вузов не только усваивать сложные грамматические конструкции, но и развивать коммуникативные, культурные и социальные компетенции, что является краеугольным камнем в обучении иностранным языкам. Театр создает аутентичную языковую среду, где студенты могут экспериментировать с языком, преодолевать языковой барьер и повышать мотивацию к обучению.

В отличие от традиционных методов, театральные подходы делают процесс изучения языка увлекательным и эмоционально насыщенным, что способствует лучшему запоминанию материала и закреплению его на эмоциональном уровне.

В перспективе театральные методы могут быть интегрированы в учебные программы филологических вузов как стандартная практика, чего на сегодняшний день нет в Узбекистане. Данная статья еще раз подтверждает, что внедрение драматургии в обучение иностранным языкам является необходимостью для внедрения в curriculum следующих лет. Для этого необходимо разработать методические рекомендации и провести исследования, оценивающие долгосрочную эффективность таких подходов. Преподавателям рекомендуется начинать с простых сценариев, постепенно усложняя задания и включая элементы межкультурной коммуникации. Таким образом, драматургия становится не только инструментом обучения, но и способом формирования у студентов целостного понимания языка и культуры и что самое важное преодоление страха коммуникации.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

- 1.Белянко Е.А. Использование приема драматизации при обучении иностранному языку / Е.А. Белянко. – Москва: Иностранные языки в школе, 2010. – 234 с.
- 2.Станиславский К. С., Работа актёра над собой. Работа актёра над ролью, Собр. соч., т. 2-4, М., 1954–1957;
- 3.Hille, Katrin et al. (2010): Szenisches Lernen im Fremdsprachenunterricht– die Evaluation eines Schulversuchs. In: Diskurs Kindheits- und Jugendforschung 3, 337–350.
4. Mettenberger, Wolfgang (2009): „Lasst mich den Löwen auch spielen!“ Regie und Spielleitung im Amateur- und Schultheater. Weinheim: Deutscher Theaterverlag.
- 5.Storch, Günther (1999): Deutsch als Fremdsprache – Eine Didaktik. Theoretische Grundlagen und praktische Unterrichtsgestaltung. München: W. Fink.

Сабина ЮЛДАШЕВА,
Кокандский государственный университет

РЕЧЕВОЙ ЖАНР “ПОЗДРАВЛЕНИЕ” В РУССКОЙ, АМЕРИКАНСКОЙ И КОРЕЙСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ

Аннотация: в данной статье рассмотрены “поздравления” как явления народной культуры.

Ключевые слова: культура, речевой этикет, речевые жанры, просторечия, наречия, говоры, “поздравления”.

Annotation: this article examines “congratulations” as a phenomenon of folk culture.

Key words: culture, speech etiquette, speech genres, colloquialisms, adverbs, dialects, “congratulations”.

Annotatsiya: ushbu maqolada “tabriklash” xalq madaniyatining hodisasi sifatida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: madaniyat, nutq odobi, nutq janrlari, so‘zlashuv so‘zlari, qo‘shimchalar, shevalar, “tabriklar”.

Речевое поведение людей в рамках различных речевых жанров все еще остается мало изученным вопросом. Безусловно, культура обуславливает особенности взаимодействия людей [1]. Речевые жанры – это эффективные механизмы объяснения и использования языка при рассмотрении той или иной ситуации, а также механизмы порождения и интерпретации речи.

Существуют различные классификации речевых жанров. А.Д. Степанов в свою очередь делит речевые жанры на директивные (жанры, главной функций которых является убеждение) и экспрессивные (жанры, которые выражают личные эмоции говорящего и представляют его чувства к себе и к другим) [2]. По М.М. Бахтину жанры делятся первичные (простые) – жанры, которые возникли

в условиях речевого общения (беседа, спор или ссора) и вторичные (сложные) – жанры, которые вмещают в себя и перерабатывают различные первичные жанры, возникшие в условиях более сложного и относительно высокоразвитого и организованного культурного общения, преимущественно письменного (романы, драмы, научные исследования всякого рода, большие публицистические жанры) [3]. Т. В. Тарасенко выделяет следующие виды речевых жанров: поздравления, просьбы, знакомства, приветствия, благодарности, считая их фиксированными языковыми реакциями на стандартные этикетные ситуации в условиях социального общения и разделяет этикетные жанры по следующим характеристикам, приведенных в таблице 1.

Таблица 1 Характеристика этикетных жанров

Вид этикетного жанра	Форма употребления	Пример
Этикетные жанры события	Приветствие, прощание, название, объявление	<i>Я очень рада вас видеть! До скорой встречи!</i>
Этикетные жанры-реакции на события с футуральной перспективой	Предложение, просьба, требование, совет	<i>Не могли бы вы мне подсказать сколько сейчас времени?</i>
Этикетные жанры-реакции на событие с перфектной перспективой	Благодарность, поздравление, соболезнование, извинение	<i>Спасибо вам большое за такой теплый прием! Извините за опоздание!</i>

Исходя из данной таблицы, мы видим, что этикетные жанры подразделяются на жанры события, жанры-реакции на события с футуральной перспективой и жанры-реакции на события с перфек-

тной перспективой и способы их употребления в зависимости от того или иного этикетного жанра [4]. Т. В. Анисимова и Е. Г. Гимпельсон дают следующую структуру жанру поздравления: основная

часть, выраженная за счет комплиментов и индивидуальные пожелания [5]. В.В. Кашпур разделяет жанр поздравления на следующие части: обращение, поздравление, пожелание, комплимент и благодарность [6]. Н. В. Немчинова считает, что поздравление должно включать в себя следующие компоненты: обращение к адресату, основную часть, далее пожелания и в конце ставится подпись [7].

Иронические поздравления, они уместны тогда, когда адресант дружелюбно, но не всегда искрен-

но относится к адресату, в этом случае адресат может оценить ситуацию как положительно, если обладает таким же чувством юмора, так и отрицательно, поскольку юмор адресанта может быть неуместен или даже обидеть [8].

Как и любой речевой жанр, поздравления зависят от языковой картины мира говорящего, от того, представителем какой лингвокультуры он является. Рассмотрим, значение слова “поздравление” токовых словарях русского, английского и корейского языков.

Таблица 2 Значение “поздравления” в различных словарях

Словарь	Определение	Повод	Пример
С.И. Ожегов Н.Ю. Шведова	Приветствие по случаю чего-либо радостного, приятного	День рождения, юбилей, годовщина свадьбы и тд.	Поздравляем с Днем рождения! Желаем счастья, радости и семейного благополучия!
Pocket Oxford Dictionary	Express pleasure at the happiness, good fortune, or excellence of (a person) (Выразить удовольствие по поводу счастья, удачи или превосходных качеств некоего лица)	New purchase, to achieve something, beautiful appearance and so on. (Новая покупка, достижение в чем-то, красивая внешность и тд.)	Congratulations on your purchase of a luxury car! (Поздравляю вас с приобретением такой шикарной машины!) You are so beautiful, that I was unable to tear his eyes away from you! (Вы настолько красивы, что я не в силах оторвать от вас свой взгляд!)
Longman	To tell someone that you are happy because they have achieved something or because something nice has happened to them. (Сказать кому-либо о своем счастье в связи с тем, что этот человек достиг чего-то или потому что в его жизни случилось нечто приятное)	Getting a new job, goal, winning the lottery and so on. (Получение новой работы, достижение цели, выигрыш в лотерею и т д.)	Hooray! I got promoted! (Ура! Меня повысили!) My sister gave birth to twins! (У моей сестры родилась двойня!)
Большой корейско-русский словарь Л.Б. Никольский, Цой Ден Ху	자신의 감정을 표시 하고 있기 때문에 행복의 또는 집에서 아주 좋은 무엇인가와 관련하여 발생하는 적절한 또는 다른 사람을 말한다 (Проявить свои эмоции и сказать соответствующую речь по причине счастья или произошедшим в связи с чем-то очень хорошим у себя, либо у другого человека)	아이의 생일, 백일, 환갑, 추석, 설날, 업적 (День рождения ребенка, 100 дней ребенку, 60-летие, праздник урожая, Новый год, достижения и тд)	생일 축하합니다! (Поздравляем с Днем рождения!) 행복한 생일날 되세요! (Всего наилучшего!) 졸업을 축하합니다! (Поздравляем с окончанием университета!)

Таким образом, исходя из значения слова “поздравление”, в русском языке оно толкуется как приветствие по случаю чего-то очень хорошего и радостного, в английском как выражение удовольствия по поводу счастья или удачи другого человека, в корейском же определение поздравления означает проявить эмоции и сказать целую речь в связи с чем-то очень хорошим как у себя, так и у других. Носители русского и английского языков похожи тем, что иногда произносят поздравление при встрече, так как оно может заменять и обычное приветствие, но только при условии, что в жизни другого человека есть повод для радости или случилось что-то приятное и хорошее [6]. В Америке, и в России реакция на поздравления выражается в благодарности, к примеру, – “Большое спасибо!” (Россия), “Thank you!” (Америка), а в Корее реакция на поздравления обстоит немного иначе, корейцы друг друга почти не благодарят, это вызвано тем, чтобы не смущать адресанта, который решил поздравить, т.к. у них не принято показывать свои эмоции на людях [9, с.62]. Отличие корейцев в том, что подарки, принесенные гостю, с целью поздравить с тем или иным праздником,

тихонько оставляют при входе и не показывают человеку, которому они предназначены, а русские и американцы спокойно могут подарить подарок имениннику или же просто обменяться подарками в какой-нибудь официальный праздник, но исключением подобного рода дарения подарка может являться только Новый год, в России подарки прячут под новогоднюю елку, а в Америке могут уловчиться и спрятать его в праздничный новогодний чулок или тоже под елку, при условии, что тот, кому адресован данный подарок этого не заметит.

В России поводом для поздравления могут служить такие даты, как юбилей, годовщина свадьбы, день рождения или же официальные праздники. В США поводом для поздравления служат их распространённые праздники (Рождество, Новый год, День благодарения, День Независимости, День Матери, Отца и др.) Основные корейские поздравления не слишком отличаются от американских, что связано с влиянием американской культуры на корейскую.

Таким образом, можно сделать вывод, что в России, Америке и Кореи поздравления различаются.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Овчинникова Е.С., Царева Н.А. Культура как основа анализа международных отношений. Вологодские чтения. 2001. № 17. С. 110-111.
2. Степанов, А.Д. Проблемы коммуникации у Чехова. М., 2005.
3. Бахтин, М.М. Проблема речевых жанров. М., 1996.
4. Тарасенко, Т.В. Этикетные жанры русской речи: благодарность, извинение, поздравление, соболезнование/ Т.В. Тарасенко // дис. канд. филол. наук: 10.02.01. - Красноярск, 1999.
5. Анисимова Т.В., Гимпельсон Е.Г. Современная деловая риторика, М.: Воронеж, 2004.
6. Кашпур В. В. Жанр “поздравление” в русском политическом дискурсе: к проблеме лингво-когнитивного моделирования // Вестник Томского государственного университета. – 2007.
7. Немчинова Н. В. Когнитивные и лингвокультурные особенности поздравления в массовой коммуникации // Мир науки, культуры и образования. 2008.

Фаррух САФАРОВ,
 Национальный университет Узбекистана
 им. Мирзо Улугбека г. Ташкент
 E-mail: safarov_f@nuu.uz

ИДИМАТИЧЕСКИЕ РАСШИРЕНИЯ ЗНАЧЕНИЙ В СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЁЗДАХ

Аннотация: в статье исследуются идиоматические расширения значений, возникающие внутри словообразовательных гнёзд современного русского языка. Опираясь на когнитивно-семантическую методику, автор извлекает дериваты из новейших словарей, медиакорпусов и интернет-текстов, выстраивает их мотивационные цепочки и фиксирует случаи семантической непрозрачности. Выявлено, что приставочные глаголы (*“забить на, ворочить, крутить”*), адъективы с символическими корнями (*“крылатое слово”*), а также существительные с культурными коннотациями (*“козёл отпущения”*) демонстрируют метафоризацию и переинтерпретацию базового значения, формируя внутри гнезда подгнёзда переносной семантики. Подтверждена гипотеза о том, что идиоматичность является структурным компонентом деривационной системы и отражает ментальные модели и культурные сценарии носителей. Корпус из более чем 200 гнёзд показывает репрезентативность выводов и открывает перспективы межъязыковых сопоставлений.

Ключевые слова: словообразовательное гнездо, идиоматичность, метафоризация, деривация, культурная коннотация, переносное значение.

Annotatsiya: maqolada zamonaviy rus tilining soʻz yasovchi uyalarida ichida paydo boʻladigan maʼnolarning idiomatik kengaytmalari koʻrib chiqiladi. Kognitiv-semantik metodologiyaga asoslanib, muallif eng yangi lugʻatlar, media-korporatsiyalar va Internet-matnlardan derivatlarni ajratib oladi, ularning motivatsion zanjirlarini quradi va semantik shaffoflik holatlarini qayd etadi. Prefiks feʼllari (*“gol urish, aylantirish, burish”*), ramziy ildizlarga ega boʻlgan adjektivlar (*“qanotli soʻz”*), shuningdek madaniy maʼnoga ega otlar (*“gunoh echkisi”*) metaforizatsiya va asosiy maʼnoning qayta talqin qilinishini namoyish etib, uyada majoziy semantikaning pastki qismini hosil qiladi. Idiomatiklik derivatsiya tizimining tarkibiy qismi ekanligi va tashuvchilarning aqliy modellari va madaniy ssenariylarini aks ettirishi haqidagi gipoteza tasdiqlandi. 200 dan ortiq uyadan iborat korpus xulosalarning vakilligini koʻrsatadi va tillararo taqqoslash istiqbollari ochadi.

Kalit soʻzlar: soʻzni shakllantirish uyasi, idiomatik, metaforizatsiya, derivatsiya, madaniy maʼno, majoziy maʼno.

Annotation: the article explores idiomatic extensions of meanings that arise within the word-formation nests of the modern Russian language. Based on the cognitive-semantic methodology, the author extracts derivatives from the latest dictionaries, media corporations and online texts, builds their motivational chains and records cases of semantic opacity. It has been revealed that prefixed verbs (*“to hammer, twist, twist”*), adjectives with symbolic roots (*“winged word”*), as well as nouns with cultural connotations (*“scapegoat”*) demonstrate metaphorization and reinterpretation of the basic meaning, forming sub-nests of figurative semantics inside the nest. The hypothesis that idiomaticity is a structural component of the derivation system and reflects the mental models and cultural scenarios of the speakers is confirmed. The case of more than 200 sockets shows the representativeness of the conclusions and opens up prospects for interlanguage comparisons.

Key words: word formation nest, idiomaticity, metaphorization, derivation, cultural connotation, figurative meaning.

Введение

В словообразовательных гнездах – т. е. объединениях однокоренных слов с единым корнем и общим семантическим компонентом [11] – часто возникают переносные, идиоматические значения, которые не выводятся напрямую из буквального смысла составляющих. Такие расширения семантики увеличивают выразительные возможности языка, но затрудняют анализ словообразования. Исследование идиоматических расширений в дериватологии (науке о словообразовании) остаётся актуальным, особенно применительно к современному русскому языку. В русскоязычной традиции теория “словообразовательных гнезд” развивалась лингвистами Тихоновым, Соболевой, Гинзбург и др., и на сегодняшний день известно, что в русском языке насчитывается более 12 600 таких гнезд (в словаре А. Н. Тихонова) и около 145 тыс. слов [11]. Ряд исследователей (“классические” работы 1970–1980-х гг.) отмечали, что семантические отношения внутри гнезда – синонимия, антонимия, значение омонимов и направление мотивации – часто ведут к появлению новых оттенков смысла [1, с. 55]. В новых когнитивных подходах [2; 3; 5] подчёркивается, что словообразовательная система отражает “картину мира” носителей, и смысловые сдвиги в гнездах связаны с концептуализацией и культурной коннотацией [1, с. 56].

Теоретический обзор литературы

В лингвистике идиоматичность понимается как свойство знака, выходящее за рамки буквального значения. По определению А.Н. Баранова и Добровольского, идиоматичность включает перестановку (переинтерпретацию) смысла как операцию “преобразования А в В” и непрозрачность, то есть невозможность вычислить значение выражения продуктивным правилом [1, с. 58]. Другими словами, идиома – это выражение, в котором знак “не вычисляется” по составным частям, а смысл “перечисляется” (часто метафорически). Следовательно, в рамках словообразования можно говорить об идиоматических расширениях, когда производное слово приобретает значение, выходящее за рамки суммы значений корня и аффиксов.

Многие классические работы нацелены на изучение этиматики и мотивации в гнездах [4; 8; 10]. Е.А. Земская вводит динамический подход и указывает, что активно работают производные разных частей речи, образуя новые номинативные значения [2, с. 99]. По всей видимости, при этом широко представлены случаи идиоматизации: в гнездо входят подгнезда при смене семантики слов. У Е.С. Кубряковой и других подчёркивается роль глагола как номинативного механизма, а в суффиксальном именовании выявляются порождающие значения (напр. “свойство, действие”) [3, с. 66-67]. При этом культурно обусловленные коннотации (символические, мифологические) становятся важным “движителем” расширения гнезда. Например, производные от слова “кровь” (“кровавый”, “окровавленный”) отражают культурно-символическое понятие крови, выходящее за текстовое определение. Таким образом, идиоматичность при словообразовании связывают с метафоризацией (когда возникает новое переносное значение) и с утратой прозрачности компонентов (когда значение стало непроизводным).

Методология исследования

Для анализа идиоматических расширений значений нами выбраны различные словообразовательные гнезда современных русских слов. В основу метода положен когнитивно-семантический подход: сбор производных слов по общему корню из современных источников (словарей и корпусов, преимущественно XXI века), анализ их контекстного и словарного употребления. Мы ориентировались на примеры из СМИ и интернет-текстов для фиксации фактической вариативности употребления. По каждому гнезду прослеживается “исходное” значение мотивирующего слова и получившиеся у производных нефункциональные (идиоматические) смысловые компоненты. Полученные данные сопоставляются с описаниями в литературе (см. выше) и систематизируются по частям речи – глаголы, прилагательные, существительные.

Результаты исследования

В результате анализа современных слов с общими корнями были выявлены следующие

закономерности идиоматических расширений (на примерах типовых гнезд):

Глагольные гнезда – часто производные глаголы с приставками или суффиксами приобретают переносный смысл. Например, от корня *“бить”* (букв. “наносить удары”) есть глагол *“забить”*. Первоначально *“забить”* означало *“забить колышек”* или *“забить гол”* (спорт), но в разговорной речи возникло переносное *“забить на дело”* – *“бросить, перестать заниматься”* (идиома: *“забить на что-либо”*). Аналогично, от корня *“ворочать”* (двигать тяжёлое) возник *“ворочать языком”* в значении *“говорить”* (переносное). В гнездах глаголов могут образовываться целые подгнезда переносных значений. Глагол *“крутить”* (вращать) даёт *“закрутить кого-то”*, *“накрутить себя”* и другие фразовые глаголы с идиоматикой. Часто смещение связано с *метафоризацией*: действие выражается в новом смысле через перенос исходной перцептивной модели (см. [1]). Подводя итоги, глагольные гнезда показывают, что приставочное словообразование активно порождает идиоматические значения – знакомые префиксы (за-, от-, по-, от- и др.) становятся стимулом для новых смыслов.

Прилагательные и наречия, когда от корня прилагательных тоже идут переносные значения. Например, *“крылатый”* (от *“крыло”*) в буквальном смысле – *“имеющий крылья”*, а в устойчивом сочетании *“крылатое слово/выражение”* – *“ставшее известным, часто цитируемым (идиоматическое значение)”*. То есть формант {-ат-} придаёт эпитетное значение, и культурная коннотация *“свободы, полёта”* трансформируется в категорию *“известности”*. Аналогично, *“золотой”* (от *“золото”*) метафорически означает *“ценный, видный”*: *“золотое имя”*, *“золотые слова”*. У показательных прилагательных часто складываются устойчивые сочетания с идиомным оттенком. Итого, в прилагательных наблюдается *метафорическое употребление корня*, когда общий семантический компонент выходит за рамки физического признака. С эстетическими или символическими концептами (цвета, металлы, природные явления) связано множество *“крылатых”* образов.

Существительные – в гнездах имен существительных также находились идиоматики. На-

пример, от *“нос”* (*“часть тела”*) происходит *“носитель”* – букв. *“тот, кто носит”*, но *“носитель”* культуры/информации уже переносно. Слово *“козёл”* (животное) в народной речи перешло в фразеологию – *“козёл отпущения”*, *“пошёл козу ову”* (в значении *“становиться жертвой обстоятельств”*). В гнезде *“роз”* – *“козёл”*, *“козлёнок”*, *“козлинка”* – корень *“козл-”* приобретает переносный оттенок *“вредный, непростой человек”*. Глубина гнезда, количество производных (по А.Н. Тихонову, всего гнездо *“нос”* насчитывает несколько десятков слов [11]), затрудняет однозначное чтение значения каждого. Подавляющее большинство подобных случаев – пример коннотационной идиоматизации, когда лексема связана с культурно усвоенным образом (заяц, волк, козёл и т. п.).

Таким образом, исследование показывает, что в современных русских словообразовательных гнездах широко распространены идиоматические расширения значения. Данные расширения выражаются через метафорические или прагматические перенесения смысла (как при переинтерпретации от А.Н. Баранова и Д.О. Добровольского [1, с. 60]) и часто опираются на культурно-коннотативные компоненты (цвета, животные, стихийные объекты). В выделенных примерах (*“забить”*, *“крылатый”*, *“козёл”* и др.) показано, что производные слова в XXI веке функционируют не только по прямой мотивации, но и по *“идиоматическим правилам”* – то есть по совокупности условностей и переносных концептов, усвоенных языковым сообществом.

Обсуждение

Выявленные результаты согласуются с современными теоретическими положениями: *идиоматичность слова – более общая категория*, чем просто устойчивое выражение, и активна внутри словообразовательных систем. В частности, А.Н. Баранов и Д.О. Добровольский подчёркивают, что идиоматичность не сводится к фиксированным оборотам, а проявляется и на уровне слов (через операции R и непрозрачность) [1, с. 61-62]. Наши наблюдения подтверждают это: переносный смысл может возникнуть у отдельных слов, причём он часто *“асимметричен”* по отношению к мотивации

(“асимметрия значения и структуры” по другим авторам). Кроме того, результат согласуется с идеей Когнитивной лингвистики о том, что *фонематическая и морфологическая система отражает картину мира* (концепты и коннотации). Как отмечают Л. Чернышова, изменение семантики одного слова “раскладывает” гнездо на подгнёзда (лексические подсистемы) [9, с. 127]. Например, глагольное “забить” имеет глубоко бытовые смысловые ветви (“забить гол” vs “забить на всё”). Подобная неоднородность внутри гнезда может рассматриваться как результат взаимодействия структурного (морфемного) и прагматического факторов.

Модели, разработанные в классических работах (например, см. [3]) дают основу для классификации; наши эмпирические данные иллюстрируют их на языке XXI века. Стоит также отметить, что энтузиазм СМИ и публицистики делать язык более экспрессивным часто служит причиной частой идиоматизации: журналисты активно используют такие расширения (аналогично трансформациям фразеологизмов в прессе). Это усиливает роль идиоматических

значений в современных текстах. В целом, результаты подчёркивают важность учёта не только формальной морфематики, но и семантического контекста при анализе словообразования.

Заключение

Исследование показало, что идиоматические расширения значений являются значимым феноменом в словообразовательных гнездах русского языка XXI века. Были выявлены типичные случаи такого расширения для глаголов (часто с приставками), прилагательных и существительных, где корневые значения получают переносные толкования. Эмпирические наблюдения согласуются с теорией: идиоматичность определяется как нелинейное сочетание мотивации и контекста, а развитие гнёзд обусловлено когнитивно-семантическими факторами. Перспективы дальнейшей работы – расширить корпус примеров, использовать компьютерный анализ текстов для выявления менее очевидных идиоматических расширений, а также сравнить эти процессы с ситуацией в других славянских языках.

Список литературы:

1. Баранов А.Н., Добровольский Д.О. “Идиоматичность и идиомы” // Вопросы языкознания. 1996. № 5. С. 51–64.
2. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. М.: Наука, 1992. 220 с.
3. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: семантика производного слова. М.: Наука, 1981. 350 с.
4. Милославский А.И. Семантика производных слов (на материале русского языка). Л.: Наука, 1975. 180 с.
5. Полянчук Е.М. Деривация и семантика. М.: КГУ, 2008. 300 с.
6. Русская грамматика. Том I: Фонетика, морфемика. М.: “Наука”, 1980. 792 с.
7. Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка. 2-е изд. М.: АСТ, 2002. 704 с.
8. Улуханов И.А. Словообразовательные парадигмы и гнёзда. М., 1977. 256 с.
9. Чернышова Л. “Семантика словообразовательного гнезда” // Studia Wschodniosłowiańskie. 2018. № 18. С. 123–134.
10. Янценецкая М.Э. Основы словообразования русского языка. М., 1970. 218 с.
11. Словообразовательное гнездо [Электронный ресурс] // Википедия: свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Словообразовательное_гнездо (дата обращения: 09.06.2025).

Махбуба ХАМИДОВА,
 преподаватель кафедры методики русского языка
 Ферганского государственного университета,
Умида ЮЛБАРСОВА,
 преподаватель кафедры методики русского языка
 Ферганского государственного университета

МЕТОДИКА РАБОТЫ С ФРАЗЕОЛОГИЗМАМИ КАК СРЕДСТВО ОБОГАЩЕНИЯ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ

Аннотация: статья посвящена методике работы с фразеологизмами как средству обогащения речи учащихся. Анализируются типология фразеологизмов, особенности их усвоения, приёмы обучения и активизации в речи. Особое внимание уделяется контекстному и игровому подходам, проектной деятельности и межкультурному компоненту. Обоснована значимость фразеологизмов в формировании языковой и коммуникативной компетенции.

Ключевые слова: фразеологизм, методика преподавания, выразительность речи, школьное обучение, когнитивный подход, игровые технологии, проектная деятельность, билингвальная среда, культурологическая компетенция, языковая интуиция.

Annotatsiya: maqola o'quvchilar nutqini boyitish vositasi sifatida frazeologizmlar bilan ishlash metodikasiga bag'ishlangan. Unda frazeologizmlarning turlari, ularni o'zlashtirish xususiyatlari, o'qitish va nutqda faollashtirish usullari tahlil qilingan. Kontekstual va o'yinli yondashuvlar, loyihaviy faoliyat hamda madaniyatlararo komponentga alohida e'tibor qaratilgan. Frazeologizmlarning til va kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdagi ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: frazeologizm, metodika, nutq boyligi, o'quvchilarning nutqiy faolligi, kontekstual yondashuv, o'yinli texnologiyalar, loyihaviy faoliyat, madaniyatlararo kommunikatsiya, til kompetensiyasi, ifodaviylik.

Annotation: the article is devoted to the methodology of teaching phraseological units as a means of enriching students' speech. It analyzes the types of phraseologisms, their acquisition features, and effective techniques for teaching and activating them in oral and written communication. Special attention is paid to contextual and game-based approaches, project-based learning, and intercultural components. The significance of phraseologisms in the development of linguistic and communicative competence is substantiated.

Key words: phraseologism, methodology, speech development, students' verbal activity, contextual approach, game-based learning, project activity, intercultural communication, language competence, expressiveness.

Фразеологизмы занимают важное место в лексической системе русского языка. Они являются не просто устойчивыми словосочетаниями, а средствами выражения национально-культурных концептов, носителями образности, экспрессии и оценочности. Как отмечает В. Н. Телия, фразеологизмы представляют собой “свертки” культуры, особым образом структурирующие языковую картину мира [8, с. 84]. В этом смысле обучение фразеологической лексике в школе не только способствует расширению словарного за-

паса, но и служит формированию речевой культуры личности, ее коммуникативной и лингвокультурной компетенции. В методике преподавания русского языка фразеология рассматривается как средство обогащения речи, повышения ее выразительности и точности. Однако на практике учащиеся часто испытывают трудности при понимании и употреблении фразеологических единиц, что обусловлено их метафоричностью, семантической непрозрачностью, а также незнанием культурных реалий, лежащих в их основе.

Это подтверждают и наблюдения Е. И. Никитиной, указывающей, что без системной и осмысленной работы с фразеологизмами они остаются “мертвыми зонами” в речи школьников [1, с. 203]. Для построения эффективной методики необходимо понимать, с какими типами фразеологизмов работает преподаватель. Классификация А. И. Молчанова включает фразеологические сращения (например, “бить баклуши”), единства (“задирать нос”), сочетания (“придавать значение”) и обороты, допускающие замену компонентов [6, с. 62]. Н. М. Шанский делит фразеологизмы на идиомы, устойчивые сравнения и пословичные выражения [7, с. 48]. А. В. Кунин обращает внимание на структурно-семантические особенности, выделяя межъязыковые эквиваленты и аналоги, что актуально при обучении в билингвальной среде [5, с. 92].

Таким образом, отбор фразеологизмов для изучения должен учитывать: частотность употребления, культурную значимость, экспрессивный потенциал и возрастную адекватность. Например, в 5–6 классах целесообразно работать с образными и эмоционально насыщенными выражениями (“кот наплакал”, “делать из мухи слона”), а в старших классах – с историко-культурными (“филькина грамота”, “Ахиллесова пята”), устойчивыми цитатами, афоризмами.

Освоение фразеологизмов требует активации мнемонических, ассоциативных и образных механизмов мышления. Исследования В. З. Демьянкова и Г. Г. Слышкина подтверждают, что фразеологизмы формируют фреймовую структуру восприятия и интерпретации ситуации [4, с. 133]. Это означает, что работа с фразеологической лексикой должна включать задания на моделирование и реконструкцию образа, заложенного в выражении. Например, выражение “бросать слова на ветер” можно объяснять не через прямой перевод, а через визуальный или телесный опыт (представить, что ветер уносит речь, как бумажки). Такое “вживание” в образ усиливает эмоциональную связь и долговременное запоминание. Аналогично, фразеологизм “водить за нос” может быть объяснен через игровую си-

туацию, в которой один человек с завязанными глазами следует за другим.

Контекстный подход позволяет “распаковать” значение фразеологизма через речевую ситуацию. В качестве примера можно привести фразеологизм “держат язык за зубами”. Учащимся предлагается фрагмент текста, в котором используется это выражение, после чего обсуждаются ситуация, интонация, предполагаемый подтекст. Такой подход позволяет активизировать когнитивные механизмы интерпретации [4, с. 133]. Работа с фразеологическими словарями – еще один важный компонент методики. Применение таких изданий, как словарь В. П. Жукова, помогает установить точное значение, происхождение, синонимы, антонимы, стилистическую маркировку [3, с. 52]. Учащимся можно предложить задание: выписать из словаря выражение “работать спустя рукава”, определить его значение и придумать контекст, в котором оно будет уместно. Большое значение придается включению фразеологизмов в продуктивные виды речевой деятельности. Как подчеркивает Г. И. Богданова, только при систематическом применении устойчивых выражений в устной и письменной речи формируется прочное речевое умение [2, с. 117]. Например, можно предложить учащимся сочинить рассказ на тему “Мой насыщенный день”, используя такие выражения, как “встал не с той ноги”, “был по уши в делах”, “дело в шляпе”. Также эффективны диалоги по моделям:

– Ты чего такой?

– Устал, работал не покладая рук”.

Это формирует языковую гибкость, способствует развитию спонтанной речи.

Типичной ошибкой становится подмена компонентов, что говорит о формальном восприятии выражения. Например: “вешать лапшу на плечи” вместо “на уши”. Учащимся предлагается задание: найдите ошибки и отредактируйте выражения. Такие упражнения способствуют формированию языковой нормы и стилистической чуткости. Также полезны задания на нахождение фразеологических “ложных друзей” – выражений, не имеющих

аналогов в других языках, что особенно актуально в билингвальной среде. В поликультурной среде важно использовать сопоставительный анализ. Например, русское “дело в шляпе” можно сопоставить с английским “It’s in the bag” и узбекским “ish bitdi”. Такое сопоставление углубляет понимание образности, выявляет культурную специфику, способствует воспитанию уважения к языковым различиям.

Игровые технологии также занимают важное место в преподавании фразеологии. Методика В. Г. Марасановой включает такие формы, как фразеологические фанты, кроссворды, инсценировки, “фразеологическая мимика”, задания “угадай по описанию”. Эти формы обучения особенно эффективны в 5–7 классах, когда учащиеся проявляют высокую активность и эмоциональную вовлеченность [4, с. 88].

Фразеологизмы также являются эффективным средством формирования метапредметных умений. Работа с ними развивает аналитическое мышление, умение выявлять причинно-следственные связи, сопоставлять, интерпретировать, преобразовывать информацию. Особенно ценными становятся задания исследовательского и проектного

характера: “История одного фразеологизма”, “Фразеологизмы в речи героев романа”, “Фразеологизмы в рекламе” и др. Такие виды деятельности интегрируют учебную, речевую и культурную компетенции.

В заключение следует отметить, что методика работы с фразеологизмами как средство обогащения речи учащихся должна быть направлена не только на запоминание устойчивых выражений, но и на формирование языковой личности, способной к продуктивному, творческому и культуросообразному использованию средств языка. Включение фразеологических единиц в разнообразные виды речевой практики способствует формированию метапредметных умений: анализу, интерпретации, преобразованию текста, работе с информацией, аргументации. Фразеология, будучи не только элементом языка, но и культуры, формирует образное мышление, развивает эстетическое восприятие речи, способствует осознанию учащимися богатства и выразительности родного языка. Преподаватель, грамотно использующий потенциал фразеологизмов, работает одновременно на развитие языковой, коммуникативной и социокультурной компетенций.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Никитина Е. И. Методика обучения русскому языку: теоретические основы и практика. – М.: Академия, 2015. – 288 с.
2. Богданова Г. И. Методика преподавания русского языка в школе. – М.: Академия, 2019. – 336 с.
3. Жуков В. П. Школьный фразеологический словарь русского языка. – М.: Дрофа, 2010. – 192 с.
4. Марасанова В. Г. Игровые технологии в обучении русскому языку. – СПб.: КАРО, 2002. – 176 с.
5. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. — М.: Высшая школа, 1996. — 381 с.
6. Молчанов А. И. Введение в фразеологию русского языка. — М.: Логос, 2007. — 200 с.
7. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. — М.: Просвещение, 1985. — 207 с.
8. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — М.: Наука, 1996. — 284 с.

Д. СУЛТАНОВА,
преподаватель-стажер Гулистанского
государственного педагогического института

ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МЕТАФОРЫ В ПОЭЗИИ Е.А. ЕВТУШЕНКО

Аннотация: в статье исследуются лингвостилистические особенности метафоры в русском языке на материале поэтического наследия Е.А. Евтушенко. Применен комплексный подход, сочетающий структурно-семантический, когнитивный и стилистический анализ. Выявлены основные структурные типы метафор, концептуальные метафорические модели и стилистические функции. Анализ 101 стихотворения показал доминирование антропоморфных метафор (43%) и глагольных конструкций (42%). Исследование демонстрирует эволюцию авторской метафорики от конкретных образов к философски насыщенным абстракциям.

Ключевые слова: метафора, лингвостилистика, концептуальная метафора, Евтушенко, русская поэзия.

Annotation: the article examines the linguostylistic features of metaphor in the Russian language based on the material of E.A. Yevtushenko's poetic heritage. A comprehensive approach is applied, combining structural-semantic, cognitive, and stylistic analysis. The main structural types of metaphors, conceptual metaphorical models, and stylistic functions are identified. Analysis of 101 poems showed the dominance of anthropomorphic metaphors (43%) and verbal constructions (42%). The research demonstrates the evolution of the author's metaphors from concrete images to philosophically enriched abstractions.

Key words: metaphor, linguostylistics, conceptual metaphor, Yevtushenko, Russian poetry

Annotatsiya: maqolada E.A. Yevtushenkoning she'riy merosi asosida rus tilidagi metafora lingvostilistik xususiyatlari tadqiq etiladi. Strukturaviy-semantik, kognitiv va stilistik tahlilni birlashtirgan kompleks yondashuv qo'llaniladi. Metaforalarning asosiy strukturaviy turlari, konseptual metaforik modellar va stilistik funksiyalar aniqlangan. 101 she'ri tahlil qilish antropomorf metaforalar (43%) va fe'lli konstruksiyalar (42%) ustunligini ko'rsatdi. Tadqiqot muallifning metaforikasi aniq obrazlardan falsafiy jihatdan to'yingan abstraksiyalarga evolyutsiyasini namoyish etadi.

Kalit so'zlar: metafora, lingvostilistika, konseptual metafora, Yevtushenko, rus she'riyati.

Введение

Метафора как ключевое выразительное средство русского языка прошла путь от понимания ее исключительно как стилистического приема до признания фундаментальной когнитивной операцией. Современная лингвистика рассматривает метафору как ментальную операцию познания и концептуализации мира, сохраняющую значение важнейшего средства художественной выразительности.

Творчество Е.А. Евтушенко представляет особый интерес для изучения метафорических процессов в русском языке благодаря яркости и самобытности поэтического слога автора. Целью исследования является выявление лингвостилистических особенностей метафоры в русском языке на материале поэзии Евтушенко, определение как универсальных закономерностей метафоризации, так и индивидуально-авторской специфики.

Методы

Методология исследования основывается на комплексном подходе, интегрирующем:

- структурно-семантический анализ метафорических конструкций;

- когнитивный анализ концептуальных метафорических моделей;
- лингвокультурологический анализ национально-специфичных особенностей;
- стилистический анализ функций метафор в поэтическом тексте.

Материалом исследования послужил корпус из 101 стихотворения Е.А. Евтушенко различных периодов творчества. Применялись методы количественного анализа для определения частотности различных типов метафор и их динамики.

Результаты

Структурная типология метафор. Анализ корпуса текстов позволил выделить три основных структурных типа метафор:

1. **Простые метафоры** (одно слово/словосочетание): "кровь свободы", "время закричало".
2. **Развернутые метафоры** (несколько строк): метафорический образ совенка в стихотворении "Так уходила Пьяф".
3. **Цепочки метафор:** "Поэзия – великая держава. Империя. Я – губернаторство в ней".

Семантическая классификация. По семантическому критерию выделены четыре основных типа:

Тип метафоры	Процент от общего числа	Примеры
Антропоморфные	43%	“история не ждет”, “березы шепчутся”
Природоморфные	27%	“волна надежды”, “ледяное отчуждение”
Социоморфные	18%	“диктатура совести”, “республика любви”
Артефактные	12%	“клетка стиха”, “мельница времени”

Концептуальные метафорические модели.

Выявлены ключевые концептуальные модели:

- **ВРЕМЯ – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО:** “время дышит”, “годы бегут”;
- **РОССИЯ – ЧЕЛОВЕК:** “Россия встает”, “Россия стонет”;
- **ПОЭЗИЯ – ФИЗИЧЕСКОЕ ДЕЙСТВИЕ:** “стихи выкручивают душу”;
- **ИСТОРИЯ – СТИХИЯ:** “поток истории”, “волны времени”;
- **ЧЕЛОВЕК – ВСЕЛЕННАЯ:** “Не люди умирают, а миры”.
- **Морфологический анализ.** Распределение метафор по частям речи:
  - Глагольные метафоры: 42%;
  - Субстантивные метафоры: 31%;
  - Адъективные метафоры: 21%;
  - Наречные метафоры: 6%.

Стилистические функции

1. **Экспрессивно-оценочная:** выражение авторской позиции (“палачи свободы”).
2. **Текстообразующая:** структурирование стихотворения вокруг центральной метафоры.
3. **Характерологическая:** создание образов персонажей (“гранитный характер”).
4. **Сюжетообразующая:** определение развития лирического сюжета.

Динамика развития. Количественный анализ показал эволюцию метафорики:

- ранний период (1950–1960): 5,2 метафоры на 100 слов;
- средний период (1970–1980): 6,8 метафоры на 100 слов;
- поздний период (1990–2000): 8,3 метафоры на 100 слов.

Обсуждение. Исследование выявило специфические черты метафорики Евтушенко:

Гражданственный пафос: многие метафоры отражают общественную позицию поэта

(“Россия, вставшая с колен”).

Синтез личного и общественного: уникальная способность соединять индивидуальное и социальное в едином образе.

Динамизм образов: преобладание метафор движения, развития, изменения (“мысли бегут”, “чувства штурмуют”).

Полярность мышления: сопоставление контрастных образов (“нежность силы”, “громкость тишины”).

Метафоры Евтушенко укоренены в русской культуре и отражают национально-специфичное восприятие мира, особенно в осмыслении концептов “Россия”, “народ”, “совесть”. Выявлены интертекстуальные связи с творчеством Пушкина, Лермонтова, Маяковского.

Прагматический потенциал метафор реализуется через эмоциональное воздействие, формирование гражданской позиции, когнитивную трансформацию и этическую оценку.

Заключение

Анализ лингвистических особенностей метафоры в поэзии Е.А. Евтушенко демонстрирует как типичные для русского языка механизмы метафоризации, так и индивидуально-авторские особенности. Метафора выступает не только средством художественной выразительности, но и инструментом концептуализации действительности, формирования авторской картины мира и воздействия на читательское сознание.

Доминирование антропоморфных метафор и глагольных конструкций отражает динамичность поэтического мышления автора. Эволюция от конкретных образов к философски насыщенным абстракциям характеризует творческое развитие поэта.

Результаты исследования углубляют понимание природы метафоры, ее функционирования в поэтическом тексте и роли в формировании национальной языковой картины мира.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. М.: Прогресс, 1990.
2. Потебня А.А. Теоретическая поэтика. М.: Высшая школа, 1990.
3. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. М.: Наука, 1988.
4. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. М.: АН СССР, 1963.
5. Фоконье Ж., Тернер М. Теория концептуальной интеграции // Когнитивная лингвистика. М.: Языки славянской культуры, 2004.

Маржона АСКАРОВА,
 преподаватель-стажёр кафедры русского языка
 и методики преподавания УзГУМЯ

ОБУЧЕНИЕ НЕРУССКИХ ШКОЛЬНИКОВ 10-11 КЛАССОВ ПРЕДЛОЖНО-ПАДЕЖНЫМ СОЧЕТАНИЯМ РУССКОГО ЯЗЫКА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация: статья посвящена особенностям обучения нерусских школьников 10-11 классов предложно-падежным сочетаниям русского языка с использованием мультимедийных технологий. В работе рассматриваются трудности, с которыми сталкиваются учащиеся при освоении предложно-падежных конструкций, а также предлагаются способы применения мультимедийных средств для повышения эффективности обучения. Особенное внимание уделено использованию видеоматериалов, интерактивных заданий и он-лайн-игр для вовлечения учащихся в процесс и улучшения их грамматических навыков.

Ключевые слова: обучение русскому языку, нерусские школьники, предложно-падежные сочетания, мультимедийные технологии, интерактивные задания, аудиовизуальные материалы, русский язык как иностранный, обучение грамматике, старшие классы, мотивация в обучении.

Annotation: the article is devoted to the peculiarities of teaching non-Russian schoolchildren in grades 10-11 prepositional and case combinations of the Russian language using multimedia technologies. The paper examines the difficulties faced by students in mastering prepositional and case constructions, and also suggests ways to use multimedia tools to improve learning efficiency. Special attention is paid to the use of video materials, interactive tasks and online games to engage students in the process and improve their grammatical skills.

Key words: Russians Russian language teaching, non-Russian schoolchildren, prepositional and case combinations, multimedia technologies, interactive tasks, audiovisual materials, Russian as a foreign language, grammar teaching, high school, motivation in learning.

Annotatsiya: maqola 10-11-sinfda rus tilidagi prepozitsion va hol konstruksiyalarini multimedia texnologiyalari yordamida o'rganishga qaratilgan rus tilidan boshqa o'quvchilarni o'qitishning xususiyatlariga bag'ishlangan. Ushbu ishda o'quvchilar prepozitsion va hol konstruksiyalarini o'zlashtirishda duch keladigan qiyinchiliklar ko'rib chiqiladi va o'rganish samaradorligini oshirish uchun multimedia vositalaridan foydalanish usullari taklif qilinadi. O'quvchilarni jarayonga jalb qilish va ularning grammatik ko'nikmalarini yaxshilash uchun video materiallar, interaktiv topshiriqlar va onlayn o'yinlardan foydalanishga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: rus tilini o'qitish, rus bo'lmagan maktab o'quvchilari, predlogli kombinatsiyalar, multimedia texnologiyalari, interfaol topshiriqlar, audiovizual materiallar, rus tili chet tili sifatida, grammatikani o'qitish, yuqori sinflar, o'qitishda motivatsiya.

Введение

Изучение русского языка для нерусских школьников, особенно на старших классах, является важным этапом в процессе интеграции в русскоязычную среду. Одним из ключевых аспектов русского языка является правильное использование предложно-падежных сочетаний, которые являются важной частью грамматической системы языка. Предложно-падежные сочетания представляют собой фразы, в которых существительное или местоимение в предложном падеже сочетается с предлогом. Это важный элемент синтаксиса, который выражает пространственные, временные или

другие отношения. Например, фразы “на столе”, “в школе”, “о книге” – все они являются предложно-падежными сочетаниями. Важно отметить, что правильное использование падежей и предлогов требует хорошего знания их употребления в разных контекстах, что делает этот аспект русского языка особенно сложным для нерусских учащихся [1].

Обучение предложно-падежным сочетаниям русского языка с использованием мультимедийных технологий является эффективным и перспективным подходом в преподавании русского языка нерусским школьникам старших классов [2].

Этот метод не только помогает улучшить усвоение грамматики, но и значительно повышает интерес учащихся к изучению языка. Интеграция мультимедийных технологий в процесс обучения позволяет учителям более эффективно работать с учащимися и достигать высоких результатов в их обучении.

Актуальность исследования

Изучение русского языка как иностранного представляет собой важную задачу, особенно для учащихся старших классов, которые сталкиваются с более сложными аспектами грамматики. Одним из таких трудных для восприятия элементов является система предложно-падежных сочетаний, требующая хорошего знания падежей и предлогов в различных контекстах. В связи с этим становится актуальным использование мультимедийных технологий в образовательном процессе, которые помогают учащимся не только усвоить теоретический материал, но и закрепить его на практике через интерактивные и аудиовизуальные средства.

Анализ литературы

Изучение предложно-падежных сочетаний русского языка является важной частью грамматической системы, и многочисленные исследования подтверждают значимость этого аспекта для нерусских учащихся. Однако успешное освоение данных конструкций требует не только теоретических знаний, но и практических навыков, что делает мультимедийные технологии необходимым инструментом в процессе обучения. Многие исследования подчеркивают, что предложно-падежные сочетания являются одним из самых сложных элементов русского языка для иностранцев.

Использование аудиовизуальных материалов, таких как подкасты, видеоуроки и анимации, стало популярным в обучении русскому языку. Эти материалы позволяют учащимся видеть и слышать правильное использование предложно-падежных сочетаний в контексте живой речи. В. И. Князева в своей работе о технологиях обучения русскому языку утверждает, что «видеоуроки и анимации помогают учащимся усвоить не только правила, но и почувствовать язык через контекст» [3].

Методология

В данном исследовании была использована комплексная методика, сочетающая традиционные и современные методы обучения с акцентом на использование мультимедийных технологий для обучения нерусских школьников 10–11 классов предложно-падежным сочетаниям русского языка. Основной целью методологии является

анализ и разработка эффективных методов обучения с использованием цифровых инструментов, что поможет улучшить усвоение сложных грамматических конструкций.

В рамках исследования были разработаны мультимедийные материалы, направленные на обучение предложно-падежным сочетаниям. В качестве мультимедийных средств использовались:

- видеоуроки и анимации. Видеоуроки с пояснениями и примерами различных предложно-падежных конструкций, где учащиеся могут увидеть и услышать правильное употребление предлогов и падежей;
- интерактивные задания и тесты. Использование онлайн-платформ (например, Quizlet и Kahoot) для создания тестов и упражнений, где учащиеся могут выбирать правильные падежи и предлоги в различных контекстах;
- аудиоматериалы. Прослушивание аудиокниг, подкастов и диалогов, в которых используются предложно-падежные сочетания, что позволяет учащимся улучшить навыки восприятия речи на слух и закрепить теоретические знания;
- игровые элементы и геймификация. Разработка заданий и игр, которые мотивируют учащихся через элементы соревнования и достижения, способствуют активному участию в процессе обучения.

Для оценки эффективности предложенной методики был проведен опытный эксперимент, в рамках которого обучались группы учащихся 10–11 классов, говорящих на нерусских языках. Эксперимент включал следующие этапы:

- диагностика уровня знаний. На начальном этапе эксперимента был проведен тест, который позволил выявить начальный уровень знаний учащихся в области предложно-падежных сочетаний;
- основное обучение. На протяжении нескольких недель учащиеся изучали предложно-падежные сочетания через мультимедийные материалы, включающие видеоматериалы, интерактивные тесты и игры. Занятия проводились как в классе, так и с использованием онлайн-ресурсов для самостоятельной работы;
- мониторинг и корректировка. В процессе обучения регулярно проводился мониторинг прогресса учащихся, включая проведение промежуточных тестов и опросов для анализа усвоения материала. Также были использованы анкеты для сбора обратной связи от учащихся о восприятии мультимедийных материалов и их эффективности;

- оценка результатов. В конце эксперимента был проведен итоговый тест, который оценивал уровень усвоения предложно-падежных сочетаний. Сравнение результатов начального и итогового тестов позволило оценить эффективность методики.

Оценка обратной связи учащихся позволила выявить, какие мультимедийные материалы оказались наиболее полезными и интересными, а также понять, какие методы преподавания лучше всего воспринимаются школьниками. Методология исследования направлена на использование мультимедийных технологий для повышения эффективности обучения предложно-падежным сочетаниям, а также на анализ воздействия этих технологий на мотивацию и успехи учащихся. Результаты исследования позволят сделать выводы о целесообразности интеграции мультимедийных средств в процесс преподавания русского языка как иностранного, особенно в контексте обучения сложным грамматическим структурам [4].

Обсуждение

Результаты проведенного исследования подтвердили гипотезу о высокой эффективности использования мультимедийных технологий в обучении нерусских школьников 10–11 классов предложно-падежным сочетаниям русского языка. В ходе эксперимента были выявлены как положительные, так и некоторые потенциальные проблемы, которые могут возникнуть при внедрении подобных технологий в образовательный процесс. Обсуждение этих результатов поможет лучше понять возможности и ограничения применения

мультимедийных средств в преподавании русского языка как иностранного. Применение видеоматериалов и анимаций позволило учащимся лучше понять правила использования предлогов в предложно-падежных сочетаниях. Визуализация грамматических конструкций через различные контексты и ситуации помогла учащимся усвоить эти правила и применять их в практических задачах. Аудиоматериалы и подкасты также способствовали улучшению навыков восприятия речи на слух, что является важной частью успешного освоения языка [5].

Заключение

В ходе проведенного исследования было доказано, что использование мультимедийных технологий в обучении нерусских школьников 10–11 классов предложно-падежным сочетаниям русского языка существенно повышает эффективность учебного процесса. Мультимедийные материалы, такие как видеоролики, анимации, интерактивные задания и игровые элементы, значительно способствуют улучшению усвоения грамматических конструкций и мотивации учащихся. Визуализация и интерактивность материалов дают учащимся возможность на практике закрепить теоретические знания, что делает обучение более доступным и увлекательным. Таким образом, результаты исследования подтверждают, что мультимедийные технологии являются мощным инструментом для повышения эффективности преподавания русского языка как иностранного, особенно в контексте обучения предложно-падежным сочетаниям.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Коровина Н. В. Использование мультимедийных технологий в преподавании русского языка как иностранного: теория и практика. Санкт-Петербург: Лань. 2018. 234 с.
2. Логинова Т. В. Мультимедийные технологии в обучении русскому языку: инновационные методы и подходы. Нижний Новгород: Вектор. 2021. 190 с.
3. Мищенко В. А. Особенности освоения предложно-падежных конструкций нерусскими учащимися. Москва: Издательство РУДН. 2017 280 с.
4. Рогова В. И., Лаврентьева Т. В. Мультимедийные технологии в преподавании русского языка как иностранного. Санкт-Петербург: Наука. 2018. 200 с.
5. Соловьев М. А. Игровые технологии в обучении русскому языку. Москва: Просвещение. 2020. 350 с.

Шахноза ТАДЖИМОВА,
 ассистент-преподаватель Нукусского
 государственного технического университета

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В ТЕХНИЧЕСКОМ ВУЗЕ

Аннотация: в статье рассматриваются вопросы формирования и развития иноязычной коммуникативной компетенции у студентов технических вузов. Обосновывается необходимость внедрения инновационных подходов в преподавание иностранных языков, включая кредитно-модульную систему, усиление роли самостоятельной работы и применение коммуникативных и интерактивных методов. Делается акцент на интеграцию языковых навыков с профессиональной деятельностью студентов, что особенно важно в условиях современной глобализации и требований международного рынка труда.

Ключевые слова: иностранный язык, коммуникативная компетенция, техническое образование, кредитно-модульная система, инновационные методы, самостоятельное обучение.

Annotatsiya: maqolada texnik yo'nalishdagi oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar uchun xorijiy til bo'yicha kommunikativ kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish masalalari ko'rib chiqiladi. Zamonaviy mehnat bozori va globalizatsiya talablariga javoban, texnik ta'limda xorijiy tilni o'qitishda innovatsion yondashuvlar, xususan, kredit-modul tizimi, mustaqil ta'lim, kommunikativ va interaktiv metodlarning ahamiyatini asoslangan. Tadqiqotda talabalarning so'zlashuv, eshitish, o'qish va yozish ko'nikmalarini kasbiy faoliyat bilan integratsiyalash orqali ijtimoiy va kasbiy moslashuvchanligini oshirish yo'llari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: xorijiy til, kommunikativ kompetensiya, texnik ta'lim, kredit-modul tizimi, innovatsion metodlar, mustaqil ta'lim.

Annotation: the article addresses the formation and development of foreign language communicative competence among students in technical universities. It is highlighted the importance of implementing innovative teaching approaches, such as the credit-module system, student-centered learning, and communicative and interactive methods. Emphasis is placed on the integration of language skills with students' professional activities in response to the demands of the global labor market.

Key words: foreign language, communicative competence, technical education, credit-module system, innovative methods, independent learning.

В настоящее время образовательная система находится в процессе стремительного развития. Новый век требует принципиального изменения содержания и технологий образования, требуется переход на новую философию образования, которая будет формировать профессиональные компетенции будущих специалистов вузов. Так как, миру необходим компетентный самостоятельный специалист, использующий свои знания и навыки на практике.

Формирование иноязычной коммуникативной компетенции (ИКК) является приоритетной целью изучения иностранного языка, отражающую полноценное владение лексикой, фонетикой, грамматическим строем иностранного языка, умения говорить, читать и писать на иностранном языке, знания его норм и правил при построении коммуникаций, а также умением самостоятельно вести

беседы и общаться на иностранным языке в своей сфере.

Образование в технических вузах имеет свою специфику, которая требует специального подхода в преподавании иностранных языков. В отличие от гуманитарных направлений, где основное внимание уделяется общей языковой подготовке, обучение в технических вузах следует интегрировать языковые компетенции с профессиональными навыками. Например, в нашем исследовании обучение английскому языку в сфере информационных технологии требует от студентов способности понимать и употреблять слова, выражения и термины в области программирования, компьютерного инжиниринга, системных технологий, разработки программного обеспечения и других областях, что является невозможным без знания технического английского. Также важными являются владение

и развитие видов речевой деятельности, такие как говорение, аудирование, чтение и письмо, которые должны быть направлены на использование языка не только в общей бытовой сфере, а именно в контексте будущей профессии.

Следовательно, языковую подготовку в техническом вузе следует нацеливать на формирование, развитие и совершенствование коммуникативной компетенции студентов, которые способны вступить в коммуникацию и в повседневных и в профессиональных ситуациях. Как сказал И.А. Попов, знание иностранного языка увеличивает шансы студентов найти работу по специальности за границей для осуществления профессиональной деятельности [3,14]. Действительно с развитием сотрудничества и отношений между различными государствами у выпускников вузов технических специальностей увеличиваются шансы и предоставляются возможности работать за пределами своей страны.

Требования работодателей к выпускникам технического направления и меняющаяся система высшего образования вносят ряд трудностей в процесс преподавания иностранного языка. Опыт в преподавании, значительные наблюдения за процессом иноязычной подготовки студентов технического вуза и результаты контроля студентов Нукусского филиала Ташкентского университета информационных технологий (ныне Нукусский государственный технический университет [1]) показали, что большее количество обучающихся испытывают некоторые трудности в процессе письменного и устного общения и владеют значительно низким уровнем развития профессиональной коммуникативной компетенции (КК). Имея такой уровень сформированности КК, будущие кадры-специалисты в нынешних мировых и международных условиях ограничивает их возможности участвовать в межкультурной коммуникации. Преподаватели иностранного языка сталкиваются с такими проблемами как:

Во-первых, уровень владения иностранным языком абитуриентов, поступающих в технические вузы, не соответствует требованиям знания иностранного языка студентов-бакалавров, предъявляемым в государственном образовательном стандарте. Этот аспект отрицательно влияет на процесс обучения иностранному языку, что в дальнейшем может снизить успеваемость студентов.

Во-вторых, разный уровень владения иностранным языком. Данная проблема всегда ставит преподавателей иностранного языка в трудное положение, так как им приходится ориентироваться на студента со средним уровнем знания английского

языка, что становится непонятным для базового и неинтересным для студента с высоким уровнем знания [3].

Проблема отсутствия носителей языка [8], т.е. обучение языку в искусственной среде, т.е. имеется разница между обучающимися, которые изучают язык в среде, где все говорят на иностранном языке и между теми, которые обучаются языку 2 или 4 часа в неделю.

И следующая проблема – различия между языками. Это особенно наблюдается в группах с узбекским и каракалпакским языками обучения. Например, перевод предложений с английского на русский язык намного проще, чем перевод на узбекский или каракалпакский, поскольку русский и английский языки имеют схожий словарный состав в предложении, в то время как для студентов, обучающихся на узбекском и каракалпакском языках, это представляет значительные трудности [8].

Для решения вышеперечисленных условий необходимо разработать и внедрить в процесс обучения инновационные подходы и методики, правильную организацию самостоятельной работы учащихся, использование современных информационных технологий, которые способствовали бы повышению интереса к изучению иностранных языков. Необходимо употребление инновационных подходов вместе с различными продуктивными языковыми методами с профессиональной ориентацией с акцентом на самостоятельную работу и тем самым модернизировать процесс обучения иностранным языкам, способствующий результативному освоению важных и необходимых компетенций [2]. Изучив научные работы К.С. Рахмонбердиевой [7] и С.А. Чичилановой [6], мы предлагаем организацию самостоятельной работы с использованием интерактивных методов на основе коммуникативного подхода.

Привлечение учащихся к самостоятельным работам в изучении иностранного языка с применением инновационных подходов помогает: во-первых, развить коммуникативную компетенцию, что включает в себя формирование всех компонентов: говорения, аудирования, чтения и письма, а также применять ИЯ не только для решения повседневных вопросов, но и эффективно использовать его в профессиональной сфере, например, в выступлениях, докладах, анализах технической документации, написании и чтении научных технических текстов. Во-вторых, формированию навыков саморазвития, овладеть навыками самостоятельной работы с различной информацией и литературой, что способствует развитию их критического мышления и умения работать с международными

источниками. В отличие от традиционного преподавания, где основное внимание уделяется аудиторным занятиям и в центре был преподаватель, новая система образования, как кредитно-модульная, делает приоритетным студенто-ориентированность и самостоятельность, что даёт учащимся возможность самостоятельно организовывать процесс обучения и употреблять дополнительные ресурсы, такие как онлайн-курсы, приложения, специализированные образовательные материалы, а также другие различные источники на иностранном языке.

По мнению Л.П. Солонцовой, коммуникативный подход является глобальным подходом, который отражает специфику иностранного языка как учебного предмета [5,31]. Он отражает специфику изучения иностранного языка как средства взаимодействия и подчеркивает его **коммуникативную функцию**, то есть способность обеспечивать эффективное общение.

Использование данного подхода в обучении студентов технических вузов предполагает не просто овладение лексическим, фонетическим и грамматическим материалом, а его целенаправленное применение в реальных коммуникативных ситуациях. Более того, коммуникативный подход основывается на теории речевой деятельности, по которому успешное овладение ИЯ

требует развитие навыков во всех видах речевой деятельности: аудировании, говорении, чтении и письме. Это особенно важно в условиях кредитно-модульной системы, где значительная часть обучения проходит в форме самостоятельной работы, требующая активного применения коммуникативных методик, которые ориентируются на практическое использование языка в профессиональном контексте.

Таким образом, развитие ИКК студентов технических вузов требует комплексного подхода, обеспечивающего не только формирование языковых знаний и навыков, но и их интеграцию в профессиональную деятельность с учетом современных требований глобального рынка труда. Учитывая требования современного рынка труда и глобализацию, акцент на развитие коммуникативных навыков становится приоритетным. Необходимость интеграции языковых знаний с профессиональными навыками подчеркивает важность создания образовательной среды, способствующей активному взаимодействию студентов и их подготовке к реальным коммуникативным ситуациям. В связи с этим, переход к инновационным методам и подходам в обучении иностранным языкам не только актуален, но и необходим для повышения конкурентоспособности выпускников на международной арене.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Постановление Президента РУз "О создании Нукусского государственного технического университета" от 24.01.2025 года № ПП-25
2. Краснощёкова Г.А. Теория и практика языкового образования студентов технических вузов. Монография. Чебоксары. 2018. – 71с.
3. Лазарева Е.В. Особенности преподавания иностранного языка в техническом вузе // Вестник Самарского государственного технического университета. Серия: Психолого-педагогические науки. - 2016. - Т. 13. - №4. - С. 37– 45
4. Попов И.А. Оптимизация обучения иностранному языку в процессе профессиональной подготовки студентов технических вузов (на материале обучения говорению). Дисс...канд.пед.наук: 13.00.08. анкт-Петербург. 2001. – 164с.
5. Солонцова Л.П. Современная методика обучения иностранным языкам (общие вопросы, базовый курс): Учебник. для студентов педагогической специальности и преподавателей иностранных языков разных типов образовательных учреждений/Солонцова Людмила Павловна/. - Алматы Эверо, 2015. – 373с.
6. Чичиланова С.А. Формирование иноязычной коммуникативной компетенции студентов технического вуза в процессе внеаудиторной самостоятельной работы. Дисс...канд.пед.наук: 13.00.08. Челябинск. 2010. 195с.
7. Raxmonberdieva K.S. TALABALARGA CHET TILI O'QITISHDA MUSTAQIL TA'LIMNI TASHKIL ETISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH TEXNOLOGIYALARI (nofilologik yo'nalishlar misolida) Diss.ped.fanl.fals. dokt. (PhD). – Chirchiq, 2023, 139 b
8. Shaxakimova, M. T. "TEXNIKA OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA INGLIZ TILINI O'QITISH: MUAMMO VA YECHIMLAR". *INTERNATIONAL CONFERENCES*, vol. 1, no. 1, Jan. 2023, pp. 664-9, <http://erus.uz/index.php/cf/article/view/1269>.

Lutfulla KHOLIYAROV,

Dr. phil.

Usbekische Staatliche Universität für Weltsprachen

DIE BESONDERHEITEN DER SPRACHE IN DEN WERKEN VON LYDIA MISCHKULNIG

Abstract: in dieser wissenschaftlichen Arbeit wird das Leben und Schaffen der österreichischen Schriftstellerin Lydia Mischkulnig beleuchtet. Die Arbeit trägt dazu bei, das Bewusstsein dafür zu fördern, dass die österreichische Literatur über eine eigene Besonderheit verfügt. Zwar wird die österreichische Literatur dem deutschsprachigen Literaturraum zugeordnet, sie ist jedoch ein untrennbarer Teil der europäischen Literatur. In einer Zeit, in der die globalen Beziehungen deutlich an Dynamik gewonnen haben, erscheint eine gesonderte Analyse des österreichischen literarischen Umfelds, das sich durch eine große stilistische und thematische Vielfalt auszeichnet, sinnvoll.

Schlüsselwörter: *Kunst, Eigenheit, Einmaligkeit, Moment, selbstsicher, Augenmaß, Absolutheit, Drehbuchschreiben, langwierig, mühsam, Willenskraft, Radikalität, Gedanken, Theaterstück, Gefühl, Sprachwirklichkeit, Gesellschaft, Kern, Ursache.*

Annotation: this academic paper examines the life and work of the Austrian writer Lydia Mischkulnig. The work helps to raise awareness of the fact that Austrian literature has its own speciality. Although Austrian literature is categorised as part of the German-speaking literary area, it is an inseparable part of European literature. At a time when global relations have become much more dynamic, a separate analysis of the Austrian literary environment, which is characterised by great stylistic and thematic diversity, seems to make sense.

Key words: *art, individuality, uniqueness, moment, self-assured, sense of proportion, absoluteness, scriptwriting, lengthy, laborious, willpower, radicalism, thoughts, play, feeling, linguistic reality, society, core, cause.*

Аннотация: в данной научной статье рассматривается жизнь и творчество австрийской писательницы Лидии Мишкульниг. Работа помогает осознать, что австрийская литература имеет свою специфику. Хотя австрийскую литературу относят к немецкоязычному литературному региону в целом, она является неотъемлемой частью европейской литературы. В наше время, когда мировые отношения стали гораздо более динамичными, отдельный анализ австрийской литературной среды, характеризующейся большим стилистическим и тематическим разнообразием, представляется вполне логичным.

Ключевые слова: *искусство, самобытность, уникальность, момент, уверенность, чувство меры, абсолютность, написание сценария, длительность, трудность, сила воли, радикальность, мысли, пьеса, чувство, языковая реальность, общество, суть, причина.*

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqolada Avstriya yozuvchisi Lidia Mishkulning hayoti va ijodi haqida so'z yuritiladi va Avstriya adabiyotining o'ziga xos xususiyatiga ega ekanligini anglashga yordam beradi. Ma'lumki, Avstriya adabiyoti nemis tilidagi adabiyot doirasida ko'riladi, ammo u Yevropa adabiyotining ajralmas bir qismidir. Bugungi global munosabatlar keskin faollashayotgan bir davrda Avstriya kabi adabiy ranglar xilma-xilligiga boy bo'lgan adabiy muhitni alohida tahlil qilish madsadga muvofiq.

Kalit so'zlar: *san'at, o'ziga xoslik, noyoblik, lahza, ishonch, muvozanat hissi, mutlaq haqiqat, ssenariy yozish, davomiylik, murakkablik, iroda kuchi, radikallik, fikrlar, sahna asari, his-tuyg'u, til haqiqatlari, jamiyat, mohiyat, sabab.*

Lydia Mischkulnig ist am 2. August 1963 in Klagenfurt / Kärnten Geboren. Ab 1981 studierte sie an der Hochschule für Musik und darstellende Kunst in Graz und Wien und ab 1985 auch an der Filmakademie Wien. Sie ist seit 1991 literarisch tätig. Sie schreibt seit 1991 Erzählungen, Hörspiele und Romane.

Lydia Mischkulnig hat ein Enthüllungstalent. Zum einen enthüllt sie ihren eigenen Weg zur Schriftstellerin.

Sieben Erzählungen, Geschichten, die zum Teil seit 1994 verstreut in renommierten Literaturzeitschriften zu lesen waren, verbinden sich hier zu einem einheitlichen Ganzen. Das darin besteht, dass Lydia Mischkulnigs Texten eine besondere Perspektive bzw Atmosphäre der Welt- und Menschenbeschreibung eignet. Die annähernd gleich bleibt, wo Orte, Personen und Absichten wechseln wie die Facetten im Kaleidoskop.

In „Bande“, „Eroica“, „Brautplan“, „Spielplatz“, „Blende“, „Glatteis“ und „Harmonielehre“ (so die Titel der Geschichten) stoßt man auf durchaus wenig sympathische Menschen. Fast jeder und jede kalkuliert, manipuliert und lügt, um einen anderen dort festzunageln, wo ihm der Platz im eigenen Lebensplan zugeordnet wird. Die Sehnsucht nach Nähe wird, in Verbindung mit der Angst zu unterliegen, zur Aggression, deren wahren Charakter Ich-Erzähler und -Erzählerinnen mit Wörtern sorgfältig verschleiern.

In der Erzählung *Blende* zum Beispiel, trifft man auf den Kameramann, der, berufsbedingter Voyeur und überzeugter Feminist, die Geburt seines Kindes filmen will. Fatalerweise empfindet dessen Mutter, eine frauenbewegte Fernsehredakteurin, ihr Gefilmtwerden als Vergewaltigung (was er natürlich versteht). Doch er erreicht sein Ziel, zuletzt mittels Selbstüberlistung.

Die Erzählung beginnt übrigens damit, dass er, frisch verlassen, nach dem Auge sucht, das ihm seine Frau kurz vor ihrem Weggang ausschlug. Als er es findet und wieder einsetzt, merkt er zu spät, dass die Pupille statt nach außen nun in sein Inneres zeigt. Doch der Innenblick offenbart nichts, kein Selbst, sondern bleibt gleichgültiger

Einblick in den eigenen Körper, wo es rot, feucht, fleischig und schwammig aussieht. Langweilige Organe.

Wie in den meisten anderen der Erzählungen erfährt man in „*Blende*“ mittels Rückblenden die prägenden Episoden aus dem Leben der Hauptfigur. Kameramann Klaus ist vom Visuellen besessen - sein Zugang zu anderen heißt: sehen. Und da das Auge ein gieriges, heikles Sinnesorgan ist, akzeptiert es alles, außer dem Unschönen. „*Schmerz ist die höchste Gefahr für Gesichtsverlust*“, reflektiert der Voyeur einmal und enttarnt sich damit als Bewohner einer „schönen, neuen Welt“ eigener Ängstlichkeit.

Das Filmen dient nicht nur dem Sehen, auch dem Abstandhalten. Auch die anderen Figuren Lydia Mischkulnigs versetzen sich nur soweit in ihre Mitmenschen, als sie daran interessiert sind, sich für zugefügten Schmerz zu rächen, den anderen loszuwerden oder an sich zu binden. In der zunehmend komplexen Darstellung dieser Absichten, enttarnen sich Opfer als Täter und umgekehrt. Niemand ist nur eins. Niemand kennt sich. Niemand ist gut.¹

Mischkulnig schildert in knapper und präzise pointierter Sprache (einerseits spielerisch leichte Sprachspiele, die lässig mit Ein- und Mehrdeutigkeiten arbeiten, andererseits mit einer beachtlich pulsierenden, Vorwärtsdrängenden, suggestiven Kraft) alltägliche Katastrophen.

Die jeweiligen Ausgangspunkte sind Geburt und Tod, und die hierbei zwangsweise zahlreich ausgelösten Deformationen. Schließlich muss jeder für sich entscheiden, „wie Schluss gemacht wird. Selbstmord, Unfall oder körperliches Versagen“.²

Alle sieben Erzählungen, entstanden in den letzten vier Jahren, haben provozierende Themen. Emanzipation der Frau, Kinderpornographie, latenter Rassismus, Macht der Bilder, Schwangerschaft, Identitätskrise. Hinter diesen, unsere Gesellschaft kräftig in Atem haltenden Themen lauern subversiv Neid, Missgunst und alles, was Antonius um das Jahr 300 zu schaffen

1 Schwaner, Birgit: Opfer als Täter und umgekehrt. Lydia Mischkulnig führt sieben Kunstfiguren in Versuchung. Wien: Wiener Zeitung 30 Okt. 1998, Beil. Extra, S. 6.

2 Pichler, Georg: Planskizzen zur Geschlechterdifferenz. Beängstigend pointiert: Texte der Kärntnerin Lydia Mischkulnig. Wien: Der Standard 14 Nov. 1998, Beil. Spektrum, S. VII.

machte.

Lydia Mischkulnig Personen gehören der heutigen Welt an. Sie sind eigenständig, haben selbständige Berufe, führen ein freies Leben, sind Lifestyle-Journalisten wie Eva oder Ärzte wie Jakob. Sie haben keine Geldsorgen, aber idiosynkratische Störungen. Ob sie Urlaub machen oder Feste feiern, etwas quält sie. Immer gibt es einen Widerhaken. Sie spielen einander was vor, während ihre Gedanken in einem anderen Terrain spazieren gehen.³

Lydia Mischkulnig thematisiert in ihrem Roman *Umarmung* auf äußerst kunstvolle und

immer wieder ironisch gebrochene Weise die verschiedenen Diskurse von Körperlichkeit, von Leben und Tod in ihrer zeitgenössischen und historischen Dimension. Den Frauen steht es ja seit Jahrtausenden zu, auf ihr Äußeres zu achten, ihre Haut zu pflegen - da spannt der Roman den Bogen bis zu Ägyptens Nofretete-, während die Erzählerin und ihre Akteurinnen mit Vorliebe ins Körperinnere blicken und zwar bis auf die Knochen, den beständigsten Teilen des menschlichen Körpers.⁴

³ Auffermann, Verena: Liebe ist kein Spaß. Lydia Mischkulnig erzählt höllische Geschichten aus unserer Welt. München: Süddeutsche Zeitung 28 Nov. 1998, Beil. S. IV.

⁴ Gürtler, Christa: Ich bin Andere. Mit einem Roman über das Schreiben und Entwürfe weiblicher Identitäten meldet sich die Kärntner Schriftstellerin Lydia Mischkulnig wieder zu Wort. Wien: Die Furche 14 Nov. 2002, Nr. 46, S. 16.

Literaturverzeichnis

1. **Auffermann, Verena:** Liebe ist kein Spaß. Lydia Mischkulnig erzählt höllische Geschichten aus unserer Welt. München: Süddeutsche Zeitung 28 Nov. 1998, Beil. S. IV.
2. **Gürtler, Christa:** Ich bin Andere. Mit einem Roman über das Schreiben und Entwürfe weiblicher Identitäten meldet sich die Kärntner Schriftstellerin Lydia Mischkulnig wieder zu Wort. Wien: Die Furche 14 Nov. 2002, Nr. 46, S. 16.
3. **Pichler, Georg:** Planskizzen zur Geschlechterdifferenz. Beängstigend pointiert: Texte der Kärntnerin Lydia Mischkulnig. Wien: Der Standard 14 Nov. 1998, Beil. Spektrum, S. VII.
4. **Schenk, Heidrun:** Ödipus im Kasperltheater. Lydia Mischkulnigs Roman „Hollywood im Winter“. Stuttgart: Stuttgarter Zeitung 24 Jän. 1997, S. 24.
5. **Schmidt-Dengler:** Bruchlinien. Vorlesungen zur österreichischen Literatur 1945 bis 1990. Salzburg, Wien: Residenz 1995, S. 532.
6. **Schwaner, Birgit:** Opfer als Täter und umgekehrt. Lydia Mischkulnig führt sieben Kunstfiguren in Versuchung. Wien: Wiener Zeitung 30 Okt. 1998, Beil. Extra, S. 6.

Umida TOHIROVA,
 teacher Bukhara State University,
 u.a.tohirova@buxdu.uz

“THE ROLE OF METAPHORS AND SYMBOLS IN TRANSLATING THE POETIC SPIRITUALITY OF “LISON UT-TAYR”

Annotation: this article analyzes the role of metaphors and symbols in the process of translating Alisher Navoi's “Lison ut-Tayr” into English. The study examines the Sufi symbols used in the text, their cultural context, and the methods employed by the translator to preserve the poetic spirituality. The article focuses on how metaphors and symbols are conveyed in translation, as well as the challenges posed by cultural differences and religious contexts. The work aims to explore both the scientific and artistic aspects of translation.

Key words: metaphor, symbol, spirituality, phoenix, mystical bird, Simurg.

Аннотация: в данной статье анализируется роль метафор и символов в процессе перевода произведения Алишера Навоий “Лисон ут-Тайр” на английский язык. Рассматриваются суфийские символы, их культурный контекст, а также методы сохранения поэтического духовного содержания при переводе. Особое внимание уделяется вопросам точности перевода метафор и символов, а также культурным различиям и религиозным контекстам, которые создают трудности при переводе. Статья направлена на исследование научных и художественных аспектов перевода.

Ключевые слова: метафора, символ, духовность, феникс, мистическая птица, Симуург.

Annotatsiya: ushbu maqolada Alisher Navoiyning “Lison ut-Tayr” asarining ingliz tiliga tarjimasi jarayonida metafora va ramzlarning tarjimadagi roli chuqur tahlil qilinadi. Asarda ishlatilgan tasavvufiy ramzlar, ularning madaniy konteksti, va tarjimonning badiiy ma'naviyatni saqlashdagi usullari o'rganiladi. Metafora va ramzlarning tarjimada qanday aks etishi, shuningdek, madaniy tafovutlar va diniy kontekstlar tarjimadagi qiyinchiliklar sifatida ko'rsatiladi. Maqola tarjima jarayonining ilmiy va badiiy jihatlarini o'rganishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: metafora, ramz, ma'naviyat, feniks, tasavvuf qushi, Simurg'.

Alisher Navoi is one of the great thinkers and poets who established a unique spiritual and philosophical school in the history of Eastern literature. His *Lison ut-Tayr* (“The Language of the Birds”) is a famous reinterpretation of the Persian-language work *Mantiq ut-Tayr*, imbued with Uzbek and Sufi spirit, and serves as a roadmap to divine truth for those striving for spiritual perfection. The work is written in an allegorical (symbolic) style, with each bird representing a human virtue or flaw, and each valley signifying a crucial stage of spiritual ascension. The primary goal of the work is to highlight the concept of the “perfect human,” that is, the individual's striving to understand their “self,” the truth and God. This high idea is expressed through poetic imagery, symbols and a deeply spiritual-metaphorical language. For this reason, *Lison ut-Tayr* is not only valued as a literary work but also as a religious-philosophical source.

The metaphors and symbols used in the poem urge the reader to reflect deeply—they are not merely aesthetic devices, but serve as the primary means of conveying spiritual meaning. The translation of this work into English involves transferring these deep metaphorical and symbolic layers to a different cultural context. This process presents a complex challenge for the translator: not only must they translate words, but also the concepts, spiritual and religious layers behind them. This is essential in ensuring that the work's

depth is preserved. The poetic strength of *Lison ut-Tayr* primarily manifests through its use of metaphors and symbols. In his work, Navoi conveys complex Sufi ideas not directly, but through artistic images such as birds, valleys, journeys and the symbol of Simurg. This style, typical of Sufi literature, aims to express inner truths through outer forms. Through his metaphors, Navoi invites the reader on a spiritual journey: in this journey, one denies their “self”, seeks the truth, and ultimately realizes that the truth is their own essence. For example, the central symbol—Simurg—represents divine truth, perfect truth or God itself. The birds' quest to reach it is the poetic expression of the human soul's search for the Divine. In translating this symbol into English, the translator must be careful. Since the symbol has a deep philosophical foundation, simply rendering it as “phoenix” or “mystical bird” could diminish its spiritual significance. Thus, the translator must understand the context and metaphysical meaning behind such symbols and convey them in a way that retains their spiritual weight without simplifying them. Another key symbolic element is the concept of the “seven valleys”. These valleys represent stages of spiritual purification: the Valley of Quest, the Valley of Love, the Valley of Knowledge, and so on. Each valley is a metaphor expressing a state of the soul. In translating them, the translator must not only translate their names literally but also convey the Sufi meanings behind

these valleys to the reader. For instance, the “Valley of Love” is not just about romantic love, but divine love, the infinite longing and devotion to God. If translated simply as “Valley of Love”, it could lose its deeper spiritual meaning. Therefore, it is often necessary for the translator to provide explanatory footnotes or additional commentary to capture the essence of these metaphors. In general, the metaphors and symbols in *Lison ut-Tayr* are not merely aesthetic embellishments but the core elements that structure the ideological and philosophical foundation of the work. The accurate reflection of these symbols in the English translation is the only way to preserve the spirit of the work. If these symbols are improperly or simplistically translated, the spiritual layers of the text may be lost or misunderstood. In *Lison ut-Tayr*, the Sufi symbols are not just literary devices, but represent profound philosophical and spiritual concepts. Alisher Navoi, following the classical Sufi teachings, expresses the inner world of the human soul, its spiritual journey and its union with the Divine through these symbols. Through these images, the work conveys not only moral lessons but also pure Sufi ideas. The translation of these symbols into English presents a challenge, as the translator must have an understanding of Sufi philosophy and spiritual concepts to communicate the work’s essence accurately. For example, the main Sufi symbol, Simurg, is the “True Self” or a representation of God. The birds in the poem travel through the seven valleys to reach Simurg, only to realize that the Simurg they sought is, in fact, a reflection of their own essence. Translating this symbol as a simple mystical bird or phoenix could undermine the deeper philosophical foundation of the work. Therefore, many translators have attempted to express this symbol with alternative translations, such as “The Phoenix of Truth” or “The Divine Self”, in an effort to convey the multi-layered meaning behind it. Similarly, the concept of the seven valleys represents stages in the Sufi journey: each valley—Quest, Love, Knowledge, Freedom, Wonder, Annihilation and Eternal Life—depicts a specific level of spiritual experience. They are translated into English as “Valley of Quest”, “Valley of Love” and “Valley of Knowledge”. However, these translations may be too superficial. For instance, the term “Love” in English usually

refers to worldly, personal emotions, while in Navoi’s context, love is divine, referring to a complete spiritual devotion to God. Therefore, in some translations, these valleys are provided with additional commentary to ensure the reader understands the deeper spiritual meanings. Another set of symbols—birds—represents different types of human personalities and their corresponding spiritual or moral weaknesses: for example, the peacock symbolizes attachment to the world, the crow represents greed for wealth and long life, and the eagle symbolizes the desire for power. An English-speaking reader may not automatically grasp the symbolic meaning of these birds, as they are tied to specific Eastern Sufi traditions. Thus, the translator must provide explanatory notes to introduce the reader to the cultural context behind these symbols. Successfully translating such symbols requires not only linguistic skill but also a deep understanding of Eastern philosophy, Islamic mysticism and spiritual schools. Without this knowledge, the symbolic structure of the work could be reduced to mere aesthetic embellishments, and its original spiritual-philosophical essence could be lost. The translation process is not just about changing the language, but also about transferring meaning, spirit, and cultural context from one language and culture to another.

In conclusion, the translation of *Lison ut-Tayr* is not just a simple act of changing language, but rather a process of transferring its spiritual-philosophical heritage to readers from another culture. The translator’s task is to preserve the work’s deep layers of meaning, ensuring that its rich symbolism and spiritual essence are not lost in translation. This responsibility is profound, as the translator becomes, in a sense, a guide—just like the birds in the poem—leading others on a journey to truth. Translation is not merely a linguistic task but an art of transmitting meaning, spirit and culture across different languages. In this regard, the translation of such profound works as *Lison ut-Tayr* requires the translator to understand not only the language but also the deep spiritual and philosophical thought behind it. The translator must serve as both a linguistic expert and a cultural mediator, ensuring that the work’s poetic and spiritual essence is preserved while making it understandable to readers from a different culture.

Used literature:

1. Saydaliyeva, G. (2024). The allegorical symbols and their translation in “Lison ut-Tayr” by Alisher Navoi. *News of the NUUZ*, 1(1.2.1), 190-193.
2. Halimova, S. (2024). The root of the number seven in the epic “Mantiq ut-Tayr” and “Lison ut-Tayr”. *News of the NUUZ*, 1(1.2.1), 346-348.
3. Abdugʻaniyeva, D. (2024). Orifon interpretation of the image of the seven valleys in the epic “Lison ut-Tayr”. *Modern Science and Research*, 1(1), 129-136.
4. Tohirova, U. A. (2023). Alisher Navoiy ning “Lison ut-Tayr” asari mazmuni. *SOʻnggi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi*, 6(12), 112-114.

Umida MADAMINOVA,
ESP Teacher of the faculty of International Journalism
Uzbek State World Languages University, Uzbekistan

TITLE: MALE DYNAMICS IN LITERATURE: COMMUNICATION, COMPETITION, AND CULTURAL REFLECTION

Annotation: this article analyzes the dynamics of male relationships in selected literary works, focusing on communication styles, rivalry, emotional behavior and cultural expectations. Employing literary analysis and drawing on interdisciplinary theoretical frameworks, including masculinity studies, cultural discourse and social psychology, this study examines how male interactions reflect broader societal norms. Works analyzed include *The Sun Also Rises*, *Giovanni's Room*, *The Great Gatsby*, *Death of a Salesman*, *Hamlet*, *Lord of the Flies*, *The Road* and others. Findings suggest that male relationships in literature serve not only as narrative drivers but also as critical sites for negotiating masculinity.

Key words: masculinity, male relationships, communication, rivalry, identity, literary analysis

Аннотация: в данной статье анализируются особенности мужских взаимоотношений в избранных литературных произведениях с акцентом на стили общения, соперничество, эмоциональное поведение и культурные ожидания. Используя литературный анализ и опираясь на междисциплинарные теоретические подходы, включая исследования маскулинности, культурный дискурс и социальную психологию, исследование рассматривает, как взаимодействия между мужчинами отражают более широкие общественные нормы. Среди анализируемых произведений — *И восходит солнце*, *Комната Джованни*, *Великий Гэтсби*, *Смерть коммивояжера*, *Гамлет*, *Повелитель мух*, *Дорога* и другие. Полученные результаты показывают, что мужские отношения в литературе играют не только сюжетную роль, но и являются важными площадками для переосмысления маскулинности.

Ключевые слова: маскулинность, мужские отношения, коммуникация, соперничество, идентичность, литературный анализ

Annotatsiya: ushbu maqola tanlab olingan adabiy asarlardagi erkak qahramonlar o'rtasidagi munosabatlar dinamikasini tahlil qiladi. Unda muloqot uslublari, raqobat, hissiy xatti-harakat va madaniy kutishlarga e'tibor qaratilgan. Mazkur tadqiqot adabiy tahlilga asoslanib, qahramonlar O'rtasidagi munosabatlarni o'rganish, madaniy diskurs va ijtimoiy psixologiya kabi fanlararo nazariy doiralardan foydalanadi. Tadqiq etilgan asarlar qatoriga *Quyosh ham chiqadi* (*The Sun Also Rises*), *Giovannining xonasi* (*Giovanni's Room*), *Buyuk Getsbi* (*The Great Gatsby*), *Savdogarning o'limi* (*Death of a Salesman*), *Gamlet* (*Hamlet*), *Chivinlar xo'jayini* (*Lord of the Flies*), *Yo'l* (*The Road*) va boshqa asarlar kiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, adabiyotdagi erkak qahramonlar o'rtasidagi munosabatlar nafaqat syujetni harakatga keltiruvchi vosita, balki maskulinlikni anglash, qayta talqin qilish va muvozanatlashtirish uchun muhim ijtimoiy maydon hamdir.

Kalit so'zlar: maskulinity, erkak qahramonlar o'rtasidagi munosabatlar, muloqot, raqobat, shaxsiylik, adabiy tahlil

Introduction

The representation of male characters and their relationships in literature offers insights into the construction of masculinity across cultural and historical contexts. This study explores how male characters engage

with each other—through competition, camaraderie, emotional expression, and linguistic behavior—to reflect, challenge and perpetuate societal norms. By analyzing interactions across a diverse range of literary works, this article contributes to the evolving

discourse on gender, identity and cultural expression.

In literary traditions between crops and periods of time, male relationships provide a lens through which the authors criticize or reinforce the social values associated with masculinity. For example, friendships and rivalries among male characters usually serve as a microcosm of greater social dynamics, revealing how the notions of honor, loyalty and aggression are negotiated and performed. The portraits of these relationships challenge or defend the stereotyped views of masculinity, thus influencing the understanding of readers of male identity in a particular cultural landscape.

Methods

This study employs a qualitative, comparative literary analysis. Primary texts include canonical and contemporary works, selected to represent a broad spectrum of cultural contexts and narrative forms. Theoretical frameworks include:

- Culpeper (2014) on language and characterization
- Shockley et al. (2017) on work-family conflict and male identity
- Houben et al. (2015) on emotional regulation and psychological well-being
- Smeets (2022) on character networks and changing gender roles
- Sorokin (2017) on cultural dynamics and masculinity
- Binford (2014) on masculinity myths

Close reading was used to analyze how character interactions, emotional behavior and communication styles reveal broader themes of masculinity and identity.

Results

Communication and Emotional Expression

In Hemingway's *The Sun Also Rises*, Jake Barnes's detached and ironic style contrasts with Robert Cohn's emotional expressiveness, reflecting internalized masculine constraints. Baldwin's *Giovanni's Room* portrays evasive and conflicted communication as a reflection of societal pressure to suppress vulnerability. By integrating the ideas of Houben et al. (2015) On emotional behavior, it is clear that emotional dynamics among male characters, either through

friendship ties or family ties, are fundamental to shape narrative trajectories and embody cultural issues that resonate with a broader audience.

Socioeconomic Context and Masculine Identity

Fitzgerald's *The Great Gatsby* and Miller's *Death of a Salesman* show how social class pressures inform male behavior. Tom Buchanan and Gatsby's rivalry embodies inherited versus earned status, while Willy Loman's failure as a provider causes rifts in paternal relationships. The climbing of tension between these characters propels not only the story but also symbolizes the broader cultural conflict between civilization and the savagery which exists within society.

Rivalry as Narrative Driver

Shakespeare's *Hamlet*, Fitzgerald's *The Great Gatsby*, and Melville's *Moby-Dick* utilize male rivalry to explore identity, power, and societal expectations. *Hamlet* and Laertes' conflict reveals Elizabethan honor codes, while *Gatsby* and Tom's class-based rivalry critiques the American Dream.

Emotional Dynamics and Vulnerability

Hemingway and McCarthy depict stoicism in male relationships as both culturally enforced and psychologically damaging. In *The Road*, paternal protection and emotional bonding challenge traditional masculine roles by integrating care and vulnerability. By analyzing the relationships between male characters in various texts, we can discover the subtleties of how personal dynamics serve as microcosm for societal constructions of masculinity, shaping narrative structures and reflecting evolutionary cultural themes. The examination of male friendships in the literature reveals significant insights on the transformative forces that these relationships exert both in individual identity and the comprehensive narrative structure. In various literary works, male friends become catalysts for personal growth, serve as mirrors through which characters face their vulnerabilities and finally reflect broader cultural themes related to support and masculinity.

Changing Gender Roles and Intersectionality

Contemporary texts such as *Infinite Jest*, *Oscar Wao*, and *There* incorporate shifting views on masculinity. These works demonstrate how

race, class, and sexuality intersect with male identity, highlighting emotional complexity and challenging hegemonic masculinity.

Cultural Expectations and Literary Representation

Across all works, male relationships are influenced by implicit cultural scripts. Sorokin's framework reveals how societal norms around dominance, stoicism and emotional restriction shape interpersonal dynamics, often leading to conflict or emotional isolation. The narrative intertwines its lives, stating that male friendships are not only personal milestones, but also reflections of broader cultural narratives about honor, masculinity and social obligation.

Discussion

The study reveals that male relationships in literature act as both reflections and critiques of prevailing cultural norms. Whether shaped by rivalry, class conflict or emotional repression, these dynamics expose the multifaceted pressures placed on male identity. Culpeper's linguistic lens emphasizes how communication styles convey cultural ideologies, while Houben and Shockley's insights into psychological and familial roles deepen our understanding of emotional tension in male bonds. Through these diverse literary landscapes, the transforming power of male friendships emerges as a -chave theme that not only shapes identity, but also serves as a lens through which cultural narratives are examined. The dynamic interaction between male characters, influenced by social expectations and personal stories, allows an expansive understanding of how these

relationships influence narrative trajectories and reflect broader cultural values., The implications of cultural expectations in male relationships in literature are deep, which reflects social norms and values that shape character interactions and narrative trajectories. Sorokin's study (2017) of cultural dynamics offers a comprehensive framework to understand how these expectations report male relations, revealing the complex interaction between the individual agency and cultural recipes. Smeets' network theory clarifies how character relationships reflect changing gender norms. Meanwhile, Binford and Sorokin highlight the mythological and cultural scaffolding that supports traditional masculinity, demonstrating how literature functions as a medium of cultural commentary. Research could study how the representation of male relations has evolved over different literary periods, reflecting changes in societal attitudes towards masculinity and the male company

Conclusion

The literary exploration of male relationships provides a valuable lens for examining cultural constructions of masculinity. In many literary works, male relationships are often built according to traditional masculinity norms that dictate emotional expression, domain, cooperation and competition. Through rivalry, emotional conflict and shifting gender roles, male characters illuminate the evolving landscape of identity, power and human connection. These findings affirm the relevance of literary studies in understanding how masculinity is performed, challenged, and reimaged.

References

1. Binford, L. (2014). *Myths and Masculinity in Literature*. University Press.
2. Culpeper, J. (2014). *Language and Characterisation*. Routledge.
3. Houben, M., Van Den Noortgate, W., & Kuppens, P. (2015). Emotion regulation and well-being: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*.
4. Shockley, K. M., Shen, W., DeNunzio, M. M., Arvan, M. L., & Knudsen, E. A. (2017). Disentangling the relationship between gender and work-family conflict: An integration of theoretical perspectives using meta-analytic methods. *Journal of Applied Psychology*.
5. Smeets, M. (2022). *Character Networks and Gender Identity in Contemporary Literature*. *Gender Studies Quarterly*.
6. Sorokin, P. (2017). *Cultural Dynamics and Social Change*. *Sociological Review*

Safiya NIYOZOVA,

Teacher of the Termiz State Pedagogical Institute

CHILD EDUCATION IS THE DUTY OF THE FAMILY, SCHOOL AND SOCIETY

Annotation: child education is a shared responsibility of the family, school and society. Each plays a crucial role in shaping a child's character, knowledge and worldview. The family provides early upbringing and values, schools offer formal education and discipline, and society influences through culture and social interaction. Cooperation among these pillars ensures holistic development and better future opportunities for children. Only with active engagement from all sides can we raise well-educated, responsible and morally strong individuals who contribute positively to the community.

Key words: education, child, family, school, society, responsibility, development, values, cooperation.

Аннотация: образование детей — это общая обязанность семьи, школы и общества. Каждая из этих сторон играет важную роль в формировании личности ребёнка, его знаний и мировоззрения. Семья закладывает основы воспитания и ценностей, школа даёт академические знания и дисциплину, а общество влияет через культуру и социальные взаимодействия. Только благодаря сотрудничеству всех сторон можно обеспечить всестороннее развитие ребёнка и подготовить его к успешной жизни в обществе.

Ключевые слова: образование, ребёнок, семья, школа, общество, ответственность, развитие, ценности, сотрудничество.

Annotatsiya: bola tarbiyasi oilaning, maktabning va jamiyatning umumiy vazifasidir. Har biri bolaning shaxsiyati, bilimi va dunyoqarashi shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Oila dastlabki tarbiya va qadriyatlarni beradi, maktab rasmiy ta'lim va intizomni shakllantiradi, jamiyat esa madaniyat va ijtimoiy muhit orqali ta'sir ko'rsatadi. Ularning hamkorligi bolalarning har tomonlama rivojlanishi va kelajakda muvaffaqiyatli bo'lishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim, bola, oila, maktab, jamiyat, mas'uliyat, rivojlanish, qadriyat, hamkorlik.

Introduction

A child is a priceless gift, the main source of happiness for parents, the best means of living together as a husband and wife, and maintaining a strong, healthy family. The formation and progress of society will continue to be based on the high responsibility of parents. Because the future of society is in the hands of the younger generation. Therefore, it is necessary and necessary for the family, school and society to actively participate in their education and upbringing.

If we are careless, indifferent, and unsupervised in raising our children from the very beginning, tomorrow they will become a cause of confusion, confusion and embarrassment for us - the parents. It is not for nothing that they say that "a good child is the father's garden, a bad child is the father's stain". Children's literature for primary school students is written as a powerful weapon of our independent country in cultivating love and affection for the Motherland. However, only realistic works can have an impact on children and meet these high demands. For this reason, such

books are especially important from a pedagogical and psychological point of view.

Analysis and results

It is observed in society that sometimes mothers do not know how to behave well and properly, so how will their children grow up to be educated and wise in the future? They are rude to others in the family, the child learns rudeness and bad attitudes and behaves and speaks like them in the future. In the science of pedagogy, upbringing is considered preferable to education, and education is considered timely in youth, because in these days, upbringing is like engraving on stone.

According to Abu Ali ibn Sina, education takes place in three stages, one of the most sensitive and important stages of which is the education of the younger generation, which covers the period from 2 to 7 years (the first - from 2 to 7 years old, the second - from 7 to 14 years old, and the third - from 14 to 18 years old). It is true that from 2 to 7 years old, the family or kindergarten also plays a significant role in this process. Based on the wise words of Abu Ali

ibn Sina, the family is considered the main source of education, because the younger generation matures in the family environment.

Of course, the role of a mother in raising a child is very great, if the mother is a wise and righteous woman. Parents should not forget that education and upbringing at school will not be effective without education and upbringing at home. The main drawback is that today education mainly takes place at school. Home education has disappeared, but it is the foundation for learning at school. Home education develops independent thinking in children. Research by psychologists has proven that each age period is suitable for the development of certain psychological characteristics of children.

A mother feels a great responsibility from the first days of her baby's birth. This is why becoming a mother is a responsibility. Only a mother can calm a child in the first days, introduce him to the world and people with her sweet voice and voice, with the warmth of her loving embrace. It is clear that a father can only help the mother during these days of life. Later in a child's life, there comes a time when the father's influence and influence are needed, but not during infancy. Thus, the first teacher is the mother, the second teacher is the father and the third teacher is the teacher.

If each parent carries out their main mission in educating and raising their children together, and has good and constant relations with kindergartens, nurseries, and educational institutions, they will go on the right path and receive proper education and upbringing. So, let's not be neutral in the education of this future-building segment of society. Today, it is time for society to stand together and contribute to their spiritual development. Because our lack of supervision as parents can gradually lead to our children engaging in crime and delinquency. We - both parents and society - should not be neutral in the education and upbringing of children, because it is a healthy atmosphere for raising children that can make the family strong, the society stable and life sweet, colorful and pleasant. It is a matter of pride and gratitude that, under the direct auspices of the Leader of the Nation, theoretical and practical measures are being taken throughout the country to educate the younger generation and youth of the country. In order to consistently and systematically

monitor the educational progress of adolescents and youth, it has been repeatedly emphasized that parents should pay serious attention to the education and upbringing of their children, not only during the period of preparation for entrance exams to higher education institutions, but also from an early age, create conditions for their proper development, provide them with educational tools and materials, and awaken in them a taste for an informed and correct choice of profession. One of the actions that plays an important role in the development of children is to awaken their love of reading. To achieve this goal, that is, to awaken the love of reading, we need to be readers ourselves and be a role model for the child. Because the child has a good habit of assimilation and he imitates more, that is, everything we do in the home environment or outside it has an impact on the child. Every family should make an effort to contribute to the development and advancement of the child's personality and increase his level of knowledge. For the proper education of the younger generation, the family needs to closely and strengthen cooperation with kindergartens and educational institutions. Because the education of the younger generation is not only the task of the tutor and teacher, but also the primary task of the parents. The government of the country took this into account and approved a new law entitled "Parental Responsibility in the Education and Upbringing of Children". This law regulates the responsibility of parents and encourages them to make efforts in educating their children. Raise your child from a young age the way you want to see him in the future. Because the elders did not say in vain:

When the architect lays the first brick, it is crooked,
The wall is crooked until the end.

That is, to build a good future for a child, we must attach great importance to education and upbringing. The task of each of us is to create a favorable environment for the child so that he can choose his own future. When a child demonstrates an achievement among the family and those around him, it should be taken into account by the parents. Maybe they do not have the opportunity to buy him a gift, at least praise the child with a few descriptive words and encourage him, the child will be very happy and will make every effort to study even better. These policies and efforts will only bear fruit if parents make a worthy contribution to their implementation. All children

are raised with good intentions and sweet dreams. Every parent wants their child to grow up healthy, learn science, become knowledgeable, become a professional and talented person, and continue their name and surname. But unfortunately, there are also many families who, after the birth of a child, act indifferently, saying: "When a child grows up, he will be alone, God will provide for him". They forget or do not realize that every person has a duty to educate and raise his child before God and his servants, before society, before the state and the nation, based on law and conscience. After the child goes to school, some parents throw all responsibility on the shoulders of the school and teachers, which is wrong. This group of people is making a big mistake. The child is, first and foremost, the soul of the parents. It is true that the state, in the form of schools and teachers, is obliged to teach and educate the younger generation. The community is obliged to contribute to his upbringing, not to be neutral. However, the main duty is placed on dear parents!

Every parent is obliged to protect the interests of their child in the education and upbringing of their child and to choose the form, type and method of education, educational institution in the interests of the child's health and spiritual development. The participation of parents in the process of education and upbringing, the quality of education and learning of their child in educational institutions is considered mandatory by law. In this process, they are not only observers and helpers, but also make proposals and suggestions

to the relevant authorities for the improvement of work. Until the child reaches adulthood, they are his legal representative, they should contribute to the improvement of the work of their child's educational institution. In short, they should be aware of the attendance, the process of education, the level and quality of their child's education. Esteemed parents should continue their sacred mission - to educate their children in virtue and beauty, humanity and humanism, hard work and prosperity and bring up the younger generation of our independent country in the spirit of great patriotic pride, so that they can confidently carry the flag of our state towards the horizons of a prosperous and peaceful future. In the context of globalization, we must involve society, especially parents, in educating and raising a generation that is in line with the needs of the modern world in terms of ethics, knowledge, intelligence, self-awareness, and worldview.

Conclusion

Good upbringing and providing favorable conditions for children is currently the eternal duty and mission of parents. If this mission is carried out together with the constructive activity of teachers, that is, if good and constant communication between the school and parents is established, children will certainly go on the right path and receive proper education and upbringing. So, let's not be neutral in the education of this future-building segment of society and joining hands, contribute to their spiritual development.

REFERENCES:

1. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 йил, 6-сон, 70-модда.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги – инсон манфаатларини таъминлаш тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. "Ўзбекистон", 2017.
3. Ахмедова М.Т. Педагогик конфликтология. - Т.: ТДПУ, 2014. - 304 б.
4. Ибрагимов Х., Йўлдошев У. ва дигарҳо. Педагогик психология - Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2009 й. - 400 б.
5. Холиков А. Педагогик маҳорат. -Т.:Иқтисод-молия, 2011.- 420 б.
6. Ибрагимов Х., Абдуллаева Ш. Педагогика назарияси. -Т.: Фан ва технология, 2008. -288 б.
7. Педагогик атамалар лугати. Р.Жўраев ва бошқ. –Т.,2012.
8. Мусурмонов Р., Мусурманова М. Ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантиришда инновациялар. Academic research in educational sciences, Issue 3, 2020, pp 777-783.

Zebiniso TUYCHIEVA,
Lecturer of the Department of English Linguistics
Navoi State University.
zebinisotoychiyeva@gmail.com

WORD PLAY AS A TRANSLATION PROBLEM IN MEDIA TEXTS

Annotation: this paper explores the challenges posed by word play in the translation of media texts. Word play, including puns, idioms and linguistic humor, often relies on cultural and linguistic nuances that can be difficult to convey in another language.

Key words: pun, media text, translation, equivalent means of language.

Аннотация: данная статья исследует проблемы, возникающие при переводе словесной игры в медийных текстах. Словесная игра, включая каламбуры, идиомы и лингвистический юмор, часто основывается на культурных и языковых нюансах, которые могут быть трудно передать на другом языке.

Ключевые слова: игра слов, медийный текст, перевод, эквивалентные средства языка.

Annotatsiya: ushbu maqolada media matnlarda so'z o'yini hodisasini tarjima qilishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar haqida so'z yuritilib, ushbu nozik tarjimaning xususiyatlarini ochib beriladi.

Kalit so'zlar: so'z o'yini, media matn, tarjima, tilning ekvivalent vositalari.

Introduction

Word play, characterized by the creative manipulation of language for humorous or rhetorical effect, presents unique challenges in translation, particularly within media texts. This phenomenon encompasses puns, idioms, alliterations and other linguistic devices that exploit the phonetic, semantic or syntactic features of a language. In the context of globalization and cross-cultural communication, media texts—ranging from advertisements to news articles—often rely on word play to engage audiences and convey nuanced meanings. However, the inherent cultural specificity and linguistic nuances of word play can lead to significant translation difficulties. This article aims to explore the complexities of translating word play in media texts, highlighting the implications for translators and the potential strategies they may employ to address these challenges.

In the Russian language, the concept in question is referred to as “каламбур”, “словесная игра” (word game), “словесная острота” (verbal wit), “игровой прием” (playful device) or “игра слов” (play on words). In English, a range of terms is used: “pun”, “quibble”, “clever repartee”, “wordplay”, “play on words” and others. Among domestic researchers, there is no consensus regarding the content and relationship between the concepts expressed in the terms “игра слов” and “каламбур”.

There are two parallel approaches to studying these phenomena. The first considers the two phenomena as synonyms, while the second views them as autonomous stylistic devices. A number of criteria are proposed based on which one can either equate kalambur and wordplay or distinguish between them.

Literature Review and Methods

To investigate the translation challenges posed by word play in media texts, a qualitative analysis was conducted.

The study focused on a selection of media texts that featured prominent word play, including advertisements, political speeches and social media posts. A comparative analysis was performed on the original texts and their translations into various target languages. The analysis was guided by established translation theories, including Skopos Theory, which emphasizes the purpose of the translation and Relevance Theory, which considers the cognitive processes involved in understanding meaning. Additionally, interviews with professional translators were conducted to gather insights into their experiences and strategies when dealing with word play. The collected data were analyzed thematically to identify common challenges and effective translation techniques.

Belgian literary and translation scholar D. Delabastita offers the following definition of the term “wordplay”: “Wordplay is a general term for a range of textual phenomena in which the structural possibilities of language are used to reveal communicatively significant meanings in the form of two (or more) linguistic units with similar expressions and different contents”¹. Thus, Delabastita’s definition equates wordplay with kalambur. Russian-language dictionaries reflect the identity of these phenomena. The definitions of “игра слов” and “каламбур” either coincide or one concept is interpreted through the other: “Wordplay is a witty joke based on the use of one word instead of another or on the substitution of one meaning for another meaning of the same word; kalambur”².

The dictionary of the Russian language by Ozhegov provides a brief definition: “Wordplay – a joke based on

¹ Delabastita D. Wordplay and translation: special issue dedicated to the memory of André Lefevere (1945-1996). St. Jerome, 1996.

² Evgenyeva A., Razumnikova G. Russian Dictionary. In 4 volumes. Vol. 2. M., 1985.

the same sound of different words; pun”³. Some scholars (V.V. Vinogradov, V.S. Vinogradov, U.A. Zenskaya, V.Z. Sannikov, V.Ya. Propp, and others) discuss the synonymy of these phenomena, pointing to their common features.

Wordplay has a stylistic orientation – it generates a comedic effect. The main element that ensures this effect is considered by scholars to be the unpredictability of any link in the speech chain. It is important to note that all phrases constructed using the technique of wordplay possess a meta-linguistic function. That is, for understanding the meaning of the pun, the recipient needs to have certain linguistic knowledge necessary for “decoding” linguistic tricks. Various lexical, grammatical and phonetic forms used in wordplay are activated in the recipient’s consciousness, focusing their attention on the language itself.

In studies dedicated to the exploration of wordplay, both domestic and foreign linguists often do not qualify types of wordplay as such. D. Delabastita, taking as a basis the types of usage of linguistic means for creating wordplay, proposes the following categorization:

1. Phonological and graphological wordplay (paronyms, homonyms (homophones and homographs));
2. Lexical wordplay (linear vertical polysemy (hyponyms, meronyms) and nonlinear horizontal polysemy (metaphor, metonymy));
3. Lexical wordplay (idioms);
4. Morphological wordplay (neologisms, abbreviation, composition and conversion);
5. Syntactic wordplay.

Results

Most linguists identify as the main mechanism of wordplay the principle of combining different meanings of words in one context (polysemy) and the principle of identical sound with different meanings (V.V. Vinogradov, V.S. Vinogradov, V.Z. Sannikov). Phonetically, four types of wordplay are distinguished:

1. Homonyms (phonetics and graphics of expressed sides coincide),
2. Homophones (phonetics coincide while graphic representation differs),
3. Homographs (where the graphic form is the same

but the phonetic form is different),

4. Paronyms (words that have phonetic and graphic differences but show similarities).

Discussion

The analysis revealed several key challenges associated with translating word play in media texts. Firstly, cultural differences often pose significant barriers. For instance, puns that rely on specific cultural references may not resonate with audiences in different linguistic contexts. A notable example is the advertising slogan “Have it your way” from Burger King, which plays on the dual meaning of “way” as both a method and a personal preference. In languages where such dual meanings do not exist, translators must find alternative expressions that maintain the original intent without sacrificing clarity.

Secondly, the phonetic qualities of word play can be particularly difficult to replicate in translation. Alliteration and rhyme are common features in slogans and brand names that enhance memorability but may lose their impact when translated. For instance, the Coca-Cola slogan “Open Happiness” employs alliteration that may not translate effectively into languages with different phonetic structures. Translators often resort to creating new phrases that capture the spirit of the original while adapting to the target language’s phonetic characteristics.

Furthermore, the study highlighted the role of humor in word play as a translation challenge. Humor is deeply rooted in cultural contexts and can vary widely across different societies. A pun that elicits laughter in one culture may be met with confusion in another. For example, a humorous play on words used in a political campaign may not translate effectively if the underlying cultural context is not understood by the target audience.

Conclusion

Word play in media texts is realized through linguistic creativity, phonetic manipulation and cultural relevance, making messages more engaging and impactful. It relies on ambiguity, irony and intertextual references to enhance persuasion and humor, often integrating visual elements in digital formats. Pragmatically, it strengthens audience connection and memorability, ensuring effective communication in journalism, advertising and entertainment.

³ Ozhegov S. Dictionary of Russian language. M., 1988. Vol. 60.

References:

1. Gridina T. Method of statements of completion: strategy of text production. Psycholinguistic aspects of the study of speech activity. 2012. No 10.
2. Evgenyeva A., Razumnikova G. Russian Dictionary. In 4 volumes. Vol. 2. M., 1985.
3. Ozhegov S. Dictionary of Russian language. M., 1988. Vol. 60.
4. Delabastita D. Wordplay and translation: special issue dedicated to the memory of André Lefevere (1945-1996). St. Jerome, 1996.

Nigina SALIMOVA,
Independent Researcher at Fergana State University
Lecturer at KIUF
nigina.salimova.90@mail.ru

THE HONORIFIC FORM OF THE POSSESSOR EXPRESSED BY GRAMMATICAL MEANS IN THE KOREAN LANGUAGE

Annotation: in today's globalized world, international relations are of increasing importance. The development of nations hinges upon effective mutual cooperation, which, in turn, is greatly facilitated by a population well-versed in foreign languages and cultures. Korean is one such language that presents unique challenges due to its highly developed system of honorifics, a reflection of deep-rooted cultural values of hierarchy and respect. This article examines the honorific form of the possessor, one of the three primary forms in the Korean honorific system. Understanding this form is essential for Korean language learners, as improper use may cause unintended disrespect. The study aims to serve as a comprehensive and practical resource for learners in mastering this critical component of Korean grammar.

Key words: honorific category, honorific form of the possessor, suffix, apjonbop, juchekyongobop, grammatical honorifics, suffix “ㅏ”, linguistic politeness, sociolinguistics.

Аннотация: в современном глобализированном мире значение международных отношений становится всё более актуальным. Развитие стран напрямую зависит от эффективного взаимного сотрудничества, чему в значительной степени способствует население, хорошо владеющее иностранными языками и культурами. Корейский язык — один из таких языков, который отличается развитой системой речевых форм уважения (хонорифика), отражающих глубокие культурные ценности иерархии и уважения. В данной статье рассматривается форма уважительного обозначения обладателя — одна из трёх основных форм корейской системы хонорифика. Понимание и правильное использование этой формы крайне важно для изучающих корейский язык, поскольку некорректное её употребление может привести к непреднамеренному проявлению неуважения. Цель исследования — предоставить всесторонний и практический ресурс для овладения этим важнейшим элементом корейской грамматики.

Ключевые слова: категория уважения, форма уважения обладателя, суффикс, апчонбоп, чучхекёнопоп, грамматические формы уважения, суффикс “ㅏ”, языковая вежливость, социолингвистика.

Annotatsiya: bugungi globalashgan dunyoda xalqaro munosabatlarning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Davlatlarning rivojlanishi samarali o'zaro hamkorlikka bog'liq bo'lib, bu esa chet tillari va madaniyatlarini yaxshi biladigan aholining ko'pligi bilan bevosita bog'liqdir. Koreys tili ana shunday tillardan biri bo'lib, undagi rivojlangan hurmat (honorifik) tizimi — ijtimoiy ierarxiya va hurmat qadriyatlarining chuqur ildiz otgan ifodasidir — o'ziga xos murakkabliklarni taqdim etadi. Ushbu maqolada koreys tilidagi hurmat shakllaridan biri — egalik qiluvchining hurmat shakli — ko'rib chiqiladi. Bu shaklni to'g'ri qo'llash koreys tilini o'rganayotganlar uchun juda muhimdir, chunki noto'g'ri foydalanish kutilmagan hurmatsizlikka olib kelishi mumkin. Mazkur tadqiqot ushbu grammatik tizimning muhim komponentini puxta va amaliy o'zlashtirishga yordam beradigan manba sifatida xizmat qilishni maqsad qiladi.

Kalit so'zlar: hurmat kategoriyasi, egalik qiluvchining hurmat shakli, qo'shimcha, apjonbop, juchekyongobop, grammatik hurmat shakllari, “ㅏ” qo'shimchasi, lingvistik odob, sotsiolingvistika.

Introduction

In the era of developing international relations and cultural exchange, mastering foreign languages and understanding their embedded cultural nuances is paramount. The Korean language presents a distinct challenge in this regard due to its intricate honorific system. Unlike many Indo-European languages, Korean requires speakers to constantly adjust their

language based on the social hierarchy between the speaker, listener and the subject of discussion.

For Korean speakers, honorifics are not merely grammatical forms; they are an embodiment of cultural norms that signal respect, humility and social awareness. Mastery of this system is thus not only a marker of linguistic proficiency but also of cultural competence.

The Korean honorific system comprises various forms and categories. As identified by scholars such as Nam Gi Shim and Go Yeong Geun (1985), these include:

존비법 (尊卑法) and 공손법 (恭遜法) — forms used to elevate or lower the status of the listener.

존경법 (尊敬法) — forms used to show respect to the subject of the sentence.

겸손법 (謙遜法) and 겸양법 (謙讓法) — forms used to express humility.

Other classifications include 공대법 (恭待法), 경양법 (敬讓法), 경어법 (敬語法), 존대법 (尊待法) and 대우법 (待遇法).

Among these, the honorific form of the possessor or subject—주체경어법 (juchekyongobop)—is particularly significant, as it directly influences the listener's perception of both the speaker and the subject being discussed.

Methods

This study focuses on the analysis of grammatical honorific forms in Korean, with a specific emphasis on the honorific form of the subject. Korean grammatical honorifics are typically divided into three categories:

- Honorific form of the subject (possessor)
- Honorific form of the object (complement)
- Honorific form of the listener [3].

Grammatical honorifics are constructed through morphological means—primarily through the use of affixes and particles. In the case of 주체경어법, honorificity is marked by:

Adding the suffix -시 (-shi) to the verb stem.

Replacing the nominative particle -이/가 with the honorific particle -께서.

The analysis employed a descriptive linguistic approach, examining both written and spoken corpora, as well as pedagogical materials designed for Korean language learners.

Results

Example 1: Basic Subject Honorificity

경진이가 온다. — Kyongjin is coming.

선생님께서 오신다. — The teacher is coming (with respect).

In sentence (1ㄱ), “Kyongjin” is either of equal or lower status relative to the speaker; thus, no honorific is required. In sentence (1ㄴ), “선생님 (teacher)” is a socially higher figure, necessitating the use of both -께서 and -시 to appropriately convey respect.

Example 2: Correct and Incorrect Honorific Usage

ㄱ. 아버지께서 은행에 가신다.
— My father is going to the bank.
ㄴ. 아버지가 은행에 가신다. — My

father is going to the bank (colloquial).
ㄴ. *아버지께서 은행에 간다. — Incorrect (mixed form).

While both (2ㄱ) and (2ㄴ) are acceptable in casual conversation, (2ㄱ) is more formally correct. Sentence (2ㄴ) is grammatically incorrect because it inconsistently mixes an honorific subject particle (-께서) with a non-honorific verb ending.

Example 3: Apjonbop (Listener-Based Honorific Adjustment)

할머니, 아버지가 왔어요. — Grandma, dad has arrived.

Though “아버지 (father)” warrants respect, the greater social status of the listener (grandmother) leads to the omission of -시 in this context. This phenomenon, known as 압존법 (apjonbop), reflects a speaker's sensitivity to the relative status of the interlocutors in the communicative triangle (speaker, subject, listener).

Example 4: Apjonbop in Practice

할아버지, 아버지가 진지 잡수시라고 하셨습니다.
— Grandpa, dad said for you to eat your meal.

Apjonbop is predominantly employed in familial or informal settings. In professional or formal contexts, it is considered inappropriate and full honorific forms should be used regardless of listener status.

Example 5: Workplace Usage

ㄱ. 총무 과장이 이 일을 했습니다. — The section chief did this work. (Incorrect)
ㄴ. 총무 과장님께서 이 일을 하셨습니다. — The section chief did this work (with respect).

In institutional or professional contexts, it is customary to append the suffix -님 to occupational titles or kinship terms to signal appropriate respect.

Discussion and Conclusion

The Korean honorific system represents one of the most socially encoded linguistic mechanisms in the world. It is more than a matter of grammar—it is a living expression of Confucian values such as respect for hierarchy, age, social role and group membership. Misuse of honorific forms can result not only in grammatical errors but in perceived breaches of etiquette.

Among the three major honorific categories, the honorific form of the subject plays a crucial role in expressing deference toward the agent of an action. It is realized primarily through:

Use of the subject particle -께서 instead of -이/가;
The suffix -시 on the predicate;

- Use of honorific-specific verb forms;

Appending -님 to titles and kinship terms.

One of the most fascinating aspects of this system

is the phenomenon of 압존법 (Apjonbop), or *listener-based honorific adjustment*. In this practice, speakers may intentionally suppress honorifics toward a subject out of respect for a higher-status listener. While Apjonbop traditionally appeared in familial or highly personal contexts, its use is evolving in modern Korean.

Modern Apjonbop Usage Examples

Media

In Korean dramas, characters frequently adjust honorifics depending on their interlocutor. For example, when a son reports his father's actions to his grandmother, Apjonbop is used: 할머니, 아버지가 다녀왔어요. ("Grandma, Dad has returned.") No -시 is used, respecting the grandmother's status.

Business Korean

In corporate communication, Apjonbop is sometimes applied when junior staff report on their department head's actions to a company president: 사장님, 부장님이 회의에 참석하셨습니다. (Formal honorific used if CEO is present) or 사장님, 부장님이 보고서를 제출했어요. (Reduced form if reporting casually, showing deference to CEO).

Recent studies indicate that while Apjonbop remains prevalent in family contexts, its use in corporate and professional settings is now more situational. Younger speakers and internationalized Korean firms increasingly favor consistent honorific usage regardless of listener status, as part of a broader trend toward clarity and equity in professional communication (Kim & Lee, 2022).

Evolving Trends and Pedagogical Implications

Recent linguistic research (Choi, 2021; Park, 2023) suggests that modern Korean speakers, especially in younger generations and global companies, are gradually reducing the frequency of complex Apjonbop forms in favor of uniform honorificity that prioritizes respect toward all mentioned parties. This shift reflects changing attitudes toward hierarchy in Korean society.

For Korean language learners, this creates both opportunities and challenges:

- Learners must understand traditional honorific structures to comprehend older speakers, classical texts and formal occasions.
- Simultaneously, they must master modern pragmatic patterns, where honorific usage can vary dynamically depending on social and corporate context.

Conclusion

In sum, the Korean honorific system—especially the honorific form of the possessor (subject)—remains a core pillar of the language's cultural and grammatical fabric. Mastery of this system is essential for linguistic proficiency and cultural fluency.

At the same time, as Korean society evolves, so too does its linguistic etiquette. The phenomenon of Apjonbop exemplifies how language reflects social change, moving from rigid hierarchies toward more flexible communicative practices. For educators and learners alike, continuous engagement with both traditional and modern forms of Korean honorifics will be crucial in achieving genuine communicative competence.

References

- [1] Nam Gi Shim & Go Yeong Geun. *Grammar Book for Korean Language Curriculum for High Schools*, 1985.
- [2] Seo Jeong Su. *Study on Honorific Systems: Current System and Problems*, Hanshin Munhwasa, 1984, p. 17.
- [3] Lee Ik Seop. *Systematization Issues in Korean Honorific Grammar*, Korean Linguistics 2, Korean Linguistics Society, 1974, p. 14.
- [4] Kim, H. & Lee, J. (2022). *Corporate Politeness in Modern Korean: The Changing Role of Apjonbop*. *Journal of Korean Pragmatics*, 14(3), pp. 201–219.
- [5] Choi, S. (2021). *Honorific Speech Levels in Contemporary Korean Media: A Corpus-based Study*. *Korean Language Education Research*, 39(1), pp. 45–67.
- [6] Park, M. (2023). *Sociolinguistic Shifts in Korean Honorific Usage Among Young Adults*. *Journal of Korean Sociolinguistics*, 31(2), pp. 150–172.
- [7] <https://www.riss.kr>

Gulnoz TOLIBOVA,
Senior Lecturer UzSWLU
gulnoz.gt@gmail.com

PROBLEMS AND SOLUTIONS IN DEVELOPING LEXICAL COMPETENCE DURING INTENSIVE FOREIGN LANGUAGE INSTRUCTION

Annotation: this article examines the current problems and practical solutions for developing lexical competence in intensive English language instruction in Uzbekistan. Drawing on recent studies and methodological insights, the paper analyzes factors hindering vocabulary acquisition and proposes approaches for effective vocabulary teaching within the framework of modern ELT practices. The discussion highlights the significance of context-based learning, learner autonomy and digital tools in enriching lexical competence for Uzbek learners.

Key words: *lexical competence, intensive English teaching, vocabulary acquisition, ELT in Uzbekistan, language learning strategies*

Аннотация: в данной статье рассматриваются актуальные проблемы и практические решения для развития лексической компетенции при интенсивном обучении английскому языку в Узбекистане. Опираясь на последние исследования и методические выводы, в работе анализируются факторы, препятствующие усвоению словарного запаса, и предлагаются подходы к эффективному обучению лексике в рамках современных практик преподавания английского языка. В обсуждении подчеркивается значимость контекстного обучения, автономности учащихся и цифровых инструментов в обогащении лексической компетенции узбекских обучающихся.

Ключевые слова: *лексическая компетенция, интенсивное обучение английскому языку, усвоение словарного запаса, преподавание английского языка в Узбекистане, стратегии изучения языка*

Annotatsiya: ushbu maqola O'zbekistonda ingliz tilini jadal o'qitish jarayonida leksik kompetensiyani rivojlantirishning dolzarb muammolari va amaliy yechimlarini tadqiq etadi. So'nggi ilmiy izlanishlar va uslubiy yondashuvlarga tayanib, maqolada so'z boyligini o'zlashtirishga to'sqinlik qiluvchi omillar tahlil qilinadi hamda zamonaviy ingliz tili o'qitish amaliyoti doirasida lug'atni samarali o'rgatish usullari taklif etiladi. Muhokamada o'zbek talabalari uchun leksik kompetensiyani boyitishda kontekstga asoslangan ta'lim, o'quvchi mustaqilligi va raqamli vositalarning ahamiyati alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: *leksik kompetensiya, ingliz tilini jadal o'rgatish, lug'at boyligini o'zlashtirish, O'zbekistonda ingliz tili o'qitish, til o'rganish strategiyalari*

Introduction

Lexical competence remains one of the most critical components of successful foreign language proficiency, directly influencing learners' communicative abilities and academic success. In Uzbekistan, where English has become an essential tool for international collaboration, higher education and professional development, the urgency of developing learners' vocabulary knowledge has increased significantly over the past decades. However, intensive English language programs,

designed to accelerate learning within limited time frames, often face persistent challenges in ensuring sufficient vocabulary growth. Insufficient exposure, traditional memorization practices, and a lack of learner autonomy are among the obstacles identified by researchers and practitioners. This paper discusses the main issues affecting the development of lexical competence during intensive English language instruction in Uzbekistan and outlines evidence-based solutions adapted to the local educational context.

Main Part

Developing vocabulary knowledge is not a straightforward task. It requires repeated exposure, meaningful use and deep processing. In many Uzbek intensive courses, however, vocabulary learning remains mostly mechanical, relying heavily on rote memorization of word lists. Although such practices may temporarily expand word recognition, they often fail to develop productive use and contextual understanding, which are essential for real-life communication.

Another common issue is limited contact hours. Intensive language courses in Uzbekistan usually run for short durations with daily lessons, which creates pressure to cover large amounts of material quickly. As a result, instructors tend to prioritize grammar and reading comprehension over systematic vocabulary work. This imbalance means that students frequently encounter new words without sufficient practice in different contexts. According to Nation, vocabulary needs to be recycled at least ten times in various contexts for it to be firmly integrated into long-term memory.

A related problem is the lack of authentic materials and communicative tasks. Many courses still use outdated textbooks with lists of words detached from realistic contexts. Learners memorize isolated items but struggle to apply them in conversations or writing tasks. Research has shown that context-rich input enhances retention and facilitates the development of collocational knowledge. Without access to authentic materials such as podcasts, news articles or interactive dialogues, Uzbek learners often do not internalize words as part of meaningful discourse.

Additionally, learner motivation and autonomy play a crucial role. In intensive programs, students often depend entirely on teachers to supply vocabulary and explanations. Few students engage in independent reading or use self-directed vocabulary strategies, which limits the depth and breadth of their lexical growth. According to Schmitt, vocabulary learning is most effective when students take active responsibility for monitoring and expanding their lexicon outside classroom hours.

Despite these challenges, there are promising solutions supported by research and gradually adopted in practice. One effective approach is the integration of explicit and incidental vocabulary learning. Explicit instruction involves direct teaching of high-frequency and topic-specific words, while incidental learning occurs through extensive reading, listening and communicative activities. By combining these methods, teachers can help students notice and practice new words repeatedly.

Task-based learning is another recommended solution. This approach engages students in real-life tasks that require meaningful language use, encouraging them to activate and recycle vocabulary naturally. For example, role-plays, debates and problem-solving tasks create opportunities for repeated exposure and retrieval practice. In Uzbekistan, some institutions have started to incorporate task-based lessons in intensive programs, which shows positive outcomes in learner motivation and vocabulary retention.

The use of digital tools also presents new possibilities for vocabulary development. Mobile applications, online flashcards and spaced repetition systems provide flexible and personalized ways to practice words. Platforms such as Quizlet or Anki help students review vocabulary at their own pace and receive immediate feedback. Research by Webb indicates that technology-assisted vocabulary practice can significantly increase retention rates, especially when combined with context-rich input.

Encouraging extensive reading outside the classroom is equally important. Reading graded readers or simplified novels exposes students to high-frequency words in natural contexts and reinforces word recognition and usage patterns. suggests that extensive reading programs, when properly guided, can complement intensive classroom activities and build a robust lexical base.

Furthermore, teacher training must emphasize vocabulary pedagogy. Many instructors in Uzbekistan are well-versed in grammar teaching but receive limited training in effective

vocabulary instruction techniques. Professional development workshops focusing on context-based teaching, collocation awareness and learner strategy training can equip teachers with practical tools to foster lexical competence more effectively. Many instructors rely heavily on outdated grammar-translation methods and lack familiarity with modern, research-based vocabulary teaching strategies. Professional development programmes focusing on task-based instruction, corpus-informed materials and learner autonomy can empower teachers to create more engaging and effective lessons. Workshops and peer observation schemes, supported by institutional policies, can encourage the adoption of innovative practices. By equipping teachers with practical tools and reflective skills, the system can ensure that intensive courses foster not only rapid vocabulary growth but also long-term lexical retention and flexible use.

Finally, fostering learner autonomy should be a long-term goal. Teachers can encourage students to keep personal vocabulary notebooks, create word maps and practice using new words in self-generated sentences. Promoting reflective

learning habits helps students take control of their own vocabulary growth and become more confident users of the language.

Conclusion

Developing lexical competence in intensive English language instruction in Uzbekistan presents both enduring problems and innovative solutions. Mechanical memorization, limited contextual practice, and lack of learner autonomy have hindered sustainable vocabulary growth among learners. However, by integrating explicit and incidental learning, employing task-based methods, adopting digital tools and promoting extensive reading, teachers and institutions can address these challenges more effectively.

Investing in teacher training and fostering learner responsibility further supports long-term success. As English continues to gain importance in Uzbekistan, the enhancement of vocabulary instruction must remain a priority to prepare students for academic and professional communication in a globalized context. Future research may focus on evaluating the impact of blended approaches and technology-assisted vocabulary interventions to refine best practices for intensive ELT programs in the region.

List of references

- [1] Ellis, R. (2003). Task-based Language Learning and Teaching. Oxford University Press.
- [2] Nation, I. S. P. (2001). Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge University Press.
- [3] Nurmukhamedov, U. (2020). The role of extensive reading in developing vocabulary knowledge of Uzbek E-+FL learners. *The Reading Matrix*, 20(1), 66-76.
- [4] Rustambekovna, J. M., Bakhavedinovich, A. M., Qutimovna, J. E., Ashimovna, D. N., & Minggirovna, M. G. (2021). Methods of Teaching English Language Vocabulary to the First-Year Uzbek Students. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 25(2), 394-406.
- [5] Schmitt, N. (2008). Instructed second language vocabulary learning. *Language Teaching Research*, 12(3), 329–363.
- [6] Webb, S. (2008). Receptive and productive vocabulary sizes of L2 learners. *Studies in Second Language Acquisition*, 30(1), 79–95.

Dildora SATTOROVA,
Teacher, English Department,
"TIAME' National Research University, Tashkent, Uzbekistan

THE IMPACT OF FEEDBACK ON LEARNING OBJECTIVES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Annotation: this article explores feedback as one of the key elements in fostering effective learning within foreign language instruction. Feedback serves not only as an assessment tool but also as a motivational mechanism to help students identify and correct their mistakes, ultimately aiding them in achieving learning objectives.

Key words: feedback, foreign language education, motivation, pedagogical interaction, oral feedback, written feedback, error correction.

Аннотация: в данной статье рассматривается обратная связь как один из ключевых элементов эффективного обучения в процессе преподавания иностранного языка. Обратная связь выступает не только инструментом оценки, но и мотивационным механизмом, который помогает студентам выявлять и исправлять свои ошибки, тем самым способствуя достижению учебных целей.

Ключевые слова: обратная связь, обучение иностранным языкам, мотивация, педагогическое взаимодействие, устная обратная связь, письменная обратная связь, исправление ошибок.

Annotatsiya: ushbu maqolada fikr-mulohaza chet tilini o'qitishda samarali o'quv jarayonini shakllantirishdagi asosiy omillardan biri sifatida ko'rib chiqiladi. Fikr-mulohaza nafaqat baholash vositasi, balki talabalarga o'z xatolarini aniqlash va tuzatishga yordam beruvchi motivatsion mexanizm sifatida ham xizmat qiladi. Bu esa ularning o'quv maqsadlariga erishishlariga ko'maklashadi.

Kalit so'zlar: fikr-mulohaza, chet tilini o'qitish, motivatsiya, pedagogik o'zaro ta'sir, og'zaki fikr-mulohaza, yozma teskari aloqa, xatolarni tuzatish

INTRODUCTION

The term feedback in a foreign language teaching system can be viewed from a variety of perspectives, such as goals, methods and approaches. In general, feedback is defined as "information used to somehow change the gap between the actual level of a system parameter and the reference level" (Black & William, 1998, p. 36). Feedback is a key aspect of assessment to motivate students to learn from this assessment (Irons, 2008). Peterson and Vali (2009) noted that the evaluation cycle (more precisely, formative assessment) is not complete without "feedback". It is also important that teachers provide feedback on each student's specific mistakes and challenges after each test, otherwise the assessment may not be practical for their future learning.

METHODOLOGY

Thus, there is a consensus among researchers that feedback is not only an important aspect of encouraging effective learning, but also a sign of good

evaluation practice. For example, some literature links formative assessment to reasoning, otherwise it can be called a non-assessment test. Feedback as the main way of analyzing pedagogical results is one of the basic processes of pedagogical interaction in the organization of teaching a foreign language.

DATA COLLECTION AND ANALYSIS

Feedback is one of the control functions, which is to obtain information about the level of student learning" (Schukin A.N.1991). In turn, educational psychology considers the concept of feedback as "any kind of information returned from a source that is useful in regulating behavior" (Malinovichka E.G.1998). Feedback is any information, direct or indirect, delayed or immediate, that a person receives from the recipient (or recipients), his behavior, his appearance, information about himself (Panina T.S., Vavilova L.N.2006). Feedback is a product of analysis, reflection and observation received by the teacher from himself and from partners in joint activities. OS is a form of interpersonal interaction, our behavioral

and emotional reactions (Talyzina N.F.1998). The purpose of feedback is to correct the content, ways of presenting information, students' actions and the emotional background of the lessons by the teacher. The results of the feedback are also used by the students themselves to evaluate joint activities and the results obtained. Thus, the better the teacher and students are able to correct their behavior and speech using the feedback, the higher the results of learning interactions will be. Thus, there is a consensus among researchers that feedback is not only an important aspect of encouraging effective learning, but also a sign of good evaluation practice. For example, some literature links formative assessment to reasoning, otherwise it can be called a non-assessment test. As mentioned above, there is a big difference between these two concepts (evaluation and testing).

RESULT AND DISCUSSION

In a foreign language teaching system, reasoning may have some distinctive features and applications because it focuses on both content and linguistic knowledge. Therefore, teachers should use an appropriate form of corrected feedback that takes into account other variables such as the nature, frequency and student level of errors. The most common method of feedback in the classroom is verbal feedback. It is direct, effective, and, if approached correctly, can have immediate results in student learning (Irons, 2008). Oral delivery of feedback is more effective than written feedback (Black & William, 1998, p. 37). Lighbown and Spada (2011, p. 126) point to all the expected situations and areas of verbal feedback that can be encountered in EFL classes, which are summarized below:

Areas of oral feedback		
1	Precise correction	means that the correct shape is clearly provided. When the teacher presents the correct form, it clearly shows that the student said the wrong thing.
2	Re-corrected (incorrect correction)	means the re-formation of all or part of the student by the teacher without error.
3	The explanatory questionnaire	indicates whether the student's speech was misunderstood or misunderstood. An explanatory request is then applied, for example, "sorry", "forgive me", "say it again" or the Teacher repeats the sentence.
4	Metalinguistic considerations	include comments, information, or questions about the correctness of students' speech without clearly indicating the correct form. Metalinguistic comments usually indicate that there is an error somewhere, for example, where the error in your speech is.
5	Elyssitation	refers to at least three methods that teachers use to get the right shape directly by asking students to fill in, select, or shape a speech.
6	Repetition	means that the teacher repeats the student's wrong statement. In many cases, teachers change their intonation to emphasize the error.
7	Recasts correction (misconception)	is widely used in content-based second language classes (where the focus is on meaning rather than form), while repetition of errors is minimal. 'is used. Interestingly, students may assume that the teacher "responds to the content, not the form of the speech".

Table 1. Areas of oral feedback

Rod Ellis et al. (2001, Lighbown & Spada, 2011, p. 128) As noted, most of a teacher's corrective feedback is in the form of rework. In addition to oral feedback, there are other approaches to feedback in

the EFL context, such as individual, public, written and electronic feedback (see figure 2). Each of these considerations has its own application. For example:

Feedback approaches		
1	Individual feedback	is addressed directly (verbally) to a student and has some advantages such as deepening the student's understanding of mistakes as well as increasing his or her self-esteem. This is time consuming as it is suitable for lower classes.
2	Public feedback	approached the whole class. It focuses on common errors and it fits a large class size. This class is useful in the sense that it facilitates interaction and negotiation.
3	Written feedback	is given directly and is largely consistent with written tests. It has detailed information and can be stored for a long time.
4	Electronic feedback	is done through electronic machines. This requires all students to have access to these devices. Although it is not as personal as its predecessors, it is easier, faster, and has no time and space constraints.
5	Face-to-face feedback	can carry with it very high learning payoff for students. It can be memorable, and can help students to change attitudes and approaches. Face-to-face feedback (whether to individuals or groups) carries with it the additional explanation that comes through body language, facial expression, tone of voice, emphasis and so on.

Table 2. Feedback approaches

Feedback redirects or focuses the educational process on the joint actions of the teacher and students in achieving learning goals and focuses on a specific result.

CONCLUSION

Feedback plays an important role in the system of learning and teaching. The quality of any education system is determined by the effectiveness of its evaluation scheme. Feedback is used to fill the gap

between the actual level of student activity and the level of targeted performance. If this gap is filled, we can call this reasoning formative or constructive. On the contrary, seeing constant attention to feedback as a weakness of the student's personality and strengths, and always more critical than praiseworthy, makes him a negative thinker. Thus, regardless of how the feedback is delivered, the quality and appropriateness of the feedback is a key issue in this regard.

REFERENCES

1. Black, P., & Wiliam, D. (1998). Inside the black box: Raising standards through classroom assessment. *Phi Delta Kappan*, 80(2), 139–148.
2. Irons, A. (2008). Enhancing learning through formative assessment and feedback. Routledge.
3. Peterson, K., & Vali, R. (2009). Assessment and feedback in learning. *Educational Journal of Assessment*, 12(3), 89–96.
4. Schukin, A. N. (1991). Practical methodology of teaching foreign languages. Moscow: VLADOS.
5. Malinochka, E. G. (1998). Educational psychology and feedback theory. Minsk: Higher School.
6. Panina, T. S., & Vavilova, L. N. (2006). Pedagogical interaction and feedback in the educational process. Moscow: Academia.
7. Talyzina, N. F. (1998). Management of the learning process. Moscow: Pedagogika.
8. Lightbown, P. M., & Spada, N. (2011). How languages are learned (3rd ed.). Oxford University Press.
9. Ellis, R., Loewen, S., & Erlam, R. (2001). Implicit and explicit corrective feedback and the acquisition of L2 grammar. *Studies in Second Language Acquisition*, 24(3), 339–368.

Navro'zbek NASIROV,
Uzbekistan State University of World Languages
navruz.nasirov77@gmail.com

THE IMPORTANCE OF USING GAMES IN LANGUAGE TEACHING AND LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Annotation: this article examines the significance of game-based methods in foreign language teaching and learning. It reviews recent pedagogical and psycholinguistic insights, emphasizing how games enhance language skills, motivation and intercultural competence. The discussion integrates up-to-date research findings and practical examples of implementing games in classroom contexts.

Key words: game-based learning, foreign language education, educational games, learner motivation, communicative competence

Аннотация: статья посвящена роли игровых методов в обучении иностранным языкам. Автор анализирует актуальные педагогические и психолингвистические подходы, подчёркивая, как игровые технологии способствуют развитию языковых навыков, мотивации и межкультурной компетенции. Рассмотрены современные исследования и практические примеры интеграции игр в образовательный процесс.

Ключевые слова: игровые методы, обучение иностранным языкам, игровая педагогика, мотивация, коммуникативная компетенция

Annotatsiya: ushbu maqola chet tilini o'rgatishda o'yinlardan foydalanishning ahamiyatiga bag'ishlangan. Unda zamonaviy pedagogik va psixolingvistik yondashuvlar tahlil qilinib, o'yinlar til ko'nikmalarini rivojlantirish, motivatsiyani oshirish va madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishga qanday yordam berishi ko'rsatib berilgan. Asarda dolzarb ilmiy natijalar va sinfdagi o'yinlardan foydalanish tajribalari keltiriladi.

Kalit so'zlar: o'yinli ta'lim, chet tilini o'rgatish, o'quv o'yinlari, motivatsiya, kommunikativ kompetensiya

Introduction

In recent years, maintaining students' motivation in foreign language classrooms has become one of the major challenges for teachers and researchers alike. Traditional teaching approaches often fail to fully engage learners, especially in contexts dominated by teacher-centered methods. However, the integration of games offers an effective alternative, transforming abstract grammar and vocabulary into engaging, meaningful tasks. According to Hadfield, language games are not just playful activities but carefully structured learning tools that help learners acquire language naturally and enjoyably. This article explores the theoretical rationale and practical benefits of using games in language classes and discusses important considerations for their effective use.

Main Part

The use of games in language teaching is strongly supported by communicative language teaching (CLT) and task-based language teaching (TBLT) principles. As Nunan states, interaction is fundamental for meaningful language acquisition. Games naturally encourage interaction by prompting learners to negotiate meaning, solve problems, and use the target language for authentic purposes. Moreover, Krashen's Input Hypothesis highlights

that comprehensible input, especially in low-stress contexts, accelerates language learning. Games help lower learners' affective filter by creating a relaxed atmosphere where they feel safe to experiment with language and make mistakes.

Recent meta-analyses confirm that both digital and traditional games significantly increase learner motivation and vocabulary retention. Students perceive games as more enjoyable than mechanical exercises, which increases their willingness to participate and spend more time using the target language. This is particularly valuable in contexts where students have limited exposure to the target language outside the classroom.

From a practical viewpoint, games can be adapted to different ages, proficiency levels, and learning objectives. Simple word games reinforce vocabulary, while role-playing and simulation games develop fluency and cultural awareness. Classic activities like bingo, charades or Scrabble are well-known for vocabulary practice, whereas information-gap and simulation tasks promote authentic communication.

Games also foster collaboration and social interaction. Lee and Hammer argue that well-designed educational games promote teamwork, problem-solving and creativity, aligning with Vygotsky's theory

of social interaction in learning. When students work together toward a game goal, they use the target language purposefully and spontaneously. Language games offer practical benefits for both learners and teachers by transforming the traditional classroom into an interactive, low-anxiety environment. They help reduce fear of mistakes and public speaking anxiety, which are significant barriers in language classrooms, especially for shy or less confident students. For example, word bingo, crosswords and quiz-style games have been shown to significantly boost vocabulary recall and spelling accuracy among young EFL learners. Furthermore, sentence-building races, role-playing card games and grammar treasure hunts provide opportunities to practice structures repeatedly in meaningful, communicative ways. Recent classroom experiments reveal that students who engage in weekly game-based practice sessions outperform peers on follow-up tests by up to 20 %. This indicates that sustained active participation through games not only supports immediate understanding but also enhances long-term retention.

The rise of digital technologies has further expanded possibilities for game-based learning. Reinders and Wattana found that online role-playing games help shy students build confidence in speaking by offering a virtual environment for real-time interaction without the fear of face-to-face judgment.

Despite their benefits, games should be applied thoughtfully to avoid turning into time-wasting diversions. Prensky cautions that “edutainment” without clear learning outcomes may fail to achieve pedagogical goals. Therefore, games should be linked to specific lesson objectives and integrated into lesson plans with clear instructions and debriefing discussions to connect the game experience to language learning.

Recent empirical studies provide robust evidence of the effectiveness of DigitalGame Based Language Learning (DGBLL) for vocabulary acquisition and retention. For example, a 2024 case study from the University of Technology and Applied Sciences in Oman found that using Kahoot and Wordwall significantly improved learners' ability to recall English vocabulary: participants showed notable gains from pretest to posttest and maintained these gains in a retention test two weeks later. Additionally, over 90 % of the 80 respondents reported high satisfaction and perceived value in their learning experience. This demonstrates that well-designed digital games facilitate both shortterm learning and longerterm memory consolidation.

Moreover, digital game use has also been linked to heightened learner engagement and motivation. In a mixedmethod study conducted with Chinese EFL learners, Zhou (2024) showed that Duolingobased game activities increased participants' selfreported enjoyment, intrinsic motivation and “ideal L2 self”—a measure of their aspirational English proficiency profile. Quantitative analysis using pairedsamples ttests indicated statistically significant improvement in both affective and motivational dimensions after only four weeks of gameplay. These findings support the idea that game-based platforms create psychologically rewarding contexts that foster sustained engagement.

Similarly, research in an online French course using the Kahoot response system found consistently high student engagement over three academic terms, with participants noting that the competitive yet collaborative structure helped reduce anxiety and improve focus. Although some technical issues were reported, over 85 % of students expressed the desire for more frequent use of gamebased quizzes in their language classes. This suggests that games can be particularly effective in online and hybrid instruction environments.

In addition to digital formats, low-tech language games also yield positive outcomes. A study in Tanzanian secondary schools found that while many teachers rarely used games due to a lack of training, those who did observed improvements in learners' motivation, classroom interaction and academic performance. Students who participated in simple cardsort and boardbased vocabulary games demonstrated lively engagement and reported decreased boredom during grammar and vocabulary lessons. This underscores that even non-digital game formats can be powerful learning tools when implemented thoughtfully.

Teachers must also consider cultural appropriateness and individual preferences. While some learners enjoy competition, others may feel anxious; thus, balancing competitive and cooperative games is advisable. Additionally, assessment should be planned carefully. Games are not substitutes for formal evaluation but can serve as informal assessment tools, allowing teachers to observe learners' language use and identify areas for further practice.

Providing timely feedback during and after gameplay helps learners reflect on their progress. Beyond the classroom, games can inspire positive attitudes towards lifelong language learning. Huang and Soman emphasize that gamified learning

environments can help maintain learners' interest and promote independent study habits. In teacher training, equipping future educators with practical strategies for designing and adapting games is essential. Many teachers hesitate to use games due to classroom management concerns or a lack of ideas. Sharing examples of successful practice and organizing training sessions can help teachers use games more confidently and creatively.

Conclusion

In summary, games are not merely recreational activities but valuable pedagogical tools that, when

thoughtfully integrated, can significantly enhance motivation, promote meaningful practice and create a supportive atmosphere for communication and experimentation. As research and classroom experiences demonstrate, both traditional and digital games have a firm place in modern language education. Continued research and professional development should focus on aligning games with curriculum goals and empowering teachers to use them effectively. Ultimately, games can transform language lessons into engaging, meaningful and enjoyable experiences for all learners.

References

- [1] Anane C. "Impact of a game based tool on student engagement in a foreign language course: a three term analysis," *Frontiers in Education*, 2024, para. 4, Results section.
- [2] Bouzaiane B., Youzbashi A. The Role of Digital Game Based Language Learning in EFL Vocabulary Learning and Retention: A Case Study at a Higher Educational Institute in Oman, *ResearchGate*, 2024, pp. 5, 8.
- [3] Ersöz A. Six Games for the EFL/ESL Classroom. *The Internet TESL Journal*, 2000, p. 88.
- [4] Hadfield J. *Intermediate Communication Games*. Pearson Education Limited, 2020.
- [5] Huang W.H.Y., Soman D. *A Practitioner's Guide to Gamification of Education*. Rotman School of Management, University of Toronto, 2013.
- [6] Huyen N. T. T., Nga K. T. T. Learning Vocabulary Through Games. *Asian EFL Journal*, 2003, p. 5.
- [7] Krashen S.D. *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon Press, 1982.
- [8] Lantolf J.P., Thorne S.L. *Sociocultural Theory and the Genesis of Second Language Development*. Oxford University Press, 2006.
- [9] Lee J.J., Hammer J. Gamification in education: What, how, why bother? *Academic Exchange Quarterly*, 2011, 15(2): 1–5.
- [10] Lin H. H., Chen T. Influence of Digital Game-Based Learning on EFL Students' Learning Performance. *Educational Technology & Society*, 2017, pp. 78, 82.
- [11] Mgecha P. "The application of language games in teaching and learning the English language in lower secondary schools: A case of the Meru District Council," *Per Linguam*, 2024, pp. 45–47, 50.
- [12] Mgecha P. The Application of Language Games in Teaching and Learning English in Lower Secondary Schools: A Case of Meru District Council. *Per Linguam*, 2024, pp. 45–52.
- [13] Nunan D. *Teaching English to Speakers of Other Languages: An Introduction*. Routledge, 2015.
- [14] Prensky M. *Digital Game-Based Learning*. Paragon House, 2007.
- [145] Reinders H., Wattana S. Can I say something? The effects of digital game play on willingness to communicate. *Language Learning & Technology*, 2014, 18(2): 101–123.
- [16] Tsai C.-C. The effectiveness of digital game-based language learning: A meta-analysis. *Educational Technology Research and Development*, 2021.
- [17] Uberman A. The use of games for vocabulary presentation and revision. *English Teaching Forum*, 1998, 36(1): 20–23.
- [18] Yip F.W.M., Kwan A.C.M. Online vocabulary games as a tool for teaching and learning English vocabulary. *Educational Media International*, 2006, 43(3): 233–249.
- [19] Zhou S. "Gamifying language education: the impact of digital game based learning on Chinese EFL learners," *Humanities and Social Sciences Communications*, 2024, pp. 6–7, 9.

Shotillo SHORAXMETOV,
Chirchik State Pedagogical University, lecturer
E-mail: shoraxmetov.sh@cspu.uz

MEMORY AND LANGUAGE LEARNING: THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL STRATEGIES IN THE LEARNING OF ENGLISH VOCABULARY

Annotation: this article discusses the impact of psychological strategies in relation to memory, in the instance of learning English vocabulary. The study identifies cognitive and metacognitive strategies that improve longer-term retention of words. The study uses data from Uzbek learners of English in Secondary Schools and examines their use of strategies for memory enhancement. Data was collected over an extended period of time and consisted of vocabulary tests, questionnaires about learner strategies and interviews with participants. The results indicated, in general, that those who used cognitive strategies, variables as visualization, semantic mapping and spaced repetition, would have better vocabulary retention outcomes.

Key words: memory strategies, vocabulary learning, psychological strategies, cognitive techniques, English language acquisition, semantic mapping, metacognition

Аннотация: в статье рассматривается влияние психологических стратегий на память при изучении английской лексики. Исследование выявляет когнитивные и метакогнитивные стратегии, способствующие долгосрочному запоминанию слов. Исследование основано на данных, собранных среди узбекских школьников, изучающих английский язык, и анализирует использование ими стратегий для улучшения памяти. Данные собирались в течение длительного времени и включали тесты по лексике, анкеты о стратегиях обучения и интервью с участниками. Результаты показали, что учащиеся, использующие когнитивные стратегии, такие как визуализация, семантическое картирование и интервальное повторение, в целом демонстрировали лучшие результаты в запоминании слов.

Ключевые слова: стратегии запоминания, изучение лексики, психологические стратегии, когнитивные техники, овладение английским языком, семантическое картирование, метакогниция.

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz tilidagi lug'atni o'rganishda psixologik strategiyalarning xotira bilan bog'liq ta'siri muhokama qilinadi. Tadqiqot so'zlarni uzoq muddatli eslab qolishni yaxshilovchi kognitiv va metakognitiv strategiyalarni aniqlaydi. Tadqiqot O'zbekistonlik o'rta maktab o'quvchilari orasida olib borilgan bo'lib, ularning xotirani mustahkamlash uchun qo'llagan strategiyalari o'rganilgan. Ma'lumotlar uzoq vaqt davomida yig'ilgan va lug'aviy testlar, o'quv strategiyalari haqidagi so'rovnomalalar hamda ishtirokchilar bilan intervyularni o'z ichiga olgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, vizualizatsiya, semantik xaritalash va oraliqli takrorlash kabi kognitiv strategiyalardan foydalangan o'quvchilar odatda so'z boyligini yaxshiroq eslab qolishgan.

Kalit so'zlar: xotira strategiyalari, lug'at o'rganish, psixologik strategiyalar, kognitiv usullar, ingliz tilini o'zlashtirish, semantik xaritalash, metakognitsiya.

Introduction

Understanding vocabulary is pivotal to second language learning and contributes greatly to communicative competence. Language learners rely on memory to recall, retain and accumulate lexical items at a variety of distances over periods of time. Without various forms of instructional support, retention rates of vocabulary decrease and are influenced by EFL contexts where learners may only have 2 hours, more or less, of exposure per week in an EFL class. Cognitive psychology has provided recall and retention strategies for language learning, including chunking, elaboration and associations. Metacognition strategies provide further options for

retention, including the planning, monitoring and evaluation of one's learning process. In terms of recall and retention, learners will rely on varied strategies according to their age, specific motivation for learning, and language proficiency levels. Strategies for vocabulary memorization have been shown to improve learning using visualization, repetition and affective strategies (Schmitt, 2000). Previous studies have also looked at variables of language anxiety, self-efficacy and motivation as mediators of memory strategies (Oxford, 2011). Lastly, while vocabulary memorization is about language, it is also cognitive and affective. For Uzbekistan, for example, the context is exceedingly multilingual, but the environment

for developing English vocabulary is at best an oppressive experience. Learners want to learn, but making any simple connection to the intended target language is challenging due to a lack of exposure and a supportive reconstructing environment. Strategy training could be a potential solution for learners to learn about the way they learn and to facilitate their learning for dealing with memory constraints. This article investigates which psychological strategies are most effective in improving English vocabulary retention among Uzbek learners. The results aim to inform educators about evidence-based practices for enhancing vocabulary learning.

Methodology

60 tenth-grade students from three secondary schools in Tashkent, Uzbekistan, participated in this mixed-method study. Participants were assigned to both experimental and control groups. The experimental group was instructed in the psychological memory strategies: visualization, spaced repetition and keyword, while the control group participated in standard vocabulary instruction. A pre-test was administered with an initial measure of vocabulary knowledge before treatment. The duration of the intervention was six weeks, during which the experimental group had additional time to practice the guided memory strategies. Posttests assessed vocabulary retention, and strategy use was analysed using learner questionnaires. Semi-structured interviews were coded thematically regarding a total of three teachers and ten students to provide further qualitative insight into the learners' experiences. Quantitative data collected through questionnaires were entered into SPSS for analysis. Qualitative responses were coded using thematic coding.

Results and Discussion

The post-test results indicated that the experimental group had a greater vocabulary retention than the control group, showing a 34% difference, versus 15% for the control group. Students also indicated more confidence and joy in learning new words using psychological strategies. Visualization and Semantic

Mappings were especially helpful for learners with a visual learning preference (Nation, 2013). Thematic analysis of the interviews found that emotional engagement and motivation increased when learners experienced personal progress. The teachers had noticed that learners using spaced practice tended to retain vocabulary level longer and used the vocabulary more accurately in writing activities (Oxford & Nyikos, 1989). Nevertheless, some students reported finding the strategies to be time-consuming, indicating that learners need to be trained adequately and gradually. The findings corroborate previous studies pertaining to cognitive strategies and metacognitive strategies (Schmitt, 2000; O'Malley & Chamot, 1990). Overall, memory strategies can not only improve retention of vocabulary knowledge, but they also promote learner autonomy and motivation towards learning, as well.

Conclusion

This research shows that psychological memory strategies can significantly improve the retention of vocabulary in English as a foreign or second language by levels of secondary school learners. Using strategies such as visual imagery that encourage repetition or semantic mapping improves not only performance but also motivation. Integrating the use of memory strategies into the language learning process enables students to have a greater ability to manage their own learning. Therefore, it is important to train teachers in strategy-based instruction, engaging both the cognitive and emotional environments in the vocabulary manipulation. It is acknowledged that not every learner may be willing to adapt to a more psychological approach to memory strategies, but the obvious (and often indefinite) impact of training in memory strategies is likely to have a long-lasting effect. Future educational policy should include time and resources to identify and include psychological strategies in the curriculum, making it easier for students to use these strategies. Future studies might also investigate the long-term impact of students utilizing memory strategies on other areas of language proficiency and building a learner identity.

References

1. Nation, I. S. P. (2013). *Learning vocabulary in another language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
2. Oxford, R. L. (2011). *Teaching and researching language learning strategies*. Pearson Education.
3. Schmitt, N. (2000). *Vocabulary in language teaching*. Cambridge University Press.
4. O'Malley, J. M., & Chamot, A. U. (1990). *Learning strategies in second language acquisition*. Cambridge University Press.
5. Oxford, R., & Nyikos, M. (1989). Variables affecting the choice of language learning strategies by university students. *The Modern Language Journal*, 73(3), 291–300.
6. Baddeley, A. (1999). *Essentials of human memory*. Psychology Press.
7. Thornbury, S. (2002). *How to teach vocabulary*. Longman.

Mukaddam KURBANOVA,
 Kokand State University.

LEXICAL EQUIVALENTS AND CULTURAL GAPS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF ENGLISH AND UZBEK TOURISM TERMINOLOGY

Annotation: this article explores the lexical similarities and differences between English and Uzbek tourism terminology. It analyzes 10 categories of tourism-related terms, such as accommodation, transportation, cuisine and digital tourism language, revealing cultural and linguistic gaps in their translation. The study uses comparative lexical analysis and highlights how translation strategies must adapt to both linguistic nuance and cultural expectations. The findings offer practical insights for translators and tourism professionals working in multilingual environments.

Key words: tourism terminology, translation, lexical equivalence, Uzbek, English, cultural adaptation, comparative analysis

Аннотация: в данной статье рассматриваются лексические сходства и различия между английской и узбекской туристической терминологией. Анализируются 10 категорий туристических терминов — от размещения и транспорта до кулинарии и цифрового туризма — с акцентом на культурные и языковые несоответствия при переводе. Исследование основано на сравнительном лексическом анализе и подчеркивает важность адаптации переводческой стратегии к культурному контексту. Результаты полезны для переводчиков и специалистов по туризму, работающих в многоязычной среде.

Ключевые слова: туристическая терминология, перевод, лексическая эквивалентность, узбекский язык, английский язык, культурная адаптация, сравнительный анализ

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi turizmga oid terminlarning o'xshash va farqli jihatlari tahlil qilinadi. Mehmonxona, transport, oshxona, raqamli turizm kabi 10 ta asosiy toifa misolida madaniy va lingvistik tafovutlar ko'rsatib o'tiladi. Tadqiqot taqqosloviiy leksik tahlil asosida olib borilgan bo'lib, tarjima strategiyasi til va madaniyat nuanslariga moslashuvi lozimligini ta'kidlaydi. Ushbu maqola tarjimonlar va ko'p tilli muhitda faoliyat yurituvchi turizm sohasi mutaxassislari uchun foydalidir.

Kalit so'zlar: turizm terminologiyasi, tarjima, leksik ekvivalentlik, o'zbek tili, ingliz tili, madaniy moslashuv, taqqosloviiy tahlil

Introduction

Tourism, as a vital industry in the global economy, necessitates clear and effective communication across languages and cultures. With the growing number of international tourists visiting Uzbekistan and the increasing prominence of English as a lingua franca, it becomes crucial to analyze and compare tourism-related terms in English and Uzbek. This article seeks to explore lexical equivalency, cultural nuance and challenges in translation within the field of tourism. Understanding how terms translate and resonate culturally will aid professionals and scholars in improving communication and cross-cultural understanding in tourism contexts.

Methods

This study employs a comparative lexical analysis methodology. Data was collected from English and Uzbek tourism brochures, official websites (such as the Uzbekistan Ministry of Tourism), tourism textbooks and dictionaries. Terms were categorized into thematic groups: accommodation, transportation, food and cuisine, historical and cultural landmarks, and tour-related services. A qualitative approach was used to analyze not only direct translations but also cultural connotations and adaptation strategies (Crystal, 2003; Zohidov, 2019).

Results

The study revealed that while many tourism terms have direct equivalents, several exhibit discrepancies due to cultural and contextual differences:

Accommodation Terms: English terms like “bed and breakfast” and “resort” often have no precise Uzbek equivalent. The term “mehmonxona” (hotel) is used broadly, but it lacks the nuance present in English subcategories. For example, a “resort” usually implies a recreational facility with entertainment, food and accommodation services, which may not be fully conveyed by “mehmonxona” (Karimova, 2021).

Transportation Terms: Uzbek equivalents for terms like “shuttle bus” or “charter flight” often rely on loanwords or descriptive phrases. For instance, “charter flight” is rendered as “buyurtma asosidagi reys”, which is more literal and may be unfamiliar to general travelers. The idea of a “hop-on hop-off bus” is also culturally unfamiliar (Oxford English Dictionary Online).

Food and Cuisine: the translation of food-related terms is particularly sensitive to cultural context. Dishes like “continental breakfast” are sometimes rendered as “Yevropa uslubidagi nonushta”, but this may not convey expectations like croissants, coffee and fruit that are

typical in European settings. Similarly, “buffet” may be mistranslated as “ochiq dasturxon”, which implies a traditional Uzbek feast, not self-service (Uzbekistan National Encyclopedia, 2020).

Cultural Landmarks: terms such as “heritage site” are usually translated as “meros obyekti”, but the significance of such sites may vary. For example, in English, a heritage site often suggests UNESCO status or cultural preservation efforts, while in Uzbek it might be interpreted simply as an old or historical site, like a “madrasah” (UNESCO, n.d.).

Tour Services: phrases like “all-inclusive package” or “guided city tour” face adaptation issues. “Hammasi kiritilgan to‘plam” can sound bureaucratic rather than promotional. “Ekskursiya bilan shahar aylanishi” (guided city tour) may need localization to convey both the service and experience expected (Karimova, 2021).

Sustainability and Eco-tourism Terms: expressions like “green travel” or “eco-friendly accommodation” may not have concise Uzbek equivalents. “Yashil sayohat” or “atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan mehmonxona” are descriptive but lengthy. They often require further clarification, especially for audiences unfamiliar with environmental tourism (Ministry of Ecology, Environmental Protection and Climate Change, n.d.).

Technological Tourism Terms: terms such as “virtual tour” or “smart travel app” are usually translated as “virtual sayohat” or “aqlli sayohat ilovasi”. These renderings, while accurate, may not resonate due to unfamiliarity with the digital tools among local tourists. For example, a “virtual museum tour” might need a footnote or visual example to be properly understood (Oxford English Dictionary Online).

Experiential Travel Phrases: concepts like “authentic experience” or “immersive journey” are difficult to translate with the same emotional depth. Translations like “haqiqiy tajriba” or “to‘liq sho‘ng‘ish bilan sayohat” exist, but may sound unnatural or overly literal. These phrases require cultural adaptation to reflect meaningful engagement (Zohidov, 2019).

Tourism Promotional Language: English uses emotionally charged language like “breathtaking views” or “unforgettable adventure”, which may translate as

“hayratlanarli manzaralar” or “unutib bo‘lmaydigan sarguzasht”. These, however, might sound exaggerated or artificial in Uzbek. Translators often tone down such expressions to preserve cultural appropriateness (Karimova, 2021).

Heritage and Tradition-Specific Concepts: English tourism sometimes includes culturally specific activities like “pub crawl” or “castle tour”. These have no direct Uzbek equivalents and require either full adaptation or replacement. For example, “pub crawl” may be omitted entirely, while “castle tour” could be localized as “qal’ani ko‘zdan kechirish ekskursiyasi,” if applicable (Zohidov, 2019).

Analysis/Discussion

The discrepancies in translation arise from both linguistic and cultural differences. English, with its globalized tourism vocabulary, often uses standardized terms that imply certain services and experiences. Uzbek, while rich in descriptive capability, may lack brevity or universal familiarity with such terms. Additionally, the cultural conceptualization of services (e.g., hospitality traditions in Uzbekistan) can influence how terms are understood or localized (Crystal, 2003).

Another challenge is the influence of Russian, which historically shaped many Uzbek tourism terms during the Soviet era. Some current Uzbek tourism terms are calques from Russian rather than direct translations from English, which can lead to misunderstandings among international tourists (Zohidov, 2019).

The adaptation strategy—whether through transliteration, calquing or full localization—plays a crucial role in how effectively the terms are understood. For instance, retaining English terms (e.g., “resort”) in advertisements may attract foreign tourists but may confuse local stakeholders (Karimova, 2021).

Conclusion

The comparison of tourism terms in English and Uzbek highlights both linguistic and cultural gaps that need to be addressed for effective cross-cultural communication. While lexical equivalents exist for many terms, the nuance, implication and cultural resonance often differ. A more standardized and culturally sensitive approach to translating tourism terminology would benefit both local professionals and international visitors.

Sources:

1. Crystal, David. *English as a Global Language*. Cambridge University Press, 2003.
2. Ministry of Ecology, Environmental Protection and Climate Change of the Republic of Uzbekistan. “Tourism Development Reports.” <https://eco.gov.uz>
3. Oxford English Dictionary Online. “Tourism Terminology.”
4. Karimova, Nargiza. “Translating Culture: Tourism Language in Uzbek Context.” *Uzbek Linguistic Journal*, vol. 5, no. 2, 2021.
5. Uzbekistan National Encyclopedia. “Mehmonxona va turizm terminologiyasi.” Tashkent: National Publishing House, 2020.
6. Zohidov, Ulugbek. *Language and Culture in Uzbek-English Translation*. Samarkand State University Press, 2019.
7. UNESCO. (n.d.). Cultural Tourism and Heritage Preservation. <https://unesco.org>

Khilola KHUSANOVA,
 Independent Researcher,
 Samarkand State Institute of Foreign Languages, Uzbekistan.
Hillary.swan@mail.ru

Mastura OBLOKULOVA,
 Doctor philosophy,
 Samarkand State Institute of Foreign Languages, Uzbekistan.
masturamizrobovna30@gmail.com

PHENOMENON -BASED APPROACH IN THE PROCESS OF SPEAKING SKILLS AND THE LINGUO-DIDACTIC AND PSYCHOLINGUISTIC BASES

Annotation: this article explores the wide range of possibilities offered by a phenomenon-oriented approach to learning (Phenomenon-Based Learning, PhenoBL) and the linguo-didactic and psycholinguistic bases (such as practices and linking with psychology) in shaping students' oral language skills in a foreign language. The author examines the methodological underpinnings of phenomenon-oriented pedagogy and reveals both the linguistic, psychological and practical facets of integrating this approach with interactive learning formats. Special attention is paid to the development of effective learning and communicative competence through the implementation of practice-oriented projects. The article will be useful for educators, methodologists, and researchers striving to enhance the educational process in the context of language training and to improve instructional effectiveness in the modern digital society.

Key words: *phenomenon-oriented approach, interactive methods, linguo-didactics, oral speech, communicative competence, foreign language education, , student -centered approach.*

Аннотация: в статье рассматривается широкий спектр возможностей, предоставляемых феномено-ориентированным подходом к обучению (Phenomenon-Based Learning, PhenoBL), а также лингводидактические и психолингвистические основы (такие как практики и связь с психологией) в формировании навыков устной речи учащихся на иностранном языке. Автор рассматривает методические основы феноменоориентированной педагогики и раскрывает как лингвистические, так и психологические и практические аспекты интеграции этого подхода с интерактивными форматами обучения. Особое внимание уделяется развитию эффективной учебной и коммуникативной компетенции посредством реализации практико-ориентированных проектов. Статья будет полезна педагогам, методистам и исследователям, стремящимся к совершенствованию образовательного процесса в контексте языковой подготовки и повышению эффективности обучения в современном цифровом обществе.

Ключевые слова: *феноменально-ориентированный подход, интерактивные методы, лингводидактика, устная речь, коммуникативная компетенция, иноязычное образование, личностно-ориентированный подход.*

Annotatsiya: ushbu maqola o'quvchilarning chet tilida og'zaki nutq ko'nikmalarini shakllantirishda hodisaga yo'naltirilgan yondashuv (Phenomenon-Based Learning, PhenoBL) va lingvodidaktik hamda psixolingvistik asoslar (masalan, amaliyot va psixologiya bilan bog'liqlik) keng imkoniyatlarini o'rganadi. Muallif hodisaga yo'naltirilgan pedagogikaning metodologik asoslarini ko'rib chiqadi va ushbu yondashuvni interfaol ta'lim shakllari bilan uyg'unlashtirishning lingvistik, psixologik va amaliy jihatlarini ochib beradi. Amaliyotga yo'naltirilgan loyihalarni amalga oshirish orqali samarali o'quv va kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Maqola til o'rgatish sharoitida ta'lim jarayonini takomillashtirish va zamonaviy raqamli jamiyatda o'qitish samaradorligini oshirishga intilayotgan o'qituvchilar, metodistlar va tadqiqotchilar uchun foydali bo'ladi.

Kalit so'zlar: *hodisaga yo'naltirilgan yondashuv, interfaol metodlar, lingvodidaktika, og'zaki nutq, kommunikativ kompetensiya, chet til ta'limi,, o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuv.*

Introduction

Today, the improvement of educational processes and the development of modern pedagogical technologies require new ways of effectively organizing the learning activities of students. One of the innovations that meet these requirements is Phenomenon-Based Learning (PhenoBL) technology. This technology directs students to study based on real-life phenomena and is of great importance in developing their oral speech skills. Studying the linguo-didactic and psycholinguistic bases of PhenoBL technology provides an opportunity to increase efficiency in the formation and development of students' communicative competence. Lingvo-didactics studies the theoretical and methodological aspects of the language teaching process. PhenoBL technology makes language learning more interesting and practical by introducing real-life phenomena into the process. This approach increases students' motivation to learn a language and helps them develop their speaking skills. Psycholinguistics studies the relationship between language and psychological processes. From this point of view, the PhenoBL technology optimizes the learning process, taking into account the psychological state of students. Psycholinguistic research increases the effectiveness of PhenoBL technology by allowing take into account the individual characteristics of students in the process of language learning.

Importantly as a problem, offers new approaches to the study of linguo-didactic and psycholinguistic foundations of PhenoBL technology, to the development of students' oral speech skills. The field of language-didactics is a field that deals with the study of theoretical and practical aspects of the language teaching methodology. The history of the development of the language teaching methodology has passed through different stages and each period has offered its own approaches and methods. In the middle ages, language learning was mainly done by studying and memorizing religious texts. During this period, great attention was paid to the subjects of grammar and rhetoric, and students mainly focused on memorizing texts and pronouncing them.

The main disadvantage of this approach is that students are deprived of the opportunity to develop speaking skills, because the analysis of texts and their practical application are rarely carried out. By the 19th century, grammar-teaching methods were developed and the grammar translation method was widely used. This method was aimed at students' in-depth study of linguistic structures and rules. The

main feature of this method was that it was based on teaching the grammatical rules of the language and translating the texts based on them. However, this method was also not effective enough in developing speaking skills, because students mainly worked with written texts and little attention was paid to practical communication. In the second half of the 20th century, great changes took place in the methodology of language teaching. During this period, communicative approaches were developed and great importance was attached to the development of oral speech skills in the process of language teaching.

The main principle of the communicative approach and the main goal of language learning are to develop students' ability to communicate through language. This approach required the use of interactive methods in language teaching and made it possible to effectively develop students' oral speech skills. By the 21st century, new technologies and approaches have been developed in the language teaching methodology. PhenoBL technology is one of them. This technology is aimed at students learning the language based on real-life phenomena. PhenoBL technology is aimed at developing students' communication skills, increasing their interest in the language learning process and forming the skills of using the language in real life.

PhenoBL technology is of great importance from the point of view of linguo-didactics. This technology makes students' language learning process more interesting and practical, because students learn the language based on real-life phenomena. This approach helps students actively participate in the language learning process, develop communication skills and increase the skills of practical use of the language. In order to improve the effectiveness of PhenoBL technology, it is necessary to study linguistic and didactic approaches in depth. Analysis of the theoretical and methodical aspects of Linguo-didactics teaching process makes a great contribution to the development of language teaching methods. In this process, it is important to take into account the individual characteristics of students, to pay attention to their needs and interests in the language learning process.

The field of psycholinguistics is a branch of science located at the border of psychology and linguistics, which studies how people learn, understand and use language. This discipline studies cognitive and neurolinguistic processes of language, as well as psychological factors in language learning and language use. Psycholinguistics studies various psychological and cognitive aspects of language

learning. These processes are explained by the following basic concepts and theories:

According to the theory of L. Vygotsky, the language learning process includes internal and external speech. Internal speech is the way a person communicates with himself, while external speech is used to communicate with others. PhenoBL technology focuses on the development of these two types of speech. When used in conjunction with a psycholinguistic approach, PhenoBL technology takes into account various cognitive and psychological aspects of students' language learning. This approach makes it possible to determine the individual needs of students in language learning and optimize their language learning process.

Psycholinguistics studies the relationship between language and thinking. Language shapes human cognitive processes and controls them. The process of language learning through PhenoBL technology is organized on the basis of phenomena in real life and focuses on the development of students' thinking. According to N. Chomsky's theory of language acquisition, language learning is based on human genetic abilities. Through this theory, PhenoBL technology is used to optimize the language learning process.

Speaking skills are directly related to the psychological and cognitive processes of a person. The process of creating speech is a complex psychological process in which sounds, words

and grammatical rules interact. Psycholinguistic aspects of speech include the processes of hearing and understanding. In these processes, students should be able to listen to the speech, understand it correctly and respond to it. Through PhenoBL technology, students develop listening and understanding skills based on various phenomena. Psychological preparation of students is of great importance in the development of oral speech skills. Psycholinguistics studies students' stress resistance, self-confidence and motivation and their importance in this process.

Conclusion

PhenoBL technology uses psycholinguistic approaches to develop students' oral communication skills. This technology optimizes the language learning process taking into account the psychological and cognitive processes of students. Through PhenoBL technology, students actively participate in the language learning process based on real-life phenomena. This increases their motivation and helps them to succeed in language learning. PhenoBL technology also develops students' cognitive processes. By studying the phenomena of real life, students develop the skills of practical language use. PhenoBL technology organizes the language learning process taking into account the psychological state of students. This increases their self-confidence and reduces stress and fear in the language learning process.

References

1. Dewey J. Democracy and Education. New York: Macmillan, 1916.
2. Barrows H.S., Tamblyn R. Phenomenon-Based Learning: An Approach to Medical Education. New York: Springer, 1980.
3. Muradyan L.G. Interaktivnye metodiki obucheniya inostrannomu yazyku: uchebnoe posobie. – M.: Akademiya, 2020. – 212 s.
4. Leont'ev A.A. Psikhologiya obshcheniya. – M.: Smysl, 1999. – 287 s.
5. Facione P. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. Millbrae, CA: California Academic Press, 2015.
6. Sahlberg P. Finnish Lessons 2.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? New York: Teachers College Press, 2015.
7. Zull J. From Brain to Mind: Using Neuroscience to Guide Change in Education. Sterling, VA: Stylus Publishing, 2011.
8. Savin-Baden M. Phenomenon-Based Learning in Higher Education: Untold Stories. Buckingham: Society for Research into Higher Education & Open University Press, 2000.
9. Vyatkin V.V. Innovatsionnye metody v lingvodidaktike. – SPb.: Lan', 2018. – 198 s.

Charos NAZAROVA,
Uzbek State University of World Languages
Intern teacher

THE ROLE OF TRANSLATION EDITING IN MAINTAINING INTERLINGUAL ACCURACY AND CULTURAL RELEVANCE IN ENGLISH-UZBEK PEDAGOGICAL CONTEXTS

Annotation: this article explores the concept of translation editing and its role in ensuring accuracy and cultural relevance in English-Uzbek pedagogical texts. It analyzes modern editing methods and proposes innovative approaches based on recent research.

Key words: translation editing, cultural relevance, English-Uzbek translation, pedagogical texts, linguistic analysis, translator competence, translation quality

Аннотация: в статье рассматривается понятие редактирования перевода и его роль в обеспечении точности и культурной релевантности педагогических текстов на английском и узбекском языках. Проведён анализ современных методов редактирования и предложены инновационные подходы.

Ключевые слова: редактирование перевода, культурная релевантность, перевод английский-узбекский, педагогические тексты, лингвистический анализ, переводческая компетенция, качество перевода

Annotatsiya: ushbu maqolada tarjima tahriri tushunchasi, uning ingliz-o'zbek til juftligidagi pedagogik matnlarda aniqlik va madaniy muvofiqlikni ta'minlashdagi roli ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda zamonaviy metodlar asosida tahrir jarayonlari tahlil qilinib, innovatsion yondashuvlar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: tarjima tahriri, madaniy muvofiqlik, ingliz-o'zbek tarjimasi, pedagogik matnlar, lingvistik tahlil, tarjimon kompetensiyasi, tarjima sifati

Introduction

Translation editing plays a crucial role in the multilingual dissemination of knowledge, especially in educational environments where linguistic and cultural clarity is imperative. In the context of English-Uzbek translation, the importance of accurate and culturally appropriate editing becomes particularly evident due to the structural and semantic differences between the two languages. Recent developments in translation theory, such as Nord's functionalist approach and House's model of translation quality assessment, emphasize the need for translation editing to move beyond surface-level accuracy and focus on pragmatic appropriateness and textual coherence.

This article examines translation editing as an essential phase in the translation workflow, particularly in the educational setting of Uzbekistan, where future English teachers undergo translation training. The aim is to

analyze the methodological aspects of editing translated pedagogical texts and propose practical strategies to improve their quality.

Main Part

The study employed a qualitative content analysis of translated pedagogical texts, focusing on English-to-Uzbek materials used in language and teacher education contexts. Samples were evaluated on the basis of linguistic accuracy, cultural adaptability, terminological consistency and stylistic coherence. Editing-related challenges and errors were categorized using the Multidimensional Quality Metrics (MQM) framework, emphasizing aspects such as Accuracy, Fluency, Locale Convention, and Style.

One of the most frequent issues observed was the overuse of literal translation strategies. Direct word-for-word renderings often led to syntactic and semantic distortion, particularly when dealing with idiomatic expressions or culturally embedded terminology. This aligns with findings

in existing literature that criticize literalism for hindering the communicative effectiveness of the target text. For instance, educational idioms like “breaking down barriers” or “scaffolding learning” were often translated literally, producing either unclear or misleading renderings in Uzbek. These distortions can obstruct learners’ understanding, reduce the usability of the material and reflect a surface-level engagement with the source content.

Terminological inconsistency was another recurring problem. Pedagogical concepts such as “formative assessment”, “inquiry-based learning” and “learner-centered approach” were often rendered inconsistently across different translations. This undermines textual coherence and makes it difficult for readers to develop a stable grasp of foundational educational terms. The inconsistency suggests a lack of centralized terminology databases or glossaries, which are essential tools in professional translation environments. Nord’s functionalist theory and Reiß and Vermeer’s skopos model both emphasize the necessity of context-sensitive editing to ensure that the translated text fulfills its communicative purpose. In educational contexts, that purpose includes pedagogical clarity and conceptual precision.

Syntactic mismatches were also evident. English’s subject-verb-object sentence structure is relatively rigid, while Uzbek allows more syntactic flexibility. A direct syntactic transfer from English often resulted in awkward or ambiguous Uzbek sentences, lacking natural flow and rhetorical coherence. For example, English conditional constructions or passive voice usage—common in instructional materials—were frequently misrendered, leading to confusion or misinterpretation. This confirms the importance of editorial revision to restructure sentences into forms that align with Uzbek grammatical norms without distorting the original meaning. According to Hatim and Mason, pragmatic and discourse-level features such as cohesion and coherence are as important as lexical choices in achieving translation equivalence.

Stylistic inconsistencies also diminished the readability and acceptability of the translations.

English academic writing favors conciseness and active constructions, while Uzbek academic discourse tends to value rhetorical elaboration and formality. Failure to adapt stylistic features to target-culture norms resulted in translated texts that were either overly terse or stylistically inconsistent. This often caused dissonance in tone and reduced the text’s authority and engagement. Editing, in this case, becomes a tool not only for linguistic correction but also for stylistic calibration, making the final product culturally appropriate and pedagogically sound.

Another dimension of the problem was the apparent lack of audience awareness in many translations. Some texts retained structures, references or cultural metaphors that are specific to English-speaking contexts, which may not be meaningful or appropriate for Uzbek learners. For instance, references to extracurricular clubs like “debate team” or “student council” were often included without contextualization or adaptation. Editing should address such issues by localizing content in ways that maintain the original’s pedagogical intent while ensuring accessibility for the target audience. This principle is also supported by dynamic equivalence models proposed by Nida and later expanded upon in communicative translation theory.

With the growing prevalence of Computer-Assisted Translation (CAT) tools and AI-based editing software, translation editing is becoming increasingly supported by technology. Tools such as SDL Trados, MemoQ and even open-source platforms now include quality assurance (QA) modules that detect inconsistencies, terminological errors, and formatting issues. While such tools cannot replace human judgment in matters of cultural nuance and stylistic appropriateness, they can significantly reduce mechanical errors and improve efficiency. However, the effectiveness of these tools depends heavily on the editor’s familiarity with them and the quality of the termbases and translation memories employed. Integrating training in CAT-based editing tools into translator education could bridge the gap between traditional editing methods and modern demands for scalability and precision.

Moreover, the study revealed limited familiarity with revision strategies among novice translators. Few applied iterative editing techniques such as backward translation, peer-review cycles or professional proofreading checklists. Instead, many relied on an initial draft with minimal post-translation intervention. This gap in editorial competence is reflective of an underdeveloped editing culture within translator education frameworks. Pym argues that translation programs often prioritize initial translation skills while underemphasizing post-translation quality assurance processes, despite their centrality in real-world translation practice.

In response to these challenges, the article proposes several pedagogically grounded recommendations. First, translation training curricula should elevate the role of editing, positioning it as a core competency alongside source text analysis and target text production. Second, students should be introduced to bilingual editing tools and standardized glossaries that are specifically tailored to the Uzbek educational context. Third, collaborative revision practices should be incorporated into translator training to simulate authentic professional workflows. Group editing tasks, feedback exchanges and reflective commentaries can help emerging translators develop a critical editorial eye. Lastly, the adoption of functionalist and discourse-based frameworks can serve as guiding principles during editing, offering a structured approach to achieving both linguistic precision and pedagogical relevance.

Through the integration of these strategies, translation editing can evolve from a

supplementary skill into a foundational component of translator competence, ultimately improving the clarity, reliability and educational utility of translated pedagogical materials.

Another important yet often overlooked dimension of translation editing is ethical responsibility. Editors must navigate the tension between fidelity to the source text and adaptation for the target audience, especially in educational contexts where learners depend on the accuracy of information. Ethical editing involves more than mechanical correction; it requires a careful assessment of what content may need clarification, localization or even omission without compromising the integrity of the source. In this regard, the editor acts as a mediator who ensures that the pedagogical intentions of the original text are preserved and transmitted effectively. As argued by Chesterman, ethical norms in translation, including those related to transparency, loyalty and professionalism, must guide the editing process to ensure both academic integrity and learner trust.

Conclusion

This article has examined the critical role of translation editing in producing high-quality, functionally effective English-Uzbek pedagogical texts. Through the analysis of translated educational materials, it was found that literal translation, inconsistent terminology, structural mismatch and stylistic incoherence are among the most common challenges. These issues are unlikely to be resolved during the initial translation stage alone, highlighting the need for a robust and methodical approach to editing.

References

1. Nord C. *Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*. Rodopi, 2005.
2. House J. *Translation Quality Assessment: Past and Present*. Routledge, 2015.
3. Reiß K., Vermeer H.J. *Towards a General Theory of Translational Action*. Routledge, 2014.
4. Hatim B., Mason I. *Discourse and the Translator*. Longman, 1997.
5. Lommel A., Uszkoreit H., Burchardt A. "Multidimensional Quality Metrics (MQM): A Framework for Declaring Translation Quality Metrics." *Tradumática*, no. 13, 2015, pp. 10–15.
6. Newmark P. *A Textbook of Translation*. Prentice Hall, 1988.
7. Pym A. *Exploring Translation Theories*. Routledge, 2014.
8. Chesterman A. *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1997.

Janar Seyda ABDURAKHIMOVA,
 Doctoral student of TIAME NRU,
janaraxmetovna@gmail.com.

ENHANCING THE SPEAKING SKILLS OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY STUDENTS THROUGH A DEEP LEARNING APPROACH

Annotation: this study investigates the effectiveness of employing a deep learning methodology to improve the speaking skills of undergraduate ICT students. The research, conducted at two universities in Uzbekistan, utilises a mixed-methods methodology that integrates both qualitative and quantitative data sources. The study investigates project-based learning, role-playing, AI-assisted feedback mechanisms and student-led technology presentations as pedagogical approaches to improve students' communication proficiency in professional settings. Results indicate substantial enhancements in fluency, pronunciation precision, and vocabulary utilisation, accompanied by increased desire and task involvement. The findings suggest that deep learning strategies linked with ESP and CLIL methodologies can connect language training with practical ICT applications.

Key words: *deep learning, speaking skills, ICT education, English for Specific Purposes, AI feedback tools, CLIL, project-based learning deep learning, speaking skills, ICT education, English for Specific Purposes, AI feedback tools, CLIL, project-based learning*

Аннотация: в этом исследовании рассматривается, как метод глубокого обучения влияет на навыки устной речи студентов, обучающихся по специальности «Информационно-коммуникационные технологии». Проектные задания по устной речи, CLIL и инструменты обратной связи ИИ позволили создать педагогические вмешательства, удовлетворяющие академическим и профессиональным языковым потребностям студентов. Исследование проводилось с использованием комбинированного подхода, который включал наблюдение, оценку выступлений и обратную связь студентов. Результаты показали значительное улучшение вовлеченности, точности и беглости речи учащихся.

Ключевые слова: *глубокое обучение, навыки говорения, обучение ИКТ, английский язык для специальных целей (ESP), инструменты обратной связи на основе ИИ, CLIL, обучение на основе проектов*

Annotatsiya: ushbu tadqiqotda Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarining og'zaki nutq ko'nikmalarini chuqur o'rganish yondashuvi orqali rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilindi. CLIL, sun'iy intellekt yordamida qayta aloqani ta'minlovchi vositalar va loyiha asosida bajariladigan nutqiy mashg'ulotlar akademik va kasbiy ehtiyojlarga mos keluvchi samarali usullar sifatida qo'llanildi. Aralash metodologiya asosida olib borilgan tadqiqot natijalari talabalar nutqining ravonligi, aniqligi va ishtirok darajasining sezilarli darajada oshganini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: *chuqur O'rganish, gapirish ko'nikmalari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta'limi, ESP, sun'iy intellekt asosidagi fikr-mulohazalar, CLIL, loyiha asosida O'qitish, and loyiha asosida O'qitish.*

Introduction

Effective and fluent oral communication in English is essential for information and communication technology workers operating in a globalized sector. There are specific technical vocabulary demands that English addresses for English for Specific Purposes (ESP) programs. Still, traditional approaches frequently lack the depth, interactivity and technological alignment required for information and communication technology (ICT) situations. According to Biggs and Tang (2011), the concept of deep learn-

ing in the context of education emphasizes learning that is both long-term and meaningful. This is accomplished through critical thinking, interdisciplinary integration, and collaborative problem-solving. New opportunities for developing students' speaking abilities in information and communication technology are presented as a result of its alignment with CLIL and AI-enhanced instruction. The purpose of this study is to investigate the consequences of implementing this strategy in two universities located in Uzbekistan.

Methodology

The research design employed was a mixed-methods research design, which included both qualitative classroom observations and quantitative performance evaluations. Over a year, 92 undergraduate students from two public institutions in Uzbekistan studying information and communications technology participated. Our intervention consisted of the following four strategies:

- 1) Project-based speaking, which includes aspects such as presenting software architecture and explaining code.
- 2) Simulations based on role-playing, such as chats at the IT help desk or meetings between developers and customers
- 3) Weekly “tech talks”, which are presentations on digital trends that each student leads.
- 4) Artificial intelligence-based feedback (such as

voicebot correction tools, Google Speech-to-Text and YouGlish)

We collected data by administering pre- and post-tests, conducting rubric-based speaking evaluations, having students keep reflection journals and conducting interviews with the instructors. Descriptive statistics were utilized for the analysis of quantitative data, whereas thematic coding was employed for the study of qualitative data.

Results

The findings reveal that there was a statistically significant improvement in the students' confidence, vocabulary utilization and speaking fluency across the board.

Fluency Scores: the average score went from 3.1 out of 5 to 4.3 out of 5 points. Based on measures supplied by artificial intelligence, the pronunciation accuracy has been improved by 26%.

Metric	Pre-Test Mean	Post-Test Mean
Fluency	3.1	4.3
Pronunciation Accuracy	68%	94%
Vocabulary Range	Moderate	High

Seventy-eight per cent of students indicated an increased readiness to discuss technical topics during conversations. This phenomenon is referred to as “engagement in speaking tasks”.

Table 1 Presents the Fluency Scores Both Before

and After the Test Improvements in Speaking Metrics Following Intervention. Figure 1: a bar chart illustrating the results of the intervention in terms of fluency, accuracy and vocabulary before and after the intervention.

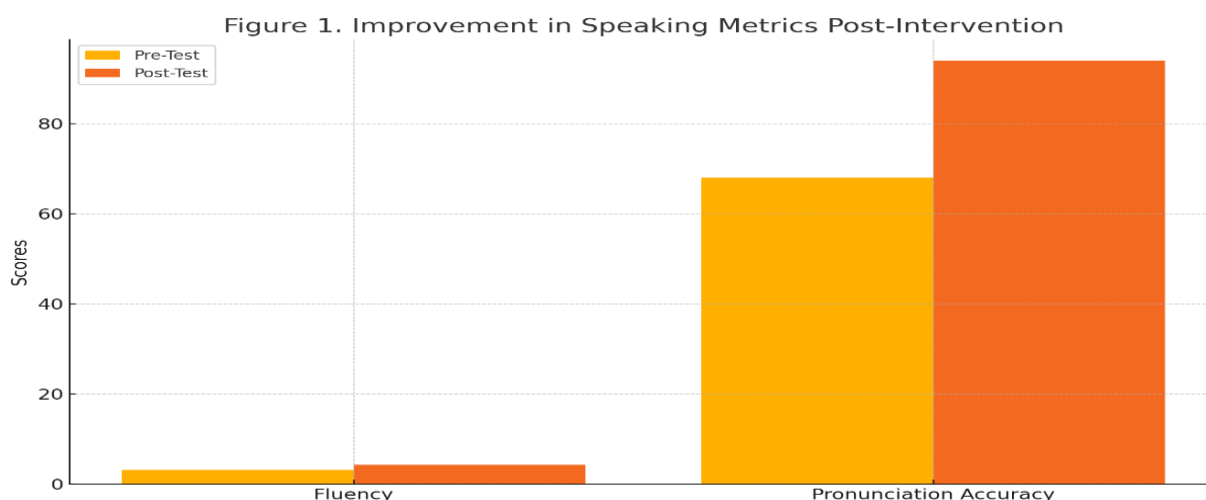
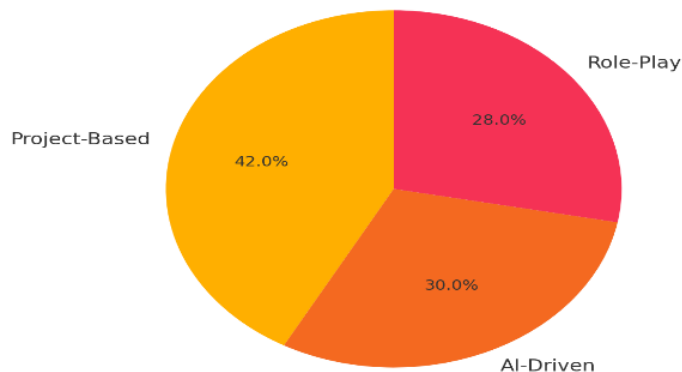

Figure 2: Student Engagement Based on the Type of Speaking Tasks. A pie chart illustrating the relative student interest in project-based, AI-driven and role-play speaking tasks

The use of voice-based artificial intelligence correction tools was shown to be particularly effective in reducing speaking fear and increasing student motivation, according to qualitative feedback. As a result

Figure 2. Student Engagement by Speaking Task Type

of the assignments' connection to real-world information and communication technology issues, students reported feeling more confident in their ability to communicate verbally.

Discussion

There were measurable improvements in linguistic performance and learner autonomy as a result of the deep learning technique, particularly when it was implemented through speaking tasks related to the tech-

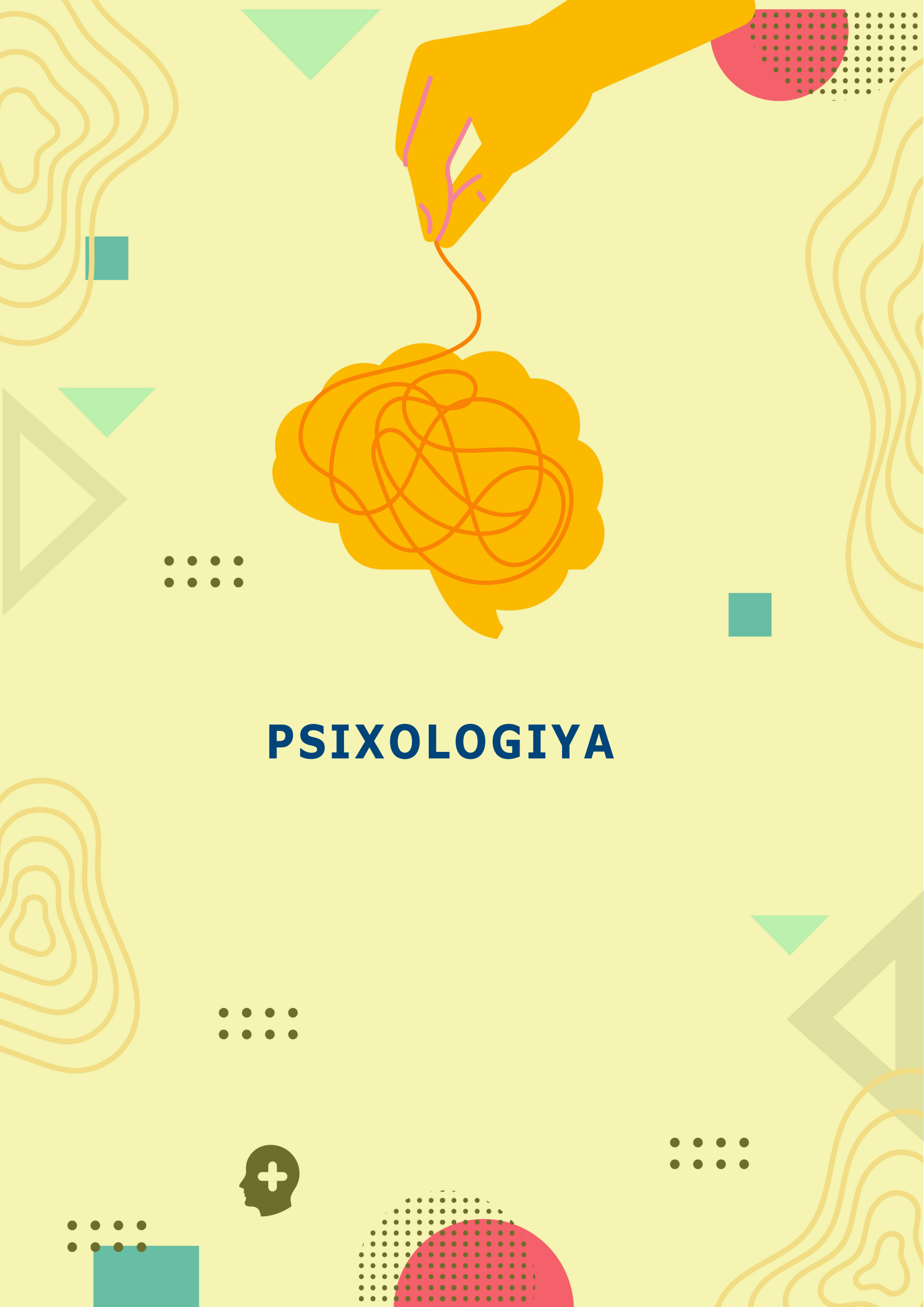
nical subject's students were practising. In line with the findings of Xu (2022), who emphasized the importance of AI-supported feedback in enhancing second language speaking abilities, and Yang et al. (2021), who highlighted the significance of deep learning in transdisciplinary training, these findings are consistent. Unreliable internet access and a lack of early knowledge about AI technologies were among the challenges encountered. The preparation of teachers and the support of institutions continue to be essential components in maintaining such advances.

Conclusion

The results of this study demonstrate that a framework based on deep learning is beneficial in enhancing the speaking abilities of students attending ICT classes. In the future, research should investigate longitudinal outcomes, applications that span many institutions, and the creation of individualised artificial intelligence tools for ESP. The incorporation of such techniques into ICT English courses is something that universities should consider to better prepare students for multilingual professional communication.

References

1. Biggs, J., & Tang, C. (2011). *Teaching for Quality Learning at University* (4th ed.). McGraw-Hill Education.
2. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). *CLIL: Content and Language Integrated Learning*. Cambridge University Press.
3. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). *CLIL: Content and language integrated learning*. Cambridge University Press.
4. Jensen, E., & Nickelsen, L. (2010). *Seven powerful strategies for deep learning*. East China Normal University Press.
5. Lin, C., Chen, H., & Zhang, Y. (2020). Adaptive learning in ESP through AI tools. *Educational Technology & Society*, 23(1), 45–59.
6. Mehisto, P., Marsh, D., & Frigols, M. J. (2008). *Uncovering CLIL: Content and language integrated learning in bilingual and multilingual education*. Macmillan.
7. Wang, S., & Vasquez, C. (2012). Web 2.0 and second language learning: What does the research tell us? *CALICO Journal*, 29(3), 412–430.
8. Xu, J. (2022). AI-Enhanced Feedback in ESP Speaking: Challenges and Innovations. *Computer Assisted Language Learning*, 35(4), 645–662.
9. Yang, J., Zhang, C., & Li, X. (2021). Deep learning applications in language education: A review. *Journal of Educational Computing Research*, 59(6), 1071–1093.

PSIXOLOGIYA

Ra'no ALIMARDANOVA,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

O'SMIR YOSHDAGI O'G'IL FARZANDLARNI ONALAR BILAN MUNOSABATIDAGI INQIROZLAR

Annotatsiya: ushbu maqolada o'smir yoshlardagi o'g'il farzandlarning onalar bilan munosabatidagi inqirozlar tahlil etiladi. Tadqiqot ijtimoiy va psixologik omillarni o'rganib, o'zaro tushunmovchiliklar va muammolarni aniqlaydi, ularni hal etish uchun takliflar beradi.

Kalit so'zlar: o'smirlar, o'g'il farzandlar, onalar, munosabatlar, inqirozlar, ijtimoiy omillar, psixologik muammolar, o'zaro tushunmovchilik, hal etish strategiyalari.

Аннотация: в данной статье анализируется кризис в отношениях между матерями и сыновьями-подростками. Исследование изучает социальные и психологические факторы, выявляет недопонимания и проблемы, предлагая пути их решения для улучшения взаимодействия.

Ключевые слова: подростки, сыновья, матери, отношения, кризисы, социальные факторы, психологические проблемы, недопонимание, стратегии решения.

Annotation: this article analyzes the crisis in relationships between mothers and teenage sons. The study explores social and psychological factors, identifies misunderstandings and problems, and offers solutions to improve interactions and foster better communication.

Key words: teenagers, sons, mothers, relationships, crises, social factors, psychological issues, misunderstandings, resolution strategies.

Kirish. O'smir yoshlardagi o'g'il farzandlar va onalar o'rtasidagi munosabatlar, zamonaviy jamiyatda dolzarb muammo sifatida ko'rib chiqilmoqda. Ushbu munosabatlarning murakkabligi, o'smirlik davrining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq bo'lib, bu davrda yoshlar o'z shaxsiyatini shakllantirish, mustaqillikni qozonish va o'z ijtimoiy rolini belgilash jarayonida onalar bilan o'zaro munosabatlarida ko'plab muammolarga duch keladilar.

O'smirlar va onalar o'rtasidagi inqirozlar ko'pincha kommunikatsiya yetishmovchiligi, qoidalar va chegaralarni belgilashdagi notekisliklar, shuningdek, hissiy va psixologik omillar bilan bog'liq. O'zaro tushunmovchiliklar, muloqotdagi qiyinchiliklar va turli xil qiziqishlar o'rtasida yuzaga keladigan ziddiyatlar, o'smirlarning hissiy holatiga va shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, onalar uchun o'z farzandlari bilan munosabatlarni yaxshilashga bo'lgan intilishlar, ko'pincha ularning o'z shaxsiy tajribalaridan, tarbiyaviy uslublaridan va ijtimoiy sharoitlardan kelib chiqadi.

Ushbu tadqiqot, o'smir farzandlar va onalar o'rtasidagi munosabatlarni chuqur o'rganish orqali, muammolarni aniqlash va ularga yechim taklif etish imkonini beradi. Bunday tadqiqotlar, nafaqat

individual oilalar uchun, balki ijtimoiy tadqiqotlar va ta'lim sohasida ham muhim ahamiyatga ega, chunki o'smirlar va onalar o'rtasidagi munosabatlarning yaxshilanishi, kelajak avlodning ijtimoiy va psixologik sog'lomligini ta'minlashga xizmat qiladi. O'smirlar uchun sog'lom muhitda tarbiyalash, ularning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va jamiyatning barqarorligini ta'minlaydi.

Tahlil va natija. O'smir yoshdagi o'g'il farzandlar va onalar o'rtasidagi munosabatlar inson hayotining eng nozik, emotsional va psixologik jihatdan murakkab davrlaridan birida yuzaga keladigan inqirozli holatlar bilan tavsiflanadi. Bu davr o'smir shaxsining o'zlikni anglash, mustaqillik sari intilish, ijtimoiy identifikatsiya va jinsiy-ruhiy o'sish jarayoni bilan kechadi. Ayniqsa, ona va o'g'il farzand o'rtasidagi rishtalarda bu o'zgarishlar kuchli qarama-qarshiliklar, emotsional ziddiyatlar va ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Ona tomonidan avval berilgan iliqlik, himoya, mehr va doimiy nazorat ehtiyoji o'smir yigit tomonidan ma'lum bosqichda shaxsiy erkinlikni cheklovchi omil sifatida qabul qilinadi. Bu holat inqirozli aloqalarning psixologik negizini tashkil etadi.

O'smirlik davrida onaning farzandga bo'lgan yondashuvi butunlay yangilanishi talab etiladi. U

ilgari bolalik davridagi to'liq parvarishlovchi roldan o'ziga xos maslahatchi va tinglovchi roliga o'tishi lozim. Ammo ko'pchilik onalar bu o'zgarishga tayyor emas, ular farzandini hanuz bolaligicha qabul qiladi, doimiy nazorat va buyruq ohangida muloqot qilishga moyil bo'ladi. Bu esa o'smir ongida norozilik, qarshilik, mustaqillikka bo'lgan talpinish va ba'zida agressiv xatti-harakatlar shaklida namoyon bo'ladi. Psixologik jihatdan bu – o'smirning o'zini alohida shaxs sifatida anglashga urinishidir. Inqirozli muloqot shundan kelib chiqadiki, ona o'z farzandini “katta bo'ldi” deb qabul qilmaydi, o'smir esa “men endi bolakay emasman” degan ichki da'vo bilan yashaydi.

O'g'il bolalar uchun aynan bu davrda otaning yetishmasligi yoki roli pasaygani hollarda ona bilan munosabatlar yanada murakkablashadi. O'smir o'ziga erkaklik namunasi sifatida o'rnak izlaydi. Agar oilada ota passiv bo'lsa yoki yo'qligi sezilsa, bu ehtiyoj onaning ustiga yuklanadi. Biroq ona bu ehtiyojni to'liq qondira olmaydi.

Shu bois o'g'il bolaning onaga bo'lgan ichki qarshiligi ortadi: u ayollik mehridan voz kechishni istamasa-da, ayni paytda u orqali erkaklik identifikatsiyasini ham topa olmaydi. Bu psixologik ambivalentlik ziddiyatni kuchaytiradi. Bunda o'smirda ikki yo'nalish paydo bo'ladi: birinchisi – onaga hissiy bog'liqlikni saqlab qolishga intilish; ikkinchisi – undan jismoniy va ijtimoiy mustaqillik sari uzoqlashishga urinish.

Onalar ko'pincha o'g'il farzandlariga o'z mehrini cheklanmagan darajada ko'rsatishga harakat qiladilar. Bu holat ayniqsa an'anaviy oila tizimiga ega jamiyatlarda kuzatiladi. Biroq o'smir yigit bu mehrni ayollarga xos bo'lgan noziklik, haddan ortiq e'tibor sifatida qabul qilishi va unga “erkaklik qiyofasiga putur yetkazuvchi” omil deb qarashi mumkin. Masalan, onaning ko'z yosh to'kish, ortiqcha qayg'urish, har bir harakatini nazorat qilish kabi harakatlari o'smirda noqulaylik tug'diradi. Shu sababli u emotsional jihatdan begonalashishni boshlaydi. Bu esa ona tomonidan noto'g'ri talqin qilinib, “farzandim meni sevmay qo'ydi”, “xafa bo'lyapti” degan tashvishlar bilan onaning o'zini ayblashiga olib keladi. Insoniy ziddiyat aynan shunday ichki emotsional qarama-qarshilikdan kelib chiqadi.

O'smir yoshida ijtimoiy guruhlarning ta'siri ham sezilarli bo'ladi. O'smirlar o'z tengdoshlari tomonidan tan olinishi, do'stlari orasida obro'li bo'lishni istaydilar. Bu jarayonda ular ota-onaning, ayniqsa, onaning

fikrini ikkinchi darajaga surib qo'yishi mumkin. Onaning farzand ustidan avvalgi nazorati endilikda o'z samarasini yo'qotadi, chunki o'smir u bilan emas, balki o'z do'stlari bilan emotsional yaqinlikka intiladi. Bunday vaziyatda onaning haddan ortiq ishonchsizligi yoki rad etuvchi ohangda muloqot qilishi farzandni o'z qarorlari ustida qattiq turishga undaydi. Bu esa mustaqillik uchun psixologik kurashga aylanadi. Ushbu kurash onalar tomonidan to'g'ri boshqarilmasa, o'smirning ruhiy izolyatsiyasi, qarama-qarshilik kayfiyati va ba'zida depressiv holatlar bilan yakunlanishi mumkin.

Inqirozli holatlarda kommunikatsiyaning uzilishi eng katta xavfdir. O'smir onaga ishonmasligi, ochiq fikr bildirishdan cho'chishi yoki u bilan shunchaki “ruxsat olish” darajasida muloqotda bo'lishi – sog'lom munosabatlarni zaiflashtiradi. Ayniqsa, har bir ijtimoiy xatoni tanbeh va jazoga aylantiruvchi onalar farzand bilan dialogni emas, monologni yo'lga qo'yadilar. Bu esa o'g'il bolaning shaxs sifatida shakllanishida ichki psixologik qarshiliklar va noroziliklarni keltirib chiqaradi. Aksincha, farzandini teng shaxs sifatida ko'ra olgan, uni tinglaydigan va xatolarini ham o'rgatish vositasi sifatida qabul qiladigan onalar esa inqirozdan muvaffaqiyatli o'tishni ta'minlaydilar.

O'zbek jamiyatida o'g'il farzanddan ko'p narsa kutiladi: u “erkak kishidek” bo'lishi, ota o'rnini bosishi, mas'uliyatni his qilishi, oilaning kelajagini ta'minlashi kerak. Bu esa onalarning farzandiga nisbatan bosim bilan qarashiga olib keladi. O'smir esa hali bu yukni ko'tara olmasligi mumkin, bu uning psixologik salomatligiga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, ona o'z mehrini, talabchanligini, umidlarini va tushunchalarini farzandining yoshiga, psixologik holatiga va ijtimoiy tayyorgarligiga mos holda muvozanatlashtirishi lozim.

Yana bir muhim omil – jamiyatdagi gender stereotiplari. O'g'il bolaga yig'lash mumkin emas, hissiyot bildirish yaramaydi, kuchli bo'lishi kerak, degan qarashlar ko'p hollarda onani ham farzandiga sovuq, talabchan va hissiy jihatdan cheklovchi rolga undaydi. Ammo bu stereotiplar o'smirning sog'lom emotsional rivojlanishiga zarar yetkazadi. O'smir o'z onasi bilan ochiq, ishonchli, iliq va samimiy muloqotda bo'la olsagina ruhiy sog'lom va barqaror shaxs bo'lib ulg'ayadi.

Shu sababli bu davrda ona va farzand o'rtasidagi inqiroz faqat muammo emas, balki imkoniyat sifatida ham ko'rilishi kerak. Agar ona farzandining o'zgarishini to'g'ri tushunib, unga nisbatan ishonch,

sabr, mehr va muloqot orqali munosabat o'rnatga, bu inqiroz o'z-o'zini anglash, mustaqillikka qadam qo'yish va sog'lom shaxsiyat shakllanishi uchun ijobiy bosqichga aylanadi. Ziddiyatlardan qo'rqmaslik, ularni ochiq muhokama qilish va emotsiyalarni nazorat qilish qobiliyatini rivojlantirish esa o'g'il bolaning kelajakda o'z oilasida ham muvaffaqiyatli otalik rolini egallashiga zamin yaratadi.

Demak, o'smir yoshidagi o'g'il farzandlar va onalar o'rtasidagi munosabatlardagi inqirozlar insoniy o'sish, individuallik va shaxsiy taraqqiyotning tabiiy bosqichidir.

Bu inqirozli holatlarni sog'lom muloqot, ishonch, sabr va emotsional ong yordamida boshqarish orqali ularning salbiy oqibatlaridan qochish mumkin. Onaning roli esa bu bosqichda avvalgi "nazoratchi" emas, balki yo'l ko'rsatuvchi, quvvat beruvchi, eshituvchi va eng asosiysi, bolasi ulg'ayayotganini anglay oluvchi murabbiyga aylanishdan iborat.

O'smir yoshlardagi o'g'il farzandlar va onalar o'rtasidagi munosabatlar mavzusi, so'nggi yillarda psixologiya, sotsiologiya va ijtimoiy ish sohalarida ko'plab tadqiqotlar markazida bo'lib kelmoqda. Masalan, Baumrind tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, ota-onalarning tarbiyaviy uslublari o'smirlarning hissiy holatiga va ijtimoiy ko'nikmalariga qanday ta'sir qilishini ko'rsatdi. U ota-onalarning

muayyan tarbiyaviy uslublari, masalan, avtoritar yoki demokratik uslublari, o'smirlarning onalar bilan munosabatlarida muhim rol o'ynashini aniqladi.

Shuningdek, Masten va Coatsworth o'smirlarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishida ota-onalar bilan munosabatlarning ahamiyatini ta'kidladilar. Ularning tadqiqoti, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va o'zaro munosabatlar, o'smirlar uchun ijtimoiy barqarorlik va psixologik barqarorlikka erishishda muhim omil ekanligini ko'rsatdi. Biroq, bu tadqiqotlar ko'pincha faqat bir tomonlama, ya'ni onalar yoki ota-onalar nuqtayi nazaridan olib borilgan.

Xulosa. Tadqiqot natijalari, o'smirlar va onalar o'rtasidagi munosabatlarning murakkabligini va bu munosabatlarda yuzaga keladigan inqirozlarni chuqurroq tushunishga yordam berdi. O'smirlik davri, shaxsiyatning shakllanishi, mustaqillikni qozonish va o'z ijtimoiy rolini belgilash jarayoni bilan bog'liq bo'lib, bu jarayonda o'smirlar va onalar o'rtasidagi aloqalar ko'plab muammolarga duch keladi. Tadqiqotda aniqlangan o'zaro tushunmovchiliklar va kommunikatsiya yetishmovchiligi, oilaviy munosabatlardagi asosiy muammolar sifatida ko'rildi. O'smirlar, o'z hissiyotlarini ifoda etishda qiyinchiliklarga duch kelishlari natijasida onalari bilan muloqotda qiyinchiliklarga olib keladi, bu esa munosabatlarning murakkabligini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдукаримов, А. А. Оила психологияси / А. А. Абдукаримов. – Т.: Фан, 2004. – 240 с.
2. Са'дуллаева, М. Қ. Ёш даврлар психологияси: ўқув қўлланма / М. Қ. Са'дуллаева. – Т.: Маънавият, 2005. – 232 с.
3. Эльконин, Д. Б. Психология развития школьника / Д. Б. Эльконин. – М.: Просвещение, 1989. – 336 с.
4. Назарова, Г. А. Ота-оналар ва болалар муносабатининг психологияси / Г. А. Назарова. – Т.: Ўқитувчи, 2011. – 168 с.
5. Саидова, М. Қ. Болалар ва ўсмирлар психологияси / М. Қ. Саидова. – Т.: Маърифат, 2008. – 204 с.
6. Бовлби, Дж. Привязанность / Дж. Бовлби; пер. с англ. – М.: Академический проект, 2010. – 470 с.
7. Erikson, E. H. Identity: Youth and Crisis / E. H. Erikson. – New York: W. W. Norton & Company, 1968. – 336 p.
8. Абдувалиева, З. Ш. Оилада болаларни тарбиялашнинг психологик хусусиятлари / З. Ш. Абдувалиева // Педагогика фанлари. – 2020. – №4. – Б. 54–59.
9. Қурбонова, М. М. Ўсмирлар ва катталар ўртасидаги муносабатлар тизими / М. М. Қурбонова // Ўзбекистонда психология фанлари ривож. – 2021. – №2. – Б. 67–72.
10. Мамедов, Н. Этнопсихология / Н. Мамедов. – М.: Юрайт, 2016. – 288 с.
11. Юлдошев, Ш. М. Оилада эмоционал муҳит ва унинг ўсмирлар психологиясига таъсири / Ш. М. Юлдошев // Ижтимоий фанлар. – 2019. – №3. – Б. 35–41.

Guldorkhon MINGBOYEVA,
MTTDMQTMOI mustaqil tadqiqotchisi

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING KOGNITIV RIVOJLANISHIDA BOSHLANG'ICH SAVODXONLIK VA MATEMATIKA TA'LIMINING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK ASOSLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada O'zbekistonda maktabgacha va boshlang'ich ta'lim o'rtasida uzviylik va integratsiyani ta'minlashning dolzarbligi va amaliy muammolari tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonidagi izchillik va uzviylik, bolalarning ta'limga faol jalb etilishi, yangi o'quv muhitiga moslashuvi hamda yagona ta'lim makonining shakllanishiga qanday ijobiy ta'sir ko'rsatishi yoritib beriladi. Mavjud kamchiliklar sifatida: mavzularning takrorlanishi, ayrim fanlarga ortiqcha vaqt ajratilishi, nazariy mazmundan ortiqcha foydalanish, xalqaro tadqiqot natijalarining yetarli darajada integratsiya qilinmaganligi ko'rsatib o'tiladi. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim va maktab dasturlari o'rtasidagi uzviylikning yo'qligi bolalarning moslashuv jarayoni va o'quv natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Psixologik va rivojlanish nuqtayi nazaridan, bog'cha va maktab o'rtasidagi uzviylik bolalarning jamiyatga muvaffaqiyatli ijtimoiy integratsiyasi uchun muhim omil hisoblanadi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim, uzluksiz ta'lim, integratsiya, ta'lim sifatini oshirish, yagona ta'lim makoni, bola rivojlanishi, o'quv muhiti, fanlar dasturi, ta'lim jarayoni.

Аннотация: в данной статье анализируются актуальность и практические проблемы обеспечения преемственности и интеграции между дошкольным и начальным образованием в Узбекистане. Раскрывается, каким положительным образом согласованность и последовательность образовательного процесса способствуют активному включению детей в обучение, их адаптации к новой образовательной среде и формированию единого образовательного пространства. В качестве существующих недостатков отмечаются: дублирование тем, чрезмерное количество времени, выделяемое на отдельные предметы, избыточное использование теоретического материала, а также недостаточная интеграция результатов международных исследований. Особенно подчеркивается, что отсутствие преемственности между программами дошкольного и школьного образования негативно влияет на адаптацию детей и их учебные достижения. С психологической и развивающей точек зрения преемственность между детским садом и школой является важным фактором успешной социальной интеграции ребёнка в общество.

Ключевые слова: дошкольное образование, начальное образование, непрерывное образование, интеграция, повышение качества образования, единое образовательное пространство, развитие ребёнка, учебная среда, учебная программа, образовательный процесс.

Annotation: this article analyzes the relevance and practical challenges of ensuring continuity and integration between preschool and primary education in Uzbekistan. It highlights how coherence and consistency in the educational process positively contribute to children's active engagement in learning, their adaptation to new educational environments, and the formation of a unified educational space. Existing shortcomings are identified, such as topic repetition, excessive time allocation to certain subjects, overreliance on theoretical content, and insufficient integration of international research findings. In particular, the lack of continuity between preschool and school programs negatively affects children's adaptation and academic outcomes. From psychological and developmental perspectives, continuity between kindergarten and school is an important factor for a child's successful social integration into society.

Key words: preschool education, primary education, continuous education, integration, improving educational quality, unified educational space, child development, learning environment, curriculum, educational process.

Mamlakatimizda maktabgacha va boshlang'ich ta'lim o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash dolzarb masalalardan biriga aylangan. Ayniqsa, uzluksiz ta'limning birinchi bosqichi sifatida maktabgacha ta'limning jadal rivojlanishi ta'lim sifatini yanada oshirish zaruratini yuzaga keltirdi. Yagona ta'lim makonini yaratish uchun barcha ta'lim jarayoni ishtirokchilarini tizimli ravishda jalb etish zarur.

Izchillik va uzviylikni ta'minlash bolalarni o'qitish va tarbiyalash sharoitlarini muvofiqlashtirishga, o'zaro bog'liq ta'lim jarayonlarini tashkil etishga hamda samarali o'qitishni yo'lga qo'yishga xizmat qiladi. Bog'chalar va maktablar o'rtasidagi uzviylik maxsus, yaxlit tizimni yaratishni nazarda tutadi. Yagona ta'lim muhitini shakllantirishda asosiy maqsad — o'qitish va o'rganish uchun izchil yondashuvni oqilona ishlab chiqishdan iborat.

Uzluksiz ta'lim tizimidagi fanlar dasturlarining uyg'un emasligi ta'lim sifati va samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Mavzularning o'quv bosqichlari bo'yicha takrorlanishi, ayrim fanlarga me'yordan ortiq vaqt ajratilishi, nazariy mazmunning ustunligi va xalqaro tadqiqotlar bilan integratsiyaning yo'qligi kabi muammolar mavjud. Dastur mazmuni tahlili shuni ko'rsatdiki, mavzularning 10–15 foizi takrorlanadi, 50–60 foizida esa mantiqiy uzviylik yetishmaydi. Bu esa fanlar va ularning mazmunini o'quv bosqichlari xususiyatiga qarab tanlashda nomuvofiqlikni yuzaga keltiradi. Birinchi sinf o'quvchilarining yangi ta'lim sharoitiga moslashuvi alohida dolzarb masaladir. Bu borada psixologlar, pedagoglar, tibbiyot xodimlari va tadqiqotchilar faol ish olib bormoqdalar. Mutaxassislar fikricha, bolaning jamiyatga muvaffaqiyatli qo'shilishi uchun maktabgacha va maktab ta'limi o'rtasidagi uzviylik muhim omildir.

Maktabga borish bolaning hayotida muhim bosqich bo'lib, bu davrda uning kundalik hayoti, munosabatlar tizimi tubdan o'zgaradi. Bolaning hayotida ilk bor ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan o'quv faoliyati markaziy o'ringa chiqadi. O'yin faoliyatidan farqli o'laroq, o'qish majburiy tus oladi va birinchi sinf o'quvchisidan jiddiy yondashuv talab etiladi. "O'yin bolaning hayotida alohida ahamiyatga ega bo'lib, u 'hayot yo'ldoshi' deb baholanishi kerak. Maktabgacha yoshdagi bola

uchun o'yin yetakchi faoliyat hisoblanib, u uning butun hayotini qamrab oladi va mehnat hamda o'qish bilan uzviy bog'liqdir".

Fin ta'lim tizimining kuchli jihatlaridan biri — o'qituvchilarning darslik va o'quv qo'llanmalaridan to'liq, samarali va maqsadli foydalanishidir. Ular bu materiallarni qimmatli manba sifatida qabul qilib, dars mazmunini nol nuqtadan boshlamasdan, samarali rejalashtirish imkoniga ega bo'ladilar. Timothy Walker "Finlandiyada o'qitish" nomli kitobida shunday yozadi: "Men Niirala tayyorlov maktabida maktabgacha ta'lim o'qituvchilari bilan uchrashish imkoniga ega bo'ldim. Ular o'zlarining asosiy vazifasi sifatida bolalarning qiziqishlari bilan o'quv dasturi o'rtasida bog'liqlik o'rnatishni ko'rsatdilar." Fin maktabgacha ta'lim muassasalarida o'quv dasturini shakllantirish jarayoniga katta e'tibor qaratiladi. O'qituvchilar bolalarning qiziqishlarini aniqlab, ularni darslikka integratsiya qiladilar, bu esa ta'lim sifati va ishtirokini oshiradi.

M.I. Baxtiyorova fikricha, bolaning maktabga umumiy va maxsus tayyorgarligi o'rtasida farqni aniq belgilash lozim. Maxsus tayyorgarlik ona tili va matematika kabi fanlarga oid bilim va ko'nikmalarga taalluqli bo'lsa, umumiy tayyorgarlik jismoniy va aqliy rivojlanishga bog'liqdir. D.B. Elkonin ta'kidlaganidek, maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshi "bolalik" davriga to'g'ri keladi. Ammo aynan maktabgacha davrdan boshlang'ich maktabga o'tish inson rivojlanishidagi eng murakkab va zaif bosqich hisoblanadi.

S.N. Najiyevaning maktabgacha ta'limga oid tadqiqotlarida dars turlariga quyidagicha tasnif beriladi:

- Integratsiyalashgan kompleks darslar;
- Yangi bilim beruvchi darslar;
- Bilimlarni baholash darslari;
- Bilim va tajribalarni mustahkamlovchi darslar.

M.M. Nigmatova: "Bog'chalar va maktablar o'rtasidagi uzviylik muammosini hal qilish uchun ikkala ta'lim muassasasi rahbarlari o'rtasida hamkorlik to'g'risida bitim imzolanishi lozim. Aynan shu hujjat butun jarayonning asosi bo'lib xizmat qiladi", — deydi. L.A. Abdullayeva esa bog'chalar bilan maktablar o'rtasidagi aloqaning

ikki yo'nalishda yurishini ta'kidlaydi: bolalarni (bog'cha va birinchi sinf o'quvchilarini) bir-biriga yaqinlashtirish va pedagoglar o'rtasidagi muloqotni kuchaytirish.

Maktabgacha va maktab o'qituvchilari o'rtasida samarali hamkorlikni tashkil etishdan asosiy maqsad – bolalarni zamonaviy ta'lim talablariga mos tarzda maktabga tayyorlashdir. Buning uchun ta'lim faoliyatida bog'chalar va maktablar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni mustahkamlash,

mavjud tajribalarni chuqur tahlil qilish va sifatli natijalarga erishish zarur.

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim o'rtasidagi uzviylikni samarali tashkil etish bir qator pedagogik shart-sharoitlarga bog'liq: tashkiliy, metodik, psixologik va moddiy-texnik omillar. Ushbu shart-sharoitlar o'qitish va o'rganish sifatini yaxshilash, ta'lim talablarini to'liq bajarish hamda bolalarning qobiliyatlari va ehtiyojlariga mos ta'lim berishni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Djurayeva B.R., Tojiboyeva H.M., Nazirova G.M. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning zamonaviy tendensiyalari. O'quv qo'llanma. – Toshkent: O'zpfiti, 2015.73-b.
2. Grosheva I.B., Djanpeisova G.E., Mikailova U.T., Ismailova M.A., Kenjaboyeva D.A. O'yin orqali ta'lim olish. – Toshkent, 2022. 36-b.
3. Qodirova F.R., Toshpo'latova Sh.Q., Kayumova N.M., A'zamova M.N. Maktabgacha pedagogika. Darslik. – Toshkent: Tafakkur, 2019. 58-b.
4. Timoti Uoker. Finlandiya ta'lim mo'jizasi. – Toshkent: Global books, 2023, 148-b.
5. Baxtiyorova M.I. Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim jarayoni uzviyligini ta'minlashning zaruriyati // Science and Education Scientific Journal. 2023. –№4(3) –B. ISSN 2181-0842.
6. Abdiraxmanova L.A. Maktabgacha ta'lim va boshlang'ich ta'limda o'quvchilarga yondashuv // India international scientific online conference The theory of recent scientific research in the field of pedagogy: – T., 2023. 48-b.
7. Najiyeva S.N. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarga ta'lim berishning pedagogik ahamiyati // Modern scientific research:topicl issues, achievements and innovations. 2023. –№14(11). 148–194-b.
8. Nigmatova M.M., Erkinova D.E. Maktabgacha talim va maktab ta'limi hamkorligi // Mejdunarodnyy nauchnyy jurnal Nauchnyy impuls. 2022. –№4(100). –T. 1306 b.file:///C:/Users/NU_new2/Downloads/M.M.Nigmatova+.pdf
9. Valiyeva F.R., G.N.Sharipova. Innovative technologies in Improving the management of preschool educational organizations// Bosma// International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE) DOI:10.9756/INTJECSE/V14I5.94 ISSN: 1308-5581 Vol 14, Issue 05 2022
10. Valiyeva F.R., S.S. Raximova Innovative approaches to preschool education management// Bosma// International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECS) ISSN: 1308-5581 Vol 14, Issue 04 2022
11. Valiyeva F.R. The importance of educational content in preparation of competative personnels// 2nd International Conference BRIDGE TO SCIENCE: RESEARCH WORKS San Francisco, USA February 28, 2018

Muhammad ZIYATOV,
Samarqanda davlat tibbiyot
universiteti o'qituvchisi
ziyatovmuhammad@gmail.com

PEDAGOGIK JARAYONDA EMOTSIONAL SALOMATLIKNI TA'MINLASH: PSIXOTIBBIY YONDASHUV

Annotatsiya: maqolada pedagogik jarayonda o'quvchilar va o'qituvchilarning emotsional salomatligini ta'minlashning ahamiyati va psixotibbiy yondashuvning o'rni ko'rib chiqiladi. Emotsional salomatlikni qo'llab-quvvatlash orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, stressni kamaytirish va ruhiy muvozanatni saqlash muhimligi ta'kidlanadi. Zamonaviy psixotibbiy nazariyalar asosida pedagogik muhitni sog'lomlashtirish usullari tahlil qilinib, pedagoglar va psixologlarning o'zaro hamkorligi hamda amaliy choralar yuzasidan tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: emotsional salomatlik, psixotibbiy yondashuv, pedagogik jarayon, stressni boshqarish, ruhiy muvozanat, o'quvchi salomatligi, ta'lim muhitining sog'lomlashtirilishi

Аннотация: в статье рассматривается важность обеспечения эмоционального благополучия учащихся и учителей в педагогическом процессе и роль психомедицинского подхода. Подчеркивается важность повышения эффективности образовательного процесса, снижения стресса и поддержания психического равновесия путем поддержки эмоционального здоровья. На основе современных психомедицинских теорий проанализированы методы оздоровления педагогической среды, даны рекомендации по взаимодействию педагогов и психологов, а также практическим мерам.

Ключевые слова: эмоциональное здоровье, психомедицинский подход, педагогический процесс, управление стрессом, психическое равновесие, здоровье учащегося, оздоровление образовательной среды

Annotation: this article examines the importance of ensuring the emotional health of students and teachers in the pedagogical process and the role of the psycho-medical approach. The importance of increasing the effectiveness of the educational process, reducing stress, and maintaining mental balance through supporting emotional health is emphasized. Based on modern psycho-medical theories, methods of improving the pedagogical environment are analyzed, and recommendations are given on the interaction of teachers and psychologists, as well as practical measures.

Key words: emotional health, psycho-medical approach, pedagogical process, stress management, mental balance, student health, improvement of the educational environment

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning emotsional salomatligi ta'lim sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Emotsional muvozanatni saqlash orqali o'quvchilar nafaqat bilimlarni yaxshiroq egallashadi, balki ijodiy faoliyat ko'rsatishlari va ijtimoiy muomala ko'nikmalarini rivojlantirishlari ham osonlashadi. Shu sababli, pedagogik jarayonda emotsional salomatlikni ta'minlash masalasi dolzarb va o'ta muhim hisoblanadi. Psixotibbiy yondashuv — psixologiya va tibbiyot sohalarini birlashtirgan kompleks tizim bo'lib, o'quvchilar va o'qituvchilarning ruhiy holatini sog'lomlashtirish, stress va psixologik zo'riqishni kamaytirishga qaratilgan amaliy choralarni o'z ichiga oladi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonida yuzaga keladigan stress, emotsional zo'riqish va ruhiy tushkunlik o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini, e'tiborini pasaytiradi hamda o'qituvchilarning ish samaradorligini kamaytiradi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ruhiy salomatlikni ta'lim muassasalarida rivojlantirishni jahon miqyosida ustuvor vazifa sifatida belgilab qo'ygan. Pedagogik psixotibbiyot esa ta'lim jarayonidagi emotsional muammolarni erta aniqlash, stressni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqish va qo'llash orqali ularni kamaytirishga yordam beradi.

Ta'lim muhitida ijobiy psixologik muhit yaratish, o'quvchilarning o'z-o'zini anglashini oshirish, stressga qarshi samarali usullarni o'rgatish psixotibbiy yondashuvning asosiy tamoyillaridandir. O'qituvchilar o'zlari ham ruhiy sog'lig'iga e'tibor berishlari, pedagogik zo'riqishdan saqlanish uchun professional yordam olishlari zarur. Shu bilan birga, sinfda emotsional barqarorlikni oshirish uchun muammolarni hal qilish, kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yo'lga qo'yish muhimdir.

Pedagogik jarayonda emotsional salomatlikni ta'minlash — bu nafaqat o'quvchilarning ruhiy holatini yaxshilash, balki ularning o'qish motivatsiyasini oshirish va ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlash uchun muhim omildir. Emotsional salomatlikning asosiy tamoyillari qatoriga ruhiy barqarorlik, stressga chidamlilik, o'z-o'zini boshqarish va ijobiy munosabatlar o'rnatish kiradi. Shu bilan birga, pedagogik jarayonda bu salomatlikni saqlash va rivojlantirish uchun psixotibbiy yondashuv ko'p qirrali usullarni qo'llashni talab qiladi.

Emotsional salomatlik — bu insonning ichki hissiy barqarorligi, o'z his-tuyg'ularini boshqarish qobiliyati, stress va qiyinchiliklarga munosabatining sog'lomligi

hisoblanadi. Ta'lim jarayonida bu ko'nikmalar o'quvchilarning o'z-o'zini anglashida, muammolarni hal qilishda va o'zini tutishdagi o'zgarishlarda muhim rol o'ynaydi. Pedagogik jarayonda emotsional salomatlikni ta'minlash o'quvchilarni nafaqat akademik yutuqlarga erishish uchun, balki jamiyatda muvaffaqiyatli va barkamol shaxs sifatida shakllanishlari uchun asos yaratadi.

Psixotibbiy yondashuvning pedagogik jarayonda qo'llanilishi pedagoglarning ruhiy va jismoniy salomatligini mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Chunki pedagoglar uzoq vaqt davomida emotsional zo'riqishda bo'lishlari mumkin, bu esa burn-out sindromiga olib keladi — kasbiy charchoq, befarqlik, samarasizlik hissi paydo bo'lishi. Pedagoglarning emotsional salomatligini ta'minlash uchun ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlar, professional rivojlanish uchun treninglar va psixoterapevtik yordam tizimi joriy etilishi zarur.

Zamonaviy psixotibbiyot pedagogik muhitdagi stress, charchoq va boshqa salbiy holatlarni aniqlash va kamaytirish usullarini o'z ichiga oladi. O'quvchilar orasida yuzaga keladigan emotsional zo'riqishlar ko'pincha o'quv samaradorligini pasaytiradi, xulq-atvor muammolari, motivatsiya sustligi va ijtimoiy muammolarni keltirib chiqaradi. Shu sababli, pedagogik jarayonda psixotibbiy ko'mak — masalan, stressni boshqarish texnikalari, relaksatsiya mashqlari va ijobiy ruhiy muhit yaratish — keng joriy etilishi zarur. O'qituvchilar o'zlarining emotsional holatini ham doimiy nazorat qilib, professional burn-out (to'yinganlik va charchoq) holatidan saqlanishlari lozim, chunki pedagogning ruhiy salomatligi o'quvchilarga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Psixotibbiy yondashuv pedagogik jarayonning har bir bosqichida — rejalashtirishdan tortib, o'quv faoliyatini tashkil etish va baholashgacha — qo'llanilishi mumkin. Masalan, dars jarayonida o'quvchilarning hissiy holatini aniqlash uchun qisqa so'rovnoma yoki suhbatlar o'tkazish, stress holatida nafas olish mashqlarini amalga oshirish, guruhda ijobiy muhitni shakllantirish uchun o'yin va faoliyatlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bu usullar o'quvchilarda ishonch, xavfsizlik va o'z-o'zini ifoda etish imkoniyatlarini yaratadi.

Pedagoglar uchun psixotibbiy kompetensiyalarni rivojlantirish — ularning ruhiy sog'lig'ini mustahkamlash

va emotsional ko'nikmalarini oshirish — ta'lim sifatini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Shu bois, o'qituvchilar uchun maxsus treninglar, psixologik yordam va konsultatsiyalar tashkil etilishi ta'lim muassasalari siyosatida muhim o'rin egallashi kerak. Pedagoglarning o'zaro hamkorligi va psixologlar bilan integratsiyalashgan ish tizimi ham emotsional salomatlikni ta'minlashda samarali bo'ladi.

Bundan tashqari, ta'lim muassasasida sog'lom psixologik muhit yaratish uchun ota-onalar bilan ham yaqindan ishlash kerak. Ularning o'quvchilarning emotsional holatini tushunishlari, qo'llab-quvvatlashlari va uy sharoitida ham ruhiy barqarorlikni ta'minlash choralari ko'rishlari muhimdir. Shu tarzda, pedagogik jarayon doirasida o'quvchilarning sog'lom emotsional rivojlanishini ta'minlash tizimli, kompleks yondashuvni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik jarayonda emotsional salomatlikni ta'minlash psixotibbiy yondashuv orqali amalga oshiriladi, bu esa nafaqat o'quvchilarning bilim olish sifatini oshiradi, balki ularning shaxs sifatida rivojlanishi va sog'lom jamiyatning shakllanishida muhim omil bo'ladi.

Amaliyotda meditatsiya, nafas olish mashqlari, vizualizatsiya kabi stressni kamaytiruvchi texnikalar qo'llanilishi mumkin. Shuningdek, pedagogik faoliyatda doimiy o'z-o'zini rivojlantirish va emotsional intellektni oshirish o'qituvchilarning ish samaradorligini yaxshilaydi va o'quvchilar bilan samarali aloqalarni o'rnatishga xizmat qiladi.

Xulosa. Pedagogik jarayonda emotsional salomatlikni ta'minlash zamonaviy ta'lim sifatini oshirishning ajralmas qismi hisoblanadi. Psixotibbiy yondashuvlar pedagoglar va o'quvchilarni stressdan himoya qilish, ruhiy barqarorlikni mustahkamlash, shuningdek, sog'lom pedagogik muhit yaratishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Ta'lim muassasalari psixotibbiy tamoyillar asosida faoliyat yuritishi, pedagoglarning emotsional salomatligini qo'llab-quvvatlash va o'quvchilarning ruhiy holatini doimiy monitoring qilish tizimini yo'lga qo'yishi zarur. Bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga, o'quvchilarning bilim olish motivatsiyasini mustahkamlashga va sog'lom jamiyat barpo etishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti. Ruhiy salomatlik va ta'lim: muhimlik va qo'llab-quvvatlash strategiyalari. Geneva: WHO Publications. 2021.
2. Karimova, D. M. Pedagogik jarayonda stressni boshqarish va emotsional salomatlik. Ta'lim psixologiyasi jurnali, 5(3). 2020. 33-40-bet.
3. Rasulov, F. T. Psixotibbiy yondashuvlar va pedagogik faoliyat samaradorligi. Ilmiy izlanishlar va amaliyot. 8(2). 2019. 14-22.
4. Ahmedov, S. N. Ta'lim muhitida ruhiy barqarorlikni oshirish usullari. Psixologik tadqiqotlar. 12(1). 2022. 56-63.
5. Xolmatov, I. I. Zamonaviy pedagogik psixologiya va psixotibbiyot. — Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2023.

The background is a light blue surface with various educational items scattered around. At the top left is a yellow ruler. At the top center is an orange with two green leaves. At the top right is a blue spiral notebook. On the left side is a pink book with a white label. On the right side is a rolled-up white diploma tied with a blue ribbon. At the bottom center is an open book with a yellow cover, and a globe of the Earth is placed on its pages. At the bottom left is a green pencil, and at the bottom right is a red pencil. Small white and colored dots are scattered across the blue background.

PEDAGOGIKA

Manzura ESHEVA,
PhD, X.X.BERDIYEV,

Ilmiy rahbar: IPU NTM Samarqand kampusi
“Pedagogika va ijtimoiy gumanitar fanlar” kafedrası dotsenti, f.f.f.d

BIOLOGIYANI O‘QITISHDA QO‘LLANILADIGAN INNOVATSION METODLARNING USLUBIY TAHLILI

Annotatsiya: mazkur maqolada biologiya fanini o‘qitishda qo‘llaniladigan innovatsion metodlarning didaktik va pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Uslubiy jihatdan faol o‘quvchilarga yo‘naltirilgan yondashuvlar, raqamli texnologiyalar, muammoli o‘qitish, loyiha va tadqiqot asosidagi metodlar o‘rganiladi. Shuningdek, innovatsion metodlarning o‘quvchilarning motivatsiyasi, tanqidiy fikrlashi va amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishdagi o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: biologiya ta‘limi, innovatsion metodlar, pedagogika, aktiv o‘qitish, raqamli texnologiya, muammoli o‘qitish, loyiha metodikasi.

Annotation: this article analyzes the didactic and pedagogical foundations of innovative methods used in teaching biology. Methodologically active student-oriented approaches, digital technologies, problem-based learning, project-based and research-based methods are studied. The role of innovative methods in the formation of students’ motivation, critical thinking, and practical skills is also highlighted.

Key words: biology education innovative methods pedagogy active learning digital technology problem-based learning project methodology.

Аннотация: в данной статье анализируются дидактические и педагогические основы инновационных методов, используемых в преподавании биологии. Изучаются подходы, ориентированные на методически активных учащихся, цифровые технологии, проблемное обучение, методы, основанные на проектах и исследованиях. Также освещается роль инновационных методов в формировании мотивации, критического мышления и практических навыков учащихся.

Ключевые слова: биологическое образование инновационные методы педагогика активное обучение цифровые технологии проблемное обучение проектная методика.

Kirish. Zamonaviy ta‘lim tizimi o‘quvchi shaxsini rivojlantirishga, uni mustaqil fikrlashga va amaliy faoliyatga tayyorlashga yo‘naltirilgan. Bu jarayonda biologiya kabi tabiiy fanlarni o‘qitishda innovatsion metodlardan foydalanish ta‘lim samaradorligini oshiradi. Innovatsion metodlar faqatgina texnik vositalarni emas, balki o‘quvchilarning bilimga nisbatan faol munosabatini shakllantiradigan, ularni mustaqil izlanishga, tahlil qilishga va o‘z xulosalarini chiqarishga undaydigan yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Shu bois, innovatsion metodlarning uslubiy tahlili pedagogik jarayonning ajralmas bo‘lagi hisoblanadi.

Biologiya fanida innovatsion metodlar o‘quvchilarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga jalb etish, ularning tabiiy jarayonlarni amaliyot orqali tushunishini ta‘minlash uchun keng qo‘llaniladi. Bugungi kunda biologiya darslarida quyidagi innovatsion metodlar samarali deb topilmoqda:

Muammoli o‘qitish metodi: ushbu metod orqali o‘quvchiga oldindan yechimi noma‘lum bo‘lgan biologik holat taqdim etiladi. Masalan, “Nima uchun ma‘lum muhitda ayrim turlar omon qoladi, boshqalari esa yo‘qoladi?” kabi savollar o‘quvchini izlanishga majbur qiladi. Bu metod tanqidiy fikrlash va mantiqiy mulohaza yuritish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Loyiha asosida o‘qitish: o‘quvchilar kichik guruhlarda biror biologik mavzu yuzasidan loyiha

tayyorlash orqali fanni chuqur o‘zlashtiradi. Masalan, “Suv ifloslanishining biologik oqibatlarini” mavzusida loyiha tayyorlash nafaqat bilim, balki ijtimoiy ong va mas‘uliyatni ham rivojlantiradi.

Interaktiv metodlar: “Aqliy hujum”, “Fishbone”, “Venn diagrammasi” kabi metodlar biologik tushunchalar orasidagi bog‘liqlikni o‘rganishda qulaylik yaratadi. Ular darsda o‘quvchilarning faol ishtirokini ta‘minlaydi va fikr almashinuvi orqali ko‘proq nuqtayi nazarlarni aniqlashga yordam beradi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish: zamonaviy biologiya darslarida mobil ilovalar, 3D modellar, simulyatorlar va interaktiv platformalardan foydalanish kengaymoqda. Masalan, “BioDigital Human” platformasi orqali inson anatomiyasi haqida vizual va interaktiv o‘rganish imkoniyati mavjud. Bunday texnologiyalar biologiyani abstrakt fan emas, balki amaliy va hayotga yaqin fan sifatida ko‘rsatadi.

Tadqiqotga yo‘naltirilgan metodlar: o‘quvchilarni kichik laboratoriya tajribalari, kuzatishlar, statistik ma‘lumotlarni tahlil qilishga jalb qilish biologiyada ilmiy yondashuv asoslarini shakllantiradi. Bu yondashuv ularni oliy ta‘limga va kasbiy yo‘nalishga tayyorlaydi.

Ushbu metodlar pedagogik nuqtai nazardan o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiladi, ya‘ni ular bilim olish bilan birga mustaqil qaror qabul

qilish, mas'uliyatni his qilish, jamoada ishlash kabi hayotiy ko'nikmalarni ham egallaydi. Bu esa zamonaviy pedagogikaning asosiy maqsadlaridan biridir.

Biologiyani o'qitishda innovatsion metodlar nafaqat bilim berishga, balki o'quvchining kognitiv, ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Masalan, differensial yondashuv tamoyili asosida, har bir o'quvchining qobiliyati va o'rganish uslubiga mos ravishda o'quv materiallari va topshiriqlar beriladi. Bu pedagogik yondashuv o'quvchilarni motivatsiya qilishda, ularning faolligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Innovatsion metodlar yordamida o'quvchilar tanqidiy fikrlash va muammolarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Misol uchun, biologik tadqiqotlar va loyihalar orqali ular nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish, yangi ma'lumotlarni tahlil qilish va mustaqil qarorlar qabul qilishga o'rganadilar. Bu esa zamonaviy pedagogikaning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Shuningdek, metakognitiv strategiyalarni qo'llash biologiya o'qitishda samarali natijalar beradi. O'quvchilarga o'z o'rganish jarayonini anglash, o'z-o'zini baholash va o'rganish strategiyalarini shakllantirish imkoniyatlarini berish, ularning mustaqil va samarali o'rganishlarini ta'minlaydi. Bu pedagogik yondashuv o'quvchilarda o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi.

Digital kompetensiyalarni rivojlantirish ham biologiya o'qitishining muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar orqali o'quvchilar ilmiy ma'lumotlarga erkin kirish, turli manbalarni solishtirish va yangi bilimlarni yaratish imkoniga ega bo'ladi. Bu, ayniqsa, XXI asr kompetensiyalariga mos ta'limni ta'minlash uchun zarurdir.

Innovatsion metodlar biologiyani o'qitishda o'quvchilarning **faol o'rganish jarayoniga jalb qilinishini** ta'minlaydi. An'anaviy auditoriya darslaridan farqli o'laroq, bu metodlar orqali o'quvchilar o'z bilimlarini amalda qo'llash, tajriba o'tkazish va yangi bilimlarni mustaqil izlab topish imkoniga ega bo'ladi. Shu bilan birga, bu yondashuvlar o'quvchilarning ijodkorligini, tashabbuskorligini va mustaqil fikrlashini rivojlantiradi.

Flipped classroom (teskari sinf) usuli biologiya ta'limida innovatsion yondashuv sifatida keng tarqalmoqda. Bu metodda o'quvchilar yangi mavzuni mustaqil o'rganib, dars vaqtida esa o'qituvchi rahbarligida muammolarni yechish, amaliy mashqlar

bajarish va muhokamalar olib borishga e'tibor qaratiladi. Bu yondashuv o'quvchilarning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini oshiradi va ta'lim jarayonini yanada interaktiv qiladi.

Biologiya ta'limida **gamifikatsiya** elementi ham innovatsion metodlar qatorida muhim o'rin tutadi. O'yin shaklida tashkil etilgan darslar o'quvchilarda o'rganishga bo'lgan qiziqishni oshiradi va bilimlarni yanada samarali o'zlashtirishga yordam beradi. Masalan, onlayn biologik viktorinalar, laboratoriya ishlarining virtual o'yin shaklidagi takrorlanishi va boshqa interaktiv faoliyatlar o'quv jarayonini qiziqarli qiladi.

Shuningdek, biologiya fanini o'qitishda **inson resurslari va ekologik muammolarni o'rganishga yo'naltirilgan metodlar** innovatsion yondashuv sifatida ahamiyat kasb etmoqda. Bu metodlar o'quvchilarda atrof-muhitni muhofaza qilish, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirishda yordam beradi. Ushbu yondashuvlar ta'lim mazmunini kengaytirib, uni zamonaviy ijtimoiy va ekologik muammolar bilan bog'lash imkonini beradi.

Ta'lim jarayonida integratsiyalashgan metodlardan foydalanish ham biologiyani o'qitishda innovatsion uslub sifatida ko'riladi. Bu yondashuv fanlararo bog'liqlikni kuchaytirib, o'quvchilarga fanlararo kontekstda muammolarni tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Masalan, biologiya va kimyo, biologiya va geografiya fanlarining o'zaro integratsiyasi o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi va amaliy ko'nikmalarini oshiradi.

Innovatsion metodlarning samarali qo'llanilishi uchun o'quvchilarning individual xususiyatlari va qobiliyatlari hisobga olinishi muhimdir. Har bir o'quvchining o'rganish tezligi, qiziqishlari va o'ziga xos o'rganish uslubi pedagogik yondashuvni moslashtirishni talab qiladi. Shu bois, o'qituvchi o'quv jarayonini moslashtirib, har bir talaba uchun individual o'quv yo'nalishini tashkil etishi lozim.

Xulosa. Biologiyani o'qitishda innovatsion metodlardan foydalanish dars jarayonining interaktivligini oshiradi, o'quvchilarni fan bilan faol aloqa qilishga undaydi hamda ularda muhim hayotiy ko'nikmalarni shakllantiradi. Uslubiy jihatdan esa bu metodlar o'qituvchining rolini yo'l boshchiga aylantirib, o'quvchi shaxsini markazga qo'ygan ta'limni qaror toptirishga xizmat qiladi. Shu bois biologiyani o'qitishda innovatsion metodlar nafaqat ta'lim sifati, balki pedagogik yondashuvlar rivojida ham muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
2. Jonassen, D. H. (1999). *Designing Constructivist Learning Environments*. Educational Technology Publications.
3. Azizxo'jayev, A. (2020). *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. – Toshkent: TDPU.
4. Zayniyeva, M. (2021). *Biologiya ta'limida innovatsion yondashuvlar*. O'zbekiston pedagogik axborotnomasi.
5. UNESCO. (2023). *Innovative Pedagogies for 21st Century Learning*.

Zilolaxon SOBIROVA,
Farg'ona davlat universiteti
f.f.n., dotsent
Elektron pochta: zilola27-70@mail.ru

O'QUVCHILARNING KOGNITIV O'SISHINI BAHOLASHDA DONOQIZ-UZ TESTNING QO'LLANILISHI: KO'PSATHLI TAHLIL ASOSIDAGI METODOLOGIK YONDASHUV

Annotatsiya: mazkur maqolada «DonoQiz-Uz» testining ko'p sathli regressiya tahlili asosida o'zbek va rus guruhlaridagi o'quvchilarning o'qish samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilindi. Test o'zbek tilidagi milliy neyropsixolingvistik tashxislash vositasi sifatida ishlab chiqilgan bo'lib, uning individual farqlarni aniqlash qobiliyati va kognitiv rivojlanishni baholashdagi samaradorligi ko'rsatib o'tildi.

Kalit so'zlar va iboralar: *neyropsixolingvistika, ko'p sathli tahlil, DonoQiz-Uz, ICC, kognitiv o'sish, o'qish tezligi, sinf darajasi, matn murakkabligi.*

Аннотация: в данной статье анализируются факторы, влияющие на успеваемость учащихся узбекской и русской групп на основе многоуровневого регрессионного анализа теста «DonoQiz-Uz». Тест разработан как национальный нейропсихолингвистический диагностический инструмент по узбекскому языку, продемонстрированы его возможности по выявлению индивидуальных различий и эффективность в оценке когнитивного развития

Ключевые слова: *нейропсихолингвистика, многоуровневый анализ, DonoQiz-Uz, ICC, когнитивное развитие, скорость чтения, уровень обучения, сложность текста*

Annotation: this article analyzes the factors affecting the reading performance of students in the Uzbek and Russian groups based on multilevel regression analysis of the «DonoQiz-Uz» test. The test was developed as a national neuropsycholinguistic diagnostic tool in the Uzbek language, and its ability to identify individual differences and its effectiveness in assessing cognitive development were demonstrated.

Key words: *neuropsycholinguistics, multilevel analysis, DonoQiz-Uz, ICC, cognitive growth, reading speed, grade level, text complexity.*

Kirish. Neyropsixolingvistika sohasida bolalarda til rivojlanishi va kognitiv funksiyalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur tadqiq etish bugungi kunda eng dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichidagi o'quvchilar uchun mo'ljallangan milliy testlarni yaratish nafaqat diagnostik, balki pedagogik nuqtayi nazardan ham o'ta muhim ahamiyat kasbetadi. Til bilan bog'liq neyrokognitiv jarayonlarni o'lchashga yo'naltirilgan testlar orqali bolaning nutqiy funksiyalari, ishlov berish tezligi, fonologik xavfsizlik, vizual diqqat va o'qishni avtomatlashtirish jarayonlari haqida aniq tasavvur hosil qilish mumkin. «DonoQiz-Uz» testining yaratilishi aynan shu ehtiyojdan kelib chiqqan holda amalga oshirildi. «DonoQiz-

Uz» testi 2–4-sinf o'quvchilarining tezkor vizual ishlov berish va grafema-fonema konversiyasiga asoslangan holda ishlab chiqilgan¹.

Shu bilan birga, test tezkor vizual ishlov berish qobiliyatini ham qamrab oladi. Bu ko'nikma o'qish jarayonidagi asosiy kognitiv mexanizmlardan biri bo'lib, bolaning yozuv belgilarini ko'z orqali qabul qilib, ularni tezkorlik bilan ma'noli birliklarga aylantirish qobiliyatini anglatadi. Ushbu jarayonning samarali amalga oshishi bolaning dekodlash qobiliyati va umumiy o'qish samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Testning yana bir muhim jihati grafema-fonema

1 Лурия А.П. Основы нейропсихологии. – М.: МГУ; Barkley, R. A. . Executive Functions: What They Are, How They Work, and Why They Evolved. Guilford Press. 2012

konversiyasi mexanizmlarini tekshirishidir. Bu mexanizm orqali bola harf shakllarini (grafemalarni) ovoz birliklari (fonemalar) bilan bog'lab, ularni nutqiy chiqishga tayyorlaydi. Ushbu jarayon ham fonologik ong, ham auditor ishlov berish tizimi bilan chambarchas bog'liq. Ayniqsa, fonologik ishlov berishda muammolar mavjud bo'lsa, bolada o'qishda to'xtalish, xatoliklar, yoki disleksiya alomatlari kuzatilishi mumkin.

"DonoQiz-Uz" milliy neyropsixolingvistik tashxislash testi 2–4-sinf o'quvchilarining maqsadga yo'naltirilgan ongli harakatni rejalashtirish va amalga oshirish qobiliyati ya'ni ijro funksiyalarini qo'llash, topshiriqlarni to'g'ri anglash, diqqatni saqlash va harakatni nazorat qilish salohiyatini baholashga qaratilgan.

Adabiyotlartahlilivametodologiyasi. Tahliliy ishlarda zamonaviy psixolingvistik tadqiqotlar talablariga muvofiq ravishda ko'p sathli regressiya modeli qo'llanildi. Bunday statistik model bilish faoliyati bilan bog'liq ko'p bosqichli (iyerarxik) ma'lumotlar tuzilmasini hisobga olgan holda tahlil amalga oshirildi. Xususan, u shaxslararo (o'quvchilar darajasidagi) individual farqlarni, shuningdek guruhlararo (sinflar, topshiriq turlari yoki matn murakkabligi) o'zgaruvchanligini tahlil qilishda mantiqiy va statistik jihatdan asoslangan yondashuvni ta'minlaydi. Model vositasida kognitiv qobiliyatlarga ta'sir etuvchi omillar keng ko'lamda, bir vaqtning o'zida shaxsiy va tizimli darajada baholanadi

Ushbu modelda yuqori sath sifatida ID (shaxs identifikatori) tanlandi, bu esa har bir bolaning ichki individual farqlarini (masalan, diqqat darajasi, ishlov berish tezligi, kognitiv resurslilik) hisobga olish imkonini berdi. Pastki sath (fixed effects) sifatida esa sinf darajasi (grade), matn turi (text type) hamda ularning o'zaro ta'siri (interaction term: grade $\times$ text) kiritildi.

Modelning asosiy vazifasi – o'quvchining bir daqiqada o'qiy oladigan so'zlar soniga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash va ularning har biri o'qish samaradorligiga qo'shadigan hissasini statistik jihatdan baholashdan iboratdir.

Bunday yondashuv, ayniqsa neyropsixolingvistikada kognitiv funksiyalarni individual va guruh darajasida tahlil qilishda, testning

Predictors	speed		
	Estimates	CI	p
(Intercept)	39.57	30.29 – 48.86	<0.001
text2 [2]	-9.51	-15.47 – -3.55	0.002
grade [3]	2.56	-8.14 – 13.27	0.638
grade [4]	22.78	12.04 – 33.53	<0.001
text2 [2] $\times$ grade [3]	4.02	-2.49 – 10.53	0.225
text2 [2] $\times$ grade [4]	5.50	-1.31 – 12.30	0.113
Random Effects			
σ^2	48.76		
τ_{00} ID	401.05		
ICC	0.89		
N ID	144		
Observations	244		
Marginal R ² / Conditional R ²	0.224 / 0.916		

psixometrik jihatdan mazmuniy to'g'riligini baholash orqali uni ta'limiy intervensiyalarda qo'llash imkoniyatlarini aniqlash va ilmiy asosda tavsiya etish uchun mustahkam metodologik mezonni shakllantiradi.

Tahlil uchun R dasturi orqali ko'p sathli regressiya modeli qo'llanildi. Yuqori sath sifatida ID (shaxs) belgilanib, pastki sathda fiks omillar sifatida sinf darajalari, matn turi va ularning o'zaro ta'siri kiritildi. Maqsad – bir daqiqada o'qilgan so'zlar soniga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash².

Natija va muhokama. (Intercept): 2-sinf va Matn 1 uchun o'rtacha o'qish tezligi 39.57 so'z/daqiqani tashkil etdi. Bu kognitiv rivojlanishning boshlang'ich bosqichidagi normativ ko'rsatkichlardan biri sifatida qaralishi mumkin.

Matn 2 (text2 [2]): Matn 2 ning murakkabligi o'qish samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatdi ($\beta = -9.51$; $p = 0.002$), bu uning kognitiv yuklamasi yuqori ekanini va fonologik-leksik tahlil qilish strategiyalarining yetarli darajada avtomatlashmaganligini ko'rsatadi.

grade [3]: 3-sinf uchun o'qish tezligida statistik ahamiyatga ega bo'lmagan o'sish kuzatildi ($\beta = 2.56$; $p = 0.638$). Bu o'sishning ahamiyatsizligi individual farqlar yoki test materialining bevosita ta'siri bilan izohlanishi mumkin.

grade [4]: 4-sinf o'quvchilarida o'qish tezligida ahamiyatli o'sish kuzatildi ($\beta = 22.78$; $p < 0.001$), bu avtomatlashgan o'qish

2 Bates, D., Mächler, M., Bolker, B., & Walker, S. Fitting Linear Mixed-Effects Models Using lme4. *Journal of Statistical Software*, 67(1), – 2015:1–48

mexanizmlarining shakllanganligini, grafema-fonema konversiyasi tezkor va samarali amalga oshirishini ko'rsatadi.

Matn 2 × grade [3]: 3-sinfda Matn 2 bilan o'zaro ta'sir ahamiyatli emas ($p = 0.225$), lekin tendensiya mavjud. Bu sinfdagi bolalarning o'rtacha kognitiv yuklamani anglash qobiliyati hali to'liq shakllanmaganini ko'rsatadi.

Matn 2 × grade [4]: 4-sinfda Matn 2 bilan o'zaro ta'sir kuchliroq, ammo hali ham statistik ahamiyatga ega emas ($p = 0.113$). Bu o'qishda yuklamaga nisbatan sezgirlikning kamayib borishini va avtomatlashgan strategiyalarning ustun kelayotganini anglatadi.

ICC va model ko'rsatkichlari: ICC = 0.89 — juda yuqori individual farqlarni ko'rsatadi, bu test shaxsiy kognitiv o'sish darajalarini aniq baholay olishini tasdiqlaydi. Marginal $R^2 = 0.224$ va Conditional $R^2 = 0.916$ bo'lib, model umumiy dispersiyaning 91.6%ini izohlaydi.

Xulosa. Olib borilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, "DonoQiz-Uz" testi o'zbek tilidagi milliy neyropsixolingvistik diagnostika vositasi sifatida yuqori ishonchlilikka (ICC = 0.88) va psixometrik asoslanganlikka ega. Ushbu test bolalarning o'qish jarayonidagi kognitiv dinamikasini, xususan fonologik ishlov berish,

vizual dekodlash, grafema-fonema konversiyasi hamda avtomatlashgan o'qish strategiyalarining shakllanish darajasini aniq baholash imkonini beradi.

Testning matn murakkabligiga va sinf darajalariga sezgirligi uni o'qishning bosqichma-bosqich kognitiv rivojlanishini monitoring qilishda muhim vositaga aylantiradi. Xususan, 2-sinfdagi to'g'ridan-to'g'ri kognitiv "skak", 3–4-sinflardagi o'sish sur'atining dinamikasini tahlil qilish, bolalarda ijro funksiyalari va maqsadga yo'naltirilgan nazorat mexanizmlarining shakllanishini ilmiy jihatdan baholash imkonini yaratadi.

Bundan tashqari, testning individual farqlarga yuqori sezgirligi tufayli, u maktabgacha va boshlang'ich ta'lim tizimidagi maxsus intervensiya dasturlarini rejalashtirish, erta diagnostika asosida korreksion strategiyalarni ishlab chiqish va o'quvchiga moslashtirilgan ta'lim muhitini shakllantirishda muhim ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shu bois, "DonoQiz-Uz" testi nafaqat o'qish qobiliyatini baholovchi ko'rsatkichlar majmuasi, balki neyropsixolingvistik diagnostikaning yuqori tartibli vositasi sifatida ham nazariy, ham amaliy jihatdan katta ilmiy qiymatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Лурия А.П. **Основы нейropsychологии**. — М.: МГУ.
2. Vygotsky, L. S. *Thought and Language*. MIT Press. 1986
3. Barkley, R. A. *Executive Functions: What They Are, How They Work, and Why They Evolved*. Guilford Press. 2012
4. Bates, D., Mächler, M., Bolker, B., & Walker, S. Fitting Linear Mixed-Effects Models Using lme4. *Journal of Statistical Software*, 67(1), 2015.1–48.
5. Sobirova Z.M. Milliy neyropsixolingvistik metodlar tadqiqi va tahliliga doir. "Zamonaviy tilshunoslik yo'nalishlari va neyropsixolingvistika muammolari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Ilmiy nashr. – Farg'ona: FarDU, 2024. 22-25-b.
6. Sobirova Z.M. Some considerations on the philosophical interpretation of the relationship of language and conscience. *International journal of european research output* vol.4 no.1 january (2025) 119-126 b.
7. Sobirova Z.M. The Relationship Between Speech Disorders and Brain Function. *American Journal of Education and Evaluation Studies*, Vol.2, No.1 (Jan, 2025),210-217 b.
8. Akbarova Z.A, Sobirova Z.M. O'qish tezligi va matnni tushunish: neyropsixolingvistik nuqtayi nazardan. *FarDU. Ilmiy xabarlar – Scientific journal of the Fergana State University* Volume 31 Issue 2, 2025-yil. 311-314-b

Sobirjon MAMARASULOV,
 Guliston davlat pedagogika instituti,
 pedagogika va psixologiya kafedrası stajyor o'qituvchisi
 E-mail: sobirjon5464@gmail.com

Dilshodjon O'SAROV,
 Guliston davlat universitedi pedagogika va psixologiya
 kafedrası stajyor o'qituvchisi
 E-mail: dilshodjonosarov7@gmail.com

TA'LIMDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH STRATEGIYALARI

Annotatsiya: ushbu maqolada ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) samarali foydalanishning strategik yo'nalishlari yoritilgan. Raqamli vositalarning o'quvchilar va talabalar bilim darajasiga ta'siri, pedagogning zamonaviy texnologiyalardan foydalanish kompetensiyasi va AKT yordamida ta'lim samaradorligini oshirishning usullari tahlil qilingan. Muallif tomonidan o'zbek ta'lim tizimidagi mavjud holatlar asosida amaliy takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli ta'lim, strategiya, pedagog kompetensiyasi, interaktiv vositalar, ta'lim sifati

Аннотация: в данной статье освещаются стратегические направления эффективного использования информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в образовательном процессе. Проанализировано влияние цифровых инструментов на уровень знаний учащихся и студентов, компетентность педагога в применении современных технологий, а также способы повышения эффективности образования с помощью ИКТ. Автором даны практические рекомендации на основе текущего состояния системы образования Узбекистана.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, цифровое образование, стратегия, педагогическая компетентность, интерактивные средства, качество образования.

Annotation: this article highlights strategic directions for the effective use of information and communication technologies (ICT) in the educational process. It analyzes the impact of digital tools on students' academic performance, the teacher's competence in using modern technologies, and methods to enhance the effectiveness of education through ICT. The author provides practical recommendations based on the current state of the Uzbek education system.

Key words: information and communication technologies, digital education, strategy, teacher competence, interactive tools, quality of education.

Kirish. XXI asrda globallashuv va raqamli transformatsiya inson faoliyatining barcha jabhalarini, ayniqsa ta'lim sohasini tubdan o'zgartirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) jadal rivojlanishi natijasida ta'limda yangi yondashuvlar, metodlar va vositalar shakllanmoqda. Raqamli texnologiyalar yordamida o'qitish jarayoni interaktiv, moslashuvchan va o'quvchiga yo'naltirilgan shaklga ega bo'lib bormoqda. Bu esa, o'z navbatida, an'anaviy ta'lim tizimining yangilanishini taqozo etadi.

Bugungi kunda pedagogik faoliyatda AKTdan samarali foydalanish, o'qituvchining raqamli savodxonligi darajasiga bevosita bog'liq. Pedagogik jarayonda AKT imkoniyatlaridan foydalangan holda:

- O'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish,
- Ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirish,
- O'quv materiallarini individuallashtirish va vizuallashtirish,
- Vaqt va resurslarni tejamkorlik bilan boshqarish imkoniyati yaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasida ham ta'limda raqamlashtirish jarayonlarini jadallashtirish, raqamli pedagogika asoslarini keng joriy etish muhim vazifa sifatida belgilangan. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-sonli qarorida "ta'lim tizimida zamonaviy AKTdan foydalanish orqali ta'lim sifatini oshirish" ustuvor vazifa sifatida qayd etilgan.[1]

Asosiy qism. *Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'limdagi o'rni.*

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) – bu axborotni yaratish, saqlash, qayta ishlash va yetkazib berish imkonini beruvchi texnik vositalar, dasturiy mahsulotlar hamda uslubiy yechimlar majmuasidir. Ta'lim sohasida AKTdan foydalanishning asosiy maqsadi – o'quv jarayonini interaktiv, individual va innovatsion shakllarda tashkil etish, o'quvchi va pedagog o'rtasidagi axborot almashinuvini soddalashtirish, ta'lim sifatini oshirishdan iborat.

AKT vositalari yordamida o'quv materiallarini audio, video, animatsion, interaktiv shakllarda taqdim etish imkoniyati mavjud. Ayniqsa, **Learning Management System (LMS)** – ya'ni ta'limni boshqarish tizimlari (Moodle, Google Classroom, Edmodo) orqali dars materiallarini joylashtirish, masofaviy darslar o'tkazish, topshiriqlar berish va nazorat qilish mumkin bo'lib, bu pedagogik jarayonni boshqarishda samarali vositaga aylangan.

AKT vositalari o'quvchilarni shaxsiylashtirilgan ta'lim bilan ta'minlash, ularning qiziqishlari va o'zlashtirish darajalariga mos o'quv resurslarini tanlash, mustaqil o'rganish madaniyatini shakllantirish imkonini beradi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, raqamli vositalar orqali ta'lim olgan o'quvchilarning darsga bo'lgan motivatsiyasi va o'zlashtirish darajasi an'anaviy usulga qaraganda 20–30% yuqori bo'ladi (UNESCO, 2022).[2]

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari tushunchasi va uning ta'limdagi o'rni.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) tushunchasi hozirgi kunda inson faoliyatining deyarli barcha sohalariga chuqur kirib borgan,

shu jumladan ta'lim tizimida ham markaziy o'ringa ega bo'lgan atamadir. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 28-sentabrdagi qarorida AKTga quyidagi ta'rif berilgan: **“Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari – bu axborotni yig'ish, saqlash, qayta ishlash, uzatish va undan foydalanish uchun mo'ljallangan ilmiy, texnik va dasturiy vositalar majmuasi”**. [3]

Ta'lim sohasida AKT deganda, o'quv jarayonini samarali tashkil qilish, pedagog va o'quvchi (yoki talaba) o'rtasida interaktiv aloqani yo'lga qo'yish, bilimni vizual va dinamik usullarda yetkazish, o'quv jarayonini monitoring qilish va baholash imkonini beruvchi raqamli vositalar tushuniladi. Bular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Kompyuterlar, planshetlar, smartfonlar;
- Multimediya taqdimotlar va animatsiyalar;
- Onlayn o'quv platformalari (Moodle, Google Classroom, Edmodo);
- Virtual laboratoriyalar;
- Elektron darslik va test tizimlari;
- Interaktiv doskalar;
- Masofaviy ta'lim dasturlari (Zoom, Microsoft Teams, Google Meet);
- Sun'iy intellekt asosidagi o'quv ilovalari (Khan Academy, Duolingo, Coursera). [4]

Jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, rivojlangan mamlakatlar ta'limida AKTdan foydalanish darajasi bilan o'quvchilarning natijalari o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjud. Xususan, OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti) tomonidan o'tkazilgan PISA tadqiqotlarida yuqori raqamli infratuzilmaga ega davlatlar – Singapur, Janubiy Koreya, Finlyandiya kabi mamlakatlarda o'quvchilarning bilim darajasi yuqori bo'lishi aniqlangan. [5]

AKTdan foydalanishning asosiy strategiyalari.

Ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish samaradorligi ko'p jihatdan tanlangan yondashuv va strategiyalarning qanday amalga oshirilishiga bog'liq.

Birinchidan, ta'limda raqamli platformalaridan foydalanish AKT strategiyasining markaziy yo'nalishlaridan biridir. Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams, Ziyonet kabi platformalar o'quv jarayonini raqamli muhitda

tashkil etish imkonini beradi. Ushbu platformalar yordamida o'quvchilar va talabalar o'quv materiallari, topshiriqlar, testlar va baholar bilan doimiy muloqotda bo'ladi. Raqamli platformalar o'quv resurslarini tizimli joylashtirish, masofadan ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish va o'quvchilar faoliyatini monitoring qilishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Ikkinchidan, onlayn ta'lim vositalaridan foydalanish pedagogik faoliyatda ko'p hollarda vaqt va joy cheklovlarini bartaraf etadi. Zoom, Google Meet, Skype kabi dasturlar orqali sinfxona chegaralarisiz o'quv mashg'ulotlarini tashkil qilish mumkin. Shu bilan birga, Khan Academy, Coursera, EdX kabi global ta'lim platformalari o'quvchilarga individual sur'atda bilim olish imkonini beradi.

Uchinchidan, zamonaviy ta'limda AKTdan foydalanish strategiyasi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ikki yo'nalishli (interaktiv) muloqotni yaratishga qaratiladi. Bu yondashuvda ta'lim bir tomonlama ma'lumot uzatishdan iborat bo'lmay, balki fikr almashish, savol-javob, muammoli vaziyatlarni hal qilish, loyihalar ustida ishlash kabi faol uslublar bilan boyitiladi.

O'zbekiston Respublikasi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi, OAK va Xalq ta'limi vazirligi tomonidan 2023-yilgi tahlillarga ko'ra, maktab va oliy ta'lim tizimida AKTni qo'llay

oladigan pedagoglar ulushi o'rtacha 62–65% ni tashkil qiladi. Bu esa bizdan yaqin yillarda ushbu ko'rsatkichni 90% ga yetkazish bo'yicha aniq strategik harakatlarni talab qiladi.[6]

Xulosa. Ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish nafaqat texnik vosita, balki zamonaviy pedagogikaning muhim tarkibiy qismi sifatida qaralmoqda. AKT o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi interaktiv aloqani kuchaytirib, ta'limni shaxsga yo'naltirilgan va moslashuvchan shaklda tashkil etish imkonini beradi. Bu vositalar orqali bilimlarni yetkazish, mustahkamlash, baholash hamda individual yondashuv samarali yo'lga qo'yiladi. Raqamli ta'lim bo'yicha davlat siyosati ham bu borada aniq strategiyalarni belgilagan bo'lib, pedagoglar AKTdan texnik, metodik va psixologik jihatdan to'g'ri foydalana olish kompetensiyasiga ega bo'lishi zarur.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ–4884-sonli qarori hamda “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da ham raqamli ta'limning joriy etilishi, AKTdan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish masalalari alohida strategik vazifa sifatida belgilanib, bu boradagi davlat siyosati aniq yo'nalishlar bilan belgilab qo'yilgan.[7]

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ–4884-sonli qarori. “Raqamli ta'lim muhitini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”.
2. UNESCO (2021). “ICT in Education: A critical overview of global practices”. [<https://unesdoc.unesco.org/>]
3. Mamajonov O., Karimov D. “Axborot texnologiyalari va ta'lim”. – Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2021.
4. Coursera, EdX, FutureLearn – Onlayn ta'lim platformalari metodik tahlili.
5. OECD (2020). “Digital Education Outlook: Pushing the frontiers with AI, Blockchain and Smart Data”.
6. www.ziynet.uz – O'zbekiston Respublikasi Ta'lim portali.
7. “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” – O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi, 2022.

Sadafxon ISAG'ALIYEVA,
Farg'ona davlat universiteti,
Zoologiya va umumiy biologiya
kafedrası o'qituvchisi
sadafxonisagaliyeva@gmail.com

Samandar BURXONOV,
Farg'ona davlat universiteti 4-kurs talabasi

PISA BAHOLASH DASTURI ASOSIDA BIOLOGIYA DARSLARIDA FUNKSIONAL TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISHNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI

Annotatsiya: maqolada PISA dasturi asosida maktabdagi biologiya darslarida o'quvchilarining funksional savodxonliklarini oshirish uchun ishlab chiqilgan topshiriqlardan namunalar keltirilgan. Bu topshiriqlar 15 yoshgacha bo'lgan maktab o'quvchilarining ijodiy fikrlashi, aqliy faoliyati, tezkor fikr yurita olishlariga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: savodxonlik, maktab ta'limi, funksional topshiriqlar, PISA kontekstlari, tabiiy-ilmiy savodxonlik.

Аннотация: в статье представлены примеры заданий, разработанных для повышения функциональной грамотности учащихся на уроках биологии в школе на основе программы PISA. Эти задания способствуют развитию творческого мышления, умственной активности и скорости мышления у школьников до 15 лет.

Ключевые слова: грамотность, школьное образование, функциональные задачи, контексты PISA, естественнонаучная грамотность.

Annotation: the article presents examples of tasks developed to improve the functional literacy of students in biology lessons at school based on the PISA program. These tasks contribute to the development of creative thinking, mental activity and speed of thinking in schoolchildren under 15 years old.

Key words: literacy, school education, functional tasks, PISA contexts, scientific literacy.

Kirish. Ta'lim sifatini oshirish bo'yicha asosiy yo'nalish maktab o'quvchilarining funksional savodxonligini rivojlantirish bo'yicha 2021–2030-yillarga mo'ljallangan Milliy harakatlar strategiyasi va unda "davlat umumta'lim maktablarining o'qituvchilari fan bo'yicha kuchli bilim beradilar, lekin olgan bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qanday qo'llash mumkinligi haqida bilim bermaydilar" [1].

Tadqiqotning maqsadi – biologiya darslarida PISA mezonlari asosida funksional savodxonlikni rivojlantiruvchi topshiriqlarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq qilish samaradorligini tahlil qilishdir. Maktablarda o'quvchilarning funksional savodxonligini shakllantirish va rivojlantirish asosiy ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Asosiy ustuvor vazifadan kelib chiqqan holda quyidagi vazifalarni ham belgilab olganmiz:

1. PISA dasturi mazmunini biologiya fani kontekstida o'rganish;

2. Biologiya darslariga mos funksional topshiriqlar namunalarini ishlab chiqish;

3. Tajriba asosida ushbu topshiriqlarning o'quvchilarda savodxonlikka ta'sirini tahlil qilish;

4. Natijalarni umumlashtirib, metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Funksional savodxonlik – bu shaxs va jamiyatning tashqi muhit bilan munosabatlarga kirishish va o'zgaruvchan sharoitlarga tez moslashish va ishlash qobiliyati [2]. U bilimlarni egallash, bilish va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, ilmiy bilimlarni doimiy boyitish va uni amaliyotga tatbiq etishni o'z ichiga oladi, ijtimoiy munosabatlar tizimida shaxsning normal yashashi va faoliyat yuritishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Funksional savodxonlikni shakllantirishning turli bosqichlarida o'qituvchi va o'quvchining faoliyati o'rtaidagi munosabatlar darsning turli bosqichlarida sodir bo'ladi: maqsadni belgilash, rejalashtirish,

qaror qabul qilish, amalga oshirish, natijalarni baholash [3, 4].

Tadqiqot metodlari. Mazkur tadqiqotda taqqoslov, kuzatuv, eksperimental dars tahlili, o'quvchilar faoliyatini baholash usullari hamda PISA standartlari asosida topshiriqlar tuzish metodlaridan foydalanildi. Biologiya fanining 7–9-sinflarida funksional topshiriqlar joriy etilib, nazorat va tajriba guruhlar faoliyati solishtirildi.

Ilmiy muammo. An'anaviy biologiya darslarida ko'proq eslab qolishga asoslangan, test shaklidagi topshiriqlar ustunlik qiladi. Bunda o'quvchilar hayotiy holatlarni tahlil qilish, ma'lumotni izlab topish, baholash va xulosa chiqarish kabi ko'nikmalarga ega bo'lmay qolmoqda. Funksional topshiriqlar esa o'quvchilarning real hayotda biologik bilimlarni qo'llay olish, mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal etish salohiyatini oshiradi.

Biologiyani o'rganishda o'quvchilarning funksional savodxonligini shakllantirish bo'yicha o'quv va kognitiv kompetensiyani shakllantirish mezonlari sifatida turli xil vazifalar taklif etiladi.

O'quvchilar uchun taklif qilingan vazifalar axborot, aloqa, kundalik hayot va kognitivlik kabi kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Vazifalar maktab o'quvchilarining o'quv-tarbiyaviy ishlarini kuchaytirish, ularning tashkilotchiligini rivojlantirish, mustaqil o'rganish, kerakli ma'lumotlarni topish va ulardan foydalanish, guruhlarda, juftlikda, yakka tartibda ishlashga, nostandart vaziyatlarda yechim topishga qaratilgan.

Bu o'quvchilarning funksional savodxonligini oshirishga, shaxsning o'zini-o'zi rivojlanishini ta'minlashga, bilim olishda mustaqillikni, kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga, axborot texnologiyalardan foydalanish, muammolarni hal etish, tadbirkorlik va ijodkorlikni rivojlantirishga qaratilgan axborot-ta'lim muhitini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Biologik savodxonlik – bu insonni o'zi yashayotgan dunyoda biologiyaning rolini aniqlash va tushunish, biologik asosli xulosalar chiqarish va biologiyadan ijodiy faoliyatga xos bo'lgan hozirgi va kelajak ehtiyojlarini qondiradigan tarzda foydalana olish qobiliyatini mujassamlashtirgan ijodkor, qiziquvchan va mulohazali o'quvchilar tayyorlashni nazarda tutadi.

PISA konteksti yo'nalishida funksional savodxonlik asosida tayyorlangan topshiriqlardan namunalar:

1. Suhbat nima haqida bo'lishini iloji boricha kamroq maslahatlardan foydalangan holda taxmin qilishingiz kerak:

1. Bu organ yuksak o'simliklar evolyutsiyasidagi eng muhim yutuqdir.
2. Bu o'simlikning hayotiy organidir.
3. Bu organ o'simlik hayotining ma'lum bir davrida paydo bo'ladi.
4. Bu organ o'simlikning embrioni deyiladi.
5. Uning yordami bilan o'simliklar butun yer yuzasi bo'ylab tarqalishi mumkin.
6. O'simliklar "shajarasi"ning asosiy bosh bo'g'ini.

Javob: urug'

1. Urug'lar zargarlik buyumlari sifatida ishlatiladi. Ma'lum bir massaga ega bo'lganligi uchun vazn jihatidan standart sifatida ishlatiladi. Karob dukkaklilar oilasiga tegishli bo'lib, uning po'stlog'ida bitta ajoyib xususiyatga ega bo'lgan urug'lar bor. Aynan shu xossalari tufayli qadim zamonlarda zukko zargarlar va farmatsevtlar karob urug'ini og'irlik moli tarzida ishlata boshlagan.

Savol: 1. Qanday o'lchov birliklari haqida gapiramiz?

2. Karab bo'yoqlar qanday ajoyib xususiyatga ega?

Javob: Karat-karob po'sti bo'lib, uning urug'lari massa o'lchovi, shuningdek, oltinning tozalik o'lchovi bo'lib xizmat qilgan.

Karob poyalari bir xil vaznga ega, ya'ni 200 milligramm.

3. Tasavvur qiling, siz ko'l bo'yida turibsiz. Suvda o'simliklar ko'rinmaydi. Ammo ko'lning suvi yashil rangda. Bu ko'lni Yashil deb atashlari ajablanarli emas. Siz bir hovuch suv olasiz va u butunlay shaffof. Faqat chuqur suvga milliardlab ko'rinmas o'simliklar yashil rang beradi. Ular shunchalik kichikki, ularni faqat mikroskop ostida ko'rish mumkin.

Biz qanday ko'rinmas o'simliklar haqida gapirmoqdamiz?

Javob: bir hujayrali yashil suv o'tlari.

4. Yangi kun ma'nosini bildiruvchi bahor ayyomining go'zal bayrami Navro'zda bayramning eng shoh taomi hisoblanmish – sumalak tayyorlanadi. Tayyorlanadigan massaning qaysi o'simlikdan olinishi, qaysi holatda sumlakka soladigan darajada yetilishi, o'simlikning qaysi oila vakili ekanligini hamda sumalakning mazasini, shirinligini ta'minlab beradigan uning qaysi qismi ekanligi haqida mulohaza yuritib, savollarga javoblar toping.

Javob: Sumalak tayyorlanadigan o'simlik-bug'doy, boshqodoshlar oilasining vakili hisoblanadi. Bug'doy massasining pastki qismidagi uru'lardan chiqqan ildizlar yahshi chimlashgan bo'lishi, ustki qismidagi nishlari esa 0,5-0,7 mm holatda bo'lishi kerak. Shunda bug'doy yetilgan hisoblanadi. Taomning mazali bo'lishi esa bug'doy endospermiga bog'liq. Endospermi (zahira oziq to'plovchi qismi) qancha yetilgan, to'liq (semiz) bo'lsa, sumalak shunchalik shirin ta'mga ega bo'ladi. Sumalakning qanchalik shirin bo'lishi bug'doy donining yetilishiga bog'liq.

5. Qayin haqidagi she'r:

Qayin dedi-ariga kel bo'lamiz do'st-o'rtoq,
 Buni eshitgan shamol, qilibdi labin do'rdoq.

Javob: qayin o'simligi shamol yordamida changlanadi.

She'rda keltirilgan hato: ari yordamida changlanishi (hashoratlar yordamida changlanish nazarda tutilgan).

6. Iloji boricha kamroq maslahatlardan foydalanib, qaysi hayvon haqida gapirayotganimizni taxmin qilishingiz kerak:

- biologiyada o'quvchilar bilan tuzilishni o'rganib, turli sinf vakillaridan ajrata olish va o'rganish uchun organizmlarni ko'proq o'rganish talab etiladi;
- baliqchilar undan baliq ovlashda o'lja sifatida foydalanadi;
- oddiy odam uchun bu oddiygina tuproqda yashaydigan, tuproq aholisi;
- tuproqda yashab, tarkibini boyitadi, uni yumshatadi;
- o'simlik qoldiqlarini chirishini tezlashtiradi;
- tuproq hosil bo'lishida qatnashadi;
- terisi orqali nafas oladi;

- tanasidagi halqalar soni 80 tadan 450 tagacha;
- hujayralari regeneratsiya qila olish hususiyatiga ega.

Javob: yomg'ir chuvalchangi.

7. Biz qaysi hayvon haqida gapirmoqdamiz?

Barcha umurtqasizlar orasida eng "aqlli": mashg'ulotga yaroqli, yaxshi xotiraga ega, geometrik shakllarni ajrata oladi. Odamlarni taniydi, ularni boqadiganlarga ko'nikadi. Agar siz u bilan yetarlicha vaqt o'tkazsangiz, u uyatchan bo'lib qoladi.

Javob: sakkizoyoq.

Yuqorida berilgan 7 ta namunaviy topshiriq – o'quvchilarning biologik savodxonligini amaliy misollar asosida shakllantirishga qaratilgan. Ularda quyidagi yo'nalishlar kuzatiladi:

- **Analistik tafakkur:** yashil ko'l holati bo'yicha mikroskopik tahlil, suv o'tlari haqida xulosa chiqarish.
- **Konseptual fikrlash:** sumalak tayyorlanishidagi biologik jarayonlarni o'rganish.
- **Integratsiyalashgan fikrlash:** qayin changlanishi haqidagi she'rda poetik ifoda bilan biologik haqiqatni solishtirish.
- **Hayotiy kontekst:** karat o'lchovining biologik manbasi bo'yicha topshiriq.

Xulosa. Biologiya fanida PISA mezonlari asosida ishlab chiqilgan funksional topshiriqlarni qo'llash – o'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini samarali oshiruvchi vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu topshiriqlar nafaqat biologik bilimlarni mustahkamlaydi, balki o'quvchilarda hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, axborotni qayta ishlash va qaror qabul qilish kabi funksional kompetensiyalarni shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). М.: Икар, 2009. 448 с.
2. Incheon declaration/ Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea). - 48 p.
3. Isag'aliyeva S.M. Ta'lim tizimi samaradorligini oshirishning zamonaviy yo'llari // Ijodkor o'qituvchi jurnali. 2022. №23, 427-431 b.
4. Isag'aliyeva S. Functional literacy as a factor of formation of practical competences. / I International Scientifics and Practical Conference «Challenges and problems of modern science», October 13-14, 2022, London, United Kingdom. 127 p. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7226182>.

GIMNASTIKA DARSLARINI TASHKIL ETISHDA PEDAGOGIK MAHORATNING AHAMIYATI

Annotatsiya: gimnastika darslarini tashkil etishda pedagogik mahoratning ahamiyati katta. Pedagogik mahorat o'qituvchi faoliyatining samaradorligini oshirishda, talabalarning qobiliyatlarini rivojlantirishda, shuningdek, motivatsiyani kuchaytirishda asosiy omil hisoblanadi. O'qituvchining bilim, ko'nikma va pedagogik yondashuvlari gimnastika darslarining tayyorgarligini va sifatini belgilaydi. O'zaro muloqot va individual yondashuv orqali o'qituvchi talabalarni o'z qobiliyatlaridan to'g'ri foydalanishga o'rgatadi. Ushbu maqolada pedagogik mahoratning gimnastika tinglovchilarida kompetensiyalarni shakllantirishdagi o'rnini, o'qitish usullari va motivatsiya mexanizmlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: gimnastika, pedagogik mahorat, o'qitish usullari, talabalar, motivatsiya, kompetensiya, o'zaro muloqot, darsni tashkil etish

Аннотация: педагогическое мастерство играет значительную роль в организации занятий по спортивной гимнастике. Педагогическое мастерство является ключевым фактором повышения эффективности работы учителя, развития способностей учащихся и повышения мотивации. Знания, умения и педагогические подходы учителя определяют подготовку и качество занятий по спортивной гимнастике. Через общение и индивидуальный подход учитель учит учащихся правильно использовать свои способности. В данной статье рассматривается роль педагогического мастерства в формировании компетенций у учащихся, занимающихся спортивной гимнастикой, методы обучения и механизмы мотивации.

Ключевые слова: гимнастика, педагогическое мастерство, методы обучения, студенты, мотивация, компетентность, коммуникация, организация урока

Annotation: pedagogical skills play a significant role in organizing gymnastics classes. Pedagogical skills are a key factor in increasing the effectiveness of the teacher's work, developing students' abilities, and increasing motivation. The teacher's knowledge, skills, and pedagogical approaches determine the preparation and quality of gymnastics classes. Through communication and an individual approach, the teacher teaches students to use their abilities correctly. This article discusses the role of pedagogical skills in the formation of competencies in gymnastics students, teaching methods, and motivation mechanisms.

Key words: gymnastics, Pedagogical skills, Teaching methods, Students, Motivation, Competence, Communication, Lesson organization

Kirish. Gimnastika, barcha jismoniy faoliyat turlari orasida, sportning asosiy va muhim yo'nalishlaridan biridir. U nafaqat jismoniy ko'nikmalarni rivojlantirish, balki estetik hissiyotlarni shakllantirish hamda insonning ruhiy va fizik salomatligini saqlashda muhim ahamiyatga ega. Gimnastika darslarini muvaffaqiyatli tashkil qilish, o'qituvchining pedagogik mahoratiga, uning bilim va kerakli ko'nikmalariga bog'liq. Ushbu maqolada gimnastika darslarida pedagogik mahoratning ahamiyati chuqur tahlil qilinadi. Pedagogik mahorat – bu o'qituvchi va murabbiylarning

dars davomida o'z bilim va ko'nikmalarini amaliyotga tatbiq eta olish qobiliyatidir. Bu qobiliyat o'qituvchining darsni samarali tashkil etish, talabalar bilan o'zaro munosabatlarni o'rnatish, motivatsiyani kuchaytirish va o'quv jarayonini boshqarish imkonini beradi. Pedagogik mahoratga ega bo'lgan o'qituvchilar darsda o'quvchilarning qobiliyatlarini to'g'ri baholash va rivojlantirishda yanada muvaffaqiyatli bo'lishadi. Gimnastika darslarini tashkil etishda pedagogik mahorat muhim ahamiyatga ega. Pedagogik mahorat orqali o'qituvchi o'quvchilarning individual xususiyatlarini, qobiliyatlarini va

ehtiyojlarini hisobga olib, dars jarayonini samarali tashkil etishi mumkin. Bu esa o'quvchilarning faol ishtirokini va natijalarni oshirishga yordam beradi. Gimnastikaning asosiy elementlari – moslashuvchanlik, kuch va koordinatsiya – o'quvchilar tomonidan yaxshi egallanishi uchun, o'qituvchi darslarni qiziqarli va ma'lumotli o'tkazishi kerak. Pedagogik mahoratga ega o'qituvchi o'z darslarida turli metod va texnikalardan foydalanib, dars jarayonini yanada rang-barang qiladi hamda o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi. Yana bir muhim jihati shundaki, yaxshi pedagog o'quvchilarga o'z-o'ziga ishonchni oshirish va muvaffaqiyatga erishish uchun sharoit yaratadi. Shuningdek, yuksak pedagogik mahorat darslarni aniq rejalashtirish va o'quvchilarning taraqqiyotini kuzatishni o'z ichiga oladi. Darslar davomida, murabbiy o'quvchilarga tez-tez fikr bildirish, o'zaro munosabatlarni rivojlantirish va jamoaviy ruhni shakllantirish imkoniyatini yaratishi kerak. Bu orqali o'quvchilar bir-biridan o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi va o'zaro yordam sifatida mustahkam mustaqil o'zaro aloqalar o'rnatishadi. Umuman olganda, gimnastika darslarida pedagogik mahorat o'qituvchining muvaffaqiyati uchun zaruriy shart bo'lib, o'quvchilarning sport sohasida erishgan yutuqlarini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Bu esa nafaqat jismoniy, balki ruhiy va psixologik rivojlanishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Gimnastika darslarida pedagogik mahoratning o'rni

1. O'qitish usullarining tanlovi

Gimnastika darslarida o'qituvchining pedagogik mahorati o'qitish usullarini to'g'ri tanlashda muhim ahamiyatga ega. Har bir talabaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, turli xil usullarni qo'llash orqali o'qituvchi darsni yanada qiziqarli va samarali qiladi. Masalan, amaliy mashg'ulotlar, o'yinlar, musobaqalar va individual treninglar orqali o'qituvchi talabalarining motivatsiyasini oshirishi mumkin.

2. Talabalar bilan muloqot

O'qituvchining talabalar bilan o'zaro munosabati ularning o'qishga bo'lgan qiziqishini

oshirish va qo'shimcha ma'lumotlarni yetkazishda muhimdir. Pedagogik mahorati rivojlangan o'qituvchi talabalar bilan samimiy va halol muloqot o'rnatadi, shuningdek, ularni qo'llab-quvvatlashga tayyor bo'ladi. Bu esa darsda ijobiy muhit yaratishga, talabalarni o'z ustida ishlashga undaydi.

3. Motivatsiya yaratish

Gimnastika darslarida o'qituvchining vazifasi nafaqat bilim berish, balki talabalarni motivatsiya qilish hamdir. O'qituvchi o'z pedagogik mahorati orqali darslarda qiziqarli va qiziqarli muhit yarata olishi kerak. Har bir talabaning yutuqlarini taqdirlash, ularni rag'batlantirish va ularning mustaqil rivojlanishiga yordam berish, o'qituvchining muhim vazifalaridan biridir.

4. Malakali baholash

Pedagogik mahorat, shuningdek, talabalarni baholash jarayonida ham muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi talabaning yutuqlarini va muammolarini to'g'ri baholashi, ularni rag'batlantirishi va rivojlantirishga yordam bermasa, talabalar o'zlarining qobiliyatlariga ishonchsizlik hissini his qilishi mumkin. Baholash jarayoni obyektiv, adolatli va tushunarli bo'lishi kerak agar bu o'qituvchining pedagogik mahoratiga bog'liq. O'qituvchining bilimlari, o'qitish usullari, talabalar bilan muloqot va motivatsiya yaratish qobiliyati darslarning muvaffaqiyatli o'tishida muhim omillar hisoblanadi. Talabalarni rivojlantirishda pedagogik mahorat o'qituvchilarga nafaqat bilim berish, balki ularning qobiliyatlarini ochish, motivatsiyasini oshirish va individual yondashuv orqali rivojlantirish imkonini beradi. Shu sababli, pedagogik mahoratni rivojlantirish va buni dars jarayonida qo'llash har bir gimnastika o'qituvchisining vazifasidir. Gimnastika darslarini tashkil etishda pedagogik mahoratning ahamiyati juda katta. Ushbu jarayon murabbiyning nafaqat jismoniy mashg'ulotlarni o'tkazish, balki talabalarining ruhiy va hissiy holatini ham inobatga olishni talab etadi. Pedagogik mahorat, avvalambor, ta'lim berishni yanada samaraliroq va qiziqarli qilishda yordam beradi. Gimnastika darslarida murabbiy talabalarining individual xususiyatlarini hisobga olishi zarur. Har bir o'quvchi o'zining jismoniy tayyorgarlik

darajasi, qobiliyatlari va motivatsiyasi bilan ajralib turadi. Shuning uchun yaxshi pedagog, har bir o'quvchini qabul qilib, ularning o'ziga xos ehtiyojlarini qondirishga qodir bo'lishi lozim. Bu esa, talabalarni rag'batlantirish va ularning jismoniy faoliyatga bo'lgan qiziqishini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Murabbiyning pedagogik mahorati shuningdek, darslarni sifatli va samarali o'tkazish uchun kerakli usullar va metodlarni tanlashda ham muhimdir. Turli yoshdagi va tayyorgarlik darajasidagi o'quvchilar uchun mos mashg'ulotlarni tashkil etish, teorik va amaliy ko'nikmalarni birlashtirish, shuningdek, guruhda ishlash va jamoaviy ruhni rivojlantirish ham zarur. Bundan tashqari, gimnastika darslarida muammoni hal qilish va jamoadagi ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashda ham pedagogik mahorat katta ahamiyatga ega. Pedagogik uslublar yordamida murabbiy o'quvchilarda jamoa ruhini shakllantiribgina qolmay, balki ularning o'zaro hurmat va tushunishni rivojlantirishga ham yordam beradi. Natijada, gimnastika darslarini samarali tashkil etishda pedagogik mahorat jismoniy talabalar tarbiyasi jarayonida asosiy omillardan biri sifatida qaraladi. Bu orqali nafaqat jismoniy, balki psixologik jihatdan ham sog'lom avlodni tarbiyalash mumkin. O'qituvchilar o'z bilim va tajribalarini, shuningdek, noto'g'ri

ko'rsatmalardan saqlanishni bilishlari kerak. Yaxshi pedagoglar talabalar bilan samarali muloqot qilish, ularning individual xususiyatlarini hisobga olish va o'quv jarayonini qiziqarli va motivatsion qilish qobiliyatiga ega. Bu nafaqat darslarning samaradorligini oshiradi, balki talabalarning sportga bo'lgan qiziqishini ham orttiradi. O'qituvchining pedagogik mahorati, shuningdek, xavfsizlikni ta'minlash va doimiy o'sish imkoniyatlarini yaratish uchun ham zarurdir. Shunday qilib, pedagogik mahorat gimnastika darslarining muvaffaqiyati uchun asosiy omil hisoblanadi.

Xulosa. Gimnastika darslari o'qituvchining pedagogik mahorati orqali muvaffaqiyatli tashkil etilishi mumkin. Pedagogik mahorat o'qituvchining o'z bilim va ko'nikmalarini amaliyotga tatbiq etishini, talabalar bilan samarali muloqot o'rnatishini, motivatsiyani kuchaytirishini va dars jarayonini boshqarish qobiliyatini o'z ichiga oladi. O'qituvchi o'z pedagogik mahorati orqali har bir talabaga individual yondashuvni taqdim etib, ularning jismoniy va ruhiy rivojlanishlariga yordam berishi zarur. Gimnastika darslarida qatnashuvchi talabalar o'z qobiliyatlarini ochib berishlari, yangi ko'nikmalarni o'zlashtirishlari va ijobiy muhitda o'zlarini rivojlantirishlari uchun o'qituvchining pedagogik mahorati alohida ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Amonova, M. O'qituvchining pedagogik mahorati. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. 45-b.
2. Karimov, A. Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi. – Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti. 2021. 67-b.
3. Shermamatovich, M. M. (2023). THE SPORT OF WRESTLING AND THE LAWS OF THE FIELD OF WRESTLING. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 3(5), 84-88.
4. Shermamatovich, M. M. (2023). DEVELOPMENT OF WRESTLING SPORTS IN UZBEKISTAN AND AWAKENING OF THE CONCEPT OF PATRIOTISM IN STUDENTS. JOURNAL OF SCIENCE, RESEARCH AND TEACHING, 2(5), 36-39.

Iroda JUMANOVA,
Samarqand davlat tibbiyot universiteti
Jismoniy tarbiya va sport kafedrası o'qituvchisi

KURASH SPORT TURI ORQALI O'QUVCHILARDA INTIZOM VA MASHAQQATGA CHIDAMLILIKNI PEDAGOGIK SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya: ushbu maqolada kurash sporti orqali o'quvchilarda intizom va mashaqqatga chidamlilikni shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari o'rganilgan. Tadqiqot jarayonida turli pedagogik metodlar qo'llanilib, natijalar tahlil qilingan. Maqola jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi sohasida samarali ta'lim usullarini aniqlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: kurash, intizom, mashaqqatga chidamlilik, pedagogika, jismoniy tarbiya, sport, o'quvchilar.

Annotation: this article discusses pedagogical capabilities for the formation of resistance to students in wrestling through wrestling. Different pedagogical methods are used in the study, analyzed results. The article is aimed at identifying effective methods of educational and sports pedagogy.

Key words: wrestling, discipline, durability, pedagogy, physical education, sports, students.

Аннотация: в этой статье обсуждаются педагогические возможности для формирования сопротивления студентам в борьбе через борьбу. Различные педагогические методы используются в исследовании, анализируются результаты. Статья направлена на выявление эффективных методов образовательной и спортивной педагогики.

Ключевые слова: фелинги, дисциплина, долговечность, педагогика, физическое воспитание, спорт, студенты.

Kirish. Bugungi kunda sportning ta'lim va tarbiya jarayonlaridagi roli ortib bormoqda. Ayniqsa, kurash sport turi nafaqat jismoniy sog'lomlikni oshirish, balki o'quvchilarda intizom va mashaqqatga chidamlilik kabi muhim tarbiyaviy sifatlarni shakllantirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda. Kurash sportining murakkabligi va jismoniy hamda ruhiy tayyorgarlikni talab qilishi o'quvchilarda bardoshlilikni oshirishga yordam beradi. Shu sababli pedagogik jarayonda kurash mashg'ulotlarining ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatini o'rganish dolzarbdir.

Jismoniy tarbiya va sport ta'lim tizimida nafaqat sog'lom turmush tarzini shakllantirish, balki o'quvchilarda tarbiyaviy sifatlarni, xususan intizom va mashaqqatga chidamlilikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Kurash sport turi o'zining o'ziga xos jismoniy va ruhiy talablar bilan ajralib turadi, bu esa yosh avlodni nafaqat kuchliroq va chidamliroq qilish, balki ularni mashaqqatlarga bardoshli, ijtimoiy jihatdan faol shaxs sifatida tarbiyalashda samarali vosita

bo'lib xizmat qiladi. Zamonaviy ta'lim jarayonida kurash sporti mashg'ulotlarining pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashuvi o'quvchilarda mustahkam intizom tuyg'usini shakllantirishga yordam beradi, bu esa ularning kelajakdagi hayotdagi muvaffaqiyatlariga asos bo'ladi. Shu sababli, ushbu maqolada kurash sporti orqali intizom va mashaqqatga chidamlilikni pedagogik shakllantirish metodlari va ularning natijalari o'rganiladi.

Metodlar. Tadqiqotda eksperimental pedagogik metodlar qo'llanildi. Tadqiqot ikki bosqichda amalga oshirildi: birinchi bosqichda o'quvchilarning intizom va mashaqqatga chidamlilik darajasi dastlabki testlar orqali aniqlanib, ikkinchi bosqichda kurash mashg'ulotlariga asoslangan maxsus pedagogik yondashuvlar tatbiq etildi. Eksperiment davomida kuzatuv, test sinovlari, so'rovnomalar va pedagogik intervyular qo'llanildi. Tajriba guruhi (kurash mashg'ulotlari asosida) va nazorat guruhi (an'anaviy jismoniy tarbiya mashg'ulotlari)

shakllantirildi. Ma'lumotlarni tahlil qilishda statistik usullar ishlatildi.

Ushbu tadqiqotda kurash sporti orqali o'quvchilarda intizom va mashaqqatga chidamlilikni shakllantirish jarayonini o'rganish maqsadida sifat va miqdoriy metodlar qo'llanildi. Pedagogik kuzatuvlar, intervyular hamda o'quvchilarning individual va guruh mashg'ulotlaridagi xatti-harakatlari tahlil qilindi. Tadqiqot davomida mashg'ulotlarda o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish darajasi, vaqtni samarali taqsimlash, mashg'ulotlarga muntazam qatnashish va maqsad sari intilish ko'rsatkichlari o'rganildi. Shuningdek, pedagogik intervyular orqali o'quvchilarning motivatsiyasi va ruhiy chidamliligi baholandi. Eksperimental guruhda kurash sporti bo'yicha maxsus ishlab chiqilgan tarbiyaviy metodlar — intizomiy qoidalar, jismoniy va ruhiy mashg'ulotlar, guruh ichida mas'uliyatni oshirish usullari qo'llanildi. Nazorat guruhi esa an'anaviy jismoniy tarbiya mashg'ulotlari bilan cheklandi. Olingan ma'lumotlar statistik va taqal metodlar yordamida tahlil qilindi. Shu bilan birga, pedagogik kuzatuvlar va o'quvchilarning o'zaro munosabatlari orqali mashaqqatga chidamlilik darajasi aniqlashga harakat qilindi. Bu metodlar orqali kurash sporti mashg'ulotlarining o'quvchilarning shaxsiy va tarbiyaviy fazilatlarini shakllantirishdagi roli aniqlandi.

Natijalar. Eksperimental ish natijasida kurash mashg'ulotlariga muntazam qatnashgan o'quvchilarda intizom va mashaqqatga chidamlilik ko'rsatkichlari sezilarli darajada oshgani aniqlandi. Tajriba guruhi o'quvchilarida psixologik chidamlilik va o'zini boshqarish qobiliyati yaxshilandi. Shuningdek, guruh ichidagi hamjihatlik va o'zaro yordam ko'nikmalari rivojlandi. Nazorat guruhida esa bu ko'rsatkichlarda sezilarli o'zgarish kuzatilmadi. Bu kurash sportining tarbiyaviy salohiyatini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kurash sporti mashg'ulotlari o'quvchilarda intizom va mashaqqatga chidamlilikni sezilarli darajada oshiradi. Eksperimental guruh o'quvchilari mashg'ulotlarga muntazam qatnashish va mashg'ulotlarda belgilangan qoidalarga rioya

qilishda yuqori faollik ko'rsatdilar. Ularning vaqtni boshqarish ko'nikmalari va o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatlari sezilarli darajada yaxshilandi. Shuningdek, ruhiy chidamlilik darajasi ham oshib, mashaqqatli vaziyatlarda tushkunlikka tushmaslik va maqsad sari intilish qobiliyati kuchaydi. Nazorat guruhi bilan taqqoslaganda, eksperimental guruh o'quvchilarining tarbiyaviy fazilatlarini va ijtimoiy ko'nikmalari aniq ijobiy o'zgarishlar ko'rsatdi. Bu natijalar pedagogik yondashuvlarning kurash sportida qo'llanilishi samaradorligini tasdiqlaydi va intizom hamda mashaqqatga chidamlilikni shakllantirishda kurash sportining o'zni katta ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, guruh ichidagi mas'uliyatni oshirish usullari o'quvchilar orasida jamoaviy ruh va o'zaro hurmatni mustahkamlashga yordam berdi. Natijalar pedagogik jarayonda sportning tarbiyaviy kuchidan keng foydalanish zarurligini bildiradi.

Mulohaza. Olingan natijalar pedagogik jihatdan kurash sportining o'quvchilarda intizom va mashaqqatga chidamlilikni shakllantirishda samarali vosita ekanligini ko'rsatmoqda. Mashg'ulotlarda individual yondashuv va doimiy nazorat qo'llanilishi o'quvchilarning ruhiy va jismoniy barqarorligini oshirishga yordam berdi. Shuningdek, o'quvchilar orasida o'ziga ishonch va mas'uliyat tuyg'usi kuchaydi. Bular kelgusida nafaqat sportda, balki kundalik hayotda ham muvaffaqiyatga erishishda muhimdir. Shu bois pedagogik jarayonda kurash mashg'ulotlarini kengroq qo'llash va rivojlantirish tavsiya etiladi.

Tadqiqot natijalari pedagogik yondashuvlar yordamida kurash sporti mashg'ulotlarini tashkil etish o'quvchilarda intizom va mashaqqatga chidamlilik kabi muhim tarbiyaviy sifatlarni shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatdi. Kurash o'yinlari o'zining o'ziga xos murakkab texnik va taktikalari bilan nafaqat jismoniy kuchni oshiradi, balki o'quvchilarning ruhiy chidamliligini ham mustahkamlaydi. Mashg'ulot jarayonida qat'iyatlilik, mehnatsevarlik, sabr-toqat va maqsadga erishish uchun uzluksiz harakat qilish kabi sifatlarni rivojlanadi. Bu esa yoshlarni nafaqat sport maydonida, balki hayotning boshqa jabhalarida ham muvaffaqiyatga yetaklaydi.

Shuningdek, pedagogik nazorat va tarbiyaviy vazifalar samarali amalga oshirilganda, o'quvchilar o'zlarini jamoaning bir qismi sifatida his qiladilar, bu esa ularning ijtimoiy ko'nikmalarini oshiradi. Intizomiy qoidalarga rioya qilish ularni o'zaro hurmat, vazifa va majburiyatlarga mas'uliyat bilan yondashishga o'rgatadi. Mashaqqatga chidamlilik esa yoshlarni stressli vaziyatlarda o'zini tutish va qiyinchiliklarni yengish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Biroq, tadqiqot davomida ba'zi muammolar ham aniqlandi. Masalan, ayrim o'quvchilarda dastlabki bosqichda mashg'ulotlarga motivatsiya yetishmasligi kuzatildi, bu esa pedagogik usullarning doimiy takomillashtirilishini talab qiladi. Shuning uchun motivatsiyani oshirish uchun individual yondashuv, rag'batlantirish tizimlari va ijodiy pedagogik usullarni qo'llash muhimdir. Shuningdek, o'qituvchilar va murabbiylarning pedagogik kompetentsiyasini oshirish uchun maxsus kurslar va treninglar tashkil etilishi tavsiya etiladi.

Umuman olganda, kurash sporti mashg'ulotlari nafaqat jismoniy rivojlanish, balki shaxsiy fazilatlarini tarbiyalashda ham katta ahamiyatga ega. Pedagogik yondashuvlarning uyg'unligi va maqsadga muvofiqligi natijasida o'quvchilarda yuqori intizom va mashaqqatga chidamlilik

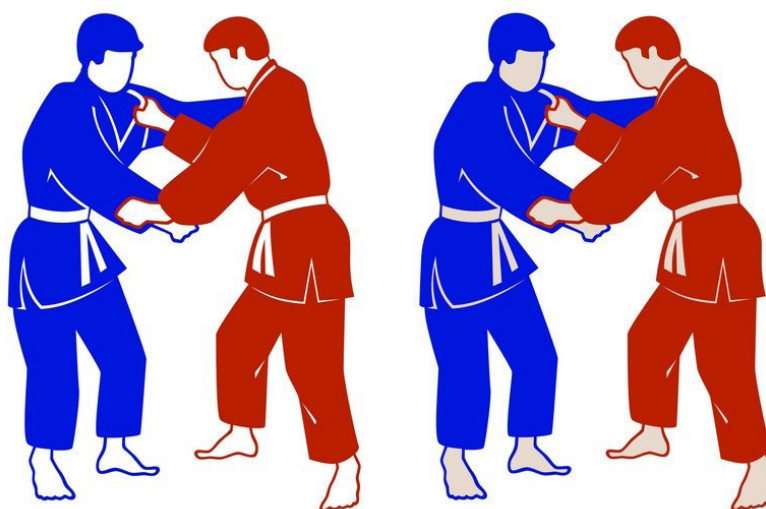
rivojlanadi, bu esa ularning kelajakdagi hayotda muvaffaqiyatli bo'lishlariga xizmat qiladi. Shu bois, ta'lim muassasalarida kurash sportini o'quv dasturiga kengroq joriy etish va pedagogik jarayonda zamonaviy innovatsion metodlardan foydalanish lozim.

Mazkur tadqiqot natijalari pedagogika va sport pedagogikasi sohasidagi ilmiy izlanishlar uchun muhim manba bo'lib, kelgusida ushbu mavzuda yanada chuqurroq tadqiqotlar olib borilishi zarurligini ko'rsatadi. Bu esa o'quvchilarni jismonan sog'lom, ruhiy barkamol va ijtimoiy faol shaxslar etib tarbiyalashga yordam beradi.

Xulosa va tavsiyalar. Kurash sporti o'quvchilarda intizom va mashaqqatga chidamlilikni samarali shakllantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, maxsus pedagogik yondashuvlar yordamida o'quvchilarning jismoniy va ruhiy chidamliligi sezilarli darajada oshadi. Shuning uchun maktab va ta'lim muassasalarida kurash mashg'ulotlari dasturlarini kengaytirish, o'qituvchilar uchun zamonaviy pedagogik metodlarni ishlab chiqish va qo'llash tavsiya etiladi. Bundan tashqari, o'quvchilarni jismoniy va ma'naviy rivojlantirishga yo'naltirilgan kompleks dasturlar ishlab chiqilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev Sh., Toshqulov S. Pedagogik innovatsiyalar va jismoniy tarbiya. — Toshkent, 2020.
2. Rahmonov D. Sport pedagogikasida motivatsiya va tarbiya metodlari. — Toshkent, 2019.
3. Ergashev M. Jismoniy tarbiya va sportda individual yondashuv. — Samarqand, 2021.

Madina MALIKOVA,
CHDPU tayanch doktorantura
talabasi

O'QUVCHILARNING IJTIMOY KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA HAMKORLIKDAGI TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

(ingliz tili misolida)

Annotatsiya: bugungi kunda rivojlangan davlatlar muvaffaqiyat omili sifatida faqat intellektual salohiyatni emas, balki, ijtimoiy ko'nikmalarning ham muhimligini tan olib, ularga alohida e'tibor qaratmoqda. Chunki, insonning jamiyatda to'laonli ishtirok etishi, o'z o'rnini topishi va kelajakdagi faoliyati uchun aynan shu ko'nikmalar muhim o'rin tutadi. Shunday ekan, bunday sifatlarni yosh avlodda maktab davridanoq shakllantirish zarur. Mazkur maqolada ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali usullar hamda bu jarayonda hamkorlikka asoslangan ta'lim texnologiyalarining tutgan o'rnini yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: hamkorlikdagi ta'lim texnologiyalari, kooperativ ta'lim texnologiyalari, yondashuv, ijtimoiy ko'nikmalar, rolli o'yinlar, "jigsaw" texnikasi, debatlar, metod.

Аннотация: в настоящее время развитые страны рассматривают не только интеллектуальные способности как ключ к успеху, но и придают большое значение развитию социальных навыков. Эти умения играют важную роль в полноценном участии личности в жизни общества, в её самореализации и будущей профессиональной деятельности. Поэтому формирование данных качеств необходимо начинать ещё в школьном возрасте. В статье рассматриваются эффективные методы развития социальных навыков и подчёркивается значение технологий обучения на основе сотрудничества.

Ключевые слова: технологии совместного обучения, кооперативное обучение, подход, социальные навыки, ролевая игра, техника «мозаика» (jigsaw), дебаты, метод.

Annotation: today, developed countries recognize that success depends not only on intellectual capacity but also on the development of social skills. These competencies play a crucial role in enabling individuals to participate fully in society, find their place, and succeed in their future careers. Therefore, it is essential to foster such qualities in students from the school years. This article explores effective methods for developing social skills and highlights the significance of collaborative learning technologies in this process.

Key words: collaborative learning technologies, cooperative learning, approach, social skills, role-play, jigsaw technique, debates, method.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri – o'quvchilarda faqat bilim emas, balki real hayotda zarur bo'lgan ko'nikmalarni ham shakllantirishdir. Bugungi globallashuv va tezkor axborot almashinuvi sharoitida shaxsning ijtimoiy muhitda faol ishtirok etishi, jamoa bilan ishlay olishi, muammolarni tahlil qilish va hal qilish layoqati ayniqsa muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois, ijtimoiy

ko'nikmalarni rivojlantirish masalasi ta'lim sohasida dolzarb mavzulardan biri sifatida qaralmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, yoshlarning kommunikativ, emotsional va ijtimoiy salohiyati ularning kelgusidagi kasbiy muvaffaqiyatida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu maqolada aynan shu ko'nikmalarni ta'lim jarayonida shakllantirish yo'llari, ularni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodlar va amaliy yondashuvlar haqida so'z yuritiladi.

Asosiy qism

Bugungi kunda ta'lim sohasida o'quvchilarni faqat bilim olishga emas, balki jamiyat hayotida faol ishtirok etishga, shuningdek, kelajakdagi kasbiy faoliyatga puxta tayyorlash dolzarb masalaga aylangan. Bu esa, o'z navbatida, yoshlarning ijtimoiy hayotga moslashuvi, jamiyat bilan samarali muloqot qilish layoqatini shakllantirishni ham talab etadi.

Ijtimoiy ko'nikmalar deganda, insonning faqat nazariy bilimlarga emas, balki, real hayotda muvaffaqiyat qozonishi uchun zarur bo'lgan – muloqot, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, hissiy barqarorlik, jamoada ishlash kabi sifatlari tushuniladi. Bunday ko'nikmalar zamonaviy jamiyatda har bir shaxs uchun muhim sanaladi va ayniqsa yosh avlod uchun bu jihatlar ustuvor ahamiyatga ega. Bugungi kunda bilimli bo'lishning o'zi yetarli emas. Har bir o'quvchi o'z bilimini to'g'ri ifodalash, jamiyatda muloqot qilish, muammolarni hal etish, jamoada ishlash va emotsional jihatdan barqaror bo'lish kabi ko'nikmalarga ega bo'lishi zarur.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, hozirgi ta'lim tizimi, ko'pincha, o'quvchilarning testlarda yuqori natijaga erishishiga qaratilgan bo'lib, hayotiy ahamiyatga ega ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yetarlicha e'tibor qaratilmayapti. Masalan, A.D. Grinberg, H. Nilssen Endryu va boshqa xorijiy olimlarning fikricha, maktab o'quvchilari hayotga yaxshiroq tayyorlanishi zarur, bunda esa hamkorlik, mas'uliyat va kommunikatsion layoqatlar yetakchi o'rinni egallaydi [1].

Yana bir tadqiqotda (Dr. Anjum Bano Kazimi va boshqalar) ijtimoiy va shaxsiy ko'nikmalar, masalan, moslashuvchanlik, o'zini boshqarish, ijobiy munosabat, liderlik va o'ziga ishonch kitoblardan o'rgatilmasligini ta'kidlaydi. Ularning shakllanishi uchun faol, interaktiv va amaliy yondashuv zarur [2].

Shunday ekan, bugungi kun yoshlari – ertangi jamiyat yetakchilari – ijtimoiy ko'nikmalarni chuqur egallagan bo'lishi shart. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim tizimida bunday ko'nikmalarni shakllantirishga alohida yondashuvni talab etadi.

Ushbu metodlar ichida, ayniqsa, hamkorlik asosida olib boriladigan ta'lim yondashuvi

alohida ajralib turadi. Bu metod orqali o'quvchilar bir-biridan o'rganadi, fikr almashadi, o'zaro hurmat va tushunishni rivojlantiradi. Guruhda ishlash natijasida ularda liderlik, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va eng muhimi o'z kuchiga bo'lgan ishonch shakllanadi [4].

Hamkorlikdagi ta'lim – bu o'quvchilarning kichik guruhlar shaklida birgalikda ishlashini ta'minlaydigan samarali pedagogik yondashuv bo'lib, u nafaqat bilim olish, balki ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish uchun ham muhim hisoblanadi. Ushbu usul orqali o'quvchilar bir-biri bilan fikr almashadi, birgalikda muammolarga yechim izlaydi, jamoaviy qarorlar qabul qiladi va har bir a'zoning fikriga hurmat bilan yondashishni o'rganadi. Bu jarayon ularning tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatini kuchaytiradi, o'z fikrini asosli ifoda qilish va faol tinglashni o'rgatadi, o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Rita Garcia, Christoph Treude va Andrew Valentine tomonidan 2023-yilda olib borilgan tadqiqotda hamkorlikdagi ta'lim dasturiy ta'lim (software engineering education) kontekstida keng tahlil qilingan. Ular 2011-2022-yillar oralig'ida nashr etilgan maqolalarni ko'rib chiqib, hamkorlikdagi ta'limni to'rt asosiy yondashuv asosida guruhlashgan:

- Sharoitlar (Conditions) – hamkorlik qanday muhitda samarali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.
- Ta'sir (Impacts) – o'quvchilarga, ularning o'zaro muloqoti va natijalariga qanday ta'sir ko'rsatishi.
- O'zaro ta'sirlar (Interactions) – guruh a'zolari orasidagi real o'zaro aloqalar tahlili.
- Texnologiyalar asosida ta'minlash (Technology Support) – onlayn platformalar, virtual muhitlar va texnologik vositalar orqali hamkorlikni qo'llab-quvvatlash. [5]

Demakki, kompyuter yordamida amalga oshiriladigan hamkorlikdagi ta'limga bo'lgan qiziqish tobora ortib bormoqda va bu yondashuv o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, jamoada ishlash hamda raqamli vositalardan foydalanish ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Bu borada hamkorlikka asoslangan ta'lim online ko'rinishda bo'lsa ham, o'z samarasini yo'qotmasligiga guvoh bo'lamiz.

Hamkorlikda ishlash natijasida o'quvchilar mas'uliyat, liderlik, murosa, sabr-toqat kabi hayotiy zarur bo'lgan sifatlarni egallaydi. Shu sababli hamkorlikdagi ta'lim o'quvchini faqat

dars uchun emas, balki kelajak hayot uchun ham tayyorlovchi kuchli vosita hisoblanadi.

Hamkorlikdagi ta'limni tatbiq etish uchun quyidagi usullar tavsiya etiladi: (1-jadval)

Metod	Tavsifi
Guruhli loyiha ishlari	O'quvchilar muayyan mavzu asosida jamoaviy loyiha tayyorlaydi.
Rolli o'yinlar	Real hayotdagi ijtimoiy vaziyatlarni sahnalashtirish orqali o'zaro tushunish rivojlanadi.
«Jigsaw» texnikasi	Har bir o'quvchi mavzuning bir qismini o'rganib, boshqalarga tushuntiradi.
Muammoli vaziyatlar asosida ishlash	Jamoa bilan muammoni muhokama qilib, yechim topish.
Debat va munozaralar	O'quvchilar mavzuni tahlil qilib, o'z fikrlarini asosli himoya qiladi.

1-jadval. Hamkorlikdagi ta'lim yondashuvida foydalaniladigan metodlar.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish nafaqat ularning maktab davrida, balki, butun umri davomida muvaffaqiyatga erishishi uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi. Tanqidiy fikrlash, muloqot, empatiya, liderlik va hamkorlik kabi sifatlarni shakllantirish uchun ta'limda an'anaviy usullardan tashqari,

zamonaviy va interaktiv metodlarga e'tibor qaratilishi zarur. Xususan, hamkorlikdagi ta'lim texnologiyalari bu borada o'zini eng samarali yondashuv sifatida ko'rsatmoqda. Bunday metodlar orqali o'quvchilar nafaqat bilim oladi, balki, jamiyat hayotida faol ishtirok etishga tayyor bo'lgan barkamol shaxs sifatida shakllanadi. Shu bois, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar har bir pedagogning amaliy faoliyatida alohida o'rin egallashi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Engelberg S. A developmental Perspective on Soft Skills. Speech at "Soft Skills and their role in employability – New perspectives in teaching, assessment and certification", workshop in Bertinoro, FC, —Italy: 2021.
2. Rasulov T.H., Rasulova Z.D. Organizing educational activities based on interactive methods on mathematics subject. Journal of Global Research in Mathematical Archives, 2019.
3. Ahmad T. Scenario based approach to re-imagining future of higher education which prepares students for the future of work. Higher Education, Skills and Work-Based Learning, 2020.
4. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. — Paris: UNESCO Publishing, 2015.
5. Garcia, R., Treude, C., Valentine, A. Exploring Collaborative Learning in Software Engineering Education: A Systematic Literature Review. arxiv preprint arxiv:2310.18845, 2023. <https://arxiv.org/abs/2310.18845>

Любовь ЕВСТАФЬЕВА,
доцент кафедры “Методика дошкольного образования”
института переподготовки и повышения квалификации
директоров и специалистов дошкольных образовательных организаций

КАЧЕСТВО И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПОВЫШЕНИЕ КВАЛИФИКАЦИИ ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: в статье раскрывается вопрос о инновационных подходах в поднятии профессионального роста педагогов дошкольного образования. Приведены примеры активных методов обучения педагогов.

Ключевые слова: повышение квалификации, инновации, профессиональное развитие, готовность к инновационной деятельности, педагогическое мастерство.

Annotatsiya: maqolada maktabgacha ta’lim pedagoglarining kasbiy o’sishini yuksaltirishda innovatsion yondashuvlar masalasi ochib berilgan. Pedagoglarni o’qitishning faol usullariga misollar keltirilgan.

Kalit so’zlar: malaka oshirish, innovatsiya, kasbiy rivojlanish, innovatsion faoliyatga tayyorlik, pedagogik mahorat.

Annotation: the article reveals the issue of innovative approaches to raising the professional growth of preschool teachers. Examples of active teaching methods of teachers are given.

Key words: advanced training, innovation, professional development, readiness for innovative activities, pedagogical skills.

Введение

В последние годы в дошкольных образовательных организациях проводится ряд работ с целью обеспечения эффективности системы непрерывного профессионального развития руководящих, педагогических и специальных кадров, систематического повышения их профессиональных знаний, умений и навыков. В целях реализации задач, определенных постановлением Президента Республики Узбекистан «О дополнительных мерах по совершенствованию системы непрерывного профессионального развития работников дошкольных и школьных образовательных организаций» № PQ-231 от 21 июня 2024 года, а также приказом Министра дошкольного и школьного образования № 198 от 28 июня 2024 года, для обеспечения непрерывного профессионального развития педагогов, поддержки их профессионального роста и повышения педагогического мастерства, а также улучшения качества образования в общеобразовательных учреждениях, поэтапного вне-

дрения мероприятий «День профессионального развития» и «Час профессионального развития» для педагогов общеобразовательных учреждений.

Методика

Повышение квалификации педагогических кадров это форма профессионального обучения, позволяющая поддерживать, расширять, углублять и совершенствовать ранее приобретенные профессиональные знания, умения и навыки педагога. В основе модели «Дня профессионального развития» и «Часа профессионального развития» системы повышения квалификации педагогов, лежит новая философия образования и использование современных инновационных педагогических технологий, обеспечивающих повышение качества дошкольного образования.

Главной целью «Дня профессионального развития» и «Часа профессионального развития» становится качественное изменение педагогической деятельности в образовательном процессе и внедрение инновацион-

ной деятельности. Инновационная деятельность представляет собой сложную структуру, являясь интегральной характеристикой, в которой осуществляется синтез профессиональных знаний, педагогических умений, творческого потенциала личности педагога и его направленности на постоянное обновление собственного стиля деятельности. Именно педагог является основной фигурой при реализации на практике основных нововведений. И для успешного введения в практику различных инноваций, для реализации поставленных перед ним задач, педагог должен обладать необходимым уровнем и профессиональной компетентности, и профессионализма.

Под профессиональным уровнем педагога понимается, свойство систематически, эффективно и надежно выполнять сложную деятельность в самых разнообразных условиях. В понятии «профессионализм» отражается такая степень овладения человеком психологической структурой профессиональной деятельности, которая соответствует существующим в обществе стандартам и объективным требованиям. Для приобретения профессионализма необходимы соответствующие способности, желание и характер, готовность постоянно учиться и совершенствовать свое мастерство. Понятие профессионализма не ограничивается характеристиками высококвалифицированного труда; это и особое мировоззрение человека. Педагогический профессионализм определяется также через понятие «педагогическое мастерство», которое может рассматриваться и как идеал педагогической деятельности, побуждающий педагогов к самосовершенствованию, и как эталон, содержащий оценку эффективности педагогического труда. Необходимой составляющей профессионализма человека является профессиональная компетентность - наличие знаний и опыта, необходимых для эффективной деятельности в заданной предметной области, а также способность эти знания и навыки применять. В целях реализации приказа Министра дошкольного и школьного образования № 198

, ведущая роль в повышении квалификации педагогических кадров дошкольных образовательных организаций большей частью возлагается на учителей-менторов. Учителя-менторы дошкольных организаций, обязаны представлять новые формы проведения педагогических советов, семинаров по актуальным проблемам дошкольного образования, проводить обновление учебно-методических пособий с учетом зарубежного опыта.

Кроме этого повышение квалификации дошкольных работников и руководителей осуществляется через различные формы - это стажировки, курсы повышения квалификации (в том числе краткосрочные и дистанционные), тренинги, семинары, лекции-дискуссии, мастер-классы и возможно, накопительную систему повышения квалификации. Эти формы обучения позволяют активное взаимодействие участников образовательного процесса, и активизацию творческих способностей. Семинары способствуют прочному усвоению темы, учат отстаивать свою позицию и считаться с мнениями других.

Рефлексивное наблюдение и активная практика.

Эта форма обучения включает в себя посещение других видов детской деятельности, их наблюдение и проведение, анализ и оценка увиденного и услышанного. В данном случае умение анализировать свой опыт, делать важные выводы и оценки ведут педагога к развитию профессионального мастерства. Метод активного проблемно-ситуационного анализа.

Анализ конкретных педагогических ситуаций или «метод кейсов» (case study), как его принято называть в мировой педагогике (от английского case – случай, ситуация) относится к активным имитационным методам обучения. Метод основан на рассмотрении конкретных ситуаций и направлен на формирование необходимых профессиональных и личностных качеств, умений, навыков педагога, он соответствует особенностям образования взрослых, поскольку сочетает в себе теорию и практику.

Написание и защита методической рекомендации опытного специалиста опыта своей работы.

Эта форма обучения формирует у педагога навыки ведения научно-исследовательской деятельности. Написание работы способствует углубленному изучению литературы и методических источников по заданной теме, овладению методами современных научных исследований и развития навыков самостоятельного творческого мышления.

С целью повышения результативности образовательно-воспитательной деятельности в настоящее время, используются как инновационные формы обучения метод «меню» (или «шведский стол»), где педагогу предоставлена возможность выбрать из многообразия предлагаемых тематических тем наиболее значимые и интересные для него самого. Поскольку тематика предлагаемых тем, достаточно широка и у педагогов есть возможность выбора, такая форма обучения, позволяет удовлетворить потребности и интересы практически всех педагогов, данная инновация положительно влияет на расширение профессиональных знаний и по-

вышение профессионально-теоретического уровня.

Инновационные методы используются в различных формах повышении квалификации педагогов на базе экспериментальных площадок, в работе творческих групп, проведение научных исследований, тематических проектах, создание интернет-портфолио, в конкурсах мультимедийных презентаций, рефлексивный анализ, коучинг и другие.

Заклучение

Современное образование развивается в режиме инновационного поиска, вызывающего изменения различных компонентов деятельности специалистов. В этой связи особое значение приобретает усиление непрерывного характера обучения и профессионального совершенствования педагога как условия его активной адаптации к новым моделям деятельности, повышения уровня подготовленности к решению профессиональных задач и повышения качества результатов образовательного процесса в целом. Повышая свой профессиональный уровень, педагог обязан помнить: обучение — это процесс, который продолжается всю жизнь.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Узбекистан «О дошкольном образовании и воспитании», принятый в 2019 году
2. Постановление Президента Республики Узбекистан «О дополнительных мерах по совершенствованию системы непрерывного профессионального развития работников дошкольных и школьных образовательных организаций» № PQ-231 от 21 июня 2024 года.
3. Приказ министра дошкольного и школьного образования № 198 от 28 июня 2024 года.
4. Государственные требования к развитию детей раннего и дошкольного возраста Республики Узбекистан.
5. А А Мадалиев «Гармоничное сочетание образования и воспитания - залог формирования развитого человека»
6. <https://uzedu.uz/ru/news/1705>
7. <https://uzedu.uz/ru>

Gulsara KHAKIMOVA,
 PhD.Ass.Proffessor.
 UzSWLU
 Lisa-Marie Kotze

THE LANGUAGE ACQUISITION DEVICE PROPOSED BY NOAM CHOMSKY: THE PROCESS OF ACQUIRING LANGUAGE DURING EARLY CHILDHOOD.

Annotation: this article explores Noam Chomsky's Language Acquisition Device (LAD) through a linguistic lens and examines its influence on early childhood language development. While Chomsky's approach poses significant challenges to the LAD Theory, it has nevertheless spurred the creation of various alternative theories.

Key words: Language Acquisition Device (LAD), early childhood, language acquisition, linguistics, Chomsky

Аннотация: в данной статье рассматривается Устройство Освоения Языка (Language Acquisition Device — LAD), предложенное Ноамом Хомским, с лингвистической точки зрения, а также его влияние на процесс овладения языком в раннем детстве. Несмотря на значительную критику, направленную в адрес теории LAD, она послужила основой для появления множества альтернативных подходов.

Ключевые слова: механизм освоения языка (LAD), раннее детство, овладение языком, лингвистика, Хомский

Annotatsiya: ushbu maqola Noam Chomskyning Tilni O'zlashtirish Mexanizmi (Language Acquisition Device — LAD) nazariyasini lingvistik nuqtayi nazardan tahlil qiladi hamda uning erta bolalik davrida tilni egallashga bo'lgan ta'sirini ko'rib chiqadi. Garchi Chomskyning yondashuvi LAD nazariyasiga nisbatan sezilarli tanqidlarni yuzaga keltirgan bo'lsa-da, bu nazariya turli muqobil qarashlarning shakllanishiga turtki bo'lgan.

Kalit so'zlar: Tilni o'zlashtirish mexanizmi (LAD), erta bolalik, tilni egallash, lingvistika, Chomsky

Introduction

Noam Chomsky, whom some have labelled as the 'father of modern linguistics, invented the concept of the LAD as part of a challenge to behaviourist theories of how we pick up language. He suggested that LAD is a built-in feature in the human brain that enables children to acquire a language quickly. Linguists have long been fascinated by first language acquisition. Although technology has evolved, giving us a better understanding of the process, it has not made it any easier. If anything, it becomes more elaborate. What is certain, however, is that the human brain plays an enormous part, and everybody learns a language in their own way and on their own time, even if they are following the same rough outline. This article seeks to delve deeper into the LAD and explore its role in children learning languages.

Literature Review

Learning a language is a fascinating linguistics and cognitive science topic! One of the most influential theories in this area is the concept of a Language Acquisition Device (LAD) proposed by Noam Chomsky. He argued that humans are naturally equipped to learn languages, suggesting that children

possess a universal 'trans-language capacity'—an innate cognitive framework that helps them navigate their linguistic surroundings and reproduce patterns with remarkable skill. Subsequent studies have built on this idea, exploring how this natural talent interacts with other parts of the language learning system. Here, we review significant contributions to Chomsky's LAD theory and the child's journey in acquiring language, alongside evidence that both supports and challenges this concept.

In Chomsky's perspective, there is an inherent mechanism in the human brain dedicated to language acquisition (Chomsky, 1965). It is proposed as universal, meaning any child can learn their language, no matter the linguistic sounds they are exposed to. He also introduced the idea of Universal Grammar (UG), suggesting that all languages share a common structural foundation. He states that children learn by observing, imitating and practising within social contexts, developing their understanding of grammar and syntax from these interactions.

Bilingual studies, such as those by Genesee (2004), demonstrate the remarkable adaptability of language acquisition, even under challenging

circumstances. Bilingual children raised from birth in two languages acquire both effortlessly, demonstrating that language development processes can thrive in diverse situations. This perspective challenges the notion of innate language-acquisition mechanisms, instead emphasising the importance of learning and interaction in language acquisition.

Research Methodology

This article used theoretical research to analyse Chomsky's existing theories and critiques of them. A thorough literature review was done on the referenced work to show the role of LAD during the language acquisition phase. The analysis compares language acquisition between monolingual and bilingual children using the Language Acquisition Device (LAD).

Analysis and Results

LAD has five main phases of language acquisition, highlighting how Chomsky's theoretical framework facilitates language acquisition across the developmental stages. These five stages include the Pre-linguistic Stage, the One-Word (Holophrastic) Stage, the Two-Word Stage, the Telegraphic Stage and the Later Multiword Stage (Study.com, n.d.).

The pre-linguistic stage occurs from birth until about 12 months. In this phase, monolingual and bilingual infants communicate through cooing, babbling and reacting to sounds around them. Although they are not forming meaningful words, they are attuned to the phonological characteristics of all human languages. Over time, their perception narrows to the sound they hear the most (Kuhl et al., 2006). Monolingual infants will narrow their auditory system to a single language. In contrast, bilingual infants' LAD supports dual phonological systems, allowing the child to maintain sensitivity to a broader range of sounds (Byers-Heinlein & Werker, 2009). This shows LAD's flexibility when processing multiple languages.

Between 12 and 18 months, children enter the one-word or holophrastic stage. At this point, single words convey their thoughts or desires; for instance, saying "juice" may mean "I want juice". LAD connects sounds to meanings, a process known as lexical mapping. This stage highlights the child's growing vocabulary control and developing cognitive skills that aid in representing objects and symbolic actions (Lightbown & Spada, 2013). Monolingual children show faster vocabulary development in their single language. According to Pearson et al. (1993), Bilingual children typically divide their vocabulary between their two languages, resulting in a smaller vocabulary in each language. However, their total vocabulary size is comparable to that of the monolingual children. Bilingual children demonstrate the ability to associate words in different languages, such as "dog" and "perro", within the same context, without confusion, and can thus handle multiple lexical mappings (Clark, 2009).

Conclusion

This progression of learning language, from babbling to stringing together complex sentences, is consistent in all cultures. The LAD is an aid in both monolingual and bilingual acquisition, in different ways. Monolinguals experience one set of influences, while bilinguals manage two intersecting systems. The LAD's flexibility facilitates first language learning in diverse environments. This variation serves as an informative tool that helps to better understand the cognitive and neural flexibility of early language development. It demonstrates the roles that natural factors play in communication.

As soon as one language is spoken more than the other, the child will move toward the language spoken more often.

References:

- Bialystok, E. (2001). Bilingualism in development: Language, literacy, and cognition. Cambridge University Press.
- Clark, E. V. (2009). First language acquisition (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Fodor, J. A. (1983). The modularity of mind: An essay on faculty psychology. MIT Press.
- Genesee, F. (2004). What do we know about bilingual education for majority-language students? In T. K. Bhatia & W. C. Ritchie (Eds.), *The handbook of bilingualism* (pp. 547–576). Blackwell.
- Kuhl, P. K., Tsao, F.-M., & Liu, H.-M. (2006). Language perception in infancy: A foundation for language learning. In R. V. Kail (Ed.), *Advances in child development and behavior* (Vol. 31, pp. 1–44). Elsevier. [https://doi.org/10.1016/S0065-2407\(06\)80001-5](https://doi.org/10.1016/S0065-2407(06)80001-5)
- Lightbown, P. M., & Spada, N. (2013). *How languages are learned* (4th ed.). Oxford University Press.

Oyshakhon MADJITOVA,
Kokand state university,
teacher of English language and literature

ENHANCING READING COMPREHENSION IN EFL CONTEXTS THROUGH TASK DESIGN AND INSTRUCTIONAL SCAFFOLDING

Annotation: this article synthesizes findings from two empirical studies to examine how instructional scaffolding and task-based language teaching (TBLT) can be strategically integrated to enhance reading comprehension and academic skills among university-level EFL learners. Drawing from an action research study this paper explores the effectiveness of scaffolding techniques and task sequencing in promoting deeper cognitive engagement, improved study skills and independent reading strategies. The combined results confirm the value of scaffolding and well-structured tasks in supporting learner progress across mixed-ability groups in tertiary education.

Key words: Task-Based Language Teaching, scaffolding, EFL reading, study skills, higher education, TBLT

Аннотация: в этой статье обобщены результаты двух эмпирических исследований, посвященных изучению того, как можно стратегически интегрировать учебную поддержку и обучение языку на основе задач (TBLT) для улучшения понимания прочитанного и академических навыков среди учащихся EFL на университетском уровне. Опираясь на исследование действий в Бахрейне и экспериментальное исследование в Индонезии, в этой статье изучается эффективность методов поддержки и последовательности задач в содействии более глубокому когнитивному вовлечению, улучшению навыков обучения и независимым стратегиям чтения. Объединенные результаты подтверждают ценность поддержки и хорошо структурированных задач в поддержке прогресса учащихся в группах со смешанными способностями в высшем образовании.

Ключевые слова: обучение языку на основе задач, поддержка, чтение EFL, навыки обучения, высшее образование, TBLT

Annotatsiya: ushbu maqola universitet darajasida ingliz tilini o'rganuvchilar o'rtasida o'qishni tushunish va akademik ko'nikmalarni yaxshilash uchun o'quv yordami va vazifaga asoslangan til o'qitish (TBLT) qanday strategik birlashtirilishi mumkinligini o'rganuvchi ikkita empirik tadqiqot natijalarini umumlashtiradi. Ushbu maqola chuqurroq kognitiv faollikni, takomillashtirilgan o'qish ko'nikmalarini va mustaqil o'qish strategiyalarini targ'ib qilishda qo'llab-quvvatlash usullari va vazifalar ketma-ketligi samaradorligini o'rganadi. Birlashtirilgan natijalar oliy ta'limdagi aralash qobiliyatli guruhlarda o'quvchilarning taraqqiyotini qo'llab-quvvatlashda va yaxshi tuzilgan vazifalarning qiymatini qo'llab-quvvatlaydi.

Kalit so'zlar: vazifaga asoslangan til o'rgatish, qo'llab-quvvatlash, EFL o'qish, o'rganish ko'nikmalari, oliy ta'lim, TBLT

Introduction

The development of reading comprehension skills is essential for EFL learners, particularly in higher education where academic success is closely linked to literacy proficiency. Learners often struggle due to limited vocabulary, unfamiliarity with academic discourse and insufficient study strategies. Scaffolding and TBLT have emerged as promising pedagogical approaches to mitigate these challenges. While scaffolding offers adaptive instructional support, TBLT structures learning around authentic tasks. This paper combines evidence from Bahrain and Indonesia to explore how these strategies, when integrated, can foster critical reading and learner autonomy.

Theoretical Background

Rooted in Vygotsky's Zone of Proximal Development, scaffolding enables learners to perform tasks beyond their independent capabilities through guided support. TBLT, on the other hand, employs tasks as the core unit of instruction, emphasizing problem-solving and real-world communication. Both approaches share an emphasis on learner-centered pedagogy, making their combination particularly effective in addressing EFL learning barriers.

Methodology

The article draws upon two studies:

1. A qualitative action research study involving 36 foundation-year students in Bahrain, focusing

on scaffolded reading and study tasks implemented through online asynchronous group work.

2. A quantitative experimental study with 48 students in Indonesia, using pre- and post-tests to measure the impact of TBLT-based scaffolding on reading comprehension.

Data collection included surveys, assessments, observation checklists and statistical analyses to triangulate findings.

Findings

Impact on Reading Comprehension

In both contexts, students showed significant gains in reading comprehension. In Indonesia, the experimental group that received scaffolded TBLT worksheets improved their post-test scores by an average of 20.62 points compared to 7.29 in the control group. In Bahrain, scaffolded activities improved students' ability to extract information, make personal connections, and summarize key ideas.

Student Perceptions

Students responded positively to both scaffolding and task-based activities. Survey results in Bahrain revealed enhanced self-perceived abilities in skimming, summarizing, and linking ideas to prior knowledge. Indonesian students found task worksheets helpful in focusing attention and improving reading performance.

Effective Scaffolding Strategies

Across both studies, successful scaffolding strategies included:

Soft vs. hard scaffolding (feedback vs. direct instruction) involves subtle guidance like prompting and questioning that encourages learner autonomy. Hard scaffolding, by contrast, includes explicit instruction or modeling when students face persistent challenges. The balance between the two depends on the learner's proficiency and the complexity of the task.

Chunking and modeling – Breaking complex reading materials into manageable units allows learners to focus on one idea at a time, preventing cognitive overload. Modeling serves as an example for students to emulate processes like summarizing a paragraph or analyzing a theme.

Bridging prior knowledge – Effective scaffolding activates students' existing knowledge to create connections with new content. This strategy not only aids comprehension but also enhances retention by rooting new ideas in familiar contexts.

Contextualizing with real-life examples – When abstract academic texts are made relatable through everyday analogies or culturally relevant examples,

comprehension increases. For instance, in both studies, students found it easier to understand reading prompts when examples aligned with their own experiences or community issues.

Peer collaboration and guided discussion – Group work and peer interaction provide dynamic scaffolding. Students benefit from each other's perspectives and co-construct meaning. Instructor-guided discussions further help in focusing these exchanges, ensuring that learning objectives are met while maintaining cognitive engagement.

In addition to these strategies, digital platforms (e.g., WhatsApp groups, LMS forums) used in the Bahrain study enabled asynchronous collaboration, which allowed learners to engage at their own pace while still receiving real-time feedback and support. Structured worksheets in the Indonesian study ensured that each task gradually built upon the previous one, reinforcing learning through repetition and reflection.

Discussion

The integration of scaffolding and TBLT fosters both language acquisition and metacognitive development. Tasks grounded in authentic contexts, when scaffolded appropriately, enhance comprehension, learner confidence and classroom engagement. These findings also highlight the importance of mixed-ability groupings, clear task instructions and formative feedback.

The key pedagogical insights are:

✓ Scaffolding must be dynamic and responsive – teachers need to continuously assess where students are in their learning process and tailor support accordingly. This means not only offering help when learners struggle, but also knowing when to step back to encourage independence. Responsive scaffolding aligns instruction with learners' evolving needs, fostering autonomy and sustained progress.

✓ **TBLT should be aligned with clear reading and comprehension objectives** – designing tasks that target specific comprehension outcomes—such as summarizing, inferencing or identifying author bias—ensures that each task directly contributes to literacy development. Tasks should be sequenced progressively and matched with learners' proficiency levels.

✓ **Reflection and peer learning enhance strategy transfer and retention** – encouraging learners to reflect on their reading process and engage in peer dialogue reinforces critical thinking and solidifies strategy use. Reflection helps

learners internalize reading strategies, while peer learning exposes them to diverse approaches and interpretations, deepening their understanding.

Furthermore, both studies underscore that the successful implementation of these principles requires professional development and institutional support. Teachers must be trained in both scaffolding methods and task design, while curricula should integrate opportunities for reflection, collaboration and formative assessment. Emphasizing these interconnected elements ensures that learning is not only effective but sustainable and scalable across varied EFL contexts.

Implications for Practice

Educators should consider combining scaffolded instruction with TBLT in EFL contexts by:

✓ **Designing tiered reading tasks with scaffolded supports:** tasks should progress in complexity and be matched with differentiated scaffolding. Beginners may receive sentence starters, vocabulary lists or guided questions, while advanced students may analyze argumentative structure or synthesize multiple sources.

✓ **Implementing small-group asynchronous discussions:** these environments allow learners to think critically and participate at their own pace. Technology-supported platforms foster student voice and help learners build connections between course content and their lived experiences. They are especially useful for mixed-ability classrooms.

✓ **Using rubrics that assess both comprehension and critical engagement:** rubrics should move beyond surface-level understanding to evaluate how well students make inferences, draw connections and support their ideas with textual evidence. Shared rubrics can also support self- and peer-assessment, increasing learner autonomy.

✓ **Integrating formative assessments that guide instruction:** frequent, low-stakes assessments—such as exit tickets, online polls or reflective journals—can help instructors identify areas of difficulty and adjust scaffolding in real-time. These assessments also provide learners with feedback that supports metacognitive awareness and growth.

In practice, these strategies must be contextualized to suit local educational settings, student needs and available technological resources. When implemented with fidelity and flexibility, they promote inclusivity, deeper learning and enduring language development.

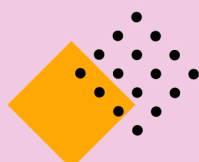
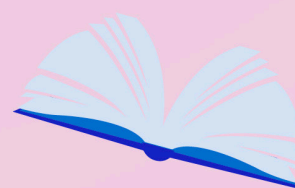
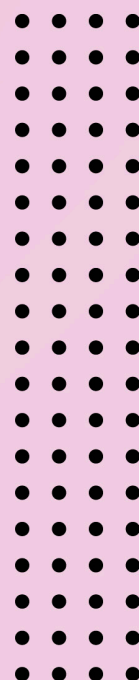
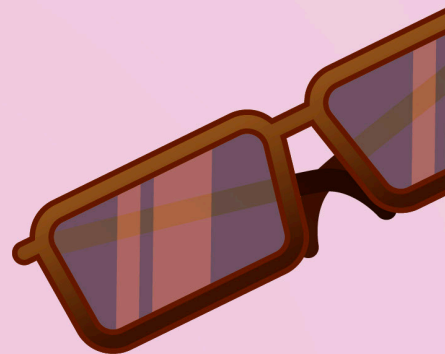
Conclusion

Scaffolding and TBLT are complementary approaches that, when thoughtfully integrated, significantly improve reading comprehension and study skills in EFL learners. This synthesis of empirical evidence demonstrates that structured support and purposeful task design can bridge learner gaps and foster academic literacy. Future research should examine long-term outcomes and adapt this integrated model to other language skills and digital learning platforms.

References:

1. Arora, B., Al-Wadi, H., & Afari, E. (2024). Scaffolding instruction for improvement in learning English language skills. *International Journal of Evaluation and Research in Education*, 13 (2), 1265–1275. <https://doi.org/10.11591/ijere.v13i2.26659>
2. Demirel, O., & Amer, N.B. (2017). "The effect of task-based language teaching and learning." *International Journal of Sciences: Basic and Applied Research*, Vol. 36(3), pp. 172–179.
3. Harjono, H. S., & Wachyuni, S. (2023). The Effectiveness of Task-Based Language Teaching as Scaffolding in Enhancing Reading Comprehension. In D. A. Kurniawan (Ed.), *GDIC 2022* (pp. 839–848). Atlantis Press. [https://doi.org/10.2991/978-2-38476-110-4_83](https://doi.org/10.2991/978-2-38476-110-4_83)
4. Myers, S.S., & Palmer, C. (2002). "Types of reading questions." Washington: Gallaudet University English Department.
5. Safadi, E., & Rababah, J.G. (2012). "The effect of scaffolding in reading comprehension skills." *International Journal of Language Studies*, Vol. 6(2), pp. 1–38.
6. R. Alber, "6 Scaffolding strategies to use with your students," *Edutopia*, 2014. [Online]. Available: <https://www.edutopia.org/blog/scaffolding-lessons-six-strategies-rebecca-alber> (accessed Apr. 22, 2023).
7. W. Du and C. Zhou, "Web-based scaffolding teaching of EAP reading and writing," *Creative Education*, vol. 10, no. 08, pp. 1863–1872, 2019, doi: 10.4236/ce.2019.108134.

KICHIK TADQIQOT

Saodat XIDIROVA,
Osiyo texnologiyalar universiteti magistranti

IMOM BUXORIY VA “AL-JOME’ AS-SAHIH”NING O‘ZBEK DINIY MEROSIDAGI O‘RNI

Annotatsiya: mazkur ishda buyuk muhaddis olim Imom Buxoriyning hayoti, ilmiy faoliyati va uning dunyoga mashhur asari “Al-jome’ as-sahih” ning islom ilmidagi tutgan o‘rni yoritiladi. Asarda hadis ilmining shakllanishida ushbu nodir manbaning ilmiy metodologiyasi, undagi hadislarning tanlanish mezonlari hamda sahihlik darajasi tahlil qilinadi.

Shuningdek, o‘zbek diniy-ma’naviy merosida bu asarning o‘rni, xalq ongiga ko‘rsatgan ma’rifiy-ta’siri, Imom Buxoriy merosining o‘zbek olimlari tomonidan o‘rganilishi va e’zozlanishi ilmiy asosda ochib beriladi. Ishda asarning hozirgi zamonaviy diniy-ta’limiy tizimdagi dolzarbligi ham yoritilgan.

Ushbu ish islomshunoslik, hadis ilmi, o‘zbek diniy-ma’rifiy tafakkuri bo‘yicha ilmiy izlanish olib borayotgan tadqiqotchilar, talabalar hamda keng kitobxonlar ommasi uchun foydalidir.

Kalit so‘zlar: Imom Buxoriy, Al-jome’ as-sahih, hadis ilmi, islom merosi, sahih hadislar, diniy-ma’rifiy meros, o‘zbek islomshunosligi, islomiy tafakkur, hadis tanlash metodikasi, ilmiy ishonchlilik.

Аннотация: в данной работе рассматривается жизнь, научное наследие и вклад великого хадисоведа Имама аль-Бухари, а также значение его знаменитого труда “Аль-Джомеъ ас-Сахих” в исламской науке. Особое внимание уделяется критерию отбора хадисов, методологии Имама Бухари и научной достоверности его сборника.

Освещается роль “Аль-Джомеъ ас-Сахих” в религиозно-духовном наследии узбекского народа, его влияние на религиозное сознание, морально-этические нормы и традиции. Также раскрыта значимость этого труда в современной исламской образовательно-просветительской системе Узбекистана.

Работа представляет интерес для исследователей в области исламоведения, хадисоведения, а также для студентов и широкой аудитории, интересующейся духовной культурой мусульманского Востока.

Ключевые слова: Имам аль-Бухари, Аль-Джомеъ ас-Сахих, наука хадисов, исламское наследие, достоверные хадисы, религиозно-просветительское наследие, узбекская исламология, исламская мысль.

Annotation: this paper explores the life, scholarly heritage, and lasting contributions of the great hadith scholar Imam al-Bukhari, focusing on the significance of his renowned work “Al-Jami’ as-Sahih” in the field of Islamic sciences. Particular emphasis is placed on his rigorous methodology in selecting authentic hadiths and the scholarly integrity of the compilation.

The study highlights the influence of “Al-Jami’ as-Sahih” on the religious and spiritual heritage of the Uzbek people, its role in shaping ethical values, and its impact on Islamic education. The work also discusses the importance of Imam al-Bukhari’s legacy in contemporary Uzbekistan’s religious and cultural landscape.

This research is useful for scholars of Islamic studies, students of hadith science, and all those interested in the spiritual traditions of the Muslim world.

Key words: Imam al-Bukhari, Al-Jami’ as-Sahih, hadith science, Islamic heritage, authentic hadiths, religious and spiritual legacy, Uzbek Islamic scholarship, Islamic thought, methodology of hadith selection, scholarly authenticity.

Kirish. Imom Buxoriy islom ilm-fanining eng yuksak cho‘qqisiga chiqqan, dunyodagi eng nufuzli hadis olimlaridan biridir. Uning to‘liq ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy bo‘lib, u 810-yil (194-hijriy)da Buxoro shahrida tavallud topgan. Imom Buxoriy umri davomida minglab hadislarni to‘plab, ularni ilmiy asosda tartibga solgan va “Al-jome’ as-sahih” asarini yaratgan. Bu asar islomdagi eng ishonchli hadislar to‘plami sanaladi va “Sahih-ul Buxoriy” nomi bilan mashhur. “Al-jome’ as-sahih” asari 600 mingga yaqin hadis ichidan tanlab olingan sahih (ya’ni ishonchli) hadislarni o‘z ichiga olgan.

Asarda islom aqidasi, ibodatlar, axloq, iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlar haqida chuqur ilmiy asoslangan hadislar jamlangan.

Bu asar Imom Buxoriy hadis tanqidiy metodologiyasining eng yorqin namunasi bo‘lib, har bir hadisning isnodi (roviylar zanjiri) va matni ehtiyohtkorlik bilan tekshirilgan.

O‘zbekiston hududi – Buxoro shahri Imom Buxoriyning vatani bo‘lib, bu yurt musulmon dunyosida muqaddas maskan sifatida tan olingan.

Imom Buxoriy nomi o‘zbek islomiy fikrining mustahkam poydevori, axloqiy va ma’naviy qadriyatlarining asosiy tayanchi sifatida qadrlanadi.

Ko'plab o'zbek ulamolari, jadidlar, so'fiylar uning asariga tayanib diniy-ma'rifiy ishlarda faoliyat yuritgan.

Natijalar (results). “Al-jome’ as-sahih” Qur’ondan keyin eng ishonchli manba sifatida tan olingan.

Ushbu asarda 7275 sahih hadis jamlangan bo'lib, ularning tanlovi kuchli ilmiy mezonlar asosida amalga oshirilgan.

Imom Buxoriyning hadis tanlashdagi qat'iy metodikasi islom ilmidagi muhim maktabni shakllantirgan.

O'zbek diniy merosida bu asar avlodlararo ma'naviy bog'liqlikni ta'minlovchi asosiy manbalardan biri bo'lgan.

Bugungi kunda ham u islomshunoslik va hadis ilmi bo'yicha asosiy darsliklardan biri bo'lib xizmat qilmoqda.

Mustaqillik yillarida Imom Buxoriy yodgorligi e'zozlandi: Samarqandda muazzam maqbara, ilmiy markaz tashkil qilindi.

“Al-jome’ as-sahih”dagi hadislar diniy ta'lim, xutbalar, ma'rifiy risolalar, axloqiy pand-nasihatlar asosida keng qo'llanilgan.

Imom Buxoriy asarlari o'zbek tiliga tarjima qilinib, ommaga yetkazilishi bilan islom ilmlari xalq ongida chuqurlashgan.

Bu asar orqali o'zbek xalqi Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) hayoti va sunnatlaridan xabardor bo'lgan, bu esa xalq e'tiqodi, urf-odati va axloqiga ta'sir ko'rsatgan.

Bugungi kunda “Al-jome’ as-sahih” islomiy ma'naviyatni mustahkamlash, ekstremizmga qarshi immunitetni kuchaytirish, diniy savodxonlikni oshirish kabi yo'nalishlarda muhim manba hisoblanadi.

O'zbekistonda diniy erkinlik va ma'naviy yuksalish siyosatining asosiy tayanchlaridan biri Imom Buxoriy merosidir.

Munozara (discussion). Imom Buxoriy va uning asari nafaqat diniy ilmga, balki o'zbek xalqining axloqiy, tafakkuriy, ijtimoiy hayotiga ham bevosita ta'sir ko'rsatgan. Ayniqsa, “Al-jome’ as-sahih” hadislarida keltirilgan iymon, sabr, halollik, odob-axloq haqidagi bayonlar o'zbek diniy madaniyati shakllanishida muhim rol o'ynagan. Asarning o'rni, nafaqat tarixiy, balki hozirgi ta'lim jarayonida ham saqlanib qolmoqda. Uni ilmiy tahlil qilish islomshunoslik, tilshunoslik, falsafa, tarix va madaniyatshunoslik fanlari uchun ham katta ahamiyatga ega.

Imom Buxoriy va uning “Al-jome’ as-sahih” asari nafaqat musulmon dunyosi, balki o'zbek xalqining

diniy-ma'naviy tafakkurida ham chuqur iz qoldirgan. Bu asar islom ilmining eng ishonchli manbasi bo'lishi bilan birga, xalq e'tiqodi, tarbiyasi, tafakkuri va ruhiyatining shakllanishida ham beqiyos o'rin tutadi. Imom Buxoriy merosi – diniy ilmdagi kamolot, adolat, halollik va ishonchlilik timsolidir.

Imom Buxoriy (810–870) islom tarixida eng ishonchli va buyuk muhaddis sifatida tan olingan. U 16 yoshidan boshlab hadis to'plash bilan shug'ullangan va umrining asosiy qismini sahih hadislarini aniqlash, tartibga solish va islom ummatiga yetkazishga bag'ishlagan.

Asarning to'liq nomi “Al-Jome’ as-sahih al-musnad al-muxtasar min umur Rasulillah va sunanihi va ayyomihi”dir.

Ma'nosi: “Alloh Rasuli (s.a.v.)ning ishlari, sunnatlari va kunlaridan (voqealaridan) muxtasar, ishonchli va sahih rivoyatlar jamlanmasi”.

Imom Buxoriy minglab hadislarini o'rgangan (taxminan 600 000 hadis).

Ulardan faqat ishonchli raviylar orqali rivoyat qilingan, isnodi (zanjiri) uzilmagan, matni xatosiz bo'lgan taxminan 7275 hadisni tanlab olgan.

“Al-jome’ as-sahih” 97 bobdan iborat bo'lib, quyidagi mavzularni qamrab oladi:

- Iymon va aqida masalalari
- Tahorat, namoz, ro'za, zakot, haj
- Nikoh, savdo-sotiq, meros
- Qurbonlik, jehod, taqdir, duolar
- Payg'ambar (s.a.v.)ning hayoti va axloqi
- Etikadagi andozalar va boshqalar

Bu asar Qur'oni Karimdan keyingi eng ishonchli diniy manba deb tan olingan.

Ko'pchilik ulamolar fikricha, musulmon uchun sahih aqida va shariat ilmi o'rganishda ushbu asar eng muhim manbalardan biridir.

Imom Buxoriy hadislarini tanlashda ilmiy tahlil va tanqidiy qarashlar metodikasini joriy etgan birinchi muhaddis hisoblanadi.

Bu asar orqali islom shariatining amalda qanday bajarilishi, Payg'ambarimiz sunnatlari, axloq-odob qoidalari xalq orasida aniq va ravshan tus oldi.

Asar butun islom olamida madrasa, jome', kutubxona va ilmiy majlislarda asosiy darslik sifatida o'qitilgan.

Xulosa. “Al-jome’ as-sahih” faqat hadislar to'plami emas — bu hayotiy yo'l ko'rsatuvchi, axloqiy dastur, diniy va ijtimoiy qonunlar bayon etilgan ulkan ma'naviy ensiklopediyadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бухорий, Имом. *Ал-Жомеъ ас-Сахих*. — Тошкент: Шарқ, 2003.3-т.
2. Бухорий Имом. *Саҳихул Бухорий* (асли ва таржимаси). — Тошкент: Мовароуннахр, 2009.
3. Азми Мустафо. *Таърихи тасҳихи ҳадис*. — Тошкент: Movarounnahr, 2006.
4. Зоҳидов Ҳ. *Ислом тарихи ва ақоид асослари*. — Тошкент: Мовароуннахр, 2010.
5. Рауфхон Тошматов. *Ислом цивилизацияси ва маданияти*. — Тошкент: Sharq, 2020.
6. Мухаммад Мухаммадуллоҳ. *Имом Бухорий ҳаёти ва фаолияти*. — Тошкент: Истиқбол, 1995

Mohigul SAMADOVA,
 Osiyo texnologiyalari universiteti magistranti

ALISHER NAVOIYNING “MAJOLIS UN-NAFOIS” TAZKIRASIDA TA'LIM TARBIYA MASALALARI

Annotatsiya: mazkur maqolada Alisher Navoiy tomonidan yozilgan “Majolis un-nafois” tazkirasidagi ta'lim va tarbiya bilan bog'liq fikrlar tahlil etiladi. Asarda shoirlar va ijodkorlar faqat san'at jihatidan emas, balki axloqiy qiyofasi, ilmga bo'lgan munosabati va shaxsiy fazilatlari bilan baholangan. Navoiy o'z davrida ustoz-shogird an'anasi, ilmiy kamolot, odob, halollik, kamtarlik kabi qadriyatlarni targ'ib etgan. Ushbu maqolada bu qadriyatlarning qanday ifoda topgani hamda ularning zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati ochib beriladi. Asar o'rta asr ma'naviy-ma'rifiy hayotining muhim manbasi sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, Majolis un-nafois, ta'lim, tarbiya, ustoz-shogird, axloq, qadriyat, tazkira.

Аннотация: в данной статье рассматриваются вопросы образования и воспитания в тозкире “Маджолис ун-нафоис”, написанной Алишером Навои. Автор оценивает поэтов и творческих личностей не только по их художественному мастерству, но и по их нравственным качествам, отношению к науке и личностным достоинствам. Навои пропагандирует такие ценности, как уважение к учителю, научное совершенствование, вежливость, честность и скромность. В статье раскрывается значимость этих идей в современном образовательном процессе. Тозкира оценивается как важный источник духовно-просветительской жизни средневековья.

Ключевые слова: Алишер Навои, Маджолис ун-нафоис, образование, воспитание, учитель и ученик, нравственность, ценности, тозкира.

Annotation: this article explores the issues of education and upbringing in Alisher Navoi's tazkira “Majolis un-nafois.” The author evaluates poets and literary figures not only based on their artistic talent, but also their moral character, attitude towards knowledge, and personal virtues. Navoi emphasizes values such as respect for teachers, intellectual growth, politeness, honesty, and modesty. The article highlights how these values are reflected in the text and their relevance to modern educational practices. The tazkira is regarded as an important source for understanding the spiritual and educational life of the medieval period.

Key words: Alisher Navoi, Majolis un-nafois, education, upbringing, teacher-student, morality, values, tazkira.

Kirish. Alisher Navoiy nafaqat buyuk shoir va mutafakkir, balki o'z davrining yetuk ma'rifatchilaridan biri sifatida ham e'tirof etiladi. Uning “Majolis un-nafois” asari — o'zbek adabiyotshunosligida tazkira janrining ilk namunasi bo'lib, unda 450 dan ortiq shoirlar va adabiy shaxslar hayoti, ijodi, axloqiy fazilatlari va ma'naviy qiyofasi tasvirlangan. Ushbu tazkira nafaqat adabiy manba, balki ta'lim-tarbiya tizimining tarixiy-madaniy manzarasini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Alisher Navoiy o'z davrining buyuk shoiri, mutafakkiri va ma'rifatparvari bo'lib, nafaqat adabiyot, balki ta'lim-tarbiya masalalariga ham katta e'tibor bergan. U yaratgan asarlar orasida “Majolis un-nafois” nomli tazkira alohida ahamiyatga ega. Bu asarda Navoiy o'z zamonasida yashab ijod qilgan ko'plab shoir va adiblar haqida ma'lumot beradi. Ularning faqat

she'riyati emas, balki axloqi, odobi, ilmga bo'lgan munosabati haqida ham yozadi.

“Majolis un-nafois” tazkirasini o'qib chiqsak, unda ta'lim va tarbiya bilan bog'liq ko'plab fikrlar, nasihatlar, ibratli voqealar uchraydi. Navoiy har bir shoir haqida yozar ekan, uning ustoz-shogird munosabati, ilmiy saviyasi, kamtarligi yoki g'ururi, odobi haqida fikr bildiradi. Bu orqali u o'quvchiga: “Faqat iste'dod yetarli emas, inson, avvalo, tarbiyali, odobli, bilimli bo'lishi kerak”, degan fikrni anglatadi.

Masalan, ba'zi shoirlar haqida Navoiy ularning juda iste'dodli bo'lganini aytadi, lekin ayni vaqtda ilmga beparvoligi yoki nojo'ya fe'l-atvorini tanqid qiladi. Ayrim shoirlar esa ko'p yozmagan bo'lsa-da, ustoziga hurmat, odobi va sadoqati bilan yodda qolgan. Bu esa Navoiyning hayotda faqat qalam emas, balki insoniylik ham muhim deb hisoblaganini ko'rsatadi.

Shuningdek, asarda ilm egalariga hurmat, ustozga sadoqat, ilm olishga intilish, kamtarlik kabi tarbiyaviy qadriyatlar ko'plab misollar orqali beriladi. Navoiy bunday qadriyatlarni oddiy gaplar bilan emas, balki tarixiy shaxslar hayoti orqali ko'rsatadi. Bu esa o'quvchi uchun yanada ta'sirli va esda qolarli bo'ladi. Umuman olganda, "Majolis un-nafois" asari orqali biz o'rta asrlarda ilm olish, madrasalarda o'qish, ustoz-shogird an'anasi, axloqiy tarbiya qanday bo'lganini bilamiz. Bu asar faqat tarixiy manba emas, balki bugungi kunda ham tarbiyaviy ahamiyatini yo'qotmagan bebaho asardir.

Metodologiya. Tadqiqotda manbashunoslik, adabiy-tarixiy tahlil, tarbiyaviy g'oyalarni tematik kontent-analiz qilish, biografik metodlar asosida "Majolis un-nafois" tazkirasidagi ta'lim va tarbiya bilan bog'liq fikrlar, obrazlar, ijtimoiy qadriyatlar tahlil qilindi. Shuningdek, Navoiy asari boshqa mumtoz tazkiralalar bilan qiyosiy o'rganildi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi asosiy natijalar aniqlandi:

Tazkirada shoirlar tanlovi faqat adabiy mahoratga emas, balki axloqiy-poklik, ilmga mehr, ilmiy va axloqiy yetuklik mezonlariga asoslangan.

Navoiy har bir shaxsni ta'riflar ekan, uning ustoz-shogird an'anasidagi o'rni, ilmga bo'lgan munosabati,

axloqiy qiyofasi haqida ham fikr bildiradi. "Majolis un-nafois"da halollik, fidoyilik, ilm egalariga hurmat, donishmandlik, kamtarlik kabi tarbiyaviy qadriyatlar alohida e'tirof etiladi.

Tazkira orqali o'rta asrlardagi ilm olish jarayoni, madrasaviy ta'lim tizimi, ilm ahli jamiyati haqida tasavvur shakllanadi.

Tahlil va Mulohaza. Navoiyning bu asarida tarbiya – shaxsni yuksak ma'naviyatli inson sifatida shakllantirish vositasi sifatida ko'zga tashlanadi. U shoirlar va olimlarni faqatgina qalamga egaligi uchun emas, balki axloqiy barkamolligi, jamoada tutgan ijobiy o'rni, ustozlarga sadoqati uchun qadrlaydi.

Navoiy o'z tazkirasida "ilm talab qilish", "ustozga hurmat", "ilmning sharafi" kabi tamoyillarni ko'p bora ta'kidlaydi. Bu jihatlar zamonaviy ta'lim-tarbiya konsepsiyasi uchun ham dolzarbligini yo'qotmagan. Ustoz-shogird munosabatlariga berilgan tarixiy baho bugungi pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashadi.

Shuningdek, "Majolis un-nafois"da ilm egalarining bepisandligi, xunuk fe'llari tanqid ostiga olinadi. Bu bilan shoir faqat ibrat emas, axloqiy o'git, tanqidiy tahlil ham beradi. Bu esa tazkiraning didaktik va ma'rifiy yo'nalishini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. – Toshkent: Fan, 1983.
2. Saidbekov N. Navoiy va pedagogik g'oyalar. – Toshkent: O'zbekiston, 2005.
3. Hayitmetov A. Alisher Navoiy – buyuk mutafakkir. – Toshkent: Fan, 1979.
4. G'aniyeva Sh. Tazkira va adabiy tanqid. – Toshkent: Fan, 1987.
5. Zohidov A. O'zbek tazkira tadqiqotlari. – Samarqand, 2012.

Mirjalol JURAQULOV,
BuxDU Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik
yo'nalishi 1-kurs magistranti

AHMAD YASSAVIY HIKMATLARI ABDURAUFI FITRAT NIGOHIDA

Annotatsiya: ushbu maqolada amalda va hikmat sabog'ida butun Turk xalqlarining piri bo'lgan Xo'ja Ahmad Yassaviy hazratlarining ba'zi hikmatlariga ustoz Abdurauf Fitratning qarashlari va bu qarashlarga nisbatan bizning o'qituvchi fikrlarimiz keltirildi. Hamda Fitrat domlining hayot faoliyatidagi ba'zi davrlar ham qalamga olindi.

Kalit so'zlar: hikmat, fikr, turkiy, so'fiylik, tasavvuf, ta'limot, Islom, marksizm, siyosat, xolis.

Annotation: this article discusses some of the wisdoms (hikmats) of Khoja Ahmad Yassawi, who is regarded as the spiritual guide of all Turkish peoples, as well as the views of Abdurauf Fitrat on these teachings. Additionally, the author presents personal reflections on these perspectives. Certain periods from Fitrat's life and professional activities are also highlighted in the article.

Key words: wisdom, thought, Turkish, sufism, mysticism, teaching, Islam, marxism, politics, impartiality.

Аннотация: в данной статье представлены некоторые изречения Ходжи Ахмада Яссави — духовного наставника всех тюркских народов, как в практике, так и в мудрости. Также рассмотрены взгляды уважаемого Абдурауфа Фитрата на эти изречения и приведены наши скромные размышления по этому поводу. Кроме того, затронуты отдельные этапы жизненной деятельности Фитрата.

Ключевые слова: мудрость, мысль, Тюркский, суфизм, мистика, учение, Ислам, марксизм, политика, объективный

Kirish. Yashab o'tgan davridan to bugunga qadar muborak ismlari hikmatlari bilan birga qalblarda muhrlangan turkiycha hikmatlar sohibi, tasavvufning ulug' shayxlaridan biri, nafsning jilovbardori, turkiy dunyo osmonining eng porloq yo'lchi yulduzlaridan biri hisoblangan shayx Xo'ja Ahmad Yassaviydir.

Barchamizga ma'lum bo'lganidek, Ahmad Yassaviy XI asrda hozirgi Qozog'istonning Turkiston viloyati Yassi shahrida tavallud topgan hisoblanadi. Otalari Alloh do'stlaridan bo'lib, ismlari shayx Ibrohimdir. Onalarining ismlari Oysha xotun-Qorasoch ona bo'lgan[1]. Hamda ilk ta'limni yetti yoshlarida Arslonbobdan olganliklari va so'ngra Buxoroga kelib Shayx Xo'ja Yusuf Hamadoniya murid tushib, ilm talabida bo'lganliklari hammaga ayondir.

Asosiy qism. Ilm ahliga yaxshi ma'lumki, bizning zaminimizda hazratning ijodi ko'plab olim va olimalar tarafidan o'rganilgan. Xususan, sho'ro davridan hurriyat zamonimizgacha domla Abdurrahmon Sadiy, Abdurauf Fitrat, Olim Sharafiddinov, Ibrohim Mo'minov hamda Ergash Rustamov kabi atoqli otaxon olimlarimiz Yassaviyning ijodiga ma'lum mavzu doirasida o'z fikr va mulohazalarini berishganlar hamda hikmatlari tahlilga tortilgan. Birinchilardan bo'lib hazratning hikmatlarini tahlil qilgan va izohlagan olimlarimizdan

biri bu o'zbek akademigi, prof.Dr. domla Abdurauf Fitrat hisoblanadi. Ilk marotaba 1927-yili "Ma'rif va o'qituvchi" jurnalida olimning "Ahmad Yassaviy" nomli maqolasi bosib chiqarilgan. So'ngra 1928-yili ayni shu jurnalda domlining Yassaviyga bag'ishlangan "Yassaviy maktabi shoirlari to'g'risida tekshirishlar" nomli ikkinchi maqolasi chop ettiriladi.

Domla Abdurauf Fitratning bu maqolalari tarkibida Xo'ja Ahmad Yassaviy hazratlarining bir qator hikmatlari keltirilgan hamda tahlil qilingan. Ushbu maqolada ko'zdan kechirilgan hikmatlar jami 31 parchadan iborat bo'lib, Yassaviyning turli hikmatlaridan band, bayt hamda misra holatida olingan va mavzulashtirilgan holatda mafkura bosimi ostida (marksizm oqimi [2, 180]) tahlilga tortilgan.

Biz izohlangan parchalardan ayrimlariga nazar tashladik va fikr va mulohazalarimizni keltirdik.

Quyida ilk tahlilga tortilgan hikmatlardan birida Ahmad Yassaviy zamonasining rahbar qatlami tarafidan amalga oshirilgan adolatsizlik va nohaqliklarni qalamga olgan:

*Dunyo manim deganlar, jahon molin olg'anlar,
Karkas qushdek bo'libon ul haromg'a botmishlar.
Mulla, mufti bo'lg'anlar, nohaq da'vo qilg'anlar,
Oqni qaro qilg'anlar, ul tomuqqa kirmishlar.*

*Qozi-imom bo'lg'anlar, nohaq da'vo qilg'anlar,
Ximor yanglig' bo'libon yuk ostida qolmishlar.
Harom yegan hokimlar, rishvat olib yegonlar,
O'z barmog'in tishlabon qo'rqub, qurib qolmishlar,
Totlig' taxtda o'lturg'an tufroq aro yotshnishlar.*
[2,22]

Ushbu hikmat Turkiya turklari olimi Kamol Erarslon tomonidan amalga oshirilgan hikmatlar to'plami asosida nashr etilgan ustoz Ibrohim Haqqulov chopida 42-o'rinda keltirilgan[3,41].

Domla Fitratning fikricha "Yassaviy zamonining hokim sinfini ayrim guruh unvonlari bilan atab,... qattiq so'kishlar taqdim qiladi[2,22]".Vaholang-ki, hazratning so'zlari zamonasidagi nohaqlik va adolatsizliklarga nisbatan aytilgan so'kish emas, balki haqiqat na'rasi edi.Madrasa ta'limini olgan[4,83] bir ziyoli musulmonning Payg'ambarimiz alayhissalom tomonlaridan *"Mo'min kishi biror munkar ishni ko'rsa, uni qo'li bilan qaytarsin. Agar unga qodir bo'lmasa, tili bilan qaytarsin..."*[5,37], deya aytgan hadislaridan bexabar bo'lishlari mumkin emas, albatta.Ustoz Abdurauf Fitratning bu fikrlari tuzumning bosim ostida hosil bergan meva desak adashmagan bo'lamiz.

Tasavvufda asosiy 4 bosqich mavjuda bo'lib, ular shariat, tariqat, ma'rifat va haqiqatdir.So'fiylikdagi bu bosqichlar solik(tasavvuf yo'lidagi yo'lovchi)ni kamolot hosil qilishida muhim ro'l o'ynaydi.Shariatga tegishli bo'lgan jannat va jahannam kabi diniy tushunchalar hamda namoz, ro'za kabi islom dini bosqichlari zikr etilgan quyidagi hikmat parchalariga Fitrat domla o'z izohlarni berib o'tganlar:

"Ul(Yassaviy) jannat, jahannamg'a ishonadi, odamlarni ohirat azoblari bilan qo'rqutadi, namoz o'quydu, ro'za tutadi:

*Ro'za namoz qazo qilib bo'ldi kohil,
deb o'kunadi.
Qiyomatni shiddatidan aqlim hayron,
Sirot otlig' ko'prugidin tanam larzon,
deb vahmlar tarqatadi[2,30]".*

Bu yerda bizni diqqatimizni torgan "ishonadi" va "vahmlar tarqatadi" deya aytilgan izohtalab jumlar bo'ldi.Vaholang-ki, islom arkoning ilk bosqichi imon bo'lib, imon ishonch asosiga qurilgani barchamizga ma'lum.Avvalo, insonlar Alloh va uning Rasuli alayhissalotu vasallamga imon keltirish bilan birgalikda, Allohning do'zax va jannatiga inonmog'i shart qilingan. Oddiy musulmondan tortib tasavvufning buyuk shayxlarigacha bu amrga bo'yin egishlari tabiiydir.

"Vahmlar tarqatadi" fikriga keladigan bo'lsak, hazrat Yassaviy vahmlar tarqatmaganlar, aksincha, bir musulmon sifatida eslatganlar.Aslda ham Allohning kalomida *"Unga(Allohga) ham qo'rqing va ham umid bilan duo qiling"*[6,157], degan oyat keltirilgan.Alloh bandalarini azobidan(do'zaxidan) qo'rqishga va rahmatidan(jannatidan) umidvor bo'lishga chorlaganligini Yassaviy hazratlari yodimizga solganlar.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytishimiz kerak-ki, o'zbek akademigi, prof.Dr. ustoz Abdurauf Fitratning Xo'ja Ahmad Yassaviy haqlaridagi maqolasida keltirilgan fikr-mulohazalaridan aniq bir xulosaga kelishimiz qiyin.Chunki ilmda(diniy va dunyoviy) zamonasining eng yaxshi mutaxassislaridan biri hisoblangan domla Fitratning ushbu maqolalari bizningcha xolisona va mustaqil bir tartibda emas, balki tuzum bosimi asosida yaratilgan va aniq bir maqsadga ega bo'lmagandek tuyuldi. Ammo matnshunoslik va tanqidchilik sohalari uchun amalga oshirilgan ilk sa'y-harakatlar sifatida o'rnak va namuna bo'la oladigan manba desak xato bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Mirjalol Juraqulov Sunnatillo o'g'li.Ahmad Yassaviy hikmatlarining O'zbekistondagi nashrlari haqida ma'lumot. Ustozlar uchun.Pedagoglar.org.72-son 5-to'plam May. 2025.
2. Abdurauf Fitrat.Tanlangan asarlar. –T.: Ma'naviyat, 2000. – Jild II. Ilmiy asarlar.208-b.
3. Ahmad Yassaviy. Hikmatlar.Nashrga tayyorlovchi I.Haqqulov – T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.256-b.
4. Nodirxon Khasanov. Abdurrauf Fitrat:Hoca Ahmed Yessavî hakkında //Edeb Erken Journal,2024.
5. Payg'ambarlar tarixi Islomiyat tarixidir.Birinchi kitob.–Toshkent: Movarounnahr, 2005.
6. Shayx Abdulaziz Mansur. Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri . –Toshkent: Movarounnahr, 2020.264-b.

Shahrizoda DO'STMURODOVA,
 BITU 1-bosqich magistranti

OMON MATJON SHE'RLARIDA MAVZU VA G'OYA MUSHTARKLIGI

Annotatsiya: ushbu maqolada O'zbekiston xalq shoiri Omon Matjonning adabiyotimizdagi o'rni, ijodiy uslubi hamda poetik mahorati tahlil etilgan. Shoirning she'rlaridan namunalar keltirilib, ularning g'oyaviy-badiiy xususiyatlari, mavzu doirasi va ichki falsafiy mazmuni yoritilgan. Shuningdek, Omon Matjonning milliy ruh, insoniylik va hayot haqidagi teran fikrlari poetik ifoda vositasida qanday aks etgani tadqiq etiladi. Maqolada shoir ijodini chuqur o'rganishga harakat qilinib, she'rlaridagi san'atlar va xususiyalar ham sanab o'tilgan.

Kalit so'zlar: *uslub, she'riyat, ijodkor, badiiy san'at, lingvopoetik vosita, sifatlash, epitet, epenteza, geminatsiya, fonetik hodisa, metafora.*

Annotation: this article analyzes the place of Uzbekistan's national poet Omon Matjon in our literature, his creative style, and poetic mastery. Examples from the poet's verses are provided, highlighting their ideological and artistic features, thematic scope, and underlying philosophical meaning. Additionally, the study explores how Omon Matjon's profound reflections on national spirit, humanity, and life are expressed through poetic means. The article aims to conduct an in-depth study of the poet's work, also listing the artistic devices and characteristics found in his poems.

Key words: *style, poetry, creator, artistic art, linguopoetic device, qualification, epithet, epenthesis, gemination, phonetic phenomenon, metaphor.*

Аннотация: в данной статье проанализировано место народного поэта Узбекистана Омона Матджона в нашей литературе, его творческий стиль и поэтическое мастерство. Приведены примеры из стихотворений поэта, раскрыты их идейно-художественные особенности, тематический круг и внутреннее философское содержание. Также исследуется, как в поэтической форме отражаются глубокие мысли Омона Матджона о национальном духе, гуманности и жизни. Статья направлена на глубокое изучение творчества поэта, перечислены также художественные приемы и особенности, встречающиеся в его стихах.

Ключевые слова: *стиль, поэзия, творец, художественное искусство, лингвопоэтическое средство, определение, эпитет, эпентеза, геминация, фонетическое явление, метафора.*

Omon Matjon "She'riyat – hammaning o'zi, o'zligi" ekanini e'tirof etib: "Hargal, har she'rimda, har tepganda qalb – o'zim o'z qalbmning bo'lsam Kolumbi", deb qat'iy niyat qilib, ulug' maqsad qo'yadi. O'zbek she'riyatining zabardast vakili, O'zbekiston Xalq shoiri O'zbekiston xalq shoiri Omon Matjon 1943-yil 14-fevralda Xorazm viloyati Yangibozor tumani Bog'olon qishlog'ida dunyoga kelgan. O'rta maktabni tugatgach, u Samarqand Davlat universitetida tahsil oladi. Omon Matjon 1969-yil oliygohni yakunlaganidan so'ng, 2002-yilgacha G'afur G'ulom nomli Adabiyot va san'at nashriyotida muharrir, bo'lim boshlig'i, "Yoshlik" jurnalida bosh muharrir, "Cho'lpon" nashriyotida direktor bo'lib ishlagan.

Omon Matjon o'zbek she'riyatiga 1960-yillarda o'z yo'li va ohangi bilan kirib keladi. 1970-yilda shoirning "Ochiq derazalar", deb nomlangan ilk she'riy to'plami

nashrdan chiqadi. Keyin "Karvon qo'ng'irog'i", "Quyosh soati", "Yarador chaqmoq" kabi kitoblari, "Beruniy" dramatik dostoni, Pahlavon Mahmud haqidagi dostoni, "Haqqush qichqirig'i" degan qirq afsonadan iborat kitobi, "Daraxtlar va giyohlar kitobi" deb nomlangan ekologik mavzudagi kitoblari ketma-ket bosmadan chiqdi. 1991-2011-yillar o'rtasida shoirning "Iymon yog'dusi", "Erkin havolarda", "Ardaxiva", "Xaloskor Ruh" va "Diydor Aziz" kabi kitoblari chop etilgan. Shoirning "Umr o'tar...", "Tabassum qil", "Eshigingdan o'tarman bir kun", "Mening kimligimni el bilsa bo'ldi" kabi qator she'rlari taniqli hofizlar tarafidan qo'shiq qilib kuylangan.

Shoir Abdulla Oripov "Ochiq derazalar"dagi bir she'ri xususida aytganidek: "Tafakkurimizni mudom boyitib turadigan bu she'riyatning umri Xiva yodgorliklari kabi jozibali va boqiydir".

*Men o'z derazamni orzu qilaman,
Yog'dusi, soyasi, kulgisi bilan...*

Shuningdek, u: "she'riyat – hammaning o'zi, o'zligi" ekanini e'tirof etib: "Har gal, har she'rimda, har tepganda qalb – o'zim o'z qalbmning bo 'Isam Kolumbi", deb qat'iy niyat qilib, ulug' maqsad qo'yadi. Bugun ayon bo'ldiki, shoir yorqin va betakror ijodi bilan o'z maqsadiga to'la-to'kis, ortig'i bilan erishdi. Haqiqatan, adabiyotda Omon Matjonning o'z ijod yo'li, o'z ovozi borligini allaqachon olimlar, muxlislari va hamkasblari e'tirof etganlar. Yuragiga "lymon yog'dusi"ni mustahkam joylab, qo'lidagi qalamni mahkam ushlab "Erkin havolarda" olis-olislarga parvoz qildi. Uning she'rlari Xorazm musiqasi kabi yuksak notalarga ko'tarilib, avj pardalarda hamon yangrayotir. Omon Matjon o'zi tug'ilib voyaga yetgan Xorazmning chin farzandi sifatida, bu muqaddas tuproqni, ko'hna yurti quvonchlari, dardu-shodliklari, tarix sahifalarida ko'milib ketgan nurli lahzalari, ohu-nolalari va buyuk allomalarning tariximizga qoldirgan qutlug' izlarini, ularning boqiy meroslarini o'z she'rlari, dostonlari va tarixiy risolalarida g'urur va faxr bilan yuksak pardalarda tarannum etdi:

*O'zbek elim o'lmagaysan dunyoda, Mangu yuksak
viqor ko'rdim Xivada...*

Yoki yana bir she'rida:

O'zbekiston jamolida Sen naqshi nigor, Xorazm.

*Jahon mehrobida so'zim: Bor Xorazm, bor
Xorazm, –
deb yozadi u.*

Biz, Vatanni g'urur bilan sevishni, sevib ardoqlashni, ardoqlab ulug'lashni, ulug'lab faxr bilan yurakka joylashni Omon Matjondan o'rganaylik. Bu she'riyat bizga ruhiy kuch-quvvat bag'ishlaydi, tomirlarimizda millat birligi jo'sh uradi, uning buyukligi, saxovatli zamin ekanligi har lahzada namoyon bo'laveradi. Va jonajon O'zbekistonimizni yanada yuksalib, buyuk g'alabalarga chorlayotgan manzaralari chizilaveradi. Omon Matjonning yana bir baxti shundaki, uning eng sara she'rlarini mashhur hofizlar – Otajon Xudoyshukurov, Sherali Jo'raev, Ortiq Otajonov, Bobomurod Hamdamov va boshqa taniqli san'atkorlar ham yuksak mahorat bilan kuylagan. Ayniqsa, Ortiq Otajonov ijrosidagi "Umr o'tar, vaqt o'tar" *Umr o'tar, vaqt o'tar, Xonlar o'tar, taxt o'tar, Omad o'tar, baxt o'tar, Lekin hech qachon chiqmas yodimdan Sening yurishlaring, sening kulishlaring...* qo'shig'ini inson umrining madhiyasiga qiyoslash mumkin.

Omon Matjonning muhabbat, sevgi va ishq mavzusida yozgan she'rlari ham o'ziga xos teran va betakror. Uning she'rlarida poklik, hayo, sadoqat, mehr, vafo nozik pardalarda aks etadi, iforli ranglar bilan chiziladi. Bu haroratli she'riy manzaralar o'quvchi qalbiga ko'chadi. Va siz ham shoirga qo'shilib shivirlaysiz: *"O'rtamizda birgina olma, Gard tegmagan, biram pokiza, Hozircha u rangin bir havas, Lab tegsa, boshlanar mo'jiza..."*

Adabiyot xazinasi Omon Matjonning "Ochiq derazalar", "Karvon qo'ng'irog'i", "Yarador chaqmoq", "Quyosh yo'li", "Seni yaxshi ko'raman", "Gaplashadigan vaqtlar", "Ming bir yog'du", "Umr o'tar, vaqt o'tar" singari durdona kitoblari bilan boyidi. Bir qancha she'riy dramalari, tarixiy qissa va badialari xalqimizning ma'naviy mulkiga aylandi. Agar hazrat Alisher Navoiy hayot bo'lganlarida ulug' ustoz sifatida ko'p shoirlarni, albatta, imtihon qilgan bo'lardi. Tabiiyki, bu imtihondan Omon Matjon yuqori baho bilan o'tardi. Chunki, shoir Alisher Navoiyni O'zining piri deb bildi. Navoiydan ilhomlanib, "Ming bir yog'du", "Qush tili" ma'rifiy dostonlarini mahorat bilan yozdi. Shoir bir she'rida: "Dilimning rangini gul bilsa bo'ldi, Mening kimligimni el bilsa bo'ldi", – deb bitgan edi. El uni bilardi, el u bilan chin dildan faxrlanardi. Elning suyuqli va ardoqli farzandi edi u. Shu bois, elimiz e'zozlab, qalbidan unga joy berdi. U haqiqiy elparvar, vatanparvar va xalq shoiri edi. Shu o'rinda andak mulohaza; shoirning umri va ijodi bir tekis va silliq kechdi, desak xato bo'ladi. Omon Matjon nurli va yorug' ko'chalar, chaman gulzorlar bilan birga tikanli, g'adir-budir yo'llardan ham mardona o'tdi. Lekin hech kimga nolimadi, hech kimga gina qilmadi. Katta-kichik anjumanlarga, davralarga chaqirilmagani uchun zarracha xafa bo'lmadi. U o'z ijod dunyosiga g'arq bo'lib, jimgina yashab o'tdi. Uning bebaho va yorug' dunyosi she'r edi. Vujudi she'r sehri bilan to'lib, toshgan edi. Ko'pchilik iste'dodlar yo'lida duch keladigan ayrim g'alamislar, ko'rolmaydigan yuragi qora kimsalar uning taqdir yo'lga aslo to'siq bo'lolmadilar. Shoir bir she'rida yozadi: Azizim, yulduzlar falakda baxtli, Inson o'z qalbida – Yurakda baxtli... Sen sira o'zingni nurga solmaysan: "Anavilar bor-da, o'shalar..." deysan. Gulim "o'sha"larga o'chma-o'ch ochil, Sening uchun bugun bog'lar bo'sh, ochil. Ularni qo'yaver, ular qolmaslar, Chunki bizlar kabi seva olmaslar!..

Shoir "Quyosh soati" kitobida shunday yozadi: "Xorazmda tog'lar yo'q emas, bor! Xorazm tog'lari

vohani tongda quyoshdan to'sib qo'yimaslik uchun odamlar qiyofasida yashashadi! – Xorazmiy, Beruniy, Shayx Najmiddin Kubro, Zamaxshariy, Pahlavon Mahmud, Ogahiy, Xojixon Komiljon...". Bugun O'zbekiston Xalq shoiri, adabiyotimizning yorqin namoyandalaridan biri Omon Matjon ham ana shu yuksak tog'lar qatoriga qo'shildi. Xorazmda yana bir ulkan tog' paydo bo'ldi.

Omon Matjon she'riyatida poetik matnning originalligi boshqa ijodkorlardan tubdan farqlanadi. Badiiy tasvir vositalari juda faol qo'llaniladi. Bu she'rning ta'sirchanligini va ma'no nozikligini boyitishga xizmat qiladi. Sifatlash – predmetning sifatini ta'sirli, obrazli ifodalash uchun ishlatiladigan so'z. Shoir lirikasida sifatlash salmoqli o'rin egallaydi.

Qor qora yog'moqda, yomg'ir za'faron,

Daryolar o'rnida oqmoqda armon.

Har podsho o'zicha chiqarib farmon

Qolganlar bir-birin bulg'ashga tushdi.

Bu parcha Omon Matjonning "Turg'unlik yillari" she'ridan olingan bo'lib, *qor qora, yomg'ir za'faron* kabi birliklar sifatlashga misol bo'ladi.

Qora rang – uzlat, tanqid, g'am-g'ussa, fidokorlik, motam, mavhumlik, tushkunlik, qo'rquv kabi ramziy ma'nolarni ifodalaydi. Za'faron rang esa to'q sariq va oltin rang qo'shilmasidan hosil bo'lgan. Endi diqqatimizni she'rga qaratsak,

Qor qora yog'moqda, yomg'ir za'faron,

Daryolar o'rnida oqmoqda armon.

Shoir she'rida qorning qora va yomg'irning loyqalanib yog'ishi g'amli va tushkun kunlar xalqning boshidan o'tayotganligidan darak bermoqda. Shuningdek, bu misrada metafora orqali ma'no ko'chishi ham yuzaga chiqqan: Daryolar o'rnida oqmoqda armon, — bu misrada armon so'zi ma'no ko'chishini hosil qilgan.

Salobatli yashil saltanat edi,

Erkin qushchalarga zangor poyitaxt.

Uchqunlardek to'zitdi qushchalarni,

Yonayotgan daraxt!

Omon Matjon "Yonayotgan daraxt" she'ridagi asosiy ramz bu uning **yuragi**, ya'ni yonayotgan daraxt shoirning yuragi edi. She'rdagi *yashil saltanat* birikmasi sifatlashga misol bo'ladi. Yashil rang – avvalo, ona tabiat ramzi, yangilanish, shodlik, umid, qadr-qimmat, buyuklik, barqarorlik kabi ramziy ma'nolarni ifodalaydi. Xo'sh, shoir bu birikmalar bilan nima demoqchi edi?

Yashil epiteti buyuklikni ifodalamoqda. Shoirning yuragi salobatli buyuk saltanat edi, aslida. She'rning 2-misrasida epenteza hodisasi vujudga kelgan. Epenteza – so'z boshida, o'rtasida va oxirida ikki undosh qator kelganda, ular orasida (i), ba'zan (u) va (a) unlisi orttiriladi: fikr-fikir, hukm-hukum, klass-kilass... Erkin qushchalarga zangor **poyitaxt...**, — misrasida poytaxt so'zi poyitaxt shaklida qo'llangan.

Sog'indim men seni.

Ko'rgim keladi,

Lekin aytolmayman hech kimga buni.

Shahar g'uj tosh o'rmon. Boshimga tushgan.

Quyoshga talpingan og'ochning kuni.

Sog'indim. Kun-tunlar qatlandi qalbd

Shoirning "Sog'indim men seni" she'rida shahar – g'uj tosh o'rmonga o'xshatilgan.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, shoirning she'rlarida bitta so'zni turli xil ma'noda qo'llanganligini, mavzuga mos ohang, g'oya, pafosning yuqoriligi, shakl va g'oya mukammalligini ko'rishimiz mumkin. Nafaqat mumtoz an'analar va zamon bilan hamnafaslik Omon Matjon she'rlari badiiyatida sezilib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Омон Матжон. Ёнаётган дарахт. – Тошкент: F. Фулом, 1977.
2. Омон Матжон. Ўртамизда биргина олма. –Тошкент: Ёш гвардия, 1990.
3. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/memuarlar/omon-matjon-ozu-oqigan-sherlar-ashurali-jorayev-mening-kimligimni-el-bilsa-boldi.htm>
4. https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/06/01/NamDU-ARM-3005-Hozir_ozbek_adabiy_tili.pdf

Sitora MAXAMADIYEVA,
Osiyo texnologiyalar universiteti magistranti

USMON A'ZIM IJODIDA BAXSHIYONA USLUBNING POETIK TALQINI

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek she'riyatining yirik namoyandalardan biri Usmon A'zim ijodida baxshiyona uslubning poetik ifodasi tahlil qilinadi. Shoirning xalq og'zaki ijodi an'analari, ayniqsa, baxshi san'atining ohanglari, obrazlar tizimi va poetik konstruksiyalari bilan bog'liq ijodiy izlanishlari yoritiladi. Tadqiqot davomida baxshiyona ohang, qaytariqlar, og'zaki konstruksiyalar, musiqiylik va ruhiy holatlarning ifodasi kabi jihatlar asosida Usmon A'zim she'rlari poetik jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *Usmon A'zim, baxshiyona uslub, poetika, qaytariq, xalq og'zaki ijodi, ruhiy holat.*

Аннотация: в статье рассматривается поэтическое воплощение бakhshi-йского стиля в творчестве одного из выдающихся представителей узбекской поэзии — Усмана Азима. Исследование анализирует элементы устной народной традиции, особенно влияния искусства бakhshi — ритм, образы, повторы и музыкальность. Особое внимание уделяется поэтическим приемам, с помощью которых автор выражает духовные и эмоциональные состояния.

Ключевые слова: *Усман Азим, стиль бakhshi, поэтика, повтор, устное народное творчество, душевное состояние.*

Annotation: this article explores the poetic interpretation of the bakhshi-style in the works of Usmon A'zim, one of the prominent figures in Uzbek poetry. The research focuses on the influence of oral folk traditions, particularly the lyrical and musical elements of the bakhshi art form. Key poetic devices such as repetition, oral constructions, musicality, and emotional expression are analyzed in the context of the poet's work.

Key words: *Usmon A'zim, bakhshi style, poetics, repetition, oral folk tradition, emotional expression.*

Kirish (introduction). Usmon A'zim zamonaviy o'zbek she'riyatining o'ziga xos ovozlardan biri bo'lib, uning ijodida xalq og'zaki ijodining, ayniqsa, baxshiyona uslubning kuchli ta'siri seziladi. Shoir asarlarida uchraydigan baxshiyona ohang, so'z va ritm uyg'unligi, qahramonning ichki dunyosini xalqona tilda ifodalash — bularning barchasi baxshiyona poetik an'anani davom ettirishga xizmat qiladi. Ushbu maqola shoirning ayrim she'rlari asosida uning poetik tafakkurida baxshiyona uslub qanday shakllanganini, qaysi vositalar orqali ifodalanganini yoritadi.

Usmon A'zim — o'zbek poeziyasida milliy ruhni, xalq og'zaki ijodiyati unsurlarini zamonaviy poetik shakllar bilan uyg'unlashtirgan taniqli shoirdir. Uning she'rlari xalq dostonlari, baxshiyona ohang, musiqiylik, tabiiy obrazlilik bilan ajralib turadi. Ayniqsa, baxshiyona uslub Usmon A'zim poetikasining markaziy ifoda vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur maqolada shoirning baxshiyona uslubdan qanday foydalangani, uni qanday poetik vositalar bilan boyitgani, lirikasi va epikasi qanday uyg'unlashgani tahlil qilinadi.

Metodologiya. Ushbu maqolada quyidagi usullar qo'llanildi:

– Adabiy tahlil – she'r matnlarining poetik strukturasi, obrazlar tizimi, ifoda vositalari tahlil qilindi;

– Qiyosiy metod – baxshi dostonlaridagi poetik shakllar bilan Usmon A'zim she'riyati solishtirildi;

– Stilistik tahlil – shoirda uchraydigan xalqona iboralar, takrorlar, og'zaki lisoniy konstruksiyalar o'rganildi.

Usmon A'zim – zamonaviy o'zbek poeziyasida o'z ovozigacha ega bo'lgan shoirlardan biridir. Uning she'riyati ona yurt, tabiat, inson ruhiyati, qadimiy baxshiyona obrazlar bilan sug'orilgan bo'lib, o'zbek xalq og'zaki ijodi an'analari va yangicha poetik nafas uyg'unligining namunasi hisoblanadi. Ayniqsa, shoirning tabiat lirikasi hamda baxshiyona ohanglar bilan to'yingan uslubi uning poetik olamini o'ziga xos va milliy ruhga boy qiladi. Usmon A'zim ijodida baxshiyona ruh – ya'ni xalq og'zaki ijodi, epik ohang, ravonlik, musiqiylik bilan sug'orilgan ritm seziladi. Bu uslub orqali shoir o'z she'rlarini epik lirik tusga kiritadi.

Baxshiyona ifoda vositalari:

Qaytarma misralar ("...yuragimni tinga ol, ey Ona!")

Qo'shiq ohangidagi sintaksis (bo'g'inlar soni, urg'u ritmi)

Maqollar, xalqona iboralar: "Ko'zlarimda daryo oqqan edi..."

Tahlil va munozara. Usmon A'zim ijodi baxshiyona uslubni zamonaviy poeziyada yangicha talqin qilishga

muvaqqat bo'lgan badiiy hodisadir. Shoir she'rlari orqali nafaqat qadimiy xalq an'analari jonlanadi, balki ular shaxsiy ruhiyat, poetik intuitsiya va zamonaviy tuyg'ular bilan boyitiladi. Bu esa Usmon A'zimni o'zbek she'riyatidagi betakror shaxsiyatlardan biri sifatida ajratib ko'rsatadi.

1. **Qaytariqlar:** Usmon A'zim she'rlarining muhim poetik vositalaridan biri qaytariqlardir. Bu uslub baxshi qo'shiqlarida, xalq dostonlarida keng uchraydi. Qaytariqlar she'rga musiqiylik, ichki ritm, ruhiy holatni kuchaytirish imkonini beradi.

Misol:

“Sen kelding bahor, sen kelding,
Yomg'irday to'kilding, sen kelding...”

Bu yerda “sen kelding” ifodasining takrorlanishi baxshi ohangiga xos dramatik tuyg'ularni kuchaytiradi. Qaytariq orqali shoir obrazli voqelikni ritmik silsila sifatida beradi, bu esa tinglovchi yoki o'quvchi ongiga ohang sifatida chuqurroq ta'sir qiladi.

Shoir she'rlarida suhbat uslubi, xalq tilidagi iboralar, so'z o'yinlari, doston uslubidagi gap qurilishlari keng qo'llanadi. Bu holat Usmon A'zim she'rlariga og'zaki poetik jonlilik baxsh etadi.

Shoir she'rlari og'zaki nutqqa xos ohang va gap ohangini (intonatsiyasini) saqlaydi. Shoir go'yo tinglovchiga to'g'ridan-to'g'ri murojaat qiladi, bu esa baxshi-uslubidagi jonli ifodaning belgilaridandir.

Baxshiyona ohang Usmon A'zim she'rlarida qaytariqlar, og'zaki lisoniy konstruksiyalar orqali ifodalanadi.

So'z tanlovida xalqona, folklorik uslub ustunlik qiladi. Misollar: “ona yuragimda navolar bor”, “o'zimni yo'qotdim ko'ylaging ichra”.

Ritm va musiqiylik baxshiyona ijodga xos tarzda yaratilgan. Shoir ma'noni his bilan emas, ohang orqali ham anglatadi.

Qadimiy obrazlar – “o't, suv, qush, oy, to'lqin” kabi simvollarning ishlatilishi xalq dostonlaridagi tabiat obrazlariga yaqin.

Epik-lirik sintez: ko'plab she'rlarda hikoya mavjud, ammo u lirizm bilan to'lib-toshgan (masalan, “Bahor”, “Baxshining ko'zi”).

Baxshiyona uslub deganda, xalq dostonchiligi, termachi-baxshilarning og'zaki ijodiga xos ifoda vositalari, janr shakllari, ohang, uslub va timsollar dunyosi tushuniladi. Unda xalqona tildan foydalanish, arxaik obrazlar, epik va lirika uyg'unligi, ritm va ohangdorlik asosiy xususiyatlardir.

Usmon A'zim o'z she'rlarida qadimiy obrazlar (baxshi, navkar, yigit, yor), milliy metaforalar, ohangdosh tuyg'ular, ritmik tuzilma, xalqona leksika orqali baxshiyona uslubni zamonaviy she'riyatga olib kiradi. Masalan:

*Ko'zlaring charaqlab turar yulduzday,
Qorong'u kechamda yo'l ko'rsatadi...*

Bu misralarda nafaqat lirizm, balki termadek ohangdorlik seziladi. She'riy satrlar musiqiy, kuylashga moyil. Bu — baxshi poetikasining zamonaviy in'ikosidir.

Usmon A'zim she'riyatida qahramonlik, vatanparvarlik, sadoqat, ona zamin, yor va tabiat obrazlari, an'anaviy xalq timsollari (masalan, tulpor, gul, shabada) orqali mazmun chuqurlashadi.

Shuningdek, baxshi uslubiga xos tenglama, tashbeh, o'xshatish, takrorlar, parallelizmlar faol qo'llaniladi.

Baxshiyona she'riyatning asosiy belgilaridan biri — ohangdorlik. Usmon A'zim she'rlarining ko'pchiligi so'zlashuv ohangida yozilgan, ammo bu ohang zamonaviy she'riyatga moslab ishlangan. Jumladan, katta satrlar, epik nafas, yodga oson tushadigan ritm seziladi. Bu holat baxshi dostonlariga xos holatdir.

Ko'plab she'rlarida dialogik tuzilma, monologik iztirob, baxshi-yigit-muhabbat uchligi yaqqol aks etadi. Bu esa Usmon A'zim she'riyatini baxshiyona yondashuv bilan yetuk uyg'unlashtirganini ko'rsatadi.

Xulosa. Usmon A'zim o'z ijodida baxshiyona uslub elementlarini ijodiy qayta talqin qilgan holda, ularni zamonaviy she'riyatga moslashtirdi. U xalq og'zaki ijodi va dostonchilik an'alarini saqlagan, lekin uni shaxsiy lirizm, falsafiy mushohada va poetik tafakkur bilan boyitdi. Shunday qilib, u xalqona va modern poetik estetikani uyg'unlashtirgan shoir sifatida o'ziga xos maktab yaratdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Usmon A'zam. El yurt.—Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2008.
2. Oripov Abdulla. She'riyat va xalq ruhi.—Toshkent: O'zbekiston, 1999.
3. Quronov D. O'zbek adabiyoti tarixi.—Toshkent: Universitet, 2017.
4. Jo'rayev Sherali. Baxshiyona madaniyat va zamonaviy she'riyat. Adabiy izlanishlar to'plami, 2020.
5. G'aniev B. O'zbek xalq dostonlari poetikasi.—Toshkent: Fan, 1982.

Ruxshona BEKMURODOVA,
Samarqand davlat universiteti, Kattaqo'rg'on filiali talabasi
Nafisa ABDUMANNATOVA,
Ilmiy rahbar: Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

USMON A'ZIM LIRIKASIDA POLISEMIYA VA OMONIMIYA HODISASI

Annotatsiya: ushbu maqolada O'zbekiston xalq shoiri Usmon A'zim she'rlarida qo'llanilgan ko'p ma'noli hamda omonim so'zlar lingvopoetik jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: monosimiya, polesimiya, metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik, hosila ma'no, o'z ma'no, omonimiya.

Аннотация: в статье анализируются полисемантические и омонимичные слова, используемые в стихотворениях народного поэта Узбекистана Усмана Азима, с лингвопоэтической точки зрения.

Ключевые слова: моносемия, полисемия, метафора, метонимия, синекдоха, функция, производное значение, конкретное значение, омонимия.

Annotation: this article analyzes the polysemous and homonymous words used in the poems of the people's poet of Uzbekistan Usman Azim from a linguopoetic perspective.

Key words: monosymy, polysemy, metaphor, metonymy, synecdoche, co-occurrence, derived meaning, own meaning, homonymy.

Shoir, yozuvchi, o'qituvchi, tarjimon, dramaturg, kinossenariynavis Usmon Azim va uning betakror asarlari adabiyot gulshanidan o'chmas o'rin egallaydi. Uning yurakni jumbushga soluvchi she'rlari va soflik bilan o'ralgan asarlari kishini bevosita xayolot va tafakkur ummoniga sayr qildiradi desak mubolag'a bo'lmaydi. Biz ushbu maqolada uning ash'orlarida mohirona qo'llanilgan leksik birliklarni lingvistik jihatdan tahlil qilishga harakat qildik.

Bir ma'nolilik **monosemiya** (yun. mono — "yakka", "bir", sema — "ma'no"), ko'p ma'nolilik hodisasi esa **polisemiya** (yun. poli — "ko'p", sema — "ma'no") deb yuritiladi. Bir so'z matn mazmuniga qarab bir necha ma'no ifodalashi mumkin. Bu esa ko'chma ma'noni hosil qiladi. Ko'chma ma'no badiiy asarlar, ayniqsa, nazmda ko'p va xo'p uchraydi. Ko'chma ma'noning 4 turi (metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik) mavjud.

Metafora — bir predmet (yoki hodisa) nomining keyinchalik boshqa predmet yoki hodisani anglatish xususiyatiga ega bo'lishi. [1;156]

"Sevishingni yozdi yomg'ir,
Derazang tagidan ketmadi".

Ushbu misralarda ko'rishimiz mumkinki, yomg'irni jonlantirish (insonga xos bo'lgan harakatlarni narsaga ko'chirish) orqali **metafora** ma'no ko'chish turi shakllantirilmoqda.

"Dardlaringning toshqinlari,
Dunyoning ko'pigida.

Bu dunyoning to'liqlari,
Chiqmadi to'pig'imga".

"Dardning toshqini", "dunyoning ko'pigi",

"dunyoning to'liqi" keltirilgan leksemalar ham metaforaga yorqin misol bo'la oladi.

"Baxt bizni quchoqlab xayrlashar,
Labida tabassum, ko'zlarida yosh".

Baxtning quchoqlashi-yu labida tabassum qilib, ko'zlarida yosh ila xayrlashishi ko'chma semaga go'zal misoldir. She'riy san'atlar nuqtayi nazaridan tahlil qiladigan bo'lsak "**tashxis**" (jonlantirish) deb olgan bo'lar edik.

Metonimiya yo'li ma'noning ko'chirilishi (yunoncha: **metonimia** — "qayta nomlash"). [1;158] Bunday ko'chirilish predmetlar yoki hodisalarning o'zaro aloqadorligiga asoslanadi.

Hattoki mehnatkash, kamgap Azroil,
Yumushidan to'xtab, ilmayib boqdi.

"Azroil" (jon oluvchi) farishtasi bu yerda metonimiyani hosil qilmoqda.

Sinekdoxa yo'li bilan ma'noning ko'chirilishi (yunoncha: **synekdoche** — "birga anglamoq", "qo'shib anglamoq"). [1; 159]

O'ylovdimki, yurak topishar,
Bizdan ketgach, sabr-u ehtiyoj.

Tananing bir qismi, ya'ni yurak orqali butun bir tana ifodalanyapti.

Vazifadoshlik — bu ko'chimda ham o'xshashlik bo'ladi. Lekin bu o'xshashlik narsa va hodisa o'rtasidagi vazifaviy bir xillik asosida birining nomi orqali ikkinchisi tushuniladi.

Uchib kelgan qushning,
Qanoti bordir,
Qanoti bor ishqning,
Hayoti bordir.

Yuqorida keltirilgan misralarda qushning qanoti ishqqa ko'chib, aynan *uchish vazifasini* ifodalash uchun foydalanilgan.

Omonim — leksemalarning ifoda planidagi (talaffuzi va yozilishidagi) tenglik hodisasi. [1;177].

Bu dunyo bir ko'lmak dunyo,

Dengiz ko'nglim *kechib* ko'r.

Yuqorida keltirilgan "*kech*" so'zining bir qancha ma'nolari mavjud:

1-ma'nosi: kechki payt, 2-ma'nosi: vaqtdan o'tib, kechga qolmoq, 3-ma'nosi: suvdan bosib o'tmoq, 4-ma'nosi: tark qilmoq.

Somon yo'li- sharsharani,

Shopurar *bog'* uzra tun.

Quchoq'ida kapalakni,

Bosib - bosib uxlar gul.

Bog' ikki o'rinda bir so'z turkum doirasida omonimlik hosil qila oladi.

1.Bog' — gular va daraxtlardan iborat maskan.

2. Bog' — bog'lam, bir bog'(to'plam).

Omonimiya va polesimiya hodisalari o'rtasida ma'lum o'xshashlik va tafovutlar bor. O'xshashligi: omonimiyada ham, polesimiyada ham ifoda plani (shakli) bir xil bo'ladi, har ikki holatda birdan ortiq ma'no ifodalanadi. Ko'p xollarda omonimlar bilan ko'p ma'noli so'zlarni farqlash mushkul bo'lib qoladi. Shakldosh so'zlarning polisemantik so'zlardan farqi:

1. Ko'p ma'noli so'z nechta ma'noga ega bo'lmasin, ma'nolar o'rtasida bog'liqlik bo'ladi. Shakldosh so'zlarda esa ma'no bog'liqligi umuman bo'lmaydi.

Masalan:

Uchib kelgan qushning,

Qanoti bordir,

Qanoti bor ishqning,

Hayoti bordir.

Bu yerda *qanot* so'zi ikkinchi o'rinda hosila ma'no sifatida ishlatilyapti va "vazifadoshlik"ni hosil qilmoqda.

Qushning qanoti(o'z ma'no: uchish vazifasini bajaradi), *ishqning qanoti*(ko'chma ma'no: uchish vazifasini bajaradi).

Bilishimcha, bu hayot bilan,

Ko'ngil qat'iy shartnoma *tuzgan*:

"Oh"larining *rasmini* bekam,

Rost so'zlarda chizgani chizgan.

Endi she'riy parchadagi *rasm* va *tuz* so'zlarini omonimik nuqtayi nazardan tahlil qilib ko'ramiz.

1. *Rasm* — surat, → 1. *Tuz* — sho'r, oq kristal modda

2. *Rasm* — urf - odat → 2. *Tuz* — ma'lum tartibga keltirmoq

Tahlil natijasi o'laroq shuni aytishimiz mumkinki, polisemantik so'zlar ma'noviy jihatdan bir birini taqazo etsa, omonimlarda semantik jihatdan ma'no bog'liqligi bo'lmaydi.

2.Ko'p ma'nolilik hodisasi bir so'z turkumi doirasida sodir bo'ladi, shakldoshlik esa bir yoki bir necha so'z turkumi doirasida vujudga kelishi mumkin.

Sevgi bir *burilib qarar* men sari,

Mangu ayriliqning *darvozasida*.

Birinci misrada *burilib qarar* birikmasi ko'chma ma'noni hosil qilib insonga xos bo'lgan harakat mavhum otga ko'chyapti. Ammo bu birikma insonga nisbatan, hayvonga nisbatan va hattoki mavhum otga nisbatan ishlatilganda ham bir so'z turkum doirasida turibdi.

Yoki ikkinchi misradagi *darvoza* so'zi *ayriliqning darvozasi* bo'lib hosila ma'noni yuzaga keltiryapti. Agar *hovlining darvozasi* bo'lganda o'z ma'no hisoblanar edi. Biroq, *ayriliqning darvozasi* ham *hovlining darvozasi* ham bir so'z turkumi, ya'ni otga tegishli.

Oq chorloq qoniga belanar hamon,

Olchazor oralab taqillar bolta.

Keltirilgan *oq* so'zi ikki o'rinda ikki so'z turkum doirasida omonimlik hosil qila oladi.

1.Oq — rang(sifat) 2. Oq — suyuq narsaning oqishi (fe'l)

3. Ko'p ma'noli so'zlar ma'nolari o'rtasida bog'lanish yo'qolishi natijasida ko'p ma'noli so'zlardan ba'zilari vaqt o'tishi bilan shakldosh so'zlarga aylanib qolishi mumkin.

Men eng go'zal she'rimni *yozib*,

Sizni eslab yig'lashim ayon.

Yoz

1.yoymoq, to'shamoq;

2. xat yozmoq;

3. fasl nomi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, polisemiya hodisasi badiiy asarlarni-da, she'riy asarlarni-da go'zal nuqtalar ila boyitadi, ularning o'qishlilik darajasini oshiradi. Yuqoridagi tadqiq qilingan misralar yoritib beradiki, Usmon A'zim o'z she'rlarida jonsiz predmetlarni ham so'zlatish-u jonlantirish orqali go'zal ma'noviy yorqinliklarni kashf qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. H.Jamolxonov. Hozirgi o'zbek adabiy tili: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik, – T.: "Talqin", 2005. 272-b.
2. Usmon Azim. Sog'inch: She'rlar. – Toshkent: O'zbekiston, 2007. 200-b.

O'g'iloy TUYBOYEVA,

BuxDU filologiya fakultetining 2-bosqich talabasi

USMON AZIM SHE'RIYATIDA SHE'RIY SAN'ATLARNING QO'LLANISHI

Annotatsiya. maqolada XX asrning 70-yillarida noyob iste'dodi va mahorati bilan o'zbek adabiyotiga kirib kelgan, O'zbekiston xalq shoiri Usmon Azim ijodi haqida so'z yuritilgan. Usmon Azim she'rlarida badiiy san'atlarning qo'llanilishi, shoirning uslubi haqidagi qarashlar aks ettirilgan. Ijodkor she'rlaridagi ruhiy kechinmalar, lirikasining o'xshatishlarga boyligi, poetik mahorati masalalariga to'xtanilgan. Uning nozik hislarga va badiiy san'atlarga to'la she'rlari tahlilga tortilib, xulosalarga kelingan.

Kalit so'zlar: *she'riy san'at, tazod, tanosub, nido, tashxis, mubolag'a, sifatlash, takrir, mukarrar, tasbe, tashbih, epitet, perifriza, tajnis.*

Annotation: this article discusses the work of Usmon Azim, the People's Poet of Uzbekistan, who entered Uzbek literature in the 1970s of the 20th century with his unique talent and mastery. It reflects on the use of artistic techniques in Usmon Azim's poetry and the poet's stylistic views. The spiritual experiences in the poet's works, the richness of his lyricism with various comparisons, and his poetic skills are examined. His poems, filled with delicate emotions and artistic elements, are analyzed, and conclusions are drawn.

Key words: *poetic art, antithesis, proportion, exclamation, personification, exaggeration, adjectivization, repetition, redundancy, assonance, simile, epithet, periphrasis, paronomasia.*

Аннотация: в статье рассматривается творчество узбекского народного поэта Усмона Азима, который в 70-х годах XX века вошёл в узбекскую литературу благодаря своему уникальному таланту и мастерству. В стихах Усмона Азима отражены взгляды на применение художественных средств и стиль поэта. Обсуждаются душевные переживания в его произведениях, богатство лирических сравнений и поэтическое мастерство. Произведения, наполненные тонкими чувствами и художественными образами, подвергнуты анализу и сделаны соответствующие выводы.

Ключевые слова: *поэтическое искусство, антитеза, пропорция, восклицание, диагностика, гипербола, определение, повтор, рефрен, тасбе, ташбих, эпитет, перифраз, тавтология.*

Kirish. Xalqimizning ma'naviy-ma'rifiy dunyosi, tafakkuri, aqliy salohiyati va serjilo she'riyatimizga muhabbatni oshirishda beqiyos xizmatlarini ayamay, uning ongi va tafakkuri, g'urur, iftixor va shon-sharafga boy hayotini o'z ijodida faxr bilan e'tirof etgan so'z sohibi – Usmon Azimdir. Uning ijodidagi badiiy mahorat, so'z qo'llash, ruhiy kechinmalar, turfa xil mavzular o'ziga xos va serjilolilik qirrasini bilan ajralib turadi. Ma'lumki, she'riy san'atlar badiiy asardan, she'rlardan o'rin olgan g'oyalarning hayotiyroq, ta'sirchanroq ifodalanishiga, lirik va epik timsollarning yorqinroq gavdalanirishiga, misralar, baytlar, bandlarning lafziy nazokati, musiqiyligi, jozibadorligini ta'minlashga xizmat qilgan. She'riy san'atlarni qo'llashda me'yor masalasi ham muhim. Ammo haddan tashqari san'at

qo'llash maqbul bo'lmaganidek, ularga e'tiborsizlik bilan qarab, ifodalanayotgan g'oyalarni, fikrlarni badiiy bezaklarsiz ifodalash ham she'r qiymatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ijodkor ijodida she'riy san'atlarni qo'llash bilan birga, bir nechta talablarni hisobga olishi kerak, masalan, qo'llanayotgan san'at hayot mantiqiga mos kelishi, unga zid bormasligi, tasvirlanayotgan timsollar o'quvchilar ommasiga tushunarli bo'lishi kerak. Usmon Azim ijodi misolida badiiy san'atlarning qo'llanilishini misollar asosida tahlilga tortsak.

Adabiyotlar tahlili va metodlar

Usmon Azim she'riyati o'xshatishlarga boy. Badiiy nutqda shoir hosil qilgan o'xshatishlar bevosita she'rning estetik qimmatini oshirib, shoir ifodalamoqchi bo'lgan g'oyani o'quvchi ongiga to'laroq yetkazishga imkon beradi.

She'riy satrlarda badiiy san'atlarning qo'llanilishi ijodkorning badiiy mahoratidan darak beradi.

“Tashbih — ikki narsa yoki tushunchani ular o'rtasidagi haqiqiy yoki majoziy munosabatlarga ko'ra o'xshatish san'ati” [4,14], — deb ataladi.

Ishq degani Xudo bergan falakdir,

Falakka yetmayin umrim halakdir.

Bir egiling, Xudo bergan osmonim,

Qaro yerda yotgan bu tosh – yurakdir [1,300].

Shoir she'rda ishqni – falakka, yorni – istioraviy holatda osmonga, yurakni esa toshga o'xshatib, ular orqali ta'sirchanlikni, badiiy tasvirning keng imkoniyatlarini ochib beryapti. Ishqni falak bilan, yurakni tosh bilan taqqoslash kuchli ta'sir vositalaridir. Yorning mag'rurlikidan oshiq, Alloh bizga in'om qilguvchi ishqqa yetolmayin hayoti sargardon ekanini aytarkan, yorga “Osmonim” murojaati orqali biroz bo'lsa-da egilishni, ya'ni oshiqqa e'tibor qaratishini, imkon berishini so'raydi va yerda yotgan tosh emas, axir, yurak deya bo'g'zidan nido o'tilib chiqadi.

Bundan tashqari parchada Tasbe – birinchi qator oxiridagi so'z (falakdir)ning, ikkinchi qatorning boshida (Falakka) kelishi orqali yuzaga chiqqan. Bu san'at kitobxon diqqatini fikr yuritayotgan obyektga markazlashtiruvchi linza bo'lib, uning ongida o'z ta'sirini uyg'otadi, shu so'z ustida o'ylashga undaydi. Parchada falak, osmon, yer so'zlari o'zaro birikib tanosub san'atini yuzaga chiqargan. Tanosub – she'r bandlarida ma'no jihatdan bir-biriga yaqin tushunchalarni anglatuvchi so'zlarni qo'llab, obrazli ifodalar yaratish [4,80].

Ohista - ohista yog'adi yomg'ir,

Ohista - ohista qo'zg'alar shamol.

Ohista - ohista to'kar yumshoq nur,

Bulutlar bag'ridan ko'ringan hilol [2,40].

Parcha orqali qalbdagi tuyg'ularning pok, samimiy va ta'sirchan ekanini tabiat tasviri yaqqol gavdalandira olgan desak, adashmaymiz, chunki, ohista yog'ayotgan yomg'ir va ohista qo'zg'alayotgan shamol ajib, yoqimli manzarani hosil qiladi. Bulutlar bag'ridan yumshoq nurlarila chiqqan oy esa haqiqiy go'zallikni olib kiradi, xuddi yaraqlab turgan qimmatbaho toj kabi. Ohista - ohista so'zining bir necha bor takror holda kelishi, takrir san'atining yuzaga chiqishiga sabab bo'lgan. Bu san'at takrorlash orqali so'z

ma'nosini, uning mohiyatini ta'kidlab ko'rsatishga xizmat qiladi. Parchada yomg'ir, shamol; qo'zg'alar, to'kar so'zlari tanosub san'atini shakllantirgan.

Natijalar va muhokamalar

Usmon Azim ijodida epitet va perifrazalardan ham mahorat bilan foydalanilgan. Masalan,

Tiriklikning ters ummonidan

Qiynaldik biz – peshona sho'rlar.

Ana, qishloq qabristonida

To'ntarilgan qayiqdir go'rlar [2,357].

parchasida muallif “ters ummon” so'zi orqali epitet – narsa hodisaning belgisini obrazli ifodalaydigan badiiy aniqllovchi bilan hayotni teskari oquvchi ummonga o'xshatayotgan bo'lsa, “biz – peshona sho'rlar” perifrazasini – narsa – hodisa joy yoki shaxsni o'z nomi bilan emas, unga xos tavsifiy belgilarni ifodalovchi so'z birikmasini qo'llash orqali yashash uchun kurashayotgan barcha insonlar umumlashma tarzda tasvirlanmoqda. Qabrlarning “to'ntarilgan qayiq”ga o'xshatilishi teskari oquvchi hayot ummonida halokatga uchraganlar, ya'ni qayig'i to'ntarilib ketib, ummonga cho'kkanlar nazarda tutilmoqda. Bunday ishoraviy mazmun uchun qo'llanilgan “ters ummon” – hayot, “peshona sho'rlar” – insonlar va “to'ntarilgan qayiqlar” kabi birliklar ham epitet, ham metafora sifatida qo'llanilgan.

G'am selini tun-kun kechib o'tding sen.

Kishanlarni uzib, yechib o'tding sen,

Ko'z yoshlarni ichib - ichib o'tding sen –

To'xta – ya, to'xtagin, umr karvoni [2,395].

Parchada sinovli hayot yo'lini tun-u kun kechib o'tgan, oldidan chiqqan qarama-qarshiliklar, to'siqlarni yengib o'tgan, boshidan o'tkazgan qiyinchiliklar, g'am-anduhlar ichida o'zini toblab o'tgan insonning hayot yo'li tasvirlanadi. She'rdagi “g'am seli”, “kishan”, “ko'z yoshlar”, “umr karvoni” birikmalari istioralar bo'lib, “g'am seli” – lirik qahramonning jafolarda o'tgan hayot yo'li, “kishan” – hayotdagi to'siqlar ma'nosida, “ko'z yoshlar” – g'amgin damlar yodi, “umr karvoni” nido san'ati bo'lib, bir insonning hayot yo'li ma'nolarida qo'llanilgan [3,164].

Usmon Azim ijodida Nido — lirik qahramonning boshqa shaxslarga, narsalarga murojaat etgan holda ichki kechinmalari,

tuyg'ulari, tilaklari, mulohazalarini bayon qilishi ko'p hollarda uchraydi. Masalan,

*Sevgimiz o'ldimi? — libosingiz ko'k,
Ko'nglingiz — begulxan, ko'zingiz — becho'g'.
Bizdan borish yo'qdir, sizdan — kelish yo'q —
Kelishsiz dunyoda beg'am, azizim,
Nega ko'zlaringiz benam, azizim [8,1].*

Parchada lirik qahramon sevgilisiga qarata savol bilan yuzlanadi. Bilamizki, ko'k libos — motam ramzi. O'lim holati yuz berganda bu rangdagi kiyimlar kiyilishidan xabardor oshiq suyuklisining ko'k libos kiyganligini ko'rib "Sevgimiz o'ldimi?" degan savolni o'rta tashlaydi va javob kutmasdan yorning ko'nglida gulxan, olov, ko'zida esa cho'g' yo'qligini e'tirof etadi. O'zini kamtarlik bilan "Biz" deya tilga olar ekan, yor tomonga bormaganini, ammo, yor ham oshiq tomonga kelmaganini aytadi. Demak, oshiq yori tomon bormagan bo'lsa-da, uning kelishini kutgan, bu so'zlarni yorga aytishdan maqsad — shu. Qaytishning imkoni bo'lmagan bu dunyoda, beg'amsiz, azizim, der ekan, yorning ko'zlarida nega ko'zyosh yo'qligini so'raydi. Parchadagi sevgining o'lishi, ko'ngilning beg'amligi, ko'zning becho'g'ligi jonlantirish bo'lsa, 3-qatordagi borish va kelish bir-biriga zid holda tazodni shakllantirgan. Kelishsiz dunyo sifatlashni, begulxan, becho'g' tanosubni, azizim, undalmasi orqali esa nido san'ati qo'llangan va she'rdagi ta'sirchanlik oshirilgan.

*Yillarning oldida aldoqlar xordir!
Mangulik — qalblarda yarq etgan hayot.
Na unvon, na shuhrat, na mansab bordir,
Faqat hayot bordir, ey, Adabiyot [6,39].*

Ushbu parcha orqali bu dunyoda neki yolg'on va aldovlar bo'lsa, beiz ketmasligini uqtirilgan. Usmon Azim ham yillar oldida yolg'onlarning xorligini, haqiqat esa umrbod qalblarda jo'sh urgan asl hayot ekaniga ishonadi va albatta biz ham ishonamiz. Darhaqiqat, mangulik — qalbdagi yarq etgan hayotdir. Bu dunyo foni, unda mangu yashab bo'lmaydi, ammo inson o'z nomini mangu qoldirib ketishi mumkin. Xoh yaxshi xotira bilan bo'lsin, xoh yomon. Yaxshi xotira bilan qolgan nom — har doim qalbdagi porlab turgan uchqun, hayotdir. Ijodkor adabiyotga qarata, nido san'atidan foydalanib, bu dunyoda unvon ham, mansab ham, shuhrat ham o'tkinchi ekanini, faqat hayot borligini va uning yolg'onlarni abadiy asramasligini uqtiradi.

Xulosa. Inson qalbining nozik hislarini, quvonch-u qayg'usini, muhabbat va hayotning mazmunini, yashashning mohiyatini Usmon Azimdek mukammal va ta'sirchan, qalbni junbushga keltiradiga holda ifodalagan shoir adabiyot gulshanida kamdan kam uchraydi. Uning she'riyati bebaho durga o'xshaydi. Durning muntazam makoni dengizning tubi bo'lsa, Usmon Azim ijodining o'rni ko'ngildir. Durning bahosi marvardi bilan o'lchansa, Usmon Azim ijodining bahosi har bir so'z, tushuncha, mohiyat, badiiy timsollar, obrazli tasvirlar va she'riy san'atlarning mohirona qo'llanishi bilan o'lchanadi. Usmon Azim ijodi she'riyat olamida o'ziga xosligi va fikr ko'lamining zalvorligi bilan boqiydir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azim U. Kollaj. — Toshkent: Sharq, 2018. 464-b.
2. Azim U. Saylanma. — Toshkent: Sharq, 1995. 432-b.
3. Fayzullayeva O. She'r ilmi ta'limi. — Toshkent: Bookmany print, 2024. 178-b.
4. Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. — Toshkent: Sharq, 1998. 240-b.
5. Is'hoqov Y. So'z san'ati so'zligi. — Toshkent: O'zbekiston, 2014. 320-b.
6. Jumanova Sh. Usmon Azim she'riyatida metaforalarning qo'llanishi. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. 2023, № 11. 36-39-b.

Sevinch YUSUPOVA,
ToshDO'TAU
1-kurs magistranti
Yusupovaseva09@gmail.com

O'TKIR HOSHIMOV SHE'RLARIDA PEYZAJ IFODASI

Annotatsiya: ushbu maqolada O'zbekiston xalq yozuvchisi O'tkir Hoshimovning she'rlari tahlil ostiga olindi. Adib, asosan, nasrda ijod qilgan bo'lsa-da nazmda ham qalam tebratgani ko'pchilikka noma'lum. Shu sabab she'rlar mavzusi, ulardagi peyzaj, obrazlar tasviri, ijodkor uslubi va mahoratini yoritib berishga harakat qilindi.

Kalit so'zlar: *she'r, she'riyat, peyzaj, epitet, obraz, obrazlar tizimi, biografik metod, roman, qissa, janr, badiiy tahlil.*

Annotation: this article analyzes the poems of the great writer of Uzbekistan Utkir Hoshimov. Despite the fact that he mainly wrote in prose, it is not known to many people that he also wrote in poetry. For this reason, an attempt was made to shed light on the theme of his poems, images, skills in them.

Key words: *poem, poetry, epithet, biographical method, image, image system, novel, genre, analysis.*

Аннотация: в данной статье анализируются стихотворения народного писателя Узбекистана Откира Хошимова. Хотя писатель в основном писал прозой, не многим известно, что он писал и стихами. По этой причине была сделана попытка пролить свет на тематику стихотворений, пейзаж и образность в них, творческий стиль и мастерство писателя.

Ключевые слова: *стихотворение, поэзия, пейзаж, эпитет, образ, система образов, биографический метод, роман, рассказ, жанр, художественный анализ*

O'tkir Hoshimov hikoya, qissa, romanlarida o'ziga xos ohang e'tiborni tortadi. Sababi bu ular xalqning ayni o'zidan, uning samimiyati, mehr-muhabbati, armoni-yu o'kinchlaridan bunyod bo'lgan. Suhbatlardan birida O'tkir Hoshimov asar yozishni to'lg'oq jarayoniga qiyoslaydi [Yoshlik jurnali., 2017.09.06]. Yozuvchining o'zi elning eng suyuqli dilbandlaridan biri ekanligini yodga olsak, uning kitoblarini ham shu xalq farzandi deyish mubolag'a bo'lmaydi.

Adibning nasrda anchagina barakali ijod qilganligi, birinchi qissasining o'ziyoq yuksak e'tirofga sazovor bo'lgani ma'lum. Biroq O'tkir Hoshimovning nazmda ham qalam tebratganligi ko'pchilikka tanish emas. Ijodkor shaxsiy arxivini o'rganish jarayonida uning 10 dan ortiq she'rlariga duch keldik. Bu she'rlar o'tgan asrning 60-70-yillarida yozilgan bo'lib, o'z davrining "Yosh leninchi", "Qizil O'zbekiston", "Temiryo'lchi" kabi bir qator gazetalarida matbuot yuzini ko'rgan. She'rlarning yozilish davriga e'tibor qaratar ekanmiz, ular, asosan, O'tkir Hoshimovning o'smirlilik chog'lariga to'g'ri kelishini ko'ramiz. Shu o'rinda polyak yozuvchisi Yan Parandovskiyning "...poeziyada tuyg'ular hali navqiron va beg'ubor bo'ladi. Shu sababli yoshlik lirikaga moyil bo'ladi, degan fikri yodimizdan o'tadi [Parandovskiy Y., 2022]. Albatta, bu gapga dogmatik qaray olmaymiz, biroq adabiyot olamiga ilk odimlarini qo'yganda aynan she'riyat ixlosmandiga aylanmagan ijodkorni topish qiyin bo'lsa kerak. O'tkir Hoshimov she'rlarida ham yoshlarga xos dunyoqarash, tabiatga oshuftalik sezilib turadi. Lirik qahramon kechinmalarini ifodalashda esa peyzaj yetakchilik qiladi. Bu, ayniqsa, "Oy bilan suhbat", "Bahor

nafasi", "Vagon derazasidan", "Kuz" nomli she'rlarda yaqqol namoyon bo'ladi.

"Temiryo'lchi" gazetasining 1960-yil 31-yanvar sonida bosilgan "Oy bilan suhbat" da muallif his-tuyg'ularidagi ko'tarinkilik tabiatga ko'chganligiga duch kelamiz. O'lis masofalardan uyiga qaytayotganidan nafaqat lirik qahramonning o'zi xursand, balki oy ham sevinganidan uni tabassum bilan qarshilayotgani aytiladi:

Go'zal Oy, quvonchdan xabardormisan,
Na uchun yo'limga kulib boqasan?
Uyga qaytmoqdaman po'lat izlardan
Qalbim hayajonga, sevinchga to'lgan.

Qadim zamonlardan, folklordan tortib bugungi kunga qadar adabiyotda oyga turli vazifalar yuklatilganiga guvoh bo'lamiz. Deylik, bosh qahramonning oy orqali yori bilan tanishishi, muloqotga kirishishi, manzilga yetishda oyning yo'l ko'rsatishi, zulmat yo'llarini yoritib turishi va hokazo. O'tkir Hoshimovda esa oy – elchi. U jonajon dilbandining qaytish daragini elga yetkazish uchun otlangan:

Ko'zing oldidadir, olg'a intilgan:
Teplovoz ortidan yelgan vagonlar,
Ehtimol yo'llarga ko'zi tikilgan
Qadrdon o'lkamga bergansan xabar.

"Dunyoning ishlari" qissasi bevosita yozuvchining o'z ko'rgan-kechirganlarini hikoya qilishidan xabardormiz. Biografik asarning yorqin namunasi bo'lgan bu kitobda bola O'tkirning beg'ubor dunyosi, qolaversa, zamon, muhit bor bo'y-basti bilan ko'rinadi. Shular orasida mahalla bolalarining har kun yig'ilib dalada mol boqqanligi ham jonli yoritilgan. Balki, shu sabab "Mashinist Omon"

she'rida Quyoshning kunni aynan keng dalalardan boshlab berishi haqqoniy tasvir ostiga olingan bo'lsa bejiz emas:

Olam uzra sochib zarrin nurlarin,
 Tong chog'i jamolin ko'rsatsa quyosh.
 Cho'l, o'rmon, tog', daryo. o't-o'lan – barin
 Turli rangga bo'yar, go'yo bir naqqosh.

Ikkinchi jahon urushining og'ir kunlari, insonlar hayotiga bergan qaqshatqich zarbalari va bu zarbalarning XX asr adabiyotining bosh mavzusiga aylanganligi "Shinelli yillar", "Ufq", "Ikki eshik orasi" kabi romanlardan yaxshi ma'lum. Badiiy ijodning hamisha inson ruhiyati, ichki kechinmalari, jamiyatda sodir bo'layotgan voqealar ta'siri bilan nafas olishi buning yetakchi sababidir. Urush davri hayoti qanchalik mushkul bo'lsa, undan keying vaziyat, qayta oyoqqa turish ham shunchalik murakkab jarayonlardan biri. Ana shunday qiyin muhitda voyaga yetgan adib tinchlik, taraqqiyot, islohotlarning natijasidan quvonadi. Hayratlarini "Vagon derazasidan" she'rida quyidagicha izohlaydi:

Uyimdan, vokzaldan uzoqlashdim-u,
 Derazadan qarab xayolga toldim.
 Qalbimni cho'lg'adi ajoyib tuyg'u,
 O'lkamga tikilib hayratda qoldim.

Kishi o'z uyida bo'layotgan ijobiy o'zgarishlardan har vaqt shodlanadi. Vatan ham ulug' xonadon. Shu sabab "Bugun tanib bo'lmas, bo'lgan guliston" maskanga boqqanda muallif qayta-qayta shukronalar qiladi:

Osmonga bo'y cho'zgan har bir binoni
 Ko'rsa havas qilar har qanday inson.

Yuqorida O'tkir Hoshimovning she'rlari, asosan, yigitlik davrida yozilganini ta'kidlagandik. Yigitlikning umr bahori ekanligini esa bot-bot takrorlashadi. Ijodkor tanlagan mavzu, tasvir usuli, obrazlar tizimi, san'atlar ham shunga hamohang bo'ladi. "Temiryo'lchi"ning 1960-yil 23-mart sonida bosilgan "Bahor nafasi" she'rini o'qir ekanmiz, ilk ko'klam nafasi, endi yashil libos kiya boshlagan olamning nafis, beg'ubor qiyofasi ko'z oldimizda gavdalandi:

Ko'kda suzib bahor quyoshi
 Boqar yashil majnuntollarga.
 Qorli tog'lar – jilg'alar boshi
 Shalolalar, yosh nihollarga.

Yuqoridagi she'rlarda ijtimoiy mavzular yetakchilik qilgan, biroq arxivdagi she'rlar orasida 70-yillarda yozilgan, biroq ommaviy nashrlarda chop etilmagan

"Kuz" nomli she'r alohida e'tiborni talab etadi. Bosilmagan deyishimizga sabab adib bolaligidan boshlab to vafotiga qadar chiqqan har bir kichik hajviya, maqola, boshqotirmadan tortib suhbat, intervyu, katta asarlarga O'tkir Hoshimovning o'zi va rafiqasi O'lmasxon Hoshimova tomonidan saqlab qo'yilgan. Ular orasida "Kuz" ga duch kelmaymiz. She'rni bir o'qib chiqqandayoq "Bahor qaytmaydi" qissasining ilk jumalari yodga keladi: "Bo'ston qishlog'iga og'ir-vazmin qadamlar bilan kuz kirib keldi. ...Chor-atrof yaproqlarning mungli shivir-shiviriga to'ldi" [Hoshimov O., 2018:3].

Endi og'ir-vazminlik faqat kuzda emas, balki lirik qahramon ruhiyatida, tasvir vositalarida ham aks etadi. Oldingi she'rlardan farqli ravishda bunda muallifning ulg'aygani, uni o'ylantirayotgan tushunchalarning o'zgarganligi ko'zga tashlanadi:

Samoda turnalar shodasi
 Gohida oh chekib o'tarlar.
 Samoda bulutlar podasi
 Gohida yosh to'kib o'tarlar.
 Bilmadim bu nening talqini,
 Bog'larda erta kuz salqini.

Keyingi badda sarg'aygan barglarga "kasalmand" sifatlashi beriladi. Xotiralardan birida O'lmasxon Hoshimova turmush o'rtog'i kattaroq asarga qo'l urishdan oldin g'oyalarini kichikroq janrda sinab ko'rishini eslaydi. Yozilgan vaqtiga qaraganda bu she'r ham aynan "Tushda kechgan umrlar" bilan ketma-ketlikda dunyoga kelgan bo'lishi ehtimoldan yiroq emas. Muallifning o'zi ushbu asarni qanday boshlashni bilmay yurgan kezlarida shifoxonaga tushib qolganligini, palata ayvoniga chiqqanida oyoqlari ostiga sariq barglarning majolsiz uchib kelganini, natijada asarning ilk sahifalari qog'ozga tushganini ta'kidlagan. Ayni omil she'rdagi xazonlarning ham xastaligiga olib kelgan bo'lsa ajab emas:

Arg'amchi uchmoqda mezonlar
 Daraxtlar to'kmishlar ohorin.
 Ingranar kasalmand xazonlar
 Yod etib o'tkinchi bahorin...

Xulosa. O'zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidov "prozadagi shoir", deb ta'riflaydi adibni. Aslida O'tkir Hoshimov poeziyada ham o'z qalamiga ega bo'lganiga guvoh bo'ldik. Yillar o'tsa-da qo'ldan qo'ymay o'qilayotgan kitoblari, ona xalqi qalbidan chuqur joy olganligi ijodkorning kuchli ovoz, samimiy qalb va yuksak tug'ma iste'dod egasi bo'lganidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'tkir Hoshimov. Dunyoning ishlari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
2. O'tkir Hoshimov. Ikki eshik orasi. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1989.
3. O'tkir Hoshimov. Bahor qaytmaydi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
4. Yan Parandovskiy. So'z kimyosi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022.

Saytlar

<https://kh-davron.uz>

<https://www.ziyouz.com>

<http://yoshlikjurnali.uz>

Dilnoza SAPAROVA,

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU

O'zbek tili va adabiyoti ta'lim yo'nalishi

1-bosqich mustaqil izlanuvchisi

ABDURASHID NURMURODOVNING “QON HIDI” ASARIDA URUSH YORITILISHI

Annotatsiya: mazkur maqolada Abdurashid Nurmurodovning “Qon hidi” asarida urush mavzusining badiiy talqini tahlil etiladi. Asarda insoniyat boshiga kulfat solgan urush fojialari, oddiy odamlarning ruhiy kechinmalari va yashash uchun olib borayotgan kurashlari yoritilgan. Muallif o'ziga xos badiiy uslubda urushning dahshatli oqibatlarini tasvirlab, o'quvchini chuqur tafakkurga chorlaydi. Maqolada asarning asosiy g'oyaviy yo'nalishi, obrazlar tizimi, zamonaviy urushning ma'naviy-axloqiy talqini hamda xalqona til va ifoda vositalari orqali berilgan kuchli ta'sirchanlik tahlil etiladi. “Qon hidi” asari urushning nafaqat jismoniy, balki ma'naviy vayronagarchiligini ochib beruvchi kuchli badiiy asar sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: *urush, Abdurashid Nurmurodov, qon, fojia, hayot, kurash, tirikchilik, ruhiyat, ona, farzand, talafot, satira, obraz, muallif, tinchlik, daxshat, badiiy tasvir, taqdirdosh*

Annotation: this article analyzes the artistic interpretation of the theme of war in Abdurashid Nurmurodov's work “The Smell of Blood”. The work highlights the tragedies of war that have befallen humanity, the spiritual experiences of ordinary people and their struggle for survival. The author describes the terrible consequences of war in his unique artistic style, inviting the reader to deep thought. The article analyzes the main ideological direction of the work, the system of images, the spiritual and moral interpretation of modern war, and the strong impact given through folk language and means of expression. The work “The Smell of Blood” is evaluated as a powerful work of art that reveals not only the physical but also the spiritual devastation of war.

Key words: *war, Abdurashid Nurmurodov, blood, tragedy, life, struggle, livelihood, psyche, mother, child, loss, satire, image, author, peace, horror, artistic image, fate.*

Аннотация: в статье анализируется художественная интерпретация темы войны в произведении Абдурашида Нурмуродова “Запах крови”. В произведении освещаются трагедии войны, постигшие человечество, духовные переживания простых людей и их борьба за выживание. Автор в своем уникальном художественном стиле описывает страшные последствия войны, приглашая читателя к глубоким размышлениям. В статье анализируется основная идейная направленность произведения, система образов, духовно-нравственная интерпретация современной войны, сильное воздействие, оказываемое посредством народного языка и средств выражения. Произведение “Запах крови” оценивается как мощное произведение искусства, раскрывающее не только физическое, но и духовное опустошение войны.

Ключевые слова: *война, Абдурашид Нурмуродов, кровь, трагедия, жизнь, борьба, средства к существованию, психика, мать, ребенок, утрата, сатира, образ, автор, мир, ужас, художественный образ, судьба.*

Urush... Unda qatnashish, o'limlarni ko'p ko'rish, unga ko'nikib ketish inson uchun bir fojia bo'lsa, urushdan tirik qaytish yana bir fojiadir. Urushdan qaytganlarni ko'rib ko'pchilik havas qiladi, qirg'indan omon chiqdi deb suyunadi. Aslida-chi? Aslida urush ko'rganlar avvalgi hayotida yashay oladimi? Aslo! Endi ularni xotiralar tinch qo'ymaydi. Urushda o'ldirgan insonlari tushlariga kirib undan jon talab qilishadi. Bu ahvolda yana qancha tirik qolish mumkin? Urushda ruhini, qalbini tashlab kelgan insonni tirik deyish mumkinmi? Abdurashid Nurmurodovning navbatdagi romani ham urush haqida. Afg'on urushi haqida.

Nima uchun jang qilayotganini ham tushunmay, qo'lga qurol olib odam o'ldirishga moslashib ketgan, urushdan keyin esa qon hidini sog'inib yashagan taqdirlar haqida bo'ladi. “Qon hidi!” Asarning nomiyoq o'quvchini seskantiradi. O'qishni boshlaganingizdan so'ng, dastlab, qo'rquv uyg'onadi. Chavaqlangan insonlar, mina portlashi natijasida sochilib ketgan ichagini qorniga joylamoqchi bo'lib qotib qolgan qo'llar... Tasavvur qilishning o'zi daxshat! Lekin dastlabki boblardan o'qib urush muhitiga singib ketganingizni, o'sha yerlarda siz ham yurgandek, pistirmada dushmani kuzatayotgandek his qilishingizni sezmay ham qolasiz. Endi o'ldirilgan

odamlar sizni vahimaga solmaydi, o'limga ko'nikib qoladi nigohimiz. Qahramonimiz uchun esa dushmanlarni o'ldirish, ularni xo'rlash oddiy holga aylanib qolgan. O'ldirmasang, seni o'ldirishadi axir. Umrining atigi sanoqli yillarini jangda o'tkazgan inson keyingi hayotidan ham mahrum bo'ladi. Endi u tinch hayotga ko'nika olmaydi. Xotirjam uxlash unga begona. Ko'z yumdi deguncha janglarga takror va takror qaytaveradi. Urushdan qaytganda tinch yashashni orzu qilgan hayoti rostdan ham tinchmi? Tinch hayotda fojiali o'limlar yo'qmi? Urushdagi sevgilisini xotirlagani uchun eridan kaltak yeb o'lgan Shirinoy, boqib yurgan moli fermer dalasiga kirib ketgani uchun urib o'ldirilgan norasida Safar, o'qituvchilikning oyligiga ro'zg'or tebrata olmay, biznes qilmoqchi bo'lgan Shakar va uning oilasi fojiasi, Surxondaryodan Toshkentga kelib, o'qishga kira olmay, uyiga bir qop un olib borish ilinjida arava torgan, lekin maqsadiga yetmay halok bo'lgan Tohir... Ular urushda emas edi-ku! Savollar, savollar... Otasi va ukasining urushdan nogiron bo'lib qaytgani, so'ng onasining paxta maydoniga sepilgan zaharli doridan oq kon kasaliga chalinib, vafot etishi yuragida ulkan bo'shliq paydo qilgan inson bor. Dardini, iztirobini qog'ozga to'kdi. Qahramonlari unga og'riqli kunlarida duch keldi, bir-birlarining yaxshi-yu yomon kunida hamnafas, hamdard bo'ldi. So'nggida esa... Ularning hammasini yo'qotdi. Afg'on tuprog'ida jon olib, jon bergan minglab vatan o'g'lonlarining, achchiq qismat egalarining taqdiri haqida bitilgan kitob – "Qon hidi" romani shu tarzda dunyoga keldi. Yelkasiga sharaf yukini ortib jangga kirgan-u so'nggida o'zlarining keraksiz buyumdek tashlandiq kimsalarga aylanganini tushunganida ming afsus... Ular ancha ulg'ayib qolgan edilar. Ammo yashash kerak edi... Qanday qilib?! Yurakda shunchalar zalvorli yukni ko'tarib yashab bo'ladimi? Muallif asari orqali ko'proq jang sahnalariga emas, aksincha, o'zi kabi baxtsiz, o'zi kabi yolg'iz taqdiridoshlarining ichki olamiga, ruhiyatiga e'tibor qaratdi. Kitobga esa ushbu so'zlar bilan yakun yasadi: so'nggi paytlarda, "Hayotning mazmunsiz yo'lida "yashash" nomli kasallik bilan umrguzaronlik qilishdan ne foyda", degan uy bot-bot xayolimga keladi. Lekin yashayapman! Ammo bir kun kelib ular bilan uchrashishim tayinligini eslab, ko'ngilda yorug' umidlar paydo bo'ladi.

Adabiyotimizning yirik vakili, o'zbek professional prozasining oyoqqa turishida tinimsiz mehnat qilgan

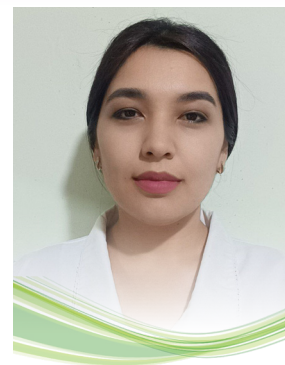
yozuvchi Abdulla Qahhor ijodi necha o'n yillardan buyon xalqimizning ong-u shuurini band etib kelmoqda. Adibning badiiy mukammal hikoyalari, qaytarilmas xarakterlar talqini joy olgan qissa, roman va pyesalari, aforizm darajasidagi tesha tegmagan fikrlari hali uzoq yillar ko'p avlodlar uchun mulohaza obyekti bo'lib qolishi shubhasizdir. Bu satrlar ortida faqat bitta odamning emas, balki minglab dard-u fojialarni boshidan kechirgan, umidsizlik va iztirob og'ushida yashayotgan bir avlodning faryodi yotibdi. "Qon hidi" romanida muallif faqat urushni emas, balki urushdan keyingi hayotdagi tinimsiz ichki urushlarni, odamlar ongida hali ham to'xtamagan janglarni tasvirlaydi. Bu urushda qurol yo'q – bu urush orzular va haqiqat to'qnashuvi, hayot va tirikchilik o'rtasidagi kurashdir. Asarda tinchlik — yengillik va osoyishtalik emas, balki ich-ichiga yutib yuborgan, ifodasi topilmagan dardli sukunatdir. Muallif tinch hayotni ham fojialar bilan boyitilgan manzara sifatida talqin etadi. Tohirning bir qop un uchun harakat qilib halok bo'lishi, Shakar oilasining to'kin hayot ilinjida yo'q bo'lishi — bular barchasi zamonaviy tinchlik davrida sodir bo'layotgan "urushsiz fojialar"dir. Nurmurodov o'z asarida inson ruhiyatining chuqur qatlamlariga kirib boradi. U har bir qahramonning ko'z o'ngida hayotni, og'riqni, yo'qotishni va umidsizlikni ko'rsatadi.

Har bir fojia — bu jamiyatning bir bo'lagida sodir bo'lgan katta portlash, ichki yoriqdir. Ularning hammasi bir-biriga o'xshamaydi, ammo hammasining ildizi bitta — beparvo hayot, unutuluvchan jamiyat, mojarolardan charchagan qalblar. Muallif bunday og'ir ruhiy bosim ostida ham odamlarning insoniylikni yo'qotmasligi, og'riqlariga qaramay yurishda davom etishini aks ettiradi. Chunki yashash — o'z-o'zini bosib o'tish, qayta-qayta yiqilib, qayta turish, yo'qotganlarni eslab, orqaga emas, oldinga qarab yurishdir. Roman oxirida yozilgan "...ular bilan uchrashishim tayinligini eslab, ko'nglimda yorug' umidlar paydo bo'ladi", degan so'zlar — bu iztirobga qorishgan hayotda ham umid nurlari so'nmganini bildiradi. Har qanday urush, har qanday fojia, har qanday yo'qotish — inson qalbidan umidni so'rib ololmaydi, agar yurakda eslash, kutish va sevishtirish tuyg'usi hanuz yashasa. "Qon hidi" — bu urush haqida emas, urush ortidan kelgan, tinimsiz davom etayotgan iztiroblar haqida dardli, chuqur bir asar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurashid Nurmurodovning "Qon hidi" asari – T., 2020.
2. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/abdurashid-nurmurodov.1955>.
3. Saviya.uz

Dilfuza TILLAYEVA,
Namangan davlat pedagogika instituti
1-bosqichi magistranti

ADABIY TA'LIMDA OZOD SHAROFIDDINOV IJODINI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA O'RGANISH METODIKASI

Annotatsiya: mazkur maqolada adabiy ta'lim jarayonida taniqli adabiyotshunos olim Ozod Sharofiddinov ijodini o'quvchilarga chuqur va tizimli ravishda yetkazishning samarali metodikasi yoritilgan. Unda integrativ yondashuv tamoyillari asosida Sharofiddinovning ilmiy, adabiy va estetik qarashlarini adabiyot, tarix, falsafa va san'at fanlari bilan uyg'unlashtirib o'rgatish imkoniyatlari tahlil qilingan. Muallif ijodining g'oyaviy-badiiy ahamiyatini ochib berish, o'quvchilarda tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, mustaqil o'qish va baholash kompetensiyalarini shakllantirish yo'llari ilmiy-metodik nuqtayi nazardan asoslab berilgan. Shuningdek, dars jarayonlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar va integratsiyalashgan topshiriqlardan foydalanish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: *Ozod Sharofiddinov, adabiy ta'lim, integrativ yondashuv, metodika, adabiyotshunoslik, tanqidiy fikrlash, fanlararo integratsiya, tadqiqotchilik kompetensiyasi, mustaqil ta'lim, zamonaviy dars.*

Аннотация: в данной статье освещается эффективная методика глубокого и систематического доведения до читателей творчества известного ученого-литературоведа Азода шарафиддинова в процессе литературного образования. В нем проанализированы возможности преподавания научных, литературных и эстетических взглядов шарафиддинова в сочетании с литературой, историей, философией и искусством на основе принципов интегративного подхода. С научно-методической точки зрения обоснованы пути раскрытия идейно-художественного значения творчества автора, развития аналитического и критического мышления учащихся, формирования самостоятельных читательских и оценочных компетенций. Также даны рекомендации по использованию современных педагогических технологий и комплексных заданий в процессах урока.

Ключевые слова: *Озод Шарофиддинов, литературное образование, интегративный подход, методика, литературоведение, критическое мышление, междисциплинарная интеграция, исследовательская компетентность, самостоятельное образование, современный урок.*

Annotation: in this article, the effective methodology for the deep and systematic delivery of the work of the outstanding literary scientist Azod Sharofiddinov to readers in the process of literary education is covered. It analyzed the possibilities of teaching Sharofiddinov's scientific, literary and aesthetic views on the principles of an integrative approach, harmonizing them with the disciplines of literature, history, philosophy and art. Ways to reveal the ideological and artistic significance of the author's work, develop analytical and critical thinking in readers, form independent reading and assessment competencies are substantiated from a scientific and methodological point of view. Recommendations for the use of modern pedagogical technologies and integrated assignments are also presented in the course processes.

Key words: *Ozod Sharofiddinov, literary education, integrative approach, methodology, literary studies, critical thinking, interdisciplinary integration, research competence, Independent Education, modern lesson.*

Kirish. Bugungi kunda ta'lim jarayonida o'quvchilarning tahliliy fikrlashini rivojlantirish, ularni mustaqil o'rganishga yo'naltirish va madaniy-estetik qarashlarini shakllantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Xususan, adabiy ta'limda badiiy asarlarni chuqur tahlil qilish, ularning g'oyaviy-estetik mazmunini anglash va muallif shaxsini tarixiy-madaniy kontekstda tushunish o'quvchilarning bilim va kompetensiyalarini boyitadi.

O'zbek adabiyotshunosligining yetuk namoyandalaridan biri bo'lgan Ozod Sharafiddinov ijodi o'zining falsafiy teranligi, tanqidiy mushohadasi va ma'naviy qarashlari bilan ajralib turadi. Uning ilmiy-merosi nafaqat adabiyotshunoslik, balki falsafa, madaniyatshunoslik, tarix va tilshunoslik sohalari bilan ham uzviy bog'liq bo'lib, integrativ yondashuv asosida o'rganilishga loyiqdir.

Mazkur maqolada Ozod Sharafiddinov ijodini adabiy ta'lim jarayonida integrativ yondashuv orqali o'rgatish metodikasi yoritilib, fanlararo bog'liqlikni ta'limga tatbiq etish, o'quvchilarda tahliliy fikrlash va tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish masalalari ilmiy-metodik asosda ko'rib chiqiladi.

O'zbek adabiy tanqidchilik maktabining yetuk vakillaridan biri sanalgan Ozod Sharafiddinov o'zining serqirra faoliyati, teran ilmiy-nazariy qarashlari va halol pozitsiyasi bilan XX asr adabiy jarayonlarining chuqur tahlilchisi sifatida tarixda muhrlanadi. Uning ilmiy-ma'rifiy merosi hozirgi o'zbek adabiyotshunosligi, tanqidchiligi va adabiy ta'limi uchun bebaho manba hisoblanadi. Bugungi kunda o'quvchilar tafakkurini boyitishda, ularni mustaqil va tanqidiy fikrlashga o'rgatishda integrativ yondashuv asosida olib boriladigan darslar muhim o'rin egallamoqda. Shu boisdan, adabiy ta'limda Ozod Sharafiddinovning ilmiy-ijodiy faoliyatini integrativ asosda o'rgatish dolzarb masalalardan biridir.

Integrativ yondashuv – bu bir nechta fan va kompetensiyalarni uyg'unlashtirgan holda bilim va ko'nikmalarni chuqurlashtirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvdir. Bu usul o'quvchilarda chuqur tahlil qilish, bog'liqliklar yaratish, mustaqil fikrlash va real hayotiy kontekstda o'zlashtirish ko'nikmalarini shakllantiradi. Ozod

Sharafiddinovning ilmiy merosi esa aynan mana shunday integratsiyani talab qiladi. Chunki u adabiy tanqidga tarix, falsafa, siyosat, estetika, psixologiya va hatto pedagogika nuqtayi nazaridan yondashgan. Shuning uchun ham adib ijodini adabiy ta'limga joriy etishda biryozlamalikdan voz kechib, kompleks, chuqur yondashuv lozim.

Masalan, adabiyot darslarida Ozod Sharafiddinovning Cho'lpon, Fitrat, G'afur G'ulom, Oybek, Abdulla Qodiriy singari milliy adiblar ijodi haqidagi tanqidiy fikrlari o'quvchilarga nafaqat adabiy bilim beradi, balki ularni tarixiy ong, milliy iftixor, shaxsiy munosabat bildirish, baholash, estetik didni tarbiyalash kabi ko'nikmalarga ham ega qiladi. Ustozning tanqidiy maqolalari, xotiralari, intervyulari orqali o'quvchilar yozuvchi va shaxs, ijod va zamon, badiiy obraz va tarixiy haqiqat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni anglay boshlaydi.

Integrativ yondashuvni dars jarayonida qo'llashda muhim jihatlardan biri — boshqa fanlar bilan bog'liqlikni ta'minlashdir. Masalan, tarix fanidan o'rganilgan mustamlaka davri, Sovet mafkurasi, jadidlar taqdiri haqida ma'lumotlar Ozod Sharafiddinov maqolalari bilan bog'langan holda tahlil qilinadi. Falsafa fanidagi erkinlik, ma'naviyat, vijdon, estetik qarashlar haqida tushunchalar uning asarlaridagi fikrlar bilan uyg'unlashtiriladi. Shu bilan birga, psixologiya fanida muhim bo'lgan ijtimoiy portret yaratish, shaxsning ichki kechinmalarini tushunish elementlari ham adib tahlillaridan o'z aksini topadi.

Dars jarayonida o'quvchilarga "O'zing tanqidchi bo'l!", "Ijod va zamonni solishtir", "Baxsli fikrlar maydoni", "Adiblar hayoti haqida eshitganlaringni tahlil qil" kabi topshiriqlar berish orqali integratsiyalashgan, faol o'quv muhitini yaratish mumkin. Ular o'qigan matnni tanqidiy baholashga, adib fikrini mustaqil tahlil qilishga, asar va muallif hayoti o'rtasidagi bog'liqlikni ochishga o'rgatiladi.

Shuningdek, Ozod Sharafiddinovning pedagogik faoliyatini ham yodda tutish lozim. U uzoq yillar davomida universitetda talabalarga dars bergan, adabiyotga muhabbat uyg'otgan, shogirdlar tarbiyalagan. Bu tajriba o'quvchilarni

o'qituvchi shaxsga, ustoz-ma'naviyat timsoliga nisbatan hurmat bilan qarashga, bilim va madaniyatga mehr uyg'otishga xizmat qiladi.

Ozod Sharofiddinov ijodini adabiy ta'limga integrativ yondashuv asosida olib kirish — bu nafaqat badiiy tanqidni chuqur o'rganish, balki o'quvchilar tafakkurini, estetik didini, shaxsiy munosabat bildirish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim vositadir.

Ozod Sharofiddinovning boy va sarmazmun ilmiy-ijodiy merosini o'quvchilarga o'rgatishda an'anaviy yondashuvlar bilan birga integrativ metodlardan foydalanish, ta'lim sifatini oshirishga

xizmat qiladi. Uning adabiyotshunoslik, falsafa, tanqid, madaniyat va san'at sohalaridagi qarashlarini uyg'un holda talqin etish orqali o'quvchilar faqatgina adabiy bilim emas, balki keng qamrovli tafakkur va mulohaza yuritish ko'nikmalarini egallaydi.

Integrativ yondashuv asosida darslarni tashkil etish o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijtimoiy-madaniy jarayonlarga ongli munosabat bildirishga va adabiy tanqidni chuqurroq anglashga undaydi. Bu esa, o'z navbatida, ularning tadqiqotchilik kompetensiyalarini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sharofiddinov O. *Tanlangan asarlar*. 1-jild. —Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2004.
2. Sharofiddinov O. *Adabiyot va hayot*.—Toshkent: O'zbekiston, 1990.
3. Rasulov B. Integrativ yondashuv asosida adabiy ta'limni modernizatsiya qilish masalalari. *O'zbek tili va adabiyoti*, (3),2020. 45–50-b.
4. Abdullaeva G.O'zbek adabiy tanqidchiligi tarixida Ozod Sharofiddinov ijodining o'rni. *Filologiya masalalari*, (2).2019.78–83-b.
5. Qodirova M. (2021). O'rta ta'limda adabiyot darslarini integratsiyalashgan yondashuv asosida o'qitish. *Pedagogik ta'lim*, (1). 2021.34–39-b.
6. Xudoyqulova M. Adabiy ta'limda zamonaviy metodik yondashuvlar.—Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018.
7. Dewey J. (1938). *Experience and Education*.—New York: Macmillan.
8. Hasanov A. O'zbek adabiyotini o'qitishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv. *Ta'lim va innovatsiya*, (4), 2017.56–62-b.
9. Tillayeva R. O'quvchilar faolligini oshirishda tadqiqot ishi tashkil etish samaradorligi //O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.ALISHER NAVOIY nomidagi TOSHKENT davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti yoshfilolog olimlar jamiyati.C.439.https://tsuull.uz/sites/default/files/02_06_22_toplam_til_va_adabiyot_ilmiy_va_amaliy_izlanishlar_yolidagi_0.pdf#page=439.
10. R.T. Tillayeva. M.M.Q. Mo'minova.O'quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirishda adabiy-tanqidiy materiallardan foydalanish metodikasi "Science and Education" Scientific Journal / www.openscience.uz November 2023 / Volume 4 Issue .

Kunduz XUDAYBERDIYEVA,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti universiteti
o'zbek adabiyoti yo'nalishi 1-kurs magistranti
xudoyberdiyevakunduz@gmail.com

ISAJON SULTONNING “MA'SUMA” ROMANIDA TARIXIY HAQIQAT UYG'UNLIGI

Annotatsiya: mazkur ilmiy maqolada Isajon Sultonning “Ma'suma” romanidagi tarixiy haqiqat talqini tahlilga tortilgan. Romandagi asosiy voqealar, ayollar obrazi, jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlar tarixiy misollar yordamida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *tarixiy janr, tarixiy roman, ayol, jadidchilik, ruhiy kechinma, insoniylik, axloqiy poklik, vijdon.*

Annotation: the scientific article analyzes the interpretation of the historical truth in Isajon Sultan's novel “Ma'suma”. The main events in the novel, the image of women, and the changes taking place in society are analyzed using historical example.

Key words: *historical genre, historical novel, woman, jadidizm, spiritual experience, humanity, moral purity, conscience.*

Аннотация: в данной научной статье анализируется интерпретация исторической правды в романе Исажона Султана “Маъсума”. На исторических анализируются основные события романа, образ женщины, происходящие в обществе изменения.

Ключевые слова: *исторический жанр, исторический роман, женщина, джадидизм, духовный опыт, гуманность, нравственная чистота, совесть.*

O'zbek adabiyotining keyingi davr taraqqiyotida Isajon Sultonning o'z o'рни bor. Uning asarlari falsafiy mazmun, ruhiy chuqurlik va badiiy izlanishlar bilan boyitilgan. Muallifning har bir asari takrorlanmasligi bilan ajralib turadi. Xuddi shunday asarlari qatorida “Ma'suma” ham bor. Asar janriga ko'ra tarixiy roman hisoblanadi.

Adabiyotda tarixiylik bu — davr voqeligini, uning barcha xususiyatlarini butunligicha badiiy idrok qilishdir. Shu sababdan ham tarixiy asar yozish mashaqqatli jarayon, chunki, muallif davr voqeligini his qilmas ekan, asar tarixiy haqiqatlarga mos kelmaydi.

Sobir Mirvaliyev bu haqida: “Adabiyotda tarixiylik bu — biron bir davr voqeligini, uning butun g'oyaviy mundarijasini, o'ziga xos barcha xususiyatlarini butunligicha badiiy idrok qilishdir. San'atkor tarixda qachonlardir yashab o'tib ketgan kishilar hayotini badiiy ifoda etishga kirishar ekan, tarixiylik prinsiplaridan kelib chiqishi lozim. Shundagina, ijodkor jamiyat taraqqiyotining yetakchi tendensiyasi va uning umumxalq hayoti hamda ayrim shaxslar taqdiridagi ifodasini to'g'ri

belgilab bera oladi. Shundagina bu xil asarlar umrboqiylik kashf etadi”. [1.177] deb ta'kidlaydi.

Tarixiy janr muammosi haqida gap ketganda aytish mumkinki, bu muammo uzoq tarixni o'z ichiga oladi. Xususan, “Tarixiylik va tarixiy janr problemi adabiyotshunoslikning juda murakkab va doim munozarali masalalaridan biridir. Bu haqidagi fikrlarning Volter Skottning mashhur “Ayvengo” tarixiy romani paydo bo'lgandan beri davom etib kelishi ham shundandir”. [2.173]

Rus adabiyotshunosligida ham bu haqidagi munozaralar haligacha davom etib kelmoqda. “...shunday bo'lsa ham, mazkur janr sohasida rus tarixiy romanining asoschisi A.S.Pushkin va V.G.Belinskiydan tortib, to shu kungacha munozara davom etib keladi. Hatto mazkur masalaning munozarali ekanligini R.Messer, G.Lenobl, S.M.Petrof, Yu.A.Andryev, I.K.Gorskiy, B.G.Reizov, Z.Udanov singari yirik rus tarixiy romanshunos olimlari ham e'tirof etadilar”. [3.174] Ushbu masalaning munozarali bo'lishiga sabab nima? Bizningcha, buning asosiy sababi sifatida ikki narsani keltirish mumkin. Birinchidan,

ba'zi adabiyotshunoslar bunday asarlarda tarixiy shaxsning ishtiroki birinchi o'rinda desa, ba'zi olimlar yetakchi tarixiy shaxs ishtirok etmasa ham ammo, asardagi voqealar tarixiy bo'lsa u sof tarixiy asar deb hisoblashadi. Ya'ni, "tarixiy romanda tarixiy shaxsning bo'lishi shart emasku, romanga obyekt bo'lgan material tarixiy bo'lmog'i lozimligini uqtiradilar". [4.174]

"Tarixiy roman deb yozgan edi Dobrolyubov, — xalqning diqqat e'tibori o'z hayotining o'tmishini eslashga jalb etilgan vaqtda paydo bo'ladi. Bunday tipdagi romanning maqsadi — yilnomalar rivoyatidagi jonsiz harflarni tiriltirish, to'plangan faktlarning skeletiga jon kiritish, tarixan qorong'i bo'lgan davrni poetik idrokning nuri bilan yoritish, bizga voqealar bilan munosabatlarning faqat sirtidagina hikoya qilib beradigan jamiyatning ichki shaxsiy hayotini ko'rsatib berishdan iboratdir. Tarixiy roman o'z avtorlari zimmasiga qanday yangi, muhim shart sharoitlarni yuklashi shundan ham aniq ko'rinib turibdi". [5. 34]

Tarixiy roman haqidagi fikrlar va mulohazalar yildan yilga o'zgarib borayotganiga tarix guvoh. Chunki, 60-yillardagi qarashlar qatoriga yangicha mulohazalar kelib qo'shilmog'ida. "Bugungi kunda roman faqat mazmun jihatdan emas, balki, shakl sturktura, nuqtayi nazaridan ham keskin o'zgarishlarga uchramog'ida. Jumladan, tarixiy roman ichida ham estetik chuqurlashish sodir bo'lmoqda: bugungi ijodiy erkinlik sharoitida yozuvchi o'zini konkret tarixiy faktlar iskanjasiga solib qo'yishni istamaydi, uning ijod qilgisi, uchqur hayolini ishga solgisi, tarixning bo'sh o'rinlarini to'ldirgisi, real shaxs biografiyasi bilan bog'lanib qolmay, umumlashgan tipik xarakterlar yaratgisi keladi". [6.150]

Ko'rinadiki, tarixiy romanlar umuman tarixiy asarlar haqida turli xil fikrlar juda ko'p. Abadiyotshunoslar N. Xudoyberganov va U. Normatovning quyidagi fikrlari esa tarixiy romanlar haqidagi holis fikrlardir. Xususan, N. Xudoyberganov: "Sof tarixiy romanning qahramoni qilinib ...yirik tarixiy shaxs olinib, u ulug'vor burilishlarni, katta voqealarni qamrab oladigan voqealar fonida ochib berilishi kerak" [7.154] desa, Umarali Normatov "O'zbek tarixiy drama va romanlariga xos muhim bir xususiyat shuki, ularning ko'pchiligida o'tmish zulmati

ichidagi nurlar ko'rsatiladi. O'z davrining bilimdon zakovatli ziyolilari bosh qahramon qilib olinadi, o'sha ilg'or ma'rifatparvar shaxslarning, ijtimoiy mavqeyidan qat'iy nazar, xalq bilan aloqasi, tarix prosesida tutgan o'rni va roli, murakkab taqdiri masalasi avtorlarning diqqat markazida turadi"[8.209] — deb ta'kidlaydi. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib shunday deyish mumkinki, tarixiy roman uchun quyidagi xususiyatlar bo'lishi kerak:

— roman shakl-shamoyiliga ko'ra roman janrining talablariga javob berishi kerak;

— romanda real tarixiy shaxs obrazi tasvirlanmog'i lozim;

— qahramonning murakkab taqdiri masalasi asar markazida turishi kerak;

— muallif faqat tarixiy shaxs bilan bog'lanib qolmasdan, tipik xarakterlar yaratishi kerak.

"Ma'suma" tarixiy roman, uning bosh obrazi real tarixiy shaxs Ma'suma Qoriyeva hisoblanadi. Muallif asarni tarixiy voqealar asosida yaratgan, uning voqealari XX asr boshlarida ro'y bergan. Ma'lumki, bu davr Turkiston tarixida eng muhim voqelik jadidchilik harakatining boshlanishi bilan belgilanadi. Asarda ayni harakat va uning ishtirokchilari haqida ham so'z boradi. Tarixiy ma'lumotlarda keltirilishicha, Ma'suma Qoriyeva birinchi o'zbek aktrisasi. U 1902-yilda tug'ilgan va 1946-yilda Moskva shahrida vafot etgan. Romanda aktrisaning murakkab hayot yo'li, qalb iztiroblari, o'y kechinmalari qalamga olingan. Asar peyzaj tasviri bilan boshlanadi. "*Ko'klam shamolining mavjlari ko'cha ko'yni, tomlarni ariqlar yoqasini o'ynoqlab kezadi. Uning sho'xliklari maysa-yu, o't o'lanlarning har yer har yerida ahyon-ahyonda siltalanib qolishidan bilinadi.*" [9. 3] Muallif shunchaki asarni peyzaj tasviridan, bahor tasviri, shamol tasviridan boshlamaydi. Bizningcha buning o'ziga yarasha sabablari bor. Birinchi sababi, o'lkaga shamol tezligiday jadidchilik kirib kelayotgan bo'lsa, ikkinchidan, shamolday yelib yangi iste'dod Ma'sumaning iqtidori rivojlanmog'ida. Asar boshida Ma'suma tasvirlanar ekan, u 16 yoshda edi, deb keltiriladi. Tarixiy ma'lumotlarda Ma'suma Qoriyeva tatar, asli ismi Sa'diya Nizomiddinova bo'lib, o'zbeklar orasida ulg'ayadi. Muallif uning o'zbeklar oilasida ulg'ayishini ham tarixiy faktlar asosida tasvirlaydi.

Asarda Sa'diya mahallaga ota onasi bilan ko'chib kelgan. *"Bir paytlar ushbu mahallaga no'g'aysifat kishi xotini va qizchasi bilan ko'chib kelgan. Ko'zday qo'shni bo'lib bir necha yil istiqomat qilishdi. Umri qisqa ekan, qo'shni xotin bezgakka chalinib hazon ketdi-yu uning Sa'diya degan qizchasi yetim bo'lib qoldi"*. Shundan keyin Sa'diyani asrab olgan Ma'suma pochcha va O'lmas kelinoyi unga Ma'suma deb ism qo'yadi. Asar voqealari shunday boshlanib, rivojlanib boradi. Ma'suma ulg'ayadi. Turmushga chiqadi, Tarixiy ma'lumotlarda Ma'sumaning qaynotasi, turmush o'rtog'i oddiy kishilardan emas, balki, o'sha payt Turkiston hayotida muhim shaxslardan edi. Ularning xonadonida o'sha paytdagi ilg'or fikrli kishilar tez-tez mehmon bo'lar, xonadon ham oddiy xonadon emas, balki, mehmonlar arimaydigan katta hovli edi. Yuqorida ta'kidlaganimiz, asar roman janrining shakl shamoliyiga to'la javob beradi. Unda real tarixiy shaxs biografiyasi tarixiy haqiqat va kerakli o'rinlarda badiiy to'qimalardan foydalanib yaratilgan. Ma'sumaning butun hayoti g'am tashvishda o'tadi. Muallif uning hayotini mahorat bilan tasvirlaydi. U o'zbek ayolining sahnaga chiqishi favqulotda hodisa bo'lgan bir paytda sahnaga otilgan ayol edi. Qaynotasi, turmush o'rtog'i farzandlari Bositxon, Shavkatxonlarning ayanchli taqdiri asarda mahorat bilan tasvirlangan.

Xotima qismida ham muallif shamol tasviriga yana qaytadi. Faqat u shamol asar boshidagi quvnoq, o'ynoqi bahor shamoli emas, balki, *"Yaproqsiz shohlarni egib, bukib shamol g'uvillab yeladi. Bu o'sha biz bilgan roviy shamolmi, yo'q endi uning esishlari mazmun anglatmaydi. Nimadir ro'y bergan, shunchaki shovqin solib esmoqda, xolos. Til zaboni g'oyib bo'lgan"*.

O'zbek romanlarida ayol tarixiy shaxslar tasviri ko'p emas. Mavjud tarixiy asarlarda esa tarixiy ayollarning ruhiy kechinmalarini tasvirlashda, faqat ularning vazifalariga ahamiyat berilgan. "Ma'suma" romanida esa muallif qahramonning ruhiy holatini bo'y pasti bilan ko'rsatgan.

"Ma'suma" romani hozirgi o'zbek adabiyotining eng dolzarb va teran asarlaridan biridir. Unda yozuvchi an'anaviy realizm bilan zamonaviy psixologik-falsafiy uslubni uyg'unlashtirgan. Bu roman nafaqat bir ayol, balki, butun bir xalq ruhiyatining, uning tarixiy-madaniy xotirasining badiiy ifodasidir.

Isajon Sultonning "Ma'suma" romani o'zbek adabiyotida ayol obrazini yangi bosqichga olib chiqqan, chuqur psixologik va falsafiy qatlamlarga ega, ruhiy kechinmalar orqali jamiyatni tahlil qilgan noyob asardir. Bu asar bugungi o'quvchiga insoniylik, vijdon, or-nomus va ma'naviyat haqida chuqur o'ylash imkonini beradi. "Ma'suma" — bu faqat adabiy qahramon emas, balki, har bir o'zligini yo'qotmaslikka intilgan odam timsolidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мирвалиев С. Тарихийлик ва замонавийлик. — Т.: Фафур Фулом, 1976.
2. Каримов Ф. Прозамизда тарихий тематика. Шарқ юлдузи журнал, 1979. 3 сон
3. Алиев А. Ижод ва изланишлар. Фафур Фулом нашриёти, 1976.
4. Акрам Каттабеков Тарих сабоқлари. — Т.: Фафур Фулом, 1986.
5. Isajon Sulton "Ma'suma" romani. Mutolaa ilovasi.

Sadoqat JALOLOVA,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
1-kurs magistranti
jalolovasadoqat@gmail.com

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARIDA QOTILLIKNI YORITISHNING NAZARIY VA AXLOQIY ASOSLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada ommaviy axborot vositalarida qotillik voqealarini yoritish jarayonining nazariy va axloqiy asoslari tahlil qilinadi. Jurnalistikaning axloqiy mezonlari hamda axborot berishdagi ijtimoiy mas'uliyat konsepsiyasiga tayanilgan holda, qotillik mavzusini sensatsiyalashtirmaslik, qurbonlar va ularning yaqinlariga hurmat bilan yondashish zarurligi asoslab beriladi. Shuningdek, bunday voqealarni yoritishda muvozanat, aniqlik va jamiyat ruhiyatiga ta'sirni inobatga olish zarurati ilgari suriladi. Ilmiy manbalar va xalqaro tajribalarga tayangan holda, maqolada axborot tarqatishda inson huquqlari, axloqiy mas'uliyat va jurnalistik etika mezonlariga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: *mass media, ijtimoiy javobgarlik, sensatsionizm, axloqiy mas'uliyat, reproduksiyalash, „copycat crime“ effekti*

Annotation: this article analyzes the theoretical and ethical foundations of reporting on murder cases in mass media. Based on the ethical standards of journalism and the concept of social responsibility in information dissemination, the necessity of avoiding sensationalism and treating victims and their families with respect is substantiated. The article also emphasizes the importance of balance, accuracy, and consideration of the psychological impact on society when covering such events. Drawing on scientific sources and international experience, the article highlights the importance of human rights, ethical responsibility, and journalistic ethics in the dissemination of information.

Key words: *mass media, social responsibility, sensationalism, ethical responsibility, reproduction, „copycat crime“ effect*

Аннотация: в данной статье анализируются теоретические и этические основы освещения случаев убийств в средствах массовой информации. На основе этических норм журналистики и концепции социальной ответственности в передаче информации обосновывается необходимость избегать сенсационности и проявлять уважение к жертвам и их близким. Также подчеркивается важность соблюдения баланса, точности и учета влияния таких сообщений на общественное сознание. Основываясь на научных источниках и международной практике, в статье акцентируется внимание на правах человека, этической ответственности и нормах журналистской этики при распространении информации.

Ключевые слова: *средства массовой информации, социальная ответственность, сенсационализм, этическая ответственность, воспроизведение, эффект „copycat crime“*

Jinoyat — insoniyat hayotiga tahdid soluvchi salbiy hodisa bo'lib, uni jamoatchilikka yetkazishda jurnalist ma'lumotlarni to'g'ri, xolis va mas'uliyat bilan yoritishi zarur. Mass-media jamiyat ongini shakllantiruvchi kuch sifatida jinoyat yangiliklari auditoriyada qo'rquv, iztirob va noto'g'ri tasavvurlar paydo qilishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu bois, jurnalistlar "haqiqatga sadoqat" va "ijtimoiy javobgarlik" tamoyillariga amal qilishi darkor. UNESCO va boshqa xalqaro ekspertlarning fikricha, jurnalistlar axloqiy

qadriyat sifatida to'g'ri, mustaqil va mas'uliyatli xabar tarqatishga intilishi, insonlarga hurmat va oshkoralikni saqlashi lozim [1]. Bu qadriyatlarga, xolislik (obyektivlik), faktliligiga asoslangan xabarlar, yengilmaslik va xato yuzaga kelganda darhol to'g'irlash kiradi. Masalan, UNESCO maqolasida "axborot kommunikatsiyalarida haqiqatga asoslanganlik, insoniylik va boshqalarga hurmat, shaffoflik va xatolarga javobgarlik" kabi prinsiplar jurnalistikaning ustuvor tamoyillari deb ta'kidlanadi [1].

Jurnalistikada ijtimoiy javobgarlik nazariyasi doirasida ommaviy axborot vositalari jamiyat manfaatlarini himoya qilishi lozim. Bu nazariyaga ko'ra, matbuot erkin bo'lsa-da, muayyan bunday yoki boshqa holatlarda o'zi olib borayotgan axborotni jamoat manfaatini nazarda tutib taqdim etishi kerak. Jinoyat kabi mavzularni yoritishda jurnalist birinchi navbatda haqiqatni bilib yetkazishga intilishi lozim. Masalan, jinoyat sodir etgan shaxsni ayblash o'rniga, o'sha paytdagi holatni "hattoki politsiya ma'lumotlariga tayanib ham, ehtiyotkorlik bilan berish" kerakligi tavsiya qilinadi [2]. Qonunbuzarning aybdorligi sud hukmiga qadar kafolatlanmaganligi sababli jurnalistlar darhol jinoyatni isbotlab bo'ldim-demaskan, "jinoyatda gumon qilinayotgan" tarzida xabar berishi axloqqa mos keladi [2]. Bu xatar havo-havodan ayblab yoritish auditoriya ongida adashishga olib kelishi mumkin, axir ommaviy ma'lumot manbalari jamiyatni bog'lovchi vosita sifatida mavjud va ularga haqiqatga ziddiyyat bo'lgan ma'lumotni tarqatishga mezon qo'yilmaydi.

Jurnalistika axloqiy prinsiplarining eng muhimlari – zararni minimallashtirish va insonparvarlik. "Axloqiy mas'uliyat" bu yerda jinoyat qurbonlari, ularning yaqinlari hamda kengroq jamiyatga nisbatan e'tiborni anglatadi. Dart Center manbalari va boshqa tadqiqotchilarga ko'ra, jinoyat haqida xabar berishda sensatsionizmga yo'l qo'yilmasligi, voqea hikoya qilinayotganda voqea-hodisa fonida odamiylik saqlanishi muhimdir [3]. Masalan, Dart Centerning talqiniga ko'ra, "jinoyatni yoritishda muxbir ehtiyotkorlik, sezgirlik va insoniylik bilan yondashishi" lozim. Mualliflar o'qigan manbada aytilishicha, "halokatli yoki falokatli voqea yuz bersa, hikoyani sensatsiyalashmasdan, aniq faktlar va imkon qadar ehtiyotkorlik bilan yetkazish kerak" [3]. Bu bosqichda har bir ma'lumot ishonchli manbadan olinganiga amin bo'lish, diqqat bilan tekshirish — jurnalistning axloqiy burchi sanaladi. Masalan, Dart Center qo'llanmasida xabar berishda, "politsiya yozuvlaridagi ma'lumotlar har doim ham to'g'ri bo'lavermasligi" ta'kidlanib, har qanday misinformatsiya yoki noaniq ma'lumotni tekshirish, boshqa manbalar bilan solishtirish zarurligi qayd etilgan. Shu tarzda, muxbirlar xato

ma'lumot tarqatish xavfini bartaraf etib, qurbonlar va jamoatchilikka ortiqcha zararni yo'qotgan bo'ladilar.

Xolislik va haqqoniylik prinsipi ham jinoyat yoritilishida alohida e'tiborga loyiq. Jurnalist har doim uchinchi shaxs sifatida qolib, faktlarni bir tomonlama emas, muzokarali tarzda taqdim etishi darkor. Bu omil shundan iboratki, "matbuotning asosiy burchi – qaror chiqarish emas, haqiqatni ta'minlashdir" (ya'ni jinoyatchilikni kuzatib borish emas, balki voqeani haqiqatga mos yoritish). Nutq va tasvirlarda gumonlanuvchi yoki tergov nishoniga aylangan insonni jinoyatga aloqador emasligi holatini yodda tutish lozim, chunki "aybdor bo'lish bo'yicha qarorni chiqarish politsiya va sudning vazifasidir". Agar politsiya jinoiy holat bo'yicha ma'lumot bersa, jurnalist bu ma'lumotni keltirishi mumkin, lekin o'zi e'tirof etmasligi, masalan "o'sha odam qotillikda gumon qilinmoqda" deb yozishi axloqqa to'g'ri kelmaydi [2].

Shaxsiy hayotni himoya qilish va obro'ga zarar bermaslik yirik axloqiy tamoyildir. Jurnalist guvoh va jabrlanganlar, xususan, qotillik qurbonlari, yaqinlariga qilayotgan munosabatda noziklik ko'rsatishi lozim. Buning adabiyati haqida hamma millatlar jurnalistik kodeksida oddiy so'zlar bor: "Do'xaxda qizil chiroq yo'q", ya'ni jazo hukmi chiqmagan odamni ayblash jinoiy jinoyatchini himoya qilmaydi. Xalqaro tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, jabrlangan shaxslar o'zlariga bo'lgan e'tiborni behuda tanqid qilmang, berayotgan savollaringizga yumshoqlik bilan yondashish tafsila etiladi. Chex jurnalistlari uchun tayyorlangan qo'llanmada aniq ko'rsatib o'tilishicha, "jinoyat qurbonining shaxsiy hayotiga hurmat bilan qarash lozim" va "faqat qurbon yoki uning yaqinlari roziligi asosida idrok etilmagan holatlarda u haqda shaxsiy ma'lumotni oshkor qilish mumkin". Shuningdek, bu qo'llanmada "qurbonni ma'lumot berishga majburlamaslik, jinoyat tajribasi, odatda, og'riqli va maxfiy bo'lib, qurbon uni ommaga oshkor qilishni ko'pincha istamaydi", deb qayd etilgan [4, 33]. Ushbu qarashlar "odamga qanday muomala qilinishini o'zingizga xohlaganingizdek qil" (Golden Rule) prinsipidan kelib chiqqan bo'lib, jurnalistikada ham insoniylik va empatiya uchun asos bo'ladi.

Agar jurnalist qurbon oilasiga ilg'orcha shov-shuv ostida yondashsa, bu ularni yana yig'latishi, ruhiy jarohatni chuqurlashtirishi mumkin. Shu bois, jurnalist xabar oluvchilar huquqini jamiyat manfaatida yoritishda muvozanat topishi – jamoatchilik huquqini saqlash bilan jabrlanuvchi va uning oilasi huquqlarini hurmat qilish o'rtasida nozik bog'liq bo'lishi kerak [5]. Masalan, The News Manualda tinchlantiruvchi tarzda ko'rsatilganidek, "jamoat bilishi kerak bo'lgan voqealar bilan shaxsiy hayot maxfiyligi o'rtasida murosaga borish maqsadga muvofiq" ekanligi ta'kidlanadi.

Sensatsionizm va stereotiplardan saqlanish ham axloqiy me'yordir. OAV jinoyat faktini „qiziq“ qilib ko'rsatish, murdalar suratlarini reproduksiyalash yoki firibgarlikni asossiz tasvirlash orqali tomoshabinlarning xabardorlik darajasini oshirish uchun mas'ul. Ammo bunday yondashuv medianing ishonchliligiga putur yetkazadi va jamiyatda zo'ravonlikni odatdagidek qabul qilish xavfini kuchaytiradi. Masalan, Britaniya The News Manual muharrirlaridan biri "jinoyatning qanday sodir etilganini jurnalist ko'rsatib qo'yishi ba'zan boshqa odamlarni ham xuddi shunday jinoyatni sodir etishga ilhomlantiradi" (yuzaki qilib aytganda, „copycat crime“ effekti) deb ta'kidlaydi [1]. Ushbu xabarda hamma joyda aytilganidek, jurnalistlar voqeani yetarlicha tushuntirishga harakat qilishi, lekin jinoyatni qanday qilib sodir etish haqida "qo'llanma"

yo'zmasligi muhimdir [1]. Avvalgi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ba'zan keng yoritilgan qotilliklar tarmoqdagi kopiyalarga sabab bo'ladi, shuning uchun voqea xronologiyasi va faktlarni oddiy insho tarzida emas, balki ehtiyotkorlik bilan ochib berish kerak [6, 2-3].

Shuningdek, OAV jinoyat haqida xabar berishda ijtimoiy va etnik stereotiplarga qarshi mas'uliyatli bo'lishi zarur. Masalan, ayrim tadqiqotlarda jurnalistlar odatda qotillik qurbonlari sifatida oq tanlilar ayollik roli ko'proq ta'kidlanadi, bu esa haqiqatdan yiroq taassurot tug'diradi [6, 2-3]. OAV vakillari jinoyatchi yoki jabrlanuvchi tasvirini keltirayotganda irq, sinf, jins yoki boshqa guruh atributlariga asoslangan oldindoroslardan saqlanishlari kerak. Bu borada AQShdagi "The Sentencing Project" tashkiloti ham keng tarqalgan noto'g'ri qarashlarga e'tibor qaratib, "sensatsionistik yoritish jamoat xavfsizligini oshirmaydi va jamoatchilikning voqealarni anglashini buzadi", deya ogohlantiradi. Xuddi shu manbada taklif qilinishicha, jinoyat haqida maqola tayyorlashdan oldin "nega aynan bu hodisani yoritish kerak?" deb so'rash lozim, chunki senzatsion tuyg'u jalb qilish uchun keng ko'lamli oqibatlarga olib kelishi mumkin [6, 3]. O'xshash kontseptlar OAV kodekslarida qayd etilgan bo'lib, "jinoyat haqiqatdan ham ahamiyatlimi yoki buncha e'tibor berilishi shartmi?" kabi talablar mulohaza qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Aidan White. *Ethical journalism: back in the news*. <https://www.unesco.org/en/articles/ethical-journalism-back-news-0>

The News Manual. Chapter 38: *Ethics of reporting crime*. https://www.thenewsmanual.net/Manuals%20Volume%202/volume2_38.htm

A Dart Center for Journalism & Trauma (A project of Columbia Journalism School). *Covering Homicide*. 2014. <https://dartcenter.org/content/covering-homicide>

Journalist and victim of crimes. Chexiya ichki ishlar vazirligi. Praga, 2008 yil. [file:///C:/Users/user/Downloads/Journalist_and_Victim_of_Crimes%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/Journalist_and_Victim_of_Crimes%20(3).pdf)

The News Manual. Chapter 62: Privacy and public interest. https://www.thenewsmanual.net/Manuals%20Volume%203/volume3_62.htm

Ph.D. Nazgol Ghandnoosh, Media Guide, 10 Crime Coverage Dos and Don'ts. 2024. <https://www.sentencingproject.org/fact-sheet/media-guide-10-crime-coverage-dos-and-donts/>

Latofat ABDULLAYEVA,
Osiyo texnologiyalar universiteti magistranti

QISSA JANRIDA TABIAT TASVIRI VA UNING BADIY TALQINI

Annotatsiya: mazkur maqolada Normurod Norqobilovning “Changalzor iti” qissasi asosida tabiat tasvirining badiiy-falsafiy talqini tahlil qilinadi. Asarda tabiat – changalzor, sovuq, qorong‘ulik orqali insonning jamiyatdan chetlanishi, ruhiy iztiroblari, yolg‘izlik va qadrsizlik motivlari ochib beriladi. It obrazida jamiyatdan siqib chiqarilgan insonning ichki dunyosi, iztirobi, sukunatdagi isyoni tasvirlanadi. Tabiat tasviri esa voqelik emas, balki ramziy, psixologik va estetik yuklamaga ega vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: *changalzor, tabiat tasviri, ramziy obraz, badiiy talqin, jamiyat, yolg‘izlik, it obrazi.*

Аннотация: в данной статье рассматривается художественно-философская интерпретация образов природы в повести Нормурод Нормуродов “Собака из зарослей”. Через описание природы — заросли, холод, темнота — автор раскрывает темы социальной отчужденности, душевных страданий и одиночества человека. Образ собаки служит аллегорией изгнанного из общества человека. Природа в повести выполняет не описательную, а символическую и психологическую функцию.

Ключевые слова: *заросли, пейзаж, символический образ, художественная интерпретация, общество, одиночество, образ собаки.*

Annotation: this article analyzes the artistic and philosophical interpretation of nature in Norkobilov’s novella “The Dog of the Thicket.” The natural imagery—thicket, cold, and darkness—is used to reflect the protagonist’s alienation from society, inner suffering, and existential loneliness. The dog represents a marginalized individual whose silent resistance and emotional depth unfold through symbolic landscape descriptions. Nature in the story acts not as a backdrop but as a psychological and symbolic layer of meaning.

Key words: *thicket, nature imagery, symbolic image, artistic interpretation, society, loneliness, dog character.*

Kirish. N. Norqobilov qissalari o‘zbek adabiyotida chuqur ruhiy-falsafiy mazmun, zamonaviy qahramon ichki olami, hayotiy muammolar bilan boyitilganligi bilan ajralib turadi. Uning ijodida tabiat tasviri – muhit manzarasidan ko‘ra ko‘proq ruhiy holatlarning badiiy talqini, obrazlar ichki kechinmalarini ochuvchi kuchli estetik vosita sifatida xizmat qiladi. Normurod Norqobilov, 1953- yil 7-iyunda Qashqadaryo viloyatining Yakkabog‘ tumanida tavallud topgan. 1982- yil Toshkent davlat universiteti (hozirgi O‘zbekiston Milliy Universiteti)ning

jurnalistika fakultetini bitirgan. 1987-yil uning “Zangori ko‘l” nomli ilk hikoyalar to‘plami chop etilgan. Shundan so‘ng “Unitilgan qo‘shiq” (1990), “Yuzma-yuz” (1993), “Sariq gul” (1996), “Paxmoq” (1997), “Temur g‘ori”, “Arazchi chumchuq” (1999), “Bekatladi oq uycha” (2000), “Ovul oralagan bo‘ri”, “Jo‘shqin daryo” (2005), “Bo‘ron ko‘pgan kun” (2007) hikoya va qissalardan iborat to‘plamlari va “Dashtu dalalarda” (2009) romani nashr etilgan. Yozuvchining “Tog‘dagi yolg‘iz odam” (2011), “Amir Temur izidan” (2016) asarlari dunyo yuzini ko‘rgan. Adibning “Quyosh

botmaydigan yurt”, “Shim yoxud xotinlar janjali”, “Belbog” kabi asarlari asosida ko'p qismli videofilmlar yaratilgan. Bir qancha hikoya va qissalari rus, qozoq, belorus, qirg'iz, tatar, arab, turk, xitoy va boshqa ko'plab tillarga tarjima qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi. Normurod Norqobilov qissalarida tabiat tasviri – bu shunchaki dekor emas. U qahramon ruhiyatining ichki aks-sadosi, voqealar rivojidagi badiiy vosita, muallif nuqtayi nazarining poetik ifodasidir. Uning yozuvchilik mahorati – tabiatni jonlantirib, uni ruhiy-estetik qatlamga ko'tarishidir. Shu sabab, Norqobilov ijodi qissa janrida tabiat tasvirining chuqur badiiy talqini sifatida alohida o'rganilishi zarur.

Normurod Norqobilov “Changalzor iti” qissasi asosida qissa janrida tabiat tasviri va uning badiiy talqini mavzusi tahlil qilinadi. Bu asar o'zbek adabiyotida inson va tabiat, yolg'izlik va ijtimoiy ajralganlik, psixologik portret orqali jamiyatdagi ichki muammolarni ko'rsatgan badiiy yutuqli asarlardan biridir. Yozuvchining “Changalzor iti” qissasi – nafaqat hayvon obrazini markazga qo'ygan, balki tabiat tasviri orqali inson ruhiy holatini yoritishga intilgan chuqur falsafiy asardir. Bu asarda tabiat tasviri – changalzor, sahro, sovuq, qorong'ulik – barchasi real tasvir bo'lishi bilan birga ramziy va ruhiy ma'noga ega. Ayniqsa, changalzor – ijtimoiy ajralganlik, begonalik, vahshiylik ramzidir. Asarda it obrazining o'ziga xoslashtirilishi orqali inson jamiyatdan chetlatilgan holatga tushadi, va bu jarayon tabiat vositasi bilan beriladi. Qissada tasvirlangan changalzor – bu oddiy o'rmon yoki dala emas. Bu – jamiyat chetiga chiqarilgan, “keraksizlar” jam bo'lgan makondir. Changalzor – insoniy qadriyatlar yo'qolgan, faqat tirik qolish uchun kurash bor joy. U yerda insoniyat qonunlari emas, tabiatning shafqatsiz qonunlari amal qiladi.

Mulohaza va takliflar. “Changalzorda hamma ham hamma bilan do'st emasdi. Bu yerda do'stlik emas, chidam va chidamsizlik muhim edi...”

Bu tasvir insonning jamiyatdan chiqib qolganidagi hayotiy va ma'naviy iztirobini ko'rsatadi.

Yozuvchi qissasida tabiat vositasida psixologik muhit yarata olgan. Qissada ob-havo, qor, sovuq, qorong'ilik, ochlik kabi tabiiy holatlar qahramonning ichki kechinmalari bilan birlashadi. Masalan, it sovuqdan titraganda, bu nafaqat jismoniy azob, balki uning jamiyatda himoyasiz qolganini ham bildiradi.

“...yog'ayotgan qor hech nimani yuvmasdi, faqat ustingdagi og'irlikni oshirar, yuragingdagi muz esa erimasdi.”

Bu yerda qor – ruhiy sovuqlik, ichki azob, jamiyatning loqaydligi timsolidir.

Qissadagi it – aslida odam. Lekin u odamlarga o'xshamaganlari uchun odamlar orasidan quvib chiqarilgan. Bu yerda muallif tabiat – changalzorni insoniylikdan chiqarilgan insonlar manzili sifatida tasvirlaydi.

“Changalzor itlari orasida yashagan bu it ularning eng jimjiti, eng begonasiydi...”

It – tashlab ketilgan, jamiyatda o'z o'rnini yo'qotgan kimsalarning obrazidir.

Shu bois, changalzor – ularga “yagona boshpana”dir. Tabiat bu yerda ijtimoiy ixtiyorni rad etgan makon sifatida berilgan.

Changalzor bu yerda shunchaki joy emas, balki ijtimoiy tuzumdan, jamiyatdan siqib chiqarilganlarning timsoli sifatida beriladi. Unda yashayotgan itlar, odamlar o'zaro hayot uchun kurashadi, lekin u kurashda insoniylik emas, omon qolish ustuvor bo'ladi. Bu makon insoniy qadriyatlarsiz, vijdon unutilgan dunyoning timsolidir.

“Changalzorni tanlaganlar... boshqa yerda yashay olmaganlar edi.”

Bu ibora o'z-o'zidan changalzorni jamiyat tashqarisida qolganlar “panohi” deb tasvirlaydi.

Tabiat – inson ruhiy holatining o'zgaruvchan fonidir

Changalzordagi ob-havo – sovuq, qorong'ilik, izg'irin – bular o'quvchi uchun oddiy meteorologik holat emas. Har bir havo holati qahramon (ya'ni, “it”)ning ichki iztiroblarini yoritib boradi. Bunday psixologik peyzaj adabiyotda juda kuchli vosita hisoblanadi.

Misol: “...ko'k yerni bosgandek pastga osilib turar, tong chiqmasdi, tun cho'zilar, sovuq jonni suzardi...”

Bu yerda tun cho'zilishi – umidsizlik, sovuqlik – jamiyatdagi befarqlik timsolidir.

Hayvoniy tabiat va insoniylikning buzilgan chegarasi. Changalzorda hayvon va inson orasidagi chiziq yo'qolgan. Insoniylik qulagan joyda odam hayvonga, hayvon esa insoniy xislatga ega bo'lib boradi. Shuning uchun muallif atrof muhitni hayvoniylikning ramzi emas, aksincha, insoniylik yo'qotilgan joy sifatida tasvirlaydi.

It – jamiyatdan chetlatilgan “inson”ning ramzi.

Asardagi “it” aslida odam. U jamiyatda o'z o'rnini topa olmagan, normativ tizimdan chetlatilgan, ijtimoiy tashlandiq odam timsoli sifatida beriladi. Muallif qahramonni it sifatida emas, it bo'lib qolgan odam sifatida ko'rsatadi.

“U boshqa itlarga o'xshamasdi. U g'amli, sukutli, begona edi...”

Bu yerda muallif odamiy g'am, iztirob, hushyorlikni it orqali berib, insonga xos kechinmalarni hayvon obraziga yuklaydi. Bu esa insoniylik degan tushunchaning o'zini so'roq ostiga oladi.

It – ijtimoiy ongning o'zini anglash bosqichi.

Qissadagi it jamiyatdan chiqqan, lekin ongli mavjudot. U bo'ysunmaydi, urushmaydi, sarg'ayib ketgan kuzgi daraxtlarga o'xshaydi. Bu jihatlar orqali muallif har qanday jamiyatdan chetlatilgan inson ongli va azobli mavjudot ekanini ko'rsatadi.

“U hatto o'lja uchun ham jang qilmasdi... unga hech narsa kerak emasdek...”

Bu — jamiyatdan ajralgan shaxsning ruhiy bo'shlig'i, qadrsizlik hissi, ma'naviy charchoq ramzidir.

It – mavjud jamiyatga isyon qilolmagan insonning fojiasi.

It hech kimga yomonlik qilmaydi, lekin hamma undan nafratlanadi. Chunki u o'zgacha, odamlarnikidek yashamaydi. Bu bilan yozuvchi jamiyat standartlariga mos kelmagan har qanday insonning fojiali yakunini ko'rsatadi.

“U o'z holicha yashardi, odamlar uni haydab solishar, tosh otishar, u esa sukutda edi...”

Bu sukut – ichki faryod, inson ruhining jamiyatga “javobsiz murojaati”dir.

Xulosa. “Changalzor iti” qissasida tabiat – changalzor, ob-havo, sukut, tovushsiz manzara — bularning bari ruhiy-estetik qatlamda o'z ifodasini topgan. It obrazi esa – jamiyatning chekkasida qolgan, qadrsiz, lekin aslida ichki boyligi bilan odamiylikning o'ziga xos timsoliga aylangan mavjudotdir.

“Changalzor iti” qissasida tabiat tasviri – tashqi muhitni ifodalashdan ko'ra, ichki kechinmalar, ruhiy iztiroblar, jamiyatdagi begonalikni anglatadigan badiiy va falsafiy vositadir. Changalzor va it obrazlari orqali muallif insoniylik, jamiyatdagi chetlanish, ijtimoiy loqaydlik kabi chuqur muammolarni ochib beradi. Shu bilan birga, tabiat – bu yerda ham asosiy voqea fonini, ham simvolik mazmunni, ham psixologik dramatismni ta'minlovchi kuchli estetik elementga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N. Norqobilov. *Changalzor iti*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
2. Qozoqboy Yo'ldosh. *Adabiyot nazariyasi asoslari*. – Toshkent, 2008.
3. M. Tursunov. *Zamonaviy o'zbek nasrida psixologizm*. Ilmiy maqolalar to'plami.
4. T. Qosimov. *Badiiy tafakkurda tabiat obrazlari*. Maqola. “Yoshlik” jurnali, 2015.

Zeboxon YUNUSOVA,
 Namangan davlat pedagogika instituti
 o'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
 1-bosqich magistranti
 e-mail: zebo_yunusova@mail.ru

“KUNTUG‘MISH” DOSTONINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodining nodir namunalaridan biri — “Kuntug‘mish” dostonining lingvokulturologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Doston tili orqali xalqning madaniy qadriyatlari, urf-odatlar, ijtimoiy hayoti, axloqiy qarashlari va tarixiy tafakkuri ochib beriladi. Asarda uchraydigan leksik birliklar, frazeologik vositalar, obrazlar tizimi, xalqona iboralar, qadimiy so'z shakllari lingvokulturologik nuqtayi nazardan ko'rib chiqilib, ularning madaniy-semiotik yuki yoritiladi. Doston qahramonlari timsolida xalqning ideal qahramon haqidagi qarashlari, milliy mentaliteti va estetik mezonlari ifoda topgan. Maqola “Kuntug‘mish” dostonini madaniyat va til birligida o'rganishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: “Kuntug‘mish” dostoni, lingvokulturologiya, xalq og'zaki ijodi, madaniy tafakkur, frazeologizmlar, milliy mentalitet, qadriyatlar, xalqona iboralar, til va madaniyat, arxaik leksika, obrazlar tizimi.

Аннотация: в данной статье анализируются лингвокультурологические особенности эпической поэмы “Кунтугъмиш”, одного из редких образцов узбекского народного устного творчества. Язык эпоса раскрывает культурные ценности, традиции, общественную жизнь, нравственные воззрения и историческое мышление народа. Лексические единицы, фразеологические средства, система образов, народные выражения, древние словоформы, встречающиеся в произведении, рассматриваются с лингвокультурологической точки зрения, выделяется их культурно-семиотическая нагрузка. Образ героев эпоса отражает представления народа об идеальном герое, национальный менталитет и эстетические критерии. Статья посвящена изучению эпической поэмы “Кунтугъмиш” в единстве культуры и языка.

Ключевые слова: эпическая поэма “Кунтугъмиш”, лингвокультурология, народное устное творчество, культурное мышление, фразеология, национальный менталитет, ценности, народные выражения, язык и культура, архаичная лексика, система образов.

Annotation: this article analyzes the linguocultural characteristics of the epic poem “Kuntug‘mish”, one of the rare examples of Uzbek folk oral art. The language of the epic reveals the cultural values, traditions, social life, moral views and historical thinking of the people. Lexical units, phraseological means, system of images, folk expressions, ancient word forms found in the work are considered from a linguocultural point of view, and their cultural and semiotic load is highlighted. The image of the heroes of the epic reflects the people's views on the ideal hero, national mentality and aesthetic criteria. The article serves to study the epic poem “Kuntug‘mish” in the unity of culture and language.

Key words: the epic poem “Kuntug‘mish”, linguoculturology, folk oral creativity, cultural thinking, phraseology, national mentality, values, folk expressions, language and culture, archaic lexicon, system of images.

Kirish. Har bir xalqning madaniy xotirasi, tarixiy tafakkuri va milliy qadriyatlari, eng avvalo, uning og'zaki ijodi, xususan, dostonlarida mujassam bo'ladi. Dostonlar o'zbek xalqining hayot tarzini, orzu-umidlarini, ideal qahramon haqidagi tasavvurlarini, axloqiy mezonlarini

va estetik qarashlarini ifodalovchi muhim janr hisoblanadi. Ana shunday durdonalardan biri — “Kuntug‘mish” dostoni bo'lib, u o'zbek xalq og'zaki ijodining nodir namunalari sirasiga kiradi. Ushbu dostonning o'ziga xosligi shundaki, unda nafaqat badiiy tasvir kuchi, balki xalq tilining

boyligi, madaniy tafakkuri, urf-odatlar va qadimiy e'tiqodlari ifoda topgan.

Zamonaviy tilshunoslikning lingvokulturologiya yo'nalishi til va madaniyatning uzviy aloqasini o'rganishga qaratilgan bo'lib, bu dostonni chuqurroq va kompleks tahlil etish imkonini beradi. "Kuntug'mish" dostonining lingvokulturologik tahlili orqali undagi milliy tasavvurlar, xalqona iboralar, frazeologik birliklar, qadimiy leksikalar, obrazlar tizimi, shuningdek, xalq mentaliteti va axloqiy qarashlari ochib beriladi. Bu esa nafaqat dostonning san'at asari sifatidagi qimmatini belgilaydi, balki xalqning til madaniyati, tarixiy tafakkuri va ijtimoiy ongini o'rganish uchun ham muhim manba hisoblanadi.

O'zbek xalq og'zaki ijodining durdonalaridan biri bo'lgan "Kuntug'mish" dostonida nafaqat badiiylilik, balki xalqning madaniyati, mentaliteti, qadriyatlar tizimi, axloqiy qarashlari, tarixiy tafakkuri va til boyligi o'z ifodasini topgan. Dostonning lingvokulturologik tahlili — bu faqat til jihatidan emas, balki xalq ruhiyati, urf-odati, yashash tarzi va dunyoqarashi bilan bog'liq bo'lgan elementlarni aniqlash va tahlil qilish, demakdir. "Kuntug'mish" dostoni tilshunoslik, ayniqsa, madaniyatshunoslik bilan uyg'unlikda o'rganilishi lozim bo'lgan bebaho yodgorliklardan sanaladi. Lingvokulturologiya — bu tildagi birliklar orqali milliy madaniyatni, mentalitetni, urf-odatlarini o'rganadigan fan yo'nalishi bo'lib, ushbu maqolada dostonning ana shunday xususiyatlari yoritiladi.

Avvalo, dostonning leksik tizimida xalqning qadimiy turmush tarziga oid ko'plab birliklar uchraydi. Masalan, "sarbon", "yovqur", "bahodir", "xan", "el-yurt", "navkar", "tog'a" kabi so'zlar xalq ijtimoiy tuzumining va iyerarxiyasining tildagi ifodasi bo'lib xizmat qiladi. Har bir so'z o'z zahirida ma'lum bir madaniy qatlamni ifodalaydi. "Kuntug'mish" dostonida til birliklari orqali o'tmishdagi ijtimoiy munosabatlar, jamiyatdagi rollar, urf-odatlar ochib beriladi. Jumladan, "el boshlig'i", "xalq maslahati", "jangchi", "yo'l boshchi" kabi tasvirlar xalqning o'z boshqaruv tizimiga ega bo'lganligini bildiradi. Bu esa doston orqali o'zbek xalqining o'ziga xos davlat boshqaruvi, qaror qabul qilish an'analari haqida ham ma'lumot beradi.

Doston obrazlarida milliy mentalitet, xalqning estetik qarashlari ham yaqqol ko'rinadi. Masalan, Kuntug'mish obrazining jasoratli, uddaburon, so'zga usta, adolatli va fidokor tarzda tasvirlanishi o'zbek xalqining ideal qahramon haqidagi tasavvurlarini ko'rsatadi. Kuntug'mish faqat jangchi emas, balki donishmand, halol, sabrli va vatanparvar yigit sifatida aks etadi. Uning harakati, so'zlari, qadami orqali xalqning or-nomusi, hayot falsafasi namoyon bo'ladi. Bu jihat esa lingvokulturologik tahlil uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Tilning frazeologik boyligi ham dostonning lingvokulturologik xazinasini ochishda muhim ahamiyatga ega. "Ko'ngli tog'dek ochildi", "toshday sabr qildi", "qalbi o'rtandi", "yuragi oridi" kabi ifodalar faqatgina obrazlilik emas, balki xalqning tafakkuri, his-tuyg'ularini qanday ifodalashini ko'rsatadi. Har bir frazeologizm ortida xalqning ruhiy olami, estetik hislari va milliy obrazlar tizimi mujassam. Bu ifodalar yordamida o'tmishdagi insonlarning ruhiy holati, munosabatlar mazmuni, jamiyatdagi odob-axloq qoidalari haqida ham ma'lumot olish mumkin.

Shuningdek, dostonda xalq og'zaki ijodining boshqa janrlariga xos unsurlar — maqollar, matallar, xalqona topishmoq va kinoyalar ham ko'p uchraydi. Bu birliklar madaniy kodlar sifatida xizmat qilib, o'zbek xalqining dunyoqarashi va hayotiy tajribasini aks ettiradi. Masalan, doston ichida ishlatilgan "Yigit kishining boshi — nomusi" yoki "Tuyaning ustiga qarg'a qo'nsa ham egasi javobgar" kabi iboralar xalqona axloqiy talqinlarning, hayotiy qonuniyatlarning til orqali ifodasidir. Ular madaniy ma'lumot tashuvchilari bo'lib, dostonni o'qigan har bir kishiga shu xalqning hayoti va qadriyatlarini his qilish imkonini beradi.

Fonetik va morfologik jihatdan ham doston tilida ko'plab qadimgi shakllar, bugungi adabiy tildan farq qiluvchi birliklar uchraydi. Bu jihatlar dostonning tarixiylik darajasini, til taraqqiyoti jarayonida o'zgarib borgan shakl-shamoyillarni o'rganishga imkon yaratadi. Arxaik birliklar, qadimiy affikslar va fonetik variantlar orqali biz xalq tili tarixining bosqichlarini kuzatishimiz mumkin. Bu esa lingvokulturologik tahlilda tilning

zamonaviy funksiyalaridan tashqari, tarixiy va madaniy qatlamlarini ham ochib beradi.

“Kuntug‘mish” dostonida xotin-qizlar obrazining til orqali ifodalanishi ham alohida tahlilga loyiq. Doston qahramoni Malikaxon obrazida sadoqatli, iymonli, jasoratli, erkini yo‘qotmagan ayol qiyofasi tasvirlanadi. Uning o‘z so‘zini ayta olishi, qaror qabul qilish jarayonida qatnashishi, qahramonlikka ham tengdosh bo‘lishi — xalqimiz madaniyatida ayollarga nisbatan qanday yondashuv bo‘lganini ko‘rsatadi. Bu esa lingvokulturologik nuqtayi nazardan gender rollarining milliy talqini, til orqali ayolning maqomi, jamiyatdagi o‘rni haqida tasavvur beradi.

Bundan tashqari, dostondagi tabiat tasvirlari — tog‘, daryo, quyosh, shamol, yulduzlar, hayvonlar obrazlari ham xalq e‘tiqodlari,

mifologiyasi va estetik didining til orqali ifodasidir. Tabiat obrazlari ko‘pincha inson his-tuyg‘ulari bilan uyg‘unlashtirib tasvirlanadi. Bu esa xalqning tabiat bilan uyg‘unlikda yashash tamoyilini ko‘rsatadi. Har bir obraz lingvokulturologik jihatdan madaniy semantik yukka ega bo‘lib, xalq tafakkurining ifodasi sifatida xizmat qiladi.

Xulosa. “Kuntug‘mish” dostoni nafaqat badiiy, balki lingvokulturologik yondashuv orqali ham katta ilmiy, madaniy va tarbiyaviy ahamiyatga ega. Doston orqali biz xalqning til boyligini, madaniy tafakkurini, axloqiy qarashlarini, tarixiy ongini va estetik idealini o‘rganamiz. Lingvokulturologik tahlil bu asarning xalq ma‘naviyatida tutgan o‘rnini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Shu bois, “Kuntug‘mish” dostoni tilshunolar, adabiyotshunolar va madaniyatshunolar uchun boy tahlil manbayi bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Хусанбоева Қ. Адабиёт – маънавият ва мустақил фикр шакллантириш омили. – Тошкент: “Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти”, 2009. 368-б.
2. Tillayeva R. O‘quvchilar faolligini oshirishda tadqiqot ishi tashkil etish samaradorligi // o‘zbekiston respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi alisher navoiy nomidagi toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti yoshfilolog olimlar jamiyati. C.439. https://tsuull.uz/sites/default/files/02_06_22_toplam_til_va_adabiyot_ilmiy_va_amaliy_izlanishlar_yolidagi_0.pdf#page=439.
3. R.T. Tillayeva. M.M.Q. Mo‘minova. O‘quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirishda adabiy-tanqidiy materiallardan foydalanish metodikasi “Science and Education” Scientific Journal / www.openscience.uz November 2023 / Volume 4 Issue 11 https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Hj9TC0QAAAJ&citation_for_view=Hj9TC0QAAAAJ:u5HHmVD_uO8C
4. Tillayeva R. O‘QUVCHILAR FAOLLIGINI OSHIRISHDA TADQIQOT ISHI TASHKIL ETISH SAMARADORLIGI // O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI YOSH FILOLOG OLIMLAR JAMIYATI. C.439. https://tsuull.uz/sites/default/files/02_06_22_toplam_til_va_adabiyot_ilmiy_va_amaliy_izlanishlar_yolidagi_0.pdf#page=439.
5. R.T. Tillayeva. M.M.Q. Mo‘minova. O‘quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirishda adabiy-tanqidiy materiallardan foydalanish metodikasi “Science and Education” Scientific Journal / www.openscience.uz November 2023 / Volume 4 Issue
6. <https://inlibrary.uz/index.php/universaljurnal/article/view/59253>
7. <https://cyberleninka.ru/article/n/badiiy-asar-matnini-tahlil-qilish-metodologiyasi>

Iroda RAXIMOVA,
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
Filologiya va san'at fakulteti O'zbek tili ta'lim yo'nalishi
2-bosqich talabasi

KOMIL XORAZMIY IJODIDA ISTIXROJ SAN'ATINING O'RNI (bir g'azal misolida)

Annotatsiya: ushbu maqolada Komil Xorazmiy devonidan o'rin olgan “Aynu shinu qofing’a to bo’ldi ko’nglum mubtalo” misralari bilan boshlanuvchi g’azali poetik jihatdan tahlilga tortiladi hamda ushbu g’azal orqali shoir ijodida istixroj – harfiy san’atining o’rni masalasi ham yoritiladi.

Kalit so’zlar: *mumtoz adabiyot, harfiy san’at, kitobat, istixroj, istiora, tazod, sifatlash, nido, shakl, mazmun.*

Annotation: this article presents a poetic analysis of the ghazal from Komil Khorezmi’s divan, beginning with the line “Aynu shinu qofing’a to bo’ldi ko’nglum mubtalo”. The paper also explores the role of istikhraj — a form of letter-based literary artistry — in the poet’s creative work, using this particular ghazal as a case study.

Key words: *classical literature, letter-based art, calligraphy, istikhraj, metaphor, tazad, qualification, nida, form, content.*

Аннотация: в данной статье проводится поэтический анализ газели из дивана Комила Хоразмий, начинающейся строками «Aynu shinu qofing’a to bo’ldi ko’nglum mubtalo». Также рассматривается место художественного приема истихрожа — буквенного искусства — в творчестве поэта на примере данной газели.

Ключевые слова: *классическая литература, буквенное искусство, каллиграфия, истихрож, метафора, антитеза, определение, восклицание, форма, содержание.*

Kirish. Sharq xalqlari, jumladan, o'zbek mumtoz adabiyotida badiiy san'atlar muhim o'rin tutadi. Mumtoz shoirlarimiz asarlarida qo'llanilgan badiiy san'atlar majmuyi adabiyotshunosligimizda muayyan darajada tahlil etilgan va ularning xalq ma'naviy hamda estetik tafakkurining boyitishdagi ahamiyati katta ekanligini barchamiz bilamiz. Mumtoz she'riy asarlarda qo'llanilgan harfiy san'atlar shoirning imlo asosida turli badiyliklar yaratish mahoratini, harflarning yozuvdagi shakllaridan foydalanib yangi ma'no hosil qilish mahoratini yaqqol ko'rsatib beradi. Shu o'rinda o'zbek mumtoz adabiyoti tarixida o'ziga xos uslubi, badiiy mahorati va sermazmun asarlari bilan alohida o'rin egallagan ijodkorlardan biri — Komil Xorazmiy ijodiyotida she'riy san'atlarning qo'llanilishini tahlil va tadqiq etish orqali shoir dahosi hamda adadiyatini, shuningdek, mumtoz she'riyatga olib kirgan yangiliklarini yana bir karra kashf etish mumkin.

Ma'lumki, Komil Xorazmiy XIX asr o'zbek adabiyotining yetuk vakillaridan bo'lib, g'azal, murabba, muxammas, musaddas, masna'viy, ruboiy, qasida, muammo kabi an'anaviy janrlarda barakali ijod qilgan [1]. Shoir asarlarida nafis badiylik, chuqur ma'no va falsafiy mushohadalar bilan bir qatorda, shakliy mukammallikka ham alohida e'tibor berilgan. Jumladan, Komil Xorazmiy o'z ijodida davr

she'riyatida murakkab sanalgan muammo, kitobat, istixroj kabi bir qator harfiy san'atlardan yuksak mahorat bilan foydalangan holda, o'zbek mumtoz adabiyotida original, o'zigagina xos bo'lgan poetik shakl va mazmun orqali go'zal asarlar yarata olgan. Ayniqsa, shoir ijodida harfiy san'atlardan — istixroj san'atining o'rni alohida ahamiyatga ega bo'lib, nozim asarlari ichiga so'zlarni ushbu san'atdan mohirona foydalangan holda shunday badiiy topqirlik bilan mujassamlashtirganki, bu orqali ijodkorning nafaqat yuksak iste'dod sohibi, balki o'tkir zehn va teran tafakkur egasi bo'lganligi ham yaqqol namoyon bo'ladi.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Tadqiqotning obyekti sifatida Komil Xorazmiy devonidan joy olgan “Aynu shinu qofing’a to bo’ldi ko’nglum mubtalo” misralari bilan boshlanuvchi g’azali olindi. Tadqiqotda kuzatish, induksiya, tahlil kabi tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Mumtoz badiiyatga oid asarlarda biror badiiy tafsilning arab harflariga o'xshatib tasvirlanishi **kitobat** san'ati deyilgan bo'lsa, baytda o'xshatilgan harf va so'zlarning yig'ilib, biror yangi so'z hosil qilishi **istixroj** san'ati deb atalgan.

Istixroj so'zining lug'aviy ma'nosi arabcha “chiqarish”, “chiqarib olish”, “tanlab olish” hisoblanadi. Shundan kelib chiqib, bu san'at tasvirga tortilgan

harflardan biror so'z chiqarilgani uchun ham shu nom bilan atalgan. Harfiy badiiy tasvir vositalari orasida jozibalisi va murakkabrog'i istixroj san'ati hisoblanadi.

Shu o'rinda Komil Xorazmiy ijodida ham murakkab harfiy san'atlardan hisoblangan istixroj san'ati mahorat bilan qo'llanilgan. Biz tahlilga tortmoqchi bo'lgan shoir devonidagi 6-raqam ostidagi g'azali ham boshdan oyoq ushbu san'atning go'zal namunalari bilan boyitilgan. Shuni ham aytish lozimki, Komil ushbu g'azalining har bir baytida emas, balki har bir misrasida istixroj san'atini mahorat bilan qo'llagan hamda misralarning ham shaklan, ham mazmunan originalligiga erisha olgan. Komil Xorazmiy g'azalini tahlil qilish orqali nozimning so'z qo'llash mahorati hamda she'rdagi shakl va mazmunning nihoyatda uyg'un ekanligini ko'rish mumkin:

Aynu shinu qofing'a to bo'ldi ko'nglum muftalo,
 Dolu rou dolu hajringdin dami erman judo [2: 22].

Ma'lumki, arab tilida "ishq" so'zi ayn harfi bilan yoziladi, xuddi shunday g'azalning birinchi misrasidagi "ayn", "shin", "qof" harflari birlashtirilsa, **“ishq”** so'zi kelib chiqadi. Ikkinchi misrada esa "dol", "ro" va yana "dol" harflarini birlashtirish orqali **“dard”** so'zi hosil bo'ladi. Demak, ushbu misralar orqali shoir, tom ma'noda oshiq yorga murojaat tarzida "ishqingga ko'nglim muftalo bo'ldiki, dardu hajringdan har on judoman", – demoqda.

Darhaqiqat, dard oshiqning hamnafas, hamqadam sirdoshi bo'lsa, g'am-g'ussa uning sabr-u bardoshini sinovchi, og'ir va qiyonoqli asnolarda kuchsizlik, chorasizlikdan asrovchi qadimiy ulfatdir [3].

Shu o'rinda hazrat Mir Alisher Navoiyning quyidagi bayti ham fikrimizning isboti bo'la oladi:

Ko'ngul ichra g'am kamligi asru g'amdur,
 Alam yo'qlug'i dag'i qattiq alamdur [3].

Tavsifi: "Ko'ngilda g'am kam ekanligining o'zi asrluk g'am bo'lsa, dard-alam yo'qligi bundan ham qattiq dard-alamdir...", – deyilmoqda.

Demak, odamni dard tarbiyalaydi va toblaydi, g'am uning botinini muvaqqat, chirkin hirs-u havaslardan tozalaydi. Shu boisdan ham dard ahli va iztirob vakillari zuhd, taqvo, ishq, ma'rifat aholidan ham oldin qo'yilgan [3].

Keyingi baytda oshiq to'g'ridan to'g'ri yorga "Layli" deya murojaat qiladi va o'zini Majnunga qiyoslaydi:

Mimu jimu nunu vovu nun kibi ko'nglum mudom,
 Hajr aro sargashtadur, ey lomu you lomu yo [2: 22].

Birinchi misrada "mim", "jim", "nun", "vov", "nun" harflarini birlashtirsak, **“majnun”** so'zi kelib chiqadi. Keyingi misrada esa oshiq yorini "lom", "yo", "lom", "yo" harflari orqali **“Layli”** deb ataydi,

ya'ni "Majnun kabi ko'nglim doim sening hajring ichra sarsondir, ey Layli", – deydi.

Demak, birinchi baytda shoir bekorga ishq va dard so'zlarini yashirin qo'llamaydi, balki keyingi baytda ishq va dardning timsoli bo'lgan Layli va Majnun obrazlarini keltirish orqali baytlar o'rtasidagi o'zaro ham shakliy, ham mantiqiy mazmunni saqlab qolishni maqsad qilgan shoir o'z poetik niyatiga tom ma'noda erisha olgan.

Xou alifu lomi zulfung ko'rgali ko'nglum qushi –
 Bo'ldi bandi g'aynu mimu bastai domu balo [2: 22].

Shoir ushbu baytda "xo", "alif", "lom" harflari orqali **“xol”** hamda "g'ayn" va "mim" harflari zamiriga **“g'am”** so'zini yashiradi. Diqqatlisi shundaki, Komil Xorazmiy yorning zulfini "xoli zulfing" deya sifatlaydi, ya'ni xolning qora bo'lishi ma'lum, shunga ko'ra baytni shunday tavsiflash mumkin: "Qora zulfingni ko'rish uchun ko'nglim qushi sening baloi tuzog'ing bilan bog'langan g'amning tuzog'iga ilindi, g'amga asir bo'ldi", – deya lirik qahramon – oshiq ruhiy holatini tasvirlaydi.

Shuni ham ta'kidlash lozimki, ishq, dard, hajr, g'am, ko'ngil so'zlari irfoniy tushunchalar bo'lib, Sharq mumtoz she'riyatida falsafiy mazmun ifodalash uchun qo'llanilgan, Komil Xorazmiy ham bu an'anaga tayangan holda Sharq she'riyatining eng yetakchi mohiyatini ushbu irfoniy tushunchalar orqali ifodalashga muvaffaq bo'lgan.

Shuningdek, ushbu baytda **“ko'nglum qushi”** hamda **“domu balo”** birikmalari **istiora** she'riy san'atining go'zal namunasi yuzaga keltirgan. Demak, ushbu g'azalda istixroj san'atidan tashqari yana bir qancha badiiy san'atlar ham qo'llanganki, bularning barchasi ijodkor yuksak iste'dodidan darak beradi.

Keyingi baytda ham shoir irfoniy tushunchalarni harflar zamiriga yashirgan holda teran mazmun ifodalaydi:

Istaram laylivashimdin majlis ichra lomu bo,
 Dedi: ey Majnun, magar ichmishdurursan mimu yo [2: 22].

Bu baytda "lom", "be" (vazn talabi bilan "bo" tarzida qo'llanilgan) harflarini birlashtirsak, **“lab”** so'zi, "mim" va "yo" harflari birligidan esa **“may”** so'zi kelib chiqadi. Oshiq ma'shuqasidan majlis ichra bo'sa so'raydi, yor unga javoban may ichganmisan, ey Majnun..., – deya tom ma'noda oshiq ishqini rad etadi.

Qofu vovu zolarimdin to yuzung bo'ldi nihon,
 To-u you rou ho bo'lmish manga subhu maso [2: 22].

Ushbu baytning birinchi misradan “qof”, “vov”, “zo” harflari orqali **زوک** – “**ko’z**”, ikkinchi misradagi “to”, “yo”, “ro”, “xo” harflarini birlashtirishdan **قوت** – “**tiyra**” so’zlari kelib chiqadi. Bayt mazmuniga ko’ra, oshiq: “Ko’zlarimdan toki yuzing nihon, yashirin bo’ldiki, men uchun oqshom-u tong qorong’u (tiyra) bo’ldi”, – deya nola qiladi. Shuningdek, “subhu maso” so’zlari orqali **tazod** san’ati ham qo’llanilgan bo’lib, bu ham she’r badiiyatini kuchaytirishga xizmat qilgan.

Keyingi baytda esa oshiq ma’shuqaga nisbatan “ey sangdil” deya murojaat qiladi, bu esa bir paytning o’zida **sifatlash** hamda **nido** san’atini yuzaga keltiradi:

Aynu rou zodima solg’il quloq, ey sangdil,

Tokay aylarsan manga hijronda jimu vovu ro [2: 22].

Shuningdek, bu baytda ham “ayn”, “ro”, “zod” harflari zamiriga **ضرع** – “**arz**” hamda “jim”, “vov”, “ro” harflari orqali **روح** – “**javr**” so’zlari yashirin qo’llanilgan bo’lib, istixroj san’atining go’zal namunalari yaratilgan. Shunga asosan bayt mazmunini quyidagicha sharhlash mumkin:

Arzimga quloq solgin, ey bag’ritosh,

Qachongacha menga ayriliq bilan javr qilasan...

Navbatdagi baytda esa yorning ruxsoriga oshiq bo’lgan ko’ngilning bulbuloso na’vo qilishi go’zal **tashbeh** va **istixroj** san’ati orqali shoirona mahorat bilan tasvirlanadi:

Vovu alifu lomu ho bo’ldi ko’ngul ruxsoringo,

Bou lomu bou lomo qilur doim navo [2: 22].

Istixroj san’atini birinchi misrada “vov”, “alif”, “lom”, “xo” harflarini birlashtirish orqali **قلاو** – “**vola**” so’zi, shuningdek, ikkinchi misrada “bo”, “lom”, “bo”, “lom” harflari birligidan hosil bo’lgan **لبلب** – “**bulbul**” so’zi yuzaga keltirgan.

Har kishi bo’lsa sango gar ayn alifu shinu qof,

Hajr aro ish onga ohu nunu alifu lomu ho [2: 22].

Shoir ushbu misralar zamiriga esa “ayn”, “alif”, “shin”, “qof” harflari orqali **قساع** – “**oshiq**” so’zini hamda oshiq tushunchasiga monand “nun”, “alif”, “lom” va “ho” harflari birligi vositasida **قلان** – “**nola**” so’zini yashirin qo’llaydi, ya’ni “Senga oshiq bo’lgan har kishining ishi hajringaro oh-u noladir”, – deya oshiq xitob qiladi. Bu bilan poetik shakl uchun mazmunning

boy berilmaganligini, balki mazmunning ham shakldan hech qolishmagan holda o’zaro mantiqan bog’langan poetik obraz va ularga xos sifatlar orqali oshiq ruhiy holatini hamda poetik mazmunni kuchli badiiy mantiq bilan yorqin ifoda etilganligini ko’rishimiz mumkin.

Maqta’da esa Komil Xorazmiy o’z taxallusini ham istixroj san’ati orqali mohirona ifodalagan bo’lib, bu orqali o’zidan oldingi ustoz salafar: hazrat Navoiy, Bobur, Munis, Ogahiy an’alarini munosib tarzda davom ettirgan:

Qofu alifu nun yutar ko’b qofu alifu mimu lom,

Rou hou mim qil holig’a, ey shirin liqo [2: 22].

Baytda “qof”, “alif”, “nun” harflari **ناق** – “**qon**” so’zini, “qof”, “alif”, “mim”, “lom” harflari **لماق** – “**Komil**” ismini hamda “ro”, “ho”, “mim” harflari birligidan **رحم** – “**rahm**” so’zini keltirib chiqarish mumkin, bu bilan shoir “Qon yutar ko’p Komil, uning holiga rahm qil ey shirin yuzli yor”, – deya o’z holatini obrazli tarzda ifodalaydi.

Xulosa. Demak, Komil Xorazmiy ushbu g’azalning matla’sidan to maqta’sigacha har bir misrasida murakkab she’riy san’atlardan hisoblangan istixroj san’atidan unumli tarzda foydalanishga muvaffaq bo’lgan. Bunday kompozitsion qurilishga ega g’azal o’zbek mumtoz adabiyotida kamdan kam uchraydigan hodisa bo’lib, shu paytgacha biz Komil Xorazmiy ijodidagina uchradik. Shunga ko’ra, Komil Xorazmiyning ushbu g’azalini boshdan oyoq istixroj san’ati asosiga qurilgan Komil Xorazmiygacha va undan keyingi davr she’riyatidagi yagona g’azal deyish mumkin.

Shuningdek, ushbu g’azalda istixroj san’atidan tashqari istiora, tazod, sifatlash, nido, tashbeh kabi va boshqa bir qator badiiy san’atlar ham shoirona badiiy mahorat bilan qo’llanilgan. Bu g’azal tahlili orqali biz nafaqat poetik shakl uchun mazmunning boy berilmaganligini, balki kuchli badiiy mantiq hamda obrazli tasvirdan mahorat bilan foydalanilganligining guvohi bo’lamiz. Shuningdek, shoir falsafiy mohiyat kasb etuvchi may, oshiq, ishq, hajr, Majnun va Layli kabi irfoniy tushunchalar zamirida teran ma’no ifodalay olgan, natijada mana shunday umrboqiy asar dunyoga kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xorazmiy.uz
2. Комил. Девон. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат н., 1975.224-б.
3. Ibrohim Haqqul.Navoiy she’riyatida dard va bedardlik tazodi. Maqola.
4. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Т.: Ўзбекистон, 2002.560-б.
5. Исҳоқов Ё. Навоий поэтикаси. – Тошкент: Фан, 1983.165-б.
6. Ҳожиаҳмедов А. Мумтоз бадийат луғати. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2008.193-б.

Maftuna HAKIMOVA,

Buxoro davlat universiteti filologiya fakulteti
filologiya va tillarni o'qitish (o'zbek tili) ta'lim
yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Email: khakimova-2001@internet.ru

FITRAT – YURT ISTIQBOLI YO 'LIDA FIDO BO 'LGAN JADID

Annotatsiya: ushbu maqola birinchi o'zbek professori, O'rta Osiyo jadidchiligining taniqli vakili Abdurauf Fitratning "Yurt qayg'usi" deb nomlangan sochma shaklda yozilgan, yurtga muhabbat, uni zolimlardan xalos etish, hurriyat uchun kurashish kabi g'oyalarni o'z ichiga olgan asari va Fitratning yurt istiqboli uchun qilgan say-harakatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: *jadid, siyosatchi, erkparvar, yurt qayg'usi, fevral inqilobi, Turkiston, sho'ro hukumati, xalq dushmani.*

Annotation: this article discusses the work of Abdurauf Fitrat, the first Uzbek professor and a prominent representative of Central Asian Jadidism, written in a humorous form called «The Sorrow of the Homeland», which includes ideas such as love for the homeland, liberation from oppressors, and the fight for freedom, and Fitrat's efforts for the future of the country.

Key words: *jadid, politician, patriot, national grief, February Revolution, Turkestan, Soviet government, enemy of the people.*

Аннотация: в данной статье рассматривается произведение Абдурауфа Фитрата, первого узбекского профессора и видного представителя среднеазиатского джадидизма, написанное в юмористической форме под названием «Печаль родины», включающее в себя такие идеи, как любовь к родине, освобождение от угнетателей и борьба за свободу, а также усилия Фитрата во имя будущего страны.

Ключевые слова: *джадид, политик, патриот, национальное горе, Февральская революция, Туркестан, Советская власть, враг народа.*

Kirish. Fitrat ozodlik uchun kurash g'oyasi ilgari surilgan bir qancha asarlar yaratadi. Shu asarlardan biri "Yurt qayg'usi" deb nomlangan bu she'r aruz vaznida yozilgan bo'lib, "Hurriyat" gazetasining 1917-yil 29-dekabr 62-sonida e'lon qilingan. Ba'zi bir ma'lumotlarda berilishicha, "Bu Fitratning "Tengiz" taxallusi bilan yozilgan asari bo'lib, "Buxoro axbori" gazetasining 1920-yil 5-oktabr sonida bosilgan va yaqinda adabiyotshunos Sirojiddin Ahmad tomonidan matbuotda e'lon qilindi. Asarda Buxoro amiri taxtdan ag'darilgandan keyingi tarixiy davr manzaralari tasvirlanadi"¹

Abdurauf Fitratning "Yurt qayg'usi" nomli sochma shaklda yozilgan asari milliy istiqloq, ma'rifatparvarlik, yurtsevarlik g'oyalari bilan yozilgan, hissiyotga, kechinmalarga boy va ramziylik asosida yozilgan namunadir.

Asar bir necha qismlardan tarkib topgan turkum she'rdir. Jumladan, unda bu xo'rliklar, azoblardan, qullikdan charchagan bir o'zbekning turon arslonlariga, xo'rlangan, haqoratlangan, bolalaridan ayrilgan onaga; shuningdek, Turon o'lkasi taraqqiyoti uchun xizmat qilgan sohibqiron Amir Temur ruhiga qaratilgan nidosi, hayqirig'i berilgan.

"Ey Ulug' Turon, arslonlar o'lkasi!

Senga ne bo'ldi? Holing qalaydir? Nechuk kunlarga golding?

Ey Chingizlarning, Temurlarning, O'g'uzlarning, O'tillalarning shonli beshiklari! Qani u chiqdi g'ing yuksak o'rinlar? Qullik chuqurlari g'a nedan tushding?!

Dunyoni "urho"lari bilan titratkan yo'lbars yurakli bolalarning qani? Yer tuprog'ini ko'klarga uchiraturg'an tog' g'avdali o'g'lonlarning qani? Nechun tovushlari chiqmaydir?².

Fitrat bu satrlarini o'zbeklar eshitib, undan ta'sirlanib, oyoqqa turishlarini, jaholat, adolatsizliklarga qarshi kurashishlarini xohlaydi. Shu boisdan ham u xalqning o'zligini tanitishga, yuksak qadriyatlarini eslatishga, o'tmishini yodga olishga intiladi. Tarixda o'tgan buyuk shaxslarni esga olish asosida ular ko'rsatgan jasorat, fidoyilikni o'mak qilib ko'rsatishni istaydi. Xalqning farzandlarini yo'lbars yurakli, tog' g'avdali o'g'lonlar sifatida ta'riflab, ularni buyuk ishlarga qodir ekanligiga ishonch bildiradi.

Adabiyotshunos Hamidulla Boltaboyev aynan Fitratning mana shu sochmasi sababli Buxoro yosh jadidlari Turkiston o'lkasini boshqarish uchun kelgan rus hukumatining rejasini barbod qilishganini va bu voqealar Fitratning publisistik maqolalarida aks etganini yozadi: "Fitrat boshqa bir sochmasida "kimsasizlik yukindan o'g'irlangan tanda zolimona urulg'an qamchilarning yarasi bor" deb yozarkan, "bosh-ayog'lari yalang'och, tirsaklarigacha qop-qora loyqadan botg'an, baqirurg'a tovushi, qutilurg'a kuchi qolmag'an" vatan xayolini mungli xotin qiyofasida tasavvur etib, "zolimlar seni kimsasizmi ko'rdilar? yo'q, sen kimsasiz emassan. Mana men butun borlig'im bilan senga ko'mak qilurg'a hozir. Mana men chin ko'ngul bilan sening yo'lingda o'lurg'a rozi...", – deya kurashga yeng shimarganda, uning

² Фитрат А. Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент: Маънавият, 2000. – Б. 31

¹ <https://jadid.uz/jadids/abdurauf-fitrat/>

atrofiga Buxoro jadidlarining katta bir guruhi to'planib ulgurgan edi. Ularning nafratlari yo'nalishini aniq sezgan o'ris bosqinchilari bu katta kuchdan o'z amirini yo'q qilish maqsadida foydalandilar. Shuning uchun ham: "O'lim Sening o'limingni kutganlarga, nafrat seni ko'mgani kelganlarga", — degan so'zlarni shior qilib olgan yosh buxorolilar harakati o'n sakkizinchi yillarning boshlarida Turkistonga o'lkani boshqarish uchun kelgan Kolesov va uning maslakdoshlari "yordami" bilan muvaffaqiyatsiz tugadi. Fitrat so'zlari bilan aytganda, bu voqealarning "har biri bir olam" bo'lib, ularning ayrim sahifalari "Hurriyat"da chop qilingan publisistik maqolalarda aks etgan"³.

Fitrat yurti uchun jonini berishga tayyorligini, qancha yurtidan uzoqlashtirishga harakat qilsalar-da, unga qaytib kelajagini aytib: "Yo'q, sen kimsasiz emassan. Mana men, butun borlig'im bilan senga ko'mak qilurg'a hozir. Mana men chin ko'ngil bilan sening yo'lingda o'lurg'a rozi.

Qof tog'lari yo'limda tushsa; Tamug' olovlari qarshumdan chiqsa, yana sen sari ketarman. Ustimga insonlar emas, shaytonlar qo'shini kelsa, Oyog'imga zanjirlar emas, jahannam ilonlari sorilsa, yana sen sari ketarman"⁴ deb yozadi.

"Temur oldinda" degan sarlavha qo'yilgan uchinchi sochmasida Amir Temur maqbarasiga kelib, o'z holini qahramon tilidan murojaat qilar ekan, uning hukumronligi davrida gullab-yashnagan bu yerlarda endi dushman qo'lida qon yig'layotgan turklarning holini bayon qiladi: "Bag'rim yoniq, yuzim qora, ko'nglim siniq, bo'ynim bukuk.

Sening ziyoratingga keldim, sultonim!

Ezilgan boshim, qisilgan vijdonim, kuygan qonim, o'rtangan jonim uchun busag'anangdan davo izlab keldim, xoqonim!

Yuz yillardan beri jaf ko'rub, g'am chekib kelgan turkning qonli ko'z yoshlarini etaklaringga to'karga keldim"⁵.

Fitrat yuragida alam o'ti, dard bilan Amir Temurga hasratini aytarkan: "Men agar uch kunlik umrimni tichgina

yotib o'tkazmoqchi bo'lmasa edim, shularning birortasi bo'lmas edi", deb yozadi. Bunga sabab ham ko'rsatadi:

"Men qo'limg'a topshirdi g'ing qilichni tashlab, cholg'uni olmasa edim, shularning birortasi bo'lmas edi"⁶.

To'g'ri, bu sabab, albatta, shoirona sabab. Ammo qurolning o'rniga cholg'uni olish bilan bog'liq holatni turlicha talqin qilish mumkin. Bunda xalqning dardini kuylagan shoirlar, ijodkorlarni Fitrat cholg'uchiga o'xshatadi. Ularni jasoratga chorlaydi. Shoir so'zlarini davom ettirar ekan, "Mendan nafrat etma, xatolarimni kechir va qo'limni tutib, bu yovlar bilan kurashish uchun muqaddas fotihangni ber"⁷, deya so'zlarini yakunlaydi.

Ko'rinib turibdiki, Fitrat o'z asarida ulug' ishga kirishganligini, yurt ozodligi va farovonligi yo'lida kurash uchun qat'iy bel bog'laganini va bunda buyuk ajdodlar tajribasiga, sabog'iga tayanmoqchi bo'lganligini ifoda etadi. Chindan ham bu ishga butun kuchini sarf etgan, umrini fido etgan buyuk bobokalonimiz kechmishi ibrat namunasi bo'ldi. Fitratning bu sochmasi va she'ri "Hurriyat" gazetasida nash etilganidan keyin boshqa biron joyda nash etilmaydi. Undagi hayqiriq, nola, vatanni ozod qilishdagi da'vatlarga chorlovchi g'oyalar sababli ham bu xatti-harakatlar rus hukumatiga yoqmaydi. Shu sababli ham Fitratning ba'zi bir shu mazmundagi asarlari ham nashr etilishiga ruxsat berilmaydi yoki boshqa davlarda nashrdan chiqqarilganda ham Turkiston hududiga kirishiga yo'l qo'yilmagan.

O'zbek adabiyotining taniqli vakillaridan biri, ijtimoiy faoliyatini, ijodini jadidchilik, islohotchilik g'oyalari targ'iboti uchun bag'ishlangan Abdurauf Fitrat asarlari bugungi kunda ham badiiy, ma'rifiy qimmatini yo'qotmay kelmoqda. Uning "Yurt qayg'usi" asari yuksak vatanparvarlik ruhi bilan yozilgan namunalardan biridir.

Fitrat nomi yurt istiqboli uchun jonini bergan jadidlar qatorida ajdodlar qalbida mangu barhayot yashaydi. Uning vatani uchun qilgan buyuk xizmatlari yillar o'tsada, sayinki o'zbek xalqiga balki boshqa xalqlarga ham o'rnak vazifasini o'tashiga shubha yo'q.

3 Болтабоев Ф. Фитрат ва истиқлол маънавияти / Фитрат А. Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент: Маънавият, 2000. – В. 14.

4 Фитрат А. Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент: Маънавият, 2000. – В. 32.

5 Фитрат А. Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент: Маънавият, 2000. – В. 33.

6 Фитрат А. Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент: Маънавият, 2000. – В. 34.

7 Фитрат А. Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент: Маънавият, 2000. – В. 35.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Фитрат А. Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент: Маънавият, 2000. 256-б.
2. Unutilmas siymolar (Jadidchilik harakatining namoyondalari) O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi DJQA, "Akademiya". – Toshkent: 1999.
3. Boltaboyev H. Abdurauf Fitrat. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. 144-b.
4. Болтабоев Ф. Фитрат ва истиқлол маънавияти. Фитрат А. Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент: Маънавият, 2000. 5-30-б.

Internet saytlari

<https://jadid.uz/jadids/abdurauf-fitrat/>

https://uz.wikipedia.org/wiki/Abdurauf_Fitrat

<https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/abdurauf-fitrat-1886-1938>

[https://wikisource.org/wiki/Yurt_qayg%28%80%98usi_\(1917\)](https://wikisource.org/wiki/Yurt_qayg%28%80%98usi_(1917))

<https://e-tarix.uz/vatan-tarixi/87-fevral-inqilobi.html>

Dildora SATTAROVA,
SamDU 1-bosqich magistranti

FRAZEOLGIK SINONIMIYA VA FRAZEOLGIK VARIANTDOSHLIKNING O'ZIGA XOSLIKLARI VA ULAR O'RTASIDAGI FARQLAR XUSUSIDA

Annotatsiya: mazkur maqolada frazeologik sinonimiya va frazeologik variantdoshlikning xususiyatlari va ular o'rtasidagi farqli tomonlari yoritiladi. Shuningdek, bu ikki hodisa o'rtasidagi o'xshash va turli tomonlar misollar bilan ochib beriladi.

Kalit so'zlar: *ibora, sinonim, variant, variantdoshlik*

Annotation: this frazeologizm, article explores the characteristics of phraseological synonymy and phraseological variation, highlighting the differences between them. It also provides examples to illustrate the similarities and distinctions between these two phenomena.

Key words: *phraseologism, expression, synonym, variant, variation.*

Аннотация: в данной статье освещаются особенности фразеологической синонимии и фразеологического вариантдошества, а также раскрываются различия между ними. Кроме того, на основе примеров рассматриваются сходства и отличия этих двух языковых явлений.

Ключевые слова: *фразеологизм, выражение, синоним, вариант, вариантдожество.*

Nutqimiz tinglovchi yoki o'quvchiga ta'sir ko'rsatishi va jalb eta olishi uchun u ham shaklan, ham mazmunan to'g'ri shakllangan va shu bilan birgalikda, boy va ifodali bo'lishi lozim. Maqollar, hikmatli so'zlar va iboralarni qo'llash orqali yuqoridagi sifatlarga erishishimiz mumkin. Ayniqsa, lug'at boyligimizdagi so'zlarning o'rniga frazeologik iboralarni o'rni bilan qo'llasak, nutqimiz obrazlilikka, ekspressivlikka ega bo'ladi. Chunki, frazeologik birliklar so'zlarga qaraganda ma'noni kuchli ifodalashga xizmat qiladi va obrazlilikni yorqin tarzda aks ettiradi.

Frazeologik birliklar haqida gap borar ekan, so'zlar orasida ma'nodoshlik va variantdoshlik bo'lgani kabi frazeologizmlarda ham mavjud bo'lgan ushbu hodisalarga to'xtalishimiz zarur. Dastlab frazeologik sinonimiya diqqatimizni qaratamiz.

Sinonim iboralar shaklan har xil iboralarning biriga yaqin ma'nolarni anglatib kelishidir[2-15].

Bugunga qadar frazeologik sinonimiya masalasi ko'plab tadqiqotchilarning e'tiborini tortgan. Jahon tilshunoslari tomonidan tadqiq etilgan ushbu hodisa, ya'ni, frazeologik sinonimiya masalasining o'zbek tilshunosligida o'rganilishi Sh. Rahmatullayevning «O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari» nomli monografiyasi bilan bog'liq. Jumladan, olim frazeologik sinonimiya xususida shunday fikr bildiradi: «Frazeologik sinonimiya uchun umumiy

va eng muhim mezon — bu semantik mezondir. Har bir sinonimik uyadagi frazeologik birliklar obyektiv borliqdagi bir xil tushunchalarni anglatishi kerak va shu bilan birgalikda, bir xil ma'noni anglatishi shart».

Tilshunoslar frazeologik sinonimiya belgilarini turlicha e'tirof etganlar. Jumladan, Molotov frazeologik sinonimlarning o'ziga xos ushbu tomonlarini sanab o'tgan: ma'nolarning bir xilligi, o'xshashligi, tarkibida bir xil komponentlarning bo'lmashligi, leksik-grammatik xarakteri tomondan o'xshashligi, komponentlarning o'zaro bir-biri bilan almashtirish imkoniyati yo'qligi [4-165-166]. Akademik N.M. Shanskiy esa bu hodisaga quyidagicha ta'rif beradi:

«Obyektiv borliqdagi aynan bir xil predmetni anglatuvchi turli iboralar sinonimik frazeologizmlar deb ataladi»[6-194]. M.M. Kopilenko va Z.D. Popovlar esa frazeologik sinonimiyani tarkibidagi leksemalarga ko'ra farqlanuvchi, ma'no jihatdan yaqin bo'lgan, lekin bir yoki bir necha semantik belgilarga ko'ra farqlanuvchi turg'un iboralar sifatida talqin etganlar.

Yuqoridagi fikrlarga tayanib ikki va undan ortiq frazeologik birlikni frazeologik sinonim qatoriga kiritish uchun ular bir ma'noga ega bo'lishlari kerakligi kelib chiqadi. Ammo, iboralar orasidagi bir ma'noga egalikni teng ma'nolilik deb tushunmasligimiz zarur. Garchi har bir frazeologik sinonim shu sinonimiya uyasi uchun umumiy ma'no va boy kontekstda qo'llanilish

xususiyatiga ega bo'lsa ham, ularning har birida o'ziga xos ma'no qirralari mavjud bo'ladi va ular o'z o'rniga ega frazeologizmlardir. Buni V.P. Jukovning quyidagi fikri ham tasdiqlaydi: "Frazeologik sinonimlar shunday frazemalarki, ular bir xil yoki ma'no jihatdan juda yaqin o'zaro munosabatdagi bir xil so'z turkumlaridan iborat bo'lsa-da, biroq bir-biridan ma'no ottentaklari bilan u yoki bu tomonidan farqlanadilar".

Sinonim iboralar bir-biri bilan ma'no nozikligi, uslubiy bo'yog'i yoki bir paytda ikkalasiga ko'ra ham farqlanishi mumkin. Masalan, "tinkasi qurimoq" (tinka-madori qurimoq) va "holdan toymoq" iboralari bir sinonimik uyaga mansub bo'lib, "toliqmoq, darmonsizlanmoq" ma'nolarini ifodalaydi. Lekin ularning birinchisi og'zaki so'zlashuv nutqiga, keyingisi esa kitobiy (umumnutqqa) nutqqa xoslangan.

- **Tinka-madorim qurib**, qotib turardim (Ch. Aytmatov).

- Yo'lovchilar Ustyurt sahrosida o'n besh kun yo'l yurib, toza charchadilar, tuyalar ham **holdan toydi** (M.Osim).

Shuningdek, "Og'zining tanobi qochmoq" va "Terisiga sig'may ketmoq" frazeologik sinonimlari bir ma'no, ya'ni, "behad sevinmoq" ma'nosini ifodalashi bilan birgalikda, ikkinchi iborada ta'sirchanlik va ifoda kuchliligi bilan o'zaro farq qilishini ko'rishimiz mumkin:

- O'rik domlaning kelini og'il tug'ibdi, **og'zining tanobi qochgan** (S.Ahmad).

- "Voy bo'yginangdan-ey, tushimmi-o'ngimmi, bolaginam...". Ruzvon xola **terisiga sig'may** gapiragapira o'choq boshida ivirsirdi (A.Muxtor).

Frazeologik variantlanish hodisasiga to'xtaladigan bo'lsak, Sh.Rahmatullayev frazeologik variantlanish hodisasida: a) turli-tuman o'zgarishlar sababli biri ikkinchisidan o'sib chiqqan bo'lishi; b) asosida ayni bir obrazning yotishi; v) ayni bir lug'aviy ma'noni anglatishi; g) o'zaro o'sib chiqqan variantlar tarkibida mushtarak so'z komponentning bo'lishi kabilarni asos qilib olinganligini ta'kidlaydi[2-20]. Shuningdek, bu hodisa xususida, A.Mamatov ichki bog'liqlik (obrazning umumiyli) frazeologik variantlarning hosil bo'lishida asosiy tushuncha ekanligini aytib o'tgan[3-235].

Frazeologik sinonimiya va frazeologik variantdoshlikni o'rtasida umumiy jihatlar ko'pligi bois ularni farqlashda murakkablikka uchrashimiz mumkin. Ularni almashtirib qo'ymaslik uchun avvalo, frazeologizmlarning so'z-komponentlariga

e'tibor berish kerak. Leksik tuzilishida aynan bir komponent (so'z) qatnashmaydigan iboralar sinonim frazeologizmlar bo'lsa, frazeologizmlar orasida ma'nosi bir xil, ammo, iboralar tarkibidagi ayni komponentlarning takrorlanishi bilan ifodalanadiganlari ham mavjud bo'lib, bu uning frazeologik variantdoshidir. Demak, frazeologik sinonimiya deganda bir ma'noni ifodalovchi turli so'zlardan tarkib topgan frazeologizm tushunilsa, frazeologik variantdoshlik esa umumtil frazeologizmlari asosida yuzaga kelgan va ma'lum frazeologizmga asoslanadigan yoki tilda mavjud bo'lgan frazeologizmlardan o'sib chiqqan, frazeologik sinonimlardan farqli ravishda shaklan juda o'xshash, lekin ayrim leksik, fonetik yoki grammatik tafovutlari mavjud iboralar tushuniladi. Iboralarda variantdoshlik boshqa til hodisalariga nisbatan ko'proq kuzatilishini hisobga olgan holda, frazeologizmlardagi variantdoshlikni aniqlashda, ulardagi ayni ma'no o'xshashligiga, tarkibidagi so'zlarning bir tipga tegishli ekanligiga va obrazliligiga e'tibor berish kerak. B. Yo'ldoshev "Frazeologik uslubiyat asoslari" kitobida frazeologik sinonimlarni frazeologik variantdoshlardan farqlashda quyidagi belgilarni sanab o'tadi:

1. Frazema ichki formasining yaxlitligi: masalan, qo'li kalta – qo'li qisqa; aravani quruq olib qochmoq — aravani olib qochmoq – olib qochmoq; yuragi qon bo'lmoq — bag'ri qon bo'lmoq — qon bo'lmoq kabi.

2. Bir iboraning variantlari ifodalaydigan ekspressiv baho bo'yog'i ko'pincha bir xil bo'lishi: masalan, nog'orasiga o'ynamoq — nog'orasiga o'ynatmoq — childirimasiga o'ynamoq kabi variantdosh iboralar semantikasi bir umumiy ekspressiv ottenkaga egadir.

3. Bir iboraning variantlari funksional xoslanish jihatdan bir xil xususiyatga ega bo'lishi: misol uchun, quyidagi variantdosh iboralarda almashingan komponentlar sinonim ravishlar bo'lib, uslubiy belgi nuqtayi nazaridan farqlanmaydi: podadan oldin chang chiqarmoq — podadan avval chang chiqarmoq.

4. Bir iboraning variantlari bir-biri bilan uslubiy nozikligi va ma'nosi jihatdan farqlanmaydi, shuning uchun ularning biri o'rnida ikkinchisini qo'llash mumkin bo'lishi: soyasiga ko'rpacha solmoq — soyasiga ko'rpacha to'shamoq iboralari o'zaro variantdosh sanaladi. Bu iboralar uslublar doirasida biri o'rnida ikkinchisi erkin qo'llana oladi[1-69-71].

Iboralar (izohi bilan)	Sinonimi	Variantdoshi
Oyog'ini tirab olmoq — o'z fikrining amalga oshirishini qaysarlik bilan talab qilmoq. <i>Bayram uchun, — oyoq tirab oldi qovoqxona egasi. – Tashvish tortma (J.London).</i>	Ikki oyog'ini bir etikka tiqmoq – Otam uylantiraman deb ikki oyog'ini bir etikka suqib olgan. Hol-jonimga qo'ymaydi (S.Ahmad).	Oyog'ini tirab turmoq — <i>Dadajon oyog'ini tirab turibdi. "Murodovaga va'da berganman. Unga qanday vaj ko'rsataman?" — deydi (I.Rahim).</i> Oyog'ini tirab turib olmoq — <i>Nevarangiz oyoq tirab turib oldi (O'.Hoshimov).</i> Oyoq tiramoq — <i>"Qor yog'ib turibdi-yu, dalada pishirib qo'yibdimi", deb oyoq tiraydiganlar ham topildi (O'.Hoshimov).</i>
Podadan oldin chang chiqarmoq — Ro'yobga chiqishi aniq bo'lmagan narsa haqida hovliqmalik bilan vaqtdan ilgari gapirib yurmoq. Podadan oldin chang chiqarmanglar. Biz hozir anig'ini bilib kelimiz (Shuhrat).	To'ydan ilgari nog'ora qoqmoq – To'ydan ilgari nog'ora chalma, xotin, hali og'ling uylanadigan bo'lgani yo'q (P.Qodirov).	Podadan avval chang chiqarmoq; Podadan burun chang ko'tarmoq – Podadan burun chang ko'tarma! – Oqsoqol xotiniga dag'dag'a qildi (O'.Hoshimov).
Yuragi qon bo'lmoq(qilmoq) — - Diltang bo'lmoq, ziq bo'lmoq; - Ruhan azoblanmoq. <i>Birortasini ko'rsatsangiz o'lasizmi? Hammaning yuragini qon qildingiz-ku? — dedi(A.Qahhor).</i>	Yuragi siqilmoq — Bashor opaning yuragi siqilib ketdi shekilli, ataylab shang'illadi (O'.Hoshimov). Yuragi ezilmoq Eslab yuragi ezildi (U.Hamdani).	Yurak-bag'ri qon bo'lmoq — <i>Men sho'rlik yurak-bag'rim qon bo'lib seni kutib yashadim (Z.Qurolboy qizi).</i> Bag'ri qon bo'lmoq — <i>Bilibon lola qochdi dasht uza, gul bag'ri qon bo'ldi, Jafosi o'rtagan Uzlalni g'amliq bag'ri dog'ini (Maxmur).</i> Qon bo'lmoq.

Xulosa qilib quyidagilarni aytishimiz mumkin:

a) variantdosh iboralar sinonim iboralardan va bir-biridan bitta so'zning tushib qolishi yoki boshqa so'zga o'zgarishi, so'z qo'shilishi bilan farq qiladi (tinkasi qurimoq – tinka-madori qurimoq kabi);

b) frazeologik iboralar ma'nosi yaqin tushunchalarni turli obrazlar yordamida ifodalasa, frazeologik variantlar bir-biriga yaqin tushunchalarni bir obraz yoki bir-biriga yaqin obrazlar yordamida ifodalaydi (aqli kirdi — esi kirdi, beting qursin — afting qursin kabi);

d) variantdosh iboralarni biri o'rnida qo'llash mumkin holda (uslub doirasidan), bu sinonim

frazeologizmlarda nisbatan cheklangan. Chunki sinonim iboralar uslubiy jihatdan o'zaro to'g'ri kelsa, adabiy-uslubiy normaga mos bo'lsagina bunday imkoniyatga ega bo'ladi.

Frazeologizmlardagi sinonimiya va variantdoshlikni o'zaro farqlarini bilgan hamda ushbu hodisalar frazeologik uslubiyatning eng muhim masalalaridan ekanligini e'tiborga olib, ularni o'z o'rnida, to'g'ri qo'llay olishimiz darkor. Bu bizning nutqimizni yanada jozibali, ifodali va ta'sirchanligini oshirishga, boyitishga xizmat qiladi. Zero, frazeologik sinonimlar va variantdoshlar o'zbek tilining kuchli tasviri-uslubiy manbalaridandir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. B. Yo'ldoshev. Frazeologik uslubiyat asoslari. – Samarqand: SamDU nashri, 1998.
2. Sh. Rahmatullayev, N. Mahmudov, Z. Xolmanova, I. O'razova, K. Rixsiyeva. O'zbek tili frazeologik lug'ati. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2022.
3. A.Mamatov. O'zbek tili frazeologiyasi(o'quv qo'llanma). – Toshkent: Navro'z,2019.
4. А.И. Молотков. Основы фразеологии русского языка. – Л: Наука, 1977.
5. В.П.Жуков. Семантика фразеологических оборотов. – М.: 1959.
6. Н.М. Шанский. Фразеология современного русского языка. – М.: 1985.

Dilsora RAXIMOVA,
O'zbekiston Jurnalistika va
Kommunikatsiya Universiteti 1-kurs magistranti
dilsoraraximova3@gmail.com

PSIXOLINGVISTIKA NUQTAYI NAZARIDAN REKLAMA MATNLARINING TASNIFI

Annotatsiya: mazkur maqolada reklama matnlarini psixolingvistik yondashuv asosida tahlil qilish va ularni tasniflash masalalari yoritilgan. Reklama tilining inson psixikasiga ta'siri, emotsional, ratsional, motivatsion, implikatsion, kontrastli kabi omillar orqali qanday amalga oshirilishi tushuntiriladi. Matnlar psixologik motivatsiya, hissiy ta'sir, qaror qabul qilish jarayonlariga ko'rsatadigan ta'siri asosida guruhlariga ajratilgan.

Kalit so'zlar: *psixolingvistika, reklama, psixika, emotsional ta'sir, motivatsiya, ratsional reklama.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются вопросы анализа и классификации рекламных текстов с психолингвистической точки зрения. Объясняется, каким образом рекламный язык воздействует на психику человека через эмоциональные и когнитивные факторы. Тексты классифицируются по их влиянию на психологическую мотивацию, эмоциональное восприятие и процессы принятия решений.

Ключевые слова: *психолингвистика, реклама, психика, эмоциональное воздействие, мотивация, рациональная реклама*

Annotation: this article addresses the analysis and classification of advertising texts from a psycholinguistic perspective. It explains how advertising language affects the human psyche through emotional and cognitive factors. The texts are grouped based on their influence on psychological motivation, emotional impact, and decision-making processes.

Key words: *psycholinguistics, advertising, psyche, emotional impact, motivation, rational advertising*

Kirish. Zamonaviy axborot jamiyatida reklama inson ongiga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatish vositasi sifatida keng qo'llanmoqda. Chunki reklama mahsulot yoki xizmatni targ'ib qilish bilan birgalikda auditoriyaning e'tiborini jalb etish, shuningdek, hissiy holatini boshqarish va qaror qabul qilish jarayoniga ta'sir o'tkazish kabi psixologik mexanizmlarni ishga soladi. Shu sababli reklama matnlarini psixolingvistik jihatdan o'rganish, ularning qanday tuzilganini, qaysi til birliklari va psixologik usullari orqali samaradorlikka erishayotganini aniqlash dolzarb ilmiy masalalardan biridir. Shunday ekan, avvalo, psixolingvistika atamasi haqida biroz to'xtalib o'tsak. Bu termin til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganuvchi fan sifatida reklama matnlarini tahlil qilishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Psixolingvistikaning diqqat markazida inson turadi. Uning eng muhim xususiyati inson omili hisoblanadi. Binobarin, inson nutqni yaratadi va uni idrok qiladi. Psixolingvistika bu omilni

nafaqat nutqning, balki eng muhimi – tilning o'zini, ham xarakterini, mohiyatini aniqlaydigan majburiy omil sifatida o'z modellarining tavsiflari, asos qilib olingan hukmlariga faol tatbiq qiladi.[3.6] Dastlab, bu atama 1936-yilda amerikalik psixolog J.R. Kantor tomonidan qo'llangan. 1946-yildan boshlab shogirdi N. Pronkoning „Til va psixolingvistika“ nomli maqolasida e'lon qilingandan so'ng keng iste'molga kirgan.[5] Shunday qilib, psixolingvistika tilning qanday idrok qilinishi, ishlab chiqarilishi va xotirada saqlanishi kabi jarayonlarni tushuntiradi. Boshqacha qilib aytganda, inson qanday qilib tilni o'rganadi, tushunadi, eslaydi va qo'llaydi — ana shu savollarga javob izlaydi.

Asosiy qism. O'zbek tilining izohli lug'atida reklama so'zi "Reklama (lot. "qattiq qichqirmoq")- muayyan tovar yoki xizmat turlari haqida xaridorni xabardor qilish, ularga nisbatan talab ehtiyojni yuzaga keltirish yoki kuchaytirish maqsadida ana shu tovar va

xizmatlar to'g'risida berilgan ma'lumot"[1,374] deya ta'riflanadi.

Reklama tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, uning ilk namunalari og'zaki shaklda uchragan. Bozorlarda odamlar o'z mahsuloti va xizmatlarini reklama qilish uchun baland ovozda e'lon qilishgan. Jeyms Vudning "Reklama tarixi" kitobida aytilishicha, dastlabki yozma e'lon Qadimgi Misrning Fiva shahridan topilgan. U gladiatorlar jangi, qullar va uy hayvonlari savdosi haqidagi e'lonlar shaklida mavjud edi. Keyinchalik 1440-yilda logan Gutenberg tomonidan harf terish dastgohi ixtiro qilingandan so'ng, reklama olamida ham ulkan yangiliklar davri boshlandi. Vaqt o'tib fotografiyaning paydo bo'lishi bilan reklama matnlarining rasmi, ko'rgazmali shaklda uchrashi, uning jozibadorligini, ta'sirchanligini oshirib, insonlarni o'ziga jalb qilish kuchi ortib bordi.

Rus tilshunosi S.I. Ojegov ta'rificha, "Reklama – bu keng tarqalgan shon-sharafni yaratish, iste'molchilar va tomoshabinlarni jalb qilish uchun turli xil usullarda ogohlantirish".[4] Insonlarning e'tiborini tortishda esa reklama matni muhim rol o'ynaydi. Reklama matni – mahsulot, xizmat yoki brendni targ'ib qilish maqsadida yozilgan qisqa va ta'sirli matndir. Uning asosiy vazifasi – e'tiborni tortish, qiziqish uyg'otish va

xarid qilishga yoki harakatga undash. Reklama matni, odatda, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Sarlavha (headline) – e'tiborni tortuvchi qiziqarli jumla.

2. Asosiy matn (body next)- mahsulot yoki xizmatning afzalliklari haqida ma'lumot.

3. Chaqiriq (call to action) – masalan, "Hoziroq xarid qiling!", "Ro'yxatdan o'ting!", "Chegirmalarni qo'ldan boy bermang" kabi harakatga undovchi iboralar.

Mohammad Shariqning fikricha, "Bugungi rivojlangan davrda reklama yaratuvchilarining asosiy maqsadi reklamaning ko'proq insonlarga yetishi emas, balki insonlarning ongiga yetishi va u yerda uzoq vaqt qolishidir"[2] Bu maqsadga erishishning birdan-bir yo'li reklama tiliga e'tibor berish va yuqoridagi psixologik vositalardan unumli foydalanishdir.

Darhaqiqat, kunimiz davomida ko'plab reklamalarga ko'zimiz tushadi va eshitamiz. Hayotimizda uchraydigan shu reklamalarning ba'zisini jadval asosida guruhlariga bo'lib, ular qanday ma'noda kelishi va qanaqa holatlarni ifodalashini tahlil qilib o'tdik.

Reklamalarni psixologik ta'sir doirasiga ko'ra quyidagicha guruhlariga bo'lish mumkin:

Emotsional reklama	Hissiyotlarga ta'sir qiladi, quvonch, qo'rquv, ishonch kabi holatlarni ifodalaydi.	"Onamning qo'lida tayyorlangan taomdek ma'za – bu "Lazzat" yog'i bilan mumkin.	"Onamning qo'lida tayyorlangan" matni ishonch va mehrni ifodalaydi.
Ratsional reklama	Mantiqiy dalillarga asoslangan, foyda, sifat, narx haqida ma'lumot beradi.	"Colgate Total - 12soat davomida og'izdagi bakteriyalarga qarshi".	12 soat aniq ilmiy asos bo'la oladi.
Motivatsion reklama	Xarid qilishga undovchi, ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlarga tayanadi.	"Bugun o'rgan, ertaga o'zing orzu qilgan joyda ishla! Intellect Edu – kelajagingni bugundan boshla!"	Bu insonni o'qish va o'z ustida ishlashga undaydi va motivatsiyasini oshiradi.
Sug'uruvchi (implikatsion) reklama	Ochiq aytilmaydigan, ammo ong ostiga ta'sir qiluvchi g'oyalar va tushunchalar kiradi.	Coco-Cola reklamasiga "Haqiqiy baxt – bu do'stlaring bilan birga baham ko'rilgan lahzadir"	Coco-Cola ichish – bu faqat ichimlik emas, balki do'stlik, quvonch va yaqinlik ramzidir. Bu fikr ochiq aytilmaydi, lekin his-tuyg'u orqali singdiriladi.
Qarama-qarshi (kontrastli) reklama	Obrazlar, tazodlar orqali iste'molchining e'tiborini jalb qilish.	Konditsioner uchun: "Iliq yozda sovuqni yoki sovuqda issiqlikni his etyapsizmi?"	Bunda yozning issiqligidan yoki qishning sovuqligidan shikoyat qilishni ko'rsatib, konditsioner bilan bu muammoni hal qilishni taklif etadi.

Bu jadvalda ko'rsatilganidek, reklama matnlarini psixolingvistik mezonlar asosida quyidagi asosiy turlarga ajratish mumkin: informativ-reklamativ, emotsional-psixologik, ijtimoiy-motivatsion va kognitiv-ta'sirchan matnlar. Har bir guruh insonning psixik faoliyatining ma'lum bir jihatiga qaratilgan bo'lib, reklama samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu asosda aytish mumkinki, reklama matnlarini faqat lingvistik yondashuv asosida emas, balki psixolingvistik yondashuv asosida ham o'rganish reklamanning ta'sirchanlik darajasini aniqlash, matn yaratish jarayonini samarali tashkil etish va auditoriyani aniq nishonga olish imkonini beradi.

Xulosa. Reklama matnlari zamonaviy kommunikatsiya tizimida kuchli psixologik va lingvistik vosita sifatida namoyon bo'lib, inson ongiga bevosita ta'sir o'tkazish imkoniyatiga ega. Psixolingvistik nuqtayi nazardan bunday matnlar faqatgina informativ emas, balki emotsional, motivatsion va kognitiv jihatlarni o'zida mujassam etgan murakkab tuzilmalar sifatida

qaraladi. Ushbu maqolada reklama matnlarining inson psixikasiga ta'sir qilish mexanizmlari, til birliklarining qabul qilinishi va ularning samarali ishlatilish usullari tahlil qilindi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, reklama matnlarining samaradorligi, eng avvalo, ularning qanday psixolingvistik vositalar bilan boyitilganligiga bog'liq. Xususan, matnning tuzilishi, unda ishlatilgan til birliklarining emosional yuklamasi, mantiqiy izchilligi, nutq aktlarining turlari va maqsadli auditoriyaning psixologik xususiyatlariga muvofiqligi reklama samaradorligini belgilovchi muhim omillardir.

Xulosa qilib aytganda, reklama matnlarini psixolingvistik tahlil qilish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega. U reklama sohasida samarali kommunikatsiyani tashkil etish, auditoriyani to'g'ri yo'naltirish va raqobatbardosh axborot yaratishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Kelajakda ushbu yondashuvni milliy reklama tilshunosligiga tatbiq etish orqali o'zbek tilidagi reklama matnlarining sifatini yanada oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Madvaliyev A. O'zbek tilining izohli lug'ati. –T., 2011.
2. Muhommad Shoriq, Tools and Techniques Used in the Language of Advertisements: The Linguistic Perspective, 2020.
3. Psixolingvistika, o'quv-uslubiy qo'llanma, – Nam., 2024
4. Shahobiddinova Sh., Abdullayev B. O'zbek tilida reklamalar. Turkish World Dil va Edebiyat Dergisi, – Anqara, 2021.
5. Белянин В.П. Психоллингвистика / Главный редактор Д. И. Фельдштейн. – Учебник. – М.: Флинта, 2003. – С. 3.

Sabo JABBAROVA,

Qarshi shahri, osiyo texnologiyalar universiteti,

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi, 1-kurs magistranti

Email: sabajabarova8@gmail.com

ZAMONAVIY LINGVISTIKANING SUN'IY INTELLEKT BILAN O'ZARO UYG'UNLIGI VA INTEGRATSIYASI

Annotatsiya: ushbu maqolada sun'iy intellekt va lingvistika o'rtasidagi innovatsion integratsiya masalalari ko'rib chiqiladi. Tilshunoslikdagi klassik yondashuvlar hozirgi zamonaviy sun'iy intellekt vositalari yordamida qanday evolyutsiyalashayotgani tahlil qilinadi. Shuningdek, o'zbek tiliga xos NLP modellarning zarurati, imkoniyatlari va istiqbollari ham chuqur o'rganiladi.

Kalit so'zlar: lingvistika, sun'iy intellekt, NLP, til modellari, integratsiya

Аннотаци: в данной статье рассматриваются вопросы инновационной интеграции между искусственным интеллектом и лингвистикой. Анализируется эволюция классических лингвистических подходов под воздействием современных технологий ИИ. Также подробно изучаются особенности и перспективы NLP-моделей для узбекского языка.

Ключевые слова: лингвистика, искусственный интеллект, NLP, языковые модели, интеграция.

Annotation: this article examines innovative integration between artificial intelligence and linguistics. It analyzes how traditional linguistic paradigms evolve through modern AI technologies. Additionally, the paper highlights the necessity, opportunities, and prospects of developing NLP models tailored for the Uzbek language.

Key words: linguistics, artificial intelligence, NLP, language models, integration.

Kirish. So'nggi yillarda sun'iy intellekt texnologiyalarining tez sur'atlar bilan rivojlanishi lingvistika faniga yangi ufqlar ochmoqda. Sun'iy intellekt, ayniqsa, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) tizimlari, klassik lingvistik nazariyalarni amaliy tajriba maydoniga olib chiqdi. Bu esa tilshunoslikda chuqur tahlil va yangi metodologik yondashuvlar talabini keltirib chiqardi.

Bugungi global axborot jamiyatida til – texnologik vosita sifatida ishlay boshladi. Sun'iy intellekt yordamida til – avtomatik tarjima qilinmoqda, matnlar tahlil qilinmoqda, nutq tanib olinmoqda. Aynan shu jarayonda o'zbek tili ham raqamli va AI muhiti uchun moslashuvi zarur bo'lgan milliy boylik sifatida ko'rilishi kerak. Dunyo tillari uchun GPT, BERT, ChatGPT kabi ilg'or sun'iy intellekt modellarining mavjudligi tufayli ular internetda ustun mavqega ega, tarjima tizimlarida yuqori aniqlik bilan ishlaydi, til o'rgatishda interaktiv imkoniyatlar beradi. O'zbek tili bu yo'nalishlarda hali yetarli darajada rivojlanmagan. Agar hozir bu boradagi ilmiy-tadqiqotlar olib borilmasa, o'zbek tili sun'iy intellekt asosidagi global platformalardan chetda qolishi mumkin.

Bugungi kunda Lingvistika fanining zamonaviy tarmoqlari sun'iy intellektsiz tasavvur etilmaydi. Bugungi kunda lingvistika quyidagicha tarmoqlanmoqda:

Korpus lingvistikasi;

Hisobiy lingvistika (computational linguistics);

Til va kognitiv modellashtirish;

Neyrolingvistika.

Bu tarmoqlar deyarli to'liq AI va NLP texnologiyalari bilan uzviy bog'langan. Shu sababli, tilshunos olimlar, bakalavr/magistrlar zamonaviy texnologiyalar bilan ishlay olish qobiliyatiga ega bo'lishi zarur. Bu mavzu – tilshunoslikni XXI asr fanlari bilan bog'lash uchun ko'prik vazifasini bajaradi. Shu sababli, o'zbek zamonaviy lingvistikasi va sun'iy intellektning o'zaro integratsiyasini o'rganish – bu ilmiy qiziqish emas, balki zaruratdir. U

o'zbek tilining texnologik rivoji, ta'limning raqamli transformatsiyasi,

madaniyatning raqamli saqlanishi va global raqamli maydonda teng ishtirok etish uchun muhim ilmiy-texnologik platformadir.

Asosiy qism. O'zbek tilining morfologik boyligi va so'z yasash qoidalarining murakkabligi uni AI uchun qiziqarli obyektga aylantiradi. Biroq, ko'plab turkiy tillar singari, o'zbek tilining morfemalarga asoslangan tahlilini aniq amalga oshirish uchun maxsus algoritmlar zarur: morfologik analizatorlar (masalan, o'zbek tilining open-source analizatorlari), lemmatizatsiya (asosiy so'z shakliga keltirish), qo'shimchalar bo'yicha segmentatsiya (korpus lingvistikasi uchun asos).

O'zbek tilidagi matn korpuslari AI tizimlar uchun o'quv materiali bo'lib xizmat qiladi. O'zbek tilining AI tizimlarida to'liq qo'llanilishiga to'sqinlik qilayotgan ayrim omillar: ma'lumotlar yetishmasligi: annotatsiyalangan korpuslar va leksik resurslar soni kam. Morfologik analizatorlar zaifligi: so'z

yasovchi va ohangdosh (sandhi) hodisalarning to'liq modellashtirilmaganligi. Nutq tanish texnologiyalari: o'zbek tili uchun fonetik va akustik modellar hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Texnologik infratuzilma cheklanganligi: rivojlangan AI laboratoriyalarining kamligi, moliyalashtirish muammolari.

Raqamli ta'limda o'zbek tili asosida AI integratsiyasi — talaba va o'qituvchilar uchun til tahlil vositalari. O'zbek zamonaviy lingvistikasi sun'iy intellekt bilan integratsiyalashuv jarayonining boshida turibdi. Garchi, texnik va ilmiy muammolar mavjud bo'lsa-da, bu sohaning kelajagi ulkan ilmiy, ta'limiy va ijtimoiy foyda keltirishi aniq. Shu maqsadda: lingvistik tadqiqotlar AI bilan uyg'unlashtirilishi, til resurslari boyitilishi, yangi AI platformalarda o'zbek tiliga ustuvor o'rin berilishi zarur.

Adabiyotlar tahlili. Noam Xomskiyning generativ grammatika nazariyasi AI model yaratishda asosiy ilmiy negiz hisoblanadi. BERT, GPT, T5 kabi ilg'or til modellari ushbu yondashuvlarga tayanadi. Ular tilning sintaktik, semantik va pragmatik jihatlarini mashinaviy o'rganishda keng qo'llaniladi. O'zbek tilida bu boradagi tadqiqotlar kam, lekin boshlanmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada taqqoslash, kuzatish va empirik tahlil metodlaridan foydalanildi. ChatGPT, Google Translate, DeepL va boshqa NLP tizimlarida o'zbek tilidagi matnlar tarjima qilinib, ularning kontekstga mosligi baholandi. Shuningdek, mavjud AI tizimlarida o'zbek tilining morfologik, fonetik xususiyatlari qanchalik to'g'ri aks ettirilgani tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar: o'rganilgan tizimlar ichida ChatGPT kontekstual tahlil jihatidan samaraliroq bo'lib chiqdi. Lekin o'zbek tilining sintaktik tuzilishi tufayli ba'zi grammatik holatlar noto'g'ri talqin qilinmoqda. O'zbek tiliga mos NLP modellari yetishmaydi, bu esa til texnologiyalaridagi bo'shliqni ko'rsatadi. Shu bilan birga, AI asosidagi leksik analiz, avtomatik tarjima va nutq tanib olish dasturlari sezilarli taraqqiyotda.

Xulosa va takliflar: sun'iy intellekt vositalari lingvistikani chuqurroq o'rganish, tilni avtomatlashtirish, matn tahlili, tarjima va ovoqli tizimlar yaratishda

muhim vositaga aylanmoqda. O'zbek tiliga xos AI/ NLP modellari yaratish, davlat tomonidan grantlar ajratish, ilmiy markazlar tashkil etish zarur. Bo'lajak tilshunoslar uchun AI bilan ishlash ko'nikmalarini o'rgatish — dolzarb masala.

Shuningdek, lingvistikani chuqurroq o'rganish maqsadida quyidagi fikrlarni tavsiya qilaman. Avvalo, mahalliy til modellari (LLM) yaratish lozim, ya'ni o'zbek tilining sintaktik, semantik va pragmatik xususiyatlarini aks ettiruvchi milliy sun'iy til modellari (UZGPT, O'zBERT kabi) yaratish zarur. Ushbu modellar orqali chatbotlar, ovoqli yordamchilar va tarjima tizimlari sifatini oshirish mumkin.

Bundan tashqari, korpus va leksik resurslarni kengaytirish kerak: dialektal, adabiy, tarixiy va ijtimoiy qatlamlarga tegishli ko'p qatlamli til korpuslarini yaratish. O'zbek WordNet, FrameNet, Treebank kabi semantik-tarkibiy bazalarni tuzish mumkin.

Eng muhimi, AI-lingvistika bo'yicha o'quv dasturlarini ishlab chiqish lozim: filologiya va lingvistika yo'nalishlari uchun "Lingvistikada sun'iy intellekt" nomli maxsus kurslar joriy qilish orqali ham maqsadga tezroq erishish mumkin. Talabalarga NLP modellar bilan ishlash, kod yozish, Python asosida til tahlil qilish ko'nikmalarini doimiy berib borish lozim.

Bunga qo'shimcha tarzda, AI sohasida tilshunoslarni jalb qilish: lingvist olimlarning sun'iy intellekt loyihalarida faol ishtirokini rag'batlantirish va interfakultet (kompyuter fanlari + filologiya) ilmiy markazlar tashkil etish orqali masalaga yechim topish mumkin. Raqamli texnologiyalarni rivojlantirish strategiyasiga o'zbek tilini raqamlashtirish, avtomatlashtirish va AI integratsiyasini alohida yo'nalish sifatida kiritish. AI-loyihalar uchun davlat grantlari, inkubatsiya markazlari va xorijiy hamkorlik dasturlarini yo'lga qo'yish.

O'zbek zamonaviy lingvistikasining AI bilan uyg'unligi nafaqat texnologik, balki ilmiy, ta'limiy, madaniy va strategik ahamiyatga ega yo'nalishdir. Bu borada: fan va texnologiyani birlashtirgan yondashuv, kadrlar tayyorlashda ko'p tarmoqli kompetensiyalarni rivojlantirish va xalqaro tajribani milliy ehtiyojlarga moslashtirish — ustuvor yo'nalish bo'lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Chomsky N. Syntactic Structures Mouton, 1957.
2. Vaswani et al. "Attention Is All You Need", NeurIPS, 2017.
3. Jurafsky D., Martin J. Speech and Language Processing. Pearson, 2021.
4. Turaev N. "O'zbek tilining morfologik tuzilishi". – Toshkent, 2019.
5. OpenAI blog: <https://openai.com/blog>
6. Malikova S. "Sun'iy intellekt va til o'rganish", 2022.
7. Goyenechea J. "Artificial Intelligence and Linguistics: Emerging Connections", Journal of AI & Language, 2020.

Marjona JO'RAYEVA,

Termiz davlat pedagogika instituti Tillar fakulteti
O'zbek tili va adabiyoti ta'lim yo'nalishi 3- bosqich talabasi.

marj0na.baxtiy0r0vna0203@gmail.com

GENDER VA TIL: O'ZBEK JAMIYATIDA ERKAKLAR VA AYOLLAR NUTQIDAGI FARQLAR.

Annotatsiya: ushbu maqolada sotsiolingvistikada ishlatiladigan erkak va ayollar nutqining o'ziga xosliklari, iboralar va qarg'ish so'zlarning ishlatilishi hamda tilshunoslikdagi gender tilshunoslik yo'nalishi haqida so'z boradi. Gender tilshunoslik tushunchasining ayollar va erkaklar nutqidagi farqli jihatlari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: sotsiolingvistika, gender tilshunoslik, nutq, gap, ayollar, erkaklar, jamiyat, inson, maqol, ibora, til, madaniyat, muomala.

Аннотация: в данной статье рассматриваются особенности речи мужчин и женщин, используемой в социолингвистике, а также использование фраз и ругательных слов, и направление гендерной лингвистики в языкознании. Изучаются отличительные аспекты понятия гендерной лингвистики в речи женщин и мужчин.

Ключевые слова: социолингвистика, гендерная лингвистика, речь, предложение, женщины, мужчины, общество, человек, пословица, выражение, язык, культура, взаимодействие.

Annotation: this article discusses the characteristics of male and female speech used in sociolinguistics, the use of phrases and curse words, and the aspect of gender linguistics in linguistics. The different aspects of the concept of gender linguistics in the speech of women and men are examined.

Key words: sociolinguistics, gender studies, speech, sentence, women, men, society, human, proverb, phrase, language, culture, interaction.

Kirish

Muloqot kishilik jamiyati mavjudligining zaruriy shartlaridan biridir. Muloqot insonlar o'rtasidagi his-tuyg'ularni, fikrlarni, g'oyalarni, istak-xohishlarni bayon qilish uchun qo'llanuvchi eng muhim aloqa vositasi hisoblanadi. Muloqot jarayoni tilshunoslik, psixologiya, tarix, mantiq, pedagogika va boshqa ayrim fanlarning ajralmas qismi sifatida dunyo ilmi-fanida o'rganilib kelinmoqda.

Bugungi kunda fan sohalari orasidagi chegara ancha nisbiy xarakter kasb etmoqda. Bunday fanlarga sotsiologiya va tilshunoslik fanlarining tutash nuqtasida rivojlanayotgan sotsiolingvistik misol bo'la oladi. Ushbu maqolada gender tilshunoslik masalasini ko'rib chiqamiz. Zamon va davrning shiddat bilan rivojlanishi natijasida, ayollar va erkaklar nutqini o'rganish masalasi shakllandi va tilshunoslikda "gender tilshunoslik" yo'nalishi paydo bo'ldi.

Gender tilshunoslik sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning asosiy qismi "ayollar masalasiga" bag'ishlangan. Bizning tadqiqotlarimiz doirasida o'rganilayotgan evfemizmlar asosan ayollar nutqiga xos bo'lgan, ayollarni tavsiflovchi evfemizmlardir. Shuni ta'kidlash joizki, aynan ayollar o'z nutqida evfemizmlarni ko'proq ishlatishadi. R. Lakoffning aytishicha, ayollar – evfemizmlar borasida haqiqiy mutaxassislardir.

Gender tushunchasi erkak va ayollarning ijtimoiy, psixologik va madaniy xususiyatlarini nazarda tutadi. O'zbek nutqiy odatlarining tadqiqotchisi professor Sh. Iskandarova o'zbek nutqiy odatlarining gender xususiyatlariga alohida to'xtalib, ayollar o'rtasidagi muloqot jarayonida qo'llanishi odat tusiga kirgan ayrim so'z va iboralarni quyidagicha qayd qiladi: «dugonajon, ovsinjon, egachi, aylanay, o'rgilay, girgitton, qoqindiq, asalim, shirinim, toychog'im va boshqalar». Bular barcha ayollar uchun umumiy til birliklari — ayol, buvi, ona, turmush o'rtog'i, dugona, farzand, opa, singil, amma, xola va boshqa notanish kishi bo'lishi mumkin. Bunday holatlarda ularning har birining boshqa bir ayol bilan muloqot odati yana o'ziga xos tarzda shakllangan bo'ladi.

Evfemizmlar tilimizda va kundalik hayotda qo'llaydigan qo'pol va qarg'ish so'zlarga nisbatan aytiladi. G'arb tilshunosligida gender tilshunoslik masalasi juda kata qiziqish bilan o'rganilmoqda. Masalan, erkaklar ayollarga qaraganda jiddiy va yuz tuzilishi, mimikalari jihatidan og'ir-bosiq bo'lganliklari uchun ularning ham nutqida shu unsurlar yetakchi o'rinda turadi.

Ayollar suhbatdoshi bilan salomlashish paytida, bir necha vaqt hol-ahvol so'rashishlari, kimningdir gapi yoki mavzusini gapirishlari, suhbatdan tashqari bo'lgan mavzularda ham gaplashib ketish holatlari juda ko'p kuza-

tiladi. Erkaklarda esa bu holat aksincha. “Ahvollarangiz yaxshimi?” degan soʻzdan ortigʻini aytishmaydi, jiddiy va kamgaplik bilan suhbatni tugatishadi. Ayollar statistika maʼlumotlariga qaraganda, erkaklarga nisbatan qiyin vaziyatlarda juda tez chiqib ketishadi. Chunki bunga eng katta sabab, ibora, kinoya hamda yolgʻon soʻzlarning ishlatilishidir. Baʼzida ayollarning his-tuygʻularini ifodalashda aytgan soʻzlari erkaklarnikiga qaraganda juda taʼsirchanroq chiqadi. Chunki, ayollar oʻzining his-tuygʻularini hammaning yonida ayta olishadi. Erkalar nutqida esa ular ancha oʻylab, fikrlab, psixologik jihatidan ham anchayin farq qiladi. Ayollar erkalash maʼnosida koʻproq xushmuomalalik soʻzlaridan foydalanadi. Masalan: qoqindiq, girgitton, oʻrgilay. Bu kabi soʻzlar nutq taʼsirchanligini oshiradi va erkalar nutqidan tubdan farq qiladi. Erkaklar orasida bir-birlariga jigar, boʻla, oshna, joʻra soʻzlarining ishlatilishi oʻziga yaqin olgan insonlariga nisbatan ishlatishadi. Ayollar nutqida qargʻish soʻzlar erkaklar nutqiga qaraganda, koʻp ishlatiladi. “Ogʻzingdan qoning kelgur”, “Palakat” soʻzlari shular jumlasiga kiradi. “Ogʻzingdan qoning kelgur” soʻzi ovozing oʻchsin, boshqa gapirma degan maʼnoda ishlatiladi. “Palakat” soʻzi esa oyogʻimning ostida oʻralashma maʼnosida keladi. Sharq ayollari qadimdan nozik tabiatiligi, muloyimligi, odobi bilan ajralib turgan. Ushbu gapimga misol qilib keltirishim mumkinki, ayollar nutqida er va uning qarindoshlariga, xususan, turmush oʻrtogʻiga nisbatan ismini aytib chaqirish holati deyarli uchramaydi. Ayollarimiz eriga nisbatan “dadasi”, “dadajonisi” deb murojaat qilishlari mumkin. Tushgan xonadonidagi kuyovning oyisiga “oyijon”, “aya-jon” deyishadi. Bu ayollar nutqiga xos unsurlardan. Ushbu unurni erkaklar nutqida deyarli uchratmaymiz. Baʼzi hollarda biror bir xursandchilik sabab shunga oʻxshash ragʻbat soʻz erkaklar nutqida uchraydi.

Oʻzbek tilida ayollar nutqida unli fonemalarni choʻzib talaffuz qilish (k-a-a-att-a, b-a-a-ha-a-y-baa-t, d-a-a-x-shat-li-i-i), undosh fonemalarni ikkilantirish (ba-z-z-za, shar-shar-ra, esh-shak, be-mazz-za) kabi fonetik hodisalar koʻp uchrasa, erkaklar nutqida bunday holat ancha kam kuzatiladi. Oʻzbek tilida ayollar va erkaklar nutqi sintaktik jihatdan ham tahlil qilinadi. Erkaklar nutqida koʻproq aniqlikka intiladi, jiddiy va qisqa yoki “boʻladigan gapni” gaplashishga harakat qilishadi.

Ayollar nutqida esa aksincha, ular suhbatdoshlarini hafa qilib qoʻymaslikka harakat qilishadi, iloji boricha uning koʻngliga yoqadigan tarzda murojaat qilishga harakat qilishadi. Masalan, birozdan keyin gaplashsak nima deysiz, keyinroq borsak boʻladimi?, biroz vaqtim kamroq edi, sizning fikringizni maʼqullayman, lekin... qilsangiz ham yaxshi natija beradi kabi. Erkaklar esa bunaqa holatda keyinroq gaplashamiz, keyinroq koʻrishamiz, hoʻp yaxshi, yoʻq boʻlmaydi kabi jiddiy ohangdagi soʻzlardan foydalanishadi.

Oʻzbek tili oʻzining maqol va iboralari koʻpligi bilan ajralib turadi. Masalan, ayollar nutqida “jin ursin”, “koʻzim uchib turuvdi-da”, “Ya Alhazar”, “obbo, uying tushmagur”, erkalar nutqida esa “burnini yerga ishqalamoq”, “dabdalasini chiqarmoq”, “abjagʻini chiqarmoq”, “tumtaragʻay qilmoq”, “jagʻini ezmoq” iboralari qoʻllaniladi. Erkaklar muloqot vaqtida suhbatdoshining fikrini oxirigacha tinglashadi va soʻzlarini koʻp hollarda boʻlib qoʻymaslikka harakat qilishadi. Suhbat jarayonida maqtanishni xush koʻrishmaydi va shaxsiy buyumlarini koʻz-koʻz qilishdan qochishadi. Gʻiybat qilish esa erkaklarga xos emas deb hisoblashishadi va bunga amal qilishadi. Ayollarning nutqida koʻp soʻzlarni ishlatishi, maqol va kinoya soʻzlarning koʻp ishlatilishi ayollar xarakteri bilan ham bogʻliq. Chunki ayollar erkaklarga qaraganda taʼsirchan, rahmdil, qoʻrs va mehribonroq, biroz asabiy boʻlishadi. Shuning uchun ham ayollar nutqi tubdan erkaklarnikidan farq qiladi. Erkaklar jaxli chiqqan paytda qattiq soʻzlab yuborishlari («jim boʻl», «boʻldi qil», «yetar»), ayollar esa aksincha gap qoʻshmasdan turishlari, «sizniki toʻgʻri», «ana, aytgandim-ku» shu kabi soʻzlarni ishlatishadi.

Xulosa qilish mumkinki, ayollar va erkaklar nutqi bir-biridan har jihatdan tubdan farq qiladi. Ayollar muomala madaniyati va nutqida hissiy tuygʻular birinchi oʻrinda turadi. Shuning hisobiga boʻlsa kerak, ayollar erkaklarga nisbatan vaziyatdan ilgʻorlik bilan chiqib keta olishadi, maqol va kinoya, kesatq, evfemizm soʻzlaridan koʻproq foydalanishadi. Men ushbu maqolada umumiy holatdagi gender tilshunoslik tushunchasini tahlil qildim. Hududlar jihatidan tahlil qiladigan boʻlsak, juda koʻp nutqiy birliklarga misollar topishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov X., Mahmudov N. Soʻz estetikasi. — Toshkent: Fan, 1981.
2. Xushmatova Aminaxon. «Ayol va erkaklar nutqidagi xushmuomalalikning verballashuvi», 2022.
3. D.Elova, G.Safarova, Sotsiolingvistika, — Toshkent: 2021.
4. Yusupova Gulxumor, Muloqot jarayonida genderologik xususiyatlarning ahamiyati, 2022.
5. Hamroqulova Shahnoza, Lingvistik genderologiya, Academic research in modern science.
6. Iskandrova Sh.Oʻzbek nutq madaniyati muloqot shakllari. —Samarqand: 1996.

Асила ТУРДИЕВА,
 студентка 4 курса факультета Журналистики и
 Узбекской филологии направления Русский язык в иноязычных группах
 Национального Университета Узбекистана им. Мирзо Улугбека,
Научный руководитель: Лола МУЛЛАБАЕВА,
 преподаватель кафедры русского языкознания факультета
 Журналистики и Узбекской филологии
 Национального Университета им. Мирзо Улугбека

МОРФЕМНЫЙ АНАЛИЗ СЛОВ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

Аннотация: статья посвящена морфемному анализу слов современного русского языка, который играет ключевую роль в изучении их структуры, происхождения, словообразовательных и грамматических особенностей. Отдельная часть работы посвящена суффиксу -ин(а), его словообразовательным функциям и значению в формировании существительных. Исследование основывается на трудах классиков русской грамматической науки и современной литературе, что подчеркивает актуальность и значимость темы.

Ключевые слова: морфемный анализ, морф, морфема, основы словоформ, корневые морфы, аффиксальные морфы, флексии, суффикс -ин(а), словообразование, грамматические категории, русский язык.

Annotatsiya: maqola zamonaviy rus tilidagi so'zlarning morfemik tahliliga bag'ishlangan bo'lib, ularning tuzilishi, kelib chiqishi, so'z shakllanishi va grammatik xususiyatlarini o'rganishda asosiy rol o'ynaydi. Ishning alohida qismi - in(a) qo'shimchasiga, uning so'z hosil qilish funksiyalariga va otlarning shakllanishidagi ma'nosiga bag'ishlangan. Tadqiqot rus grammatikasi va zamonaviy adabiyoti klassiklarining asarlariga asoslangan bo'lib, unda mavzuning dolzarbligi va ahamiyati ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: morfemik tahlil, morf, morfema, so'z shakllari asoslari, ildiz morflari, affiksal morflar, burilishlar, qo'shimchalar-(a), so'z shakllanishi, grammatik kategoriyalar, rus tili.

Annotation: the article is dedicated to the morphemic analysis of modern Russian words, which plays a crucial role in studying their structure, origin, word formation, and grammatical features. A separate section focuses on the suffix -in(a), its word-forming functions, and its role in the formation of nouns.. The study is based on the works of classical Russian grammar scholars and modern literature, emphasizing the relevance and significance of the topic.

Key words: morphemic analysis, morph, morpheme, word-form bases, root morphs, affixal morphs, inflections, suffix -in(a), word formation, grammatical categories, Russian language.

Морфемный анализ является важной частью изучения структуры слов в русском языке. Он позволяет определить состав слова, выявить его корень, а также другие составляющие морфемы: приставки, суффиксы, окончания и основы. Такой анализ помогает не только глубже понять строение слова, но и установить его происхождение, выявить закономерности словообразования, а также грамматические особенности.

Одной из основных единиц языка является **слово**. Оно существует в языке как система словоформ: так, слово стол существует как система двенадцати словоформ: стол, стола, столу, стол,

столом, (о) столе, столы, столов, столам, столы, столами, (о) столах.

Минимальная значимая часть, вычленяемая в составе словоформы, называется **морфом**. Словоформа может состоять из одного морфа (например, вдруг, на, бац) или из нескольких морфов (например, нес-у, вод-иц-а, пере-стрел-к-а). Морфы, из которых состоят словоформы русского языка, делятся на **корневые** и **аффиксальные**; аффиксальные морфы делятся на **префиксальные**, **суффиксальные**, **интерфиксальные**, **постфиксальные** и **флексийные**. Корневой морф определяется через понятие основы, а основа

–через понятия флексийного и постфиксального морфов. [1]

Флексийными морфами в русском языке являются такие морфы, взаимозамена которых в словоформах приводит к изменению морфологических значений рода, числа, падежа и лица: стен-а, стен-ы, стен-е, стен-ы; красн-ый, красн-ая, красн-ое, красн-ые; пиш-у, пиш-ешь, пиш-ет, пиш-ем...

К флексийным морфам относятся также показатели инфинитива (например, ти в глаголе нести). Флексийные морфы занимают место в конце словоформы; после них в словоформах могут выступать только морфы ся, -сь, -те, -то, -либо и -нибудь, называемые **постфиксальными**: пиш-ет-ся, катал-а-сь, ид-ем-те, как-ой-то. [2]

Основой словоформы называется часть словоформы, остающаяся после отсечения флексийного морфа и постфиксального морфа те. При отсутствии этих морфов основа совпадает со словоформой.

Морфы других постфиксов входят в состав основы. Например, основа словоформы пишется — пиш... ся, а основа словоформы чью-то — | ч' j |...то. Таким образом, основы словоформ, включающих словообразовательные постфиксы, и только такие основы, являются в русском языке прерывистыми. Все прочие основы представляют собой непрерывные последовательности фонем. [3]

Корневой морф — это морф, обязательно наличествующий в каждой словоформе и заключающий в себе основной элемент лексического значения слова. Корневой морф может полностью материально совпадать с основой. Если словоформа состоит из одного морфа, то этот морф — корневой.

Аффиксальные морфы — это морфы, наличествующие не в каждой словоформе и заключающие в себе дополнительное, служебное значение — словообразовательное или морфологическое, более абстрактное, чем у корневого морфа (морфов) данной словоформы. Аффиксальный морф полностью никогда не совпадает с основой. Исключение составляют некоторые аффиксальные морфы, совпадающие с основами служебных слов, например: без-, на-, от-, не; в предлогах и частицах те же морфы выступают в качестве корневых. Таким образом, корневые морфы служебных

слов могут отождествляться с аффиксальными морфами. Это обусловлено спецификой служебных слов, которые по своей функции сходны с аффиксами. [4]

Основы делятся на **простые** и **сложные**. Основы, содержащие один корневой морф, называются **простыми**. Основы, содержащие более одного корневого морфа, называются сложными. Аффиксальные морфы, находящиеся в составе простой основы перед корневым морфом, называются **префиксальными**, а находящиеся между корневым и флексийным морфами — **суффиксальными**. Например, в словоформе бездомный — дом — корневой морф, без- — префиксальный морф, н- — суффиксальный морф.

Сложные основы включают в свой состав несколько простых основ, каждая из которых может содержать, кроме корневых морфов, префиксальные и суффиксальные морфы. Например, в словоформе лесозаготовки лес и заготовк- — простые основы, вторая из которых содержит, кроме корневого морфа готов, префиксальный морф за и суффиксальный морф к-.

Аффиксальные морфы, выступающие только между двумя простыми основами в составе сложной основы, называются **интерфиксальными** (соединительными). Такие морфы указывают на связь как самих простых основ, так и тех значений, которые в них заключены. Например, словоформа лесозаготовки содержит интерфиксальный морф о-.

Таким образом, морф — линейная единица языка, а морфема — нелинейная, обобщенная единица, представителями которой являются морфы. Совокупность одноименных морфов, обладающих тождеством значения и формальной (фонематической) близостью, составляет морфему: совокупность корневых морфов — корневую морфему, или **корень**; совокупность одноименных аффиксальных морфов — аффиксальную морфему, или **аффикс**. В соответствии с различиями аффиксальных морфов в зависимости от их положения в словоформе выделяются следующие виды аффиксов: **флексия** (или окончание), **постфикс**, **суффикс**, **префикс** (или приставка) и **интерфикс** (или соединительный аффикс).

Как морфы, так и морфемы могут быть связанными и свободными (несвязанными). **Свободные**

морфы – такие, которые совпадают с основной хотя бы в одной словоформе неслужебного слова; **связанные морфы** – такие, которые никогда не совпадают с основой, т. е. встречаются всегда в сочетании с другими морфами основы. Так, морф рук- (рука, рукастый, рукопожатие) является свободным, так как он совпадает с основой словоформы рука, а морф руч- (ручка, ручной) – связанным, поскольку нет таких словоформ, в которых этот морф совпадал бы с основой. Свободными морфами могут быть только корневые морфы, а связанными – как аффиксальные, так и корневые. Морфемы, имеющие хотя бы один свободный морф, называются свободными, а морфемы, не имеющие ни одного свободного морфа, – связанными. В качестве **свободных морфем** могут выступать только корни. К **связанным морфемам** относятся все аффиксы, а также те корни, которые не имеют ни одного свободного морфа. [5]

Морфы в русском языке отличаются тем, что могут выполнять разные функции. Например, суффикс **-ин(а)** обладает определённой уникальностью и разнообразием функций в русском языке. Давайте, рассмотрим некоторые значения этого суффикса:

-ИН(А) 1 сущ., жен. р., в словах со знач. лица – общ. и муж. р., II скл.

Значение морфемы: предмет или явление, характеризующийся (-щееся) признаком, названным мотивирующим словом. 1. сущ. <глагол.

Участок какой-л. поверхности, отверстие, пятно, линия, неровность и т. п., являющиеся результатом действия, названного мотивирующим глаголом. Ссадить 'содрать, поцарапать кожу' > ссад-ин-а 'место, где содрана кожа, неглубокая ранка', пробить 'проломить ударом, ударами' > пробо-ин-а 'сквозное отверстие от удара, ударов'.

Новое слово: ужимать(ся) > ужим-ин-а (спец.) 'дефект «складка» на поверхности отливки металла вследствие его ужимания'.

Окказиональное слово: обводить > обвод-ин-а:

Весеннее дыхание родины

Смывает след зимы с пространства.

И черные от слез обводины

С заплаканных очей славянства (Б. Пастернак).

Значение подтипа: шкура или мех животного, названного мотивирующим сщ. Овца > овч-ин-а 'выделанная овечья шкура', бык > быч-ин-а.

-ИН(А) 2 сущ., жен. р., II скл.

ЗМ: признак или действие, в соответствии со знач. мотивирующего слова. 1. сущ. <прил. Высокий > выш-ин-а 'высота, признак по прил. высокий', тихий > тиш-ин-а, седой > сед-ин-а, велик > велич-ин-а, глуб-ин-а, шир-ин-а, кос-ин-а, гущ-ин-а, толщ-ин-а, пестр-ин-а 'пестрота', рыж-ин-а (разг.) 'рыжий цвет', сиз-ин-а (разг.) 'сизый цвет'; низ-ин-а, тон-ин-а (оба – устар.); уз-ин-а, ред-ин-а, крив-ин-а, кисл-ин-а, глуш-ин-а (все – прост.). При обозначении изменчивых, количественно измеряемых признаков. Величина (большая – малая), глубина, толщина, ширина, узина, низина. Место, пространство или вещество, характеризующееся признаком, названным мотивирующим прил. Глубина 'глубокое место', высота 'пространство, находящееся высоко над землей', гущина (разг.) 'густое или густо заросшее место; густое вещество', глушина (прост.) 'глухое, отдаленное место'.

-ИН(А) 3 сущ., жен. р., II скл.

ЗМ: единичный предмет, принадлежащий к массе вещества или к совокупности однородных предметов, которая названа мотивирующим словом или отношение к которой указано мотивирующим словом. 1. Сущ. <сущ.

ЗП: одна частица однородной массы, вещества или один предмет из совокупности, названной мотивирующим сущ. Горох (собираю) 'семена гороха, употребляемые в пищу' > горош-ин-а 'одно семя гороха', вино-град > виноград-ин-а 'одна ягода винограда'.

-ИН(А) 4 сущ., муж. и жен. р. (в соответствии с родом мотивирующего слова), II скл.

ЗМ: предмет, явление, такой (-ое) же, как названный (-ое) мотивирующим словом, но больший (-ее) по размерам или по степени своего обнаружения, чем обычно. Сущ. <сущ. Дом > дом-ин-а (разг.) 'очень большой дом', голос > голос-ин-а (разг.) 'очень сильный, громкий голос', холод > холод-ин-а, зверь > звер-ин-а (разг.) 'огромный, большой зверь'.

Окказ.: пароход > пароход-ин-а: А вот, когда у меня «Волгарь» горел, – жалко, не видал я... Большущий пароходина был (М. Горький)

-ИН(А) 5, -ИНО сущ., жен. р., II скл.; ср. р., нескл.

ЗМ: предмет, такой же, как названный мотивирующим словом, но меньше его (преимущ. в

музыкальных терминах). Сущ. <сущ. Соната> сонат-ин-а 'небольшая соната', концерт 'музыкальное произведение для многих исполнителей' > концерт-ино 'небольшое музыкальное произведение для солиста с оркестром'.

-ИН(А) 6 сущ., жен.р., II скл.

ЗМ: лицо женского пола, характеризующееся отношением к тому, что названо (кто назван) мотивирующим словом. Сущ. < сущ.

Лицо женского пола, по своему родственному положению, званию или имени соответствующее лицу мужского пола, названному мотивирующим сущ. Кузен 'двоюродный брат' > куз-ин-а 'двоюродная сестра', синьор 'в Италии: господин, форма вежливого обращения к мужчине' > синьор-ин-а 'в Италии: форма вежливого обращения к молодой девушке'.

-ИН(А) 7 сущ., жен. р., II скл.

ЗМ: предмет или явление, напоминающий (-ее) то, что названо мотивирующим словом, но не являющийся (-щееся) им в полной мере. Сущ. < сущ.

Часть рельефа или какого-л. предмета, похожая по форме или местоположению на то, что названо мотивирующим сущ. Горло > горл-овин-а 'глубокое узкое отверстие, узкий проход', лоб > лб-ин-а (обл.) 'плоское возвышенное место.

-ИН(А) 8 сущ. жен. р., при мотивации словами муж. р. со знач. лица – муж. и общ. р.; II скл.

ЗМ: предмет, названный мотивирующим словом (преимущ. в стилистически окрашенных синонимах мотивирующих слов). Сущ. < сущ.

1.ЗП: в разговорных, просторечных или областных синонимах мотивирующих существительных. В названиях географических объектов – частей рельефа, водоемов, возвышений и впадин, участков и пятен на какой-л. поверхности. Овраг > овраж-ин-а (разг.) 'то же, что овраг', горб > горб-ин-а, ухаб > ухаб-ин-а, плешь > плеш-ин-а, язв-ин-а, шрам-ин-а, взлиз-ин-а (все – разг.); болото > болот-ин-а.

2.ЗП: в названиях единичных неодушевленных предметов, в т. ч. частей предметов.

Лоза > лоз-ин-а 'то же, что лоза', жердь > жерд-ин-а, ствол > ствол-ин-а, рогуля > рогул-ин-а, кривуля > кривул-ин-а (все – разг.); тыква > тыкв-ин-а 'то же, что тыква', помидор > помидор-ин-а, колода > колод-ин-а, коряга > коряж-ин-а, скелет > скелет-ин-а, загогуля > загогул-ин-а, закорюка > закорюч-ин-а (все – прост.); хоромы > хором-ин-а (устар. и обл.), штука > штук-овин-а (прост.); газета > газет-ин-а (прост.): В удостоверение прилагаю вырезку из газетины

(Чехов); Сели. Читают, газетиной вея (Маяковский). [6]

Суффикс -ин(а) выделяется тем, что:

1. Он объединяет разные грамматические категории (прилагательные, существительные, топонимы, фамилии).

2. Он глубоко связан с историей русского языка и его старославянскими корнями.

3. Может выражать как формальную принадлежность, так и эмоциональные оттенки.

Это делает его важным элементом в словообразовательной системе русского языка.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Арутюнова Н. Д. О понятии системы словообразования. – Филологические науки, 1960, № 2.
2. Виноградов В. В. Вопросы современного русского словообразования. – Избр. труды. Исследования по русской грамматике. М., 1975.
3. Грамматика русского языка. Т. I. М., Издво АН СССР, 1952. § 279–474, 509–605, 689–717, 827–924, 936–956.
4. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование. М., 1973.
5. Русская грамматика. Т. I. М., Издво АН СССР, 1980.
6. В.В. Лопатин, И.С. Улукханов. Словарь словообразовательных аффиксов современного русского языка. –М.:Изд. «Азбуковник», 2016. –812 с.

Mohichehra NEMATILLAYEVA,
 1st year Master student,
 Karshi International University,
 e-mail: mnematillaeva999@gmail.com

THE COMPARATIVE ANALYSIS OF METAPHORS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation: the article explores the linguistic, cognitive and cultural dimensions of metaphor usage in both languages. The study aims to identify commonalities and differences in metaphorical expressions, analyzing how metaphors reflect the worldview and cultural values of English and Uzbek speakers. The findings reveal that while both languages use similar conceptual metaphors, their linguistic realizations and cultural interpretations differ significantly. The study contributes to cross-cultural linguistics and translation studies, highlighting the importance of cultural context in understanding and interpreting metaphors. This article offers valuable insights for linguists, translators and educators working in bilingual or intercultural communication settings.

Key words: comparative analysis, cognitive basis, metaphorical structures, conceptual metaphor, intercultural communication, metaphorical framework, grammatical norms, metaphorical expression, cognitive linguistics.

Аннотация: статья исследует лингвистические, когнитивные и культурные аспекты использования метафор в английском и узбекском языках. Цель исследования — выявить сходства и различия в метафорических выражениях, проанализировав, как метафоры отражают мировоззрение и культурные ценности носителей английского и узбекского языков. Результаты показывают, что, несмотря на использование схожих концептуальных метафор в обоих языках, их языковая реализация и культурная интерпретация значительно различаются. Исследование вносит вклад в развитие межкультурной лингвистики и переводоведения, подчеркивая важность культурного контекста при понимании и интерпретации метафор. Статья представляет ценность для лингвистов, переводчиков и преподавателей, работающих в условиях билингвального или межкультурного общения.

Ключевые слова: сравнительный анализ, когнитивная основа, метафорические структуры, концептуальная метафора, межкультурная коммуникация, метафорическая система, грамматические нормы, метафорическое выражение, когнитивная лингвистика.

Annotatsiya: ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarida metaforalardan foydalanishning lingvistik, kognitiv va madaniy jihatlarini o'rganadi. Ushbu maqoladan ko'zlangan maqsad — metaforik ifodalardagi umumiylik va farqlarni aniqlash hamda metaforalar ingliz va o'zbek tilida so'zlashuvchilarning dunyoqarashi va madaniy qadriyatlarini qanday aks ettirishini tahlil qilishdan iborat. Natijalar shuni ko'rsatadiki, har ikki tilda o'xshash konseptual metaforalar qo'llanilishiga qaramay, ularning til vositasida ifodalanishi va madaniy talqini sezilarli darajada farq qiladi. Mazkur maqola xalqaro madaniyatlararo lingvistika va tarjimashunoslik sohasiga o'z hissasini qo'shadi hamda metaforalarni tushunish va talqin qilishda madaniy kontekstning muhimligini ta'kidlaydi. Ushbu maqola bilingval yoki madaniyatlararo muloqotda faoliyat yurituvchi tilshunoslar, tarjimonlar va pedagoglar uchun foydali ilmiy manbadir.

Kalit so'zlar: qiyosiy tahlil, kognitiv asos, metaforik tuzilmalar, konseptual metafora, madaniyatlararo kommunikatsiya, metaforik tizim, grammatik me'yorlar, metaforik ifoda, kognitiv tilshunoslik.

Introduction

Metaphor, as a fundamental element of figurative language, plays a vital role in shaping human cognition, communication and cultural expression. Rooted deeply in both language and thought, metaphors are not merely stylistic devices, but essential tools for conceptualizing abstract ideas through more concrete experiences. The Conceptual Metaphor Theory, pioneered by Lakoff and Johnson, revolutionized the understanding of metaphor by highlighting its cognitive basis. Languages reflect the worldview, culture and values of their speakers. Consequently, metaphors in different languages may share similarities due to universal human experiences or diverge due to unique cultural, historical and environmental influences. This article aims to compare and contrast the metaphoric expressions in English and Uzbek, focusing on their cognitive, cultural and linguistic features. The comparative analysis will identify common metaphorical structures, culturally specific metaphors, and the implications for translation and intercultural communication.

Analysis and results

In both English and Uzbek, metaphorical thinking reveals deep-seated conceptual structures. These structures often derive from physical experience, emotional association or culturally significant imagery. The metaphorical framework reflects not only linguistic choices but also shared cognitive models developed through socialization and tradition. The linguistic representation of these metaphors differs in form, idiomaticity, and frequency depending on grammatical norms, semantic preferences and lexical availability in each language.

Cultural context plays a critical role in shaping metaphorical expression. In English, metaphors are frequently influenced by individualism, industrial and technological advancements and logical-rational worldview. In contrast, Uzbek metaphor usage is largely grounded in agricultural life, traditional values, religious beliefs and collectivist ideology. These differences influence metaphorical structures across several conceptual domains such as

time, life, success, emotions, and morality. For instance, religious and moral connotations may be more deeply embedded in Uzbek metaphors, whereas economic or mechanistic metaphors may dominate in English due to historical and philosophical influences.

According to Cognitive Linguistics, metaphors allow individuals to understand abstract domains (like time, love, life) via concrete domains (such as journey, war, or space). These conceptual metaphors are often expressed linguistically, but they exist primarily in the mind.

Examples of common conceptual metaphors:

- Time is money (english): *you're wasting my time.*
- Life is a journey (both languages): *We're at a crossroads in life.*

In both English and Uzbek, metaphors follow certain patterns but reflect different cultural values, environmental conditions and social behaviors.

Certain metaphors are universal due to shared human experiences. These include:

Anger is heat

- English: *he was boiling with anger.*
- Uzbek: *u jahldan qizib ketdi.* (He turned red from anger.)

Life is a journey

- English: *he's reached a dead end.*
- Uzbek: *u hayot yo'lida adashdi.* (He got lost on the road of life.)

These metaphors illustrate how bodily experiences and emotions lead to similar metaphorical structures in different languages.

Cultural differences shape metaphor choice and interpretation.

English:

- *Time is money* (reflects capitalist, productivity-oriented culture).
- *A cold fish* (means an unemotional person).

Uzbek:

- *Vaqt – buyuk tabib* (Time is a great healer – philosophical view of time).
- *Yuragi toshdek* (His heart is like stone – emotional coldness).

Uzbek metaphors often refer to nature, land and agriculture:

- *Ko'ngli bahor – His heart is like spring* (gentle and hopeful person).
- *Daraxt ildizsiz bo'lmaydi – A tree cannot grow without roots* (importance of ancestry and heritage).

English metaphors lean more on urban life, technology, and mechanics:

- *He's wired that way* (a person's behavior is ingrained).
- *The wheels are turning in his mind* (thinking process).
- English: *Don't cry over spilled milk*.
- Uzbek: *Yig'lamang – yo'l topiladi*. (literal: Don't cry – the way will be found.)

Though both reflect emotional control, the cultural framing differs – English emphasizes practicality, Uzbek emphasizes resilience and optimism.

When translating metaphors, one must consider:

- Direct equivalents (easy to translate, e.g., *life is a journey*).
- Partial equivalents (need adjustment, e.g., *He's fishing for compliments*).
- Culturally bound metaphors (require full substitution or explanation).

Failure to interpret cultural metaphors correctly can result in miscommunication, loss of meaning or cultural insensitivity.

Conclusion

The comparative analysis of metaphors in English and Uzbek reveals both universal cognitive structures and deep cultural specificities. While both languages share metaphors based on human experience (such as emotions or bodily states), their metaphorical worldviews differ significantly due to environmental, social and historical contexts. Understanding these similarities and differences is essential not only for linguists but also for translators, educators and cultural mediators. Such knowledge promotes effective intercultural communication, enhances translation accuracy and deepens appreciation for linguistic diversity. Further research may involve corpus-based studies, metaphor use in media or literature and the role of metaphor in second language acquisition. Ultimately, metaphor serves as a powerful lens through which the soul of a language and its people can be better understood.

References:

1. Benson, M. (1997). Cross-linguistic phraseological studies: An overview. In A. P. Cowie (Ed.), *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications* (pp. 123-137). Oxford University Press.
2. Gibbs, R. W. (1994). *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. Cambridge University Press.
3. Kadirova, N. (2015). Metaphorical elements in Uzbek phraseology. *Journal of Uzbek Linguistics*.
4. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
5. Moon, R. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English: A CorpusBased Approach*. Oxford University Press.

Shakhlo KAMOLOVA,
Master student of Karshi State University
Email: Shakhlo9783@gmail.com

LINGUACULTURAL FEATURES OF BORROWED ENGLISH WORDS AND THEIR INTERPRETATION IN UZBEK

Annotation: this research explores the linguacultural characteristics of borrowed English words in the Uzbek language and analyzes how these words are interpreted and integrated within the Uzbek cultural and linguistic system. It highlights the dynamics of borrowing processes, the sociocultural factors influencing borrowing and the semantic shifts that occur during adaptation. The paper also provides examples of commonly borrowed English words, their contextual meanings and discusses their impact on contemporary Uzbek speech and writing.

Key words: linguaculture, borrowing, English words, Uzbek language, semantic adaptation.

Аннотация: в данной статье рассматриваются лингвокультурные особенности заимствованных английских слов в узбекском языке и анализируется процесс их интерпретации и адаптации в узбекской языковой и культурной среде. Особое внимание уделяется социокультурным факторам заимствования и семантическим изменениям при адаптации. Приведены примеры распространённых заимствований и рассмотрено их влияние на современный узбекский язык.

Ключевые слова: лингвокультура, заимствование, английские слова, узбекский язык, семантическая адаптация.

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek tilida ingliz tilidan olingan so'zlarning lingvokultural xususiyatlari o'rganiladi va ularning o'zbek madaniy til muhitiga qanday moslashtirilgani tahlil qilinadi. So'zlarni o'zlashtirish jarayoniga ta'sir qiluvchi sotsiomadaniy omillar hamda semantik o'zgarishlar yoritiladi. Amaldagi misollar keltirilib, zamonaviy o'zbek nutqi va yozuvidagi ta'siri muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: lingvokultura, o'zlashma so'zlar, inglizcha so'zlar, o'zbek tili, semantik moslashuv.

Introduction

The influence of English on the Uzbek language has increased significantly in recent decades, driven by globalization, technological advancements and cultural exchange. As a result, borrowed English words have become a visible and dynamic part of modern Uzbek vocabulary. These borrowings are not only linguistic phenomena but also carry cultural meanings, reflecting new concepts, trends and social realities.

This paper aims to investigate the linguacultural features of such borrowings and provide insights into their integration and adaptation in the Uzbek context.

1. Theoretical Framework of Linguacultural Borrowings

Borrowing is a universal linguistic process where one language adopts words from another

to fill lexical gaps or to express new realities. Linguacultural studies emphasize that borrowed words convey not only literal meanings but also cultural and contextual nuances from the source language.

In the case of Uzbek, borrowed English words often relate to technology, business, fashion and youth culture. For example, words like internet, manager, marketing and trend have become commonplace in daily communication.

2. Sociocultural Factors of Borrowing

Several sociocultural factors contribute to the influx of English borrowings into Uzbek:

Modernization and Globalization: the integration into the global market necessitates the use of international terminology. Technological Development: many technological terms have no native equivalents and are directly borrowed. Prestige and Innovation: using English words

often signals modernity and education, especially among the youth. Such factors show that borrowings are not random but reflect broader societal changes.

3. Semantic Adaptation and Linguistic Integration

Borrowed words undergo semantic shifts to align with the Uzbek linguistic system. This can result in:

Partial or modified meanings: E.g., manager in Uzbek may refer more broadly to any person in charge, not strictly in a corporate sense. Phonetic and morphological adjustments: borrowed terms adapt to Uzbek phonological rules, like adding suffixes for grammatical consistency. Examples include printerlik (the job of printing) or marketolog (marketing specialist).

4. Case Studies of Common Borrowings (Expanded)

Some of the most frequently used English borrowings in Uzbek include internet, marketing, trend and startup. These words clearly illustrate how borrowing works in practice and how foreign terms are absorbed into everyday Uzbek speech and writing. For instance, the word internet is directly borrowed without any changes in spelling or pronunciation. It has become an indispensable term used in education, business and private life. Phrases such as internet tezligi (internet speed) or internet tarmog'i (internet network) show how the borrowed word combines naturally with native Uzbek words. The word marketing is another clear example. In Uzbek, it functions both as a noun and, with added suffixes, as a verb. For example, speakers often say marketing qilmoq to mean "to do marketing" or marketing strategiyasi (marketing strategy) to discuss business plans. In some contexts, it even appears in compound words such as marketolog (a marketing specialist).

The term trend has become especially popular in youth slang. It refers to anything fashionable, modern or widely liked. Young people frequently use trend to talk about viral social media content (trendga kirgan video), fashionable clothing (trend kiyimlar) or even popular ideas in music and pop culture.

Similarly, the word startup is pronounced startap in Uzbek speech. It denotes a newly founded business, especially in the technology or innovative services sector. It is commonly used in conversations about entrepreneurship, investment and economic development. For instance, phrases like startap loyihasi (startup project) or startap kompaniya (startup company) are now familiar in business circles and university incubators. Other examples include blogger, which is widely used to refer to a person who runs a blog or social media channel. It has also been localized phonetically and morphologically: people say blogerlik qilmoq to mean "to do blogging".

Another common borrowing is manager. In Uzbek, manager often has a broader meaning than in English, referring to anyone in a position of responsibility, not just in corporate environments but also in sports teams, shops and cultural projects (klub manageri, do'kon manageri). The term offline is also popular and is used alongside its opposite, online, to describe activities without internet connectivity. It is typical to hear expressions like offline rejimda ishlash (working offline) or offline uchrashuv (offline meeting), blending English and Uzbek seamlessly.

Words like design and designer are found especially in creative industries. Young professionals frequently use them: dizaynerlik (the profession or craft of designing) and grafik dizayn (graphic design) are standard phrases now.

5. Challenges and Cultural Considerations.

Despite their usefulness, borrowings can lead to: Language Purity Concerns: some linguists and purists argue that excessive borrowing threatens Uzbek linguistic identity. Misunderstandings: borrowed terms may be used incorrectly due to partial understanding of their original context. Balancing linguistic enrichment and preservation is crucial.

Conclusion

Borrowed English words play a significant role in the evolution of modern Uzbek. They not only enrich the vocabulary but also serve as indicators of broader socio-cultural trends, technological progress and the undeniable

impact of globalization on everyday life. These borrowings have become embedded in various domains, including media, education, business, and informal speech, demonstrating the dynamic and adaptive nature of the Uzbek language.

The process of integrating foreign words is far from simple; it involves complex layers of phonetic modification, morphological adjustment and semantic reinterpretation. These processes ensure that the borrowed terms conform to Uzbek phonology and grammar rules, making them more accessible and functional for native speakers. However, such adaptation is not uniform: some words preserve their original

meanings closely, while others undergo shifts that reflect local cultural contexts and communicative needs.

Despite the clear benefits of lexical expansion and modernization, there are legitimate concerns about over-reliance on English borrowings. Excessive borrowing can contribute to the gradual erosion of native lexical resources and may lead to confusion or miscommunication if new terms are misunderstood or misapplied. Moreover, the frequent use of foreign words can create social divides, as not all speakers, especially in rural areas, may be equally familiar with new terminologies.

References

- 1.Alimova, D. (2020). Lexical Borrowings in Modern Uzbek. Tashkent: Science Press.
- 2.Karimov, A. (2019). Globalization and Language Contact. Samarkand University Press.
- 3.Haspelmith, M. (2009). Loanwords in the World's Languages. Berlin: De Gruyter.
- 4.Crystal, D. (2003). English as a Global Language. Cambridge University Press.
- 5.Mirzaev, B. (2021). Uzbek Youth Slang: Trends and Sources. Tashkent Linguistic Journal.
- 6.Hamidov, M. (2018). Language Policy in Uzbekistan. Tashkent: Academy Press.
- 7.Oxford, R.L. (1996). Language Learning Strategies Around the World. University of Hawaii Press.
- 8.Smironova, E. (2015). English Borrowings in Central Asian Languages. Almaty: Central Asian Studies.
- 9.Yusupov, A. (2022). Sociolinguistic Aspects of Borrowings. Tashkent University Press.
- 10.Wardhaugh, R. (2010). An Introduction to Sociolinguistics. Wiley-Blackwell.
- 11.Jumaev, F. (2021). Technological Terms in Uzbek Media. Tashkent Media Review.
- 12.Baker, C. (1992). Attitudes and Language. Multilingual Matters.
- 13.Mustafayeva, L. (2023). Modern Uzbek Lexicology. Bukhara State University Press.
- 14.Poplack, S. (1980). Sometimes I'll start a sentence in Spanish Y TERMINO EN ESPAÑOL. Linguistics.

Saidaxon AKBAROVA,
 Student of CSPU
 "English language theory and practice" department,
 Chirchik, Tashkent
s.akbarova.30.a@gmail.com

HOW ENGLISH GRAMMAR RULES, LIKE WORD ORDER AND SENTENCE STRUCTURE, AFFECT VOCABULARY LEARNING

Annotation: this article examines the impact of English grammar rules—specifically word order and sentence structure—on vocabulary learning among second-language learners. Using a mixed-method approach, it compares traditional vocabulary instruction with grammar-integrated methods. The results show that integrating grammar into vocabulary teaching significantly improves vocabulary retention, accuracy and contextual use. The study highlights the need for pedagogical approaches that combine grammar and vocabulary learning to achieve more effective language acquisition outcomes.

Key words: grammar, word order, sentence structure, vocabulary learning, second language acquisition

Аннотация: в данной статье рассматривается влияние правил английской грамматики — в частности порядка слов и структуры предложений — на изучение словарного запаса у изучающих английский как второй язык. С использованием смешанного метода сравниваются традиционные подходы к обучению лексике и методы, включающие грамматическую составляющую. Результаты показывают, что интеграция грамматики в обучение лексике значительно улучшает запоминание, точность и использование слов в контексте. Исследование подчеркивает необходимость интегрированных педагогических подходов для эффективного усвоения языка.

Ключевые слова: грамматика, порядок слов, структура предложения, изучение словарного запаса, изучение второго языка

Annotatsiya: ushbu maqola ingliz tilini o'rganayotganlar uchun so'z tartibi va gap tuzilishi kabi grammatika qoidalarining lug'at o'rganishga ta'sirini tahlil qiladi. Aralash tadqiqot usuli asosida an'anaviy lug'at yondashuvi bilan grammatikani o'z ichiga olgan uslub solishtirilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, grammatikani lug'at o'rgatishga qo'shish so'z yodlash, aniqlik va kontekstda to'g'ri ishlatishni sezilarli darajada yaxshilaydi. Tadqiqot grammatika va lug'atni birgalikda o'qitishni qo'llab-quvvatlovchi yondashuvlarning samaradorligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: grammatika, so'z tartibi, gap tuzilishi, lug'at o'rganish, ikkinchi tilni o'rganish

Introduction

Vocabulary acquisition is a cornerstone of language learning and plays a vital role in achieving fluency and communicative competence in English. While a significant portion of vocabulary learning has traditionally focused on memorization techniques and word lists, recent research in second language acquisition (SLA) suggests that vocabulary does not develop in isolation. Instead, it is deeply intertwined with grammatical knowledge, particularly sentence structure and word order, which provide the scaffolding necessary for contextualizing new words.

In English, where meaning is often determined by the order of words in a sentence rather than inflections or case markers, a strong grasp of grammar is essential for correctly interpreting and using new vocabulary. For instance, understanding that English

typically follows a Subject-Verb-Object (SVO) order helps learners deduce the roles of unfamiliar words within a sentence, enhancing both comprehension and retention. Moreover, exposure to new vocabulary within grammatically correct contexts allows learners to understand the function, collocations, and syntactic constraints of those words, making it more likely that they will be used accurately in future communication.

Despite the acknowledged importance of vocabulary in language learning, there remains a gap in understanding how grammar—particularly structural rules such as word order and sentence formation—can facilitate or hinder vocabulary acquisition. This study aims to investigate the impact of English grammar rules—specifically word order and sentence structure—on vocabulary learning among ESL (English as a Second Language) learners.

By examining how structured grammatical input influences the acquisition, retention and productive use of vocabulary, this research contributes to a more integrated and effective model of language instruction.

Literature Analysis

The relationship between grammar and vocabulary learning has long been a subject of linguistic and pedagogical inquiry. While vocabulary and grammar are traditionally taught as separate components in many English language teaching (ELT) contexts, recent research suggests that these elements are deeply interconnected. Specifically, the role of grammar—especially word order and sentence structure—can significantly influence how effectively learners acquire, retain and use new vocabulary.

One foundational theory supporting this relationship is Nation's (2001) lexical framework, which argues that vocabulary knowledge is multidimensional and should be contextualized within authentic language use. Nation highlights that understanding how words function within grammatical structures is crucial to mastering their meaning, usage and collocations. For example, learning the noun "decision" in the phrase *make a decision* offers learners grammatical insight that helps internalize how the word is used in real communication. This approach contrasts with rote memorization, where learners often fail to retain vocabulary due to a lack of context or syntactic association. Further support for this idea comes from Ellis (2006), who examines second language acquisition from a cognitive perspective. He proposes that learners rely on syntactic cues to decode and internalize new vocabulary. In this view, grammar acts as a scaffold, guiding learners toward comprehensible input and helping them make predictions about word functions and meanings. For instance, understanding that English typically follows a Subject-Verb-Object (SVO) word order allows learners to make educated guesses about the roles of unfamiliar words in a sentence, enhancing vocabulary retention and grammatical awareness simultaneously.

Swan and Smith (2001) provide an insightful cross-linguistic analysis of how learners' native language influences their ability to grasp English syntax and vocabulary. They emphasize that learners from languages with more flexible word order (such as Russian or Japanese) may struggle with the fixed syntactic patterns in English. However, once these learners internalize English word order rules, their vocabulary acquisition improves because they can reliably place and interpret new words within a consistent grammatical structure. For example, understanding that adjectives precede nouns in English helps learners correctly use and comprehend

phrases like *red apple* or *big city*, reducing errors and improving fluency.

Moreover, studies on chunking and formulaic language (Wray, 2002) suggest that learners acquire vocabulary more effectively when it is presented in fixed or semi-fixed grammatical structures. Phrases like *on the other hand*, *as a result* or *make a decision* represent common collocations that are learned as single units due to their frequent use and grammatical consistency. These patterns reinforce both grammatical and lexical knowledge simultaneously and are more likely to be retained over time. Teachers are encouraged to adopt a more holistic approach that connects grammatical rules with lexical items, reinforcing both simultaneously. Whether through task-based learning, reading activities or structured conversation practice, embedding vocabulary within syntactically rich environments appears to be one of the most effective strategies for enhancing vocabulary acquisition and overall language competence.

Methodology

This study was designed to examine how English grammar rules—specifically word order and sentence structure—affect vocabulary acquisition among intermediate ESL learners. A total of 60 participants were recruited from a private language institute in Kuala Lumpur, Malaysia. These learners ranged in age from 18 to 35 and represented a mix of first-language backgrounds including Malay, Mandarin, Tamil, Arabic and Vietnamese. Only those who fell within the B1 to B2 range were selected to ensure a relatively homogenous proficiency level and to increase the reliability of the results. Participants were randomly assigned into two equal groups of 30. Group A received grammar-integrated vocabulary instruction, while Group B received vocabulary instruction in isolation, without explicit attention to grammar.

The vocabulary tests were designed to assess learners' receptive and productive knowledge of 40 target words introduced throughout the eight-week instructional period. The words were selected from the British National Corpus based on their frequency and relevance to general communication topics such as daily routines, health, education and travel. The tests included multiple-choice questions, sentence completion tasks and brief writing prompts that required students to use the target vocabulary in context. Structured classroom observations were conducted by a second researcher who was not involved in teaching.

Additionally, semi-structured interviews were conducted at the end of the instructional period with 10 randomly selected students from each group.

The purpose of these interviews was to gather qualitative insights into learners' perceptions of how the instructional method affected their vocabulary acquisition. Instruction took place over an eight-week period, with each group receiving three 90-minute lessons per week, totaling 36 instructional hours. The same teacher conducted lessons for both groups to maintain instructional consistency in terms of teaching style, pace, and student rapport. The primary difference between the two groups lay in the instructional approach. Group A received vocabulary instruction integrated with grammar. Vocabulary items were introduced within a grammatical context, often embedded in reading passages, example sentences and real-life scenarios. Instruction explicitly addressed how new words function within sentence structures—highlighting subjects, verbs and objects, as well as adjective-noun placement, verb tenses and prepositional usage.

In contrast, Group B's instruction centered solely on vocabulary acquisition without reference to grammar. Vocabulary was introduced in isolation, often through flashcards, matching exercises or word-definition lists. Students practiced identifying word meanings and spelling, but received minimal guidance on how those words function in grammatical structures. For example, they might learn the word "decision" and match it with the word "choice", but were not instructed in how to form expressions like "make a decision" or use the word in a full sentence.

To analyze the data, results from the vocabulary pre- and post-tests were entered into SPSS and subjected to paired-sample t-tests to determine whether there were statistically significant gains within and between groups. The observation notes were coded manually to identify patterns in learner behavior, including frequency and accuracy of vocabulary use in context, interaction with peers and use of self-correction strategies. Interview transcripts were analyzed using thematic coding to extract common perceptions and self-reported learning strategies. Themes included learner confidence, perceived usefulness of grammar and ease of vocabulary retention. Ethical approval was granted by the institute's academic research committee, and the research process adhered to the ethical guidelines established by the British Association for Applied Linguistics (BAAL).

Results and Discussion

The results of the study reveal clear differences between the two groups in terms of vocabulary acquisition, contextual usage and learner confidence. These findings strongly suggest that integrating grammar instruction—specifically sentence structure and word order—into vocabulary teaching has a

significant positive impact on learners' ability to understand, retain and apply new words. Quantitative data were first analyzed using paired sample t-tests to measure vocabulary gains within and between groups. Group A, which received grammar-integrated instruction, showed a substantial improvement from their pre-test to post-test scores, with an average increase of 30%. Their mean score rose from 18.4 (out of 40) in the pre-test to 27.6 in the post-test. In contrast, Group B, which received vocabulary instruction in isolation, demonstrated a more modest increase of 18%, with mean scores rising from 17.9 to 21.1. The difference in post-test performance between the two groups was statistically significant, confirming that learners exposed to vocabulary in grammatical contexts retained and applied vocabulary more effectively than those who learned words without syntactic support.

Students in Group A displayed more frequent and accurate use of the target vocabulary during class activities, particularly in speaking and writing tasks. These learners showed an increased ability to construct grammatically sound sentences using the new vocabulary. For instance, when asked to describe a past experience, students from Group A used full sentences like "I made a decision to study abroad because I wanted more opportunities", incorporating correct word forms and syntactic structure. By contrast, students in Group B often produced fragmented or grammatically inaccurate sentences, such as "decision study abroad more opportunity," which indicated a lack of understanding of sentence structure even though they had memorized individual words.

Furthermore, Group A demonstrated stronger performance in classroom discussions and peer collaboration tasks. Their responses were more contextually appropriate and syntactically cohesive, reflecting a deeper understanding of how vocabulary functions within the grammatical system of English. Teachers' field notes from the observations indicated that students in Group A more frequently engaged in self-correction and asked clarification questions related to grammar and word placement. The interviews provided valuable insights into the learners' perspectives. Most students in Group A expressed that learning new words within sentences made the vocabulary easier to remember and apply. Several students commented that grammar gave them a "structure" or "framework" for using words correctly, reducing the uncertainty they felt when speaking or writing. One learner remarked, "When I know how the sentence works, I feel more confident to try the word myself. It's not just remembering; it's knowing

how to use it". This sentiment highlights the role of syntactic awareness in facilitating vocabulary output and learner autonomy.

In contrast, students from Group B often described their learning experience as "memorization without meaning". Although some reported initial success in recognizing word definitions, they struggled to use the words accurately in sentences. One learner admitted, "I remember the word, but I don't know where to put it in a sentence. I feel stuck when I try to speak." This disconnect between word knowledge and usage underscores the limitations of vocabulary instruction that omits grammar. These findings align with existing literature that emphasizes the importance of context and structure in vocabulary acquisition. As Ellis (2006) notes, grammar provides essential clues that allow learners to infer meaning and grammatical category, thereby deepening their understanding of new words. Similarly, Webb's (2007) study on repetition and contextualized input supports the notion that exposure to vocabulary in grammatically correct sentences improves both retention and application.

Despite the promising results, it is important to acknowledge some limitations. The study was conducted over a relatively short period (eight weeks), which may not capture long-term retention of vocabulary. Furthermore, while the groups were balanced in terms of proficiency, other individual factors such as motivation, cognitive style or prior grammar knowledge were not fully controlled. Future studies may benefit from a longer intervention period, a larger sample size and a focus on specific types of grammatical structures that most benefit vocabulary acquisition.

Conclusion

This study set out to explore the impact of English grammar rules—particularly word order and sentence structure—on vocabulary learning among intermediate ESL learners. Through a combination of pre- and post-tests, classroom observation and learner interviews, the results clearly indicate that grammar plays a pivotal role in facilitating vocabulary acquisition, retention and contextual usage.

The results of this study align closely with prior research emphasizing the interdependence of grammar and vocabulary in second language acquisition. Grammar provides a framework through which learners process and apply new lexical items. Sentence structure, in particular, offers a predictable pattern that helps learners identify word functions, relationships between words and appropriate word placement. This grammatical awareness not only reinforces vocabulary learning but also enables learners to become more autonomous and creative language users.

The integration of grammar into vocabulary instruction—especially through the focus on sentence structure and word order—enhances vocabulary learning significantly. Learners gain not only lexical knowledge but also the structural competence to use that vocabulary meaningfully. For ESL teachers and curriculum designers, these findings provide a strong rationale for adopting integrated instructional approaches that treat grammar and vocabulary as complementary, rather than separate, components of language learning.

REFERENCES

1. Celce-Murcia, M., & Larsen-Freeman, D. (1999). *The grammar book: An ESL/EFL teacher's course* (2nd ed.). Heinle & Heinle.
2. DeKeyser, R. M. (2007). Practice in a second language: Perspectives from applied linguistics and cognitive psychology. In R. M. DeKeyser (Ed.), *Practice in a second language: Perspectives from applied linguistics and cognitive psychology* (pp. 1–18). Cambridge University Press.
3. Gass, S. M., & Selinker, L. (2008). *Second language acquisition: An introductory course* (3rd ed.). Routledge.
4. Hulstijn, J. H. (2001). Intentional and incidental second-language vocabulary learning: A reappraisal of elaboration, rehearsal and automaticity. In P. Robinson (Ed.), *Cognition and second language instruction* (pp. 258–286). Cambridge University Press.
5. Krashen, S. D. (1982). *Principles and practice in second language acquisition*. Pergamon Press.
6. Laufer, B. (1997). What's in a word that makes it hard or easy: Some intralexical factors that affect the learning of words. In N. Schmitt & M. McCarthy (Eds.), *Vocabulary: Description, acquisition and pedagogy* (pp. 140–155). Cambridge University Press.
7. Nassaji, H., & Fotos, S. (2011). *Teaching grammar in second language classrooms: Integrating form-focused instruction in communicative context*. Routledge.
8. Thornbury, S. (2002). *How to teach vocabulary*. Longman.
9. VanPatten, B. (2004). *Processing instruction: Theory, research, and commentary*. Lawrence Erlbaum Associates.

Parvina TURG'UNBOYEVA,
 Chirchik State Pedagogical University
 Student,
parvinaturgunboyeva@gmail.com

TEACHING ENGLISH TO YOUNG LEARNERS THROUGH GAMES

Annotation: this article is about teaching English as a Second Language (ESL) through the games in classes 6 to 9. It is very important to carry out activities in the target language, in this case, English. Here is given many different kinds of warming up activities to teach foreign language lessons and make them more beneficial and effective.

Key words: social contact, group work, intellectual development, public education system, language games.

Аннотация: это статья о преподавании английского как второго языка (ESL) через игры в классах 6-9. Очень важно проводить занятия на целевом языке, в данном случае на английском. Здесь дается много различных видов разминочных занятий для преподавания уроков иностранного языка и для того, чтобы сделать их более полезными и эффективными.

Ключевые слова: социальный контакт, групповая работа, интеллектуальное развитие, система народного образования, языковые игры.

Annotatsiya: ushbu maqola 6-9-sinflarda ingliz tilini ikkinchi til sifatida (ESL) o'yinlar orqali o'rgatish haqida. Darslarni maqsadli tilda, bu holda ingliz tilida o'tkazish juda muhimdir. Chet tili darslarini o'rgatish va ularni yanada foydali va samarali qilish uchun bu yerda ko'plab turli xil isitish mashg'ulotlari mavjud.

Kalit so'zlar: ijtimoiy aloqa, guruhli ish, intellektual rivojlanish, xalq ta'limi tizimi, til o'yinlari.

Great attention is being paid to young generation in Uzbekistan during independence years. There were many changes in education system and other fields of social life. The degree of the President of Uzbekistan "On approval of the development concept of the public education system by 2030" is a clear fact for these issues. Main functions are that raising the spiritual-moral and intellectual development of the younger generation to a qualitatively new level, introducing innovative forms and methods of education in the educational process.

As children have different characteristics, they cannot accept serious learning all the time. Furthermore, they will have some difficulties as English is not their mother tongue and it is a new situation for them. That's why teachers should create friendly atmosphere through the games which are thought to be significant and useful to young learners. Actually, games are essential tools for teaching English to young learners. Because young learners love playing games, participating in activities. It's scientifically proved that children learn faster when they are physically active. Moreover, games contribute to improve social contact and group work as they do activities in pairs. Choosing an appropriate games is also indispensable to keep children in focus and let them have fun simultaneously. Using games in classroom has many benefits. But teachers need to

consider which games to use, when to use them, how to link them up with the lesson more specifically. The key to a successful language game is that the rules are clear and the game must be fun.

According to Carrier, "Games raise the students' motivation in such a way students enjoy their learning so much that they might not realize they are doing so". For instance, a teacher can explain "there is /there are" by this way:

Imagine

Work in pairs. Take turns to close your eyes and imagine the perfect house or holiday location. Describe it to your partner, e.g. There is a beautiful garden with a little cottage in the middle of it. There are some apple trees. There are lots of birds singing everywhere.

There's a fountain in the middle...

Ask you partner questions about his/ her imaginary place, e.g.

A: Are there any animals?

B: Yes, there are. I can hear lots of birds.

Is there a pond?

No, there is not, but there is a fountain.

Learning is more effective if the learners are actively involved in the process. The degree of learner activity depends on the materials they are working on, the topic they are interested in and interaction patterns they are involved in.

Here is given another example for children who are beginner or elementary level. It lasts only 5-10 minutes. This example helps to promote speaking abilities.

Odd one out

Write some groups of four words on the board, and have students discuss in pairs which words don't belong in the group. For added difficulty, make each odd word belong to another group in the list, so students have to reallocate them. Here's a very simple example:

Monkey cow brown octopus

Train car bus broccoli

Coat scarf sheep jacket

White red bicycle orange

Potato pants onion cabbage

To make the activity more productive, a teacher can give the students extra point if he or she can use the word in a sentence.

Aydan Ersoz, author of "Six Games for the ESL/ EFL Classroom" also explains more reasons why games do work for teaching grammar. Learning a language requires constant effort and that can be tiring, but Ersoz outlines two good reasons why games should be included in the classroom:

Games that are amusing and challenging are highly motivating.

Games allow meaningful use of the language in context.

Make a sentence

Teacher will divide the class into two groups. Then he/she will say "must" or "mustn't" and the group in turn make up sentences. Each correct sentence gets 1 point. The group with the most points is the winner.

Teacher: must

Group A: You must drive carefully

Teacher: must

Group B: You must be polite.

Teacher: mustn't

Group A: You mustn't be late

Teacher: must

Group B: You must tell lies

Teacher: Wrong! You must tell the truth.

Group B gets no point

"Sprite"

This is a writing activity for teaching vocabulary to children

This is a fun and efficient activity that can be used when teaching and practicing vocabulary words. Students get the chance to practice the four skills; writing, reading, listening and speaking.

To do this activity:

Divide your class into two or more teams depending on the size of the class

Say a vocabulary word from your lesson

One student from each team races up to the board to write it

After they write it they say it

The first student to say it and write it correctly gets a point for their team

The other students seated can help them spell it correctly

Make sure that they correct any mistakes before sitting down

You could also have them draw a picture of the word as well as write it.

It can be concluded that games help to motivate, teach, comprehend better and evolve fluency simultaneously. Meanwhile, by the help of games communicative competence is promoted. Since communicative competence has become the main target of language learning nowadays, it is emphasized that teaching communication is extremely significant.

I agree that using games in children classes is really important because of the nature of learners. However, I think that the amount of games should be taken into consideration wisely. Clear purposes such as educational, working as a teamwork, creativity should have been involved.

References

1. Seymour D., Popova M. Instant lessons for busy teachers. 700 classroom activities. - Towns Road, Oxford :Macmillan Publishers Limited, 2005.
2. Alimova M., Muhammadiyeva H., Kuchkarova Y. Lessons learnt journals. Wake up with warm ups - Uzbekistan : Namangan: Namangan Publishing, 2015.
3. Carrier U., Michael K., The Center for British Teachers (1980). Games and activities for the Language Learner(2nd edition)- UK: London: Nelson.

Maftunabonu GULYAMOVA,
Student, Chirchik State Pedagogical University
maftunagulamova182@gmail.com

Diana RUZMETOVA,
Scientific supervisor.

Act.assoc.prof. (PhD) Chirchik State Pedagogical University

HOW LANGUAGE LEARNING ENHANCES COGNITIVE ABILITIES

Annotation: in today's fast-paced and interconnected world, learning a new language is more than just a way to communicate with others—it is a powerful tool that enhances our brain's cognitive abilities. Studies show that language learning strengthens the mind in various ways, from improving memory and problem-solving skills to increasing creativity and mental flexibility. This article explores how acquiring a foreign language can boost cognitive functions and why it's beneficial for people of all ages.

Key words: globalized world, language learning, cognitive abilities, brain health, memory, attention, problem-solving, creativity, vocabulary, idiomatic expressions, pronunciation, analytical thinking.

Аннотация: в современном стремительно развивающемся и взаимосвязанном мире изучение нового языка — это не просто способ общения с другими, а мощный инструмент, который усиливает когнитивные способности нашего мозга. Исследования показывают, что изучение языков укрепляет ум различными способами: улучшает память и навыки решения проблем, развивает креативность и умственную гибкость. В этой статье рассматривается, как овладение иностранным языком может повысить когнитивные функции и почему это полезно для людей всех возрастов.

Ключевые слова: глобализованный мир, изучение языков, когнитивные способности, здоровье мозга, память, внимание, решение проблем, креативность, словарный запас, идиоматические выражения, произношение, аналитическое мышление.

Annotatsiya: bugungi tezkor va o'zaro bog'langan dunyoda yangi til o'rganish faqatgina boshqalar bilan muloqot qilish vositasi emas — bu bizning miyamizdagi kognitiv (idrokiy) qobiliyatlarni kuchaytiradigan qudratli vositadir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, til o'rganish ongni turli yo'llar bilan mustahkamlaydi: xotira va muammoni hal qilish qobiliyatlarini yaxshilashdan tortib, ijodkorlik va aqliy moslashuvchanlikni oshirishgacha. Ushbu maqolada chet tilini o'zlashtirish qanday qilib kognitiv funksiyalarni oshirishi va nima uchun har qanday yoshdagi odamlar uchun foydali ekanligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: globallashtirilgan dunyo, til o'rganish, kognitiv qobiliyatlar, miya salomatligi, xotira, e'tibor, muammoni hal qilish, ijodkorlik, so'z boyligi, idiomatik iboralar, talaffuz, tahliliy fikrlash.

INTRODUCTION

In an increasingly globalized world, learning a new language has become more than just a practical skill—it is a profound way to enhance cognitive abilities and improve brain health. The mental exercise involved in acquiring and using a foreign language influences several aspects of cognition, including memory, attention, problem-solving, and creativity. This article explores the deep connection between language learning and cognitive development, explaining why mastering a new language is beneficial for the brain at any age.

Boosts Memory and Information Processing: learning a new language requires memorizing vocabulary, sentence structures, idiomatic expressions and pronunciation rules. This constant engagement with new information helps strengthen the brain's memory systems. Neuro scientific studies have shown that bilingual individuals have a larger hippocampus—the brain region responsible for memory formation and

retrieval—compared to monolinguals. Language learners develop enhanced working memory, which is the ability to hold and manipulate information over short periods. For example, when constructing sentences in a foreign language, you constantly hold words and grammar rules in mind before speaking or writing, training your working memory. This skill also transfers to other cognitive tasks, improving overall mental agility.

Enhances Focus and Multitasking Abilities: speaking more than one language requires the brain to constantly switch between different linguistic systems. This process, known as code-switching, demands a high level of attention and cognitive control to avoid mixing languages unintentionally. As a result, bilingual and multilingual people often demonstrate better selective attention—they can focus on important information while ignoring distractions. Research by Costa, Hernández and Sebastián-Gallés (2008) found that bilingual individuals outperform monolinguals on tasks requiring task-switching and

attentional control. This improved attentional control helps in multitasking environments, allowing individuals to handle several tasks efficiently. Strengthens Problem-Solving and Critical Thinking Skills: language learning involves decoding complex grammar, interpreting context and understanding cultural nuances—all of which develop critical thinking skills. Learners must analyze new linguistic structures and figure out how to apply them correctly, sharpening their problem-solving abilities. For instance, when confronted with unfamiliar grammatical rules, language learners use reasoning and deduction to construct meaningful sentences, a process that enhances analytical thinking. Increases Mental Flexibility and Creativity: switching between languages regularly trains the brain to be more flexible and adaptable. This mental flexibility allows bilinguals to approach problems from multiple angles and adapt quickly to new situations. Additionally, exposure to different languages and cultures broadens perspectives and promotes creative thinking. Bilingual children, for example, have been shown to perform better on divergent thinking tests, which measure creativity.

The benefits of learning a foreign language go far beyond communication; it's a mental workout that strengthens the brain in powerful ways. From improving memory and attention to fostering creativity and delaying cognitive decline, language learning is one of the most effective ways to enhance cognitive abilities throughout life. In an era where mental agility and lifelong learning are vital, embracing foreign languages offers an invaluable edge. Whether you are a student, professional or lifelong learner, investing time in language learning is investing in your brain's health and your future potential. When you learn a new language, your brain undergoes remarkable physical and functional changes. Brain imaging studies reveal increased gray matter density in regions responsible for language, memory and attention control—such as the left inferior parietal cortex. This brain plasticity means the brain adapts and reorganizes itself to accommodate new linguistic demands, which also improves general cognitive function. Moreover, bilingual brains show enhanced connectivity between different brain regions. This improved neural network

efficiency helps process information faster and more accurately. These neurological adaptations underline why bilingualism isn't just about language—it's a full brain workout. Practical Examples of Cognitive Benefits: Enhanced Learning Abilities: children exposed to multiple languages from an early age often show accelerated development in literacy and verbal skills, as learning a second language reinforces understanding of language structure and vocabulary in general. Improved Decision Making: adults who speak multiple languages can often evaluate problems from different cultural perspectives, leading to more nuanced and effective decisions. Better Academic and Career Prospects: cognitive benefits translate into better academic performance and increased adaptability in professional environments, especially in global or multicultural contexts. While the cognitive effects are substantial, learning a language also has emotional and social advantages that indirectly enhance cognitive health. Bilinguals tend to develop greater empathy, as understanding another language often means appreciating another culture's worldview. This emotional intelligence supports better interpersonal communication and reduces social stress, which in turn promotes healthier cognitive aging. Practical Tips to Maximize Cognitive Benefits Through Language Learning: Consistent Practice: regular, daily exposure to the language—whether through speaking, listening, reading or writing—helps reinforce neural pathways. Even 15-30 minutes a day can make a big difference. Mix Language Skills: combine vocabulary memorization with grammar practice, listening exercises and speaking practice. This well-rounded approach enhances different cognitive functions, from memory to executive control.

Challenge Yourself with New Materials: push your limits by reading books, watching films or listening to podcasts in the target language that are slightly above your current level. This “desirable difficulty” promotes brain plasticity. Engage in Language Exchanges or Immersions: speaking with native speakers or immersing yourself in a country where the language is spoken provides cultural context and real-world practice, deepening cognitive benefits.

REFERENCES

1. Adesope, O. O., Lavin, T., Thompson, T., & Ungerleider, C. (2010). A systematic review and meta-analysis of the cognitive correlates of bilingualism. *Review of Educational Research*, 80(2), 207-245.
2. Costa, A., Hernández, M., & Sebastián-Gallés, N. (2008). Bilingualism aids conflict resolution: Evidence from the ANT task. *Cognition*, 106(1), 59-86.
3. Kharkhurin, A. V. (2012). Bilingual verbal and nonverbal creative behavior. *International Journal of Bilingualism*, 16(1), 43-56.
4. Bialystok, E. (2009). Bilingualism: The good, the bad, and the indifferent. *Bilingualism: Language and Cognition*, 12(1), 3-11. <https://doi.org/10.1017/S1366728908003477>
5. Bialystok, E., & Craik, F. I. M. (2010). Cognitive and linguistic processing in the bilingual mind. *Current Directions in Psychological Science*, 19(1), 19-23. <https://doi.org/10.1177/0963721409358571>
6. Mechelli, A., Crinion, J. T., Noppeney, U., O'Doherty, J., Ashburner, J., Frackowiak, R. S., & Price, C. J. (2004). Neurolinguistics: Structural plasticity in the bilingual brain. *Nature*, 431(7010), 757. <https://doi.org/10.1038/nature03029>

Shaxlo SAMANOVA,
 World Languages University
 English faculty -3, The English methodology department

EFFECTIVE METHODOLOGIES FOR ENHANCING ORAL COMMUNICATION AMONG 5TH AND 6TH-GRADE STUDENTS THROUGH THE USE OF GAME-BASED EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Annotation: the development of oral speech skills is a critical component of foreign language learning at the primary and middle school levels. This article examines effective methodologies for enhancing oral communication among 5th and 6th-grade students through the use of game-based educational technologies. It explores the theoretical background, practical approaches, types of games utilized, and the impact of gamification on student motivation and linguistic competence.

Key words: interactive, communicate, social interaction, student-centered approach.

Аннотация: развитие устных коммуникативных навыков является важным аспектом обучения иностранным языкам на уровнях начальной и средней школы. В данной статье рассматривается эффективность использования игровых образовательных технологий для улучшения устной речи учащихся 5-6 классов. Изучаются теоретические основы, эффективные методологии и типы игр, которые можно интегрировать в учебный процесс. Также обсуждается влияние геймификации на мотивацию, вовлеченность и лексические навыки учащихся, с акцентом на подход, ориентированный на ученика.

Ключевые слова: геймификация, интерактивное обучение, устная коммуникация, подход, ориентированный на ученика, овладение языком.

Annotatsiya: nutq ko'nikmalarini rivojlantirish, boshlang'ich va o'rta maktab darajasida chet tilini o'rganishning muhim jihatlardan biridir. Ushbu maqola, 5-6-sinf o'quvchilari orasida og'zaki muloqotni rivojlantirishda o'yin asosidagi ta'lim texnologiyalarining samaradorligini o'rganadi. U nazariy asoslar, samarali metodologiyalar, darslarga integratsiya qilinishi mumkin bo'lgan o'yin turlari va gamifikatsiyaning o'quvchilarni rag'batlantirishga, ularning motivatsiyasi va til ko'nikmalariga ta'sirini tahlil qiladi. Shu bilan birga, ta'limda o'quvchi markazli yondashuvni ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: gamifikatsiya, interaktiv o'rganish, og'zaki muloqot, o'quvchi markazli yondashuv, tilni o'zlashtirish.

Introduction

In modern English language teaching, oral communication is prioritized as a fundamental skill. Young learners, particularly in grades 5 and 6, require engaging, interactive methods to build their speaking abilities confidently. Game educational technologies offer a dynamic and student-centered approach that fosters both language proficiency and social interaction. This study investigates how game-based methodologies can be systematically applied to develop oral speech skills in English classes for middle school students.

Recent studies emphasize the importance of interactive and communicative activities in language acquisition (Harmer, 2015; Brown, 2007). Game-based learning (GBL) is proven to enhance motivation, lower affective filters and create meaningful language use opportunities (Wright, Betteridge, & Buckby, 2006). Educational technologies — such as digital games, role-play simulations and collaborative platforms — further support personalized and experiential learning (Gee, 2003).

This study uses a qualitative research approach with elements of action research.

Classroom interventions incorporating game educational technologies were designed, implemented and evaluated in English classes for 5th and 6th graders.

The participants were 60 students (aged 10–12) from two urban middle schools. Students were divided into experimental (30 students) and control (30 students) groups.

Procedures

- **Diagnostic Stage:** initial oral communication competence was assessed through a standardized oral interview and storytelling task.

- **Implementation Stage:** over 12 weeks, the experimental group participated in lessons that incorporated various game-based activities designed to enhance oral skills, while the control group followed the traditional curriculum.

- **Evaluation Stage:** post-intervention assessments were conducted, and data were collected through oral tests, teacher observations, and student questionnaires.

Game Technologies Used

1. **Role-playing games (RPGs):** students acted out real-life situations (shopping, traveling, meeting new friends).

2. **Storytelling games:** picture-based storytelling and chain stories encouraged spontaneous speech.

3. **Digital speaking games:** apps like Kahoot! and Quizlet Live were used for oral quizzes and interactive tasks.

4. **Board games with communicative tasks:** specially adapted board games promoted conversation in English.

5. **Interactive group games:** games like “Guess Who?” and “Charades” were modified for English learning purposes.

Effective oral communication is a crucial skill for students, particularly during the formative years of 5th and 6th grade. At this stage, children are developing their ability to express themselves clearly and confidently. Game-based educational technologies offer innovative methodologies that can significantly enhance these skills. Game-based learning (GBL) involves using games to facilitate educational objectives. This approach taps into students’ natural enthusiasm for play,

making learning engaging and enjoyable. GBL can include digital games, board games or role-playing scenarios, all designed to foster communication skills.

Benefits of Game-Based Learning for Oral Communication

1. **Engagement and Motivation:** games capture students’ attention and motivate them to participate actively. When students are engaged, they are more likely to practice their speaking skills without the fear of judgment.

2. **Collaboration and Teamwork:** many games require students to work together to achieve a common goal. This collaborative aspect encourages dialogue, negotiation and shared problem-solving, which are essential components of effective communication.

3. **Real-Life Scenarios:** role-playing games can simulate real-world situations where students practice communicating in various contexts, such as giving presentations, negotiating or discussing ideas. This practical application helps them better understand the nuances of oral communication.

Effective Methodologies

To effectively implement game-based learning for enhancing oral communication, educators can consider the following methodologies:

- **Structured Debates:** incorporate games that require students to take sides on a topic and defend their position. This not only improves their speaking skills but also teaches them to listen and respond to opposing viewpoints.

- **Interactive Storytelling:** use games that involve creating stories collaboratively. This can help students articulate their thoughts and develop narrative skills, which are vital for effective communication.

- **Feedback Mechanisms:** implement games that include peer feedback. Students can learn from each other’s strengths and areas for improvement, fostering a supportive environment for developing oral skills.

With the rise of digital tools, integrating technology into game-based learning can enhance the experience. Platforms like Kahoot! or Quizizz allow for interactive quizzes that promote verbal responses. Additionally, virtual reality (VR) games can provide immersive experiences

where students can practice communication in realistic settings.

Incorporating game-based educational technologies into the curriculum offers a dynamic way to enhance oral communication skills among 5th and 6th graders. By focusing on engagement, collaboration and real-life practice, educators can create a rich learning environment that not only makes communication fun but also prepares students for future interactions. As they become more confident speakers, they will be better equipped to express their ideas and connect with others, skills that are invaluable throughout their lives.

Data Collection Methods

- Audio recordings of oral tasks
- Teacher observation notes
- Student self-assessment checklists
- Pre- and post-tests in speaking

The qualitative data were thematically analyzed, and quantitative data (test scores) were compared using descriptive statistics to assess improvements.

Results

Students in the experimental group showed significant improvements in fluency, vocabulary range, and conversational strategies compared to the control group. Moreover, they reported higher levels of motivation, enjoyment and self-confidence when speaking English.

- **Fluency:** 35% increase in average speaking time without pauses.
- **Vocabulary usage:** 30% increase in the use of topic-specific vocabulary.
- **Confidence:** 85% of experimental group students reported feeling "more confident"

speaking English after the intervention.

Game educational technology proved to be an effective methodology for developing oral speech skills in English classes. The interactive and low-stress environment created through games allowed students to practice language spontaneously. Digital and traditional games catered to different learning styles and promoted collaboration, creativity and critical thinking.

Challenges included the need for careful classroom management, ensuring all students participated equally and aligning games with curriculum objectives. Teachers' roles shifted from information providers to facilitators and game coordinators.

Conclusion

Integrating game educational technology into English language instruction for 5th and 6th graders significantly enhances students' oral communication skills. Games foster an engaging, supportive learning environment that encourages meaningful language use. Future research could explore longitudinal effects and the integration of AI-driven educational games for personalized language learning.

Recommendations

- Develop a repository of ready-to-use speaking games tailored to different language topics.
- Train teachers on the effective use of educational technologies in language classrooms.
- Incorporate student feedback in designing game-based activities.
- Use a blended approach combining traditional and digital games.

References

1. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Longman.
2. Gee, J. P. (2003). *What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy*. Palgrave Macmillan.
3. Harmer, J. (2015). *The Practice of English Language Teaching* (5th ed.). Pearson.
4. Wright, A., Betteridge, D., & Buckby, M. (2006). *Games for Language Learning* (3rd ed.). Cambridge University Press.

Malika MATKARIMOVA,
student

Urgench State Pedagogical Institute

E-mail: malikammatkarimova@gmail.com

VOCABULARY BUILDING THROUGH ENVIRONMENTAL SCIENCE TOPICS

Annotation: this study explores the effectiveness of vocabulary building through environmental science topics by comparing two teaching methods with sixth-grade students at School Number 26 in Urgench City. One group was taught using traditional classroom instruction, while the other group participated in interactive outdoor activities such as gardening, picnics and outdoor games. The results suggest that hands-on, experiential learning in a natural environment enhances vocabulary acquisition more effectively than conventional methods. The findings highlight the potential of incorporating outdoor activities into language education to improve student engagement and retention.

Key words: vocabulary building, environmental science, outdoor activities, experiential learning, sixth-grade students, traditional instruction

Аннотация: в этом исследовании изучается эффективность наращивания словарного запаса с помощью тем по науке об окружающей среде путем сравнения двух методов обучения с учениками шестого класса в школе № 26 города Ургенч. Одна группа обучалась с использованием традиционного обучения в классе, в то время как другая группа участвовала в интерактивных мероприятиях на свежем воздухе, таких как садоводство, пикники и игры на свежем воздухе. Результаты показывают, что практическое, экспериментальное обучение в естественной среде улучшает приобретение словарного запаса более эффективно, чем традиционные методы. Результаты подчеркивают потенциал включения мероприятий на свежем воздухе в языковое образование для улучшения вовлеченности и удержания учащихся.

Ключевые слова: наращивание словарного запаса, наука об окружающей среде, мероприятия на свежем воздухе, экспериментальное обучение, ученики шестого класса, традиционное обучение

Annotatsiya: ushbu tadqiqot Urganch shahridagi 26-maktabning 6-sinf o'quvchilari bilan ikkita o'qitish usulini solishtirish orqali ekologiya fanlari bo'yicha lug'at boyligini oshirish samaradorligini o'rganadi. Bir guruh an'anaviy sinfdagi ko'rsatmalardan foydalangan holda o'qitildi, ikkinchi guruh esa bog'dorchilik, sayr qilish va ochiq havoda o'yinlar kabi interaktiv ochiq mashg'ulotlarda qatnashdi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, tabiiy muhitda amaliy, tajribali o'rganish lug'atni o'zlashtirishni an'anaviy usullarga qaraganda samaraliroq oshiradi. Topilmalar talabalarning faolligini oshirish va o'zlashtirishni yaxshilash uchun ochiq havoda faoliyatni til ta'limiga kiritish imkoniyatlarini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: lug'atni rivojlantirish, atrof-muhit fanlari, ochiq havoda faoliyat, eksperimental o'rganish, oltinchi sinf o'quvchilari, an'anaviy ta'lim

INTRODUCTION

Vocabulary development is a crucial aspect of language learning, particularly for young students who are expanding their communication skills. Traditional classroom methods often rely on textbooks and memorization, which may not always engage students effectively. This study investigates an alternative approach by integrating environmental science topics with hands-on outdoor activities to

enhance vocabulary acquisition among sixth-grade students. The research was conducted at School Number 26 in Urgench City, where two groups of students were taught using different methods. One group followed conventional instruction, while the other participated in interactive learning experiences such as gardening, picnics and outdoor games. By comparing these two approaches, this study aims to determine whether experiential learning in a

natural setting can improve vocabulary retention and make language learning more engaging for young learners. The findings could provide valuable insights for educators seeking innovative ways to enrich vocabulary instruction.

LITERATURE REVIEW

Vocabulary acquisition has long been a key focus in language education, with various methods explored to enhance learning outcomes. Traditional approaches often emphasize direct instruction, repetition and textbook-based exercises, which may limit student engagement and real-world application. However, recent trends in education highlight the benefits of experiential and contextual learning, particularly through interdisciplinary topics such as environmental science. One study found that integrating real-world experiences with language lessons significantly improved students' word retention and usage. Another study demonstrated that outdoor activities, such as gardening and nature-based games, not only increased vocabulary but also boosted motivation and participation among young learners.

Environmental science provides a rich context for vocabulary development, as it connects language with tangible, hands-on experiences. By exploring nature, students encounter new terms in meaningful settings, reinforcing comprehension and long-term memory. Additionally, interactive learning fosters collaboration and communication, further strengthening language skills.

These findings suggest that combining vocabulary instruction with environmental themes and outdoor activities may be more effective than traditional methods alone. This study builds on such insights by examining the impact of experiential learning in a real classroom setting, comparing conventional teaching with an environment-based approach.

METHODS

The study was conducted at School Number 26 in Urgench City with two groups of sixth-grade students to compare different approaches to vocabulary building. The first group received traditional instruction, where vocabulary was taught through textbook exercises, word lists and classroom-based activities such as definitions, fill-in-the-blank tasks and repetition drills. The

second group was taught using an experiential learning approach centered around environmental science topics. These students participated in hands-on activities such as gardening, where they learned plant-related terms through planting and maintenance tasks. They also engaged in outdoor games and picnics, where vocabulary was introduced in context through real-life interactions and nature exploration. Both groups were taught the same set of vocabulary words related to environmental science, but the methods of instruction differed. Pre- and post-tests were administered to measure vocabulary retention and comprehension, and observations were recorded to assess student engagement and participation. The results were analyzed to determine the effectiveness of each teaching method in enhancing vocabulary acquisition.

DISCUSSION

The findings of this study reveal notable differences in learning outcomes between the two instructional approaches used with sixth-grade students at School Number 26 in Urgench City. Over one month, the group taught through traditional methods demonstrated significant improvements in speaking skills and vocabulary retention, as measured by the final test. This suggests that structured, classroom-based instruction effectively reinforces vocabulary acquisition and oral proficiency, likely due to its focus on repetition, direct explanation and controlled practice.

In contrast, the group that participated in outdoor activities—such as gardening, picnics and games—showed a different pattern of achievement. While their grammar skills improved, their progress in vocabulary and speaking was less pronounced compared to the traditionally taught group. This outcome may indicate that experiential learning, though engaging and contextually rich, may require more time or structured reinforcement to solidify vocabulary retention. The hands-on activities likely provided meaningful exposure to language in real-world settings, but without deliberate vocabulary reinforcement, the focus shifted more naturally to grammatical structures during interactive communication.

These results highlight the strengths and limitations of each approach. Traditional methods

appear more immediately effective for explicit vocabulary building, while experiential learning fosters grammar application and engagement but may need supplementary strategies to maximize vocabulary gains. Future research could explore a blended approach, combining structured vocabulary instruction with outdoor activities to harness the benefits of both methods. Additionally, extending the study duration or incorporating more targeted vocabulary exercises within experiential tasks could further clarify their potential for language development. Overall, the study underscores the importance of instructional design in balancing engagement and linguistic outcomes for young learners.

CONCLUSION

This study comparing traditional vocabulary instruction with experiential outdoor learning methods for sixth graders at School Number 26 in Urgench City yielded valuable insights for language teaching. While the conventional classroom approach proved more effective for direct vocabulary acquisition and speaking skills development, the nature-based activities demonstrated their own unique benefits by creating

an engaging learning environment that naturally reinforced grammar application. The findings suggest that purely traditional methods may limit students' opportunities for contextual language use, whereas outdoor learning, despite showing weaker vocabulary results in this short-term study, offers meaningful real-world interaction with language.

For future teaching practice, we recommend incorporating nature-based activities and experiential learning into vocabulary instruction, while maintaining structured language support to maximize learning outcomes. Teachers should consider blending both approaches - using outdoor environments as living classrooms where new vocabulary is not only encountered but actively practiced through gardening, ecological exploration and interactive games. This balanced methodology could potentially harness the motivational benefits of nature-based education while ensuring systematic vocabulary development. The study underscores the need for further research into optimal ways of integrating environmental experiences with deliberate language teaching strategies to create more holistic and effective learning opportunities for young students.

REFERENCES:

1. Beck, I. L., McKeown, M. G., & Kucan, L. (2013). *Bringing words to life: Robust vocabulary instruction* (2nd ed.). Guilford Press.
2. Chawla, L. (2015). Benefits of nature contact for children. *Journal of Planning Literature*, 30(4), 433-452.
3. Fisher, D., & Frey, N. (2014). Content area vocabulary learning. *The Reading Teacher*, 67(8), 594-599.
4. Kuo, M., Barnes, M., & Jordan, C. (2019). Do experiences with nature promote learning? Converging evidence of a cause-and-effect relationship. *Frontiers in Psychology*, 10, 305.
5. Nation, P. (2013). *Learning vocabulary in another language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
6. Sobel, D. (2008). *Childhood and nature: Design principles for educators*. Stenhouse Publishers.
7. Taylor, A. F., & Kuo, F. E. (2009). Children with attention deficits concentrate better after walk in the park. *Journal of Attention Disorders*, 12(5), 402-409.
8. Tunnicliffe, S. D. (2001). Talking about plants: Comments of primary school groups looking at plant exhibits in a botanical garden. *Journal of Biological Education*, 36(1), 27-34.
9. Wells, N. M. (2000). At home with nature: Effects of "greenness" on children's cognitive functioning. *Environment and Behavior*, 32(6), 775-795.
10. Zimmerman, F. J., Gilkerson, J., Richards, J. A., Christakis, D. A., Xu, D., Gray, S., & Yapanel, U. (2009). Teaching by listening: The importance of adult-child conversations to language development. *Pediatrics*, 124(1), 342-349.

Ilmiy-metodik elektron jurnal

TAHRIR HAY'ATI:

Nizomiddin Mahmudov, Yorqinjon Odilov,
Jabbor Eshonqulov, Baxtiyor Daniyarov,
Abdurahim Nosirov, To'liq Saydaliyev,
Barno Buranova, Zulxumor Mirzayeva,
Qozoqboy Yo'ldoshev, Bahodir Jovliyev,
Salima Jumayeva, Qayum Baymirov,
Manzar Abdulxayrov, Alijon Safarov,
Husniddin Norqulov, Odiljon Boynazarov,
Madina Nuriddinova, Barno Kadirova,
Nargiza Mirzayeva, Guli Shukurova,
Yuldosh Raxmatov, Ramziddin Abdusatorov,
Feruza Manukyan, Gulchexra Keldiyorova,
Gulsanam Xolikulova, Komiljon Qarshiyev,
Svetlana Umirova, Xolmo'min Fayzullayev,
Nilufar Namazova, Dilbar Niyazova,
Sayyora Halimova, Shaxnoza Yunusova,
Nigoraxon Ro'zibayeva, Tadjixon Sabitova,
Oqila To'raqulova, Maxpuza Karaxodjayeva.

Bosh muharrir:

Nargiza Berdiyeva

Muharrirlar:

Bibimariyam Rahmonova,
Shabnam G'aniyeva, Bonu Do'smatova

Sahifalovchi:

Rustambek Yusupov

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri,
Navoiy ko'chasi 30-uy.

Telefonlar:

(93) 759-43-66, (77) 003-34-33,
(94) 095-96-22, (90) 288-32-92.

E-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

Axborot hamkorimiz:

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

ilmiy-metodik jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va
innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya
komissiyasi Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi
338/6-sonli qarori bilan Filologiya, Pedagogika
hamda Psixologiya fanlari bo'yicha doktorlik
dissertatsiyalari (PhD, DSc) asosiy ilmiy natijalarini
chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrdir.
<https://oak.uz/pages/4802>

MUNDARIJA

DOLZARB MAVZU

Zarnigor SOHIBOVA.

SHAVKAT RAHMON SHE'RIYATIDA
TOPOGRAFIK SHE'RLARNING O'RNI VA
BADIY-ESTETIK VAZIFALARI 3

Gulbaxar TAVALDIYEVA.

TIL TA'LIMIDA SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA
TALABALAR OG'ZAKI NUTQINI RIVOJLANTIRISH
YO'LLARI 6

Sabohat BEGNAYEVA.

SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING RAQAMLI
TA'LIM TIZIMIDAGI STRATEGIK AHAMIYATI 9

Oqiljon MAVLONOV.

NAVOIY MA'NAVIY OLAMIGA YO'L 12

Shaxnoza XAKIMOVA. X.X.BERDIYEV.

BOSHLANG'ICH SINFDAN ONA TILI VA O'QISH
SAVODXONLIGI DARSliklari TAHLILI 15

TILSHUNOSLIK

Qahramon ESHBOYEV.

O'ZBEK O'QUV LUG'ATLARI VA ULARDA LEKSIKOGRAFIK
IZOHLASH MUAMMOLARI 18

Gulrux JO'RABOYEVA. Asadullo TURSUNOV.

AFFIKSAL PLEONAZMNING YUZAGA KELISH
SABABLARIGA DOIR 21

Gulasal A'ZAMOVA.

EMOTSIONAL DISKURS TUSHUNCHASI VA UNING
LINGVOKOGNITIV XUSUSIYATLARI 24

Shirin SHARASULOVA.

O'ZBEK TILIDA SO'Z O'YINLARI VA METAFORALARNING
SEMANTIK-SINTAKTIK TADQIQI MASALALARI.....27

Diloromxon SHOKIROVA.

GENDER LINGVISTIKA NUQTAYI NAZARIDAN BOLA
NUTQIDAGI DIALOGIK VA MONOLOGIK NUTQ
SHAKLLARI 30

Nilufar ADIZOVA.

SAYYOHLIK MATNLARIDA INTERTEKSTUALLIK VA
ULARDA TARIXIY BIRLIKARNING QO'LLANISHI 33

M.M.SHOKIROVA.
XORIJIY TIL O'RGANUVCHI TALABALARDA
O'QIB TUSHUNISH MUAMMOLARINI KOGNITIV
YUKLAMA NAZARIYASI ASOSIDA TAHLIL QILISH 37

Навруза АЛИЕВА.
НАУЧНАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ ЛАКУНАРНОСТИ В
РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ 40

Эльвина АДЖЕМИНОВА.
КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МЕТАФОРА И МЕТОНИМИЯ В
КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ 43

ADABIYOTSHUNOSLIK

Sarvara AKOBIROVA.
DUNYO ADABIYOTI DURDONALARI TARJIMON
G'AFUR G'ULOM NIGOHIDA 46

Manzura JO'RAYEVA.
AHMAD DONISH "NAVODIRUL VAQOYE"
ASARINING JANR XUSUSIYATI 51

Dilfuza RAXMATOVA.
Mahina AXROROVA
TAZKIRACHILIK VA ADABIY TANQID 54

Xusan BERDIYEV
IRSOLI MASAL VA UNING SINTAKTIK ASOSI 57

Dilobar JURAYEVA
NURALI QOBUL IJODIDA
ROMAN-PAMFLET JANRI 59

Тимур АЮПОВ.
ХУДОЖЕСТВЕННОЕ СВОЕОБРАЗИЕ РЕАЛЬНОСТИ В
РОМАНЕ В.О. ПЕЛЕВИНА "ОМОН РА" 62

Фахриддин ЮЛБАРСОВ.
ФУНКЦИИ ДЕТАЛЕЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ
МИРЕ ЧЕХОВА 66

Яшин НИШАНОВ.
МЕСТО И РОЛЬ ВОСПЕВАНИЯ САМОЙ ПРЕКРАСНОЙ
ИСТОРИИ В ТВОРЧЕСТВЕ ДУРБЕКА..... 68

ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA

Shohista ZOITOVA.
USLUBIY XOSLANGAN SO'ZLARNI O'QITISHDA
QO'LLANADIGAN TA'LIM TEXNOLOGIYALARI 71

Nazokat YUSUFJONOVA.
ADABIY TA'LIMDA VIRTUAL MUHITNI
YARATISHNING ILMIY ASOSLARI 77

Shodmonoy ABDUG'ANIYEVA.
TARBIYA DARSLARIDA BLUM TAKSONOMIYASIDAN
FOYDALANISHDAGI YANGI YONDASHUVLAR,
MAVJUD MUAMMOLAR VA
ULARNING YECHIMLARI 79

Marhabo ISMOILOVA.
"BOBURNOMA"DA TARIXIY SHAXSLAR OBRAZI"
MAVZUSIDAGI MUSTAQIL TA'LIM MASHG'ULOTLARIDA
O'QITISHNING YANGI USULLARI 82

Дилобар ИЛЬМУРАДОВА.
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ ПОДГОТОВКИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ.....84

Nargiza NAYIMOVA.
REIMAGINING PART-TIME HIGHER EDUCATION:
A TRANSITION TOWARD FULLY ONLINE SYSTEMS....86

Azima KHAYRATDINOVA.
DISTANCE LEARNING, EFFECTIVE APPROACHES TO
DISTANCE LEARNING 91

TADQIQOTLAR

Nilufar KARIMOVA.
ALISHER NAVOIY G'AZALLARIDA HAMDONA
ISLOMIY-IRFONIIY QARASHLAR 92

Olmos XURRAMOV.
TARIXIY HIKOYALARDA BOBUR SIYMOSI 95

Ozoda MAMAZIYOYEVA.
XX ASR BOSHLARIDA HAMD G'AZALLARINING
SHAKLIY VA MAZMUNIIY TAKOMILI 98

Zamira PORSIYEVA.
JADID ADABIYOTIDA
KITOBXONLIK MASALASI 101

Jobir AVRIDDINOV.
ABDULLA AVLONIYNING "TURKIY GULISTON"
ASARIDA MA'NAVIY-MA'RIFIY QARASHLARNING
BADIIY IFODASI..... 103

Qahromon DUSMURATOV.
IQBOL MIRZONING "BONU" ROMANI EPISTOLYAR
USLUBNING YORQIN NAMUNASI..... 106

Nodira NABIYEVA.
ISHQNING AXLOQIY-ESTETIK IDEAL
SIFATIDAGI LIRIK TALQINI..... 108

Dilfuza LATIPOVA. Sarvinoz NURALIYEVA. Dilrabo ISAKOVA.
NEMIS ADABIYOTIDA KICHIK HIKOYA JANRI:
SHAKLLANISHI, RIVOJI VA ZAMONAVIY
TENDENSIYALAR 111

Diloram ASHIRBAYEVA.
KOREYS VA O'ZBEK LINGVOMADANIYATLARIDA
TUG'RUQ JARAYONI BILAN BOG'LIQ
EVFEMIZMLAR 113

Ma XUEMEI.
XITOIY TILINI CHET ELLIKLARGA O'RGATISH:
NAZARIY VA AMALIY ASOSLAR 117

Dilfuza UMIROVA.
XITOIY TILI TA'LIMI TIZIMI: MENEJMENT,
SIFAT NAZORATI VA SAMARADORLIK 120

Dilafroz DONIYEVA.
INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA QO'RQUV KOMPONENTLI
MAQOLLARNING AKSEOLOGIK TADQIQI 123

Diana RUZMETOVA. Muxlisa BAXTIYOROVA.
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA ICHKI VA ZIYORAT
TURIZMINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI 126

Nargiza MAMADJANOVA.
KINEMATOGRAFIYA OLAMIDA
PRAGMATIKA 129

Ravshan NORMATOV.
HARBIY XIZMATCHILARDA VATANPARVARLIK
TUYG'USINI YUKSALTIRISH OMILLARI VA
RIVOJLANISH XUSUSIYATI 131

Musalim NURIDDINOV. HARBIY XIZMATCHILARDA YUKSAK MA'NAViy-AXLOQiy FAZILATLARNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI 133	Nodira XUDOYNAZAROVA. MILLiy ADABIYOTDAN DUNYO ADABIYOTIGA ILK ODIMLAR 183
Zarifa ARZUMETOVA. O'ZBEK OILALARIDAGI AVLODLAR ALOQASI VA MILLiy URF-ODATLARNING SAQLANISHI 135	Dilshodabegim ABDUSATTOROVA. ERTAKLARNI O'QITISHDA MULTIMEDIA ILOVALARIDAN FOYDALANISHNING USULLARI 186
Charos ISMOILOVA. INGLIZ LEKSIKOGRAFIK MANBALARIDAGI TURKIZMLAR TADQIQI MASALASIGA DOIR 141	Rayhona RAXMATOVA. "MASHAQQATLI HAYOT SO'QMOQLARI" DA XALQ OG'ZAKI IJODI: MAQOLLARNING O'ZIGA XOSLIGI 189
Husnida ISMOILOVA. INGLIZ TILINI TIBBIYOT TALABALARI UCHUN O'QITISH: ZAMONAViy YONDASHUVLAR VA AMALIY MUAMMOLAR 144	Feruza AMINOVA. SUYUNDIK MUSTAFO NUROTOIY ASARLARIDAGI LEKSIK DIALEKTIZMLAR VA ULARNING STILISTIK-FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI 191
Dilrabo XAKIMOVA. FRANSUZ TILI KORPU SLARIDA KONCHILIK TERMINLARINING AKS ETTIRILISHI 147	Guljahon ATABAYEVA. FARIDA AFRO'ZNING "TASBEH" DONALARI QATIDAGI BADIYYAT 194
Shakhnoza NOROVA. TILLARDA LINGVOKULTUROLOGIK STEREOTIPLAR VA TAHRIRLANISHIGA KIRITMA ELEMENTNING O'RNI 150	Xumora NAJIMOVA. USMON AZIM IJODINING O'RGANILISH TARIXI 197
Yakitjan BABAJANOVA. SO'ZMA-SO'Z TARJIMA VA ERKIN TARJIMA PRINSIPI 153	Navruzgul TURDIYEVA. LUQMON BO'RIXON HIKOYALARIDA O'QITUVCHILAR OBRAZI 201
Lobar ZUPAROVA. BOLA ADABIYOTINING TARJIMASIDA PSIXOLOGIK YONDASHUV 156	Sarvinoz RAKHIMOVA. ERKIN A'ZAMNING "YETTINCHI TULKI" HIKOYASIDA POSTMODERNISTIK UNSURLAR IFODASI 204
Shohsanam MAMATKULOVA. NUTQ BO'YOQDORLIGINI OSHIRISHDA KIRITMA GAPLARNING ROLI VA ULARNING DERIVATSION TAHLILI 159	Nurjahon QAYUMBERDIYEVA. KUZNING HIKMATGO'Y SHOIRI 207
Nozima NIYAZOVA. KOMPETENSIYAViy YONDASHUV ASOSIDA NUTQ FAOLIYATI TURLARINI TAKOMILLASHTIRISH 161	Matluba ESHTEMIROVA. Marhabo QO'CHQOROVA. GULANDOM TO'G'AEVA LIRIKASIDA PEYZAJ – RUHIY TASVIR VOSITASI SIFATIDA 209
Gulmira QO'YMURODOVA. KOMPYUTER LINGVISTIKASI: NAZARIY ASOSLAR VA AMALIY ILOVALAR 163	Elmurod SHARIPOV. SAN'AT TURLARINING ESTETIK TARBIYADAGI O'RNI VA AHAMIYATI 212
Nilufar OCHILOVA. INNOVATSION TA'LIM SHAROITIDA BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING LEKSIK KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH IJTIMOiy ZARURIYATI 165	Lobar BOLTAYEVA. IKKI MAMLAKATDAGI IKKI BOLALIK 215
Charos XURRAMOVA. O'ZBEK TILINI XORIJIY TIL SIFATIDA O'QITISHDA GPA (GROWING PARTICIPATOR APPROACH) METODINING SAMARADORLIGI 168	Nodirbek XASANBOYEV. MASOFAVIY TA'LIMDA XORIJ TAJRIBASI 218
Sadbarg JUMAYEVA. FRAZEOLOGIK BIRLIK LARNI O'QITISHDA INTERAKTIV TA'LIM METODLARI: MOHIYATI VA TASNIFI 171	Muxayyoxon ATADJANOVA. DIALOGIK VA MONOLOGIK NUTQDA YUMORNING PRAGMATIK FUNKSIYALARI 221
Nodira ERGASHEVA. PAXTACHI TUMANINING ETNOTOPONIMLARI TASNIFI 174	Shahlo ZARPILLAYEVA. O'ZBEK TILINI XORIJIY TIL SIFATIDA O'RGATISHNING ZAMONAViy YONDASHUVLARI 224
Farizaxon TOHIROVA. XAMSA LARDA ISHQIY DOSTONLAR POETIKASI 176	Sabohat MUXAMMADOVA. INGLIZ VA O'ZBEK MAQOLLARIDA BOYLIK VA KAMBAG'ALLIK TUSHUNCHALARINING PRAGMATIK IFODASI: MADANIYATLARARO TAHLIL 227
Ellora ISAQOVA. XORAZM ADABIY MUHITIDA "XAMSA" AN'ANALARI 179	Sohiba ATANIYAZOVA. O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA MULOQOT XULQINING GRAMMATIK IFODALANISHI 230
	Gulnoz MARUPOVA. FRANSUZ RUS VA O'ZBEK TILLARI SPORT TURIZMI TERMINLARINING LINGVOMADANIY TADQIQI 233

Dilnavoz NAJIMOVA. KICHIK YOSHDAGI BOLALAR KITOBXONLIGI VA UNING AQLIY RIVOJLANISHGA TA'SIRI: XORIJYIY TADQIQOTLAR TAHLILI	236
Latofat BEKNAZAROVA. O'ZBEK ONOMASTIKASINING SHAKLLANISHI TARAQQIYOTI VA MUSTAQILLIK DAVRI MUAMMOLARI	239
Ozoda XUSHVAQTOVA. "QURILISH-SAVDO SOHASIDA QO'LLANILAYOTGAN XORIJYIY TILLARNING O'ZBEK TILI LINGVISTIKASIDA TUTGAN O'RNI VA UNING AMALIY TADQIQI"	241
Ilyos RUSTAMOV. FUTBOL PODKASTLARI TAHLILIY JURNALISTIKANING YANGI FORMATI SIFATIDA.....	243
Mahliyo TO'RAQULOVA. HOMIDJON HOMIDIY ILMIY MAKTABINING TAKOMILI	246
Ismigul IMOMOVA. O'LMAS UMARBEOV DRAMALARIDA LEKSIK BIRLIKLAR – POETIK INDIVIDUALLIKNI IFODALOVCHI VOSITA SIFATIDA.....	249
Azimjon RAXMONOV. MANBALAR ASOSIDA MITARRIZIY VA MUTARRIZ ILMIY FAOLIYATINING O'RGANILISHI	252
Dilmurod BO'RIYEV. O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI ZOOLOGIK METAFORALARNING PAREMIOLOGIK FUNKSIYALARI.....	254
Саида АРИПОВА. СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ КАК ДИНАМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ	256
Наргиза ХАМИДОВА. СОЦИАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНЫЙ ЭТИКЕТ В ФРАНЦУЗСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ: СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД	258
Анна МЕНЬШЕНИНА. ТЕНДЕНЦИЯ К СМЫСЛОВОМУ СОГЛАСОВАНИЮ КАК АКТИВНЫЙ ПРОЦЕСС СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО СИНТАКСИСА	261
Садокат ПИРИМКУЛОВА. ПРОБЛЕМЫ ПРИ ВЫБОРЕ ИГР И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ: ПОДХОДЫ В ПРЕПОДАВАНИИ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА	265
Марат ГАЛИУЛОВ. КОГНИТИВНАЯ И АФФЕКТИВНАЯ АКТИВИЗАЦИЯ ЧЕРЕЗ ДРАМАПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ПРИ ОБУЧЕНИИ УПРАВЛЕНИЮ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В КОНТЕКСТЕ ПРЕПОДАВАНИЯ НЕМЕЦКОГО КАК ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА	268
Сабина ЮЛДАШЕВА. РЕЧЕВОЙ ЖАНР "ПОЗДРАВЛЕНИЕ" В РУССКОЙ, АМЕРИКАНСКОЙ И КОРЕЙСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ	271

Фаррух САФАРОВ. ИДИОМАТИЧЕСКИЕ РАСШИРЕНИЯ ЗНАЧЕНИЙ В СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЁЗДАХ	274
Махбуба ХАМИДОВА. Умида ЮЛБАРСОВА. МЕТОДИКА РАБОТЫ С ФРАЗЕОЛОГИЗМАМИ КАК СРЕДСТВО ОБОГАЩЕНИЯ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ	278
Д. СУЛТАНОВА. ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МЕТАФОРЫ В ПОЭЗИИ Е.А. ЕВТУШЕНКО.....	281
Маржона АСКАРОВА. ОБУЧЕНИЕ НЕРУССКИХ ШКОЛЬНИКОВ 10-11 КЛАССОВ ПРЕДЛОЖНО-ПАДЕЖНЫМ СОЧЕТАНИЯМ РУССКОГО ЯЗЫКА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.....	283
Шахноза ТАДЖИМОВА. ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В ТЕХНИЧЕСКОМ ВУЗЕ.....	286
Lutfulla KHOLIYAROV. DIE BESONDERHEITEN DER SPRACHE IN DEN WERKEN VON LYDIA MISCHKULNIG	289
Umida TOHIROVA. THE ROLE OF METAPHORS AND SYMBOLS IN TRANSLATING THE POETIC SPIRITUALITY OF "LISON UT-TAYR"	292
Umida MADAMINOVA. TITLE: MALE DYNAMICS IN LITERATURE: COMMUNICATION, COMPETITION, AND CULTURAL REFLECTION	294
Safiya NIYOZOVA. CHILD EDUCATION IS THE DUTY OF THE FAMILY SCHOOL AND SOCIETY	297
Zebiniso TUYCHIEVA. WORD PLAY AS A TRANSLATION PROBLEM IN MEDIA TEXTS.....	300
Nigina SALIMOVA. THE HONORIFIC FORM OF THE POSSESSOR EXPRESSED BY GRAMMATICAL MEANS IN THE KOREAN LANGUAGE	302
Gulnoz TOLIBOVA. PROBLEMS AND SOLUTIONS IN DEVELOPING LEXICAL COMPETENCE DURING INTENSIVE FOREIGN LANGUAGE INSTRUCTION	305
Dildora SATTOROVA. THE IMPACT OF FEEDBACK ON LEARNING OBJECTIVES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING	308
Navro'zbek NASIROV. THE IMPORTANCE OF USING GAMES IN LANGUAGE TEACHING AND LEARNING FOREIGN LANGUAGES	311
Shotillo SHORAXMETOV. MEMORY AND LANGUAGE LEARNING: THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL STRATEGIES IN THE LEARNING OF ENGLISH VOCABULARY	314
Mukaddam KURBANOVA. LEXICAL EQUIVALENTS AND CULTURAL GAPS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF ENGLISH AND UZBEK TOURISM TERMINOLOGY.....	316

Khilola KHUSANOVA. Mastura OBLOKULOVA.
PHENOMENON -BASED APPROACH IN THE PROCESS
OF SPEAKING SKILLS AND THE LINGUO-DIDACTIC AND
PSYCHOLINGUISTIC BASES 318

Charos NAZAROVA.
THE ROLE OF TRANSLATION EDITING
IN MAINTAINING INTERLINGUAL ACCURACY
AND CULTURAL RELEVANCE IN ENGLISH-UZBEK
PEDAGOGICAL CONTEXTS 321

Janar Seyda ABDURAKHIMOVA.
ENHANCING THE SPEAKING SKILLS OF INFORMATION
AND COMMUNICATION TECHNOLOGY STUDENTS
THROUGH A DEEP LEARNING APPROACH 324

PSIXOLOGIYA

Ra'no ALIMARDANOVA.
O'SMIR YOSHDAGI O'G'IL FARZANDLARNI ONALAR
BILAN MUNOSABATIDAGI INQIROZLAR 328

Guldorkhon MINGBOYEVA.
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING KOGNITIV
RIVOJLANISHIDA BOSHLANG'ICH SAVODXONLIK
VA MATEMATIKA TA'LIMINING PSIXOLOGIK-
PEDAGOGIK ASOSLARI 331

Muhammad ZIYATOV.
PEDAGOGIK JARAYONDA EMOTSIONAL SALOMATLIKNI
TA'MINLASH: PSIXOTIBBIY YONDASHUV 334

PEDAGOGIKA

Manzura ESHEVA.
X.X.BERDIYEV.
BIOLOGIYANI O'QITISHDA QO'LLANILADIGAN
INNOVATSION METODLARNING
USLUBIY TAHLILI 337

Zilolaxon SOBIROVA.
O'QUVCHILARNING KOGNITIV O'SISHINI
BAHOLASHDA DONOQIZ-UZ TESTINING QO'LLANILISHI:
KO'PSATHLI TAHLIL ASOSIDAGI METODOLOGIK
YONDASHUV 339

Sobirjon MAMARASULOVI.
Dilshodjon O'SAROV.
TA'LIMDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA
TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH
STRATEGIYALARI 342

Sadafxon ISAG'ALIYEVA.
Samandar BURXONOV.
PISA BAHOLASH DASTURI ASOSIDA BIOLOGIYA
DARSLARIDA FUNKSIONAL TOPSHIRIQLARDAN
FOYDALANISHNING NAZARIY VA
AMALIY AHAMIYATI..... 345

Muzaffar MURATOV.
GIMNASTIKA DARSLARINI TASHKIL ETISHDA
PEDAGOGIK MAHORATNING AHAMIYATI..... 348

Iroda JUMANOVA.
KURASH SPORT TURI ORQALI O'QUVCHILARDA
INTIZOM VA MASHAQQATGA CHIDAMLILIKNI
PEDAGOGIK SHAKLLANTIRISH 351

Madina MALIKOVA.
O'QUVCHILARNING IJTIMOY KO'NIKALARINI
SHAKLLANTIRISHDA HAMKORLIKDAGI TA'LIM
TEKNOLOGIYALARI 354

Любовь ЕВСТАФЬЕВА.
КАЧЕСТВО И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПОВЫШЕНИЕ
КВАЛИФИКАЦИИ ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ..... 357

Gulsara KHAKIMOVA.
THE LANGUAGE ACQUISITION DEVICE PROPOSED
BY NOAM CHOMSKY: THE PROCESS OF ACQUIRING
LANGUAGE DURING EARLY CHILDHOOD. 360

Oyshakhon MADJITOVA.
ENHANCING READING COMPREHENSION
IN EFL CONTEXTS THROUGH TASK DESIGN
AND INSTRUCTIONAL SCAFFOLDING..... 362

KICHIK TADQIQOT

Saodat XIDIROVA.
IMOM BUXORIY VA "AL-JOME' AS-SAHIH"NING
O'ZBEK DINIY MEROSIDAGI O'RNI 366

Mohigul SAMADOVA.
ALISHER NAVOIYNING "MAJOLIS UN-NAFOIS"
TAZKIRASIDA TA'LIM TARBIYA MASALALARI 368

Mirjalol JURAQULOV.
AHMAD YASSAVIY HIKMATLARI ABDURAUF
FITRAT NIGOHIDA 370

Shahrizoda DO'STMURODOVA.
OMON MATJON SHE'RLARIDA MAVZU VA
G'OYA MUSHTARAKLIGI..... 372

Sitora MAXAMADIYEVA.
USMON A'ZIM IJODIDA BAXSHIYONA
USLUBNING POETIK TALQINI 375

Ruxshona BEKMURODOVA. Nafisa ABDUMANNATOVA.
USMON A'ZIM LIRIKASIDA POLISEMIYA VA
OMONIMIYA HODISASI 377

O'g'iloy TUYBOYEVA.
USMON AZIM SHE'RIYATIDA SHE'RIY
SAN'ATLARNING QO'LLANISHI 379

Sevinch YUSUPOVA.
O'TKIR HOSHIMOV SHE'RLARIDA
PEYZAJ IFODASI 382

Dilnoza SAPAROVA.
ABDURASHID NURMURODOVNING
"QON HIDI" ASARIDA URUSH YORITILISHI 384

Dilfuza TILLAYEVA.
ADABIY TA'LIMDA OZOD SHAROFIDDINOV
IJODINI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA
O'RGANISH METODIKASI..... 386

Kunduz XUDAYBERDIYEVA.
ISAJON SULTONNING "MA'SUMA" ROMANIDA
TARIXIY HAQIQAT UYG'UNLIGI..... 389

Sadoqat JALOLOVA.
OMMAVIY AXBOROT VOSITALARIDA QOTILLIKNI
YORITISHNING NAZARIY VA AXLOQIY ASOSLARI 392

Latofat ABDULLAYEVA. QISSA JANRIDA TABIAT TASVIRI VA UNING BADIY TALQINI	395	Mohichehra NEMATILLAYEVA. THE COMPARATIVE ANALYSIS OF METAPHORS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES	420
Zeboxon YUNUSOVA. "KUNTUG'MISH" DOSTONINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI	398	Shakhlo KAMOLOVA. LINGUACULTURAL FEATURES OF BORROWED ENGLISH WORDS AND THEIR INTERPRETATION IN UZBEK.....	423
Iroda RAXIMOVA. KOMIL XORAZMIY IJODIDA ISTIXROJ SAN'ATINING O'RNI	401	Saidaxon AKBAROVA. HOW ENGLISH GRAMMAR RULES, LIKE WORD ORDER AND SENTENCE STRUCTURE, AFFECT VOCABULARY LEARNING.....	426
Maftuna HAKIMOVA. FITRAT – YURT ISTIQBOLI YO 'LIDA FIDO BO 'LGAN JADID	404	Parvina TURG'UNBOYEVA. TEACHING ENGLISH TO YOUNG LEARNERS THROUGH GAMES	430
Dildora SATTAROVA. FRAZEOLOGIK SINONIMIYA VA FRAZEOLOGIK VARIANTDOSHLIKNING O'ZIGA XOSLIKLARI VA ULAR O'RTASIDAGI FARQLAR XUSUSIDA.....	406	Maftunabonu GULYAMOVA. Diana RUZMETOVA. HOW LANGUAGE LEARNING ENHANCES COGNITIVE ABILITIES	432
Dilsora RAXIMOVA. PSIXOLINGVISTIKA NUQTAYI NAZARIDAN REKLAMA MATNLARINING TASNIFI	409	Shaxlo SAMANOVA. EFFECTIVE METHODOLOGIES FOR ENHANCING ORAL COMMUNICATION AMONG 5TH AND 6TH-GRADE STUDENTS THROUGH THE USE OF GAME-BASED EDUCATIONAL TECHNOLOGIES	434
Sabo JABBAROVA. ZAMONAVIY LINGVISTIKANING SUN'IY INTELLEKT BILAN O'ZARO UYG'UNLIGI VA INTEGRATSIYASI	412	Malika MATKARIMOVA. VOCABULARY BUILDING THROUGH ENVIRONMENTAL SCIENCE TOPICS	437
Marjona JO'RAYEVA. GENDER VA TIL: O'ZBEK JAMIYATIDA ERKAKLAR VA AYOLLAR NUTQIDAGI FARQLAR.	414		
Асила ТУРДИЕВА. Лола МУЛЛАБАЕВА. МОРФЕМНЫЙ АНАЛИЗ СЛОВ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА.....	416		

27-iyun —

Matbuot va OAV xodimlari kuni

